BOUWKUNDIG WEEKBLAD

TH. Bouwk.
1885?
1A

63E JAARGANG 1942

N.V. BOEK- EN KUNSTDRUKKERIJ V.H. MOUTON & CO., 'S-GRAVENHAGE

DOCUMENTATIE AFD. BOUWKUNDE
BIBLIOTHEEK T.H. AFD. BOUWKUNDE No. 349

INHOUD

VAN DEN 63EN JAARGANG 1942

(met uitzondering van boekwerken en tijdschriften)

Blz.

A.

Aanvulling 8
Acoustiek van concertzalen door Ir H. A. v. Vreeswijk 561
Afbladderen van een witkalklaag. Onderzoek naar de oorzaak van het 560
Albers, P. E., Oud Deventer 257
Amersfoort, door Ir. C. B. v. d. Tak . . . 25
„ Politiebureau te —, door Ir. C. B. v. d. Tak 237
Amsterdam. Het nieuwe Hoofdbureau van Politie aan de Marnixstraat te — . . . 33
Amsterdam. Verbouwing Ateliers Hirsch & Cie. Architect A. Grimmon 357
Amusementscomplex te Den Haag, Spui h. Kalvermarkt. Arch. W. J. B. Rombach 249
Architect-Ambtenaar. Het vraagstuk van den — 405
Architect-Bouwvakpatroon. Het vraagstuk van den — 429
Architect en de brandweer. De —, door Ir. D. A. Budde 507
Architectuur en Bouw-Beeldhouwkunst in Duitschland, door H. Buys 166
Arnhem. Modehuis Kamp te —, Arch. Fred. A. M. Brons 285

B.

Bakhoven, Ir. A. F., Het besluit van den Führer van 15 Nov. 1940 ter voorbereiding van den Duitschen woningbouw na den oorlog 419, 431, 455
akker, Walter. Het Sportfondsenbad te Eindhoven 41
ankgebouw „Van Mierlo en Zoon N.V.' te Breda, door Architect J. Temme . . . 513
Bebouwingsontwerp „Galgenveld" te Nijmegen. Architecten B. J. Meerman en J. van der Pyll 117
Beers, H. C. M. van. Dubbele villa te Soest 11
Idem. Dokterswoning te Soest 12
Begraafplaats te Purmerend. Toelichting ontwerpplan nieuwe —, door Jan Plas . 183
Begraafplaatsen, Moderne —, door P. J. v. Bommel 177
Bergplaatsen voor consumptie en pootaardappelen, door O. Jelsma 434, 447, 463
Berlijn. Het Grafteeken v. e. Hollandsch Architect te — 404
Beschikkingen 236
esluit betreffende het voeren van opleidingsaanduidingen voor afgestudeerden M.T.S. en betreffende de bescherming v. d. titel en de aanduiding v. ingenieur 444
Bioscoop in Nederland. De kleinste — . . 585

Blz.

Bioscoop te Musselkanaal. Arch A. H. en B. T. Kleinenberg 321
Blok, Dr. Ir. G. A. C.
De bouwmeester Pieter Post als schilder en teekenaar 129, 141
De historische schoonheid van Haarlem d. J. M. Sterck Prost (boekbespreking) 188
De historische schoonheid van Amsterdam (boekbespreking) 247
Bij eenige teekeningen van Pieter Post . 501
Aanbouw aan een huis te 's Gravenhage . 549
Boerderij „De Nieuwe Laar" te Hees, Arch. J. P. Cornelissen 410
Boerderijdag 17 Jan. 1942 te Amsterdam naar aanl. van de uitgeschreven prijsvraag voor een boerderij door A. et A. voor het Boschplan bij Amsterdam 55
Boerenbouwkunst in ons Krijtland door Ir. H. v. Vreeswijk 465
Bommel, P. v., Rede van 31
„ Het erf bij de boerderij . . . 54
„ Moderne begraafplaatsen . . 177
„ Voortuinen in het stadsbeeld 299
Bouwbeeldhouwkunst in Duitschland, architectuur en, door H. Buys 166
Bouwverbod van den Rijkscommissaris, Het . 272
Bovenlichten, door R. 489
Brandweer. De architect en de — door Ir. D. A. Budde 507
Brons, Fred. A. M., Modehuis Kamp te Arnhem 285
Budde, Ir. D. A., De Architect en de brandweer 507
Burgh, W. F. van der, De waterbouwkundige Simon Kros 91
Buys, H., Nederlandsche Volkskunst 13
„ Duitschland bouwt. Nieuwe Duitsche Baukunst 58
„ De historische Schoonheid v. Hoorn 83
„ Volksch—Inter-Volksch—Arisch . . 111
„ Architectuur en Bouwbeeldhouwwerk in Duitschland 166
„ Tectonische en Stereotome Stroomingen 261
„ Formalisme en Functionalisme . . 273
„ Naar een Europeesche Architectuur 417 en 509

C.

Centrale verwarming door middel van gas, Correctie van de — door Ir. D. Tinbergen . 185
Centrale verwarming van flatwoningen m. gas door Ir. D. Tinbergen 279
Cornelissen, J. P., Boerderij „de Nieuwe Laar" te Hees bij Nijmegen 410
Correctie van de Centrale Verwarming door middel van gas, d. Ir. D. Tinbergen 185
„ Vervolg 245
Cultuur en Bouwkunst door R. 93

D.

Dagmarhuis, Het — te Kopenhagen, Arch. Kampman en Dahlerup Berthelsen 374

Blz.

Documentatie van ons nationale bouwkundige bezit door Ir. H. van Vreeswijk 165
Doelmatige Zaalgebouwen 87
Dom. Herstelwerken aan den hoofdtoren van den — te Ulm 527
Dondorp, D., Houten Scharnieren 103
Duitschland bouwt. Nieuwe Duitsche bouwkunst 58
Duitschland. Architectuur en Bouwbeeldhouwkunst in — door H. Buys 166

E.

Eindhoven. Het Sportfondsenbad 41
Englund. Werk van den Finschen Architect Kaj — 327
Erf bij de boerderij. Het - door P. J. v. Bommel 54
Europeesche Architectuur. Naar een — door H. Buys 417 en 509
idem door J. C. Slebos 508
Examens. Vereeniging ter veredeling van het Ambach 332

F.

Formalisme en Functionalisme door H. Buys 274
Franswa, J. J. B. Bij het werk van — . . . 573
Fruit-, Groenten- e. d. bergplaatsen . . 575, 587

G.

Galgenveld. Bebouwingsontwerp — te Nijmegen. Arch. B. J. Meerman en J. v. d. Pijll . . 117
Gedroomde bouwkunst, door W. Retera . . . 393
Geluidshinderdag 236
Gilde van de Tuinarchitecten bijeen. Het — . 55
Glas en Venster 360
Glazenier in den nieuwen tijd. De —, door C. Lindenaar 45
Grafteeken van een Hollandsche architect te Berlijn 404
's Gravenhage. Amusementscomplex te —, Spui hoek Kalvermarkt en Kantoor Gebouw, Architect H. J. B. Rombach 249
's Gravenhage. Tentoonstelling „De groei van —", in het Gemeentemuseum, door Dr. Frans Vermeulen 477
's Gravenhage. Aanbouw van een huis te —, Arch. Dr. Ir. G. A. C. Blok 549
Grimmon, Arch. A. Verbouwing Ateliers Hirsch & Cie, Amsterdam 357

H.

Haan, J. de, Oude Architectuur 114
Idem. Wassenaars toekomst 283
Idem. Nogmaals Wassenaar 309
Hellendoorn, J. J., Verbouwing Hotel „Zeerust" te Scheveningen 151
Helling, Ing. J. H., Een en ander over electrische liften 537
Hendrick de Keyser, Jaarverslagen 1938-'39-'40 van de Vereeniging — 385

Blz.

Herstelwerken aan den hoofdtoren van den Dom te Ulm 527
Hirsch & Cie te Amsterdam. Verbouwing der Ateliers —. Arch. A. Grimmon 357
Hoofdbureau van Politie te Amsterdam. Het nieuwe — 33
Hoofdcommissie voor de Normalisatie in Nederland. D.I.N. bladen 308
Hopman, Bij het werk van den Architect J. — 497
Houtconstructies. Moderne —, door O. Jelsma 530
Houten brug. Een nieuwe —. 343
Houten Scharnieren, door D. Dondorp . . . 103
Hoorn. De Historische schoonheid van —, door H. Buys 83
Huizen. Landhuis „De Grundel". Arch. J. Rebel 6

I.

Ingezonden. Prijsvraag te Rotterdam. Hofplein en Blaak, door Th. Ph. 140
In- en uitheemsche gewassen in Nederland, door Tine de Wit 209
Installatierede van de Vaste Commissie van de Rijksdienst voor het Nationale plan, gehouden door den President 56
International Verband für Wohnungswesen und Städtebau. Oorlogswerk van het — 560
Italië. Over strijd en bouwen in —, door H. Th. Wijdeveld 105

J.

Jaarverslag der Schoonheids commissie van „Het Oversticht" over 1941 356
Jaarverslagen van de Vereeniging Hendrick de Keyser 385
Jelsma, O. Bergplaatsen voor consumptie- en pootaardappelen . . 434, 447, 463, 473 en 485
Idem. Moderne houtconstructies . . . 530 en 540
Jubileum in de Baksteen-industrie 24

K.

Kapconstructie. Een 13e eeuwsche — over een kerk 387
Keepboomen. Een aanteekening over — door H. 151
Kleinenberg, A. H. en B. T., Bioscoop te Musselkanaal 321
Koelen met een gasvlam, door Ir. D. Tinbergen 390
Kopenhagen. Het Dagmarhuis te —, Arch. Kampmann en Dahlerup Berthelsen † . . . 374
Kros. De Waterbouwkundige Simon —, door W. F. van der Burgh 91
Krijtland. Boerenbouwkunst in ons —, door Ir. H. v. Vreeswijk 465

L.

Leiden. De Waag te —. Teekening v. P. Post 1
Liften. Een en ander over electrische —, door Ing. J. H. Helling 537
Lindeman, W. N. De Taak van tuin- en landschapsarchitect 102
Idem. Natura Artis Magistra 297
Lindenaar, C. De glazenier in den nieuwen tijd 45

M.

„Maisonnette" De —, door R. Wijdeveld . . . 476
Meerman en J. v. d. Pijll, B. J.
R.K. Montessorieschool voor Lager Onderwijs te Nijmegen 94
Bebouwingsontwerp „Galgenveld", Nijmegen 117
Winkelhuizen te Nijmegen 381
Milaan. Het Paleis van Justitie te —, Arch. M. Piacentini 555
Modehuis Kamp te Arnhem. Architect Fred. A. M. Brons 285
Moderne Begraafplaatsen, d. P. J. v. Bommel 177
Montessorieschool voor Lager Onderwijs te Nijmegen (R.K.). Arch. B. J. Meerman en J. v. d. Pijll 94
Monumentendag, 18e. 404
Musselkanaal. Bioscoop te —, Arch. A. H. en B. T. Kleinenberg 321

N.

Naarden. Landhuis „Schorrenberg". Architect Jan Rebel 3
Nationale Plan. Tweede Uitvoeringsbeschikking 308
Natura Artis Magistra, door W. N. Lindeman . 297
Natuurbescherming. Instelling Commissie v. — 140
Nederlandsche Volkskunst, door H. Buijs . . 13
Normaalbladen. Nieuwe — . . . . . 367 en 380
Nijmegen. Bebouwingsontwerp „Galgenveld" te —. Arch. B. J. Meerman en J. v. d. Pijll . . 117

Blz.

Idem. Winkelhuizen te —. Arch. B. J. Meerman en J. v. d. Pijll 381
Idem. R.K. Montessorischool voor Lager Onderwijs. Arch. B. J. Meerman en J. v. d. Pijll 94

O.

Octrooi. De architect en het —, door Ir. H. v. Vreeswijk 201
Odensee. Technische School te —. Arch. Johs. L. Mikkelsen Kjaer 427
Officieele Mededeelingen. 104, 116, 128, 140, 152, 212, 224, 236, 248, 284, 296, 332, 344, 392, 560
Oorlogswerk van het International Verband für Wohnungswesen und Städtebau 560
Oud-Deventer, door P. E. Albers 257
Oude Architectuur, door J. de Haan 114

P.

PERSONALIA.
Paleis van Justitie te Milaan, Arch. M. Piacentini. 555
J. P. Stok †, door R. J. Hoogeveen 82
Hendrik Brand 83
Dr. Ir. G. A. C. Blok 236
Prof. German Bestelmayer † 345
Plas, Jan. Toelichting Ontwerp plan Nieuwe begraafplaats te Purmerend 183
Post, De bouwmeester Pieter — als schilder en teekenaar, door Dr. Ir. G. A. C. Blok, 129 en 141
Idem. Bij eenige teekeningen van Pieter —, door Dr. Ir. G. A. C. Blok 501
PRIJSVRAGEN.
Philips Prijsvraag voor lichtarchitectuur, 1941, Juryrapport 47
Prijsvraag Rotterdam Hofplein en Blaak, ingezonden door Th. Ph. 140
Ideeenprijsvraag Wederopbouw Rotterdam Hofplein en Blaak door H. W. Valk 260
Idem 333
Beantwoording der gestelde vragen inzake de N. J. H. C. Prijsvraag 571
Drie Prijsvragen. Amsterdam - Eindhoven - Rotterdam door Ir. H. van Vreeswijk 407
Het vraagstuk Prijsvragen 441
Wijziging inzake Jeugdherberg-prijsvraag . . 536
Purmerend. Toelichting Ontwerp plan Nieuwe Begraafplaats te —, door Jan Plas 183

R.

Raab, H. Ch. Twee villa's te Wassenaar . . . 49
Rapport over het vraagstuk van den Architect-Ambtenaar 405
Idem over het vraagstuk van den Architect-Bouwvakpatroon 429
Idem over het vraagstuk Prijsvragen 441
Idem over „Stadsherstel", door Ir. C. B. van der Tak 453
Idem over „Welstandsbepaling en Schoonheidscommissie" 525
Rastermethode bij perspectivisch ontwerpen . 414
Rebel, Jan. Landhuis „Schorrenberg", Naarden 3
Idem. Landhuis „De Grundel" te Huizen . . . 6
Redevoeringen, gehouden op den landdag van het architectengilde te Nijmegen op 17 Januari 1942 29
Regeling van het architectonisch gedeelte van den Wederopbouw van Rotterdam binnen de verwoeste stadsdeelen 127
Reiservaringen door G. J. Veenstra 98
Reorganisatie Architectenberoep, door J. C. Smissaert 79
Reproducties van oude Architectuurteekeningen, in het Museum „De Waag" te Deventer 569
R(etera), W. Over Smeedwerk 69
Idem. Cultuur en Bouwkunst 93
Idem. Stookplaats en schoorsteen 225
Idem. Gedroomde bouwkunst 393
Rombach, H. J. B. Amusementscomplex te 's Gravenhage en Kantoorgebouw 249
Rotterdam. Regeling van het Architectonisch gedeelte van den Wederopbouw te — binnen de verwoeste stadsdeelen 127
Rijksdienst van het Nationale Plan. Installatierede van de vaste Commissie van den —, gehouden door den President 56
Idem. Raad van Bijstand 247
Idem. Beschikking 404
Idem. Instelling Sommissie Coördinatie van het onderzoek naar den bestaanden toestand en de daaruit voortvloeiende ontwikkelingsmogelijkheden 464
Idem. Instelling Commissie agrarische vraagstukken 488

Blz.

S.

Scheveningen. Verbouwing Hotel „Zeerust" te —. Arch. J. J. Hellendoorn 151
Schmithenner. Publicatie werk Prof. Paul — 308
Schoonheid van den arbeid 115
Slebos, J. C. Naar een Europeesche Architectuur . . . . . 508 en 558
Smeedwerk. Over — door R. 69
Smissaert, J. C., Rede van — 29
Idem. Reorganisatie Architectenberoep . . . 79
Soest. Dubbele villa. Arch. H. C. M. v. Beers . 11
Idem. Over Stadsherstel 453
Sportfondsenbad te Eindhoven 41
Stockholmer. Het arbeidsveld van den — Plantsoenendienst 348
Stoffels, A. C. M. A. Winkelverbouwing te Den Haag 206
Stookplaats en Schoorsteen door W. Retera . 225

T.

Tak, C. B. v. d., Amersfoort 25
Idem. Politiebureau te Amersfoort 237

ERRATA

Blz. 2. Tweede kn. Onder P. Lees: P.
Paleis van Justitie Milaan, Arch. M. Piacentini 555
PERSONALIA.
J. P. Stok †, dR. J. Hoogeveen 82
Hendrik Brand 83
Dr. Ir. G. A. Cok 236
Prof. German elmayer † 345
Plas, Jan. enz.

Blz. 2. Derde kol Staat: Tinbergen, W. L. Lees: Tinberge. D.

Blz. 4. Eerste ko Staat: S. Arendsen. Lees: G. Arend

Blz. 4. Tweede k. Staat: Het Gothische huis vóór en na reratie. Lees: Het Gothische huis te Goes vn na restauratie.

Blz. 4. Derde kol Staat: Figuren bij „Moderne Houtcontrasten Lees: Figuren bij „Moderne Houtconstructi

Door een samenvan omstandigheden, werd de index ongecorrig afgedrukt, waarvoor excuses worden aangebo In verband met de papierschaarschte was rukken uitgesloten. Dientenvolge waren wij oodzaakt bovenstaand erratablad te doen dru

geschiedenis der Bouwkunst 153
Idem. Tentoonstelling „De groei van 's Gravenhage" in het Gemeentemuseum te 's Gravenh. 477
Villa's. Twee — te Wassenaar. Arch. H. Ch. Raab 49
Volksch-Inter-Volksch-Arisch, door H Buys . 1
Volkskunst. Nederlandsche —, door H. Buys .
Voortuinen in het Stadsbeeld, door P. J. v. Bommel 299
Vreeswijk, Ir. H. van. Documentatie van ons nationale bouwkundige bezit, door — . . . 165
Idem. De architect en het octrooi 201
Idem. Drie Prijsvragen, Amsterdam - Eindhoven - Rotterdam 407
Idem. Boerenbouwkunst in ons Krijtland . . 465
Idem. De kleinste bioscoop in Nederland . . 585
Vreeswijk, H. A. van. Acoustiek van concertzalen 561

W.

Wageningen. Het Kerkgebouw der Ned. Herv. Gemeente te —, door G. J. Veenstra . . . 213
Idem. De Wederopbouw van de stad Wageningen, door G. J. Veenstra 282
Wandtegels. Verkoop en aflevering van — . . 248

Blz.

Trap en gewelf in de Kanselarij te Leeuwarden 154
Trap naar de bibliotheek in de Kathedraal te Rouaan 154
Trap in het Palazzo Lercari-Parodi, Arch. G. Alessi 155
Trap in het Raadhuis te Maastricht, Arch. P. Post 155
Trap in het Mauritshuis te Den Haag, Arch. P. Post 158
Trap in het huis Schuylenburgh te Den Haag, Arch. D. Marot 158
Trap in het huis Heerengracht 284 te Amsterdam 159
Trap in de Kweekschool te Middelburg . . 161
Trap in een huis Palmaille 49 te Altona . 161
Trap in het slot Kniegnitz, Arch. Dinklage c.a. 162
Trap in het Deensche Gezantschap te Berlijn. Arch. J. F. Schaudt 163
Woonhuis van Diez Brandi 168
Olympisch Stadion te Berlijn, Arch. Wern. March 170
Windtunnel Luchtvaartlab., Arch. Brenner en Deutschmann 171
Kerk te Affstätt-Württ., Arch. Wilh. Jost 172
Oefenschool der D.A.F. te Sasznitz auf Rügen. Arch. J. Schulte 172
Kochenhofsiedlung te Stuttgart. Arch. Paul Schmitthenner 173
Fliegerhorst in Oberbayern. Arch. Bouwleiding Rijksluchtvaart ministerie . . 173
Voornaam Woonhuis bij München. Arch. Rod. Fick 174
„Pfälzer Hof" Unterammergau. Arch. Thiel 175
„Carinhall" op de Schorfheide. Arch. Tuch en Hetzelt 175
Zomerhuis bij Wasa in Finland. Arch. Viljio Rewell 176
Afbeeldingen uit Fr. Kranich: Bühnentechniek der Gegenwart 203
Winkelverbouwing te Den Haag. Arch. A. C. Stoffels . . . . . 206 e.v.
Heidelandschappen 210, 211
Afbeeldingen uit S. Arendsen en J. J. Vriend. Hand- en studieboek voor den bouwkundige 212
Kerkgebouw der Ned. Herv. Gemeente te Wageningen 213-221
Schetsen voor een landschappelijke tuin te Apeldoorn door Tine de Wit 223-224
Zwemhal c.a. v. Denemarken Hoogeschool voor lichamelijke opvoeding, Arch. Edvard Thomsen 224
Ontwerp voor een schoorsteen door P. Post 225
Schilderij van den meester van Flémalle . 226
Schouw in het Kasteel Pierrefonds . . . 227
Schouw in het Kasteel te Blois 228
Lodewijk XIV. Schouw door Le Pautre . . 230
Eikenhouten Schouw uit het Huis „Maerten van Rossum" 231
Teekening van een schoorsteenmantel door P. Post 231
Schouwtjes te Hellevoetsluis 231
Schouw in het Raadhuis te Harderwijk . 233
Cornelis Troost. Het Kransje bij Bibérius 233
Schouw van „Het Binnenhuis" pl.m. 1900 234
Schouw in het Deensch Gezantschap te Berlijn. Arch. Joh. E. Schaudt 235
Schouw in een Zuiddeutsch Landhuis. Ontw. Arch. Paul Heim 235
Politiebureau te Amersfoort. Arch. C. B. v. d. Tak . . . . . 237 e.v.
Gashaarden 246
Examens Bouwkundig Opzichter 246
Amusementscomplex te Den Haag. Arch. H. J. B. Rombach . . . . . 249 e.v.
Oude gevel in de Walstraat te Deventer . 257
Eigen huis van Architect Melchiorre Bega te Bologna 259
Volksschool te Keulen-Merkenich 259
Huis in de bergen boven het Inn-Dal. Arch. Paul Schmitthenner . . . . . 261 e.v.
Gebouw voor het Staatsalcoholmonopolie te Helsingfors. Arch. Väinö Vähäkallio . 267
Geven van een huis aan de Groenmarkt te Dordrecht. Teekening d. J. v. Lexmond 273
Nieuwe Beurs te Rotterdam 274
Chemische Fabriek bij Posen. Arch. Hans Poelzig 275
Abattoir te Lyon. Arch. Tony Garnier . . 275
Luchtschepenhal te Orly. Ing. E. Freyssinet 276
Confectie-Ateliers Esders te Parijs. Arch. Gebr. Perret 176
Centrale verwarmingsketel met gas . . . 279
Stadion te Helsingfors. Arch. Lindegren en

Blz.

Jäntti . . . . . 281 e.v.
Modehuis Kamp te Arnhem. Arch. Fred. A. M. Brons . . . . . 285 e.v.
Kerk met omgeving te Wageningen, volgens plan Wederopbouw, met historische notities . . . . . 292 e.v.
Landhuisbioscoop te Gross Flotbek. Arch. A. Lodders 296
Schouw met gekleurde tegels in een Groninger heerd 302
Achterhoeksche boer en vrouw uit de Graafschap Zutphen 302
De Spielberg kazerne te Brünn . . . . . 305 e.v.
Zomerhuis bij Helsinki Arch. Prof. J. S. Sirén 307
Wassenaar. Foto's van het dorp en de bebouwing . . . . . 310 e.v.
Administratiegebouw Wereldtentoonstelling te Rome. Arch. Prof. Gaetano Munnicci 315 e.v.
Apotheken te Düsseldorf en Keulen. Arch. E. Kreutzer 318
Robert-Bosch Ziekenhuis te Stuttgart. Arch. J. Früh en H. Mehlin . . . . . 319 e.v.
Landhuis te München. Arch. Rudolf Voltenauer 320
Bioscoop te Musselkanaal. Arch. A. H. en B. T. Kleinenberg . . . . . 321 e.v.
Huizen van Arch. Kaj. Englund (Finland) 327
Restauratie en uitbreiding van het Raadhuis te Nijmegen . . . . . 328 e.v.
Hoofdgevel van een boerderijwoning te Vrazene 335
Boerenhoeve te Lisseweghe 336
Omwalde Boerenhoeve te Leffrinkhoeke . 336
Gesloten boerenhoevetype te Elzegem . . 337
Friesche hoeve te Jabbeke (Kuststreek v. Vlaanderen) 337
Ontwerpteekening voor een buitenhuisje door Prof. Paul Schmitthenner 341
Landhuis te Schaffhausen. Arch. Walter Henne 342
Houten brug over de Neckar. Arch. K. O. Pfleiderer 343-344
Prof. German Bertelmayer † 345
Uitbreiding Technische Hoogeschool te München 346
Evangelische Kerk te Fürstenfeldbrück . 347
Idem te Prien 347, 348
Afbeeldingen met betrekking tot de plantsoenen te Stockholm . . . . . 350 e.v.
Ingezonden en verbeterd plan van een woonhuis 356
Verbouwing ateliers Hirsch & Cie te Amsterdam. Arch. A. Grimmon . . . . . 357 e.v.
Model van een glashut 360
Afneemtafel en koelkanaal glasfabriek te Gelsenhausen 360
Binnenaanzicht Dom te Aken 361
Boerenhuis in het Schwarzwald 361
Interieur boerenhoeve te Flensburg . . . 361
Wintertuin van een landhuis te Württemberg 363
Lichtvermindering door vensterindeeling . 363
Frankendael . . . . . 365 e.v.
Huis van den beeldhouwer Blomberg. Arch. Rolf. Engströmer 368
Afbeeldingen uit „Europeesche Kunst" . . 369 e.v.
Het Dagmarhuis te Kopenhagen. Arch. Kampmann en Dahlerup Berthelsen . . 374 e.v.
Bijkantoor „De Telegraaf" te Nijmegen, Arch. B. J. Meerman en J. v. d. Pijll . . 381
Verbouwing van een pand tot café te Nijmegen. Arch. idem 382
Nieuw Winkelhuis. Arch. idem 383
Hoekbebouwing met winkel en bakkerij . 385
Het Gothische huis vóór en na restauratie 386
Het Romerhuis te Venlo 387
Teekeningen van de kap van het oude Franciskaner Klooster te Saalfeld . . . 389 e.v.
Elextrolux-Gaskoelkast 391
Koelkasten 391
Piranesi. Architectonische Fantasiën . . 393, 401
Graaltempel naar Boisserée 394
Du Cerceau. Fragment van een ideaal kasteel 394
Perret. Project voor een wolkenkrabber . 395
Steingruber. Architectonisch Alphabet . . 396
Meissonnier. Fant. voor een bronnenhuis 396
Gilly. Ontwerp Monument Fred. de Groote 398
Berlage. Ontwerp voor een Mausoleum . . 398
Bruno Taut. Haus des Himmels 399
Boerderij „De nieuwe Laar" te Hees. Arch. J. P. Cornelissen 411, 412
Rastermethode bij perspectivisch schetsen 414 e.v.
Junker en Ruh badgeyser 416
Fasto-Tapkraantoestel 416

Blz.

Plattegronden van woningtypen 423
Technische School te Odense. Arch. Kjaer 427
Bergplaatsen voor aardappelen fig. 1—11 437 e.v.
" " " " 13—22 450 e.v.
" " " " 23—25 463 e.v.
" " " " 26—29 473 e.v.
" " " " 30—36 486 e.v.
Veranderingen van de raamindeeling in den loop der eeuwen 452
Windas in het pakhuis: „De Hoop" met 2 trekwielen 452
Eenvoudige boerenwoningen te Epen . . 465
Boerenhuis te Bissen 466
Huizen te Mechelen 466, 468
Pastorie te Epen 467
Dorpstraat te Epen 468
Opmeting van een stalgebouw te Epen . . 470
Maisonnette 476
Plattegrond van den Haag 1570. Geschilderd Paneel 477
Stadhuis v. Den Haag door Dan. Marot Jr. 479
Voormalig Huis ter Nieuburgh te Rijswijk door R. v. d. Laeck 480
Nieuwe Kerk te 's Gravenhage door B. van Bassen 482
Het Mauritshuis door J. F. Valois . . . 483
Begrafenisstoet van Prinses Anna in 1756 door S. Fokkes 485
Bovenlichten. Diverse afbeeldingen . . . 489 e.v.
Olieverfschets door J. Hopman 497
Volkswoningbouw te Loosduinen. Architect J. Hopman 498
Schetsontwerp voor de Aula van een crematorium. Architect J. Hopman . . . 499
Ontwerp voor een blok van 127 flatwoningen te 's Gravenhage. Arch. J. Hopman 500
Teekening van Pieter Post voor een koetshuis en een stal 501
Idem voor de zijgevel v. h. Huis „'t Sandt" 502
Ontwerpteekening v. idem voor een schouw 502
Gespecificeerde nota van Arent van 's Gravensande 503
Brief van Pieter Post aan Monsieur van der Pijpen 504
Memorie van Toelichting op het ontwerp van de schouw op pag. 502 504
Teekening v. e. schouw door Pieter Post 505
Detailteekening van Pieter Post van een lijst onder een trapbordes 505
Landhuis te Cröllwitz. Arch. Lois Welzenbacher 505, 506
Bankgebouw „Van Mierlo en Zoon N.V." te Breda. Architect J. Temme . . . . . 513 e.v.
Model voor een tympaan. Beeldhouwer Joh. Polet 520
„Arbeid". Beeldhouwer J. Hooreman . . 520
„Tors" door Wezelaar 521
Portret door D. Bus beeldhouwer . . . 522
Ruiterfiguurtje in brons door J. Maris, beeldhouwer 522
„Lente" door Frans Werner 523
Askania badautomaat 524
Wevea voorraadtoestel 524
Fasko-keukenautomaat 524
Domtoren te Ulm en details . . . . . 527 e.v.
Figuren bij „Moderne Houtcontrasten" . . 530 e.v.
Idem . . . . . 540 e.v.
Horizontaal schuivende ramen aan een huis te Giappone. Arch. A. Raymond . . 547
Lagere school te Zollikon (Zw.), Arch. J. Kräher en E. Bosschaert 548
Aanbouw aan een huis te 's Gravenhage . 549 e.v.
Paleis van Justitie te Milaan. Arch. M. Piacentini . . . . . 555 e.v.
Acoustiek in concertzalen 563, 566
Huis 12 Apostelen te Deventer 569, 570
Herberg de Steerne te Deventer 570
Schouw in het huis „Deo Volente Humilus Levabor" 571
Flatwoningen te Amsterdam, Arch. J. J. B. Franswa 573, 574
Fruit- en groentebergplaatsen. Ventilatiesystemen enz. . . . . 581 e.v. 587 e.v.
Afbeeldingen van de spoorbio, Arch. Ir. H. v. Vreeswijk 585
Afbeeldingen van oude bouwkunst en oude architectuur-teekeningen.
De Waag te Leiden, zijgevel 1
Ontwerpteekening van de voordeur van het Huis „De onbeschaamde" te Dordrecht, door P. Post. 1653 17
Teekening van een 18e eeuwschen gevel . 57
Teekening voor een (Empire)gevel . . 81
Stadhuis te 's Hertogenbosch. Teekening door P. Saenredam 189
Gevel aan de Groenmarkt te Dordrecht. Teekening door J. v. Lexmond . . . 273

Blz.

Vassenaar. Twee villa's te —, Arch. H. Ch. Raab 49
Warmwatervoorziening in woonhuizen I, door Ir. D. Tinbergen 415
Idem. II 523
Wassenaars toekomst, door J. de Haan . . . 282
Wassenaar. Nogmaals —, door J. de Haan . . 309
Wederopbouw. Regeling van het architectonisch gedeelte van den — van Rotterdam, binnen de verwoeste stadsdeelen 127
Wederopbouw. De — van de stad Wageningen, door G. J. Veenstra 292
Wereldtentoonstelling te Rome. Administratiegebouw v. d. —. Arch. Prof. Gaetano Minnucci 315
Wiesbaden's perken en plantsoenen, door Tine de Wit 120
Winkelverbouwing te Den Haag, door A. C. M. A. Stoffels 206
Winkelhuizen te Nijmegen, Architecten B. J. Meerman en J. v. d. Pijll 381
Wit, Tine de. Wiesbadens parken en plantsoenen 120
Idem. Van een tuin bij Apeldoorn 222
Idem. Het arbeidsveld van den Stockholmer Plantsoenendienst 348
Woningbouw. Het besluit van den Führer van 15 Nov. 1940 ter voorbereiding van den Duitschen woningbouw na den oorlog, door Ir. A. F. Bakhoven . . . . . 419, 431 en 455
Wijdeveld, H. Th. Over Strijd en bouwen in Italië 105
Wijdeveld, R. M. De Maisonnette 476
Zaalgebouwen, Doelmatige — 87

Z.

„Zeerust". Verbouwing van Hotel — te Scheveningen, Arch. J. J. Hellendoorn 151

BOEKBESPREKING.

S. J. v. d Molen: Het Drentsche Boerenhuis en zijn ontwikkeling 8
H. Wiegersma. Volkskunst in de Nederlanden (zie op H. Buijs: Nederlandsche Volkskunst) 13
J. A. Boer en H. Drenth. Gymnastieklokalen Sport- en Speelterreinen 16
J. Verheul. „De Ned. Hervormde gemeente en haar oude Kerk te Delfshaven" door R. J. H. 24
Van Gendt's Bouwkalender 1942 80
J. A. Lammers. Wij blijven schilderen 80
H. J. v. Houten. Melkveestallen 80
Ing. Franz Pauls. Die Künstlichen Bausteine 104
Dr. W. S. Unger. De Monumenten van Middelburg 125
Het „Smeednummer" 152
Verhandelingen van het Congres 1940 Ned. Vereen. voor Centrale verwarmingsindustrie 161
J. M. Sterck—Prost. De historische schoonheid van Haarlem 188
G. Arendzen en J J. Vriend. Hand- en Studieboek voor den bouwkundige 211
A. A. Kok. De Historische Schoonheid van Amsterdam door Dr. Ir. Blok 247
D. J. v. d. Veen. De Heemlieden van het Nederlandsche Volk 302
Ir. L. E. Visse en P. M. v. d. Weel. Centrale Verwarming 305
Clemens v. Trefois. De bouw der boerenhoeven in de Zuidelijke Nederlanden 335
Otto Völkers. Glas und Fenster 360
Fred. Thomas. Frankendael 365
Wilhelm Müseler. Europeesche kunst 369
Een fraai Gedenk- en reclameboek. (Stiglerliften) 403
E. van Houten. Amsterdamsche Merkwaardigheden 451
Prof. J. G. Wattjes. Constructie van Gebouwen Deel I. Muren en aangebouwde schoorsteenen. 3e druk 511
P. W. Scharroo. Grondwerk, handleiding voor theorie en praktijk 536

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

De Schouw No. 2 '42 68
Deutsche Bauzeitung No. 2 '42 92
Idem No. 31 '41 267
L'Architettura Italiana Dec. '41 92
De Schouw No. 3 '42 104
Volksche Wake Feb. '42 139
Moderne Bauformen. Jan. '42 176
Architekten, Maart '42 224
Moderne Bauformen, Maart '42 257
Idem, April '42 259
Costruzioni, Jan. 1942 281
Deutsche Bauzeitung, 6 Mei 1942 295
Moderne Bauformen, Mei 1942 305
Deutsche Bauzeitung, 20 Mei 1942 306
„Der Baumeister", Juni 1942 318
Publieke Werken, Juli 1942 328
Das Werk, Juni 1942 339
Idem, Juli 1942 548
Moderne Bauformen, Juli 1942 341
Idem, Sept. 1942 511
Der Baumeister, Juli 1942 341
Byggmästeren, April 1941 368

AFBEELDINGEN IN DEN TEKST.

Afbeeldingen van oude bouwkunst en oude architectuur-teekeningen De Waag te Leiden - Zijgevel 1
Landhuis Schonenberg te Naarden, Architect Jan Rebel . . . . . 3 e.v.
Landhuis „De Grundel" te Huizen, Architect Jan Rebel . . . . . 6 e.v.
Dubbele Villa te Soest, Architect H. C. M. v. Beers 11
Dokterswoning te Soest, Architect H. C. M. v. Beers 12
Voorbeelden Nederlandsche Volkskunst . 13 e.v.
Ontwerpteekening van de voordeur van het het Huis „De Onbeschaamde" te Dordrecht, door P. Post, 1653 17
Onderpui van een huis te Monnikendam (1611) 18
Fragment uit „Bauentwürfslehre" v. Ernst Neufert 18
Deur aan een huis te Jauer (1568) . . . 19
„ „ de St. Michaelskerk te München (1585) 19
Deur onder de arcade v. d. Zwichen te Halberstadt 19
Toegangsdeuren tot het slot te Bolkenhain 19
Beslagen deur te Toledo 20
„ „ te Alcala de Henares . . 20
Deuren en toegangen te Leiden 20
„ te 's-Gravenhage, Zierikzee en Gouda 21
Deur aan een boerderij te Dussen . . . 22
„ „ het Regthuis te Neder Hemert 22
Huisje te Hippolytushoef 22
Voorgevel met ingang Museum te Bergen binnen 22
Ingang Huis te Purmerend 22
Houten huis te Edam 23
Museum te Naarden 23
Ingang huis te Zaandijk 23
„ „ te Monnikendam 23
Toegangsdeur tot een woonhuis, Arch. Prof. Fritz 24
Hoofdopzet van het uitbreidingsplan van Amersfoort 26
De Dieventoren (te Amersfoort) voor en na restauratie 27
Het Huis Nieuwe weg 2 (te Amersfoort) voor en na restauratie 28
Stichting „De Armen van Poth" . . . 28
Huis Havik 25 te Amersfoort voor en na restauratie 29
Huis Lieve Vrouwestr. 6 en 8 (te Amersfoort) voor en na restauratie 29
Hoofdbureau van Politie a. d. Marnixstraat Hoofdingang 33
Gevel aan de Marnixstraat 34
Binnenhof 35
Binnenplaats 36
Hoofdingang 37
Hal begane grond 37
Conferentiekamer 37
Cursuslokaal 38
Kamer Hoofdcommissaris 39
Oefenzaal 40
Sportfondsenbad te Eindhoven.
Bassin-gezicht op de kleedcellen . . . 42
Terras en Bassin 43
Plattegronden 44
Doorsneden 45
Twee villa's te Wassenaar, Arch. H. Ch. Raab, fig. 1—9 en vier plattegronden . 49 e.v.
Teekening van een 18e eeuwschen gevel . 57
Haus der Deutschen Kunst te München, Arch. Paul Ludwig Troost 58
De nieuwe Kanselarij te Berlijn. Ingang a. d. Voszstraat. Arch. Prof. Albert Speer 59
Schouwburg te Saarbrücken, Arch. Paul Baumgarten 60
Model wereldvlieghaven te Berlijn. Arch. Ernst Sagebiel 61
Plaatsing der tafels in een verbouwde locomotievenloods 66
Interieur van een ontspanningslokaal . . 67
Deurbeslag op een der deuren van de Notre Dame te Parijs 69
Gemsmeed ijzeren hekwerk op de pomp te Neisse 70
Gesmeed ijzeren lantaarn voor de Nieuwe Beurs te Amsterdam 70
Voorbeeld van ijzerbewerking uit „Schmiedearbeiten" 70
Uithangbord „Zum Greifen" te Dinkelsbühl 71
Gesmeed ijzer hek aan den Hoofdingang Dierentuin te Neurenberg 72
Gesmeed ijzeren deurhekje, ontwerp Julius Schramm 73
Bovenlichtafsluiting in bad Neundorf, Arch. Hodler 76
Vensterafsluiting te Minden, Arch. Cremer 76
Hek ingang stafgebouw te Keulen. Arch. Pavel 76
Tuinhek naar ontwerp Raymond Suzes . 77
Gesmeed ijzeren hek te Milaan 78
Deurhekjes „In de Smidse", Arch. Dr. Ir. G. A. C. Blok 78
Hek in concertzaal te Bad Wiessee. Arch. B. Biehler 78
Hek aan het Karthaus te Keulen. Arch. Keibel 78
Gesmeed ijzeren hek bij een boerderij te Bergambacht 79
Teekening voor een (Empire)gevel . . . 81
J. P. Stok †, Portret 82
Winkelhuis Ulrich te Rotterdam, Arch. J. P. Stok † 82
Pakhuispand W. v. d. Lugt te Rotterdam, Arch. J. P. Stok † 82
Hoofdtoren te Hoorn 84
Voormalig Statenlogement, thans Stadhuis te Hoorn 84
Waag te Hoorn 85
17e Eeuwsch huis „Onder de Boompjes" te Hoorn 86
Doelmatige zaalgebouwen. Plan-schema's . 89 e.v.
Topographische kaart van Katwijk aan Zee door Simon Kros 91
Uitbreiding R.K. Montessorie School voor Lager Onderwijs te Nijmegen, Arch. B. J. Meerman en J. v. d. Pijll . . . . . 95—96
Wereldtentoonstelling Katholicisme in Vaticaanstad 1936. Troonzaal van den Paus. Gio. Ponti Architect 106
Villa Marchesano te Bordighera. Arch. Gio Ponti c.s. 107
Huis der Fascisten te Bollate. Arch. C. Magni c.s. 108
Vliegtuigloods in gewapend beton. Arch. P. L. Nervi 110
Flatgebouw te Milaan. Arch. A. B. di Belgiojoso 110
Faculteitsgebouw der Letteren te Rome. Arch. Gaet. Rapisardi 110
Project Slotermeer 113
Elcherlyc, hooge school voor architectuur en beeldende kunsten 113
Huisje te Wassenaar 115
Bebouwingsontw. „Galgenveld" te Nijmegen, Arch. B. J. Meerman en J. v. d. Pijll 117 e.v.
Wiesbaden. Photo's Herbertanlage en Kureck en schetsen van Tine de Wit . . 122—123
Middelburg. Kaart door Cornelis Goliath. 1657 125
Middelburg. Gevel aan de Dwarskaai 14 126
Schilderijen door Pieter Post . . . . . 130—131
Fragmenten van den sierrand van Pieter Post om de Kaart van Rijnland van Dou(w) en v. Broeckhuysen 136
Ontsiering van oude gevels te Amsterdam door reclame 140
Kaart van Rijnland van Dou(w) en van Broeckhuysen 1647, met de sierranden van Pieter Post en Romeyn de Hooghe 141
Wapen van Johan de Bruyn v. Buyteweck door Pieter Post 142
Wapen van Amelis van der Bouckhorst door Pieter Post 142
Zegel College Curatoren Leidsche Hoogeschool door Pieter Post 142
Blad 21 en 24 uit de Begrafenis van Prins Frederik-Hendrik naar teekeningen van Pieter Post, gegr. door Nolpe 143
Pieter Post en Gerard van Honthorst . . 144
Historieprent van het bezoek van Huygens op 7 Mei 1665 aan Oranje d. Pieter Post 147
Verbouwing Hot. Zeerust te Scheveningen, Arch. J. J. Hellendoorn 150
Trappen op keepboomen 152
Trap in een huis in de Jopengasse (1639) te Dantzig 153

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 3 JANUARI 1942 NUMMER 1

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar. Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

AFBEELDINGEN VAN OUDE BOUWKUNST EN OUDE ARCHITECTUURTEEKENINGEN.

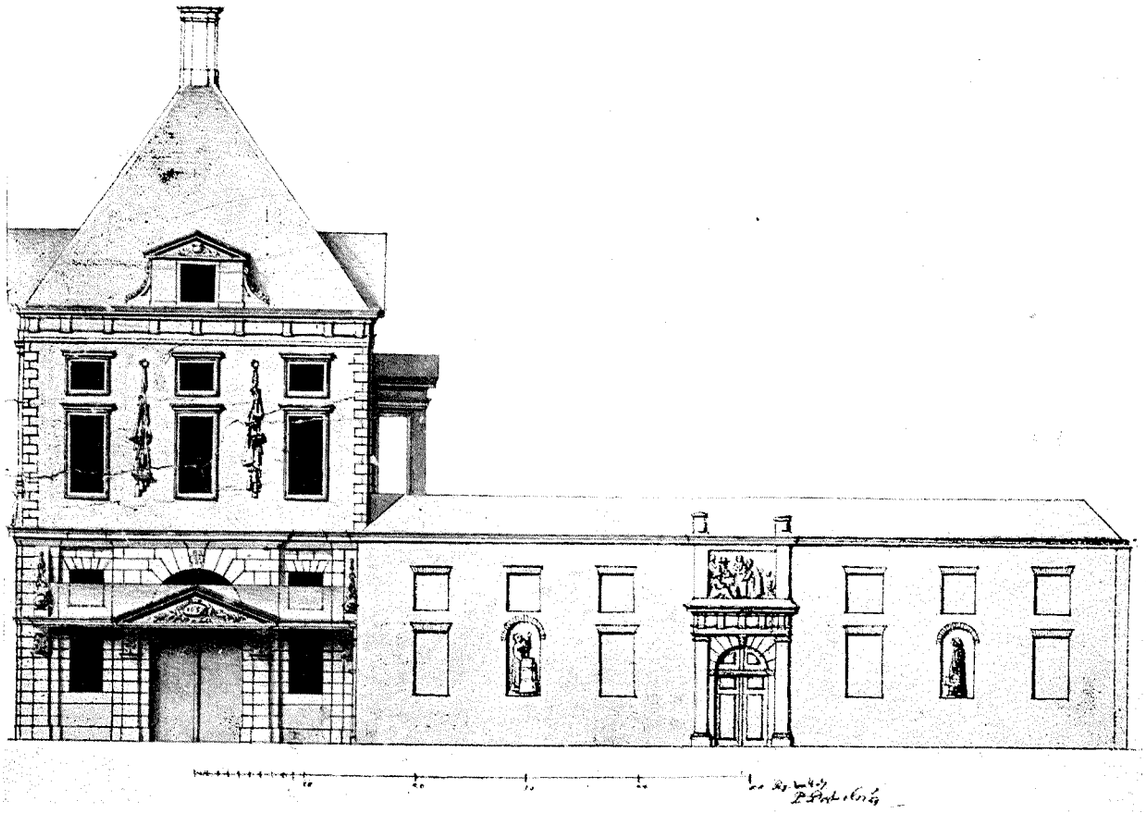

DE WAAG TE LEIDEN, zijgevel, 1657. Bouwmeester Pieter Post (1608—1669).

In het jaar 1657 (21 Augustus) besloot het bestuur van de stad Leiden, het oude houten bouwvallige Waaggebouw, dat hoogstens nog enkele jaren gebruikt zou kunnen worden, door een nieuw te vervangen. Aan de architecten v. d. Helm en Post werd verzocht hiervoor ontwerpen te maken en op 4 September 1657 werd het ontwerp van Post gekozen. Op 5 November kon de eerste steen worden gelegd door den zoon van Burgemeester Buitenvest. Den 5en December ging de „Thesaurier extraordinaris" naar Den Haag, om daar Akener steen te koopen, die voor de hoeken enz. zou dienen. Deze steen voldeed niet aan de verwachtingen. Van de teekeningen die Post van de Waag en het Boterhuis vervaardigde, zijn er nog twee in het Gemeentearchief te Leiden aanwezig: een vooraanzicht, dat wij reeds reproduceerden, en een zij-aanzicht, geteekend P. Post 1657 8/29. Met het beeldhouwwerk werd Rombout Verhulst, die in 1655 de graftombe van Maerten Harpertsz Tromp vervaardigde, belast. Als belooning ontving hij op den 25 November 1659 de som van 718 gulden voor zijn teekeningen van het Waaggebouw, teekeningen voor „de Burcht" te Leiden en reisonkosten.

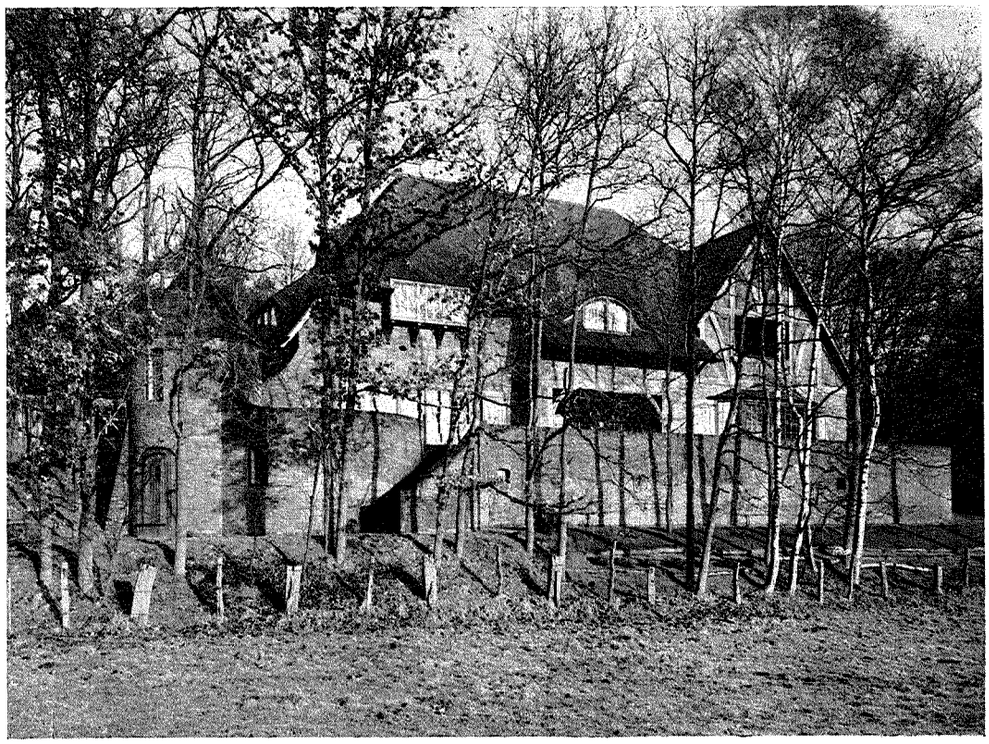

ZUIDGEVEL.

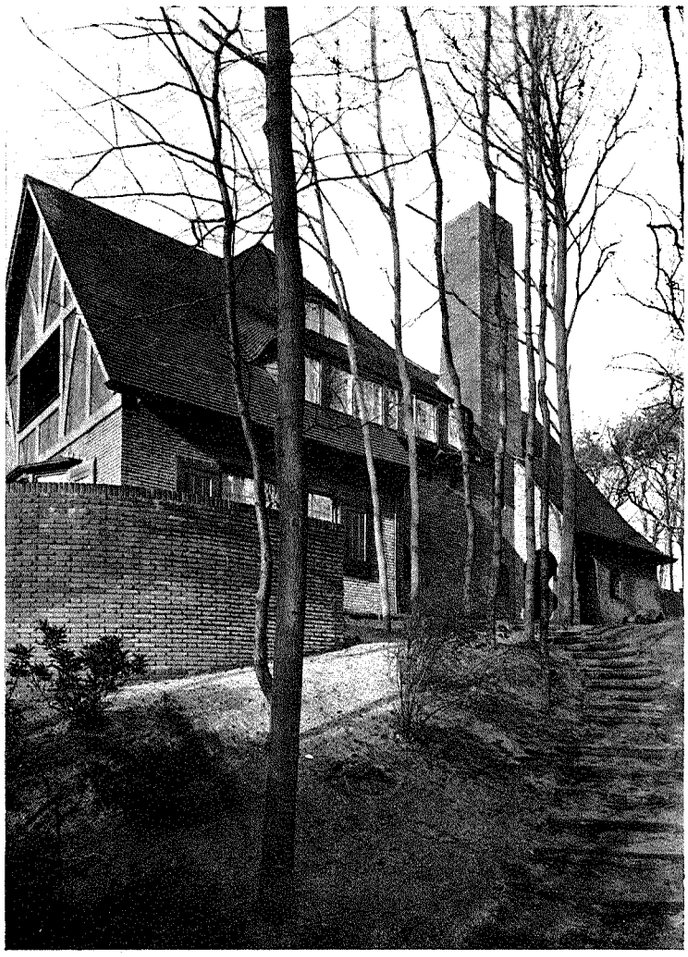

OOSTGEVEL.

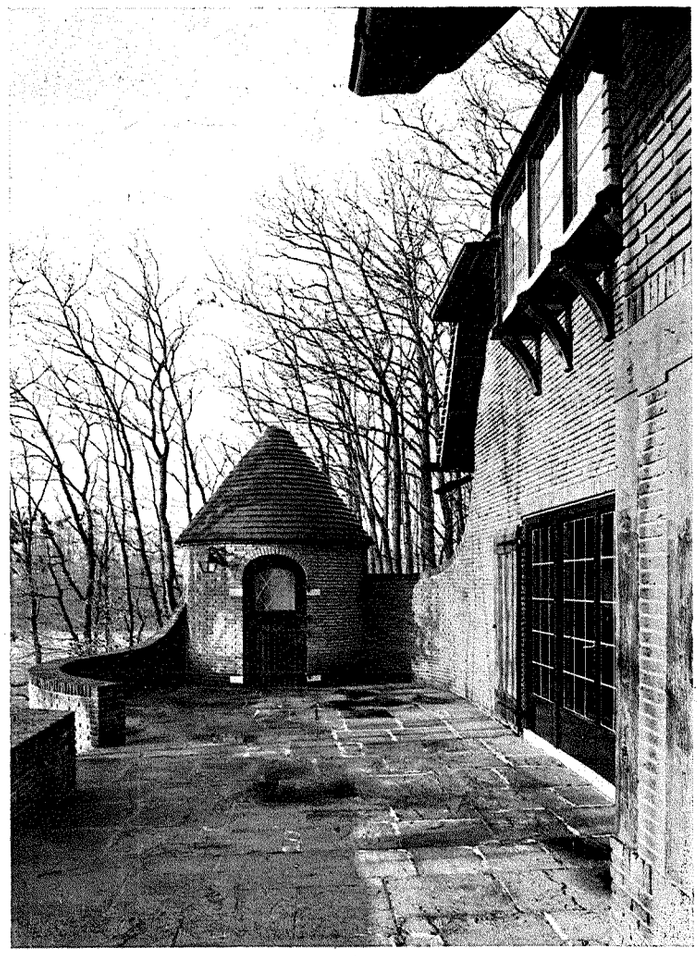

TERRAS.

LANDHUIS „DE SCHORRENBERG" TE NAARDEN.

ARCHITECT JAN REBEL.

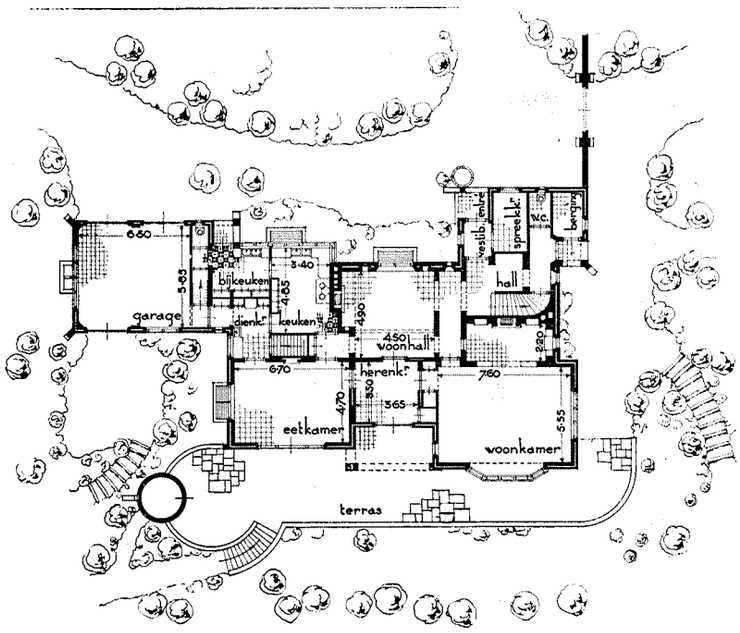

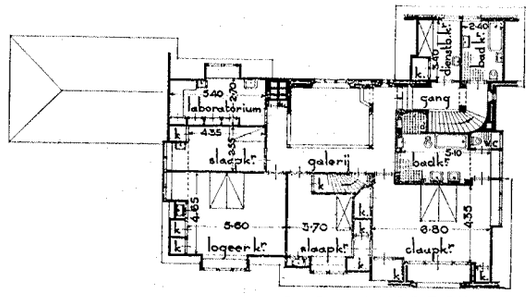

LANDHUIS „DE SCHORRENBERG"
TE NAARDEN.
PLATTEGRONDEN SCHAAL 1 À 400.

LANDHUIS „SCHORRENBERG" TE NAARDEN.
ARCHITECT JAN REBEL.

FOTO'S HANS SPIES

Dit landhuis werd in de jaren 1937-1938 op een hoog gelegen beboscht terrein, grenzende aan een weide, voor een jong gezin gebouwd. De gevels zijn van genuanceerde handvormsteen opgetrokken, met donkerder plint. Het dak is gedekt met genuanceerde Engelsche leipannetjes. De ramen en terrasdeuren zijn van staal en geplaatst in houten kozijnen. De overige deuren werden van geloogd eikenhout gemaakt en afgehangen aan gesmede gehengen. Het vakwerk in de zuidgevel, waartusschen een vulling van roode handvormsteentjes en de overige buitenhoutwerken zijn eveneens van bedisseld en geloogd eikenhout. Alle lichtopeningen zijn bezet met glas-in-lood, terwijl in het hall-licht eenig ornament van gebrand glas-in-lood werd toegepast. Alle plafonds en ook de wanden, voor zoover niet bekleed met tegels, zijn als schuurwerk behandeld. In de woonkamer zijn eiken onderlaagbalken aangebracht en in de zithall bleef de geheele balklaag in het gezicht. De hierbij toegepaste palen met schoren en onderslagen zijn uitgevoerd in bedisseld en geloogd eikenhout. De in het gezicht blijvende metselwerken van bogen en schou-

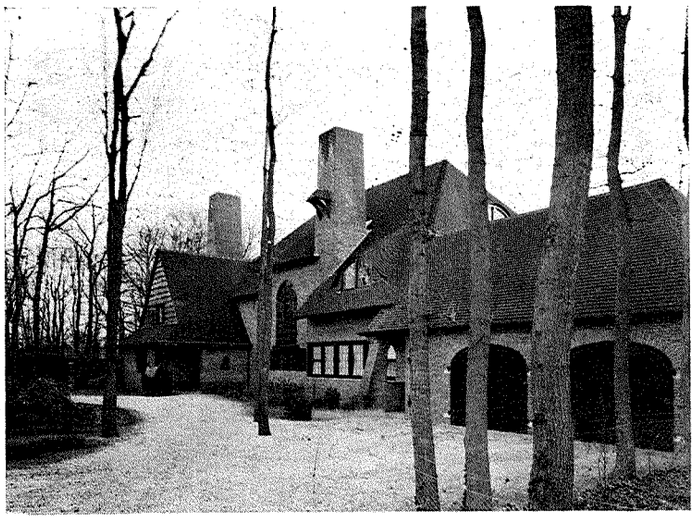

NOORDGEVEL.
LANDHUIS „DE SCHORRENBERG" TE NAARDEN

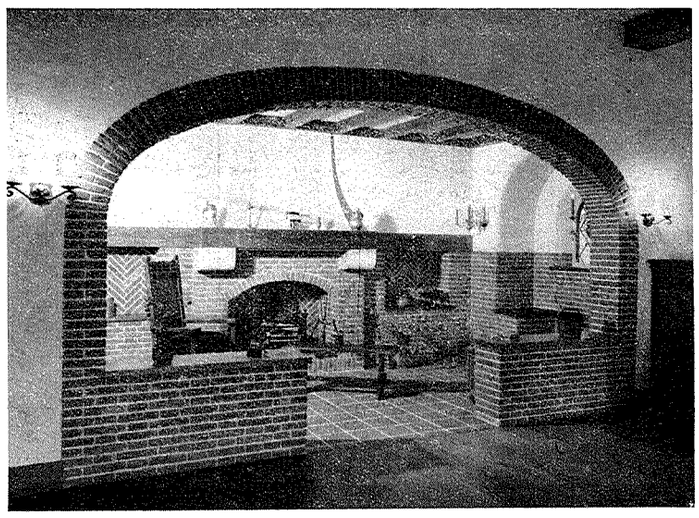

HAARDZITJE VAN DE WOONKAMER.
ARCHITECT JAN REBEL.

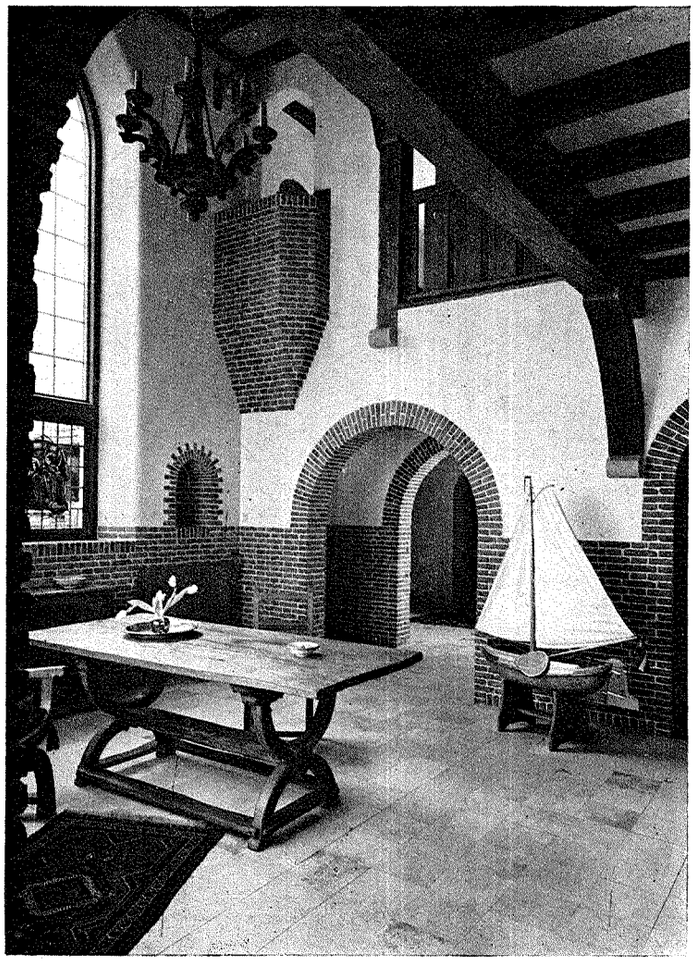

WOONHALL.

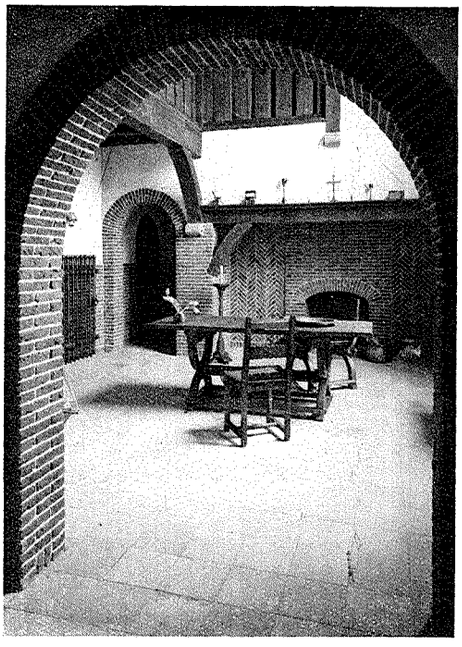

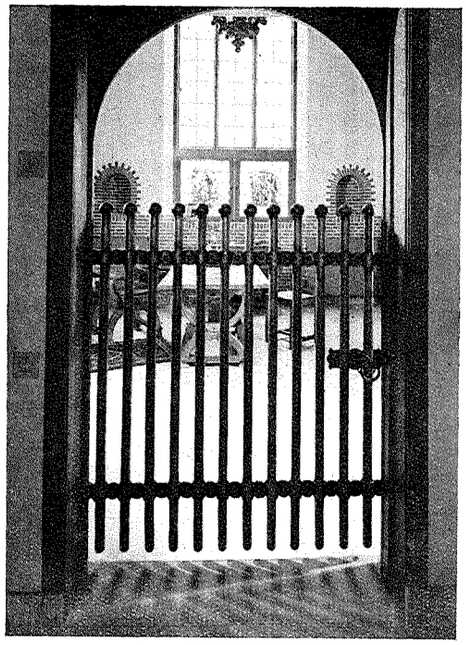

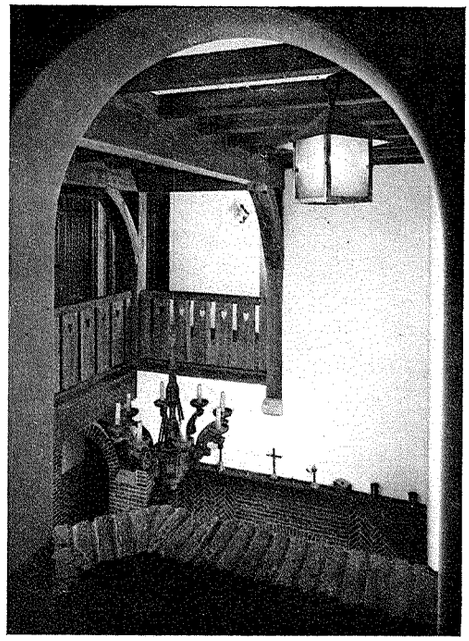

KIJKJES IN DE WOONHALL.

LANDHUIS „DE SCHORRENBERG" TE NAARDEN. ARCHITECT JAN REBEL.

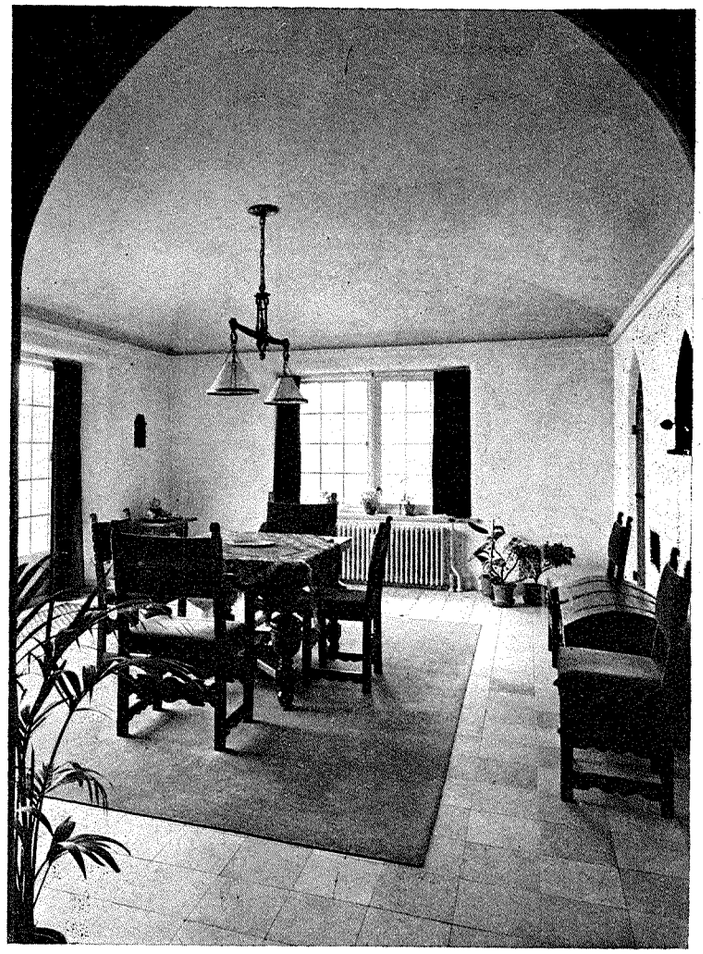

EETKAMER.

wen in de woonkamer en zithall zijn van kleine roode handvormsteenen.
De trap en de deuren van de hoofdvertrekken zijn eveneens van eiken, met toepassing van blank gesmeed hang- en sluitwerk. De plafonds in de eetkamer en slaapkamer zijn gewelfd. Bij het plafond van de eetkamer is een lijst met indirecte verlichting aangebracht.
De kelders, de geheele beganegrondvloer en de badkamers hebben gewapend-betonvloeren, bemetseld met tegels. Een uitzondering maakt de woonkamer, waar een dekvloer van breede eiken delen is toegepast. De vloeren in de slaapvertrekken zijn van eikenhout of bekeed met kurklinoleum. Het schilderwerk van de slaapkamers, dienstvertrekken, eetkamer enz., is licht gehouden.
Het laboratorium is geheel uitgevoerd in Amerikaansch grenen met teakhouten werktafels, alles behandeld met zuurbestendige lak.
In de kelders treffen wij een hydrophoorinstallatie voor eigen watervoorziening aan. In het gebouw is een centrale verwarmingsinstallatie aangebracht, welke verwarmd wordt door een automatische kolenstookketel. Deze ketel bevindt zich eveneens in de kelder. Alle kelderruimten, alsmede de kolenopslag en -berging, zijn zeer ruim. Onder het overige gedeelte van het gebouw bevindt zich een kruipruimte waarin alle leidingsgroepen zijn ondergebracht en welke is voorzien van een betonnen bodemafsluiter. Een Aga-fornuis in de keuken zorgt voor de warmwatervoorziening. De electrische installatie voldoet aan alle moderne eischen en is zeer uitgebreid.
Bij het ontwerp is rekening gehouden met het feit, dat de opdrachtgever een bewonderaar van oud-Hollandsche interieurs en kasteelen is. Men kan niet zeggen dat de ontwerper slaafs oude voorbeelden heeft gevolgd en de interieurs blijken meer vrije bewerkingen van oude thema's te zijn. Toch voelt men dat overal met de moderne eischen van comfort, licht en lucht en hygiëne rekening is gehouden. Het aantrekkelijke van dit landhuis is, dat de ontwerper zich meer in de sfeer van de oude voorbeelden heeft ingeleefd dan in de vormenwereld, en dat hij op een eigen wijze de blankheid en het ruimtelijk-opene van de oud-Hollandsche voorbeelden in verbinding heeft gebracht met het karakter van de frissche en lichte moderne interieurs. De kleine schaal, eigen aan de oude interieurs, en fijne detailleering treft men niet aan, hetgeen wel aan een kant jammer is omdat een innige verbinding met de oude meubels niet wordt gevormd, maar aan den anderen kant is er toch een scheiding gebleven tusschen hetgeen van vroeger tijd was en de huidige omsluiting. R.

WOONKAMER LANDHUIS „DE SCHORRENBERG" TE NAARDEN. ARCHITECT JAN REBEL

LANDHUIS „DE GRUNDEL" TE HUIZEN.

ARCHITECT JAN REBEL.

Dit landhuis werd in 1937 voor een gezin met twee kinderen (jongens) in een omgeving met bosch en heide gebouwd. Gezorgd werd voor ruime toetreding van licht en lucht. Het metselwerk is crème gesilicaat, waardoor het tegen het zwarte plint en het rieten dak frisch afsteekt. Ramen en terrasdeuren zijn in staal uitgevoerd. De overige deuren werden van geloogd eikenhout gemaakt, evenals het verdere buitenhoutwerk, dat werd bedisseld. De wanden in alle vertrekken, voor zoover niet met tegels bekleed, zijn geschuurd, evenals de plafonds. Deze worden in de woon- en de eetkamer gedragen door eiken onderslagbalken. In de zithall is het lage gedeelte van de in het

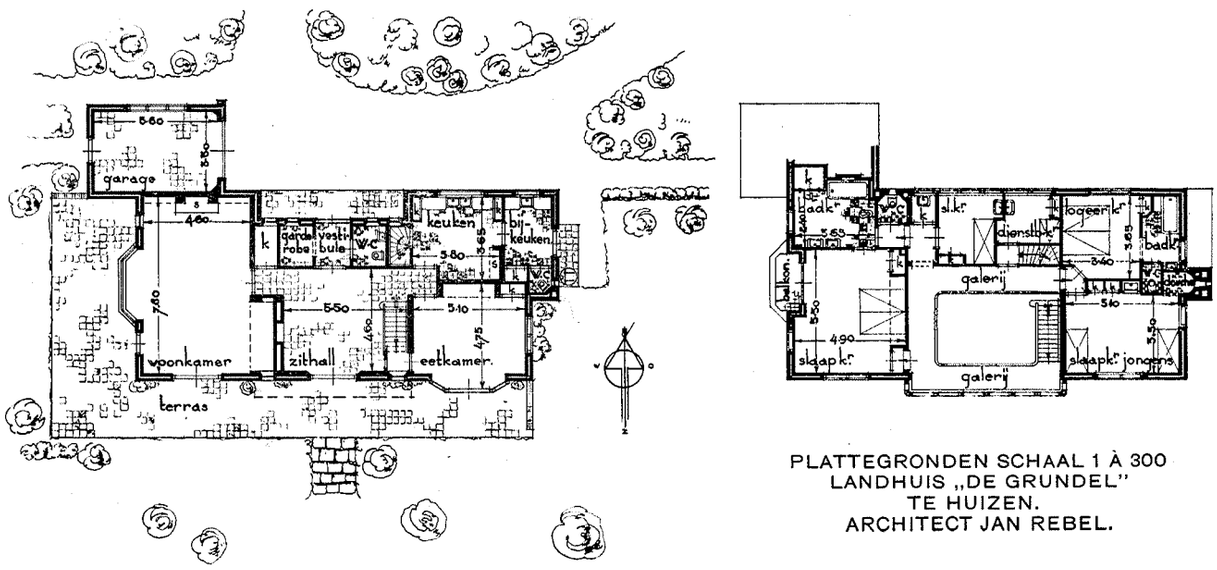

PLATTEGRONDEN SCHAAL 1 À 300
LANDHUIS „DE GRUNDEL"
TE HUIZEN.
ARCHITECT JAN REBEL.

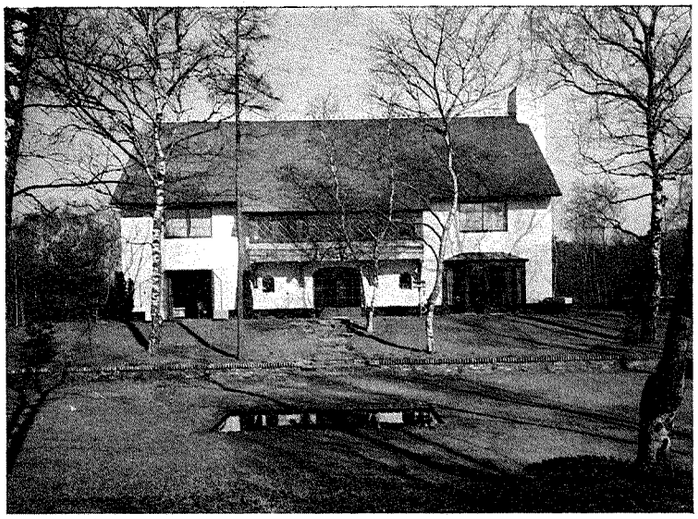

ZUIDGEVEL.

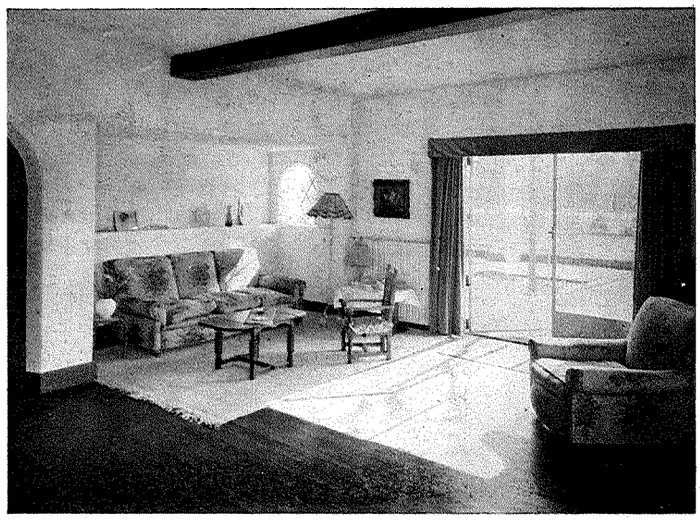

WOONKAMER.

gezicht komende balklaag van bedisseld eikenhout. Ook de trap en de deuren van de hoofdvertrekken zijn van eiken, waarbij blank gesmeed hang- en sluitwerk werd toegepast. Het overige houtwerk is licht geschilderd. De woonvertrekken hebben eiken, de slaapkamers vuren vloeren, terwijl in de zithall, badkamers, keukens, garage en kleinere ruimten tegelvloeren zijn gelegd. Het huis is centraal verwarmd met een oliestookinrichting, maar heeft bovendien open haarden in de woonkamer en in de zithall.

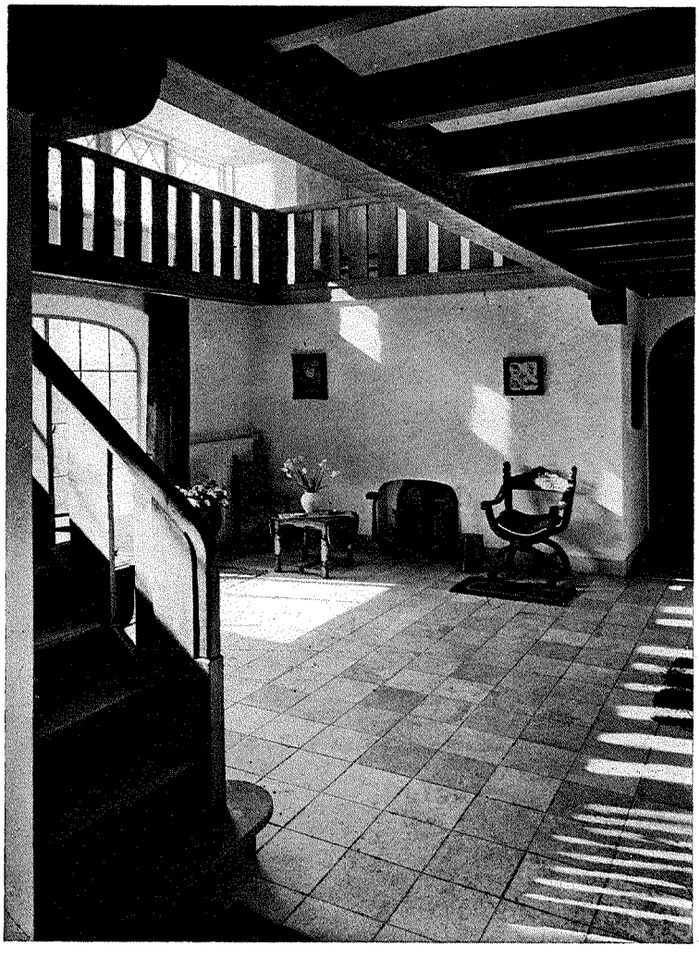

ZITHALL.
LANDHUIS „DE GRUNDEL" TE HUIZEN.

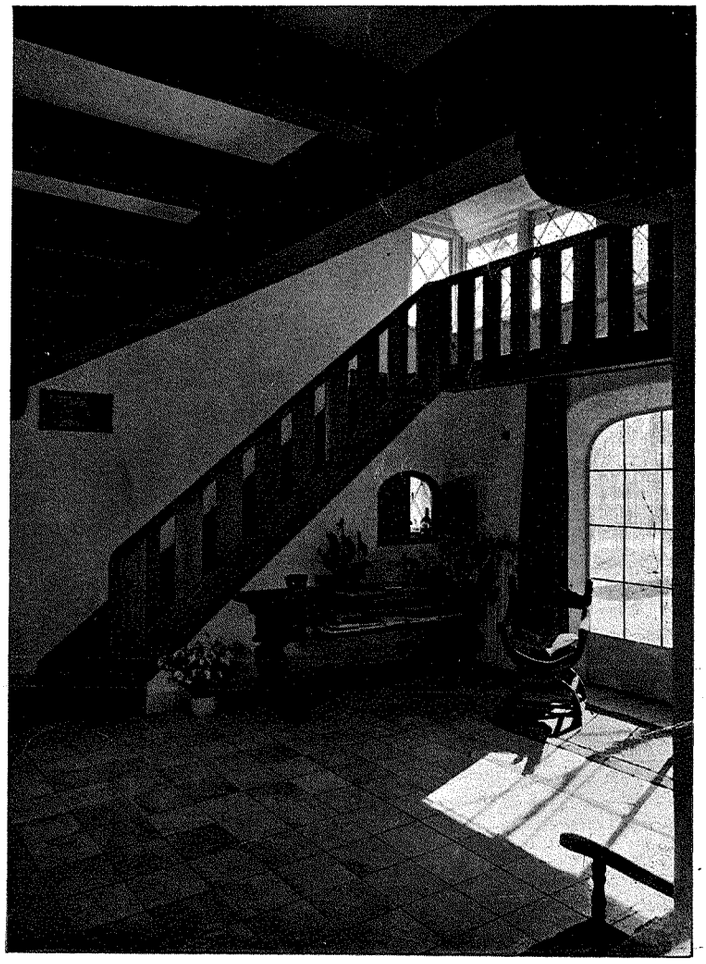

ZITHALL.
ARCHITECT JAN REBEL.

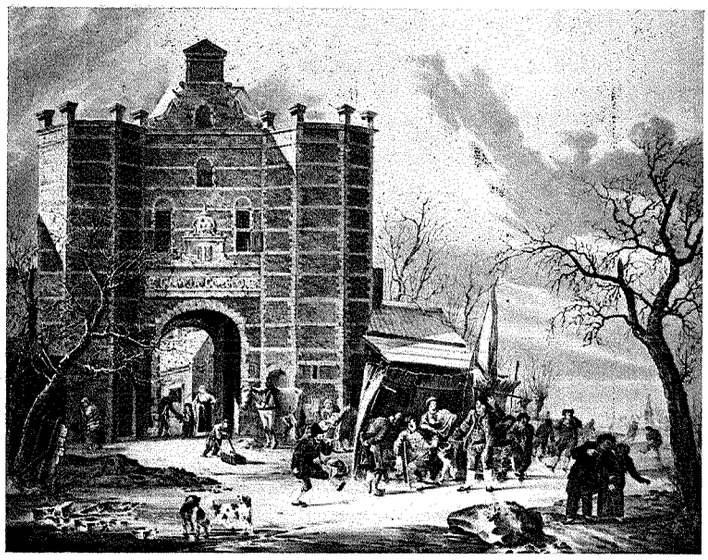

CORNELIS BORSTEEGH (1773–1834)
POORT TE GOUDA

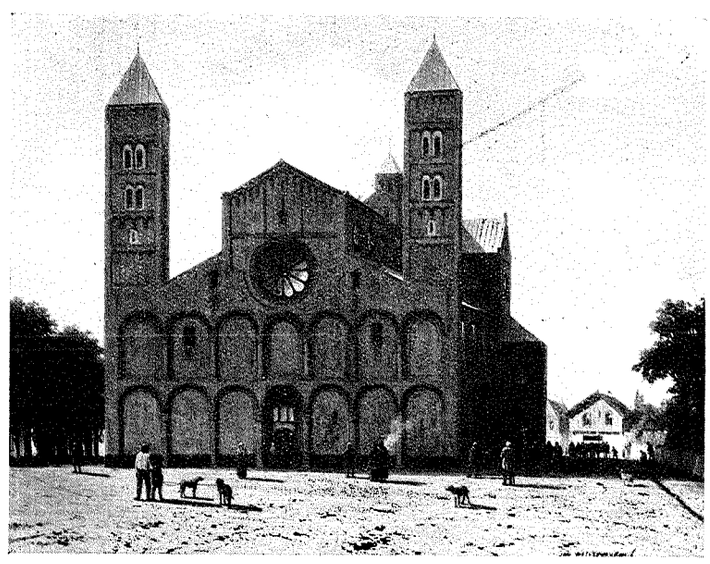

JOHANNES WEISSENBRUCH (1822–1880)
DE (VOORMALIGE) MARIAKERK TE UTRECHT.

DE BEIDE FRAAIE ARCHITECTUURSCHILDERIJEN PRIJKEN OP DE TENTOONSTELLING:
„NEDERLAND BOUWT IN BAKSTEEN" 1800–1940 IN HET MUSEUM BOYMANS.

BOEKBESPREKING.

HET DRENTSCHE BOERENHUIS EN ZIJN ONTWIKKELING, door S. J. van der Molen. Uitgeverij „Hamer", 's-Gravenhage.

„Inderdaad zijn de oude Drentsche boerenhuizen schoone uitingen van een gave, harmonische volkscultuur. De hoofdgebouwen zijn zonder uitzondering fraai van vorm en waardig van karakter, terwijl de bijgebouwen dezelfde gunstige eigenschappen bezitten. Met hun rustige, sprekende silhouetten sluiten zij uitmuntend aan bij de groote hoeven en ik ken geen mooier aanblik dan zoo'n complex oude boerenbedrijfsgebouwen met de bemoste rietdaken, het getinte hout, de grijze muren, de pittige ruitjes, het verfwerk in de oude kleuren wit, groen, blauw en dat alles ingesloten door een kring van statige eiken, den heiligen boom van Saksenland." Zoo typeert de schrijver het Drentsche boerenhuis, waarvan hij in dit werkje de ontwikkeling nagaat. Deze ontwikkeling wordt in vier hoofdstukken behandeld: Het oud-Drentsche huis, Het overgangstype, Het nieuw-Drentsche huis, Het oud-Drentsche huis als resultaat eener ontwikkeling; en dan volgt een hoofdstuk over de boo te Oud-Schonebeek; een booheer, steeds een vrijgezel, had een vijftig stuks koeien onder zijn beheer, en woonde van Lichtmis tot Kerstmis op de boo. In de Drentsche boerenhuizen is een schat van heemkunde vastgelegd, en de schrijver S. J. van der Molen heeft een uitstekend werk verricht door deze aan mensch, bodem en bedrijf zoo nauw verbonden huizen onder de aandacht van vele volksgenooten te brengen.

AANVULLING.

Voetnoot, behoorende bij artikel „Cultuurpolitiek", betreffende de redevoeringen van prof. Goedewaagen in te lasschen op pag. 432 vorige jaargang van het artikel, linker kolom, 5e regel van boven, waar sprake is van politieke orientatie ten opzichte van de cultuur en de bouwkunst en waar de vraag wordt gesteld, of Romaansch, Barok enz. door politieke factoren werden beheerscht, dus noot 2)

2) In een rede, die hij op Dinsdag 9 December te 's-Gravenhage heeft gehouden, heeft prof. Goedewaagen een nadere toelichting van zijn opvatting te dezer zake gegeven, waarbij hij den nadruk legde op de vrije cultuurvorming. Hij zeide, dat de basis van allen arbeid der overheid ten aanzien van de cultuur (het woord hier in den engeren zin van „volksvoorlichting en kunsten" opgevat) ligt in de idee, dat cultuur een zelfstandig werkend orgaan is, een arbeid van den scheppenden mensch met eigen karakter en geen aanhangsel van politiek beheer. Er is wel een staatspolitie en een rijksbelasting, wel een staatsleger en een rijksbank, maar er is geen staatscultuur, door ambtenaren gedragen en geschapen. De cultuur is vrij in den zin dier vrijheid, die luistert naar de wetten van het eigen wezen, het eigen begrip. In dien zin is cultuur onafleidbaar, souverein, in zichzelf gesloten, een tooverkring, slechts voor den ingewijde toegankelijk.

Op die vrijheid berust de magische werking van kunst en volksvoorlichting, die haar roem en ook bij wijlen haar noodlot is.

Om zich evenwel vrij en naar eigen wetten te kunnen uitleven behoeft de cultuur den steun, de stuwing, en het toezicht van den staat. Overal waar het tooneelleven, het muziekleven, de bouwkunst, in grooten stijl zijn opgekomen, speurt men, zij het ook slechts middellijk, den krachtigen arm der overheid als uitvoerder van een intelligenten staatswil, die niet alleen administreeren, maar ook voor de toekomst scheppen en zich vereeuwigen wil.

Het feit, dat hier o.a. gesproken werd over de magische werking van kunst en volksvoorlichting schijnt een indirecte aanwijzing, in welke richting de spreker, wat de conceptie van de nieuwe cultuur betreft is georienteerd. De term althans herinnert aan Böhme, Baader, Paracelsus e.a.

H. BUYS

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG

63e JAARGANG · 10 JANUARI 1942 · NUMMER 2

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar.
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

HOE WINNEN WIJ HET VERLOREN VERTROUWEN TERUG?

Wat mag dan toch wel de oorzaak zijn dat de architect van onzen tijd met zooveel zorgen en moeilijkheden heeft te kampen? Dat zijn goede naam, al of niet ten onrechte, zoo grof door het slijk gesleurd wordt? Dat voor velen hunner het leven gelijk is aan een ononderbroken kruisweg van ontberingen?
Om hierop een afdoend antwoord te kunnen geven, moet men vooraf een juist denkbeeld hebben van het beroep van den architect.
In het maatschappelijk leven kennen we naast vele andere beroepen, het beroep van de kunstenaars en technici.
Architect zijn of bouwmeester (twee verschillende termen met denzelfden begripsinhoud) veronderstelt een dualistische persoonlijkheid. In hem is zoowel de kunst als de techniek vertegenwoordigd.
Als kunstenaar is hij cultuurdrager en wordt van hem verwacht dat hij de vormen beheerscht. Als techniker draagt hij de verantwoording voor de kwaliteit en de constructie van het product.
Als schepper van cultuurgoederen werkt hij mede aan de vorming van de gemeenschap. Als constructeur wordt hij aansprakelijk gesteld voor de huisvesting, de volksgezondheid en de veiligheid zijner volksgenooten.
Zoo zien wij dat het beroep van den architect niet alleen een scholing in tweeërlei richting vereischt, doch bovendien een dubbele verantwoording tegenover de gemeenschap vordert. Het behoeft wel geen nader betoog dat 'n dergelijk beroep een zorgvuldige voorbereiding en een veelomvattende studie noodzakelijk maakt, maar vooral dat omwille van gemeenschapszorg de Staat nauwkeurig heeft toe te zien dat de bouwmeester volkomen aan de gestelde eischen voldoet. Daarenboven zal de Staat er zorgvuldig voor hebben te waken dat de functionaris ook metterdaad zich van zijn aesthetische en technische verantwoording bewust is en.... er naar handelt.
In het achter ons liggende verleden was van een dergelijke Overheidsbemoeiing in het geheel geen sprake.
Sterker nog: de architect werd niet eens erkend. Zijn titel evenals zijn beroep, was onbeschermd. Ieder, die het in zijn hoofd wil halen zijn naam te sieren met den titel van architect is hierin volkomen vrij. Men kent den huidigen gang van zaken: Vandaag eenvoudig timmerman; eenige binnenhuiskarweitjes en weldra verschijnt het eerste bordje „Mr. Timmerman en aannemer van de meest voorkomende timmer- en metselwerken". Na eenige weken verdwijnt de doodgewone timmerman van den gevel en de Aannemer met een hoofdletter komt ervoor in de plaats, vergezeld van het kloeke onderschrift „BOUWKUNDIGE". Als er nu nog een derderangs kruidenier komt die voor zijn winkel een paar grootere ramen noodig heeft, waarvoor de Gemeente nu eenmaal een prentje wil zien, dan is de timmerman, aannemer, bouwkundige, op eenmaal tot architect gepromoveerd.

Arme bona fide architecten . . . .
Waar blijft gij met Uw kennis en met Uw kunst?
En dit is slecht één categorie dergenen die U in Uw bestaansrecht bedreigen. Er zijn nog andere categorieën. Groot is het aantal technici die behalve een behoorlijk salaris en hun bijverdiensten aan avondschool en privaatlessen, nog kans zien om op een Zondagachtermiddag gauw een paar teekeningen te plegen voor een uit gebrek aan zwaarte omhooggevallen aannemer, die ternauwernood een potlood, laat staan een teekenstift hanteeren kan, maar die bij den principaal die hooge bouwkosten voorziet, terwijl hij op een koopje uit is, kans ziet om met een minachtend schouderophalen, dat zoogenaamd alles, maar eigenlijk niets zegt, den architect voor een 25 of 30 gulden judasgeld te verkoopen, ten bate van de schraapzucht van hem, den aannemer met een Hoofdletter!!!
Dat is een tweede categorie! We zouden deze voorbeelden nog met enkele andere kunnen uitbreiden, doch genoeg hierover.
Bepalen we ons thans tot de architecten van huis uit.

Dank zij ons liberaal individualisme met zijn „ieder-voor-zich en God voor ons allen", is een gewetenlooze moraal ontstaan, waarbij de vormgeving bepaald werd door een uitsluitend economische waardeering. In het gunstigste geval speelde de schreeuwende reclame van het te scheppen object nog een rol mede. De groote kantoor- en winkelpanden zijn hierop geheel ingesteld. De architect heeft daarbij dan ook niet tot taak zich zooveel mogelijk bij het stads- of streekbeeld aan te passen, maar om er integendeel zooveel mogelijk van af te wijken!!, er tegen af te steken, opdat het bouwsel omwille van de reclame zooveel mogelijk opvalt. Ieder gebouw moet een sensatie opleveren. Dat er bij deze joods-amerikaansche warenhuis-architectuur van een eigen bodemverbonden bouwkunst geen sprake meer is ligt voor de hand.

Uit het voorgaande hebben we dus gezien, dat eenerzijds de Nederlandsche bouwkunst zich op een hellend vlak bevindt, terwijl anderzijds een steeds toenemende concurrentiestrijd van geestelijk onvolwaardigen en onbevoegden het leven van den architect verzuurt. Het gaat met de grootste groep architecten snel bergaf. Alleen het ruime geweten kan zich nog handhaven.
Bij hem is het beroep volkomen vermaterialiseerd. Geldverdienen is hoofdzaak. De vormgeving heeft hij verlaagd tot koopwaar, met het prijsgeven van alle persoonlijke smaak en eigen inzicht. Het ontwerp is geen doel meer maar middel. Hij ziet in den principaal niet meer den man tot wiens voorlichting hij dient, maar een winstobject. Hij is niet meer de cultureele adviseur, maar de meest onderdanige dienaar, die op een fooi uit is.
Zooals de kelner in het restaurant met een laag salaris genoegen neemt en verder op fooien is aangewezen, zoo ook zal dit type architect genoegen nemen met of zich aanbieden voor een honorarium dat ver gelegen is beneden de hiervoor vastgestelde tarieven, omdat hij evenals de kelner nog rekent op de fooien die nog in het vooruitzicht zijn. En evenals de kelner zal hij alle middelen aangrijpen om die fooien te verhoogen. Zoo is dan dit heerlijke kunsttechnische beroep verlaagt tot slavenarbeid.
Provisie opstrijken bij de leveranciers is hierbij wel de laagste vorm van corruptie welke naar wij hopen minder veelvuldig voorkomt. Wat intusschen meer voorkomt is het provisie opstrijken bij den aannemer, indien de architect heeft weten te bewerken dat de bouwopdracht onderhands verstrekt wordt.
Verder kennen we het veelvuldig voorkomen van overschrijden van de bouwsom, hetgeen dikwijls bewust en berekend geschiedt, en waardoor de opdrachtgever op een enorme wijze gedupeerd kan worden.
We kennen de aanbestedingen welke somtijds beduidend lager liggen dan het z.g.n. extrawerk die de te lage inschrijvingen weer goed maken. We denken b.v. aan de eveneens ongeoorloofde toezeggingen van architecten bij de hypotheekverleeningen, een terrein dat niet tot dat van den architect behoort en waarbij de architect toezegt hypotheken voor den opdrachtgever te zullen opsporen, welke achteraf beduidend lager blijken te liggen en tegen hoogere percentages dan aanvankelijk was toegezegd. Is het dan een wonder dat het bouwend publiek door dit alles huiverend wordt zich voor zijn bouwplannen de medewerking van den architect te verzekeren?
Wij herhalen met nadruk dat de juist geschetste toestanden geen betrekking hebben op de goede architecten, maar we moeten er aan toevoegen dat dit aantal helaas met den dag afneemt. Doordat echter in den loop der tijden de misstanden zulke ernstige afmetingen hebben aangenomen heeft zooals wij zeiden het publiek in het algemeen zijn vertrouwen opgezegd, waardoor juist de bona fide architect gedupeerd wordt. Het noodlottige gevolg hiervan is dat juist zij steeds meer gedreven worden naar den rand van het pauperisme. Ons zijn uitstekende architecten bekend wier nood zoo hoog gestegen is dat zij wegens huurschuld e.d. hun huis moesten verlaten, en thans in de grootste ellende verkeeren.
Typische mentaliteit van het publiek is verder dat het zijn opdrachten bij voorkeur juist aan diegenen verstrekt welke reeds over uitgebreide opdrachten beschikken die deze dan koste wat kost trachten uit te voeren met goedkoopere hulpkrachten instede van de hulp van een collega architect in te roepen, waardoor tenminste diens lot een weinig kon worden verzacht.

De vele pogingen om in deze toestanden veranderingen te brengen zijn praktisch mislukt. Het noodlot heeft gewild dat ook hier weer de eerlijke te goedertrouw handelende architect het slachtoffer werd van zijn oprechte pogingen. Van het aantal architecten waren er slechts plm. 25 pct. georganiseerd. De overige 75 pct. waren de parasieten die wel van de voordeelen wisten te profiteeren maar de georganiseerden voor wat de nadeelen betrof hen schandelijk in den steek lieten. De goedbedoelde eerecode van den B.N.A. bezat geen rechtskracht, met het gevolg dat hij door de ongeorganiseerden niet werd nageleefd hetgeen er op neer komt dat hun bona fide collega's door deze parasieten op de ergerlijkste wijze werden uitgebuit. Er zijn architecten geweest die kans gezien hebben al de 15 beperkende bepalingen van den eere-code te overtreden.
Hebben wij teveel gezegd wanneer wij verklaren, dat er in het bouwsel van de architecten-organisatie zich vele en groote lekkages vertoonden? Men zal het met ons eens zijn dat een eenvoudige restauratie geen redding meer kan brengen, doch dat een grondige vernieuwing zeer en zeer dringend geboden is.
Een vernieuwing die het geheele gebied van den architect volkomen bestrijkt. Dit is eenvoudig een kwestie van recht voor den architect, en niet in het minst in het belang van ons volk en van de cultuur. Ook voor den architect zal zijn arbeid weer moeten zijn een dienst aan de gemeenschap. De architect zal weer moeten worden en blijven een cultuurdrager van het Nederlandsche volk in het algemeen en een cultureel en technisch adviseur voor den bouwheer in het bijzonder. Niet hij die op de eerste plaats zichzelve zoekt, maar hij die de volksgemeenschap in zijn arbeid dient, heeft recht op een erkenning van de prestaties door hem geleverd.

A. SOETENS.

VOORGEVEL DUBBELE VILLA TE SOEST ARCHITECT H. C. M. VAN BEERS

DUBBELE VILLA TE SOEST.

Het heeft altijd voor ons architecten een zekere aantrekkelijkheid voor een zoo klein mogelijk bedrag een goed resultaat te bereiken.
't Spreekt vanzelf dat alsdan ten opzichte van aesthetische en constructieve eischen de meest mogelijke aandacht wordt verlangd.
De opgave was een dubbel woonhuis te bouwen, waarvan de eene woning meer ruimte en comfort verkreeg, en het andere een redelijke woning moest zijn voor minimale kosten.
Zoowel de voortuin als de tuin achter het huis zouden gemeenschappelijk terrein zijn.
Als gevolg zouden dan de kosten van twee woningen aanmerkelijk in bouwkosten verschillen.

De bouwkosten voor de dubbele villa hebben bedragen *f* 8800.—, de verwarmingen en warmwaterleidingen *f* 1700.—.
Dank zij de plaatselijke omstandigheden van lage loonen, benevens de lage materiaalprijzen in het bouwjaar 1938, was deze lage prijs te bereiken.
De bouwplaats ligt aan een nagenoeg volgebouwde weg, aangeduid met het mooie woord „laan". Het terrein lag schuin aan de straat en had een minimale breedte ten opzichte van de eischen van de plaatselijke bouwverordening. Gelukkig is met medewerking van de Gemeente een goed resultaat verkregen.

H. C. M. VAN BEERS.

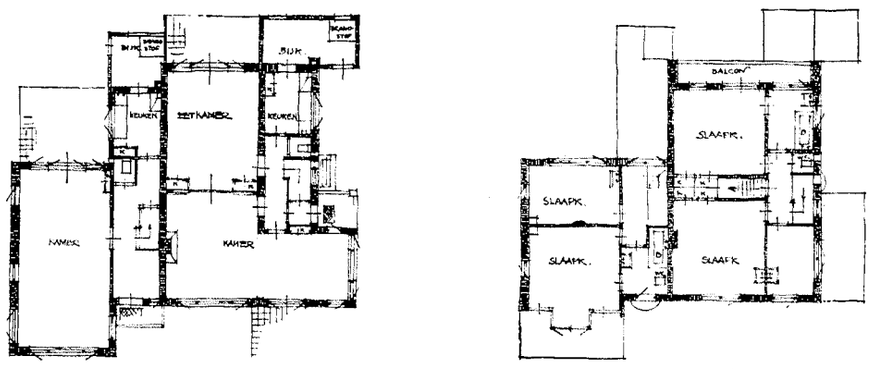

PLATTEGRONDEN DUBBELE VILLA TE SOEST. SCHAAL 1 À 400

ZIJGEVEL EN ACHTERGEVEL DUBBELE VILLA TE SOEST

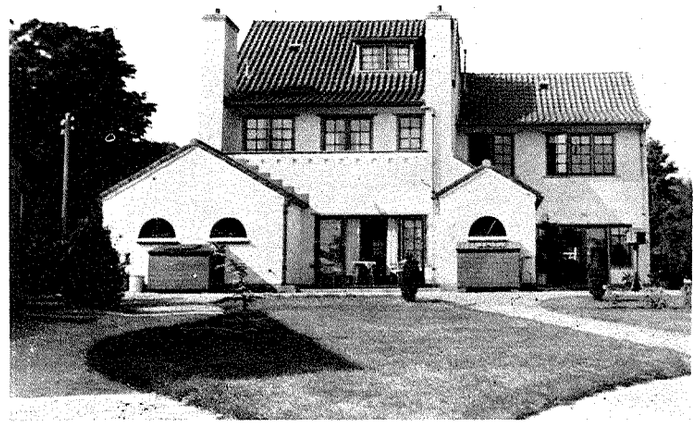

ARCHITECT H. C. M. VAN BEERS

DOKTERSWONING TE SOEST.

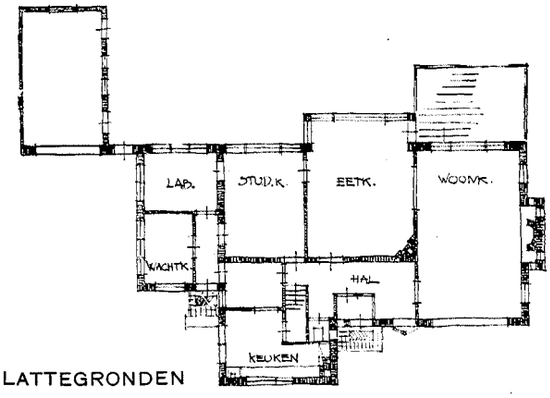

PLATTEGRONDEN

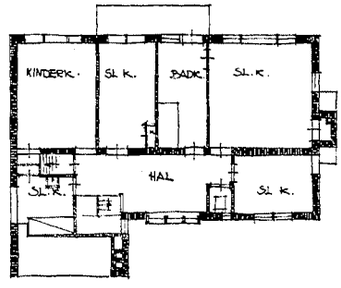

SCHAAL 1 A 400

Het in 1939 gebouwde doktershuis te Soest, gelegen aan de Burg. Groothestraat, ligt ongeveer 2 meter boven het straatniveau, terwijl het terrein achterwaarts sterk hellend is.
Deze villa moest voor een minimaal bedrag gebouwd worden; de bouwkosten hebben ƒ 12000.— bedragen, terwijl de centrale verwarming ongeveer ƒ 2000.— heeft gekost, inbegrepen de warmwaterleiding.
De gevels zijn met Keim behandeld, terwijl de stalen ramen in houten kozijnen zijn gevat.

H. C. M. VAN BEERS.

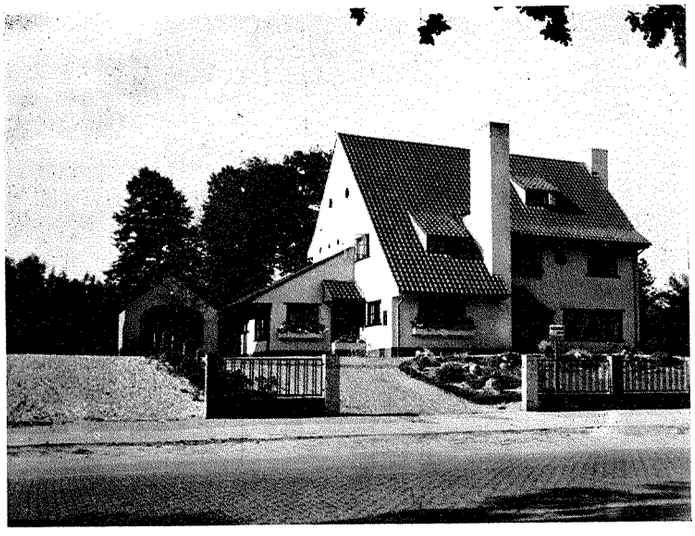

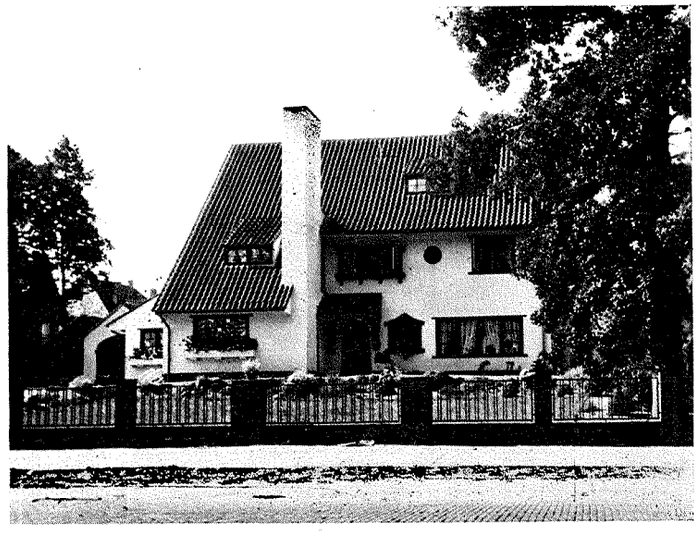

PALMHOUTEN SNUIFDOOSJE. MENSCH MET 2 HOOFDEN. HOOGTE 8 CM. WAARSCH. LAAT-18E EEUWSCH. GEVOND. IN VLAANDEREN

HOUTEN SNUIFDOOS. ZITTENDE FIGUUR. HOOGTE 10 CM. VROEG-19E EEUWSCH. GEVONDEN IN ANTWERPEN

NEDERLANDSCHE VOLKSKUNST.

Expressionistisch klein-beeldhouwwerk.

Het verval van de met het impressionisme geëindigde cultuurperiode ging gepaard met opmerkelijke ontbindingsverschijnselen. In den chaos scheen niets zuivers overgebleven dan de vreugde der zinnen, het genot op zichzelf. De afwending van de beeldende kunst was voor dit vervaltijdperk even karakteristiek als de danswoede. Negerrhythmen en jazz vierden hoogtij, de negerbas was een gezochte figuur, de negerdanseres een cultuurphenomeen. Negerplastiek bevolkte den kunsthandel — zij is thans gedecimeerd —, zelfs was er een gunstige conjunctuur in de negerplastieknijverheid. Beeldhouwers leverden aan weinig scrupuleuze kunsthandelaren negerplastieken op maat en per gewicht: zoo groot scheen ons tekort aan negerbloed. Wanneer een cultuur haar culminatiepunt is gepasseerd, wanneer de zenuwprikkeling van de vervalperiode tot het ondraaglijke is opgezweept, keert plotseling, als bij tooverslag, het gezonde verstand en de rust terug. Het cultuurleven, voor zoover daar nog van kan worden gesproken, gaat zijn eb tegemoet. De mensch, oververhit, zoekt zijn reïntegratie in de natuur en in de primitieve kunst. Vandaar ten deele de herontdekking van de praelogische kunst, waarin de overprikkelde Westerling intuïtief een der geneesmiddelen speurt voor zijn uit het lood geraakte psyche. Zoekend naar zijn verloren geraakte complement, keert hij bijna ostentatief terug naar primaire, ongecompliceerde indrukken. Vandaar een Bartók, die oude Hongaarsche volksliederen tot moderne kunstuitingen herschiep, vandaar de architecten, die oude boerderijen verwrongen tot hedendaagsche landhuizen, vandaar ook in zekeren zin de voorliefde voor de ongecompliceerde negerplastiek. De nieuwe cultuur scheen in een broeikas-atmosfeer te worden geboren, maar het zoeken naar nieuwe grondslagen was gekenmerkt door een koortsachtige verre-zucht. Nederlanders reorganiseerden de tapijtindustrie van Marokkaansche berbers, om aan de vraag naar rustige, zuivere dessins te voldoen, zwierven naar Sierra Leone, om er mandenwerk te halen van primitieve structuur, naar Egypte voor matten, echter zonder Genemuiden aan te doen, naar Ceuta om stoelen, die in Culemborg waren geboren, maar het was bijna onwelvoeglijk geworden te spreken van Nederlandsche volkskunst. Tot ook deze rage teneinde liep en men begon in te zien, dat de ingrediënten van een nieuwe cultuurperiode niet noodzakelijk in woestijnen behoeven te worden gezocht. De Nederlandsche volkskunst is opnieuw ontdekt; de jacht op haar verschijnselen is geopend. Weldadig is het ont-

KRUITHOORN

waken uit de Afrikaansche narcose: de negerplastiek heeft haar aequivalent in de lage landen bij de Noordzee. De kleine beeldhouwkunst lééft op onzen eigen bodem.

De bekende schrijver en schilder Dr. H. Wiegersma te Deurne, ambitieus verzamelaar van volkskunst, vraagt er in een lijvig en royaal uitgevoerd plaatwerk de aandacht voor, dat onder den titel „Volkskunst in de Nederlanden" als eerste van een uitgavenreeks „'t Getouw" is verschenen bij de N.V. Boekdrukkerij Helmond, aldaar. Het bevat 341 groote afbeeldingen van gebeeldhouwde voorwerpen, voornamelijk hout, been en ivoor, uit zijn uitgebreide verzameling, waarvan er hierbij enkele zijn gereproduceerd, naar foto's van H. van Daal. Het aantal gebruiksvoorwerpen, waarop vooral de Brabanders en Vlamingen, maar ook de bewoners van andere Nederlandsche provincies hun plastisch expressionistisch vermogen oefenen, is legio; er staan in het boek een menigte wandelstokken-knoppen

— in Brabant wandelt men nog —, pijpekoppen, snuifdoozen, pijpekrabbers, kruithoorns, messenheften, notenkrakers enz. enz., die daar getuigenis van afleggen, merkwaardig verschijnsel, evenals dat bij de Oirschotsche koorbanken het geval is, meermalen geoculeerd op voor-christelijke, heidensche motieven. Vooral de wandelstokken zijn echte, levende volkskunst, zonder pretentie, die meer inzicht geven in de innerlijke constellatie van een deel van onze bevolking, dan waartoe boekdeelen in staat zouden zijn. Den sleutel tot deze volkskunst geeft Wiegersma in een korte beschouwing, die aan de vele illustraties voorafgaat. Hij ziet den oorsprong van het expressionisme in de kunst van het kind; in de volkskunst hebben naar zijn meening zijn qualiteiten voortgang. In andere termen uitgedrukt, komt dat hierop neer, dat de kinderkunst en de volkskunst voortkomen uit het praelogische bewustzijn, dat Levy Brühl bij primitieve volken waarnam, uit een primitieve mystiek. Er is dikwijls op gewezen, dat tusschen de kunst van primitieven, geesteszieken en modernen groote overeenkomst bestaat. Ten onrechte is echter beweerd, dat de modernen primitief zijn geworden en zich bewust aan primitieve voorbeelden hebben gehouden. Het gemeenschappelijk kenmerk van al deze uitingswijzen schijnt niet anders dan de prae-logische ervaring. Van de primitieven en geesteszieken heeft de wetenschap geconstateerd, dat bij hen deze ervaring overheerscht. Moeilijker is het echter voor een modernen cultuurmensch (of een door de moderne cultuur geteisterden mensch) in te zien, dat ook bij ons menschen nog geheel door dit mystieke, prae-logische ervaren beheerscht zijn en daaruit scheppen. En toch mogen wij alleen van deze ervaring uit deze werken zien, wij mogen ze niet met ons logisch verstand willen uitleggen en verklaren, omdat dit een maatstaf is, die niet met het wezen er van overeenstemt. De waarneming en de uiting der primitieven legt feitelijk onbewust den nadruk op de mystieke eigenschappen, de occulte krachten en verborgen qualiteiten der wezens en verschijnselen en is derhalve georiënteerd op die elementen, welke in onze oogen het karakter van subjectiviteit hebben. Dr. Wiegersma, zelf expressionist, ziet in deze wijze van beelden een primaire aanleg, een ingeschapen wijze van expressie! Het kind, het volk, zegt hij, beelden uit het hoofd; de duizenden voorbeelden leveren hem het bewijs, dat wij te maken hebben met een primair menschelijke qualiteit. De volkskunst wordt gekenmerkt door de persoonlijkheid van den maker, dat is zijn onvervalschte „tweede wereld". Volkskunst, zegt hij, is de tot vorm gekomen persoonlijkheid van het volk. Dit volk is het in organischen samenhang levende menschencomplex, saamhoorig in herinnering en hoop, saamhoorig in den geest één van geest, kind. Men maakt, deelt de heer Wiegersma mede, slechts dan deel uit van de volksgemeenschap, als men in Godsaanschouwing leeft, in samenhang dus is met zijn geestelijk gelijken, hoe ver zij ook verwijderd zijn, tot welken staat of stand zij ook behooren. Haar hoogste eigenschap verwierf zij niet door het „nauwe contact met de natuur"; de theocratische geest nam geen begin door aanschouwing van de jaargetijden, noch door die van

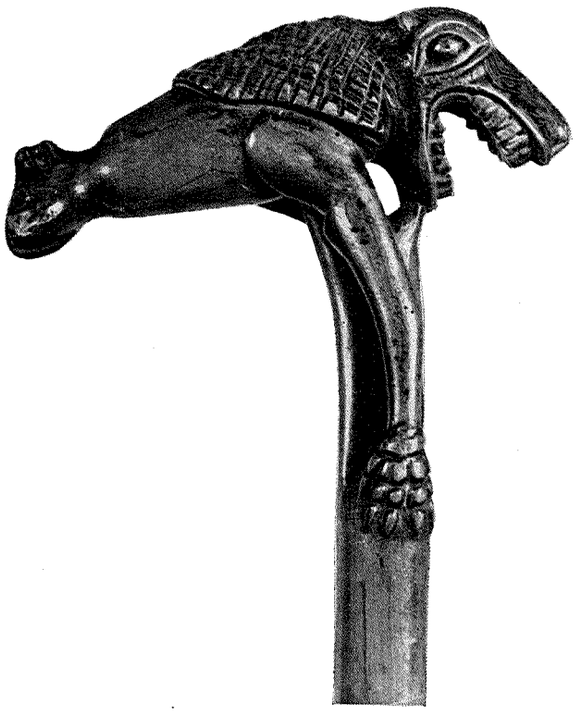

KNOP VAN EEN WANDELSTOK, DUBBELKOPPIG MONSTER. HALF DRAAK, HALF HYENA. LENGTE VAN DIT FRAGMENT 18 CM. 19E EEUWSCH. GEVONDEN TE 'S-HERTOGENBOSCH

IVOREN KNOP VAN EEN PASTOORSWANDELSTOK. MAANGEZICHT OP EEN POMPOEN MET EEN BLAD ER BOVENOP. GEVONDEN IN 1860 TE NEERHOUT BIJ DEURNE

leven en dood, maar is een ingeschapen, verworven schat. Geestelijke eigenschappen zijn niet gebonden aan plaats of tijd. Vandaar dat de volkskunst niet uitsluitend ontstond in de dorpen, niet groeide in een bepaalde eeuw, doch overal en altijd, als een noodwendigheid, voortspruitend uit 's menschen onbedorven natuur.

Ongetwijfeld heeft men hier een belangrijke aanwijzing van de richting, waarin het herstel van de volkskunst en de herleving van een volkscultuur zal dienen te worden gezocht, namelijk in een bepaalde reïntegratie, een herstel van de psychische integriteit, die door de asfaltcultuur zoozeer was gehavend. Maar wat de therapie betreft laat de schrijver den lezer helaas in het duister en het zou juist bijzonder belangrijk zijn, daarover van zijn kant iets te vernemen, omdat deze therapie voor de toekomstige ontwikkeling onmisbaar is. Hij beperkt zich in dit opzicht tot enkele aanwijzingen. Zoo verklaart hij, dat overal en altijd waar het contact met zijn oorsprong, zooals het in het kind zetelt en dit is bij het „volk": bewaard bleef, groeide een expressionistische kunst als de meest natuurlijke uitingsvorm. „Zonder apodictisch te zijn" durft hij beweren, „dat de kunst van het volk een expressionistisch karakter móet dragen; dit volgt, naar hij meent uit de wereldbeschouwing van haar makers, uit haar genesis. Dit is zoo evident, dat wij het als primair menschelijk moeten aanvaarden, moeten aannemen, dat het de kinderkunst is, die door evenwichtige vervolmaking (waarschijnlijk alleen door grootere handvaardigheid) tot de volkskunst uitgroeit." Dit is, min of meer gemoduleerd, dat wij in het begin van de twintigste eeuw eveneens hebben gehoord van de expressionisten. Maar tegelijk wilden de primitivisten zooals Rousseau le Douanier tot het kind in den mensch spreken en de impressionisten juichten, nadat in de Dordogne voorhistorische impressionistische wandschilderingen waren ontdekt, dat de mensch van oorsprong impressionist is. Thans kunnen wij echter reeds met vrij groote stelligheid constateeren, dat deze drie richtingen, hoe groote kunst zij ook hebben voortgebracht, niet met onze ervaring van de realiteit overeenstemmen. Speciaal de architecten hebben met kracht stelling genomen zoowel tegen het expressionisme als het impressionisme. Het eerste begeleidde het verval van de bouwkunst in Duitschland, het laatste markeerde in Frankrijk het einde van een zieltogende cultuur. Wanneer wij in het expressionisme aanknoopingspunten zoeken voor een nieuwe volkscultuur falen wij waarschijnlijk in de diagnose. De heer Wiegersma moge, generaliseerend, het expressionisme de kunst van het volk met de oercultuur noemen, wanneer wij den blik wenden naar de oude heidensche culturen, o.a. naar de Egyptische, die uit het volk architectonische beeldhouwkunst voortbracht, schijnt de bewering van den schrijver al te apodictisch. Al de vele expressionistische uitingen, die zijn boek bevat kunnen in ons bewustzijn niet het beeld verdringen van de zuivere Egyptische plastiek. En dan past op de bewering, dat de mensch „van oorsprong" expressionist zou zijn, wellicht de vraag, of hij dit misschien is geworden juist doordat hij door allerlei invloeden van de directe beleving van de psychische realiteit is vervreemd, zoodat het expressionisme feitelijk een verwringing is van de natuurlijke, directe functie.

Het zal belangwekkend zijn, ook van de volgende werken in de reeks van „'t Getouw" kennis te nemen; zij zullen inzicht kunnen geven in het wezen der elementen van de volkscultuur van de toekomst.

H. BUYS.

BOEKBESPREKING.

GYMNASTIEKLOKALEN, SPORT- EN SPEELTERREINEN, door J. A. Boer, architect te Groningen en H. Drenth, Voorzitter van de Turnkring Groningen van het Nederlandsch Gymnastiek Verbond. Uitgave Drukkerij G.V.Z., Groningen.

In de laatste jaren werd in toenemende mate de lichamelijke oefening op de lagere school verwaarloosd, en om hieraan een einde te maken is met ingang van 1 Januari 1941 de invoering verplicht gesteld. Maar toen eerst bleek de groote achterstand en vele gemeentebesturen kwamen voor de taak te staan een gevoelig tekort aan goed ingerichte lokalen en speelvelden in te halen zonder de beschikking te hebben over een goede voorlichting. Bij het Verbond kwamen vele vragen betreffende dit onderwerp in, en het bestuur besloot toen in een eenvoudig handboek de gegevens vast te leggen. Dit werkje geeft wenken en raad voor den bouw en inrichting van gymnastieklokalen en sport- en speelterreinen. In de praktijk is gebleken dat de Rijks- en Gemeentelijke gymnastieklokalen niet alleen dienst moeten doen voor het dagelijksche schoolgebruik, maar tevens voor het gebruik gedurende de avonduren voor de gymnastiek- en sportvereenigingen. De samenstellers hebben zich bij de beschrijving van de verschillende onderdeelen beperkt tot het meest belangrijke, getoetst aan de hun opgedane ervaringen. Wij hebben hier dus niet met een volledige studie te maken, waarin men alles kan vinden; het is meer een reeks van antwoorden op vragen en oplossingen van moeilijkheden, zooals deze zich in de praktijk kunnen voordoen. Niettemin zal de architect, belast met den bouw van gymnastieklokalen, door dit werkje op den goeden weg geholpen worden. In het bijzonder zal hij dankbaar zijn voor de maten en de constructies. Het zou wenschelijk zijn dat bij een eventueelen herdruk de samenstellers wat uitvoeriger op de stof zouden kunnen ingaan. Aan een beschrijving van de „rijwielenbergplaats", zooals deze in het boekje voorkomt, heeft men niet veel. Het boekje is goed uitgevoerd.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 17 JANUARI 1942 NUMMER 3

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar. Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 7190

AFBEELDINGEN VAN OUDE BOUWKUNST EN VAN OUDE ARCHITECTUUR-TEEKENINGEN.

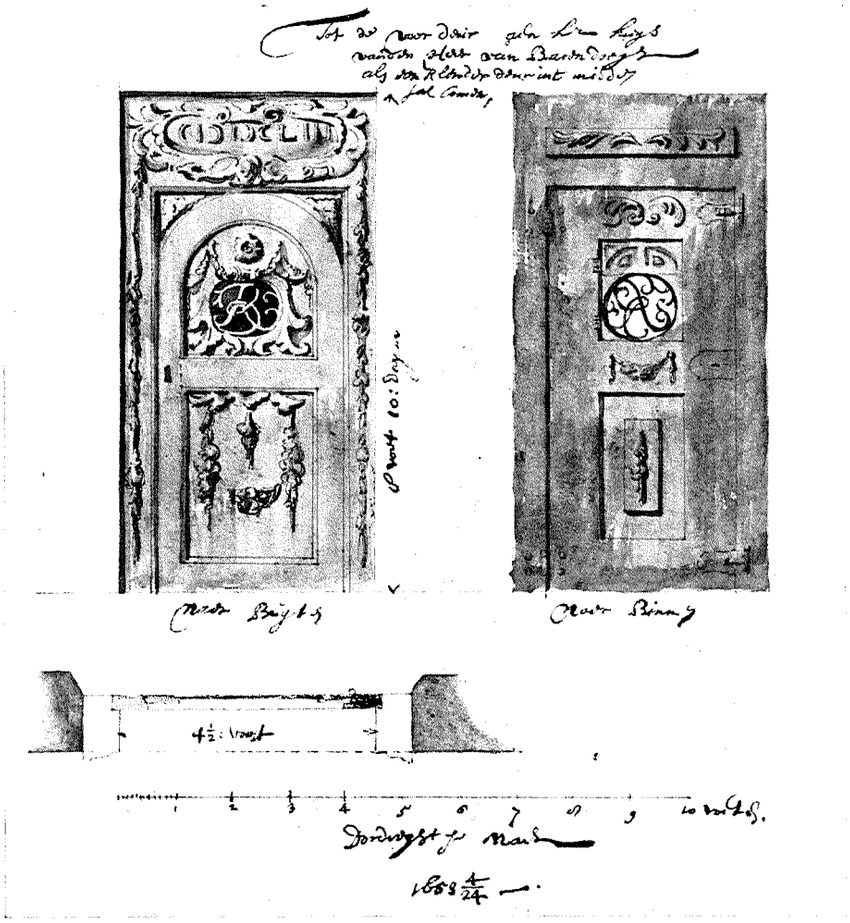

ONTWERPTEEKENING VAN DE VOORDEUR VAN HET HUIS „DE ONBESCHAAMDE" TE DORDRECHT, GEMAAKT DOOR P. POST, 1653 4/24.

De opdrachtgever, Mr. Abraham van Beveren, was gehuwd met Elisabeth Ruysch. Het monogram AVBER is dus samengesteld uit de aanvangsletters van de namen van bouwheer en gemalin.

Als architect van den Prins van Oranje kwam Post met vele personen in aanraking, iets dat hem na den dood van Prins Willem II, toen hij op particuliere opdrachtgevers aangewezen was, ten gunste is gekomen. In dezen tijd ontstond het ontwerp voor het huis „De Onbeschaamde", opdrachtgever de Heer Mr. Abraham van Beveren, Heer van Oost en West Barendrecht. Dit huis bevindt zich in de Wijnstraat te Dordrecht. Thans is het ingericht als bankgebouw (Rotterdamsche Bankvereeniging), waartoe het inwendig werd verbouwd. Vele stukken en ontwerpen, waartoe ook bovenstaande teekening behoort, worden in het archief te Dordrecht bewaard.

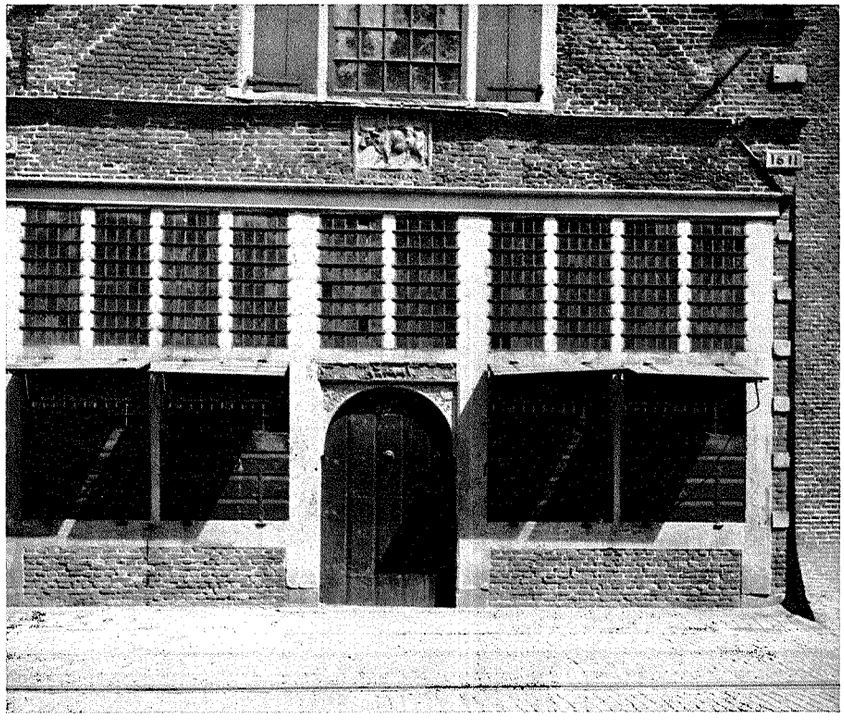

ONDERPUI VAN EEN HUIS TE MONNIKENDAM (1611)

OVER TOEGANGEN EN DEUREN.

„Bau-Entwurfslehre" van Ernst Neufert is voor iederen bouwkundige die met ontwerpen te maken heeft, een vertrouwde vraagbaak. Wanneer men op bouwkundig gebied wat te zoeken heeft, slaat men gaarne „Neufert" op om eens te kijken wat hij ervan „zegt". Meestal krijgt men een kort en bondig antwoord op vragen, een antwoord waarmede men wel even vooruit kan, maar dat toch niet geheel voldoet. Zelfs Neufert kan het niet iedereen naar den zin maken. Zoo behandelt hij den toegang tot de woning op een niet geheel aannemelijke wijze. Hij brengt bij het onderwerp: huis en vormen als uitdrukking van den tijd en levenswijze, het verband van toegang en deurvorm met openbare veiligheid en verkeersmiddelen.

In zekeren zin is daar wel verband tusschen; in een onveiligen tijd zal de toegang en de deur er anders uit zien dan in een tijd met een goed georganiseerde politie. Maar het verkeersmiddel speelt bij den deurvorm slechts een ondergeschikte rol; of men nu met een paard of een auto voor de deur komt, men moet toch te voet het huis binnengaan. Er is nog een andere factor die vormbepalend werkt en dien Neufert niet opmerkt. Het is de factor van representatie; wij spreken nu gaarne van „welstand", een woord dat wel wat burgerlijk klinkt en dat gebruikt werd om iets aan te duiden dat men eigenlijk zakelijk kon missen.

In de architectuur van het huis zijn ramen beslissende elementen: het zijn elementen van deeling en oplossing van het bouwlichaam. Verhoudingsgewijze komen in een

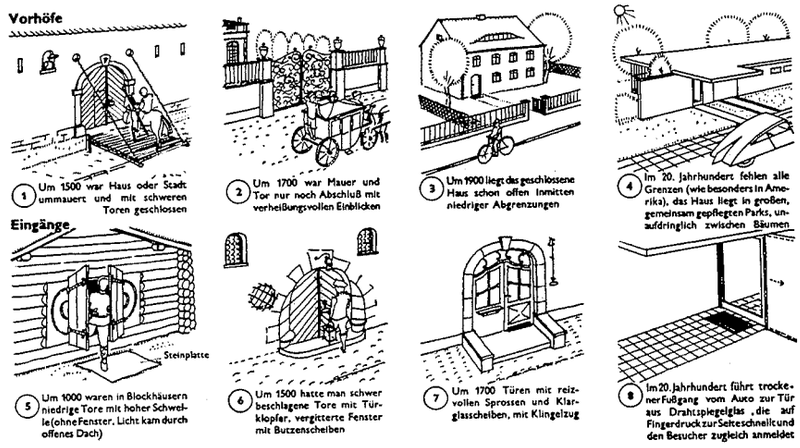

FRAGMENT UIT „BAU-ENTWURFSLEHRE" VAN ERNST NEUFERT

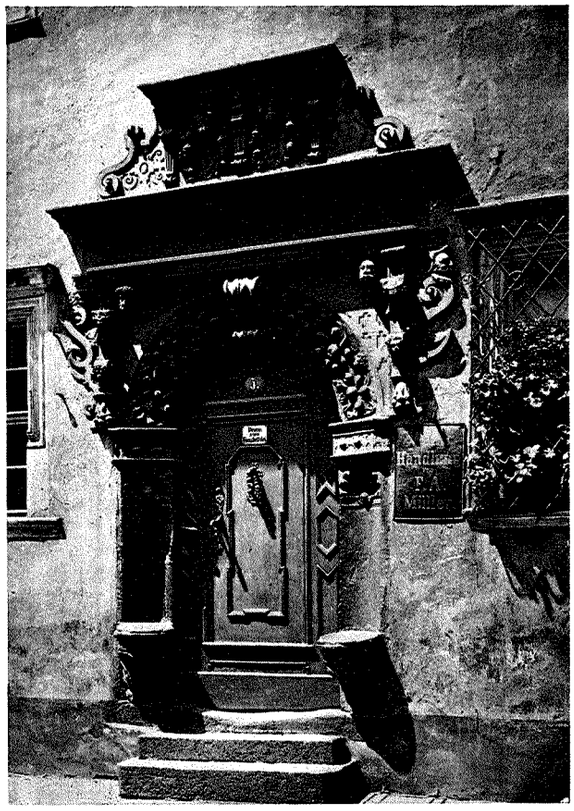

DEUR VAN EEN HUIS IN DE BOLKENHAINER-STRASZE TE JAUER GEDATEERD 1568

DEUR AAN DE ST. MICHAELSKERK TE MÜNCHEN ± 1585

gevel weinig deuren voor tegenover de ramen; de verhouding bij landhuizen is ongeveer 1 : 10 en bij een blok huurhuizen 1 : 20. Als deel- en oplossingselement is het raam veel belangrijker dan de deur. Het raam wordt eerder het offer van uitdrukkingswil, het wordt gebruikt en misbruikt om tot horizontalisme en verticalisme te komen. Het zal niet zoo erg zijn wanneer er in een gevel twee ramen komen wanneer er maar één noodig is; dit beteekent voor den ingewijde een gebaar van verlegenheid of een zucht naar interessantdoenerij, voor de buitenwereld een vriendelijke vrijgevigheid, wanneer men er nog belangstelling voor heeft.

De beteekenis en het doel van de deur is nauwkeurig afgebakend; de vorm houdt steeds verband met het gebruik en de menschelijke schaal. Men zal er niet aan denken twee deuren naast elkaar te zetten wanneer er maar één noodzakelijk is. Men kan een deur niet onmatig uitrekken, zooals men met een raam kan doen. Door haar

DEUR ONDER DE ARCADE VAN DE Z.G. „ZWICHEN" OP DE DOMPLATZ TE HALBERSTADT

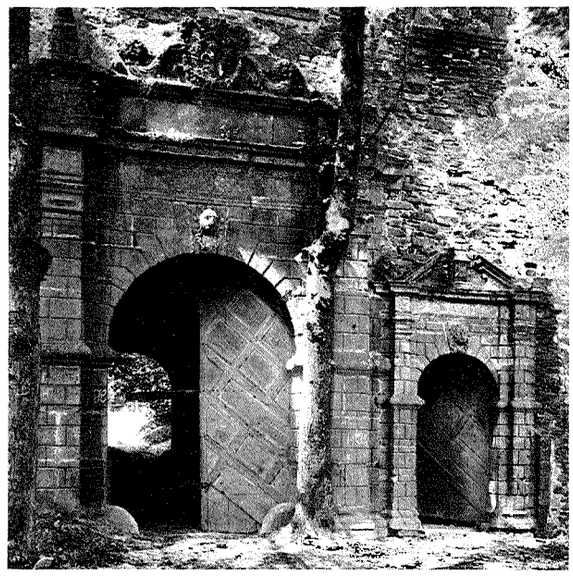

TOEGANGSDEUREN IN DE POORT VAN HET SLOT TE BOLKENHAIN

BESLAGEN DEUR VAN EEN HUIS
TE TOLEDO

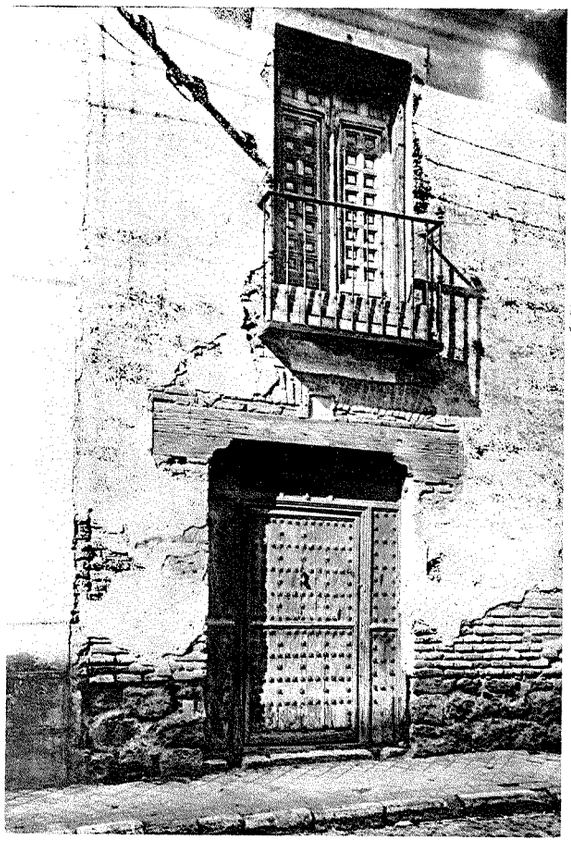

BESLAGEN DEUR EN EEN BALCONDEUR VAN STIJL- EN
REGELWERK VAN EEN HUIS TE ALCALA DE HENARES

zeldzame verschijning kan een deur opzichzelf weinig invloed op de bouwmassa uitoefenen, maar juist aan haar zeldzaamheid ontleent zij haar beteekenis als architectonisch motief. De deur is een actief motief. Door middel van een deur kan men bepalen hoe men tegenover de buitenwereld staat. Practisch wordt door middel ervan bepaald wie binnen mag komen en wie buiten moet blijven. Het is een soort zeef tusschen bewoner en buitenwereld, een element van verbinding en scheiding, een schakel en een grens. De deur is in bouwkundigen zin als

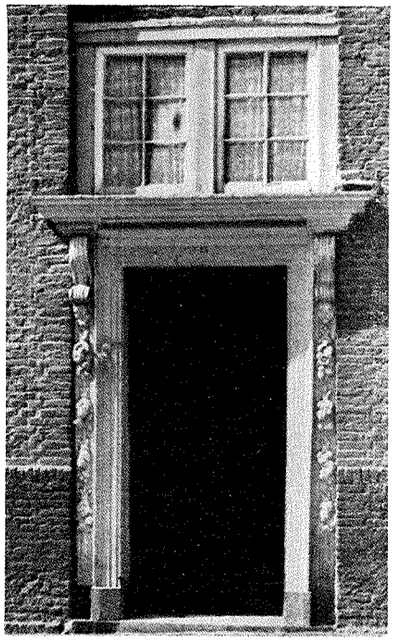

17E EEUWSCHE INGANG
HUIS PIETERSKERKHOF

INGANG

18E EEUWSCH (1760 GED.) HUIS
AAN DE HOOIGRACHT

17E EEUWSCHE INGANG HUIS RAPENBURG 25. BIBLIOTHECA THYSIANA

DEUREN EN INGANGEN TE LEIDEN

HUIS AAN DE HOOIGRACHT 16
TE 'S-GRAVENHAGE

HUIS A/D. HAVEN TE ZIERIKZEE

HUIS A/D. HAVEN TE ZIERIKZEE

het ware de plaatsvervanger van den bewoner. De burchtheer liet in de middeleeuwen zijn wapen boven den ingang beitelen, om zijn verhouding met de buitenwereld meteen vast te leggen, later gebruikte men naamcijfers en vriendelijke voorstellingen, de moderne man schroeft op zijn naamlooze deur zijn naamloozen naam: J. Pieterse. De boer brengt boven zijn deur het maalteeken en de ruit aan of den levensboom: hij vraagt hiermede geluk en voorspoed aan de onbekende wereld. De geloovige plaatst een beeld van een heilige boven den sluitsteen van de ingangsboog: hij bidt hiermede om bovenaardsche bescherming. Het zijn allemaal uiteenzettingen, verklaringen, vragen en smeekbeden tegenover de zichtbare en onzichtbare wereld. De bouwmeester heeft van oudsher het zwaartepunt van het gevelbeeld op den ingang van het huis samengetrokken, niet alleen door een in het oog vallende plaats, een geisoleerde ligging, doch ook door een ornamentale omlijsting. Het was de bedoeling de zeldzaamheid en de belangrijkheid van de deur op opvallende wijze te onderstrepen. Ook gebruikte men marquizen, windschermen en afdakjes om het verblijf van den bezoeker voor de deur niet af te schrikken, als een gebaar van welwillendheid en zorg. Van

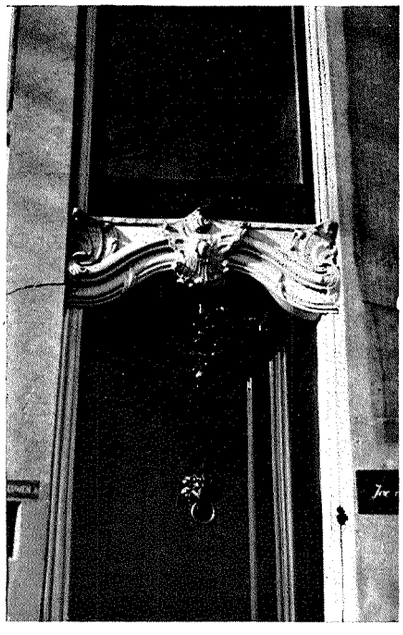

HUIS AAN DE TURFMARKT
TE GOUDA

HUIS AAN DE W. HAVEN
TE GOUDA

HUIS AAN DE W. HAVEN
TE ZIERIKZEE

KALVEN EN SNIJRAMEN, VOORBEELDEN UIT DE 18E EEUW

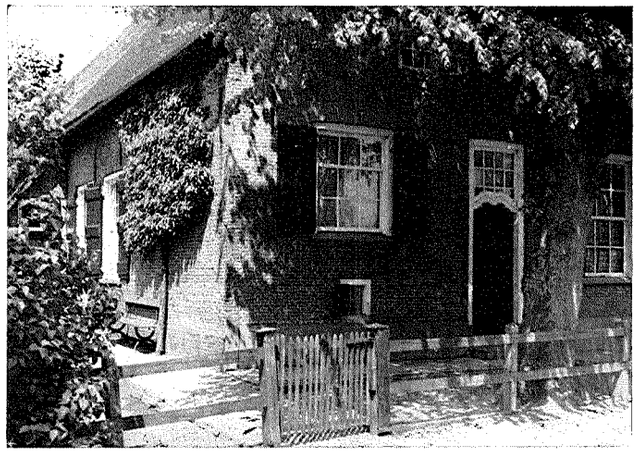

DEUR AAN EEN BOERDERIJ TE DUSSEN

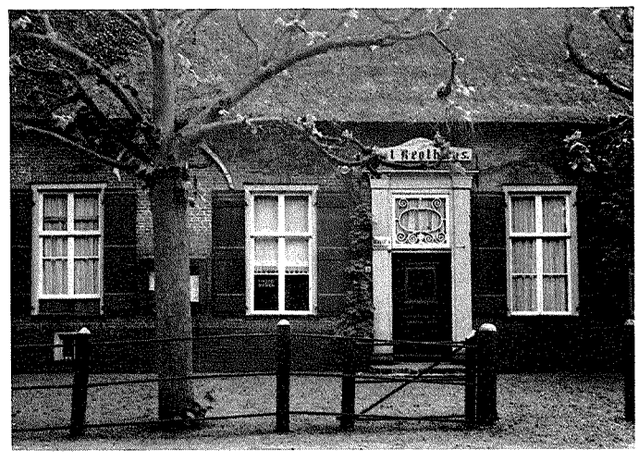

DEUR AAN HET „REGTHUIS" TE NEDER-HEMERT

oudsher gebruikte de bouwmeester omlijstingen, terug- en voorsprongen om het deurbeeld te vergrooten, hij gebruikte pylasters, kroonlijsten en tympans om de deur een poortachtige omgrenzing te geven, hij riep den beeldhouwer te hulp om door plastische versieringen, liefst met symbolische aanduidingen van stand en waardigheid van den bewoner, het belang van de deur als welkomstmotief tot uiting te brengen. Ook de deur zelf ging op in het spel van representatie, doordat zij van kostbaar hout werd vervaardigd, soms zelfs van brons. Fraai snijwerk en gietwerk zorgde voor levendige accenten. Wanneer men voor de deur stond, behoefde men zich niet te vervelen. Natuurlijk kreeg de deur grooter afmetingen dan strikt noodig was, om te kennen te geven dat men van de binnentredenden meer verwachtte dan hun stoffelijke verschijning: een goede gast is meer dan één meter tachtig hoog! Hij is welkom, ruimte voor hem die binnen wordt gelaten!

Ik schreef vroeger al eens: Zeker, er is in het uitspinnen van het inleidingsmotief een flinke dosis romantiek en een gevoel van meerderwaardigheid verscholen, welke men in onze dagen voor een gewone burger ietwat overdreven zou vinden? Doch wat is er nu van de huisdeur geworden? Veelal een fabrieksproduct, in massa of in serie vervaardigd, dat men kan bestellen volgens een nummer van den catalogus. Heele rijen huizen hebben dezelfde deur met hetzelfde kijkraampje, dezelfde profieltjes, zijn van dezelfde houtsoort, en demonstreeren op ongewilde wijze de algemeene vervlakking, waaraan wij ten gronde dreigen te gaan. Gelijke menschen, gelijke deuren.
Wanneer men bij „Neufert" het laatste plaatje eens bekijkt, wat de 20e eeuw voor karakteristieks heeft geleverd, dan zien wij de overdekte toegang van auto naar de deur van draad-spiegelglas, die door een druk op de knop terzijde schuift en den bezoeker tegelijk aanmeldt. Hoe ver-

HUISJE TE HIPPOLYTUSHOEF

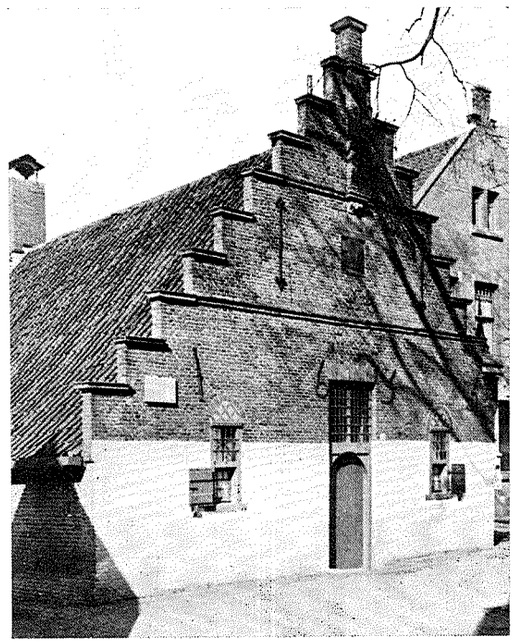

VOORGEVEL MET INGANG MUSEUM TE BERGEN-BINNEN

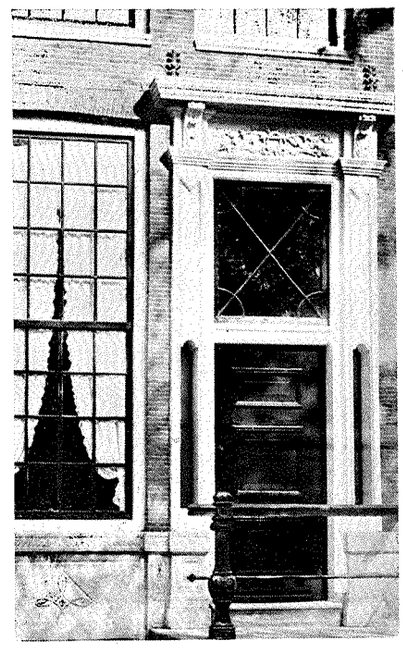

INGANG HUIS BIERKADE 9 TE PURMEREND (GED: 1780)

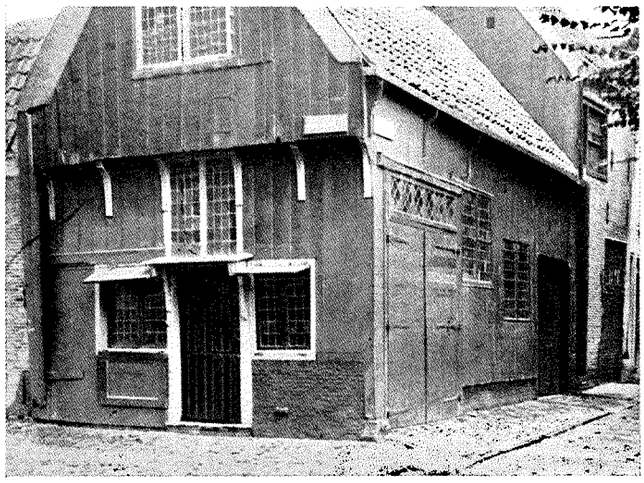

HOUTEN HUIS TE EDAM MIDDEN 16E EEUW

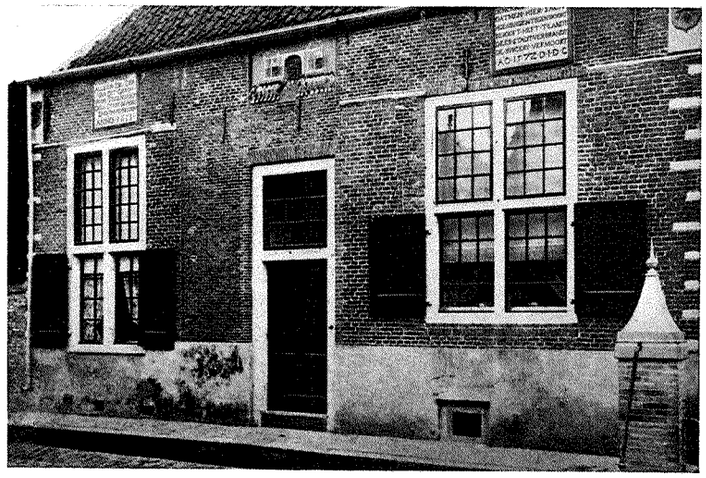

MUSEUM TE NAARDEN. 1615

nuftig, niet waar? En hoe practisch. En hoe plomp. Zoo laat men een karakterlooze binnen; deze is zóó lang en zóó breed, en weegt zooveel kilogrammen. Hij wenscht geen natte voeten te krijgen, en wenscht ook niet lastig gevallen te worden door een symbool, door een teeken, door een gracieus gebaar. Hij weet niet wat dat is.
Om weer eens echte deuren te zien moet men de oude huizen aan de grachten bekijken. Daar treft weer het mooie handwerk aan de deur en de omlijsting, het fijne „snijraam", de dikwijls fraaie klopper. Zoo'n deur is een hoofsch gebaar tot den binnentredende. En zelfs aan de boerenwoningen vindt men in allen eenvoud dit gebaar van vriendelijke belangstelling naar de buitenwereld uitgedrukt, in tegenstelling met de ruwe onverschilligheid van onze rijtjeswoningen. Het zou dwaas zijn aan heel bescheiden bewoningen kostbaarheid te verlangen, maar wat men wel moet eischen is: karakter.

R.

De afbeeldingen in dit nummer zijn voor een deel naar eigen opnamen en voorts ontleend aan: Fritsch: „Denkmäler Deutscher Renaissance", Uhde: „Baudenkmäler in Spanien und Portugal", Yerbury: „Domestic Architecture in Holland", Loosjes: „Landelijk Nederland in beeld".

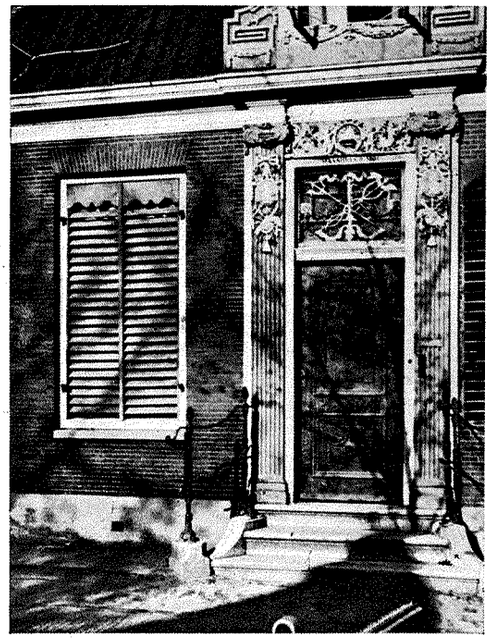

INGANG VAN EEN HUIS TE ZAANDIJK

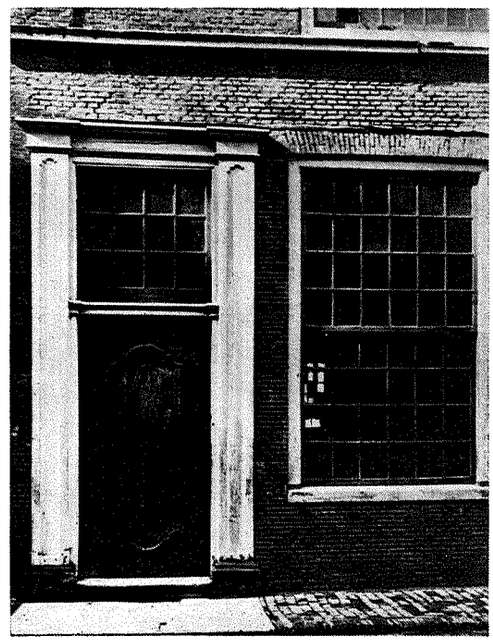

INGANG VAN EEN HUIS TE MONNIKENDAM

TOEGANGSDEUR TOT EEN WOONHUIS
ARCHITECT PROF. FRITZ TE DÜSSELDORF
(UIT ,,MODERNE BAUFORMEN'')

BOEKBESPREKING.

Met Kerstmis is verschenen bij den uitgever W. Zwagers te Rotterdam „De Ned. Hervormde Gemeente en haar Oude Kerk te Delfshaven", vooraf gegaan door een korte beschrijving van het ontstaan en de opkomst van het voormalige Delfshaven, door J. Verheul Dzn., architect B.N.A.

Bij het verschijnen van dit 20e boekje van onzen Nestor der architecten, moet men zich verwonderen over de onvermoeide werkkracht en studiezin van dezen 82-jarigen collega.

Het boekje begint met een voorwoord van Ds S. H. J. James, predikant bij de Ned. Herv. Gemeente te Delfshaven, en een inleiding van den schrijver.

Verder wordt een overzicht gegeven van het ontstaan van Delfshaven, en den groei dezer gemeente tot op heden, toegelicht met de reproductie van eenige oude kopergravuren van P. Smith, uit het jaar 1677, gezien vanaf de Maas en een schilderachtig stadsgezicht van de Aelbrechtskolk in sneeuw, in dezen tijd.

Schrijver begint met een beschrijving van de stichting der vroegere Sint Anthonius kapel, welke op de plaats stond der tegenwoordige Oude Kerk en een overzicht van de gebeurtenissen, voor en tijdens de Reformatie, in het voormalige Delfshaven.

In 1885 is Delfshaven door Rotterdam geannexeerd, en sedert dien tijd geheel met Rotterdam vergroeid.

Daarna wordt een overzicht gegeven van den groei der kerkelijke gemeente en haar kerkgebouwen, inzonderheid over de Oude Kerk, terwijl tot slot een beschrijving wordt gegeven van het Hervormd Burgerweeshuis aan de Voorhaven No. 57 te Delfshaven.

Het boekje is verlucht met 17 afbeeldingen, waaronder een portret van Admiraal Pieter Pieterszoon Heyn, naar een reproductie van het schilderij welk in het bezit van het Museum Boymans te Rotterdam is.

Het geheel is zeer onderhoudend geschreven, en uitstekend verzorgd door den uitgever Zwagers.

Dat de schrijver de waardeering voor zijn werk mag ondervinden bij het publiek, bij hetwelk hij zeker geen onbekende is, opdat er in de toekomst nog meer uitgaven van zijn hand mogen verschijnen.

R. J. H.

JUBILEUM IN DE BAKSTEEN-INDUSTRIE.

Op 17 December j.l. werd te Nijmegen het feit herdacht, dat de heer Antoon Geldens 25 jaar geleden zijn zaken aanving, die sedert 1924 gedreven worden onder de firmanaam N.V. Metselsteen v/h Antoon Geldens te Nijmegen. Deze N.V. heeft zich in den loop der jaren ontwikkeld tot een grootbedrijf in het verhandelen van alle soorten metsel- en straatsteen, waaraan annex een eigen transportonderneming, speciaal voor het vervoer harer producten. Zij is o.a. de importrice van de bekende „Perfora" vloersteenen, welk materiaal voor het metselen van vloeren en daken groote bekendheid verwierf en door het geheele land wordt gebruikt. In verband met de tijdsomstandigheden vond deze herdenking uitsluitend in besloten kring plaats. Den jubilaris werd door het gezamenlijk personeel een portret aangeboden, geschilderd door den bekenden Nijmeegschen kunstenaar, den heer Dorus Arts.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 24 JANUARI 1942 NUMMER 4

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar.
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 7190

AMERSFOORT.

DOOR IR. C. B. VAN DER TAK, STADSARCHITEKT.

Behalve een der aantrekkelijkste is Amersfoort tevens een der oudste steden van ons land.

Vergelijken wij de kaart van Amersfoort uit den beroemden stedenatlas van Joh. Blaeu met het tegenwoordige stadsplan, dan zien we dat de oude stadskern, omdat de „industrieele revolutie" der vorige eeuw Amersfoort vrijwel (en gelukkig) niet beroerd heeft, vrijwel ongerept bewaard is gebleven.

Tot in het begin der 20ste eeuw bleef Amersfoort een stadje met een 20000 tal inwoners „waar weinig perspectief in zat".

Zoodra dan echter de trek naar de groote steden afneemt, ja, door de betere verkeersmiddelen, de auto, een tegentrek ontstaat, wordt ook Amersfoort met zijn ongerepte omgeving ontdekt en zet een ontwikkeling tot „woonstad par excellence" in, waarbij in weinige tientallen jaren het aantal inwoners tot boven de 50.000 stijgt.

Natuurlijk waren aan een dergelijken snellen groei ook gevaren verbonden, maar een wijs stadsbestuur heeft, alhoewel de te hanteeren rechtsmiddelen aanvankelijk gering in aantal waren (het uitbreidingsplan, reeds in 1919 vastgesteld, was in feite toch niet veel meer dan een stratenplan en daarbij kon de „bestemming" van de in het plan betrokken gronden nog niet worden vastgelegd) en men bij pogingen om tot eenige ordening te geraken veelal heel wat tegenwerking had te overwinnen, met name in een tijd, waarin het „laisser aller" den toon aangaf, het ergste voorkomen.

O.a. door het oprichten van een gemeentelijk Grondbedrijf werd het overgroote deel van de voor de stedelijke uitbreiding benoodigde gronden en werden ook die gronden, die men voor het nageslacht onbebouwd wilde bewaren (reservaten, panorama's vanaf den Amersfoortschen Berg) in handen van de gemeenschap zelve gebracht.

Toen mij in 1929 werd opgedragen het uitbreidingsplan te herzien, was het duidelijk, dat het er om ging vorm te geven aan het nieuwe en het oude te bewaren, ja zelfs te regenereeren.

Ik dacht bij het laatste nog meer aan de oude stadskern als aan een nog vrij gaaf stedebouwkundig geheel dan aan de fraaie „gevels" die Amersfoort nog bezit, in het bijzonder. Dat die zoo mogelijk bewaard en hersteld moesten worden werd wel algemeen erkend.

De stad groeide de laatste decennia in een steeds sneller tempo naar het Westen en er vertoonden zich teekenen dat de oude stad als „natuurlijk centrum" aan importantie inboette.

Het was duidelijk dat een voortgang van dit proces het verval van de oude stad zou beteekenen.

Vele oude huizen werden verlaten en verbouwd tot, of gebruikt als, pakhuizen, onbewoonbaar verklaarde woningen bleven jarenlang „dichtgespijkerd" staan, winkels werden van uit de binnenstad naar de buitenwijken verplaatst, enz.

Naast de pogingen om het aspect van de oude stad aantrekkelijk te houden en door restauraties en verbeteringen nog aantrekkelijker te maken, moest n.m.m. vóór alles bereikt worden dat de oude stad haar levensvatbaarheid, haar bestaansrecht bleef behouden.

Het herziene uitbreidingsplan toont aan, dat de geprojecteerde woonwijken aan de Oostzijde van de stad, het zwaartepunt wederom meer naar de oude stadskern zullen verplaatsen. De bij het plan behoorende „bebouwingsvoorschriften" beperken bovendien het ongebreideld oprichten van winkelpanden in de buitenwijken, zoodat het plan de totstandkoming voorziet van een stedebouwkundig harmonisch afgerond geheel (pl.m. 90.000 inwoners), waarbij de oude stad niet tot een soort appendix is verworden, maar inderdaad het „hart" vormt.

Het plan belet tevens de lintbebouwing langs de zgn. uitvalswegen. Ten Oosten van het afwateringskanaal is alleen een landelijke bebouwing (boerderijen) toegestaan, zoodat het unique silhouette dat Amersfoort, als een door de Liniedijk begrensd gaaf geheel, vanuit de Eempolders vertoont, bewaard zal blijven.

Doordat vóór de grenswijzigingen van 1940 de gemeentelijke grenzen bijna de oude stadskern raakten, was o.a. op het grondgebied van de Gemeente Hoogland een parasitaire

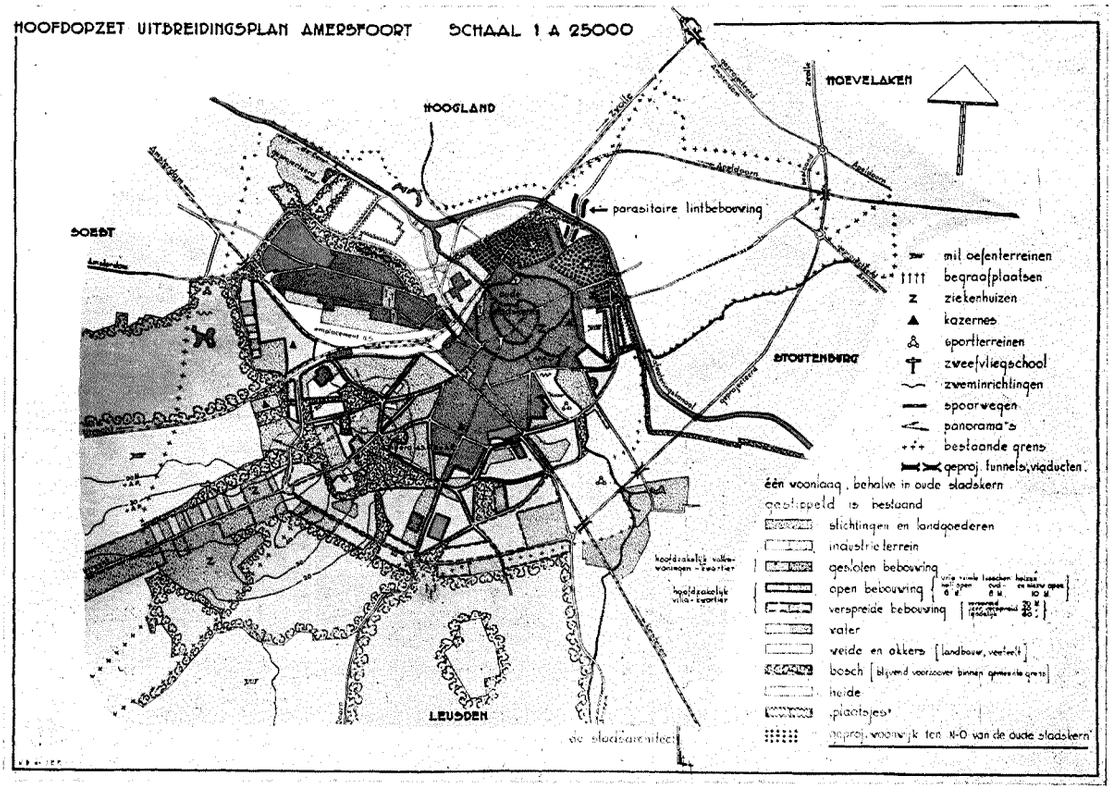

HOOFDOPZET VAN HET UITBREIDINGSPLAN VAN AMERSFOORT. SCHAAL 1 À 75.000

lintbebouwing ontstaan, die het bovengenoemde stadsbeeld grondig bedierf.

„Gelukkig" (!?) werden Mei 1940 deze buiten den versterkten Liniedijk gelegen huizen alle om een vrij schootsveld te verkrijgen, door onze militaire autoriteiten geslecht.

Het verdient in het bijzonder vermelding dat de Algemeen Gemachtigde voor den wederopbouw, Dr. Ir. J. A. Ringers, onmiddellijk bereid bleek het wederopbouwen te verbieden.

Nu iets over het aspect van de oude stadskern.

Als zoovele steden was ook Amersfoort rijk gezegend met ontsierende reclames .... een „gevoelige" kwestie. Noch het aspect van de oude binnenstad, noch het landschap verdragen het ongebreideld aanbrengen van borden, beplakken en bespijkeren van gevels.

De concurrentie drijft daarbij tot steeds grover middelen. Brengt de een een bord van één m² voor een bepaald artikel aan, de concurrent poogt onmiddellijk te overtroeven met een bord van „eenige" m²'s in nog schreeuwender kleuren. In de praktijk blijkt dikwijls dat men zelf weinig waarde hecht aan het hebben van dergelijke reclames, die men — men geeft het veelal volmondig toe — zelf afschuwelijk vindt en dat men gaarne van een dergelijke wijze van reclame maken afstand zou doen, dat de concurrentie dit echter belet. Door overleg en overreding is veel te bereiken. Bij plannen voor nieuwe gevels in de binnenstad wordt b.v. door den Dienst Bouwtoezicht een project geëischt mèt de aan te brengen reclame.

Ondanks de aanvankelijk geuite bezwaren tegen het in de Politieverordening opgenomen artikel ter bestrijding van de ontsierende reclame (voor iedere „zichtbare" reclame is een vergunning noodig) zijn bevredigende resultaten bereikt. De stad is ontdaan van heel wat misplaatst Amerikanisme, al blijft voortdurende waakzaamheid noodig.

Daarnaast wordt getracht (een plan is in voorbereiding) het aspect van de stad te verbeteren door het op met zorg uitgezochte plaatsen — denk aan onze oude stadsgezichten! — aanbrengen van eenig „groen". Het zal daardoor mogelijk zijn het „ongewenschte" te verstoppen of te camoufleeren, het „gewenschte" te accentueeren.

Blijft over iets te zeggen over de restauratie van de architectonisch en historisch belangrijke oude bouwwerken, alhoewel ieder, hoe eenvoudig, maar qua massa gaaf bouwwerk ook, noodzakelijk behouden moet blijven om de oude stad een geheel te laten blijven.

Zou men zich immers beperken tot het architectonisch belangrijke, dat slechts een gering percentage van het geheel vormt en zou de rest verdwijnen en langzamerhand vervangen worden door een niet in de sfeer van de oude stad passende „moderne" bebouwing, dan zou men weliswaar later hier en daar een fraai specimen van oude vaderlandsche bouwkunst ontdekken, maar het doel de oude kern als een stedebouwkundig-architectonisch gaaf geheel te bewaren zou niet bereikt worden.

Hieruit volgt reeds dat ook de projecten voor „nieuwe" bouwwerken getoetst zullen moeten worden op hun ge-

schiktheid de harmonie te bewaren resp. in de toekomst wederom te herstellen.
Alle individueele „uitingen" hoe knap (of vernuftig bedacht) ook „an sich" zullen, als zij aan het bovenstaande niet voldoen, verworpen moeten worden. Vooral de bouwmeester, die in de oude stadskern bouwt, zal moeten „dienen" en niet „zichzelf zoeken".
Welke resultaten de laatste jaren bereikt zijn door verschillende restauraties moge blijken uit de afbeeldingen.
Dat zij bereikt worden dankt Amersfoort aan de samen- en medewerking van velen, waarbij ik (men vergeve mij de volgorde) niet mag nalaten te noemen de beide Inspecteurs bij het Bouwtoezicht, de heeren J. Kapteyn en A. J. van den Tol, die wat het oude stadsschoon betreft bij mijn Dienst de afdeeling „Defensie" vormen, den Directeur van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg, Jhr. Dr. E. O. M. van Nispen tot Sevenaer, en de ambtenaren Arch. A. L. Oger en den heer D. Verheus, die altijd bereid zijn op grond van hun groote ervaring te helpen.
De resultaten hebben er toe geleid dat ook de burgerij zelf „schik" in het geval — het herstel van de oude stad — begint te krijgen, waardoor het initiatief om tot restauratie van een bouwwerk over te gaan meer en meer zelfs van haar zelf begint uit te gaan. Is zij er bovendien zelf niet financieel bij geïnteresseerd?
De tijdsomstandigheden — wel een uitzondering — begunstigen het werk. Soms is met een betrekkelijk gering materiaalverbruik een oud vervallen object te restaureeren en daardoor in een exploiteerbaren vorm te brengen, vooral als, zooals dit in „moeilijke" gevallen gebeurt, het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming, Provincie en Gemeente stimuleerend een kleiner of grooter bedrag als subsidie beschikbaar stellen. De foto's geven slechts een paar voorbeelden. Een beteren indruk krijgt U zeker door in het komende voorjaar de oude veste eens te bezoeken.
Ik weet zeker: ge zult er geen spijt van hebben, evenmin als onze Joost van den Vondel, die zeide:

Schoon Utrecht eertijds praalde op Bisschop's staf en myter,
En stoel en hoogen Dom, nog wil ik Amisfort
Van grooter waard benijd, verheffen op mijn cyter
Als rechterhand van 't Sticht, in zegen nooit verkort.
. . . . . .
Hier wordt den vreemde, van den gastvrije ingezeten
Gewelkomt, slecht en recht, en zonder dwaze pracht.

DE DIEVENTOREN, VOOR EN NA DE RESTAURATIE, WELKE BIJNA GEREED IS. FOTO GEM. ARCHIEF

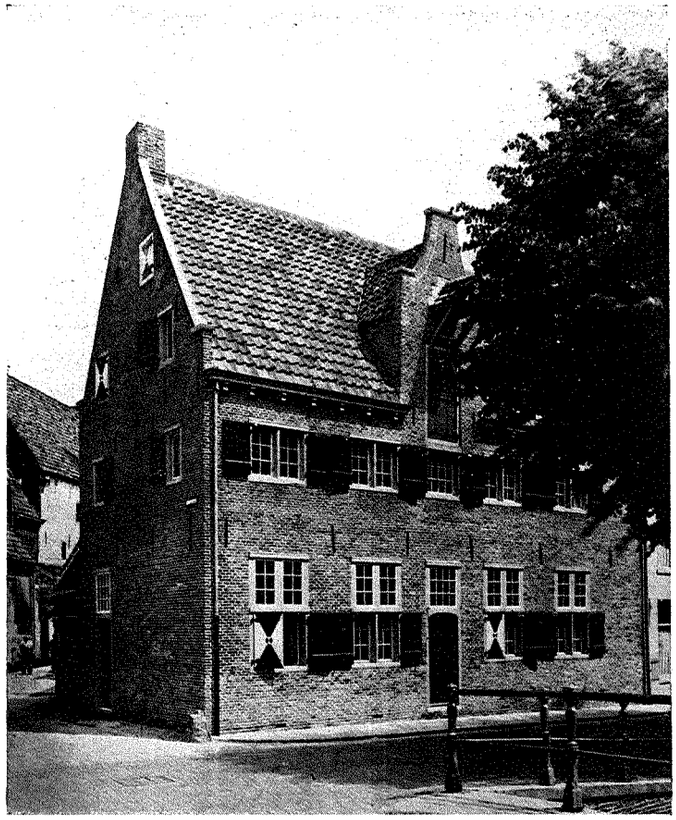

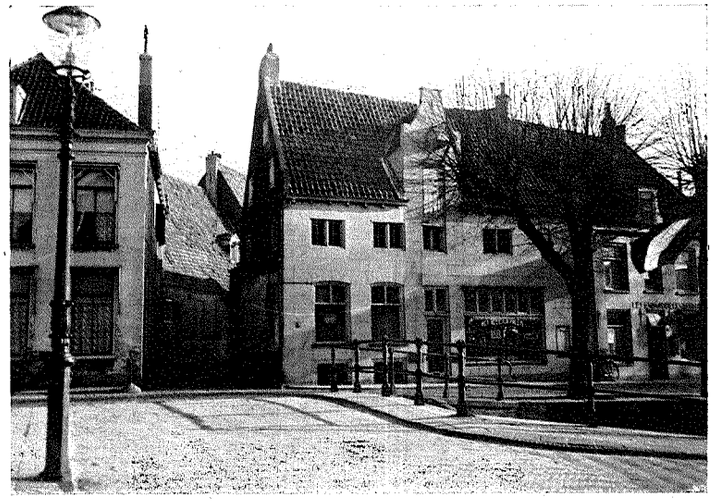

HET FRAAIE HUIS NIEUWE WEG 2, TOT „VLEESCHPALEIS" AFGEZAKT.

DOOR DEN ARCH. H. G. VAN EIJDEN IN WAARDIGHEID HERSTELD. FOTO H. G. VAN EIJDEN

INGANG

STICHTING „DE ARMEN DE POTH"

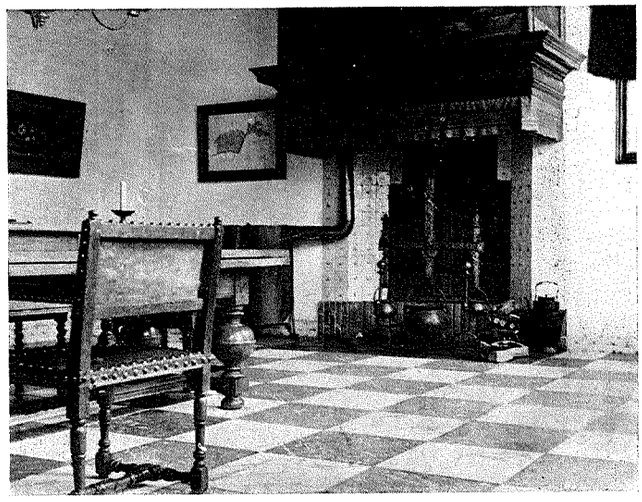

REGENTENKAMER. FOTO GEM. ARCHIEF

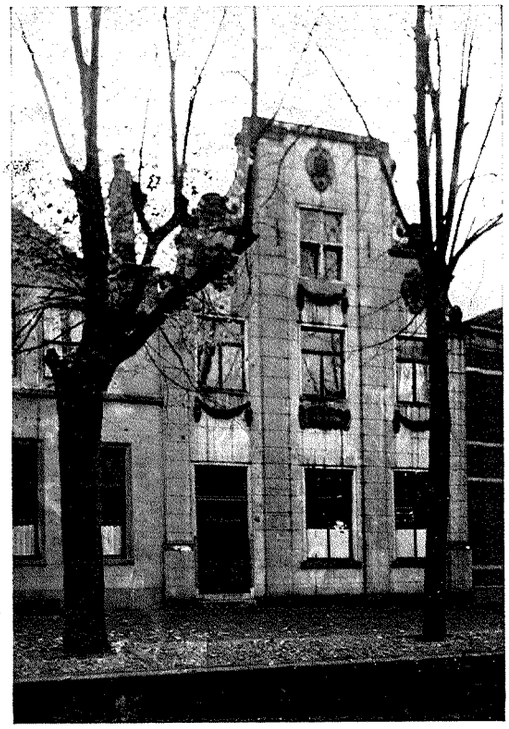

HUIS HAVIK 25. NA EN VOOR DE RESTAURATIE. MISHANDELD ALS HET WAS EN VAN ZIJN BEKRONING BEROOFD, WERD HET IN ZIJN OUDE GLORIE HERSTELD

FOTO GEM. ARCHIEF

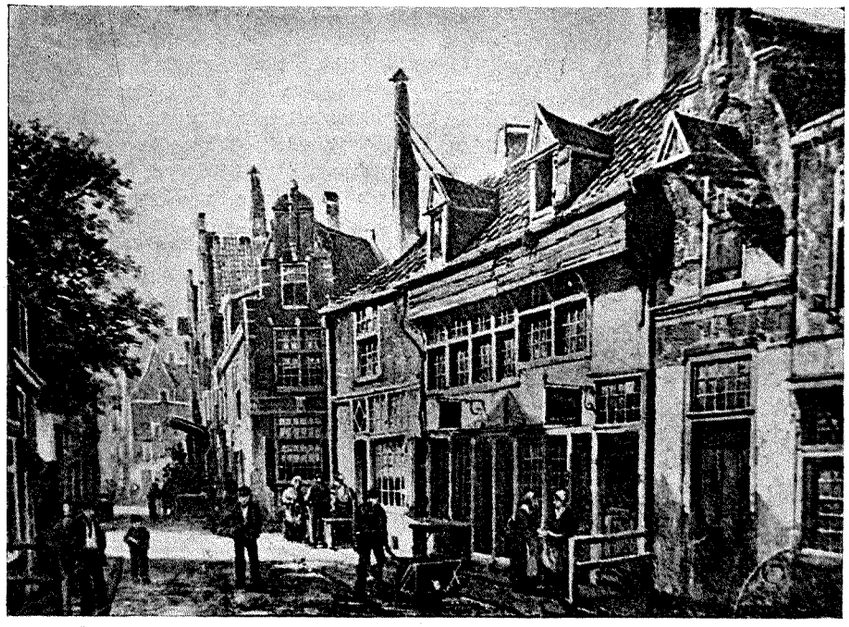

LIEVE VROUWESTR. 6 EN 8. OOK EEN OUD SCHILDERIJ GEEFT SOMS WAARDEVOLLE AANWIJZINGEN

FOTO GEM. ARCHIEF

REDEVOERINGEN, GEHOUDEN OP DEN LANDDAG VAN HET ARCHITECTENGILDE TE NIJMEGEN, 17 JANUARI 1942.

De volgende redevoeringen werden ons ter plaatsing aangeboden. De redactie.

REDE VAN J. C. SMISSAERT.

Kameraden en Volksgenooten,

Wanneer wij in dezen tijd bij elkaar komen, organisatieplannen maken, het oude willen reorganiseeren of ordenen, en iets nieuws willen opbouwen, dan valt het ons steeds weer op, dat er nog zoovelen zijn, die ons niet begrijpend voorbijgaan.

Een tijd als deze, die wij thans doormaken, brengt velen ertoe alleen zichzelf als het eenig belangrijke te zien, waarbij de aandacht, die hun maatschappelijke omstandigheden vergen, zoozeer op eigen belang gericht is, dat zij geen werkelijke belangstelling hebben voor het groote wereldgebeuren, dat rondom hen plaats vindt. Zoo is het helaas ook gesteld bij velen uit onzen kring, bij architecten en bouwkundigen, die toch voor kort nog een belangrijke plaats innamen in het kultureele leven van ons Volk, maar die wij thans in afzijdigheid wachtende weten op het oude, dat naar zij hopen — eens zal terugkeeren.

Aan deze wachters op de terugkeer van het oude en aan deze — de kat uit den boom kijkers — van het nieuwe, dat komen gaat, zou ik willen zeggen, gaat naar den afsluitdijk van het IJselmeer en laat den zin van de spreuk, die daar in steen gebeiteld staat diep tot U doordringen: „Een Volk dat leeft, bouwt aan zijn toekomst".

Hoe weinigen beseffen de groote waarheid van deze woorden en hoe weinigen zijn ervan doordrongen, dat dit bouwen aan zijn toekomst een dringende eisch is in het heden.

Juist in een tijd, zooals wij die thans doormaken, hebben wij als Volk onze levensvatbaarheid en onzen inhoud te toonen, — niet door een ons systematisch afzijdig houden, of een mokkend afwachten, — doch door een volledige inzet van onzen persoon.

Het 12e punt van het programma, dat reeds in 1931 door den Leider der Nationaal-Socialistische Beweging in Nederland werd samengesteld om als richtlijn voor het Nederlandsche Volk te dienen, luidt:

> Iedere staatsburger, van den hoogst- tot den laagst geplaatste is verantwoordelijk voor de goede uitoefening van zijn taak en verplicht naar zijn vermogen mede te werken tot den bloei van de werkgemeenschap ter bevordering van de Nationale Welvaart en cultuur.

In de toelichting lezen wij:

Tot de handelingen, welke op het innerlijke leven het meest verwoestend werken, behooren wat men pleegt te noemen: lijn-trekken, de kantjes er af loopen, met den franschen slag werken, lummelen, lanterfanten, saboteeren en kankeren.

Voor duizenden van onze landgenooten is dit tot de normale levenshouding geworden. Dit is diep te betreuren en kan in een behoorlijk geordende maatschappij niet geduld worden.

Ook in onzen kring, ik meen in de vakgroep van architecten en bouwtechnici van onze Nederlandsche werk-gemeenschap, zijn er velen, waarvan wij de „stijl" weinig kunnen waardeeren.

Er zijn er, die zich „Geuzen" wanen, anderen, die de namen van onze grootste zeehelden misbruiken, om hun laf anoniem gezwets tegenover de argeloozen, een schijn van werkelijkheid en van bestaansrecht te geven.

Hoe weinig hebben deze lieden de werkelijke geest van het heldendom begrepen en hoe klein zijn deze duistere figuren, die in het negatieve hun kracht zoeken.

Wij kunnen deze onbekende figuren om ons heen slechts een spoedige beterschap toewenschen en hopen, dat zij hun evenwicht weer zullen terugvinden en dan tot ons zullen komen, om in goede samenwerking, de verloren tijd in te halen.

Inmiddels zullen wij dan maar alvast met het werk beginnen, en eens zien, wat er zooal te verbeteren valt en wat veranderd dient te worden, omdat het in zijn ouden vorm niet meer aanvaardbaar is in den nieuwen tijd.

Is het wel mogelijk, zullen velen opmerken, om nu reeds tot vrucht dragende verbeteringen en een goede ordening te komen. Wij zijn immers een overwonnen en door den overwinnaar bezet land, die daar bij onze geheele volkshuishouding doorschoten heeft met door hem aangestelde machthebbers, op allerlei gebied.

Ja, inderdaad zijn wij een overwonnen en bezet land.

De Duitsche overheid heeft natuurlijk, in het belang van de oorlogvoering, ons Volk de wetten gesteld en beheerscht met haar burgerlijk en militair bestuur, onze samenleving.

Door velen wordt nog niet begrepen, dat het optreden van den Duitschen staat in Europa, ook in het belang is van het Nederlandsche Volk, en dat het Duitsche Volk ons Nederlanders wil zien, — niet als een in-te-lijven volks-stam, noch ons land als een veroverd gebied of als een protectoraat, — maar als een volwaardig deel der straks in eenheid samenlevende en samenwerkende Germaansche Volkerengemeenschap.

Heeft de Führer van deze groote Germaansche Volkerengemeenschap op 12 December j.l. persoonlijk aan den Leider Mussert de verzekering gegeven, dat hij ons Volk niet als kolonie en niet als protectoraat maar als een vrij Nationaal-Socialistisch Germaansch Volk de gelegenheid wil geven om zijn plaats in het nieuwe Europa in te nemen en zijn aandeel te hebben aan het gestalte geven aan het nieuwe Europa.

In dit verband kunnen wij ook eens bezien, hoe de Duitsche overheid tegenover de Nederlandsche Kultuur staat.

Kort geleden is in opdracht van den Rijkscommissaris, Rijksminister Dr. Seys-Inquart het boek „Die Niederlande im Umbruch der Zeiten" samengesteld en uitgegeven, welk boek met bijzonder veel belangstelling voor — en kennis van het leven en werken van het Nederlandsch Volk is geschreven. Onder het Hoofdstuk: „Gestalt und Gestaltung der Niederländische Kultur" lezen wij het navolgende:

De wil van den enkeling kan dan slechts kracht en zin hebben, wanneer die met het streven van de Gemeenschap en van den tijd overeenkomt.

Lang voordat Nederland een staatkundige zelfstandigheid verwierf, vond de eigen-aard van het Volk, dat in deze landen leeft haar weerklank in een eigen taal, in een kunst van bijzondere waarde, in een verwerkelijking van het leven, die wij Nederlanders door de eeuwen en door alle geschiedkundig gebeuren en veranderingen, als ons diepste eigen beleven.

Zonder deze scheppende Volksche grondslag is kultuur ondenkbaar. Wanneer over het begrip Volksche kultuur, juist hier in Nederland vaak een merkwaardige verwarring heerscht, is dat gemakkelijk verklaarbaar.

Men is zoozeer eraan gewend in klassenstrijd-cathegoriën te denken, heeft daarbij zoozeer het Volk met de massa verwisseld dat men ook nu nog, wanneer men over het Volk spreekt, in werkelijkheid de massa bedoelt en uit deze dikwijls onbewuste aanname voor een Volksche kultuur, een vervlakking en een verlaging vreesde.

Deze vrees wortelt op den bodem der klasseinbeelding. De staat kan zijn deelname aan de levende ontwikkeling van de Nederlandsche kultuur te kennen geven door een wetgeving, die de kunstenaars uit hun sociale isolement en maatschappelijke nood, waarin zij op enkele uitzonderingen na leefden bevrijdt, — maar daar bovenuit kan de Staat zijn deelname doen blijken door een bevordering van het kultuurleven in den wijdsten zin.

Het in het leven roepen van een speciaal Departement voor Volksvoorlichting en Kunsten bewijst, dat de Staatsleiding thans bereid is op kultureel gebied de braakliggende opgave in vollen omvang op zich te nemen.

De verordening over de oprichting van een Nederlandsche Kultuurkamer toont, dat hier niet het streven voorligt, door ingrijpende maatregelen, de kultuuruitingen te beknotten of in bepaalde banen te dwingen.

Want deze Kultuurkamer, ingedeeld naar vakgroepen, zal alle kultuurscheppenden te samen brengen en niet slechts voor hun maatschappelijken en sociale rechten opkomen, doch ook en in het byzonder de grenzen aangeven, waarin het kultureele streven en het kultureele verlangen tot uitdrukking kunnen komen. Zij zal dus geen eenvormigheid brengend dwangbuis zijn, die iedere beweging en vrije ontplooiing tevoren reeds onmogelijk maakt doch veeleer een gemeenschapsvorm op stands- en beroeps-grondslag waarin de kultureele waarden naar voren kunnen komen.

Naast de kultuurkamer zal nog een kultuurraad staan, een raadgevend lichaam, dat als het ware een soort van kultureel geweten zal zijn.

De voorwaarde is, dat de Nederlandsche Kultuur eerst haar meest éigen volksche, Germaansche grondslag terugvindt en de geest van het nieuwe Europa geheel zich eigen maakt.

Eerst wanneer wij werkelijk aanvoelen, — hetgeen alle Duitsche stammen als hun kostbaarste bezit weten — dat ook onzen stam in den gemeenschappelijken grond der volksgemeenschap wortelt en daaruit zijn kracht put, — eerst dan zal het mogelijk zijn op grond van ons verleden en door de menschen en hun scheppingen, die wij heden nog het ons eigene noemen kunnen, — een vernieuwde Nederlandsche Kultuur te scheppen, waarin zich het geheele Nederlandsche Volk wedervindt, en zich grooter geworden en veredeld gevoelen kan.

Een hoog, misschien te hoog doel. Maar, gemakkelijk bereikbaar moet een doel nooit zijn.

In ieder geval is het alle moeite, inspanning en arbeid waard.

In deze uitingen der ons land bezettende Duitsche overheid treffen wij dus ook de erkenning van onze Volksche Kultuur-waarden, maar tevens wordt daarbij gewezen op de noodzakelijkheid om ordenend en regelend, een nieuwe organisatie van ons Volk op te bouwen, in het belang van ons Nederlandsch Volksleven.

Tot op heden was van een Volksche organisatie en ordening van het bouwen en van zijn beoefenaars geen sprake!

Hier voor mij ligt een opgave van allerlei vereenigingen en een opsomming van vaktijdschriften, die duidelijk een beeld geeft van de

verdeeldheid, de schotjesgeest en van het onvermogen om tot elkaar te komen, welke factoren tot op heden onze toch zoo belangrijke vakgroep verdeeld heeft gehouden.
In het Bouwkundig Weekblad van 27 December 1941, werden de verordeningen betreffende den Nederlandschen Kultuurraad en de Nederlandsche Kultuurkamer gepubliceerd, waaruit de organisatie van het bouwwezen duidelijk naar voren komt.
In Art. 1 van Afd. I, is de taak van de Kultuurkamer vastgelegd in de woorden:

> Het is de taak van de Nederlandsche Kultuurkamer door de samenwerking van allen, die op het terrein van een harer groepen werkzaam zijn, de Nederlandsche Kultuur in het licht van haar verantwoordelijkheid tegenover de Volksgemeenschap te bevorderen, de vakkundige, economische en maatschappelijke aangelegenheden der kultuurberoepen te regelen en overeenstemming te brengen in het streven der tot haar behoorende groepen.

In Art. 3 van Afd. II, wordt gezegd:

> Hij die medewerkt aan de voortbrenging, de weergave, de geestelijke of technische bewerking, de verspreiding, de instandhouding, het in het verkeer brengen van kultuurgoed, is verplicht lid te zijn van de Nederlandsche Kultuurkamer, ...

Terwijl Art. 1 van Afd. I de groepeering van de bij de Kultuurkamer aangeslotenen regelt:

> Zij die werkzaam zijn op het gebied van de beeldende kunsten, daaronder begrepen de bouwkunst en het kunstambacht, ... worden in gilden vereenigd.
> Deze gilden vormen te samen de Nederlandsche Kultuurkamer.

Art. 14 van Afd. III, geeft dan de onderverdeeling der gilden aan:

> De gilden der Nederlandsche Kultuurkamer worden voor zoover noodig onderverdeeld in vakgroepen.

Het geheele bouwwezen ressorteert dus nu en zal voor de toekomst georganiseerd worden onder een der gilden van de Nederlandsche Kultuurkamer, terwijl de Nederlandsche architecten vereenigd zullen worden in de vakgroep „Architecten" van dit gilde.
Vanzelfsprekend zijn reeds enkele leden van het bestaande „Nederlandsche Architecten Gilde" waarvan het streven steeds gericht was op een Nationaal-Socialistische ordening van het bouwwezen en van het architectenberoep bij elkaar gekomen, om eenig voorbereidend werk te verrichten voor de nieuwe organisatie, waarvan de voorloopige resultaten, juist nog voor het begin van dit jaar ter nadere bestudeering konden worden overhandigd aan de daartoe in aanmerking komende personen waarvan ik U wil noemen:
de Secretaris Generaal van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten, Dr. T. Goedewaagen,
het hoofd van de afdeeling Beeldende Kunsten van dit Departement E. Gerdes
en de leider van het Technisch Gilde, Dr. Ir. W. Herweyer.
Naast het richten van den arbeid — in het belang van het Nederlandsche Volk — is daarbij tevens gedacht aan de bescherming van de positie van den bonafide Architect en Aannemer, welke beiden een behoorlijke belooning voor hun arbeid dient te worden gewaarborgd, zoomede aan de veredeling van het ambacht, door het scheppen van betere kansen voor den a r b e i d.
Doordat de architect in de toekomst, de richtlijnen en verordeningen van de Kultuurkamer naar letter en geest heeft te volgen en te eerbiedigen, zal ook de opdrachtgever gebaat zijn, doordat hij ervan overtuigd kan zijn, dat zijn belangen G O E D gediend zullen worden. Ik zeg hier G O E D gediend zullen worden, waarmede ik dus uitsluit, dat de architect zijn belangen, of die van den opdrachtgever dient, ten koste van anderen.
Naar wij verwachten, zullen de nieuwe maatregelen, die in de toekomst getroffen zullen worden, een grootere arbeidseer en in een grootere arbeidsvreugde geven aan alle samenwerkenden bij het bouwen.
Het bereiken van de idealen, die aan de verwerkelijking van dit doel ten grondslag liggen, zal inderdaad niet gemakkelijk zijn.
Er zullen fouten gemaakt worden en verkeerde beslissingen zullen genomen worden, — maar met goeden wil, zijn zulke fouten gemakkelijk te herstellen.
Indien wij slechts onze verantwoordelijkheid voor de goede uitoefening van onze taak bewust zijn en een ieder naar zijn vermogen medewerkt aan den bloei van de werkgemeenschap ter bevordering van de Nederlandsche welvaart en de Nederlandsche kultuur, dan zullen wij ons de plaats, die wij in dit Volk innemen, w a a r d i g getoond hebben.
Wij stellen ons dus een hoog en een niet gemakkelijk bereikbaar doel, maar het is een doel, dat in ieder geval a l l e moeite, inspanning en arbeid waard is.
HOU ZEE, KAMERADEN.

REDE VAN P. VAN BOMMEL.

Volksgenooten, Kameraden!

Toen nu, een kleine twee maanden geleden, het Gilde van Tuinarchitecten werd opgericht, was dat maar niet zoo maar de zucht om tot een nieuwe vereeniging te komen, maar het was een innerlijke drang naar éénheid, en vooral de zucht om een eind te maken aan de verschrikkelijke chaos, die er op het gebied van de Tuinarchitectuur — en nauw hiermede verbonden, op het gebied van de landschapsarchitectuur — heerscht. Niet alleen dat er honderden vereenigingen in ons land zijn, welke zich op dit gebied bewegen zooals algemeene en plaatselijke vereenigingen tot het behartigen van de belangen van het natuurschoon, tuinbouwvereenigingen, vereenigingen van bloemisthoveniers en voorts de Bond Ned. Tuinarchitecten, ja het aantal vereenigingen is legio, maar daarnaast speelden allerlei plaatselijke commissies en Gemeenteraden nog min of meer voor tuin- of landschapsarchitect met al de gevolgen daarvan.
Ondanks al die vereenigingen, ondanks al die deskundigen en de zoogenaamde deskundigen is er veel van het schoone, dat ons land bezat, verloren gegaan, terwijl het onze plicht was geweest dit voor het nageslacht te bewaren. Eendeels hebben eischen van het moderne verkeer heel wat offers geëischt, waar het prachtige oude beplantingen betrof, anderszin heeft, dikwijls uit een oogpunt van goedkoopte, de techniek, en ik denk hierbij aan het leggen van telefoonkabels, van gasbuizen, van tramlijnen en niet in het minst de wateronttrekking aan onze duinstrook, in het geheel geen rekening gehouden met de schoonheid en het karakter van ons Hollandsch landschap. Ik behoef maar te herinneren aan de gedeeltelijke ondergang van de Middachter Allee, een der beroemdste lanen van Europa, door gasvergiftiging, om U in herinnering te brengen hoe gevaarlijk het is, wanneer men bij den aanleg van dergelijke objecten niet de deskundige, en hier doel ik in de eerste plaats op den tuin- en landschapsarchitect, raadpleegt. En het is ook daarom vooral, dat het Gilde van Tuinarchitecten in zijn richtlijnen heeft staan het liefde kweeken voor onze volkscultuur en natuurmonumenten.
Immers het grootste gebouw kan men, dank zij de moderne techniek, in enkele jaren opbouwen, doch een beplanting van eenig belang, een beplanting van boomen, heeft minstens 40, 50, 60 jaar noodig, om tot volle schoonheid te kunnen ontplooien.
En wij behooren zuinig te zijn op onze boomen. Niet alleen uit aesthetisch oogpunt zijn de boomen van groot belang, al zal de tuinarchitect ze dan in de eerste plaats zoo zien, daarnaast heeft de boombeplanting groote waarde uit een klimatologisch standpunt. Tenslotte is het voor onze steden toch van vitale beteekenis, dat ook daar iets van de natuur wordt gebracht, omdat het voor de werkende mensch van het hoogste belang is, dat hij ook in de stad iets van het steeds zich vernieuwende leven om zich heen ziet. Maar ook op ander gebied heeft de stadsbeplanting nog groote waarde, en wij denken hier aan de beschutting, die de beplanting geeft tegen te felle zon in den zomer, tegen de felle winden, vooral bij steden kort aan de kust, en ik wijs in verband hiermede op de door de eeuwen heen geplante boomen bij onze boerderijen, in ons overigens zoo vlakke land, waar de boer zich op natuurlijke wijze wist te beschutten door een beplanting om zijn boerderij, tegen de weersinvloeden. Voorts is er nog de factor van de vochtigheidsgraad, die door de beplanting sterk wordt beïnvloed, iets waar wij hier zeker niet dieper zullen behoeven op in te gaan, als ik alleen maar wijs op de fatale gevolgen van de ontbossching in Amerika, waar geheele gebieden in een soort woestijn veranderd zijn door het maar raak kappen.
Zooeven wees ik reeds op de aesthetische waarde van onze beplan-

tingen en ik denk hierbij niet alleen aan straat- en wegbeplanting, maar daarnaast ook vooral aan den aanleg van parken, van villatuinen, maar ook aan de beplanting van de meer kleinere stadstuinen. Hier heeft de chaos wel het hoogtepunt bereikt. Zonder in het minst rekening te houden met het historisch gegroeide, zonder dat men rekening hield met de vraag of hetgeen thans werd gemaakt op het gebied van parkaanleg waarde had voor het nageslacht, of dat het paste in ons Hollandsch landschap, heeft men vaak al te veel gewerkt met allerlei exoten, die de oppervlakkige toeschouwer een oogenblik in verrukking kunnen brengen, maar waar men in het geheel niet heeft gedacht aan dat wat ons de heemkunde had geleerd. En tenslotte had men dan bij den aanleg geen moment rekening gehouden met het feit, dat wij in geen enkel opzicht ervaring hadden met deze exoten, die zich misschien in de toekomst geheel anders zouden gedragen, dan men verwacht zou hebben. Voorts waren dergelijke exoten dikwijls nog geënt op onbekende onderstammen, of minder geschikte onderstammen, en niemand minder dan de sinds eenige jaren overleden, maar in architectenkringen zeer bekende tuinarchitect Leonard Springer, heeft meermalen in woord en geschrift gewaarschuwd tegen dit gevaar. Wij beschikken toch reeds over zooveel mooi en prachtig voor onze bodem en ons klimaat geschikt materiaal, dat het onverantwoord is op groote schaal met onbekende exoten nieuwe parken te maken. Hier speelt geldwinst dikwijls een groote rol en niet voor niets wordt in onze richtlijnen gesproken van bescherming van ons beroep en de beroepseer.

In verband hiermede mag ik misschien citeeren wat in het Weekblad „Storm" van 7 November jl.. over het Amsterdamsche Boschplan werd geschreven onder de titel: „Groote greep gevraagd".

In de inleiding zegt de schrijver, dat de dagbladen ellenlange verhalen hebben geschreven over het plan en de deskundigen wel eens een zacht kritiekje hebben laten hooren, maar dat dan toch in 1931 de Boschplangids verscheen, hoewel er in 1937 nog niets als de roeibaan was te bekennen. Het was een politiek object geworden, waar wel de politici het woord over voerden, maar de tuin- en landschapsarchitecten eerst in de derde plaats kwamen.

In 1937 was het plan gereed, ontworpen door den dienst der publieke werken in samenwerking met eenige deskundige leden uit de commissie boschplan. Verder schrijft hij:

En nu het plan zelf, dit product van een veelhoofdig ontwerpbureau. In den beginne was het bosch, na zes jaren waren het de open plekken, die de grootste belangrijkheid hadden. Want in dit bosch moest van alles komen en zoo is het plan geworden tot een samenstel van zonneweiden, speelweiden, waterpartijen, roeibaan, sportveld voor de ongeorganiseerde sport, sportvelden voor de georganiseerde sport, siertuin, speeltuin, open-lucht-theater, springbaan voor de ruitersport, hertenkamp tevens noodlandingsplaats voor Schiphol enz. enz. Ook boomen staan er nog in dit boschplan. Dit allegaartje mist dan bovendien nog zijn natuurlijken samenhang, want een bosch dient om in te „dwalen", sportterreinen en dergelijken echter zijn vaste punten, die gemakkelijk bereikt moeten worden en die tegelijk, in het bosch verspreid, het dwalen in ongunstigen zin beïnvloeden. Bovendien worden deze vaste punten, als zij tenminste niet te ver van den ingang gelegen zijn, de middelpunten van de menschenmenigte, zoodat hij die in een bosch een beetje stilte zoekt, juist door de verspreiding weinig stilte vinden zal.

Het geheele boschplan wordt doorsneden door darmachtige waterpartijen van het genre, hoe meer kronkels, verdikkingen en verdunningen hoe beter. Zij beginnen en eindigen op willekeurige plaatsen, worden soms door heele stukken land onderbroken, in een woord, ook hier mist men iedere grootere visie. De ruimte die ter beschikking stond is gevuld, dat is alles wat men van dit boschplan zeggen kan.

Nu zullen velen zeggen: juist dit ongemotiveerde is een eigenschap der natuur, juist door zoo te handelen, zoo te ontwerpen kan men de natuur op de beste manier benaderen. Hier komt de kardinale vraag, die men bij het maken van een dergelijk bosch stellen moet. Willen wij hier een vrije natuur nabootsen of willen wij duidelijk laten uitkomen hier met een werk van menschenhand te doen te hebben? Wij kunnen natuurlijk in een park, ook al wil men dit een bosch noemen, de natuur niet missen, maar wij kunnen ook zeggen, dat dit bosch zonder het ingrijpen van den mensch nooit ontstaan zou zijn. Dit bosch is en blijft een kunstmatig iets. Wij kunnen natuurlijk alle krachten inspannen om het werk van den mensch in een dergelijk object zoo weinig mogelijk te laten spreken, maar wij moeten wel weten, dat men daardoor juist tot een zeer onaangename toestand komt, doordat wij er nooit in zullen slagen het dubbele karakter geheel aan dit park te ontnemen. Wat wij dan doen is trachten ons zelf iets wijs te maken, trachten met ons zelf verstoppertje te spelen. Het is geen schande, dat men aan dit bosch zal kunnen zien, dat het door den mensch gemaakt is, dat het menschenwerk is, maar het menschenwerk kan eerst goed zijn, wanneer het de juiste taal spreekt. En die taal is hier de taal van den architect. Dat is wat hier mankeert: de groote conceptie, de eenhoofdige leiding, de kunstenaar, die weet wat hij wil. Deze groote conceptie ligt niet „buiten het spanvermogen van den enkeling" zooals de gids voorschrijft, wel ligt zij buiten het spanvermogen van de democratische veelheid, die dit plan ontwierp. En daarvan draagt dit plan ook alle sporen".

Ik behoef hier werkelijk niets aan toe te voegen, ik zou alleen nog op kunnen merken, dat de groote werken, zooals de parken van Versailles, de werken van Petzold, van Zocher nog altijd belangrijk genoeg zijn om door iederen vakman genoemd te worden, werken waar de tuinachitect de leiding had.

Wat op het gebied der parken is gebeurd, staat nog in geen verhouding tot dat wat gebeurt op het gebied van de aanlagen bij villa's en stadstuinen. Zoo langzamerhand heeft iedereen in Nederland, die een schop kon vasthouden, en als hij erg veel lust had ook nog een wintercursus volgde, zich met de naam tuinarchitect gekroond en als zoodanig ook werken uitgevoerd, die in hoofdzaak gestolen ontwerpen waren van onze tuinarchitecten of anders een zoo'n prutserig gedoe, dat wij ons soms afvragen, of het Nederlandsch publiek in het geheel geen gevoel voor smaak meer heeft. In voortuinen en stadstuinen beunhaasden werkeloozen en kolenboeren in het voorjaar met Boskoopsche uitverkoop en hoewel geen aannemertje een w.c.raampje mag maken zonder dat de bouwpolitie of de schoonheidscommissie van stad en land in het geweer komt, mocht iedereen vrijelijk van zijn tuin een mesthoop of een plantenkerkhof maken zonder dat er een haan naar kraaide.

Dat in ons land de tuinarchitecten ook wel hongerlijders werden genoemd zal niemand vreemd vinden, want uitgezonderd de aannemers, die zich tuinarchitect noemden, was er met dergelijke opvattingen in ons land voor geen tuinarchitect voldoende werk. Daar heeft geen vereeniging wat aan kunnen doen, ook de Bond Ned. Tuinarchitecten niet.

En hierom is het, dat wij het Gilde van Tuinarchitecten hebben opgericht.

Wat wil het Gilde?

Ten eerste, alle tuinarchitecten van Nederlandschen bloede in een landelijk verband samenbundelen en dan de Nederlandsche tuin- en landschapskunst te ontwikkelen in dienst der volksgemeenschap, geleid door een juiste kennis van heemkunde.

In de tweede plaats willen wij liefde kweeken voor onze volkscultuur en onze oude cultuurmonumenten, waardoor wij weer liefde zullen voelen voor eigen land en trots kunnen zijn op de schoonheid door ons zelf gewrocht als erfenis voor onze kinderen.

Voorts willen wij bescherming van ons beroep en de beroepseer, zoodat de eeretitel tuinarchitect alleen wordt gedragen door hen, die dat waardig zijn, gezien hun studie, hun opleiding en hun werk, en vooral ook door de wijze waarop zij hun beroep dienen. Het werk van den tuinarchitect behoort alleen door hem te worden gedaan onder zijn volle verantwoordelijkheid in nauwe samenwerking met den architect. Verder wil het Gilde een regeling van de vakopleiding behartigen, zoodat er eenheid kome waar nu allerlei scholen en cursussen zich bezig houden met het vak tuinarchitectuur.

Ten slotte wil het Gilde het gemeenschapsbesef en het saamhoorigheidsgevoel aankweeken onder leden van het Gilde. Dit zijn in hoofdzaak de doelstellingen van het pas opgerichte Gilde en dat willen wij in nauwe samenwerking met onze collega's op het gebied der bouwkunst. Slechts langs deze wegen zien wij in de naaste toekomst de mogelijkheid om te komen tot een nieuwe opbloei van het gebied der tuinarchitectuur in dienst van het werkende volk van ons vaderland.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 31 JANUARI 1942 NUMMER 5

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar.
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

HOOFDINGANG

HET NIEUWE HOOFDBUREAU VAN POLITIE AAN DE MARNIXSTRAAT TE AMSTERDAM.

Gedurende ruim een eeuw, van 1833 tot in het najaar van 1941, is het Hoofdbureau van Politie gevestigd geweest in het gebouw O.Z.-Achterburgwal 185, het oude Spinhuis. Voordien was het ondergebracht in een perceel aan het Rokin hoek Olieslagerssteeg (1813-1821), in perceel Rusland no. 13 (1821-1822) en in een perceel aan de Gelderschekade nabij de Waterpoortsteeg (1822-1833).

In 1913 werd het gebouw O.Z. Achterburgwal 185 in belangrijke mate verbouwd en uitgebreid.

Reeds enkele jaren na deze, voor dien tijd zeer kostbare verbouwing, kon worden vastgesteld, dat geen ruimte aanwezig was om een geringe uitbreiding van één der in het gebouw gevestigde diensten mogelijk te maken. Nog minder leende het zich om nieuw te stichten bureaux te huisvesten.

In 1920 werden de bureaux Inlichtingendienst en Kinderpolitie opgericht; deze bureaux werden door gebrek aan ruimte ondergebracht respectievelijk in het z.g.n. Passantenhuis aan de Lauriergracht en in het perceel Kloveniersburgwal 72.

In 1921 kwam door de annexatie van een tiental omliggende kleine gemeenten, waardoor het inwonertal van Amsterdam met plm. 70.000 steeg en de oppervlakte met circa 300 % werd vergroot, zoomede door de invoering van den drieploegendienst bij de Politie, het tekort aan bureauruimte in het Hoofdbureau nog meer aan den dag. De bureaux Vreemdelingendienst en Algemeene Dienstzaken verhuisden in 1923 naar eenige perceelen in de Spinhuissteeg, teneinde de andere bureaux de mogelijkheid tot uitbreiding te verschaffen.

In 1924 betrok het bureau Verkeerswezen, waarvan het personeel in een tiental jaren van 1 Brigadier en 2 Agenten, was uitgebreid tot 1 Hoofdinspecteur, 3 Inspecteurs, 3 Brigadiers, 40 Agenten en eenige administratieve ambtenaren, het nieuwe gebouw aan den Overtoom.

In 1926 werd het bureau Zedenpolitie, als zelfstandig wer-

HET NIEUWE HOOFDBUREAU VAN POLITIE TE AMSTERDAM
GEVEL AAN DE MARNIXSTRAAT

kend onderdeel der Centrale Recherche, ondergebracht in perceel Reguliersgracht 111. In hetzelfde jaar verhuisde het bureau Comptabiliteit naar perceel O.Z. Achterburgwal 173.
Behalve de buitengewone snelle groei der gemeente en de, tengevolge van de motoriseering, enorm snelle uitbreiding van het asverkeer, maakte ook de internationale toestand tijdens en na den wereldoorlog intensiveering en een daarmede gepaard gaande uitbreiding van de Politie noodzakelijk.
Door vorengeschetste decentralisatie was het voor de Corpsleiding uiterst moeilijk haar taak naar behooren te vervullen. Van de circa 600 bij de 11 bureaux van het Hoofdbureau ingedeelde ambtenaren was ruim 2/3 deel b u i t e n het eigenlijke Hoofdbureau, in andere gebouwen, waarvan enkele op aanzienlijken afstand daarvan gelegen, ondergebracht. Gevolg hiervan was een verbroken contact tusschen de Leiding en de externe onderdeelen en een uiterst oneconomische verdeeling van personeel.
Overigens voldeed het gebouw aan den O.Z. Achterburgwal evenmin aan redelijke eischen. Zoo moest in alle kamers in den Zuidelijken vleugel voortdurend met kunstlicht worden gewerkt. Op verschillende kamers arbeidden vier tot vijf ambtenaren voor zaken van dikwijls zeer uiteenloopenden aard. Voor het afnemen van vaak zeer delicate verhooren waren geen aparte kamers aanwezig, zoodat deze verhooren in tegenwoordigheid van andere buiten de zaak staande ambtenaren moesten worden afgenomen.
Daar voor het publiek geen wachtkamers ter beschikking stonden werden de gangen, welke des winters niet konden worden verwarmd, tot dit doel gebezigd.
Zeer brandgevaarlijke houten zolders waren tot archiefruimte ingericht, terwijl de huisvesting van arrestanten spotte met ieder begrip van moderne Politiezorg en hygiëne. Plaatsgebrek in de voor deze personen bestemde lokalen maakte het meestal noodzakelijk, verdachten in de wachtkamers der Rechercheurs en Agenten te doen verblijven.
Ook de ligging van het oude Hoofdbureau aan een smalle gracht en niet direct per tram te bereiken, was zeer ongunstig. De toegangen naar deze gracht zijn zeer smal, waardoor het uitrukken met motorvoertuigen ten zeerste werd bemoeilijkt. Bovendien was in de omgeving van het gebouw hoegenaamd geen gelegenheid tot parkeeren van auto's en rijwielen.
Om een afdoende verbetering in de huisvesting van de Politie te verkrijgen, werd door het Gemeentebestuur aan den Dienst der Publieke Werken opdracht verleend een nieuw Hoofdbureau te bouwen op het terrein van de voormalige groentenmarkt aan de Marnixstraat.
Dit bouwwerk is in het najaar van 1941 gereedgekomen. Het wordt hierbij door teekeningen en foto's nader toegelicht.
Het geheele complex van het nieuwe Hoofdbureau van Politie bestaat uit het Hoofdbureau zelf, het cellengebouw, de garage, de stallen met manege en een bootenhuis.
Het Hoofdbureau heeft drie vleugels, één aan de verlengde

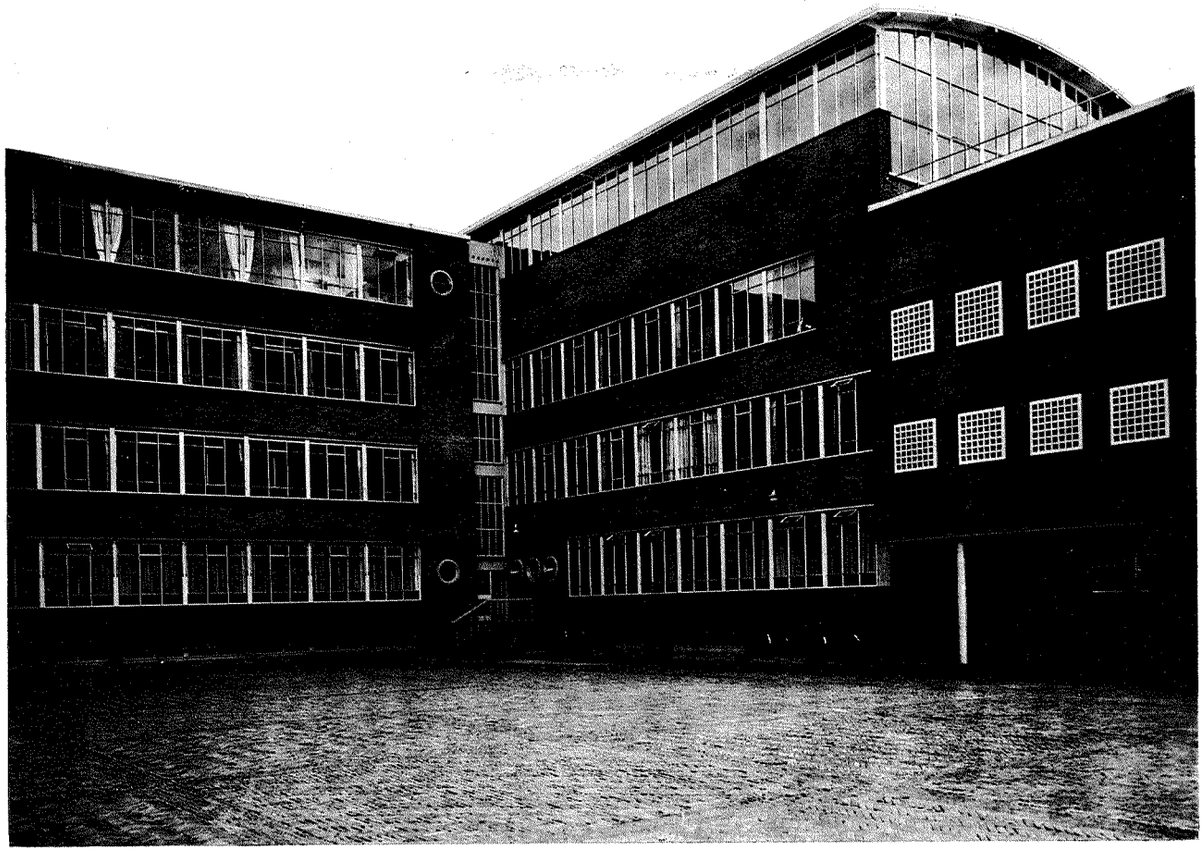

HET NIEUWE HOOFDBUREAU VAN POLITIE TE AMSTERDAM
BINNENHOF

Elandsgracht, één aan de Marnixstraat en één aan de zijde van het gebouw „A.T.V.A."; in het verlengde van den laatsten vleugel ligt het cellengebouw.
Met de Buitensingelgracht aan de Westzijde, omsluiten deze drie vleugels een binnenhof van circa 30 x 40 meter.
Op het terrein achter het gebouw „A.T.V.A." liggen de garages en de stallen; boven de stallen de hooizolders en boven de garages de werkvertrekken van het personeel der Bereden-Politie en van den Motordienst, zoomede de Politiedrukkerij en -binderij met de daartoe behoorende kleed- en schaftkamers en magazijnen. Achter de garage bevinden zich de manege en het bootenhuis.
Vóór de garages en de stallen bevindt zich nog een ruime dienstbinnenplaats met 10 paardenboxen. Deze paardenboxen waren niet in het oorspronkelijke plan opgenomen doch werden later in verband met een uitbreiding van het aantal paarden noodzakelijk geacht. Deze binnenplaats is van voldoende afmetingen om met auto's en motorrijwielen gemakkelijk te manoeuvreeren en is tevens bestemd voor het reinigen van deze voertuigen en van de paarden.
Het cellengebouw, bestaande uit drie verdiepingen, bevat 58 aan alle eischen voldoende dag- en nachtverblijven voor arrestanten, op iedere verdieping een vertrek voor den bewaker, voorts badcellen, spreekkamers voor de raadslieden en een bergplaats voor de slaapfournituren. Alle cellen zijn voorzien van een speciaal verwarmings- en ventilatiesysteem alsmede van naadlooze z.g.n. asbestavloeren.
Het Hoofdgebouw heeft zeven ingangen, t.w. twee bij den hoofdingang aan de zijde van de verlengde Elandsgracht, één in de Marnixstraat, twee op de dienstbinnenplaats, waarvan één toegang geeft tot den rijwielkelder van het personeel en twee op den binnenhof.
Van 9 tot 17 uur kan het publiek slechts via den hoofdingang aan de zijde van de verlengde Elandsgracht het gebouw betreden, terwijl het na 17 uur, dus na de kantooruren, wanneer de andere ingangen zijn gesloten, gebruik moet maken van den ingang van het afdeelingsbureau aan de Marnixstraat.
De overige ingangen zijn uitsluitend ten behoeve van het personeel. In het gebouw zijn vier trappenhuizen en twee liften, één z.g.n. paternosterlift in het hoofdtrappenhuis ten dienste van het publiek en een dienstlift in den vleugel bij het cellengebouw.
In de benedenhal bij den hoofdingang wordt het publiek ontvangen door een agent-portier, die iederen bezoeker vraagt naar naam, voornamen en adres (één en ander door hem te controleeren aan de hand van het persoonsbewijs of, bij buitenlanders, het paspoort) en naar het doel van het bezoek, een bewijs van toegang ter hand stelt, waarop deze gegevens zijn vermeld, en hem vervolgens verwijst naar den ordonnans (bode) van den dienst of den ambtenaar, wien het bezoek geldt. De bezoeker overhandigt het bewijs aan dezen ordonnans, ten einde zich te doen aandienen.
Na afloop van het desbetreffende onderhoud wordt het bewijs, door den betrokken ambtenaar geparafeerd, aan

BINNENPLAATS MET GARAGES EN STALLEN

den bezoeker overhandigd, die het op zijn beurt weer bij den portier inlevert. Deze contrôlemaatregel met toegangsbewijzen wordt zonder aanzien des persoons op iedereen bezoeker toegepast.

Het Hoofdgebouw heeft, inclusief den kelder en de beganegrondverdieping, zes verdiepingen.

In de kelderverdieping zijn ondergebracht: de schietbaan, tevens schuilgelegenheid voor het personeel en voor het publiek, dat tijdens een luchtaanval in het gebouw aanwezig is, de timmermanswerkplaats, de verwarmingsinstallatie, wapenkamers, de schuilkelder voor de arrestanten en verder diverse bergplaatsen en magazijnen.

Op de beganegrondverdieping zijn gehuisvest het Hoofd der Ordepolitie met zijn staf, een Sectiebureau en een Afdeelingsbureau. Verder de afdeeling, belast met de uitgifte en de administratie der uniformkleeding, het uitrukcommando en het ongevallencommando.

Op de 1e verdieping zetelt de Hoofdcommissaris met zijn staf. Een conferentiekamer staat den Hoofdcommissaris in de nabijheid van zijn werkkamer ter beschikking. In de werkkamer van den Hoofdcommissaris zijn een wand- of paneelschildering, benevens een glasmozaïk en een gebeeldhouwd paneel aangebracht.

In de conferentiekamer zijn afbeeldingen in relief aangebracht van vroegere Hoofdcommissarissen.

Voorts zijn op deze verdieping ondergebracht de personeelsadministratie en een groot gedeelte der Centrale Recherche.

Op de tweede verdieping zijn gevestigd de Zedenpolitie en de Dactyloscopische Dienst met Laboratorium en aangrenzende ruimten, zoomede het bureau Comptabiliteit.

Op de derde verdieping bevinden zich de Centrale Administratie, de Centrale-typekamer, de bureaux Recherche-Administratie en Algemeene Dienstzaken, de Gymnastiekzaal, ± 13 x 30 meter, met daaraan verbonden Kleedkamers en Doucheruimten en de Koffiekeuken.

Op de vierde verdieping zijn een drietal cursuslokalen, en het Centrale-archief gelegen en voorts de Seinkamer met bijbehoorende ruimten voor: uitgebreide telefooninstallatie, Politietelegraafnet, radioinstallatie, alarminstallatie, Politiemelders verspreid in de stad en hier in het gebouw centraal verbonden, noodbeveiliging, verschillende soorten signaalinstallaties en klokkeninstallatie met moederuurwerk en sympathische nevenuurwerken.

De bouw heeft plaats gevonden met steun uit het Werkfonds. Het in totaal toegestane crediet, met inbegrip van een Rijksbijdrage in de kosten van den vluchtkelder, bedroeg *f* 1.637.000,—.

Voor de inrichting, omvattend niet alléén de meubileering en stoffeering doch tevens de geheele telefooninstallatie en stalinrichting, was een crediet beschikbaar gesteld van *f* 408.400,—.

De hoofdconstructie van het gebouw is een „betonskelet". Het geheele gebouw is eerst in een betonconstructie opgetrokken en heeft daarna een omkleeding gekregen van baksteen (dun, lang formaat) van de Opijnensche Steen-

DE HOOFDINGANG

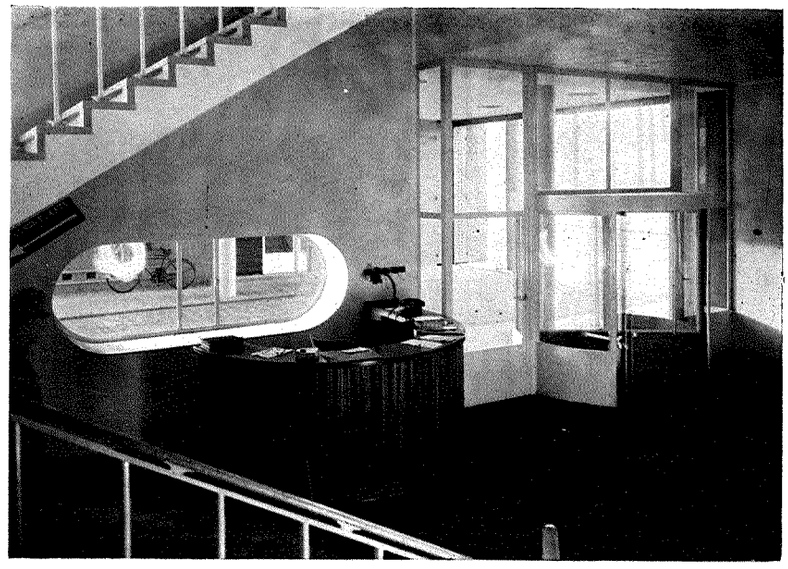

DE HAL BEGANE GROND

fabriek. Alle ramen zijn van staal. Achter de gymnastiekzaal is een plat, afgedekt met z.g.n. Sibeas, waarmede eveneens het plat boven het cellengebouw is afgedekt. Deze bedekking heeft het voordeel, direct droog te zijn na een regenbui, daar de bovenlaag poreus is.

De vloeren, welke alle van gewapend beton zijn, hebben een opvulling van gegranuleerde hoogovenslakken, waarover de naadlooze vloeren, linoleumafdekking en parketvloeren zijn gelegd. Voor de parketvloeren is z.g.n. Indisch parket toegepast.

De wanden in de gangen zijn met z.g.n. „Emalux" behandeld.

Alle trappen zijn afgedekt met comblanchien treden. De wanden in de Verhoorkamers en in den Schietkelder zijn voor de demping van het geluid behandeld met acoustischen pleister, z.g.n. reliefacboma. De Schietkelder heeft een ruim afvoerkanaal tot buitendaks voor het afzuigen van den kruitdamp. Ook dit kanaal is van geluidsisolatie voorzien.

Aan het vooruitspringende gedeelte van het gebouw aan

DE CONFERENTIEKAMER

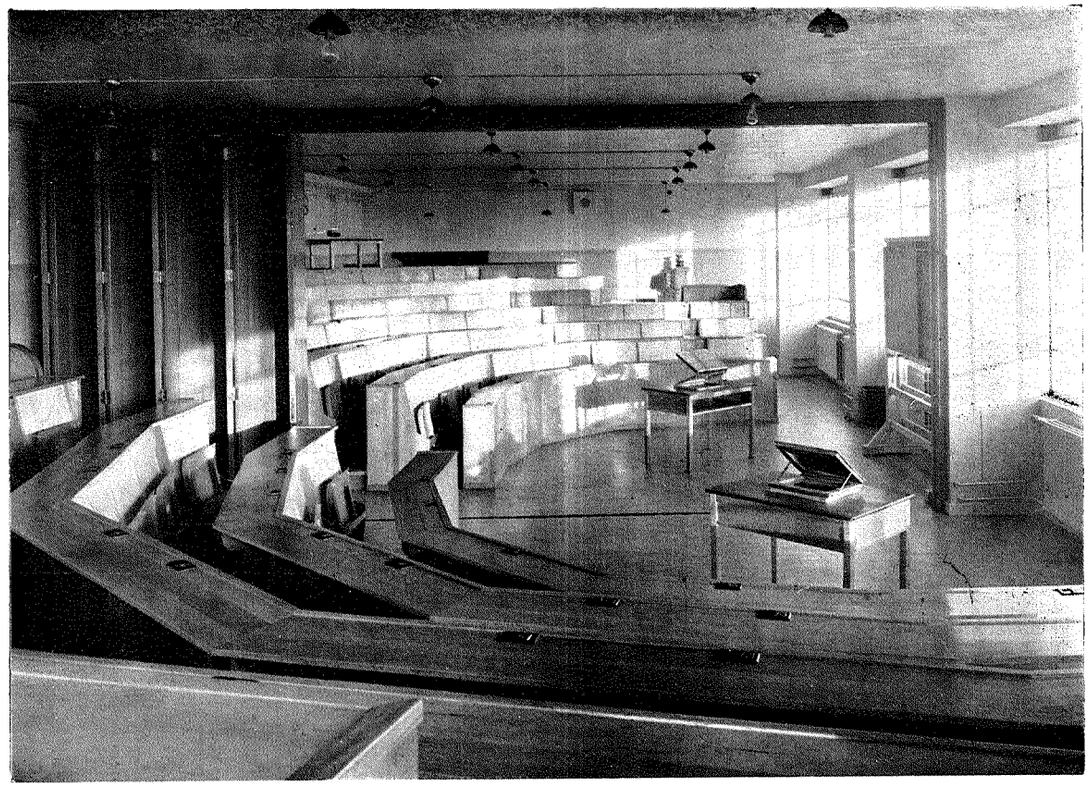

HET CURSUSLOKAAL

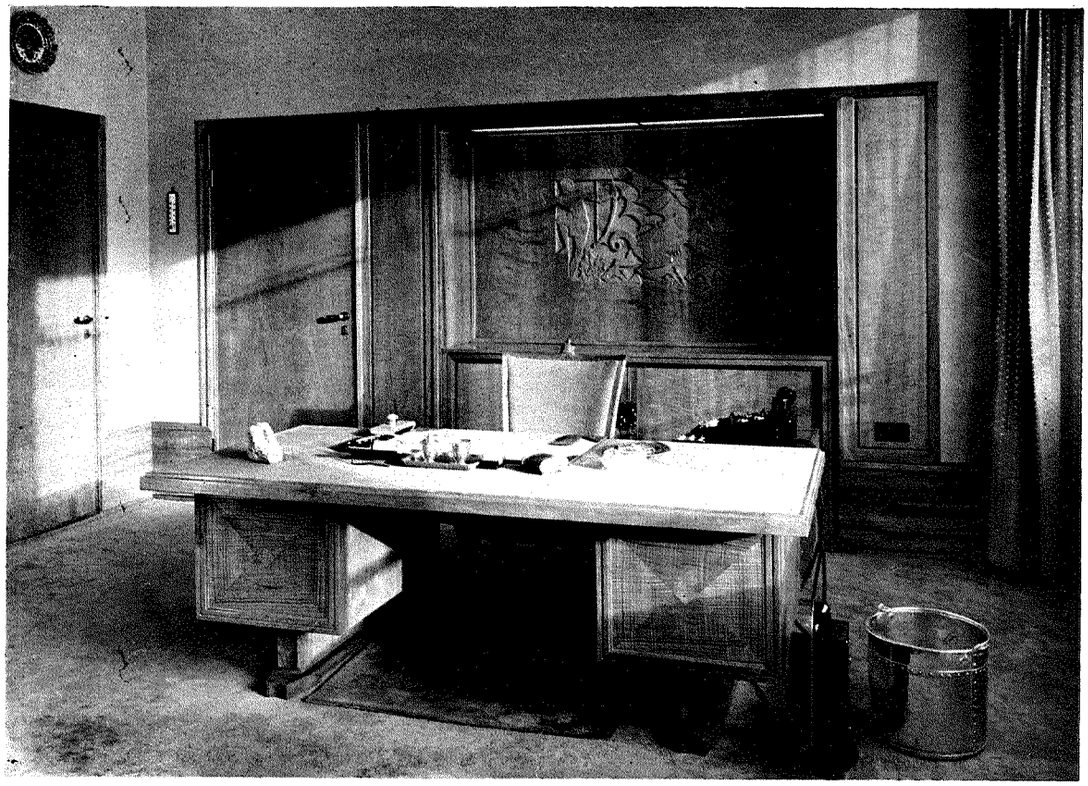

KAMER VAN DEN HOOFDCOMMISSARIS

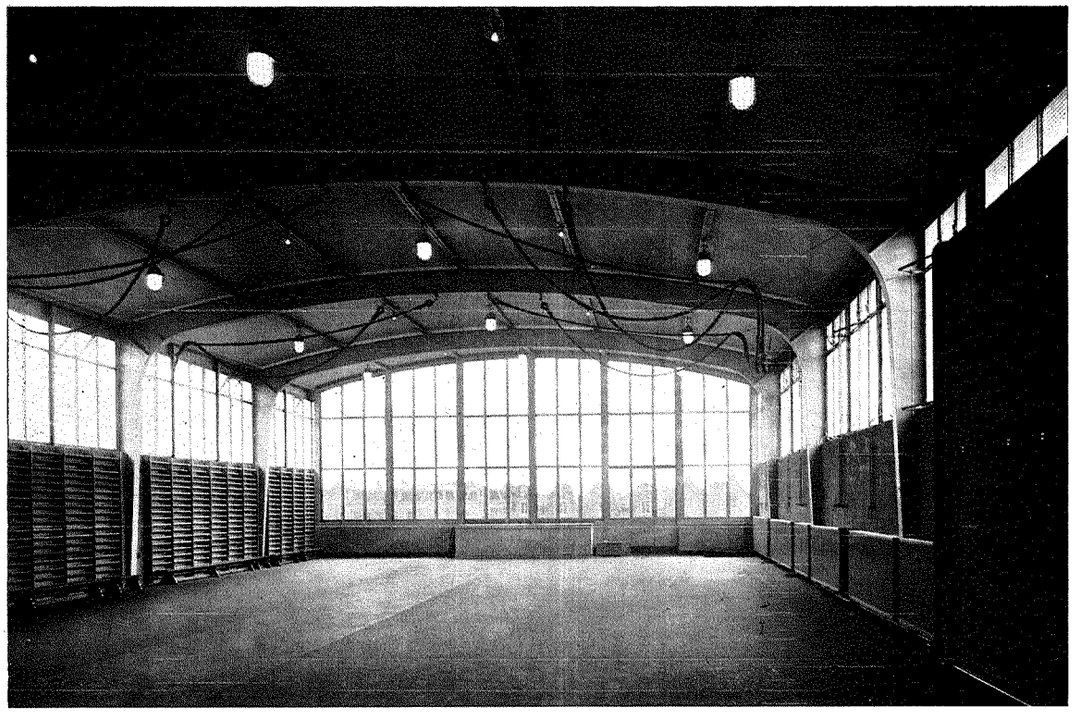

DE OEFENZAAL

de Elandsgracht is beeldhouwwerk van den beeldhouwer Krop aangebracht, waarbij Professor van Moerkerken deze regels dichtte:

„'t Gezag dat rust behoedt in Stad en Staat
Waakt rustloos tegen d'onrust van het Kwaad."

De uitvoering heeft in 4 stadia plaats gevonden nl. eerst de grond- en heiwerken, daarna de betonwerken, vervolgens het buitenmetselwerk met het water- en glasdicht maken en ten slotte de geheele binnenafwerking.

Dit laatste gedeelte was het meest omvattend, daar op het einde van het derde stadium het gebouw nog maar een holle romp was, waarin nog velerlei werk moest gebeuren; zoo moest o.m. de geheele binnenindeeling worden gemaakt, alsmede vloerisolatie, gas-, water-, electrische-, sanitaire- en verwarmingsinstallaties worden aangebracht. De geheele bouw heeft ± 4 jaar geduurd. Door den tijdens den bouw ingetreden oorlogstoestand is groote vertraging ontstaan o.a. in verband met transportmoeilijkheden en niet verkrijgen van materialen.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 7 FEBRUARI 1942 NUMMER 6

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar.
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

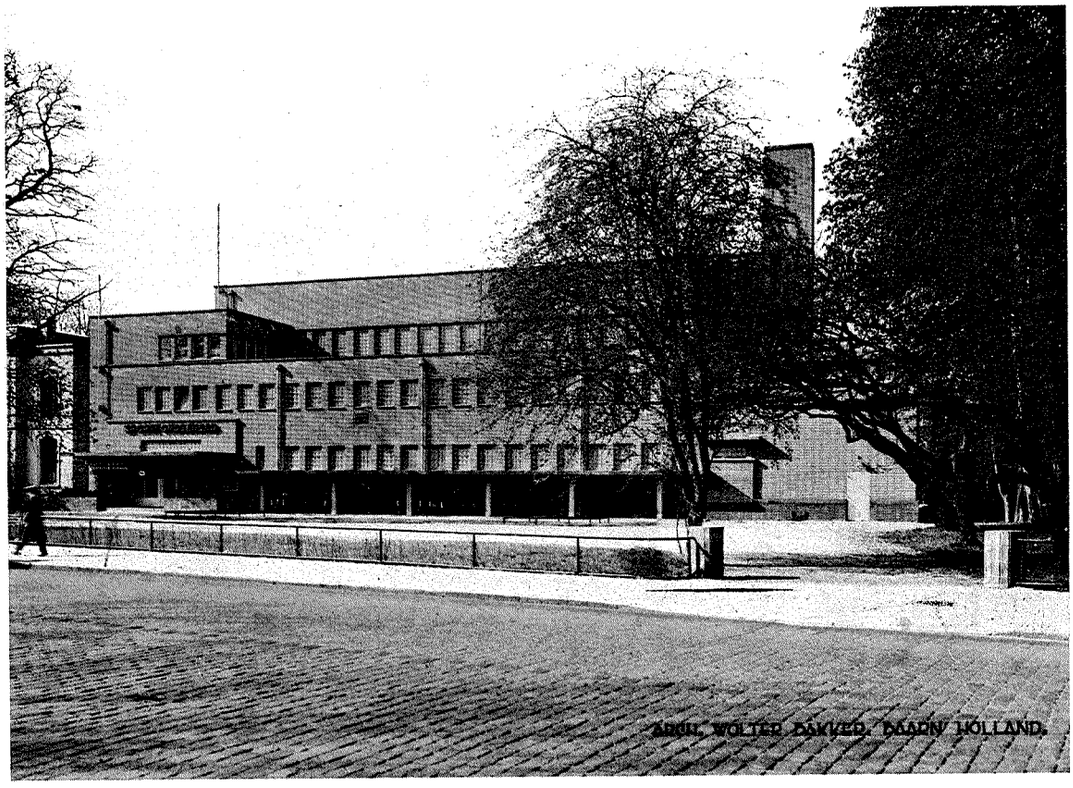

HET SPORTFONDSENBAD-EINDHOVEN.

Deze overdekte zweminrichting werd gebouwd op een hoekterrein. De hoofdingang moest aan den Stratumschedijk en de toegang naar de ingebouwde woning aan de Jan Smitszlaan komen. Het diepe bassin, groot 25 x 13,75 m, werd met de lange zijde evenwijdig aan den Stratumschedijk gelegd, en loodrecht daarop, boven de woning, het kinderbassin, groot 16,5 x 7 m, dat hierdoor evenwijdig aan de Jan Smitszlaan kwam te liggen. Door deze groepeering kwamen beide zalen, elk met één lange zijde, op den zonnekant, evenals het daarvoor gelegen zonneterras. Tevens ontstond hierdoor de mogelijkheid, t.z.t. in den tuin een buitenzwembassin te maken, in goede aansluiting op de turnzaal en het daar boven gelegen zonneterras enz.

Door het rechthoekig op elkaar plaatsen van de beide bassins, zoodanig, dat beiden zoo nabij mogelijk op de douches aansloten, ontstonden de twee zalen, die slechts één hoek gemeen hadden, waardoor het onderlinge juiste verband ontstond.

Op het andere einde van het diepe bassin werd een terras met daarboven gelegen galerij gevormd voor de toeschouwers, die vanuit de hal via den trapopgang vrijen toegang hebben.

De zaalwanden op de zon werden van schuiframen voorzien. De groote ramen schuiven electrisch naar boven, de kleine naar beneden. Ze zijn samengesteld uit stalen binnen- en buitenramen, waarvan de tusschenruimte van beneden af verwarmd kan worden. De aan de tegenover-

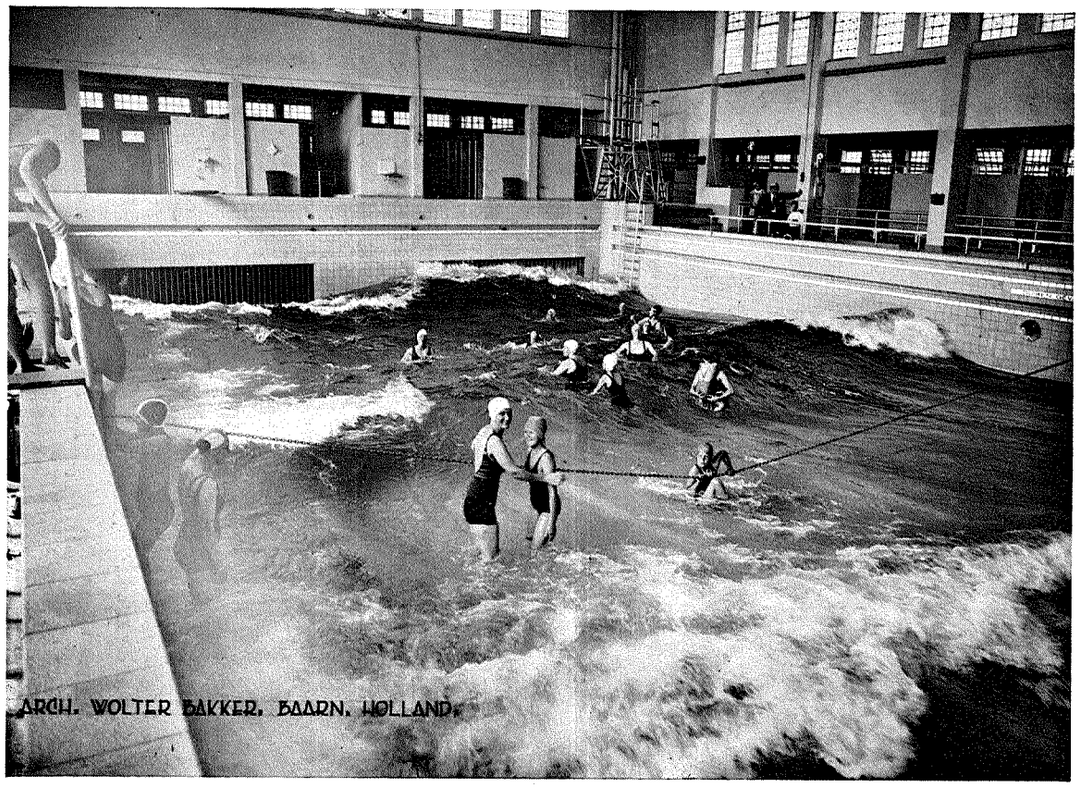

BASSIN IN GEBRUIK

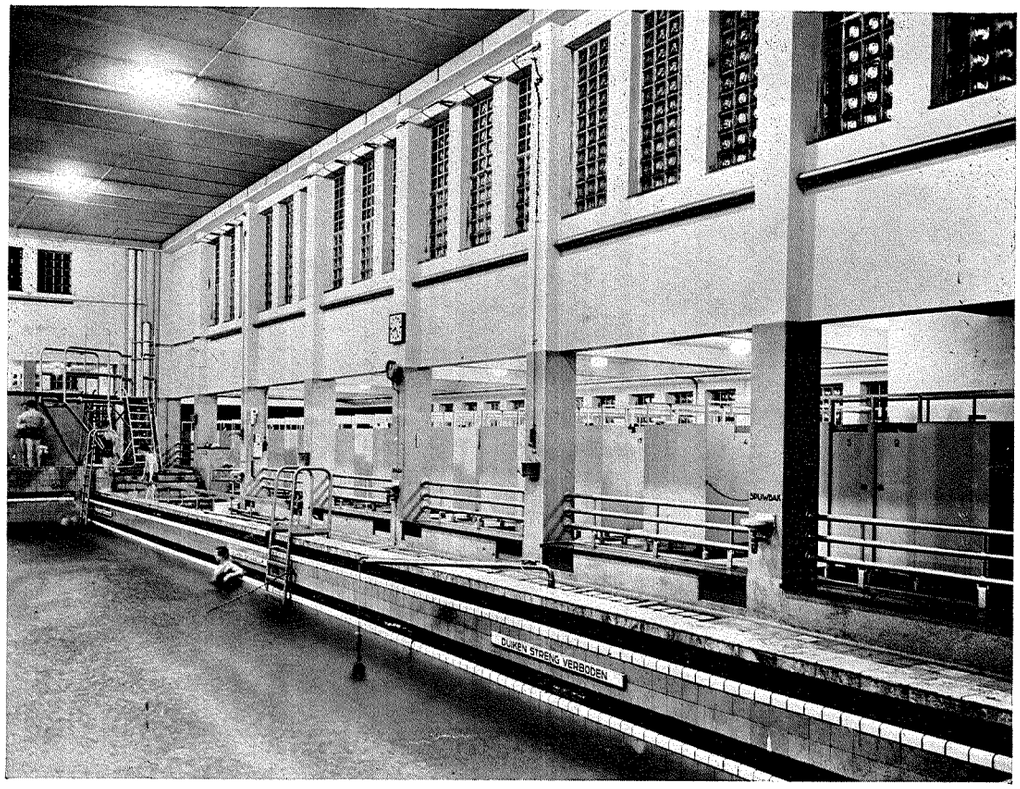

GEZICHT OP DE KLEEDCELLEN

HET SPORTFONDSENBAD TE EINDHOVEN. ARCHITECT WOLTER BAKKER

TERRAS

BASSIN

HET SPORTFONDSENBAD TE EINDHOVEN. ARCHITECT WOLTER BAKKER

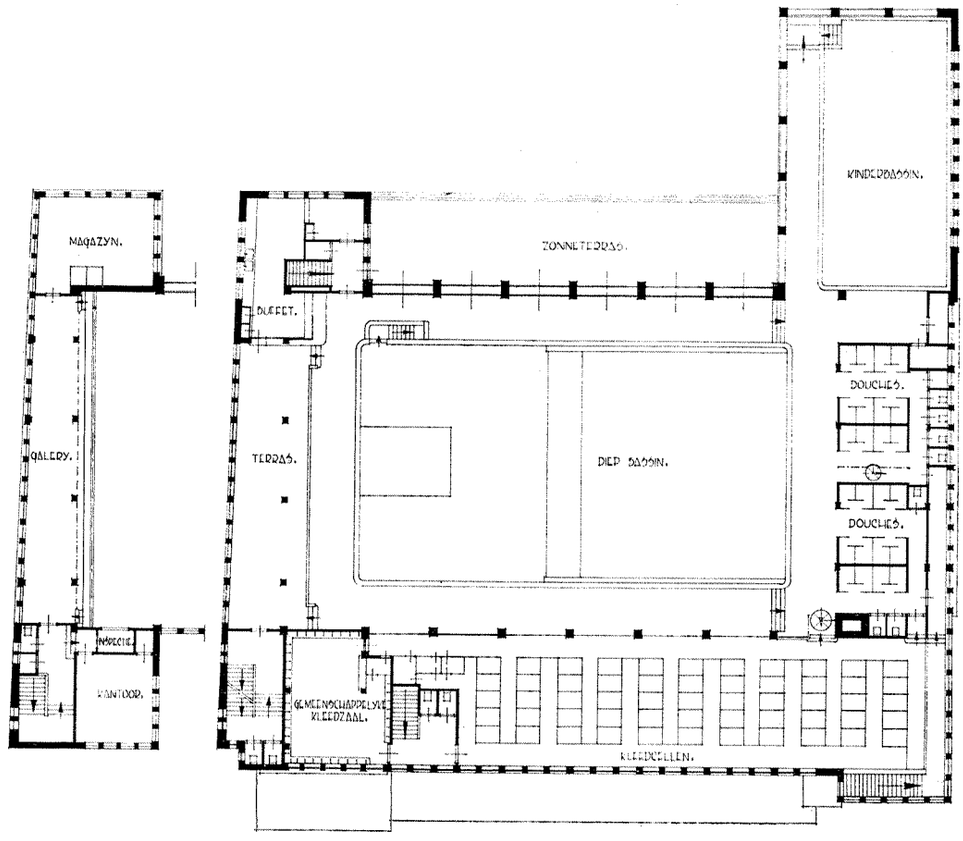

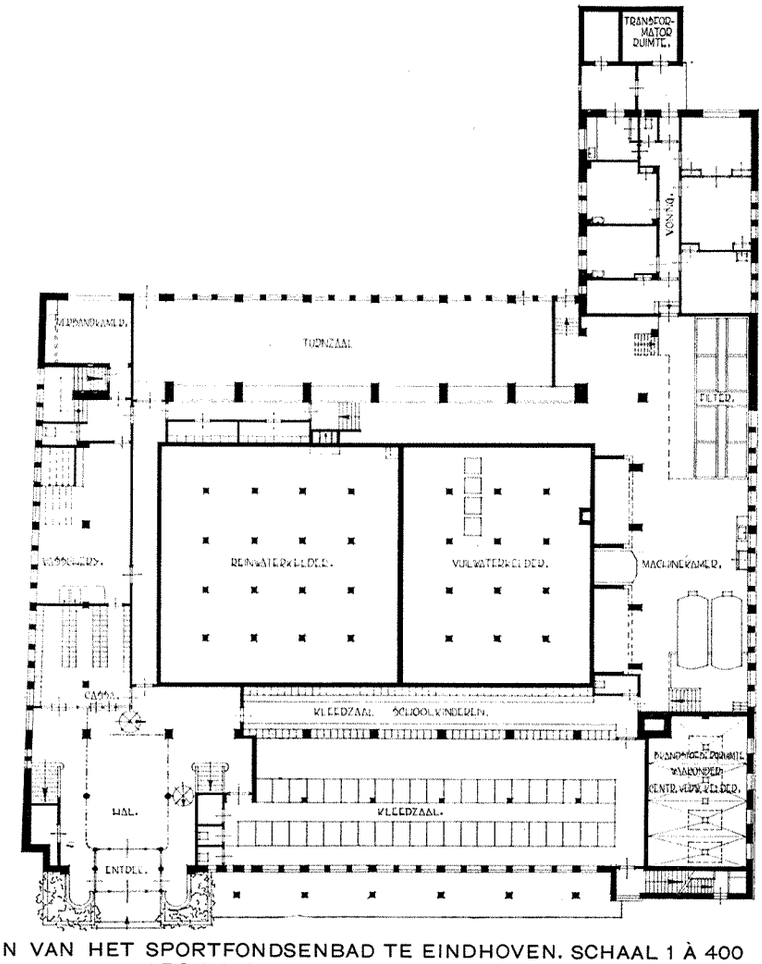

PLATTEGRONDEN VAN HET SPORTFONDSENBAD TE EINDHOVEN. SCHAAL 1 À 400
ARCH. WOLTER BAKKER

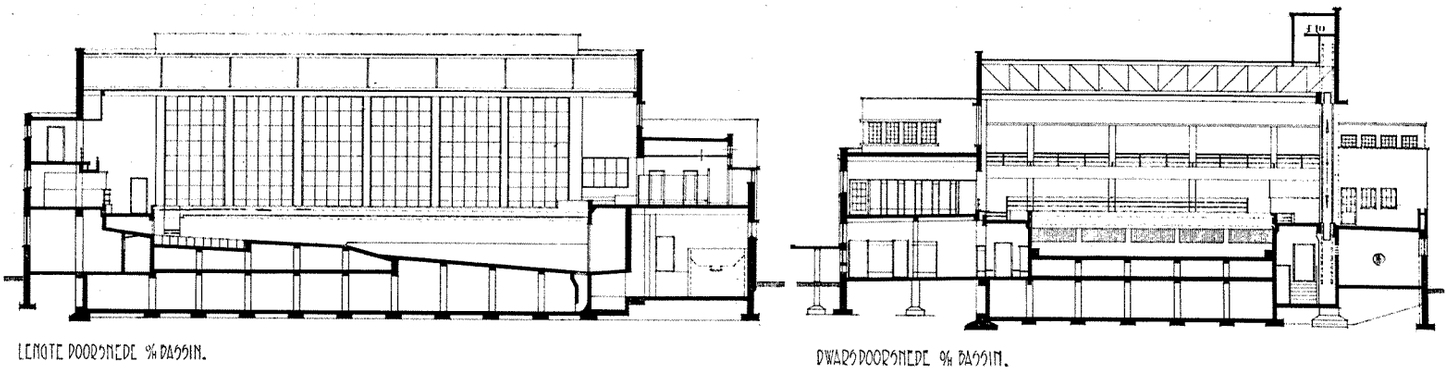

DOORSNEDEN VAN HET SPORTFONDSENBAD TE EINDHOVEN. SCHAAL 1 À 400. ARCH. WOLTER BAKKER

gestelde zijden gelegen kleed-, douche- en andere ruimten zijn door betonramen, waarin glastegels, verlicht. De gevels zijn in gele Brabantsche handvormsteen gemetseld. Alle voornaamste onderdeelen, zooals fundeeringen, kelders, de bassins, de filter, de perrons, de vloeren, de muurpijlers en balken zijn van gewapend beton.

De overspanning van de zalen is met ijzeren tralieliggers uitgevoerd, waaronder een plafondafsluiting van houtvezelplaat en waarop een cement-mastiek dak. Van alle binnenmuren is het benedengedeelte met beton-emaille, het bovengedeelte met fijne schuurspecie afgewerkt. De vloeren, de perrons en de bassins zijn met tegels bekleed. De verschillende afscheidingen, leuningen, springtorens enz. zijn van gegalvaniseerd ijzer en in aluminium tint geschilderd.

Bij het vormen van het project is voortdurend uitgegaan van den wensch, het geheel zoo bruikbaar mogelijk te doen worden voor den aanleg, de werking en de bediening van de verschillende installaties, doch vooral ook voor de gebruikers, de bezoekers en de bedrijfsleiding.

Ditzelfde streven is naar buiten doorgevoerd in de groote contouren, de gevelvlakken en de details.

WOLTER BAKKER.

DE GLAZENIER IN DEN NIEUWEN TIJD.

Toen voor eeuwen in de Noordelijker landen de behoefte ontstond tot dichtmaking van de vensteropeningen, was hiertoe het geschikte materiaal het glas. Aangezien glas toen nog niet in grootere platen of schijven kon worden vervaardigd, moest men de deelen samenvoegen en men deed dit door middel van loodstaven. Ziehier de meest primitieve en oudste vorm van de glazenierskunst.

Allengs werden de deelen regelmatiger en kreeg het glas-in-lood een meer sierend karakter. Door toevoeging van de brandschildertechniek werd het weldra een middel tot kunstuiting en de kleurenpracht, die ons in oude Middeleeuwsche vensters bewaard is gebleven, getuigt van den geest en het kunnen onzer voorvaderen. Na de 15e eeuw, door de toen nieuwe vindingen op kleurgebied, werd het tot dan slechts uit 7 tot 8 kleuren beschikbare kleurengamma, en daarmede de mogelijkheid tot uitbeelding, sterk uitgebreid. Grootsche werken, ook in ons land, gedenkt de Goudsche Glazen, hebben ons een onschatbaar kultuurgoed geschonken. De vervaardigers waren doorknede ambachtslieden, gegroeid in hun vak en één geworden met hun materiaal. Elke tegenwoordige werkelijke glazenier staat voor deze meesterwerken met een diepe bewondering voor de beheerschte techniek, de plastiek en de diepte der grisailles, bereikt met de toenmaals beschikbare eenvoudige technische middelen.

Waar is echter deze kunst en dit meesterschap gebleven? Wij hebben allen in de na-oorlogsjaren de z.g. opleving in het glas-in-loodbedrijf bemerkt. Er is bijna geen gebouw en woning meer in Nederland, waar de producten der tegenwoordige „glazeniers?" niet aanwezig zijn. Slechts de „kunst" is hopeloos zoek. Een studie te maken van het materiaal en de daarin vervatte bewerkings- en verwerkingsmogelijkheden was niet noodig schijnbaar. Slechts enkelen getroostten zich de moeite hiertoe. Het publiek werd overvoerd met stijl- en smaaklooze maaksels van onvolwaardige vaklieden, die zichzelf tot glazenier gebombardeerd hadden. Minderwaardig massawerk zonder eenige artistieke waarde overstroomde ons land.

In ons z.g. vrije Nederland was dit mogelijk! Géén ordening, géén gilden, géén meesterdiploma's. De overheid liet het onbewogen of deze schoone uiting van volksche kunst geheel ten onder ging.

De massale nieuwbouw in de dorpen en groote steden begroette dit slechte maaksel als een welkom middel om hun eigen minderwaardige waar tegenover het publiek een duur etiket te geven. De speculatiebouwer, die als eenig doel slechts geld verdienen kent en gewend is alle onderaannemers zooveel mogelijk ten eigen bate „uit te knijpen", paste dit systeem ook op den glazenier toe. Met als gevolg een ergerlijke verslechtering in die bedrijven en een schrikbarende daling van het prijspeil. Goede uitvoering, waterdichtheid, enz., werd bijzaak. Annex daarmede daalden de loonen en werd het voor een volwassen arbeider onmogelijk een behoorlijk weekgeld te verdienen. De jongensarbeid werd ingeschakeld.

Bij de ontwerpen wordt kleurenkeuze bedreven door menschen, die van de meest elmentaire beginselen van kleurenkennis nog nooit hebben gehoord. Als de kleuren maar schreeuwen, liefst véél rood, worden verdere eischen niet gesteld.

En de architecten? Namen dezen een andere houding aan? Er zijn gelukkig altijd gewetensvolle architecten geweest, die eischen stelden, die zelf met een glazenier hun benoodigde vensters, ontwerpen en kleurenkeuze bespraken en ook geneigd waren een prijs in hun

bestek op te nemen, die voor een dergelijke uitvoering van het desbetreffende werk noodig was. Tot mijn spijt moet ik echter hier opmerken, dat vele bouwmeesters geen notie hadden van behoorlijk werk, noch van de daartoe te besteden prijzen. Bestekprijzen van ƒ 4.— en minder per vierkante meter glas-in-lood waren schering en inslag.

Wat zijn van dit alles nu de gevolgen geweest voor onze zoo edele glazenierskunst?

Geen werkelijk architect behoef ik te wijzen op de tienduizenden vierkante meters kitsch, waarmede onze woningen der laatste decennia zijn beglaasd. Een schreeuwende aanklacht vormen deze wanproducten. Ieder met eenig gevoel voor vorm en kleur zal zich er aan hebben geërgerd, dat in alle soorten bouwwerken, van de nederige arbeidersbehuizing tot aan bankpaleizen toe, dergelijke rommel werd geplaatst. Maar is daar, met het grootste deel van den architectenstand, niet iedereen, die bouwt of laat bouwen, zelf schuld aan? Hoe kan een „kunstambacht" zich vrij ontwikkelen, als het publiek, daarin verkeerd voorgegaan door de bouwmeesters, geen eischen stelt en geen prijzen wil betalen, waarvan de glazenier zelfs zijn werknemers niet eens behoorlijk kan betalen? De overheid ordende in dit opzicht niets. Was het háár taak niet opvoedend te werken? Was het dan niet noodig vakbekwaamheid te eischen van een ambachtsman, die zelfstandig wilde worden? De eerste de beste prul, die over een klein bedrag beschikte proclameerde zichzelf tot glazenier. Voorschriften waren er niet. Tot vervolmaking van den snellen ondergang werden door de meeste opdrachtgevers, gelijk reeds opgemerkt, geen eischen gesteld, omdat zij onkundig waren van de voorwaarden, waaraan het geestes- en handenproduct van een goeden glazenier moet voldoen.

Door dit alles was de bonafide ambachtsman genoodzaakt, teneinde voor zich en zijn gezin een bestaan te scheppen, zijn eigen opvattingen te verloochenen en ook mede te doen aan de kitsch-fabricatie. De goede werkkrachten waren hiervoor te duur, en moesten worden ontslagen. Al dat rechtlijnige kitschwerk kon net zoo goed en zelfs nog vlugger door half geschoolde krachten worden gemaakt, van 15 of 16 jaar hoogstens. En de ontslagen goede of betere werkkrachten, verscheidenen zonder eenige opleiding in teekenen en ontwerpen, begonnen weer als zelfstandig patroon op de boven geschetste wijze. Daarnaast richtten glasgroothandelaren e.a. glas-in-lood afdeelingen op en beconcurreerden alzoo ook nog op oneerlijke wijze de bestaande glazeniersfirma's, welke toch van deze groothandelaren hun materiaal moesten betrekken.

De geroemde vrijheid in ONgebondenheid!

En voor het behoud van zulke wantoestanden zet op het oogenblik het grootste deel van heel Nederland zich nog schrap?

In het Front van Nering en Ambacht is nu echter gesticht het Gilde der Glazeniers. Dit stelt zich als doel het mooie ambacht in nationaal socialistischen geest weer te brengen op het peil, waarop het hoort. Ordenen en opvoeden.

De bovengenoemde misstanden, welker opsomming ik tot in den treure zou kunnen uitbreiden, zullen en moeten uit den weg worden geruimd, wil onze oude kunst weer de plaats veroveren, waar zij recht op heeft, nl. een hoogstaand en edel kunstambacht te zijn, door ieder bewonderd en geacht, en een waardevol middel om de kultureele waarden en geestesuitingen van ons volk tot uitdrukking te brengen.

Ik ben overtuigd, dat dit doel kan worden bereikt door de volgende maatregelen.

Er zal onderscheid moeten worden gemaakt tusschen drie groepen, die ik zou willen noemen: de kunstenaars-glazeniers, de technische-glazeniers (kunstnijveren) en de glas-in-loodfabrikanten. Er zijn in ons land een beperkt aantal kunstenaars-glazeniers, ik mag wel zeggen enkelen, die tevens hun geestesproducten in eigen atelier verwezenlijken. Dezen nemen en hebben altijd een eigen plaats in het ambacht ingenomen, alhoewel ook zij dikwijls niet schromen, zij het noodgedwongen, in hun kunstinrichtingen ook kitschproducten te vervaardigen.

Daarnaast echter bestaan er een groot aantal technische-glazeniers. Hierbij is een groep, die als volwaardig ambachtsman ontwikkeld, in staat is elk gegeven ontwerp met of zonder kunstenaarsleiding in glasmateriaal te vereeuwigen, gebrandschilderd, bewerkt in alle mogelijke soorten van moderne techniek. Die tevens verdienstelijke eigen ontwerpen in vooraanstaande uitvoering en met een geheel eigen geest te vervaardigen weten.

De derde groep echter zijn de vaklieden, dikwijls niet eens vaklieden, maar handige zakenmenschen, die men alleen als ambachtsman zou kunnen betitelen, zonder eenige verdere kennis of scholing, slechts in staat tot het uitsnijden van glas en het vatten hiervan in loodsponningen. En dan dikwijls nog alleen in de meest eenvoudige uitvoeringen.

Glazeniersarbeid, zelfstandige tenminste, stelt geheel andere eischen! Het is van het grootste belang voor den volkschen opbouw, dat zij, die als „Glazenier" een bedrijf exploiteeren, ook werkelijk in staat zijn elk werk uit te voeren niet alleen, maar ook het publiek kunnen voorlichten bij de keuze van beglazing van ramen, deuren, e.d. in de daarvoor bestemde in aanmerking komende gebouwen. Kortom doorknede ambachtslieden, meesters in hun vak, gegroeid in het bedrijf, met groote liefde voor en één met hun materiaal.

De als derde genoemde groep, de glas-in-loodfabrikanten, kan niet in één adem met de beide eersten worden genoemd. Deze groep zal zich in het algemeen belang hebben op te lossen in de beide anderen, d.w.z. voor zoover aanleg daartoe aanwezig zullen enkelen zich verder hebben te bekwamen, aan den anderen kant zullen velen moeten verdwijnen. Zoodat uiteindelijk de eerste twee groepen overblijven.

Dit lijkt erger dan het in de praktijk zal blijken te zijn. De als handige zakenmenschen aangeduiden beschouwen in de meeste gevallen hun glas-in-lood afdeeling slechts als nevenbedrijf, en zij worden dus door de verplichte afschaffing niet zwaar getroffen. Velen der andere zelfstandigen zijn alleen zelfstandig geworden, omdat zij zonder werk kwamen of voor een klein hongerloon in dienst konden blijven. In hun zelfstandigheid hebben zij echter met zooveel zorgen te kampen, dat zij met beide handen de gelegenheid aan zullen grijpen weer een ondergeschikte, goed betaalde, betrekking bij een vooraanstaande zaak te krijgen. Mits dan ook een fatsoenlijk loon en geregeld werk verzekerd is.

Een eerste taak van het Gilde zal dus moeten zijn het scheppen van een goede werkverdeeling, goede arbeidsvoorwaarden, en het instellen van een leerlingenregeling, opdat in goede samenwerking tusschen meester en gezellen weer liefde voor het ambacht worde gekweekt en allen bij dit ambacht betrokkenen zich geborgen zullen weten in het eigen volk.

Eenigen tijd lang ben ik secretaris geweest van een der particuliere bonden in Nederland en kan met genoegen constateeren, dat op mijn aanstichten een C.A.O. tot stand is gekomen met het N.V.V. afd. Fabrieksarbeiders, en dat mijn ontwerp-leerlingenstelsel en vakbekwaamheidseischen door den desbetreffenden bond werd geaccepteerd en als basis voor dit arbeidscontract heeft gediend. Alhoewel dit nog lang niet aan de benoodigde voorwaarden voldoet, is het toch reeds een schrede in de goede richting.

De normen aan te leggen voor de Technische-Glazeniers moeten worden vastgesteld. Gelijk gezegd moeten zij in staat gesteld worden door een voldoende arbeidsverdeeling hun personeel geregeld werk te verschaffen. Eén der mogelijkheden hiertoe is het voorschrift aan kunstenaars, geen kunstenaar-glazenier zijnde, hun ontwerpen en opdrachten uit te laten voeren op de ateliers der meester-ambachtslieden. Verder het stichten van een bureau, waar alle uit te voeren werken van eenige kunstzinnige waarde worden beoordeeld en verdeeld over de daarvoor in aanmerking komende ateliers. Voor zoover hierbij rechtstreeks kunstenaars betrokken zijn, kunnen dezen in het aan te wijzen bedrijf zelf de leiding aan de uitvoering geven, betreffende de kleurkeuze en zoo noodig of gewenscht de beschildering geheel of gedeeltelijk zelf verrichten. Een volledige samenwerking tusschen kunstenaar en meester kan de kultureele waarde van het werk slechts verhoogen. Verboden moet worden het vervaardigen van alle kitschproducten. Veel beter géén glas-in-lood, dan de maaksels van den voorbijen tijd. Beter één ook nog zoo klein kunstzinnig venster in arbeiders- en andere behuizingen, dan een huis vol stijllooze, smaak en gevoelbedervende lood-in-glas vattingen, die den geest afstompen.

Daarnaast moet worden gestreefd naar het organiseeren van tentoonstellingen, waar het publiek daadwerkelijk kan zien, welke schoonheid een gebrandvenster kàn zijn, opdat het zelf vragen gaat naar beter werk en de verfoeilijke leelijkheid der oude producten leert verafschuwen.

Volksopvoeding, besef van schoonheid, een wederopstanding van de volksche kunst, in het kader van het prachtige kleurenspel van het hiertoe zoo bij uitstek geschikte glasmateriaal.
Volle medewerking hiertoe van ons Departement van Volksvoorlichting. Samenwerking met alle ontwerpkunstenaars, architecten, meubelontwerpers e.a.
Doelbewuste leiding en bindende voorschriften kunnen hier uitkomst brengen.
Dan zal in de toekomst weer de mogelijkheid, ook voor de glazeniers en hun gezellen, bestaan zich geborgen te weten in het eigen volk, en dit eeuwenoude mooie ambacht kunnen bijdragen tot de kultureele ontwikkeling van ons volk. Het dan vervaardigde werk zal getuigen van den sterken eigen geest, die ons volk beheerscht en een voorbeeld zijn van de kracht, uitgegaan van de grootste omwenteling aller tijden, de Nieuwe Tijd, waarin wij leven.

Vooral de architect zal hierbij veel invloed kunnen uitoefenen en door middel van onze oude kunst, nu verjongd en vernieuwd, aan zijn werken een dieperen inhoud en een eigen karakter kunnen geven.
Dan kweekt men bij den ambachtsman weer liefde voor zijn vak en bij het publiek waardeering voor zijn arbeid.
De tijd is moeilijk en de materialen zijn schaarsch. Toch is ook heden met het weinig beschikbare iets goeds te bereiken. De ons ter beschikking gestelde zinksponningen, inplaats van lood, zijn verre van ideaal. Met medewerking van allen kan echter reeds in dezen tijd, ja juist in dezen tijd nu het volksch besef begint te ontwaken, ook met dit materiaal uiting worden gegeven aan onzen drang tot schoonheid.

De land. leider van het Gilde der Glazeniers,

C. LINDENAAR.

PHILIPS' PRIJSVRAAG VOOR LICHTARCHITECTUUR 1941.

GEEN EERSTE PRIJS.

Reeds enkele jaren schrijven de N.V. Philips' Gloeilampenfabrieken een prijsvraag uit voor lichtarchitectuur, met het doel allen Nederlandschen architecten de gelegenheid te geven een nadere studie te maken van de mogelijkheid, die de moderne kunstverlichting aan de architectuur biedt.
Over de laatste prijsvraag, die in Mei 1941 werd uitgeschreven en die tot onderwerp had het ontwerpen van een toonzaal voor een provinciaal electriciteitsbedrijf, is thans het volgende uitvoerige rapport verschenen:
De jury, bestaande uit Prof. H. T. Zwiers, Ir. L. C. Kalff en den architect F. Lensvelt, moet tot haar leedwezen beginnen met uitdrukking te geven aan hare teleurstelling over het gehalte van de inzendingen voor deze prijsvraag. Deze toch zijn, over het algemeen genomen, niet alleen minder talrijk, doch ook belangrijk lager in kwaliteit dan de inzendingen voor de eerste Philips-prijsvraag.
Waar zij meent, dat het gegeven een opgave was, iederen architect waardig, stelt zij met verwondering vast, dat het tiental inzenders voor deze prijsvraag bijna zonder uitzondering door hun inzendingen bewijzen, het vak onvoldoende meester te zijn. Zoowel op het gebied van organisatie en plan-indeeling, alsook wat de constructie en ruimte-ontwikkeling betreft, worden algemeen ernstige fouten gemaakt. Zelden was de vormgeving overtuigend.
Zij wil echter gaarne, waar dit een prijsvraag voor l i c h t a r c h i t e c t u u r betreft, met waardeering spreken over de aandacht, die door eenigen der inzenders gewijd is aan de verschillende lichtconstructies. Hier blijken allengs deze constructies en hun lichteffecten vrij algemeen bekend te worden, zoodat de mogelijkheid om de kunstverlichting in de architectuur op te nemen, zeker aanwezig moet worden geacht.
Hier volgt een korte bespreking van de ingezonden ontwerpen:

0 1 0 1 0. De plattegronden zijn wild en onbeheerscht, vooral die van den beganen grond. De vormgeving slaagt er niet in, ze tot een aannemelijk geheel te maken. De verlichtingsdetails zijn weinig bestudeerd; de meeste houden geen rekening met de uitwisseling der lampen en het onderhoud der glasvlakken; verschillende lichtgoten zijn te nauw, met als gevolg: een zeer laag rendement en uiterst moeilijk schoonhouden.

0 3 0 3 1. De plattegronden van beganen grond en verdieping zijn zeer onoverzichtelijk. De showroom kenmerkt zich door een vrij willekeurige en sterk doorgevoerde indeeling van kleine ruimten. De aanleg van de te smalle trap is niet ontstaan in een organisch verband met het plan en mist als bouwkundig accent waarde en beteekenis. De modelkeuken vertoont de fout, dat de cursisten met den rug naar de leidster zijn opgesteld. De voordrachtszaal is weinig gelukkig van ruimte-ontwikkeling. De bouwkundige vormgeving is zwak.

Waardeering verdient het met groote toewijding behandelde voorstel der verlichting. Jammer genoeg toont de detailleering een tekort aan technisch inzicht. Het denkbeeld voor de gevelverlichting met behulp van verticale buizen, in bronzen gootjes verborgen, bezit kwaliteiten. De toepassing van groenachtig glas voor de etalages, dat het kleurbeeld bij dag- en kunstlicht ongunstig beïnvloedt, is af te keuren. De uitwerking van de details der interieurverlichting geeft aanleiding tot de volgende opmerkingen: De lichtbronnen worden veel te dicht bij de te verlichten vlakken (plafonds en gordijnen) geplaatst, waardoor het rendement en de lichtverdeeling verminderen; de openingen in het plafond, waardoor een lamp zonder reflector omlaag moet schijnen, zijn veel te klein. Aandacht verdienen de ideeën voor de verlichting van de trapleuning en die voor de deur naar de modelkeuken.

0 5 1 8 3. De geheele plattegrond van dit project wordt beheerscht door een rotonde op den hoek. Deze rotonde heeft echter, behalve als entrée, in het geheel geen zin en vraagt door zijn vorm een onevenredig aandeel in de ruimte, vooral op de verdieping. De ontwerper heeft daardoor geen goede oplossing gevonden voor de distributie der ruimten, zoodat een entresol noodig was voor de dienstruimten. De showroom is daardoor overmatig groot geworden. De entrée van de gehoorzaal is door het groote projectiepodium ongunstig. De architectuur vertoont geen eigen karakter. De hoekoplossing doet aan vroegere Fransche voorbeelden denken, doch de dunne zuilen-ondersteuning en de overige gevels passen zich daarbij in het geheel niet aan. De verlichtingsconstructies zijn behoorlijk bestudeerd. Er zijn alleen bezwaren tegen de toepassing van zichtbare buislampen in de etalages onder langs de ruiten.

1 0 1 0 1. Dit ontwerp vertoont de nadeelen van een vooraf aangenomen kolommensysteem. Hierdoor is zoowel de showroom als de gehoorzaal op de verdieping slecht van vorm geworden; de trap is te klein. De voorruimte voor de showroom is onpractisch ingedeeld, zoodat men een dooden hoek krijgt tusschen de etalages. De architectuur is arm; vooral het interieur ziet er als een fabrieksruimte uit. De verlichting is niet ernstig bestudeerd. De glazen „slingerwand" wordt niet verlicht door de aangegeven methodes. De lichtbronnen zullen zichtbaar zijn en het licht kan door de aangegeven hoekijzers onmogelijk het glas bereiken.

1 2 2 3 2. Het ontwerp toont een bruikbaar begane-grond-plan; dat van de verdieping is minder geslaagd. Ook hier leidt het kolommensysteem tot een gedwongen oplossing, die de ruimte-ontwikkeling nadeelig beïnvloedt en aanleiding werd tot een podium in zigzagvorm voor kleine apparaten, dat veel te groot is en waarop het zicht

door de kolommen sterk wordt belemmerd. Tevens beïnvloedt dit de onderlinge verhouding der ruimten op de verdieping ongunstig, met als gevolg: een veel te groote voordrachtszaal en een onpractisch kleine keuken. De trap, die moet dienen voor 80 bezoekers na een voordracht, is veel te smal en ligt weggestopt. De architectonische vormgeving is weinig aantrekkelijk, vooral die der interieurs. De aangegeven verlichtingssystemen geven weinig blijk van fantasie of oorspronkelijkheid.

12345. Het plan bezit een eigen gedachte, doch voldoet in het geheel niet aan de opgaven. Er is niet gestreefd naar een hoekoplossing, maar naar een sterk sprekende middenpartij, gesitueerd aan de zijstraat, met twee vleugels. Mede op grond van de daaraan gegeven bestememing: de middenpartij in hoofdzaak voor dienstruimten, de vleugels voor showroom en voordrachtszaal (op beganen grond) acht de jury deze situeering onjuist. De showroom is te beperkt van afmetingen voor het uitstallen der verschillende utiliteitsobjecten en leent zich meer voor de expositie van enkele exquise voorwerpen. De spreekkamer en toiletten op de verdieping ontbreken; ook beneden zijn deze laatste zeer onvoldoende. De decoratieve verzorging van het interieur is in strijd met het karakter van een gebouw, dat het provinciaal electriciteitsbedrijf vertegenwoordigt. De verlichting van het exterieur is niet geslaagd: het is onmogelijk, een gebouw in licht te „hullen" door licht door openingen in het plafond naar buiten te werpen. De binnenverlichting is onjuist van opzet door de toepassing van in hoofdzaak indirecte armaturen, waarvan de constructie niet wordt beheerscht. Het doorlichten van glasveeren vereischt een belangrijke hoeveelheid licht, dat met de uiterste zorg gericht moet zijn op het inwendige van het glaslichaam. Als versierend element kunnen zij van waarde zijn; als verlichting schieten zij tekort. De overal toegepaste diffuse en indirecte verlichting is in het bijzonder voor de showroom en de modelkeuken niet aan te bevelen.

14701. Dit ontwerp vertoont een gedwongen plan-opzet in verband met het aangenomen kolommensysteem, dat in het interieur het vrije zicht belet. Het zou toch zonder meer mogelijk zijn, veel grootere overspanningen toe te laten. De trap ligt te veel weggedrukt in een hoek. De uitwendige bouwkundige vormgeving heeft weinig verdienste; die van het interieur moet slecht genoemd worden. Met veel zorg is de verlichting bestudeerd; de detailleering is goed verantwoord, evenals de denkbeelden voor de lichteffecten. De jury wil gaarne voor dit gedeelte van het ontwerp hare bijzondere waardeering kenbaar maken.

15. X. 41. Het plan vertoont in zijn opzet een eenvoudige distributie der ruimten, waardoor deze groot zijn gebleven. Bij de uitwerking is deze opzet verzwakt door het kolommensysteem, dat de showroom in drie gelijke strooken verdeelt en de uitstalling der objecten, het zicht en de circulatie van het publiek in meerdere opzichten bemoeilijkt. Het gebrek aan ruimte doet zich thans meer gevoelen, waarbij het zeer ruime voorportaal des te sterker opvalt. In verband met het aantal bezoekers van de gehoorzaal is de trap veel te smal. In de uitwendige verschijning doen de halfronde torentjes (noodig voor de symmetrie in den gevel en voor het projectietoestel in de voordrachtszaal) vreemd aan. De vormgeving is zwak en het karakter komt dat van een cinema meer nabij. De verlichting van het exterieur is mogelijk; die van het interieur vrij ingewikkeld. Vooral voor de modelkeuken zou men een directe verlichting verkiezen boven een indirecte.

16807. De plattegronden van dit ontwerp zijn bruikbaar, hoewel de showroom geen zeer overzichtelijk geheel is geworden. De wensch om de lichthal door twee verdiepingen op den hoek naar buiten te doen spreken, maakt de showroom niet gelukkig van verhouding. Op de verdieping voldoen voordrachtszaal en modelkeuken op goede wijze. De bouwkundige waarde is niet groot: de voorhal kon statiger zijn, de ronde hoek kernachtiger, de ramen van voordrachtszaal meer sprekend in den gevel. De verlichting is ernstig bestudeerd; alle gegeven details zijn goed uitvoerbaar. Bij de toepassing van de algemeen gebruikelijke verlichtingssystemen valt de vondst der gangverlichting in het bijzonder op.

24941. Verschillende tekortkomingen zijn in dit ontwerp aan te wijzen. De showroom is onoverzichtelijk en bezit geen ruimtewerking, de entrée is wel erg willekeurig geplaatst, terwijl de trap, die toch een belangrijke functie heeft, in een hoek is weggestopt. De dienstruimten geven te weinig mogelijkheid tot contact met het publiek. De modelkeuken is ongeschikt door de scheidingswanden der verschillende kookplaatsen, welke de leidster beletten de kookdemonstratie behoorlijk te overzien. De voordrachtszaal is klein, terwijl veel ruimte aan den foyer werd verspild. De verdieping is te laag. De architecturale vormgeving is onbeheerscht. De verlichting van de showroom met vertikaal hangende lichtbuizen wordt moeilijk uitvoerbaar geacht en is niet fraai. De plafondverlichting in de gehoorzaal is niet geslaagd. De andere systemen zijn goed gedetailleerd en toe te passen.

Bij de bespreking van de verdiensten van de verschillende plannen, is de jury tot de slotsom gekomen, dat, hoewel hier en daar in de projecten verdiensten zijn aan te wijzen, het geheel toch een dusdanig laag peil vertoont, dat tot haar spijt geen eerste prijs kan worden uitgereikt. De meeste verdiensten vertoont het project 16807, hoewel men ook hier niet hooger zou kunnen gaan dan een beoordeeling te geven als „voldoende". Zij meent daarom goed te doen, voor te stellen, aan den ontwerper van dit project, bij zijn goedkeuring, een prijs van ƒ 200.— uit te keeren, terwijl aan project 14701 een bijzondere vermelding kan worden gegeven voor de zorgvuldige bestudeering van de lichtdetails. Daarbij zou tevens een premie van ƒ 75.— kunnen worden uitgekeerd.
De jury stelt dan ook voor, de rest van het bedrag aan prijzen ter beschikking te houden voor een spoedig volgende nieuwe prijsvraag, in de hoop, dat dan de resultaten dusdanig zullen zijn, dat de prijzen in hun geheel kunnen worden uitgereikt.

Na verkregen toestemming van den inzender werd de naambrief van ontwerp 16807 geopend. De inzender bleek te zijn de heer F. Drijver, Beecksanghlaan 70, Beverwijk.
Eindhoven, 28 Januari 1942.

RECTIFICATIE.

De restauratie van het pand Nieuweweg 2 kwam niet tot stand onder de leiding van den Architect H. G. v. Eijden. Deze maakte (slechts) de foto.

De restauratie werd uitgevoerd door den bouwkundige J. G. Overeem naar plannen van den architect Joh. H. Blom en met medewerking van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg. Ir. C. B. v. d. TAK.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 14 FEBRUARI 1942 NUMMER 7

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar.
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

FIG. 1. (FOTO ARCHIEF ARCHITECT)

TWEE VILLA'S TE WASSENAAR.
ARCHITECT H. CH. RAAB.

De opdracht luidde, twee villa's te bouwen voor twee afzonderlijke families (zie foto 1). De grootste villa met een ruime indeeling (foto 2 en 3) voor een klein gezin van 3 personen.
Op den beganen grond een flinke woonkamer met een eethoek, een ontvangkamer met een gedeelte, dat apart te benutten is; een studeerkamer (heerenkamer), hal, keuken enz.
Voor de verdieping: slaapkamer, kleedkamer, badkamer met verdiept bad (bovenkant ± 25 cm boven den grond) hetgeen de badkamer een ruim aanzien geeft, voorts een logeerkamer, kinderkamer, dienstbodenkamer, enz.
Voor de kleine villa (zie foto 4 en 5) was een eenvoudiger program opgesteld. Een ruime woonkamer met aansluitende eetkamer, gelegen nabij de keuken, was voor den beganen grond de hoofdzaak.
De kamer der dienstbode is eveneens op den beganen grond geprojecteerd en wel zoodanig, dat er een directe verbinding bestaat tusschen vestibule-keuken-bijkeuken en dienstbodekamer; zij heeft een afzonderlijke ruimte, welke buiten het verdere deel van het huis staat, bij een kleine villa een prettige oplossing voor de bewoners onderling. De verdieping bevat een slaapkamer, een badkamer en twee logeerkamers benevens een zolder in de kapruimte.
Daar tijdens den bouw de oorlog uitbrak stegen de prijzen zoodanig, dat een kostenopgave hier geen juist beeld zou

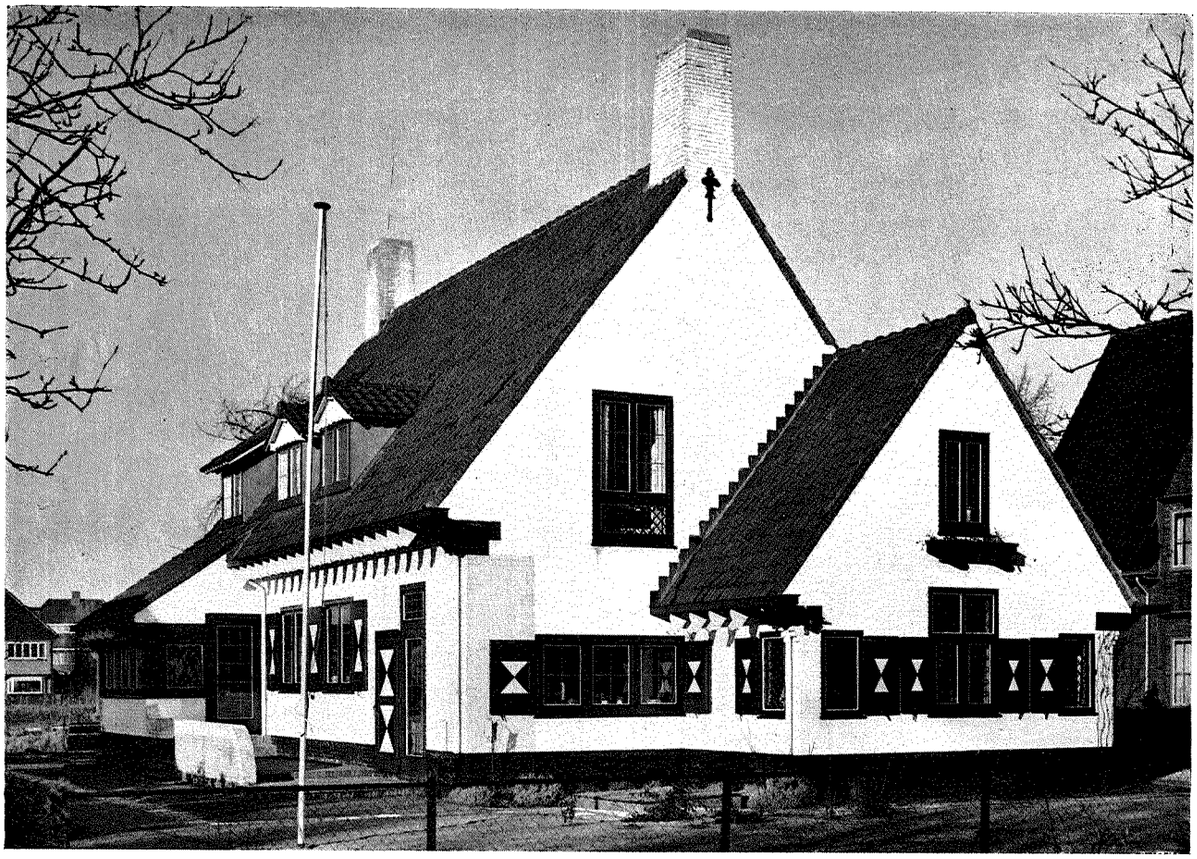

FIG. 2

(FOTO ARCHIEF ARCHITECT)

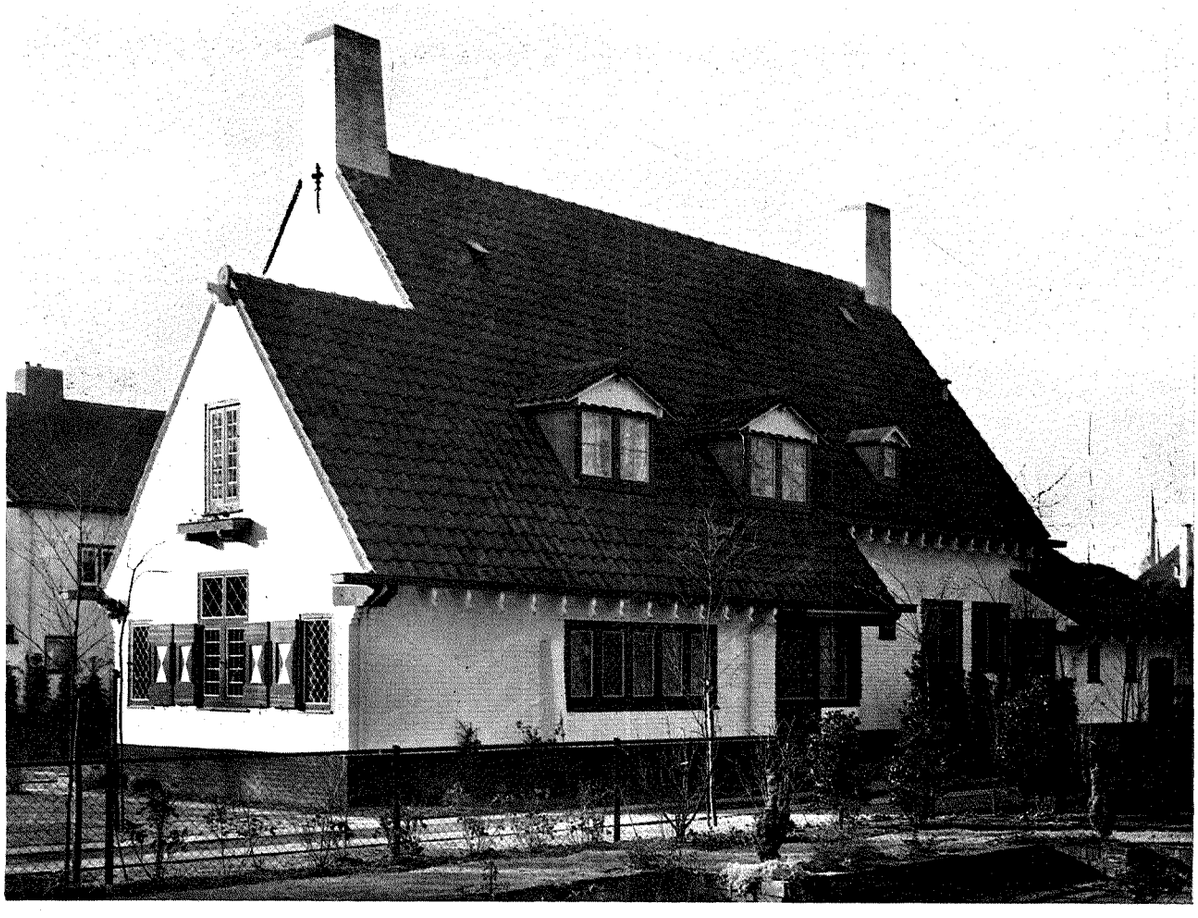

FIG. 3

(FOTO ARCHIEF ARCHITECT)

VILLA N°. 1 TE WASSENAAR. ARCHITECT H. Ch. RAAB

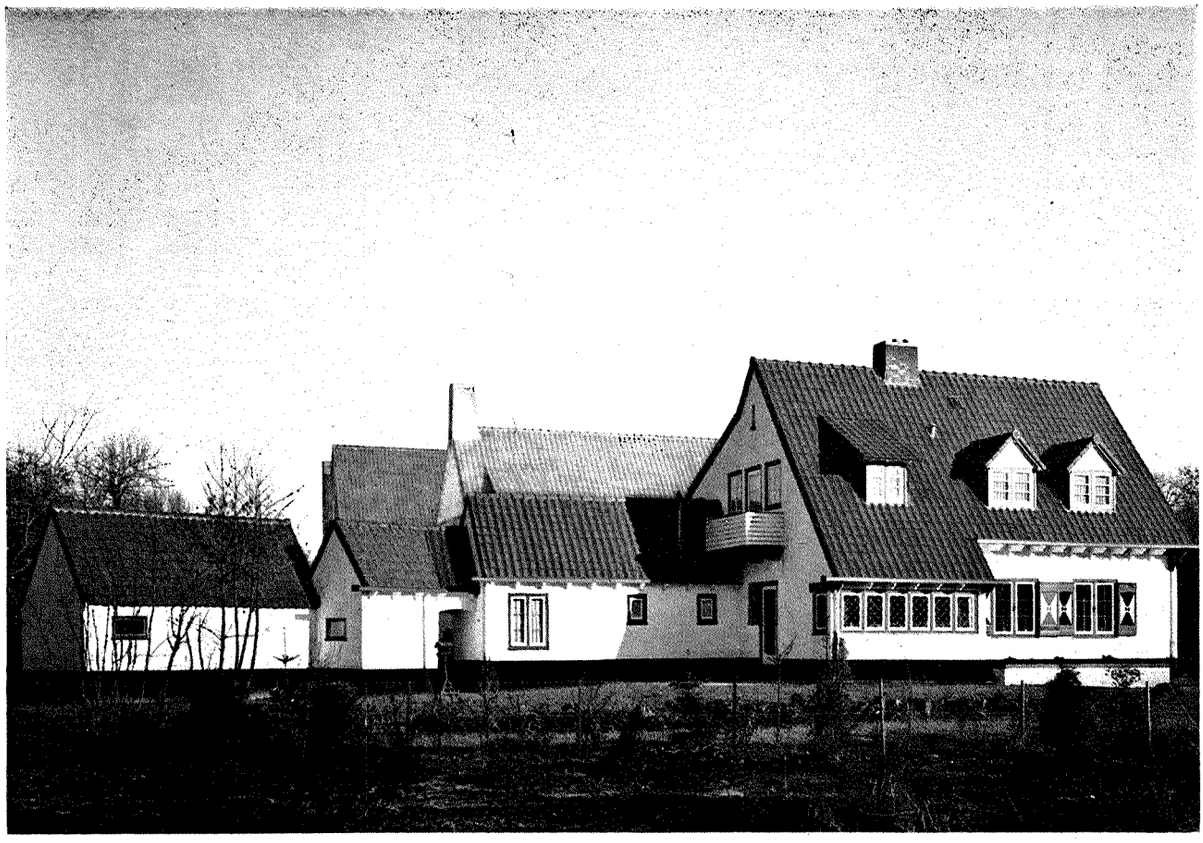

FIG. 4 (FOTO ARCHIEF ARCHITECT)

FIG. 5 (FOTO ARCHIEF ARCHITECT)

VILLA No. 2 TE WASSENAAR. ARCHITECT H. Ch. RAAB

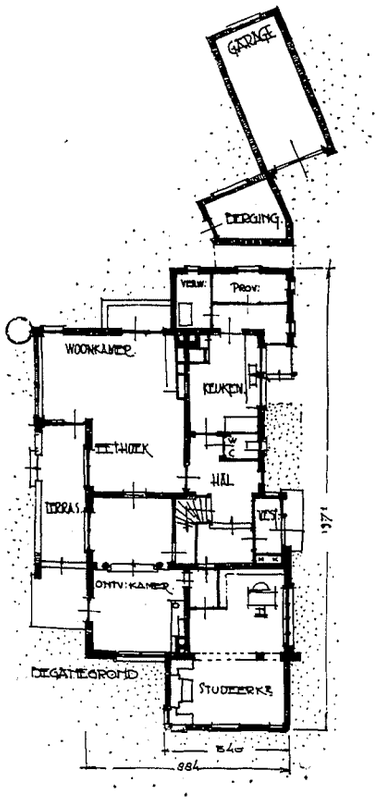

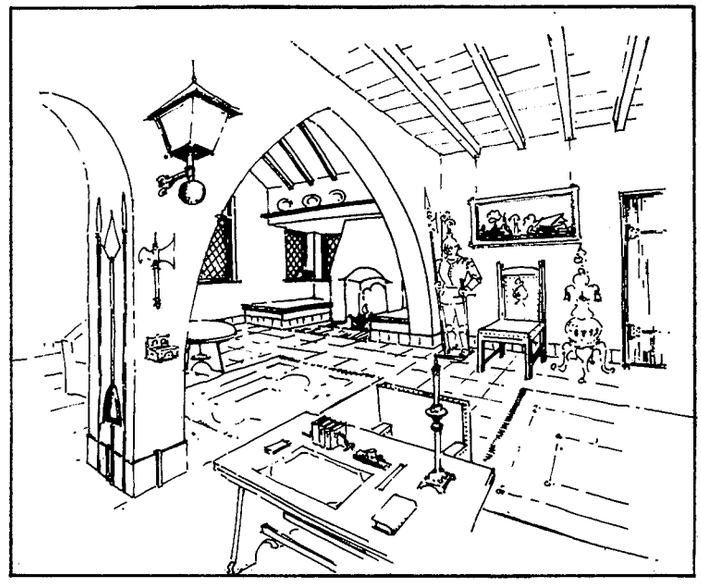

FIG. 6
STUDEERKAMER IN VILLA (N°. 1)

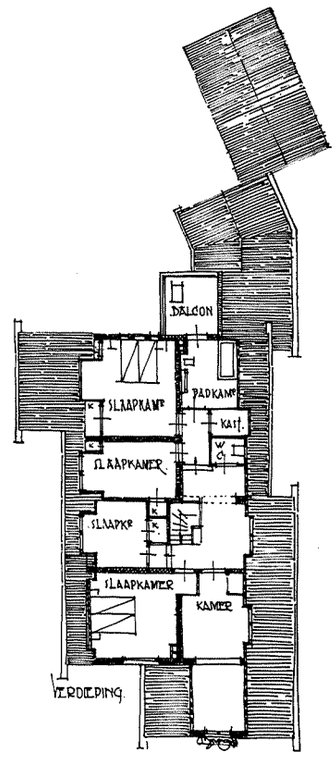

PLATTEGRONDEN VAN DE VILLA (No. 1) TE WASSENAAR
SCHAAL 1 À 300

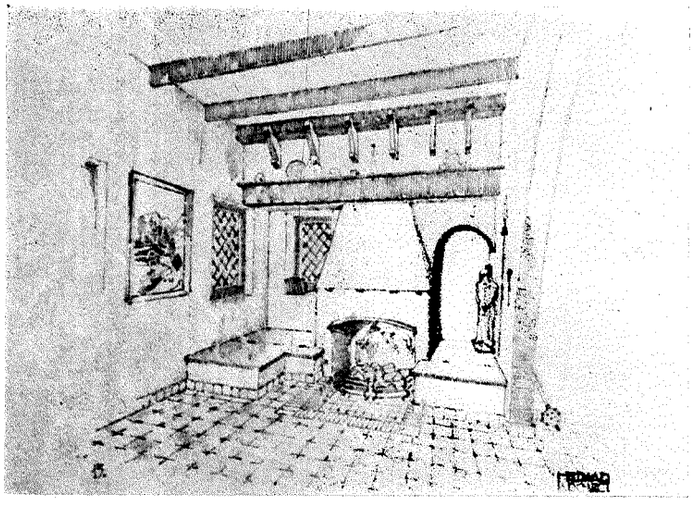

FIG. 7
SCHOUW IN
STUDEERKAMER

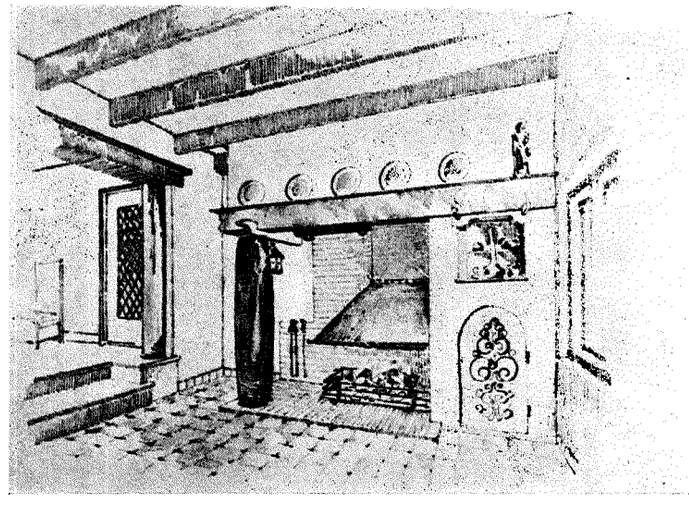

FIG. 8
SCHOUW IN
DE ONTVANGKAMER

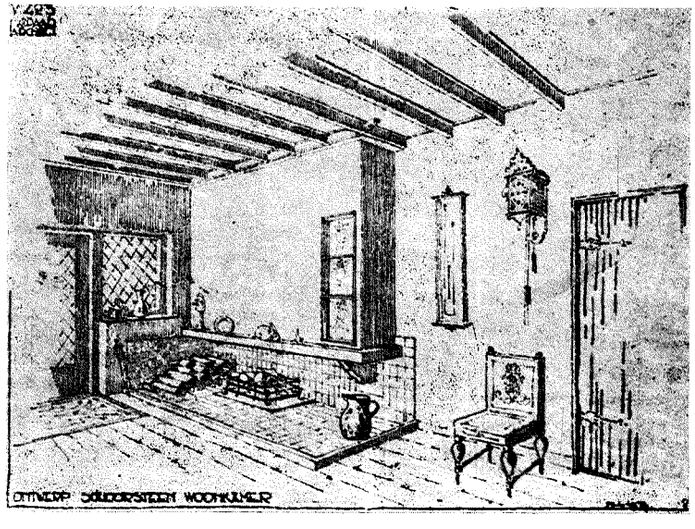

FIG. 9. SCHOUW IN DE WOONKAMER

geven, waarom hier ook geen prijzen zijn genoemd; men dient in acht te nemen, dat de stijgende prijzen bij de afwerking een belangrijke rol gespeeld hebben, vooral geldt dit voor de kleine villa.

Het gekozen terrein is gelegen aan de Prins van Wiedlaan te Wassenaar. Voor de groote villa, waarvan het terrein slechts een paar meter breeder is dan voorgeschreven, is de omringende tuin te klein te beschouwen. De kleine villa is in dat opzicht gelukkiger, daar men hier van een ruim terrein kan spreken.

Aan de achterzijde van het terrein loopt een wetering van behoorlijke breedte, langs den waterkant staan verschillende boomen, die het achterterrein een natuurlijke begrenzing geven.

Op de zijgrenslijnen moeten nog boomen geplant worden, voornamelijk langs het achterste gedeelte, zoodat dan de omgeving meer boschachtig wordt.

Door de garage schuin te plaatsen, werd op de koude zijde minder grond gebruikt, bovendien heeft dit het voordeel, dat op de zonzijde een warme hoek wordt verkregen, hetgeen b.v. voor fruitteelt zeer gunstig is, overigens gelegenheid biedend voor een aardig zitje.

Voor verwarming zijn in huis no. 1 drie schouwen gemaakt, buiten de centrale verwarming. De studeerkamer, welke deels door den voorgevel steekt, is verdeeld door twee gemetselde bogen, een spitsboog en een rondboog, zie schets no. 6 en 7, die den voorgevel dragen.

In het voorste gedeelte is een schouw gemetseld, met een verlaagde vuurplaat, zie schets no. 7, aan weerszijde van deze schouw zijn banken gemetseld, afgedekt met zware houten kleppen. De geheele kamer is belegd met oude groene geglazuurde plavuizen met een plint van oud-Hollandsche tegels, welke onder de wit geschuurde muren vroolijk aandoen. Het plafond met houten balken maakt het interieur tot een warm geheel.

Schouw no. 8 is geplaatst in de ontvangkamer, tevens heerenkamer; hier, zooals overal in het huis, is het plafond van hout.

Schouw no. 9 is geplaatst in de woonkamer. In den boezem is de doorgeefkast verwerkt en wel zoo, dat men uit de keuken niet in de kamer kan zien en omgekeerd.

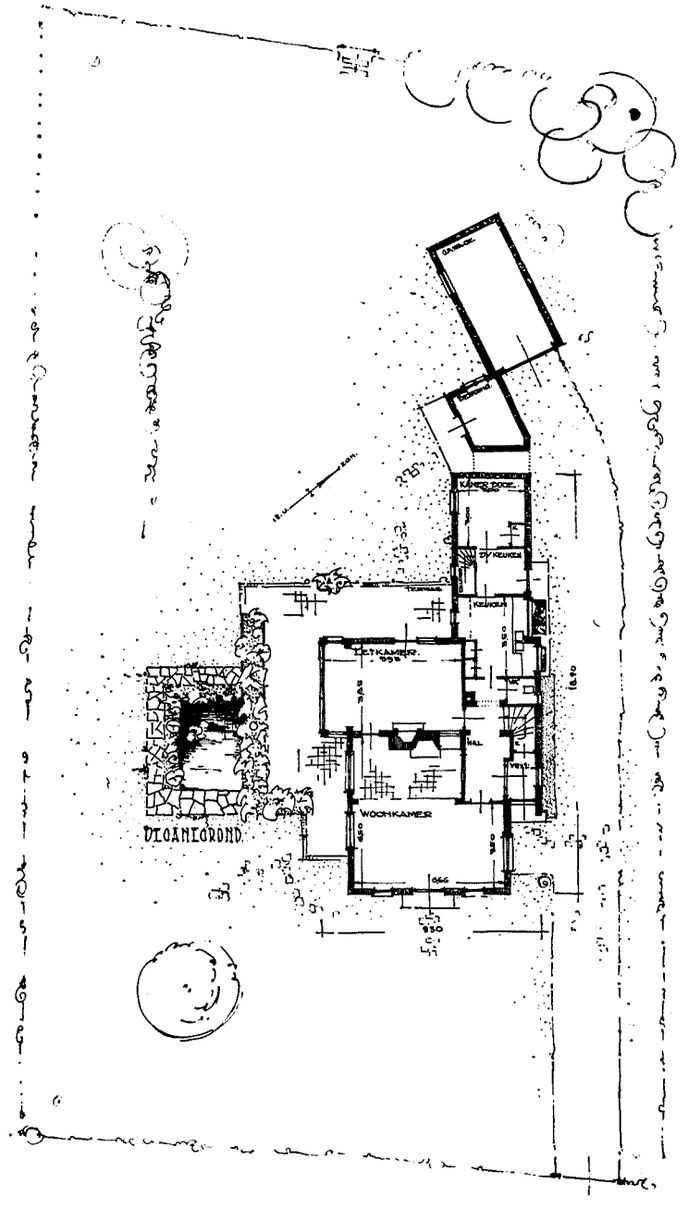

PLATTEGRONDEN SCHAAL 1 À 300 VAN DE VILLA (No. 2) TE WASSENAAR
ARCH. H. Ch. RAAB

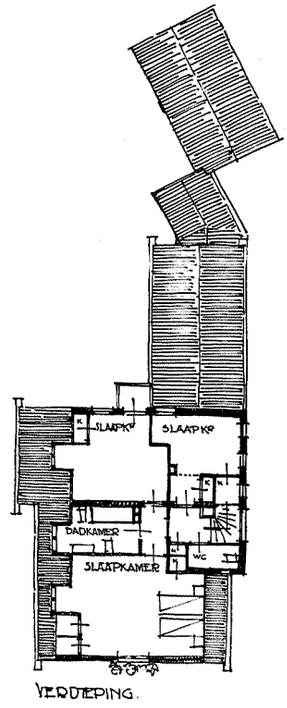

In de laatste jaren zijn in Wassenaar vele landhuizen gebouwd in een stijl welke men internationaal-karakterloos zou kunnen noemen. De hier afgebeelde villa's vormen door haar pittig silhouet, fraaie verhoudingen en gevoelige detailleering gunstige uitzonderingen.

HET ERF BIJ DE BOERDERIJ.

Reeds eerder wees ik in een vorig artikel op de boombeplanting bij de boerderij. Nu er tal van boerderijen zullen worden herbouwd en nog meer nieuwe — ik denk hierbij aan de polders in het voormalig Zuiderzeegebied — zullen worden gebouwd, is het zaak zich te bezinnen op de soort van beplanting, welke wij bij die boerderijen zullen moeten aanbrengen.

Men mag nimmer vergeten, dat de oude beplantingen niet zoo maar ineens zijn ontstaan, dat daarbij een ervaring van geslachten een groote rol heeft gespeeld, dat in de latere jaren vaak sprake was van aanvulling en vervanging van enkele boomen, waardoor, al naar de streek waarin de boerderij lag, een zekere éénheid ontstond. De juiste boom werd geplant op de juiste plaats, passende bij den grond en bij het landschap, omdat men dikwijls over eeuwenlange ervaring beschikte.

Het spreekt vanzelf dat, waar wij op ellerlei gebied over nieuwe kennis beschikken — ik denk hierbij aan de moderne inzichten over bemesting, over onderstammen van onze nieuwe aanwinsten, over grondonderzoek enz., — dat ook op het gebied van beplanting, juist door onze ervaring, maar vooral ook door een betere kennis van de eischen, die de boom stelt, er wijzigingen in de beplanting zullen moeten komen. Ook het erf om de boerderij met modern bedrijf vraagt dat ook hier verouderde methoden en vormen gewijzigd zullen moeten worden. En dit des te meer waar wij een boerderij en daarmede dikwijls een geheel landschap opnieuw gaan scheppen, daar hebben wij den duren plicht, om evenals onze vaderen dat hebben gedaan, te zorgen dat wij aan het nageslacht een in alle opzichten goede erfenis zullen achterlaten en daartoe behoort ook de beplanting om en bij de boerderij.

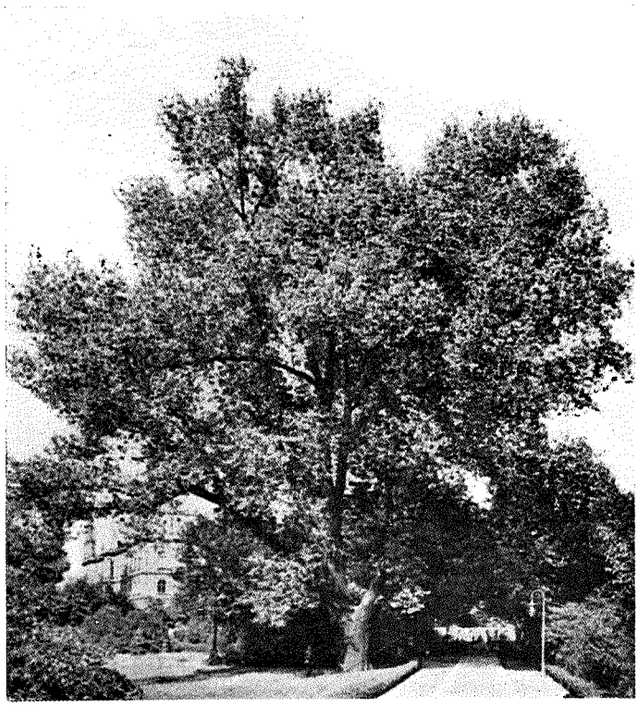

CANADEESCHE POPULIER.

(UIT: TAROUCA UND SCHNEIDER: „UNSERE FREILAND-LAUBGEHÖLZE")

En zoo zal het in de toekomst van groot belang zijn, dat ook bij den aanleg en beplanting van het erf om en bij de nieuw te bouwen boerderijen de tuin- en landschapsarchitect zal worden ingeschakeld om zijn kennis te stellen in dienst van de volksgemeenschap in het algemeen en die van den boer in het bijzonder.

Ik weet dat ik hiermede een moeilijk punt aanraak, maar voor ons menschen van den nieuwen tijd zijn de moeilijkheden er juist om overwonnen te worden, want menig landbouwer en menig leider, die over het opnieuw inrichten van die boerderijen hebben mede te spreken, zullen zich misschien met verbazing afvragen wat nu die tuin- en landschapsarchitect te maken heeft met zoo iets eenvoudigs als de beplanting van het boerenerf en of dan misschien niet meer de dendroloog in aanmerking komt dan de tuinarchitect.

Het zij ons vergund hierbij het standpunt uiteen te zetten waarom inderdaad de laatstgenoemde de juiste man op de juiste plaats is en dan mag ik beginnen met te wijzen op het feit, dat het de beplanting op het boerenerf was welke het karakter van het landschap bepaalde en, zooals ik reeds in het genoemde artikel opmerkte, het de boer was, die in het verleden dikwijls den juisten boom op de juiste plaats wist te brengen. Daar waar het echter gaat om geheel nieuwe voorwaarden, daar waar de moderne eischen welke aan den boer gesteld worden, dezen voor genoeg vraagstukken plaatsen en aan den anderen kant de schoonheid van een landstreek een primair belang is voor de volksgemeenschap in het algemeen, daar zal het toch noodig en noodzakelijk zijn dat hier, evenals wij dat bij andere vraagstukken ook doen, de deskundige bij uitstek geroepen zal worden om zijn adviezen uit te brengen. En dan komt toch zeker in de eerste plaats hiervoor de man in aanmerking, die een studie heeft gemaakt van het natuurschoon, die heel zijn leven, evenals de boer, maar deze misschien onbewust, getracht heeft de gemeenschap het natuurschoon te brengen.

Aan den anderen kant zullen boer en tuinarchitect hier op innige wijze moeten samenwerken, omdat het leven op de boerderij en de practische eischen welke gesteld worden, het best door den bewoner zelf naar voren kunnen worden gebracht.

Deze eischen stemmen in wezen overeen met de eischen die aan elken tuin worden gesteld, maar ook zijn daarnaast zooveel practische belangen in het geding, dat hier het advies van den boer niet gemist kan worden. En hier zal het juist zaak zijn voor den tuinarchitect om met de practische eischen welke de boer aan zijn erf stelt, schaduw, ruimte voor toegangen naar huis, stallen, schuren en opritten, toch tot een zoodanige oplossing te komen, dat de schoonheid van het geheel niet in het gedrang komt en dat tenslotte boerderij en erf tot een ideale woonruimte worden herschapen, terwijl wederom het geheel past in het landschap zelf.

Pückler schreef eenmaal: „de tuin is eigenlijk een uitbreiding van de woning". Zoo moet ook het erf van den boer gezien worden, maar dan in een veel grooter verband, omdat het wonen daarin ook beteekent het wonen van het

vee, ruimte voor den oogst en het gereedschap, terwijl daarnaast de boerderij met haar erf en de beplanting behooren te passen in het groote geheel, het landschap.
En hier zal een prachtige taak zijn weggelegd voor den landschaps- en tuinarchitect, hij zal niet alleen aan de practische en aesthetische eischen tegemoet moeten komen, maar tevens ook het groote verband zien. En hierdoor zal een landstreek aan schoonheid winnen en een schoone en prettige omgeving zijn voor het werkende volk.
Reeds eerder wees ik in dit blad ook op de soort boom, die van groote beteekenis is voor het landschap en voor de boerderij in het bijzonder, als schaduwgever, soms ook als nutshout, maar vooral door zijn schoonheidswaarde. Toch zal de soort boom bepaald moeten worden door de plaats waar hij groeit. Ik denk nog altijd aan de moeilijkheden welke wij hier aan de kust hebben om een goeden vervanger voor de iep te vinden, want deze boom is als geen andere tegen den invloed van zeewinden bestand. En zoo zal het ook gaan bij de keuze der boomen in een bepaalde streek, ook hier zal wind, waterstand, karakter van het landschap en dergelijke een bepaalde rol spelen bij het kiezen van de soort. Ook hier zal alleen de man van de groote lijn met gedegen kennis van onze boomen en hun mogelijkheden voor ons klimaat op zijn plaats zijn, vooral waar het betreft nieuwbouw in een bepaalde landstreek.
Maar ook waar de boer zich moet bezinnen op nieuwe aanplant zal de deskundige moeten worden geroepen om dit vraagstuk, tezamen met den boer, tot een oplossing te brengen. En nu spreek ik hier nog niet van de betere intensiveering van thans waardelooze kantjes, wegranden, toegangen enz., waar wij fruit zouden kunnen planten. Ook hier ligt een terrein braak voor den deskundige, waar hij, in innige samenwerking met den boer, tot een vergroote opbrengst kan komen van de boerderij en van den bodem in het algemeen, en tot een verfraaiing van het landschap in het bijzonder. En dan denk ik aan bloeiende ciderappels langs toegangswegen en erfscheidingen in het voorjaar, aan hazelnotenheggen in den herfst, waardoor ons Hollandsch landschap een geheel van schoonheid en een ideale woonplaats wordt.

P. J. VAN BOMMEL.

BEUKENBOOMEN IN OCKENBURGH IN DEN HAAG
(FOTO ARCHIEF V. D. SCHRIJVER)

HET GILDE VAN TUINARCHITECTEN BIJEEN.

Heden kwam het Gilde van Tuinarchitecten bijeen. De organisatieleider, de heer P. J. v. Bommel, sprak in zijn openingswoord zijn voldoening uit over de snelle groei van het Gilde.
Op deze vergadering, waar leden uit alle deelen van ons land bijeen waren gekomen, werden de verschillende vraagstukken besproken, welke voor den tuinarchitect van het grootste belang zijn. Allereerst werd de kwestie van de natuurbescherming uitvoerig belicht en werd er op gewezen, dat in sommige deelen van ons land bepaalde planten met den ondergang worden bedreigd.
Herinnerd werd aan het weghalen van de Orchideeën uit de Friesche venen, het vernietigen van de Anemonen, de gasvergiftiging van de Middachter Allee en andere voorbeelden. Tevens spraken zij hun afkeuring uit over het volplanten van allerlei daartoe ongeschikte plekken met het plantgoed van de Sierteeltcentrale, de mislukking van het Amsterdamsche Boschplan en andere parken in ons land, door de veelhoofdige leiding, die met de uitvoering daarvan was belast.
Nauwe samenwerking met de stedebouwkundigen en met de architecten in het algemeen werd in de naaste toekomst geboden geacht. Ook bij de beplanting bij onze boerderijen zal de tuinarchitect behooren te worden ingeschakeld. Vooral daar waar het een geheel nieuwe indeeling betreft, zooals in de Wieringermeerpolders, zal het advies van den tuinarchitect niet gemist kunnen worden.
De aanwezigen spraken de hoop uit dat door de Nederlandsche cultuurkamer de zoolang verbeide leiding bij al deze vraagstukken gegeven zal worden.

BOERDERIJDAG 17 JANUARI 1942 TE AMSTERDAM NAAR AANLEIDING VAN DE UITGESCHREVEN PRIJSVRAAG VOOR EEN BOERDERIJ DOOR A. ET A. VOOR HET BOSCHPLAN BIJ AMSTERDAM.

Op deze vergadering zou het woord gevoerd worden o.a. door Ir. v. d. Vegte en Ir. Bijvoet. Ir. v. d. Vegte was niet aanwezig; in diens plaats sprak de heer Ir. Leupen. Als Voorzitter fungeerde de heer Wieger Bruin.
De sprekers brachten o.a. naar voren de gebondenheid der Hollandsche boeren aan hun bedrijf en het steeds zich aanpassen aan de conjunctuurschommelingen; boerderijdorpen welke ongewijzigd bleven in den loop der eeuwen, zooals dat in Duitschland voorkomt, vindt men hier niet. Ook de ontvolking van het boerenland, zooals in Frankrijk, komt hier niet voor. Een intensieve bebouwing der akkers en het steeds meer ontginnen der woeste gronden en het aan het water onttrekken van gronden (Wieringermeer, etc.) zijn hier te lande teekenen van een levenden boerenstand en een open oog dienaangaande der daarbij ingestelde overheidsinstanties.
De wijze waarop de architecten de behoefte aan boerderijen meenden opgelost te hebben bevredigde den eersten spreker niet. Minder fraaie modellen ontsieren ons landschap en steeds zien wij terug naar de oude boerderijen, die met de omgeving één waren. Zelfs door „stadsarchitecten" in de Beemster gebouwde boerderijen bekoren het oog, ondanks hun hooge vormgeving.
De heer Ir. Bijvoet deed weten, dat de boerderij in het boschplan een grapje was. Het bouwen van een dergelijke boerderij met theeschenkerij zou in de praktijk niets worden. òf de boer zou geen goede kastelein, òf de kastelein geen goede boer zijn. Voor de inzenders der prijsvraag, welke zeer zeker gedacht hebben, indien hun plan het beste was, ook de boerderij te mogen bouwen, is dit thans een minder aangename gewaarwording.
De heer Ir. Bijvoet noemde het grapje geslaagd, omdat het met den eersten prijs bekroonde ontwerp aan de gestelde verwachting voldeed. De algemeene indruk der aanwezigen was, dat zij volkomen instemden met het werk der Jury.
De heer Wieger Bruin deelde mede, dat men aldus te werk was gegaan bij het beoordeelen der vele inzendingen, nl. ieder der Jury-leden had een lijstje met 14 punten, waarop de ontwerpen getoetst werden. Voor

ieder punt gaf men een cijfer en het gemiddelde dier cijfers plus een cijfer voor den algemeenen indruk werd de grondslag der beoordeeling. Na de koffietafel werd er gediscussieerd over hetgeen des morgens besproken was. Gezonde taal kenmerkte deze discussie, o.a. bracht een der sprekers, die het woord vroeg, naar voren, wanneer men een boerderij moet beschouwen als een bedrijf, dat in verschillende gebouwen moet worden ondergebracht met het oog op de thans in het boerenbedrijf in gebruik zijnde machines, etc. en wànneer als de ons bekende en zoo gewaardeerde boerderij met alles onder één groote kap. Hierover werd geen uiteindelijk vastgestelde oplossing verkregen, zoodat dit een punt van studie is, dat helaas met het einde van den dag weer als gemeenschappelijke studie ter ruste ging. Persoonlijke studies dienaangaande kan ik niet beoordeelen.

Een der sprekers bracht naar voren, dat wij, architecten, er niet naar streven moesten, een boerderij zoo goed mogelijk te copiëeren naar oude modellen, maar een boerderij van vandaag, ja, nog beter: van mòrgen, te bouwen. Wij moeten ons dezen tijd waardig weten en uit het oude het goede distilleeren en dienstig maken aan het heden. De huidige boer is geen geïsoleerde boer meer. Voor hem ligt de wereld open: radio, auto, etc. hebben hem op hetzelfde peil gebracht als den stadsmensch. Iets waarnaar een boer streeft: zijn dochters en zoons bezoeken H.B.S. en andere onderwijsinrichtingen, welke hen andere eischen doen stellen. Voor dèze boeren moeten wij bouwen. „Wij bouwen", zegt een der aanwezigen, die verscheidene boerderijen bouwde, „zij zullen wel zeggen hoe ze 't hebben willen; de boer van heden wéét wat hij wil."

Een der aanwezigen bracht naar voren, dat hier te lande het uitschrijven van prijsvragen meer toepassing moest vinden. In Zwitserland had men hiermede buitengewoon goede resultaten bereikt. Ook acht deze spreker het raadzaam, dat de Jury jureeren leerde, omdat dat ook een studie waard was.

De heer Wieger Bruin deelde hierop mede, dat de Hollandsche Jury's algemeen onbetwist bleven, wat hun tot eer gerekend kan worden. Deze woorden hadden algemeene instemming.

De algemeene indruk der vergadering was, dat de aanwezigen zich broederlijk vereenigd voelden, doch gebonden en nog geen meesters van hunnen tijd.

Wat zou er veel bereikt kunnen worden, als wij zonder meer alleen bouwden om te dienen en niet om gediend te worden. Wanneer eenmaal de wegen geëffend zullen zijn en geen strijd meer bestaan zal van haat en andere mensch-onwaardige, den idealisten vreemde, der schepping onteerende hersenschimmen, dan zal het bouwen van boerderijen gegroeid uit gemeenschappelijke studie, den tijd eigen, en het volk dienende, mogelijk zijn evenals dat eens mogelijk was.

M. J. MEULEMAN.

INSTALLATIE-REDE VAN DE VASTE COMMISSIE VAN DEN RIJKSDIENST VOOR HET NATIONALE PLAN, GEHOUDEN DOOR DEN PRESIDENT.

MIJNE HEEREN,

Het is mij een voorrecht U hier vergaderd te zien om te worden geïnstalleerd tot Vaste Commissie van den Rijksdienst voor het Nationale Plan.

Deze dienst is in het leven geroepen „ten behoeve van:

1e. de ruimtelijke ordening der nationale belangen, 2e. het toezicht op de ruimtelijke ordening van de streekbelangen en gemeentelijke belangen en 3e. het onderzoek, dat als basis voor deze ordening zal dienen".

De idee van het Nationale Plan dankt haar concretiseering aan de Staatscommissie tot herziening van de Woningwet.

Deze Commissie achtte het dringend noodzakelijk, dat de uiteenloopende belangen, welke het gebruik van den bodem betreffen, worden gecoördineerd, teneinde te voorkomen, dat afzonderlijke behartiging van die belangen tot botsingen aanleiding geeft. Daarbij werd gedacht aan een juist en economisch gebruik van den bodem en aan de bescherming van die gedeelten, welke door ligging, samenstelling of karakter van bijzondere waarde voor de natie moeten worden geacht; onder meer zouden daarbij belangen van landbouw, handel en nijverheid, natuurschoon, recreatie, vestiging en verkeer tegen elkander moeten worden afgewogen.

De ruimtelijke ordening dier uiteenloopende belangen behoort te bestaan eenerzijds in een analyse en daarnaast een synthese van bestaande verschijnselen, toestanden, stroomingen en behoeften op sociaal, economisch en cultureel gebied. Bij die synthese behoort, met betrekking tot indeeling en gebruik van den bodem, te worden gestreefd naar een zoo harmonisch mogelijke oplossing, die de verschillende elementen, in hun onderling verband, tot hun recht doet komen. Hier ligt een ontzagwekkende maar tevens een bij uitstek aantrekkelijke taak. Is die taak reeds van groote beteekenis bij de plaatselijke uitbreidingsplannen en het regionaal planologisch werk, zij bereikt haar hoogtepunt in de sfeer, waar zij de nationale belangen te behartigen heeft en de overkoepeling moet vormen van al hetgeen door de regionale en communale organen is verricht.

Die taak dient een gemeenschapsbelang in den hoogsten zin van het woord. Wie mede tot hare uitvoering geroepen is, is haar zijn volle toewijding schuldig, een toewijding die zich niet mag laten ontmoedigen bij een mogelijk struikelen, maar die uit dat struikelen een les put voor verder streven.

Met vreugde stel ik vast, mijne heeren leden van de Vaste Commissie, dat wij mede tot de uitvoering van die taak geroepen zijn.

De functie van Uwe Commissie, met welke ik mij nauw verbonden gevoel, mede omdat hare vergaderingen, bij mijne tegenwoordigheid, onder mijn presidium zullen staan, is een zeer belangrijke. Haar is de leiding der planologische werkzaamheden opgedragen. Zij zal zich derhalve hebben bezig te houden met de centrale ruimtelijke ordening en de coördinatie van planologische maatregelen voor het geheele gebied des Rijks.

Behalve werkzaamheden als het uitbrengen van adviezen, bijv. over streekplannen en stedebouwkundige aangelegenheden van algemeenen aard, zal tot haar taak behooren het voorbereiden van het Nationale Plan. Voor deze voorbereiding is behoefte aan een breed opgezet onderzoek en de bestudeering van het daarbij verkregen materiaal. Teneinde een en ander in goede banen te leiden zal de Commissie zich daarom in de eerste plaats hebben bezig te houden met het ontwerpen van richtlijnen voor het centraal verzamelen, rangschikken, bestudeeren en verwerken van gegevens, welke voor het stedebouwkundige werk in Nederland van algemeene beteekenis zijn en voor het brengen van eenheid in het verwerken van deze gegevens; zoomede van richtlijnen voor de coördinatie van het streekplanwerk.

Ik meen deze punten te mogen kenschetsen als de praealabele punten, die den nieuwen koers op planologisch gebied aanduiden. Evenals een streekplancommissie, in de regionale sfeer, haar werk aanvangt met een uitgebreid onderzoek naar de elementen, die bij de ruimtelijke ordening van belang zijn, zal Uwe Commissie, in de nationale sfeer, het veel omvattend werk moeten inleiden en overzien, dat, na moeizame studie en overleg, voeren zal naar de synthese in den vorm van een Nationaal Plan. Zij zal daarbij contact houden met de speciale commissiën, die naar behoefte worden ingesteld, met de studiecentra en met velerlei instanties en lichamen, die zich met onderdeelen van het groote complex van belangen bezig houden.

De aard van haren arbeid stempelt Uw Commissie tot een w e r k commissie. Uit haar functie vloeit een voortdurende bemoeiïng voort met de centrale ruimtelijke ordening en de coördinatie van planologische maatregelen. De leiding van het planologisch werk, waarvan de uitvoering bij het Bureau berust, vooronderstelt een geregeld geven van aanwijzingen daartoe en een voortdurend toezicht op de uitvoering.

Ik hoop in het licht te hebben gesteld, dat hoewel de taak der Commissie stellig veel omvattend en zwaar zal zijn, het doel van die taak de daartoe noodige bijzondere inspanning en toewijding wettigt. Het verheugt mij zeer U, vertegenwoordigers van verschillende belangrijke takken van Overheidsbemoeiïng, bereid te hebben gevonden, Uwe krachten te wijden aan het ideaal, dat dit doel inhoudt. Met het uitspreken van mijn vertrouwen in haren vruchtbaren arbeid en van de hoop, dat die arbeid tot zegen moge strekken van het Vaderland, verklaar ik hierbij Uwe Commissie voor geïnstalleerd en geef ik aan Uw vertrouwde handen, Mijnheer de Voorzitter, den voorzittershamer over.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 21 FEBRUARI 1942 NUMMER 8

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar. Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

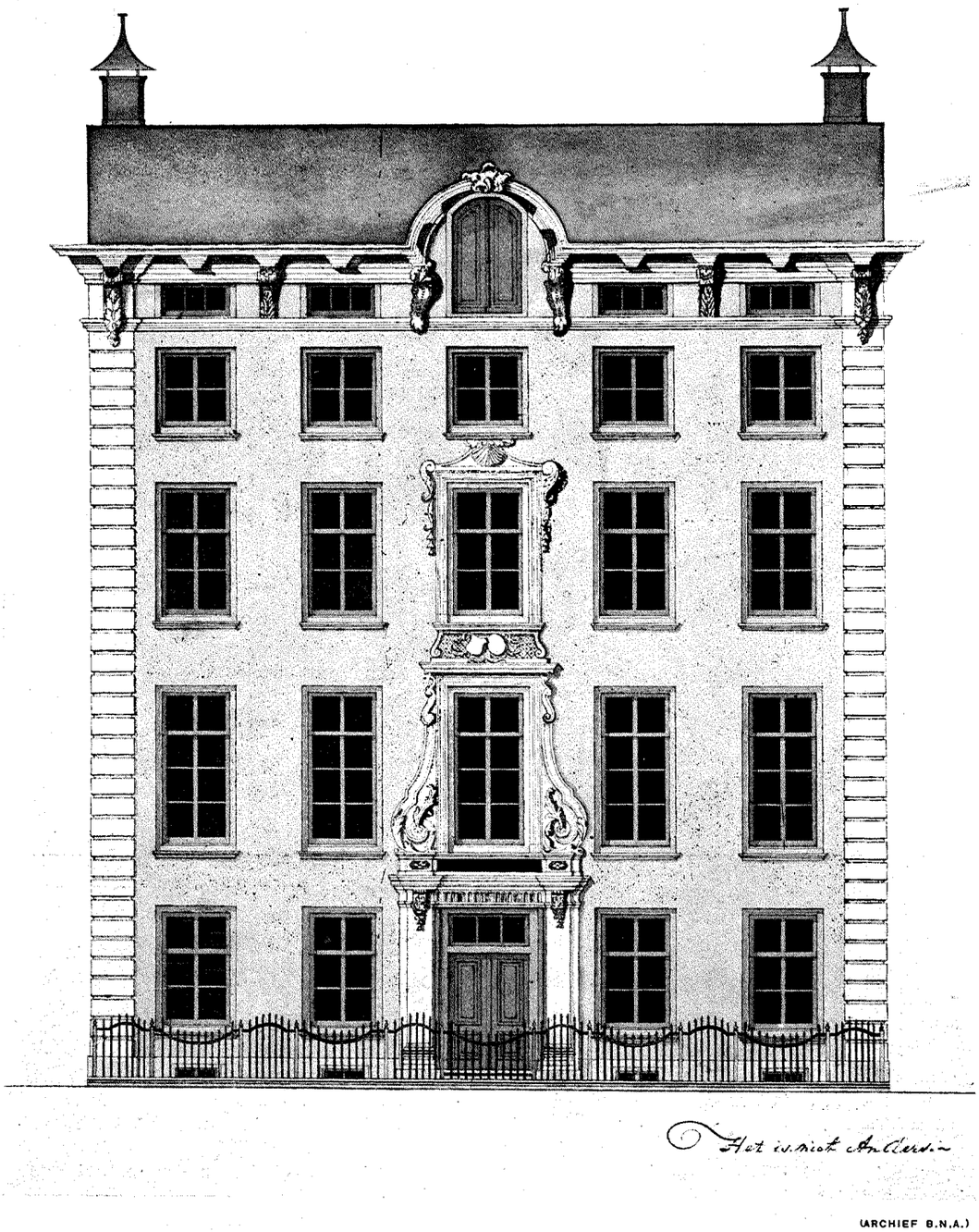

(ARCHIEF B.N.A.)

AFBEELDINGEN VAN OUDE BOUWKUNST EN OUDE ARCHITECTUURTEEKENINGEN.

Deze teekening voor een 18e eeuwschen gevel is in het bezit van den B.N.A. De onderteekening is weggekrast en vervangen door: „Het is niet Anders". Een motto wellicht? De afmetingen der teekening zijn 44 x 35 cm.

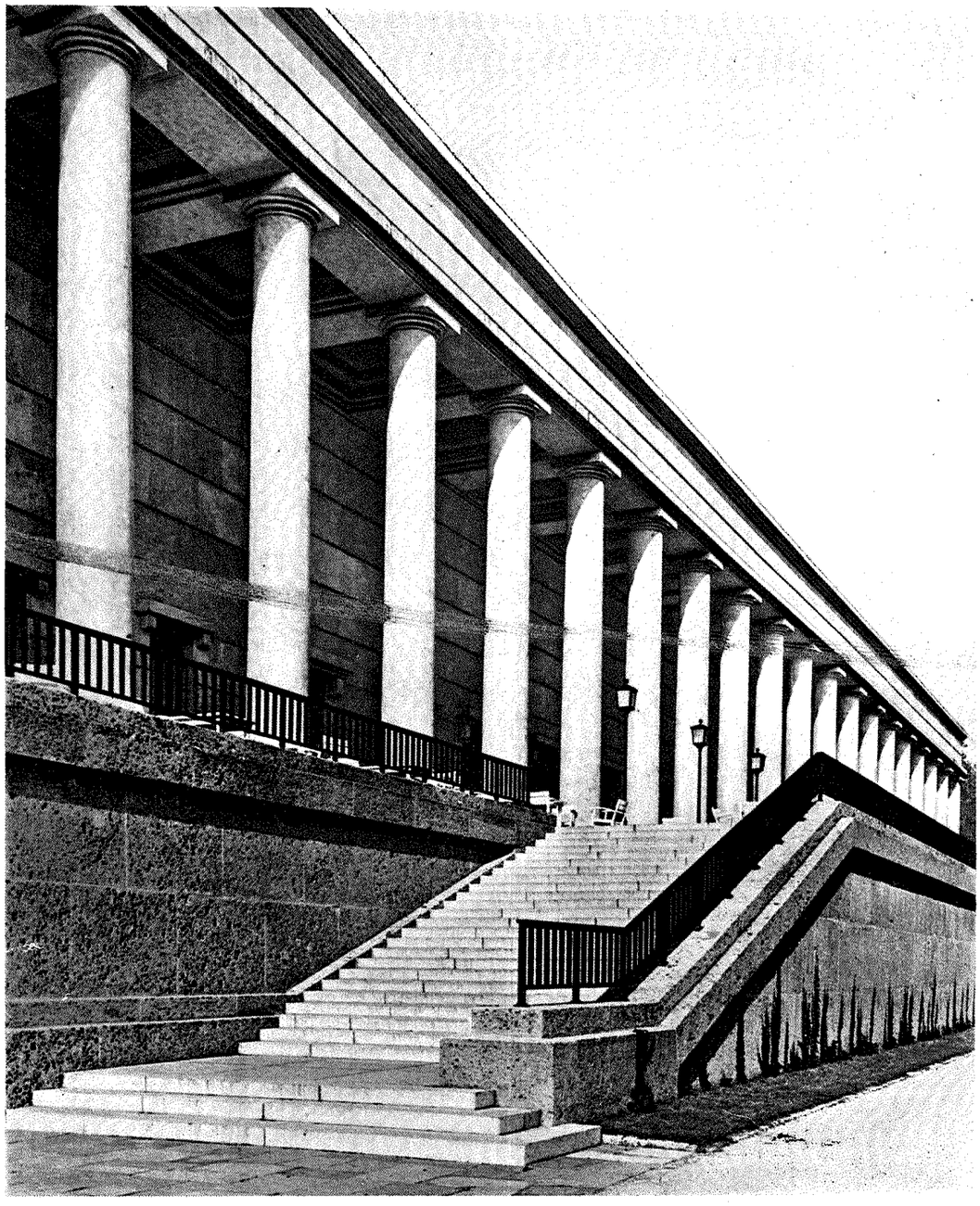

ARCHITECT PAUL LUDWIG TROOST. HAUS DER DEUTSCHEN KUNST TE MÜNCHEN. TUINZIJDE
(UIT WOLTERS „NEUE DEUTSCHE BAUKUNST")

DUITSCHLAND BOUWT.

NIEUWE DUITSCHE BOUWKUNST.

In 1933 werd ten opzichte van de architectuur in Duitschland verkondigd: „Het bouwen mag niet langer anti-statisch zijn". Daarmede werd te kennen gegeven, dat men gebouwen, die een opheffing van de wetten der zwaartekracht schenen te suggereeren, niet langer duldde. De bouwkunst moest statisch worden. Over deze oekase is destijds in de kringen der architecten veel gelachen en men hoorde de meening verkondigen, dat de ontwikkeling van de bouwkunst er zich vermoedelijk niet aan zou storen, zooals het tot dusver nog niet was gelukt, de zon het schijnen te verbieden. Toch zat er, achteraf beschouwd, in deze opdracht aan de Duitsche architecten, om weer statisch te gaan bouwen, een merkwaardig juist gebleken intuïtief element. Reeds in die dagen waren, al zeiden zij het niet hardop, vele modern georiënteerde architecten tot de overtuiging gekomen, dat zij als het ware een reusachtig intellectueel waterhoofd zonder lichaam hadden gewrocht. In Nederland was het behalve Arthur Staal jr. o.a. ir. J. B. van Loghem, die zich klaar bewust was, in welk opzicht de nieuwe architectuur faalde. Er was een evident phaseverschil tusschen het bewustzijn van den maker en dat van den gebruiker dezer blanke, anti-statische gebouwen. M.a.w. de architect was meer verintellectualiseerd dan het primair levende volk. De stijl, dien zij bezig waren te baren, was in den meest letterlijken zin van het woord abstract, al te abstract. Talrijk waren dan ook de pogingen, om weer contact met de realiteit van den verbruiker te verkrijgen en deze leidden tot allerlei experimenten, waarvan hier te lande de bizarre neo-barok van Van Ravesteijn en enkele navolgers het meest bekend is geworden. Onbewust was in de Duitsche verordening voor de architecten de fout van de nieuwe architectuur aangegeven: zij wortelde niet in het volk, zij was in wezen: ontwortelde architectuur. In de argumentatie kwamen echter helaas op zeer intolerante wijze allerlei complexen tot ontlading, die het inzicht meer vertroebelden dan verhelderden. Zoo werd het nieuwe bouwen, generaliseerend bij voorkeur joodsch-marxistisch genoemd, ofschoon zijn schoonste bloesems —

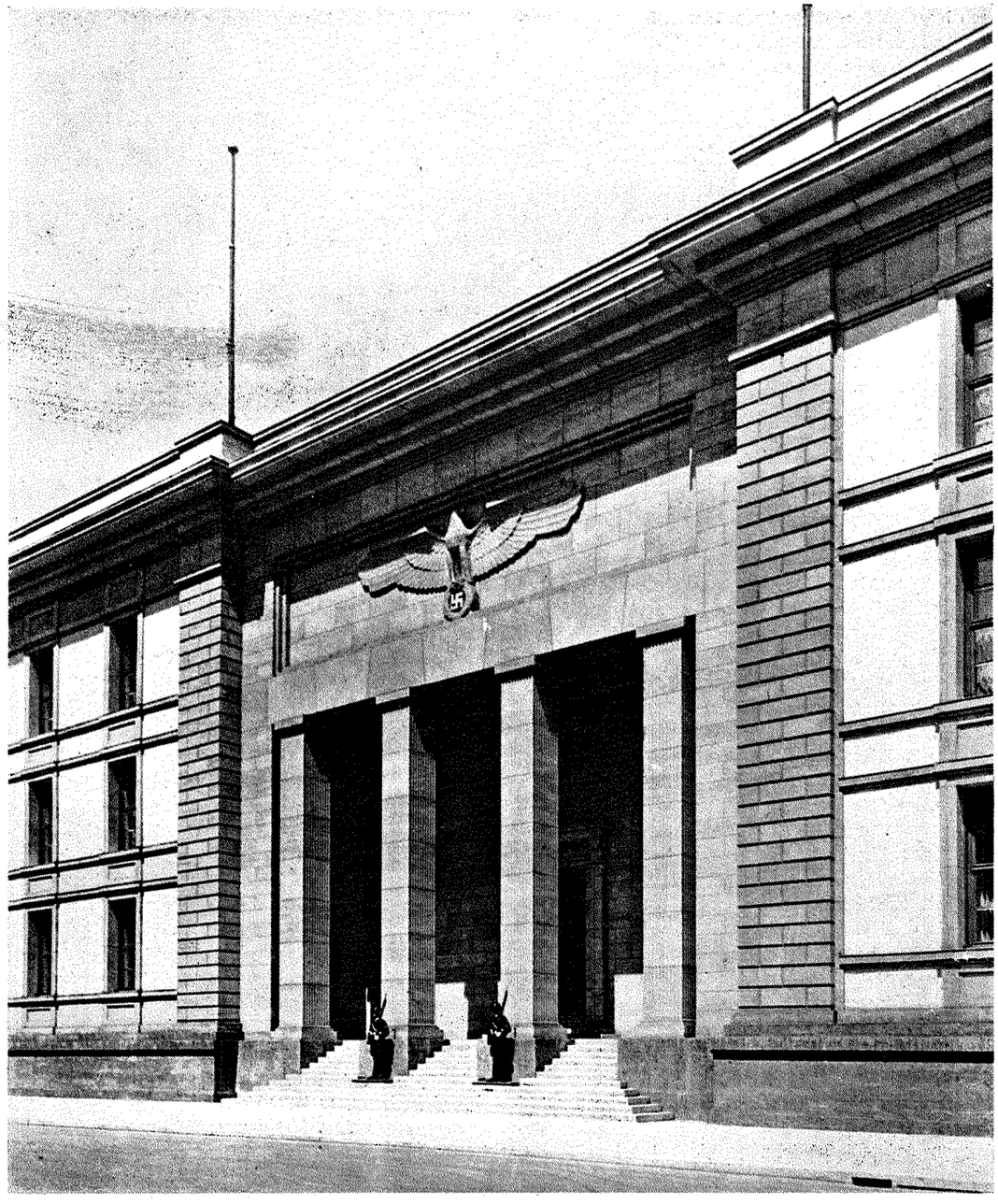

ARCHITECT PROF. ALBERT SPEER: DE NIEUWE RIJKSKANSELARIJ TE BERLIJN.
INGANG AAN DE VOSZSTRASSE

(UIT WOLTERS „NEUE DEUTSCHE BAUKUNST")

men denke aan Markelius, aan Le Corbusier, aan Giedion, aan de jonge Zwitsers en last not least aan de jonge Nederlanders — van geheel anderen oorsprong waren en voor den opmerkelijken toeschouwer juist zuiver arische kenmerken vertoonden. Hoe het zij, men heeft de fout, die werd gemaakt door de architectuur als het ware van haar zwaartekracht en daarmede van haar basis te berooven, in Duitschland ingezien en haar weten te vermijden. „Het is een bijzondere rechtvaardiging van de bouwkunst", schrijft thans Rudolf Wolters in een recent, bij den Volk und Reichverlag te Berlijn verschenen werk „Neue Deutsche Baukunst", „dat zij niet eenzaam in het luchtledige staat, maar alle vele bijkomstige vraagstukken, dus ook de creatie van woongebouwen en werkplaatsen omvat." Zoo is het volgens hem in alle groote cultuurtijdperken geweest. De zuivere utiliteitsbouw had nooit de bouwkunst tot gevolg, zij ging er naar zijn meening juist aan vooraf. „Eerst ontstonden koepel of Dom, daar werd de stad omheen gebouwd; eerst ontstond de burcht, dan eerst de woonwijk, eerst het slot, daarna het geordende landschap. Het jongste verleden kon echter van geen centrum uitgaan, omdat het er geen bezat. Alle pogingen bleven derhalve detailwerk. Want alleen een sterk centrum, een stevige kern produceert en handhaaft een zinrijk geheel."

Onwillekeurig dringt het verloop van de architectonische ontwikkeling in Rusland na de revolutie zich als vergelijkingsmateriaal op. Sovjet-Rusland werd in het eerste stadium van den opbouw na de omwenteling te eenenmale beheerscht door de industrialisatie, waarvan men alle geluk verwachtte. Na de electrificatie werden geweldige industrieën, geheele industriesteden uit den grond gestampt. De horizontale en verticale trustvorming gaf aanleiding tot stoutmoedige projecten, gelijk dat van den Zwitser Le Corbusier voor den Centrossojus te Moskou. Een land, dat in een primitief min of meer mystiek bewustzijnsstadium voortvegeteerde, moest, met vermijding van de „burgerlijke" tusschenphase, die andere landen althans gekend

hadden, plotseling een hypermoderne staat worden. Tairow en Meyerhold bevolkten de theaters: arbeiders speelden arbeidersstukken voor arbeiders. Maar na enkele weken bleven de schouwburgen leeg en moest men zijn toevlucht nemen tot Verhaeren en Turandot, zelfs tot de poëzie van saffiaanleeren laarzen en autoclaxons. De arbeider weigerde zichzelf op het tooneel te ontmoeten en ondanks Kalinin's bewering: „De boerschoej vreten hun eigen vergift" trokken zij, de arbeiders, in gesloten formaties naar den schouwburg, zoodra hij hun gaf, wat zij zochten: een illusie. Met de architectuur ging het dienovereenkomstig. Le Corbusier's project voor het Volkenbondsgebouw strandde op den tegenstand van de academici. Dat bezegelde ook in Rusland het lot van de abstracte architectuur en feitelijk tegelijk van de bolsjewistische ideologie, voor zoover daarvan kon worden gesproken. Was de nieuwe economische politiek van Lenin reeds een zeer krasse afwijking van het aanvankelijke programma, weldra bleek, dat ook wat de bouwkunst betreft de klok te ver vooruit was gezet. Het experiment was door het phaseverschil van de bewustzijnsinhouden van het Russische volk eenerzijds en de architecten anderzijds, op niets uitgeloopen. Het volk ontweek de nieuwe, steriele gebouwen angstvallig. En het bevel kwam: terug naar de renaissance; die correspondeert met de levenshouding van het Russische volk op dit oogenblik. Het was een merkwaardige concessie. Een quasi-renaissance ontstond met de gruwelijkste stuc-ornamenteering, welke men zich kan voorstellen. Het was in alle opzichten een wedergeboorte „mit umgekehrten Vorzeichen". Voor wie bereid was, te zien, was toen het bolsjewisme reeds geëindigd. Anders Duitschland. Het zag den dwaalweg, dien anderen waren gegaan en gaf stellige aanwijzingen voor een positieve architectuur. Weldra kwamen de scheppende krachten van het meest architectonische volk van Europa, die jaren achtereen in statu nascendi hadden verkeerd, tot ontlading. Een zeer grootscheepsche architectonische beweging brak baan. Met vaste hand traceerde de leider van het Duitsche Rijk het programma: herschepping van de voornaamste Duitsche steden. Zij zullen op zijn aanwijzing door den aanleg van representatieve pleinen en straten nieuwe centra krijgen, waarnaar het bouwen voor de toekomst zich zal moeten oriënteeren. Niet alleen de herschepping van Berlijn, maar ook die van München als hoofdstad van de nationaal-socialistische beweging, Neurenberg, de stad van het Rijkspartijcongres, Hamburg, stad van den buitenlandschen handel, Linz en andere worden gewijzigd. Het nieuwe aspect van de Duitsche steden is reeds in een reeks groote gebouwen zichtbaar geworden. Het boek van Wolters geeft daar een indruk van. Hij maakt de treffende opmerking, dat bouwkunst in sterke tijden noch spel noch luxe was, maar noodwendigheid. Volken en hun leiders voelden innerlijke verplichting en dwang, zichzelf en hun tijd in steenen monumenten te documenteeren. In een tijd van sterken politieken en socialen opbouw heeft Duitschland gelijktijdig de verplichting en den wil tot bouwen, dus: tot bouwkunst. Het begin van de negentiende eeuw had een laatsten bloei van de architectuur beleefd in het neo-klassicisme van Schinkel. Het ontbindingsproces, dat ongeveer een eeuw duurde, wordt thans in Duitschland en andere Europeesche landen door stevige, opbouwende krachten afgelost. Daar de burgerij zelf geen opbouwende gesloten macht met eensgezinden wil vormde, was de bouwkunst van haar basis beroofd. Met het bouwprogramma ging ook de bouwvorm verloren — men eindigde met een chaos van stijlimitaties.

De pogingen, om in Duitschland tot architectuur, tot nieuwen stedebouw te komen, zijn niet nieuw. Reeds omstreeks 1900 begrepen enkele architecten, dat het programma van den tijd niet beperkt kon blijven tot het zoeken naar „nieuwe" vormen, maar dat het veeleer een gezamenlijke architectonische taak was, waarvoor de bouwmeester zich verantwoordelijk moest voelen — een probleem, dat niet slechts de aesthetische en technische krachten en invloeden, maar in even sterke mate organisatorische en sociologische omvatte. Voor den oorlog reeds kwamen bijzonderheden van een nieuwen stedebouw zich voordoen; er waren echter sterkere krachten, die iederen groei tegenwerkten. Het pionierswerk van een Tessenow, een Schuhmacher, een Muthesius kon niet het geheel doordringen. Veel minder nog kon op den toenmaligen grondslag van staat en sociale zaken een nieuwe bouwkunst ontstaan, die zich ook tot representatieve gebouwen van het openbare leven, dus op het haar eigen gebied uitstrekte. Na den oorlog was daar evenmin sprake van. Zij kon haar fundamenten alleen hebben daar, waar een volk als vereenigde gemeenschap zijn wil tot uitdrukking zou brengen, waar de opdracht en daarmede de vorm scheppende wil uit het volk voortkwamen. Het nieuwe Rijk stond ook op het gebied van de bouwkunst voor een chaos. Uit een vormloos tijdperk kristalliseert thans plotseling, onweerstaanbaar, bijna onberedeneerd: vorm, structuur, architectuur. Hier falen onze maatstaven. Duitschland bouwt. Het bouwt fel, neo-klassiek en tevens expressionistisch. Deze architectuur, ofschoon sterk gebonden, is subjectief. Zij exclameert. Zij is de kreet van een groot en sterk volk, dat wil leven. Niettemin: de conceptie is zeer eenvoudig. Ordening en klaarheid waren de beide doeleinden, die in de bouwkunst na de omwenteling van 1933 werden nagestreefd. Het ging niet in de eerste plaats om een „stijl", om den vorm, maar om het fundamenteele: de nieuwe Duitsche bouwkunst moest uit den inhoud van het nieuwe leven groeien. Zij moest in steen het volk en zijn tijd symboliseeren. Zij moest uit de opdracht met den eigen inhoud vanzelf den eigen vorm verkrijgen. In één opzicht verschilt de tegenwoordige bouw-wil van Duitschland van die van vroegere groote tijden: meer dan ooit omvat deze wil geheel de Duitsche leefruimte en schept bewust, omvattend, het geheel: ruimteprojectie is niet slechts een begrip van onzen tijd, het is er bijzonder karakteristiek voor. Alle groote gebouwen maken zich ondergeschikt aan het geheel (dus precies de opvattingen van onze Nederlandsche stedebouwkundigen). Steden en landschappen krijgen hun bijzondere beteekenis in het kader van het geheel (dit stemt overeen met hetgeen Nederland reeds jaren doet op het terrein van de planologie en het nationale plan). Zoo wordt Berlijn ook architectonisch de hoofdstad van het rijk, Neurenberg de stad van de partijcongressen, München de hoofdstad der beweging enz. enz. De provinciale hoofdsteden verkrijgen evenredig met haar bijzondere situatie en beteekenis in het Rijk haar op het geheel betrokken zin. Ordeburchten en politieke scholen worden over het Oosten en het Westen, in het centrum van het land en aan de grenzen verdeeld, nieuwe centra vormend, die de rijksidee en de volksgemeenschap symboliseeren.

In het jaar 1935 heeft Hitler de denkbeelden geformuleerd, die aan het nieuwe bouwen ten grondslag liggen. In deze rede heette het o.a.: „Het is onmogelijk, den monumentalen bouw van den Staat of de beweging te brengen in een omvang, die met twee of drie voorafgegane eeuwen overeenkomt, terwijl omgekeerd de uitdrukking van de burgerlijke scheppingen op het gebied van het particuliere of zelfs zuiver kapitalistische bouwen tot het veelvoudige is versterkt en vergroot. Hetgeen aan de steden van de oudheid en de middeleeuwen de karakteristieke en daarmede bewonderenswaardige trekken verleende, was niet de grootheid van de burgerlijke, particuliere gebouwen, maar veel meer de documenten van het gemeenschapsleven, die zich daar ver boven verheffen. Niet deze waren moeilijk op te sporen, maar de gebouwen van de particuliere burgerij lagen diep in hun schaduw. Zoolang de karakteristieke punten in onze tegenwoordige groote steden worden ingenomen door warenhuizen, bazars, kantoorgebouwen in den vorm van wolkenkrabbers enz., kan er noch van kunst, noch van werkelijke cultuur sprake zijn. Hier zou het geboden zijn, zich bescheiden in eenvoud op den achtergrond te houden. Helaas werd echter in het burgerlijke tijdperk de architectonische uitdrukking van het openbare leven geremd ten gunste van de objecten van het particulier kapitalistische zakenleven. De groote cultuurhistorische taak van het nationaal-socialisme is het echter juist, deze tendentie te verlaten. Het is opmerkelijk, dat dit probleem, bijna in denzelfden vorm, ook reeds gedurende het democratische tijdperk is gesteld. De moeilijkheid was echter, dat in de stedelijke centra door de duizenden particuliere belangen, waarmede de overheid rekening had te houden, architectonisch ingrijpen er bijna onmogelijk was geworden. De stad Weenen heeft tijdens het sociaal-democratisch bewind een regeling ontworpen, waardoor alle onroerende goederen in het stadscentrum in een eeuw tijds geleidelijk in eigendom van de gemeente zouden overgaan, een regeling, die door een volgend regime weer ongedaan is gemaakt. Het gemis aan machtsmiddelen van de overheid werd zoo een rem op de architectonische ontwikkeling. In Duitschland heeft de leider thans met een wet op de herschepping van de Duitsche steden de juridische middelen gecreëerd, die voor den nieuwen opbouw onontbeerlijk zijn. Hier te lande is een soortgelijke figuur ontstaan door de onteigening der centra van de steden, die herbouwd moeten worden, zooals Middelburg en Rotterdam. Nieuwe machts-

VELUVINE VERF *kan er tegen!*

EEN PRODUCT VAN DE VELUVINEFABRIEKEN TE NUNSPEET!

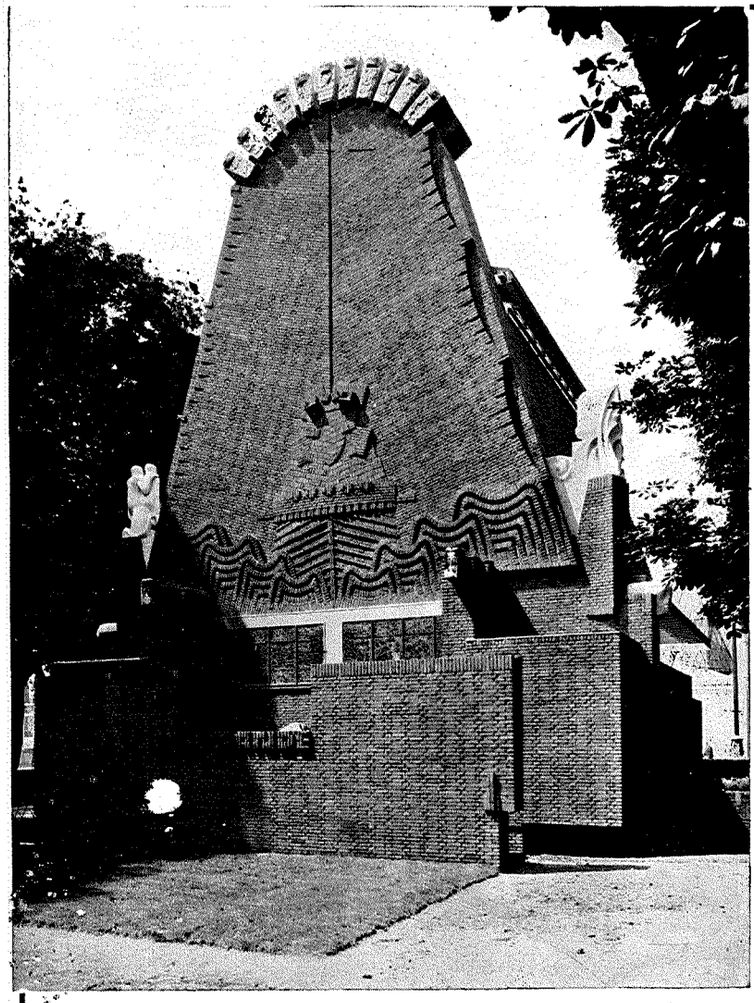

UITGEVOERD ONDER DIRECTIE ARCHITECT J. F. STAAL

FIRMA C. ALBERTS & ZN

AANNEMERS OPGERICHT 1863

HOOGSTE ONDERSCHEIDING EXP. INT. PARIJS

BURGER EN UTILITEITSBOUW
BETON EN WATERWERKEN
TIMMERFABRIEK

DUIVENDRECHTSCHEKADE 64
AMSTERDAM TEL: 50124

ARCHITECT PAUL BAUMGARTEN : SCHOUWBURG TE SAARBRÜCKEN
(UIT WOLTERS „NEUE DEUTSCHE BAUKUNST")

middelen, onmisbaar, om architectonisch in het stadsbeeld in te grijpen, werden de overheid door de oorlogsomstandigheden als het ware in den schoot geworpen. In Duitschland intusschen, gaat het niet meer om partieele vraagstukken: verkeersregeling, saneering van de binnenstad, woonwijken enz., die ook met het vroeger geldende recht konden worden verwezenlijkt, maar om het scheppen van nieuwe stadscentra, nieuwe architectonische middelpunten van een omvang, die het particuliere bouwen geheel moet beheerschen. Maar in deze herschepping van stedelijke centra ligt de oplossing van alle overige stedebouwkundige vraagstukken opgesloten.

Men heeft hier te maken met architectonische vraagstukken, die men in dezen omvang nog niet kende. De nieuwe Russische steden gingen van een volkomen tegengestelde denkwijze uit; de ontwerpers bekommerden zich in de eerste plaats om de vermijding van al wat maar naar representatie zweemde, hetgeen leidde tot een eigenaardige vervlakking en monotonie van het stadsbeeld. Voor de Russische architecten — en niet minder voor de vele Nederlandsche, die in Rusland werkten — had het leven van de stadsbewoners feitelijk maar twee polen: werk in de industrie, ontspanning in parken en op pleinen. Dat leidde tot een geweldige decentralisatie, er waren in de nieuwe Russische steden bijna geen markante punten en zij vertoonden daardoor in zekere mate overeenstemming met sommige Amerikaansche, Detroit b.v. In Duitschland nu krijgen de nieuwe gebouwen gestalte en vorm direct uit hun inhoud, zin en doel. Duitschland, zooals gezegd, bouwt niet in het luchtledig, maar statisch. „Deze gebouwen," schrijft Rudolf Wolters in zijn hierboven geciteerde werk, „dienen geheel het volk: zalen, theater- en feestruimten. Alle overige nieuwe gebouwen van den staat en de n.s. beweging worden daarmede in verband gebracht en gecombineerd tot groote representatieve straten en pleinen. Dat zullen de nieuwe stadskronen, de kernen van de tegenwoordige steden zijn." Hoe is men tot deze vormen gekomen? Zij zijn ontwikkeld uit de vormen van de eerste demonstraties van de partij in de open lucht: vlaggedoeken, masten, tribunes, lichtbundels van de schijnwerpers waren de eerste architectonische middelen. Daaruit groeide de nieuwe steenen vorm van de gebouwengroep van de partijcongressen te Neurenberg. Zoo is reeds een nieuw architectonisch aspect ontstaan. De eerste groote prestatie is al verscheidene jaren voltooid. Blijkens de beschrijving van Wolters ging het er om, voor de leiding der partij en tevens voor de dooden van November 1923 een waardig monument te bouwen. Zooals het den eersten ontwerper van dit plein, Leo von Klenze, reeds een eeuw geleden voor den geest heeft gestaan, werd thans de vierde, nog open zijde bebouwd. Twee indrukwekkende gebouwen voor de leiding der beweging sluiten aan beide zijden van den eeretempel de Westzijde van het plein af. Geheel het project is het werk van wijlen Paul Ludwig Troost, die ook het nieuwe Haus der Deutschen Kunst te München bouwde. Intusschen wordt de stad stedebouwkundig geheel gereorganiseerd onder leiding van Hermann Giesler.

Neurenberg, de stad, waar de Rijkspartijcongressen plegen te worden gehouden, wordt onder leiding van architect Albert Speer gereorganiseerd. Het congresgebouw nadert zijn voltooiing, het Duitsche stadion wordt een bouwwerk van ongekende afmetingen. De opmarsch-straat krijgt een breedte van 90 meter, grootendeels geplaveid met granieten platen. De eerste steenen torens van het Märzfeld staan reeds en markeeren de uitgestrektheid van de ruimte, die in de toekomst dienst zal doen voor de demonstraties der weermacht. Tegelijk met

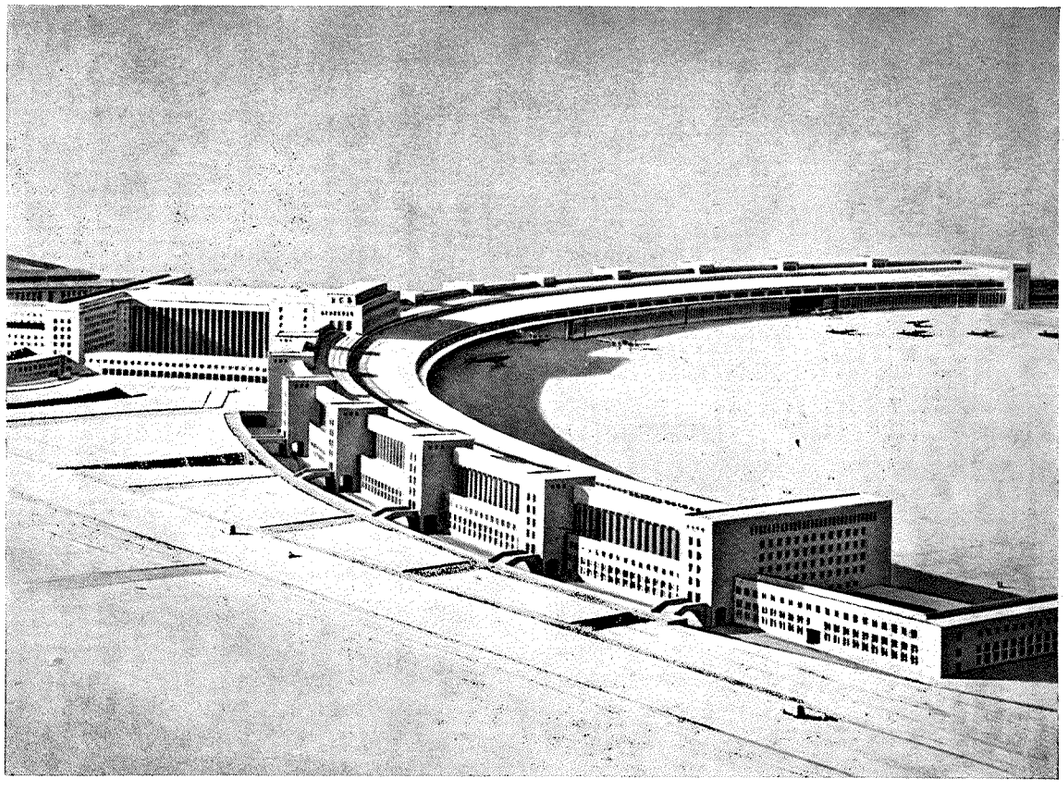

ARCHITECT ERNST SAGEBIEL: MODEL WERELDVLIEGHAVEN TE BERLIJN

(UIT WOLTERS „NEUE DEUTSCHE BAUKUNST")

de geniale herziening van het oorspronkelijk veel beperkter plan schetste Speer de uitbreiding van de overige stad. De latere bebouwing zal zich voltrekken in groote radiale sectoren, waarvan er een het complex van de partijcongressen vormt. Alle toevallige factoren van den toekomstigen groei van Neurenberg zijn daarmede weggenomen. Eeuwen achtereen zal iedere vergrooting van de stad georiënteerd moeten zijn op dit alles beheerschende centrum. Het kunstlicht wordt meer en meer aangewend tot vergrooting van het ruimte-effect. In het jaar 1935 hulden de stralenbundels van reusachtige schijnwerpers voor het eerst het Zeppelinveld op het Rijkspartijcongres der vrijheid in hun geweldige licht. De 16 kilometer hoog in den aether leidende stralen vormden den hoogen lichtdom, de geweldige ruimte-creatie, die Speer's werk is.

De kroon van het stedebouwkundige werk zal de herschepping van de stad Berlijn zijn. In 1937 heeft Adolf Hitler deze taak opgedragen aan architect Albert Speer, hem benoemd tot algemeen bouwinspecteur voor de hoofdstad van het Rijk en tegelijk de enorme middelen voor de uitvoering er van beschikbaar gesteld. Berlijn krijgt een nieuw centrum, dat in omvang en houding even belangrijk zal worden als de „Linden" ten tijde van Frederik den Grooten zijn geweest. Een groot stratenkruis met de beheerschende as Noord-Zuid zal later geheel het stadsbeeld ordenen. Vier groote ceintuurbanen zullen het verkeer in de binnenstad ontlasten en de vroegere voorsteden met elkaar verbinden. Plantsoenen en parken worden stelselmatig opnieuw aangelegd en als radiale tongen diep in de oude stadskern gedreven. De verkeerslijnen van de stadstrams en de spoorlijnen worden fundamenteel gereorganiseerd en vereenvoudigd. De thans bestaande twaalf stations worden door twee nieuwe, het Noorder- en het grootere Zuiderstation vervangen en onderling door een groote ringspoorlijn met elkaar in verbinding gebracht. Tegelijkertijd worden tal van andere verbeteringen aangebracht. In hooge mate zal de algemeene bouwinspecteur zijn aandacht schenken aan den woningbouw, waarvoor door de nieuwe assen uitgestrekte vrije gebieden in de omgeving van de stad worden geopend. De uitbreiding van de Nordsüdstrasse, de beheerschende as, waaraan alle nieuwe representatieve, voor het Rijk belangrijke gebouwen worden geplaatst en tot een architectonisch geheel gebracht, zal derhalve boven haar eigenlijke ideëele doel uit een fundamenteele her-ordening van alle technische, sociologische en economische stedebouwkundige vraagstukken tengevolge hebben. Een algemeen bebouwingsplan en bouworde zullen daarmede uit de herschepping voor de toekomst van de hoofdstad voortvloeien en in een vorm, die in overeenstemming is met de beteekenis, die Berlijn voor Duitschland heeft. Reeds in 1939 kon de algemeene bouwinspecteur de voltooiing melden van een belangrijk onderdeel: de nieuwe Oost-West-as van den Brandenburger Tor tot den Mussoliniplatz, het zeven kilometers lange deel van de groote straat, die later samen met de beheerschende as Noord-Zuid de kern zal vormen van de herschepping van Berlijn.

Enkele maanden voor de voltooiing van dit stratenproject was reeds het eerste nieuwe gebouw in het kader van deze herschepping ontstaan: de nieuwe rijkskanselarij. In de korte periode van negen maanden heeft architect Albert Speer op wensch van den leider dit eerste steenen gedenkteeken van het Duitsche Rijk gesticht. In nog sterkere mate, zegt Wolters, dan de uiterlijke verschijning van de Rijkskanselarij geeft dit gebouw inwendig een karakteristiek beeld van den bouw- en vormwil van het nationaal-socialisme. Het ruimtelijke schema van het geheel is klaar en eenvoudig: de van Wilhelmplatz tot Hermann Göringstrasse doorloopende representatieve as, waarop al het overige vanzelfsprekend is georiënteerd, evenals de uiterlijke vorm van het gebouw. Evenwichtige rust gaat uit van de in architectonische strenge orde verdeelde wanden van den eerehof, waarvan de grijze steen slechts weinig kleur vertoont. Dit gebouw is, zooals opgemerkt, in slechts negen maanden tijds voltooid; een gebouw, dat enkele weken na de voltooiing reeds de achtergrond werd van wereldhistorische gebeurtenissen en daarmede zelf historisch werd.

Nog een aantal andere steden zullen nieuwe stedebouwkundige centra krijgen, in de eerste plaats Hamburg en Linz, verder een reeks provinciale steden, zooals Augsburg, Weimar, Bayreuth, Würzburg, Keulen, Münster, Dresden en andere. Voor deze en andere steden wordt aan de ontwerpen reeds jaren gewerkt, ten deele worden de plannen reeds uitgevoerd, zooals te Weimar door architect Hermann Giesler en te Linz door architect Roderich Fick. Daarnaast ontstaan in het Duitsche landschap in alle gouwen nieuwe gebouwen, die staat en partij gesticht hebben. In het bijzonder heeft ook de weermacht zich onderworpen aan den nieuwen bouw-wil, vooral het luchtwapen

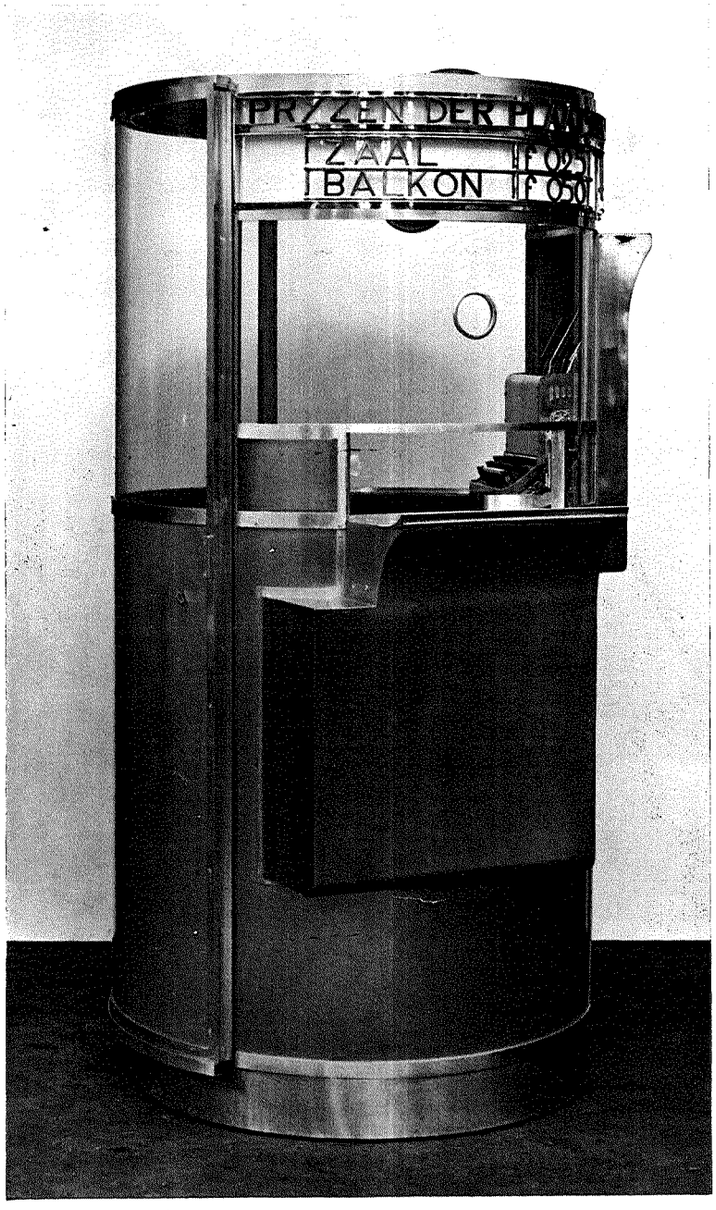

De hierboven afgebeelde verrolbare cassa, geheel uitgevoerd in mat gepolijst anticorodal en geconstrueerd volgens het ontwerp van wijlen architect Duiker, werd geleverd voor de Cineac aan de Reguliersbreestraat te Amsterdam en uitgevoerd door :

GISPEN

CULEMBORG

heeft in het landschap zijn vliegemplacementen, hallen en werkplaatsen gebouwd. Ook bij deze technische gebouwen is de architect actief geweest. Zoo werd verhinderd, dat deze militaire gebouwen ondanks de snelheid van den opbouw, het van vroeger bekende troostelooze uiterlijk verkregen. Al deze gebouwen zijn onderling verbonden door het geweldige bouwwerk, dat zich over geheel Duitschland uitbreidt: het net van de rijksautowegen. De architectonische werken, vooral de bruggen, worden in een zekere uniformiteit uitgevoerd, zoodat de Rijksidee er op overtuigende wijze in tot uitdrukking komt. Waar het mogelijk is, worden deze bruggen niet van ijzer of gewapend beton, maar uit steen gebouwd, hetzelfde materiaal, dat voor de representatieve gebouwen van het tegenwoordige Rijk uitsluitend is bestemd. Dat daarenboven aan den woningbouw alle aandacht wordt geschonken, spreekt vanzelf. In het arbeidsfront heeft het bureau „Schönheit der Arbeit" onder leiding van Albert Speer reeds jarenlang voortreffelijk werk gedaan. Oude bedrijven werden in menschwaardige werkplaatsen herschapen, nieuwe volgens de richtlijnen van het bureau gesticht. De herleving van de bouwkunst heeft in Duitschland ook een herleving van de overige beeldende kunsten tengevolge gehad; beeldhouwers en schilders werken mede aan de groote opdrachten. De groote representatieve bouwwerken moesten echter bij het uitbreken van den oorlog worden stopgezet, maar de voorbereiding van de verdere plannen wordt krachtig voortgezet, zoodat de uitvoering ervan met de grootst mogelijke intensiteit zal kunnen geschieden.

H. BUYS

EEN WOORD AAN ONZE NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN.

Uit „Vita nova nata est nobis", door H. Th. Wijdeveld.

De Nieuwe Orde is het einde van het „individueele" bouwen,
om een nooit vermoedde vorm van wonen.
De Nieuwe Orde is de oplossing der steden,
om de wederontdekking van de Natuur.
De Nieuwe Orde is opbouw na komende chaos,
om de beker, die ook wij moeten ledigen.

Dank voor het Leed dat wij dragen...
Genezing komt!
Dank voor de Haat waardoor wij waden,...
Bevrijding komt!
Dank voor de Blindheid waarmede wij geslagen,...
Uitzicht komt!

Vele Nederlanders en Nederlandsche architecten wenschen, en gelooven omdat zij het wenschen, dat het resultaat van dezen oorlog, in hoofdtrekken overeen zal komen met dat van den vorigen wereldoorlog. Zij hebben van dag tot dag dit resultaat dat maar niet wilde komen verwacht en wachten daar nog steeds op.

Zij zijn ondanks de nuchtere feiten, die op het tegendeel wijzen, niet uit hun wenschdroomen wakker te schudden.

Dit wachten op een resultaat, dat wel eens niet kon komen, benevelt den blik en verslapt de daadkracht, om op het juiste oogenblik dat te doen, wat gedaan moet worden.

Behoudzucht en een onbestemd gevoel van vrees voor een onzekere toekomst met dreigende mogelijkheden werken samen tot verzet of lijdelijk verzet, tegen een nieuwe ordening, die komen gaat, een vrees die licht overgaat in haat tegen de dragers van de beginselen van die ordening.

Men staart zich blind op de macht en rijkdom der Angelsaksische volkeren gedurende de laatste eeuwen en vergeet daarbij de geschiedenis te raadplegen, die ons leert, dat ook andere wereldrijken, gesticht uit heerschzucht en om stoffelijk bezit, ten koste van bloed en tranen en de ellende der overwonnen volkeren, zijn vergaan en weggevaagd met hun dynastieën.

Gods molens malen langzaam maar zeker en het is aan ons zijn tred door de eeuwen, beschreven en vastgelegd in de geschiedenis der landen en volkeren, waar te nemen en er ons naar te richten voor de toekomst. Tijden komen en gaan en het is niemand onzer gegeven, noch persoonlijk noch in massa verbonden, ons met vrucht te verzetten tegen de groote keerpunten, die in de geschiedenis zijn vastgelegd voor de toekomst door een hoogere macht dan de onze.

Een halve eeuw geleden heeft professor van der Vlugt aan de hoogeschool te Leiden in de oude gewelfde collegezaal met zijn vlakkerende gasvlammetjes (welbekend en geliefd bij vele generaties onzer studenten) gezegd op één zijner colleges: „Want immers wie gaat er vechten met den stormwind en den hagelslag, ofschoon de oogst schoon beloofde te worden dien zij knakten".

Het was Kloos die destijds van dezen rijk begaafden woordkunstenaar schreef: „Professor Dr. Mr. Willem van der Vlugt is een Zondagskind, een Zondagskind in den vollen zin van het woord".

En nu zou ik aan de hand van het hierboven staande, aan mijn collega's die om allerlei redenen hun medewerking aan deze nieuwe ordening meenen te moeten onthouden deze vraag willen stellen: Indien in de nabije toekomst zou blijken, dat de toestand zich verder zou ontwikkelen in de richting van deze nieuwe ordening, die naar mijn stellige overtuiging komen gaat, zouden zij zich dan verantwoord achten tegenover hun land, hun volk, hun beroep en hun huisgezin, hun krachten en gaven te hebben onttrokken en uitgeschakeld in vruchteloos afwachten? De tijd is niet veraf, dat de geboden gelegenheid tot vrijwillige medewerking voorbij is en een samengaan dat werd geweigerd, niet meer begeerd wordt. Laat toch niemand onzer denken, dat hij onmisbaar is. Dr. Kuypers, de Bazel, Berlage en Kromhout zijn van ons heengegaan, en zij konden, al was het noode, gemist worden. De eeuwige scheppingsdrang, die niet aan personen is gebonden, zal dezulken die zich onttrekken voorbijgaan en anderen bevruchten en uitstuwen om onze Nederlandsche Bouwkunst tot hooger peil te voeren en te stellen op een eereplaats onder de Europeesche volkeren van dezen tijd.

Onze Nederlandsche bouwkunst zal weer nationaal zijn en het is aan ons Nederlandsche architecten, die dezen tijd van groot gebeuren beleven en begrijpen, gegeven, dit te verwezenlijken en de richtlijnen voor de komende tijden aan te geven en vast te leggen.

Het mag niet meer toegelaten worden dat onze mooie opdrachten worden verkwanseld aan internationalisme en mode. Het mag niet meer voorkomen dat de opdrachten aan enkele architectenbureaux worden opgehoopt, terwijl velen der collega's door gebrek aan opdrachten verkommeren, zooals tot nu toe het geval was.

Kenteekenend te dien opzichte is de mededeeling, eenigen tijd geleden in het B.W.A. opgenomen, dat bij het heffen van den hoofdelijken omslag bleek, dat velen onzer collega's een inkomen hadden van minder dan ƒ 3000.—.

Geen arbeidskracht mag meer verloren gaan en daarom dient regelend te worden opgetreden waarbij ieder onzer zijn opdrachten krijgt toegewezen, naar bekwaamheid en geschiktheid, waartegenover moet staan, dat onze volle kracht wordt ingezet en begrip getoond voor deze nieuwe ordening waardoor het mogelijk wordt aan ieder een bestaan te verzekeren, waarbij de vrees voor werkloosheid, die déprimeerend werkt op het prestatievermogen, wordt buitengesloten.

Het moet niet meer zijn een versplintering door het uitleven van zijn vermeende individueele vrijheid, geen bij elkander graaien van opdrachten ten koste van anderen, geen neerzien op collega's die minder begaafd zijn of een minder goede opleiding hebben ontvangen, geen verwaandheid op gaven, krachten en bevoorrechte positie, die men om niet ontving bij zijn intrede in het leven, geen voor zichzelf alleen behouden van ervaring, kennis of uitvinding die de gemeenschap ten goede kan komen, geen wegkapen van werk dat anderen moreel of rechtens toekomt, geen zoeken van eigen vermeend belang, wanneer men wordt geroepen voor het belang van anderen of het algemeen belang, geen... en laten we nu ieder voor zichzelf maar invullen de vele misstanden die ons tot dusver hebben beïnvloed en geleid en daartegenover stellen de kracht die uit eerlijke samenwerking en trouw wordt geboren.

Eendracht in collegiaal samenwerken maakt macht en het is aan ons

Nederlandsche architecten die macht in dienst te stellen van ons land en volk.
Een der grootste dirigenten van dezen tijd heeft in een vraaggesprek met de pers gezegd: „Kunst is dienen en nogmaals dienen".
Dat geldt niet alleen voor de muziek, maar dat geldt voor alle kunsten, dus ook voor de bouwkunst.
Het is een persoonlijk en een gemeenschappelijk dienen, een dienen van den opdrachtgever, een dienen van elkander, en een dienen van onze Nederlandsche bouwkunst in volle overgave en toewijding.
Het is een persoonlijk dienen van zijn opdrachtgever, door zijn taak naar beste kunnen te vervullen.
Het is een persoonlijk dienen van elkander door de een den ander bij te staan met raad en daad zoowel bij afzonderlijk als gemeenschappelijk tot stand komende werken, door elkanders fouten zooveel mogelijk te voorkomen en elkander met goede critiek op te bouwen op de juiste tijd en wijze.
Het is een persoonlijk dienen van onze Nederlandsche bouwkunst, door zijn volle persoon in te zetten om haar op hooger peil te brengen in nationalen stijl en geest, waardoor men tevens zijn land en volk dient en eert.
Het is een gemeenschappelijk dienen van de opdrachtgevers door hun verplichtingen en die der architecten over en weer vast te leggen en er voor te waken dat die verplichtingen worden nagekomen.
Het is een gemeenschappelijk dienen van elkander naar binnen door te bevorderen dat de onderlinge trouw en eerlijkheid worden betracht en dat ieder naar vermogen zijn gaven en krachten voor gezamenlijke doelstelling beschikbaar stelt.
Het is een gemeenschappelijk dienen van elkander naar buiten door er voor te waken dat zoowel persoonlijke als gemeenschappelijke verplichtingen uit en door den eigen kring tegenover derden en van derden tegenover eigen kring en leden worden nagekomen.
Het is een gemeenschappelijk dienen van onze Nederlandsche bouwkunst, door alles te doen wat mogelijk is om de richtlijnen aan te geven en vast te leggen, waarvolgens zij zich heeft te bewegen, dat is in nationalen geest, dat is gedragen door, gebonden aan, en voortvloeiend uit het rijke verleden van onze bouwkunst door den loop der eeuwen; dat is de opleiding van den architect, in alle geledingen, zoo doeltreffend mogelijk te doen zijn; dat is de schoonheid van onze bouwkunst uit te dragen tot het eigen volk en het buitenland; dat is ook alles te weren wat zich daartegenover stelt en dat schaden kan.
Onder het vele dat schaden kan zou ik in het bijzonder de aandacht willen vestigen op het afjakkeren van het werk in voorbereiding. Dat geldt voor het maken van de schetsplannen, de plannen voor de uitvoering, de detailteekeningen en het bestek, kortom voor elk onderdeel van de voorbereiding van een bouwwerk.
Daar is een afjakkeren door den opdrachtgever, dat voortvloeit uit de omstandigheden, dat noodzakelijk is, maar ook een haasten dat onnoodig is. Daar is ook een haasten van de zijde van den architect uit te weinig liefde of ernst voor zijn werk, waarbij het innen van honorarium belangrijker wordt geacht dan het verzorgen van het werk. Het komt een bouwwerk in hooge mate ten goede, wanneer er tijd is om zijn teekeningen zoo nu en dan terzijde te leggen en iets anders ter hand te nemen. Men ziet zijn werk daarna weer opnieuw en is beter in staat zijn fouten te zien, voor zichzelf te erkennen en geneigd ze te verbeteren. Vele fouten worden gemaakt doordat er te weinig geteekend wordt en ook wordt er veelal te weinig geteekend omdat de tijd te kort is. Menige prijsvraag mislukt doordat de tijd voor het maken van een project te kort is gesteld.
Gezien den toestand waarin wij ons bevinden en het vrijwel onmogelijk is bouwplannen uit te voeren, is er alle tijd voor het maken van plannen, die moeten worden uitgevoerd zoodra er weer bouwmaterialen in voldoende mate beschikbaar zijn. Deze ruimte van tijd zal, indien benut, van grooten invloed blijken te zijn voor den wederopbouw in Nederland.
De hierboven gesignaleerde fouten en tekortkomingen, eenmaal vastgelegd in onze uitgevoerde bouwwerken, zijn zelden meer te herstellen. Het zijn de in de stof vastgelegde stille getuigen van onze tekortkomingen, gezien en betreurd door ons zelf, maar ook gezien door anderen en tegen ons getuigende nog lang na ons verscheiden.
Wanneer dit voldoende tot ons doordringt, dienen ze ook ons te bewaren voor nieuwe tekortkomingen, die we kunnen vermijden door nauwgezetter arbeid en grooter liefde voor onze bouwkunst.
Toch dienen onze fouten om door de wet der tegenstellingen de waarachtige schoonheid beter te leeren kennen, want immers hoe zouden wij het licht ten volle kunnen waardeeren als het nooit donker was en hoe zouden wij de waarheid waardeeren als de leugen er niet was om die te doen uitkomen.
Laten wij ten slotte de gelegenheid tot arbeiden, die door de nieuwe ordening die komende is geboden zal worden, waardeeren tegenover het leger van een 400.000 werkloozen, dat het vorige regime ons heeft nagelaten, een werkloosheid die velen heeft gedemoraliseerd en ons volk te gronde zou hebben gericht.

TH. ANEMA.

VERBOUWING VAN EEN LOCOMOTIEVENLOODS

Deze locomotievenloods deed oorspronkelijk dienst als werkplaats, waar de locomotieven geregeld gesmeerd werden. Hiertoe bevonden zich in de vloer een tweetal zware fundamenten, terwijl deze vloer zelf met allerlei soorten steenen geplaveid was. Aan de ingang bevond zich een groote openslaande deur. Aan de zuidzijde waren geen ramen, aan de noordzijde een tweetal luiken waar men in later jaren, toen deze loods schijnbaar als goederenloods dienst deed, hoogstwaarschijnlijk een perron op vrachtwagenhoogte aanbracht. Na de opheffing der spoorlijn deed deze loods dienst als brandstofbergplaats en nadat zij overgenomen werd door de deurenfabriek als brandhoutopslagplaats.
Genoopt door de huidige voedselpositie verstrekt de directeur, zooals in zoo veel bedrijven reeds het geval is, warm eten tijdens de middaguren. Hij beschikte hiervoor echter niet over een behoorlijke eetgelegenheid, terwijl zijn bedrijf geen bruikbare ruimte hiertoe bood. Na overleg met ons gepleegd te hebben, ontstond het volgende ontwerp.
In de zuidzijde werden een drietal ramen aangebracht. De deur aan de westkant werd vervangen door een even groot raam, terwijl van de openingen aan de noordzijde één verwerkt werd tot raam en een andere tot deur. Naast deze deur- en raamopening troffen wij een tweetal muurpenanten aan, waartusschen een open haard geprojecteerd werd. In deze open haard wordt een door de „de Porceleyne Fles" uit één stuk gegoten pot toegepast. Tengevolge van de huidige materiaalpositie was het verboden hout voor de vloer te gebruiken. Daarom namen wij onze toevlucht tot roode en blauwe plavuizen, die volgens een dambordmotief gelegd werden. De muren, die zwartgerookt en vettig waren, werden afgebikt, daarna opnieuw beraapt en afgewerkt met specie geschuurd in zilverzand. Het plafond, dat eveneens geheel zwartgerookt was, werd bespiegeld met boardplaten. Het ligt in de bedoeling op de wand wandschilderingen toe te passen met een motief, gevonden in oude Kennemer sagen. Tenslotte konden wij door de huidige materiaalpositie de gewenschte tafels en stoelen niet verkrijgen, zoodat wij, wat dit betreft, niet onbelangrijke concessies aan aesthetische eischen moesten doen.
Op deze wijze is in dit betrekkelijk kleine bedrijf met ongeveer 50 man personeel een schaftlokaal tot stand gekomen, waarvan de be-

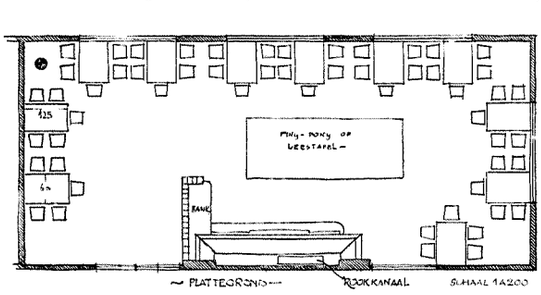

PLAATSING DER TAFELS IN DE VERBOUWDE LOCOMOTIEVENLOODS

INTERIEUR VAN HET ONTSPANNINGSLOKAAL FOTO: VREUGDE EN ARBEID

teekenis belangrijk uitgaat boven een werkelijk „schaft"-lokaal. Temeer daar het de bedoeling van den directeur is hier een werkelijke ontspanningsgelegenheid voor het personeel tot stand te brengen. Een gelegenheid dus, waarin zij ook buiten dienstverband, dus b.v. in de avonduren en Zaterdags en Zondags, kunnen verblijven.

Behalve een metselaar, werden alle werkzaamheden spontaan door eigen personeel uitgevoerd.

Dit bedrijf is zeker een van de weinige bedrijven in Nederland, dat over een dergelijke gelegenheid beschikt, hetgeen nog meer te prijzen valt indien wij voor oogen houden, dat de Arbeidsinspectie een dergelijke gelegenheid niet voorschrijft, doch alleen in die gevallen, waar het nuttigen van de maaltijd in de werkplaats een gevaar voor de gezondheid zou opleveren, een afzonderlijk schaftlokaal voorschrijft, waarbij wel verschillende maten, zooals vloeroppervlak en kubieke inhoud per persoon, vastgelegd zijn, doch iedere aesthetische eisch buiten beschouwing gelaten is.

Dergelijke ontspanningsgelegenheden in nieuwbouw of verbouwingen te projecteeren is voor iederen architect weggelegd, die zich slechts bewust wil worden, dat ook voor fabrieksarchitectuur niet alleen noodzakelijke eischen gelden, doch ook en misschien zelfs in de eerste plaats wel aesthetische eischen voor ontwerper en gebruiker. Zeer zeker zal de architect bij het ontvangen van zijn opdracht tevens aan eenige door zijn principaal bepaalde beperkingen, vooral wat kosten en luxe betreft, gebonden worden.

Het zal te hopen zijn, dat de architecten in de nieuwe tijd en dan niet alleen diegenen, die zich nu reeds tot die nieuwe tijd bekend hebben, zullen gaan inzien dat het zijn bekoring heeft niet vooral wat betreft de sociale voorzieningen concessies aan hun eigen stijlgevoel te doen, doch hun wil en sociaal inzicht den uit onwetendheid of beredeneering andersdenkenden op te leggen.

F. C. F. v. ERTBRUGGEN.

STAAN WIJ VOOR PROBLEMEN?

Voor den huidigen oorlog heeft het niet ontbroken aan pogingen om den vervlakkenden invloed van het z.g. internationale nieuw-zakelijke bouwen tegen te gaan. Ook in ons land ontwikkelden zich haarden van verzet. Maar zooals alles in het oude Nederland, waren deze verzetspogingen politiek of godsdienstig gekleurd. Zij misten een algemeen leidend beginsel. Nu in ons land het geloof aan een Nieuwe Orde begint door te breken, gaan vele architecten zich afvragen: waarheen? Naar een herleving van onze bouwkunst uit de 16e en 17e eeuw, naar een nieuw classicisme? Wij kunnen slechts door het stellen van de vraag de behoefte aan leiding en richting bepalen, het is zeker nog te vroeg om slechts bij benadering richtlijnen te geven. Wij weten slechts dat de nieuwe architectuur ons nationaal karakter moet weerspiegelen, dat deze architectuur afhankelijk is van het nationaal bewustwordingsproces.

Het is belangwekkend in verband met deze vraagstukken een artikel van Huib Hoste in „Volk en Staat" aan te halen. Men staat in Vlaanderen voor dezelfde problemen:

De publikatie van enkele Duitsche woningen in het Oktobernummer van het tijdschrift „Die Kunst" vermeldend, wezen wij er op hoe die architektuur grondig verschilt met diegene die steeds doorging als gekarakteriseerde Duitsche kunst.

In een hoofdstuk van zijn belangrijk boek „Geist der Nationen", onderzoekt schrijver, A. E. Brinckmann, opvolgenlijk de Italiaansche, de Fransche en de Duitsche kunst, en besluit tot de werkelijkheid der konstanten welke reeds vroeger door Burckardt, Taine en Courajod erkend werden. Italië wordt gekenmerkt door artistieke zinnelijkheid, Frankrijk door klassieke rationaliteit en Duitschland door artistieke vergeestelijking.

Dit laatste wil zeggen dat de Duitsche kunstenaar zich niet alleen houdt aan het zichtbare en aan hetgeen door de werking der rede komt vast te staan; hij beschouwt evenzeer als werkelijkheid hetgeen men de imponderabiliën noemt; zij zijn voor hem even goed effektieve waarden als ditgene hij door redeneering verplicht is aan te nemen. Zoo stelt hij zich ontvankelijk voor de fantasie; wat voor anderen geldt als disharmonisch of dissonant kan voor hem de uiting zijn van een kerkelijkheid die hem boeit en het geheel verrijkt; hij zal zijn gevoel den vrijen teugel laten en de problemen niet opzoeken; hij zal een sterke neiging vertoonen naar bewegelijkheid en dramatiek. Dit alles doet hem afwijken van de natuurgetrouwheid; en het is niet zonder recht dat men vanaf de vroegste miniaturen tot Grünewald enz. Duitsche werken aangewezen heeft waarin verwantschap waarneembaar is.

Vergelijkt b.v. de beelden van een Fransche kathedraal met die van Naumburg e.a. en het bovenstaande zal u duidelijk worden. Ook in de portretbustes van J. H. Dannecker welke „Die Kunst" in zijn December-nummer publiceert, zult gij hetzelfde kunnen waarnemen. Bij een portret kan er geen sprake zijn van dramatische aktie, en nochtans, ziet eens hoe die werken van Dannecker vol spanning zijn, hoe goed men kan nagaan wat zich achter de schermen van het aangezicht afspeelt, en dit anders dan door de uitdrukking der trekken.

Eenzelfde uitbundigheid heeft steeds de architektuur in Duitschland gekenmerkt: ziet maar hoe beweeglijk een Romaansche kerk er geworden is door de kroon van torens die zich boven de dakvlakken is gaan ontwikkelen; hoe de gothiek er meer dan elders in zijn onderdeelen het naar omhoog strevend karakter vertoont; hoe de barok er zijn echten voedingsbodem vindt; hoe de rokoko er drukker geworden is dan in Frankrijk.

Wanneer wij ons het beeld van Nürenberg, Rotenburg en andere

oude steden die doorgaan als typisch Duitsch, voor oogen brengen, dan ook zien wij een geheel vol spanningen. Geen rustige lijnen welke de gebouwen als binden aan het vlak der straatwegen, doch opschietende torens, topgevels, groote dakvensters, pinakels, enz. En ziet, „De Kunst" brengt ons weer een paar brokken architectuur die totaal van die oudere kunst afwijken, die zoo verschillend zijn van hetgene de oude steden ons laten zien, dat men gerechtigd is zich af te vragen: hoe is dit nu te verklaren?
Staan we vóór een probleem?

Wie een kunstgeschiedenisboek doorbladert, wordt o.m. geboeid door het typisch eigenaardige der Japansche kunst; het zijn zoowel de kunstwerken op zichzelf als het geheel door de harmonieuse eenheid van kunst en leven gevormd, die in onze oogen waarde hebben. Wij weten echter door boeken en tijdschriften dat de Nieuwe Zakelijkheid er tegenwoordig hoog in eer gehouden wordt: industrialisatie en rationalisatie, groot-industrie, zakenleven enz. zijn er schering en inslag; zoowel bedrijfsgebouwen als woningen in N.Z. stijl opgetrokken.
Bevinden wij ons vóór een probleem?
Wij meenen van niet: wanneer de Japanner van zijn kantoor thuis komt, neemt hij zijn bad volgens oude geplogenheid, verwisselt hij zijn colbertpak tegen Japansche kleedij, en... de oude theeceremonie speelt zich af in een ultra moderne omgeving. Het uitwendige, het tijdelijke der dingen heeft zich gewijzigd, doch het wezenlijke ervan is gebleven.

Met de machtsovername der Sovjets in Rusland, moest de inheemsche bouwwijze, die sedert jaren zoo goed als levenloos was, wijken voor een ten top gedreven modernisme dat door de Russen zelf niet Nieuwe Zakelijkheid, konstruktivisme genoemd werd. Doch plotseling wordt die over boord gegooid, en wij hooren de heerschers der „proletariërs van alle landen" verklaren dat de moderne architektuur een laatste uiting is van bourgeoisisme, en dat de Sovjets moeten aansluiten bij de oudere Romeinsche architektuur!!
Wie nu weet dat de Romeinen een volk van militaire heerschers geweest zijn, wie ooit gelezen heeft over het pauperisme in het oude Rome, zal zich weer eens afvragen:
Staan we vóór een probleem?

Inmiddels zien wij hoe Italië, dat steeds op den geest der klassiek-Romeinsche architektuur geleefd heeft, dat deze architektuur destijds met de wapens verspreidde en ze later met de Renaissance heel Europa deed veroveren, hoe het huidig Italië, zeggen we, een soort geëvolueerde Nieuwe Zakelijkheid op den voorgrond brengt; de Italiaansche architektuurtijdschriften zullen een ieder van dit feit overtuigen.
Bevinden wij ons weer vóór een probleem?

Duitschland heeft de Nieuwe Zakelijkheid afgewezen als in hoofdzaak door Joden beoefend; de USSR daarentegen vindt de N. Z. niet voldoende proletarisch en laat ze niet meer toe; Japan en Italië beschermen en beoefenen de Nieuw Zakelijke architektuur. Zijn dit alles problemen voor ons?
Misschien wel; doch we zijn niet geroepen die op te lossen. Ieder volk handelt in dezen naar eigen goeddunken en wij hebben noch het recht noch de macht iets te doen dat deze handelwijze zou kunnen beïnvloeden.
In soortgelijke zaken behoeven wij slechts voor ons zelven te handelen, en niet toe te laten dat vreemden zich ermee gaan bemoeien. Om dit te vermogen en om eerbied af te dwingen voor onze handelwijze, moeten wij het bewijs leveren „meerderjarig" te zijn, en bewust van hetgene wij doen.
In deze lijn is het onze plicht zoowel onze geestelijke als onze stoffelijke nooden en behoeften te kennen en na te gaan op welke wijze wij ze best zullen tegemoet komen.
Daarbij zullen wij niet vergeten dat onze voorouders eeuwen aan een stuk een rol gespeeld hebben in de ontwikkeling en de verspreiding der West-Europeesche kultuur. Dit was een hunner zendingen; die uitoefenend hebben zij zich steeds op de voorste linie bevonden: naarmate West-Europa evolueerde van het Romaansche naar de Gothiek, naar de Renaissance en de Barok en verder, hebben onze voorvaderen meegeëvolueerd. Dit zijn adelbrieven welke weinigen kunnen te voorschijn halen; wij mogen ons niet gedragen alsof we dit kostbaar bezit niet in handen hadden.
Loopen we daarbij gevaar iets van onze eigen geaardheid in te boeten, een verkeerden weg in te slaan? Daar hebben we niet de minste vrees voor, indien wij in ons diepste binnenste goede Vlamingen zijn: dan zal immers de oplossing welke wij voor ons eigen probleem vinden, er een zuivere Vlaamsche zijn.

TIJDSCHRIFTOVERZICHT.

DE SCHOUW, orgaan van de Nederlandsche Kultuurkamer, gewijd aan het kultureele leven in Nederland, No. 2.

Het nummer opent met een artikel „Over individualisme" door Henri Bruning, waaraan wij de volgende passage ontleenen: Men kan den hedendaagschen kunstenaar niet verwijten, dat zijn kunst individueel of individualistisch is. Alle waarachtige en groote kunst is dit en alle groote kunstenaars hebben, scheppend, alleen interesse gehad voor hun persoonlijke visie. Men kan den hedendaagschen kunstenaar (althans sommigen) verwijten, dat hij niet meer worstelt om door te breken tot de groote levende waarden en problemen van het leven. Men kan betreuren, dat hij in die waarden en problemen niet meer wortelt; men kan betreuren, dat hij zoo vaak een ontwortelde is en dat ook zijn individualisme iets ontwortelds is geworden, maar de oorsprong van dit verschijnsel is niet zijn individualisme, de cultus van zijn „Ik", maar dan dit „Ik", dat wij steeds m o e t e n eerbiedigen en als ons hoogste goed eeren, geïsoleerd raakte van de scheppende waarden des levens. Dát, en niét zijn individualisme, werd evenzeer noodlottig voor zijn kunst als... voor zijn „Ik".
Gemeenschapskunst wortelt in of worstelt met de problemen des levens; daarom verveelt de massa er zich bij, want de massa komt aan geen algemeen-menschelijke problematiek ooit toe. De collectiviteiten „haben immer nur nachgeahmt, was originellen Geister geschaffen haben, ja sie haben das Geschaffene meist nicht einmal verstanden, wenn sie es nicht unmittelbar nutzen konnten, sondern die schöpferischen Geister meist verachtet, verfolgt und umgebracht oder verkommen lassen." (Heinrich Schaller). Dat is ook het lot van elke waarachtige gemeenschapskunst. De g e m e e n s c h a p s k u n s t verdraagt wel een k u n s t v o o r d e g e m e e n s c h a p naast zich (en deze kan waarlijk zeer schoon zijn), maar de kunst voor de gemeenschap duldt slechts zelden een gemeenschapskunst die geen kunst voor de gemeenschap, doch slechts voor weinigen is.
Een gave cultuur echter brengt b e i d e voort!
C. H. de Boer wijdt een bespreking aan het werk van Jan Sluyters, en vergelijkt het met het werk van Willem van Konijnenburg.
„Terwijl van Konijnenburg, methodisch voortbouwend op eigen verworvenheden, de eeuwige wetten der antieke kunst beluistert, heeft Sluyters, midden in den maalstroom van verbijsterende invloeden staand, welke zijn generatie bestoken, daarvan de misleidende suggesties moeten verwerken. Men kan den gang, dien hij gaat: Toulouse-Lautrec, Van Gogh, expressionisme, cubisme, neger-, oervolkkunst enzoovoort, van zijn werken aflezen. Dit veroordeelt hem niet; ook in dit opzicht spiegelt zijn kunst den geest van zijn kaleidoskopischen, zich voor alles openstellenden en critiekloos verslindenden tijd."
Verder vinden wij belangrijke artikels over Jan H. Eekhout, door Dr. J. van Ham, „Kapitalisme en Film", door Jan Teunissen, „Vertelkunst in Skandinavië", door Prof. Dr. Jan de Vries, „De beteekenis van handwerk en volkskunst voor onze volkscultuur", door Ir. H. J. v. Houten, en meer interessante bijdragen.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 28 FEBRUARI 1942 NUMMER 9

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar.
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

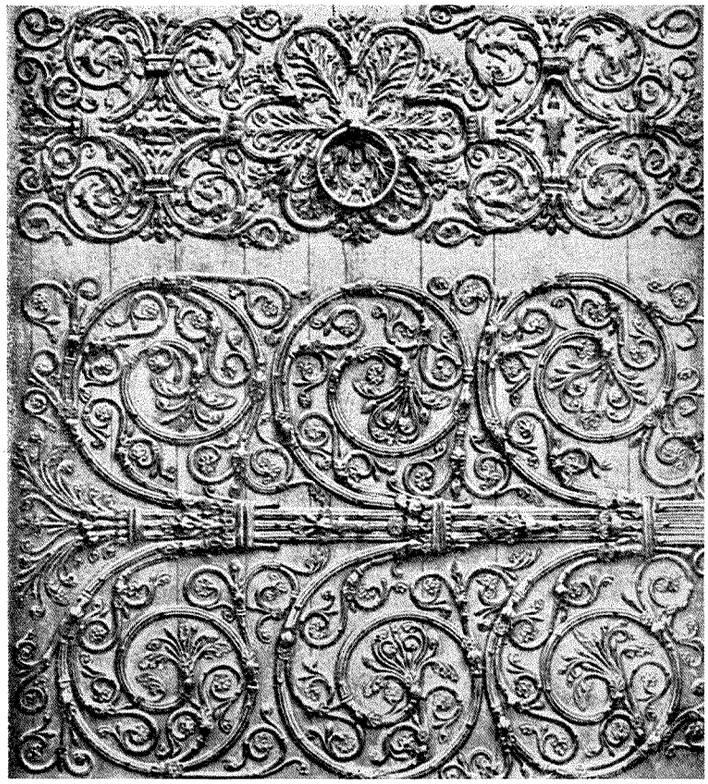

DEURBESLAG OP EEN DER DEUREN VAN DE NOTRE-DAME TE PARIJS
(FOTO UIT BRÜNING: „DIE SCHMIEDEKUNST")

OVER SMEEDWERK

Wat verstaat men onder smeden?
Het bewerken van ijzer in deegachtigen toestand. Bij het smeden worden de kleine ijzerdeeltjes in heeten toestand verschoven zonder dat zij hun samenhang verliezen. De deeltjes veranderen van plaats doordat aan twee zijden druk wordt uitgeoefend, aan de eene zijde het aambeeld, aan de andere het werktuig. Smeden kan machinaal en uit de hand geschieden, doch onder kunstsmeedwerk verstaan wij uitsluitend handarbeid.
Aan deze omschrijving zou men nog wel wat kunnen schaven, een en ander zou men nog wat nauwkeuriger kunnen bepalen, maar in hoofdzaak komt het toch hierop neer. Zoo'n omschrijving is noodig om het terrein af te bakenen. Wij zullen het hier niet hebben over het gewone gebruikssmeedwerk, niet over ankers, beugels en dergelijken, doch over het smeedwerk dat tevens een sierend werk te verrichten heeft.
Smeedwerk kan reeds, doordat het door handarbeid is gevormd, een sierend karakter hebben. Een staaf van gewalst ijzer laat zich verder uitsmeden, opstuiken, opsmeden, buigen, kloven, drijven, boren. Ook wanneer een hekwerk wordt samengesteld van b.v. rond ijzer, slechts op de hoeken en kruispunten verbonden door smeedwerk, kan dit nog binnen het gebied van het kunstsmeedwerk vallen.
Anders wordt het wanneer men een andere techniek van verbinden toepast, zooals autogenisch lasschen. Op zichzelf is tegen autogenisch lasschen geen bezwaar, maar het

GESMEED IJZEREN HEKWERK OP DE POMP TE NEISSE BIJ BRESLAU (1686)

(FOTO UIT FRITSCH : DENKMÄLER DEUTSCHER RENAISSANCE)

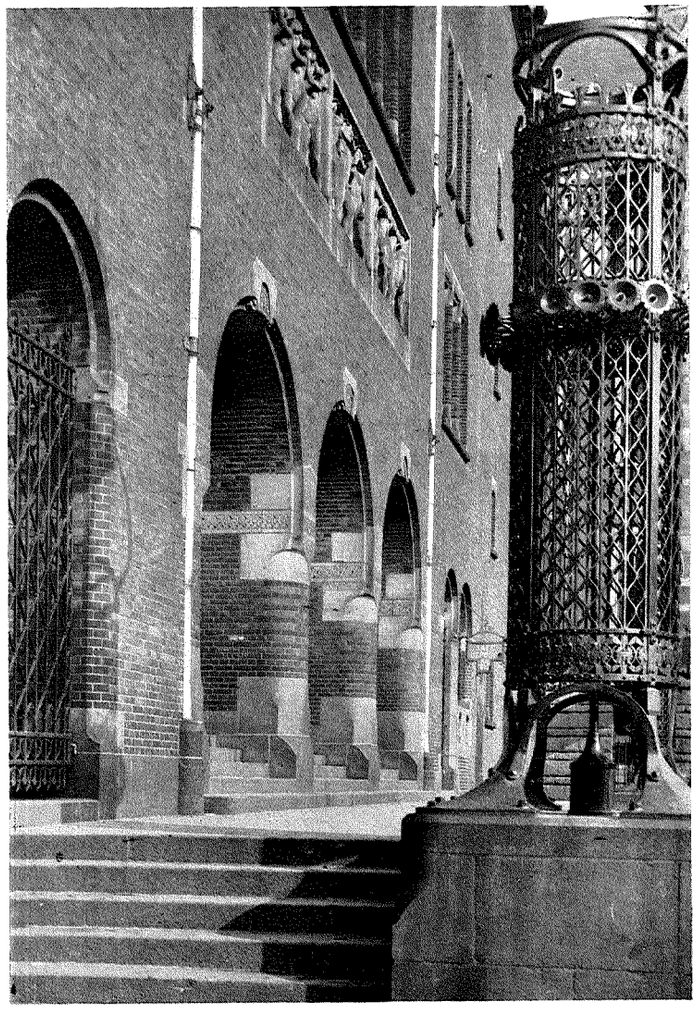

GESMEED IJZEREN LANTAARN VOOR DE NIEUWE BEURS TE AMSTERDAM. ONTWERP Dr. H. P. BERLAGE

(FOTO ARCHIEF B. N. A.)

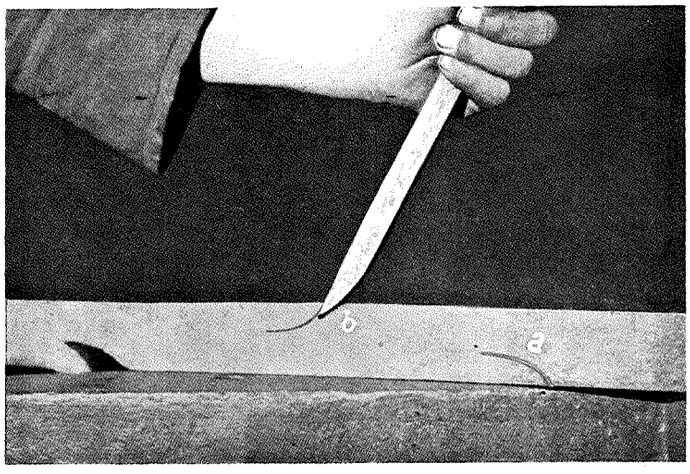

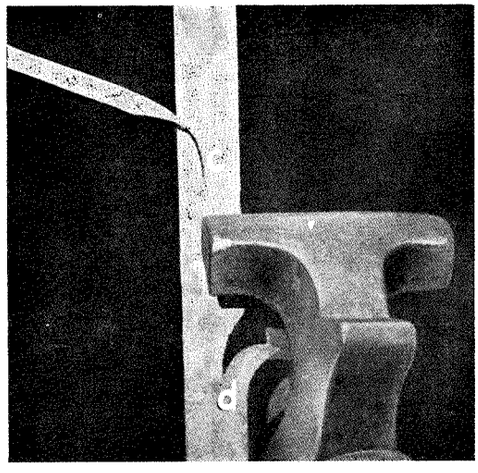

(FOTO ARCHIEF JULIUS HOFFMANN)

VOORBEELD VAN IJZERBEWERKING, ONTLEEND AAN:
ARCHITEKT UND BAUHANDWERK. HEFT 4 „SCHMIEDEARBEITEN"

betreft hier een afzonderlijke techniek, van geheel anderen aard dan het smeden. Het vraagt dus een andere vormgeving en een andere karakteristiek. Het is niet voldoende een techniek te bezitten, men moet haar ook beheerschen. Kenmerkend voor onzen tijd is dat een nieuwe techniek wordt aangegrepen om het waardevolle van een oudere op goedkoope wijze na te bootsen. Langs machinalen weg worden vele ijzeren voorwerpen gemaakt, die door een nabewerking of zelfs langs machinalen weg op handwerk moeten gelijken. Zoo gaat men tot het behameren van gewalst ijzer over, dat moet dienen om aan het oppervlak een zekere levendigheid te geven, eigen aan het handwerk. Gewalst ijzer bezit door de strakheid en regelmaat een eigen schoonheid, welke in afwisseling met de levendigheid van smeedwerk tot haar recht kan komen. Wil men aan het geheele werk het karakter van smeedwerk geven, dan moet men een zwaardere staaf nemen, welke men door uithameren op de vereischte maat brengt. Het oppervlak verraadt dan eerlijk de technische ontstaanswijze. Wanneer men een walsijzer gaat hameren met de bedoeling door wat putten den indruk van handwerk te wekken, begaat men een van de zware zonden, waarvoor Viollet-le-Duc reeds waarschuwde. Men zal beweren dat het brengen van uilen naar Athene een noodeloos werk is. Goed, men kan aannemen dat alle architecten met het axioma van ambachtelijke zuiverheid bekend zijn. Alleen jammer dat de praktijk het wel eens anders uitwijst. Ook in ons land zal het weinig voorkomen dat de ontwerper van smeedwerk ook zijn ontwerpen uitvoert. Ontwerp en uitvoering zijn in verschillende handen. Bij een bouwwerk kan men een kunstsmid niet de vrije hand geven. Onze bouwcultuur staat nog niet zoo hoog dat ontwerpenden en uitvoerenden uit één gemeenschappelijke geestelijke bron drinken. Een architect heeft technisch en aesthetisch de leiding en stemt ook wat de vormgeving betreft de verschillende onderdeelen op elkaar af. Het kan zoo niet anders. Maar hierdoor ontstaat een scherpe scheiding, een scheiding tusschen de scheppende en uitvoerende hand. En, zooals Hans Scheel opmerkt, de oorzaak van den dreigenden val van het huidige gewone bouwen behoeft op zichzelf niet aan deze scheiding geweten te worden, doch deze is meer ontstaan door het geringe begrip dat de man van het handwerk voor de bedoelingen van den architect toont, benevens de geringe kennis van den architect voor de handwerktechnieken. Het laatste is ernstiger dan het eerste. De architect dient vóór hij aan ontwerpen toe is, zich grondig op de hoogte te stellen van de verbindingen en vormmogelijkheden, welke aan materiaal en werkwijze eigen zijn. Dan zal de handwerker gemakkelijker de bedoeling van den architect kunnen begrijpen. Van den kunstsmid moet men verlangen dat hij zijn vak verstaat en dat hij de ontwerpen van den architect zonder eigenzinnigheden uitvoert. Wanneer er van twee zijden goede wil is, kan men weer werkstukken van bijzondere schoonheid verwachten, en dan zal het bezwaar van het tweeledige ontstaan geen bezwaar meer behoeven te zijn.

UITHANGBORD „ZUM GREIFEN" TE DINKELSBÜHL
(FOTO UIT „DIE NEUE LINIE. NOV. 1933")

In onzen tijd heeft men op elk gebied naar vernieuwing van vormen gezocht. Dit verbeten zoeken zou tot een grootsch resultaat hebben geleid wanneer men geput had uit de innerlijke rijkdommen van een cultureele eenheid. Maar hetgeen bereikt is, danken wij aan het individueele streven van verschillende kunstenaars en van kleine groepen, die door gemeenschappelijke aanrakingspunten tot een soort van toevallige samenwerking bereid waren. Het

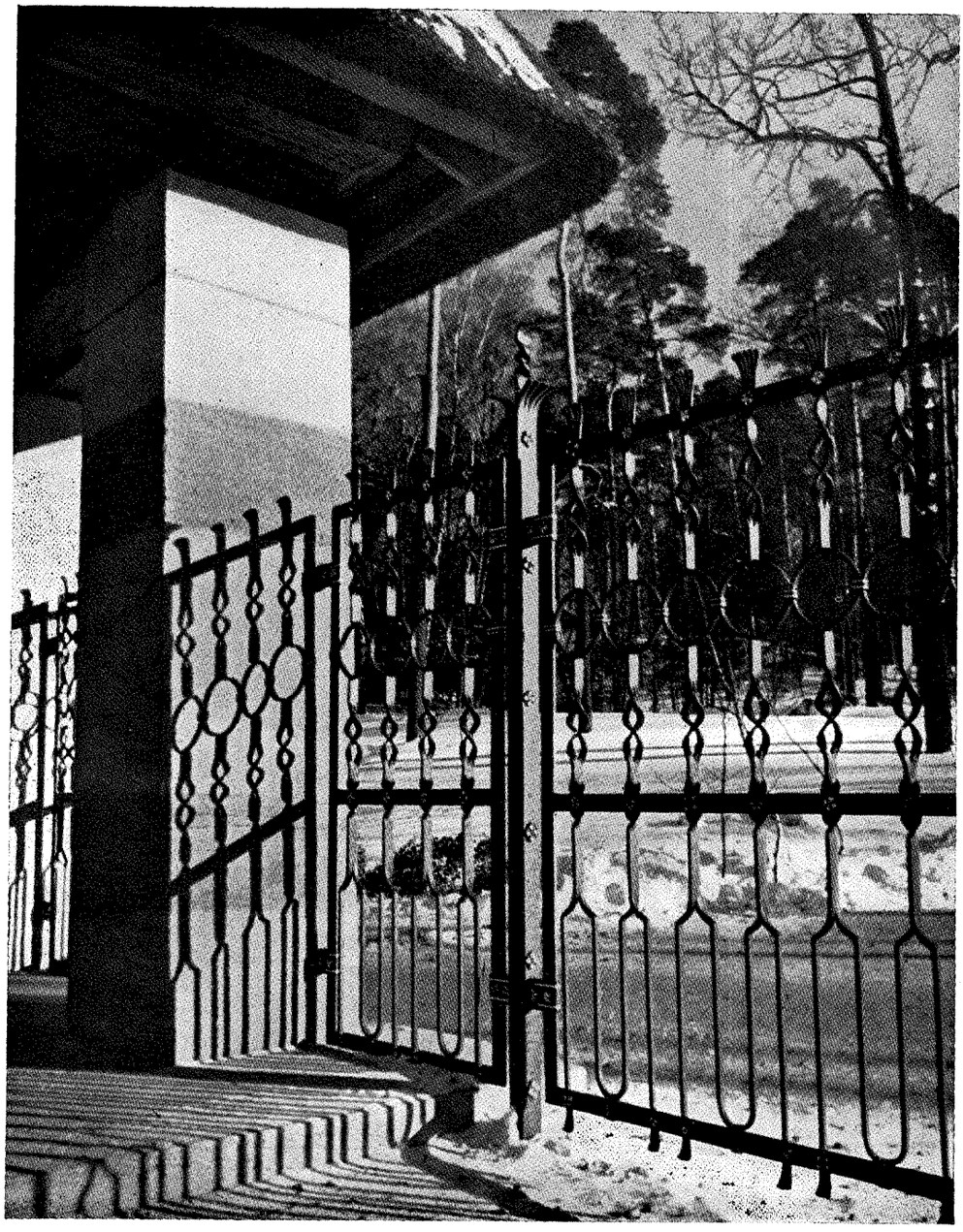

GESMEED HEK AAN DEN HOOFD-INGANG VAN DEN NIEUWEN DIE-RENTUIN TE NEURENBERG
(FOTO UIT „DIE KUNST IM DEUTSCHEN REICH")

eene dat zij gemeenschappelijk bezaten, was een hooge graad van eigenwaan en stijfhoofdigheid. Zoo kreeg de moderne bouw- en sierkunst het beeld van verdeeldheid, het beeld van mislukkingen, tijdelijke bevliegingen en teleurstellingen. Het werd een strijd van beginselverklaringen en principes. De toen al niet sterke belangstelling van het publiek smolt onder dit geharrewar geheel weg; hoogstens maakte het zich vroolijk wanneer eens iets heel raars vertoond werd.

Vooral de smeedkunst leed onder deze algeheele inzinking. Meer en meer ging men deze kunst als een soort last beschouwen, een soort ziekelijke liefhebberij, welke men uit den weg moest gaan. In het handwerk sluimeren immers een groot aantal tradities, de ondervinding van eeuwen is er in opgehoopt, de nieuwe werkwijzen verschillen weinig van de oude, en door een „paresse d'esprit" en gering zelfvertrouwen dorst men deze sluimerende krachten niet te wekken. Men zou immers weer kunnen vervallen in vormen van het verleden, en dat wilde men tot elken prijs vermijden. Wanneer de vernieuwing niet vanzelf wilde komen, moest men er om dwingen. Aan de techniek werd geweld aangedaan. Hekwerken ontstonden met geometrische motieven en gehamerde platen, motieven die niet eigen zijn aan de smeedtechniek. Er werd misbruik gemaakt van de gewilligheid waarmede het ijzer zich laat vormen, en het is eigenaardig hoe deze krachtige en op natuurlijkheid afgestemde kunst zulke vergissingen en uitspattingen toelaat, die men in andere handwerkkunsten niet zoo snel opmerkt. Alleen door het misbruik van de tijdelijke verzwakking van het ijzer in gloeihitte, is men in staat dit materiaal belachelijk te maken.

Wij komen hier weder tot het ontwerp terug. Een teekening geeft een bedrieglijk beeld van het smeedwerk, en een ontwerp dat weinig geschikt voor de uitvoering schijnt, geeft juist een logisch resultaat. En omgekeerd kunnen uiterst sierlijke ontwerpen in de praktijk geweldig teleur-

GESMEED DEURHEKJE. ONTWERP JULIUS SCHRAMM
(FOTO UIT „DIE KUNST IM DRITTEN REICH")

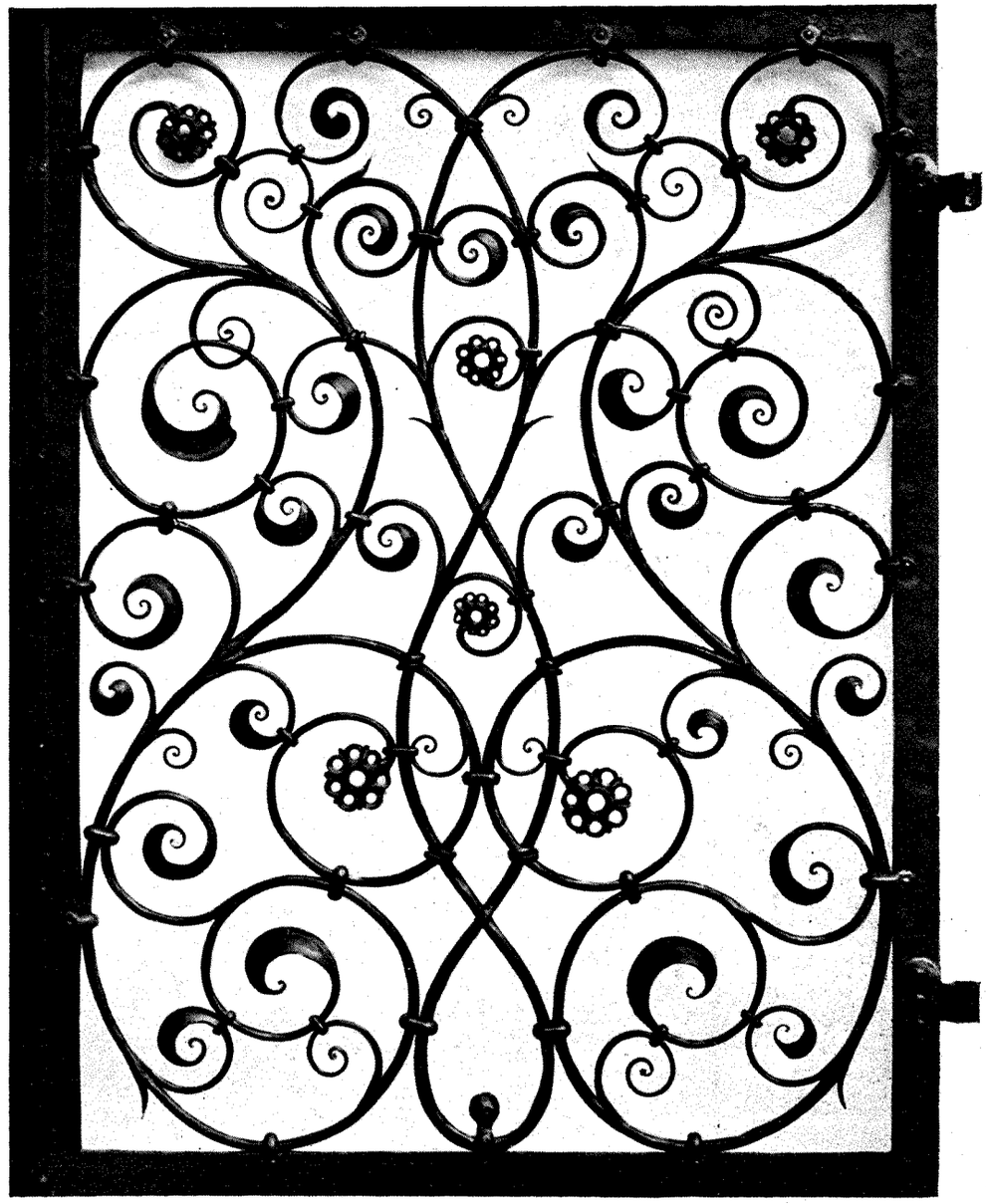

stellen. De meeste fouten worden gemaakt bij het bepalen van de zwaarte van het ijzer, en wanneer men weinig ondervinding op dit gebied heeft, is het verstandig van te voren een gelijksoortig onderwerp op te meten. Het ligt toch niet beneden de waardigheid van een architect van een ander wat te leeren? Wanneer wij smeedwerken van den laatsten tijd eens nader bekijken, dan blijkt dat men zich op motieven heeft ingesteld die niets met smeedwerk te maken hebben. Zoo oppervlakkig schijnen zij grappig en verleidelijk, doch de uitvoering kan slechts door kunstgrepen, welke een ontkenning van het materiaal zijn, verkregen worden. Hekwerken die aan kantwerk doen denken, motieven ontleend aan de fijne lijnen van bandstempels, deuren die glas-in-lood nabootsen, kunnen wel even een schokje van verrassing geven, op den duur vervelen zij. Smeedwerk bezit de deugden van solied materiaal, het moet dit ook vertolken door ernstige vormentaal; zooals Raymond Cogniat zegt: „Le fer s'est allégé, il a perdu ses vertus de matière solide et rigide; il a perdu sa lourdeur grave pour devenir un graphisme, un trait de plume, une écriture avec pleins et déliés."

De z.g. Amsterdamsche school bracht een aan niets en niemand gebonden individualisme. In de decoratieve werking van vormen en materialen openbaarde zich een verwarde mystische vervoering. Ook de metaalbewerking, in het bijzonder het gesmede ijzer, werd in deze roes betrokken. Men gebruikte het ijzer eenvoudig als siermateriaal, het werd een middel tot het bereiken van contrastwerkingen. Wij kunnen niet zeggen dat al deze proefnemingen belachelijk zijn, wij moeten zelfs toegeven dat merkwaardige resultaten zijn bereikt. Maar alleen in decoratieven zin. Want met eigenlijk smeedwerk staan zij slechts in verwijderd verband. Indertijd schreef W. H. Gispen in „het sierend metaal in de bouwkunst": „Van constructieve zuiverheid in den zin van wederopneming der middeleeŭwsche bouwprincipes, zooals dit door Viollet-le-Duc

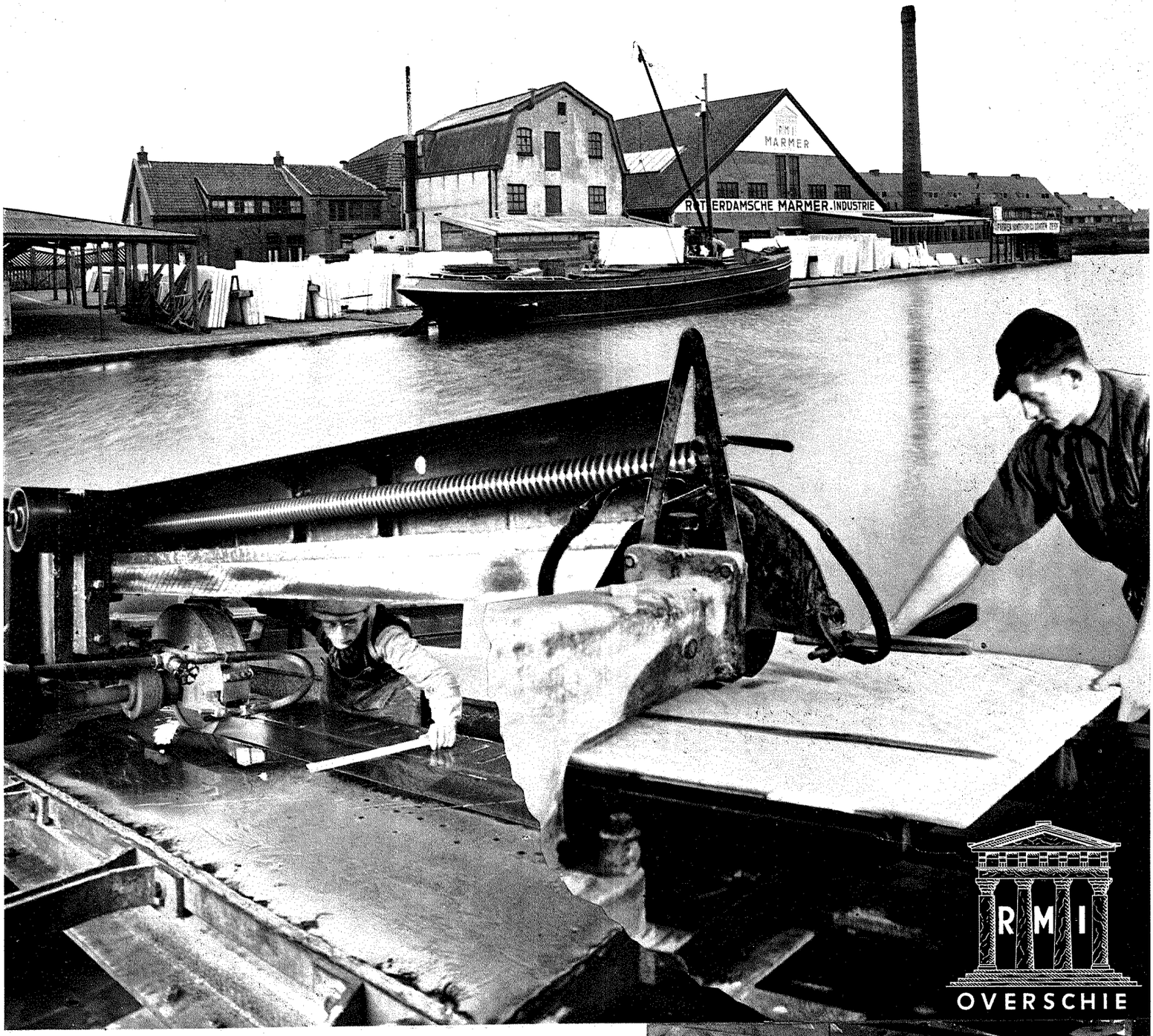

OVERZICHT OPSLAG- EN WERKPLAATS MARMERBEWERKING

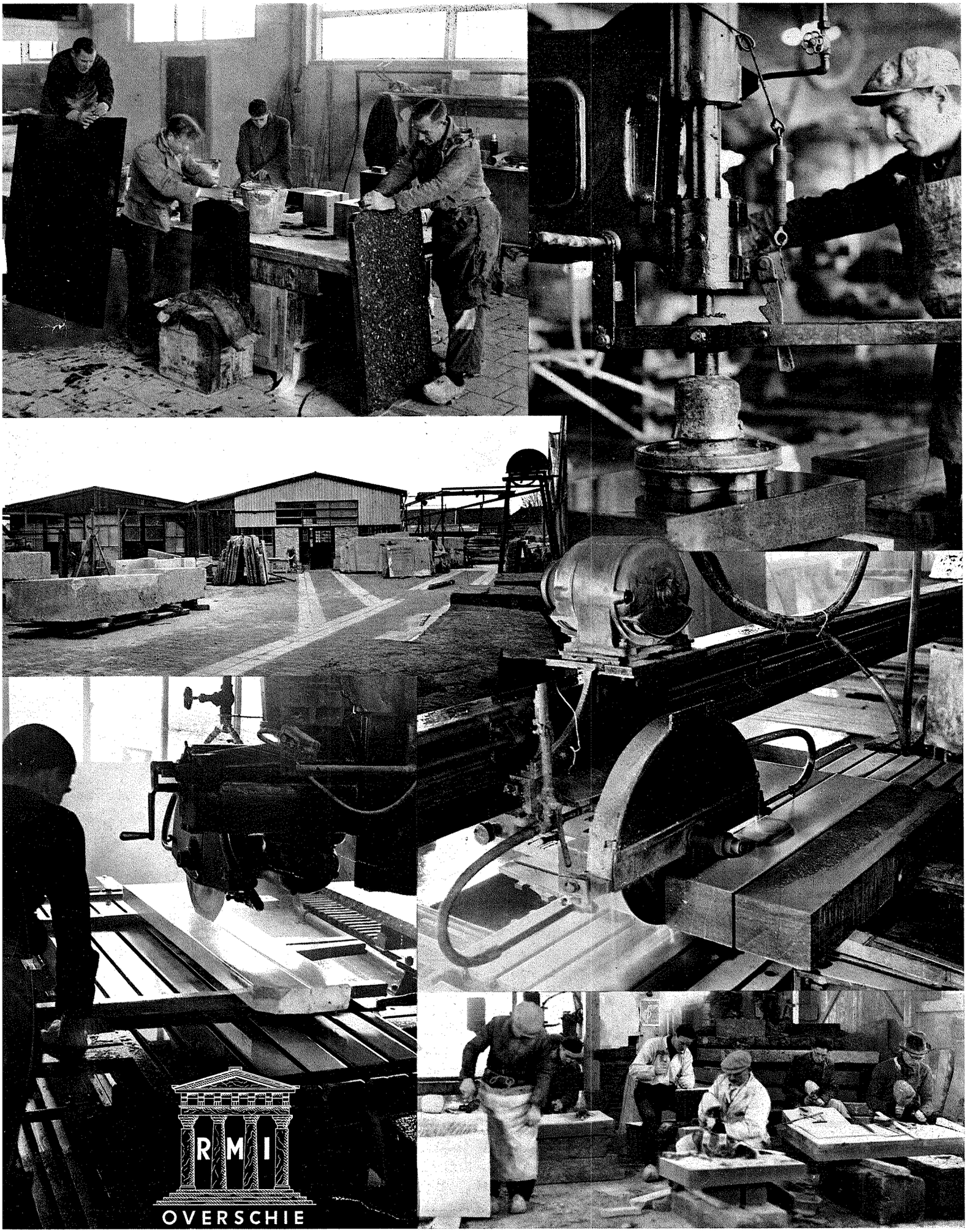

GRANIETBEWERKING EN STEENHOUWERIJ

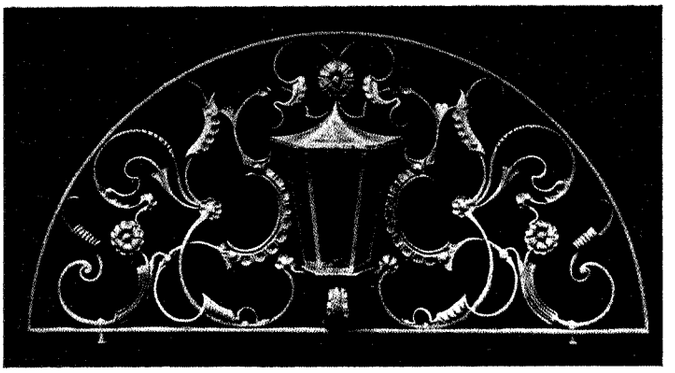

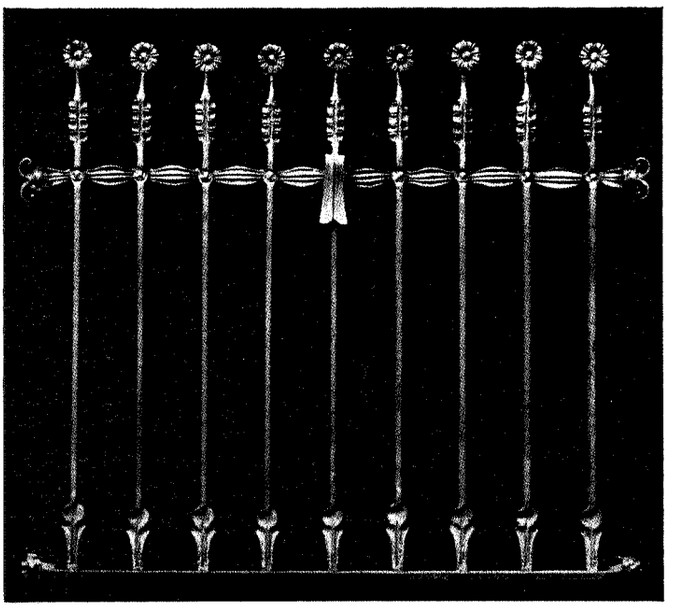

BOVENLICHTAFSLUITING VAN GESMEED IJZER AAN HET RHEUMATIEK INSTITUUT IN BAD NEUNDORF. ARCHITECT REGIERUNGSRAT HODLER. DAARONDER: VENSTERAFSLUITING VAN GESMEED IJZER AAN DE KAZERNE TE MINDEN. REGIERUNGSBAURAT CREMER

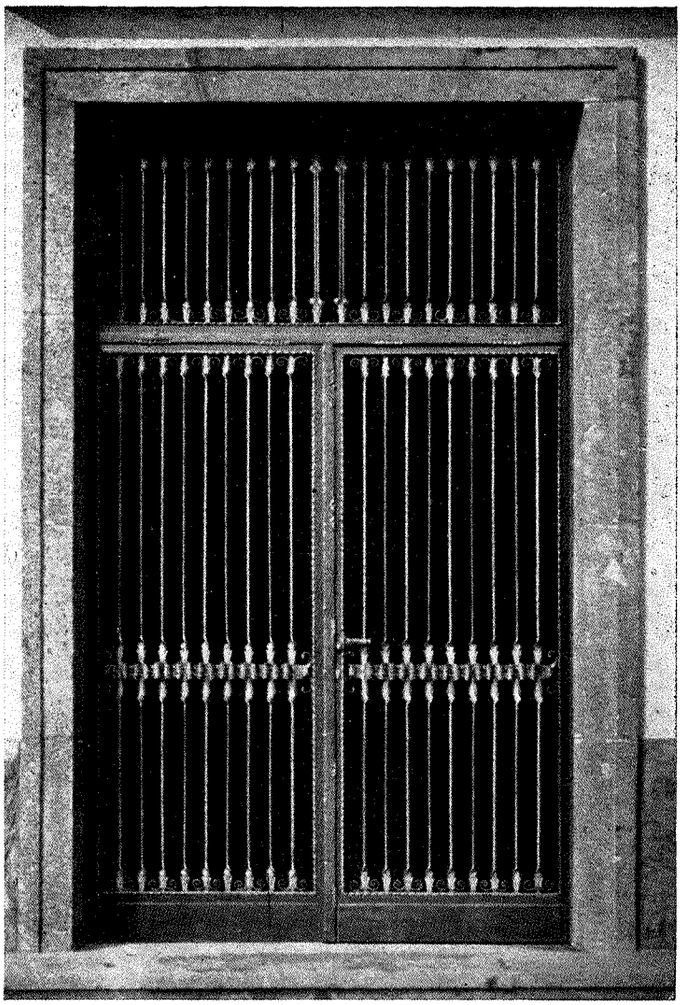

HEK AAN DEN INGANG VAN HET STAFGEBOUW TE KEULEN. ARCHITECT PAVEL

(FOTO'S UIT: „ZENTRALBLATT DER BAUVERWALTUNG" MEI 1937)

en door Dr. Cuypers werd voorgestaan, is geen sprake. De techniek is volkomen modern, dat wil zeggen, het gebruik van het autogenisch laschtoestel is frequent, en zooals de moderne cementmortel het oude zorgvuldig in verband metselen eigenlijk overbodig maakt, zoo verliezen door de mogelijkheid van het autogenisch lasschen de oude verbindingstechnieken voor een groot deel hun belangrijkheid; men soldeert het eene stuk ijzer aan het andere; en men maakt wat men wil; alle beperkingen zijn opgeheven. Zoo is ook het werk: zonder eenige beperking, vrij en juichend als de leeuwerik schiet het plotseling omhoog." En verder vergelijkt de schrijver de ijzeren brugleuningen tusschen de zware steenen hoofden, met het donkere watervlak als achtergrond, met een stuk kantwerk op zwart fluweel. Hm, ja, Gispen was niet de eenige die zich in die dagen uitbundig over deze fantasieën verheugde.... Maar nu zien wij de zaak toch anders in. Wij kunnen het werk van vorige eeuwen, toen de echte smeedtechniek nog heerschte, niet zoo maar vergeten. Er ligt een te diepe waarde in, een waarde verkregen door tallooze proefnemingen en geduldige ontwikkeling. De smeedkunst is in het verleden tot een hooge trap gekomen, en wanneer men tot deze kunst wenscht terug te keeren, kan het niet anders of men zal tot een zekere analogie van vormen geraken. Daarin ligt niets vernederends voor onzen tijd en onze cultuur. Er ligt wel iets vernederends in wanneer wij te veel gaan steunen op eigen kracht, wanneer wij meenen dat wij niets en niemand noodig hebben, om dan plotseling tot het besef te komen dat wij uitgeput zijn en weer wat anders moeten gaan probeeren. De Amsterdamsche school was een poging om eens heelemaal vrij te zijn, men wilde schilderen met baksteen en boetseeren met dakpannen, glas in lood en ijzer. Het heeft maar kort geduurd en de vlam ging uit omdat er geen olie meer was. De leeuweriken waren inderdaad omhoog geschoten. Alleen jammer dat zij niet terugkwamen.

Intusschen waren de Stijl-mannen op marsch gegaan, gevolgd door de lieden van de nieuwe zakelijkheid. Geen romantiek meer, geen maneschijn, geen schoonheid der natuur. Inplaats van den schilderskwast de rekenschuif, de maatstok, de mensch als maatstok, het wettelijke minimum. Vlakke gesloten vormen, het ongebroken oppervlak, rythme in plaats van afwisseling. Op zichzelf een gezonde reactie op een zwoele in wezen anti-bouwkundige roman-

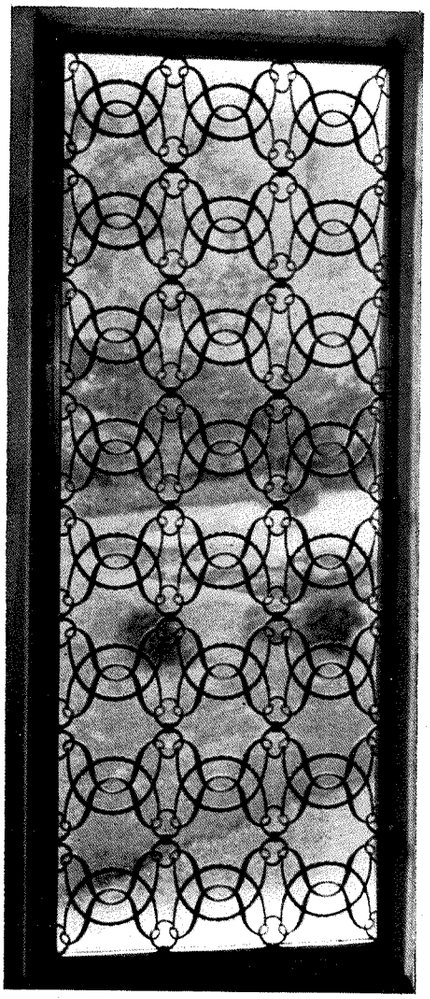

TUINHEK NAAR ONTWERP VAN RAYMOND SUBES
(FOTO UIT „ART ET DECORATION" APRIL 1934)

GESMEED IJZEREN HEK AAN EEN BINNENPLAATS VAN EEN HUIS TE MILAAN
(FOTO: PAUL KOCH, FRANKFURT A. M. OVERGENOMEN UIT „DIE SCHRIFT IN DER BAUKUNST")

tiek, maar toch onvruchtbaar, omdat uitsluitend gedacht wordt aan de schoonheid van het abstracte menschelijke beeldingsvermogen. In vlakheid en rechtlijnigheid verdwijnt het ornament als een overbodig en rythme storend element. Ook het smeedwerk valt ten offer aan dezen te intellectueelen drang naar zuiverheid.

Hekwerken van vierkant of hoekijzer, gelaschte buizen met vullingen van harmonicagaas, hebben niets meer met de oude smeedtechniek te maken. Langzamerhand is de smeedkunst afgestorven, deze mannelijke, prachtige, levendige kunst, in een tijd waarin het meest gepraat werd over veredeling van het ambacht, doch waarin de architecten hun cultureele verplichtingen vergaten....

In Duitschland heeft men ingezien dat aan het verval van de handwerktechnieken een eind moest komen. In dit kader heeft de Reichskulturkammer aan de architecten meer toepassing van kunstsmeedwerk aan alle openbare gebouwen tot plicht gesteld. Wanneer van boven af zulk een beweging wordt geleid en aangemoedigd, kan het niet anders of het particuliere bouwen moet volgen.

„Doch wird unsere Zeit nur dann Kunstschlosserarbeiten von dauerndem Wert schaffen, wenn sie sich auf die gute alte Handwerktechnik zurückbesinnt und wenn sie für ihre Arbeiten Formen zu finden weisz, die dem Gestaltungswillen der eigenen Zeit entsprechen und nicht anderen Stilepochen entlehnt sind. Wir sind überzeugt, dasz sich solche Kräfte wecken lassen, denn der Kunsttrieb, die Freude am schmückenden Beiwerk, sind im deutschen Volk auch heute noch vorhanden" schrijft Hans Scheel in „Die Schmiedearbeiten". En verder: „Dabei musz von Grund auf neu begonnen werden, und es ist ehrlicher, mit bescheidenen wirklich geschmiedeten Stücken zufrieden zu sein, als so zu verfahren, wie es um die Jahrhundertwende geschah."

Ook in ons land valt er op het gebied van herleving van het kunstsmeedwerk nog veel te doen; ook in ons land kunnen die sluimerende krachten weer worden opgewekt, waartoe de architecten krachtig kunnen medewerken.

R.

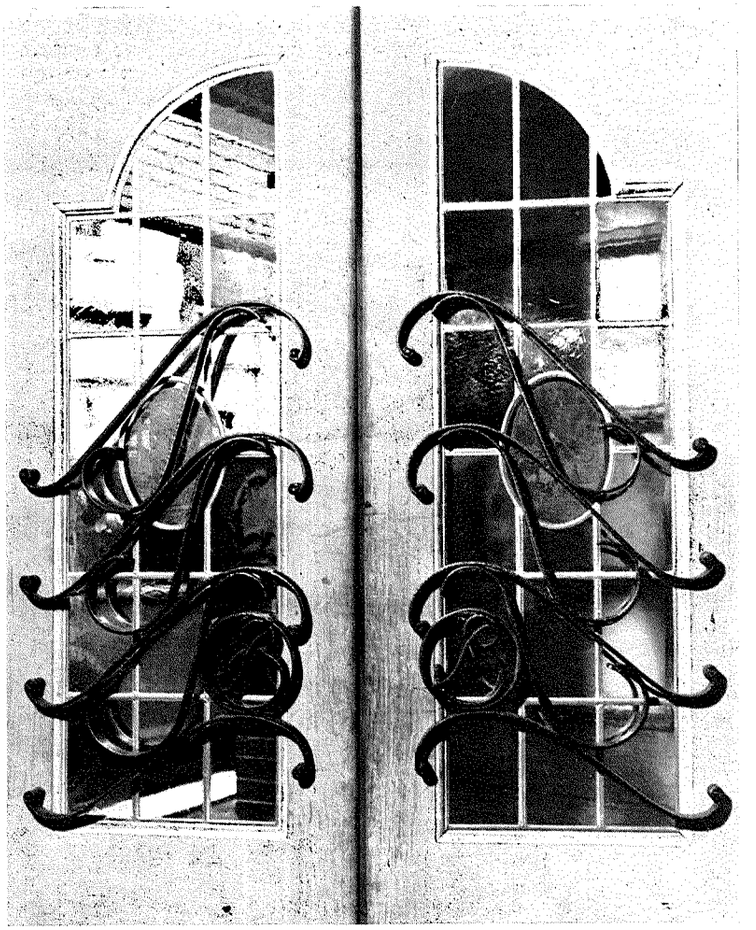

DEURHEKJES AAN HET RESTAURANT „IN DE SMIDSE"
TE AMSTERDAM. ONTW. DR. IR. G. A. C. BLOK
(FOTO DR. IR. BLOK)

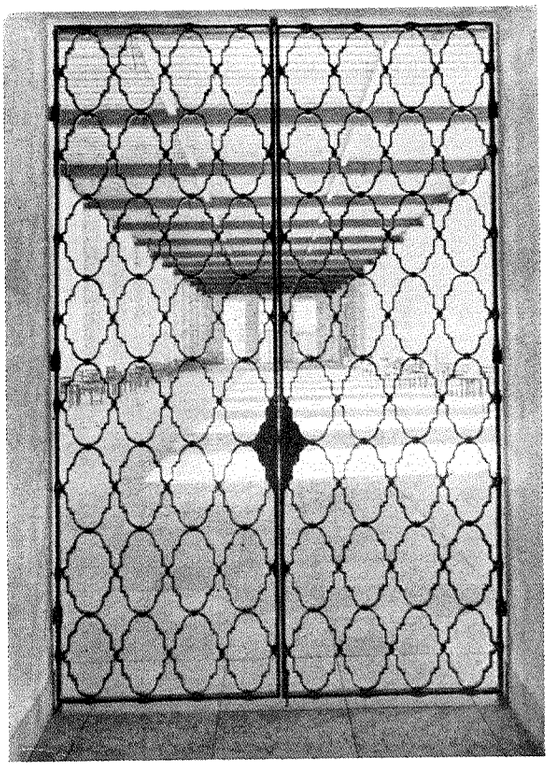

HEK IN DE CONCERTZAAL VAN BAD WIESSEE
ARCH. BRUNO BIEHLER

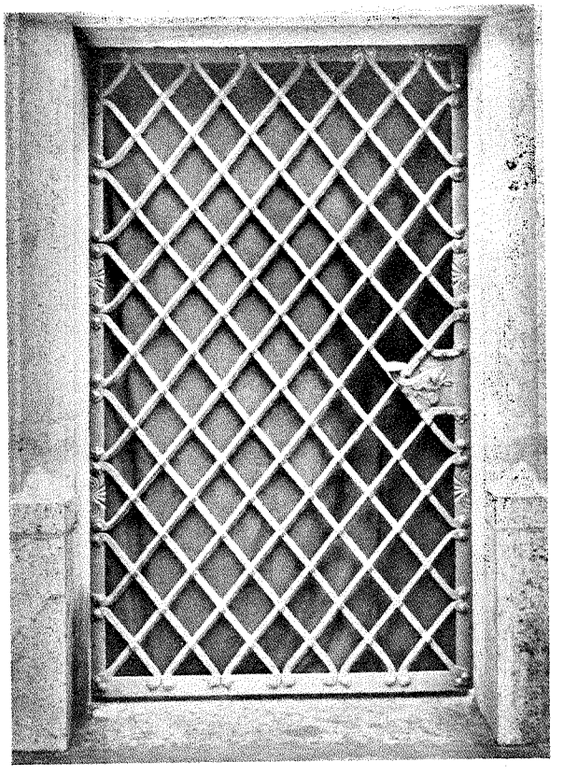

HEK AAN HET KARTHAUS TE KEULEN
ARCH. KEIBEL. KUNSTSMID CARL WYLAR

(FOTO'S OVERGENOMEN UIT ARCHITEKT UND BAUHANDWERK, HEFT 4. „SCHMIEDEARBEITEN". VERLAG JULIUS HOFFMANN)

GESMEED IJZEREN HEK BIJ EEN BOERDERIJ TE BERGAMBACHT (1610)

TEEKENING DOOR J. VERHEUL Dzn. UIT „MERKWAARDIGE INRIJHEKKEN EN POORTINGANGEN IN EN OM ROTTERDAM". DEEL 2

REORGANISATIE ARCHITECTENBEROEP.

Wat nu weer!, zullen velen opmerken.
Het eenige dat wij architecten noodig hebben is vrede, een onbeperkte toewijzing van bouwmaterialen, een breed beleggersfront in onroerende goederen, een verhoogde welvaart, ondernemingsgeest, teekenpapier en potlood en dan zal de zaak wel weer draaien.
Wederopbouw, eenige boerderijen, woningbouw, een paar winkels en dan zijn de moeilijke tijden snel vergeten.
Wij poetsen onze oude relaties nog eens wat op en dan zal er werkelijk wel wat werk komen.
Als dan de Duitsche bezetting ook nog wat soepel is, daarbij een flink aantal collega's in Duitschland en desnoods in Polen of Rusland werk geeft, zoodat hier de spoeling wat dikker wordt, nu, dan zit er in ons vak nog een behoorlijke boterham.
Ja, dat zou nog zoo gek niet zijn, tenminste voor bepaalde groepen, die daarvan profijt kunnen en weten te trekken.
Zooals overal in de samenleving, is ook in de bouwwereld een gedeelte gebaat bij bestendiging of zoo spoedig mogelijken terugkeer van den ouden gang van zaken.
Een ander deel is overtuigd, dat er nog veel dient te veranderen, voordat ook zij tevreden kunnen zijn.
Hun streven is daarbij dikwijls geboren uit een baatzuchtig verlangen er dan wat „beter" of „wijzer" van te worden, waarmee zij dan bedoelen, meer geld te verdienen en het wat makkelijker te krijgen in hun strijd om het bestaan, het te krijgen, zooals die groote collega's het hebben.
De werkelijke beteekenis van het „beter" en „wijzer worden", ontgaat hun daarbij vaak, terwijl juist dit het eenig richtinggevende doel moet zijn en daarbij niet slechts beperkt mag blijven tot enkelen, doch het geheele bouwwezen omvattend, met allen, die daarbij rechtstreeks, dan wel zijdelings betrokken zijn.
In dit verband staat de architect als cultuurdrager in het centrum der belangstelling, waarbij de kwalificatie „cultuurdrager" terstond de belangrijkheid van zijn persoon en werk aangeeft.
De cultuurwaarden, die hij uit hoofde van zijn beroep heeft te beveiligen en te scheppen, zijn geen handelsobject doch een onvervreemdbaar cultureel bezit van ons volk en het is deze Nederlandsche volksgemeenschap, die door den architect in het heden en voor de toekomst gediend moet worden en die aan den architect daarmede een groote verantwoordelijkheid oplegt.
Niet allen begrijpen nog wat het beteekent cultuurdrager te zijn en velen hebben nog niet het juiste begrip, wat en hoe de plaats is van den architect in de volksche arbeidsgemeenschap.
Een bewijs daarvan is wel een advertentie in het Bouwkundig Weekblad van 13-12-'41, waarbij het nog mogelijk blijkt, dat nu nog, een „architect", „in een belangrijk Groningsch centrum" een „oude architectenpraktijk" ter overname aanbiedt aan wellicht den hoogsten bieder „met industrieele ervaring of opleiding", die „bij voorkeur Vrijzinnig Hervormd of Roomsch-Katholiek" moet zijn.
Wat zal onze volksche cultuur gediend zijn met de industrieele scheppingen door deze Vrijzinnig Hervormde ziel en hoe goed heeft deze architectonische koopmanschap den nieuwen tijd aangevoeld, om ten gerieve van de eventueele Roomsch-Katholieke opdrachtgevers, dit „Groningsch Centrum" te dienen met Roomsch-Katholieke woningen en Roomsch-Katholieke industriebouwsels.

Er is slechts één lichtpunt in dit nevelig begrijpen van den nieuwen tijd. Sinds kort ziet men, al of niet uit goed begrip in, dat men zulk een plaats niet meer kan aanbieden aan den „liberaal israëliet" en dat inzicht stemt toch verblijdend.

Zonder twijfel zijn er echter vele architecten, die zich zeer goed bewust zijn van hun hooge roeping.

De producten van hun arbeid zijn even zoovele bewijzen van hun ernstig pogen, waardevolle volksche cultuurmonumenten in het heden te scheppen en aan het nageslacht over te dragen.

Een ordening wordt dan ook nimmer gemaakt, en bindende regelingen worden nooit uitgedacht om den goeden werker in zijn arbeid te bemoeilijken.

Zeker, ook de goede werker zal eenig ongemak ondervinden, doordat hij zich vanzelfsprekend ook zal hebben te houden aan een regeling, die echter niet tegen hem, doch eerder voor hem is gemaakt; die hem zal steunen en beschermen in zijn strijd tegen een ieder, die geen rekening houdt met de opvattingen, zooals hij die voor de volle waarde onderschrijft.

Het streven om de bouwkunst en het architectenberoep tot een steeds hooger peil te verheffen is in het geheel niet nieuw, slechts de wijze waarop en de middelen daartoe zijn anders en zullen ongetwijfeld tot een beter resultaat leiden.

Het pogen van allerlei kleinere en grootere architectengroepeeringen, de arbeid van schoonheidscommissies, welstandscommissies en van het bureau voor Monumentenzorg, de bemoeiingen van allerlei andere lichamen en vereenigingen zooals de Bond Heemschut en de vereenigingen Tot behoud van Natuurschoon, Hendrik de Keyser, De Hollandsche Molen, De weg in het Landschap, Menno van Coehoorn en zoo talloos vele andere, hebben in de jaren, die achter ons liggen, veel en zeer nuttig werk verricht.

Toch heeft dit geheele systeem van vrije krachten het groote bezwaar een centrale leiding te missen, die met meer autoriteit, sneller en met meer resultaat, haar richtinggevend woord kan doen hooren.

Bij een centraal organisatiesysteem is het dan daarbij beter mogelijk voor excessen te waken, zooals die zoo veelvuldig voorkwamen bij bemoeiingen van schoonheidscommissies en dergelijke instellingen, excessen die minder sympathie voor hen wekten, dan zij in werkelijkheid dienden te ondervinden.

Het voorkomen van deze bezwaren bleek in den regel niet mogelijk, omdat eenvoudig het heerschende systeem daartoe de gelegenheid niet bood.

Het is onnoodig verder over dit onderwerp hier uit te weiden, er is daarover reeds zooveel gepraat, dat men tenslotte den uitweg, die toch zoo eenvoudig zal blijken te zijn, niet meer kon zien.

Daarbij was een vrees voor een autoritair systeem er wel zoodanig ingepompt, dat men toch vooral met behoud van den zoo op traditie en volksaard berustenden vrijheidszin, allerlei lapmiddelen verzon en toepaste, die alle ruimte en mogelijkheden openlieten voor willekeur en tweespalt, bij het bieden van volop gelegenheid voor een ordening voor de vriendjes, een ordeningssysteem, dat zoowel in het maatschappelijke, als in het politieke leven kenmerkend was voor de tijden, die achter ons liggen.

Voor het verrichten van het goede zal ruimschoots vrijheid blijven, ook in de gebondenheid, die de nieuwe tijd zal brengen.

Door de gebondenheid worden slechts allen, die bij het bouwwezen betrokken zijn en tevens de geheele Nederlandsche Volksgemeenschap beschermd tegen al hetgeen indruischt tegen hunne belangen, met verwerping van de zuiver persoonlijke belangen van den eventueelen verstoorder, indien zijn belangen niet overeenkomen met het gemeenschapsbelang.

In eenige volgende artikelen zullen wij onze inzichten bespreken aangaande de verhoudingen van den architect en den opdrachtgever onderling en hun positie in den nieuwen tijd.

Daarbij zullen dan tevens ter sprake komen de wijze van aanbesteding, de wijze van uitvoering der werkzaamheden, de medewerking van specialisten, de honorariumregeling en zoovele andere zijden van het architectenberoep, gezien in het licht van den nieuwen tijd.

J. C. SMISSAERT.

BOEKBESPREKING.

VAN GENDT'S BOUWKALENDER 1942, vermeerderd en omgewerkt door Ir. W. Tak, 72ste jaargang. Uitg. L. J. Veen N.V., Amsterdam. ƒ 3.50.

De 72ste jaargang. Heele generaties van architecten en bouwkundigen hebben in den loop van de jaren in Van Gendt's Bouwkalender antwoord gekregen op vele vragen. Een goede oude bekende, die ons niet vergeet en dien wij niet vergeten.

WIJ BLIJVEN SCHILDEREN! Handleiding voor het schilderen met olievrije materialen en voor het gebruik van oliehoudende materialen op diverse objecten. Bevat gegevens betreffende distributiemaatregelen en andere bepalingen en voorschriften, door J. A. Lammers. ƒ 4.50. Uitg. v/h van Mantgem & de Does N.V. Amsterdam. Dit boek staat wel in het „teeken des tijds". Het is bekend hoe moeilijk het voor schilders en verffabrikanten en handelaren is om de noodige materialen en grondstoffen te betrekken en hoe spaarzaam met de oude moet worden omgegaan. De fabrikanten hebben niet stilgezeten en geholpen door den voortgang der techniek, nieuwe verven, vernissen en andere producten in den handel gebracht, welke bijzondere eigenschappen hebben. De schilder moet de nieuwe materialen en werkmethoden leeren kennen. Niet alleen de schilder moet op de hoogte zijn wat met het schilderen in dezen tijd samenhangt, doch ook allen die met bouwen te maken hebben. Schilderen is niet eenvoudiger geworden! Er zijn werkzaamheden die men vrij kan uitvoeren en werkzaamheden waarvoor „vergunning" noodig is. Er zijn distributievoorschriften en beperkende bepalingen. Ongetwijfeld voorziet dit boek in een behoefte.

MELKVEESTALLEN, door H. J. van Houten, Rijkslandbouwarchitect, en lector aan de landbouwhoogeschool te Wageningen. Tweede druk N.V. Gebr. Zomer en Keuning's Uitgeversmij Wageningen. ƒ 0.80. Nu er in dezen tijd een grootere belangstelling is voor land- en veebedrijf is het noodig voor architecten en vaklieden richtlijnen te geven, waarmede bij het bouwen van melkveestallen rekening moet worden gehouden. In dit boekje zijn tusschen den tekst teekeningen van de verschillende stalvormen met eenige details opgenomen, zoomede enkele thermische gegevens: „Het bouwen van stallen is een bouwhygiënisch en warmte-technisch probleem".

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 7 MAART 1942 NUMMER 10

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar.
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

FOTO ARCHIEF B.N.A.

AFBEELDINGEN VAN OUDE BOUWKUNST EN OUDE ARCHITECTUURTEEKENINGEN.

Bovenstaande teekening voor een (Empire) gevel van een woonhuis is een fraai voorbeeld van vroegere teekenkunst. De ragfijne lijnen in Oost-Indische inkt en de daarmede getinte vlakken en schaduwen getuigen van een groote teekenvaardigheid. Men lette voorts op de nauwkeurig overwogen verhoudingen der ramen. De teekening is in het bezit van den B.N.A.

ARCHITECT J. P. STOK.

Te Rotterdam is op 19 Februari overleden architect J. P. Stok, oud 79 jaar. Hij heeft zijn opleiding gehad aan de Rotterdamsche Academie, aan de Koninklijke Academie te Brussel en aan de Polytechnische school te Delft, waar hij de colleges volgde van Prof. Gugel en le Comte. Daarna vestigde hij zich als architect te Rotterdam, waar hij al spoedig een uitgebreide practijk had.

Tot zijn voornaamste bouwwerken behooren: het Waalsche Weeshuis te Den Haag, het pand van de firma Ulrich te Rotterdam, de drukkerij der firma Kuhn te Rotterdam, het pand van de firma de Lange te Rotterdam, het café der Zuid-Hollandsche Electrische Spoor te Rotterdam, het kantoorgebouw der firma Nievelt Goudriaan te Rotterdam, de graansilo der Graansilo Mij. te Rotterdam, het pakhuispand der firma van der Lucht te Rotterdam, het kantoor der Badische Actien Gesellschaft te Rotterdam, het reptielengebouw in de Diergaarde te Rotterdam, de tapijtfabriek van de firma Stevens te Rotterdam, het kantoorgebouw der firma Wibout te Vlissingen, het pakhuispand van Blauwhoedenveem te Rotterdam, het kantoorgebouw van de Rotterdamsche Bankvereeniging te Rotterdam, het kantoorgebouw van de Mij. de Schelde te Vlissingen, het kantoorgebouw der Steenkolenhandelsvereeniging te Rotterdam. Verder heeft de heer Stok vele woonhuizen, villa's enz. gemaakt door het geheele land, waarvan goede specimen te zien zijn van Nederlandsche architectuur.

WINKELHUIS VAN DE FIRMA C. ULRICH EN ZOON AAN DE LEUVEHAVEN TE ROTTERDAM
J. P. STOK ARCH.†

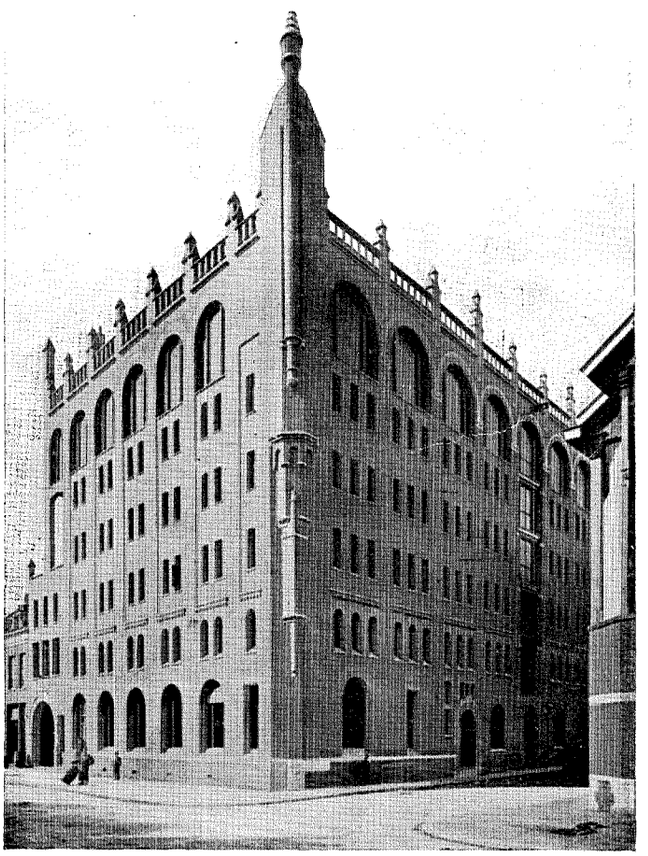

PAKHUISPAND DER FIRMA W. VAN DER LUGT TE ROTTERDAM
J. P. STOK ARCH.†

(FOTO'S UIT: UITGEVOERDE WERKEN VAN J. P. STOK WZN. DOOR JHR. J. A. GRAEFLAND)

Stok is in het begin dezer eeuw een figuur van bijzondere beteekenis geweest in de Rotterdamsche architectenkring. Hij behoorde ook tot de oprichters van den B.N.A.
Aan de vorming van jongeren heeft hij als leeraar aan de academie te Rotterdam zijn krachten vele jaren gegeven.
Hoezeer hij ook als bekwaam architect gewaardeerd werd, blijkt uit het feit, dat hij gedurende 25 jaar examinator is geweest voor de examens voor bouwkundig en civiel ingenieur aan de Technische Hoogeschool te Delft.
Met den heer Stok is een bekwaam architect en een goed collega heengegaan wiens nagedachtenis wij in eere zullen gedenken.

R. J. HOOGEVEEN.

HENDRIK BRAND.

Op 25 Februari j.l. overleed te Dordrecht de architect Hendrik Brand, die vele jaren als architect aan den Dienst van Gemeentewerken aldaar verbonden is geweest.

DE HISTORISCHE SCHOONHEID VAN HOORN.

EEN ARCHITECTONISCH CULTUURDOCUMENT.

In het verleden ligt het heden, in het nu wat worden zal. Deze dichtregel van een van onze vaderlandsche dichters herinnert er aan, dat wij allen min of meer leven tusschen herinnering en verwachting. Het denken kan retrospectief gericht zijn — dit is bij de historici het geval — of sterk vooruitziend — dit is het voorrecht van de droomers en idealisten, die dikwijls concipieeren, hetgeen een later tijdperk verwezenlijkt. Wat de cultuur betreft is dit zichtbaar eenerzijds in een streven tot behoud van het oude, anderzijds in tal van nieuwe experimenten. Een synthese van de beide stroomingen strandt meestal op de onmogelijkheid, hedendaagsche architectonische problemen in oude steden op te lossen. Dat komt op merkwaardige wijze aan het licht, wanneer plotseling een oude stad, zooals Middelburg, herbouwd moet worden. De oude barokhuizen zijn wat hun indeeling betreft op geheel andere woonbehoeften ingericht dan de twintigste eeuw kent en zoo gaat men b.v. tot hybrische oplossingen over, door dergelijke gebouwen te herscheppen in huizen, die voor bewoning door drie of meer gezinnen dienst moeten doen, een volkomen onarchitectonische werkwijze. Dat wijst op de impasse, waarin de bouwkunst verkeert. Terug naar het verleden kan men niet gaan, zonder in maskerade te vervallen en voor nieuwe stijlelementen is de basis nog niet aanwezig. Beide stroomingen, hoewel jegens elkaar niet steeds even tolerant, hebben uiteraard een diepen grond. Al schijnt hier te lande een samenwerking tusschen Heemschut en de moderne architecten, zooals men die b.v. in Zwitserland sedert jaren kent, nog tot de utopieën te behooren, men mag in afwachting daarvan toch ten minste een bepaalde wederzijdsche waardeering verwachten, die op den duur zal moeten leiden tot een begrip van de contrapunctiek tusschen het oude en het nieuwe, die in de architectuur kan bestaan. In Duitschland is dit destijds door Schultze Naumburg ingezien. Met het conserveeren van het oude alleen komt de bouwkunst niet verder, ieder nieuw vraagstuk vereischt een vooruitzienden geest, dus zullen beide stroomingen, de behoudende en de vooruitstrevende, zich gelijktijdig moeten kunnen ontwikkelen. Het verheugende is, dat de Heemschutbeweging, gestuwd min of meer door den negativistischen tegenzin in de nieuwe architectonische proefnemingen, meer dan ooit de wind in de zeilen krijgt, nu de onvergankelijke waarden, die in de documenten van oude bouwkunst aanwezig zijn, in bijzondere mate de aandacht van de overheid hebben, omdat zij wellicht een der bases kunnen vormen van de herleving der nationale cultuur. Veel van hetgeen de kenmerken onzer voorouders symboliseert valt inderdaad nog te redden, ofschoon er in vele opzichten op uiterst roekelooze wijze mede is omgesprongen. Het is een merkwaardig verschijnsel, dat deze kenmerken in hun zuiversten vorm zich hier te lande zoowel als elders meer in de randgebieden hebben gemanifesteerd dan in de groote steden, waar van oudsher afstompende en nivelleerende invloeden zich hebben doen gelden. Vooral de gebieden, waarvan het karakter door de natuurlijke omgeving werd bepaald, de zeegebieden en de landbouwstreken zijn ware schatkamers van oude cultuur. De Zuiderzee was een van die gebieden en het was een voortreffelijk denkbeeld thans, nu de Heemschutgedachte sterker leeft dan ooit, aan een van haar schoonste steden, Hoorn, een boekje te wijden. Het is geschreven door J. C. Kerkmeijer als nr. 10 van de Heemschutserie (uitgave C.V. Allert de Lange, Amsterdam), met teekeningen van den schrijver en afbeeldingen uit de rijke verzameling van het West-Friesche museum, waarvan er hier enkele zijn afgedrukt. Het begint met een loflied van Vondel op de „wijdvermaarde zeestad Hoorn" en wekt verder in een levendige beschrijving het beeld van een typisch oud Nederlandsch cultuurgebied, dat in de Renaissance zijn bloei beleefde, de eeuw van de Oost- en West-Indische Compagnie, toen haar schepen de zeeën bevoeren en zoo noodig ook te Hoorn werden gerepareerd. Tot nu toe is, ofschoon hier met de drooglegging van de Zuiderzee belangrijke veranderingen zijn ingetreden, de ligging van de stad aan het IJsselmeer schilderachtig gebleven en zelf maakt de stad nog een indruk van ruimte, van een plaats, waar vroeger weelde heerschte. Uit de relieken, die de stad bezit, spreekt volgens den schrijver echter niet alleen welvaart, maar ook het verlangen, de woningen en de gebruiksvoorwerpen zoo mooi mogelijk te

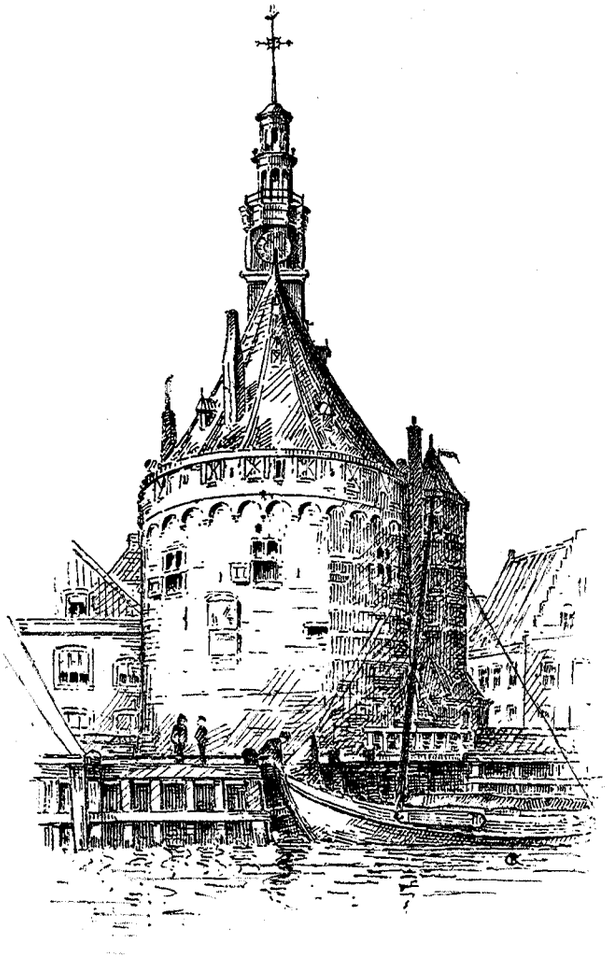

HOOFDTOREN TE HOORN (GEBOUWD 1552)
VAN DEN ZEEKANT GEZIEN

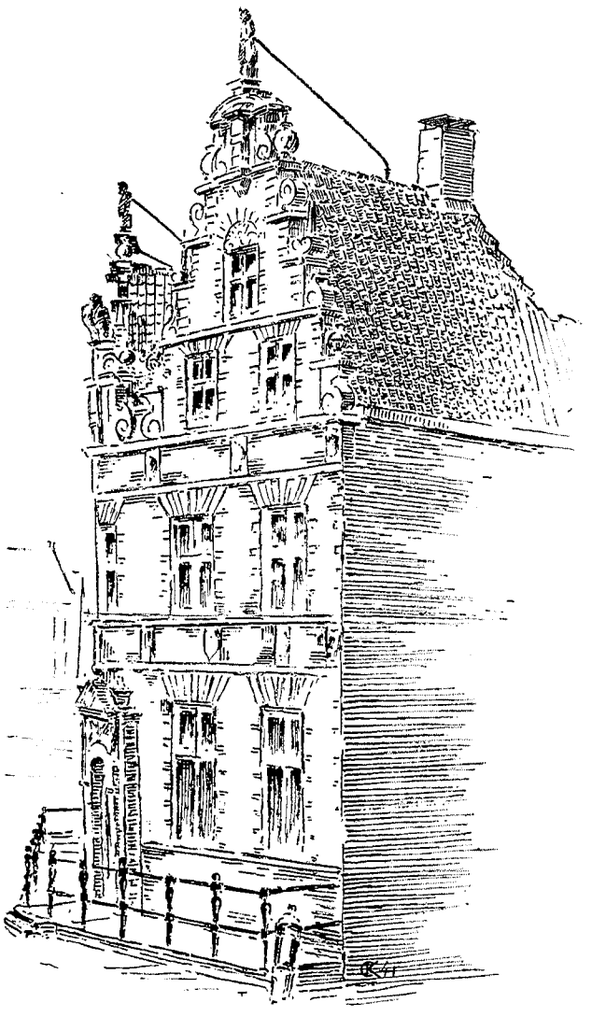

VOORMALIG STATENLOGEMENT, THANS
STADHUIS TE HOORN (1613)

(AFBEELDINGEN UIT: J. C. KERKMEIJER. DE HISTORISCHE SCHOONHEID VAN HOORN. HEEMSCHUTSERIE NO. 10.)

maken. Veel van deze schoonheid is echter verloren gegaan in een tijd, waarin er niets voor werd gevoeld; veel is voor een luttele som in handen van anderen overgegaan en veel is vernietigd. Gelukkig ziet het er naar uit, zegt de heer Kerkmeijer, dat door de veranderde inzichten aan de verminkingen op groote schaal een einde is gekomen. De stichting van het West-Friesche Museum in 1876 is een stap in de goede richting geweest; het was een teeken, dat er een groep menschen was, die voelde voor hetgeen in vroegere eeuwen tot stand kwam. De verzameling van voorwerpen van kunsthistorische waarde wordt nog steeds uitgebreid. Een volgende stap was de oprichting in 1917 van de vereeniging Oud-Hoorn met medewerking van het Gemeentebestuur, welke zich voornamelijk heeft bezig gehouden met het restaureeren van oude gebouwen. Zekerheid omtrent het lot van belangrijke monumenten, wanneer deze in verkeerde handen waren, konden echter ook deze beide stichtingen niet geven. Eerst toen het gemeentebestuur er in 1928 toe overging, een monumentenverordening in het leven te roepen, was het niet meer mogelijk, gebouwen van waarde te sloopen of er fragmenten van te verkoopen. De tijd is rijp, om den wensch van den schrijver, wiens werkje gedragen wordt door een groote liefde voor de oude stad, te vervullen: „dat steeds meer moeite gedaan wordt, om een harmonisch geheel te verkrijgen, want in de 19e en 20e eeuw is tusschen het oude veel verrezen, dat afschuwelijk is en hoe eer hoe beter verdwijnen moest."

Hoorn dateert ongeveer uit het jaar 1300, in 1356 kreeg het stadsrechten. In de Chronyk van Hoorn vermeldt Theodorus Velius in 1316 „drie Broeders, Hamburgers en Brouwers van haer neeringe, die daer veel met haer Bieren quamen handelen. Dese siende de goede gelegentheydt van deze plaetse, mitsgaders de groote toeloop van Menschen die daer was, vonden goed, daer elk een Huys te setten, en dat tot Herbergen. Dese drie Huysen waren 't eerste gebou van Hoorn". Een andere kroniek zegt echter, dat in 726 „Hornus, die Bastaert Soon van Coninck Radbodes in Westvrieslant in een hoek lants een stede bouwde, die hij met een cleyn beschermsel ende graft omtogen heeft ende nae hem selve Horne noemdet". En Winsemius, de Friesche kroniekschrijver vertelt, dat Hoorn in 719 gesticht is door Hornus. Den bloeitijd, vooral merkbaar op het gebied van bouwkunst en nijverheid, beleefde de stad eerst omstreeks 1650, daarna taanden energie en ondernemingslust tengevolge van de gewijzigde omstandigheden en op het einde van de 18e eeuw raakte de plaats in verval. In de negentiende eeuw kreeg zij een ander uiterlijk. Groote zeeschepen kwamen er niet meer, de havens waren dus niet meer noodig; zij groeiden dicht,

ISOLATIE STEEN

„POLISOL"

gebakken steen van sponsachtige structuur

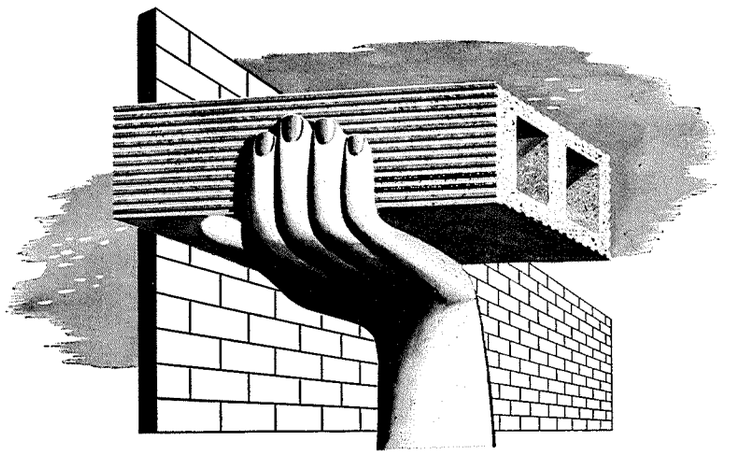

diverse afmetingen

extra licht · spijkerbaar · klankvrij · krimpvrij · warmte-en koude-isolerend. onbrandbaar · geluiddempend

distributie vrij
uit voorraad
leverbaar

E. M. VAN DE POL'S
HANDELSONDERNEMING - DEN HAAG - TEL. 117256

EEN PRODUCT VAN DE VELUVINEFABRIEKEN TE NUNSPEET!

DYCKERHOFF'S
CEMENT HANDELMAATSCHAPPIJ N.V.

RAAMWEG 15
's-GRAVENHAGE

TELEFOON: 117518
TELEGR.: DYCKHAM

levert aan den Handel:

- Kluitkalk en Poederkalk
- Mest- en Voederkalk
- „Freya" Kalkmergel
- Kalksteen
- Ruwe Gips, Stucadoors- en Modelgips
- Blauwe Hardgips
- Gipsplaten
- Steengaas
- „Bacula" Houtweefsel
- „Atex" Isolatie-Board
- „Krages" Hard-Board
- „Torfotekt" Houtwolplaten
- „Torfoleum" Platen
- Bimscementartikelen
- „Novitekt" platen m. opgespoten verflaag
- „Ambilit" vloer- en wandtegels
- Vuurvaste steenen
- Asbestcementplaten (vervangingsproduct)
- Huizen en Barakken van hout en bims betonplaten
- Kaolin en Edelkaolin (ruw en gemalen)
- „Rosenthal" Porceleinen afvoerbuizen
- Marmorgruis
- Krijt (ruw en gemalen)
- Klei
- Talk
- Cement uitsluitend voor Export

Bovenkant

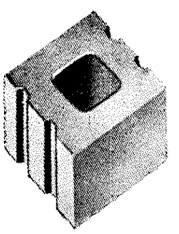

EEN SCHOORSTEEN, DIE AAN HOOGE EISCHEN VOLDOET WORDT GEBOUWD MET **SOLIDUS-SCHOORSTEENBLOKKEN**

ISOLATIE IS GOED VERZORGD

INVALLEND REGENWATER WORDT DOOR POREUZE WAND OPGENOMEN.

KANS OP LEKKEN IS ZEER GERING.

GLADDE WANDEN MET AFGERONDE HOEKEN

VERNAUWINGEN OF VERWIJDINGEN BIJ SLEEPEN OF TREKKEN UITGESLOTEN.

SOLIDUS SCHOORSTEENEN ZIJN NIET DUUR.

Onderkant

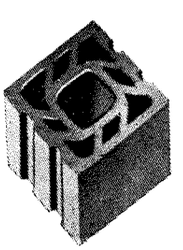

N.V. DAKPANNEN- EN KLEIWAREN INDUSTRIE
„DE VALK" v/h J. MEUWISSEN
ECHT.

werden gedempt en in grasland veranderd. Vele huizen werden afgebroken en de open terreinen met boomen beplant, maar toch is er nog zeer veel moois over, waarvan de schrijver een opsomming geeft. Een van de grootste rijkdommen vindt men er in de eenvoudige Noorderkerk, de z.g. armenkerk. De armen hadden hier n.l. een afzonderlijken dienst, een verschijnsel, waarop de schrijver niet verder ingaat. Uit deze periode zijn nog aanwezig een voorlezersbank en een bank voor ouderlingen of diakenen. Dit meubilair is tot den meest elementairen grondvorm teruggebracht. Voor menschen, die een studie maken van kerkmeubelen en tot den oervorm willen teruggaan, is hier een mooi voorbeeld. De kistvormige voorwerpen zijn geelachtig eikenhout geschilderd, een kleur zooals vele kerkbanken in Nederland hadden; versiering komt er niet aan voor; dat was niet noodig. Voor Bosboom was dit geheele geval aanleiding om een prachtig kerkinterieur te maken, met aandachtig luisterende kerkgangers. De schrijver roept door de beschrijving van vele architectonische documenten tegelijk een levendig beeld op van den bloeitijd van het stadje, dat een cultureel centrum is geweest. Want niet alleen de bouwkunst kwam er tot grooten bloei, maar ook de glaskunst, met de voortbrengselen waarvan helaas op ruwe wijze is omgesprongen, de zilversmeedkunst en verscheidene andere kunstambachten.

Uitvoerig behandelt de schrijver de verschillende architectonische overblijfselen uit den bloeitijd en de restauraties, lang niet altijd gelukkig, welke zij hebben doorstaan. Een van de meest opmerkelijke verdedigingstorens uit het begin van de 16e eeuw is hier te vinden: de hoofdtoren, die in het jaar 1532 tot stand is gekomen. Geheel de omgeving met als middelpunt deze toren is, hoewel er ook storende bouwproducten zijn verrezen, nog altijd een onderwerp voor vele schilders. Ook het gezicht over het water met de mooie luchten maakt een frappanten indruk, hoewel hieraan veel is bedorven door het dichte struikgewas op het land, waar vroeger een haven was. Zoo verliest Hoorn nu en dan eens een veer, aldus de verzuchting van den schrijver. Hij vervolgt de geschiedenis van de stad, die in belangrijke mate een bouwgeschiedenis is, chronologisch. Het eerste renaissancegebouw was het in 1563 gestichte St. Jansgasthuis. Het was een tijd van toenemenden bloei en als de 17e eeuw haar intrede doet, blijkt duidelijk, dat Hoorn meetelt als koopstad. De Oost-Indische Compagnie was opgericht en een van haar kamers was te Hoorn gevestigd. Voor haar bewindhebbers werd een „fraye kamer opgerecht en was op de Nieuwestraet in 't voor eynde van Sinte Geerten klooster", waarin Jan Pz. Coen, de stichter van Batavia en grondvester van het Nederlandsche gezag in Indië, als bewindhebber heeft gezeteld. Wij ontmoeten verder als belangrijke figuur o.a. Hendrick de Keyser, den architect van het omstreeks 1609 gebouwde Waaggebouw, dat geheel van natuursteen werd opgetrokken. Het ondergedeelte er van is steeds gebruikt voor het wegen van kaas, varkens enz. Een dertig jaren geleden kon het er schilderachtig uitzien op de Donderdagsche kaasmarkt. De waag in vol bedrijf, het geheele plein er voor vol gele kaas, waartusschen boeren en kooplieden van heinde en ver en de af en aanloopende kaasdragers met hun witte pakken en gekleurde hoeden, die

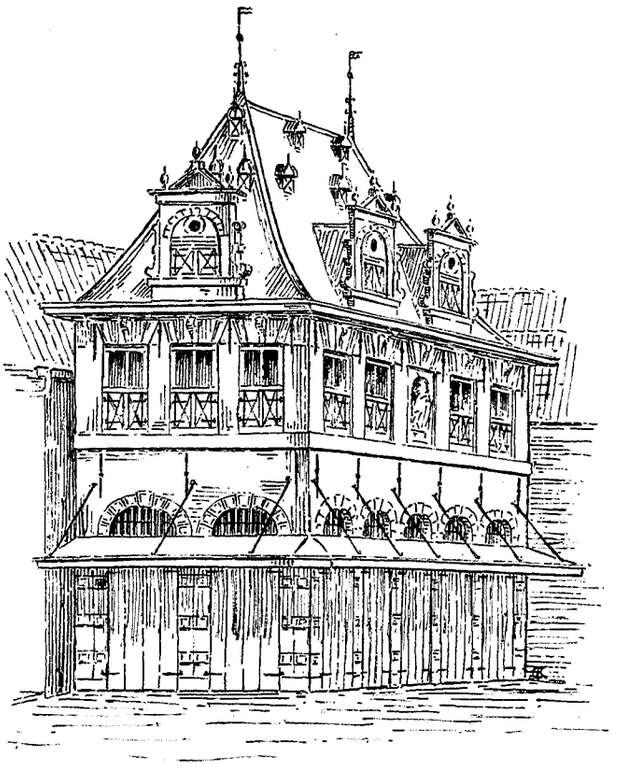

WAAG TE HOORN. GEBOUWD IN 1609. HERSTELD IN 1914.

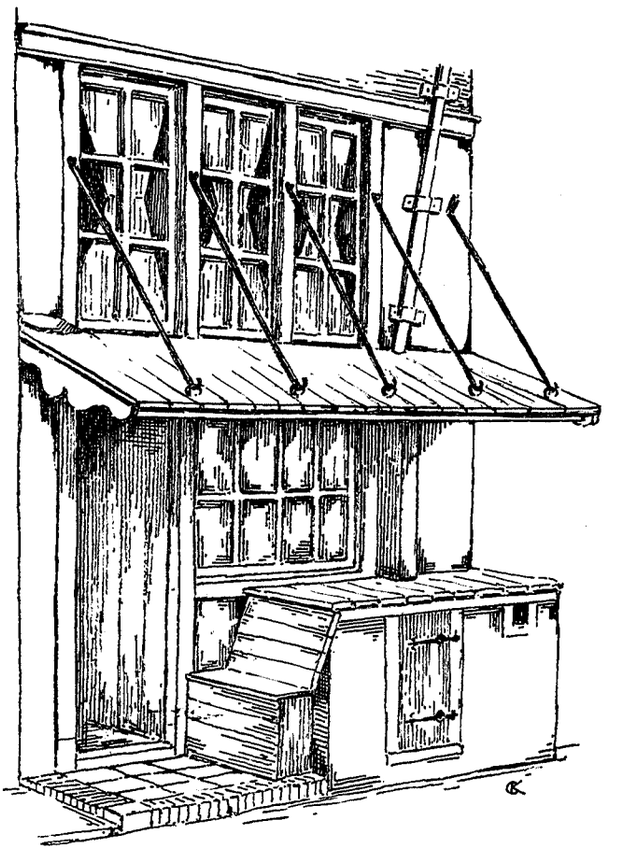

17E EEUWSCH HUIS MET LUIFEL AAN „ONDER DE BOOMPJES" TE HOORN.

(AFB. UIT J. C. KERKMEIJER. DE HISTORISCHE SCHOONHEID VAN HOORN. HEEMSCHUTSERIE NO. 10.)

twee aan twee in dezelfde kleur geschilderde berries met kaas wegdroegen, om ze te laten wegen. Het geheel was een tinteling van kleur, met het mooie statige gebouw, dat getuigt van een meesterhand, op den achtergrond. Van deze levendigheid is zoo goed als niets over. De Donderdagsche markt is er nog en er wordt nog kaas gewogen ook, maar er zijn weinig stapels, vergeleken bij vroeger. In de jaren 1912-1914 is de Waag gerestaureerd. De natuursteen is vernieuwd, in plaats van arduinsteen is hardsteen gebruikt. Het Stadhuis is tegenwoordig gevestigd in het in 1613 gebouwde Statenlogement, waarvan de gevel te Lewes, een kleine stad in Delaware (V.S.) is gecopieerd bij de herdenking van de vestiging van de Nederlanders aldaar in 1631. Een Amerikaansche architect had voor dit doel te Hoorn den gevel opgemeten. Ook van de gebouwen, die later ontstonden vertoonen vele zichtbaar den invloed van Hendrick de Keyser; zoo is het stadje geleidelijk een openluchtmuseum geworden van voortreffelijke oud-vaderlandsche bouwkunst. Allengs kregen de gebouwen er een ander karakter; einde 17e, begin 18e eeuw zijn zij sober, mooi van verhouding, zeer goed gemetseld, met weinig gebruik van natuursteen. Als eerste gebouw van dit type noemt de schrijver de nieuwe kamer van de V.O.C. in de Muntstraat, waarvan alleen nog de hoofdindeeling na de vele vertimmeringen is terug te vinden; het is in 1807 in eigendom van de gemeente Hoorn overgegaan. In de 18e eeuw kwam er niet veel bij; er is dan een vervaltijd aangebroken, een tijd van verkoopen en afbreken. Eerst in het midden van de 19e eeuw begint men weer te bouwen, maar wat verschijnt is veelal karakterloos en niet van beteekenis. Het is, zegt de heer Kerkmeijer, of de grondregelen van de schoonheid zoek zijn.
Zijn belangwekkende boekje eindigt met een beschrijving van hetgeen er nog over is van de gedateerde woonhuizen en pakhuizen uit de 16e en 17e eeuw; de oudste zijn van omstreeks 1600, verschillende zijn in eigendom overgegaan van de Vereeniging „Hendrick de Keyser" en „Oud Hoorn". Een goed staal van Hollandsche bouwkunst is de z.g. Frahchtwagen van 1612 aan het West, een belangwekkend gebouw, waarvan de oude indeeling nog aanwezig is; een groot voorhuis, waarachter een laag woonvertrek; in den hoek een trapje, waarlangs men naar de lage opkamer en naar den zolder gaat. Tal van aardige gekoppelde gevels zijn er verder in de stad nog te vinden; de schrijver geeft er als het ware een catalogus van en hij doet dat op zulk een levendige, pittige wijze, dat men zijn boekje met gespannen aandacht in één adem uitleest. Het leidt tot de gevolgtrekking, dat er in Hoorn veel behouden is, maar misschien nog evenveel te behouden valt. Want niet weinig blijkt in deplorabelen toestand te verkeeren en herziening noodig te hebben. Maar er is meer: Hoorn zal doordat een groote polder voor de stad komt te liggen in plaats van de zee, waaraan Hoorn zijn ontstaan en zijn bloei te danken heeft, een landelijke gemeente worden met het karakter van een zeeplaats. Het is, zegt de heer Kerkmeijer, te hopen, dat het typische beeld van de stad, dat nog zoo schilderachtig is, zal blijven bestaan en bij de veranderingen, die met de drooglegging onvermijdelijk zijn, door de autoriteiten zal worden ontzien.
Een actueele taak ten opzichte van een onzer oudste cultuurcentra!

H. BUYS.

DOELMATIGE ZAALGEBOUWEN.

In een van de laatste nummers van de „Deutsche Bauzeitung" komt een beschouwing van den architect Franz-Josef Weisz te Weenen voor over doelmatige zaalgebouwen, waaraan wij een en ander ontleenen. De schrijver meent dat vooral aan gebouwen welke dienstbaar zijn aan de belangen der gemeenschap, de aandacht geschonken moet worden, waarbij zonder twijfel bij huidige beschouwingen aan verkregen ervaringen moet worden aangeknoopt. Uitgevoerde werken kunnen hierbij helpen, doch ook ontwerpen, en wel het meest prijsvragen geven een omvangrijk studiemateriaal. Aan de gebouwen van de laatste tientallen jaren zij een nadere beschouwing gewijd. Overal zijn zaalgebouwen ontstaan, zooals concertgebouwen, stedelijke hallen (ook badhotels) en dergelijke, die tot opgave hebben het cultureele leven van de gemeenschap te dienen. Zij bezitten een hoofdzaal, een kleine of nevenzaal en daar bewezen is dat groote zaalcomplexen alleen niet economisch verantwoord zijn, omdat de benutting niet dagelijksch geschiedt, wordt het bouwlichaam door een nevenaanleg vergroot. Daartoe behooren verdere kleine zalen of kamers voor gezelschappen, een dagrestaurant, ook dikwijls een tuincafé en dergelijke. De juiste samenvatting van de verschillende elementen bracht dikwijls opvallende kunstzinnige en bouw-cultureele scheppingen. Zij voldeden oppervlakkig aan de gestelde eischen, doch bij nadere beschouwing traden fouten aan het licht, omdat de oplossing van drie nauw met elkaar verbonden vraagstukken veel te wenschen overliet: 1. de garderobes, 2. de verkeerswegen in het gebouw, 3. het cafébedrijf. Het tegemoet komen aan de met elkaar verbonden en dikwijls tegengestelde eischen, is niet gemakkelijk en het is begrijpelijk dat men de practische moeilijkheden onderschatte. Richard Wagner zei ergens: slechts van voorbeelden kan men leeren. Hij meende hiermede in elk geval de goede voorbeelden.

1. De garderobes. In de oudere zaalgebouwen vond men een enkele garderobekamer voldoende. Van lieverlede werd deze kamer tot een hal uitgebreid, en ook breede gangen naast de zalen kregen de bestemming tot kleerenbergplaats. Daar de gangen bij nader inzien waardevolle ruimten bleken te zijn, kwam men weder terug tot de garderobehallen in de onderbouw of begane-grondverdieping, en wel van dezelfde grootte als de daarboven liggende zaal. In het algemeen heeft zich deze schikking gehandhaafd, voorzoover de diepte achter de tafels voor het neerleggen der kleeren een zekere minimummaat en de tafellengten voldoende zijn. In vele gevallen zijn deze maten onvoldoende. Ook vindt men garderobehallen van veel te groote hoogte en met een diepte achter de tafels van zes en meer meters om een monumentaal effect te bereiken. Het is duidelijk dat dergelijke hallen het doel van stuwen en wachten missen en onnoodig geloop van het personeel veroorzaken. De groote hoogte werkt ook ongunstig op de trapontwikkeling. Een kunstzinnige uitwerking dezer hallen is niet op haar plaats daar men zich slechts op de zakelijke behoefte heeft in te stellen en onnoodig trappenloopen vermijden moet. Bij de voorbeelden 1 en 2 zijn de hallen van voldoende grootte, doch zij hebben de fout dat de ligging der kleerenbergplaatsen ongunstig ten opzichte van de trappen ontworpen is, hetgeen tot onaangename tegen elkaar in gaande stroomingen voert. Het juiste verband tusschen de garderobehallen met de trappen wordt door de organisatie der verkeerswegen bepaald.

2. De verkeerswegen. Om tegenstroomingen in het verkeer

BAUSTAHLGEWEBE

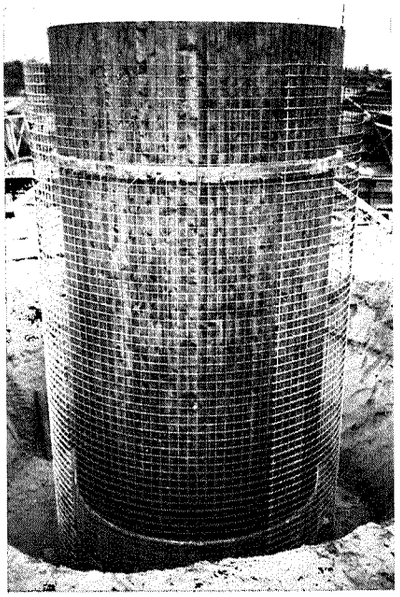

Of het gaat om de wapening van een autoweg of om andere bouwwerken van gewapend beton, de betonvakman past steeds Baustahlgewebe toe.

- Ambtelijke toelating = 2100 kg./cm²
- Op maat gesneden matten
- Geen verwisseling der staven
- Verhoogde glijweerstand in het beton
- Vergemakkelijking der bouwcontrôle
- Geen tijdroovend vlechten
- Geen eindhaken
- Juiste ligging van de wapening
- Bespoediging van den geheelen bouw

Daar spaarzaamheid in het gebruik van ijzer geboden is, is het gebruik van Baustahlgewebe, dat een besparing van ruim 40% geeft, zeer aan te bevelen. Elke hoeveelheid is in korten tijd leverbaar.

Vraagt onze drukwerken!

BAU-STAHLGEWEBE G. m. b. H.
D Ü S S E L D O R F

Vertegenwoordiger voor Nederland en Koloniën:
W. F. STUART, ARNHEM
BURGEM. WEERTSSTRAAT 78. TELEF. 24224

H. Vettewinkel & Zonen . Amsterdam

Klassieke en Moderne Lakken en Vernissen

Vettewinkel Amsterdam

OOSTHOEK

ALPHEN AAN DEN RIJN

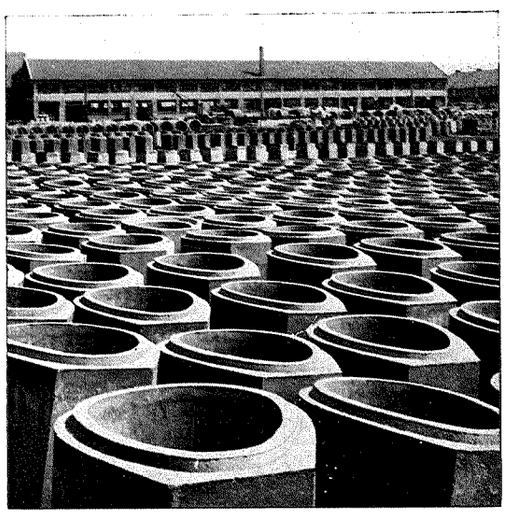

betonartikelen

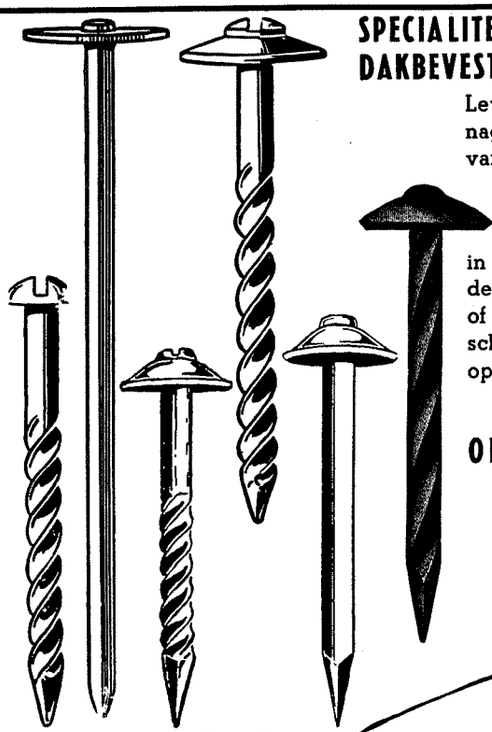

SPECIALITEIT IN NAGELS VOOR DAKBEVESTIGINGSDOELEINDEN

Levert alle soorten speciale nagels voor het bevestigen van

GOLFPLATEN, ETERNITPLATEN enz.

in blanke of gegalvaniseerde uitvoering, met gladde of gedraaide stiften (zgn. schroefnagels), met vaste of opgeklonken kop.

ONDERLEGPLAATJES

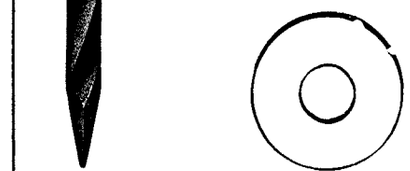

in vlak-ronde of vierkant-gebogen uitvoering, blank of vuurverzinkt.

Alle aanvragen en bestellingen hiervoor te richten aan:

N. V. HANDELMAATSCHAPPIJ VOOR DRAADPRODUCTEN
Schiedamschesingel 171 ROTTERDAM
die den alleenverkoop van deze artikelen in handen heeft.

VAN THIEL'S DRAADINDUSTRIE N. V.
BEEK EN DONK • TEL. 1 en 2
FABRIEKEN VAN DRAAD, DRAADNAGELS, PUNTDRAAD EN AANVERWANTE ARTIKELEN

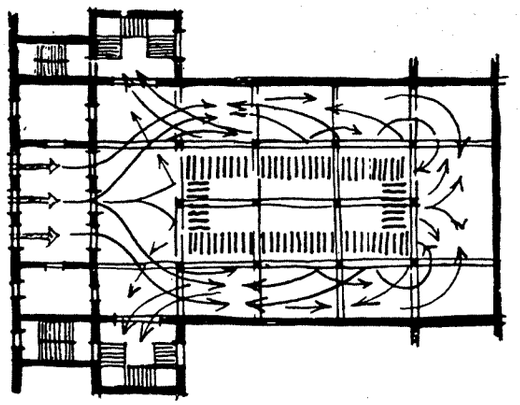

fig. 1.

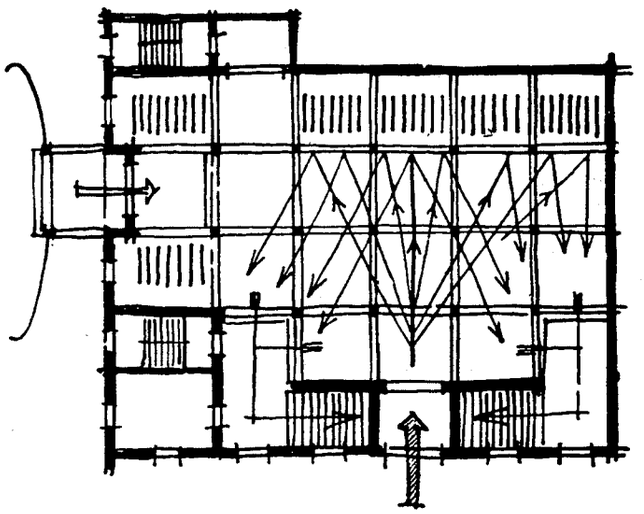

fig. 2.

van hoofdingang naar de trappen te vermijden, moet een oplossing gezocht worden, waarbij de bezoeker der zalen langs de garderobes in de richting der trappenhuizen geleid wordt, niet alleen bij het binnen komen doch ook bij het vertrekken. Dit vloeiende verloop is bij fig. 3 nader toegelicht. Ook vindt men hier reeds een splitsing van de stroom naar enkele gedeelten van het zaalgebouw, zonder dat botsingen in het verkeer kunnen optreden. Aan deze geleding van de stroom zal bijzondere aandacht geschonken moeten worden, waar het zaalgebouw uit meervoudige groepen is samengesteld, die zoowel gemeenschappelijk als afzonderlijk te benutten zijn. Meestal worden opgenomen: 1. Een groote zaal; 2. Een kleine zaal; 3. Een of meer bijzalen; 4. Een dagrestaurant, eventueel ook met tuinbedrijf; 5. Enkele afzonderlijke kamers. De eischen voor de garderobes, verkeerswegen en huishoudelijk bedrijf zijn zoo nauw met elkaar verbonden dat zij een wisselwerking op elkaar uitoefenen; de goede oplossing van het eene vraagstuk komt het andere tegemoet.

Zijn b.v. de verkeerswegen van de garderobehallen naar de zalen doelmatig, dan geeft het gezamenlijke of afzonderlijke gebruik geen bijzondere moeilijkheden. Dit zelfde geldt voor de toegangen tusschen de afzonderlijke groepen, waarbij nog o.a. de toegangen tot de toiletten op te merken zijn, die gewoonlijk het huishoudelijke bedrijf onaangenaam kunnen storen. Zijn de wegen van de bediening goed bekeken, dan zijn de wegen die de bezoekers te volgen hebben, gemakkelijk af te zonderen en omgekeerd. Over de samenhang der zalen met de daaronder liggende garderobehallen geeft figuur 4 een indruk. Zaal 4 als bijzaal van 1 en 2 gebruikt mede de desbetreffende garderobes in de sokkelverdieping. Zaal 4 afzonderlijk benut de garderobe 4-5 van fig. 3. Hierbij valt op te merken dat het geluiddicht afscheiden van afzonderlijke zalen vanaf de eenvoudige dubbele deuren tot de hydraulisch of electrisch bewogen wanden, geen technische moeilijkheden meer oplevert.

3. Het cafébedrijf. Zooals opgemerkt is, verhoogen de kleine nevenruimten, wijl zij dagelijksch in verbinding met het cafébedrijf gebruikt worden, de rentabiliteit belangrijk. Men denke bijv. aan bruiloften en dergelijke; hierbij moet gelet worden dat het cafébedrijf niet alleen de nevenruimten bedienen kan, doch zoo elastisch gevormd zijn dat het geheele vol belaste bedrijf geholpen moet worden (fig. 5) en (fig. 6).

Door deze verhoogde eischen wordt de plattegrond overwegend beinvloed, en het is duidelijk dat een vloeiende afwikkeling vanuit het cafébedrijf zich niet alleen in de plattegrondvorm zal weerspiegelen (fig. 7 en 8), doch dat deze klaarheid van omvattenden aard moet zijn. De ligging der keukens met uitgifte en dienkamers, en de toegangen van deze naar de conversatieruimten eischen bij het ontwerpen bijzondere oplettendheid: men denke aan de zuinige regie en benutting van personeel, aan overzichtelijkheid en vermijding van onnut heenen weerloopen. Noodig is een algeheele scheiding van de bedieningswegen en die van de bezoekers, vermijding van bedieningswegen door de doorgangsruimten, uitschakeling van wegkruisingen van bediening

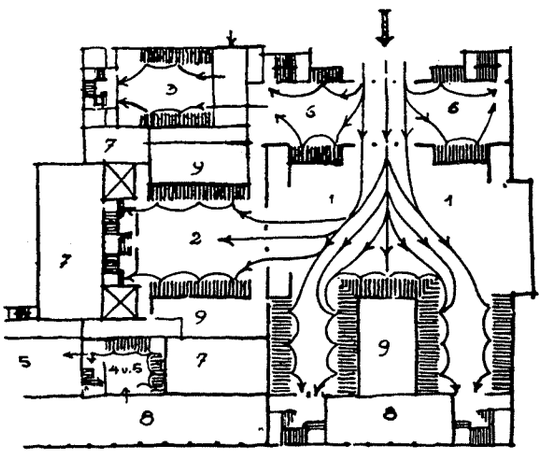

fig. 3. 1 kleerenbergplaats voor zaal 1; 2 idem voor zaal 2; 3 idem voor zaal 3; 4 idem voor zaal 4; 5 idem voor restaurant 5; 6 idem voor galerij; 7 keukens en dienruimten; 8 wandelruimten; 9 stoelenmagazijn.

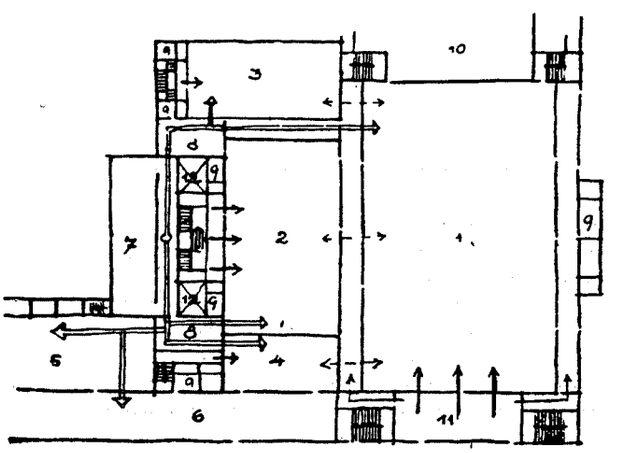

fig. 4. 1 groote zaal; 2 kleine zaal; 3 groote eetzaal; 4 kleine eetzaal; 5 café; 6 terras; 7 keuken met uitgifte; 8 dienkamer; 9 toiletten; 10 podium; 11 voorzaal; 12 lichtschacht; ⟹ weg van de bediening; ⟶ weg van de bezoekers; ⟷ gemeenschappelijke benutting.

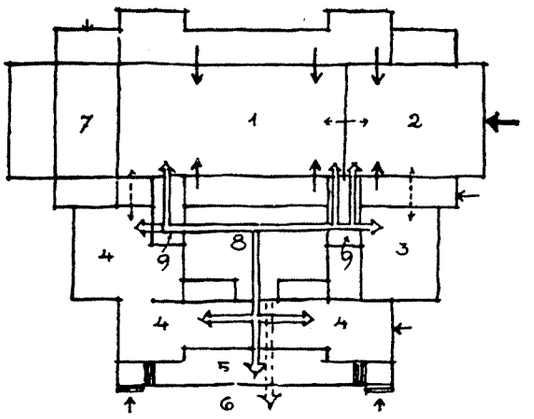

fig. 5. 1 groote zaal; 2 kleine zaal; 3 conversatiezaal; 4 café; 5 terras; 6 cafétuin; 7 podium; 8 centrale keuken met uitgifte; 9 dienkamer; ═══> weg van de bediening; ——> weg van de bezoekers; <- -> gemeenschappelijke benutting.

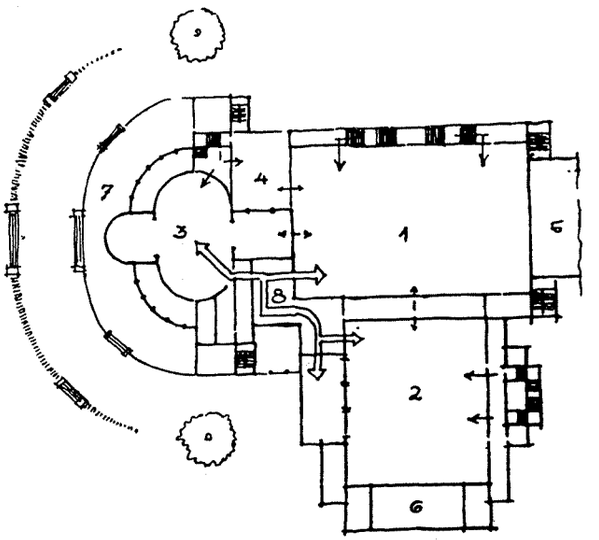

fig. 6. 1 groote zaal; 2 kleine zaal; 3 tuinzaal; 4 conversatiezaal; 5 podium; 6 podium; 7 terrassen; 8 dienkamer; ═══> weg van de bediening; ——> weg van de bezoekers; <- -> gemeenschappelijke benutting; keuken onder 8; café onder 3.

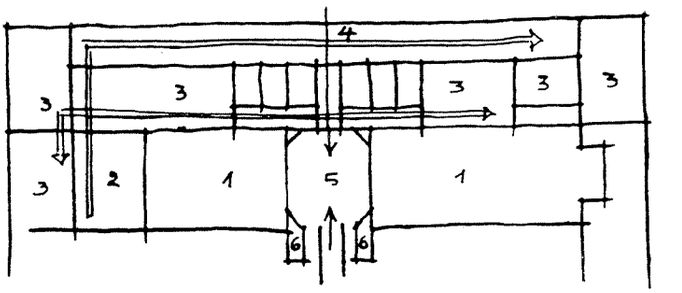

fig. 7. 1 zaal; 2 keuken met uitgifte; 3 restaurant en conversatieruimten; 4 terras; 5 hal; 6 garderobe.

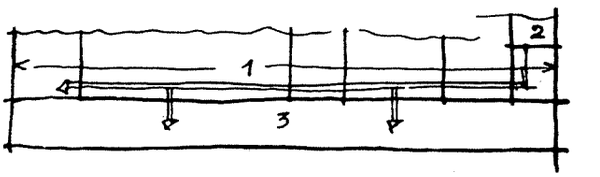

fig. 8. 1 zaal; 2 keuken met uitgifte; 3 restaurant en conversatieruimten.

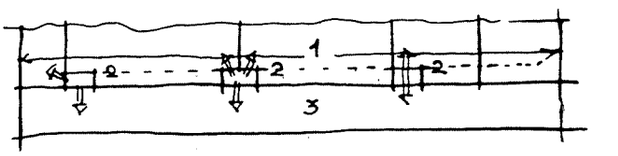

fig. 9. 1 zalen, restaurant en conversatieruimten; 2 dienkamers, in verbinding met elkaar en met den onderbouw; 3 terrassen.

Alle afbeeldingen bij dit artikel overgenomen uit: „Deutsche Bauzeitung".

en bezoekers, en scheiding van de toegangen tot de toiletten met de caféruimten.

De ligging van de keuken is in verschillende opzichten van belang. Er zijn twee mogelijkheden: 1. op de verdieping der zalen; 2. in de onderbouw of op beganegrondhoogte (ook in de dakverdieping).

Wanneer geen dwingende omstandigheden dit eischen, wordt de ligging van de keuken in de dakverdieping als niet gunstig beschouwd. De meest economische oplossing geeft gezichtshoek 1, wegens besparing van regiekosten op het personeel, overzichtelijkheid van het bedrijf, enz., hoewel de ontwerpmoeilijkheden grooter zijn dan bij gezichtspunt 2. Voorbeeld nr. 7 geeft schematisch de ligging van de keuken op de beganegrondverdieping, vanwaar uit de bediening van de restaurants, terras en conversatieruimten moet geschieden. Afgezien van de wegkruisingen zijn de groote afstanden bedenkelijk. Hetzelfde toont fig. 8. Bij voorbeeld 7 moeten de kleeren op de 1e verdieping afgegeven worden. Ook bedenkelijk is dat aan de fout van het ontbreken van een goede cafébedrijfverbinding door een tweede keuken aan het einde der zalen tegemoet gekomen moet worden. Ook voorbeeld 8 met de keuken in den onderbouw toont fouten. Een tegenvoorbeeld geeft nr. 9.

DE WATERBOUWKUNDIGE SIMON KROS.

Simon Kros, geboren 28 Juni 1746 te Spijk bij Gorinchem en overleden 29 December 1813 te Katwijk a/d Rijn, was een waterbouwkundige, over wien niemand spreekt, wiens loopbaan naar mijn weten in niet één geschrift is vermeld. Zijn naam zoekt men dan ook tevergeefs in een encyclopedie. Niettemin maakte hij deel uit van het driemanschap Conrad, Blanken en Kros, dat op 15 Maart 1802 door het hoogheemraadschap van Rijnland werd aangewezen om een onderzoek in te stellen naar een in dat jaar door A. P. Twent uitgegeven geschrift over „Bedenkingen en Aanmerkingen over den Waterstaat van Rhynland en over eene Uitwatering te Catwijk" en bij gebleken uitvoerbaarheid van het plan, namelijk een uitwatering te Katwijk te maken, een rapport samen te stellen onder bijvoeging van een kostenberekening. Dit rapport kwam na een jaar gereed. Met geldelijke medewerking van den Staat liet Rijnland van 1804 tot 1807 het werk uitvoeren. Eindelijk zou dan een plan van vier eeuwen oud, waarvoor reeds meer dan eens plannen waren ontworpen, maar waarvan men de uitvoering nog steeds niet had durven ondernemen, werkelijkheid worden. In den geheelen waterstaat van Rijnland bracht dit een groote verandering teweeg.

Als directeuren over de uitvoering van dit belangrijk werk werden door Rijnland aangesteld de rapporteurs Conrad, Blanken en Kros. Laatstgenoemde echter als directeur in loco. Van deze drie waterbouwkundigen is Kros de minst bekende. Toch mag zijn naam niet onbekend blijven, want mede aan hem hebben wij de goede regeling van den Rijnloop door de sluizen te Katwijk te danken.

In 1776 werd Kros door Christiaan Brunings, inspecteur-generaal van 's Lands Rivier- en Waterwerken èn generaal-opziener van Rijnland gevraagd de leiding op zich te nemen van een te maken kanaal in Holstein, om zoodoende een verbinding tot stand te brengen tusschen de Oostzee en de Noordzee. Dit kanaal werd voorzien van zes zware sluizen, terwijl het moest worden gegraven door bergen en steenrotsen. Met dit werk kwam hij in 1784 gereed en keerde toen naar Holland terug.

Kort na zijn terugkomst werd hij aangezocht om op zeer voordeelige voorwaarden in dienst van het Russische Rijk over te gaan, hetgeen hij echter weigerde.

In 1796 ontving hij weder een aanvraag uit het buitenland, deze keer uit Denemarken. Brunings, hierover geraadpleegd, gaf te kennen, dat het hem met het oog op zijn bekwaamheden zou „grieven", indien Kros het land zou verlaten. Men had Kros hier te lande leeren kennen als een bekwaam vakman en zag hem dus niet gaarne in anderen dienst overgaan, vooral niet, daar in 1797 krachtens decreet van het provinciaal bestuur van Holland van 27 December 1796 van Staatswege de droogmaking ter hand werd genomen van de uitgestrekte Nieuwkoopsche en Zevenhovensche plassen, waarvan men vreesde, dat zij zich met het Haarlemmermeer zouden vereenigen. In het ontwerpen van een plan tot deze droogmaking heeft Kros zijn aandeel gehad. Al direct werd hij aangesteld als generaal-opziener over deze droogmakerij. Deze functie verwisselde hij in 1804 met die van directeur over de Katwijksche werken.

Tusschen 1784 en 1796 zijn door Kros verscheidene belangrijke sluiswerken uitgevoerd bij Den Helder en in zijn geboorteplaats.

Gedurende zijn Nieuwkoopsche periode ontwierp hij nog verschillende sluizen o.a. in de Krimpenerwaard, aan het Penningsveer en te Spaarndam, terwijl hij zich in dien tijd ook belast zag met werkzaamheden aan de Mijdrechtsche droogmakerij en wel in verband met de stichting van de aldaar benoodigde molens. Bij de uitvoering van de hem opgedragen werken ontbrak het Kros niet aan nieuwe ideeën.

Ook tijdens zijn verblijf te Katwijk legde hij een groote mate van werkzaamheid aan den dag. Hij heeft o.a. bemoeiingen gehad met een plan tot droogmaking van den Zuidplas in Schieland en het veranderen van eenige in Rijnland gelegen sluizen.

Dit bekopt overzicht laat ons zien, dat het leven van Kros voor den waterstaat in het algemeen zeer vruchtbaar is geweest.

Leiden. W. F. VAN DER BURGH.

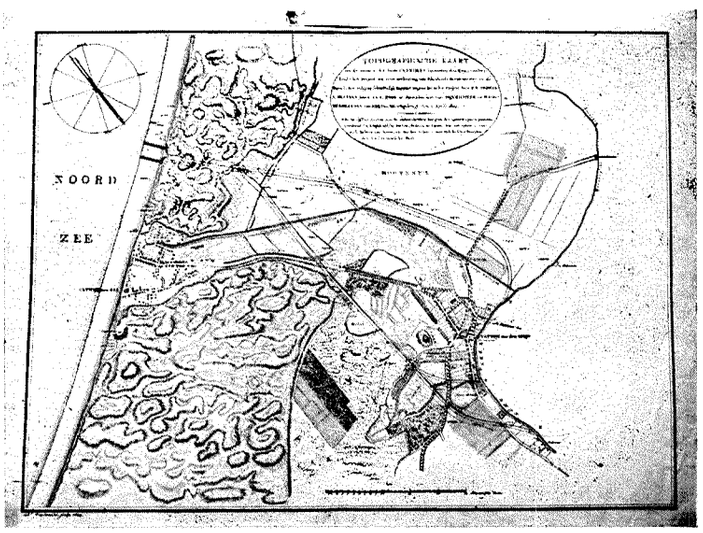

TIJDSCHRIFTOVERZICHT.

DEUTSCHE BAUZEITUNG. No. 2. Ontwerpen van Dipl.-Ing. E. L. Wehner, Düsseldorf, voor woonblokken en particuliere woningen, artikel over de grondrentenbelasting, de Duitsche grondbelasting van de toekomst, een uitvoerige studie over: Verfahren zur tafellarischen Ermittlung und Zusammenstellung von Querkräften u. statischen Momenten für Durchlaufträger u. Rahmen, van Ing. K. Marusch, enz.

L'ARCHITETTURA ITALIANA. December 1941. In dit nummer worden eenige groote landhuizen afgebeeld, die aantoonen hoe in het fascistische Italië gezocht wordt naar een soort verzoening tusschen nieuwe zakelijkheid en classicisme.

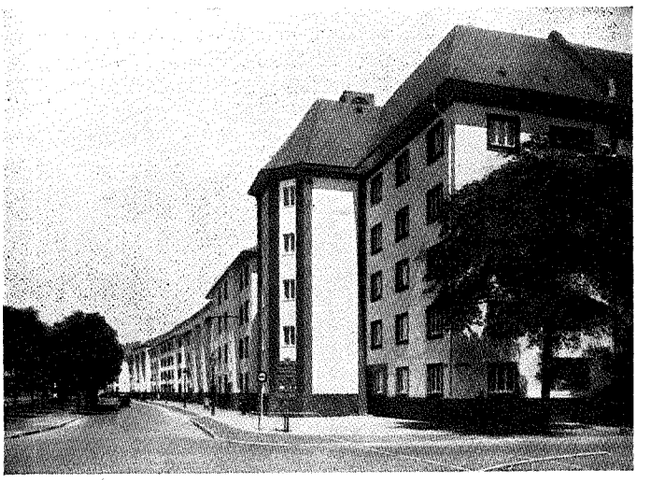

WONINGBLOK IN DE KETTINGER STRASSE SIEDLUNG SCHIESZ. A. G. TE DÜSSELDORF
ARCH. DIPL. ING. E. L. WEHNER
(FOTO DEUTSCHE BAUZEITUNG)

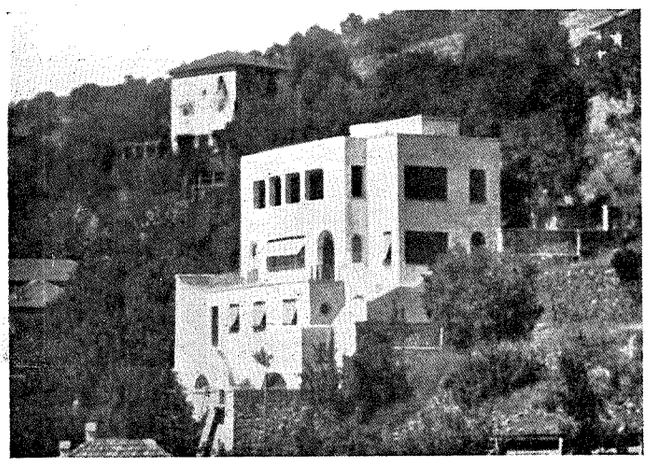

VILLA GORIA TE ALASSIO
ARCH. ING. D. MORELLI

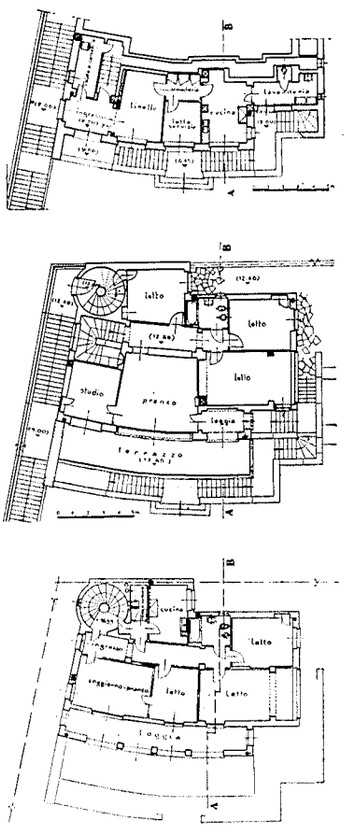

PLATTEGRONDEN VILLA GORIA TE ALASSIO
ARCH. ING. D. MORELLI
(FOTO UIT: L'ARCHITETTURA ITALIANA)

PRIJSVRAAG WEDEROPBOUW ROTTERDAM.

De Algemeen Gemachtigde voor den Wederopbouw maakt bekend, dat hij, gebruik makende van de hem in artikel 3 onder f. van het Reglement Ideeën Prijsvraag Wederopbouw Rotterdam (Hofplein en Blaak) gegeven bevoegdheid, den termijn, waarbinnen de Jury haar uitspraak zal doen, verlengt tot 1 Juni 1942.

INGEZONDEN.

Architect G. van der Burg schrijft ons:

In het Bouwkundig Weekblad d.d. 24-1-'42 komt een artikel voor, waarin sprake is over de ernstige schade, toegebracht aan de Middachter allee door gasvergiftiging. Mogelijk is deze beroemde laan schade toegebracht door andere oorzaken, doch niet door gasvergiftiging, om de eenvoudige reden, dat in deze laan nimmer een gasleiding aanwezig is geweest.

De gaspersleiding, komend van de fabriek te Velp, buigt te De Steeg, even vóór het begin der laan, bij huize Vredelust, loodrecht af en loopt dan op ongeveer 100 m afstand van de laan evenwijdig aan deze, langs de spoorbaan tot voorbij het einde der laan en komt bij huize „Klein Avegoor" te Ellecom weer loodrecht op de straatweg naar Dieren uit, om vervolgens door deze weg, zijn loop naar Dieren te vervolgen.

Ik meende een en ander onder uw aandacht te mogen brengen, teneinde een misverstand recht te zetten.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 14 MAART 1942 NUMMER 11

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

CULTUUR EN BOUWKUNST.

Alvorens tot het eigenlijke onderwerp te kunnen komen, zal eerst worden nagegaan wat onder cultuur moet worden verstaan. Het is een woord dat vooral in onze dagen gebruikt wordt, maar het zou velen moeilijk vallen eens te omschrijven wat het is of althans wat ermede wordt bedoeld. Het is niet zoo gemakkelijk eenige andere woorden te vinden die het begrip cultuur kunnen vervangen. Men zou beschaving kunnen noemen, vooruitgang of civilisatie, maar men merkt dadelijk dat „cultuur" meer gewicht heeft. Beschaving duidt op een stabiele, verstarde en verouderde toestand, het woord geeft een ontwikkelingshoogte van een groep of een volk aan[1]), vooruitgang duidt slechts op een stroom of richting. Civilisatie valt wel voor een gedeelte samen met cultuur, maar de qualificatie is zachter, aesthetischer. De tegenstelling tusschen de uitdrukkingsvarianten, zooals Oswald Sprengler vaststelde, wordt niet algemeen erkend. Men kan beter de methode van Prof. Huizinga in „De schaduwen van morgen" volgen, waarbij men enkele wezenlijke grondvoorwaarden en grondtrekken opsomt, die aanwezig moeten zijn om het verschijnsel cultuur op te leveren. Hij zegt dan dat cultuur op de eerste plaats een zeker evenwicht van geestelijke en stoffelijke waarden vereischt. Dit evenwicht veronderstelt een maatschappelijken achtergrond, waarbij geestelijke factoren, die boven „de bevrediging van pure nooddruft of van bloote machtswil" uitgaan, worden gewaardeerd. Dit zouden moeten zijn geestelijke, verstandelijke en aesthetische waarden, en ook politieke en moreele. Het is hierbij niet onverschillig of één van die waarden de boventoon voert; ertusschen moet een zeker evenwichtig verband bestaan. Alleen dit verband is belangrijk, niet de hoogte van de waarden. Wanneer zij b.v. een geringe hoogte hebben bereikt, spreekt men van lage culturen; bij het op den voorgrond plaatsen van een factor ten koste van andere, kan het erkennen van een cultuur vervallen. „De toestand van evenwicht bestaat bovenal hierin, dat de verschillende cultuuractiviteiten elk voor zich in den samenhang van het geheel een zoo levend mogelijke functie hebben. Is zulk een harmonie der cultuurfuncties aanwezig, dan zal zij zich openbaren in orde, krachtige geleding, stijl, rhythmisch leven van de desbetreffende maatschappij."

Het schijnt dat men met het stellen van deze grondvoorwaarden al een heel stuk verder gekomen is, doch nu komt bij de waardeering van historische culturen toch iets moeilijks voor den dag. Wij moeten immers uitgaan van normen uit onzen tijd en omgeving. Wanneer men bepaalt dat cultuur op de eerste plaats een zeker evenwicht van geestelijke en stoffelijke waarden vereischt, dan geeft het woordje „zeker" hier al dadelijk een aanvalspunt.

Veel sterker is de tweede door Huizinga gestelde grondtrek van cultuur: „alle cultuur houdt een streven in. Cultuur is gerichtheid, en deze richting is altijd die op een ideaal, en wel op een ideaal, dat meer is dan dat van een individu, op een ideaal der gemeenschap". Dit kan dan zijn van inwendige vrede, godsdienstig, geestelijk en verstandelijk, ook maatschappelijk, macht en grootheid, wanneer slechts de gemeenschap de verwekker en drager is. Het ideaal kan samenhangen met hetgeen in de naaste toekomst verkregen kan worden, doch ook met het geloof in een verre toekomst. Door het streven worden alle middelen samengetrokken op één doel en de voorwaarde om dit te verkrijgen gaat samen met het scheppen van orde en rust, benevens het uitbreken van belemmerende invloeden. Cultuur kan nimmer bereikt worden door een vrij spel van krachten: „In haar wezen als een streven ligt voor elke cultuur de eisch tot handhaving van orde en veiligheid gebiedend voorgeschreven. Uit den eisch van orde spruit alles wat gezag is, uit de behoefte aan veiligheid alles wat recht is". Een krachtig streven naar een ideaal, heil of zaligheid, zal zich uiteindelijk moeten uitspreken in een cultuur.

Nog positiever geeft de derde grondtrek de voorwaarde van een cultuur aan: „Cultuur beteekent beheerschen van natuur". Wanneer de mensch tot de steenen pijlpunt en den steenen beitel komt, is dat het begin van zijn beheersching van de natuur. Door middel van werktuigen, bekleeding en beschutting (woning) maakt hij de natuur dienstbaar aan zijn wil. De beheersching van de natuur beperkt zich niet tot de hem omringende wereld: hij wordt zich bewust dat hem verplichtingen zijn opgelegd. Deze verplichtingen zijn heilig en worden vastgelegd in gebruiken en wetten, zoodat een wetmatige uiteenzetting ont-

[1]) „De Duitsche en Russische denkers maken vaak een onderscheid tusschen cultuur en beschaving. Onder laatstgenoemde term, waaraan zij een ongunstige beteekenis hechten, verstaan zij dan een vóór alles stoffelijke, mechanische en uitwendige ontwikkeling van het sociale leven (verouderde en verstarde cultuur). Een ieder is vrij in het geven van definities. In den zin waarin wij het woord verstaan, verdient alleen dàn beschaving den naam van cultuur, als men er een waarlijk menschelijke ontwikkeling mee bedoelt, en deze dus allereerst verstandelijk, moreel en geestelijk is — waarbij wij dit laatste woord opvatten in zijn meest uitgebreide beteekenis."
P. C. Bayer O.F.M. in het Bouwblad 13 Febr. 1941.

staat tegenover de natuur buiten en binnen zijn gedachtesfeer. Het gevoel van dienstbaar en verschuldigd zijn van den eenen mensch tegenover den anderen is het primaire sociologische en cultureele beginsel; het bedwingen van de eigen menschelijke natuurdriften ten gunste der gemeenschap en het zich opleggen van beperkingen zijn niet alleen eischen tot instandhouden van die gemeenschap, doch ontleent de dringende kracht aan een hoogere godsgedachte: dat boven de natuur en boven den mensch God staat als scheppende en leidende macht. De relatie tot God en tot zijn evenmensch komt des te inniger naar voren naarmate het besef van menschelijke afhankelijkheid sterker is: het besef van de dienstbaarheid. „De ontworteling van het dienstbegrip in den volksgeest is de meest verwoestende actie van het oppervlakkig rationalisme der achttiende eeuw geweest" zegt Huizinga.

Een cultuur moet dus aan de drie grondvoorwaarden beantwoorden: evenwicht tusschen geestelijke en stoffelijke waarden, gerichtheid op een ideaal, beheersching van de natuur. Aan deze voorwaarden zou ook een cultureel volwaardige bouwkunst moeten voldoen.

Toetsen wij de bouwkunst van de laatste decennia hieraan, dan blijkt wel dat zij vrijwel in alle opzichten te kort geschoten is. Zij kan zeker geen aanspraak maken op een harmonisch evenwicht tusschen geestelijke en stoffelijke waarden. Een nadrukkelijk commercieel getint materialisme gaf aanleiding tot een naargeestige verstarring, een ruwe ontkenning van elke geestelijke waarde. Het is mogelijk dat men in later tijden wat milder over het tijdvak 1920—1940 zal oordeelen, maar wij, die dit tijdvak hebben meegemaakt, zagen een harmonisch evenwicht dat bij het werk van de Bazel en Berlage nog aanwezig was, meer en meer verzwakken. Een toomeloos individualisme beheerschte de bouwkunst, en een druk-op-de-knopmanie dreef naar een onwaardige machine-mentaliteit. De klant was koning, hij eischte comfort, de Amerikaansche comfort des ferres, zooals Duhamel dat noemt. De burgerpiraat heeft zijn zin gekregen, totdat hij zelfs het loopen verleerde. Hij wenschte zich een wereld zonder natuurlijken achtergrond, een schijnwereld, met veel glas, blinkend metaal, knoppen, en de bouwkunst, zonder innerlijk weerstandsvermogen, gaf gehoorzaam toe. U vraagt, wij bouwen. De architect was evengoed commercieel gelijkgeschakeld als de kunstenaar van de publiciteit. En hoe had men hier gelijkwaardigheid van stoffelijk en geestelijk kunnen verwachten, wanneer dit op geen enkel gebied zich voordeed? Dat er uitzonderingen aan te wijzen zijn, valt niet te ontkennen, maar deze bewijzen des te meer de algemeene disproportie tusschen geest en stof.

En de tweede voorwaarde, gerichtheid op een ideaal? Die strijd van allerlei idealen, heilsbegrippen, strevingen, allen tegen een en een tegen allen? De moderne wereld versnipperd en verscheurd, reikhalzend naar een reëele ontwikkeling, was den dood nabij. Men riep om humanisme, nieuw-humanisme, kosmisch humanisme, humanisme „in den waren zin des woords", men smeekte om genade, waarheid en samenhang, maar hoe kon een verziekelijkte kapitalistische maatschappij die geven? Het gemis van bepaaldheid en het gebrek aan homogeen willen liet zich in de bouwkunst maar al te duidelijk bemerken. In geen tijd zijn zooveel uitdrukkingsvormen naast elkaar verschenen. Deze tijd, zonder politieke eenheid, zonder leidend beginsel en zonder staatsgezag, bezat geen cultuur en kòn dus ook geen groote bouwkunst voortbrengen.

En ten slotte de laatste trek, de beheersching van de natuur, zeker wist men nut te trekken uit alles wat de natuur oplevert. De mensch had de natuurkrachten leeren kennen, hij had het vermogen verworven het natuurleven te wijzigen. Hij deed dat volledig en genadeloos. Maar dit veranderen en ten nutte maken had geen ethische grondwet tot basis. Wanneer het beheerschen der natuur slechts het maken van winsten ten doel heeft, dus zonder het gevoel dat de beheersching der stoffelijke natuur ook verplichtingen oplegt, is hier sprake van misbruik.

Neen, in de periode welke achter ons ligt, stond de bouwkunst niet in het teeken van een cultureele eenheid. De bouwkunst als leidster der beeldende kunsten miste zelf leiding. In ons land heeft het tijdvak van 1920—1940 bitter weinig bouwdocumenten opgeleverd. Wanneer een volk niet de innerlijke kracht en plicht voelt zijn leven in steenen documenten vast te leggen, kent het ook geen cultuur. Het heeft dan hoogstens een beschaving gekend. „Kein Volk lebt länger als die Dokumente seiner Kultur" heeft de Führer op den Rijkspartijdag 1935 reeds gezegd.

R.

R.K. MONTESSORISCHOOL VOOR LAGER ONDERWIJS TE NIJMEGEN.

ARCHITECTEN: B. J. MEERMAN EN J. VAN DER PYLL, NIJMEGEN.

Het betrof hier een opdracht om op een bestaande bewaarschool, gelegen aan de Driehuizerweg te Nijmegen, een verdieping te bouwen met afzonderlijke ingang ten behoeve van het Montessori onderwijs (L.O.).

Aangezien destijds de bestaande bewaarschool aanmerkelijk van de rooilijn terug werd gebouwd was het zonder eenig bezwaar mogelijk de entree, hal en trappenhuis, voor zoover noodig, uit te bouwen binnen de aldaar geldende rooilijn, terwijl het interieur van de bestaande bewaarschool nagenoeg geheel intact bleef. Behalve de nieuwe voor- en bovenbouw ten behoeve van de Montessorischool werd nog eenige wijziging gebracht aan de beide ingangen van de bestaande bewaarschool, welke voorheen een wat armelijk karakter droegen. Door een geringere uitbouw voor elk dezer ingangen worden thans de naar buitendraaiende toegangsdeuren niet meer aan weer en wind blootgesteld.

Op de begane grond zijn om de hal eenige spreekkamer-

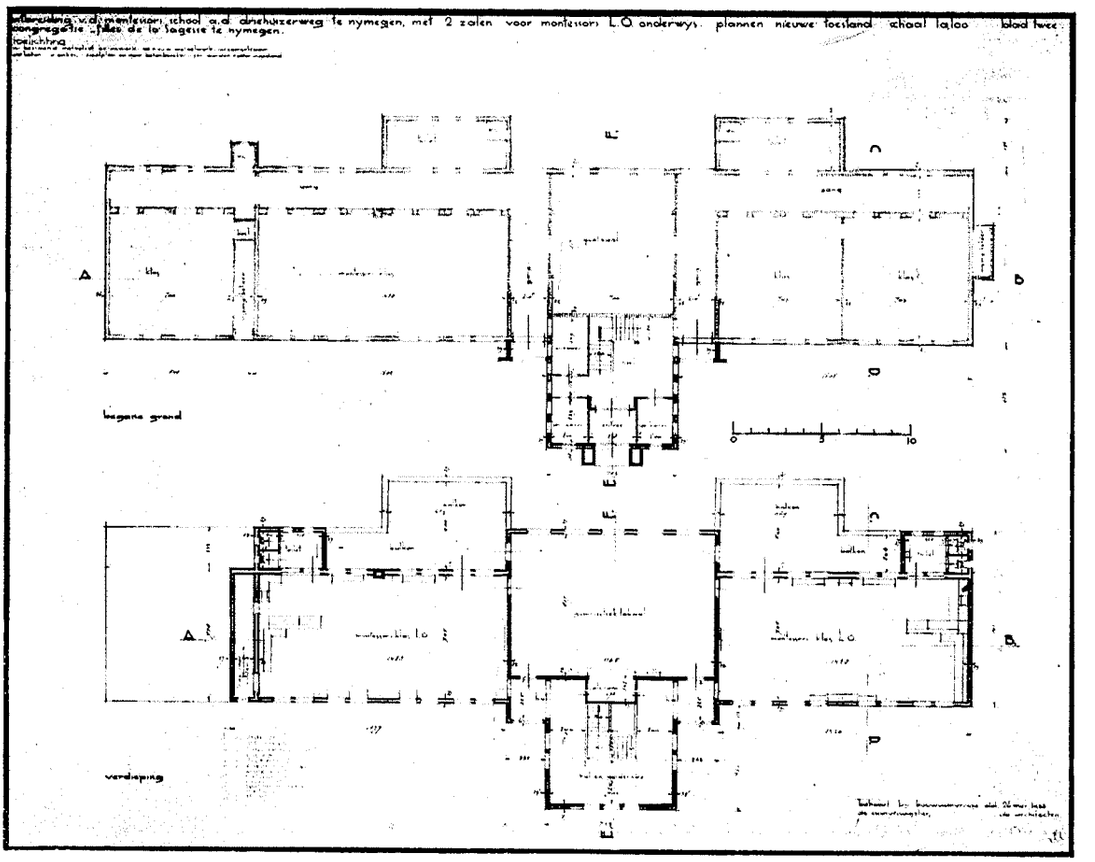

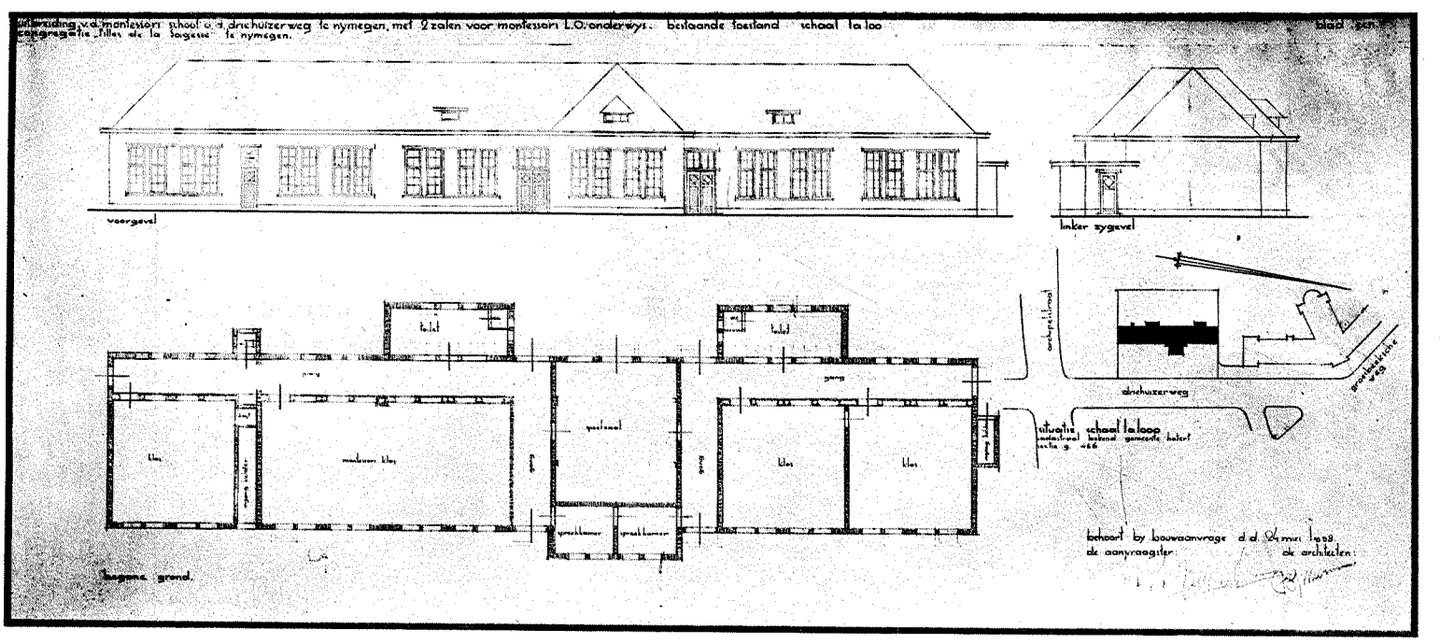

FOTO ARCHIEF ARCHITECT

UITBREIDING R.K. MONTESSORISCHOOL VOOR LAGER ONDERWIJS TE NIJMEGEN
PLATTEGROND VOOR DE VERBOUWING (ONDER). PLATTEGROND NA DE VERBOUWING EN UITBREIDING (BOVEN)
SCHAAL 1 À 400

tjes geprojecteerd. Hal en trappenhuis zijn hier geheel in gewapend beton uitgevoerd. Op de verdieping een ruime gelegenheid voor het bergen van kleeren langs de halwanden en wel zoodanig, dat de kapstokhaken, aangebracht op gesmeedijzeren garnituur, aan de achterzijde zijn aangebracht, zoodat het loopen langs en het afvallen van de kleeren niet mogelijk is.

Vanuit de bovenhal zijn de beide onderwijszalen en de zaal voor lichamelijke oefening bereikbaar. Alles draagt hier het stempel van licht en lucht. Aansluitend aan de les-

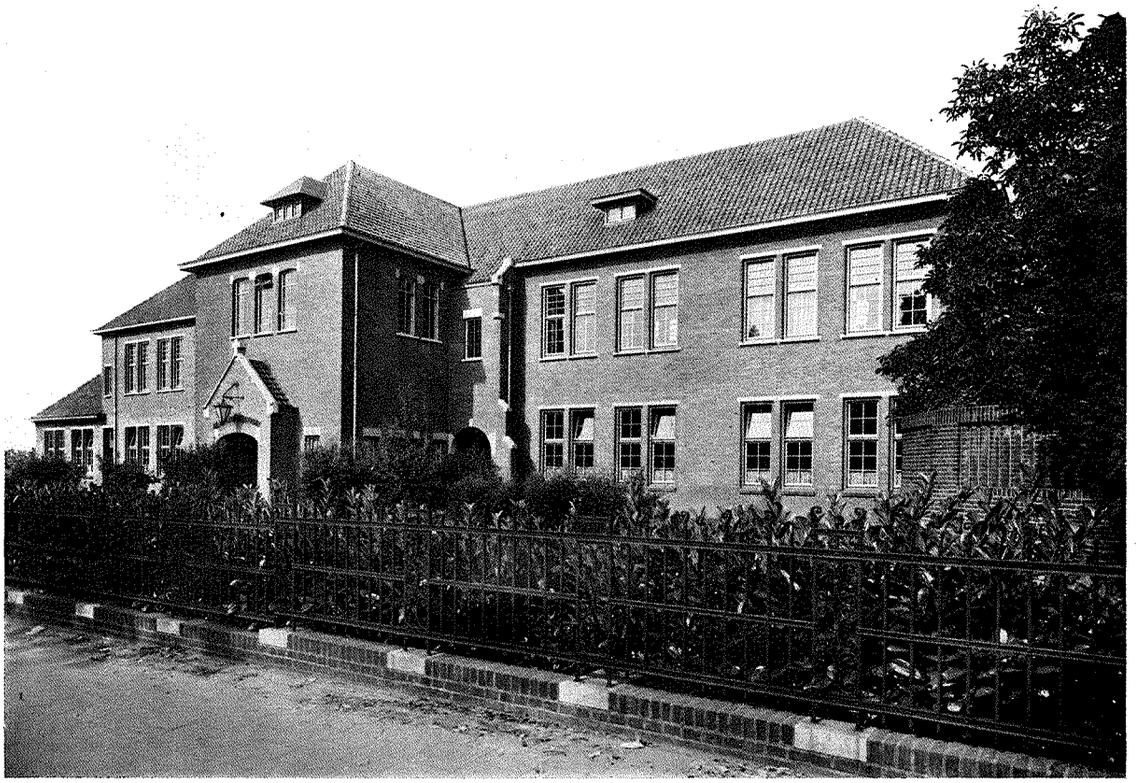

FOTO ARCHIEF ARCHITECT

FOTO ARCHIEF ARCHITECT

R.K. MONTESSORISCHOOL VOOR LAGER ONDERWIJS TE NIJMEGEN
VOORAANZICHT EN INTERIEUR
ARCHITECTEN B. J. MEERMAN EN J. VAN DER PYLL TE NIJMEGEN

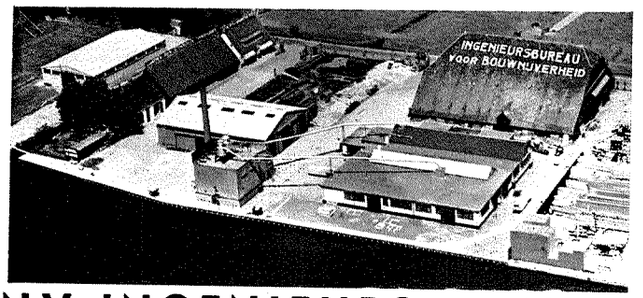

N.V. INGENIEURS-BUREAU VOOR
BOUWNIJVERHEID
KANTOOR, TIMMERFABRIEK EN OPSLAGTERREIN
OEGSTGEEST TELEF. LEIDEN 20341 (2 lijnen)

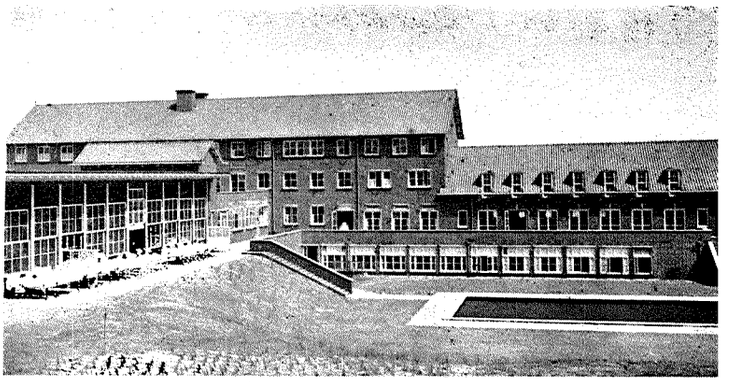

Bouw- en Gew. Beton-Werken
volgens nauwkeurig werkplan in zeer korten tijd

DERIAZ VLOERVERWARMING

chauffage par le sol Dériaz

uitgevoerd :

HOOGE RAAD	**'s Gravenhage**
RAADHUIS	**Haarlem**
VAN MIERLO'S BANK	**Breda**

Aesthetisch, Hygiënisch, Comfortabel

HERINGA & WUTHRICH
HAARLEM

GEEN OLIEVERF MEER?

Dan sauswerk, dat aan de hoogste eischen voldoet, met de bindmiddelen

QUELLOSE- in poeder
SCHILDERSLIJM-M-
in pasta

VERKOOPCENTRALE
W. A. Scholten's Fabrieken
Afd. Lijm- en Verfproducten
FOXHOL (Postbus 2, Hoogezand)

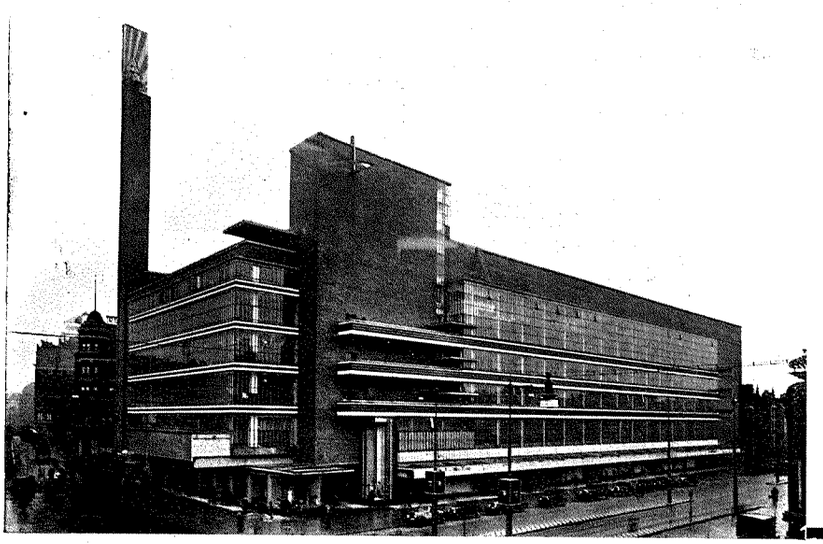

BIJENKORF ROTTERDAM. Architect W. M. Dudok, Hilversum.
Hierin leverde onze
AFDEELING **S.A.L.L.M.-LIFTEN**
in 1930/31 12 liften en 5 roltrappen, doch

De eerst en snelst herbouwde liften in Rotterdam waren de liften in dit gebouw, uitmuntend door
snelheid
soepelen gang
en minimale slijtage

N.V. Leidsche Machinefabriek v/h Fa J. P. JANSSEN
Heerengracht 319, Amsterdam - Telefoon 33221

lokalen zijn de toiletruimten geprojecteerd waarop goede contrôle mogelijk is.
Op de zonzijde zijn in aansluiting op voormelde zalen ruime speelbalkons gemaakt waar de kinderen voldoende ruimte wordt geboden des zomers in de openlucht onderwijs te kunnen ontvangen. Op de balustraden dezer balkons zijn breede waterdichte bloembakken gemaakt.
De materiaalkeuze aan het exterieur bleef in overeenstemming met het bestaande aansluitende werk. Alleen werd in verband met de toepassing van lateien, aanzetstukken en muurafdekkingen bij de uitbreiding, het bestaande werk hiermede in overeenstemming gebracht.
Bij het nieuwe gedeelte werden de ramen in staal uitgevoerd en voor zoover noodig ter doorvoering van het bestaande werk geplaatst in houten kozijnen. De ventilatie volgens het z.g. schoepensysteem.
Het interieur is overal zeer licht gehouden. De wanden van hallen e.d. zijn bekleed met tegels in licht crème tint met voeg gezet ter hoogte van 1.50 m. De vloeren in deze ruimten bekleed met crèmekleurige gevlamde dubbel hardgebakken tegels. Eveneens de speelbalkons.
De wanden in de leszalen en spreekkamers zijn voorzien van een lambriseering in Emalux. De vloeren in deze vertrekken werden uitgevoerd in Borneoteak.
Het geheele meubilair is ontworpen overeenkomstig de aan dit onderwijs te stellen eischen en waarbij de noodige verbeteringen zijn aangebracht aan de hand van opgedane ervaringen van deze nog jonge onderwijsmethode voor L.O.
Het vaste meubilair is in beschaafde doch fleurige tinten afgelakt. Het losse meubilair is in blank eiken uitgevoerd.
Alle plafonds in vakverdeeling door middel van Tree-tex platen, waarbij verlaagde gedeelten boven de zitjes en de „keukenafdeeling".
Aansluitend aan de zaal voor lichamelijke opvoeding een Atrium — een devotiehoekje — hetwelk met schuifdeuren kan worden afgesloten. De wandvlakken boven de lambriseeringen zijn overal in fijn schuurwerk uitgevoerd en met Sichol behandeld in gebroken wit. Rollen voor boogopeningen bleven als schoon metselwerk zichtbaar.
Gordijnen zijn gemaakt van linnen in fel blauwe kleur.
De school wordt centraal verwarmd, waarvoor de bestaande installatie van de bewaarschool werd uitgebreid.
Het geheele werk werd in 72 werkdagen uitgevoerd en kon met het nieuwe schooljaar tijdig in gebruik worden genomen. Hiervoor is een bijzonder woord van lof op zijn plaats voor den aannemer, den heer C. H. M. Arts te Nijmegen, die alle moeilijkheden daaraan verbonden heeft kunnen overwinnen zonder afbreuk te doen aan de afwerking. Ook als meubelmaker bij de vervaardiging van het meubilair heeft hij zich van zijn taak gekweten.

REISERVARINGEN.

Bij mijn tijdelijk verblijf in een deel van het Duitsche rijk, dat vroeger tot de Oostenrijksche monarchie behoorde, deed ik ervaringen op welke ik meen ter algemeene kennis te moeten brengen.
Hier was ik een tijdlang werkzaam als architect bij eene instelling die ten doel had den bouw van woonhuizen en woonhuisblokken te bevorderen.
Door de slechte economische toestand, welke, zooals bekend, in deze streek heeft geheerscht, heeft de woningbouw lang stil gelegen en liet de toestand waarin de bestaande woningen verkeerden, waar èn het herstel èn het noodige onderhoud niet tijdig kon worden uitgevoerd, hierdoor veel te wenschen over.
In verband met vroegere door mij in dit gebied gemaakte reizen was het mij wel bekend dat de eischen welke men hier aan de woningen stelde, niet vergeleken konden worden met die welke men in ons land daaraan stelde. Dat deze hier nog zoo betrekkelijk primitief waren ingericht, als me thans is gebleken, had ik niet kunnen denken.
De woningcultuur in Holland en vooral de architectonische verzorging daarvan staat op hooger peil dan die in de meeste andere landen. Dit is algemeen bekend. Vele buitenlandsche collega's en vooral de Duitsche architecten, die in de laatste jaren de Hollandsche woningen met eigen oogen hebben aanschouwd, hebben dit vermeld in hunne verschillende publicaties.
Als Fries bekend met de agrarische toestanden in ons land trof het mij dat niet alleen de woonhuisbouw doch ook de bouw en de inrichting van de boerenwoningen en van de verblijfplaatsen van het vee bij de onze minstens de ontwikkeling van een halve eeuw ten achter waren.
De bewerking van den grond en tengevolge daarvan ook de hiermede verband houdende bodemproductie liet veel te wenschen over.
Het is een gelukkig verschijnsel dat, tengevolge van de door den Führer gegeven voorschriften, in de toekomst aan dit gebied groote zorg kan en zal worden besteed.
Men mag verwachten dat deze voorschriften goed worden opgevolgd en dan zal hier spoedig een geheele verbetering van de woningtoestanden en de daarmede gepaard gaande algemeene levensomstandigheden te voorschijn moeten treden. Het resultaat zal blijken uit de vooruitgang van de volksgezondheid.
Om dit doel te bereiken en de daaruit voortkomende vraagstukken tot een goede oplossing te brengen is er thans behoefte aan een groot aantal bekwame werkkrachten die op dit gebied reeds ervaring hebben opgedaan. Deze zijn in het land zelf, tengevolge van de nog heerschende oorlog, slechts in geringe mate beschikbaar.
Zooals begrijpelijk ging, als Hollandsch architect, mijne belangstelling in de eerste plaats uit naar de vroegere en de tegenwoordige bouwkunstuitingen. Uit de vroegere perioden zijn de overblijfselen uit de Barock het grootst in aantal en vele daarvan zijn voor de geschiedenis van de bouwkunst van groot belang.
Bij den voor korten tijd aangevangen nieuwbouw trof het mij dat de leiding van dezen bouw — noodgedwongen — veel in handen is gesteld van zeer jonge architecten. Gezien de resultaten ontbreekt het velen hiervan aan ervaring, die op dit gebied in de eerste plaats noodig is. Dit is niet te verwonderen, want voor de zoo belangrijke bouwnijverheid als die welke zich thans niet alleen in het Duitsche rijk doch ook reeds in verschillende van de bezette gebieden ontwikkelt, zijn de daarvoor geschikte krachten maar niet zoo te vinden.
Voor deze nieuwbouw zijn de door den Führer gegeven voorschriften als leidraad te nemen. Van deze laat ik enkele der meest belangrijke gedeelten hier volgen:

WOHNUNGSBAU NACH DEM FÜHRERERLASS.
VII. PLANUNG.

a. Formen des Wohnungsbaues:
Der neue deutsche Wohnungsbau nach dem Kriege erfolgt in der Form des Genosswohnungen, des Eigenheimes (mit Gartenzulage) und der Kleinsiedlung (mit Wirtschaftsteil und Landzulage.)
Die Anwendung der einzelnen Formen bestimmt sich nach der Lage des Bauortes.

b. Gliederung der Wohnung:
Bei der Planung von Wohnungsbauten in der ersten fünf Jahren nach dem Kriege ist folgender Raumgliederung nachzuzehen:

aa. 80 v.H. der neuen Wohnungen enthalten eine geräumige Wohnküche und drei Schlafzimmer, ausserdem einen Duschraum met getrennten Abort.
Wohnungen in Zwei- oder mehrgeschossigen Bauten erhalten thunlichst einen balkon.

bb. 19 v.H. der neuen Wohnungen sollen einen Raum mehr und 5 v.H. einen Raum weniger erhalten.

cc. AUSSERDEM SOLL IN ALLEN FÄLLEN EIN SPEISEMUND ABSTELLRAUM VORHANDEN SEIN.
Bei der Planung von neuen Städten oder Grossbauvorhaben, die das Gefüge einer Gemeinde von Grund auf ändern, kann mit Zustimmung des Reichskommissars von den Verhaltniszahlen abgewichen werden.

c. Grösse der Räume:
Die Räume bzw die Wohnungen sollen folgende Mindestmasse nicht unterschreiten:

aa. DREIZIMMERWOHNUNG einschliesslich Wohnküche:

eine Wohnküche	22 qm,	
ein Elternschlafzimmer	12 qm,	
ein weiteres Schlafzimmer	10 qm,	
ein Duschraum mit getrennten Abort	5 qm,	
ein Flur	6 qm,	
ein Balkon	3 qm,	mit zusammen 62 Quadratmetern.

bb. VIERZIMMERWOHNUNG einschliesslich Wohnküche:

eine Wohnküche	24 qm,	
ein Elternschlafzimmer	16 qm,	
zwei Schlafzimmer zu je	10 qm,	
ein Duschraum mit getrennten Abort	5 qm,	
ein Flur	6 qm,	
ein Balkon	3 qm,	mit zusammen 74 Quadratmetern.

cc. FÜNFZIMMERWOHNUNGEN einschliesslich Wohnküche:

eine Wohnküche	26 qm,	
ein Elternschlafzimmer	16 qm,	
drei weitere Schlafzimmer mit je	10 qm,	
ein Duschraum mit getrennten Abort	5 qm,	
ein Flur	6 qm,	
ein Balkon	3 qm,	mit zusammen 86 Quadratmetern.

Geringfügige Abweichungen sind zulässig, sofern die Beschaffenheit des Geländes dies erfordert.

d. Berücksichtigung der Luftkriegserfahrungen:
Die aus der Luftkrieg gewonnenen Erfahrungen sind bei der Standort auswahl der Wohnstätten, bei der Bebauungsdichte, bei der Konstruction und bei der Anlage von Luftschutzräumen zu berücksichtigen.
Soweit hiernach der Bebauungsplan Luftschutzräume vorsicht, sind sie bombensicher zu errichten und so zu bemessen, das alle Hausbewohner darin Schlafgelegenheit finden.

VIII. NORMUNG UND RATIONALISIERUNG.

Eine Verbilligung der Herstellungskosten der Wohnung muss mit allen Mitteln erreicht werden, ohne das dadurch die Architectonische Gestaltung benachteiligt wird.
Es sind daher für die Wohnunggrössen, Grundrisse zu entwickeln und für die Dauer von fünf Jahren für Verbindlich zu erklären.
Darüber hinaus sind die Geschosshöhen, die Wandstärken und die Konstruktionen für Dacher, Decken und Treppenhäuser einheitlich festzulegen.
Die eingebaute Teile der Versorgungseinrichtungen sowie die Fenster und Türen sind weitesgehend zu normen.
Die Handarbeit an der Baustelle sind zu mechanisieren met der Ziel, die Handarbeit so weit möglich auszuschalten.
Es sind Methoden zu suchen und in grösseren Versuchen practisch zu entwickeln, die in absehbaren Zeit zu einer wesentlichen Vereinfachung und Beschleunigung der Arbeiten am Bau führen.

RICHTLINIEN FÜR DEN BAU VON MITTELWOHNUNGEN.

1. Die Wohnungen sind möglichst im Rahmen einer Gemeinschaftssiedlung zu erstellen, hier werden sich besonders Eckgrundstücke für die Bebauung mit Mittelwohnungen eignen.
2. Die Bebauung von Baulücken soll nicht ausgeschlossen sein, wenn die Städtbauliche Lage einwandfrei ist.
3. Die Bauten sollen in einer bevorzugten Wohngegend und an ruhigen Wohnstrassen, nicht unmittelbar an Verkehrsstrassen, aber verkehrsgunstig liegen.

II. WOHNUNGSTYPEN. BAUWEISE UND BAUGESTALTUNG.

1. Um den verschieden gelagerten Einkommensverhältnissen gerecht zu werden sind mehrere Wohnungstypen hinsichtlich der Anzahl der Haupträume und Ihrer Grösse auf-zustellen.
2. Es soll der Reihenausbau in Zwei- und dreigeschossiger Bauweise bevorzugt werden.
3. Das dachgeschoss darf nicht zu selbständigen Wohnungen ausgebaut werden. Der Ausbau des Daches mit Zusatsräumen soll vorerst unterbleiben, solange der Mieterkreis nicht fest steht.
Auf die möglichkeit je nach Bedarf zusätzliche Räume (Schlafkammern, Ateliers und drgl) einzubauen ist Rücksicht zu nehmen. Entsprechende Dachfenster sind von vornherein auszuführen.
4. Ein-Familienhäuser (möglichst in Reihenausbau) können vorgesehen werden.
5. Bei der Planung der Grundrisse ist auf ausreichende Möbelstellflächen zu achten. Die Wohnsitten des Südtiroler sind hierbei zu berücksichtigen.
6. Auf eine vorbildliche Baugestaltung ist bes. Wert zu legen.
Für die Planung sind daher besonders befähigte Architecten (soweit möglich Südtiroler) heranzuziehen.

III. WOHNUNGSGRÖSSE.

Die Wohnung kann aus folgenden Räumen bestehen:

1. Wohn- und Schlafräume. — Raumgrösse (*)
   a. 1 Wohnraum — etwa 22 qm,
   b. 1 Esraum — „ 16 qm,
   c. 1 Schlafraum der Eltern — „ 16 qm,
   d. 1 Schlafräume für Kinder — „ 10 qm,
   e. 1 Mädchenkammer (evtl in Dachgeschoss) — „ 8 qm.

Fur Berufstätige, die Ihren Beruf in der Wohnung ausüben, wie Ärzte, Rechtsanwälte, Künstler, Kunsthandwerker usw, können die erforderlichen Arbeitsräume zusätslich gebaut werden.

2. Nebenräume. — Raumgrösse (*)
   a. 1 Küche mit Speisekammer,
   b. Bad,
   c. Abort,
   d. Diele,
   e. Veranda, Balkon oder Loggia,
   f. Abstellraum (Wandschranke od. dergl),
3. Räume ausserhalb der Wohnung (bei Mehrfamilienhäusern z.T. gemeinschaftlich)
   a. Trockenboden,
   b. Kellerraum,
   c. Bodenkammer,
   d. Waschküche,
   e. Heizkeller,
   f. Luftschutzkeller,
   g. Einzel- oder Sammelgaragen.

(*) Die angegebenen Grössen sollen nur einen Anhalt bieten.

WIJ LEVERDEN VOOR HET STATIONSPOSTKANTOOR TE UTRECHT (RIJKSGEBOUWENDIENST) ca. 1200 M³ MEVRIETPLATEN DIK 7 CM VOOR DAKISOLATIE

MEVRIET

DE ISOLEERENDE BOUWPLAAT
OOK IN HET WERK GESTORT

VOLUMEGEWICHT 0.567. WARMTEGELEIDINGSCOËFF. 0.077
GELUIDSABSORPTIE COËFF. BIJ 5 cM DIKTE EN 500 FREQ. 36 %

Bestrijding van Koude, Warmte,
Lawaai, Lucht- en Klopgeluid

VRAAGT DRUKWERKEN EN RAPPORTEN
GRATIS ADVIEZEN EN BEREKENINGEN
N.V. MEVRIET. LULOFSSTR. 75 DEN HAAG TEL. 112187 (3 LIJNEN)

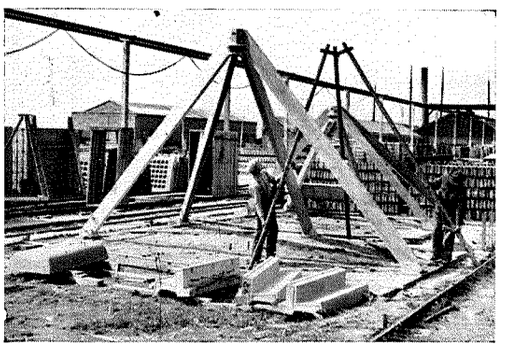

voor moderne betonconstructie

N.V. SCHOKBETON
ZWIJNDRECHT
TELEFOON 4268

**SCHOKBETON-
BIMSBETON-
EN KUNSTBETON-PRODUCTEN**

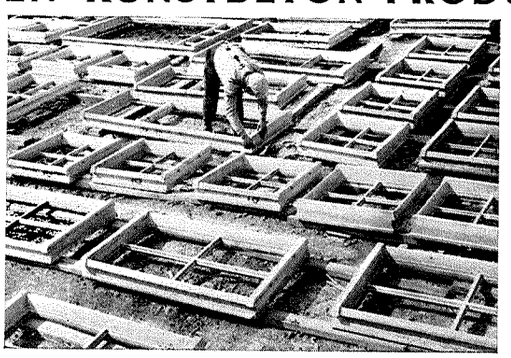

IN ELK GEBOUW VAN ENIGE
BETEKENIS

LIFTEN

J. C. van STRAATEN's
LIFTEN- EN MACHINEFABRIEK N.V.
'S-GRAVENHAGE

CHRISTIANI & NIELSEN N.V.

KONINGINNEGRACHT 29 DEN HAAG

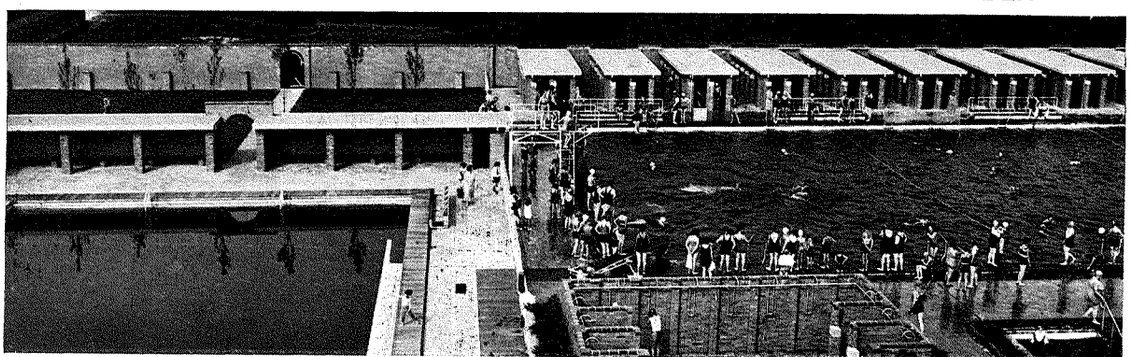

Zwembassin Amsterdam

VI. AUSSTATTUNG.

Zentralheizung und Warmwasserversorgung sind zuzulassen. Falls sie in Aussicht genommen ist, mit Gründen der Baustoffbeschaffung über ein sofortiger Einbau (ganz oder teilweise) nicht möglich ist, sind wenigstens die Aussparrungen für die Rohre (Mauerschlitze) vorzusehen und der Heisraum anzulegen.

Zooals men ziet zijn deze voorschriften voldoende duidelijk en veelzeggend. Wordt aan de navolging hiervan streng de hand gehouden en de woningen ontworpen door voldoend bekwame krachten dan zal men bereiken dat er goede, nieuwe woningen ontstaan.

De plattegronden van de ontworpen bouwblokken beschouwend, trof het mij, dat men terwille van een rhythmische regelmatige gevelindeeling, de ramen ten opzichte van het inwendige ongunstig had geplaatst. Men schroomde niet om de binnenwanden tegen de smalle middenstijlen van de ramen te doen eindigen. Deze oplossing, die dan gezocht werd, gaf aanleiding tot ingewikkelde en gekunstelde constructies.

Ook onze 17de eeuwsche bouwmeesters hebben zich meesters getoond in de rhythmische verdeeling der assen van de raam- en deurpartijen en dit is één der voornaamste redenen waarom deze gevelsamenstellingen voor ons thans nog zoo'n groote bekoring hebben. Ook zij maakten een dergelijke oplossing, doch dan liep de scheidingswand nog tegen de vrij zware steenen middenstijlen van de toen gebruikelijke kruiskozijnen.

In ons land hebben we dit standpunt verlaten en thans wordt van den architect verlangd, vooral in verband met een goede en hygiënische verzorging van het inwendige, dat hij de plaatsing van de ramen op een andere wijze ook aesthetisch juist oplost.

De 18de eeuwsche Hollandsche architecten hebben dit vraagstuk reeds op een andere en betere wijze tot oplossing gebracht. De bouwkunst van deze eeuw kenmerkte zich voornamelijk door de zorg waarmede men de plaatsing van de ramen en deuren in elke woonruimte overwoog.

Volgens de goede Hollandsche architectuuropvatting moet elke inwendige ruimte als een opgeloste eenheid worden gezien en de verhouding van de onderdeelen moet hier, evenals bij het uitwendige, met gevoel worden behandeld.

Bij de samenstelling van de plattegrond is het hoofdzaak dat men komt tot een zorgvuldig tegen elkaar afwegen van de verschillende noodige ruimten, waarbij dan voor elke ruimte op zichzelf een zoo gunstig mogelijk resultaat moet worden verkregen.

Bij de nieuwbouw in het hierboven bedoelde gebied waren ook verschillende, voor de bewoning van belang zijnde, vraagstukken niet opgelost. Zoo b.v. dat van de afvoer van de lucht, welke in de keuken bij het bereiden van het middagmaal ontstaat en ook de keukeninrichting zelf. Dat bij de steeds weer terugkeerende arbeid van de huisvrouw vooral de goede inrichting van dit vertrek haar veel nuttelooze arbeid kan besparen, werd hier niet begrepen.

Ook dient men, meer dan tot heden geschiedde, rekening te houden met de ligging van de verschillende vertrekken ten opzichte van de windstreken. Ontwerpen waarbij, terwille van de architectuur, de slaapkamers voor de kinderen op het Noorden waren geprojecteerd, kwamen voor. Een dergelijke oplossing is met het oog op de volksgezondheid en vooral op die van de ontwikkeling van het komende geslacht, niet toelaatbaar! Dit belangrijke punt scheen ondergeschikt te worden geacht aan de vormgeving. Een goed architect moet evenwel in staat zijn aan al de practische en hygiënische eischen te voldoen en tevens een goed architectonisch geheel te scheppen.

Het 17de eeuwsche standpunt om, terwille van een ver doorgevoerde rhythmische gevelindeeling, de ramen ten opzichte van het inwendige minder gunstig te plaatsen, werd in hoofdzaak toegepast. Hierdoor werd het vraagstuk ingewikkelder gemaakt dan het in werkelijkheid is. Uit de gevelindeeling was de ligging van de verschillende vertrekken dan ook niet af te leiden. Bij de groote bouwblokken, welke soms een geheele straatwand in beslag namen, werd een dergelijke gevelindeeling systematisch doorgezet. Dit gaf aanleiding tot het ontstaan van eentonige, onaantrekkelijke straatwanden. In ons land kennen we de vroegere voorbeelden hiervan maar al te goed. Nadat hier de bouwblokken en straatwanden voltooid waren, heeft men dit zelf blijkbaar ook gevoeld. Om dit euvel op te heffen heeft men er daarna op verschillende plaatsen erkers aangebouwd. Elk architect weet wat dan gemakkelijk het resultaat wordt als men bij het ontwerp daarmede direct geen rekenschap heeft gehouden.

Bij de daarvoor door hun plaats aangewezen bouwwerken ware het gewenscht geweest oplossingen te maken die de eentonigheid braken. De goed ontworpen uitbreidingsplannen gaven daartoe ruimschoots de gelegenheid. Blijkbaar werd dit niet gevoeld door de ontwerper van de straatwanden. Ook de detailleering en de materiaalbehandeling, welke onze 17de en 18de eeuwsche bouwmeesters met bijzondere kennis en ontwikkeling tot uiting hebben gebracht, bleek hier onbekend.

Evenals in ons land was hier het water de grootste vijand van de bouwconstructies en vele hiervoor in ons land gebruikte constructiemethoden, die in de loop der tijden hare doelmatigheid hebben bewezen, bleken hier niet bekend te zijn, ze werden tenminste niet in toepassing gebracht.

Toen ik op de bouwplaats, bij de gereed en in uitvoering zijnde bouwwerken kwam, vertoonden deze reeds nu talrijke gebleken. Het is dan ook niet te veel gezegd als ik beweer dat van oeconomisch standpunt de bouw op deze wijze niet verantwoord is. Na een tiental jaren zullen deze woningen of zeer hooge onderhoudskosten hebben gevorderd of in een bouwvalligen toestand verkeeren.

Op de teekenkamer moest veel nuttelooze arbeid worden verricht en wel omdat de plannen te vluchtig waren opgezet en niet voldoende waren doorgewerkt. Tijdens den bouw bleek dan ook herhaaldelijk dat er hierin veranderingen moesten worden aangebracht. Bij de uitvoering der werken moest te veel aan het oordeel van den Bauleiter worden overgelaten, omdat de detailleering van de plannen onvoldoende was verzorgd. De ontwerpende architect werd niet in de gelegenheid gesteld met den Bauleiter de uitvoering en de samenstelling van de verschillende onderdeelen en constructies voldoende te bespreken. Op een dergelijke wijze kan een juiste uitvoering van de ontworpen bouwwerken niet plaats vinden. Zooals ook hier het geval was wreekt zich dit op de voortbrengselen.

Voor dergelijke bouwwerken zou het van belang zijn dat men, meer dan dit tot heden het geval is, gebruik maakt van de diensten van den goeden bekwamen Hollandschen architect, die genegen is met zijne ervaring de belanghebbenden bij te staan en mede te werken aan de mooie doch moeilijke taak welke in de voorschriften van den Führer ter oplossing is gegeven. De goede en juiste oplossing van dit vraagstuk zal voor het komende Europa van het grootste belang zijn en vooral de Germaansche volken dienen de voordeelen hiervan te plukken.

De voorschriften vermelden o.m. dat: „Auf eine vorbildliche Baugestaltung ist bes. Wert zu legen" en „Die Anwendung der einzelnen Formen bestimmt sich nach der Lage des Bauortes".

Nu is ter verkrijging van een goed en bij de landstreek passend architectuurbeeld gewenscht, ja noodzakelijk, dat in de streek waarin wordt gebouwd de vroeger aanwezige bouwkunstvormgeving wordt bestudeerd. De belangrijke oude bouwwerken met hunne onderdeelen dienen daarvoor te worden opgemeten en in teekening gebracht te worden. De oude constructiemethoden, die bewezen hebben de tand des tijds goed te kunnen weerstaan, moeten daarbij worden nagegaan. Tevens dient men de toepassing en de wijze van verwerking van de aan de streek eigene bouwmaterialen aan een grondig onderzoek te onderwerpen. Het is n.l. bekend dat men toch het gemakkelijkst een zich goed bij het landschap aansluitende vormgeving verkrijgt door de in het land zelve voorhanden zijnde en gefabriceerd wordende materialen tot toepassing te brengen. Daarvoor moeten de met de nieuwbouw belaste architecten samenwerking zoeken met de in de streek aanwezige Conservator voor de Denkmalpflege en zijne ambtenaren. Bij een vluchtig ingesteld oderzoek is het mij gebleken dat deze het door mij naar voren gebrachte denkbeeld ondersteunen.

In de hier bedoelde landstreek was aan het opmeten en in teekening brengen van de talrijke oude en merkwaardige bouwwerken nog betrekkelijk weinig gedaan. Wel waren deze alle beschreven en in lijsten ondergebracht en volgens de welwillende mededeeling bestond het plan ook om binnen niet al te lange tijd met dit werk een aanvang te maken. Dit is dringend noodig en van groot belang omdat het een bekend feit is dat de komende tijd, die een tijd van opleving en vernieuwing zal zijn, steeds vele van de voor de bouwkunst van belang zijnde bouwwerken verdwijnen of worden verbouwd.

Het is me gebleken dat er daar in de omgeving krachten zijn te vinden die op dit gebied persoonlijk reeds veel voorloopig werk hebben verricht. Deze hebben daarbij een zekere vaardigheid verkregen en zijn met de bijzonderheden van de streek bekend. Samenwerking van al de betrokkenen en belanghebbenden is een eerste eisch en dan kunnen in betrekkelijk korten tijd goede resultaten worden verkregen. Op het bureau vond ik collega's van verschillenden landaard en bij mijn verblijf aldaar trof het mij in het bijzonder dat er een geest van saamhoorigheid aanwezig was. Tevens bestond er een zeer groote mate van welwillendheid om elkaar van dienst te zijn. Dit zijn voorwaarden die zoo noodig zijn om te komen tot een gezamenlijke opbouw van een nieuw Europa. Alleen samenwerking tot bereiking van een eenparig gesteld doel kan hiertoe leiden en dit oude wereldeel van zijn ondergang redden.

G. J. VEENSTRA, architect.

Arnhem, December 1941.

DE TAAK VAN TUIN- EN LANDSCHAPARCHITECT.

In het algemeen gesproken zoekt de tuinarchitect de oplossing van zijn werk in de bevrediging van de eischen en wenschen van zijn opdrachtgever. Hoe welgestelder zijn opdrachtgever is, hoe meer zijn persoonlijk belang er bij gebaat is, de zakenrelatie warm te houden. Een en ander is volkomen menschelijk, maar juist daarom schuilt hierin het gevaar. Het gevaar van de stroop en stroopkwast!

Hetgeen de tuinarchitect ervaart ten aanzien van zijn particulieren opdrachtgever, ervaart de landschaparchitect ten aanzien van de publieke opinie. Kort gezegd: de som van alle individueele wenschen vormt de „Communis opinie". Onder den dwang dezer openbare meening staande, wapende de tuinarchitect zich met het mooi gekleurd prentje of perspectiefteekening (dat geen beeld der werkelijkheid gaf) en een lange lijst van fraai klinkende latijnsche soortnamen en engelsche variëteitsnamen, om zoo zijnerzijds onder het mom van quasie geleerdheid voor zich de moreele slag te pareeren en ging hij toch nog bevredigd naar huis, in de verzekerdheid, dank zij die mooie engelsche namen, het zoo goed met .... Mevrouw de opdrachtgeefster te kunnen vinden. De juiste engelsche uitspraak gaf de toon der conversatie aan en men ginnegapte wat over die ordinaire uitspraak van den gewonen tuinman, die die mooie engelsche namen zoo uiterst grappig uitsprak.

Wij spreken uit eigen ervaring en men zou een grappig verhaal à la Sinclair kunnen schrijven over dat Ping-Pong der kwinkslagen in schijnheilige tuingeleerdheid.

Ter zake.

In de toekomst zal de tuinarchitectuur onderdeel van den stedebouw zijn en de landschaparchitectuur onderdeel van het agrarisch bedrijf, waaronder wij nu eenvoudigheidshalve ook den boschbouw rekenen.

Tuin- zoowel als landschaparchitect dienen bevrijd te worden van de slaafsche onderworpenheid, van de grilligheid der wenschen van het „Individualisme" en als vrije scheppende kunstenaar respectievelijk in het Stedebouwkundig en Gewestelijk Plan te worden ingeschakeld, zich daarbij bewust zijnde van hun dienende taak ten aanzien eener sociaal denkende gemeenschap.

Hiermede is dan tegelijkertijd alle slaafschheid met de valsche democratie over boord gegooid.

In het openbare deel der stadskern wordt de taak een andere, dan in het particuliere terrein (achtertuinen). De keuze van het sierend materiaal is hier niet meer vrij, maar gebonden aan technische eischen (bestand tegen rook enz.). Openbare pleinen, schooltuinen, kleine parken zullen doelmatig dienen te worden ontworpen en beplant in verband met de plaatselijk sociale functie.

In de buitenwijken der steden zal meer verband dienen te bestaan tusschen openbare beplanting en particuliere beplanting (voortuinen). Hier geldt van tweeën een, òf de straatbeplanting domineert, òf de particuliere tuin domineert en het moet uitgesloten zijn, dat men huis en tuin aan de schaduwzijde eenvoudig door een straatbeplanting onbewoonbaar maakt. Wat dit betreft heerscht er een bepaalde sleur bij de openbare diensten, die haar oorzaak vindt in het feit, dat in den aanvang geen onderling contact heeft bestaan tusschen de verschillende openbare diensten.

Ten aanzien van groote stadsparken valt zooveel te zeggen, dat hier een afzonderlijk hoofdstuk aan gewijd kan worden.

In het dorp ligt het vraagstuk anders, omdat de organische opbouw anders is en hier de invloed der landelijke omgeving zich meer doet gevoelen. De aard der bevolking meesttijds anders is. Dorp is overigens een begrip, dat dank zij het forensenwezen eveneens nadere toelichting behoeft.

De taak van den landschaparchitect is geheel anders georiënteerd. Het is goed hierop te wijzen. Het heeft er alle schijn van, dat men tegenwoordig onder landschaparchitect verstaat een soort décorateur van het landschap of nog erger, iemand die het landschap maakt of iemand die landschappelijke tafereelen ontwerpt en maakt. Om het tegendeel van deze meening duidelijk te maken, het volgende: een tuin wordt gemaakt of versierd, want ten eerste moet een tuin afgepaald, omtuind worden wil hij tuin heeten en kan eerst daarna versierd worden naar een plan binnen deze omtuining of begrenzing.

Een landschap is geen beperkt begrip, laat zich niet omtuinen (begrenzen), daar het reeds een bestaand niet te omlijnen begrip vormt. Buiten de tuingrens kan van alles voorkomen, een aangrenzende tuin, een straat of het landschap zelve, waarvan die tuin een onderdeel kan vormen. Buiten het landschap vindt men echter steeds weer het landschap. Stads- of dorpsbeeld kunnen zelfs in het landschapsbeeld worden opgenomen. Het landschap wordt slechts uiteindelijk begrensd door andere elementen, zee en lucht en eerst dan wanneer het zelf uit den gezichtseinder geraakt.

Juist door zijn onbegrensdheid is het begrip landschap als zoodanig geen concreet begrip. Het duidt slechts een veelheid van verschijnselen aan. Wij spreken van een eiken-, berken-, rivier- of maanlandschap, maar deze kunnen praktisch gesproken overal voorkomen, tenminste het maanlandschap. Een berken-, eiken- of rivierlandschap is echter geographisch begrensd of gebonden. Immers niet overal groeien eiken, berken enz. en een rivierlandschap is niet denkbaar zonder het beeld van stroomend water. Nu is het denkbaar, dat men in zoo'n rivierlandschap vertoevende, het water niet ziet en men zich waant in een berglandschap. Het kan dan voorkomen, dat de vegetatie zelfs geen nabijheid van water verraadt. Het concrete begrip rivierlandschap blijkt dus in werkelijkheid (vakkundig gesproken) floristisch en geologisch gebonden te moeten zijn, terwijl voor den leek dit begrip veel ruimer ligt.

Dit enkele voorbeeld om aan te toonen, dat de landschaparchitect anders (in wetenschappelijken zin) georiënteerd moet zijn.

Het begrip landschap als zoodanig is dus een abstract begrip, dat eerst concreten vorm krijgt, indien het nader gedefinieerd wordt.

Zoo kan en zal men het landschaptype ook in verband met bepaalde kultuuruitingen (volkschen aard) nader definiëeren en bijv. spreken van een friesch of nedersaksich landschap, omdat buiten deze begrenzing van kultureelen aard, andere specifieke kultuuruitingen optreden.

Bij de bepaling van deze geographische begrenzing der kultuuruitingen (bepaald type woning, dialect of kleederdracht, zeden en gewoonten, sport als bijv. het kaatsspel, gehechtheid aan flora enz.) gaat het om het boerenland en spreken wij van het boersche karakter van dit landschap.

Uit een en ander moge blijken, dat de taak van den landschaparchitect (ook de bouwarchitect en de stedebouwkundige) niet bepaald begrensd wordt en gekenmerkt wordt door het planten van boompjes zonder meer.

Veel meer is zijn taak, en dit vooral in het komende tijdperk, een van kultureele beteekenis. Een deel van zijn taak ligt dus ook op ethnologisch (volkenkundig) gebied. Dit laatste brengt nu weer mede, dat hij zich ook te verdiepen heeft in de geschiedenis der kultuur en niet onverschillig mag staan tegenover verschijnselen van archaeologischen (oudheidkundigen) aard.

Dit wil nu alles niet zeggen, dat de landschaparchitect tegelijkertijd archaeoloog, ethnoloog enz. gaat spelen. Integendeel! In dezen is zijn taak slechts een bemiddelende, evenals op het gebied der wetenschap-

pelijke plantkunde, geologie enz. De eerste misstap wordt begaan door het specialist te gaan spelen op andermans terrein. Zoo is de landschaparchitect evenmin boer, veeteler, boschbouwer enz. Nog minder is hij tuinbouwer in dien zin, dat hij het landschap beschouwt als een soort uitstalkast van alles wat den tuinbouwer, boomkweeker of bloemkweeker produceert. Zijn taak bewege zich tusschen de uitersten op het gebied der aesthetica en economie en hiermede is dan tevens gezegd, dat hij in zekeren zin filosoof is, omdat hij zich heeft te oriënteeren naar de dingen die eeuwige waarden heeten te zijn. Hetgeen in de volksziel leeft heeft zijn aandacht. Het begrip „Mode" is hem in zijn werk vreemd, alleen reeds daarom, omdat het levend materiaal, dat hij verwerkt, in levensduur boven de tijdelijkheid der verschijnselen, welke zich binnen het kader eener menschelijke generatie uiten, verheft.

Een degelijk gebouw of gebouwencomplex gaat eeuwen mede en het ware dwaasheid om bijv. een dorpssilhouet te omlijsten met materiaal, dat evenals een bouquet in een vaasje periodiek ververscht moet worden. Slechts de uiterste noodzaak zou ons tot zulk een methode kunnen nopen.

En toch zien wij tegenwoordig dit verschijnsel meermalen o.a. bij moderne wegbeplantingen optreden. Men analalyseere bijv. de nieuwe wegbeplanting tusschen den Haag en Gouda, en ook elders.

Dit enkele voorbeeld willen wij noemen om aan te toonen, hoe ons tijdperk gekenmerkt wordt door gebrek aan stijl, gebrek aan breede opvatting, tendenz naar ontleding en gebrek aan overzichtelijkheid.

In dit tijdperk, gekenmerkt door het parlementaire stelsel, bleef de zin tot ontleding niet alleen beperkt tot het gebied der politiek. Het geheele leven was hierdoor gekenmerkt en doordrenkt. De vlag moest de lading dekken en zoo zocht men steeds weer naar bepaalde instellingen onder welker vlag de lading van dit kleingeestig denkproduct moest varen. Niet een bepaalde Staatsinstelling voert het monopolie der landschappelijke schoonheid, maar wel de idee. Het kunstmatig gedoe langs bovengenoemden weg (zoo onhollandsch mogelijk) is een der uitingen van volmaakte decadentie. Een wegvak dat aangekleed wordt met materiaal van zoo verscheiden klassificeering naar leeftijdsgrens o.a. vormt nimmer een homogeen landschapsbeeld en aan homogeniteit ontbreekt het nu ten eenenmale bij de heeren van democratische geestesgesteldheid.

Zoo is dan dit een wegbeplantingsvoorbeeld (een uit vele), waarvan ons overigens de ontwerper onbekend is, geboren uit een geestesgesteldheid, die het compromis als eenig eenig ideale grondslag aanvaardt.

Het is gewild, noch economisch, noch aesthetisch en deze op effect bedachte beplantingswijze biedt geenerlei garantie voor een blijvend aspect, omdat de verschillende boomsoorten over het lengteprofiel geplant, naar leeftijdsgrens uitermate uiteenloopen.

De knotwilgjes (of wat het zijn mogen) doen warempel nog net aan Holland denken te midden van dit echt Hollandsch landschap.

Het geheel is een kunstmatig gedoe, een speculatie op het sentiment van den weggebruiker, maar van uit den trein bezien is het geheel een mislukking, een parkachtige beplanting in een landschap, dat geen park verdraagt. Geen grootsch kunstwerk is ooit uit een compromis geboren en nog minder uit berekening geboren.

Het kunstenaarschap is onafhankelijk van een academischen graad en wij gelooven, dat hier de oorzaak van het kwaad ligt.

Evenals de tuinarchitect (dikwijls ook de bouwarchitect) — zooals wij reeds in den aanvang zeiden — het slachtoffer wordt van zijn lastgever, zoo vergaat het ook de landschaparchitect, die zich beïnvloed gevoeld door allerlei leden van een commissie (deze bestaan er vele op landschappelijk gebied) en die daardoor geen vrij scheppend kunstenaar meer is.

Deze commissies op hun beurt dekken zich op hun voorman — zooals dit in een militaire term heet — en trachten op deze manier hun autoriteit te handhaven door òf academisch gegradueerden, òf officieele lichamen als Staatsboschbeheer of Ned. Heide Mij. in te schakelen, lichamen waarop ongewenschte kritiek gemakkelijker afstuit. Het is hetzelfde systeem, waaraan ieder leger ten gronde gaat en den veldslag verliest. Uitvloeisel eener democratische regeeringsbevoegdheid.

Uit objectieve waarneming (dus waarbij persoonlijk niet betrokken) weten wij dat deze commissies, genootschappen en stichtingen bij keuze van adviseurs meermalen geen objectief standpunt innamen en den persoon voor het werk lieten gaan.

De meeste dezer commissies zijn er om eigen w i l door te drijven. In de komende Nationaal Socialistische maatschappij zal ongetwijfeld veel van dit alles over boord gegooid moeten worden, waarbij wij het goede erfdeel gaarne zullen aanvaarden en het slechte deel zoo spoedig mogelijk zullen moeten liquideeren.

Hierdoor kan in een keer het bestaansrecht, zoowel in materieel als geestelijk opzicht van alle Gilde-leden op redelijk peil gebracht worden. Dit kan en dit moet!

Alvorens echter een dergelijke hervorming tot stand komt, zullen alle werkende Gilde-leden zich de beteekenis van het devies: „Natura Artis Magistra", de Natuur leermeesteres van de Kunst, bewust moeten worden en n i e t o m g e k e e r d, om met Max Blokzijl te spreken! Over de beteekenis van dit devies een volgend maal.

W. N. LINDEMAN.

HOUTEN SCHARNIEREN.

Het doen draaien van deuren geschiedde eerst door middel van soms kunstig gesmede hengen, daarna door gesmede fitsen en vervolgens door de z.g. bochtscharnieren. Deze bochtscharnieren hebben wel een lang leven gehad. Zoolang de deuren met de hand werden gemaakt, werden de bochtscharnieren toegepast, en we kennen allen die lompe stukken ijzer aan soms prachtig uitgevoerde deuren. Zoodra echter de machinale deuren hun intrede deden en de geheele bouwnijverheid veroverden, konden deze bochtscharnieren niet meer worden gebruikt en kreeg de fits een zeker burgerrecht.

Deze fitsen waren van staal en werden met duizenden tegelijk aangemaakt. Veel variatie was er niet in. Men kende nog de rondknopfits, maar daarmede was het verder afgeloopen.

Een werkelijk fraai uitgevoerde draaiconstructie was alleen bij speciale gevallen mogelijk, maar in het algemeen moest men zich met de eenvoudige fits tevreden stellen.

Daarbij kwam nog, dat deze fitsen geverfd moesten worden en later verontreinigd werden door allerlei smeermiddelen. Reeds geruimen tijd zocht men dan ook naar een behoorlijke oplossing. Dat zoeken echter kon in den laatsten tijd maar in één bepaalde richting geschieden, daar de richting van de metalen was afgesloten door de heerschende schaarschte aan dit materiaal.

Maar ook hier bracht het hout een behoorlijke oplossing. De fabriek Erwin Behr maakt thans houten scharnieren. Om een stalen pen zijn de verschillende dunne fineerlagen gebogen en gelijmd. De uiterste laag wordt in elke gewenschte houtsoort uitgevoerd, wat het mogelijk maakt dezelfde houtsoort te gebruiken als waarin de deur zelf is uitgevoerd. Het model van de fits is eenvoudige en sierlijk. De uitvoering is nog verschillend, met rond of plat kopje.

Wanneer men nu zou denken, dat het wel aardig is zoo'n houten fitsje voor kleine deurtjes of zoo, dan vergist men zich. Men kan ze eveneens verkrijgen van een model en zwaarte om de zwaarste teakhouten deur er aan op te hangen.

Bovendien heeft de toepassing van dit soort fitsen het voordeel, dat men de deur, indien noodig, eruit kan lichten.

Daar de aanmaak van stalen en koperen scharnieren thans geheel is stil gelegd, zal men straks nolens volens van deze fitsen gebruik moeten maken en men kan dan ook niet anders dan dankbaar zijn, dat deze vervanging nu eens niet een stap achteruit is, maar één vooruit.

Deze fitsen worden in den handel gebracht door de alleenvertegenwoordigster der Behr-fabriek voor Nederland, de N.V. E. Lehner's Handelsonderneming, Keizersgracht 540, Amsterdam C., tot wie men zich om nadere gegevens van prijzen enz. kan wenden.

D. DONDORP.

BOEKBESPREKING.

DIE KÜNSTLICHEN BAUSTEINE, Illustrierte Baustofflehre, Band 2, door Ingenieur Franz Pauls. Uitgave Dr. Johannes Hörning, Heidelberg 1941.

Van den schrijver verscheen reeds eerder „Die Ziegelfabrikatione", waarin hij overzichtelijk de huidige ontwikkeling van de baksteenindustrie behandelt. Het nieuwe boek draagt den ondertitel: Unter Berücksichtigung der Vierjahresplan-Ziele, zoodat hierin niet alleen de verdere vernieuwingen worden nagegaan ten nutte van den ontwerpenden ingenieur en architect, doch het ligt geheel in den geest van den ondertitel: meer kennis van het bedrijf, machines, vervaardiging en grondstoffen, om tot nieuwe mogelijkheden van besparing te komen, in het bijzonder van brandstoffen. Ongetwijfeld ligt hieraan ten grondslag dat men zich onafhankelijk van grondstoffen wil stellen, en ook dat men door praktijk en wetenschap tot verbetering van het product, prijsvermindering, besparing van arbeidskosten en verlichting van den arbeid wenscht te geraken, niet ten voordeele van den ondernemer doch van gemeenschap en arbeider. De schrijver verdeelt de stof in keramische industrie (steenen, pannen, tegels, enz.), kalkzandsteenindustrie, slakkensteen, asphaltsteen, de bindmiddelen, glas-bouwsteen, lichte steen, kleurstoffen, beton- en kunststeen, en behandelt elk onderwerp zeer uitvoerig.
Het was de bedoeling ook een hoofdstuk aan kunstijzer en kunststaal te wijden, vervangmaterialen voor ijzer, staal en hout, doch de schrijver was reeds ver over de hem toegemeten aantal bladzijden heengegaan. Het onderwerp zal nu in een afzonderlijk deel behandeld worden. Kunstijzer en kunststaal kan uit anorganische stoffen, zonder ertsen, vervaardigd worden op de keramische productiewijze. Het fabriekmatig vervaardigen staat nog in de kinderschoenen, en het product is nog veel te duur, maar als met zoovele nieuwe producten, zooals kunstzijde en kunsthars, zal ook het fabriceeren van kunstijzer bij een verdere ontwikkeling der industrie economisch verantwoord zijn. Het materiaal kan een groote toekomst hebben, ook voor den bouw van huizen, voor pijpen, tandraderen, gebruik voor centrale verwarmingen (roestvrij, zuurbestandig), daken, enz., zou het in aanmerking komen en een geheele omkeering in de wijze van bouwen kunnen veroorzaken.
Het boek is geheel „bij", voorzien van tabellen, voorschriften, normalisatiebepalingen, en andere gegevens waarvoor de vakman belangstelling heeft.

OVERZICHT TIJDSCHRHIFTEN.

DE SCHOUW. In No. 3 schrijft Prof. Dr. T. Goedewaagen: „Rembrandt is niet alleen een Nederlander, maar de Nederlander, de samenvatting van alle wenschen, droomen en daden van ons volk, gisteren, heden en morgen, Hij is onvergankelijk en onvervreemdbaar bezit, omdat hij ons aller wezen personifieert, omdat hij de spiegel van Nederlandsche kracht en begrensdheid is, omdat zijn beschouwing van de wereld de Nederlandsche wijze is, om wereld en leven te vatten.
Rembrandt is de Nederlander bij uitstek.
Maar ook is hij Hollander, geboortig uit het gewest, waar in dien tijd de kern van verzet tegen Habsburg en tevens de kern van positieven opbouw was gelegen. Willem van Oranje had Leiden tot een centrum van Hollands cultuur gemaakt. Daarnaast huisvestte de stad sinds generaties schilders van beteekenis, Lucas van Leiden, Jan van Goyen en Gerard Dou. En zoo zien wij daar Rembrandts jeugd omhooggestuwd door den cultureelen levenswil van een volk met fellen scheppings- en vrijheidsdrang".
Behalve dit artikel over Rembrandt bevat dit nummer bijdragen van Dr. J. van Ham, Dr. Ing. W. A. Herweyer (over de cultureele taak van den Omroep), een bespreking van Wiegersma's „Volkskunst in de Nederlanden" door Henri Bruning enz.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

Als lid van den B.N.A. zijn geroyeerd, op grond van Artikel 12 sub c, 13 en 14 der Statuten, de navolgende leden:

A. C. van Poppel	Tilburg	Ringbaan W. 270
L. H. J. Westerop	Castricum	Geelvinckstraat 87
W. Wieringa	Maarsbergen	Valkenheide
J. M. A. Stevens	Helmond	Markt 1
G. J. Boer	Kampen	
J. P. Dollekamp	Lochem	Langensche Enk K. 4
J. L. Koekenberg	Oldenzaal	
S. C. S. E. Konings	Tilburg	Gasthuisstraat 28
W. van Lieshout	Eindhoven	Hoogstraat 315a
J. Luyben	Vlijmen	Meliestraat B. 3a
J. H. Meerholz	Hoogkerk	
A. M. Nuse	Harderwijk	Nassaulaan 5
J. H. Raymakers	Helmond	Veestraat 38a
Julius Seegers	Utrecht	Rembrandtkade 9
W. F. van der Vegte	Huizum b. Leeuwarden	Gymnasiumstraat 20
C. J. Vriens	Zwolle	Terborchstraat 9a
W. M. Snellen (Adsp.-lid)	Oisterwijk (N.Br.)	

De namen van de volgende leden zijn van de ledenlijst afgevoerd, daar zij wegens hoogen leeftijd het beroep hebben neergelegd:

H. H. Koop	Wageningen	Hoogstraat 43 A.
F. J. Michaël	Vrijhoeve-Capelle (N.Br.)	Nieuwstraat B. 55

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101).

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 21 MAART 1942 NUMMER 12

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

OVER STRIJD EN BOUWEN IN ITALIE.

Uit „De Nieuwe Orde" inventies door H. Th. W.
Op een wandeling langs het Lago di Garda was een stratenmaker bezig den weg te herstellen. „De wereld is niet slecht, niets behoeft veranderd te worden," zei hij lachend. „Alleen zoo," en hij nam den steen, dien hij juist in den weg wilde stampen en .... draaide dien om. Wist hij iets van de Nieuwe Orde?

Het is acht jaar geleden dat ik als genoodigde van de Italiaansche Regeering voor de vierde Convegno di Lettre te Rome, op het nieuwe station van Milaan een plaats had onder de duizenden die den Leider van het jonge Italië verwachtten. Het werkzame Milaan gold zijn bezoek. Toen Mussolini echter uit de schaduwen van de hooge zuilen van de stationshal te voorschijn trad en de pompeuze architectuur aanschouwde, fluisterde hij een van zijn begeleiders in het oor: „is het noodig dat kapitalen worden verkwist aan zulk een overdadige bouwstijl, terwijl ons volk in armoede leeft?" Wat de Duce fluisterde werden echter spoedig luide woorden, gevleugelde leuzen: Bij het bouwen geen overdaad! Er heersche eenvoud! Weg met de klassieken!
Jonge architecten, die de vernieuwende gedachten welke Europa sinds het einde der vorige eeuw doorstroomden, hadden opgevangen, bonden met deze leuzen den strijd aan met hen die in verknochtheid aan het oude een opstanding der Renaissance verwachtten, de wedergeboorte eener wedergeboorte!
En nogmaals kwam de stem van Il Duce door zijn beroemde woorden: „de geschiedenis van professoren is geëindigd, die van het Italiaansche volk begonnen". Maar daarmede was het nog niet duidelijk, waar en hoe het nieuwe in de vormenwereld zou ontspringen. Er was een bindende gedachte onder de jongeren, het individueele zou opgaan in de gezamenlijke taak, immers een kreet was gehoord die zijn echo's door heel het Appenijnsche schiereiland weergalmde „Credere, Obbedire, Combattre!" Leuzen niet alleen voor „the men in the street", maar voor het volk in al zijn geledingen, waarin geleerden en kunstenaars, heel het corps-intellecta naast en met den fabrieksarbeider, den zeeman en den zwoegenden boer waren opgenomen. Deze leuzen zijn kort en snel gesproken, zij vatten de reeds zoo lang gekoesterde en veel omstreden gedachten samen. Nu zijn het simpele woorden geworden, schijnbaar voor de hand liggende vondsten; wie echter mee streed en mee leed, verneemt in die korte klanken het breed omschreven programma eener vernieuwende levenshouding. Autorita, disciplina, subordinazione! Eindelijk organisatie, zoo noodig streng; eindelijk eenvoud, zoo noodig opgelegd; eindelijk rust, zoo noodig op bevel. Zoo in den aanvang. De nieuwe vorm groeit slechts door bezinning. Geen overlading, geen verspilling, geen luiheid. Werken door allen, vreugde door arbeid en .... offers voor het doel.
Voeren deze leuzen tot daden, zij zijn er niet alléén om het bloed tot bruising te brengen, want Italië wordt evenzeer in leed gedompeld, wanneer wij hooren den zang die wegsterft in den ingehouden snik „mia bella addio" of als wij hoorden den heldenklank „morte par la patria" of het smartens groote „presente" bij de dooden. Wie slechts aan eigen leven denkt, staat het doel van heel het volk in den weg. Gezamenlijk het Vita Nova tegemoet, gezamenlijk de poging wagen om een nieuwe kultuur te scheppen. Anoi! Par la Patria! Par l'Umanita!
Onder deze leuzen sloeg de ordening in. Niet het fransche Liberté, Fraternité, Egalité, maar het strengere Autorita, disciplina, subordinazione. Waar de geest eener vernieuwing inslaat, is allereerst het Probleem gesteld; eenerzijds vernietiging en chaos, anderzijds de aanvang en wederopbouw. Het is de taak van den Staat om wat er aan bruikbaars overbleef, niet aan de vernietiging prijs te geven. Waar eenmaal de schoonheid van de voorgeslachten nederviel wordt in heilige vereering het stof der eeuwen met zachte hand gewischt en wat de tijd ons liet aan vormenrijkdom precieus bewaard. Zoo was het oude al te oud, het nieuwe al te nieuw, een bewegen tusschen worden en vergaan.
In 1934 werd ter herdenking van den March naar Rome een expositie ingericht, het scheen alsof de weg naar een nationale stijl in de kunsten was aangegeven. Onder leiding van den minister voor Cultura Popolare, Dino Alfieri, werkte een groep kunstenaars aan de geweldige gevel-

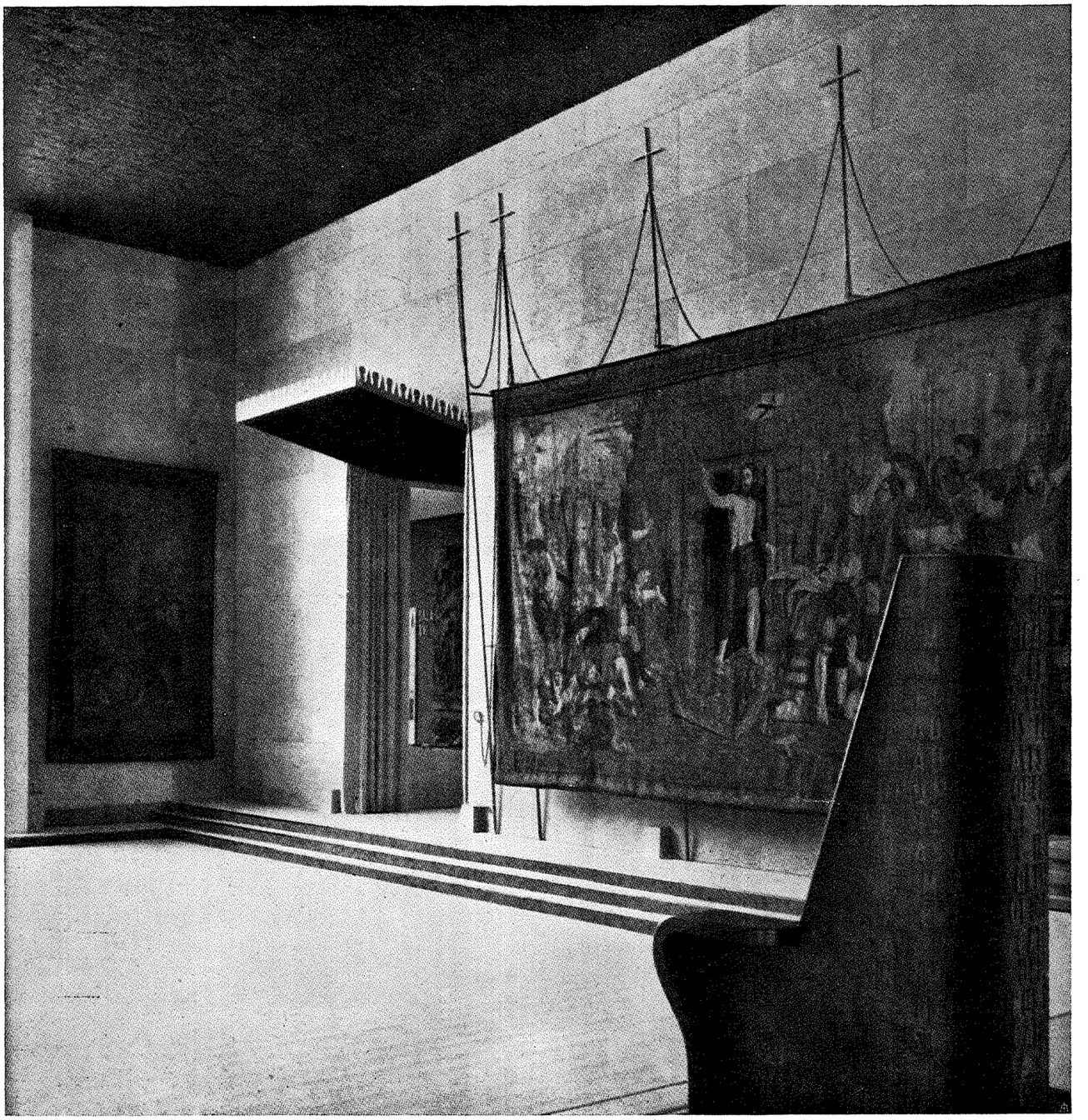

WERELDTENTOONSTELLING OVER HET KATHOLICISME IN VATICAANSTAD IN 1936
TROONZAAL VAN DEN PAUS. GIO PONTI, ARCHITECT
(ILLUSTRATIE UIT A. PICA: ARCHITETTURA MODERNA IN ITALIA)

constructies en de imponeerende uitbeelding der interieurs. De herdenking van de Rivoluzione Facista uitte zich in een explosieve architectuur, in gewaagde lijning en luidruchtige kleurenvelden. Nog greep het demonstratieve de opgewonden gemoederen meer aan dan het beheerscht bezonkene.

Zien wij heden naar die jaren terug, dan beseffen wij dat het jonge Italië denzelfden weg moest gaan, dien ook wij doorworstelen. Een architectonische traditie ontwikkelt zich niet door een eenzijdige expressie van vorm en kleur, maar door dat zij medegroeit met alle geestelijke uitingen van een volk.

Hevige explosies om deze hooge waarden brachten de gemoederen der Italianen niet tot rust. Prijsvragen gaven de jongeren gelegenheid bekend te worden. Maar bij de prijsvraag voor een station te Florence kwam de jury niet tot een resultaat. Moest in deze wonderschoone stad zich het nieuwe niet ondergeschikt maken aan het bestaande aspect en dus een station in den ouden stijl verrijzen? Zou de keuze van een der moderne projecten niet den adel der nabijgelegen Santa Maria Novella vernietigen? De sfeer van het oude bewaren, riepen enkele. Het nieuwe aanvaarden, meenden anderen. De strijd over deze uiteenloopende opvattingen drong tot de buitenwereld door en ten einde raad werd het vraagstuk Mussolini zelf voorgelegd. Reeds had deze zich eenmaal in een van zijn groote reden voor

VILLA MARCHESANO TE BORDIGHERA: ARCH. GIO PONTI, ANT. FORNAROLI EN EUG. SONCINI
DETAIL VAN DE BINNENPLAATS

(ILLUSTRATIE UIT A. PICA: ARCHITETTURA MODERNA IN ITALIA)

de Corporatieve raad geuit: „Kapitalisme en Socialisme hebben alles gegeven wat zij konden, van beide erven wij wat er levensvatbaar in is". En op het spannende moment zijner beslissing voor de prijsvraag van het station te Florence, zou hij in zelfde grootheid van visie hebben gezegd: „zooals het corporatisme het socialisme en liberalisme overtreft en een nieuwe synthese schept, zoo hebben klassicisme en konstructivisme hun tijd gehad om ons in hun versmelting de komende architectuur te schenken". Door deze samenvattende woorden gaf hij den doorslag, niet alleen voor de vormbepaling van het station te Florence, maar voor de geheele jonge architecten-generatie.

Zoo kregen de jongeren een kans en in Florence bouwde een aantal architecten, de Toscaansche groep, het nieuwe station. In al te hevige uiting werden Vignola's „Regole della cinque ordini d'architettura" verworpen. De ernstige, diepere geesten echter, beseften dat het bouwen aan eeuwige wetten onderworpen is. Spanningen die het statische en zwevende in harmonisch evenwicht houden en de architectuur op karaktervolle wijze bepalen. Soms droomden zij zwevende vormen los van het leven, omdat de aarde zoo moeizaam begaanbaar is en zoo leed-vervuld, soms moest het de hevige expressie van het kubisme zijn, een bemanteling, zwaar gebonden, wanneer zij de daad boven het droomen stelden. Jarenlang zoekend, vormend bouwen; jarenlange folteringen tevens, want diep innerlijk

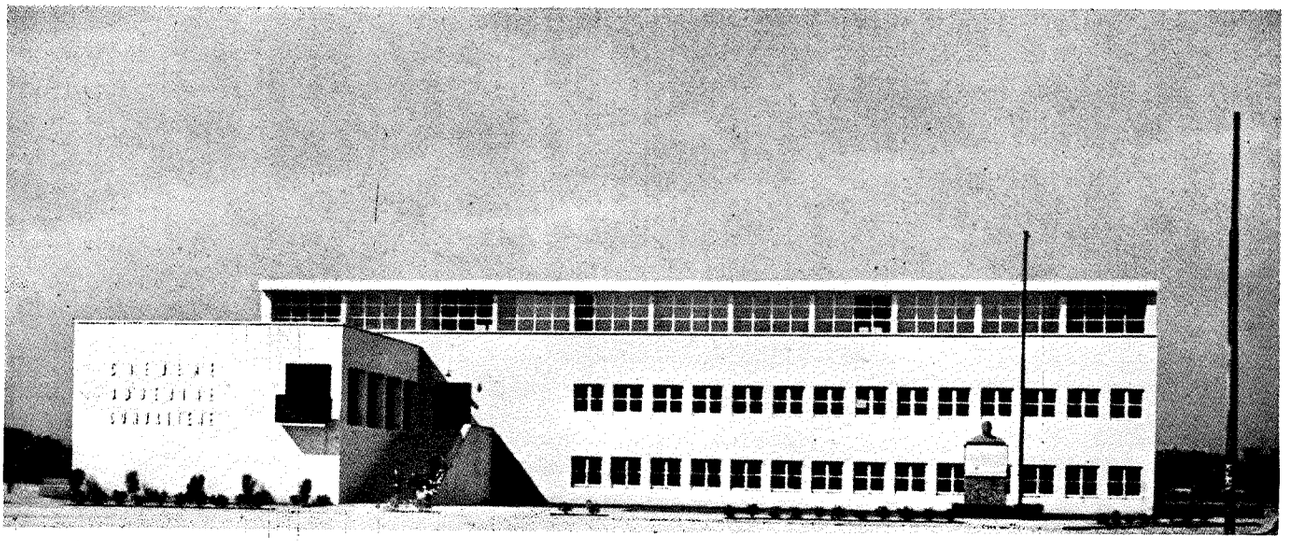

HUIS DER FASCISTEN TE BOLLATE. ARCH. CAMILLO MAGNI, BENO OPOCZIJNSKI EN ALLESSANDRO PASQUALI

(ILLUSTRATIE UIT A. PICA: ARCHITETTURA MODERNA IN ITALIA)

wisten zij dat aan het einde van het experimenteeren een monumentale architectuur slechts groeien kan op menschelijke innigheid en geestelijken adel van heel een volk. Italië heeft na de expositie ter herdenking van den March naar Rome, het Manifesto dell' architettura futuriste verlaten en zich een lyrisch-functionalisme toegewend. En nu, tien jaar later, zien wij de lijn langzaam opwaarts gaan. Een Fascistische vormgeving gaat ontstaan. Fascistisch? Moet zij dan nationaal zijn de komende architectuur? Hoe ziet het bevriende Duitschland dit vraagstuk van den eersten rang?

In zijn groote rede bij de opening van het Haus der Deutsche Kunst in München, verkondigde Adolf Hitler dat het Nationaal Socialistische Duitschland een Duitsche Kunst wil, dat de kunstenaar voor zijn volk, niet voor zichzelf, een gedenkteeken zal zetten. Het neo-klassicisme van Schinkel's en Semper's tijd werd door den Führer voor het komende bouwen aangewezen. In Duitschland is daarmede het experimenteeren met het functioneele bouwen als geëindigd te beschouwen. Daar groeit de nationale vormgeving in het burgerlijke bouwen „malerisch-gemütlich", in de officieele architectuur „für die Jahrhunderte unerschütterlich". Is het niet wonderlijk, deze monumentale bouw van de Duitsche Staat, deze stille, statische vormenwereld stamt in zijn uiterlijke verschijning uit de streken rondom de oude wereldzee!

Anders in Italië. Daar was een leven dat zich de verfijnde civilisatie van onzen decadenten tijd ontzegde, een vroolijk hartelijk volk, een betooverend „gentilezza", maar onverzorgd door den Staat en oneindig arm. Al was de zon vergevensgezind voor de zonden der hygiëne, ziekten naar geest en lichaam waarden rond. Er daalde de laatste eeuwen een vermoeienis over Zuid-Europa. Italië echter ontwaakte door het leed en de teleurstelling van den wereldoorlog, wierp den droom eener vergane pracht van zich en weigerde langer slechts het Eldorado der ruïne-zoekers te zijn. Nu is het verhard als het marmer zijner beelden en herleefd op de innerlijke verschijning van een grootscher verleden; Caesaren-traditie.

Zoo wordt de jeugd gewekt uit haar verslappende luiheid. Het Libro e Moschetto weerklinkt! De wetenschap wordt opgeroepen den nieuwen tijd in te luiden en voor de kunsten neemt de Staat de rol over die tot heden de Mäcen vervulden. De vondsten op het gebied der techniek, de materialen, het wonen en leven, lokten van verre en vele architecten trokken naar Noordelijke streken om ónze bouwexperimenten te volgen. Zoo beïnvloedden Nederland en Duitschland het jonge Italië. Ook de oude kultuur van Italië is ontstaan uit een gelukkige versmelting van Latijnsche en Germaansche elementen. Voortdurende wisseling van den arbeid des geestes. Zoo was het eenmaal, zoo is het nu en straks.

En dan te bedenken dat deze opbouw van Europa wordt geremd door den hevigsten strijd aller tijden. Gods toorn is wel hevig op de menschheid ingeslagen, maar wij zetten de tanden opeen en richten onafgewend den blik op de jaren die komen. Een Europa dat zoo kan strijden, zoo kan lijden, is niet verloren. Straks zetten wij het alverwoestende geweld om in de energie voor de komende vernieuwing. En welk een vernieuwing!

In het Zuiden heeft het „Novecento Italiano" weerklonken. „Natuur-gezegend land, gij hebt niet alléén geleefd van de spaargelden, die uw emigranten van uit de Nieuwe Wereld overzonden, maar van hun hunkerend verlangen naar het vaderland. Dat vaderland bouwt gij nu op, zooals alle volkeren van Europa zich op klimaat en eigen aard vernieuwend herzien. Geef Uw werk een naam, noem het Volksch zoo ge wilt, uiteindelijk werkt ieder land in eigen toonaard voor een Europeesche harmonie."

Nog moet de beproeving van den oorlog worden gedragen, maar evenzeer als Duitschland dezen tijd tot voorbereiding benut, zullen de plannen voor de volksgemeenschap in Italië ook heden voortgang vinden.

Reeds worden de bosch-beroofde bergen opnieuw beplant, moerassen drooggelegd, nieuwe steden, Littoria, Sabaudia en Pontinia verrijzen te midden van vruchtbare streken, vliegvelden, emplacementen, spoorlijnen worden aangelegd en stations gebouwd. Oude steden worden gezuiverd van het vreemdelingenromantisme, dat op de schilder-

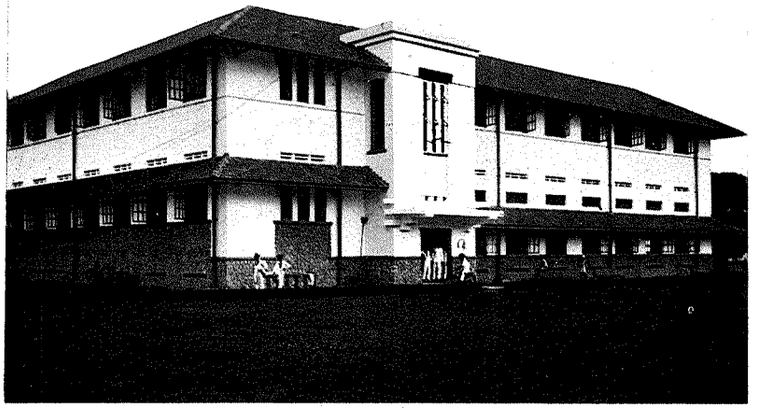

MARINE KAZERNE, SOERABAIA.

N.V. NEDERLANDSCHE AANNEMING MIJ

V.H. FIRMA H. F. BOERSMA 'S-GRAVENHAGE

Burgerlijke Bouwwerken
Gewapend-Beton-Werken

Graniet Gietasphaltvloeren

waterdicht, elastisch, stofvrij, duurzaam

voor dakterrassen, kelders, magazijnen, werkvloeren e.d.

ook in zuurbestendige uitvoering.

Toepassingen o.a. brouwerijen, chemische fabrieken, zuivelfabrieken, perrons enz.

Normale dikte 2 a 3 cm. Direct leverbaar.
Geroutineerde staf vloerleggers.

N.V. KEY'S ASPHALTFABRIEK
WITTE HUIS, WIJNHAVEN 3, ROTTERDAM
TELEFOON 73475
FABRIEK TE MAASSLUIS

EEN PRODUCT VAN DE VELUVINEFABRIEKEN TE NUNSPEET!

„THERMOSIT"-KUNSTBIMS

BUDERUS 17 31

„THERMOSIT" is een zeer poreus bouwmateriaal, vervaardigd uit hoogovenslakken. Het gewicht bedraagt ca. 300 kg per M^3.

„THERMOSIT" wordt normaal in korrelgrootten van 3/12 mm. 3/15 mm, 3/20 mm en 0/2½ mm geleverd.

„THERMOSIT" kan o.a. worden toegepast voor de vervaardiging van holle beton, estrichbeton, isolatiebeton, giet- en stampbeton, drijfsteenen, bimsplaten, tegels, holle wanden.

Voorts voor isolatie van koude en warmte (warmte doorlaatcoëfficient 0,072 Kcal/m°C tusschen 0 en 30°C,

„THERMOSIT"-KUNSTBIMS leveren wij uitsluitend via den bouwmaterialenhandel.

HANDELSVEREENIGING „BUDERUS" Leeghwaterplein 27 · 'S-GRAVENHAGE

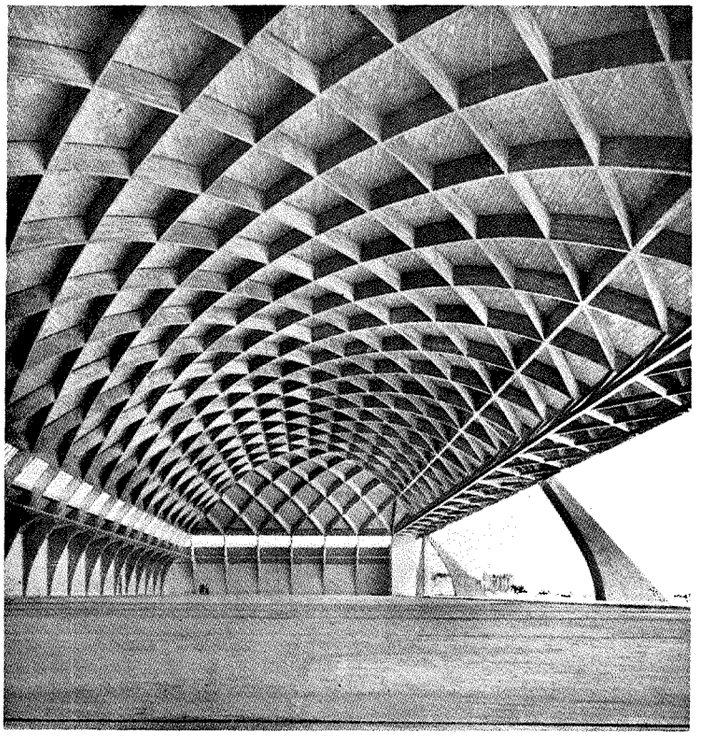

VLIEGTUIGLOODS IN GEW. BETON. ARCH. PIER LUIGI NERVI

FLATGEBOUW TE MILAAN. ARCH. A. B. DI BELGIOJOSO

(ILLUSTRATIE UIT A. PICA : ARCHITETTURA MODERNA IN ITALIA)

achtige schoonheid van armoede en chaos teert. Zij worden, evenals straks duizenden steden in heel Europa, geopend naar de natuur en de wijde luchten. Rome groeit naar het Westen uit tot aan de heerlijkheid der zee. Roma al mare! En aan de Via Imperiale verrijzen reeds de Universiteiten die de jeugd voorbereiden om het Imperium te schragen. Musea der Italianita zullen als monumenten van een kultuurstaat in het oude stadsdeel de plaats innemen van veel vergane pracht.

Alles nog zoekend voorwaarts gaan. Maar eenmaal zal het Italiaansche functionalisme, dat uit onze streken stamt, tezamen met het Duitsche neo-klassicisme, dat uit het Zuiden tot ons kwam, opgenomen worden door den geest eener Europeesche samenwerking en onderlinge beïnvloeding. Een nieuwe kultuur ontstaat.... Una grandezza poetica!

H. Th. WIJDEVELD.

Lage Vuursche.

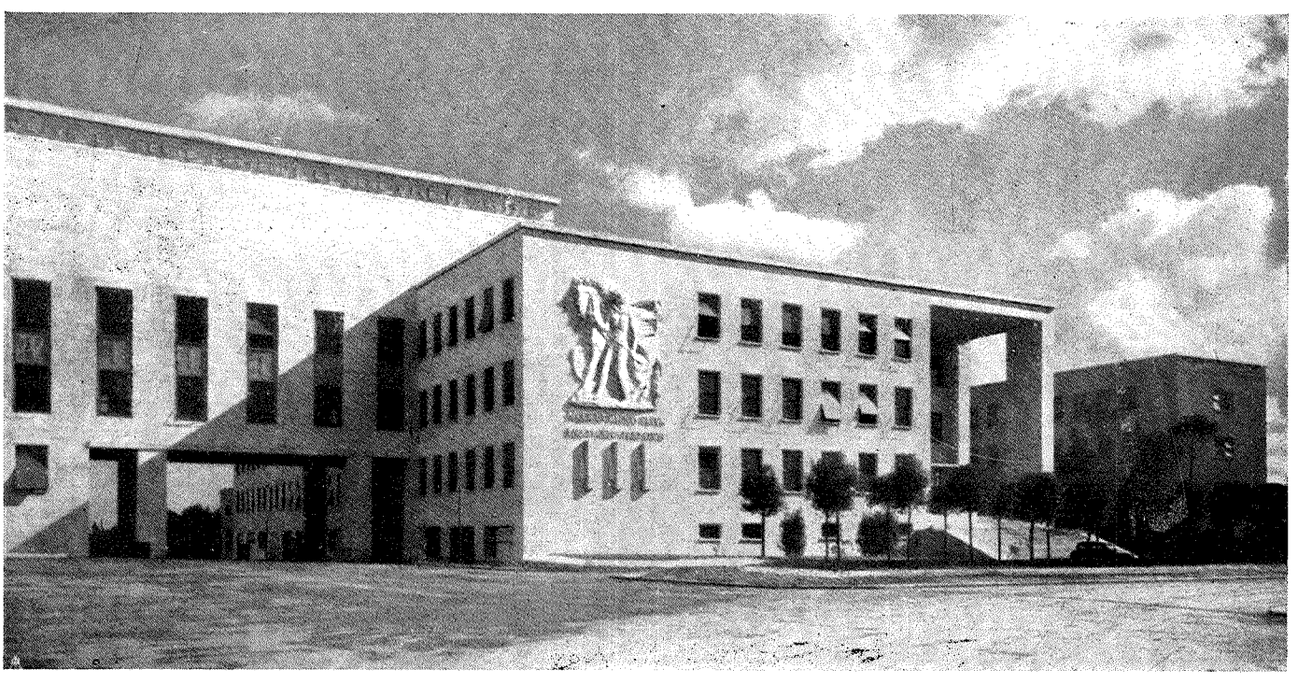

FACULTEITSGEBOUW DER LETTEREN. UNIVERSITEIT TE ROME. ARCH. GAETANO RAPISARDI

(ILLUSTRATIE UIT A. PICA: ARCHITETTURA MODERNA IN ITALIA)

VOLKSCH/INTER-VOLKSCH/ARISCH

Esoterische en exoterische architectuur.

Nauwelijks hebben wijsgeerige begrippen en wiskundige axiomata hun onomstootelijkheid verloren, of een nieuw ens, onzichtbaar, ontastbaar, waart rond in de gebieden van bouwkunst en cultuur. Is het begrip „volksch" wijsgeerig, kunstzinnig, is het biologisch, theologisch? Of is het een schijnprobleem, fata morgana? Een wiskundige, die terwille van het geestelijk evenwicht uit zijn hooge regionen in de politiek placht af te dalen — hij manifesteerde er zich door de stichting van een a-politieke, dus neutrale partij — werd eens de vraag voorgelegd, hoe hij den strijd dacht te winnen. „Zeer eenvoudig," luidde het antwoord, „onze ficties zijn concreter dan die van onze tegenstanders, daarom winnen wij." Hetgeen geschiedde. Is de nieuwe sphinx, het woord volksch, waar omheen zich allengs geheel een werelddeel opmaakt, om het te ontraadselen ook zoo'n fictie? In ieder geval heeft zij de verdienste, een algemeene bezinning te hebben teweeggebracht over het volksche element in de bouwkunst. Een der Nederlandsche tijdschriften hield er verleden jaar een enquête over, d.w.z. het sprak, met elegante vermijding van velerlei moeilijkheden, van het „nationale" element. Men kwam niet veel verder dan de negatieve gevolgtrekking, dat het nationale element, indien bepaalbaar, zeer vele aspecten heeft. Zuiver scheen de positie van het nationale geformuleerd door architect J. London te Hilversum („Cobouw", nr. 8, 1941): „Wellicht zal het nationale element zich demonstreeren in kleinigheden, doch dan blijven het toch kleinigheden, terwijl de groote ontwikkeling „internationaal" zal zijn" — woorden, die, nauwelijks een jaar later hun profetische kracht hebben aangetoond. Verbondenheid met ambacht en historische overlevering, gebruik van baksteenen hebben hun groote beteekenis, maar het terugzien naar het verleden, zoo toonde o.m. Daan Jansen in de „Stemmen des Tijds" aan, leidt allicht tot een archaeistisch pogen, om de schoonheid van vroeger eeuwen geforceerd te doen herleven. „Traditionalisme," schreef hij woordelijk, „kan al spoedig ontaarden in een ijdel spel met historische motieven, waarvan de diepere zin amper wordt begrepen, in een sentimenteel opgaan in een stemmingsarchitectuur, die niet meer van onzen tijd is." Is terugkeer naar het landseigene dan een illusie? Er is een verheugende opleving van de Heemschut-gedachte, Monumentenzorg werkt op volle kracht, maar men moet tegelijk vooruitzien en niet de oogen sluiten voor de rationeele werkwijzen, die de moderne techniek mogelijk maakt. Het is bedenkelijk, dat de aanzienlijke architectonische phaseverschillen aanleiding gaven tot het scheppen van de tegenstelling nationale en internationale bouwkunst. Waren Gothiek, Renaissance, Barok vatbaar voor een van deze termen? Het denken in alternatieven speelt ons parten. Zij waren beide. Niet: entweder — oder, maar: zoowel — als: organische synthese. Zoo is het met de bouwkunst in het algemeen. Treffend was de uitlating van Jansen in hetzelfde, hierboven aangehaalde stuk waarmede hij zijn betoog besloot: „dat we ons steeds bewust moeten blijven, dat de verbondenheid aan de traditie haar grenzen heeft en het moderne bouwwerk nu eenmaal tal van bouwtechnische eischen stelt, die in geen enkel opzicht met land en volk verbonden kunnen zijn en dan ook om een zuiver utilistische oplossing zullen blijven vragen". In dit licht gezien verliest de onderscheiding nationaal – internationaal — of dient men in hedendaagsche terminologie te spreken van volksch en intervolksch? — veel van haar beteekenis en het is in het bijzonder dringend noodig, haar op te heffen in een land, dat een zoo integreerend bestanddeel van de „internationale" bouwkunst heeft geleverd als het onze. Er bestaat een zeer intense wisselwerking tusschen beide, die niet mag worden in gevaar gebracht door de bewustzijnsvernauwing, die in de begrenzing volksch zou kunnen liggen opgesloten. Bovendien: hetgeen voor onze buren volksch is, kan voor ons met onze schaarsche vierkante kilometers reeds Europeesch of internationaal heeten. Huib Hoste heeft het probleem terloops in verband gebracht met de ontwikkeling van de bouwkunst (in „Volk en Staat"). Naast de volksche kenmerken ziet hij overal „internationale": in de Japansch grootindustrie en woongebouwen, in het Russische constructivisme, in de Italiaansche en Spaansche architectuur. Hij had verder kunnen gaan en Zwitserland, Finland, Frankrijk, Zweden, Noorwegen, Tsjecho-Slowakije en Nederland noemen. Hij ziet in deze stroomingen trouwens geen gevaar, mits men de oplossingen van eigen problemen maar zuiver houdt. Inderdaad, zooals er een stof is, die nationaal de geesten verbindt, zoo is er een, anders genuanceerd, die internationaal associatienetten weeft: er is een verbinding in het astraal tusschen Mitsui-Centrossojus-Van Nelle-Le Corbusier-Markelius enzoovoort. Indien men wil: er is een intervolksche verbinding tusschen mogelijke componenten van het ens astrale. Wij beleven reeds zeer groote op herordening der levensverschijnselen gerichte, superieure stroomingen. Immers: een gerationaliseerde, moderne huishouding staat alle integratiestroomingen voor oogen, onverschillig of zij socialisme, kapitalisme of fascisme genoemd zijn. Het is denkbaar, dat een eenheid „volk" de eenheid van middelmatige grootte zou kunnen zijn, die geroepen is als grondslag voor de groote cultuurgolf, die wij aanstaande weten. De eerste etappe van de reintegratie is zonder twijfel het volk — daarna zal de reintegratie van grootere gebieden kunnen volgen. Feitelijk zijn er reeds twee ontwikkelingslijnen waarneembaar: horizontaal, verticaal. In Duitschland gelukt gelijktijdig de romantiek, een hevig expressionistisch neo-klassicisme, functionalisme in de industriegebieden en een sympathieke, ethisch gerichte volkswoningbouw in de Siedlungen. Maar het zou noodlottig zijn, terwille van de nationale beperking den scheppenden architect, die met andere stof dan de autarkische is geladen, in een steriele uitzonderingspositie te brengen, waardoor de stijlvormende tendentie juist zou worden gesmoord. In Duitschland schijnt de dominant van hetgeen

E. Blok

Aannemersbedrijf - Rotterdam
G.W.Burgerplein 17 Tel. 30868

bouw-, waterbouw- en gewapend betonwerken

Bovenkant

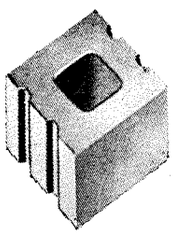

EEN SCHOORSTEEN, DIE AAN HOOGE EISCHEN VOLDOET WORDT GEBOUWD MET

SOLIDUS-SCHOORSTEENBLOKKEN

ISOLATIE IS GOED VERZORGD

INVALLEND REGENWATER WORDT DOOR POREUZE WAND OPGENOMEN.

KANS OP LEKKEN IS ZEER GERING.

GLADDE WANDEN MET AFGERONDE HOEKEN

VERNAUWINGEN OF VERWIJDINGEN BIJ SLEEPEN OF TREKKEN UITGESLOTEN.

SOLIDUS SCHOORSTEENEN ZIJN NIET DUUR.

Onderkant

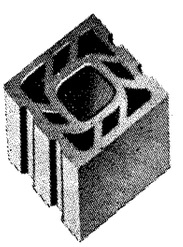

N.V. DAKPANNEN- EN KLEIWAREN INDUSTRIE
„DE VALK" v/h J. MEUWISSEN
ECHT.

ISOLATIE STEEN
„POLISOL"
gebakken steen van sponsachtige structuur

diverse afmetinge

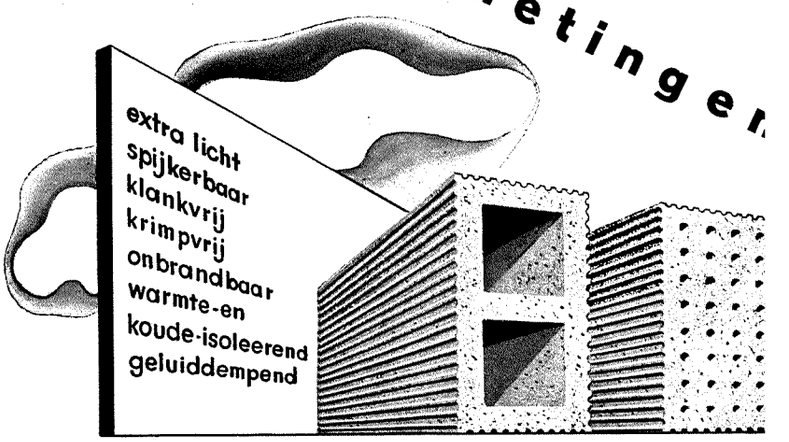

E. M. VAN DE POL'
HANDELSONDERNEMIN
DEN HAAG - TELEF. 11725

Distributie vrij - Uit voorraad leverbaa

n.v. aannemersbedrijf v.h.:

boele & van eesteren

delistraat 33 tel. 554932 * den haag

b en van e

beton-bouw en waterbouwkundige werken

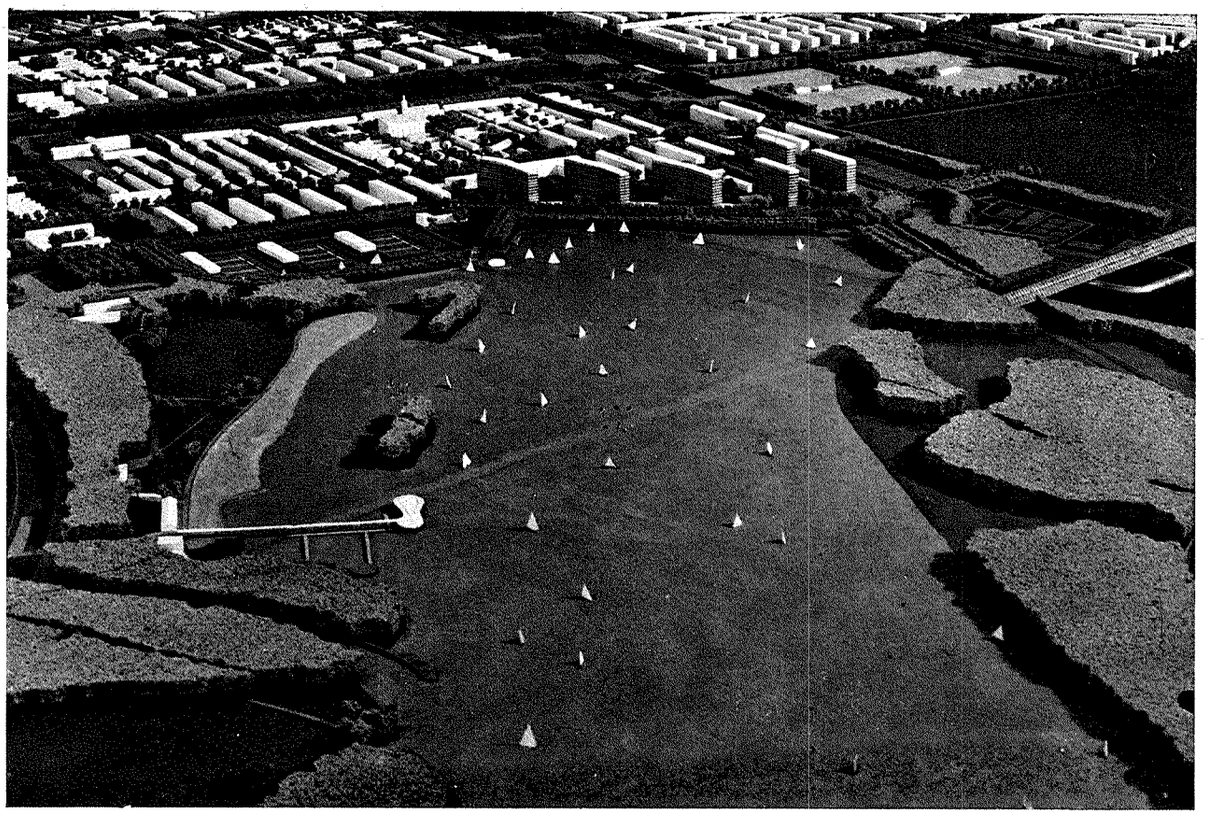

(FOTO TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSHUISVESTING)

PROJECT SLOTERMEER. AFDEELING STADSONTWIKKELING
DIENST DER PUBLIEKE WERKEN AMSTERDAM (v. EESTEREN)

volksche bouwkunst wordt genoemd van neo-klassicistischen huize te zijn. Maar mag men deswege architectuur van eigen bodem en uit het volk voortgekomen, dus in de ware beteekenis „volksche bouwkunst", weren, indien zij zich niet in dit keurslijf laat wringen? Als voorbeeld hiervan is onlangs (Cobouw nr. 57 van 18 Juli 1941) een project gepubliceerd van A. Komter, dat hij lang voor zijn deelneming aan de prijsvraag voor het stadhuis te Amsterdam in samenwerking met Ir. A. Boeken heeft gemaakt voor een ontspanningsoord te Bloemendaal aan zee. Een project, dat volkomen voldoet aan de criteria volksch en nationaal, ofschoon het allerminst traditioneel was. Bezinnen wij ons dus op het volksche element, dan moeten wij er ons rekenschap van geven, dat men de dakpan en den baksteen, hoe belangrijk beide ook zijn, niet alles is gezegd. De volksche

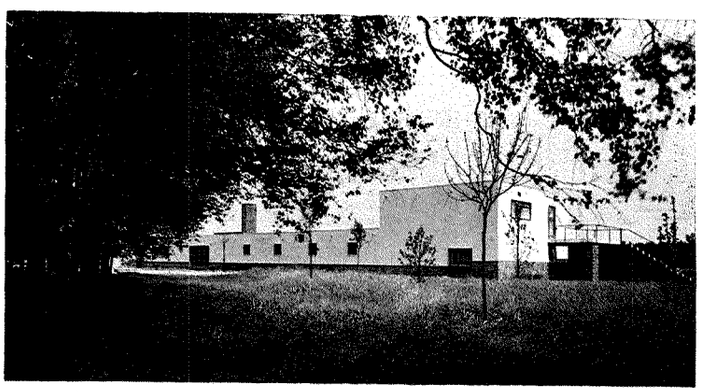

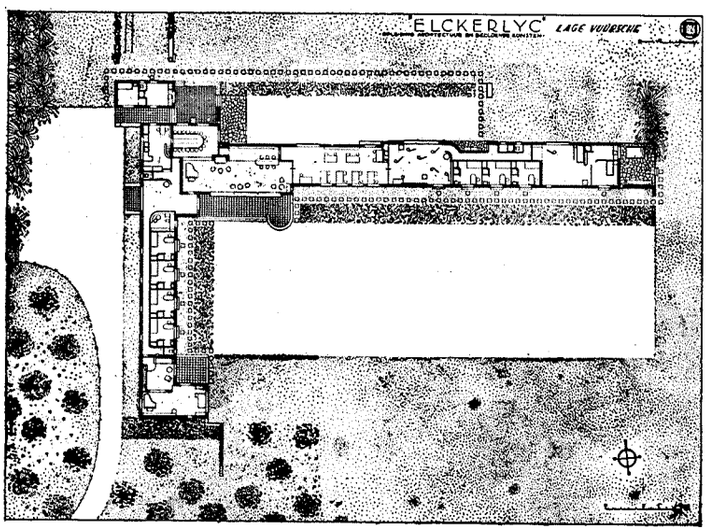

(FOTO WIJDEVELD)

Elckerlyc, hooge school voor architectuur en beeldende kunsten, is gegroeid uit het verlangen tot bundeling van jonge krachten en als zoodanig voorloopster van de nieuwe orde. Wijdevelds pogingen in die richting zijn reeds ruim dertig jaren geleden begonnen. Zijn project „Werkgemeenschap" aan de Loosdrechtsche plassen van 1927 kwam door gemis aan medewerking niet tot stand; het rudiment van de „Académie Européenne" aan de Middellandsche Zee ging in vlammen op. Zal de nieuwe orde hetgeen thans door één mensch moeizaam wordt voortgedragen, weldra inschakelen in een verband met velen?

traditie mag geen beletsel worden, om frissche, nieuwe, eveneens volksche stroomingen, die sedert 1900 zijn opgekomen, te breidelen. Superieure integreerende krachten zijn alom actief. Technisch kunnen wij alles. De aangekondigde Dieselbagagewagen met drie vakken, gestroomlijnd en volkomen sluitbaar is een flits van hetgeen komen gaat. Symptoom tegelijk, dat de historische vormen, waarin de dingen zijn belichaamd, onvoldoende worden geacht en in verval geraken. Voor velen gaan de processen van desintegratie en reintegratie, die wij simultaan beleven, gepaard met het verlies van hetgeen wij plastische schoonheid plachten te noemen. Het leven schijnt vormloos te worden en leelijk. Nieuwe schoonheid — dit hebben de vele, gesmade experimenten sedert 1900 voldoende aangetoond — kan ook uit andere dan de traditioneele vormentaal ontstaan. Al krijgt zij een anderen inhoud, de schoonheid verdwijnt evenmin uit het leven als uit de kunst. Hetgeen verandert is de stralenbreking van het objectief schoone door het individueele. Met het ontbindingsproces gepaard ging de materialisatie en de mechanisatie van de moderne beschaving. Hier schuilt de fout. Vide Rusland. Vide Amerika. De historische belichaming, ten deele de „ommanteling" van de dingen, is bezig te verdwijnen, doordat de concrete vorm van de organische aggregaten in ontbinding verkeert. De machine vernietigt de plastische verschijningsvormen en vervangt hier en daar organische elementen door mechanische. Maar de nieuwe schoonheidsnorm ligt nog buiten het bewustzijn, doordat het schoonheidsoordeel traditioneel is bepaald door bewustzijnsinhouden van vroegere tijdperken, waarin men de dingen zag uitsluitend met het oog van den schilder. Intusschen hebben wij er een groothoeklens bij gekregen en toch beginnen wij pas het impressionisme, dezen dwaaltuin der maatstaven te boven te komen. Vandaar de geweldige strijd, dien de nieuwe architectuur heeft te voeren. Cultuur en bouwkunst zijn magische verschijnselen, die zich vrij moeten kunnen ontwikkelen. Onmogelijk, de bouwkunst als elementair cultuurverschijnsel terug te dringen in traditioneele vormenschemata of te binden aan vage criteria, zonder empirisch bepaalbaren, doch met emotioneelen inhoud, dus met affecten.

Hetgeen reintegreert, zijn niet de historische aggregaten, maar hun psychische correlaten, de causale psychische structuren. De Japansche moderne bouwkunst is niet denkbaar zonder het ascetische Zend-Boeddhisme, die van de oude Indiërs niet zonder het esoterische Hindoe-isme. Zal ook het Westen, vervallen sedert vele eeuwen tot exoteriek en materialisme, zijn psychisch correlaat hervinden? Het sluimert in de pyramiden van Egypte, in de zangen van Homerus, in de Germaansche mythologie en in Plotinus' Enneaden. Het stijgt als een drieklank uit Paracelsus, Baader, Boehme. Het ligt geworteld in hetgeen met de termen volksch en inter-volksch wordt aangeduid, maar niet gezegd, het ligt in de arische oerwortels van ons ras. Stijl en cultuur: collectieve daad en kracht van het ras. Basis: herwekking van de psychische krachten, die door eeuwen van materialisme en exoteriek zijn afgestompt. Hun symbolen kwamen uit voorhistorischen tijd tot ons. ⊕ Algeest, Ur, godszegel, or-do, in Griekenland, Duitschland, Italië, het Noorden het hakenkruis 卐. Volksche bouwkunst: arische bouwkunst. Volksche cultuur: arische cultuur. Arisch erfgoed, erfdeel onzer vaderen, Al-geest, Ellen.

H. BUYS.

OUDE ARCHITECTUUR.

Wie een „architectonisch gezicht" heeft in de beteekenis van een wat men noemt een „muzikaal gehoor", die zal af en toe getroffen worden door gebouwen die hem aangenaam aandoen tusschen de vele nuchtere of min of meer opgesierde bouwsels welke in de laatste jaren zoo overvloedig in onze steden en dorpen zijn verrezen.

De gebouwen welke opvallen, zijn volstrekt niet van een zelfden bouwstijl, wel echter spreekt uit alle een zelfde geest. Men voelt dat de opdracht met liefde is aanvaard en dienstig is gemaakt aan den opdrachtgever. Met trotsche bescheidenheid, welke op het bewustzijn der oude vakkennis berust, zijn geen versieringen aangebracht en geen accenten behalve die welke natuurlijk ontstaan door het toepassen van den nuttigsten vorm. Alles aan zoo'n gebouw is toch levendig en drukt zijn functie uit. Ze staan tusschen aaneensluitende gebouwen als voorname burgers tusschen modemaniakken.

Deze gebouwen zijn huizen en huisjes, die o.a. ook in Wassenaar gebouwd zijn door onbekenden; door vaklieden van na den Gildentijd. Een „architectonisch oog" is de laatste jaren veel zeldzamer dan een muzikaal oor, zelfs bij architecten .... Er bestaan ook personen waarbij het pas in werking treedt in .... het buitenland. De menschen die er zich op beroemen alles gezien te hebben, zien dicht bij huis meestal weinig.

In Wassenaar waren vele mooie gebouwen en gebouwtjes; zij zijn niet alle afgebroken, hier en daar kunt U ze nog ontdekken.

Een voorbeeld van eenvoud, nog verbonden aan vaktraditie, is het woonhuis Langstraat 19. De sobere kleuren; de juiste verhoudingen van gevel en dak, even bewogen door de simpele goot en het dakvenster; de deur; de ramen en het poortje — ze verraden een hand die fijne verhoudingen en beschaafde vormen beheerschte.

Wij vragen niet naar 's ontwerpers naam; het was misschien een dorpstimmerman; we vragen niets, maar beseffen, na het geheel in ons opgenomen te hebben, hoe arm aan schoonheid wij allengs geworden zijn.

W. Donders, Loodgieter enz. is op het glas van het bovenlicht der hoofddeur geschilderd in eenvoudige, witte, regelmatige letters. Geen schrille kleuren ontsieren het geheel. Zou de bewoner het gevoeld hebben dat het heiligschennis zou zijn om aan dit huisje schreeuwende reclames te maken?

Zoo zijn er gelukkig meer, maar telkens komt de slooper en eischt een nieuwe parel, voor de vuilnisbelt, om voor een volgens de regels van de schoonheidscommissie goedgekeurd object plaats te maken.

Is het niet ten hoogste tijd dat wij onzen inventaris opmaken en uit de eenvoudige gevallen leering trekken?

J. DE HAAN.

HUISJE TE WASSENAAR

(FOTO J. DE HAAN)

Inderdaad verdwijnen meer en meer de eenvoudige gebouwtjes in steden en dorpen, die niet door grootheid of „allure" opvallen, maar die men — net zooals echte vrienden — eerst mist wanneer zij verdwenen zijn.... In de verschijning van die gebouwtjes zit iets vertrouwds, zij passen zoo natuurlijk in stads- of dorpsbeeld, om toch maar op het muzikale terug te komen: zij liggen in het gehoor. Ook het hierbij afgebeelde gebouwtje heeft een eenvoudig gemoedelijk-argeloos karakter dat onmiddellijk pakt: het is niets en het is alles. Wij zullen moeten waken dat niet alleen belangrijke oude gebouwen behouden blijven, maar ook moet de beschermende hand worden uitgestrekt naar de mooie, maar bescheiden en onopvallende gebouwtjes. Er zijn er niet zooveel meer dat eenige verslapping in het toezicht geoorloofd is. Ondanks Monumentenzorg, Heemschut, enz., vallen zij nog geregeld in handen van den slooper. Intusschen schijnt, naar de foto te oordeelen, dit gebouwtje wel eenige restauratie noodig te hebben. Het geveltje zou er wat frisscher uitzien wanneer de pleisterlaag, die later zal zijn aangebracht, wordt afgebikt. RED.

SCHOONHEID VAN DEN ARBEID.

In het nummer van 21 Februari j.l. brachten wij een beschrijving van een verbouwing van een locomotievenloods tot ontspanningsruimte. Hierin werd reeds duidelijk tot uitdrukking gebracht, dat deze verbouwing geschiedde met het oog op de belangen van het personeel, dat hierbij zelf krachtig mede hielp en een en ander ter zeerste waardeert. Thans voegen wij hier nog aan toe, dat deze verbouwing geschiedde onder de leiding van de afdeeling Schoonheid van den Arbeid van de Werkgemeenschap „Vreugde en Arbeid" van het N.V.V. Bezien wij dit streven van de afdeeling Schoonheid van den Arbeid, die in het algemeen ten doel heeft te komen tot een verbetering van de toestanden, waaronder de werker van hoofd en hand zijn of haar werk verricht, dan zijn het voorloopig de volgende punten, die onze aandacht hebben:

Het bezoeken van alle plaatsen, waar gewerkt wordt en het bezien uit logisch bouwkundig (indeeling van het geheel en van de onderlinge ruimten) en hygiënisch oogpunt (toilet, schaftlokaal, kleedgelegenheid enz.) en het voorstellen van verbeteringen, zoowel ten behoeve van arbeiders als leiding in overleg met directeuren, personeel of vertrouwensman en. indien gewenscht met architecten, kunstenaars of autoriteiten, volgens de onderstaande punten:

Het voorstellen van een algemeene schoonmaakactie, zooals het verwijderen van alle overbodige elementen, het schilderen en witten, enz.

Het verkrijgen van technisch en aesthetisch juiste verlichting, ventilatie, verwarming en stofafzuiging.

Het kunstzinnig juister vormgeven aan de arbeidsplaatsen, door vroolijke kleuren, bloemen, planten, platen, wandschildering of spreuken, al naar gelang de aard van het bedrijf en de ruimte.

Het scheppen van juiste kleed-, toilet-, wasch-, douche-, eet- en ontspanningsgelegenheden, rijwielbergplaatsen, drinkplaatsen, alsmede het propageeren van verbeteringen of beter onderhoud.

Het voorstellen tot opruimen en beter aanleggen van fabrieksterreinen, het aanleggen van ontspanningsterreinen, tuinen, zwembaden en sportterreinen, alsmede de artistieke vormgeving van de omgeving.

Het verbeteren van hekwerken, afrasteringen, ingang, leelijke reclame, dus uiterlijk aanzien, alsmede de verbetering van de toegangs- en eigen wegen.

Het op- en inrichten van ontspanningsruimten, die tevens geschikt zijn voor personeelsfeesten, voorstellingen en plaats van samenkomst voor leden der bedrijfsvereenigingen.

Het algemeen aanzien van een bedrijf, waar men deze richtlijnen verwezenlijkt, zal ons dus het volgende te zien geven:

1. Algemeene indruk.

a. Goede architectonische en bedrijfstechnische doelmatige vormgeving van het gebouw en verzorgde indruk van het geheele bedrijf.

b. Verzorging van de fabrieksterreinen en juiste aanleg van tuinen en velden, hekwerk, ingang en de vermijding van leelijke reclame.

2. Arbeidsplaatsen.
a. Nauwgezette reinheid en ordelijkheid.
b. Doelmatige opstelling van machines, werkbanken en verdere inrichting.
c. Het gebruik van mooie meubelen en doelmatige stoelen.
d. Goed gereedschap.
e. Goed daglicht en goede kunstverlichting.
f. Goede ventilatie en stofafzuiging.
g. Vriendelijke kleurencombinatie van wanden en inrichting.
h. Wand- en bloemversiering.

3. Sanitaire inrichtingen.
a. Goed geventileerde kleedinrichting met doelmatige kasten.
b. Goed ingerichte waschgelegenheid en zindelijke gemakkelijk te onderhouden toiletten.
c. Van alles voorziene verbandkamer.

4. Ontspanningsinrichtingen.
a. Waardig ingerichte schaftlokalen en cantines.
b. Radio-installatie met luidsprekeraansluiting.
c. Ontspanningsgelegenheid in de open lucht.
d. Daktuinen en waranda's.
e. Ontspanningsgebouw, geschikt voor feesten, voorstellingen e.d.
f. Vacantiehuizen.
g. Kinderbewaarplaatsen.
h. Woonhuizen in eigendom van bedrijf ten gerieve van het personeel.

5. Algemeene artistieke vormgeving.

Een bedrijf mag niet alleen een productieplaats zijn, maar is ook de levensruimte voor de er werkzame menschen. Kunstzinnige voortbrengselen behoeven er dus zeker niet te ontbreken. In aanmerking komen in de eerste plaats wandschilderingen en wandversieringen in ontspanningsruimten, evenals beeldhouwwerk bij den ingang, hal, tuinarchitectuur e.d.

Vragen wij ons nu af wat de plaats van een architect of een technicus in het algemeen ten opzichte van dit streven is, dan moeten wij in de eerste plaats er rekening mede houden, dat de totstandkoming van deze afdeeling niet iets is, wat zijn oorzaak vindt in den nieuwen tijd. De oorzaak, die de oprichting van deze afdeeling tot gevolg had, ligt veel meer in het verleden, waar een toestand gehandhaafd werd, zeker niet in overeenstemming met datgene, wat een arbeider feitelijk toekomt. Dat men vaak zeer willekeurig tewerk ging zoodra het genoemde sociale voorzieningen betrof, blijkt uit tamelijk nieuwe fabrieken, die niet over een voldoende kleedgelegenheid en in het geheel niet over een ontspanningslokaal beschikken. Sterker nog wordt het bewezen door de tallooze oude fabrieken, die zeker geen aanspraak mogen maken op de betiteling van een menschwaardige omgeving.

De oorzaak hiervan moet gezocht worden ten eerste in de uiterst gebrekkige arbeidswetgeving, die wel werktijden, veiligheidsmaatregelen, leeftijdsgrens e.d. pijnlijk nauwgezet regelde, omdat deze materie zich ook vastleggen liet, doch bij het regelen van schaftlokalen, kleedgelegenheden en waschgelegenheden hopeloos tekort schoot, omdat nu eenmaal een bepaalde ruimte, die in elk bedrijf anders is, zich niet volgens een vaste regeling laat inrichten. Bovendien treffen wij in de arbeidswetgeving nog punten aan waar sprake is van: In fabrieken, waar het nuttigen van de maaltijd in de fabrieksruimte gevaar voor de gezondheid oplevert moet een schaftlokaal aanwezig zijn; bedrijven met minder dan 25 man personeel behoeven geen kleerenbergplaats te hebben. Het gevolg hiervan was natuurlijk, dat tallooze fabrikanten, die uitsluitend in een gouden standaard rekenden, wel waarde hechtten aan een technisch juiste fabrieksinrichting, doch een schaftlokaal en een behoorlijk sanitaire inrichting overbodig vonden. Tallooze architecten zullen dus vroeger, zoodra zij met hun ontwerp nader vorderden tot deze ontspanningsgelegenheid, sanitaire inrichting e.d. concessies aan hun idealen hebben moeten doen.

Waar op het oogenblik van verschillende zijden er op aangedrongen wordt te geraken tot meer verantwoorde inrichtingen van deze z.g. sociale voorzieningen, is het te verwachten, dat de principalen of opdrachtgevers de financiën beschikbaar zullen stellen, die de architecten veroorloven meer aandacht hieraan te besteden. De taak van de architecten om ook wanneer het maar een fabrieksinrichting betreft een aesthetisch en technisch juist geheel te scheppen zal belangrijk vergemakkelijkt worden. Alle nieuwbouw zal, naar wij dus redelijkerwijze mogen verwachten, veilig gesteld zijn. Bij het verbeteren en veranderen van bestaande bedrijfsinrichtingen zal het niettemin steeds wenschelijk zijn de richtlijnen van de afdeeling Schoonheid van den Arbeid als basis te nemen en deze, waar het noodig is, ook tegenover den opdrachtgever te verdedigen, wat inhoudt dat dus nu nimmer meer concessies aan eigen idealen gedaan dienen te worden.

Tallooze bedrijfsleidingen, wier bedrijf inderdaad nog behebt is met een technisch zoowel als aesthetisch veel te wenschen overlatende fabriek, verstonden den roep van den nieuwen tijd. Reeds wendden zij zich tot de afdeeling Schoonheid van den Arbeid met het verzoek om nadere inlichtingen op welke wijze zij konden geraken tot de door deze afdeeling gewenschte bedrijfsverbeteringen. Voor deze directeuren was het vorengenoemde schaftlokaal, dat uit een locomotievenloods herboren werd, een voorbeeld. Voor de naaste toekomst mogen wij voor onze afdeeling verwachten, dat nog meer, dan het tot nu toe het geval was, werkgevers zich tot ons zullen richten, teneinde voorgelicht te worden inzake hun bedrijfsverbeteringen. Zeer zeker zal dan de leider van deze afdeeling niet meer alleen deze belangrijke taak van werkzaamheden op zich kunnen nemen, doch hierbij geassisteerd dienen te worden door een aantal vertrouwensarchitecten, zooals er thans reeds eenige geheel belangeloos het werk van de afdeeling Schoonheid van den Arbeid steunen. Architecten of technici, die genegen zijn dit zoo uiterst belangrijke werk eveneens belangeloos te ondersteunen, kunnen zich daartoe melden tot de Werkgemeenschap „Vreugde en Arbeid", Afdeeling Schoonheid van den Arbeid, Amstel 224-226 Amsterdam.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

CONTRIBUTIE 1942.

Den leden van den B.N.A. wordt verzocht vóór 1 April a.s. hun contributie voor 1942, zijnde f 20,—, te willen storten op girorekening no. 71518. Na dien datum zal over de contributie worden beschikt, verhoogd met f 0.25 incassokosten.

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101).

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 28 MAART 1942 NUMMER 13

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

(FOTO ARCHIEF ARCHITECT)

BEBOUWINGSONTWERP „GALGENVELD" TE NIJMEGEN.

ARCHITECTEN B. J. MEERMAN EN J. VAN DER PIJLL, NIJMEGEN.

Het „Galgenveld", een uitgestrekt terrein in groote lijn begrensd door de Groesbeeksche-, Driehuizer-, Groenewoudscheweg en Javastraat waar naar men zegt in de „goede ouden tijd" de boosdoeners het tijdelijke met het eeuwige hebben verwiseld, werd door de gemeente Nijmegen voor een groot deel — Noordelijk van de Archipelstraat — bouwrijp gemaakt door aanleg van straten, rioleering e.d.

De Archipelstraat, loopende van Oost naar West dwars door het Galgenveld is een verkeersweg, welke de schakel vormt tusschen twee belangrijke stadsdeelen en de hoofdwegen Berg en Dalscheweg (Waalbrug) en St. Annastraat (richting Maastricht) a.h.w. verbindt.

Deze straat heeft ter plaatse van de geprojecteerde nieuwe bebouwing een breedte van 47.50 m waarvan een breede strook zal worden benut voor den aanleg van gazons.

Alvorens door de gemeente Nijmegen werd overgegaan tot uitgifte van bouwterreinen werd op voorstel van de Schoonheidscommissie door het gemeentebestuur besloten van de toekomstige bebouwing vóóraf een bebouwingsontwerp te laten maken ter verkrijging van een harmonisch geheel. Dit is de eerste keer, dat in Nijmegen een dergelijke methode wordt gevolgd in verband met treurige ervaringen bij andere stadswijken opgedaan waar hier en daar van een chaos kan worden gesproken.

Aan het Architectenbureau B. J. Meerman en J. v. d. Pijll te Nijmegen werd opgedragen voor het Noordelijk deel van het Galgenveld gevelschema's en de plattegronden te ontwerpen aan de hand van de reeds eerder goedgekeurde en in het uitbreidingsplan opgenomen bebouwingsvoorschriften en door het Bureau van Gemeentewerken gegeven verkaveling.

Bij het ontwerpen werd — indien mogelijk — rekening gehouden met de bestaande aansluitende bebouwing, althans wat betreft bouwhoogte e.d. voor het verkrijgen van een zoo goed mogelijke overgang „op wat reeds is en wat nog komen moet".

De voorgeschreven bebouwing van dit nieuwe stadsdeel was een gesloten bebouwing. In straten, welke sterk oploopen (in Nijmegen een karakteristiek verschijnsel) was de opgave moeilijk, doch zijn geslaagde oplossingen, zooals uit de plannen blijkt, bereikt.

Van de gesloten bebouwing aan de Zuidzijde van de Archipelstraat werd tijdens het ontwerpen afgeweken en hier werd een semi-open bebouwing geprojecteerd. Hierdoor kon aan deze breede weg een voornamere bebouwing worden verkregen.

Eén der moeilijkste opgaven bij dergelijke dicht bij elkander geprojecteerde bouwblokken was zeer zeker de noodige afwisseling te brengen en niet in herhalingen te vervallen waardoor een eentonig en saai geheel zou ontstaan.

Aangezien het niet de bedoeling is, dat straks de architecten angstvallig het ontworpene zullen moeten aanhouden doch met inachtneming van de groote lijn alle vrijheid over blijft scheppend werk te verrichten zal dit aan het geheel zeer zeker ten goede kunnen komen.

De op de situatie aangegeven nummering verwijst naar de ontworpen gevels en schetsmatig aangegeven plattegronden met gelijke nummering.

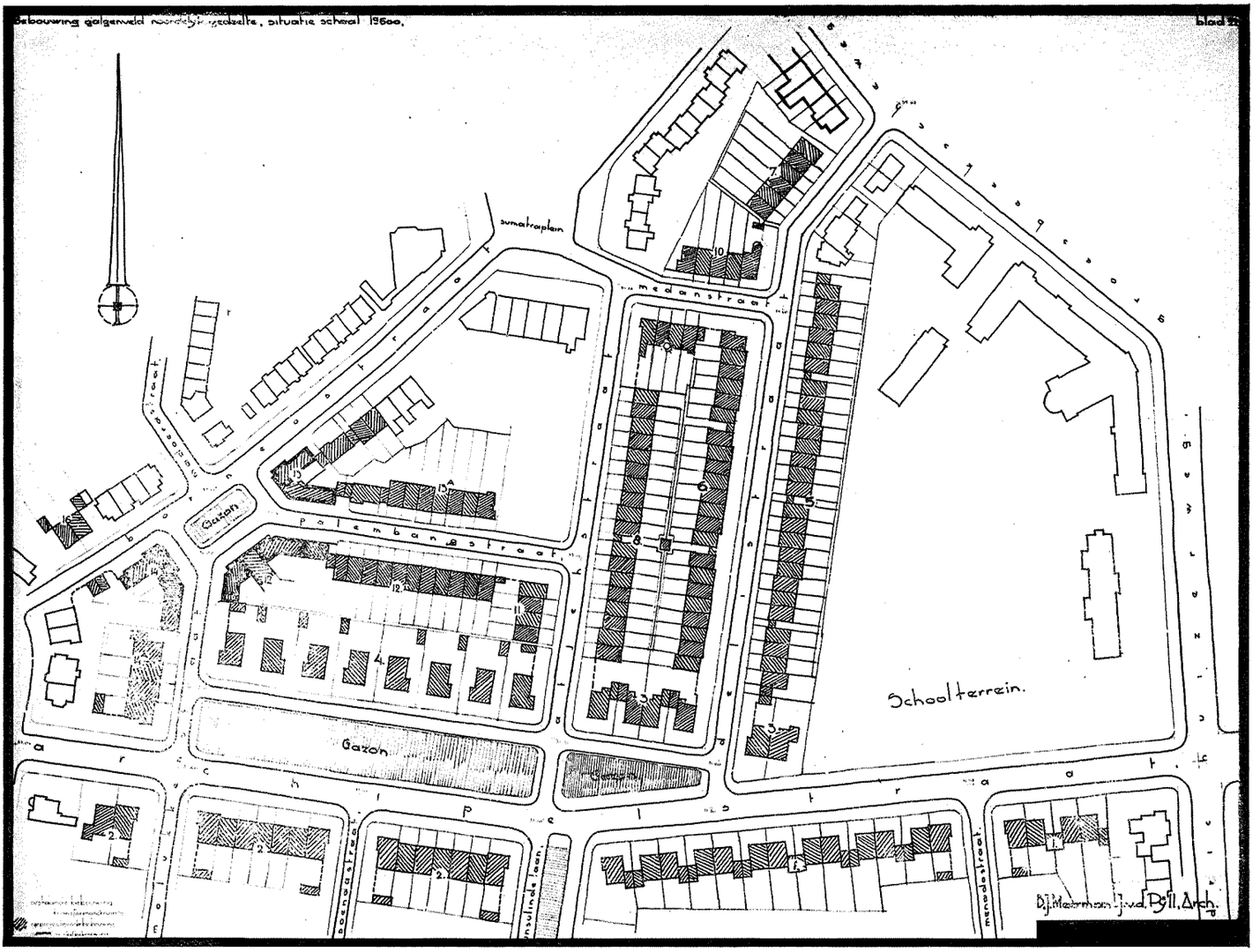

BEBOUWING GALGENVELD TE NIJMEGEN. NOORDELIJK GEDEELTE (FOTO ARCHIEF ARCHITECT)
SCHAAL 1 À 2500

(FOTO ARCHIEF ARCHITECT)
PERSPECTIEF VAN DE DELISTRAAT. BEBOUWING VAN HET GALGENVELD TE NIJMEGEN
ARCHITECTEN B. J. MEERMAN EN J. VAN DER PIJLL

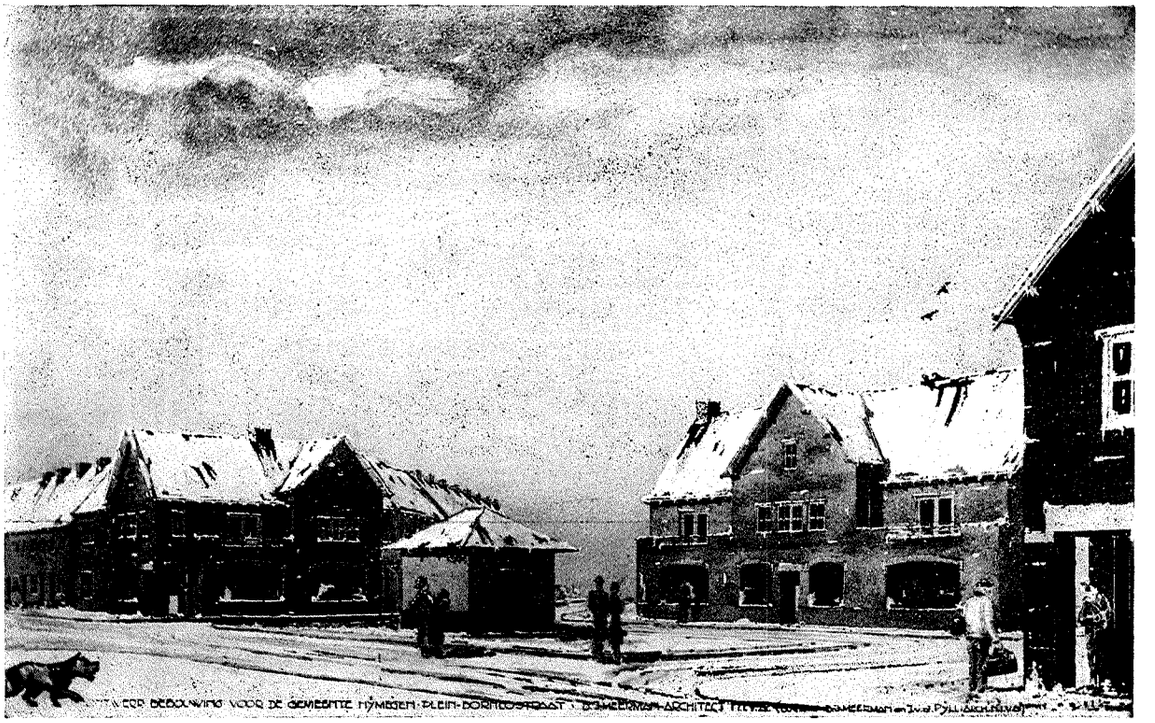

(FOTO ARCHIEF ARCHITECT)

PERSPECTIEF BEBOUWING GALGENVELD TE NIJMEGEN
PLEIN-BORNEOSTRAAT

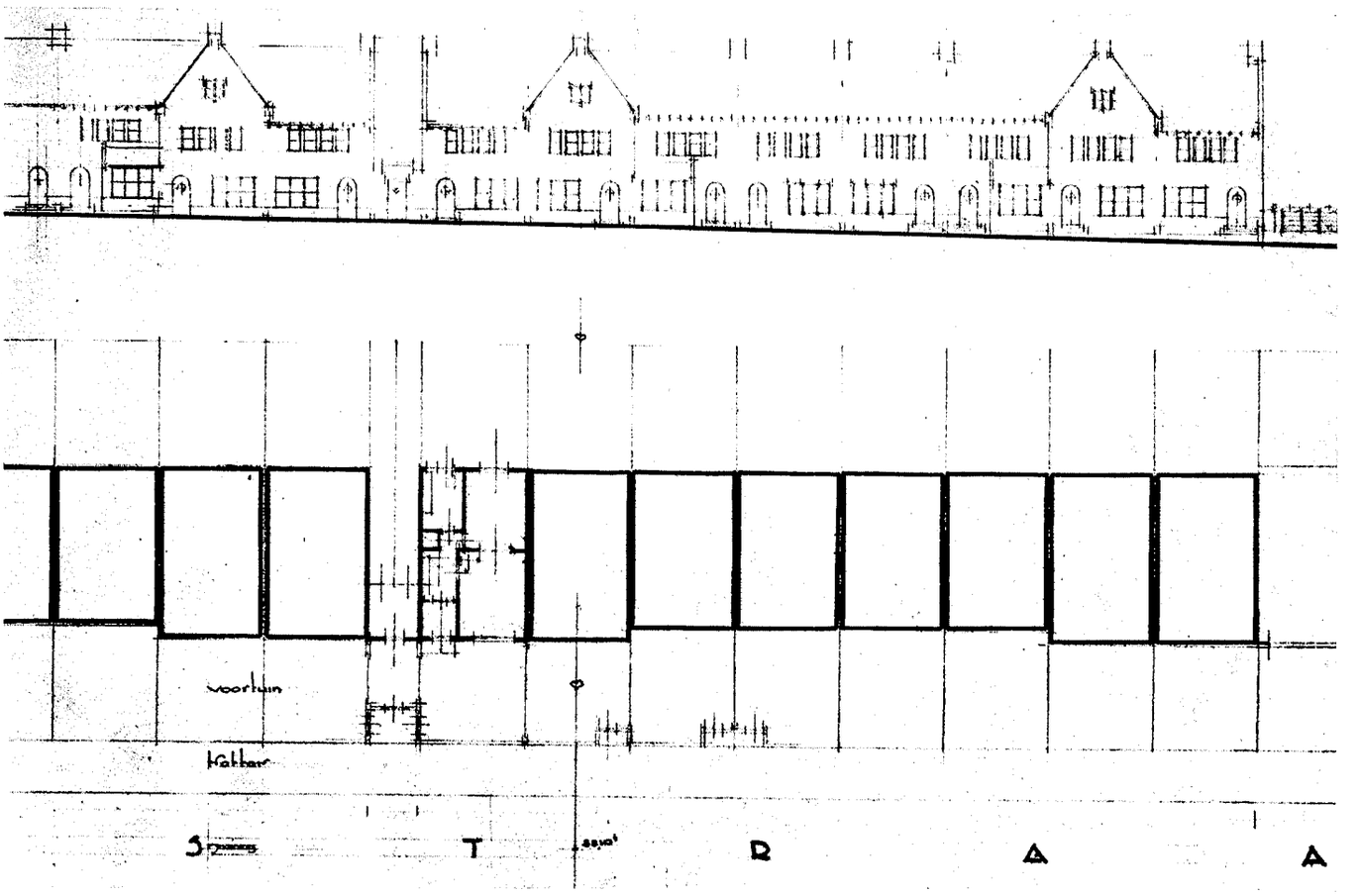

BEBOUWING ATJEHSTRAAT OOSTZIJDE. SCHAAL 1 A 400
ARCHITECTEN B. J. MEERMAN EN J. VAN DER PIJLL

Bij het ontwerpen werd rekening gehouden, dat gevelaccenten werden verkregen als doorkijk eener straat welke hierop haaks was geprojecteerd. Hiermede werd dan tevens, in verband met het oploopen der straten, de oplossing gevonden voor het verspringen van het Peil. Het ontworpen blok genummerd 14 werd als een hooger opgaande afsluiting van het breede gedeelte Archipelstraat opgelost.
Rondom het pleintje, gevormd door de blokken 12, 13 en 14 werden winkelcentra ontworpen, zooals dit door de hierbij afgedrukte reproductie van een kleurperspectief wordt weergegeven.
Het transformatorhuisje (op de perspectief afgebeeld) zal door Electriciteitswerken elders worden opgericht (op de binnen-terreinen van de bouwblokken is hiervoor ruimte gereserveerd). Een dergelijk „meubel" zou hier in geen geval op zijn plaats zijn.

Een andere reproductie van een kleurperspectief geeft een kijkje op de ontworpen bebouwing genummerd 6, 7 en 10. De beoordeeling van de door HH. Architecten in te dienen definitieve bouwplannen zal door de Schoonheidscommissie geschieden aan de hand van de ontworpen schema's.
Van het geheel is een deel van bouwblok No. 5 reeds uitgevoerd. Het is jammer, dat hierop kennelijk het stempel „eigenbouw" drukt, hetgeen tot uiting komt in de detailleering die niet geheel is verantwoord. Vooral de zware lateien die als vele hinderlijke „strepen" het gevelvlak vernielen. Ook de aanzetstukken zijn in vorm zonder eenig gevoel gedetailleerd.
Voor dit uitgevoerd gedeelte verwijzen wij naar de foto en ter vergelijking met ontworpen gevelschema.

R.

WIESBADENS PARKEN EN PLANTSOENEN.

Niet ten onrechte wordt Wiesbaden de „Tuinstad aan den Rijn" genoemd. Immers zijn het in hoofdzaak de buitengewoon fraaie en uitstekend verzorgde plantsoenen, de door ons zoo zeer begeerde „groene strooken", die het stadsbeeld op bijzonder gunstige wijze beïnvloeden.
Dank zij het feit, dat Wiesbaden reeds in de vorige eeuw duizenden menschen heeft aangetrokken, die deels gedwongen waren zich in onmiddellijke omgeving van hotel en Kurhaus te verpoozen, ontstond reeds in dien tijd een stadsplan, dat ons nu na moderniseering als voorbeeld zou kunnen dienen.
Met lange armen, tot diep in de stad, grijpt het bosch van den Taunus tusschen de huizenrijen in en heeft zich daar volkomen aangepast aan de eischen, waar Kurgasten aanspraak op kunnen maken, en waar ook steeds de bevolking van profiteerde. Of men nu de Kuranlagen, Kurpark, Dambachtal, Nerotal, Walkmühle-Anlage of kleinere plantsoenen bestudeert, zij beantwoorden alle aan het groote doel: ontspanningsoord te zijn voor inwoners en gasten.
Direct al bij het betreden der stad, vanuit het station, groet Wiesbaden ons met een oneindig welkomstgebaar. Na langen tijd opgesloten te zijn geweest in de enge ruimte van den trein en ook de omslotenheid van 't station bespeurd te hebben, ligt daar opeens de wijde ruimte vóór ons van den Kaiserplatz met Herbertanlage. Als achtergrond de blauwige verte, die zich verliest in den top van den Kellerskopf. De vroolijk-spuitende fonteinen van de Herbertanlage verlevendigen op doeltreffende manier dezen eersten stadsindruk. Vroeger lag op die plaats een braak-liggend stuk bouwgrond, achtergrond van palmversierde bloemtaarten, die het stationsplein geweld aandeden. Daarvan is thans niets meer terug te vinden, wat ook het verkeer zeer ten goede is gekomen. Op het zooeven genoemde stuk bouwgrond werd in de jaren '36-'37 door den Wiesbader tuinarchitect Wilhelm Hirsch een aanleg geprojecteerd, die zoo harmonisch, logisch en practisch aansluit bij de omgeving, dat het de moeite waard is wat meer daarvan te vertellen. De bouwkundige objecten werden ontworpen en uitgevoerd door het städtischer Hochbauamt te Wiesbaden.
Met den rug naar het station toegekeerd, ziet men links van deze „Herbertanlage" de Bahnhofstrasse met hooge gebouwen en hooge straatbeplanting. In normale tijden is daar een druk verkeer. Logisch gevolg: afdekking met heesters van het hier de straat begrenzend plantsoen.
Vanuit het park is daar evenwel niets van te zien, want een 3 m hooge heg van Carfinus betulus dekt alles af. Op geregelde afstanden is zij verbreed, zoodat nissen gevormd werden, waarin plaats voor banken. Door deze heg-beplanting werd niet alleen de rust in het park verzekerd, maar ook werd een fraaie overgang gevormd van de hooge strakke gebouwen over de laanboomen naar het park met zijn overigens laag-gehouden beplanting, vijver en grasveld. Van eenige „stijfheid" is geen sprake, daar de rechte bovenkant van de heg gebroken wordt door daarbovenuit kijkende boomen, die zich aan de andere zijde bevinden. Bovendien vormt de heg een heerlijken wand voor degenen, die zich in de morgenzon willen koesteren. Vanaf deze plaats heeft men een wijd uitzicht over het breede grasveld, dat ook speelveld is, naar de breede, met platanen begroeide Kaiserstrasse. Op den voorgrond ligt de ca. 3 meter breede, met pad en heg evenwijdig loopende vijver, die zich haaks ombuigt langs het trottoir van den Kaiserplatz. Hij is geheel omsloten door een rand van grijzen zandsteen, die aan de gazonzijde 5 maal boogvormig uitspringt om plaats te maken voor even zooveel fonteinen. Aan het eind verheft zich een bijzonder fraai plastiek van den Stuttgarter beeldhouwer Spiegel, dat zich weerspiegelt in het water. Het is de voorstelling van Europa, gezeten op een liggenden stier, die zooals de mythe luidt zich aanstonds in zee zal storten om met zijn schoonen last te verdwijnen. Van deze mythe vinden we meer afbeeldingen en tekst in fresco's op den noord- en westwand van een klein bouwwerk, dat wij een overdekte pergola zouden kunnen noemen en dat daar staat als afscheiding, tevens overgang tusschen het eerste en tweede gedeelte van den aanleg. Het biedt

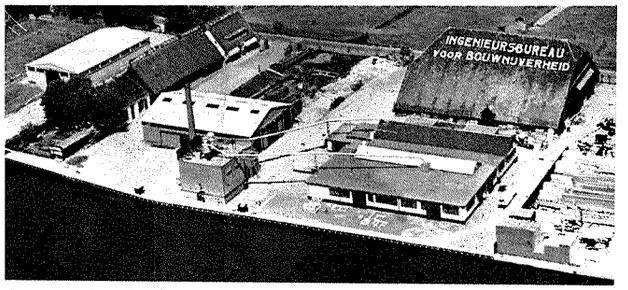

N.V. INGENIEURS-BUREAU VOOR
BOUWNIJVERHEID
KANTOOR, TIMMERFABRIEK EN OPSLAGTERREIN
OEGSTGEEST TELEF. LEIDEN 20341 (2 lijnen)

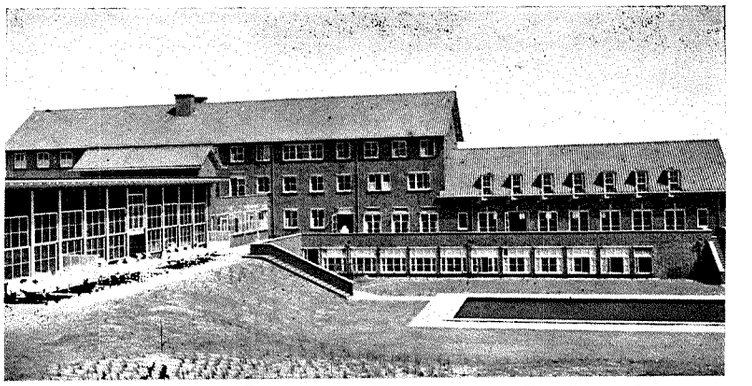

Bouw- en Gew. Beton-Werken
volgens nauwkeurig werkplan in zeer korten tijd

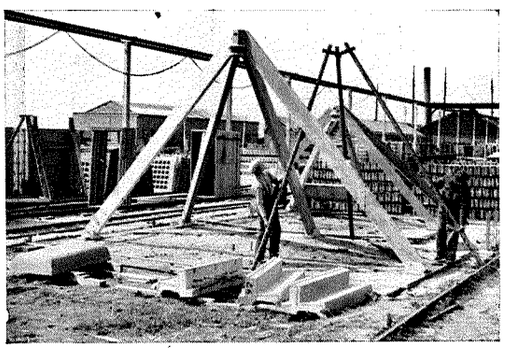

voor moderne betonconstructie
N.V. SCHOKBETON
ZWIJNDRECHT
TELEFOON 4268

SCHOKBETON-
BIMSBETON-
EN KUNSTBETON-PRODUCTEN

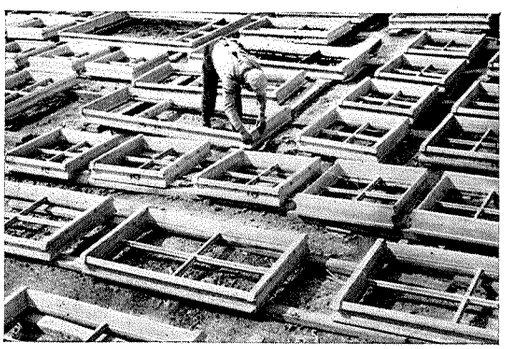

'n attractieve gevelbepleistering
verkrijgt U door gebruik van

CHROMOLITH

Gekleurde mortel, gereed voor het gebruik na aanmaak met water.

In wit, crême, zilvergrijs, groen enz. met glimmer en verschillende korrelgrootten · Direct uit voorraad leverbaar.

„CHROMOLITH" wordt natuurlijk ook voor binnenwerk toegepast!

Nadere inlichtingen verstrekt:
E. M. v. d. POL'S H.O. DEN HAAG
MAURITSKADE 3 · TELEFOON 117256

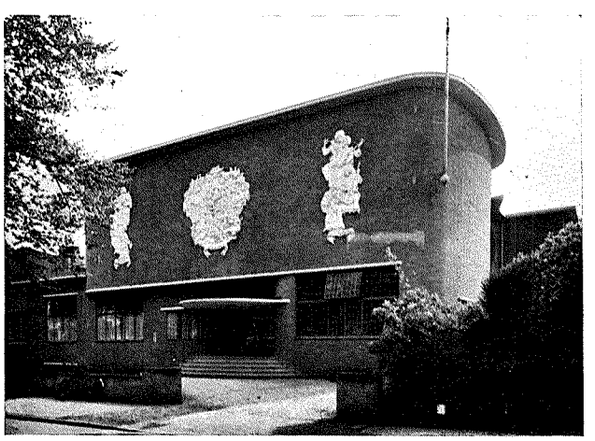

WIJ LEVERDEN VOOR DE K. R. O. STUDIO TE HILVERSUM, ARCH. W. A. MAAS, 1000 M² MEVRIETPLATEN DIK 7 cM VOOR SCHEIDINGSWANDEN

MEVRIET DE ISOLEERENDE BOUWPLAAT
OOK IN HET WERK GESTORT

VOLUMEGEWICHT 0.567. WARMTEGELEIDINGSCOËFF. 0.077
GELUIDSABSORPTIE COËFF. BIJ 5 cM DIKTE EN 500 FREQ. 36 %

Bestrijding van Koude, Warmte,
Lawaai, Lucht- en Klopgeluid

VRAAGT DRUKWERKEN EN RAPPORTEN
GRATIS ADVIEZEN EN BEREKENINGEN
N.V. MEVRIET. LULOFSSTR. 75 DEN HAAG TEL. 112187 (3 LIJNEN)

(FOTO KUKKUK)
WIESBADEN. HERBERTANLAGE MET STATION BIJ AVOND

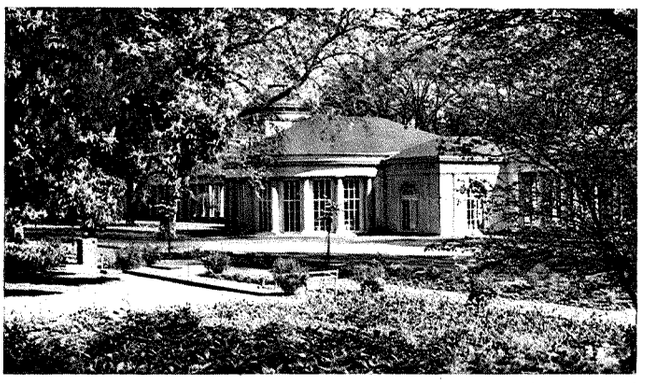

(FOTO KUKKUK)
WIESBADEN. BRUNNENKOLONNADE AM KURECK

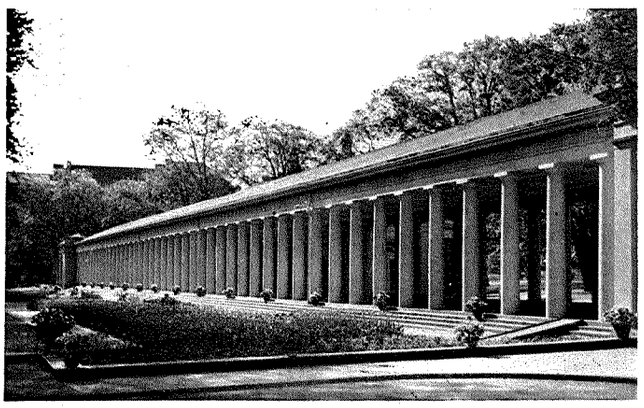

(FOTO KUKKUK)
WIESBADEN. BRUNNENKOLONNADE AM KURECK

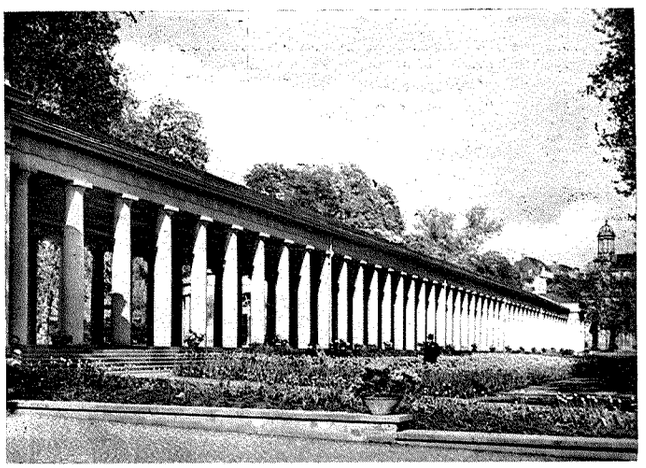

WIESBADEN. BRUNNENKOLONNADE AM KURECK

schuilplaats tegen plotseling opkomende regenbuien en overmatigen zonneschijn, bovendien valt van hieruit een fraai overzicht te genieten van het geheel, doordat het grondvlak aanzienlijk hooger is dan dat der omgeving. Wij zien dan, dat de geheele aanleg zich kenmerkt door strakheid van lijn en soberheid en getuige aflegt van grondige vakkennis zijner makers.

Het tweede deel van den aanleg is de tuin der verrassingen. Via de pergola en eenige afdalende treden komt men in een plantsoen, dat direct een geheel ander aspect vertoont dan het eerste deel.

Was de lange vijver dáár onbeplant, hier is een vierkant bassin waarin vele planten. De liefhebber vindt er veel naar zijn gading, want ook het verdere deel blijkt een groote bloementuin te zijn. Forsche groepen vaste planten en bollen zijn in lange strooken ondergebracht in combinatie met bloeiende heesters, die het eigenlijke stramien van de beplanting vormen. De paden loopen recht tusschen de bloemstrooken door, af en toe uitspringend, om plaats te maken voor banken. Hier is een ontspanningsoord gemaakt voor allen, die van dichtbij willen genieten van bloemen en vlinders, want vele planten meende ik op te merken, die Karl Foerster met de zoo treffende benaming van „Schmetterlingmagneten" aanduidt. Daarmee bedoelt hij Lythrum, Sedum spectabile, Liatris, Asters, Centranthus, Buddleya en zoo vele andere, die merkwaardigerwijze alle in kleur om het purper zweven, hoewel wit, geel en roze niet ontbreken.

Dit gebruik maken van bloeiend materiaal treffen we nog in vele andere deelen der stad. Het mooiste voorbeeld daarvan zien we misschien wel in de taludbeplanting voor het Paulinenschlösschen aan de Sonnenbergerstrasse, tegenover de z.g. Brunnenkolonnade. Hier werd niet gepeuterd met lieve kleine bloemetjes maar schitterende kleureffecten werden bereikt door gebruikmaking van enorme groepen vaste planten. Daarbij domineert Salvia nemorosa. In den zomer is de helling bedekt met 't paarsviolet van haar bloei, hier en daar gecombineerd, in vloeiende lijn met het geel van Coreopsis lanceolata. Waar de helling eindigt en afvalt in een rechten muur verheft het niveau der beplanting zich even in den vorm van een paar heesters. Van dichtbij zien we nog andere beplanting, zooals groote groepen Iris, maar met Salvia wordt toch in hoofdzaak dit buitengewoon-fraaie effect bereikt, wat nog duidelijker uitkomt als men de witte zuilen van de Brunnenkolonnade op den voorgrond van zijn gezichtsveld heeft. De bloei der Salvia is lang en wordt gevolgd door een tweede en ook daarna blijft kleur behouden, hoewel minder sterk natuurlijk, door rood-paarse schutblaadjes, die aan den stengel blijven, lang nadat de bloei verdwenen is.

In het voorjaar is de helling één Tulpenlawine en dit juweel van beplanting wordt omvat door hooge boomen, waaronder Acacia's (Robinia's) ter weerszijden van talud en Paulinenschlösschen. Ja, ook van bloembollen blijkt men hier een gelukkig gebruik te maken. Wie de voorjaarsparken kent, moet in verrukking zijn geraakt over zooveel lieflijke schoonheid van bloeiende Leucojum, Crocus, Chionodoxa, Scilla, Narcissen en Tulpen tusschen het jonge groen. Ze staan daar in volmaakte groepeering

en moeten geplant zijn geweest met juist besef voor hun aesthetische waarde. Weinig parken zijn mij bekend, waar die sfeer aanwezig is, die men als het kenmerk van ware kunstwerken zou kunnen betitelen. Vooral in de groote Parken om het Kurhaus ondervindt men dat ondefinieerbare gevoel, of men nu in voorjaar, herfst of winter komt. In den zomer misschien 't minst. Het valt moeilijk in een paar zinnen samen te vatten, welke de factoren zijn, die deze stemming veroorzaken. Het is de voortreffelijk samengestelde boom- en struikgroepeering. Het zijn ook de oude, eerwaardige boomen en fraaie modelleering van de grasvelden, de verhouding tusschen licht en schaduw, om van het mooie detailwerk nog niet eens te spreken. In het jaar '36-'37 werd de Kurgarten grondig veranderd naar een ontwerp van de städtischen Gartenverwaltung. En de bijl heeft daarbij een groote rol gespeeld. Massa's zieke en onbelangrijke boomen zijn omgehakt, om plaats te maken voor licht. Mooie exemplaren kwamen daardoor uit het gedrang en daarbij werd een prachtig doorzicht vrij. De grasvelden werden grondig herzien en vaak saamgevoegd tot één, waar onnoodige paden ze verbrokkelden. Het zijn eerder weiden dan grasvelden, want „onkruid" wordt er graag in gezien. Onbeschrijfelijk mooi zijn de met Pinksterbloem overdekte grasvlakten. „Wiesenschaumkraut" noemt men ze daar en 't is werkelijk of een teer-lila schuim over de aarde zweeft. Later is het 't Fluitekruid, dat het gras en den voet der boomen met een witten sluier omhult.

Vele banken zijn er, vanwaar men al dit schoons in rust kan genieten. De meeste staan in nissen van groen, soms alleen, soms verscheidene bij elkaar in een halven cirkel met in 't midden een zandhoop, waar de kleintjes zich kunnen vermaken. Het is opvallend hoezeer dit genieten van frissche lucht en het meeleven kunnen met de natuur bij het volk gewaardeerd wordt. Vaak heb ik mij afgevraagd, hoe onze jeugd zich zou gedragen, als ze in dit vrije park werd losgelaten. Waarschijnlijk zou ze het niet ver brengen met haar vernielzucht, om de doodeenvoudige reden, dat de eerst-beste voorbijganger zich met 't geval zou bemoeien en misschien een gezond pak slaag zou uitdeelen. In hun wiek geschoten Ma's zouden dochter of zoonlief niet kunnen helpen met gezegden als „Hebbu er soms voor betaald?" Dat werd een parkbezoeker in Den Haag n.l. toegevoegd, toen hij een veelbelovenden knaap verbood om verder te gaan met een boompje te vernielen. Waar een kind reeds vroeg doordrongen wordt van gemeenschapszin en liefde tot de natuur, daar behoort vernielzucht tot de zeldzaamheden. Op alle manieren wordt den menschen gelegenheid gegeven in contact te komen met de levende natuur, daar moet een opvoedende kracht van uitgaan. En dit opvoedkundig element moet aan onze parken en plantsoenen tot taak gesteld worden. Ze mogen niet alléén tot doel hebben het stadsbeeld te verfraaien. Bovendien moeten ze samengesteld zijn van degelijk, bij bodem en klimaat passend materiaal. Aan bijzonderheden hebben we niets. Onze inheemsche gewassen doen in decoratief opzicht niets onder voor exoten, die ons werk jaren achteruit zetten, als een strenge winter onder hen huisgehouden heeft. Hoe is het met de natuurkennis onder onze volksgenooten? Bepaalt ze zich tot de Gera-

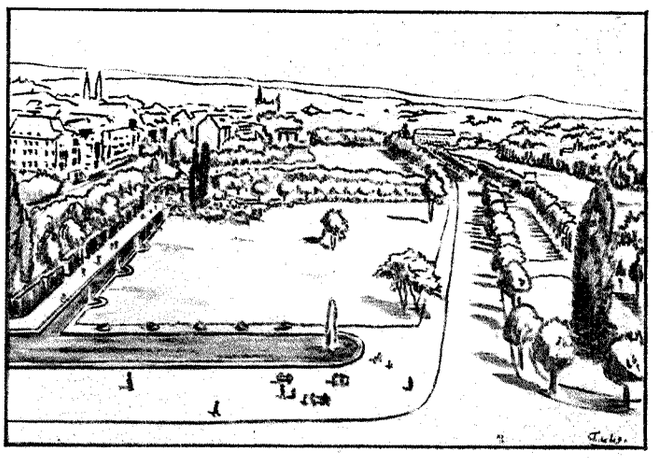

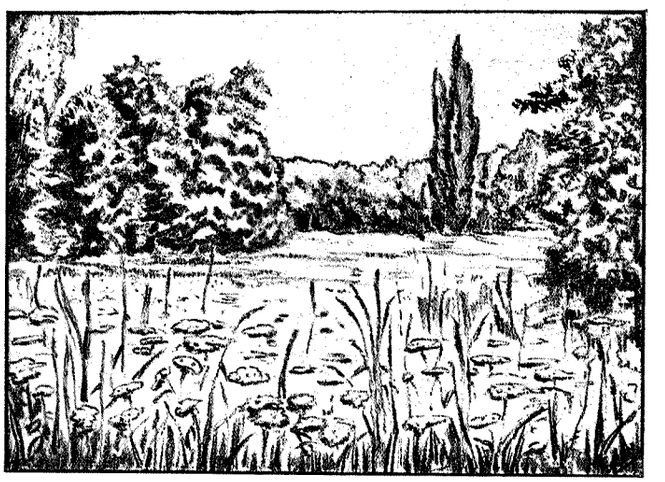

SCHETSEN VAN FRAGMENTEN VAN DE PARKEN EN PLANTSOENEN TE WIESBADEN, DOOR TINE DE WIT

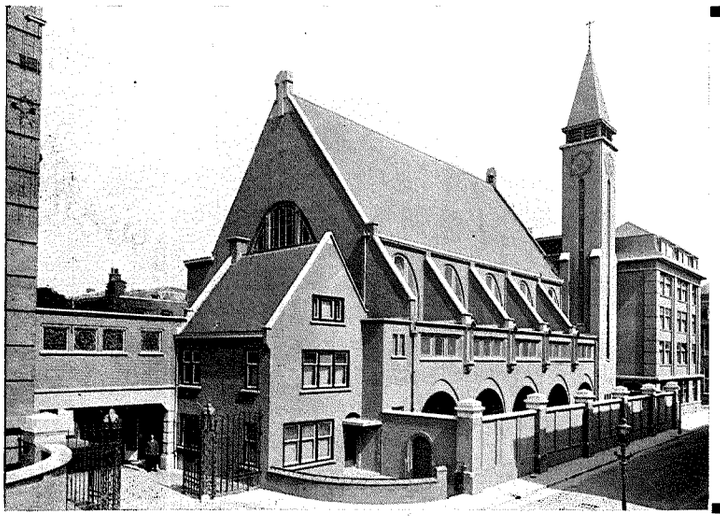

N.V. Mij. „ERICA" Aannemersbedrijf

v.h. W. P. de Vreede
NOORDWIJK TEL. 2337
DEN HAAG TEL. 775592

R.K. Ziekenhuis v. d. H. Joannes de Deo, den Haag. Arch. F. M. Nieuwerkerk, arch. B.N.A

Bouw- en Gewapend Betonwerken

In elk gebouw
van eenige
beteekenis

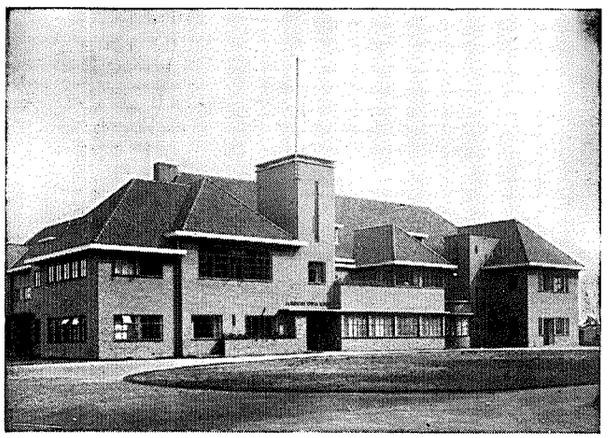

van Straaten's Liften

GEEN OLIEVERF MEER?

Dan sauswerk, dat aan de hoogste eischen voldoet, met de bindmiddelen

QUELLOSE- in poeder
SCHILDERSLIJM-M-
in pasta

VERKOOPCENTRALE
W. A. Scholten's Fabrieken
Afd. Lijm- en Verfproducten
FOXHOL (Postbus 2, Hoogezand)

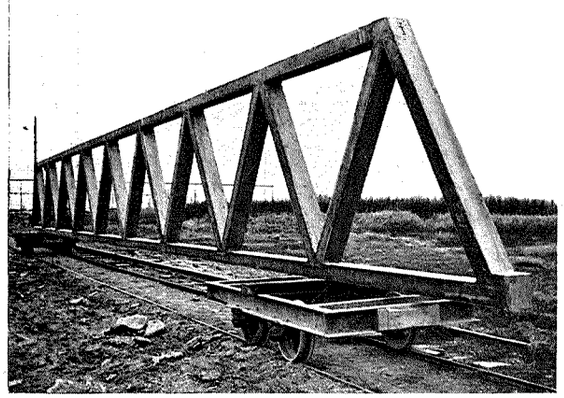

VAKWERKLIGGER LANG 18 M., HOOG 1.80 M.
VOOR BELASTING 1000 KG/M, EIGEN GEW. 225 KG/M.

N.V. SCHOKINDUSTRIE ZWIJNDRECHT

(TELEF. 6138 DORDRECHT)

VERVAARDIGT VOLGENS HET SCHOKPROCÉDÉ
(NEDERL. OCTROOI No. 36029)

HEIPALEN
DAMPLANKEN
DAMPALEN
AFSPANMASTEN
LICHTMASTEN
HOOIBERGROEDEN
KEERWANDEN
OPLANGERS
TROTTOIRBANDEN
KOLOMMEN
GORDINGEN

VAKWERKLIGGERS

nium, Fuchsia, en de straatmusch? Zal het ook eens mogelijk zijn, dat de schoenmaker U urenlang vertellen kan van vogels en planten, die hij op zijn Zondagsche wandeling gezien heeft? Of dat Uw werkvrouw er extra uren bij neemt, opdat ze haar man een kostbaar werk als „Der Deutsche Wald" met Kerstmis schenken kan? Dit beleefde ik werkelijk in Wiesbaden. Bij alle ontmoetingen, bij alle lagen der bevolking trof men die groote liefde aan voor „buiten". Daarbij speelt ook de vogelwereld een groote rol. Katten worden geweerd en ook eekhoorns mogen niet in te grooten getale voorkomen. De menschen verzorgen de gevleugelde vrienden goed en 's winters kan men bij tallooze voederplaatsen de vogels gemakkelijk gadeslaan. Op vele plaatsen hangen stukken spekzwoerd in de boomen, ook lange stokken, met gaten voorzien, die gevuld worden met vet en zaden.

Kool-, Pimpel-, Zwartkop- en Kuifmees maken daarvan dankbaar gebruik en bemoeien zich verder ijverig met de insectenverdelging. In Mei is de Nachtegalenslag niet van de lucht. De vogels broeden graag in de ruige doorn- en brandnetelboschjes. Staartmeezen bungelen aan dunne takken der berken, Goudhaantjes zoeken Coniferen af en in deftige waardigheid laat de Goudvink zijn loktoon hooren. Zij alle behooren tot de levende stoffage van Wiesbadens Parken.

TINE DE WIT.

BOEKBESPREKING.

DE MONUMENTEN VAN MIDDELBURG, door Dr. W. S. Unger, archivaris der gemeente. Uitgave N.V. Leiter-Nypels, Maastricht.

„De waarde van een boek hangt uiteindelijk af van het spectrum, d.i. (volgens de klassieke beteekenis van het woord) het beeld in de ziel dat het opwekt", schreef Mr. F. Rohling. Natuurlijk is een boek vooreerst gedachtendrager, want alle groote en kleine gedachten zijn door middel van het boek van mensch tot mensch verspreid. Daarnaast zal het de ziel moeten beroeren en wanneer het spectrum goed is, zal ook het boek goed zijn; ten slotte kan het boek volmaakt zijn wanneer bovendien de gedachten in een fraaie taal tot uitdrukking zijn gebracht, wanneer de taal wordt uitgebeeld in fraaie letters, wanneer aan de verdeeling van de letters over het blad, de illustraties en de band de uiterste zorgen zijn besteed, kortom wanneer het boek een harmonische eenheid vormt. Er zijn weinig van zulke boeken en in dezen tijd zijn zij bepaald zeldzaam.

„De monumenten van Middelburg" is zoo'n zeldzaam boek. Middelburg zelf was een boek, waarin de schoonheid en wijsheid van eeuwen in steen bewaard werd. En het is zeker geen toeval dat de uitgever het oog liet vallen op Middel-

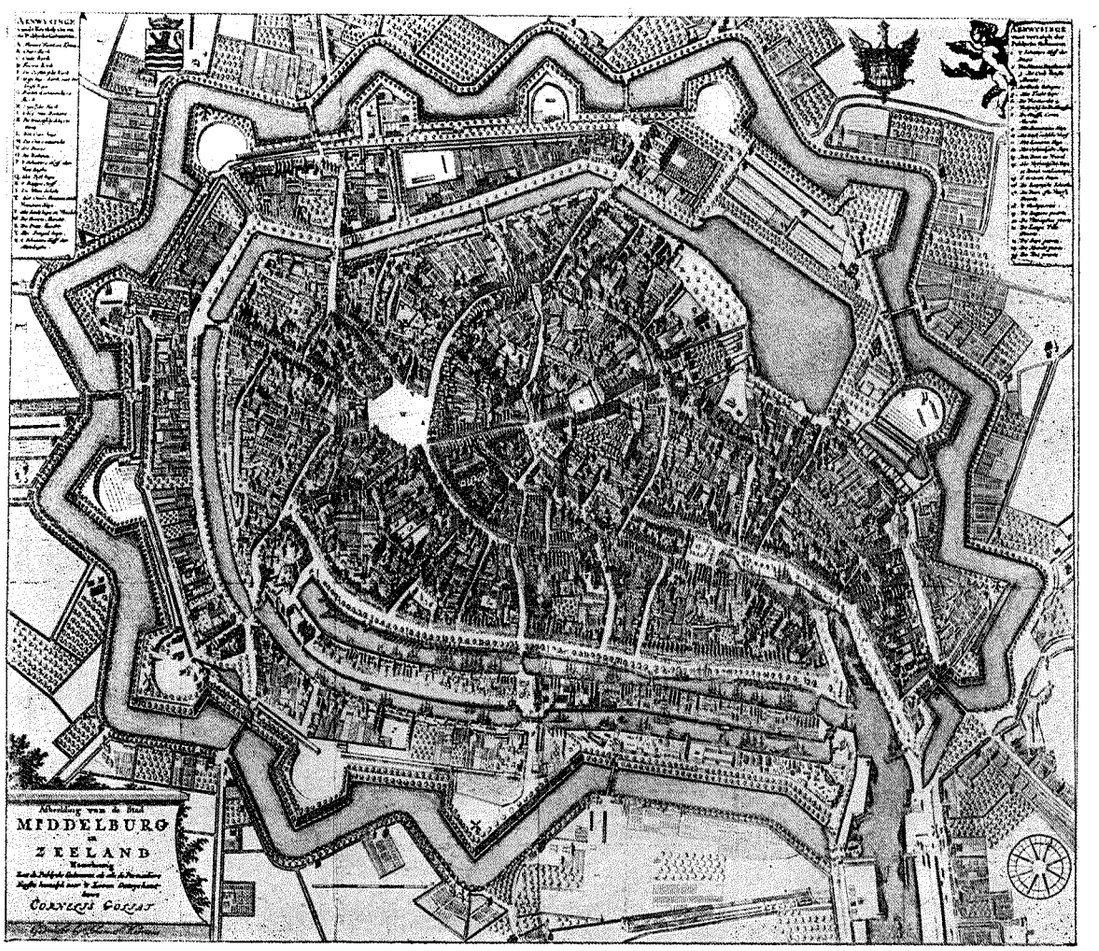

PLATTEGROND VAN MIDDELBURG

DOOR CORNELIS GOLIATH 1657 BIJGEWERKT 1688 (FOTO DE MONUMENTEN VAN MIDDELBURG)

burg om de monumenten te doen beschrijven en uitbeelden, want er is in de harmonische eenheid dezer monumenten binnen de nauwe stadsgrenzen en de harmonische eenheid der pagina's binnen het boekverband een zekere overeenstemming. De ramp die Middelburg den 17den Mei 1940 trof, toen een belangrijk deel van de oude stadskern door brand werd verwoest, is onherstelbaar. Maar dit boek geeft toch bij dit verlies een troost, een herinnering, omdat het een beeld geeft van Middelburg vóór 1940. De schrijver beperkte zich tot „Middelburg, zooals wij dat gekend hebben", dus tot die monumenten, welke in onzen tijd — inclusief dus het in 1929 definitief verloren „Verseput" — door iederen bewoner en bezoeker van de stad gezien en gewaardeerd zijn geworden. Gelukkig was de schrijver door zijn ambtelijke werkzaamheid van meer dan twintig jaren met de geschiedenis en den aard der Middelburgsche monumenten vertrouwd geraakt, kon hij steunen op vroegere uitgaven op dit gebied — Oude Huizen te Middelburg (Rotterdam, 1923), de gebouwen der Oost- en West-Indische Compagnie (Oudh. Jaarboek, 1928), de bouwgeschiedenis van het stadhuis van Middelburg (Oudh. Jaarboek, 1932), enz., hij werd bovendien gedreven — en dit is in het verband misschien wel het belangrijkste — door een groote liefde voor de oude monumentenstad.

Dit merkt men uit den opzet van dit werk. „Het was niet de bedoeling iets te leveren in den trant van de monumentenbeschrijvingen, uitgegeven onder leiding van de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg." Dergelijke beschrijvingen zijn meer samengesteld voor een publiek van vakgenooten dan voor belangstellende leeken. „En," zegt de schrijver, „voor de minnaars van Middelburg's nu zoo jammerlijk geteisterd stadsschoon is dit werk vóór alles bestemd."

Niettemin zijn vele gegevens en bewijsplaatsen vermeld, en daar deze gedeeltelijk aan thans verdwenen archivalia zijn ontleend, zal dit boek behalve dan voor kunstminnende leeken, ook voor vakgenooten van bijzondere beteekenis zijn. Ik geloof ook niet dat tusschen de twee categorieën zoo'n groot onderscheid gemaakt moet worden. Een minnaar van stadsschoon heeft steeds belangstelling voor de geschiedenis ervan, en welke vakgenoot zal ongevoelig zijn voor de schoonheid der oude monumenten?

Middelburg is een oude stad; ter plaatse van de stad kwamen twee Walchersche ruggen tezamen, in den Karolingischen tijd tot den heuvel opgehoogd, die voor het ontstaan en de oudste ontwikkeling der stad van zoo bijzondere beteekenis is geweest. Middelburg heeft zich later tot een belangrijke stad ontwikkeld. Zij werd de hoofdplaats eener Vlaamsche kasselrij, en reeds in de tiende eeuw moet hier een grafelijk castrum hebben gestaan. Onder haar bescherming vormde zich een handelsnederzetting „die in het ten jare 1103 opgestelde Leven van Willebrord voor het eerst als „Mitthilburgensis portus", de poort Middelburg, wordt vermeld". Het jaar 1245 is in de geschiedenis der Arnestad van uitnemend belang, want toen werd het in 1217 verleende stadsrecht vernieuwd en uitgebreid, waardoor de eerste belangrijke uitbreiding der stad werd goedgekeurd. De toenemende handel en het verkeer veroorzaakten latere uitbreidingen om de gothische kern, Markt, Vischmarkt, Pottenmarkt, Balans. In de 17e en 18e eeuw werden de fraaie kaden aangelegd, met hun statige gevels in barok- of Lodewijkstijl. „Aldus ontstond een stadsbeeld van bijzondere schoonheid, dat, hoezeer aangetast in den loop van de laatste honderd jaar, nog in onzen tijd Zeelands hoofdstad maakte tot een plaats van ongemeene bekoring." Thans is Middelburg wel geen doode stad, doch de vroegere grootheid is, helaas, verdwenen.

Hoe belangrijk de monumenten van Middelburg ook mogen zijn, de architectuur mist een speciaal type, zooals bijvoorbeeld Amsterdam en Dordrecht deze bezitten. Door de eeuwen heen hebben vreemde invloeden op de bouwkunst van Zeelands hoofdstad invloed uitgeoefend, en vooral de Vlaamsche invloed was zeer sterk. „En verwonderen kan dat allerminst wanneer men bedenkt, dat tot het begin der veertiende eeuw naast den Hollandschen graaf die van Vlaanderen het landsheerlijk gezag over Zeeland uitoefende en dat in de periode 1360—1574 een derde der Middelburg binnen gekomen poorters uit dat gewest of uit Brabant herkomstig was, een percentage, dat in de jaren na den val van Antwerpen nog steeg." Overbekend is de naam van het Mechelsche geslacht Keldermans, die aan het beroemde Middelburgsche stadhuis verbonden is, en ook de merkwaardigste woonhuisgevel der renaissance, dien Middelburg heeft, werd door een immigrant, den steenhouwer Andries de Valckenaere, gebouwd. Met het Klassisisme deed de „Haagsche school" haar intrede, en ook de namen verbonden aan de Lodewijk-stijlen in Middelburg klinken niet „inheemsch".

(FOTO DE MONUMENTEN VAN MIDDELBURG)

GEVEL AAN DE DWARSKAAI 14, MIDDELBURG (1740–1750)

Toch zijn er weinige steden in Nederland die op zulk een schat van monumenten kunnen wijzen als Middelburg. Het stadhuis, de abdijgebouwen, het Oost-Indische huis en andere Compagniesgebouwen, kerken, gebouwen van liefdadigheid, de woonhuizen, stadspoorten, het zijn fraaie en belangrijke monumenten die een indruk geven van Middelburgs welvaart in vervlogen eeuwen. De schrijver is er zeker in geslaagd hiervan een beeld te geven, bekoorlijk en gedetailleerd als een oud-Hollandsch stadsschilderij. Zijn beschrijvingen, hoewel gebonden binnen het kader van streng geschift bewijsmateriaal, bezitten een aantrekkelijke levendigheid. Men voelt dat hier een archeoloog van formaat aan het woord is, maar die ook oog heeft voor de schoonheid en diepere waarde der oude monumenten. Ook aan den uitgever mag een woord van hulde niet worden onthouden voor zijn initiatief en de waarlijk fraaie uitvoering.

Wij sluiten ons gaarne aan bij het slot van het voorbericht: „Zoo moge dan dit boek allen, die het oude Middelburg hebben gekend en liefgehad, naast de weemoed om wat verloren ging voor goed, in woord en beeld vreugde geven bij de opgewekte herinnering aan veel, dat ook hun dierbaar is geweest."

R.

REGELING VAN HET ARCHITECTONISCHE GEDEELTE VAN DEN WEDEROPBOUW VAN ROTTERDAM BINNEN DE VERWOESTE STADSDEELEN.*)

(HERZIEN FEBRUARI 1942)

De Algemeen Gemachtigde voor den Wederopbouw en voor de Bouwnijverheid wenscht naast het zakelijke en technische gedeelte ook het architectonische gedeelte van den wederopbouw van Rotterdam ten volle tot zijn recht te doen komen.

Hiertoe heeft hij in de eerste plaats den ontwerper van het stadsplan, Ir W. G. Witteveen, een belangrijke taak bij den eigenlijken wederopbouw toegewezen.

Als Hoofd van het Adviesbureau Stadsplan Rotterdam (ASRO) geeft Ir Witteveen de algemeene richtlijnen voor de bebouwing van de verschillende verwoeste stadsgedeelten.

Voorts heeft de Algemeen Gemachtigde het te herbouwen deel van Rotterdam in een aantal wijken verdeeld en voor elke wijk een supervisor aangewezen, wiens taak het is contrôle op het architectonische uiterlijk der bebouwing in de desbetreffende wijk uit te oefenen.

De supervisor werkt daarbij voor de hem toegewezen wijk de algemeene richtlijnen van het Hoofd van het ASRO nader uit.

De architecten, die door de opdrachtgevers met het ontwerpen en tot stand brengen van de verschillende gebouwen zijn belast, zullen zich aan de aanwijzingen van de supervisors moeten houden. Alleen dan is het n.l. mogelijk, uiteindelijk een harmonieus geheel te bereiken.

De Architectencommissie, waarvan de heer W. H. de Monchy het voorzitterschap bekleedt en waarvan voorts de heeren B. van Bilderbeek, Ir H. J. Brusse, C. Elffers en Ir E. J. de Maar deel uitmaken, is door den Algemeen Gemachtigde benoemd om hem bij den wederopbouw van Rotterdam over aangelegenheden, de architecten betreffende, te adviseeren.

De verhouding tusschen Algemeen Gemachtigde, ASRO, Architectencommissie, supervisor, architect en opdrachtgever wordt in onderstaande bepalingen uiteengezet.

1. Een ieder, die een herbouwwerk tot stand wil brengen, moet daarbij, in het belang van een architectonisch verantwoorden wederopbouw van Rotterdam, gebruik maken van de hulp van een tot het stichten van het desbetreffende bouwwerk bekwaam architect.
2. De opdrachtgever is vrij in de keuze van een architect, onverminderd de bevoegdheid van den Algemeen Gemachtigde, het herbouwplan uiteindelijk al dan niet goed te keuren. De opdrachtgever deelt het Hoofd van het ASRO schriftelijk naam en adres van den architect zijner keuze mede.
3. Om teleurstelling zooveel mogelijk te voorkomen, wordt den opdrachtgever geraden den architect van zijn keuze niet meer op te dragen, dan hem bij te staan bij zijn voorloopige besprekingen met het ASRO en derhalve geen opdracht tot het maken van een herbouwplan te verleenen, alvorens den opdrachtgever het oordeel van den Algemeen Gemachtigde over zijn keuze is medegedeeld.
4. Om te kuunen beoordeelen of van den betrokken architect een op de plaats van herbouw passend project is te verwachten, wint de Algemeen Gemachtigde het advies in van de door hem ingestelde Architectencommissie voor den wederopbouw van Rotterdam.
5. De Architectencommissie brengt een gemotiveerd advies uit aan den Algemeen Gemachtigde door tusschenkomst van het Hoofd van het ASRO. Indien het hoofd van het ASRO zich niet kan vereenigen met de meening van de Architectencommissie, voegt hij zijn advies aan dat van de Architectencommissie toe en geeft hiervan kennis aan genoemde Commissie.
   De Architectencommissie en het Hoofd van het ASRO zullen geen ongunstig advies uitbrengen, alvorens van recent werk van den betrokken architect kennis genomen te hebben.
6. Indien naar de meening van de Architectencommissie hiertoe aanleiding bestaat, zal zij, alvorens een ongunstig advies uit te brengen, met den betrokken architect overleg plegen.
7. Na ontvangst van het advies van den Architectencommissie en eventueel dat van het Hoofd van het ASRO bepaalt de Algemeen Gemachtigde zijn standpunt.
8. Luidt het oordeel van den Algemeen Gemachtigde gunstig, dan machtigt hij het Hoofd van het ASRO hiervan aan den opdrachtgever mededeeling te doen.
9. Luidt het oordeel van den Algemeen Gemachtigde ongunstig, dan adviseert hij den opdrachtgever:
   a. den voorgedragen architect geen opdracht te verleenen;
   b. den voorgedragen architect slechts opdracht te verleenen, indien deze bereid is, het desbetreffende project te maken in samenwerking met een anderen architect.
   Omtrent de keuze van laatstgenoemden architect dient de opdrachtgever een voorstel bij het ASRO in.
10. Indien ingevolge art. 9 sub b door den opdrachtgever een architect wordt toegevoegd, zal het in te dienen ontwerp de instemming van beide betrokken architecten moeten hebben. De samenwerking tusschen beide architecten zal zich moeten uitstrekken zoowel over de gevels als over de plattegronden, terwijl ook de architectonische verzorging tijdens de uitvoering in onderling overleg tusschen beide architecten moet worden geregeld. Ten bewijze van de samenwerking worden de in te dienen teekeningen door beide architecten onderteekend.

*) Bovenstaande regeling heeft betrekking op herbouw binnen de verwoeste stadsdeelen. Ook herbouwplannen buiten de verwoeste stadsdeelen zijn onderworpen aan de goedkeuring van den Algemeen Gemachtigde. De bemoeiingen van de Architectencommissie strekken zich evenwel niet uit over dezen herbouw. Evenmin worden laatstbedoelde plannen aan het oordeel van een supervisor onderworpen. Het schetsontwerp voor een herbouwplan buiten de verwoeste stadsdeelen moet in drievoud ingediend worden bij het Hoofd van het ASRO, die zich, alvorens den Algemeen Gemachtigde te adviseeren, zal doen voorlichten door de Afdeeling Bouwpolitie van den G.T.D. en de Welstandscommissie.

11. De opdrachtgever is vrij van het advies, genoemd in art. 9, af te wijken. Uiteraard is dan de kans aanmerkelijk grooter, dat het door den architect opgemaakte herbouwplan niet door den Algemeen Gemachtigde kan worden goedgekeurd, zoodat de opdrachtgever ten slotte toch een anderen architect in den arm moet nemen en dan extra kosten krijgt.
12. Het ASRO doet aan den architect mededeelingen over richtlijnen, hoofdindeeling, hoogte, enz., nadat tusschen den opdrachtgever en het ASRO in beginsel overeenstemming is verkregen omtrent de plaats van herbouw.
13. De architect maakt vervolgens een schetsontwerp en dient dit in bij het ASRO. Het schetsontwerp moet voldoen aan de hieromtrent door het ASRO te stellen technische eischen, waartoe de architect bij genoemd bureau aanwijzingen kan verkrijgen. Buiten de voorschriften door het ASRO gesteld gelden uiteraard de bepalingen der Rotterdamsche bouwverordening. Het schetsontwerp wordt door het ASRO gezonden naar den betrokken supervisor en naar de Afdeeling Bouwpolitie van den Gemeentelijken Technischen Dienst.
14. Indien na onderling overleg tusschen ASRO met betrokken supervisor eenerzijds en ASRO met de Afdeeling Bouwpolitie van den Gemeentelijken Technischen Dienst anderzijds, overeenstemming is bereikt, deelt het Hoofd van het ASRO dit aan belanghebbende mede, onder toezending van een door den supervisor en de Bouwpolitie afgeteekende teekening van het schetsontwerp. Het ASRO voegt daarbij het verzoek aan den bouwheer, een aanvraag in te dienen bij den Burgemeester voor een bouwvergunning op grond van het definitieve plan.
    Inmiddels stelt het ASRO den Algemeen Gemachtigde voor het terrein aan den belanghebbende toe te wijzen.
15. Indien de uitgewerkte teekeningen noch van de zijde van den supervisor noch van de zijde van de Afdeeling Bouwpolitie van den Gemeentelijken Technischen Dienst bedenkingen ondervinden, wordt dit door den Directeur van den Gemeentelijken Technischen Dienst aan den Burgemeester gemeld. De Burgemeester geeft hiervan aan den Algemeen Gemachtigde kennis. Indien de Algemeen Gemachtigde zich kan vereenigen met het hem gedane voorstel tot grondtoewijzing bedoeld onder punt 14, laattse alinea, geeft hij hiervan bericht aan den Burgemeester, die dan de bouwvergunning aan belanghebbenden zal verstrekken. Vervolgens zal de definitieve grondtoewijzing vanwege den Algemeen Gemachtigde plaatsvinden.
16. Leidt de onder punt 13 genoemde indiening van het schetsontwerp en het onder punt 18 genoemde overleg niet tot overeenstemming tusschen architect en supervisor, dan kan de architect zich tot het ASRO wenden om bemiddeling. Slaagt deze bemiddeling niet, dan wordt gehandeld volgens het bepaalde in punt 20.
17. De supervisor werkt voor de hem toegewezen wijk de algemeene richtlijnen van het Hoofd van het ASRO nader uit. Hij doet dit in overleg met en ten genoegen van het Hoofd van het ASRO.
    Met inachtneming van het bepaalde in het eerste lid van dit punt draagt de supervisor de algeheele verantwoordelijkheid voor een goede architectuur in de hem toegewezen wijk. Bestaat tusschen den supervisor en het Hoofd van het ASRO verschil van meening over vraagstukken betreffende de architectuur in de aan den supervisor toegewezen wijk, dan wordt de zaak aan den Algemeen Gemachtigde ter beslissing voorgelegd.
18. De supervisor tracht in het hem toegewezen gebied — met inachtneming van de stedebouwkundige richtlijnen, die hem verstrekt worden door het ASRO — een architectonische eenheid te bereiken tusschen de ontwerpen van de verschillende architecten, zonder daarbij persoonlijke opvattingen te laten overheerschen; voor zoover noodig pleegt hij overleg met de architecten over de door dezen ingediende schetsontwerpen.
19. Indien de supervisor meent zijn taak niet naar behooren te kunnen vervullen, omdat in het hem toegewezen gebied een architect hetzij niet in staat is te voldoen aan de hem gestelde eischen, hetzij niet wil voldoen aan de architectonische richtlijnen, pleegt hij overleg met het ASRO.
20. Wanneer de bemiddeling van het ASRO in de onder 16 en 19 genoemde gevallen niet tot een resultaat leidt, stelt het ASRO zich in verbinding met de Architectencommissie. Komen de Architectencommissie en het ASRO tezamen tot de conclusie, dat de moeilijkheden slechts zijn op te lossen door het herbouwplan af te keuren en den opdrachtgever te adviseeren een anderen architect met den bouw te belasten of in den bouw te betrekken, dan adviseeren zij den Algemeen Gemachtigde in dien zin een beslissing te nemen.
21. Noch de supervisor, noch het ASRO, noch de Architectencommissie, noch de Algemeen Gemachtigde kan aansprakelijk worden gesteld voor financieele gevolgen van de toepassing van deze regeling.
22. Wenscht de supervisor in een deel van het hem toegewezen gebied de architectenkeuze te beperken of op andere wijze te beinvloeden, daar hij meent, dat in verband met de hem opgedragen taak, gezien de reeds aanwezige gebouwen of reeds behandelde projecten daartoe aanleiding bestaat, dan verzoekt hij het ASRO daartoe de noodige stappen te doen. Het ASRO stelt zich dan in verbinding met de Architectencommissie. Komen de Architectencommissie en het ASRO tezamen tot de conclusie, dat deze stappen moeten worden gedaan, dan doen zij den Algemeen Gemachtigde daartoe een voorstel.
23. In bijzondere gevallen kan het Hoofd van het ASRO den Algemeen Gemachtigde voorstellen te besluiten, dat een gedeelte van een straatwand door een zelfden architect moet worden verzorgd. Het Hoofd van het ASRO kan hiervoor een bepaalden architect voordragen.
24. Een voorstel of voordracht als in punt 23 genoemd, geschiedt steeds in overleg met den betrokken supervisor en met de Architectencommissie.
25. Het Bureau van het ASRO (Coolsingel 107, Rotterdam, telefoon 45615, toestel 29) verstrekt desgewenscht nadere inlichtingen omtrent deze regeling.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

CONTRIBUTIE 1942.

Den leden van den B.N.A. wordt verzocht vóór 1 April a.s. hun contributie voor 1942, zijnde f 20,—, te willen storten op girorekening no. 71518. Na dien datum zal over de contributie worden beschikt, verhoogd met f 0.25 incassokosten.

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101).

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 4 APRIL 1942 NUMMER 14

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

DE BOUWMEESTER PIETER POST ALS SCHILDER EN TEEKENAAR.

DOOR DR. IR. G. A. C. BLOK.

„Maer daer t'geen dese plaets altijdt in eer sal houwen
Den grootsten Meester in de Bouwkunst heden woont
De schrandre Post, die sooveel nieuwicheden toont;
Die soveel huysen op t'papier weet voor te stellen
Dat hij elck, die 't maer Ziet naar timmeren doet hellen
En groote bouwlust maeckt, schoon datser niet en was,
En soo t'beschimmelt gelt doet komen uyt de kas.
Post is een konstenaer, in weereltsche Palleysen."

Zoo noemt in deze berijmde beschrijving van den Haag, de plaatselijke historieschrijver van der Does, als hij de Veerkade beschrijft, Pieter Post den grootsten Meester in de Bouwkunst. Moge dit misschien wat overdreven zijn, zeker is dat hij door zijn tijdgenooten zeer gewaardeerd werd als architect. Doch niet alleen als bouwmeester was hij belangrijk, hij was bovendien een zeer bekwaam schilder en teekenaar. Volgens Galland moet hij zelfs beeldhouwer geweest zijn, doch helaas kennen wij de bronnen niet die Galland aanleiding gaven Post als zoodanig te noemen (1).
Bij zijn benoeming tot architect van Prins Frederik Hendrik, op 14 Februari 1645, vinden wij hem dan ook als „schilder ende architect".

„... Frederick Hendrick bij der Gratien Godts Prince van Orange, Doen te weten dat midts de goede experentie ende ervarentheyt die wij bevonden hebben in den persoon van Pr. Post schilder ende Architect woonende tot Haerlem, ..." (2)

Evenzoo als hij een jaar nadien, 9 Februari 1646, tot „architect ordinaris" wordt benoemd, staat hij als „schilder ende architect" vermeld (3). Hoewel zijn voornaamste werkzaamheden toch de architectuur betroffen, wordt het eerst de schilder en dan pas de architect genoemd. Hetzelfde zien wij bij zijn aanstelling in gelijke functie in dienst van Prins Willem II (31 December 1647) (4) en bij zijn benoeming door Prins Willem III (8 Juli 1654) (5).
Dit is daarom merkwaardig, daar wij aan moeten nemen, dat zijn voorganger, de Franschman de la Vallée, door Frederik Hendrik uitsluitend als architect schijnt te zijn aangesteld. Wij lezen in de acte van zijn ontslag, van 7 Mei 1637, o.a.:

„Sijne Hooch.t. voor desen bij acte van den 13 Martij 1634 in sijnen dienst aengenomen hebbende Jaques de la Vallée als architect van zijne gebouwen op de Gagie van acht hondert guldens jaerlijcx ..." (6).

Ook Post's opvolger in stadhouderlijken dienst, zijn zoon Maurits Post, die op 25 October 1670 officieel door Prins Willem III werd aangesteld, werd benoemd tot „architect ordinaris", met ingang van 1 October 1670. Dus noch bij zijn voorganger, noch bij zijn opvolger, vinden wij de dubbele functie „schilder en architect" (7).
Nu behoeft de samenvoeging van twee beroepen in één persoon ons niet te bevreemden, en zeker niet die van schilder en architect. Beide vakken komen elkaar zeer na. Evenzoo dat van beeldhouwer en architect. Ook in Jacob van Campen vinden wij beide vereenigd, hoewel in dit geval de schilder meer schijnt gedomineerd te hebben. Daarbij hebben we in van Campen dan toch steeds den begaafden dilettant te zien en in Post den in en door de praktijk gevormden vakman. Een in het bouwvak absoluut ter zake kundig man is van Campen volgens de ons ten dienste staande gegevens zeker niet geweest.
Merkwaardiger is reeds het geval bij Pieter Noorwits. Deze toch, van beroep gorter — 27 Augustus 1641 werd hem consent verleend een achtkanten gortmolen te mogen plaatsen in zijn tuin buiten den Oostsingel van den Haag — (8), was tevens opzichter van de hofgebouwen (dit waren de gebouwen van de grafelijkheid, t.w. de ridderzaal met omgeving), en bouwde niettemin de mooiste klassisistische kerk op Nederlandschen bodem, n.l. de kerk op 't Spui te 's-Gravenhage. In latere levensjaren was hij koster van deze kerk.
Voor Post verdient dan ook vooral het feit de aandacht, dat hij officieel met dezen dubbelen titel en functie werd aangesteld, en de schilder het eerst genoemd wordt. Wij zouden hieruit de gevolgtrekking willen maken, dat Post in den aanvang meer helde naar het beroep van schilder dan tot dat van architect.
Op 6-jarigen leeftijd reeds half wees — zijn vader Jan Jansz Post werd in de week van 16—23 November 1614 (volgens Ampzing 11 November, doch dit klopt niet met de archivalische gegevens) in de Groote kerk te Haarlem begraven —, werd Pieter Post op 15-jarigen leeftijd (1623) in het St. Lucas Gilde te Haarlem opgenomen. Over de hierop volgende jaren zijn geen gegevens over hem be-

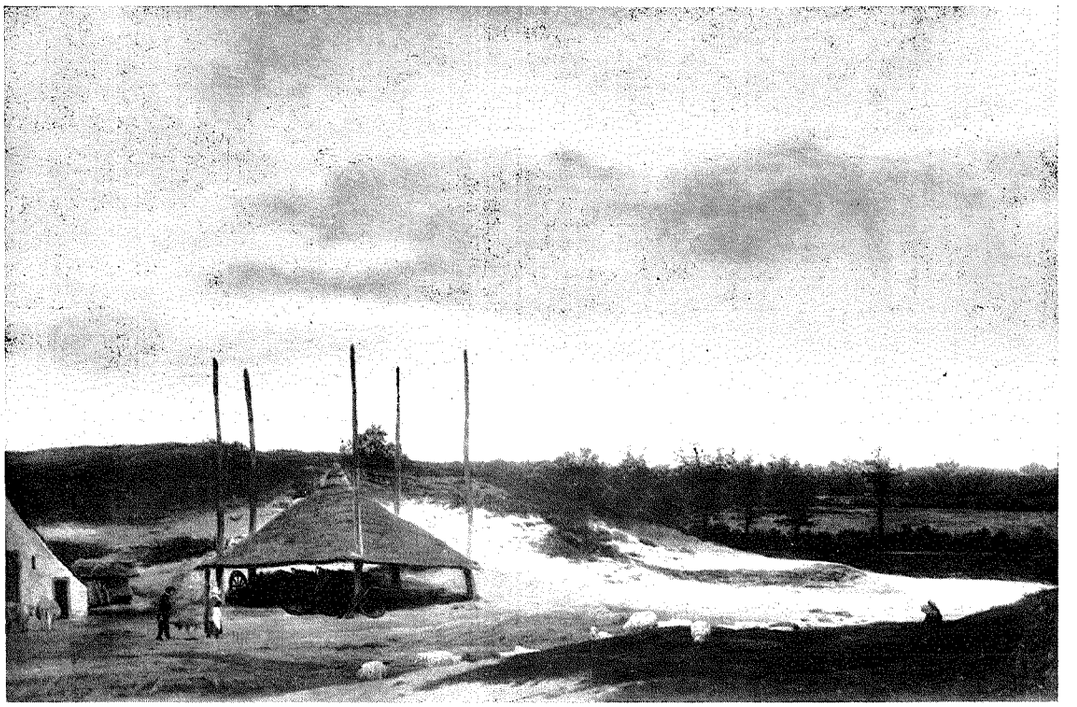

FOTO ARCHIEF MARTIN

LANDSCHAP MET HOOISCHELF GEM. P. POST 1633
VERZ. PROF. Dr. W. MARTIN. 54 X 79 CM.

FOTO MUSEUM

RUITERGEVECHT (27 X 39½) SCHILDERIJ DOOR P. POST
WALRAFF-RICHARTZ MUSEUM TE KEULEN

waard gebleven, doch wij moeten aannemen dat hij zich zeker zoozeer op de schilderkunst als op de bouwkunst toelegde. De eerste gegevens omtrent zijn werk, die uit den tijd van na 1623 bewaard gebleven zijn, zijn dan ook schilderstukken en wel vier in getal.

Deze stukken stammen uit de jaren 1631 en 1634, terwijl er een ongesigneerd en ongedateerd is, doch dat zeker ook in deze jaren door hem werd geschilderd. Zij zijn alle vier van zoodanige kwaliteit, dat het zeker niet als dilettantenwerk is te beschouwen, doch wij zeker met werk van een begaafd vakman te doen hebben. Volgens Kramm (1861), moet in 1816 op een veiling te Rotterdam nog een schilderstuk (hoog 6½ en breed 8½ dm) gesigneerd P. Post, pinx, verkocht zijn. Het stuk zou een Amerikaan-

FOTO MUSEUM

RUITERGEVECHT (34.7 X 53.1) SCHILDERIJ DOOR PIETER POST

MAURITSHUIS

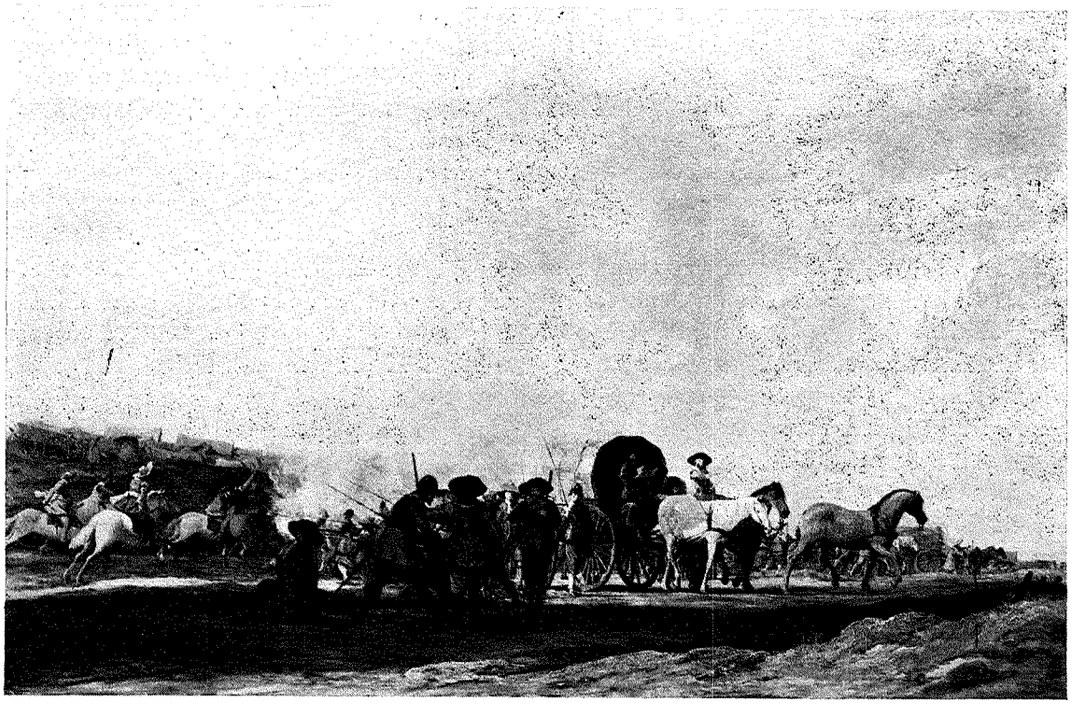

FOTO MUSEUM

RUITERGEVECHT (34.7 X 53.1) SCHILDERIJ DOOR PIETER POST

MAURITSHUIS

sche plantage met een bergachtig verschiet waar velen werkzaam zijn, voorgesteld hebben.

Daar stukken met een dergelijke voorstelling van Pieter Post geheel onbekend zijn, van zijn broer Frans daarentegen zeer vele Braziliaansche landschappen bewaard bleven, is het zeer de vraag of het door Kramm genoemde stuk inderdaad van Pieter Post was en niet van Frans Post.

Eerst eenige jaren later ervaren wij uit een brief van Huygens (17 November 1637) dat Post teekeningen maakt van Huygens' nieuwe huis op 't Plein te 's-Gravenhage. Nadien zien wij hem geregeld op bouwkundig gebied bezig. Als schilder vinden wij hem dan voor het eerst officieel genoemd in de boven vermelde aanstelling van 14 Februari 1645 tot „schilder ende Architect". Gezien

evenwel de hierbij afgebeelde schilderstukken van zijn hand, is deze dubbele titel volkomen te verklaren.

Wij vonden Prof. Martin bereid een vakkundige beschrijving van deze schilderstukken te geven, welke wij hier eerst laten volgen.

Prof. W. Martin teekent in het jaarboek 1930 van het Walraff Richartz-Museum te Keulen over „Ein Gemälde des Pieter Post" o.a. het volgende aan: „Schilderijen van Pieter Post waren, voorzoover ik weet, niet bekend tot in het jaar 1922 in de Haagsche kunsthandel twee voluit met P. J. Post onderteekende en 1631 gedateerde schilderijtjes van den meester opdoken, welke toen door den Heer en Mevrouw Philips aan het Mauritshuis ten geschenke aangeboden werden en een plaats kregen naast een Braziliaansch landschap van de hand van Frans Post (± 1612—1680), een broeder van den architect. Tot deze beide schilderijtjes, welke op eikenhout geschilderd zijn en ieder 35 × 53 cm meten, behoort, zooals de Directeur van het Walraff Richartz-Museum vaststelde, een derde kleinere, dat in 1929 voor het Keulsche museum werd verworven. Het is eveneens op eikenhout geschilderd en meet 27 × 39,5 cm; het mist een onderteekening. Een vluchtige blik op de schilderijen van het Mauritshuis echter overtuigt dat de toekenning aan Pieter Post de juiste moet zijn. Teekening, compositie, voorstelling en techniek komen nauwkeurig overeen. Daaruit blijkt dat ook het Keulsche schilderij in 1631 of in elk geval omstreeks dit jaar vervaardigd is.
De in dezen tijd pas 23-jarige kunstenaar doet zich hier reeds als een belangrijken schilder kennen, zoodat zich de veronderstelling opdringt dat hij in die jaren uitsluitend schilder zou zijn geweest en zich eerst later tot bouwmeester zou hebben ontwikkeld." En verder: „Tusschen het werk van Van de Velde, Martsen, Palamedes en Van der Stoffe maken de schilderijen van Post een uitnemenden indruk.... Het schijnt alsof Pieter Post zijn kleine composities onder invloed van Esaias van de Velde geschilderd heeft; toch is hij eenvoudiger in de opstelling en veel fijner in de toonwaarden. Het gaat hier om zuivere toon-schilderkunst, naar blond en grijs afgestemd, onder bijna geheele vermijding van rood, terwijl blauw en groen slechts aangeduid zijn. Op het Keulsche schilderij komen grijze wolken voor tegen een blauwgrijzen hemel; op den bleek-groenen grond zijn roodachtige strepen zichbaar. De paarden zijn wit, vaal en roodachtig bruin, de wapenrokken oker, zienabruin, grijsrood, ijzergrijs. Aan een sjerp en een veer ziet men Fransch blauw en hier en daar vallen witte kousen op."
En ten slotte: „Het geheel is, evenals de Haagsche schilderijen, van groote klaarheid en lichtheid: een opmerkelijk vroeg optreden van de licht-donkerschilderkunst in zuivere tinten."
Ook het in het bezit van Prof. W. Martin zijnde landschap met hooiberg (54 × 79 cm, gem: P. Post 1633) een onderwerp dat dus geheel afwijkt van dat der drie andere schilderijen, is grijzig en tonig geschilderd.

Gaan wij nu de werkzaamheden na, die hij voor zijn vorstelijke opdrachtgevers verrichtte, dan zien wij inderdaad, dat daarbij ook zeer veel dat eigenlijk des schilders is te pas kwam.
Belangrijke verbouwingen vonden aan vrijwel alle vorstelijke verblijven plaats, zoo o.a. te Buren, Honsholredijk en te 's-Gravenhage (Noordeinde). En hierbij was zeer veel werk voor beeldsnijders en schilders. Denken wij slechts aan het rijke snijwerk aan deuromlijstingen en schoorsteenen. Dit snijwerk werd dan veelal weer door de schilders omgetooverd tot marmerwerk, in dien tijd zeer gewoon. Zoo lezen wij in Post's beschrijving (1652) van het Mauritshuis „voorder het marmer in hout constigh naer gebootst en alles met goud geciert" (9). Iets dergelijks ook in het bestek (1664) van het binnenschilderwerk van de Oostkerk te Middelburg, waarin het heet, dat de colommen en Kapitelen gealbast moesten worden, „zooals het ornament ende de schenkels boven int groot wulfsel sijn gedaen" (10).
Een dergelijke, door Post ontworpen, schoorsteen bleef bewaard in „het Huis aan den Boschkant" te 's-Gravenhage, terwijl een mooi voorbeeld van dit „gemarmerd snijwerk" behouden bleef in deuromlijstingen en schoorsteen, in de achterzaal van het Pijpenmuseum te Gouda. Een interieur geheel in Post's trant.
Doch behalve hieraan vonden de schilders een rijk arbeidsveld aan de plafondschilderingen en de schoorsteenstukken.
En al deze werken moest Post opnemen en keuren. Wij lezen dan ook in de ordonnantieboeken uit deze jaren (1645—1652) voortdurend Post's naam in verband met dergelijke werkzaamheden, zoowel over het werk van schilders, als van beeltsnijders, van smeden als van dakdekkers.
Zoo werd o.a. 28 Juli 1648 opdracht gegeven Mr. Consalo Coques 2000:0:0 geld. te betalen voor 10 schilderijen. Wij lezen hierover:

> „... ende alzoo bij de bovenstaende attestatie ende verclaringe van opneeminge van onzen architect ende Mr. Schilder blijckt dat de voors. thien schilderijen wel gemaeckt en gedaen te zijn..." (11).

Op 30 December 1647 werd door den Prins opdracht gegeven

> „... te tellen aen Pieter Post sijnen architect de somme van hondert en twintig Car:gul. omme daermede te betalen twee stuckjes schilderij sijnde fruyten bij hem door ordre en ten dienste van S. Hooch.t. doen maecken en aen selve overgelevert..." (12).

De dood van Prins Frederik Hendrik bracht in Post's werkzaamheden weinig verandering. Ook tijdens de korte regeering van zijn zoon en opvolger Prins Willem II werden de bouwwerkzaamheden voortgezet, zoomede de daarbij behoorende nevenwerkzaamheden van beeltsnijders en schilders. Een uitgaaf van 14 December 1648 laat zelfs zien dat Post in opdracht van den Prins schilderijen ging koopen.

> „Op de declaratie van den Architect Pieter Post is ordonnantie gedep.t. als volcht. Sijne Hoocht. ordonneert hiermede sijnen Tresorier g.nael. Willem Ketting de Jongh terstont in gereeden gelde te tellen aen

N.V. NEDERLANDSCHE AANNEMING MIJ

V.H. FIRMA H. F. BOERSMA 'S-GRAVENHAGE

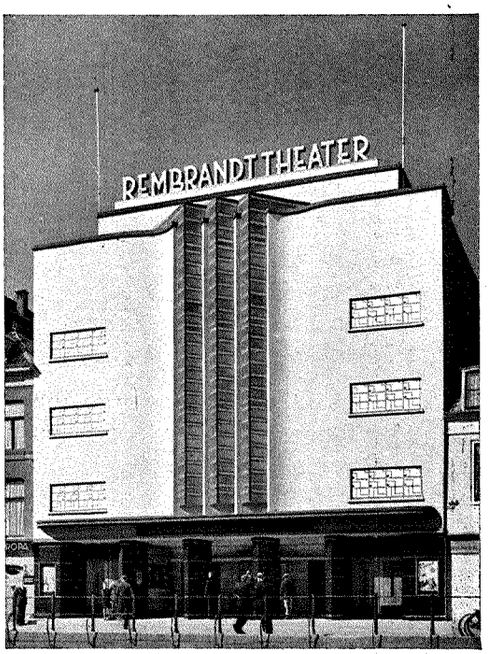

REMBRANDT-THEATER, UTRECHT.

Burgerlijke Bouwwerken
Gewapend-Beton-Werken

EEN PRODUCT VAN DE VELUVINEFABRIEKEN TE NUNSPEET

VETTEWINKEL

Klassieke en moderne lakken en vernissen

VDB

AMSTERDAM

dán bouwt Faas

A. FAAS'
AANNEMERSBEDRIJF
SARPHATISTRAAT 31 AMSTERDAM TELEF. 54952

Pieter Post schilder en architect van Sijne Hooch.t. de somme van twee duysent twee en vijftich Car:gul: en vijftich stuyvers tot betalinge van de schilderijen bij hem door last ende ten dienste van sijne Hooch.t. gecocht mette reys ende teercosten daer op gevallen, breeder gespecificeert in bovenstaande liste en specificatie..." (13).

Ook Post's broer, Frans Post, die zooals bekend, Vorst Johan Maurits van Nassau-Siegen naar Brazilië begeleidde, leverde den Prins schilderijen; o.a. werd hem *f* 300.— betaald (September 1650) voor „een Landtschap van eenige plaetsen van S. Hooch.t. in Bourgorgue" (14).
Dat Post ook in opdracht schilderde en/of zijn werkstukken verkocht blijkt uit dit alles niet. Wel zegt v. d. Aa in zijn Aardrijkskundig woordenboek als hij het huis Swanenburg (Huis ter Hart) — den door Post gebouwden zetel van het Hoogheemraadschap Rijnland te Halfweg, thans suikerfabriek — beschrijft, dat daarin in 1851 nog een fraai schilderstuk van hem (Post) aanwezig was, voor den schoorsteen in de groote zaal (15). Dit stuk zou dan voorgesteld hebben hoe Willem II, graaf van Holland en Roomsch Koning in 1250, het privilegie van het hoogheemraadschap van Rijnland aan den dijkgraaf ter hand stelt.
In mijn proefschrift „Pieter Post, Baumeister der Prinzen von Oranien und des Fürsten Johann Moritz von Nassau-Siegen" werd dit door mij van v. d. Aa overgenomen. De heer van der Burgh, archivaris van Rijnland, was zoo vriendelijk mij de noodige gegevens ter beschikking te stellen om een juist beeld te kunnen geven van Post's aandeel aan dit schilderstuk.
Dit schoorsteenstuk werd n.l. slechts voor een deel door Pieter Post geschilderd en verder door Casper Bovetius van Everdingen. Behalve dat Post namens de hooge heemraden de onderhandelingen met van Everdingen voerde, naar uit diens, hier volgende declaratie blijkt, schijnt Post toch ook zelf aan het genoemde stuk geschilderd of geteekend te hebben. Den 11en Maart 1656 werd hem 635 gulden en 12 st. uitbetaald waarvan 350 gulden als volgt door hem op zijn declaratie werd verantwoord:

„Nogh in den jare 1654 ende 55 extra ordenaris geteckent tot de beschildering van de saal op den huyse Swanenburgh verscheyde teyckeningen ende in stuck voor de schoorsteen geschildert het perspectyeff met sijn om staene ciraden hier voor te samen drie hondert en vijftigh gulden, makende te samen ter somme van ses hondert vijf en dertig gulden twaelff stuyvers.
w.g. P. Post." (16).

v. Everdingen's declaratie betreffende dit zelfde schilderij luidde:

Gemaeckt voor de Ed. heeren Dijckgraef ende hoge heemraeden van Rijnlant een stuck voor de schoorsteen op de sael van 't huis te Halfweegen noch een vierkant in 't welfsel met kinderen ennoch een stuck met wit en swart op de muer van 't middelste vack waeraen ick verdient hebe gelijck monsuer Post door order van de Edele heeren voorgenoemt geackkoordeert is voor de somme van twaelf hondert guldens waerover ick U E edelheits ordinansie versoch om te koomen tot volle betaelinge van het voorschreevene, waermede mij vrientschap sal geschieden ende sal altijt blijven U E dienstwilgen dienaer
w.g. Caser Bovetius van Everdingen.

Hooge heemraden van Rijnlandt ordonneeren Adriaan van der Laen, Rentmeester van de selven lande te betaelen aen Casper Bovetius van Everdingen de somme van twaelf hondert gulden ter saecke voorscr. ende sal hem desen met quitancie overbrengen in uytgeeft sijner reeckening, tot laste van 't lant van Rijnlant geleden werden. Actum 10 November 1655.
w.g. ... Wassenaer
w.g. Corn. van der Hooch
bekenne van de bovenstaende voldaen te weesen.
w.g. Casper Bovetius van Everdingen. (17).

Dat wij hier inderdaad met hetzelfde schilderij te doen hebben als door v. d. Aa beschreven, blijkt uit een bewaard gebleven memorie, waarop aan de achterzijde geschreven staat:

„Hoort bij de stucken van 't huys te Halfwegen.
Project waarna de kamer op Halfwegen geschildert is: 1655.

De Memorie zelf willen wij hier slechts weergeven, voorzoover zij betrekking heeft op het schoorsteenstuk.

„Memorie op het schilderen van de sael tot Halfwegen.
Het schilderij voor de schouw.
Een gedeelte van een dijck en sluys, daer Neptunus en ander Seegoden etc. haer craght teegen doen; dees dijck wert beschermt door Pallas ende Mercuier.
Booven op den dijck Cooningh Willem, geevende aen Rijnlant privilegie, voorder aenwijsende, dat door Palles, godinne van de geleertheyt, en Mercuier, vinder ende patroen van costen, middel gevonden wert, om het gewult van Neptunis niet te laaten heerschen... (18).

Zoo was Post als architect van Rijnland hierbij dus inderdaad betrokken doch mag n i e t de schilder van dit schoorsteenstuk genoemd worden, daar zijn aandeel waarschijnlijk meer het perspectivische gedeelte en de sierranden betrof.
Gelijktijdig echter leverde Post's broeder Frans een schoorsteenstuk aan Rijnland voor het Gemeenlandts huys te Sparendam. Hierover bleven in Rijnlandsarchief de volgende aanteekeningen bewaard.

Door ordere van dijckgraeff ende hoogh heemraden van Rijnland geschildert een stuck schilderij tot een schoorsteen op het Gemeenlandts huys tot Sparendam voor welcke schilderij sij op 't naest gestelt de somme van hondert ende tachentigh gulden.
w.g. Frans Post.

den 22 October 1655.

Hooge heemraden van Rijnlandt ordonneeren Adriaen van der Laen, Rentmeester van den selven lande te betaelen aan Frans Post de somme van hondert tachtich gulden ter saecke voorscreven ende sal hem desen met quitancie overbrengen. In uytgeef sijner

Kantoorflat-gebouw „Erasmushuis" te Rotterdam
Uitgevoerd in gew. beton, 12 verdiepingen hoog
Ontwerp: W. M. Dudok, Arch. B.N.A.

N.V. Aanneming Mij:
J. P. van Eesteren • Rotterdam
Erasmushuis 11e Etage
Telefoon 31380

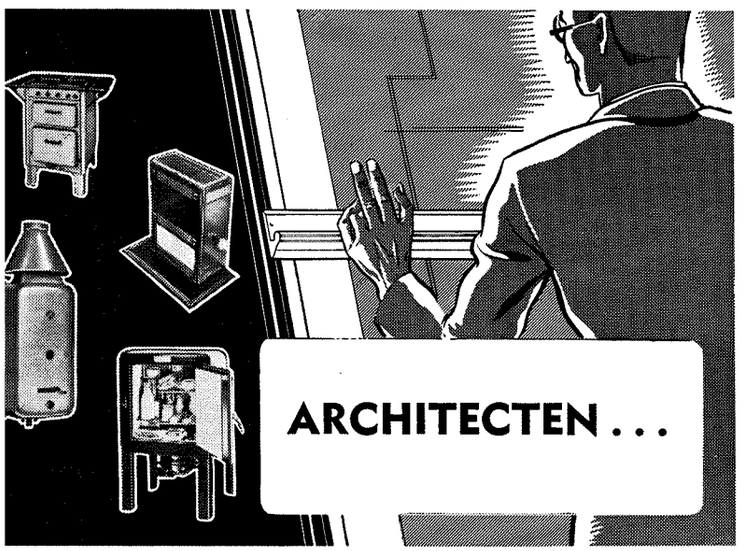

ARCHITECTEN . . .

GASTOEPASSINGEN VERHOOGEN HET COMFORT VAN UW BOUWWERKEN.
DE GASBEDRIJVEN, ALSMEDE DE GASSTICHTING EN HET INDUSTRIE-LABORATORIUM KUNNEN U HIERIN ADVISEEREN

RKWEG 17 - DEN HAAG - TELEFOON 554890*

N.V. NEDERLANDSCHE HUISTELEFOON MIJ. 's-GRAVENHAGE

Bijkantoren over het geheele land

Telefoon-,
Electr. Klokken-,
Lichtsignaal-,
Contrôle-,
Beveiligings-,
Buispost-
installaties e.d.

Technische Adviezen en kostenopgaven zonder eenige verplichting

n.v. aannemersbedrijf v.h.:

boele & van eesteren

delistraat 33 tel. 554932 * den haag

b en van e

beton-bouw en waterbouwkundige werken

TWEE FRAGMENTEN VAN DEN SIERRAND VAN PIETER POST
OM DE IN 1647 VERSCHENEN KAART VAN RIJNLAND VAN DOU(W) EN VAN BROECKHUYSEN
NAAR DE KOPERGRAVURE

reeckeninge tot laste van 't lant van Rijnlant geleden werden. Actum 25 October 1655.

w.g. Wassenaer
w.g. Corn. van der Hooch

bekenne van de bovenstaende somme betaelt te weesen.

w.g. Frans Post. (19).

De in de hier aangehaalde stukken genoemde rentmeester van Rijnland Adriaen van der Laen, had de zorg voor de boekhouding. Hierover is een zeer merkwaardig „Klaer Bericht van de Poincten en Articulen daerop Adriaen van der Laen is geenamineert" bewaard gebleven. (Leidsche Archiefbibliotheek No. 8996).

... hoe den selven sich gedragen heeft omtrent het verschicken van des casteleyns en anderer Luyden declaratien.

bladz. 10.

Dat de posten van wijn en verteringen, in den Jare 1648 en eenige volgenden Jaren, bij den voornoemden Heren Dijckgraef en Heemraden, en in specie door ordre van de Heeren van Warmont en Benthuysen geschoven soude wesen onder het Capittel van de helm- plantinge ... enz.

Dat oock onder het selve Capittel op ordre als vooren souden wesen gebracht, posten van Ledecanten, van Schrijnwerckers, van den Architect, Post, id genus alia.

Zoo zien wij de uitgaven aan Post door Rijnland gedaan, ondergebracht onder de rubriek helm beplanting. Toch is er dank zij het onvermoeide speuren van Rijnlands huidigen archivaris nog zeer veel aan het daglicht gekomen, dat vooral voor onze kennis omtrent Post als teekenaar zeer belangrijk is.

Verschillende dezer gegevens vinden wij terloops in het artikel van de heeren Mr. J. Slagter en W. F. van der Burgh in het Oudheidkundig jaarboek, Mei 1941. Hier is belangrijk, hetgeen zij ons mededeelen omtrent Post's declaratie van 6 Mei 1648. Deze luidde als volgt:

Memory.

van teyckenen tot de timmeragie van Halfweegen. Soo op de kleene als groote maet, als tot de caerte van Rijnlandt, voorder van de daggelden, rijs en teercosten, waagen vraght etc., ter dier oorsaake gevallen, tot Leyden, Amsterdam, Sparendam, ende Halfweegen, in den jaere sesthien hondert vijf, ses ende seeven en veertigh, ten dienste van de E. A. heem-

TWEE FRAGMENTEN VAN DEN SIERRAND VAN PIETER POST
OM DE IN 1647 VERSCHENEN KAART VAN RIJNLAND VAN DOU(W) EN VAN BROECKHUYSEN
NAAR DE KOPERGRAVURE

raaden van Rijnlandt, beloopende de somme van aght hondert gulden. P. Post. 1648 5/6. (20).

Den 16 November 1648 werden deze gelden door hem in ontvangst genomen. In bovengenoemd artikel van de heeren Slagter en van der Burgh lezen wij nu omtrent deze memorie het volgende: „Hoewel Post in de jaren 1645-1648 declareert voor werk „tot de caerte van Rijnlandt", vermeldt hij nergens in zijn declaraties, waarin dit werk heeft bestaan; ook andere bronnen ontbreken. Toch kan zijn aandeel worden vastgesteld; het bestond niet in het kaartmaken zelf, want dit was opgedragen aan de bekwame landmeters Johannes Dou(w) en Steven van Broeckhuysen.

Wie nauwkeurig de breede sierranden beziet, waarmee de tweede druk dezer kaart, welke in 1687 verscheen, werd getooid, herkent daarin twee verschillende ontwerpers en ook twee verschillende graveurs. De allegorie, welke het middenstuk van den bovenrand vormt met links en rechts engeltjes, die de wapenschilden houden van 10 heeren van Rijnland uit het jaar 1687, benevens de versieringen rondom de beide octrooi-vermeldingen in de onderhoeken en de cartouche beneden in het midden met de namen der heeren van 1687, dit alles is van één hand n.l. die van Romeyn de Hooghe, wat reeds bekend was uit een Rijnlandsarchief aanwezige declaratie (inv. nr 10094). Wat Romeyn de Hooghe in 1687 aan de bestaande sierranden heeft veranderd of bijgevoegd, blijkt uit het eenige in ons land aanwezig exemplaar der oorspronkelijke uitgave der kaart van 1647, dat de bladen met de sierranden bevat, nl. dat van de Leidsche Universiteitsbibliotheek (collectie Bodel Nijenhuis).

De ontwerper der oorspronkelijke sierranden van 1647, waarin putti de wapenschilden houden te midden van slingers van bloemen en bladeren, kan niemand anders dan Pieter Post zijn; daarvoor pleiten de volgende feiten:

1e. Post declareert in 1648 (fol. 381) wegens werk „tot de caerte van Rijnlandt" over de jaren 1645-1647. Daar de carteering was opgedragen aan Dou(w) en Van Broeckhuysen, moet het werk van Post hebben bestaan in het teekenen van de sierranden, cartouches enz.

2e. Bij dezelfde declaratie geeft Post op reizen te hebben gemaakt o.a. naar Amsterdam. Daar Rijnland hier geen enkel werk of gebouw had, ligt het voor de hand, dat die reizen ten doel hadden zich over het graveeren te verstaan met den Amsterdamschen graveur die de geheele kaart met randen heeft gegraveerd en die zich onder aan de kaart teekent „Cornelis Danckertz, in de Dankbaerheyt".

3e. De putti, die wapenschilden dragen van de heeren van 1647, vertoonen eenige typische punten van overeenkomst met die, welke Post teekende op zijn titelblad voor zijn uitgave van door hem ontworpen schoorsteenen.
Met zekerheid kunnen wij dus deze sierranden der kaart van 1647 op naam van Pieter Post stellen. Mogelijk heeft hij ook nog een titelblad geteekend voor den atlas, waarin deze kaart gebonden of in losse bladen kon worden bewaard. Dit vermoeden is te putten uit het feit, dat de portefeuille der collectie Bodel Nijenhuis blijkens de daarop gestelde aanteekeningen 23 bladen heeft bevat, waarvan er drie zijn verdwenen. Van die drie verdwenen bladen zijn er 2 van de kaart zelve (de bladen Braassemermeer-Alphen en Haarlemmermeer-Aalsmeer). De sierrand is compleet. Het ontbrekende blad maakte dus geen deel uit van de kaart zelve met haar omlijsting. Of dit blad zich bevindt in het derde bekende exemplaar der kaart (volgens Fockema Andreæ, t.a.p. te Berlijn) is ons niet bekend; het exemplaar (in atlas) van Rijnland mist de sierranden en is dus evenmin compleet.
Bij de hier weergegeven details van de sierranden zijn gekozen de wapens van Amelis van der Bouckhorst en van Johan de Bruyn van Buytenweck, Heer van Nieuwcoop, Noorden en Achtienhooven. De laatste was hoogheemraad van Rijnland van 1642 tot aan zijn dood 1657. Voor hem bouwde Post het bekende „Hofje van Nieuwkoop" te 's-Gravenhage (1658-1664).
De eerste, Amelis van den Bouckhorst, heer van Wimmenum, was dijkgraaf van 1636-1668; hij was niet alleen als opdrachtgever voor Post belangrijk — deze bouwde voor hem het huis „Rijxdorp" te Wassenaar (1663-1668) — doch naar het schijnt was hij hem ook verder behulpzaam.
Het eerst ervaren wij dit, als Post na den dood van Frederik Hendrik, de door hem geteekende en door P. Nolpe gegraveerde afbeeldingen van de begrafenisplechtigheid wil uitgeven.
Alvorens dit boekwerk te mogen uitgeven moesten zoowel de Staten Generaal, als de Staten van de gewesten waarin het werk zou verschijnen hun toestemming hiertoe geven. Op 1 Februari werd hierover goedkeurend door de Staten Generaal beslist en op 3 Mei 1649 door de Staten van „Hollant en West Vrieslant". In beide hierover bestaande acten heet Post weer „schilder ende architect" (21).
Bij het verkrijgen van deze vergunningen was de Heer van Wimmenum (Amelis van den Bouckhorst), naar uit navolgenden brief van Post aan Huygens blijkt, behulpzaam.

> Mijn heer,
> Gisteren sijnde Saterdagh, tot leijden bij de E. Heeren Hoocheemraade van Rijnlandt sijnde hebbe verstaen dat den E. heer van wimmenum, presederen soude, hebbe derhalven den genoemden Heer van Wimmenum aen gesprooken, weegen mijn octroij dat het volgens mijn versoeck moght gestelt werden, heeft alle aen genoomen te bestellen. Ende op dat alle wel soude uytvallen wilde het Request self' in stellen. Nu is mijn ootmoedelijck versoeck, dat U Ed daer voorder in gelieffde te doen dat U Ed oordeele noodigh te weesen, het sij den genoemden heer van Wimmenum eens te vermaanen of eyts anders, sal neevens deesen, ende alle andere vrindtschappen voor deesen genooten, altijt Blijven, Mijn Heer
> Haerlem den — Sijn Dienaer
> 14: Maart 1649 — P. Post. (22).

Ook in 1657 bewees deze dijkgraaf van Rijnland, nu in zijn kwaliteit als curator van de Leidsche Hoogeschool, Post weer een dienst. Op 8 Januari 1657 werd n.l. door het curatorium van genoemde instelling het navolgende besluit genomen:

> „... gesproocken sijnde van een zegel voor 't collegie van den Rector ende Rechters van dese Universiteyt, wert, na deliberatie goet gevonden, dat door Pieter Post, den architect, de forme van een zegel voor 't gemelte collegie op 't papier sal werden gebracht ende hier vertoont, om alsdan daer over nader te werden gedelibereert.

en op 8 Augustus 1657:

> „... sijnde vertoont driederley teyckeningen gedaen bij den architect Pieter Post, om na eene van deselve te doen snijden het groot segel van den Rector ende Rechters van d'Universiteyt, wert goetgevonden tot het voors. snijden te gebruycken een habyl wapensnijder binnen Leyden woonende, ende dat die daerinne sal volgen de teyckeninge, bij den heeren van dese vergaderinge daertoe uytgekosen, mits uytlatende de boucken in de voors. teyckeninge mede gestelt, ende in de circumferentie off omloop van 't zegel snijdende de volgende woorden: „Sigillum Rectoris et Indicum Academiae Lugduno-Batavae".

Volgens mededeeling van Dr. P. C. Molhuyzen in zijn „Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche universiteit" zijn nog afdrukken van dit zegel in het senaatsarchief aanwezig (23).
Dat Post in dezen tijd een zeer gezien architect was blijkt wel uit het feit dat Huygens op 29 Januari 1655 schrijft aan J. Golius:

> „Nu de stadsarchitect Gravezande van zijn post is ontslagen, moet de Leidsche magistraat Pieter Post kiezen, naar mijn oordeel, den besten architect in ons land en een geschikt man. Kunt gij daartoe ook meewerken? Er zijn zeker wel invloedrijke menschen in Leiden die in deze zaak willen helpen" (24).

Van deze benoeming schijnt niets gekomen. Wel bouwde Post in 1657-1658 het nieuwe Waaggebouw voor Leiden. Toch is deze uitspraak van Huygens niet te verwaarloozen. Hij was zeker tot oordeelen bevoegd, en kende Post reeds vanaf den bouw van zijn eigen huis en het gelijktijdig daarmee gebouwde Mauritshuis te 's-Gravenhage. Bij beide was Post, zooals elders door mij uiteengezet, wel betrokken, doch er niet de bouwmeester van (25).
Ook maakte hij, zooals reeds eerder aangegeven, teekeningen van Huygens' huis, waarna gravures werden gemaakt. Dit is trouwens de eerste keer dat wij van Post als teekenaar hooren en wel in een brief van Huygens

gedateerd 17 November 1637. Hierin schrijft Huygens van zijn huis:

„. . . De tout ce superbe Palais, Post me marque des portraits, en diverses veues et entrentes. Sur son dessin je les feray graver d'eau forte, pour en envouyer des copies à mes amiz, . . . " (26).

(Wordt vervolgd).

1. Galland, blz. 306.
2. N.D.A. Nr. 599 fol. 152.
3. N.D.A. Nr. 599 fol. 208 v.
4. N.D.A. Nr. 600 fol. 39.
5. N.D.A. Nr. 600 fol. 251.
6. N.D.A. Nr. 599 fol. 4.
7. N.D.A. Nr. 602 fol. 116.
   Deze benoemingen werden door mij uitvoerig behandeld in „Centraal blad der Bouwbedrijven" 16 en 30 Nov. 1940, „Nederlandsche Hofarchitecten in de 17e eeuw".
8. Consent Rekenkamer No. 14 fol. 42.
9. Handschriften verzameling Nationale Bibliotheek (thans opgeborgen).
10. Blok, Pieter Post (1608—1669) blz. 39-40.
11. N.D.A. Nr. 737 fol. 81.
12. N.D.A. Nr. 737 fol. 43 v.
13. N.D.A. Nr. 737 fol. 96.
14. N.D.A. Nr. 737 fol. 194.
15. Blz. 94.
16. Arch. van Rijnland. Inv. Nr. 10062 (bijl. rek. 1655) fol. 393.
17. Als 16 fol. 402 v.
18. Arch. van Rijnland. Inv. Nr. 4948.
19. Arch. van Rijnland. Inv. Nr. 10062 fol. 400 v.
20. Arch. van Rijnland. Inv. Nr. 10055 fol. 381.
21. Alg. Rijks Arch. Minuten en Octroyen Holland 1606 en Octroyen Staten-Generaal No. 589a.
22. Handschriften verz. Nat. Bibliotheek.
    (Achter op dezen brief een zeer goed bewaard lakstempel van Post).
23. Molhuyzen. Blz. 118-130.
24. Worp. Briefwisseling Const. Huygens 1649—1663, blz. 228.
25. Centraalblad der Bouwbedrijven 8-15-22 Maart 1941.
    „Nederlanders werkten in Duitschland, Duitschers werkten in Nederland".
26. Worp. Briefwisseling Const. Huygens 1608—1634, blz. 437.

OVERZICHT TIJDSCHRIFTEN.

In „Volksche wacht" van Februari treffen wij een opstel aan dat de belangstelling verdient. Het handelt over het gezondmaken en verfraaien van stad en land, geschreven door Anno Feenstra. In een groot aantal boeken en tijdschriften wordt aandacht gevraagd voor „ons mooie land", en niet zonder reden. „Maar ieder die zijn oogen gebruikt, weet, dat naast dat schoons ook zeer veel leelijks voorkomt en dat, wat nog erger is, dikwijls veel schoons wordt stukgeslagen door iets leelijks. Een mooi landschap bijvoorbeeld door een monstrueus zomerhuisje, een molen door een groot schreeuwend reclamebord, een oude gevel door een veelkleurig neonlicht. Wij kennen dergelijke voorbeelden van verstoring van het stads-, dorps- of landschapsbeeld allen wel uit eigen omgeving. Wij komen iederen dag langs leelijke gebouwen die een straatbeeld totaal veranderen, langs gevels die door verbouwing en door reclameborden zijn gegroeid tot leelijke zakenpanden, langs kiosken, alarmposten voor brandweer en politie, telefooncellen en andere gebouwtjes die door hun vorm misstaan in hun omgeving. Wij kennen allen tientallen van dergelijke voorbeelden, maar wij gaan er aan voorbij, zonder dat we iets doen om te trachten in den bestaanden toestand verandering te krijgen. Wij hebben het bij de constateering gelaten, ons er bij neergelegd dat dit toch niet anders zou kunnen worden. En daardoor is het nooit anders geworden, hoewel een werkelijke verfraaiing van het stads- en landschapsbeeld zeer zeker mogelijk was! Ook de talrijke vereenigingen welke ons land kent op het gebied van bescherming van natuurschoon, oude gebouwen, enz. hebben op dit gebied vrijwel niets verricht. Het werk dezer vereenigingen bleef hoofdzakelijk beperkt tot enkele kleine onderdeelen. Er werd aandacht geschonken aan een waardevollen gevel welke bedreigd werd. Deze werd gerestaureerd en bleef zoo behouden. Doch aan de andere gebouwen welke met dien waardevollen gevel in dezelfde straat stonden werd geen aandacht geschonken, zoodat het mogelijk was, dat een oud gebouw naast twee moderne panden stond, welke het geheel doodsloegen. Dit beteekent niet, dat het werk dezer vereenigingen waardeloos is geweest, integendeel, er is prachtig werk verricht, vooral wanneer men nagaat met welke bescheiden middelen dikwijls moest worden gewerkt en met welk een groote moeite vaak de vereischte gelden voor behoud van een kultureel waardevol bezit bijeen werden gebracht. Maar het is thans wel hoog tijd, dat ook aan het geheele beeld van stad en land aandacht wordt geschonken, dat de verfraaiing en gezondmaking hiervan krachtig ter hand wordt genomen."

De schrijver stipt enkele punten aan, waaruit een idee gevormd kan worden tot gezondmaken en verfraaien van het stads- en dorpsbeeld. Allereerst de oude binnenstad; verwaarloozing en degradeering van oude huizen moet voorkomen worden, vormlooze aanbouwsels opgeruimd, zoodat licht en lucht kunnen toetreden tot de verblijven waar de menschen iederen dag vele uren vertoeven.

Bij het ontwerpen van plannen behooren architecten en stedebouwkundigen aandacht te hebben voor de oude plannen, en zij zullen contact moeten zoeken met historici, die een speciale studie van de oude stadskernen hebben gemaakt. De schrijver verwacht dat de echte stedelingen weer terug zullen keeren naar hun geliefde binnenstad, wanneer deze gezond is gemaakt en verfraaid. In een achttal punten vat hij het programma van den Bond voor Heemkunde tezamen:

1. Het verfraaien van breede straten welke o.a. kunnen zijn ontstaan tengevolge van het dempen van grachten, door doelmatige beplanting.
2. Het verwijderen van storende reclame, eventueel te vervangen door eenvoudige, smaakvolle schilden of borden, die niet een gevel of een straat- of landschapsbeeld verstoren.
3. Het brengen van een uniforme lijn in de afscheidingen van tuinen en straten door heggen, muren, schuttingen, hekken, enz. Deze afscheidingen moeten zoo eenvoudig mogelijk zijn en in geen geval storend werken, terwijl ze voor aan elkaar grenzende perceelen gelijksoortig moeten zijn.
4. Het verbeteren van den aanleg van voortuintjes. Ook deze moeten zooveel mogelijk bij elkaar aanpassen en zich voegen naar den stijl van de huizen waartoe ze behooren.
5. Verbetering van het exterieur van zomerhuisjes, aanpassing aan de omgeving en zoo noodig opruiming, wanneer een gebouw de natuur schaadt.
6. Het aanpassen van den bouw van boerderijen aan het landschap, waarbij teruggetast moet worden naar de traditioneele vormen, die een waardevol bezit zijn van ons volk.
7. Het verwijderen van storende gebouwen langs de wegen, zooals garages, fabriekjes, schuurtjes e.d., eventueel deze te veranderen zoodat ze niet storend werken in het algemeen landschapsbeeld.
8. Het laten aanpassen van tankstations, telefooncellen, enz. bij de omgeving, zoo mogelijk het camoufleeren van dergelijke gebouwtjes door boomen en struiken.

„Het is een werk, dat de werkkracht van honderden menschen zal eischen, dat tientallen jaren zal vragen voor het geheel is uitgevoerd, maar dat vooral ook den steun behoeft van ons geheele volk, omdat zonder materieelen steun nu eenmaal niets te bereiken valt. Die materieele steun zal verkregen moeten worden van rijk, provincie en gemeente, maar ook van de belanghebbende particulieren en particuliere instellingen als banken, vereenigingen, enz."

Met eenvoudige en dus goedkoope middelen kunnen reeds belangrijke verbeteringen tot stand worden gebracht, en ook kan het opstellen van wettelijke bepalingen of het veranderen hiervan een stoot in de goede richting geven. „Wij denken bijvoorbeeld aan de bepaling welke in enkele steden bestaat, dat een drogist voor zijn „gaper" ieder jaar van tien tot dertig gulden belasting moet betalen, terwijl voor een groote neonreclame die voor den geheelen gevel langs loopt, niets betaald behoeft te worden!"

ONTSIERING VAN OUDE GEVELS TE AMSTERDAM DOOR RECLAME

AFBEELDING „VOLKSCHE WACHT"

INGEZONDEN.

PRIJSVRAGEN TE ROTTERDAM. HOFPLEIN EN BLAAK.

Alhoewel geen mededinger zijnde, zou ik gaarne eenige opmerkingen maken ten opzichte van eenige afwijkingen van het Programma van bovengenoemde Prijsvraag, nadat de mededingers hun werk hebben aangevangen:

punt 1. Eenigen tijd nadat het programma is verkrijgbaar gesteld, is de tijdsduur verlengd, naar ik meen op verzoek van eenige mededingers.

punt 2. is, nadat de inzendingen hebben plaats gehad, de tijdsduur van de beoordeeling der Jury verlengd, en

punt 3. is er, voor zoover mij bekend, geen melding gemaakt van de Motto's en het aantal van de inzenders bij de sluiting van inzending.

Bovengenoemde wijzigingen en verzuim bij een zoo belangrijke Prijsvraag, mag men bij een serieuze behandeling niet verwachten.

Wat toch zijn de gevolgen van bovengenoemde feiten?

punt 1. dat een mededinger welke zich had ingesteld op den zeer korten tijdsduur, zich gehandicapt voelt ten opzichte van iemand die zijn plan op meer rustige wijze heeft kunnen uitvoeren.

punt 2. dit is, al is het misschien begrijpelijk bij een onverwacht groot aantal inzendingen, toch een teleurstelling voor velen, en had m.i. voorkomen kunnen worden.

punt 3. is het de gewoonte om direct na de inzendingen van de ontwerpen de Motto's en het aantal van de inzendingen bekend te maken, al zou dit enkel maar geschieden om aan de gerechtvaardigde nieuwsgierigheid van de inzenders tegemoet te komen, en den schijn van het toelaten van later ingekomen inzendingen te vermijden.

TH. PH.

INSTELLING COMMISSIE VOOR NATUURBESCHERMING.

DE PRESIDENT VAN DEN RIJKSDIENST VOOR HET NATIONALE PLAN

Gezien het daartoe strekkend voorstel van de Vaste Commissie van den Rijksdienst voor het Nationale Plan;

Gelet op artikel 1 van het besluit van de Secretarissen-Generaal van de Departementen van Binnenlandsche Zaken, van Financiën, van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming, van Waterstaat, van Handel, Nijverheid en Scheepvaart en van Landbouw en Visscherij, van 15 Mei 1941 (no. 91/1941), betreffende de instelling van een Rijksdienst voor het Nationale Plan;

HEEFT BESLOTEN:

I. in te stellen een Commissie voor natuurbescherming, landschapsverzorging en recreatie.

II. te benoemen tot leden van die Commissie:

1. Dr. J. A. van Steijn (voorzitter).
2. den voorzitter van de Vaste Commissie van den Rijksdienst voor het Nationale Plan.
3. den Directeur van het Bureau van den Rijksdienst voor het Nationale Plan.
4. Mr. J. K. van der Haagen.
5. Prof. Th. Weevers.

III. als Secretaris aan de Commissie toe te voegen Dr. Ir. W. B. Kloos, hoofd van de planologische afdeeling van het Bureau.

Overeenkomstig het oorspronkelijke, 's-Gravenhage 19 Februari 1942.

De President van den Rijksdienst voor het Nationale Plan,
(w.g.) FREDERIKS.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

Het royement van Hr. C. Vriens, Zwolle Terborchstraat 9a, is opgeheven.

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101).

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 11 APRIL 1942 NUMMER 15

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

DE BOUWMEESTER PIETER POST ALS SCHILDER EN TEEKENAAR.

DOOR DR. IR. G. A. C. BLOK.

(vervolg van 4 April 1942, blz. 139)

I WERK VAN ROMEYN DE HOOGHE I

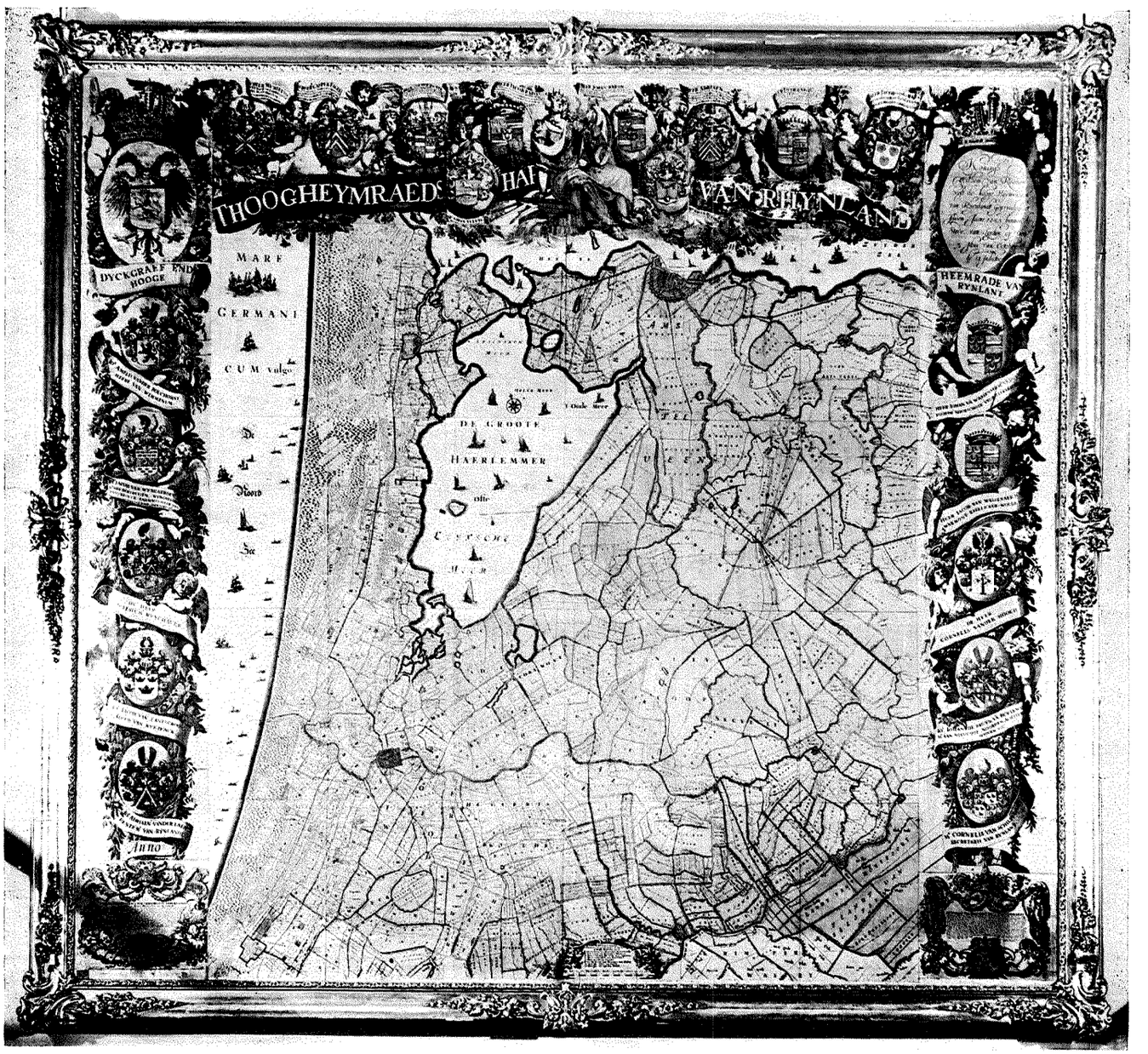

FOTO V. OYEN

KAART VAN RIJNLAND VAN DOU(W) EN VAN BROECKHUYSEN (1647), MET DE SIERRANDEN VAN PIETER POST EN ROMEYN DE HOOGHE.

WAPEN VAN DEN HOOGHEEMRAAD VAN RIJNLAND JOHAN DE BRUYN VAN BUYTEWECK, HEER V. NIEUWKOOP, ENZ. DOOR PIETER POST*)

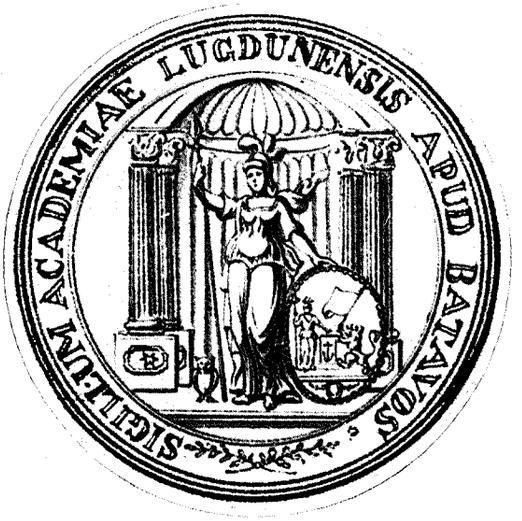

ZEGEL VAN HET COLLEGE VAN CURATOREN VAN DE LEIDSCHE HOOGESCHOOL NAAR ONTWERP VAN PIETER POST.

WAPEN VAN DEN DIJKGRAAF VAN RIJNLAND AMELIS VAN DER BOUCKHORST, HEER V. WIMMENUM, DOOR PIETER POST. *)

Toen dan ook Frederik Hendrik in 1645 Post benoemde tot schilder en architect, was zijn secretaris en raadsman in Kunstzaken, Constantijn Huygens, zeker volkomen bekend met Post's capaciteiten op dit gebied. Doch keeren wij terug tot de zeer belangrijke uitgave van de prenten, weergevende den begrafenisstoet van Frederik Hendrik.
Beide colleges (Staten Generaal en Staten van Holland en West Friesland) gaven hun toestemming zoowel aan hem „als ook alle anderen zijns rechts vercrijgenden voor tyt van zeven naestcomende jaren, alleene ende met exclusie van allen anderen."
In 1651 verscheen deze uitgave, bestaande uit 30 platen en 40 bladzijden tekst.
Het boekwerk is opgedragen:

> Aen Hare Hoogheyt Me-vrouwe de princesse douagiere van Orange, gravinne van Solms, etc.

de titel luidt:

> „Begraeffenisse van sijne Hoogheyt „Frederick Henrick".
> (Gheteeckent en uytghegheven door Pieter Post, Architect ende Schilder der Doorluchighste Princen van Orangien; en ghesneden door Pieter Nolpe.
> Amsterdam, gedruckt bij Nikolaes van Ravesteyn.

De platen geven den geheelen stoet te beginnen met de door Post ontworpen rouwpoort, dan de deelnemende personen, corporaties, enz. Op plaat 6 zien wij bij de deelnemers ook den architect. Dit zou dus Post zelf zijn. Daar deze figuur een zeer voordeeligen stand heeft, schijnt hij met een zekere zorg door den teekenaar op het papier gezet zijn. Wij zouden hierin het eenige bekende portret van Post hebben.
Weliswaar was op de tentoonstelling voor oude Kunst van Juli-September 1938 gehouden in het centraal museum te Utrecht een schilderij aanwezig (No. 28) van Thomas de Keyser, waarop een manspersoon ten voeten uit, die volgens den catalogus Pieter Post zou voorstellen. Het paneel (groot 0,72 x 0,54) dateert van 1643 terwijl de erop afgebeelde persoon door den schilder als 40 jaar oud werd aangegeven (aetatis 40, anno 1643) (27).
Post is evenwel in 1608 geboren en was in 1643 dus 35 jaar. Klopt dit dus reeds niet, bezwaarlijker is, dat noch de eigenaar, noch het centraal Museum te Utrecht, noch het Rijksiconografisch bureau te 's-Gravenhage, eenig nader gegeven kon verstrekken, dat tot bewijs zou kunnen dienen, dat dit inderdaad een portret van Post was.
Wij moeten dit dus, zoolang geen goede gegevens aanwezig zijn, als een fantasie beschouwen en hiermede blijft dan, helaas, deze kleine afbeelding op plaat 6 van den begrafenisstoet het eenige bekende portret van den schilderbouwmeester.
Nog in het zelfde jaar vereerde Post de Heeren Burgemeesters der stad Haarlem

> „... Een Kaerte ende seven exemplaren gebonden van de affteyckeninge van de begraeffenisse van Sijne Hoogheyt; is deselve daerover vereert met hondert ende vijfftigh guldens..." (28).

Post ontving dus *f* 150,—; deze werden evenwel in ontvangst genomen door Pieter Saenredam.
Wij lezen n.l. in de thesauriersrekening der Stad Haarlem van 1651 fol. 71:

> „Pieter Saenredam hem toegevougt over het vereeren van een kaertie ende Seven exemplaren gebonden van de afbeeldingen van de begraeffenisse van... enz.

Dit moeten dezelfde exemplaren geweest zijn, als door Post aangeboden, want hij alleen had het octrooi en wie daartegen handelde, verspeelde niet alleen zijn exemplaren maar kreeg 300 gulden boete.

*) Zie vorig nummer pag. 138.

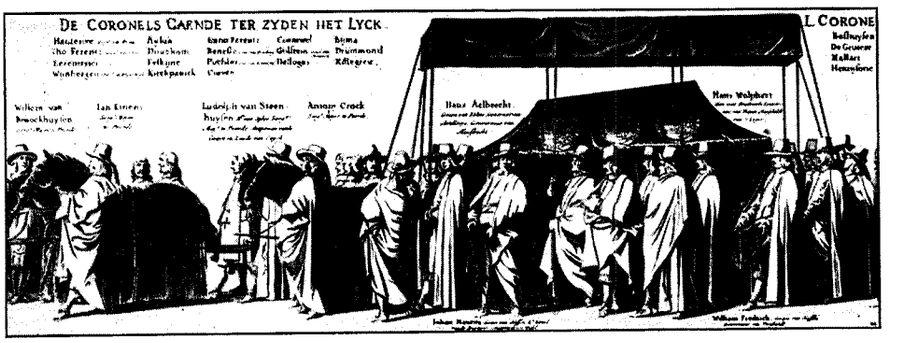

Johan Maurits,
Grave van Nassau,
L' Genel. van de Ruyterye,
Gouverneur van Wesel.

Wilhem Fredrik,
Grave van Nassau,
Gouverneur van Vrieslandt.

Blad 21 uit de „Begrafenis van Prins Frederik-Hendrik"
naar teekeningen van P. Post, gegraveerd door P. Nolpe.

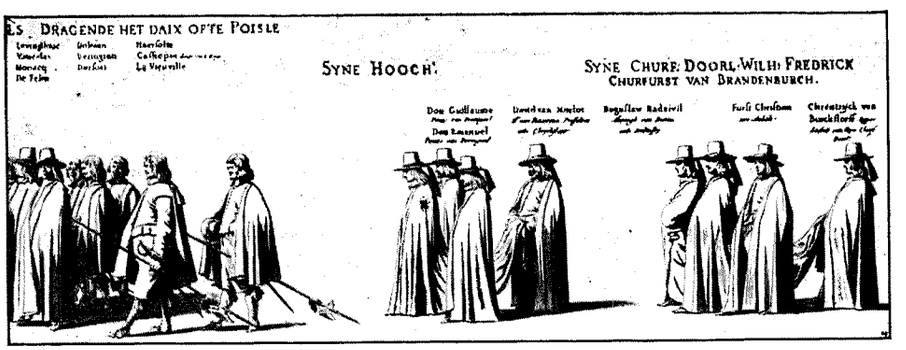

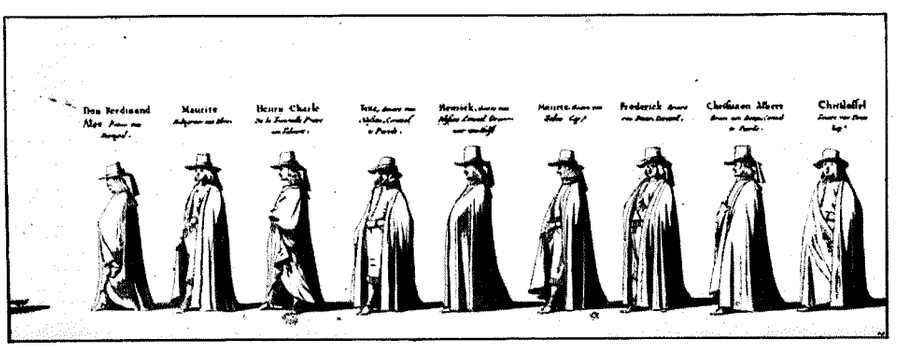

Boven: Tweede groep eerste: Syne Hoocht (Prins Willem II). — Derde groep tweede: Syne Churf. Doorl. Wilh. Frederik, Churfurst van Brandenburch; Derde: Furst Christian van Anhalt.
Onder: 1. Don Ferdinand Alex. Prince van Portugal: 2. Mauritz, Palsgrave van Rhijn; 3. Henry Charle De la Tremouille, Prince van Talmon; 4. Fritz, Grave van Nassau, Coronel te Peerde; 5. Henrick, Grave van Nassau, Coronel Gouverneur van Hulst; 6. Maurtz, Grave van Solms, Capt.; 7. Frederick, Grave van Dona, Coronel; 8. Christiaen Albert, Grave van Dona, Coronel te Peerde; 9. Christoffel, Grave van Dona, Capt.

Blad 24 uit de „Begrafenis van Prins Frederik-Hendrik"
naar teekeningen van P. Post, gegraveerd door P. Nolpe.

LINKS: DE ARCH. PIETER POST
RECHTS: DE SCHILDER GERARD VAN HONTHORST. UIT DE „BEGRAEFFENISSE VAN S. H. FREDERICK HENDRICK", 10 MAY 1647
(FOTO DIE HAGHE)

Ook Dijkgraaf en Hoogeheemraden van Rijnland werden niet vergeten. 6 Juli 1652 besloten zij „Pieter Post, fabryck in den Hage, tot recompensie over de vereeringe van de caerten der begraeffenisse van sijn Hoocht. hooch loff. mem: aen de heeren van 't collegie ... enz., 400 gulden te laten uitbetalen, welke gelden hij op 11 Augustus 1652 als ontvangen afteekende (29).
Tenslotte werd dan 25 September 1652 den tresorier generaal van den Prins (Willem III) opdracht gegeven hem 486 gulden uittebetalen over de „caerten ende boecken" van de begrafenis, welke hij den Prins had aangeboden (30).
De bladen, prenten en beschrijving, waren tot boeken in solieden leeren band gebonden, en zoowel bij den autheur te 's-Gravenhage als bij P. Nolpe, den graveur, te Amsterdam te bekomen.
Behalve deze kostbare uitgave verscheen gelijktijdig een belangrijk eenvoudiger uitgave op 7 bladen. Wij vinden deze beschreven bij Muller Nr. 1924 bladz. 272 (en aanvulling). Hoewel de auteur er niet bij genoemd wordt, schrijft m.i. terecht Peters reeds in die Haghe 1908 bladz. 168, deze eenvoudiger uitgave reeds aan Post toe. Deze alleen toch was bij Octrooi gemachtigd de begrafenisplechtigheid van den Prins in prent uit te geven.
Twee jaar later, 1654, verscheen weer een uitgave van Post. Nu betrof het het huis „Swanenburgh". Deze uitgave bestaande uit 8 teekeningen, door Jan Mathijs naar teekeningen van Post gegraveerd, werd „met alle schuldige Eerbiedicheit opgedragen aan de Ed: Vermo: Heeren Dijckgraef, Hooghe Heemraden ende Hoofd-Ingelanden van Rhijnland".
Ook nu vereerde hij de heeren weer met de noodige exemplaren. Hier omtrent bleef het navolgende archiefstuk bewaard:

„Pieter Post, fabryck in den Hage, is tot recompense van de vereeringe van de caerten ofte affbeeltsels van 't Gemeenlantshuys op Halfwegen met den gevolge, aen de heeren dijckgraeff, hoogeheemraden, ende elcx in 't perticulier, mitsgaders in de Gemeenlantshuysen gedaen, toegevoecht een somme van vier hondert guldens.
Aldus gedaen in 't Gemeenlantshuys van Rhijnlant binnen Leyden, den derden Maert xvic vijff ende vijftich.

Mij jegenwoordich
w.g. J. Hulsthout.

Ick ondergeschreven bekenne ontvangen te hebben uyt handen van Jonckr Adriaen van der Laen, Rentmr van Rijnland, de somme van vier hondert gulden hier boven vermelt desen sevende Martie 1655.

w.g. P. Post.

Op het eerste blad is de algemeene situatie weergegeven en een perspectivisch beeld van het geheel, te weten het huis met voorterrein en bruggen en de in de jaren 1652-54 nieuw gebouwde sluizen. Het tweede blad is een nauwkeurige teekening van de sluizen, terwijl de 6 overige bladen plattegronden, aanzichten en doorsneden van het huis „Swanenburgh" zijn.
Hieropvolgende in 1655 een plaatwerk over de „Saal van Orange" het Huis ten Bosch, naar Post's teekeningen door Jan Mathijs gegraveerd. Dit werk was als volgt opgedragen aan: Louise Henriette, de dochter van Frederik Hendrik en Amalia van Solms-Braunfels

Aende
Doorluchtighste Hoogh-geboren Princesse
Louise
Churfurstinne van Brandenburch.
Doorluchtighste Hoogh-geboren Vorstinne, genadighste Vrouwe,
Konde ick mijnen schuldigen plicht in dezen niet gedencken, dit Werck soude sich selven voor U. Churf. Doorl.ts voeten neder leggen: Want hoe en soude de schaduwe het lichaem niet volgen?
Ende waer hoort eygentlijck dit lichaem t'Huys als bij de eerste Erfgename van die Doorl.ge Vorstinne, uit wiens vernufte Herssenen het selve ter Wereld is gebracht? Soo dat ick nauwelijcks yet meer als de hand aen de geboorte geleent hebbe. De wijle dan Holland de eere end het geluck ontset is van U. Churf. Doorl.t. te sien, heeft mij redelijck gedacht de selve, ten minsten in dese Schaduwe, te doen sien wat in 't schoonste van Holland het hooge danckbare Gemoed van U. Churf. Doorl.ts onvergelijckelicke Vrouw Moeder te wege gebracht, ende hare Hoogh.t als een andere Artemisia heeft uytgevoert, ter eeuwiger gedachtenisse van den noyt volpresen Vorst haren hoogh- ghe-eerden Heer ende Man, waer op de heerlijcke Sale van Orange met haren cierlijcken aenhangh ende ommeloop alleenlijck gegrondt ende gesticht is. Ick bidde gantsch onderdanighlijck U. Chrf. Doorlt. gelieve mijnen getrouwen ijver in dezen genadighlijck aen te nemen, als een geringh pand ende verzekeringe van dengenen, die ick altoos sal doen blijcken, waer ick sal machtigh wesen met mijnen

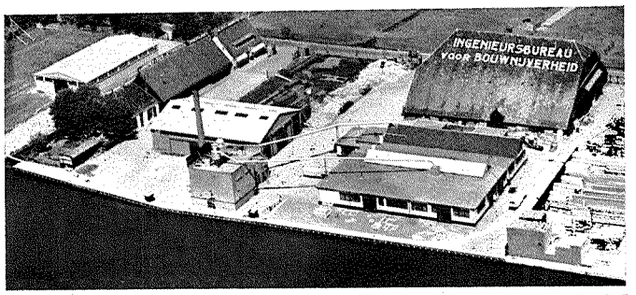

N.V. INGENIEURS-BUREAU VOOR
BOUWNIJVERHEID
KANTOOR, TIMMERFABRIEK EN OPSLAGTERREIN
OEGSTGEEST TELEF. LEIDEN 20341 (2 lijnen)

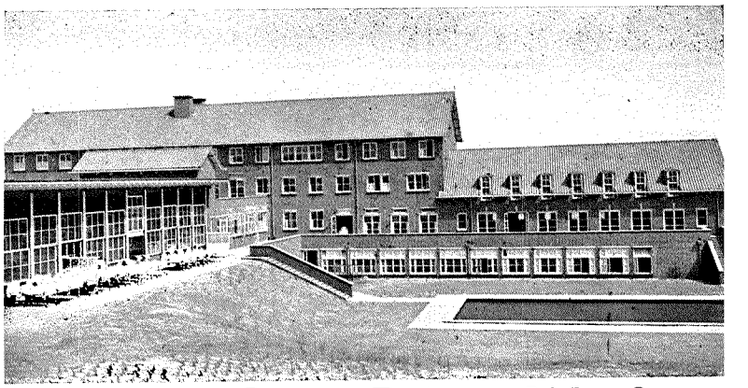

Bouw- en Gew. Beton-Werken
volgens nauwkeurig werkplan in zeer korten tijd

DERIAZ VLOERVERWARMING

chauffage par le sol Dériaz

uitgevoerd:

HOOGE RAAD	's Gravenhage
RAADHUIS	Haarlem
VAN MIERLO'S BANK	Breda

Aesthetisch, Hygiënisch, Comfortabel

HERINGA & WUTHRICH
HAARLEM

GEEN OLIEVERF MEER?

Dan sauswerk, dat aan de hoogste eischen voldoet, met de bindmiddelen

QUELLOSE- in poeder
SCHILDERSLIJM-M-
in pasta

VERKOOPCENTRALE
W. A. Scholten's Fabrieken
Afd. Lijm- en Verfproducten
FOXHOL (Postbus 2, Hoogezand)

RUSTHUIS „AVONDZON" VELP, Architect J. Hornstra, 's-Gravenhage

In dit gebouw leverde onze

AFDEELING **S.A.L.L.M.-LIFTEN**

1 ZIEKENLIFT

Voor rusthuizen geruischlooze liften

N.V. Leidsche Machinefabriek v/h Fa J. P. JANSSEN
Heerengracht 319, Amsterdam - Tel. 33221

ootmoedige gehoorsaemheydt te bethoonen, hoe hoogh ick eere achte van gehouden te werden,
Doorluchtighste Hoogh.geboren Vorstinne, genadighst Vrouwe,

Uwe Churf. Doorlucht^ts
Uwe ootmoedighste, onderdanighste ende gehoorsaemst Dienaer

's-Grave-Hage 1 Martij 1655 P. Post.

Deze zelfde opdracht, doch dan in het Fransch gesteld, vinden wij in het Kon. Huis Arch. te 's-Gravenhage, als brief bewaard. Waarschijnlijk is dit het persoonlijke schrijven geweest, door Post tot de Keurvorstinne gericht.
Na deze 3 uitgaven schijnt er op dit gebied bij Post een periode van rust ingetreden te zijn. Wij zien hem nu in betrekkelijk korten tijd met verschillende belangrijke opdrachten bezig.
1656 Stadhuis van Maastricht en het huis 't Sandt te Katwijk, 1657 de Waag te Leiden. Kort daarop het Hofje van Nieuwkoop te 's-Gravenhage, enz. Bij den bouw naar zijn ontwerp van de vergaderzaal van de Staten van Hollandt en West Vrieslandt, krijgen wij weer even een aanwijzing over hem als schilder.
Wij lezen in de resoluties van de Gecommitteerden Raden, d.d. 24 Juli 1657:

> Den Architect Post heeft haere Ed. Mo: geexhibeert verscheyden affbeeldingen van de schilderien, daermede de Solder van haere Ed. Mo: nieuwe vergader Camer soude werden geillustreert alsmede van balustraden tot de sitplaetse daermede haere Ed. Mo: in de selve camer souden werden geaccomodeert, Waerop sijnde gedelibereert is goedtgevonden mis dezen nochmaels te versoucken en te committeeren den Heere van Wimmernum ten einde deselve de moeyte wille nemen van soo over het voorsz schilderen als anders te confereren met de Raden ende Mrs. van de Reckeningen over de..."

Post's aandeel aan de zaalbeschildering blijkt hieruit niet, waarschijnlijk zal het wel bestaan hebben in het in groote trekken aangeven, hoe hij zich de beschildering, door anderen uit te voeren, gedacht had.
Intusschen werkte hij geregeld ook voor Rijnland en wij zien dan ook telken jare declaraties door hem ingediend, uitgezonderd over het jaar 1656.
Belangrijk in verband met ons beeld omtrent Post als schilder (teekenaar) zijn de declaraties door hem bij Rijnland ingediend over de jaren 1657-'58 en '59. Hierin zien wij Post op geheel ander gebied werkzaam, n.l. met het ontwerpen van glasvensters en wel voor de groote kerk te Haarlem, de kerk te Soeterwoude en de St. Pieterskerk te Leiden.
De eerste desbetreffende declaratie over het jaar 1657 werd op 2 Maart 1658 door de Hoogheemraden in behandeling genomen en de betaling gelast. Deze declaratie luidde als volgt (31):

> Declaratie van teyckenen, vacatien, vraghten ende verschote penningen, gedaen bij mij Pieter Post door ordere ende last van den Dijckgraaf ende Hoogh heemraden van Rijnland, tot Leyden, Halfwegen, Sparendam, als nogh: mede tot het glas in de Groote kerck tot Haerlem, midtschaders Heynmans brugge, in den jare sesthen hondert seven ende vijfftigh, belopende te samen ter somme van vierhondert aght ende dartigh gulden vijff stuyvers.

Het daarop volgende jaar (1658) betrof zijn declaratie o.a. de kerkglazen te Soeterwoude en Leiden (32).

> Declaratie van teyckenen, vacatien, vraghten, ende verschoote penningen, gedaen bij mij Pieter Post door ordere ende last van den Dijckgraeff ende hoogh heemraden van Rijnlandt, tot Leyden, Halfwegen, Sparendam, als aen de kerckglasen van Soeterwoude ende Leyden, in den jare xvi^c acht ende vijftigh, belopende te samen, ter somme *f* 354-12- van drie hondert vier en vijftigh gulden twaelff stuyvers.

terwijl wij uit de declaratie over het jaar 1659 (die 21 Februari 1660 behandeld werd) de gevolgtrekking mogen maken, dat het in de declaratie over het jaar 1653 genoemde kerkglas bestemd was voor de St. Pieterskerk te Leiden (33).

> Declaratie van teyckenen, vacatien, vraghten ende verschote penningen, gedaen bij mij Pieter Post, door ordere ende last van den Dijckgraaf ende hoogh heemraden van Rijnlandt, tot Leyden, Halfwegen ende Sparendam, als aen het kerkckglas int St. Pieterskerck tot Leyden, in den jare xvi^c negen en vijftigh, belopende te samen de somme van vierhondert ende taghtigh gulden.

Gelijktijdig met de toestemming tot het uitgeven van een plaatwerk van de begrafenis van Frederik Hendrik, was hem op zijn verzoek octrooi verleend tot het uitgeven van een boekwerk, „rakende de timmeragien van sijne ende haere Hoocheyt, mitsgaders eenige andere notabelen op sijn teeckeninge ende ordonnantie gedaen maecken..." (34).
De toestemming hem in 1649 voor den tijd van 15 jaar gegeven, werd in 1664 met 20 jaar verlengd door de Ed. Hoog. Mogende (Staten Generaal) (35) en met 15 jaar door de Ed. groot. Mogende (Staten v. Holland en West Vrieslandt) (36).
Tevens waren in deze nieuwe vergunning opgenomen de werken, die hij in de toekomst nog zou maken en speciaal het stadhuis van Maastricht.
Behalve de reeds genoemde afbeeldingen van het huis ten Bosch en het huis Swanenburgh, verschenen naar zijn teekeningen gegraveerd: Het huis Vredenburch in de Beemster, het huis Rijxdorp te Wassenaar, de Waag te Gouda, het stadhuis te Maastricht en een serie van 22 schoorsteenmantels (met titelblad in totaal 23 platen).
De verzameling schoorsteenen was voorzien van een toepasselijk titelblad, voorstellende een schoorsteen, waarin een zevental putti het vuur stoken, terwijl de plaats, gebruikelijk bestemd voor een schilderstuk, hier door de opdracht aan den prins van Oranje (Willem III) is ingenomen.
Het boekwerk over het stadhuis te Maastricht, dat in 1664 verscheen, werd „met alle schuldige Eerbiedigheyd opgedragen aende Edele, Aghtbare, Wijze, Voorsienige, Heeren,

de Heeren Hooghschouten, Burgemeesteren, Schepenen ende Raden der Stad Maastricht".
Dr. A. Kessen, gemeentearchivaris te Maastricht, was zoo vriendelijk voor mij het navolgende besluit uit de raadsnotulen te doen afschrijven:

6 Maij 1664.
Architect Post.

Sijnde in deliberatie geleijt dat den architect Post de afsettinghe van het nieuwe stadthuijs noch onder hem heeft, ende daeraf gerne waere gedechargeet, volgens het bespreeck met hem gemaeckt, dat hij twee hondert exemplaeren sal hebben te leveren, aen desen Eers(aemen) Raedt, ende daervoor genieten hondert ducaeten. Is goed gevonden dat aen den v(oor)s(eijden) architect sal worden geschreven, dat hij deselve afsettinge ten spoedichsten hebbe te expedieren, ende uijttegeven, onder de naem ende bijschrift van: de Edele, Achtbare, wijse, seer voorsienighe heeren, mijnheeren de Hoochschoutten, Burgemeesteren, Schepenen ende Raedt der stadt Maestricht, ende wordt den peijm(eester) Pesters gelast de v(oor)s(eijde) hondert ducaeten tegens de twee hondert besprocken exemplaeren uijttewisselen.
Gem. Arch. Maastricht (Raadsnotulen 10 Sept. 1663 - 3 Maart 1670, bladz. 36/37).

en vervolgens nog een besluit van 15 Maart 1666:

800 gulden aen
den Ingenieur Post

Tenselven dage zijn gepasseert hondert ducaten eens vereert aan Ingenieur Post, over 't affbeeldinge van 't stadhuijs en nogh 100 gl. hollands voor eene sijne reijse die hij tot dese stad heefft gedaen; item 36 gl. holl(and)s off daar ontrent gegeven aan lijsten voor de voors(eijde) caerten van 't stadhuijs allent welck gedebourseert is door den H(ee)r Pensionaris Pesters.
Gem. Arch. Maastricht (Raadsnotulen 10 Sept. 1663 - 3 Maart 1670, bladz. 185/186).

De raad bepaalde dus zelf nadrukkelijk hoe de opdracht zou luiden.
Behalve deze boekwerken, die alle min of meer lijvige uitgaven zijn, verscheen er naar Post's teekening gegraveerd ook een historie-prent. Deze prent brengt het bezoek van Huygens, op 7 Mei 1665 te Oranje, in beeld. Deze gravure van J. de Visscher is 43 x 35½ cm groot en stelt voor „de Ordre en toestel van den Eed van getrouwigheijt, gedaen door de Steden en Ingesetenen van het Vorstendom Orange, aen sijn Hoogheijt Prince Wilhem Henrick van Nassau, haren souverain ..."
Peters vermoedt, dat Post zichzelf heeft afgebeeld (37). Hij schrijft hierover: „Op den voet van een piedestal, links op den voorgrond, staat „P. Post, invent" en daarboven zit een toeschouwer, een der zorgvolst geteekende figuren der geheele prent, zijnde de teekenaar zelf."
De veronderstelling lijkt mij zeer gewaagd, daar het even zoo goed mogelijk is, dat de teekenaar daar een hem bijzonder sympathiek persoon heeft willen afbeelden, b.v. een van zijn zoons.
Dat Post zelf bij de plechtigheid tegenwoordig zou zijn geweest, is zeer onwaarschijnlijk, daar volgens de gegevens uit verschillende archieven bewijzen, dat hij 28 Febr., 25 Maart, 23 April, 25 Mei en 23 Juni 1665 hier te lande was. Mogelijk dat zijn broer Frans Post, waarvan wij zeker aan mogen nemen dat hij in Frankrijk gewerkt heeft, wel bij de feestelijke ontvangst van Huygens aanwezig is geweest.
Wij vinden in een inventaris opstelling van Pieter Post's zoon, Johannes Post, van 19 Februari 1685 genoemd: twee teekeningen van Zuylichem in Oranje. Constantijn Huygens was heer van Zuilichem, zoodat hier wel teekeningen bedoeld moeten zijn van zijn bezoek aan Oranje, misschien daarbij het origineel van bovengenoemde gravure (38).
Tot slot zij hier dan nog besproken de in 1715 verschenen uitgave van Post's werken door Pieter van der Aa, In het bezit zijnde van de koperen platen, door Post voor zijn verschillende bovengenoemde uitgaven gebruikt, voegde van der Aa, zooals hij in zijn voorrede zegt, er eenige aan toe, die hoewel nog nooit gepubliceerd en waarvan de origineelen in zijn bezit waren, toch van Post's hand waren. „Diverses autres productions de cet habile homme qui

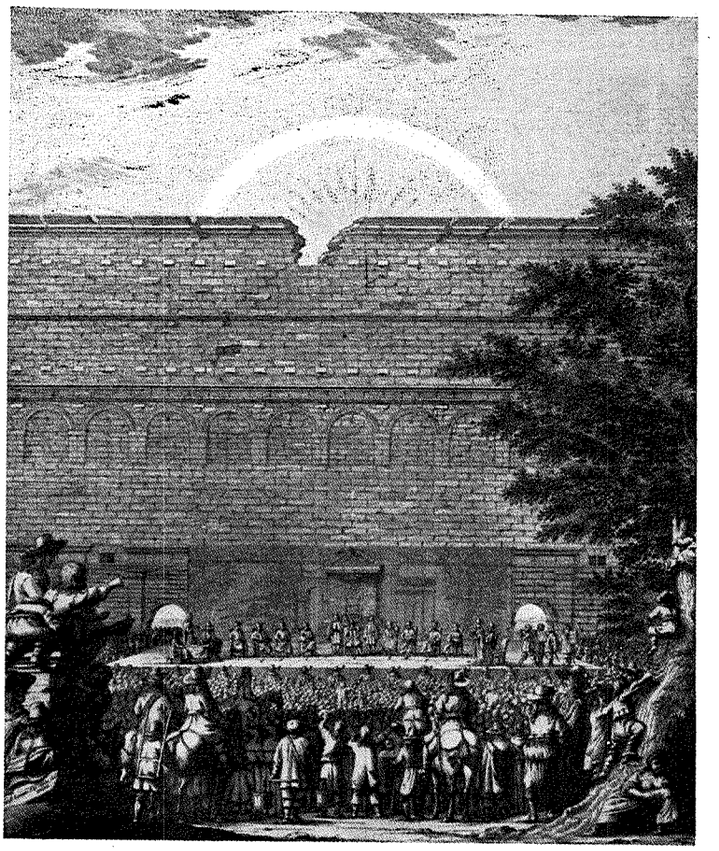

FOTO DIE HAGHE

HISTORISCHE PRENT VAN HET BEZOEK VAN HUYGENS OP 7 MEI 1665 AAN ORANJE DOOR PIETER POST.

De titel van de prent luidt als volgt:
Ordre en toestel van den Eed van getrouwigheit, gedaen door de Steden en Ingesetenen van het Vorstendom Oranje, aan syn Hoogheyt den Heere Prince Wilhem Henrick van Nassau, haren Souverain, present den Heere van Zuylichem en het gantsche Parlement, 't samen sittende op een Tooneel gerecht tegens den overouden en wonderbaerlicken muer van de Roomsche Schouplaetse: wanneer tenselven stonde een croone boven 't voorsz Tooneel quam te staan inde locht, die gantsch helder was. schijnende de voorbode te wesen van een geluckig succes over deselve actie.
Geschiet tot Oranje den 7 May 1665.

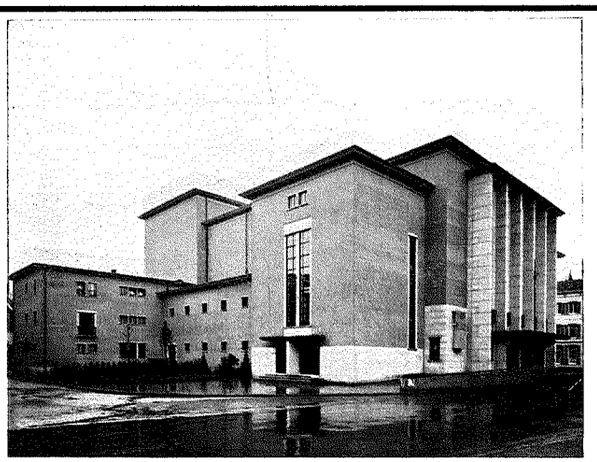

WIJ ISOLEERDEN DE STADSSCHOUWBURG TE ARNHEM · ARCH. F. M. A. BRONS
2200 M² MEVRIET GEM. DIK 12 cM GESTORT OP HET DAK
3500 M² MEVRIET DIK 3 cM IN PLATEN

MEVRIET

DE ISOLEERENDE BOUWPLAAT
OOK IN HET WERK GESTORT

VOLUMEGEWICHT 0.567. WARMTEGELEIDINGSCOËFF. 0.077
GELUIDSABSORPTIE COËFF. BIJ 5 cM DIKTE EN 500 FREQ. 36 %

Bestrijding van Koude, Warmte,
Lawaai, Lucht- en Klopgeluid

VRAAGT DRUKWERKEN EN RAPPORTEN
GRATIS ADVIEZEN EN BEREKENINGEN
N.V. MEVRIET. LULOFSSTR. 75 DEN HAAG TEL. 112187 (3 LIJNEN)

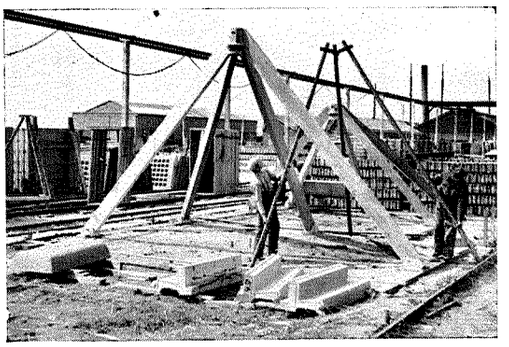

voor moderne betonconstructie

N.V. SCHOKBETON
ZWIJNDRECHT
TELEFOON 4268

SCHOKBETON-
BIMSBETON-
EN KUNSTBETON-PRODUCTEN

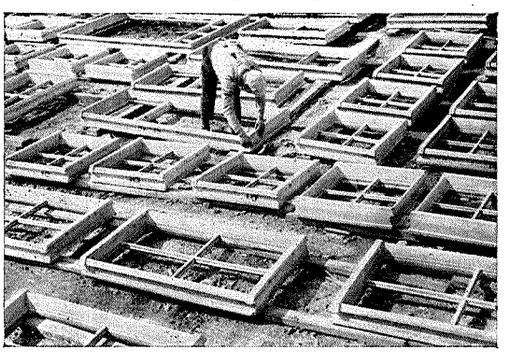

IN ELK GEBOUW VAN ENIGE
BETEKENIS

LIFTEN
VAN

J. C. van STRAATEN's
LIFTEN- EN MACHINEFABRIEK N.V.
'S-GRAVENHAGE

CHRISTIANI & NIELSEN N.V.

KONINGINNEGRACHT 29 **DEN HAAG**

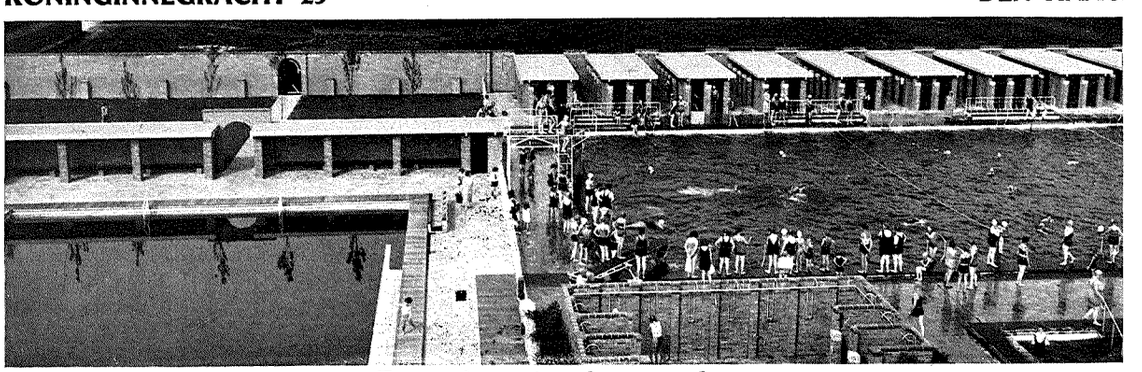

Zwembassin Amsterdam

n'ont point encore eté publiéés lesquelles j'ai recouvreés après quelque recherche, dont les desseins originaux, de la propre main de l'Auteur m'ont été communiquez".
En wat waren nu die teekeningen, die v. d. Aa aan de uitgave toevoegde, en waren zij inderdaad van Post's hand?
De uitgave van van der Aa bevat, in tegenstelling met welke uitgave van Post dan ook, de afbeeldingen van het Mauritshuis. Dit is dan ook de oorzaak dat, hoewel ten onrechte, het Mauritshuis te den Haag veelal genoemd werd, en helaas nog maar al te veel genoemd wordt, een werk van Post.
In de Nat. Bibliotheek te 's-Gravenhage bevindt zich een boekwerk van 1652, bevattende 39 origineele teekeningen van het Mauritshuis, van de hand van Pieter Post (39).
Waar wij evenwel uit een schrijven van Huygens van 1 April 1638 weten, dat het huis dien zomer nog wel dicht aan het dak zou komen, dan moet het ontwerp toch wel eenige jaren voordien gereed geweest zijn (40).
Hiermede wordt de waarschijnlijkheid, dat Pieter Post, die in 1608 geboren was, de dan wel zeer jeugdige ontwerper zou zijn geweest, dan toch wel uiterst gering. Wel is hij bij de uitvoering betrokken geweest.
De door van der Aa, na eenig zoeken, ontdekte teekeningen, waarschijnlijk het hier genoemde handschrift van 1652, is evenwel door Post geteekend, circa 12 jaar na het gereed komen van het Mauritshuis.
Waarschijnlijk heeft hij deze teekeningen gemaakt op wensch van den opdrachtgever, vorst Johan Maurits van Nassau-Siegen. Een zelfde opdracht kreeg, naar uit een brief van Maurits Post van 23 Augustus 1673 blijkt, deze zoon en opvolger van Pieter Post (41).
Uit dezen brief ervaren wij ook de bedoeling van dezen vorstelijken wensch, schrijft toch Maurits Post aan den vorst: „en als dan de bedroeve tijden beginnen te veranderen tot welstandt, daen te mogen laten uitgaen in prindt, opdat al de werelt U: wee: Door:Lut:Heyt: schonnen wercken en gebouwen mogen aenschouwen...". Van der Aa, niet op de hoogte met de juiste toedracht, heeft, nadat hij in het bezit gekomen was van deze gesigneerde teekeningen van Post, gemeend, daarmede Post ook als ontwerper te kunnen noemen, en bij de heruitgave van Post's werken het Mauritshuis hieraan toegevoegd.
Post zelf heeft geen boekwerk over het Mauritshuis uitgegeven, wel bij zijn schoorsteenen er een tweetal uit het Mauritshuis afgebeeld, die dan ook wel degelijk naar zijn ontwerp uitgevoerd kunnen zijn.
Het boekwerk van van der Aa, dat nog al eens op veilingen aan bod komt, brengt over het algemeen tusschen de 25 en 35 gld. op.
Een boekwerk over alle in opdracht van Johan Maurits uitgevoerde werken is helaas nooit verschenen; behalve dat dit ons een prachtig beeld zou hebben gegeven van de vele plannen door dezen vorst ten uitvoer gebracht, zou het ook onze kennis omtrent zijn bouwmeester, Pieter Post, belangrijk hebben uitgebreid. In het handschrift in de Nat. Bibl. bezitten wij evenwel een werk, zooals er nauwelijks een tweede van eenig gebouw in Nederland bewaard gebleven is. Dit handschrift zoowel als de hier besproken schilderijen en gravures, toonen ons dat Post, behalve een onzer belangrijkste, zoo niet de belangrijkste, 17e eeuwsche bouwmeesters, ook een uitnemend schilder en teekenaar was.

Dr. ir. G. A. C. BLOK, Architect.

27. Het paneel staat beschreven in: Cicerone 1910, blz. 223 en bij Rudolf Oldenbourg, Thomas de Keyser.
28. Gem. Arch. Haarlem.
29. Arch. van Rijnland. Inv. Nr. 10059 fol. 312.
30. N.D.A. Nr. 738 fol. 81.
31. Arch. van Rijnland. Inv. Nr. 10064 (bijl. rek.) fol. 405.
32. Arch. van Rijnland. Inv. Nr. 10065 (bijl. rek.) fol. 391 v.
33. Arch. van Rijnland. Inv. Nr. 10066 (bijl. rek.) fol. 390 v.
34. Octroyen Staten-Generaal. A.R.A. No. 598a.
35. Minuten en Octroyen A.R.A. No. 1617, 18 Sept. 1664.
36. Als 35, 29 Sept. 1664.
37. Peters, die Haghe 1908, blz. 211.
38. Gem. Arch. den Haag, Not. Prot.
39. Handschriften verzameling Nat. Bibliotheek.
40. Worp. Briefwisseling Const. Huygens, Brief No. 1820.
41. Kon. Huis Archief.

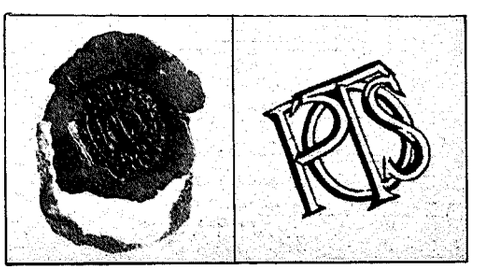

(CLICHÉ DR. BLOK)

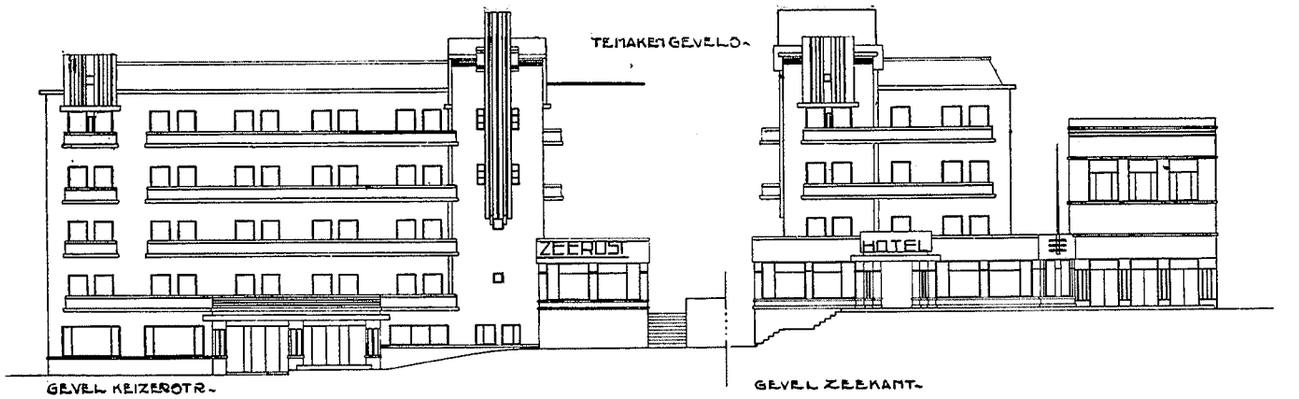

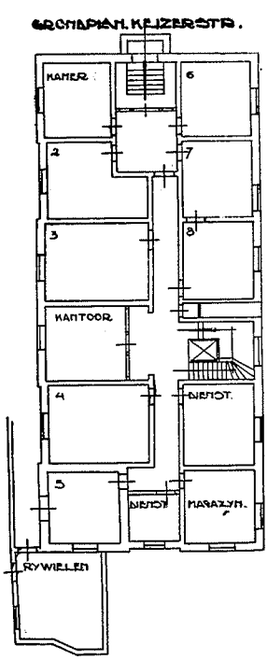

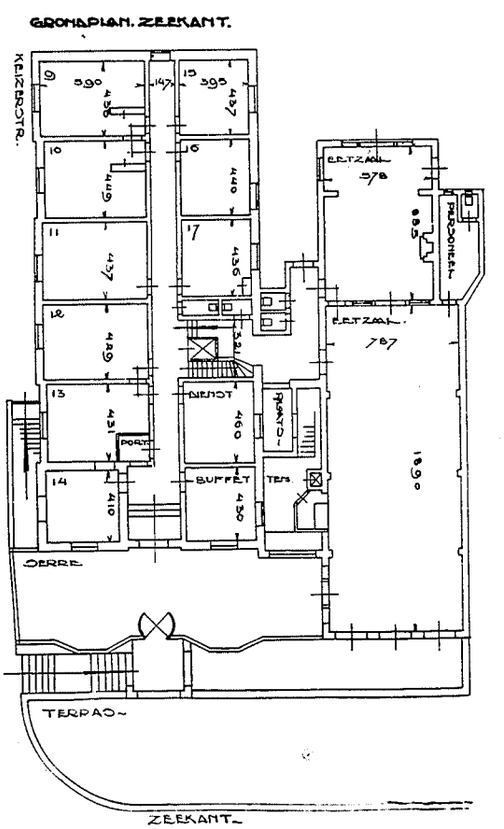

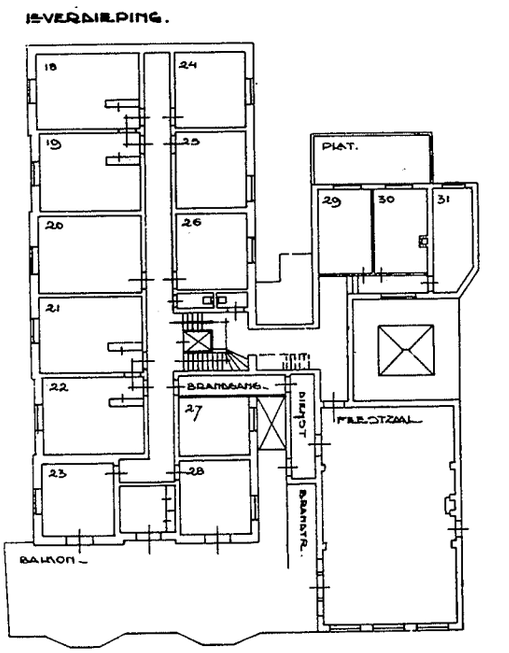

DEN HAAG NOV. 41

VERBOUWING HOTEL „ZEERUST" TE SCHEVENINGEN
SCHAAL 1 À 400

ARCHITECT J. J. HELLENDOORN

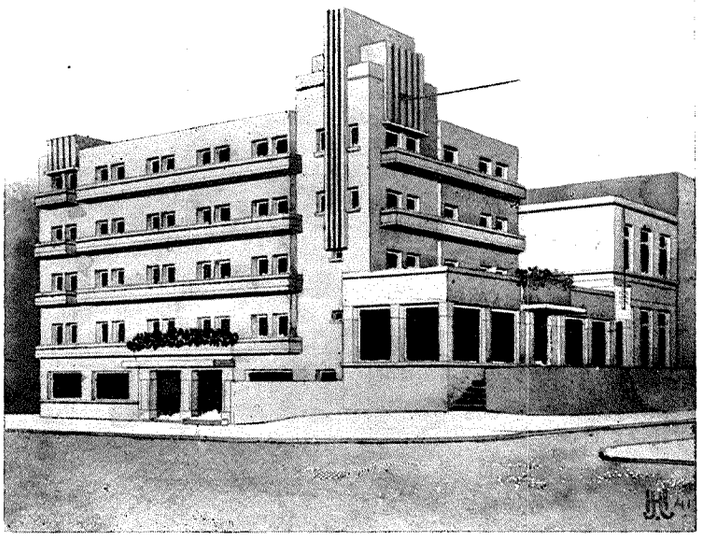

(FOTO ARCHIEF ARCHITECT)

VERBOUWING HOTEL „ZEERUST" TE SCHEVENINGEN.

Begin 1941 werd mij opgedragen, hotel Zeerust te verbouwen.
Hoofdzakelijk was de bedoeling het hotel te moderniseeren, een aantal kamers van badkamers te voorzien en van het lage gedeelte een taveerne te maken en tevens een goede hotelingang te maken.
Door de schaarschte aan bouwmaterialen was ik aan vele constructies verbonden en was ik genoodzaakt, door het inbrengen van stalen ramen, de oude muurvlakken zoo veel mogelijk te sparen en het geheel te bepleisteren.
Toen alles goed en wel voor elkaar was, werd het gebouw eerst door de Weermacht en daarna door de Rijksvoedselvoorziening in gebruik genomen en moest de verbouwing worden uitgesteld.

J. J. HELLENDOORN, architect.

EEN AANTEEKENING OVER KEEPBOOMEN.

Er zijn van die constructies welke in haar logischen vorm aesthetisch zijn en waaruit direkt het doel voor iedereen verstaanbaar is.
Zoo is de trap, de stoep, de trede wel sterk constructief-aesthetisch; men voelt het doel, de stijging, de daling, aan als iets dat vanzelf spreekt.
De elementen welke de trap vormen, zijn alle zichtbaar en hun bestemming duidelijk uitgedrukt, gelijk de ingekeepte paal bij de primitieven, de tred tot trede gedrukt in het bergpad, als voorwaartsche beweging van den mensch in opwaartsche richting.
Wel het mooist komen de elementen die de trap vormen aesthetisch-logisch naar voren bij de z.g. trap-op-keepboomen, waar immers elke trede, elke stap opwaarts, ook buiten den boom de functie doet spreken.
Aan de trap op keepboomen is voor het oog de geheele constructie bloot gelegd (fig. A).
De trede rust op het kopsche hout van de liggende keep van den boom. Het stootbord verstekt in de staande keep van den boom (fig. B) en sluit daarmede het kopsche hout van deze keep op.
Als de trede over den boom heen steekt en dus het kopsche hout in het gezicht komt, wordt dit wel door een langsche strook in verstek afgesloten (fig. C).
Dit is wel „mooi" maar constructief onjuist en (bij gebruik van goed materiaal) niet noodig, want door de werking van langs- en kopshout tegen elkander kan naadvorming niet uitblijven. Doch afgezien daarvan, blijft constructie en vorm logisch samengaan zonder het doel te kort te doen.
Om het opwaartsche nog sterker te doen spreken wordt ook wel het stootbord om den boom heen in verstek gebracht (fig. D) en ontstaat uitwendig „als vanzelf" het aardige maar constructief-logische „sierplankje" als in fig. E aangegeven.
Op eveneens treffende wijze is de volgende trap-op-keepboomen constructief-aesthetisch. Hier is de trede niet buiten den boom overstekend doch blijft geheel ingesloten in den boom (fig. F).
Er ontstaat nu bij G een naad en kopshout van de liggende boomkeep. Zoowel deze naad als dat kopsche hout worden nu gedekt door een kantstuk (zie fig. H), waardoor de trede nu zeer goed is ingesloten en een goede, niet krakende „oplegging" heeft op de boomkeep. In het buitenaanzicht wordt nu „de trede", het opgaan, zeer goed door dit kantstuk gedemonstreerd (zie fig. J) en waartoe nog sterk kan medewerken, wanneer dit kantstuk op de naad bij x (zie fig. H) van een tusschengeplaatst lijstje wordt voorzien, zooals in fig. K aangegeven.
Als verdere bijzonderheid van deze goede constructie volgt nu, dat de balusters die de leuning dragen, zeer logisch tegen het kopsche

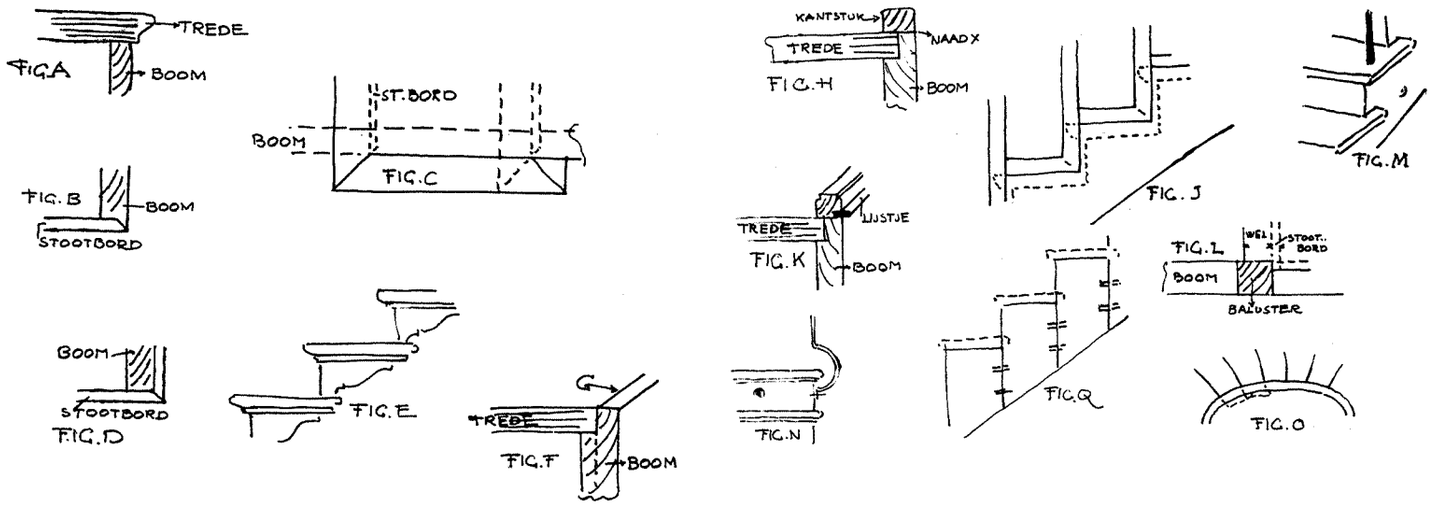

hout van de staande boomkeepen worden bevestigd, zoodat dan alle kopsche hout zonder toepassing van (onjuiste) verstekstukjes, is gedekt (zie fig. J en L).

De breedte der baluster wordt iets grooter genomen dan de welbreedte, zoodat de wel nog voorhout krijgt.

Deze balusterverbinding is verre te verkiezen boven die der vorige trap-op-keepboomen, immers daar is de verbinding alleen mogelijk in het einde van de trede (zie fig. M) of, om de trede heen in (tegen) den boom (zie fig. N).

Vandaar, dat dan dikwijls gesmeed- of gegoten-ijzeren balusters worden toegepast welke hier eigenlijk niet op hun plaats zijn.

Bijzonder fraai is de toepassing van de keepboomconstructie bij gebogen grondvorm (fig. O). Hier is de kuipconstructie constructief-aesthetisch de juiste oplossing, omdat daarmede op logische wijze de keepvorming wordt verkregen (fig. Q) en waarmede elke ronding kan worden bereikt zonder de structuur van het hout geweld aan te doen.

In het voormalige gebouw der „Maatschappij tot nut van het algemeen" te Amsterdam, ter plaatse waar nu het „geldkantoor" (naast het hoofdpostkantoor) stond, bevond zich zulk een gekuipte „trap op keepboomen" met weidsche ovale grondvorm en fraaie gesneden houten balusters, alles te zamen een prachtig stuk handwerk en waarin ten volle constructie en vorm harmonisch waren verbonden.

H.

Wij kunnen het enthousiasme van architect H. over de gekuipte keepboomen niet geheel deelen. Wat toch is het geval? De dragende constructie, de schuin geplaatste balk, is de boom, en of de treden en stootborden nu in de nesten dragen of pp keepen of op aangelijmde klossen, de boom blijft het dragende deel. Dit verandert geheel door de kuipconstructie. Wel wordt de trap in de elementen trede en stootbord decoratief ontleed en wordt de uitvoering vooral bij de Engelsche trap op keepboomen vereenvoudigd, de toch reeds onderdrukte steunconstructie bij de trap op keepboomen gaat door het kuipen geheel verloren.

RED.

BOEKBESPREKING.

HET „SMEEDNUMMER".

Naar aanleiding van het smeednummer kwamen eenige brieven binnen. Er bleek toch veel belangstelling voor de smeedkunst te bestaan en men vroeg naar titels van boeken, om de kennis van constructie en vormen weer wat op te halen. In het Nederlandsch ken ik slechts: Handboek voor smeden, door P. G. van Dongen, Uitgave van de N.V. Uitgevers-maatschappij Æ. E. Kluwer te Deventer, waarin wel goed de techniek behandeld wordt, doch zonder leerende voorbeelden. Zeer goed is Schmiedearbeiten, in de serie Architekt und Bauhandwerk Heft 4, Julius Hoffman Verlag Stuttgart. Kunsthistorisch kan men zich oriënteeren in Die Schmiedekunst bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts, van Adolf Brüning, bewerkt door Alfred Rohde, Hamburg. Verlag van Klinkhardt und Biermann, Leipzig.

RED.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

De namen van de volgende leden zijn van de ledenlijst van den B.N.A. afgevoerd:

A. Th. van Elmpt	Groningen	Pelsterstraat 19
J. Verheul Dzn.	Rotterdam	Mauritsweg 46

die wegens het bereiken van hoogen leeftijd hun praktijk hebben neergelegd;

J. F. A. van Beek	Sittard	Wilhelminalaan 1
S. J. Bouma	Arnhem	Schelmscheweg 89
Ch. P. J. Muller	Maastricht	Aylvalaan 48
J. N. Munnik	's-Gravenhage	Galileïstraat 139
A. M. Sol (adsp.-lid)	Oosterbeek	van Ewijkweg
J. Verkerk	Katwijk a/Zee	Duinoord 36

wegens verandering van beroep.

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101).

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 18 APRIL 1942 NUMMER 16

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

VAN TRAP TOT TRAP
IN DE GESCHIEDENIS DER BOUWKUNST
DOOR DR. FRANS VERMEULEN.

De trap is een van de karakteristiekste elementen in de bouwkunstige compositie door alle tijden. Vorm en plaatsing van de trap in het ruimtelijk gestel van een bouwwerk weerspiegelen den aard van een volk en van een tijd. Zoo is de houten trap, steil als een scheepsladder, en gevat in een nauwen trapkoker, kenmerkend voor het Hollandsche woonhuis, het huis van een oorspronkelijk bovenal zeevarend en schepen timmerend volk. En de breede, weidsch zich opzwaaiende staatsietrappen der Genueesche en Weensche en Würzburgsche paleizen zijn als het feestende midden van een leven in luisterrijke openbaarheid met het vorstelijk gebaar der Barok.

Het wil wel schijnen alsof de bouwende menschheid in den beginne nauwelijks weg heeft geweten met de trap. Zij kende ongetwijfeld sinds de vroegste tijden het middel van uitgehouwen treden om zich langs steile hellingen op en neer te bewegen. Een der vroegste voorbeelden van een gebouwde trap is die van gedroogde kleisteenen, gemetseld langs de noordoostelijke zijde van de Chaldeeuwsche tempelruïne te Nippur uit ongeveer 3000 vóór onze tijdrekening. Zij heeft echter geen wezenlijk aandeel in de architectuur van dit bouwwerk, en is eenvoudig een constructie om voetgangers van de rivierkade aan den voet van den tempel naar de hooger gelegen ingangspoort te brengen. Anders werd het reeds bij de Babylonische en Assyrische tempeltorens, waar òf een opeenvolging van dubbele bordestrappen langs één zijde, òf een om alle zijden heengaande reeks trappen bij wijze van wenteltrap naar het bovenste platform voerde. Maar ook dit waren

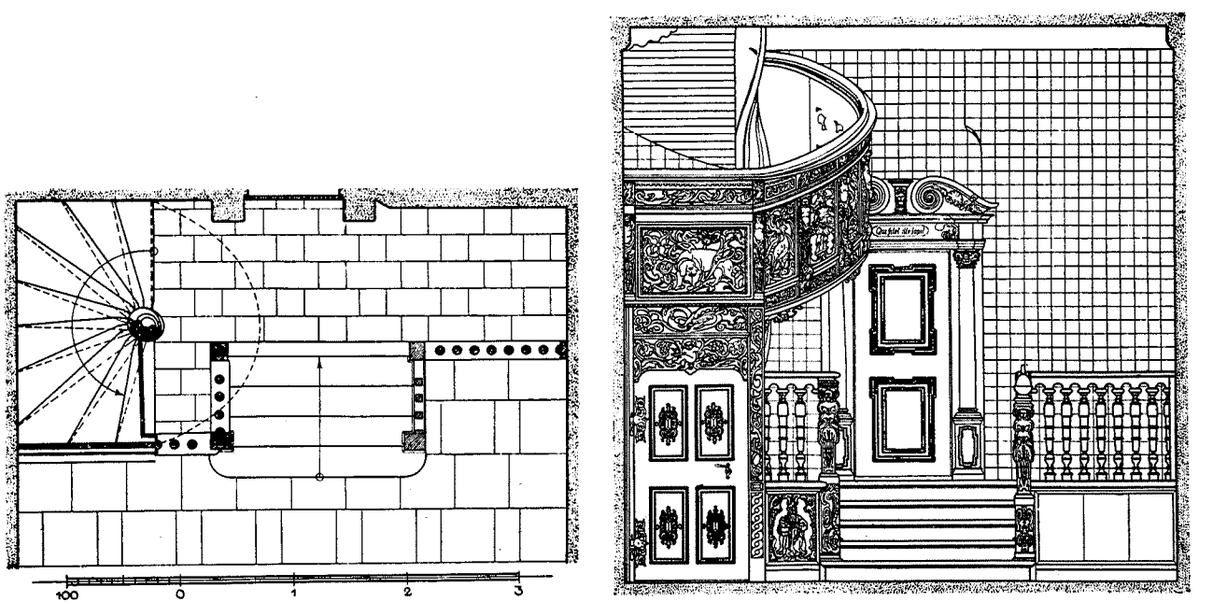

TRAP IN EEN WOONHUIS VAN 1639 IN DE JOPENGASSE TE DANTZIG
(OVERGENOMEN UIT ZENTRALBLATT DER BAUVERWALTUNG, ZEITSCHRIFT FÜR BAUWESEN, 1934 NO. 15)

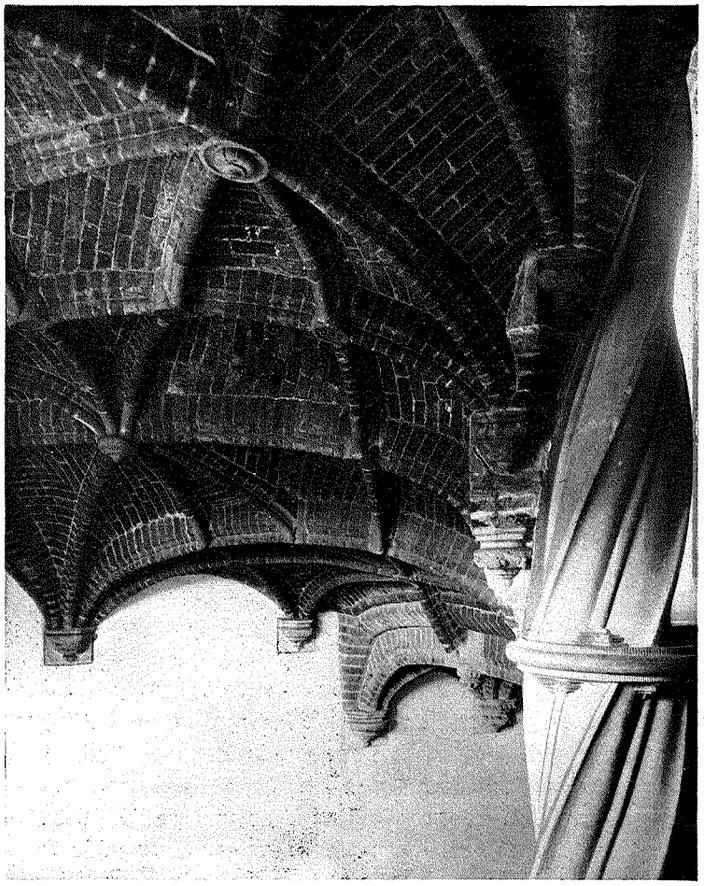

(FOTO DE FRIESCHE BOUWKRING)
KANSELARIJ TE LEEUWARDEN
GEWELVEN VAN DE TRAP (AFB. 1)

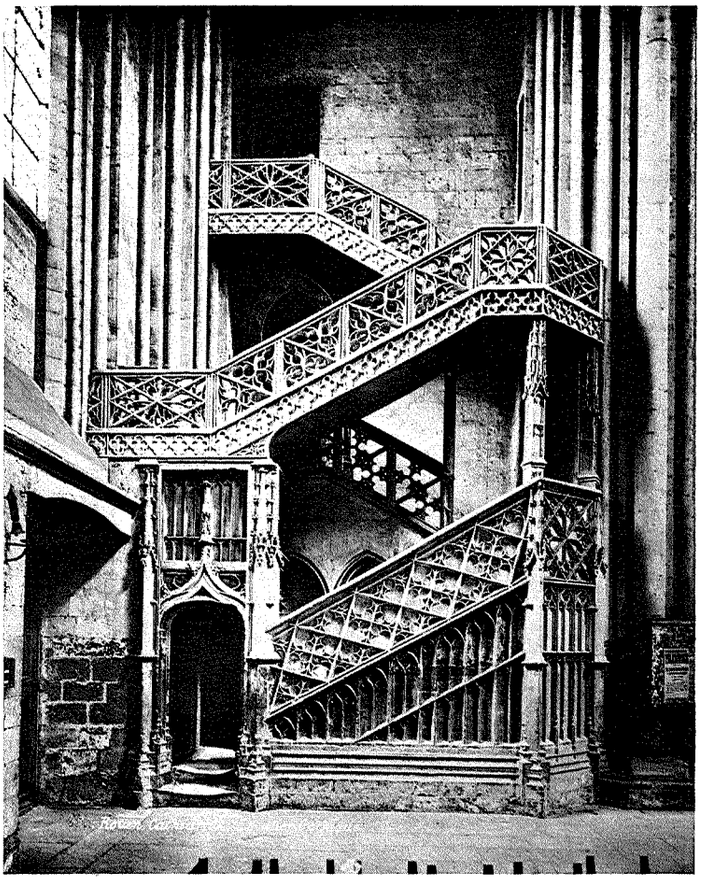

CATHEDRAAL TE ROUAAN
TRAP NAAR DE BIBLIOTHEEK (AFB. 2)
(UIT GUÉRINET L'ARCHITECTURE FRANÇAISE)

uitwendige trappen, die geen vormende beteekenis voor het bouwwerk als zoodanig hadden. Zeker was dit niet het geval bij het inwendige, waarin de trap gedurende de geheele Oudheid slechts een ondergeschikte plaats kreeg. In de Mesopotamische, Egyptische, Minoïsche en Helleensche tempels en paleizen is de trap nooit meer dan een smalle rechte reeks treden, een steektrap dus, geklemd tusschen de zware muren van een der cellen, die de vertrekken vormen. Toegang tot bovenverdiepingen kreeg men inwendig meest — en zeker bij de woonhuizen — langs houten ladders. Dit was ook de oplossing bij de verdiepingen van de poorttorens van Hitittische nederzettingen, als te Eyuk, die geen uitwendigen toegang vertoonen, wat ook het geval schijnt te zijn geweest met de muurtorens van het tweede Troje. Een van de vroegste afbeeldingen van een ladder vinden we dan ook juist te Eyuk, en wel op een relief van de paleispoort, dat metselaars aan het werk voorstelt (omstr. 2000 vóór onze tijdrekening). Een werkelijke functie in het organisme van het bouwwerk krijgt de trap evenmin hier als bij de Antieken, want ook de drie treden van het stylobaat, waar de Grieksche tempel op rust, zijn niet meer dan een accent, dat zijn scheiding van en zijn verheffing boven den beganen grond van het dagelijksch leven onderstreept.

Tot bij de Romeinen, die geboren ingenieurs en utiliteitsbouwers, voor het eerst een nieuwe vorm verschijnt met de spiltrap, opgebouwd uit elkaar overkragende, ongeveer driehoekige treden met ronde koppen, die opeengelegd de spil vormen, waaromheen de trap zich schroefvormig wentelt. Aldus bijvoorbeeld in de zuilen van Antoninus en van Trajanus te Rome, van Theodosius te Constantinopel. Van hier gaat deze trapconstructie over in de bouwkunst der Middeleeuwen. Maar ook hier blijft zij, evenals de steektrap, voorloopig nog in hoofdzaak een element uitsluitend van doelmatigheid, een noodzakelijk kwaad als het ware, hetzij moeizaam uitgespaard in de dikte van de immer ook op weerbaarheid bedachte zware muren, dan wel liefst zooveel mogelijk buiten het lichaam van het bouwwerk, buiten de eigenlijke ruimte-compositie, ondergebracht in enge traptorens, zooals in de westelijke voorgebouwen van de Karolingsche en Romaansche kerken. Bij eenigszins ruimere wenteltrappen, samengesteld uit in het vierkant omloopende steektrappen, worden dan langzamerhand, in de 12e eeuw, de treden gedragen door kleine kruisgewelven.

Eerst wanneer de statische gebondenheid der romaansche bouwwijze zich ontwikkelt naar de dynamische vrijheid der gothisch geheeten architectuur, met haar leniger con-

(FOTO UIT HANDBUCH DER ARCHITEKTUR)
PALAZZO LERCARI-PARODI TE GENUA
TRAPHAL (AFB. 3)
ARCHITECT GALEAZZO ALESSI

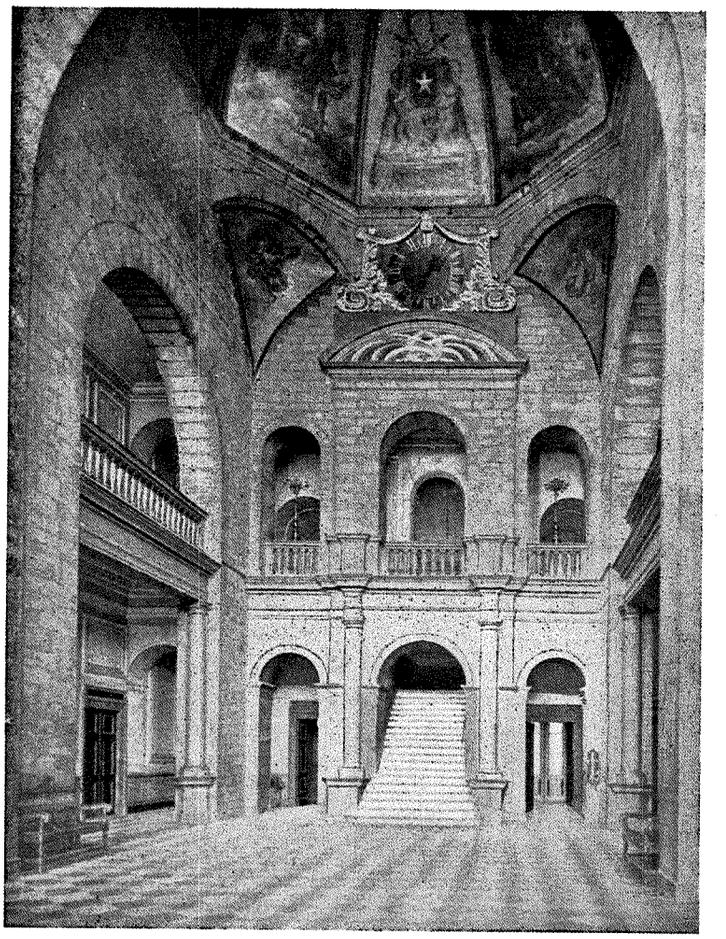

(FOTO UIT SPROKKELINGEN IN NEDERLAND)
RAADHUIS TE MAASTRICHT
VESTIBULE MET TRAP (AFB. 4)
ARCHITECT PIETER POST

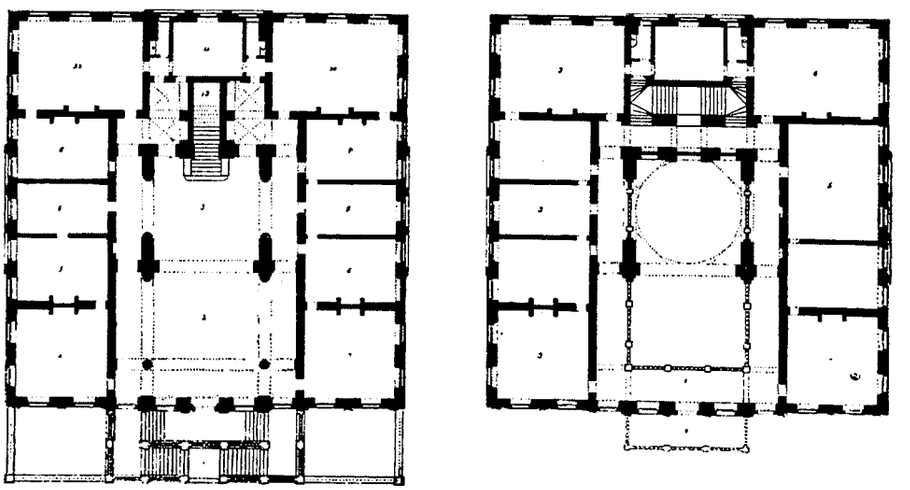

(FOTO „DIE HAGHE")
RAADHUIS TE MAASTRICHT. PLATTEGRONDEN

structie van het kruisribgewelf, begint ook de trap een nieuw, eigen leven te krijgen. Men mag zeggen, dat de late gothiek eigenlijk de trap ontdekt, dat wil zeggen de trap als zelfstandig element, medespelend in de ruimtewerking van een architectonische compositie. Tot dusver was zij letterlijk daarvan „uitgesloten" geweest in traptorens en muurdikten. Het begint waarschijnlijk in de 14e of het begin van de 15e eeuw, met een nog bescheiden probeeren aan de trappen van oksalen, sacramentshuisjes en van de sinds dien tijd rijker bewerkte preekstoelen, trappen, die dan soms met een sierlijken zwaai buigen om den pijler waartegen de kansel geplaatst werd. Zoo be-

vond zich eertijds in het hoogkoor van den Dom te Utrecht, tegen de rugzijde van het H. Graf, een sierlijk spiralende wenteltrap, waarschijnlijk uit het laatst van de 15e eeuw en kennelijk behoorend bij een tegen of in een koorpijler aangebracht sacramentshuisje. Twee teekeningen van Pieter Saenredam, in 1636 vervaardigd, hebben ons het beeld ervan bewaard. En nog tot in de tweede helft van de 16e eeuw metselde men zulke gothische wenteltrappen, op sierlijke gewelfconstructies gedragen, in den raadhuistoren te Harlingen, in de kanselarij te Leeuwarden (afb. 1), in het stadhuis te Emden. Maar dan verschijnt opeens, in 1479, het meesterwerk van Willem Pontifs, de trap van de bibliotheek in den noordelijken transeptarm van de Kathedraal te Rouaan (afb. 2). In twee vluchten van treden sloeg meester Pontifs zijn trap tusschen de pijlers in den Noordwestelijken hoek van het dwarspand. Zij werkt feestelijk rijk, ook al laat men buiten beschouwing de twee hoogere vluchten, die er in de 18e eeuw merkwaardigerwijs — en met goeden smaak — in denzelfden stijl aan werden toegevoegd. Maar toch is zij een hors d'oeuvre in de weidsche transeptruimte, als een rijk versierde hoofdletter in den bladspiegel van een middeleeuwsch handschrift. Een eigen overwelfd portaal met poortje is toegang, maar afsluiting tevens, en hiermede is hare afzondering in de kerkruimte gekarakteriseerd. Ondanks de openheid van de trapvluchten is er geen onverbrekelijke organische verbinding met de omringende ruimte, waarin deze trap een fraai vast meubel, géén organisch element is. Van hier gaat de ontwikkeling, om slechts enkele aanknoopingspunten te noemen, langs de prachtige laat-gothische trap van het kasteel Chateaudun, kort na 1490 gebouwd, naar de reeds renaissancistische elementen vertoonende trap, die even na 1512 in ditzelfde kasteel ontstond, maar nog volgens de laatgothische traditie besloten in een sierlijk opengewerkt trappenhuis, zooals we dit dan in rijker en monumentaler vorm kennen aan het kasteel Blois (omstr. 1520). Onmiddellijk hierbij aansluitend ontstond dan, eveneens voor den grooten renaissance-vorst Frans I, omstreeks 1525 de feestelijke dubbele wenteltrap in de kern van den donjon van Chambord, als spil der kruising van twee groote galerijen van twee verdiepingen. Weliswaar is het ook hier nog altijd een zelfstandig trappenhuis, dat de twee vernuftig rond elkaar windende trapspiralen omsluit, en dat zijn uitdrukking en bekroning vindt in den weelderigen lantaren op het midden, maar voor het eerst treffen we hier in West-Europa de meer organische binding aan de omringende ruimte, door den directen samenhang met de weidsche galerijen, waar hofbals en luisterrijke plechtigheden de passende omlijsting vonden. En hiermede wordt ook voor het eerst die vorstelijke openbaarheid bereikt, die de trap tot het levende, uitnoodigende midden van een monumentale bouwgedachte verheft. Dit nu is, meer dan pilasters en kapiteelen en balustervormen, het wezenlijk renaissancistische in de trap van Chambord, zooals het uit het paleizenbouwende Italië dier dagen kan zijn overgekomen.

In de vijftiend'eeuwsche Florentijnsche, Romeinsche, Genueesche of Venetiaansche paleizen was de trap nog evenmin een motief van waarde in ruimtelijken zin. Meest schuilt zij in een hoek van de galerijen om de binnenplaats, terzijde van den doorgang in de middenas. Eerst met den Genueeschen bouwmeester Galeazzo Alessi (1512-1572) komt een nieuwe gedachte op, waarbij de trap in open verbinding met de centraal achter de binnenplaats gelegen vestibule wordt gecomponeerd, als in zijn tweelingpaleizen Lercari-Parodi (afb. 3) en Carega-Cataldi te Genua (begonnen in 1567). De opstijgende zijden der trap vormen hier een wezenlijk deel van de ruimtelijke samenstelling der vestibule. Is te Chambord de trap nog een zelfstandig lichaam met eigen behuizing in de ruimte der galerijen, hier, in Genua, wordt zij tot deel van de ruimte zelve.

En zoo begint dan de zegetocht der trap door de geschiedenis der Westersche bouwkunst, waartoe ook in dit geval de groote Michel Angelo reeds den weg had gewezen in zijn vestibule der bibliotheek van St. Lorenzo (1521-1526) te Florence. Palladio laat in zijn streng symmetrisch ontworpen palazzo Antonini te Udine (1562) achter de vestibule in de middenas, een trappenhuis volgen, dat links en rechts door de vleugels van een dubbele rechte trap wordt samengevat, om zich met een zuilenhal te openen op den binnenhof. Door zijne paleizen te Vicenza (palazzo Chierigati, Valmarana, Barbarano, 1570), als door die te Genua (pal. Doria Tursi van Rocco Lurago, 1564) schrijdt dan de ontwikkeling voort, waarbij het trappenhuis uitgroeit tot het centrale, geheel de ruimtecompositie beheerschende element, in breeden greep alle samenstellende deelen bindend tot één statig accoord, triomf van den geest dien men „Barok" heeft genoemd.

De trap wordt hiermede tot een vorstelijke aangelegenheid. Waar het breede gebaar heerscht, waar hoofsche woorden, kostbare gewaden en statig gerhythmeerde muziek ruischen, daar zwaait weidsch en grandioos de monumentale trap haar opstuwende armen. Daarom kwam zij dan ook tot haar indrukwekkendste verschijningen in landen en tijden van bloei der vorstelijke macht: in het Frankrijk van Lodewijk XIII, De Richelieu, Lodewijk XIV; in het Weenen der Habsburgsche keizers, van Maria Theresia en prins Eugenius, aan de Zuid-Duitsche vorstenhoven der 18e eeuw. Maar wezenlijk anders zijn hare vormen en oplossingen in de landen der katholieke Barok, uit de sfeer der Tegenhervorming, en anders in die waar de geest van Hervorming en Calvinisme grootendeels de levenshouding bepaalde, zooals ook in Frankrijk, ondanks De Richelieu. In tegenstelling met de Italiaansche en de latere Duitsche Barok, worden de ruimten der Fransche paleizen uit de eerste helft van de 17e eeuw, hoezeer ook in barokken geest gedacht, niet zoo geheel en onverbrekelijk saamgeklonken met het beheerschend centrum van vestibule en zijwaartsche trappenruimten. Ook hier te lande volgt men sinds omstreeks 1630, onder invloed der politieke verhoudingen en der Fransche betrekkingen van den stadhouder Frederik Hendrik, deze Fransche lijn der ontwikkeling, die ging in een uitgesproken strenger klassicistische richting. Wanneer in 1630-1631 de Haagsche schilder-bouwmeester Bartholomeus van Bassen te Rhenen een paleis bouwt voor den koning van Bohemen, den „Winterkoning", plaatst hij tegen het midden van den achtergevel een afzonderlijk uitgebouwd trappenhuis, dat de ruimte van de hierachtergelegen vestibule of midden-

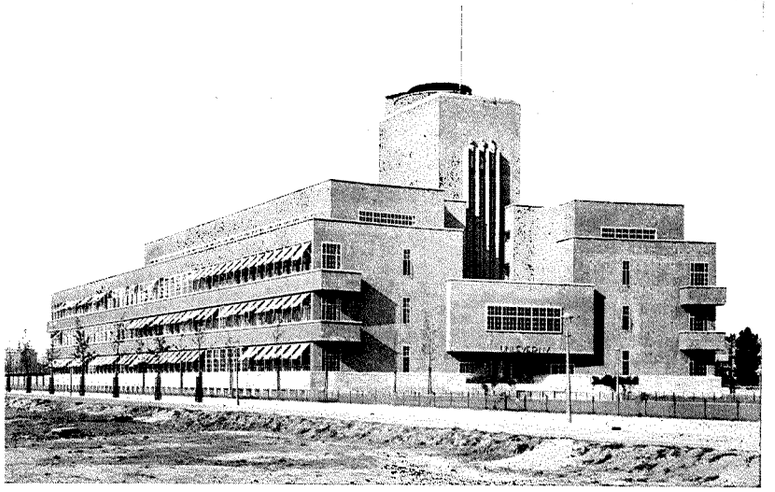

N.V. NEDERLANDSCHE AANNEMING MIJ

V.H. FIRMA H. F. BOERSMA 'S-GRAVENHAGE

Burgerlijke Bouwwerken
Gewapend-Beton-Werken

KANTOORGEBOUW N.V. UNILEVER ROTTERDAM

Als U aan prima markiezen denkt... dan denkt U aan BARA!

Maar... bedenk er dan óók bij, dat we onze BARA-markiezen nú in eere moeten houden! Dat we door 'n goede behandeling, door schoonmaken en herstellen op z'n tijd, Bara's toch reeds langen levensduur aanmerkelijk kunnen verlengen! Want we moeten niet vergeten: vervangen is moeilijk tegenwoordig!

BARA

MET DE HOOGSTE KLEUR-, ZON- EN LICHTECHTHEID.

Wat'n prachtbedrijf!

VELUVINE - NUNSPEET

Vanuit de lucht zag U onze fabriek zeker nog nooit!

In de serie „Wat een prachtbedrijf!" zullen wij U de „Veluvine"-fabrieken niet alleen van bovenaf toonen, maar er U ook rondleiden, om U enkele onderdeelen uit het fabricatieproces te laten zien. U krijgt dan 'n goeden indruk over het fabriceeren van

VERF - BEITS - VERNIS - DRUKINKT.

N.V. MIJ. „DE VELUWE"- NUNSPEET

BUDERUS 17 31

„THERMOSIT"-KUNSTBIMS

„THERMOSIT" is een zeer poreus bouwmateriaal, vervaardigd uit hoogovenslakken. Het gewicht bedraagt ca. 300 kg per M³.

„THERMOSIT" wordt normaal in korrelgrootten van 3/12 mm. 3/15 mm, 3/20 mm en 0/2½ mm geleverd.

„THERMOSIT" kan o.a. worden toegepast voor de vervaardiging van holle beton, estrichbeton, isolatiebeton, giet- en stampbeton, drijfsteenen, bimsplaten, tegels, holle wanden.

Voorts voor isolatie van koude en warmte (warmte doorlaatcoëfficient 0,072 Kcal/m°C tusschen 0 en 30°C,

„THERMOSIT"-KUNSTBIMS leveren wij uitsluitend via den bouwmaterialenhandel.

HANDELSVEREENIGING „BUDERUS" Leeghwaterplein 27 · 'S-GRAVENHAGE

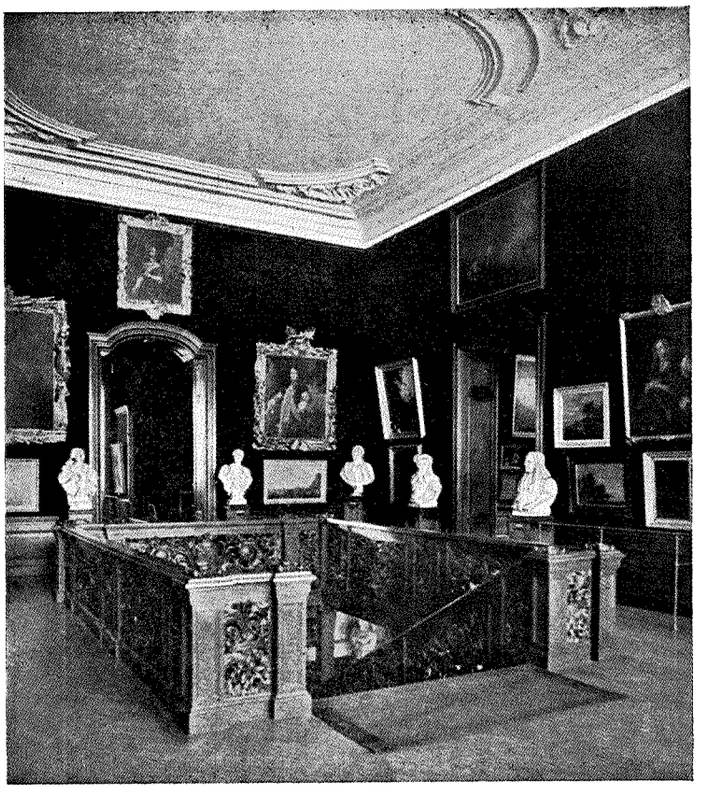

(FOTO UIT OUDHEIDKUNDIG JAARBOEK)
TRAP IN HET MAURITSHUIS TE DEN HAAG, 1633. (AFB. 5)
ARCHITECT PIETER POST

(FOTO MONUMENTENZORG)
TRAP IN HET HUIS SCHUYLENBURCH TE DEN HAAG
ARCHITECT DANIEL MAROT (AFB. 6)

hal nog onaangeroerd laat. Maar bij de verbouwing van het slot Honselaersdijk voor Frederik Hendrik, in 1633 begonnen onder leiding van den Franschen architect Jacques de la Vallée, wordt, voor het eerst in ons land, het trappenhuis in het midden van het hoofdgebouw gelegd, dat hieromheen uitgroeit tot de ook uitwendig domineerende en de geheele architectonische compositie samenbindende partij. Sinds 1633 wordt het trappenhuis tot beslissend moment in het voornamere Hollandsche woonhuis. Dit geldt met name en in de eerste plaats voor het reeds in 1630, waarschijnlijk naar plannen van Van Bassen begonnen kasteel Ter Nieuburch onder Rijswijk. Hier werd het geheele ontwerp, met zijn parken en waterpartijen, geschikt om een hoofdas, loopend door het midden van de monumentale trappenhal en vestibule. Vooral van belang is de bouw der groote trap, met twee armen langs de zijwanden van de vestibule opgaande tot de halve hoogte van de hoofdverdieping, waar zij door een verbindend bordes uitkomen op een enkelvoudige middentrap, die rechtstreeks naar de bovenvestibule voert. En onder deze middentrap ligt, in de benedenvestibule, tusschen de beide traparmen, de doorgang naar de achterzijde en het park.

De hier beschreven trapaanleg werd voorbeeldig voor den voornameren woonhuis- en paleisbouw gedurende de periode der Hollandsche klassicistische barok, die men den Frederik Hendrikstijl zou kunnen noemen, en die het tijdvak van omstreeks 1630 tot 1670 omvat. Trappen in dezen vorm werden gebouwd in het voor Johan Maurits van Nassau-Siegen, den „Braziliaan", in 1633 begonnen paleis bekend als het Mauritshuis (thans museum) (afb. 4) te 's-Gravenhage, en vrijwel tezelfdertijd in het statige patricische huis, dat Constantijn Huijgens, de veelzijdige dichter-hoveling, zich aldaar in 1634-'37 liet optrekken, waarschijnlijk naar eigen ontwerp, met Pieter Post als technisch en Jacob van Campen als theoretisch raadsman. Vrijwel gekopieerd vinden wij den aanleg van het Mauritshuis dan terug in het 1662-1665 te Rotterdam gebouwde Gemeenlandshuis van Schieland, naar de plannen van Pieter Post onder leiding van den Rotterdamschen schepen-dilettant bouwkundige Jacob Lois.

Een variant op dit drieledige traptype ontwierp Post voor het in 1643-'53 gebouwde huis Vredenburg in de Beemster. Hierbij begint hij met één rechte steektrap in het midden van de vestibule, die te halver hoogte van de hoofdverdieping uitmondt op een bordes, vanwaar te weerszijden twee trappen langs de zijmuren naar de bovenverdieping gaan. De ruimten onder deze zijtrappen, dus te weerszijden van de middentrap in de vestibule werden bestemd tot doorgangen naar achtergelegen vertrekken. Trapmond en flankeerende doorgangen (deuren) werden samengevat in een drieledige pilasterstelling. De monumentale ontplooiing van dit motief bracht „de beste architect van het land", zooals Constantijn Huygens in 1655 Post lofprijst, met zijn meesterwerk, het in 1656-1664 verrezen stadhuis van Maastricht. Ook hier is de vestibule, „het Plein" genaamd, tevens Vierschaar, de kern van het plan, en, evenals bij het in 1648 begonnen stadhuis van Amsterdam, de benedenruimte van den hierboven opgetrokken toren. Maar terwijl te Amsterdam de eveneens

(FOTO GEDENKBOEK HENDR. DE KEYSER)
TRAP VAN ± 1720 IN HET Z. G. VAN BRIENENHUIS (HEEREN-GRACHT 284) TE AMSTERDAM (AFB. 7)

drieledige hoofdtrap vrij ongelukkig tusschen Vierschaar en Burgerzaal geklemd ligt, heeft Post te Maastricht een stellig monumentaler oplossing gevonden. Hij opende namelijk den achterwand van de 14,80 x 22,30 m metende vestibule met het drieledig motief van Vredenburg, dat hij hier naar het schema van den Romeinschen triomfboog behandelt (afb. 5). Aldus wordt de ruimte van het trappenhuis onmiddellijk in die van de Vierschaar betrokken en een werking bereikt van voor ons land ongemeene, wel haast klassiek-Romeinsche staatsie. Op bescheidener schaal heeft Post dit motief dan nog herhaaldelijk toegepast, zooals aan het Gemeenlandshuis van Rijnland te Leiden (omstr. 1662), aan de kanongieterij te 's-Gravenhage (1665-'68) en aan het Rijksmagazijn te Hellevoetsluis (omstr. 1666).

Met deze werken van Post en van die zijner tijdgenooten, als Philips en Justus Vingboons (Trippenhuis te Amsterdam) zet eene ontwikkeling in, die het trapmotief steeds inniger verbindt met de totale groepeering der ruimten van het bouwwerk. De trap is nu, ook in het woonhuis van het laatste kwart der 17e eeuw, niet langer een enkel maar noodzakelijk constructief element, maar de actieve kern der ruimte-ontwikkeling, die van hare open windingen uit hare werking uitstrekt over gangen en portalen, aldus het geheel organisme ook voor het optisch waarnemingsvermogen tezamen bindend. Dit breed en organisch samenvattende is het karakteristiek barokke, dat dan tegen 1700 hier te lande nog iets van den vorstelijken luister uit het land van den Zonnekoning krijgt, onder invloed van uitgeweken kunstenaars als Daniel Marot en Frederik Blancard.

De Nederlandsche bouwkunst heeft dan reeds, tengevolge van de politieke ontwikkeling, die ons land sinds het eind van de 17e eeuw meer en meer ten speelbal maakt in den strijd tusschen Frankrijk, Engeland en Habsburg, hare Europeesche beteekenis verloren. Monumentale bouwwerken worden te onzent na 1700 steeds zeldzamer. Maar juist dan blijkt de beteekenis van de trap, die in den deftigen woonhuisbouw van het breed-gezeten regentenpatriciaat nog tot zoo luisterrijke vormen komt als in Marot's huis Schuylenburch aan den Langen Vijverberg te 's-Gravenhage, thans in Duitsch bezit (voormalig Duitsch Gezantschap, afb. 6), en die ook in de smallere huizing van den voornamen Amsterdamschen koopman in kleiner bestek tot niet minder pracht van vormen kon geraken, zooals het voormalig huis van Brienen, Heeren-

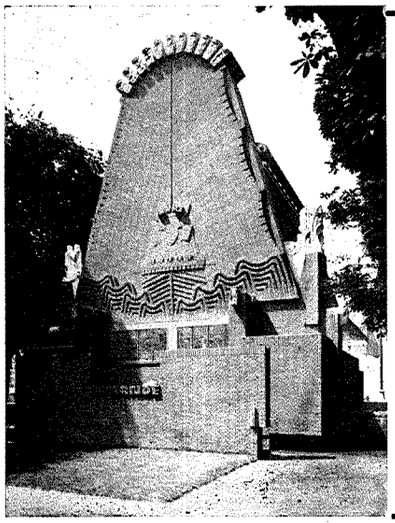

FIRMA C. ALBERTS & ZN

AANNEMERS — HOOGSTE ONDERSCHEIDING EXP. INT. RARIJS — OPGERICHT 1863

BURGER EN UTILITEITSBOUW
BETON EN WATERWERKEN
TIMMERFABRIEK

UITGEVOERD ONDER DIRECTIE ARCHITECT J. F. STAAL

DUIVENDRECHTSCHEKADE 64 AMSTERDAM — **TEL: 50124**

Bovenkant

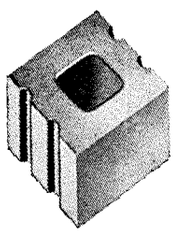

EEN SCHOORSTEEN, DIE AAN HOOGE EISCHEN VOLDOET WORDT GEBOUWD MET
SOLIDUS-SCHOORSTEENBLOKKEN

ISOLATIE IS GOED VERZORGD

INVALLEND REGENWATER WORDT DOOR POREUZE WAND OPGENOMEN.

KANS OP LEKKEN IS ZEER GERING.

GLADDE WANDEN MET AFGERONDE HOEKEN

VERNAUWINGEN OF VERWIJDINGEN BIJ SLEEPEN OF TREKKEN UITGESLOTEN.

SOLIDUS SCHOORSTEENEN ZIJN NIET DUUR.

Onderkant

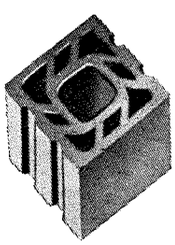

N.V. DAKPANNEN- EN KLEIWAREN INDUSTRIE
„DE VALK" v/h J. MEUWISSEN ECHT.

„POLISOL"
ISOLATIE STEEN
gebakken steen van sponsachtige structuur

diverse afmetingen

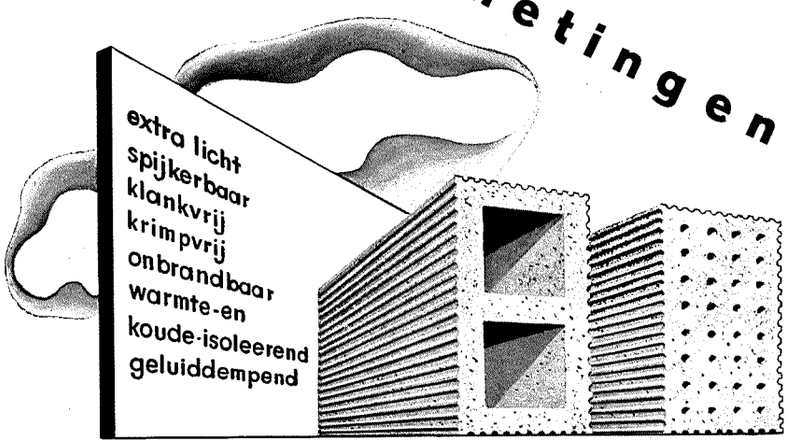

E. M. VAN DE POL'S HANDELSONDERNEMING
DEN HAAG - TELEF. 117256

Distributie vrij - Uit voorraad leverbaar

---

n.v. aannemersbedrijf v.h.:

boele & van eesteren

delistraat 33 — tel. 554932 * — den haag

b en van e

beton-bouw en waterbouwkundige werken

(FOTO MONUMENTENZORG)
TRAP VAN 1732 IN DE KWEEKSCHOOL TE MIDDELBURG (AFB. 8)

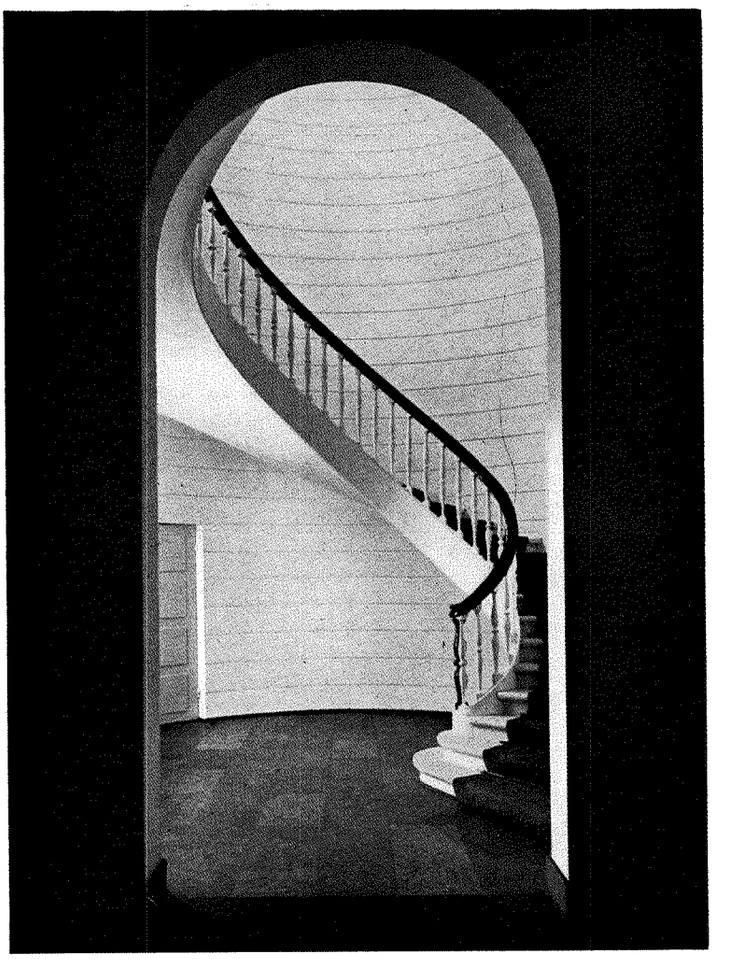

(FOTO ARCHIEF VAN DEN SCHRIJVER)
TRAP IN EEN HUIS VAN 1790 AAN DE PALMAILLE No. 49 TE ALTONA (AFB. 9)

gracht 284 te Amsterdam (thans zetel der bekende Vereeniging „Hendrick de Keyser") ons doet zien (afb. 7). Uit de steile steektrap, uit de enge spiltrap, besloten in een nauwen trapkoker ergens in een verloren hoek achter het voorhuis, is omstreeks 1725 de open wenteltrap geworden, die langs rijk gesneden leuningen de gangruimte als opzwaait in sierlijk-energieke wendingen.

Hiermede is de architectonische vorm gevonden, die de speelsche hoofschheid van het Rococo nog zal verfijnen (afb. 8), maar die behouden blijft, ook wanneer in het laatst van de 18e eeuw een nieuwe periode van klassicistische verstrakking intreedt, die men veelal naar Lodewijk XVI heeft genoemd. En wanneer dan nu, in de plaats van de barokke winding en dooreenstrengeling der ruimtedeelen, weer een meer op klare overzichtelijkheid doelende deeling en afscheiding van het trappenhuis wordt nagestreefd, dan blijft nog de onmiddellijke binding aan het organisme van het bouwwerk en de gracelijk opwaarts spiralende wenteltrap gehandhaafd. Als een van de edelste voorbeelden dezer bouwwijze toonen wij hier (afb. 9) de wenteltrap in het huis Palmaille 49 te Altona bij Hamburg, omstreeks 1790 gebouwd door den Deenschen architect Christian Friedr. Hansen. In grondvorm gelijkt zij op de vermaarde trap in het klooster Carità in Venetië, waarvan Goethe heeft gezegd, dat zij de mooiste wenteltrap ter wereld is. Maar deze in Altona werkt nog imposanter en vooral klaarder, sereener. Het is een van de edelste voorbeelden, maar ook een van de laatste.

Wat dan komt is de Fransche revolutie en in haar gevolg de geest van het Liberalisme, dat wil zeggen, de geest der geesteloosheid, de geest der ontbinding, het gemis der onderschikking aan een hooger, onstoffelijk doel, de geest van tuchteloosheid. „Wenn die Ausübung jeder Kunst Gesetz und Zucht erfordert, die Baukunst ist die versteinte, verkörperte Zucht selbst", zegt Bruno Brehm treffend juist in zijn Tag der Erfüllung. De trap was het centrum van deze disciplinaire kracht in het bouwwerk geworden. Met het vergaan der geestelijke tucht en van den zin voor onderschikking in de ongebondenheid van schijn-vrijheid, verging ook de ordenend scheppende geest der bouwkunst in rationalistische verwildering. De trap werd in het bouwwerk niet slechts een noodzakelijk kwaad, maar een element van ontreddering, ruimten rauw doorbrekend, vensters oversnijdend, zelfstandig en toch zonder wezen. Een trap als die in de Utrechtsche universiteit is hiervan evenmin een van de slechtste als van de laatste voorbeelden, maar zij kan ons duidelijk maken, hoe zelfs zulk een monumentaal bedoelde trap in onze dagen, hoe-

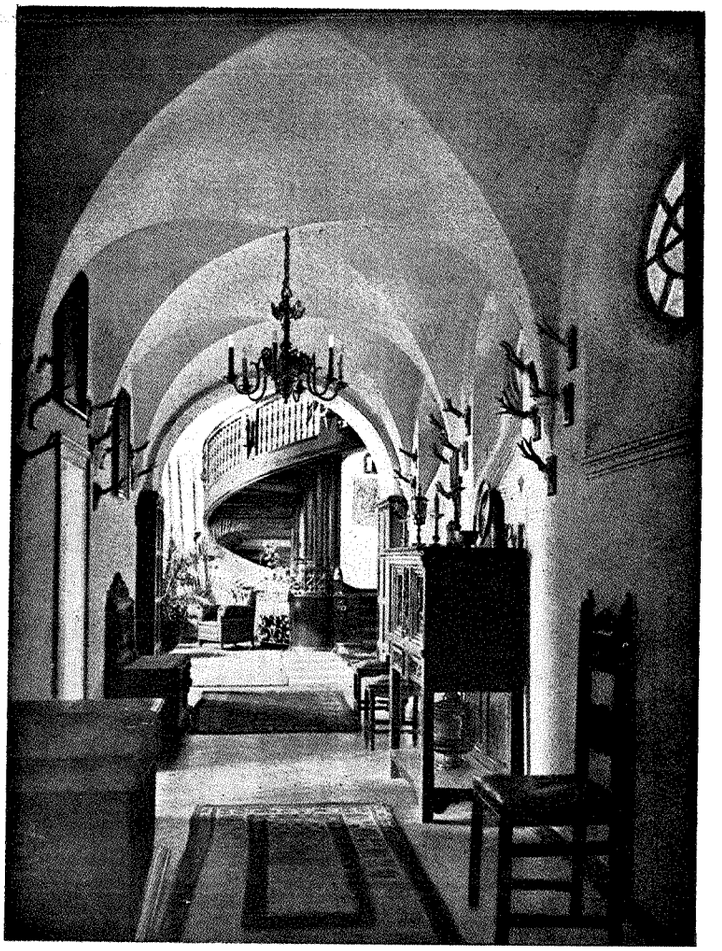

(FOTO BERLINER ARCHITEKTEN)

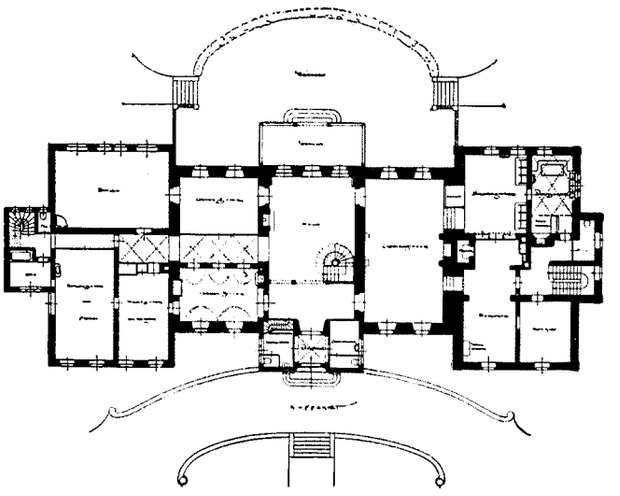

SLOT KNIEGNITZ (1910), GEZICHT OP DE WENTELTRAP
ARCHITECTEN: DINKLAGE, PAULUS EN LILLOE

wel verbindend toch niet samenbindend kon worden en onder schijn van staatsie een wezen van geestelijke pooverheid verbergt.
Ook nu echter zal een zich vernieuwende menschheid in een nieuwen tijd het probleem der trap andermaal aanvatten en tot oplossing brengen. Van trap tot trap schrijdt de bouwende geest der tijden in immer wijder spiralende wendingen en schept al gaande zich een stoffelijk omhulsel in de vormen die hem toekomen.

(FOTO DIE KUNST IM DEUTSCHEN REICH)

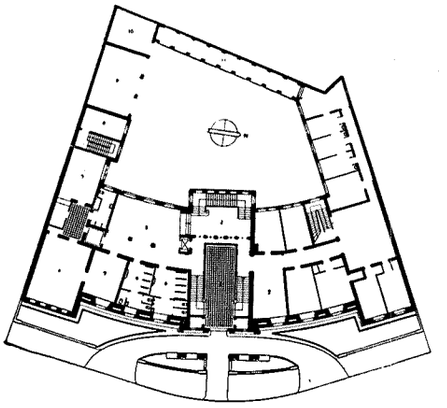

HET DEENSCHE GEZANTSCHAP TE BERLIJN.
TRAPPENHUIS
ARCHITECT JOHANN E. SCHAUDT

BOEKBESPREKING.

VERHANDELINGEN VAN HET CONGRES 1940 der Nederlandsche vereeniging voor centrale verwarmingsindustrie op 14 November 1940 in het Koloniaal Instituut te Amsterdam. Uitgave van de Nederlandsche vereeniging voor centrale verwarmingsindustrie. Secretariaat: Frederiksplein 28, Amsterdam.

De door de huidige tijdsomstandigheden ingetreden brandstoffenpositie maakte het reeds het vorige jaar noodig om de inzichten op het gebied der verwarmingstechniek weder aan de practijk te toetsen. Ook de kwestie van den wederopbouw deed het geraden schijnen over de beste wijze van verwarming van nieuw te stichten woonhuizen en de daarmede samenhangende bouwkundige vraagstukken van gedachten te wisselen. Daarom werd 17 November 1940 het tweede Nederland-

sche Warmtecongres gehouden, waar verschillende sprekers het woord voerden, o.a. L. W. van Tijen over „Centrale verwarming in woningbouw", Prof. Dr. E. F. M. van der Held over „Thermisch bouwen", Ir. L. B. Huygen over „Gewenschte en mogelijke kunstmatige luchtconditie in de Nederlandsche woning", Ir. H. J. Boon over „Wat beteekent het moderne energiebedrijf voor de stedelijke warmtevoorziening?" en W. Beuken over „Gecentraliseerde warmtedistributie". Het zou ons natuurlijk te ver voeren om hier de verschillende voordrachten te behandelen, en wij verwijzen voor belangstellenden gaarne naar het uitvoerige verslag. Het is merkwaardig hoe het vraagstuk van de verwarming en lucht-conditie andere vraagstukken naar voren dringt, hoe deze vraagstukken innig met elkaar in verband staan; bijvoorbeeld de vraag van de groote, breede vensters uit een oogpunt van luchtconditionneering. Ir. Huygen merkte naar aanleiding hiervan op: „De zon is soms hinderlijk, behoudens veelal het vele licht dat ons verstrekt wordt en ons allen aangenaam aandoet. Maar vooral in de kleine woning kan de zon vaak zeer hinderlijk zijn. Daarom zal het vraagstuk van afscherming tegen die hinderlijke zon uit den aard der zaak een woord meespreken. Het afschermen van de zon is alleen mogelijk door elementen, die buiten het raam zijn aangebracht: de jalouzie, de kap buiten het raam. De elementen binnen de vensters zijn weinig effectief, omdat de lichtstralen van de zon met de warmtestralen naar binnen komen en zich deze laatste voor een groot deel als warmte omzetten op het scherm of het gordijn. Dan is de warmte binnen en blijft voor een groot deel binnen, omdat het vensterglas de warmtestralen niet meer naar buiten teruggeeft. Daarom is het vraagstuk van de afscherming van het allergrootste belang, en is het nimmer mogelijk, groote vensters in goedkoope woningen op doelmatige wijze af te schermen. Immers de daarvoor benoodigde hulpmiddelen, jalouzieën e.d. vragen een behoorlijke dagelijksche oplettendheid en een groot geldelijk onderhoud voor huiseigenaren. De huurders dier kleine woningen laten zulke hulpmiddelen, als gevolg van nonchalance, meestal in zeer slechten toestand achter. Men kan dus feitelijk bij de goedkoope woningen niet tot een behoorlijke afscherming in den zomer komen, ook niet bij de middenstandswoningen. Men heeft er veel narigheid van. De bewoners verlaten de woning per maand en laten een ravage achter in den vorm o.a. van defecte jalouzieën en andere hulpmiddelen, die de zon moeten weren. Voor mij is het geen vraag: de groote, breede vensters, die een zee van licht geven en die men kan toepassen in de fabrieksruimte, die diep en hoog is en waarin het licht ver, tot in het midden van het lokaal moet doordringen, zijn zeker niet gewenscht in de kleine kamer, de kamer van 3 x 4 m of wellicht van 4 x 5 m. Evenmin in kantoorruimten, in kleinen flatbouw. Hetgeen als vormgeving geoorloofd is voor fabrieksgebouwen, groote kantoren en zeer ruime woningen, is volkomen misplaatst voor arbeidersflats en voor kantoorgebouwen met vele kleine verhuureenheden. De Hollandsche architect zal m.i. meer dan tot dusverre hierop moeten letten." Uit de afbeeldingen die de spreker liet zien, bleek dat men in Amerika meer en meer naar de muurmassa teruggrijpt en de ramen in de kleinere ruimten kleiner worden, gebouwen voorzien van algeheele luchtconditie. „De tegenstellingen van het klimaat zijn in Amerika veel grooter dan hier. Men kan dus niet een volledige parallel trekken, maar er wordt daar toch onmiskenbaar in den nieuwen bouw teruggegrepen naar meer massa in den gevel, naar meer muurwerk en tot op zekere hoogte naar isolatie. De isolatie schijnt daar een veel minder groote rol te spelen in de hoofden der architecten dan hier te lande, waar juist de isolatie een geweldige beroering teweeg bracht. Want men gebruikt allerlei materialen op dit gebied". En verder: „Waarin bestaat nu veelal die groote, overdreven venster- of glaswoede? Aestetisch is men thans gewend geraakt — en daar zit ook wat in — aan de breede, horizontale ramenreeksen, dikwijls alleen maar afgewisseld door een enkele stijl van ijzer. Plaatst men in deze reeksen, kleine vertrekken, dan komt men tot heele wanden van glas, die voor de kleine woningen misplaatst zijn, doch niet voor grootere gebouwen, die wij met lucht willen behandelen. Zelfs de rijke woning kan dit tot op zekere hoogte niet verdragen, omdat men daarmede een rem aanlegt voor de mogelijkheid tot luchtconditionneering. Zooals Prof. van der Held zeide, is het enkelvoudige raam bij groote koude niet aangenaam. Indien men dit dus niet goed voorziet van een behoorlijk radiatoroppervlak met een behoorlijke warmteontwikkeling, welke langs de vensterbank opstijgt naar het raam toe, moet men verwachten, dat onbehaaglijkheid haar intrede doet in de woning. Men moet dus in een dergelijke woning overgaan tot hetgeen de Amerikaan noemt: het „splitsysteem". Daaronder versta ik, dat men de warmtebehoefte splitst van de ventilatie. Men maakt dus een volledige verwarming, waarbij men zich behaaglijk voelt, plaatst derhalve een voldoende verwarmend oppervlak onder het venster en afzonderlijk schept men een stelsel van ventilatie, van luchttoebereiding, vochtigheidsonttrekking of dergelijke. Dit is dus een dubbel systeem. Men kan echter veel goedkooper de verwarming combineeren of vasthechten aan de ventilatie. Maar dan zullen de te groote vensters en het koude buitenoppervlak moeten verdwijnen, anders wordt de omgeving van de ramen onbewoonbaar."... „Welken invloed zal nu het voortschrijden van de luchtconditionneering of de grootere aandacht, die wij aan de verwarming schenken, uitoefenen op de plannen van den architect? Zeer zeker het weglaten van de zeer groote breede glasvlakken, die zich in kleine woonkamers bevinden. Men zal weer moeten terugkeeren tot de vensters in meer ouderwetschen zin. Men zal de vensters zeer hoog moeten aanbrengen. Dat wil zeggen: de bovendorpel zal als het ware vervallen en zeer zeker zal het muurwerk moeten verdwijnen, dat zich tusschen den bovendorpel en de plafonneering bevindt. Want de lichtinval is in hooge mate afhankelijk van de hoogte. Wanneer het licht langs het plafond komt binnenscheren, kan men verwachten, dat het licht zeer veel invloed zal uitoefenen diep in het vertrek. Daarin heeft men aanwijzingen tot versmalling der ramen. Het raamoppervlak verkleint wel, maar wij winnen dan toch den invloed van licht en zon terug. Op deze wijze vindt men voor die versmalling een compensatie."

Ir. Huygen heeft hier dus op het oog de toepassing van smalle verticale ramen, die hij voor ons klimaat verkiest boven de horizontale raamreeksen. Andere sprekers waarschuwden echter om de vormgeving van de architectuur te laten bepalen door een warmtetechnicus, daar dit de taak van den architect is. In de samenvatting wordt nog eens op deze kwestie teruggekomen:

„In het algemeen bleek men dienaangaande (over de vraag, of de architecten bij het ontwerpen van bouwwerken zich bij de vormgeving al dan niet dienen te richten naar de eischen, die de aanleg van een eenvoudige luchtbehandelingsinstallatie stelt, dan wel of de luchtbehandelingsinstallatie zal moeten worden aangepast aan den vorm en de constructie van het gebouw bepaald door den architect) de opvatting te zijn toegedaan, dat aan den architect het vrije en onafhankelijke oordeel over de vormgeving moet worden gelaten, waarbij mag worden verwacht, dat hij bij de vaststelling van vorm en constructie van het bouwwerk rekening zal houden met de hem door deskundigen verstrekte gegevens betreffende de wisselwerking, die tusschen vorm en constructie van het gebouw eenerzijds en installaties en voorzieningen voor verwarming of luchtbehandeling, verlichting, ventilatie, hygiëne enz. anderzijds, bestaat. In het bijzonder de vorm en uitvoering van de ramen zullen een ernstige overweging waard zijn, daar bij de tegenwoordig meest gangbare constructies van ramen als algemeen gemiddelde mag worden aangenomen, dat door de ramen ongeveer de helft van de totale warmteafgifte van een gebouw plaats vindt. Bovendien zijn de ramen veelal de oorzaak van het optreden van onaangename koude luchtstroomen binnenshuis." Wanneer het dus een onderwerp van luxe betreft, waarbij de economie een ondergeschikte rol speelt, is het om thermotechnische redenen niet zoo erg als de architect aan het fantaseeren slaat, maar bij een blok arbeiders- of eenvoudige middenstandswoningen, dat van een centrale luchtbehandelingsinstallatie moet worden voorzien, moet de architect wel degelijk rekening houden met de eischen door de verschillende hygiënische installaties en voorzieningen gesteld, met het oog op de financieele draagkracht der toekomstige bewoners. Men ziet, in dit kleine werkje worden verschillende „brandende" kwesties onderzocht en nu eens vanuit een voor velen ongewone gezichtshoek bekeken. Wij kunnen de bestudeering van dit nuttige werkje aanbevelen.

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101).

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 25 APRIL 1942 NUMMER 17

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

DOCUMENTATIE VAN ONS NATIONALE BOUWKUNDIGE BEZIT.

Aan de geschiedenis van onze eigen vaderlandsche bouwkunst wordt in het algemeen aan onze onderwijsinstellingen, zoowel aan de middelbaar-technische- als aan de hoogere technische opleiding, waar de huidige architectengeneratie werd opgeleid, te weinig „gedaan". Ja, een buitenstaander zal het ongelooflijk voorkomen, dat in Delft menig bouwkundig ingenieur is afgestudeerd, die nooit een college in de Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst heeft gevolgd, om de eenvoudige reden, dat dit tijdens de jaren, dat hij dit college had dienen te loopen, niet gegeven werd.

„Onbekend maakt onbemind", een oud maar waar spreekwoord, dat ook hier van toepassing is. Hoe weinigen weten van onze vaderlandsche architectuur meer dan enkele namen: Jacob van Campen, Lieven de Key, Vredeman de Vries, Pieter Post, Hendrick de Keyzer! Deze namen wekken dan vage gedachten-associaties met de bekendste onzer oude monumenten: het Amsterdamsche stadhuis op den Dam, de Vleeschhal in Haarlem, de stadhuizen van Delft, den Bosch en Maastricht, het Mauritshuis, enz. Maar hoe nu die architecten-namen bij deze gebouwen behooren, och dat zijn bijzonderheden waar men maar liefst niet te diep op moet ingaan!

Maar . . . vraag dienzelfden vakgenooten eens wie er deelnamen aan de Beursprijsvraag te Rotterdam; wie het station in Helsingfors bouwde; de raadhuizen in Stockholm en Oslo; de wolkenkrabber van Amsterdam, de verschillende Bijenkorven, van Nelle of de Apollohal! Het zal U blijken dat de architect voor het werk van zijn eigen generatie een levendige belangstelling heeft en in het algemeen zeer goed op de hoogte is. Waarom aan de ééne zijde deze onverschilligheid, nl. voor onze historische bouwkunst, en aan de andere zijde die drang om op de hoogte te zijn van het gebeuren in eigen tijd?

„Onbekend maakt onbemind" is het antwoord dat hierop hierboven reeds werd gegeven en het verklaart de vraag ten deele. Maar er zijn nog andere redenen aan te voeren.

Achter ons ligt een periode, waarin het bouwkundig experiment misschien als nooit tevoren hoogtij vierde. Ieder zocht naar nieuwe mogelijkheden, nieuwe constructies en nieuwe vormen. Dit zoeken naar het nieuwe leidde den geest af van de studie of zelfs maar van het hebben van belangstelling voor het historisch gegevene.

Bovendien was de achter ons liggende periode die van de individualistische levenshouding. Ieder architect die zichzelf respecteerde — en wie doet dat niet gaarne! — voelde zich tegenover zichzelf verplicht in ieder werk iets eigens, iets wat „noch nie dagewesen" was te leggen. De — we mogen nu wel zeggen „ontaarde" — kunst der Amsterdamsche School vormde in deze ontwikkeling wel het hoogtepunt en de nawerking van deze school is tot op heden nog steeds merkbaar. Ook dit streven naar individueele scheppingen leidde er niet toe, dat men zich met belangstelling zette tot de studie van onze oude bouwkunst en overgeërfde vormentaal.

De oude overgeleverde vorm had afgedaan, was hoogstens bruikbaar voor restaurateurs en zelfs die waren het hiermede niet altijd eens en bouwden soms heele theorieën op om te verdedigen, dat ook restauratiewerken in „modernen" stijl behoorden te worden uitgevoerd, waarbij de wensch ongetwijfeld de vader van de gedachte was!

Thans staan we op een keerpunt. De gemeenschapsgedachte wint veld en treedt in de plaats van de individualistische wereldbeschouwing. Dit zal van grooten invloed zijn op de architectonische opvattingen. Wij zullen niet meer streven naar het bijzondere, het opvallende, het buitennissige, naar de individueele expressie, maar wij zullen er naar streven ons zelve weer te onderwerpen aan de algemeene regelen die het goede bouwen beheerschen; regelen die wortelen in onzen bodem, ons klimaat, onzen volksaard, ons landschap en onze eigen traditie.

Wij zullen weer erkennen dat ieder bouwwerk deel uitmaakt van een grooter geheel, waar het in behoort te passen. We zullen weer allen leeren verstaan, dat het tegen de regelen is, wanneer ons werk brutaalweg alle aandacht voor zich opeischt, door als het ware uit zijn omgeving naar voren te dringen. Het goede bouwwerk voegt zich in zijn omgeving en draagt tot de schoonheid daarvan bij.

Wil dit zeggen dat wij in de toekomst de nieuwe mogelijkheden die ons geboden worden door de techniek niet zullen gebruiken en dat deze hun stempel niet op ons werk zullen drukken? Wil dit zeggen dat wij stil zullen blijven staan en ons zullen bepalen tot het gebruik van overgeleverde vormen en constructies?

Geenszins!

Integendeel, de komende bouwstijl zal wel wortelen in de traditie, doch passen bij den komenden tijd en daar de uitdrukking van zijn.

Doch om het zoover te brengen zullen wij met de materie moeten worstelen en nog zijn we zoover niet! Thans is het oogenblik daar om ons te bezinnen en het moment is gunstig om aan te vangen met hetgeen voor de hand ligt en vraagt om gedaan te worden; datgene waar we jarenlang achteloos aan voorbij zijn gegaan: weer kennis nemen van onze bouwkunstige monumenten èn van het simpele bouwkundige werk, dat het karakter van onze kleine stadjes en van onze dorpen en het platteland bepaalt.

Daarvan kunnen wij leeren hoe de regelen voor het goede bouwen in ons land zijn. Een eeuwenlange ervaring is in deze werken opgehoopt. Door zorgvuldige en liefdevolle studie van dit overgeërfde bouwkundige bezit, zullen wij in staat zijn het vakmanschap van onze vaderen te doorgronden en zullen wij het hoe en waarom weer gaan begrijpen van constructies die ons thans niets zeggen. En dan zal ongetwijfeld ook blijken, dat kennen liefhebben beteekent!

Documentatie van ons nationale bouwkunstige bezit, dat is hetgeen thans noodzakelijk is om dit bezit voor de huidige en voor de toekomstige architectengeneraties te ontsluiten. Het is het voor de hand liggende werk, dat reeds jarenlang vraagt om gedaan te worden; waar ook enkelen zich reeds aan gegeven hebben en dat — wanneer allen meehelpen — op zijn beurt weer kan helpen bij het regeneratieproces dat wij allen zullen moeten doormaken om ons om te stellen van de individualistische levenshouding op het besef dat wij architecten in ons werk slechts de gemeenschap hebben te dienen.

In dit verband moge gewezen worden op het werk van enkele groepen Delftsche bouwkundige studenten, gepubliceerd in het Bouwkundig Weekblad No. 18 van 1940 en No. 49 van 1937, op de publicaties van architect D. Verheul en op de plannen van de Stichting voor documentatie van landelijke bouwkunst.

Ook moge hier herinnerd worden aan een artikel van Dr. Ir. G. A. C. Blok „Belangstelling voor oude monumenten" in het B.W.A. van 1 Nov. 1941, waarin de schrijver o.m. pleit voor het kweeken van meer belangstelling voor oude architectuur-monumenten bij de architecten en voor het stichten van een architectuur-museum met een Rijksverzameling op het gebied onzer bouwkunst.

Hier ligt ongetwijfeld een belangrijke taak voor de vakgroep „architecten" van de Nederlandsche Cultuurkamer. Deze vakgroep zal de documentatie van ons nationale bouwkundige bezit ter hand kunnen nemen en dan moet een weg worden gevonden om daarbij zooveel mogelijk alle architecten en studeerenden in te schakelen.

Om eens een voorbeeld te noemen: Bij de opleiding voor bouwkundig ingenieur aan de T.H. wordt van ieder student verlangd dat hij een aantal opmetingen van oude gebouwen zal maken. Tot op heden bleven deze opmetingen in den regel bij den desbetreffenden student in portefeuille, doch het werk zou ongetwijfeld met nog meer genoegen worden verricht, wanneer de student hierbij wist met zijn opmeting mede te werken aan de documentatie; wanneer dus zijn teekening straks deel zou uitmaken van de Rijks-verzameling!

Het ligt voor de hand dat het dan uit zou zijn met het telkens opnieuw opmeten van steeds hetzelfde onderwerp (b.v. het poortje van het Prinsenhof!) door opeenvolgende studentengeneraties. Er zou een vast plan moeten komen, waarnaar gewerkt wordt. Bovendien is er alles voor te zeggen, dat de student door zijn werk op deze wijze een kleine tegenprestatie levert voor de belangrijke geldelijke offers, die de Staat gedurende zijn studiejaren brengt om hem tot architect op te leiden!

Resumeerende komen wij dus tot de volgende punten:

a. De kennis van onze Nederlandsche Bouwkunst en haar geschiedenis moet worden bevorderd en verspreid.
b. De documentatie van ons nationale bouwkundige bezit moet worden georganiseerd en ten uitvoer worden gelegd met inschakeling van zoo mogelijk alle beschikbare krachten.
c. De stichting van een nationale architectuurverzameling (die voor ieder belangstellende toegankelijk moet zijn) moet worden voorbereid en stappen moeten worden gedaan om tot coördinatie op dit gebied te komen.

Ir. H. VAN VREESWIJK.

Zeist, 31 Maart 1942.

ARCHITECTUUR EN BOUWBEELDHOUWKUNST IN DUITSCHLAND.

DUITSCHE ARCHITECTONISCHE EN PLASTISCHE KENMERKEN

Er is, wat de grondtoon van de hedendaagsche Duitsche architectuur betreft, gesproken van een wedergeboorte eener wedergeboorte. Hoe wij ook over de oplossing van de verhouding individu (functie) en maatschappij (vorm), welke in het Duitsche neo-klassicisme tot uitdrukking komt, mogen denken, zij kan in ieder geval leiden tot een voor allen aanvaardbare gevolgtrekking, namelijk deze, dat het begrip stijl, bevrijd uit zijn statische beklemming, dynamisch is. De opeenvolging van wedergeboorten, niet slechts de overtuiging van de Boeddhisten en de oude Indiërs, maar ook van de Germanen en Westersche mystici weerspiegelt de opeenvolging van de ontwikkelingsphasen, overeenkomstig de stadia van bewustzijn of bewustwording, waarin de scheppende kunstenaars in bepaalde tijdperken verkeerden. Hegel's opvatting dat kunst een bewustzijnsphase is van den mensch, die wij eens te boven zullen komen en dat zij niet in staat is, ons ooit te brengen tot de bewustwording van „het absolute" schijnt voor het tegenwoordige Duitschland in geen geval te gelden. Hegel oordeelde den mensch aan de kunst ontgroeiende of reeds ontgroeid. De kunst kon volgens hem niet verder; het wijsgeerig tijdperk zou de kunst te boven zijn

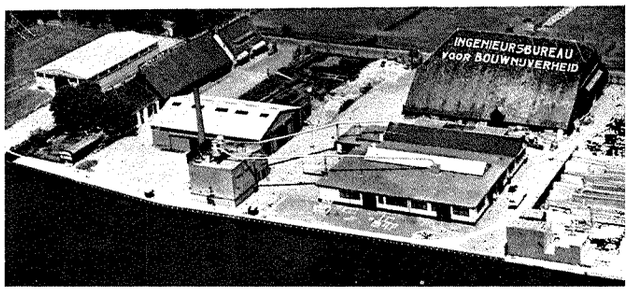

N.V. INGENIEURS-BUREAU VOOR
BOUWNIJVERHEID
KANTOOR, TIMMERFABRIEK EN OPSLAGTERREIN
OEGSTGEEST TELEF. LEIDEN 20341 (2 lijnen)

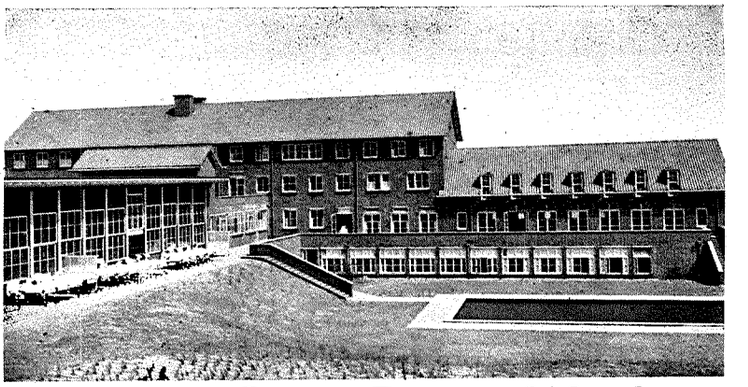

Bouw- en Gew. Beton-Werken
volgens nauwkeurig werkplan in zeer korten tijd

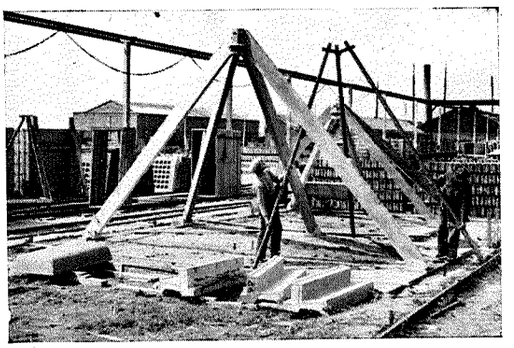

voor moderne betonconstructie

N.V. SCHOKBETON
ZWIJNDRECHT
TELEFOON 4268

SCHOKBETON-
BIMSBETON-
EN KUNSTBETON-PRODUCTEN

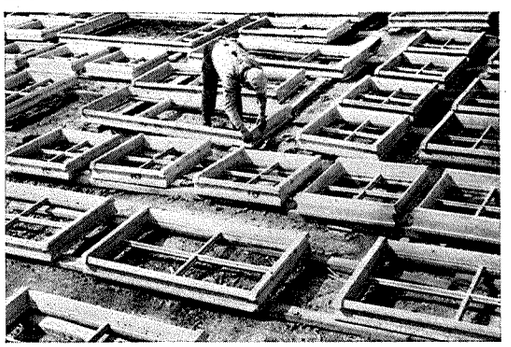

Reiba

Gekleurde Bitumineuze vloeren

voor

Scholen, Restaurants, Kantoren,
Woningen enz.

In zuurbestendige uitvoering
laboratoria e.d.

Geluiddempend, duurzaam, stofvrij, hygiënisch

Direct leverbaar

N.V. KEY'S ASPHALTFABRIEK
WITTE HUIS, WIJNHAVEN 3, ROTTERDAM
TELEFOON 73475
KANTOOR TE MAASSLUIS

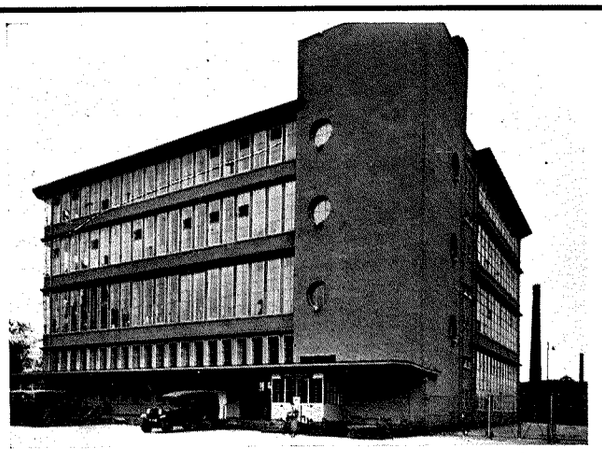

WIJ LEVERDEN VOOR HET STATIONSPOSTKANTOOR TE UTRECHT (RIJKSGEBOUWENDIENST) ca. 1200 M² MEVRIETPLATEN DIK 7 CM VOOR DAKISOLATIE

MEVRIET

DE ISOLEERENDE BOUWPLAAT
OOK IN HET WERK GESTORT

VOLUMEGEWICHT 0.567. WARMTEGELEIDINGSCOËFF. 0.077
GELUIDSABSORPTIE COËFF. BIJ 5 cM DIKTE EN 500 FREQ. 36 %

Bestrijding van Koude, Warmte,
Lawaai, Lucht- en Klopgeluid

VRAAGT DRUKWERKEN EN RAPPORTEN
GRATIS ADVIEZEN EN BEREKENINGEN
N.V. MEVRIET. LULOFSSTR. 75 DEN HAAG TEL. 112187 (3 LIJNEN)

FOTO ARCHITEKTUR UND BAUPLASTIK DER GEGENWART

WOONHUIS VAN DIEZ BRANDI

en er zich weldra geheel van hebben ontdaan — en de kunst was z.i. ook overbodig, waar de weg der zuivere rede voor ons ligt. De musea beschouwde hij als de lugubere grafkelders, waarin de kunstwerken op rijtjes staan bijgezet. (Werke, X, bl. 1, 132). Ons tijdperk reageert hierop in zekeren zin, door opnieuw te speuren naar de magische oorsprongen van kunst en cultuur, een term, die in de eerste plaats aan Hegel's tijdgenoot, Fr. von Baader, maar tevens aan Paracelsus herinnert. Voor een organischen groei van de architectuur is het bovendien, naar de meening van Prof. Hessing, noodzakelijk, dat de waarden, verworven in een vorige phase niet als een volkomen negatie de volgende vormen, maar daarin volgens het beginsel van de superpositie als een betrekkelijke ontkenning zijn vervat. Het is van belang, na te gaan, hoe Duitschland deze waarden in zijn architectuur verwerkt. Van de positivistische en rationalistische stroomingen in de bouwkunst mag men, ook nu men zich op haar magische elementen bezint, zeggen, dat zij grooten invloed hebben uitgeoefend. Zoodra het inzicht baanbrak, dat de bouwkunst ook psychische en geestelijke waarden heeft tot uiting te brengen, trad een rustpoos in. Voor zoover deze stroomingen, met verloochening van haar uitgangspunt, de genoemde waarden wel trachtten te verwezenlijken, bleek er een belangrijk hiaat te zijn tusschen het bewustzijn van de gevers, de architecten en de ontvangers, de verbruikers, de bewoners, de bevolking, een hiaat, dat de zuiverste figuren ronduit erkenden. Duitschland, het experimenteeren moe, sloeg met krachtige hand een ander accoord aan: wedergeboorte der wedergeboorte. Het herinnerde zich de woorden van Karl Friedrich Schinkel uit 1834: „dat het er in de bouwkunst niet om gaat, het historische te herhalen, maar iets nieuws te scheppen, dat een voortzetting van de geschiedenis toelaat". Verder, uit zijn „Gedachten over bouwkunst" de zinnen, die naar zijn opvatting het essentieele van het scheppende bouwen uiteenzetten: „Het kan bij een bouwvraagstuk niet de vraag zijn, wat van de bekende, nuttige dingen in de wereld behoort tot de uitvoering er van, maar er staat een zuivere idee van den eenig mogelijken aard van een werk in de

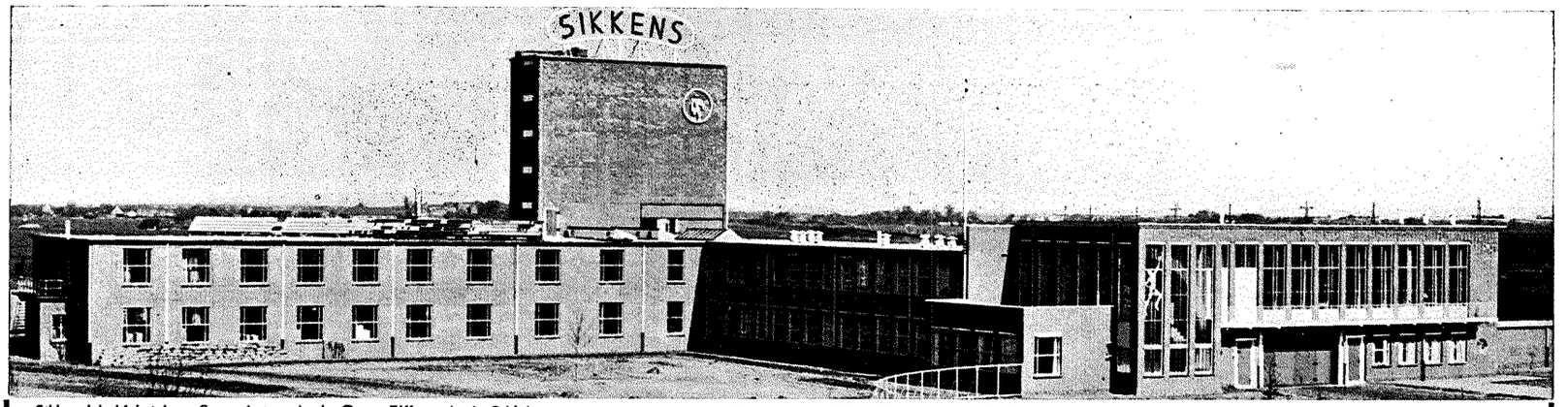

Sikkens' Lakfabrieken, Sassenheim Arch. Corn. Elffers, Arch. B.N.A

NOORDWIJK - TEL. 2337
DEN HAAG - TEL. 775592

N.V. Mij. „ERICA" Aannemersbedrijf
v.h. W. P. DE VREEDE
BOUW- EN GEWAPEND BETONWERKEN

IN ELK GEBOUW VAN ENIGE BETEKENIS

LIFTEN

J. C. van STRAATEN's
LIFTEN- EN MACHINEFABRIEK N.V.
'S-GRAVENHAGE

GEEN OLIEVERF MEER?

Dan sauswerk, dat aan de hoogste eischen voldoet, met de bindmiddelen

QUELLOSE- in poeder
SCHILDERSLIJM-M-
in pasta

VERKOOPCENTRALE
W. A. Scholten's Fabrieken
Afd. Lijm- en Verfproducten
FOXHOL (Postbus 2, Hoogezand)

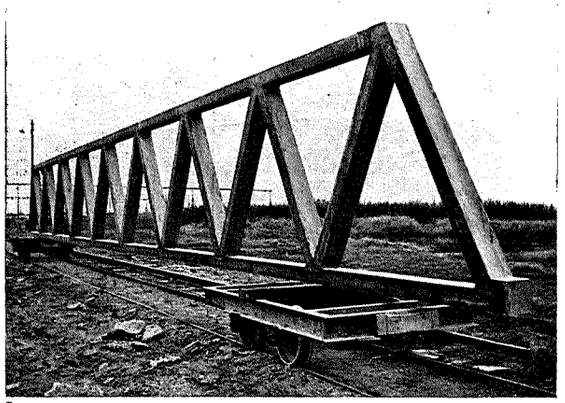

VAKWERKLIGGER LANG 18 M., HOOG 1.80 M.
VOOR BELASTING 1000 KG/M, EIGEN GEW. 225 KG/M.

N.V. SCHOKINDUSTRIE ZWIJNDRECHT

(TELEF. 6138 DORDRECHT)

VERVAARDIGT VOLGENS HET SCHOKPROCÉDÉ
(NEDERL. OCTROOI No. 36029)

HEIPALEN
DAMPLANKEN
DAMPALEN
AFSPANMASTEN
LICHTMASTEN
HOOIBERGROEDEN
KEERWANDEN
OPLANGERS
TROTTOIRBANDEN
KOLOMMEN
GORDINGEN

VAKWERKLIGGERS

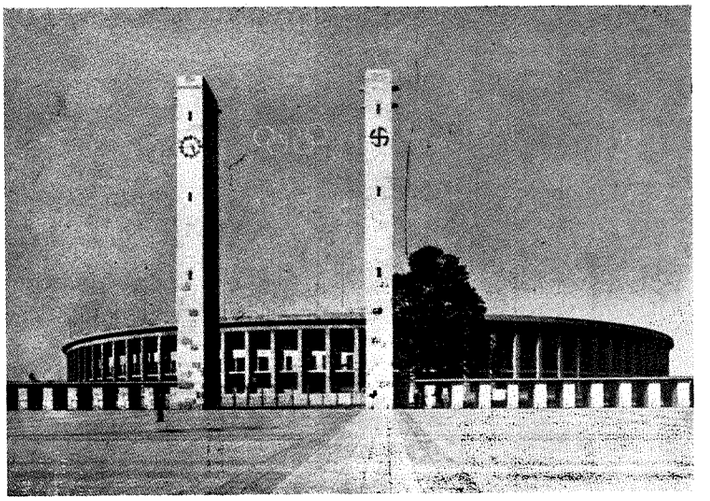

FOTO ARCHITEKTUR UND BAUPLASTIK DER GEGENWART

OLYMPISCH STADION TE BERLIJN. ARCH. WERNER MARCH

ziel van den architect — daarna eerst ontstaat de vraag, welke de noodzakelijke middelen zijn ter verwezenlijking van deze nieuwe, in volkomen vrijheid ontwikkelde idee. Het zou met de bouwkunst treurig gesteld zijn en zij zou haar plaats onder de kunsten niet verdienen, wanneer alle noodzakelijke bijzondere stukken reeds gereed lagen en er aan niets anders te denken zou zijn dan aan een nieuwe samenvoeging dezer elementen, — een schamele taak voor het verstand." Nu is uit deze woorden door de aanhangers van het nieuwe bouwen een geheel andere gevolgtrekking gemaakt dan die, welke thans in Duitschland is aanvaard. Voor beide stroomingen geldt, dat stijl als uitdrukking van een tijdgeest beschouwd, eerst kan worden onderscheiden, nadat zijn vormen te overzien zijn en niet gedurende de ontwikkeling. Er kan nog geen stijl zijn en het was in dit verband, dat Adolf Hitler in 1933 zeide, „dat men slechts kan hopen, dat onze beste menschen door de voorzienigheid gekozen zullen worden, om uit hun door het bloed bewogen innerlijke wezen de ons thans gestelde taak even souverein op te lossen als dit b.v. de arische volken van de oudheid was gelukt." Van beslissende beteekenis achtte hij het slechts, „dat wij door de bewuste ontwikkeling van de ras-substantie, die ons volk draagt alsmede door de souvereine proclamatie van zijn wezen en de wereldbeschouwing, die daarmede in overeenstemming is, een kern vormen, die gedurende langen tijd zijn scheppenden geest kan laten uitwerken."

Uit dezen geest wordt in Duitschland dus over den „tegenwoordigen stijl" beraadslaagd. De eerste groote Duitsche architectuurtentoonstelling in 1938 gaf aanleiding tot de opmerking, dat een deel van de gebouwen in klassieken, een deel in Romaanschen en nog een ander deel in landelijken stijl was gehouden, waarbij als maatstaf werd aangenomen het gebruik van zuilen, torens en spitsdak. Deze drie antwoorden, die ook menigeen buiten Duitschland moet hebben gegeven, daar het op een afstand uiterst moeilijk was, in de verschillende uitingen een eenheid te onderscheiden, zijn volgens Werner Rittich, die in een overzichtelijk en rijk geïllustreerd werk het wezen der Duitsche bouwkunst tracht te doorgronden [1]), misleidend, voornamelijk, omdat uit de beoordeeling zelf een opvatting van het begrip stijl blijkt, die uitsluitend naar de buitenzijde der dingen oordeelt en reeds bij het stellen der vraag een antwoord verwacht, dat niet meer mag geven dan een schema, hetwelk men dan tot norm verheven zou willen zien. Daartegenover merkt de schrijver op, dat men in Duitschland beide uitersten, die volgens een vooropgesteld schema stijl wilden scheppen, achter den rug heeft: het historisme, dat de uitwendige vormen van vroegere tijden zinloos toepaste en den stijl der nieuwe zakelijkheid, welker vertegenwoordigers, naar zijn zeggen, meenden alle prestaties van het verleden te kunnen verwaarloozen en alleen met de nieuwe technische middelen een nieuwen stijl te kunnen scheppen. Daarentegen acht hij de bouwkunst gebonden aan grondslagen, die zoowel in het wezen van den scheppenden architect als in dat van den gebruiker, beoordeelaar, kortom den „opnemende" gefundeerd zijn. Ieder ras, zegt hij, heeft een andere betrekking tot het materiaal, misschien zelfs ook een ander statisch gevoel. Harmonie der afmetingen, klaarheid van de tectoniek, evenwicht der verhouding van last en steun kenmerken het statische gevoel van de Noordelijke volken. Daarin ziet hij de oorzaak, waarom het „kubische, zuiver technische" bouwen bij het Duitsche volk geen weerklank kon vinden. Deze gebouwen waren in strijd met het statische gevoel: omdat ook dunne stalen balken in staat zijn een zwaren last te dragen, zette men zich heen over het optische effect van de verhouding steun en last en maakte gebouwen, waarbij breede, meestal nog om de hoeken heen loopende glazen strooken de betonlaag er boven als steun

[1]) Werner Rittich: „Architektur und Bauplastik der Gegenwart", Rembrandt-Verlag, Berlijn, tweede druk, met 187 afbeeldingen.

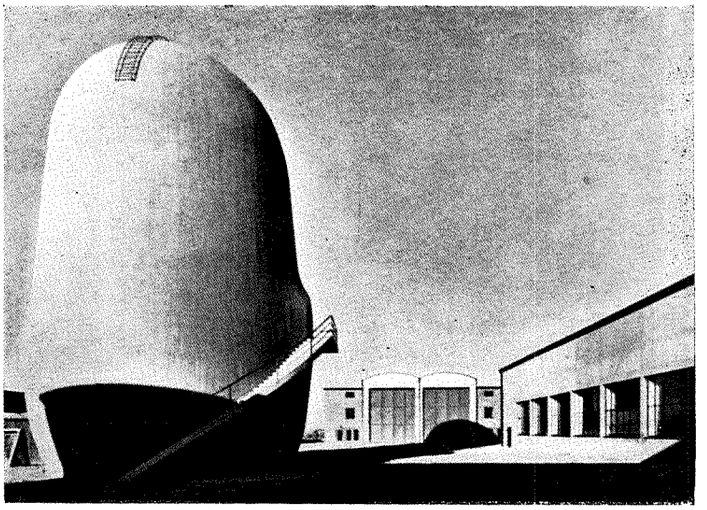

FOTO ARCHITEKTUR UND BAUPLASTIK DER GEGENWART

WINDTUNNEL EN MONTAGEHAL VAN EEN LUCHTVAARTLABORATORIUM. ARCH. BRENNER EN DEUTSCHMANN

schenen te dienen. Zulk bouwen kon naar zijn opvatting geen architectuur worden, die aan het gevoel van een oer-constructie, een organische geslotenheid uitdrukking gaf; de zichtbare en daardoor tot het gevoel sprekende bouwelementen moesten den indruk maken van een kleed, dat over een stalen geraamte werd gehangen. Beide uitersten waren volgens Rittich tot mislukking veroordeeld, omdat aan de conceptie van ieder bouwwerk het voornemen voorafging, het een uiterlijk te geven, dat men voor stijl hield, maar inderdaad slechts een bij voorbaat bedachte schablone was. Het is jammer, dat Rittich's boek, waar het polemisch wordt door zijn generalisaties, onrechtvaardig is jegens de scheppende krachten van de stroomingen, die hij bestrijdt. Ongetwijfeld mag men hun niet verwijten, gelijk hij doet, dat „dit bouwen was litterair denken in plaats van scheppend vormen". Integendeel, de besten hunner hebben juist angstvallig getracht, zich van alle litteratuur vrij te maken, ook van de verheven litteratuur van een Schinkel en van den riddertijd en van De Vignola; oneerlijkheid, wat het uitgangspunt betreft, mag men hun stellig niet verwijten. Dat zij niet slaagden, heeft een andere oorzaak, namelijk deze, dat het bewustzijn van de bevolking de idee, die ook hieraan, in overeenstemming met de theorie van Schinkel, ten grondslag lag, niet in staat was, op te nemen, maar dit kan men bezwaarlijk den architecten verwijten. Evenmin kan men accoord gaan met de opmerking van Rittich, dat de historiseerende richtingen een verdere ontwikkeling bewust uitsloten, de moderne nieuwheid tot iederen prijs wilden. Een zoo schamel pogen mag men den nieuwen stroomingen niet toeschrijven en dit zou ook den grooten tegenstand niet motiveeren, dien zij ontmoetten. Inderdaad zijn de leidende gedachten van het nieuwe bouwen wel van eenigszins wijdere strekking. Ten hoogste is zijn geringschattende omschrijving toelaatbaar als werkhypothese. Hij laat hier n.l. op volgen: „Doordat in het Duitsche bouwen geen schematisme heerscht, maar iedere architect er naar streeft, het hem opgedragen probleem zoo op te lossen, dat het gebouw aan zijn doel beantwoordt en tegelijk in zijn uiterlijk eerlijk de beteekenis en bestemming omschrijft, ontstaat in de bouwkunst vanzelf een rangorde. Hetgeen naar zijn idee groot is wordt zonder terughoudendheid groot gemaakt, — het kleine treedt daarbij op den achtergrond, blijft klein en tracht niet meer te schijnen dan het is. Zoo ontstonden van de representatieve gebouwen de vorm der zuilen, voor de burchten de torens, voor de jeugdherbergen de woonhuistypen van de verschillende landstreken. Overneming of vermenging van vormen had hier wellicht een formeel te beschrijven stijl in de beteekenis van een kunsthistorische categorie kunnen opleveren, maar de gebouwen zouden daarmede hun karakter hebben verloren en niet meer de belichaming van de geestelijke en materieele impulsen van het tegenwoordige denken en leven zijn geweest." (hetgeen derhalve inpliceert, dat zij het volgens Rittich wel zijn). „Al deze hedendaagsche gebouwen," zegt hij verder, „zijn verbonden door denzelfden geest, die de vraagstukken van een innerlijke houding uit aanvat, zich weliswaar van de nieuwe technische middelen bedient, maar met eerbied voor het oude zijn nieuwe scheppingen organisch voegt in de Duitsche levensruimte en zijn cultuurgoederen. Een groot aantal architecten, die hun gebouwen uit den tegenwoordigen levenden geest willen bouwen, heeft opdrachten ontvangen, die in aantal en omvang ongekend zijn." Zij hebben, naar Wittich verzekert, het tegenwoordige levensgevoel zoo in steen weten uit te drukken, dat buiten de vakkringen groote groepen van de bevolking de bouwkunst als haar eigen aangelegenheid beschouwen. Niet de vormen, zegt hij, zijn essentieel voor de waarde der bouwkunst van een tijdperk, niet hun schematisch samenvattende aanduiding, maar de geest en het levensgevoel, die in geheel de architectuur tot uitdrukking komen. Over de waarde der Duitsche architectuur behoeft daarom naar zijn opvatting geen twijfel te heerschen.

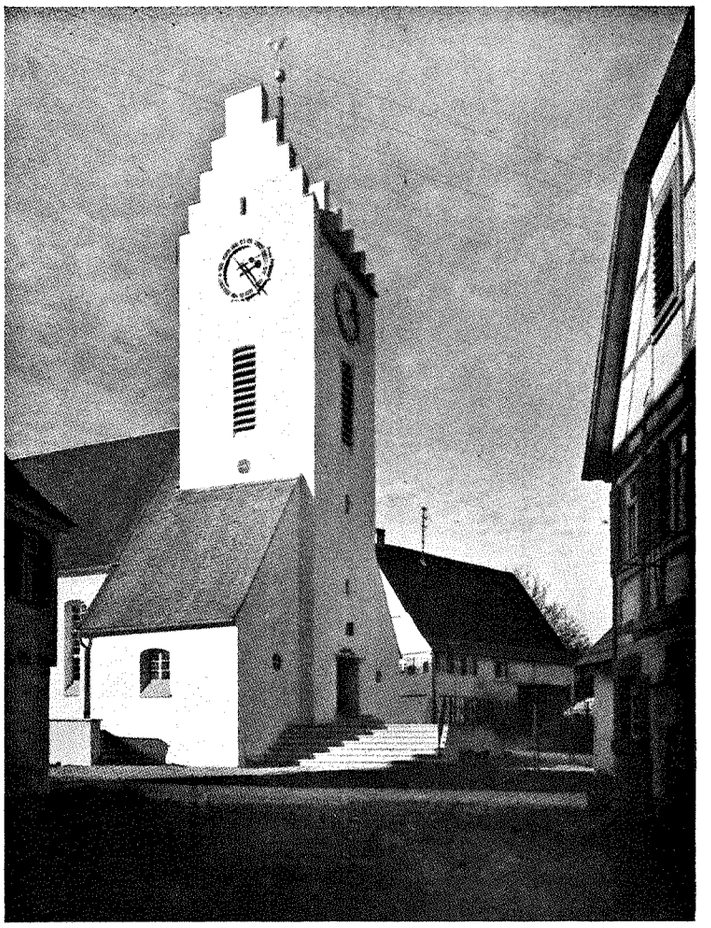

FOTO ARCHITEKTUR UND BAUPLASTIK DER GEGENWART

KERK TE AFFSTÄTT-WÜRTT. ARCH. WILHELM JOST

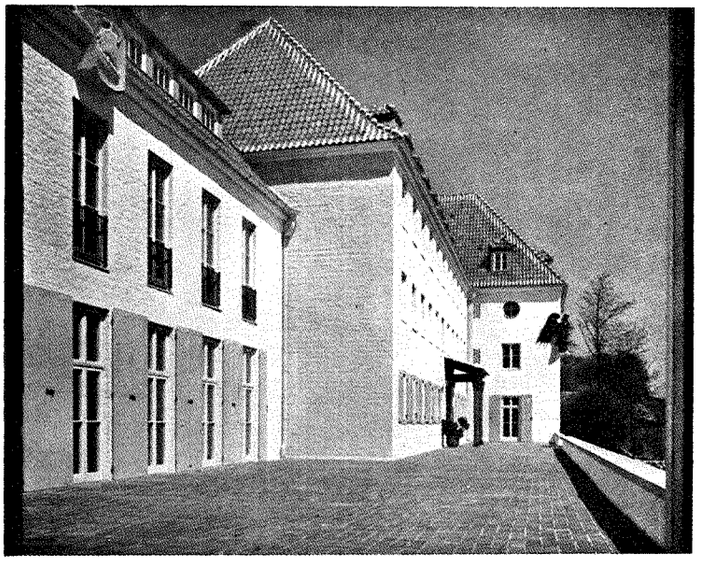

FOTO ARCHITEKTUR UND BAUPLASTIK DER GEGENWART

OEFENSCHOOL DER D.A.F. IN SASZNITZ OP RÜGEN. ARCH. BAURAT J. SCHULTE FROHLINDE. PLASTIEK VAN PROF. PÖHLMANN

In de hier vroeger reeds besproken Königliche Platz te München en het Huis der Duitsche Kunst ziet de schrijver de eerste architectonische projecten in het n.s. Rijk, waarin aan den eisch: architectuur als uitdrukking van het gevoelen van het algemeen, is voldaan. Daar acht hij den geest van den nieuwen tijd steen geworden en hij omschrijft hem als de waardigheid en klaarheid, die overeenstemt met een soldatesk, gedisciplineerd levensgevoel, gebouwen, die werken van de edelste Germaansche tectoniek worden genoemd. „Hun geest", zegt hij, „is sterker dan

FOTO ARCHITEKTUR UND BAUPLASTIK DER GEGENWART

KOCHENHOFSIEDLUNG TE STUTTGART.
ARCH. PAUL SCHMITTHENNER

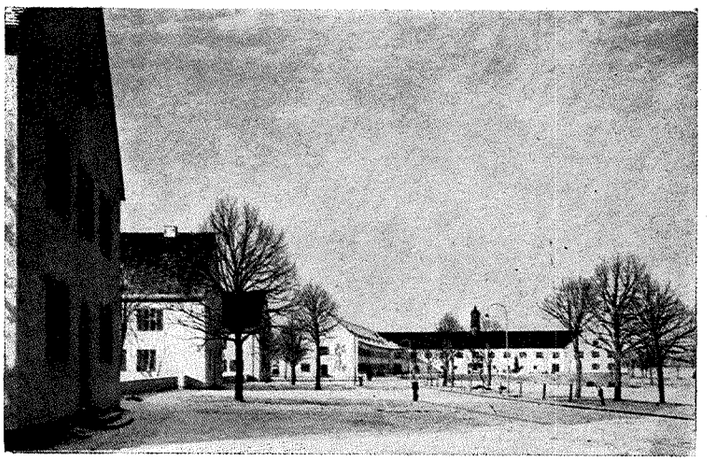

FOTO ARCHITEKTUR UND BAUPLASTIK DER GEGENWART

FLIEGERHORST IN OBERBAYERN.
ARCH. BOUWLEIDING VAN HET RIJKSLUCHTVAARTMINISTERIE

hun vorm, omdat hun bouwmeester (wijlen Paul Ludwig Troost) de innerlijke opdracht voor zijn werk putte uit een idee, die boven het materieele uitstijgt." Troost heeft daarmede volgens Robert Scholz de wetten van monumentale bouwkunst tot nieuw leven gewekt: zij zijn steenen zinnebeelden van de heldhaftige houding van onzen tijd. Doordat dezelfde gezindheid ook op andere gebieden der bouwkunst heerscht, ontstaat een algemeen aspect. Overgeleverde vormen worden daarbij met de bestemming van het gebouw als punt van uitgang, telkens opnieuw

FOTO ARCHITEKTUR UND BAUPLASTIK DER GEGENWART

VOORNAAM WOONHUIS IN EEN SIEDLUNG BIJ MÜNCHEN. ARCH. RODERICH FICK

ontwikkeld, hetgeen o.a. duidelijk wordt gemaakt met eenige gebouwen van prof. Albert Speer, van wien men zich het Duitsche huis ter wereldtentoonstelling te Parijs herinnert; verder is de hoofdtribune op het Zeppelinveld te Neurenberg, in 1938 voltooid, hiervoor karakteristiek. Het volledige complex gebouwen van het Rijkspartijcongressengebied zou bij normale vordering van de werken in 1943 voltooid zijn. Van het hier reeds besproken nieuwe gebouw van de Rijkskanselarij te Berlijn zegt Rittich, dat het aan de buitenzijde de soberheid en de klaarheid heeft, die het oude Pruisische Berlijn eigen is; het interieur belichaamt de waardige representatie, die noodig is, wanneer de leider een der groote machten der wereld ontmoet. Als overige groote gebouwen van de n.s.d.a.p. vermeldt hij de Ordensburgen, waar het leiderscorps en haar afdeelingen worden geschoold; zij herinneren aan de oude ridderburchten. Een idee belichaamt ook het rijkssportveld te Berlijn van 1936, n.l. de Olympische. De architect, prof. Mach, wijst op deze verwantschap. „Naast het stadion zijn het Maifeld als forum, met de Langemarckhalle als templon, het openluchttheater als theatron, de Rijksacademie als gymnasion, het huis van de Duitsche sport als prytaneion en het recreatieterrein als palestra gegroepeerd. Zelfs de heilige boom aan den ingang van den tempel van den Olympischen Zeus, van welks takken een knaap met een gouden mes de kransen voor de overwinnaars afsneed, is teruggekeerd in den Duitschen eik, die thans bij de Olympische poort de binnentredenden groet."

Het grootste bouwprobleem is het net der Rijksautomobielwegen, schepping van wijlen prof. dr. Todt. Zij vermijden stad en dorp; bebouwingsvoorschriften verhinderen lintbebouwing; alle gebouwen, die er langs verrijzen, moeten zich voegen in het landelijk aspect van de streek, waar zij worden gebouwd, steeds op behoorlijken afstand van de wegen zelf. Ook met de vele indrukwekkende bruggen is dit het geval. Organisatie, techniek, natuur en kunst worden zoo, volgens den schrijver tot harmonie gebracht. Functioneel en rationeel in hooge mate is verder de industriebouw; daar heerscht, naar Wittich opmerkt, een „ware zakelijkheid", waar, omdat zij uit de noodwendigheid van den bouw groeit en niet volgens een van buiten af opgelegd schema bedacht is. Zoo ontstaan gedurfde, volkomen nieuwe bouwlichamen, zooals het groote „Windkanal" van het Duitsche luchtvaartproefstation en vele vliegtuighallen. Van de grootscheepsche stedebouwkundige projecten van Prof. Albert Speer, Prof. Hermann Giesler, Prof. Roderich Fick e.a. was hier reeds sprake; zij beoogen een organischen groei van de steden mogelijk te maken. De ontwikkeling van Berlijn in de volgende eeuwen is door Prof. Speer vastgelegd, met een as Noord-Zuid van 38.5 km en een as West-Oost van 50 km lengte als uitgangspunt. Ondergrondsche sneltreinen met vier sporen zullen de woonwijken met het centrum verbinden;

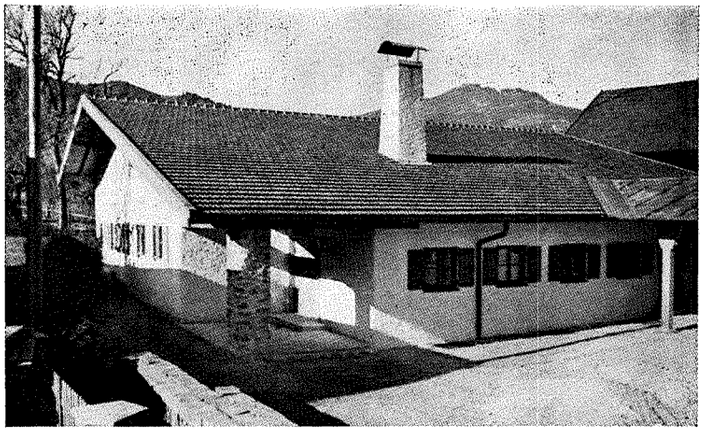

FOTO ARCHITEKTUR UND BAUPLASTIK DER GEGENWART
„PFÄLZER HOF". UNTERAMMERGAU. ARCH. THIEL

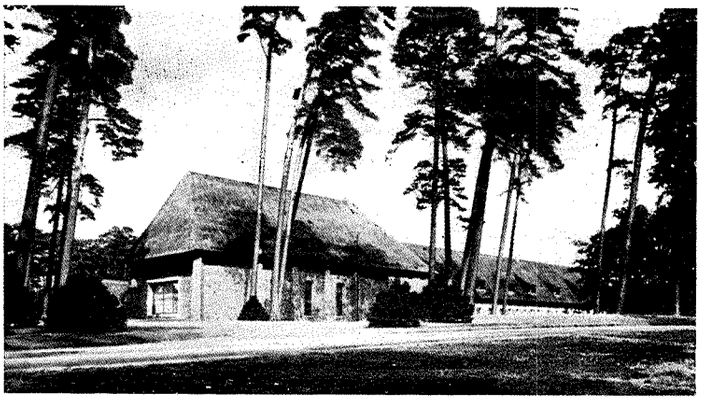

FOTO ARCHITEKTUR UND BAUPLASTIK DER GEGENWART
„CARINHALL" OP DE SCHORFHEIDE. ARCH.: TUCH EN HETZELT

vier breede ceintuurbanen het nieuwe Berlijnsche assenkruis completeeren; Wittich geeft van de bijzonderheden een uitvoerige beschrijving. In de binnenstad zal de bevolkingsdichtheid worden verminderd en worden getracht, deze in sommige gebieden van 400 tot 150 menschen per ha te verminderen. Jaarlijks zullen ongeveer 20.000 woningen worden gebouwd en op de beschikbare terreinen tot groote woongebieden vereenigd; ook hier wordt de gemeenschapsidee gevolgd. Belangrijke veranderingen ondergaan de militaire gebouwen, waar de mannelijke jeugd twee jaren van haar leven pleegt door te brengen. Het kazernetype van voor den oorlog wordt vervangen door gebouwen, die bij allen militairen eenvoud een maximum aan bewoonbaarheid en schoonheid bieden; vooral de gebouwen van de vliegerafdeelingen vereischen bijzondere zorg, omdat officieren en manschappen er een groot deel van hun vrijen tijd doorbrengen. Ook daar komt in de gebondenheid aan den bodem een gezindheid tot uitdrukking, die haar oorsprong heeft in de verhouding tot landschap en mensch, tot traditie en volksaard. Hetzelfde geldt van de nieuwe boerenhofsteden, Siedlungen, jeugdherbergen, jachthuizen. Er is wel haast geen land aan te wijzen, waar de waardeering van den arbeider en den arbeid, vooral ook wat zijn ethische hoedanigheid betreft, grooter was en is dan in Duitschland. Deze houding moest in de nieuwe orde wel tot uitdrukking komen in de landelijke Siedlungen met dubbele en individueele huizen, die buiten de steden en in de omgeving van de industriekernen werden gebouwd. Zij geven een sympathiek beeld van een van de beste eigenschappen van het Duitsche volk, waar de sterke zijn zwakkeren landgenoot van harte gunt, hetgeen hij zelf onontbeerlijk acht. Dezelfde beschermende hand strekt zich uit over de jeugdherbergen, die een beeld geven van groote architectonische variatie; zij zijn ontwikkeld uit den traditioneelen huisvorm van de verschillende landstreken. Zoo, aldus Wittich, groeit de jeugd hier met het volksgoed van het landschap op; het gebouw zelf en het huisraad worden opvoeders, daar de dagelijksche omgang er mede het gevoel voor het volksche, handwerk en cultuur sneller wekt en beter ontwikkelt, dan het door voordrachten kan worden bereikt. Vooral in de Forsthuizen komt dit uit; zij worden bijna principieel uit de materialen van hun omgeving vervaardigd en zoo ontstaat een niet te overtreffen harmonie van deze gebouwen met hun omgeving en dat deze bouwmethode ook op groote schaal kan worden toegepast, bewijst „Carinhall", dat Reichsforstmeister Hermann Göring in het natuurreservaat van de Schorfheide stichtte. In het uitgestrekte gebied van het ideale, individueele huis tenslotte, hebben degenen, die een traditioneele, nationale en door het goede handwerk bepaalde bouwwijze voorstonden, thans de voldoening, dat hun opvatting de alleenheerschappij heeft gekregen. Zooveel is er op dit gebied gepresteerd, dat het volgens Wittich zelfs niet doenlijk is,

dit vele naar typen te rangschikken. Ook hier heeft het beginsel der eerlijkheid gezegevierd; men plakt geen stijlschema buiten op het gebouw en verbergt zijn structuur niet achter een grootsprekenden gevel, die iets moet voorspiegelen, dat niet aanwezig is, maar ontwikkelt uit den door het doel bepaalden plattegrond het gebouw zoo, dat zijn uiterlijk karakter heeft, d.w.z. overeenkomt met zijn innerlijke orde. Zij zijn even ver verwijderd van de architectonische phrase als van de materieele nuchterheid. Aldus ontstonden honderden prachtige landhuizen, waarvan vele afbeeldingen Rittich's boek illustreeren, welke het schoone Duitsche land een nieuwe waarde schenken. Geheel de Duitsche architectuur blijkt te worden beheerscht door een innige betrekking tot het handwerk, die overal te voorschijn komt, omdat iedere ambachtsman de ervaringen en scheppende krachten van zijn beroep steeds opnieuw gebruikt voor zijn werk, hetgeen o.a. het geval is bij de architectonische beeldhouwkunst, aan de ontwikkeling waarvan de schrijver het slothoofdstuk van zijn lezenswaardige werk heeft gewijd.

H. BUYS.

OVERZICHT TIJDSCHRIFTEN.

MODERNE BAUFORMEN, Januari 1942.

Een Duitsche fabriek van vliegtuigen, plan en bouwleiding Dr. Ing. Herbert Rimpl. Uit een architectonisch oogpunt nemen de hangars de voornaamste plaats in. In de goed verlichte zalen van de administratieve gebouwen zijn de afdeelingen voor de technische fabricatie en de verkoop ondergebracht. Bijzondere aandacht is besteed aan de gebouwen voor het welzijn van het personeel. Te midden van een boschachtige omgeving is een gezondheidspaviljoen opgericht, waarin zich bevinden een radiologische installatie, oefenzalen, warme en koude baden, stoombaden en gelegenheid voor radiotherapie, massage en gymnastiek. Evenwijdig aan dit gebouw ligt een sportterrein van 400 m lengte voor spel en openluchtoefeningen met alle benoodigdheden daarvoor. In het oosten bevindt zich een zwembad van 50 x 20 m en een rustweide, die zich tot de bosschen uitstrekt.

Verder bevat dit nummer de vergrooting van de handels- en industriekamer te Cottbus, een zomerhuis bij Wasa in Finland, architect Viljio Rewell. Het dak is bedekt met eternit platen waarin een opening is gehouden, waardoor 4 lange masten steken, waartegen verschillende klimplanten opgroeien.

Ten slotte vinden we in dit rijk geïllustreerde nummer de afbeeldingen van een voorname woning te Milaan, van den architect Giovanni Pestalozza.

DE SCHOUW No. 4. Dit nummer wordt geopend met een artikel door A. J. M. Sassen over de Nederlandsche Kultuurkamer, haar strijd en vrede, waarin o.a. het volgende wordt gezegd: „De taak van de Nederlandsche Kultuurkamer is een veel-omvattende. Zij bevordert de samenstelling van allen, die op het terrein van een harer gilden werkzaam zijn, zij stelt den kunstenaar en de cultuur voortdurend in het licht van haar verantwoordelijkheid tegenover de volksgemeenschap, zij regelt in dit licht de vakkundige, economische en maatschappelijke aangelegenheden der cultuurgroepen. De Kultuurkamer brengt in de vakgroepen een ieder naar zijn beroep onder. De gildeleiding weegt de belangen van de vakgroepen af tegenover die van de andere en legt deze den President der Kultuurkamer voor. Zoo wordt de cultuurwerker ingeschakeld in de gemeenschapsgedachte, aleer hij zijn wenschen kenbaar maakt, zijn rechten op de cultuurverbruikers, het volk. Deze rechten kunnen niet aan het willekeurig particulier initiatief worden overgelaten. Daarnaast heeft de kunstenaar, gelijk de Staat, ook plichten tegenover den Staat, die hem in bescherming neemt." Verder treffen wij aan: „Stijl is collectieve kracht", door Gijsb. J. Bertels, „Van chaos tot cultuur", door J. Buys, „Eenige aanteekeningen omtrent het werken van Nederlanders in Duitschland", door Dr. Ir. G. A. C. Blok, en andere belangrijke studies.

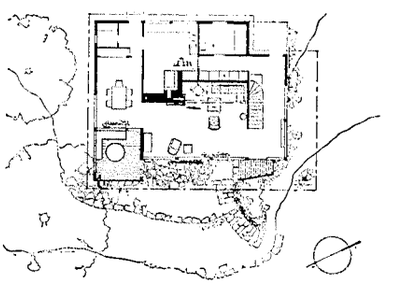

ZOMERHUIS BIJ WASA IN FINNLAND. ARCHITECT VILJIO REWELL. HELSINKI. PLATTEGROND SCHAAL 1 À 450

UIT MODERNE BAUFORMEN

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG

63e JAARGANG 2 MEI 1942 NUMMER 18

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

MODERNE BEGRAAFPLAATSEN.

Zoo lang de mensch bestaat is er het vraagstuk van het: waarheen met onze dooden, geweest. Wij allen kennen de pyramiden van Egypte als wel haast eeuwige gedenkteekenen of liever rustplaatsen van de doode Pharao's. In ons land kennen wij de hunnebedden waarvan de keien een geduchte bescherming gaven aan het graf. Telkens weer zien wij de gedachten over onze afgestorvenen veranderen, telkens weer worden de menschen door andere gedachten beheerscht.

Gedurende eeuwen heeft men in de kerk zelve begraven en wie wel eens de St. Jan in 's Hertogenbosch heeft bezocht, kent de welhaast geheel afgesleten grafsteenen die de vloer der kerk uitmaken. Er zat iets liefs, iets intiems in dat begraven in de kerk, iets van zich één gevoelen met de afgestorvenen, maar ook iets van de gedachte aan het opstijgen tot het Allerhoogste, het Goddelijke.

Later is men om de kerk gaan begraven en nog vindt men hier en daar, vooral in de dorpen, de begraafplaats direct om de kerk. Zoo was het bijvoorbeeld tot voor eenige jaren terug nog in het dorp Heemskerk en in verscheidene plaatsen in ons land. In de steden werd die begraafruimte al spoedig te klein en moest men naar grootere ruimten omzien. Helaas was men aan de lijkenvelden om de kerk gewend geraakt, die min of meer een sombere indruk maakten, waardoor ook de nieuwe begraafplaatsen spoedig het zelfde karakter kregen. Men was nu eenmaal gewoon aan dat type en men bleef nog spreken van kerkhof, de hof bij de kerk dus, of van doodenakker en ondanks de Christelijke leer, welke van wederopstanding spreekt, bleef men de begraafplaats in een sombere, treurige toon houden. Ook de economie sprak een woordje mee, vooral in de latere jaren, om zooveel mogelijk graven op de begraafplaats onder te brengen.

Toch spreekt het oude woord nog van hof, van tuin dus in engeren zin en een tuin veronderstelt nu eenmaal een omtuind en beplant stuk grond zoodat het woord doodentuin beter op zijn plaats zou zijn geweest.

En zoo had de volksmond dan ook voor tal van boomen waarvan de takken in de hangende vorm groeien, dan ook de naam treurvormen, inplaats van de juiste vertaling van het woord pensula, dat hangend beteekent.

Toen men dan ook de begraafplaatsen meer en meer begon te beplanten werden in de eerste plaats die hangende vormen, de treurboomen dus, aangeplant. Er bestond zelfs een speciale cultuur van treurrozen voor de begraafplaatsen, omdat het publiek nu eenmaal leefde in de gedachte dat het zoo hoorde. En zoo vonden de treuriep, treuresch en dergelijke een plaats op onze kerkhoven, waardoor het geheel nog somberder aandeed.

Tot ook hier zich nieuwere gedachten baan braken en men zich bewust werd dat sterven het opstijgen van de ziel naar het Eeuwige beteekent. Dit sprak zich uit in de keuze van de beplanting en zoo zocht men naar de oprijzende Cupressus als vertolking van deze gedachte.

Bij de inrichting van de nieuwere begraafplaatsen werd ook meer en meer de tuinarchitect ingeschakeld, die nu de mogelijkheid vond om de begraafplaatsen te maken tot een weliswaar stemmige, maar vooral ook rustige doodentuin, waar het pompeuze weggewerkt kon worden achter hagen en opgaande beplanting, waar meer eenheid kwam, zonder dat men verviel tot de vlakten vol steenen en kruisen. Door fleurige bloembeplanting en het aanbrengen van groenblijvende soorten boom- en heesterbeplanting werd de nieuwere gedachte, de gedachte welke wij hierboven noemden, tot uiting gebracht. Over het algemeen werd de laatste jaren dikwijls de fout gemaakt en niet in het minst door het publiek zelf, de graven tot bonte bloementuintjes in te richten. In Duitschland had men reeds eerder begrepen dat dit ook niet de juiste weg was en zoo schreef Ernst Lehman nog in het Novembernummer van Gartenbau Im Reich: „Wie aber verbinden wir mit dieser ernsten Umgebung das freudige Bunt der Blumen, dasz es zur schönsten, harmonischen Wirkung kommt? Wie erreichen wir einen einheitlichen Gesamteindruck der Grabstätten und können zugleich den Angehörigen darin gerecht werden, dasz sie, ohne übermaszige Kosten, stets ein gepflegtes Grab vorfinden? Sicher gibt es verschiedene Wege, diese Anforderungen zu entsprechen. Ein solcher Weg sei hier gewiesen."

En dan gaat hij voort over beplanting van de begraafplaatsen te München en Stuttgart, in het bosch gelegen, waar men massabeplanting vind van de eerepreis, een Veronica filiformis. Ook op de Duitsche graven op de begraafplaats Westduin, welke wij straks zullen bespreken, vind men deze beplanting. Wij geven hier enkele foto's uit Stuttgart uit genoemd artikel overgenomen.

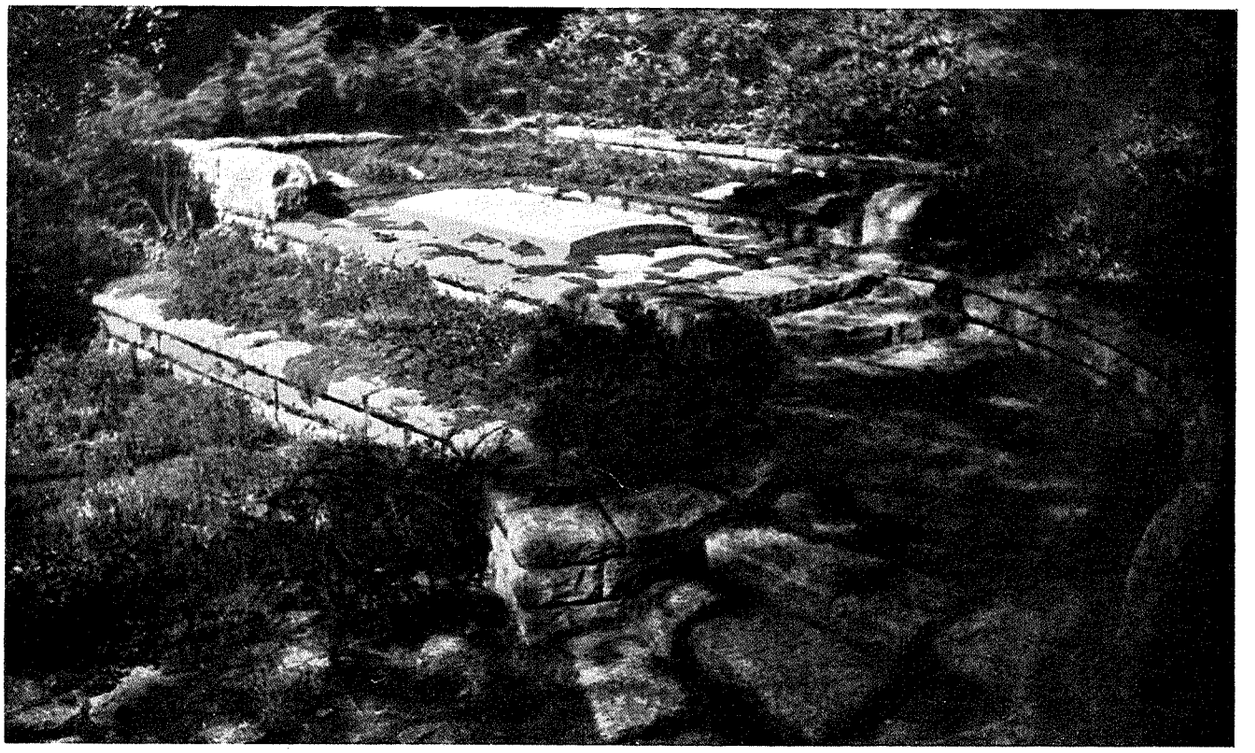

FOTO UIT GARTENSCHÖNHEIT

FAMILIEGRAF

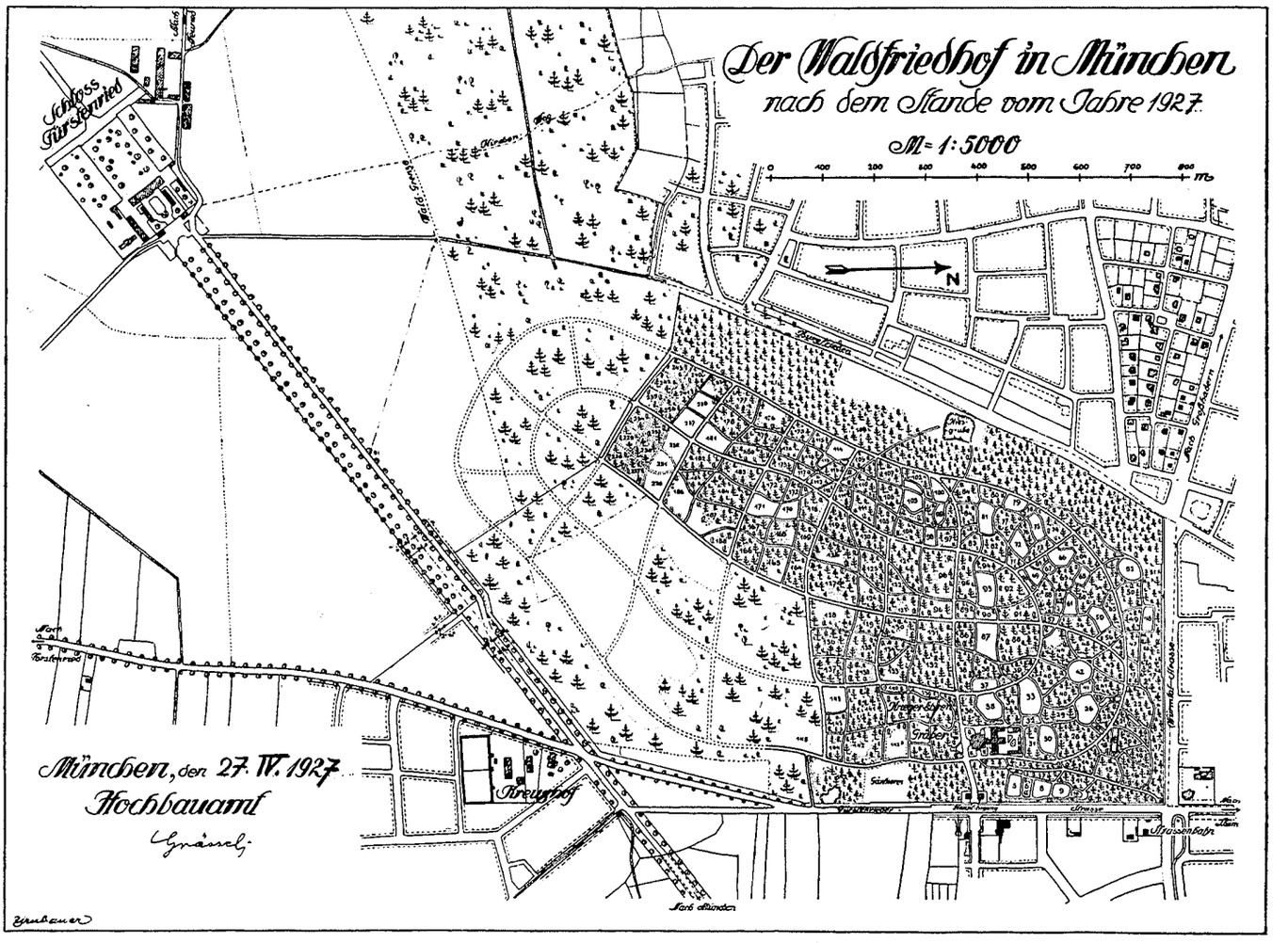

CLICHÉ UIT: GRAB UND FRIEDHOF DER GEGENWART

HET „WALDFRIEDHOF" TE MÜNCHEN. ONTWERP OBERBAUDIREKTOR PROF. DR. GRÄSSEL

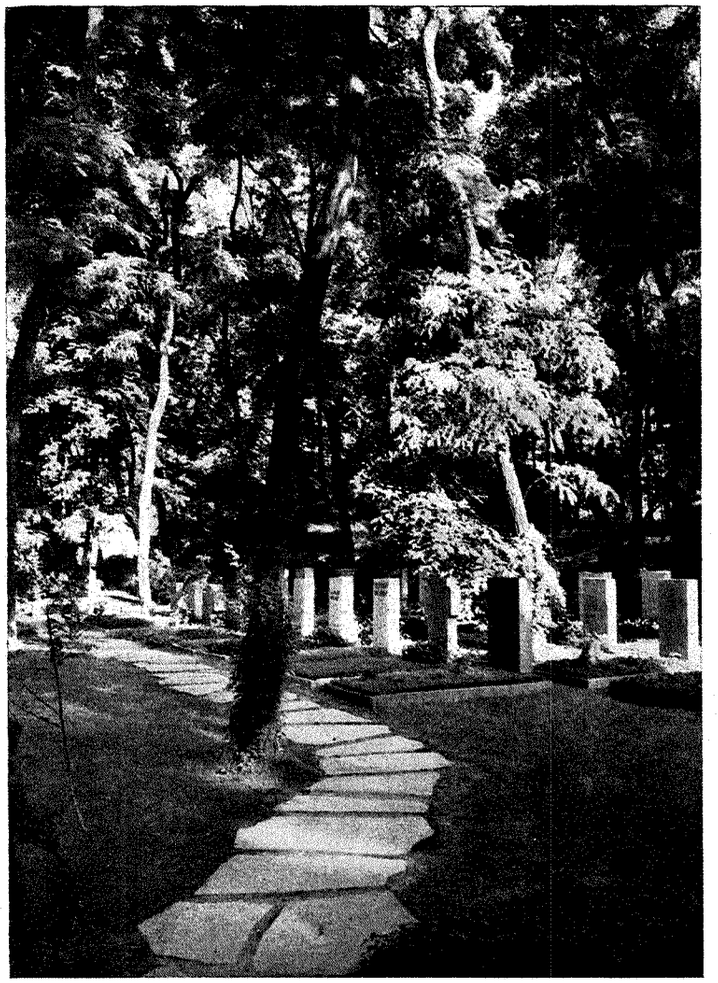

CLICHÉ GARTENBAU IM REICH

OP HET „WALDFRIEDHOF" TE STUTTGART

Dit is dan slechts een onderdeel dat hier besproken wordt van de groote lijn die deze gedachte tot grondslag heeft. En nu wij hier in Nederland ook in die richting zijn gaan werken, nu heeft het zeker zin om dit onderdeel van de tuinarchitectuur dat hier ook nauw samenwerkt met de eigenlijke architectuur (immers ook de gebouwen zijn in dezen geest opgezet met toegangshekken en wat meer tot de eigenlijke architectuur behoort) in ons blad nader te bezien.

En dan staat voorop de indeeling van het kerkhof zelf waarin men in de eerste plaats een rustige verdeeling moet vinden, en niet de indruk van een lijkenveld wordt gewekt en dat men het best kan verkrijgen door zich te laten leiden door de gedachte welke in het Duitsche woord Friedhof besloten ligt, hof des vredes. Zoo moet het zijn, geen oord dat op ons een gruwzame indruk maakt. In „Grab und Friedhof der Gegenwart" van Dr. ir. Stephan Hirzel wordt gewezen op de oorzaken van de min of meer rammelende indruk die de oudere begraafplaatsen uit de vorige eeuw op ons maken. Hij zegt o.m., dat als de wereld met de begraafplaats in contact komt, het slechts is als de dood van onze vrienden of naaste verwanten dit noodzakelijk maakt. Voordien let men er weinig op en dit is mede een der oorzaken dat men tot voor kort, ook in de Duitsche steden, dergelijke slecht ingerichte begraafplaatsen vond. Een streng onderscheid tusschen 1e, 2e, 3e en 4e klasse, pompeuze onsmakelijke versieringen aan de eene kant, lijkenvelden, aaneengerijd, aan de andere kant.

Het kerkhof is een probleem op zich zelf in het stadsbeeld. Door de planlooze uitbreidingen onzer steden in het verleden werden oudere begraafplaatsen ingekapseld en sommige werden opgeruimd. Het moderne verkeer denderde er soms kort langs, van een hof van rust en vrede was geen sprake. Het spreekt vanzelf dat ook de steeds snellere toeneming der bevolking onzer steden het vraagstuk der begraafplaatsen meer acuut maakte. De oude waren of snel vol, dan wel veel te klein geworden en zoo wordt in menige stad, ook in den Haag, de vraag hoe en waar een begraafplaats in te richten, belangrijk. De plaats moet dusdanig gelegen zijn dat zij niet te ver buiten de stad ligt, terwijl de plek zelf ver genoeg moet liggen van het groote verkeer en ver van de drukte zoo dat er werkelijk een rustige intieme sfeer heerscht. Vandaar dat in den Haag een deel van het oude landgoed Ockenburgh werd gekozen, waardoor geen kostbaar bouwland in beslag werd genomen en het er tegen grenzende park de zekerheid gaf dat er werkelijk een rustige sfeer zou heerschen. Voor het inrichten van een begraafplaats is het in de eerste plaats van belang dat de inrichting overzichtelijk is, dat het geheel bedekt is met goed begaanbare wegen, verhard waar het primaire wegen betreft en goede voet-

CLICHÉ DAS REICHSEHRENMAL

DAS REICHSEHRENMAL FÜR UNSERE GEFALLENEN „HEILIGE STRAAT". ONTWERP PROF. KARL WACH

paden naar de onderdeelen. Verder dienen de noodzakelijke gebouwen architectonisch te passen in het geheel. Tenslotte moet het geheel als het ware een groote tuin zijn, een tuin van vrede en rust. Daarvoor is het noodig dat de helaas nog onvermijdelijke indeeling van klassen zoo zij, dat een juiste beplanting en indeeling architectonisch tot een dusdanige oplossing voert, dat de afscheidingen ongemerkt in elkaar overgaan en dat het geheel werkelijk een éénheid vormt. Soldatenkerkhoven kunnen een voorbeeld zijn dikwijls hoe het moet, immers de dood maakt allen gelijk.

Wij geven hierbij een afbeelding van de plattegrond van de nieuwe begraafplaats Westduin te den Haag, welke volgens de Duitsche deskundigen een der beste, zoo niet de beste uit ons land is, wat aanleg en indeeling betreft. Deze begraafplaats, kort aan de kust gelegen, had het groote nadeel aan de zeezijde open te liggen, hetgeen voor de beplanting zeer ongunstig is, maar bij de vele heerschende Westenwinden ook voor de bezoekers verre van aangenaam. Men is daarom begonnen aan de zeezijde een flinke dijk op te werpen welke beplant is met Pinus austriaca, popels en wilgen, waardoor binnen zeer korten tijd een beschuttende wal is verkregen welke de rest voldoende beschermt.

De bestaande beplanting is zooveel mogelijk gespaard terwijl men langs de hoofdwegen een opgaande boombeplanting heeft gezocht van eiken, kleinbladige linden en populieren. De onderdeelen zelf zijn weer omtuind door haagplantsoen waarvoor men, naast groenblijvende soorten, ook vooral besdragers heeft gekozen. Daartusschen vinden wij dan weer beplante strooken, zoodat men nergens groote „lijkenvelden" zal vinden. In de middenas ligt een met boomen omzoomd groot grasgazon waarlangs weer bermen met beplanting, waarachter wij grafkelders en graven vinden.

In de beplanting vinden wij o.m. de navolgende soorten: Quercus ped. Cupressoides, Populus berolinensis foemina, Populus certinensis, Pinus nigra austriaca, Crataegus grignonensis, Cr. Carrierrii, Ilex, Sorbus commixta, Rosa spinosissima, Populus canadensis, Halimodendron argentium, Baccharis halimifolia, Colutea cruenta, Pinus montana, Prunus Lannesiana erecta, Prunus avium pl., Betula verrucosa var. tristis, Thuya Libbii var. aurea, Alnus incana var. laciniata, Symphoricarpus chenaultii, Alnus cordata, Rosa sweet briar, Ulmus camp. Dampierii, Cupressus sempervirens, Rosa seraphinii, verder Juniperus, Ulex, Hippophae, Tamarix, Genista, Sorbus enz.

Buiten de eigenlijke begraafplaats ligt de toegang, welke gevormd wordt door twee breede toegangswegen, gescheiden door een rustige vijver met waterlelies en oeverbeplanting, terwijl links en rechts van de eigenlijke toegangswegen parkeerplaatsen zijn geprojecteerd, welke door een haagachtige beplanting van de eigenlijke toegangsweg zijn gescheiden. Hierdoor wordt ook het voorterrein tot een schoon en rustig geheel gemaakt, waar woelige drukte door parkeerende voertuigen is vermeden.

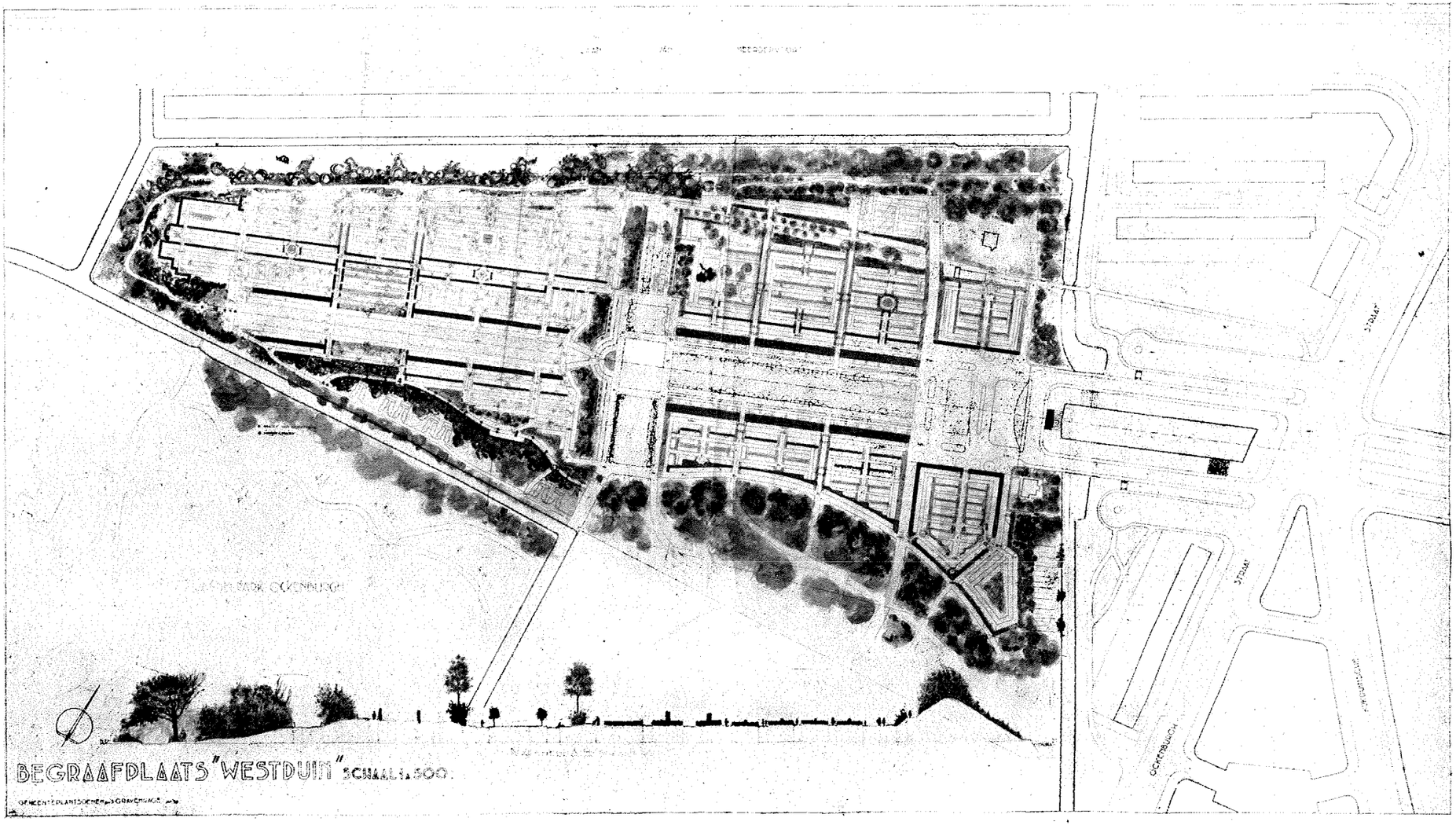

BEGRAAFPLAATS „WESTDUIN" TE 'S-GRAVENHAGE. SCHAAL = 1 À 3000

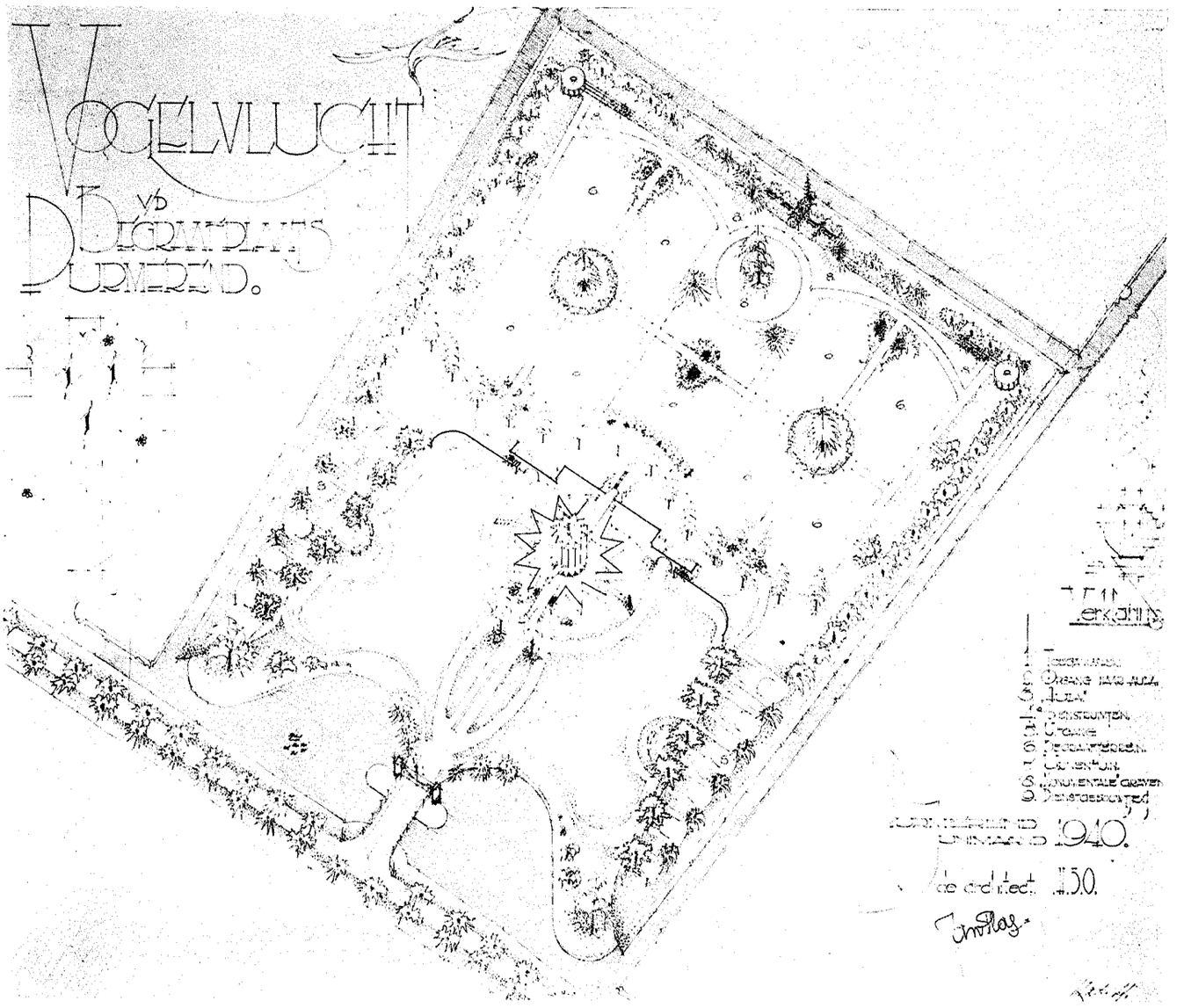

FOTO ARCHIEF ARCHITECT

BEGRAAFPLAATS TE PURMEREND. VOGELVLUCHTPERSPECTIEF
ONTWERP JAN PLAS, ARCHITECT H.B.O.

Het geheel is eigenlijk een groot, rustig plantsoen dat een waardig voorterrein voor de eigenlijke begraafplaats vormt.

De ingang tot de begraafplaats wordt afgesloten door een ijzeren hek met twee monumentale inritten, geflankeerd door twee pilonen van handvormsteen. Het geheel is in landelijke stijl en zoo zijn ook de gebouwen gedekt met riet.

En zoo is op de plek waar eens de Romeinsche nederzettingen waren, waar het eeuwige geruisch der zee weerklinkt, kort achter de duinen, een begraafplaats ontstaan in den geest van het doodeneiland in den Rijn in Duitschland. Wij geven hierbij het ontwerp van Prof. Karl Wach uit het werk: „Das Reichsehrenmal Für unsere Gefallenen, Die Toteninsel im Rein", „Die Heilige Strasse" tusschen de beide eilanden. Ook hier zien wij het oprijzend geboomte, de gedachte vertolkend welke wij in den aanvang van ons artikel naar voren brachten.

Ook „Westduin" zal straks, als de beplanting eenmaal uitgegroeid is, behooren tot de doodentuinen welke spreken van een grooten tijd, waarin men de machtige strijd heeft aangevoeld en voor hen die heen gingen, een rustplaats heeft bereid welke sprak van een verzoening met den dood en een opgaan tot het Eeuwige.

P. J. VAN BOMMEL.

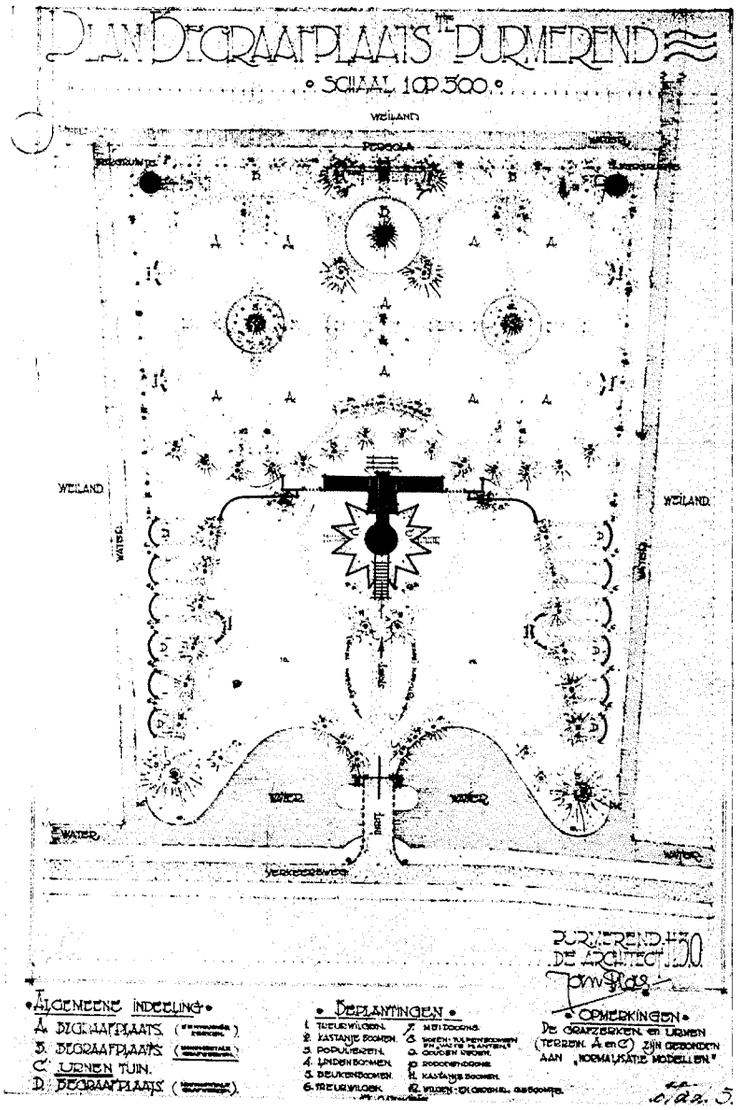

BEGRAAFPLAATS TE PURMEREND FOTO ARCHIEF ARCHITECT
ONTWERP JAN PLAS, ARCHITECT H.B.O.

TOELICHTING ONTWERP PLAN NIEUWE BEGRAAFPLAATS TE PURMEREND.

(PURMERSTEENWEG).

Terrein.

Het terrein gelegen aan Purmersteenweg en goed zichtbaar van den Jaagweg af (voorbij spoorbrug), is een ideaal stuk grond voor het maken van een begraafplaats. Het hooge zandlichaam leent zich uitstekend voor het maken van een begraaftuin met daarbij behoorende gebouwen, welke door hun hooge plaatsing boven den weg niet alleen architectonische verzorging vragen maar zelfs een monument kunnen vormen in hun troostelooze omgeving. Reeds nu teekenen zich de lijnen af in het in uitvoering zijnde grondwerk welke de woestenij van zandduinen en lieflijke meertjes herschapen hebben in een tuinopzet „met snit".

Het belangrijkste punt van dit tuinplan vormt de terp waarop als bekroning een aula.

Dit plan verdeelt het terrein in twee gedeelten een voortuin (verdiepten siertuin) op gelijk niveau als de omringende weilanden en een achtertuin (den eigenlijken doodenakker) welke ongeveer 3 meter hooger ligt dan voortuin, en met uitloopers ter weerszijden van den voortuin zich omsluit in het geheel. Midden op de grens van voor- en achtertuin zijn de gebouwen geprojecteerd. Midden door den voortuin gaat de oprijlaan via trap naar de aula.

De ellipsvormige weg om de oprijlaan is voor het keeren der rijtuigen.

N.V. NEDERLANDSCHE AANNEMING MIJ · V.H. FIRMA H. F. BOERSMA 'S-GRAVENHAGE

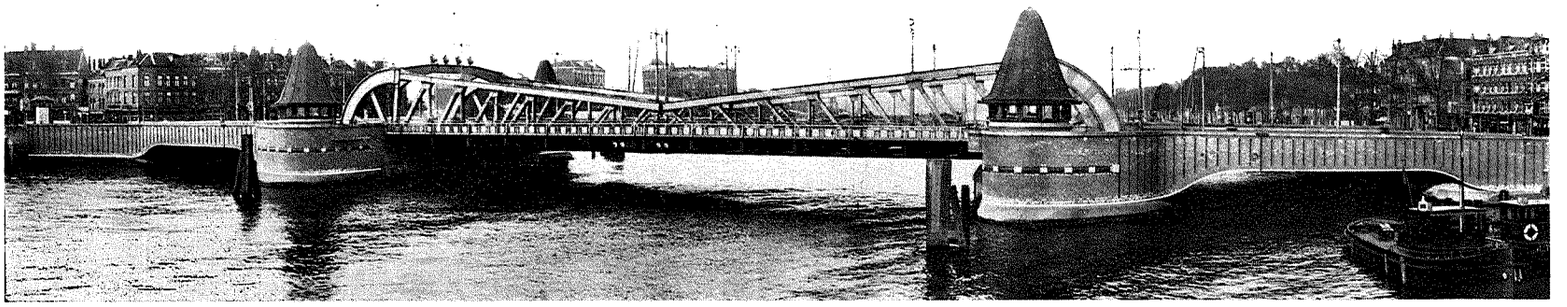

KONINGINNEBRUG, ROTTERDAM.

Burgerlijke Bouwwerken · Gewapend-Beton-Werken

Haal 'm binnen als het regent!

Het is heel verstandig om tegenwoordig de BARA-markiezen zooveel mogelijk te ontzien. Vervanging is immers moeilijk! Juist omdat Bara's kwaliteit zoo uitmuntend is, zouden we vergeten, dat we er tegenwoordig zuinig op moeten zijn! Zèlfs op zoo'n sterke BARA!

BARA

MET DE HOOGSTE KLEUR-, ZON- EN LICHTECHTHEID.

Wat'n prachtbedrijf!

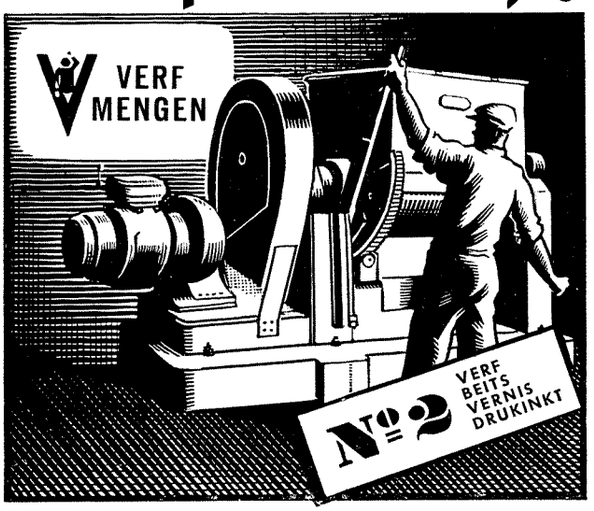

VELUVINE - NUNSPEET

Kleurstoffen worden te zamen met bindmiddelen (in normale tijden belegen standoliën, thans kunsthars-producten) innig vermengd. De taaie, dikke verfpasta's worden in krachtige mengmachines dooreen geroerd, om daarna op de verfwalsen te worden vermalen. Mengen is de eerste bewerking der

VELUVINE-VERVEN EN -DRUKINKTEN.

N.V. MIJ. „DE VELUWE" - NUNSPEET

BRUG OVER HET AARKANAAL VOOR DE PROV. WATERSTAAT

E. Blok

Aannemersbedrijf - Rotterdam

G.W.Burgerplein 17 Tel. 30868

bouw-, waterbouw- en gewapend betonwerken

Gebouwen.

De totaal opzet is als volgt gedacht:
Monumentale poort geflankeerd door waterpartijen aan beide zijden. Midden voor deze poort de oprijlaan in voortuin.
De voortuin omsloten door hooge aarden wallen welke zich voortzettend als tuinmuren uitgroeien in het gebouwencomplex met als bekroning de aula. Deze aula, bereikbaar door een breede trap, beheerscht als 9 meter hoog stervormig gebouw het geheel. Rond de aula is een stervormige ruimte gedacht voor urnentuin, omsloten door tuinmuur hoog 2 meter en zich voortzettend in lage dienstgebouwen welke zich weer met tuinmuren in gestrekte richting der beide vleugels de tuinafscheiding vormen en zich voortzettend in aarden wallen, het geheele complex omsluiten — zoodanig — dat tuinplan en gebouwen één geheel vormen.
Achter de aula is een gang gedacht welke de verbinding is met de dienstruimten. Deze bevatten ruimten voor wachtkamers familieleden, aansprekers, administratiekamer, sectiekamer en gewelven voor doodenberging. Aan beide zijden ruimten voor garderobes, toiletten en enkele ondergeschikte ruimten.
Geheel achter in tuin, 2 gebouwtjes voor tuingereedschap enz.

Indeeling begraafplaats.
De groote vakken achter de dienstgebouwen achtertuin zijn gedacht voor eenvoudige zerken.
Monumentale grafwerken zijn geprojecteerd langs den achterrand van het terrein en ter weerszijden op de aarden uitloopers vóórtuin. Hierdoor wordt een waardige afsluiting verkregen van het geheel en vormt deze wand met de populierbeplanting tezamen een decoratieve omlijsting. De grafzerken en urnen zijn in dit plan gebonden aan normalisatie-modellen. Aan het einde van den doodenakker is een pergola ontworpen met eenige rozenparken.
De gang van den begraafstoet is als volgt gedacht:
Door de poort zijnde wordt de baar op rails tot in de aula gereden. Na de plechtigheid weer op rails tot uit het gebouw, waarna verder gedragen op doodenakker.
Bij geen gebruik van aula kan de begraafstoet door de poorten (links en rechts in tuinmuur) naar begraafterrein. Ook de urnentuin heeft afzonderlijke opgangen.

Algemeene uitvoeringsgedachte.
Een gemetselde inrijpoort met gesmeedijzeren hekken. Tuinmuren en dienstgebouwen van lichtroode steen. Opgaande muren aula wit. Binnen gepleisterd, granito vloer. Dienstgebouwen binnen schoon metselwerk. Alle plafonds balklagen in het zicht. Verwarming aula en dienstgebouwen met gas. De groote ijzeren kroon in aula verlicht met electrische kaarsen. Op de muren in aula eenvoudige toepasselijke muurschilderingen. Beplanting zooals op teekening is aangegeven.

JAN PLAS, Architect H.B.O.

Purmerend.

CORRECTIE VAN DE CENTRALE VERWARMING DOOR MIDDEL VAN GAS.

Er zijn tijden geweest dat correctie van de centrale verwarming niet als noodzaak werd gevoeld. De centrale verwarming bood in hoofdzaak twee groote voordeelen:
1°. de verwarmingselementen behoeven geen afzonderlijke schoorsteen en kunnen, mede door hun matige temperatuur, zonder veel voorzorgen overal worden geplaatst waar de afkoelende oppervlakken dit het meest noodig maakten, dus vooral onder de ramen, zoowel in gangen als in kamers;
2°. al deze warmtebronnen vereischen slechts één stookplaats — waaraan het systeem zijn naam dankt — en de verontreiniging door brandstoffen en asch blijft dus beperkt tot de kelder of tot een andere ruimte, die men hierop kan inrichten.
Deze voordeelen waren zóó opvallend, dat de centrale verwarming terecht een groote vlucht nam en nog steeds terrein wint op de andere verwarmingssystemen.
Intusschen heeft de ervaring ook hier geleerd, dat op deze wereld niets volmaakt is, en de tijden zijn voorbij, dat men de centrale verwarming beschouwde als het niet te verbeteren record op het gebied van de verwarmingstechniek. De ervaring wees de volgende nadeelen aan:
1°. Onder bepaalde omstandigheden laat de regeling te wenschen over. In voor- en najaar bekruipt den centraleverwarmings-bezitter het gevoel, slechts over een voorhamer te beschikken om een draadnageltje in de muur te slaan: zijn installatie is te lomp en te traag om de geringe warmtebehoefte te dekken van een kille najaarsavond of om de grillen te volgen van een buïge lentedag. De weersomstandigheden brengen mee, dat de Zuidelijke kant van het huis met zonnig weer en ook met Noordenwind relatief minder, bij betrokken weer of met Zuidenwind relatief meer warmte noodig heeft dan de op het Noorden gelegen vertrekken. Men moet dan de radiatoren gaan regelen. Door de waterinhoud ervan is de regeling echter vrij traag, terwijl de mate van tempering niet beoordeeld kan worden, al zouden de cijfers op de kraan dat misschien suggereeren.

Kantoorflat-gebouw „Erasmushuis" te Rotterdam
Uitgevoerd in gew. beton, 12 verdiepingen hoog
Ontwerp: W. M. Dudok, Arch. B.N.A.

N.V. Aannemingmij:
J. P. van Eesteren · Rotterdam
Erasmushuis 11e Etage
Telefoon 31380

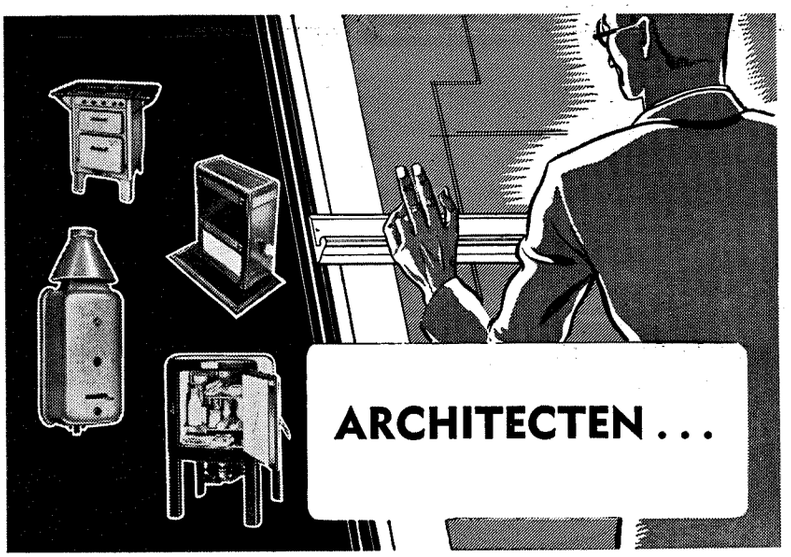

ARCHITECTEN . . .

GASTOEPASSINGEN VERHOOGEN HET COMFORT VAN UW BOUWWERKEN.
DE GASBEDRIJVEN, ALSMEDE DE GASSTICHTING EN HET INDUSTRIE-LABORATORIUM KUNNEN U HIERIN ADVISEEREN

PARKWEG 17 - DEN HAAG - TELEFOON 554890

Klassieke en moderne

lakken en vernissen

Vettewinkel
Amsterdam

n.v. aannemersbedrijf v.h.:

boele & van eesteren

delistraat 33 tel. 554932 * den haag

b en van e

beton-bouw en waterbouwkundige werken

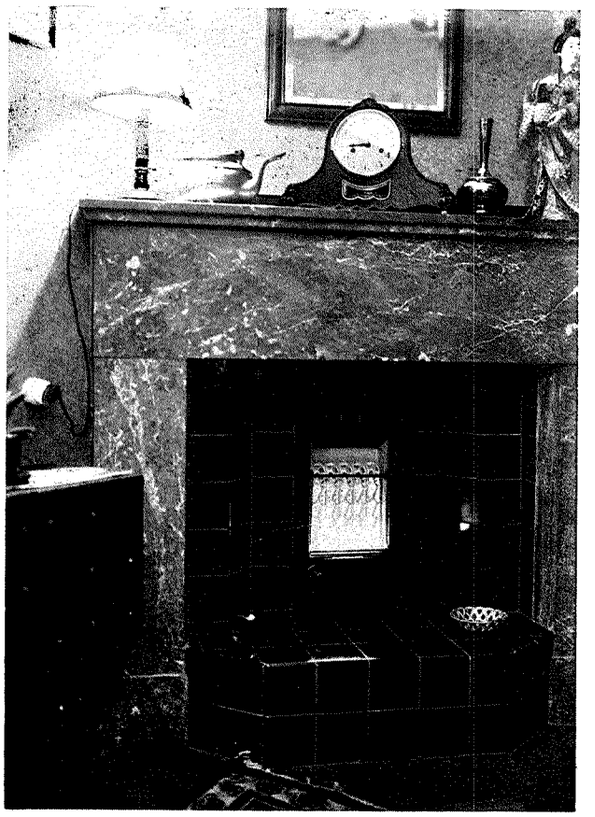

FOTO TINBERGEN

KLEINE VIJFSTAAFS GASHAARD ALS GEZELLIGHEIDS-CENTRUM EN ALS AANVULLENDE WARMTEBRON IN EEN CENTRAAL-VERWARMD WOONHUIS

2°. De centrale verwarming leidt, door de matige temperatuur en de gunstige plaatsing van de radiatoren, tot een gelijkmatige kamertemperatuur. Voor een kantoorruimte is dit zeer geschikt, want men is hierbij geheel vrij in de groepeering van het personeel en men verliest geen vloeroppervlakte wegens plaatselijk te hooge of te lage temperatuur.

In een woonhuis echter heeft deze gelijkmatigheid van temperatuur ook haar nadeelen. De natuur is nu eenmaal allesbehalve gelijkmatig en wie met koud of guur weer thuis komt, heeft behoefte zich eens lekker te warmen op een plaats van het vertrek, waar het extra-warm, voor duurzaam verblijf overmatig warm, is.

Verder is de temperatuurbehoefte van alle menschen niet gelijk. In een groot kantoor kan men hiermee bezwaarlijk rekening houden. In het gezin echter is men geneigd dit wel te doen en juicht men het toe, als zich in dezelfde kamer een zeventigjarige grootmoeder en een spelend kind beiden behaaglijk kunnen voelen, dank zij een zekere ongelijkmatigheid van temperatuur.

3°. Ook in aesthetisch opzicht schere men woonhuis en kantoor niet over één kam. In een kantoor legt de utiliteit veel meer gewicht in de schaal dan in een woonhuis, daartegenover stelt een woonhuis eischen van gezelligheid. De strakke en nuchtere centrale-verwarmingsradiator past uitstekend in een modern kantoor en hoeft in een modern woonhuis zeker niet te misstaan, hij is echter verre van gezellig. Een zichtbaar vuur voldoet het best aan ons verlangen naar gezelligheid.

Deze nadeelen van de centrale verwarming zijn, naast de voordeelen, in het algemeen secundair. Ze zullen niet leiden tot het verlaten van dit systeem, maar doen de behoefte ontstaan aan aanvullende vervolmaking ervan. Wij willen hier wijzen op de geschiktheid van gas te dien aanzien.

Laat ik hierbij beginnen met op te merken, dat de brandstof gas het 2e voordeel van de centrale verwarming, dat van de enkele stookplaats, aanzienlijk verzwakt heeft, immers de bezwaren van een gasstookplaats zijn zooveel geringer dan van een kolenstookplaats. Ten aanzien van de bediening kan men zeggen, dat het moderne gastoestel zich zoo gemakkelijk laat aansteken en dooven dat het vrijwel op één lijn staat met de manipulaties van de waterkraan en de electrische schakelaar. De eigenlijke bezwaren van een nieuwe stookplaats, namelijk brandstof- en aschtransport, verontreiniging enz. vervallen geheel. Wel blijft bestaan de noodzaak van een extra schoorsteen, maar een schoorsteenkanaal voor gas neemt veel minder ruimte in dan een voor vaste brandstof.

In een volgend artikeltje zullen wij toelichten, hoe de correctie van een centrale verwarming door middel van gas verwezenlijkt kan worden.

ir. D. TINBERGEN.

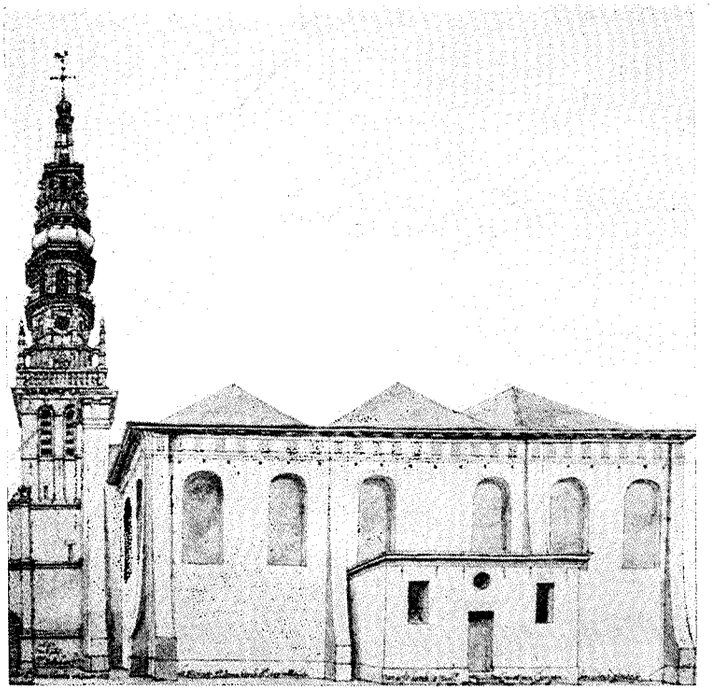

CLICHÉ „HEEMSCHUT SERIE"

NIEUWE KERK EN TOREN TE HAARLEM, NAAR DE TEEKENING VAN PIETER SAENREDAM

BOEKBESPREKING.

DE HISTORISCHE SCHOONHEID VAN HAARLEM, door J. M. Sterck-Prost. Uitgave Allert de Lange, Amsterdam. Heemschutserie deel 13.

Over Haarlem sprekend, wie denkt er dan als architect niet onmiddellijk aan het Marktplein met St. Bavo en vleeschhal, en bij de vleeschhal komt direct de naam Lieven de Key. Ja, eigenlijk zou men kunnen zeggen zonder Lieven de Key is Haarlem nauwelijks denkbaar.

In 1593 aangesteld „voor steenhouden ofte metselen" werd hij na den dood van Willem Dirckszn den Abt, in 1603 aangesteld tot stadsfabriekmeester. Hij bleef dit, tot zijn dood in 1627.

Een ieder die eenige belangstelling heeft voor de Nederlandsche architectuurmonumenten, kent de naar zijn ontwerp gebouwde vleeschhal, dit hoogtepunt van Hollandsche renaissance.

Ir. Jan Gratama heeft in vele voordrachten het Nederlandsche publiek gelukkig de oogen geopend voor dit wel zeer bizondere bouwwerk, dat in de Oprechte Haarlemmer Courant van 3 October 1887 nog genoemd werd „een buitensporig gebouw ... van een van jenever opgewonden bouwmeester".

Doch behalve St. Bavo en vleeschhal is er alleen reeds op Haarlems markt zooveel van architectuurhistorische waarde behouden gebleven, dat door op den duur de 19e en 20e eeuwsche misbaksels te vervangen door betere zeker een harmonisch geheel zal kunnen ontstaan. Er staan inderdaad heel leelijke gebouwen, doch deze zijn sterk in de minderheid bij de goede, als daar zijn het raadhuis, ontstaan uit de oorspronkelijk door graaf Willem II gebouwde paleishal, het veerhuisje naast de vleeschhal, het huis Groote Markt 17 (gebouwd in 1650) en het huis Groote Markt No. 11. Vooral dit laatste is merkwaardig. Hier is op het eind van de 17e eeuw op wel zeer gelukkige wijze een oud-gothisch geprofileerde gevel voorzien van een halsgevel met festoenen van bergsteen.

Wat al prachtige kerken, hofjes en patriciërshuizen heeft Haarlem niet behouden, maar wat is er ook niet schrikbarend veel verloren gegaan door sloopen en dempen.

Van dit alles verhaalt ons J. M. Sterck-Prost in No. 13 van de Heemschutserie „De Historische schoonheid van Haarlem", verschenen bij Allert de Lange te Amsterdam. Zelfs in de 20e eeuw, zegt schrijfster, is nog veel schoonheid roekeloos en vaak noodeloos verdwenen.

Denk evenwel niet, dat er uitsluitend over architectuurmonumenten gesproken wordt. Ook van de geschiedenis van de stad met haar textielnijverheid, haar 80 brouwerijen in 1514, haar boekdrukkunst, haar grachten, bolwerken en gordijnen (de met een ondoordringbare doornhaag beplante strook grond tusschen grachten en muren) wordt den lezer een duidelijk beeld gegeven.

Het geheel is op prettige wijze geschreven, zoodat men zeker niet bang behoeft te zijn het boekje ter hand te nemen, integendeel, het lezen van deze stadsbeschrijving zal maken, dat men ook de andere deelen van de „Heemschutserie" in zijn bezit zal willen hebben. Het zal voor schrijfster moeilijk geweest zijn zich in het illustratiemateriaal te moeten beperken, hoe gaarne zou men niet afbeeldingen van de vele genoemde gevels willen zien (b.v. Groote Markt 11). Gelukkig is de teekening van P. Saenredam van de Nieuwe Kerk met toren (resp. van v. Campen en Lieven de Key) wel opgenomen.

BLOK.

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG

63e JAARGANG 9 MEI 1942 NUMMER 19

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

AFBEELDINGEN VAN OUDE BOUWKUNST EN OUDE ARCHITECTUUR-TEEKENINGEN.

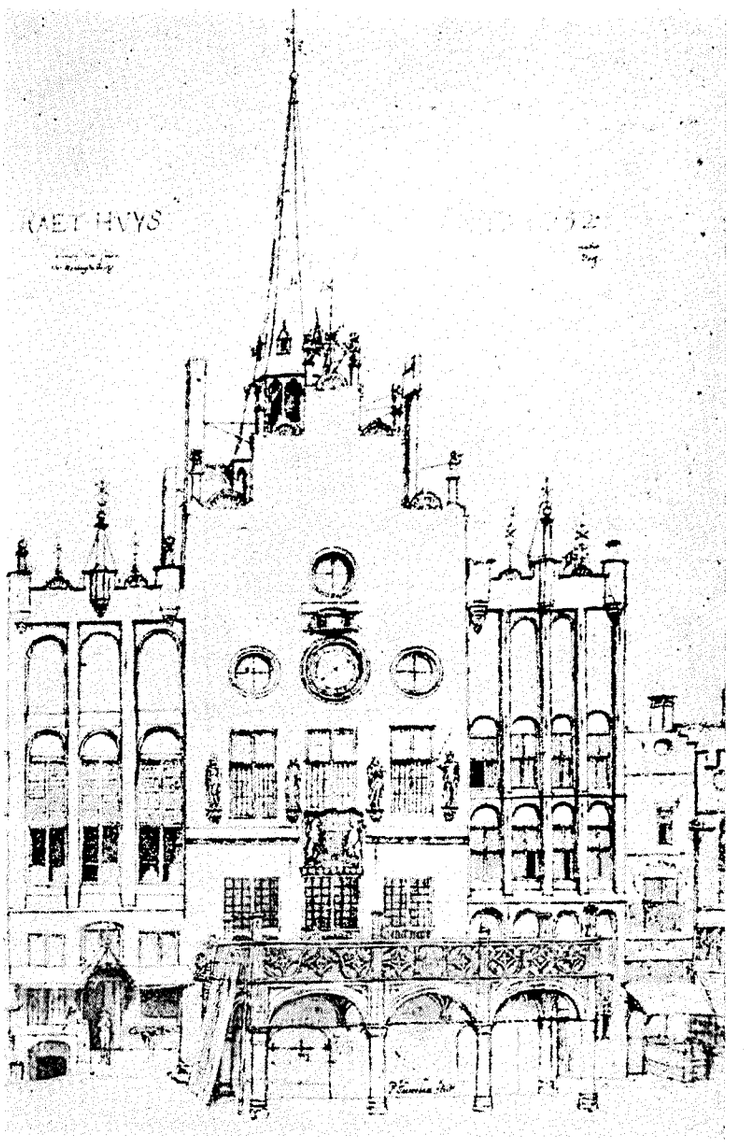

HET OUDE RAADHUIS TE 'S-HERTOGENBOSCH NAAR EEN TEEKENING VAN P. SAENREDAM (1632)

(OVERGENOMEN UIT DR. F. VERMEULEN: HANDBOEK TOT DE GESCHIEDENIS DER NEDERLANDSCHE BOUWKUNST)

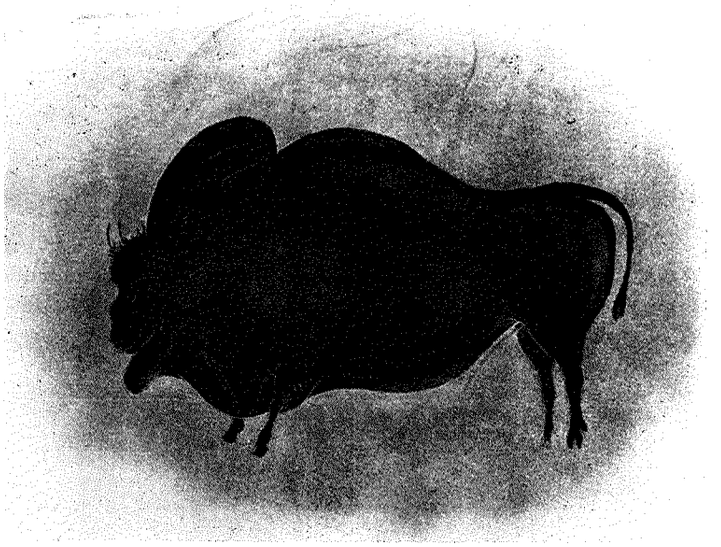

FOTO ARCHIEF BUYS

LES EYZIES, GROTTE DE FONT DE GAUME
BISON

RAS EN ARCHITECTUUR.

TOTEM EN TABOE

Bij de pogingen om de architectuur tot haar zuivere oorsprongen terug te brengen, spelen de kenmerken van kunst en cultuur een rol van beteekenis en dit zijn, daar men te maken heeft met de uitingen van verschillende menschenrassen, voor een belangrijk deel raskenmerken. Uit de oudste ons bekende kunstuitingen blijkt, dat onze voorhistorische voorouders allerminst strenge utilitaristen waren. Zoo zijn de wandschilderingen in de holen van de Dordogne van impressionistischen aard. Wolven, rendieren, bisams en andere dieren waren er buitengewoon levendig afgebeeld met min of meer vage omtrekken. Uit een nog ouder cultuurtijdperk, namelijk uit de Aurignacperiode, zijn daarentegen wandschilderingen bekend met scherp geteekende omtrekken, die dus eigenlijk niet geschilderd zijn, maar van een meer plastische opvatting getuigen. Uit dien tijd zijn ook de beelden bekend, die verschrikkelijk dikke vrouwenfiguren voorstellen, zoogenaamde „Venus"-figuren, die anno 1942 uit eerbied voor Venus niet meer zoo genoemd zouden worden. De holen zelf waren reeds veel vroeger bewoond en deze primitieve woning uit den eersten architectonischen tijd van den mensch, waarin hij vluchtte om er een, in vergelijking met zijn vroege stadium, geordend leven te leiden, alsmede het huis in zijn oorspronkelijken vorm — waarmede de bouwkunst van de twintigste eeuw nog slechts verwijderd verband houdt — kan worden beschouwd als een van de zuiverste uitdrukkingsvormen van het ras, die de variaties van het biologische begrip mensch weerspiegelt. De oorspronkelijke vorm van het huis schijnt in het algemeen meer een gevoelsuiting dan een verstandelijke: men kan zelfs zeggen, dat de oervorm meer gegroeid is dan geconstrueerd. Meer weet men er feitelijk niet van. Hij is: vanzelfsprekend, zooals de schelp van het schaaldier, de bijenraat, het vogelnest. Alle oorspronkelijke zeden en levensvormen, van het huwelijks- en gezinsleven, van de stamorde ook, worden er in weerspiegeld door den plattegrond en zijn voornaamste vertrekken: deel, hal, megaron, hof, kemenate, gynaikeion. Vergelijkt men den bouw van het oude Saksische en het Romeinsche huis, dan valt te constateeren, dat de psyche van deze menschen en hun huis gelijk zijn. Het is derhalve wellicht een vergissing van de kunstgeschiedenis, het bouwen van een woonhuis als een deel van de bouwkunst te beschouwen. Deze oorspronkelijke vorm is ontstaan uit de levensgewoonten, de levensfuncties van de bewoners en zeker niet uit picturaal gezichtspunt. Een grens, die aan het onderzoek ontsnapt is, ofschoon o.a. Dehio in zijn „Geschichte der Deutschen Kunst", verschenen in 1919, de opmerking heeft gemaakt, dat het oud-Germaansche houten huis niets te maken heeft met de latere groote architectuur, die geheel afhankelijk daarvan moet zijn ontstaan. De kunstgeschiedenis bracht steeds gereedschappen, wapenen, ceramiek, weefsels, graven en huizen bijeen, zoowel wegens den vorm als terwille van de versiering maar kreeg eerst vasten grond onder de voeten met de organische geschiedenis van de schilderkunst, beeldhouwkunst en bouwkunst, dus van de kunsten afzonderlijk. Hier zijn echter duidelijk twee werelden te onderscheiden, die van de psychische uitdrukking en die van de uitdrukkingstaal voor het oog. Het huis zoowel als de volkomen onbewuste grondvor-

men, d.w.z. gebruiksvormen van vaatwerk, gereedschappen, kleeding, wapenen, behooren tot de totemzijde. Zij kenschetsen niet een smaak, maar de strijdwijze, woonwijze en werkwijze. Iedere oorspronkelijke stoel is de afdruk van een door het ras bepaalde lichaamshouding, ieder handvat van vaatwerk verlengt als het ware den bewogen arm. Schilderkunst en beeldhouwwerk aan het huis, het kleedingstuk als sieraad, de versiering van wapenen en gereedschappen daarentegen behooren tot de taboezijde van het leven. In deze patronen en motieven schuilt voor den primitieven mensch een magische kracht. Men kent de Germaansche degens van de volksverhuizing met Oostersche versieringen, de burchten van Mykene met minoische ornamentiek. Bloed en beteekenis, ras en taal, politiek en religie zijn verschillend.

Er bestaat — hier is een dringende taak voor het toekomstig onderzoek — nog geen wereldgeschiedenis van het huis en zijn rassen, die met andere middelen zal moeten worden behandeld dan de kunstgeschiedenis. Met name het boerenhuis is in verhouding tot haar tempo „eeuwig", gelijk de boer zelf. Doordat het feitelijk buiten de cultuur staat, staat het tevens buiten de geschiedenis der menschheid en het blijft, door alle veranderingen der bouwkunst heen, vrijwel ongewijzigd. De oude Italiaansche ronde hut kent men nog in den keizerstijd. De vorm van het rechthoekige Romeinsche huis, teeken van het bestaan van een tweede ras, is te vinden in Pompeji en zelfs in de keizerlijke paleizen op het Palatin. Men ontleent iedere versiering en stijl aan het Oosten, maar geen Romein zou er aan hebben gedacht, b.v. het Syrische huis na te bootsen. Evenmin is de megaronvorm van Tiryns en Mykene en het oude Grieksche huis door de stedenbouwmeesters van het oude Hellenisme aangetast. Het Saksische en het Frankische boerenhuis hebben hun wezenlijke kern van landelijke hofstede tegenover het burgerhuis van de oude vrije rijkssteden tot de patriciërshuizen van de achttiende eeuw ongerept behouden, terwijl de Gothiek, Renaissance, Barok en Empire er overheen glijden, zich aan den gevel en in alle vertrekken van den kelder tot het dak manifesteeren zonder de psyche van het huis aan te tasten. Hetzelfde geldt van de meubelvormen, die men psychologisch zorgvuldig van hun „kunstzinnige" behandeling dient te scheiden. De ontwikkeling van de Noord-Europeesche zitmeubelen tot den clubzetel is meer een stuk ras- dan een stuk stijlgeschiedenis. Ieder ander kenmerk kan over de geschiedenis van het ras misleidend zijn: de Etruskische naam bij de zeevarende volken, die Ramses III versloeg, het raadselachtige opschrift van Lemnos, de wandschilderingen in de graven van Etrurië laten geen enkele gevolgtrekking over het lichamelijke verband van deze menschen toe. Zouden wij in West-Europa uit vroegere eeuwen slechts de ceramiek bezitten, dan zouden wij van de volksverhuizing niets bespeuren. Maar het voorkomen van een ovaal huis in het Aegeïsche gebied, een ander zeer zeldzaam ovaal huis in Rhodesia, de overeenkomst van het Saksische boerenhuis met het Lybische demonstreeren een stuk rasgeschiedenis. Ornamenten worden verbreid, wanneer een bevolking ze in haar vormentaal opneemt; een huisvorm wordt alleen door het ras verplant. Verdwijnt een ornament, dan is er alleen een taal veranderd, verdwijnt een type huis, dan is een ras uitgedoofd. Spengler heeft uit deze waarneming in

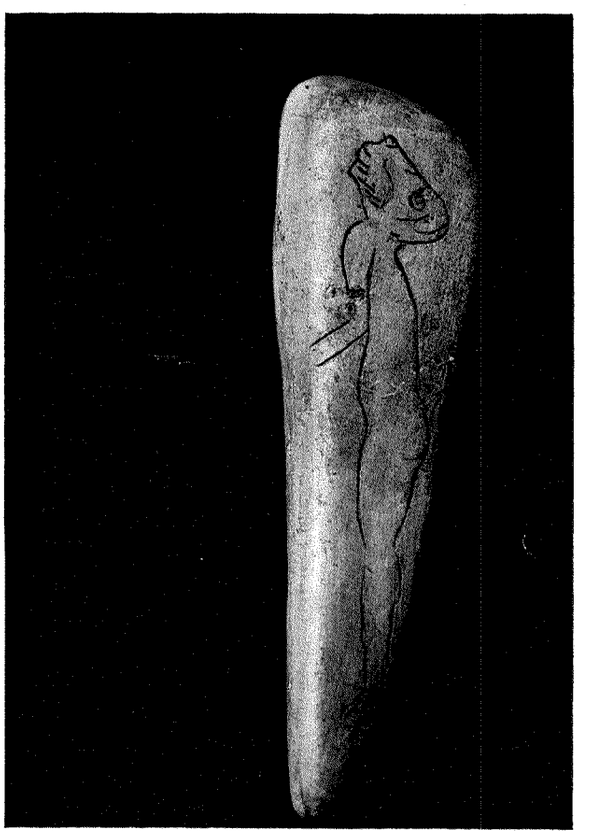

PREHISTORISCH MUSEUM
TE LES EYZIES

MAN MET MASKER, GEGRAVEERD
IN EEN STUKJE KALKSTEEN

FOTO ARCHIEF BUYS

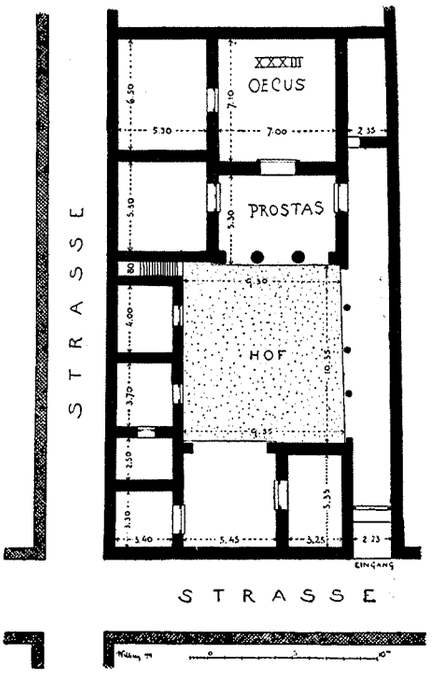

GRIEKSCH HUIS TE PRIENNE
UIT DURM : BAUKUNST DER GRIECHEN

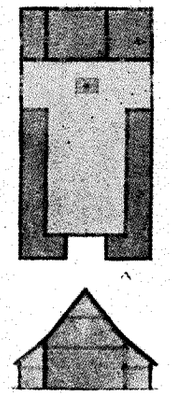

TYPE SAKSISCHE BOERDERIJ
UIT WASMUTH : LEXIKON DER BAUKUNST

zijn werk „Untergang des Abendlandes" de gevolgtrekking gemaakt, dat de kunstgeschiedenis in dit opzicht een verbetering behoeft. In haar verloop, zoo redeneert hij, moet men de ras-zijde nauwkeurig scheiden van de eigenlijke taal. In het begin van een cultuur verheffen zich boven het boerendorp met zijn rasgebouwen twee vormen van anderen rang als uitdrukking van het bestaan en als taal van het waakleven: burchten en Doms. Daarin ziet hij het onderscheid van totem en taboe, verlangen en angst, bloed en geest opgevoerd tot een geweldige symboliek. De geschiedenis van de Duitsche burchten is een stuk rasgeschiedenis. Ook hier weliswaar de vroege ornamentiek, maar zij kan op willekeurige wijze worden gekozen of geheel en al ontbreken. Een noodzakelijke innerlijke relatie tusschen bouwlichaam en ornament ontbreekt steeds. De Dom daarentegen is niet geornamenteerd, hij is zelf: ornament. Zijn geschiedenis valt samen met die van den Gothischen stijl en wel zoo volkomen, dat het niemand is opgevallen, dat de strenge architectuur, die niets anders is dan zuivere ornamentiek van de hoogste soort, beperkt blijft tot het cultuurgebouw. Alle schoone bouwvormen die daarna verschijnen, zijn van de Domkunst overgenomen: versiering en geen innerlijke noodwendigheid. Een burcht, een zwaard, een aarden vat kunnen deze versiering missen, zonder beteekenis of vorm te verliezen, maar bij een Dom of een Egyptischen pyramidetempel kan men zich dit niet voorstellen.

Derhalve verschilt het gebouw, dat stijl heeft, van dat, waarin men stijl heeft. In klooster en Dom is het de steen, die vorm bezit en hem aan de menschen mededeelt, die in hun dienst staan, in boerenhuis en burcht is het de kracht van het boeren- en het ridderleven, die uit zichzelf het bouwwerk vormt. De mensch, niet de steen is hier primair en wanneer er sprake kan zijn van ornament, dan bestaat het uit den strengen, gegroeiden, niet te wijzigen vorm van zeden en gebruiken. Dat kan tevens het verschil zijn van levenden en verstarden stijl. Evenzeer als de macht van dezen levenden vorm op het priesterdom overslaat en zoowel in den vedischen als in den Gothischen tijd een ridderlijk priestertype ontwikkelt, grijpt de Romeinsch-Gothische vormentaal alles, wat met dit wereldlijke leven in verbinding staat, dracht, wapens, gereedschappen en styleert hun oppervlakte. Maar men mag zich daardoor niet van de wijs laten brengen: het is de oppervlakte. Iets nieuws komt er in de vroege steden niet bij. Tusschen de rashuizen, die nu straten vormen en in hun interieurs de inrichting en de woongebruiken van het boerenhuis getrouw handhaven, ligt een hand vol cultuurgebouwen, die stijl hebben en hun vorm uitstralen op pleinen, gevels en binnenruimten. Al zijn uit de burchten stedelijke paleizen en patriciërshuizen, uit het paleis de gilde- en raadhuizen gegroeid, zij hebben geen stijl, maar ontvangen en dragen hem. Het echte burgerschap heeft niet meer de metaphysische scheppingskracht van de vroege religie, het ontwikkelt het ornament verder, maar niet het gebouw als ornament. Van de rijpe stad af valt de kunstgeschiedenis uiteen in zijn deelen: de geschiedenis van de kunsten afzonderlijk. Ook de meesterwerken onder de kerken en kloosters van de 18e eeuw kunnen het feit niet verbergen, dat deze kunst wereldlijk is geworden: versiering. Met het Empire gaat dan de stijl in smaak over en de bouwkunst tenslotte in kunstnijverheid, waarmede feitelijk de kunstgeschiedenis is geëindigd. Als een rots te midden van de woelige baren staat echter het boerenhuis, dat met zijn onveranderden rasvorm voortleeft.

H. BUYS.

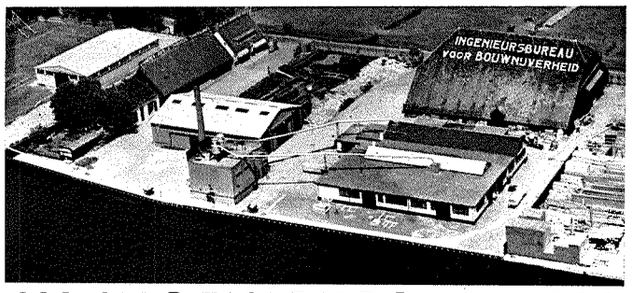

N.V. INGENIEURS-BUREAU VOOR
BOUWNIJVERHEID
KANTOOR, TIMMERFABRIEK EN OPSLAGTERREIN
OEGSTGEEST TELEF. LEIDEN 20341 (2 lijnen)

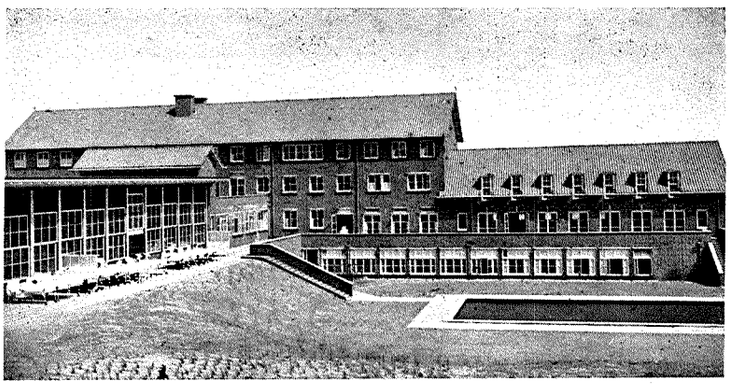

Bouw- en Gew. Beton-Werken
volgens nauwkeurig werkplan in zeer korten tijd

DERIAZ VLOERVERWARMING

chauffage par le sol Dériaz

uitgevoerd:

HOOGE RAAD	**'s Gravenhage**
RAADHUIS	**Haarlem**
VAN MIERLO'S BANK	**Breda**

Aesthetisch, Hygiënisch, Comfortabel

HERINGA & WUTHRICH
HAARLEM

GEEN OLIEVERF MEER?

Dan sauswerk, dat aan de hoogste eischen voldoet, met de bindmiddelen

QUELLOSE- in poeder
SCHILDERSLIJM-M-
in pasta

VERKOOPCENTRALE
W. A. Scholten's Fabrieken
Afd. Lijm- en Verfproducten
FOXHOL (Postbus 2, Hoogezand)

DR. NOLET STICHTING SCHIEDAM. Architect Ir. J. A. v. d. Laan, Leiden

In dit gebouw leverde onze

AFDEELING **S.A.L.L.M.-LIFTEN**
1 ZIEKENLIFT

De liften munten uit door geruischloozen gang en zijn zuinig in het gebruik

N.V. Leidsche Machinefabriek v/h Fa J. P. JANSSEN
Heerengracht 319, Amsterdam - Tel. 33221

FOTO MODERNE BAUFORMEN

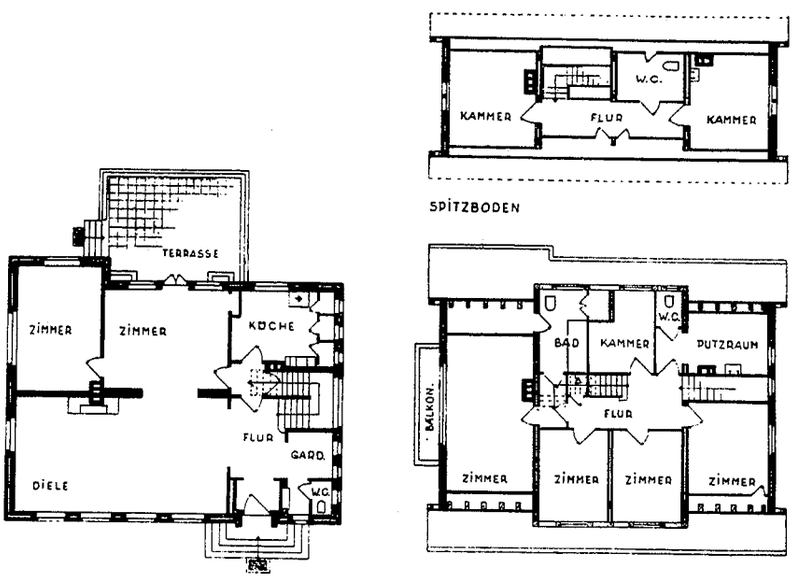

LANDHUIS TE KLEIN-FLOTTBEK. ARCHITECT WILLY EGGERS. MUURWERK ROODE ZANDERIGE STEEN, GEWIT. DAKBEDEKKING BRUINE HOLLANDSCHE 5 PANNEN. DAKLIJST, DAKVENSTERS EN BALKON HOUT; HET ZICHTBARE HOUT, OOK DE RAMEN, ZIJN MET XYLAMON BRUIN GEVERFD EN GELAKT. BOUWKOSTEN 1937: 37000 R.M.

BOEKBESPREKING.

STERKTELEER VOOR HET TECHNISCH ONDERWIJS EN VOOR ZELFSTUDIE. Deel II van het leerboek der mechanica, door Ir. G. J. Ludolph en Ir. A. P. Potma. Zesde druk. Uitgave J. B. Wolters' Uitgevers-maatschappij N.V. Prijs *f* 6.70, geb. *f* 7.25.

De leerboeken der mechanica, waarvan deel I de theoretische mechanica, deel II de sterkteleer en deel III de grafostatica behandelt, genieten zulk een algemeene bekendheid, dat wij deze zesde druk met enkele woorden behoeven te bedenken. Er zijn slechts geringe tekstwijzigingen aangebracht, behalve bij de berekening van een op buiging (en afschuiving) belaste klink- of boutverbinding, welke omgewerkt is in verband met de hiervoor thans gangbare beschouwing. Deze boeken hebben aan het Technisch Onderwijs uitstekende diensten bewezen, en zij zijn ook voor zelfstudie zeer geschikt.

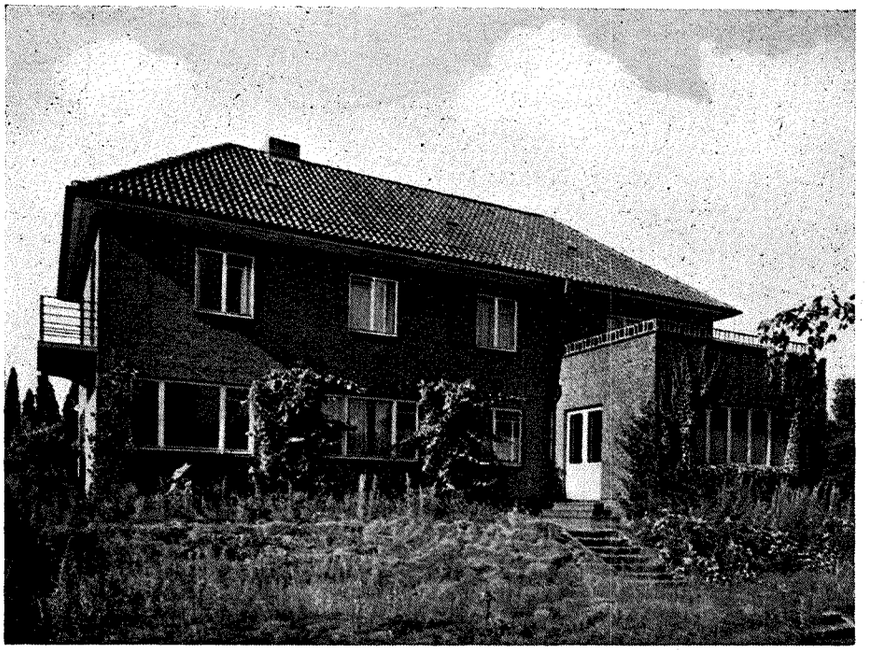

FOTO MODERNE BAUFORMEN

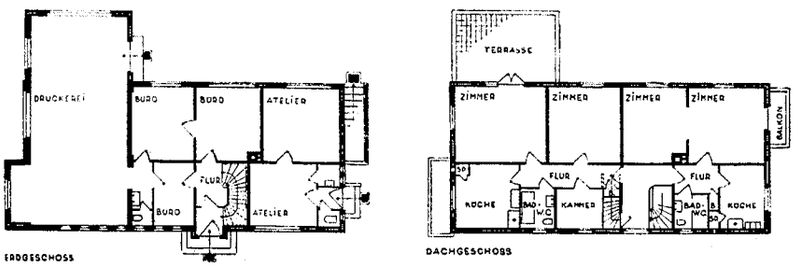

HUIS VOOR 2 GEZINNEN, MET DRUKKERIJ TE HAMBURG.
ARCHITECT WILLY EGGERS. PLATTEGROND SCHAAL 1 À 400

HET LANDHUIS IN DE TIJDSCHRIFTEN. In „Moderne Bauformen", Februari 1942, treffen wij eenige landhuizen aan, die door hun klare plattegronden en „onzelfzuchtige" vormgeving goede voorbeelden zijn van één- en meergezinswoningen. Vooreerst een landhuisje van Willy Eggers, Hamburg. Er staat met nadruk bij vermeld: „das Haus entstand in enger Zusammenarbeit von Bauherr und Architekt". Er zullen wel weinig architecten zijn die op een „enge Zusammenarbeit" gesteld zijn; gunstige ondervindingen behooren tot de zeldzaamheden. Veelal is een samenwerking al meer dan voldoende om een goed humeur te bewaren. In elk geval mist dit plan de storende eigenaardigheden die aan een te krachtige samenwerking geweten moeten worden, integendeel, het is een aardig frisch geval zonder modeopzichtigheden. Minder gelukkig is het huis voor twee gezinnen, met drukkerij. De drukkerij hangt ietwat vreemd aan het bouwlichaam, en de raamverdeeling is niet fraai. Een meer geslaagd beeld van de samenvoeging huis-werkplaats geeft het huis en werkplaats van het aardewerk-kunstenaarspaar Schilling bij Stuttgart, architect Alfred Biesdorf. De plattegrond is er op berekend dat het huis, zonder werkplaats, in twee zelfstandige woningen kan worden veranderd. Boven den ingang, met roode aardewerkplaten omlijst, heeft men de oude pottebakkersspreuk aangebracht: „Das Töpferhandwerk nenn ich mein / Ich bilde mir darauf was ein / Weil Gott den ersten Menschen schon / Erschaffen hat — nur aus Ton."

Het huis ligt aan den rand van een helling, met een mooi uitzicht over weiden met vruchtboomen.

Deze drie huizen zijn vrij bescheiden gevallen, in tegenstelling met het groote landhuis te Berlin-Dahlem, door Prof. Fritz Breuhaus gebouwd (afgebeeld in Deutsche Bauzeitung No. 4, 1942). Berlin-Dahlem ligt aan de Westzijde van de hoofdstad, overgaande in het bekende Grunewald. Het is een oord met talrijke villa's, landhuizen en tuinen. Architecten en tuinarchitecten hebben hier op gelukkige wijze samengewerkt, zoodat men het resultaat een vredestoestand tusschen natuur en menschenwerk zou kunnen noemen. Dikwijls hebben de gebouwen een representatief karakter, zooals het hier afgebeelde landhuis, dat, streng symetrisch aan de straatzijde, zich op Noord-Duitsche wijze naar de buitenzijde afsluit om zich ongedwongen naar de tuinzijde te openen. Fraai is hier het resultaat van samenwerking tusschen beeldhouwkunst en architectuur; aan den gevel straatzijde treffen wij plastieken aan van Prof. Thorak, welke gevoelig bij de architectuur zijn aangepast. Met sobere architectonische middelen heeft Breuhaus een rustig en voornaam gevelbeeld ontworpen. Het is

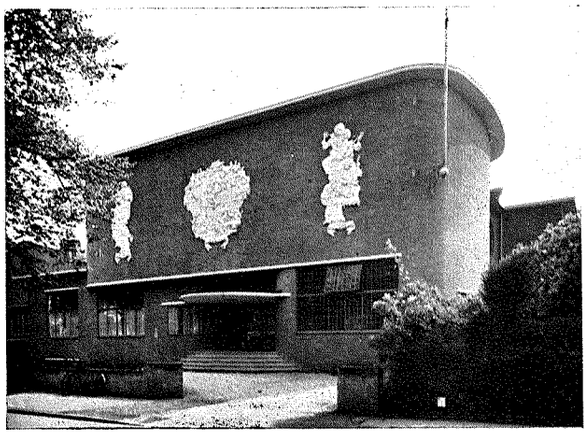

WIJ LEVERDEN VOOR DE K. R. O. STUDIO TE HILVERSUM, ARCH. W. A. MAAS, 1000 M² MEVRIETPLATEN DIK 7 cM VOOR SCHEIDINGSWANDEN

MEVRIET

DE ISOLEERENDE BOUWPLAAT
OOK IN HET WERK GESTORT

VOLUMEGEWICHT 0.567. WARMTEGELEIDINGSCOËFF. 0.077
GELUIDSABSORPTIE COËFF. BIJ 5 cM DIKTE EN 500 FREQ. 36 %

Bestrijding van Koude, Warmte,
Lawaai, Lucht- en Klopgeluid

VRAAGT DRUKWERKEN EN RAPPORTEN
GRATIS ADVIEZEN EN BEREKENINGEN
N.V. MEVRIET. LULOFSSTR. 75 DEN HAAG TEL. 112187 (3 LIJNEN)

voor moderne betonconstructie

N.V. SCHOKBETON
ZWIJNDRECHT
TELEFOON 4268

SCHOKBETON-
BIMSBETON-
EN KUNSTBETON-PRODUCTEN

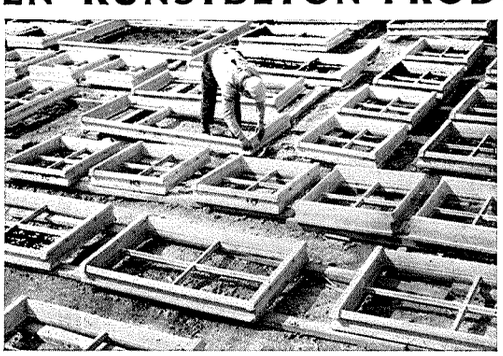

In elk gebouw
van eenige
beteekenis

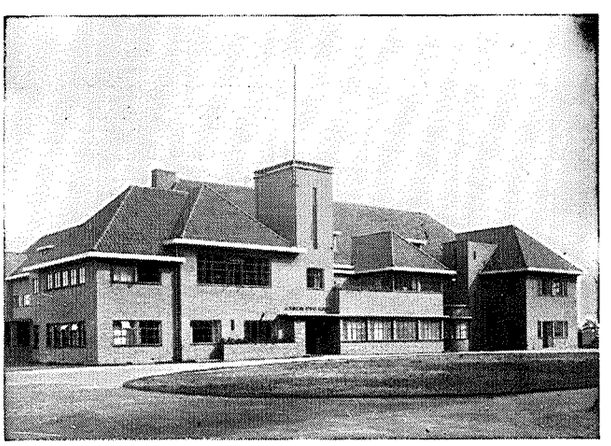

van Straaten's Liften

CHRISTIANI & NIELSEN N.V.

KONINGINNEGRACHT 29 **DEN HAAG**

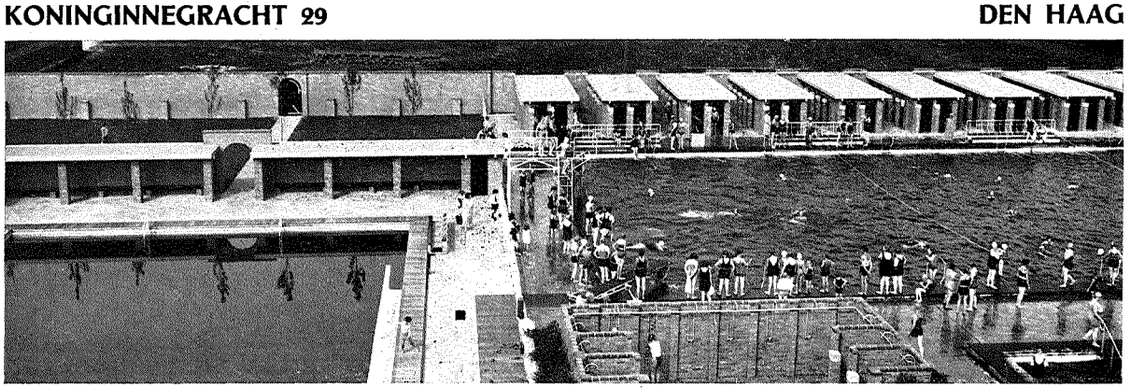

Zwembassin Amsterdam

FOTO MODERNE BAUFORMEN

HUIS MET AARDEWERK-WERKPLAATS BIJ STUTTGART. ARCHITECT ALFRED BIESDORF

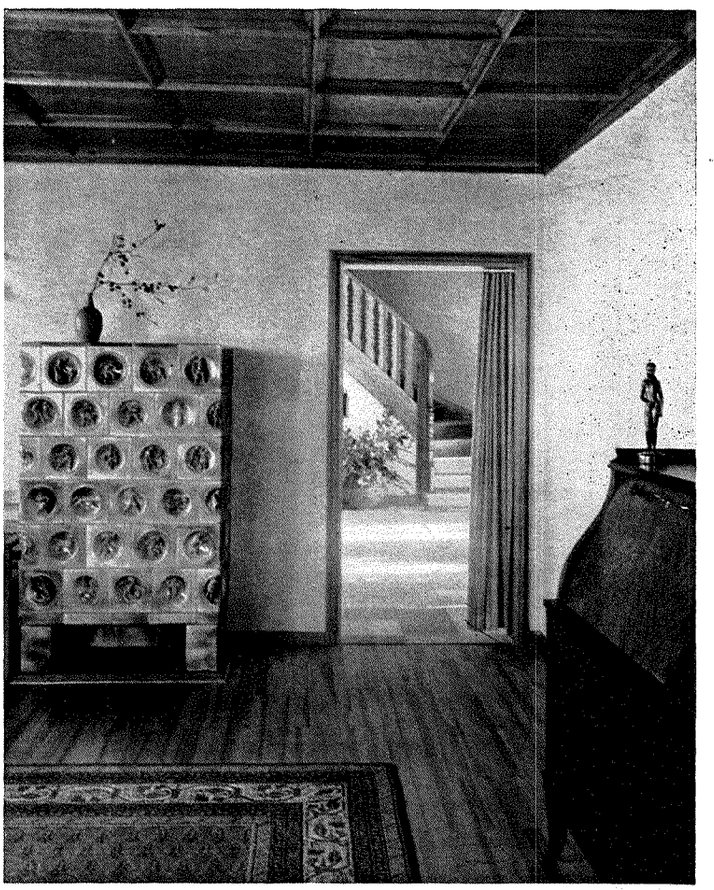

FOTO MODERNE BAUFORMEN

HUIS MET AARDEWERK-WERKPLAATS BIJ STUTTGART. ARCHITECT ALFRED BIESDORF. WOONKAMER MET DOORKIJKJE NAAR DE WOONHAL EN TRAP NAAR VERDIEPING

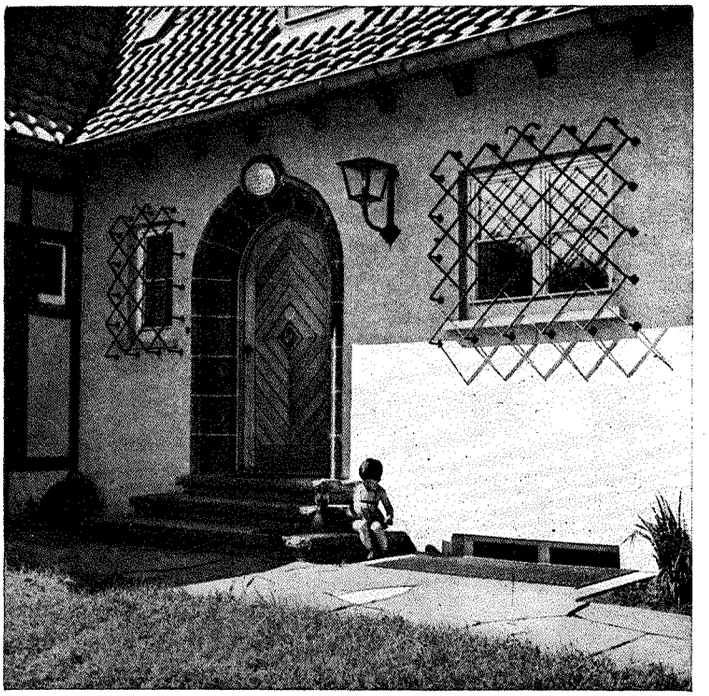

FOTO MODERNE BAUFORMEN

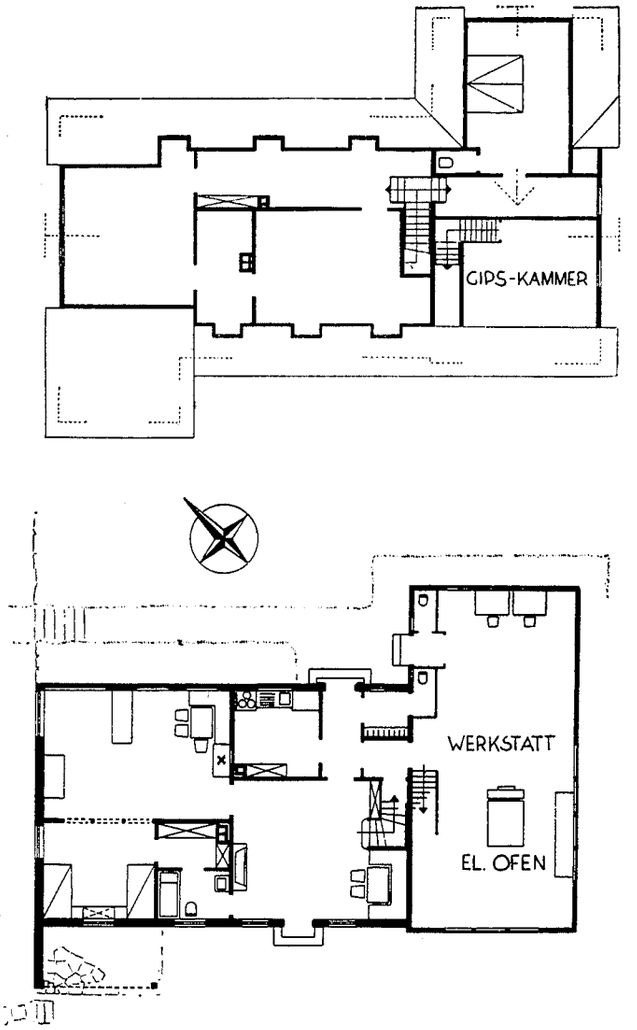

HUIS MET AARDEWERK-WERKPLAATS BIJ STUTTGART.
ARCHITECT ALFRED BIESDORF. PLATTEGROND SCHAAL 1 À 250

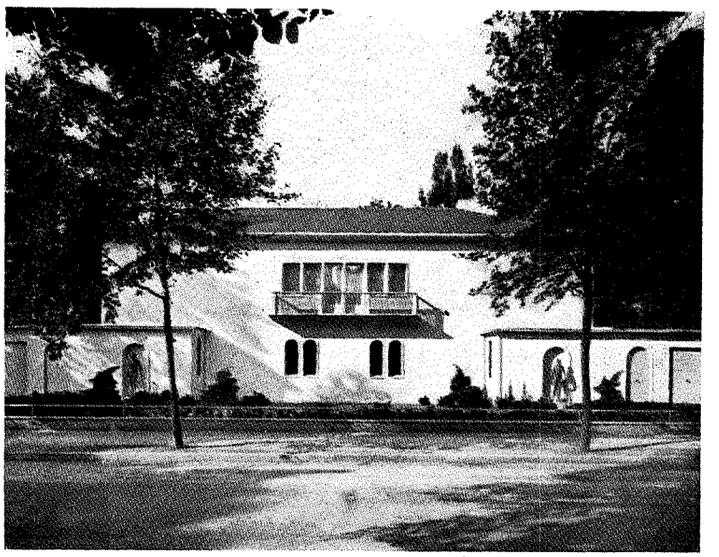

DEUTSCHE BAUZEITUNG No.4. LANDHUIS TE BERLIN-DAHLEM.
ARCH. PROF. FRITZ BREUHAUS. PLASTIEKEN PROF. THORAK.
FOTO DEUTSCHE BAUZEITUNG

opmerkelijk hoe de architect naar binnen het representatieve karakter loslaat, om het behaaglijke der woonruimten en het rythme van de opvolgende ruimten tot uitdrukking te brengen. Een blik op den plattegrond toont hoe de scheiding tusschen den woon- en dienvleugel is doorgevoerd. Deze duidelijke scheiding is ook uitwendig tot uitdrukking gebracht. De langgerekte dienvleugel bestaat uit één verdieping, terwijl de woonvleugel twee verdiepingen bezit. Tusschen deze vleugels is een binnenhof ontstaan, waardoor zij, die op het terras zitten, mede door beplanting en muren tegen onbescheiden blikken zijn beschut.

In de „Deutsche Bauzeitung" No. 3, 1942, komt een landhuis voor van de architecten Eisenlohr en Pfennig, een landhuis te Owen-Teck. Het is eigenlijk een verandering van een vroegeren bouw. Men komt het huis binnen door een tuinhof, waar een pruimeboom toont hoe men door behoud van een oude boombestand en een strakke architectuur tot een levendige wisselwerking kan komen.

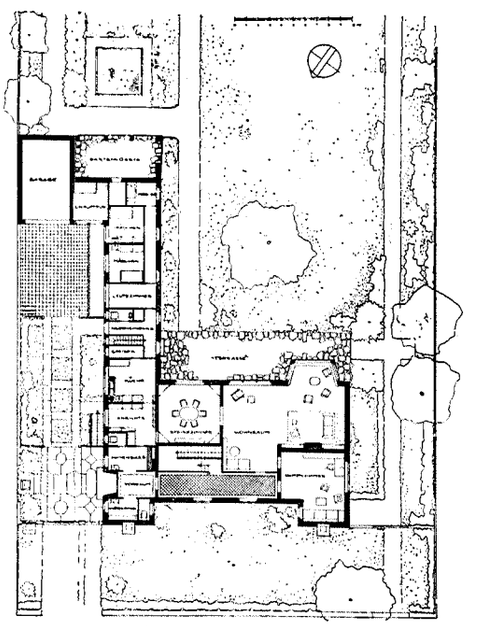

PLATTEGROND LANDHUIS TE BERLIN-DAHLEM

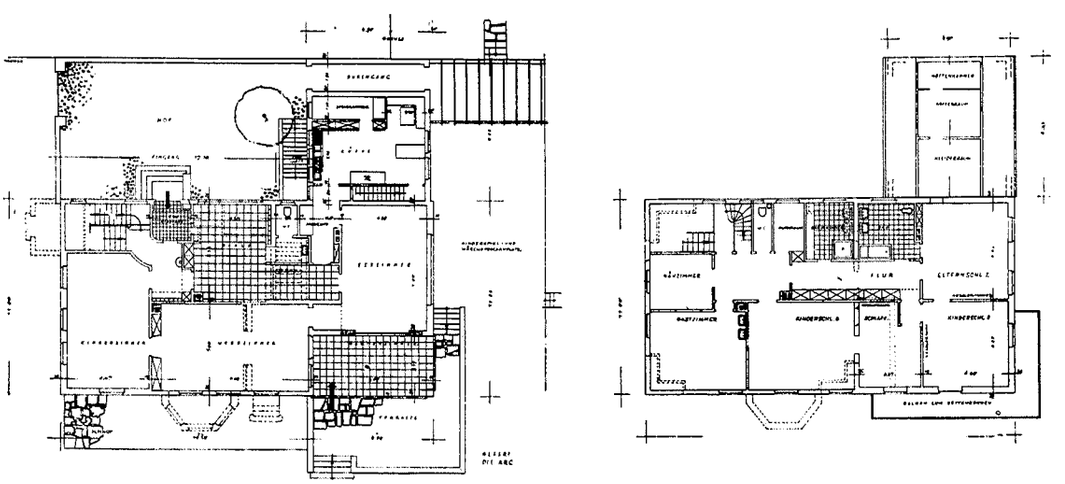

DEUTSCHE BAUZEITUNG. PLATTEGRONDEN SCHAAL 1 À 400.
LANDHUIS TE OWEN-TECK. ARCHITECTEN EISENLOHR EN PFENNIG

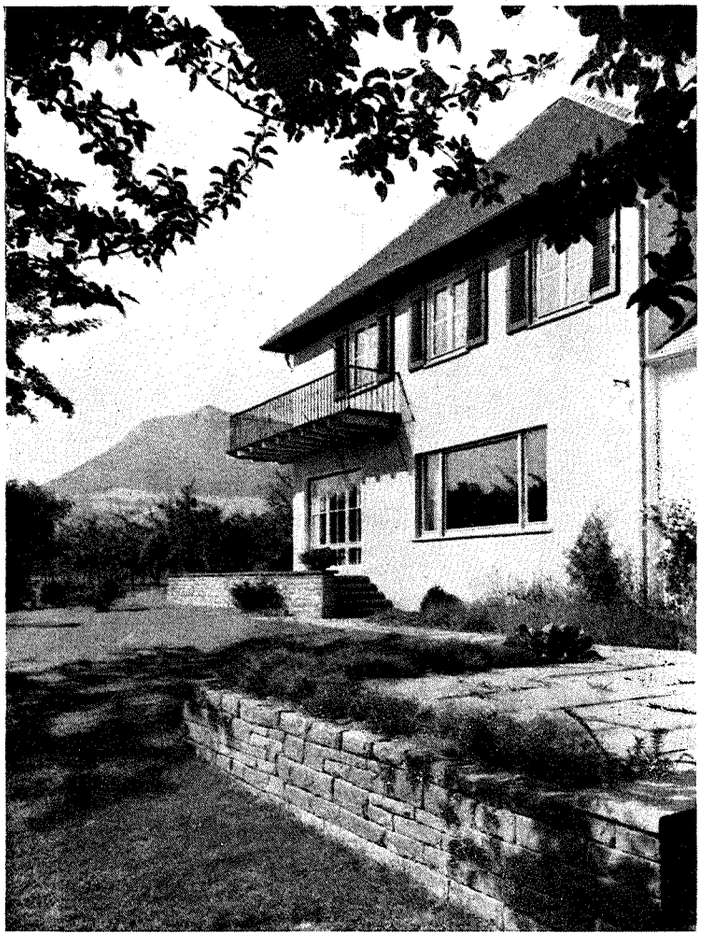

DEUTSCHE BAUZEITUNG No. 3. LANDHUIS TE OWEN-TECK. ARCHITECTEN EISENLOHR EN PFENNIG.

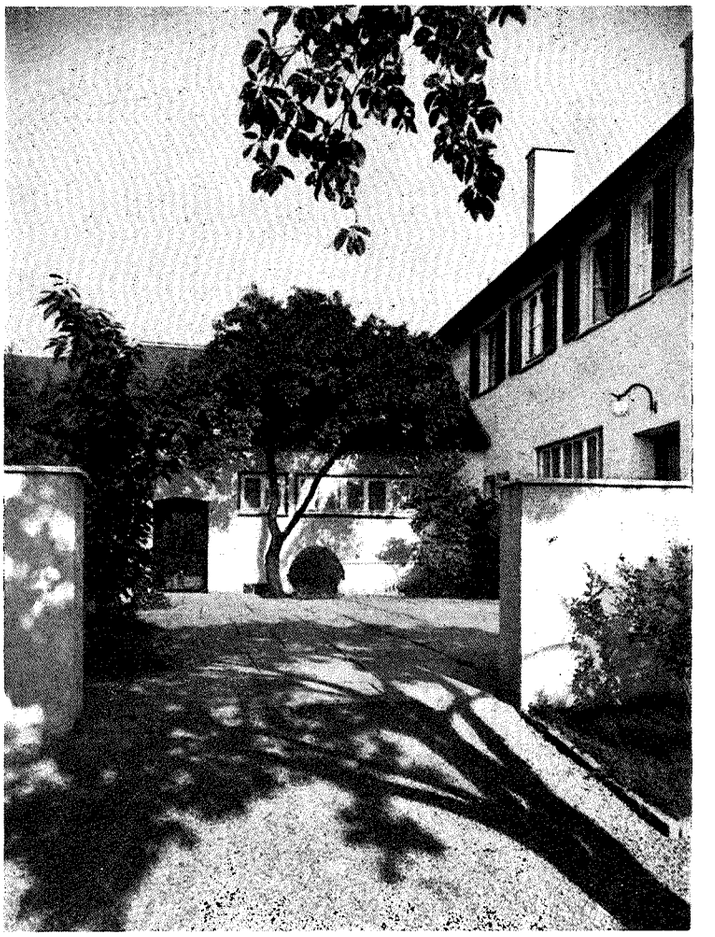

LANDHUIS TE OWEN-TECK. ARCHITECTEN EISENLOHR EN PFENNIG. KIJKJE IN DEN TUINHOF. TUINARCHITECT OTTO VALENTIEN

FOTO DEUTSCHE BAUZEITUNG

STUDIEPRIJSVRAAG VOOR EEN CREMATORIUM.

Over de tentoonstelling van ontwerpen, ingekomen op de studieprijsvraag voor een crematorium met columbarium, uitgeschreven door de afdeeling 's-Gravenhage van de vereeniging voor facultatieve lijkverbranding, in het Gemeentemuseum van 's-Gravenhage (18 April tot 3 Mei), geven wij de volgende nabetrachting.

Er zullen weinig prijsvragen zijn waarbij met zulk een eensgezindheid de 1e prijs werd toegekend als bij deze. De ontwerper S. C. de Boer is uitgegaan van de teekens Alfa en Omega, teekens die symbolisch het begin en het einde aanduiden. Hij heeft deze teekens met de open zijde tegen elkaar geplaatst, en aldus ontstond het schema dat vindingrijk tot de plattegrond is uitgewerkt. Maar een gebouw bevat buiten de ceremonieele gedeelten, nog andere, meer zakelijke vertrekken, en zoo bleek de toch zoo aantrekkelijke gedachte moeilijk geheel architectonisch in stof om te zetten. Slechts de omega-vorm bepaalt zich tot de aula's, de alfa-vorm moest zich tevreden stellen met de dienstruimten. Bijzonder fraai heeft de ontwerper de gang van het ceremonieel theatraal uitgewerkt: het langzaam stijgende pad langs de vijver en over de brugvorm naar de toegangspoort, vertolkt symbolisch het heengaan en het afscheid. De zin naar het theatrale vinden wij ook in de plaatsing van het koor, met planten enz. en zoowaar een muurschildering als achtergrond, een volledig tooneeleffect. Het is eigenaardig hoe de ontwerper, die toch over veel fantasie beschikt, in de detailleering te kort is geschoten. Men kan de elliptische baksteenbouw met pylasters en blindbogen waardeeren, maar het is alles toch wel erg simpeltjes uitgewerkt.

Bij het met de tweede prijs bekroonde ontwerp van Groeneveld en Falkenburg, ligt de verhouding net andersom: een opzet zonder veel fantasie, zonder groote gedachte, maar fijnzinnig uitgewerkt. Een beschaafde architectuur, rustig en edel. De derde prijs, van Nico Hulsbosch, kenmerkt zich door een fraaie plattegrond, een van de weinige oplossingen waarbij het columbarium in aansluiting met de begraafplaats tot een goed complex is gecomponeerd. De volgende ontwerpen, bekroond met de 4e prijs (Ir. C. Wegener-Sleeswijk) en 5e prijs (Ir. G. L. van Straaten) zijn inderdaad minder aantrekkelijk. De „crematorium-gedachte", als men dat zoo zou kunnen noemen, komt er niet of maar heel zwak in tot uitdrukking.

Met de keuze van deze vijf ontwerpen zou men zich kunnen vereenigen, met de volgorde niet. Al deze ontwerpen, van verschillende school en geaardheid, geven een beeld van de te vele stroomingen die, helaas, onze bouwkunst beheerschen.

Men treft post-Berlagiaansche tendenzen aan, Zweedsche, klassicistische en zoowaar nieuw-zakelijke, maar weinige ontwerpers hebben bewust naar een nationaal karakter gestreefd. De jury is dit niet opgevallen, althans in het rapport wordt het ontbreken van een nationale geaardheid niet naar voren gebracht. Slechts in de ontwerpen van Ir. van Straaten en Ir. L. H. H. v. d. Kloot Meyburg bemerkt men een teruggrijpen naar traditioneele vormen. Toch kan deze prijsvraag als geslaagd beschouwd worden, al was het alleen maar doordat verschillende jongere architecten naar voren zijn gekomen. Ook onder de niet bekroonde ontwerpen zijn enkele aan te wijzen die talent verraden, o.a. viel ons een ontwerp van Hopman op, waarin het idee van crematorium goed vertolkt is.

R.

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 16 MEI 1942 NUMMER 20

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

DE ARCHITECT EN HET OCTROOI.

Inleiding.

De architect komt bij de uitoefening van zijn vak geregeld met octrooien in aanraking. De meeste dezer octrooien zijn verleend op bouwtechnisch gebied, daarnaast treffen wij octrooien aan op het gebied der bouwconstructie en tenslotte zijn er door octrooi beschermde architectonische gedachten. Achtereenvolgens zullen deze drie groepen worden besproken, waarbij zal blijken, dat tegen het verleenen van octrooi op architectonische gedachten en veelal ook op bouwkundige constructiewijzen, ernstige bezwaren zijn in te brengen.

Bij ieder octrooi zijn twee partijen betrokken en wel de octrooihouder en de gemeenschap. Het octrooi is ontstaan, doordat men behoefte gevoelde, op grond van billijkheid, den uitvinder te beschermen. De ontwikkeling van het octrooi-wezen doet thans echter de vraag stellen of het niet hoog noodig is de gemeenschap in bescherming te nemen tegen de octrooihouders! Het is hier echter niet de plaats deze gedachte verder te ontwikkelen. De bezwaren, die hier naar voren zullen worden gebracht, zijn van zuiver architectonisch of bouwkundig karakter en het is de bedoeling om aan te toonen dat het in het algemeen niet op den weg van den architect ligt om een octrooiaanvrage in te dienen, doch dat hij zich hiervan beter kan onthouden, omdat deze daad meestal niet alleen leidt tot groote teleurstellingen en geldelijke verliezen, doch dat bovenal de gezonde ontwikkeling der bouwkunst er door wordt geschaad.

Bouwtechnische Octrooien.

Hieronder kunnen worden gerangschikt de octrooien die betreffen: het maken van geheel nieuwe of het aanbrengen van verbeteringen aan bestaande werktuigen;
de samenstelling van geheel nieuwe of de verbeterde samenstelling van bestaande bouwmaterialen;
de fabricatie van bouwmaterialen;
materiaaltoepassingen, arbeidsmethoden, enz.

Al deze octrooien behooren wel tot die categorie, welke men algemeen „uitvindingen" noemt. Wij kunnen als architect slechts bezwaar hebben, wanneer de octrooihouder door zijn patent in een dergelijke monopolie-positie is komen te verkeeren, dat zijn product buitensporig hoog in prijs is, waardoor aan een algemeene toepassing niet valt te denken. Dit geval doet zich echter in de practijk weinig voor, daar er dan steeds vervangingsmaterialen aan de markt komen, waarmede een overeenkomstige oplossing mogelijk is en waardoor de monopolie-positie wordt gebroken.

Integendeel, wij architecten mogen de vele uitvinders wel zeer erkentelijk zijn voor de groote bijdrage die zij leverden — en nog leveren — door hun werk, waardoor wij in staat gesteld worden om onze bouwwerken technisch op een steeds hooger peil te brengen.

Bouwconstructieve Octrooien.

Deze groep octrooien heeft betrekking op bouwkundige constructiewijzen. Zij staat daardoor in veel nauwer verband met het scheppende werk van den architect, daar de constructiewijze invloed heeft op het plan, soms zelfs op de architectuur. Voor het toepassen van deze gepatenteerde constructiewijzen moet de architect de toestemming van den octrooihouder verkrijgen. Dit kan b.v. geschieden door de uitvoering aan den octrooihouder op te dragen of, in andere gevallen, tegen betaling in één of anderen vorm van een zekere vergoeding.

Betroffen de octrooien van de eerste groep alle typische „uitvindingen", bij deze tweede groep gaat het om min of meer oorspronkelijke gedachten of invallen, waarop men octrooi heeft kunnen verkrijgen. Iemand, die daarop uit is, kan door octrooi te verkrijgen op zoo'n bouwconstructieve gedachte een geheele reeks constructies door zijn patent als het ware blokkeeren en uit iedere toepassing, die onder zijn patent valt, klinkende munt slaan.

Dergelijke patenten zijn b.v. verleend op acoustisch en optisch terrein. De gang van zaken is dan gewoonlijk als volgt: door natuurkundigen wordt na vaak jarenlange onderzoekingen en proefnemingen op een nieuw gebied der physica inzicht gekregen, dat zich in bepaalde natuurkundige wetten laat formuleeren. Onderzoekingen en resultaten worden dan in de vakbladen gepubliceerd, waar-

door de nieuw verkregen kennis gemeen goed wordt. Het kan nu gebeuren dat een handige technicus hiervan kennis neemt en de waarde van de nieuwe ontdekkingen inziet voor het bouwen. Hij vraagt dan patent op een aantal (zoo algemeen mogelijk gestelde) toepassingen van de natuurkundige wet op bouwconstructief gebied en plukt nu door zijn handigheid de vruchten van den boom, die door anderen dan hijzelf (en wel door de natuurkundigen) geplant is, terwijl de octrooihouder niet veel anders gedaan heeft dan de takken van dezen boom in een bepaalde richting leiden!

Voorbeelden van dergelijke patenten zijn het octrooi op de gedachte om den nagalmtijd van een ruimte variabel te maken door wentelende wandpaneelen en het octrooi op de niet-spiegelende etalageruit. Deze beide octrooien zijn typische voorbeelden waarbij de verdienste van den „uitvinder" verre blijft beneden de verdiensten van de groote natuurkundigen, die de wetten hebben geformuleerd op welker toepassing de octrooien uitsluitend berusten! En hierbij springt de scherpe tegenstelling in het oog tusschen de wijze waarop deze natuurkundigen de gemeenschap in hun werk dienden en de manier waarop de uitvinders hieruit een slaatje voor zichzelven trachten te slaan ten koste van de gemeenschap! Maar dit behoort tot het terrein, dat we hier niet zouden betreden. Waar wij het wel over moeten hebben, is het nadeel dat deze soort patenten voor de ontwikkeling der bouwkunst meebrengt. Blijven we bij ons voorbeeld van de niet-spiegelende etalageruit. De werking berust op eenvoudige optische wetten en het effect is alleraardigst. Waarom moest op deze gedachte nu echter een patent worden gevraagd? Buiten de drie bekende toepassingen in Amsterdam, den Haag en Rotterdam is er bij mijn weten geen vierde toepassing in ons land te vinden. Het is dus niet aan te nemen dat dit octrooi zijn geld opbrengt. Maar juist omdat de toepassing door een octrooi is beschermd, past niemand deze constructie toe! Het octrooi blijkt een rem te zijn en zooals in dit voorbeeld, is het in vele gevallen. Finantieel voordeel blijft gemeenlijk achterwege en tot een eenigszins algemeene toepassing brengen de gepatenteerde constructies het niet.

Octrooien op architectonisch gebied.

Het denkbeeld om op architectonische gedachten octrooi te vragen is bij den lezer misschien nog nooit opgekomen. Maar stel u eens voor, dat b.v. de heer Steens in den Haag, de eerste die een huis met een portiektrap bedacht en bouwde, op deze gedachte patent had gevraagd. Hij zou het verkregen hebben en misschien was dan het portiekhuis wel nooit tot dien verbazingwekkenden bloei gekomen, waarvan wij thans allen getuige zijn. Zonder hier nu in de voor- en nadeelen van het type „portiekhuis" te willen treden, is dit een goed voorbeeld hoe een architectonische gedachte, die levensvatbaar is en niet kunstmatig door een patent wordt beschermd, door anderen wordt overgenomen en steeds verder wordt uitgewerkt, verbeterd en in zijn soort vervolmaakt. Het is eenvoudig ondenkbaar, dat iemand die het octrooi op de „portiektrap" had bezeten, die honderden verschillende oplossingen had kunnen bedenken, waar de gedachte van de portiektrap thans aanleiding toe heeft gegeven. Vrijwel alle architecten, in de groote steden werkzaam, hebben hun aandeel in de ontwikkeling van dit huizentype gehad.

Er zijn echter ook gebieden der architectuur, waar een zeer groot aantal octrooien, die tot deze derde groep behooren, worden aangetroffen, o.a. in de theaterbouwkunst. En het is opmerkelijk dat deze octrooien alle even steriel zijn gebleven; ze hadden veel beter nooit kunnen worden aangevraagd! Als afschrikwekkend voorbeeld zal ik u een kleine bloemlezing geven uit die octrooien, die nog slechts uitsluitend betreffen het scheppen van de mogelijkheid tot snelle decorwisseling op het tooneel.

a. Aan Gustav Dumont - Berlijn werd onder D.R.P. 304027 een patent voor een „Ringtooneel" verleend (fig. 1). Dit is een zeer groote draaischijf met vast middengedeelte. Op den ring worden de decors voor de verschillende tafereelen gereed gezet, terwijl het middengedeelte bij zeer diepe tafereelen kan worden bijgetrokken. Na afloop van een scène draait de ring iets verder, zoodat het volgende decor voor de tooneelopening komt te staan.

b. Aan Max Raspe - Berlijn werd onder D.R.P. 349934 eveneens een patent voor een „Ringtooneel" verleend, waarbij de ring, waarop een zestal decors kunnen worden geplaatst, om de geheele toeschouwersruimte heen draait! (fig. 2).

c. Alfred Bernau - Weenen bezit het D.R.P. 346971 waarbij een draaibare toeschouwersruimte omringd wordt door 3 kleinere en 3 grootere tooneelgebouwen, die alle tezamen door één wand weer zijn omsloten (fig. 3).

d. J. C. Westphal te Hamburg verkreeg reeds in 1897 het D.R.P. 98.149 voor een „geteilte Doppelbühne" (fig. 4), waardoor — terwijl een scène gespeeld wordt op b.v. de onderste verdieping van de voorste lift en op de bovenste verdieping van de achterste lift — een volgend tafereel kan worden gereed gezet, deels uit het magazijn op de 1e etage en wel op de bovenste verdieping van de voorste lift en deels uit het keldermagazijn en wel op den ondersten vloer van de achterste lift. Door dit patent zou dus een snelle beeldwisseling mogelijk gemaakt zijn!

e. Aan Georg Naldo Felke te Berlijn werd het D.R.P. no. 329525 verleend op een „schommel-tooneel" (fig. 5). Deze stelde zich voor aan een Russische schommel een vijftal gesloten tooneelruimten te hangen, waarbij de as van het rad ongeveer op de gebruikelijke hoogte van de rollenzolder ligt. Terwijl in de laagst staande tooneelruimte wordt gespeeld, kunnen in de vier andere ruimten van zijgalerijen uit nieuwe tafereelen worden opgebouwd.

f. Het D.R.P. 370356, dat aan Carl Hutter te Graz werd verleend, gaat nog wat verder dan het patent van Dumont (zie a). Hutter denkt zich n.l. een reusachtig ringtooneel, waarop 8 tot 10 tafereelen kunnen worden opgebouwd (fig. 6), draaibaar om een vast middengedeelte, dat gedeeltelijk als magazijn wordt gebruikt en gedeeltelijk kan dienen om het speelvlak te vergrooten, maar verlangt onder deze ringschijf nog een kleinere tweede schijf met 5 groote tooneelwagens, waarop kamerdecors kunnen worden opgesteld, die door een hefinrichting in het achtertooneel op tooneelniveau kunnen worden geheven, waarop de tooneelwagens naar voren kunnen worden gerold tot vlak voor de tooneelopening!

g. P. Aravantinos te Berlijn en G. Brandt te Dresden be-

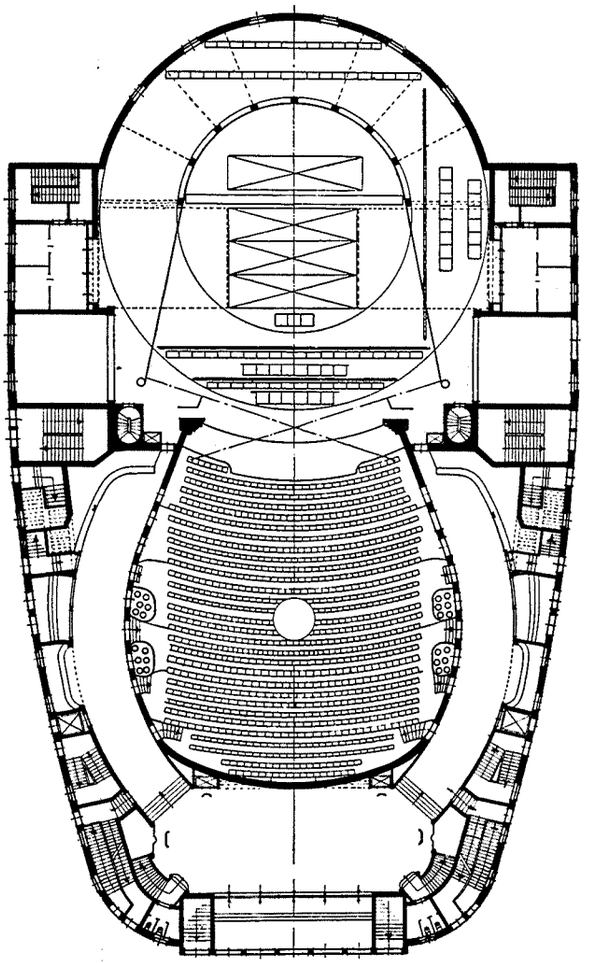

FIG. 1. G. DUMONT TE BERLIJN. RINGTOONEEL.

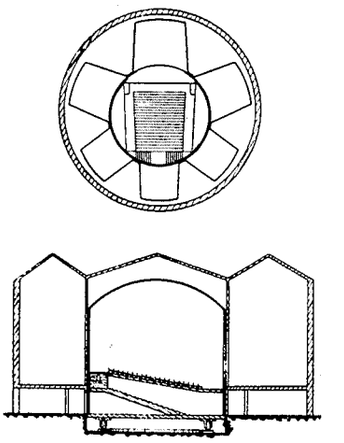

FIG. 3. ALFRED BERNAU TE WEENEN.
DRAAIBARE TOESCHOUWERSRUIMTE.

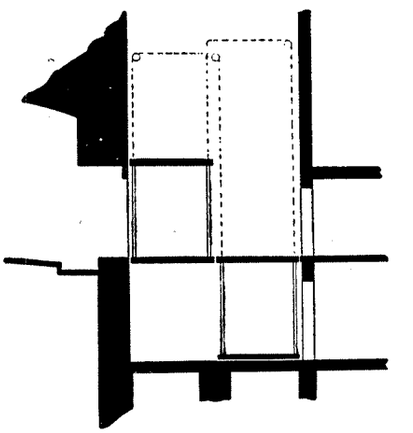

FIG. 4. J. C. WESTPHAL TE HAMBURG.
DUBBEL TOONEEL.

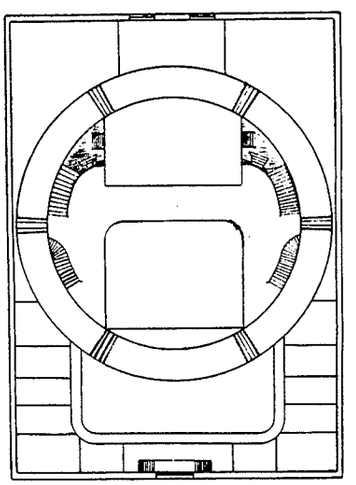

FIG. 2. MAX RASPE TE BERLIJN. RINGTOONEEL.

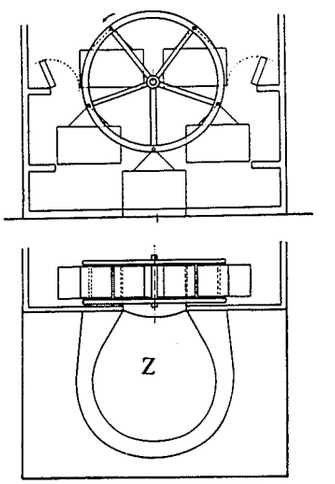

FIG. 5. GEORG NALDO FELKE TE BERLIJN.
SCHOMMELTOONEEL.

AFBEELDINGEN UIT FR. KRANICH: BÜHNENTECHNIEK DER GEGENWART.

zitten het D.R.P. 325.344 op een „Kreislauf-Wagenbühne". Deze tooneelvorm bestaat uit een aantal even groote tooneelwagens, waarop de tafereelen kunnen worden opgebouwd. Deze wagens worden nu in kringloop rond de toeschouwersruimte of rond het tooneel gevoerd, waarbij ze als bij een trein op rails loopen. Eventueel kunnen de wagens met een lift eerst naar de kelderruimte of naar de verdieping worden getransporteerd, alwaar ze dan hun kringloop beginnen; het patent geeft verschillende mogelijkheden aan (fig. 7).

Bij al de gedachten, die hier nu de revue zijn gepasseerd,

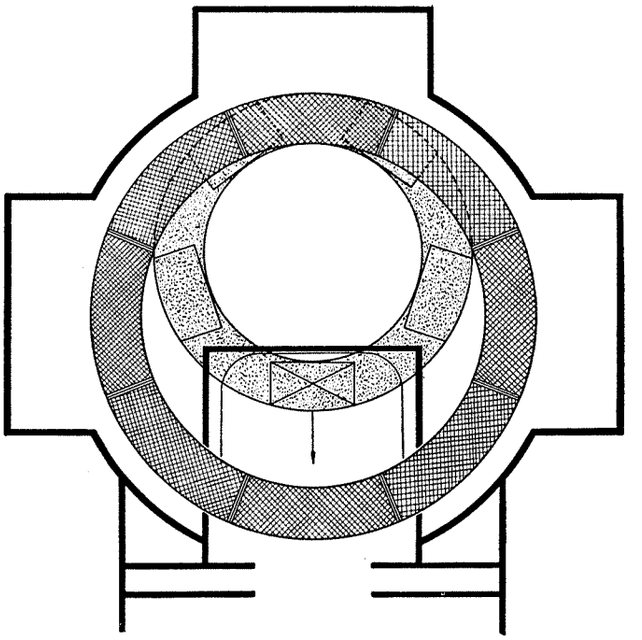

FIG. 6. CARL HUTTER TE GRAZ. RINGTOONEEL MET EEN TWEEDEN RING VOOR TOONEELWAGENS.

treffen ons twee dingen: ten eerste, dat ze toch eigenlijk alle, in den vorm waarin ze werden geoctrooieerd, in het rijk der luchtkasteelen thuis behooren (wat ook hier uit blijkt, dat ze geen van alle ooit tot uitvoering zijn gekomen!) en ten tweede, dat al deze gedachten, wanneer ze op een plan zouden worden toegepast, in hooge mate het plan en de ruimtelijke vorm van het bouwwerk zouden beheerschen. Tegen dit laatste nu is het waar wij architecten bezwaar moeten maken. Wanneer deze gedachten vrij waren, zoodat ieder gerechtigd zou zijn ze over te nemen en te zien of er een bruikbare oplossing mede te bereiken zou zijn, dan zou heel goed hebben kunnen blijken, dat deze gedachten niet alle gedoemd zijn om onvruchtbaar te blijven. Wordt echter op een architectonische gedachte octrooi verleend, dan wordt daardoor een aantal architectonische oplossingen geblokkeerd en dit beperkt op ontoelaatbare wijze de vrijheid van den architect. Een dergelijke geestelijke vrijheidsbeperking kunnen wij niet aanvaarden. Wij kennen het a u t e u r s r e c h t ; dit beschermt ons ertegen, dat men onze ontwerpen klakkeloos copieert, waarbij het criterium is, dat dan door dengeen die copieert zelf geen scheppende arbeid wordt verricht.

Dit auteursrecht gaat echter niet zoover, dat het ook de architectonische gedachten en principes, die aan het ontwerp ten grondslag liggen in bescherming neemt en dat is maar heel gelukkig ook. Deze gedachten en principes dienen gemeengoed te zijn en de vrijheid om een architectonische gedachte, al is deze ook geheel oorspronkelijk, van een ander over te nemen en deze in eigen werk weder toe te passen, moet aanwezig zijn, daar dit een voorwaarde is voor de mogelijkheid tot verdere ontwikkeling van de bouwkunst.

Hetzelfde geldt voor de oorspronkelijke bouwconstructieve gedachte. Het is wenschelijk dat deze bouwconstructieve gedachten door anderen kunnen worden overgenomen, opnieuw kunnen worden toegepast, waardoor ze zich steeds verder zullen ontwikkelen, waarmede de bouwkunde gediend is.

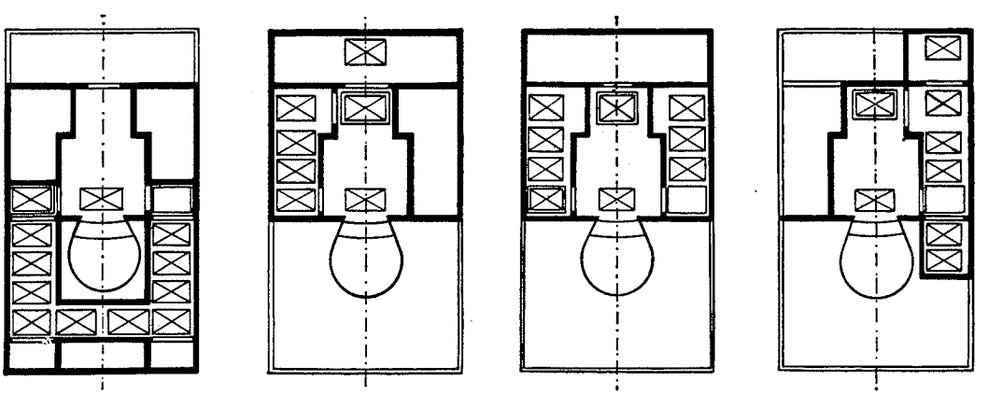

FIG. 7. P. ARAVANTINOS TE BERLIJN EN G. BRANDT TE DRESDEN.
TOONEELWAGENS IN EEN KRINGLOOP ROND DE TOESCHOUWERSRUIMTE.
AFBEELDINGEN UIT FR. KRANICH: BÜHNENTECHNIEK DER GEGENWART.

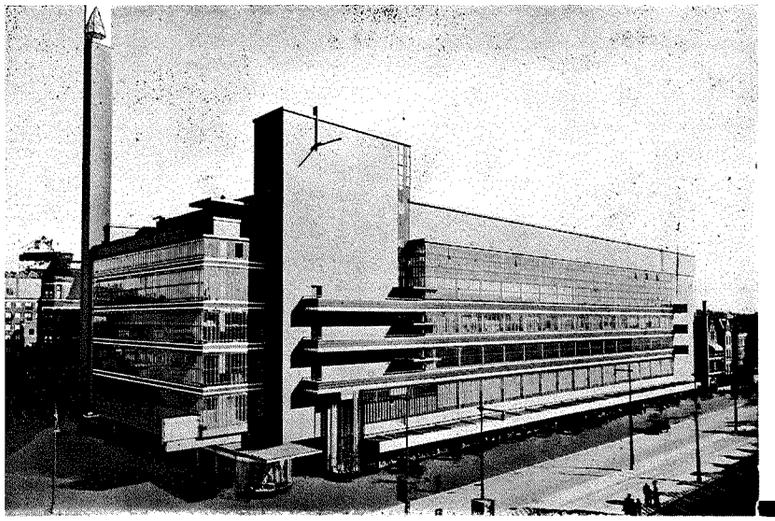

N.V. NEDERLANDSCHE AANNEMING MIJ

V.H. FIRMA H. F. BOERSMA 'S-GRAVENHAGE

Burgerlijke Bouwwerken
Gewapend-Beton-Werken

MAGAZIJN „DE BIJENKORF", ROTTERDAM.

BARA is ijzersterk!

Daar zit 'n gevaar in. 'n Idee van „laat 'm maar hangen... hij is tòch zoo sterk"!
Neen: ook een BARA-markies wil goed behandeld worden, op tijd nagezien, op tijd gerepareerd. Dan heeft U er - gegarandeerd - veel langer koelte en genot van!

BARA

MET DE HOOGSTE KLEUR-, ZON- EN LICHTECHTHEID.

Wat'n prachtbedrijf!

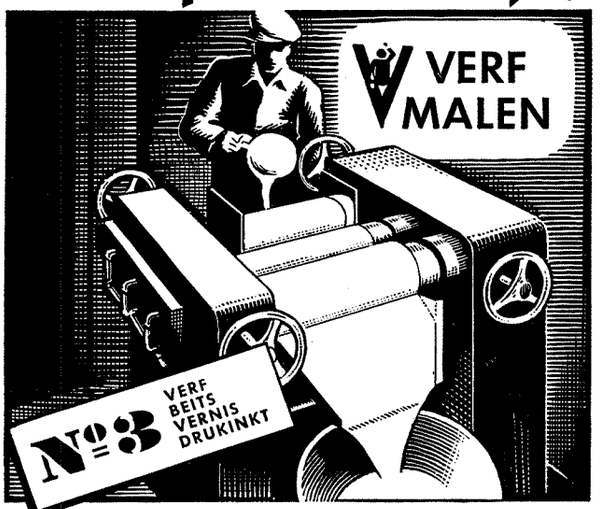

VELUVINE - NUNSPEET

Na het intensief mengen worden de verf- en drukinktpasta's op snel ronddraaiende stalen walsen tot een volkomen fijnheid vermalen. Moderne driewalsmachines zijn watergekoeld, waardoor de temperatuur, waarbij de vermaling plaats vindt, geheel geregeld kan worden. Verf malen is een der belangrijkste onderdeelen in de fabricatie van

VELUVINE-VERVEN EN -DRUKINKTEN.

N.V. MIJ. „DE VELUWE" - NUNSPEET

„THERMOSIT"-KUNSTBIMS

BUDERUS 17 31

„THERMOSIT" is een zeer poreus bouwmateriaal, vervaardigd uit hoogovenslakken. Het gewicht bedraagt ca. 300 kg per M³.

„THERMOSIT" wordt normaal in korrelgrootten van 3/12 mm. 3/15 mm, 3/20 mm en 0/2½ mm geleverd.

„THERMOSIT" kan o.a. worden toegepast voor de vervaardiging van holle beton, estrichbeton, isolatiebeton, giet- en stampbeton, drijfsteenen, bimsplaten, tegels, holle wanden.

Voorts voor isolatie van koude en warmte (warmte doorlaatcoëfficient 0,072 Kcal/m°C tusschen 0 en 30°C,

„THERMOSIT"-KUNSTBIMS leveren wij uitsluitend via den bouwmaterialenhandel.

HANDELSVEREENIGING „BUDERUS" Leeghwaterplein 27 · 'S-GRAVENHAGE

Deze architectonische en bouwconstructieve gedachten vormen tezamen het arsenaal waaruit wij bij het ontwerpen en construeeren allen putten. Hoe rijker dit arsenaal voorzien is, hoe beter wij voor ieder geval een geslaagde oplossing kunnen geven. Doch de inhoud van het arsenaal moet ter vrije beschikking staan van ieder vakgenoot en er moeten geen gedeelten zijn, waaraan men niet raken mag, omdat er op staat geschreven: „door octrooi beschermd".

Conclusie.

1. Voor een gezonde ontwikkeling der bouwkunst is het ongewenscht te achten, dat op „architectonische gedachten" octrooi wordt aangevraagd, daar de bouwkunst gebaat is bij een zoo ruim mogelijke uitwisseling onder de architecten juist van deze „architectonische gedachten".
2. Ook de bouwconstructieve gedachten ontwikkelen zich slecht in de enge ruimte, die het octrooi hun biedt. Worden ze echter niet door een octrooi geremd, dan kunnen zij zich tot een hoogen trap van vervolmaking ontwikkelen, waarmede de bouwkunde gebaat is.

Slotwoord.

Tenslotte nog een opmerking: De architect, die een octrooi ziet te verkrijgen, wordt daarmede handelsman, want hij zal trachten met zijn octrooi „zaken te gaan doen". Een andere reden die hem tot de aanvrage beweegt, kan hij niet hebben. Dit toont reeds genoegzaam aan, dat de architect, die zijn beroep volgens de code van onze beroepseer wenscht uit te oefenen, zich van het aanvragen van een octrooi zal onthouden. En ook dit is dus een zeer klemmende reden, om de architecten ervan te doen afzien hun oorspronkelijke gedachten door een octrooi te laten beschermen.

Ir. H. VAN VREESWIJK.

*) De gegevens betreffende de octrooien op tooneelgebied en de daarbij behoorende figuren zijn ontleend aan „Bühnentechnik der Gegenwart" van Friedrich Kranich, 1929.

WINKELVERBOUWING TE DEN HAAG

DOOR A. C. M. A. STOFFELS, D. I. ARCHITECT.

Nog steeds, de bouw van de „nood"-winkels te Rotterdam heeft het bewezen, blijft het bouwen van inrichtingen voor detailverkoop een kritiek-uitlokkende tak van het bouwbedrijf en ... -geschrijf. Al blijven zij niet in hun culminatie als warenpaleizen alle andere behuizingen van het huidige openbare plan en cultureele leven in de schaduw stellen. Immers is het juist de eenvoudige, doch van te voren ontworpen verkoopoptrek, waarin minder dan in een behaaglijke woning, bij de uitleg van een bebouwing placht te worden voorzien. Het wonen is meer plaatselijk gebonden dan het winkelen en zoo zien wij het merkwaardige verschijnsel, dat eerst van lieverlede het gerei van uitstallingen in min of meer daarvoor pasklaar gemaakte woonperceelen in een groeiende stadswijk verschijnt. Het nagaan van deze ontwikkeling leert, dat deze winkels, wat betreft gerief, verre bij de woningen ten achter staan en veelal zoo weinig erudief en àf zijn. En toch hebben wij voor eeuwen reeds een uitgesproken type voor winkels aan

FOTO ARCHIEF ARCHITECT

WINKELVERBOUWING TE DEN HAAG. ARCHITECT A. C. STOFFELS.

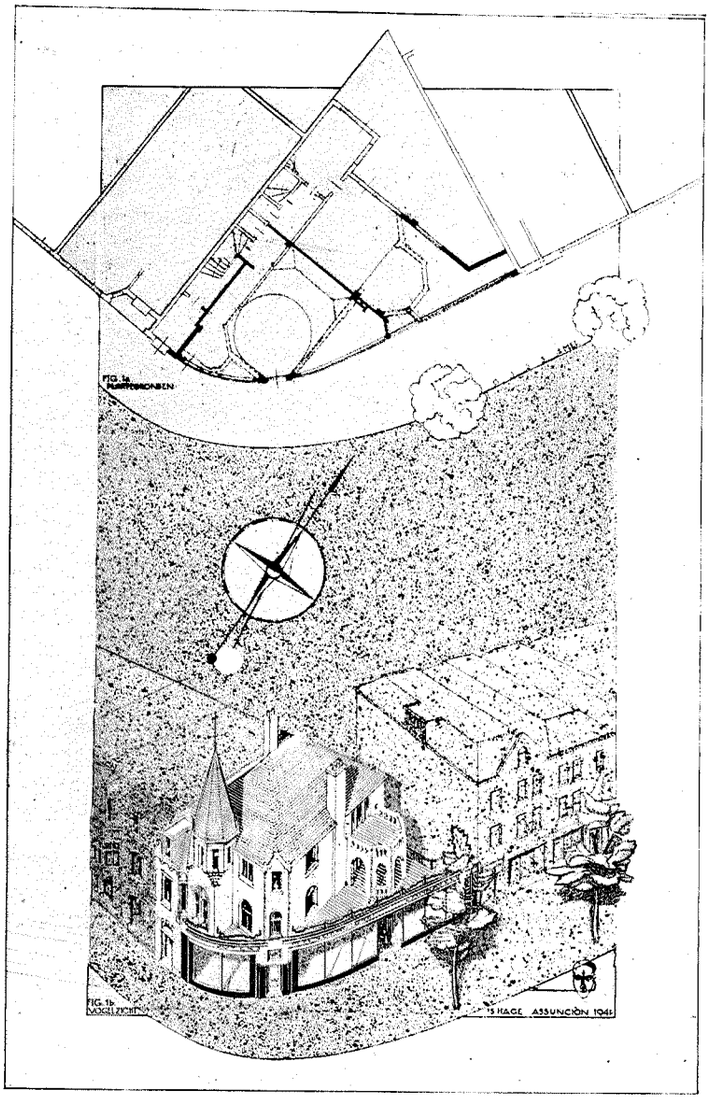

WINKELVERBOUWING TE DEN HAAG. PLATTEGROND EN PERSPECTIEFTEEKENING.
ARCHITECT A. C. STOFFELS.

onze grachten gekend, waarop nog recent in de vakpers werd gewezen. Wie kent ook thans niet de soms van precieuse verzorging getuigende, gevestigde zaken in de stadscentra?

Het voorliggend bouwpand behoort tot de — zij het ook grondig — pasklaar gemaakte buitenwijk-woonhuizen en dateert uit 1905. Het aan drie zijden vrijliggend huis, gelegen in de as van een laan, bood zoodanig een welkome prooi voor ordenings- en .... zakenlust. Alvorens tot de verbouwing over te gaan zijn de verkoop- en uitstalruimten getraceerd en werden de gegadigden bepaald. Alsdan zijn de plannen uitgewerkt en met toegewijde werklieden keurig uitgevoerd. Op de begane-grond zijn twee ruime winkels aangelegd. De opgang tot het bovenhuis is daartoe iets naar links verschoven. De steunpunten zijn zoo gekozen, dat een rammelende verdeeling van de uitstalkasten vermeden werd en dat het overzicht niet door steunpunten in de verkooplokalen werd geschaad. Daartoe is de plaats van een kozijnstijl van de portiekdeur in den rechter winkel met de ondersteuning van de penanten van de loggia op de eerste verdieping vereenigd en wel ca. een halve meter achter de rooilijn. De plaatsing van zonneschermen is door inkassing in de teakhouten en marmeren gevelbekleeding v o o r z i e n. Gouden firmaletters kunnen ook des avonds van de kooflijst uit verlicht worden. De vorm van de gevelstructuur is zoodoende goeddeels bepaald door strenge aanpassing aan utiliteitseischen en geeft daardoor aanspraak op actualiteit. Is het treffend, dat het resulteerend beeld verwantschap toont met de klassieke vormgeving, die wel ook haar ontstaan dankt aan verstandelijke overwegingen, doch in verband met deels ander materiaal en louter zonnegloed? Met een rooilijn van drie en twintig meter, wenschen wij de uitstalkasten thans minder aan de loopende band ontleend, daar deze wijk allengs, mede door de getemperde verkeerssnelheid meer wooncentrum dan verkeerszône werd en het onderhavig bouwproject zoomede een keerpunt gaat vormen.

Er schuilt in de veronachtzaamde wijkwinkels aanleiding te over tot beoefening van de bouwkunst en veredeling

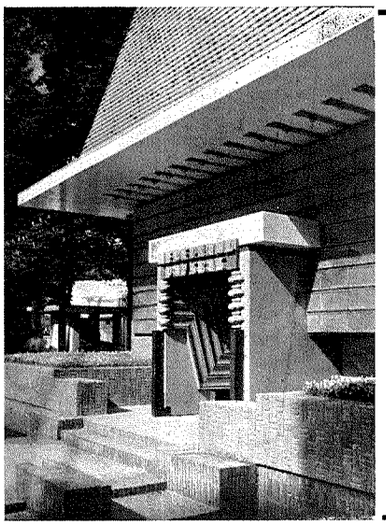

FIRMA C. ALBERTS & ZN

AANNEMERS HOOGSTE ONDERSCHEIDING EXP. INT. RARIJS OPGERICHT 1863

BURGER EN UTILITEITSBOUW
BETON EN WATERWERKEN
TIMMERFABRIEK

UITGEVOERD ONDER DIRECTIE ARCHITECT J. F. STAAL

DUIVENDRECHTSCHEKADE 64 AMSTERDAM **TEL: 50124**

Bovenkant

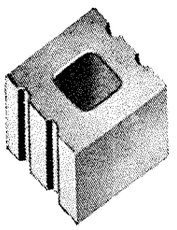

EEN SCHOORSTEEN, DIE AAN HOOGE EISCHEN VOLDOET WORDT GEBOUWD MET

SOLIDUS-SCHOORSTEENBLOKKEN

ISOLATIE IS GOED VERZORGD

INVALLEND REGENWATER WORDT DOOR POREUZE WAND OPGENOMEN.

KANS OP LEKKEN IS ZEER GERING.

GLADDE WANDEN MET AFGERONDE HOEKEN

VERNAUWINGEN OF VERWIJDINGEN BIJ SLEEPEN OF TREKKEN UITGESLOTEN.

SOLIDUS SCHOORSTEENEN ZIJN NIET DUUR.

Onderkant

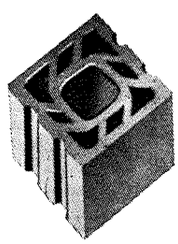

N.V. DAKPANNEN- EN KLEIWAREN INDUSTRIE
„DE VALK" v/h J. MEUWISSEN
ECHT.

'n attractieve gevelbepleistering

verkrijgt U door gebruik van

CHROMOLITH

Gekleurde mortel, gereed voor het gebruik na aanmaak met water.

In wit, crême, zilvergrijs, groen enz. met glimmer en verschillende korrelgrootten · Direct uit voorraad leverbaar

„CHROMOLITH" wordt natuurlijk ook voor binnenwerk toegepast!

Nadere inlichtingen verstrekt:
E. M. v. d. POL'S H.O. DEN HAAG
MAURITSKADE 3 · TELEFOON 117256

---

n.v. aannemersbedrijf v.h.:

boele & van eesteren

delistraat 33 tel. 554932 * den haag

b en v van e

beton-bouw en waterbouwkundige werken

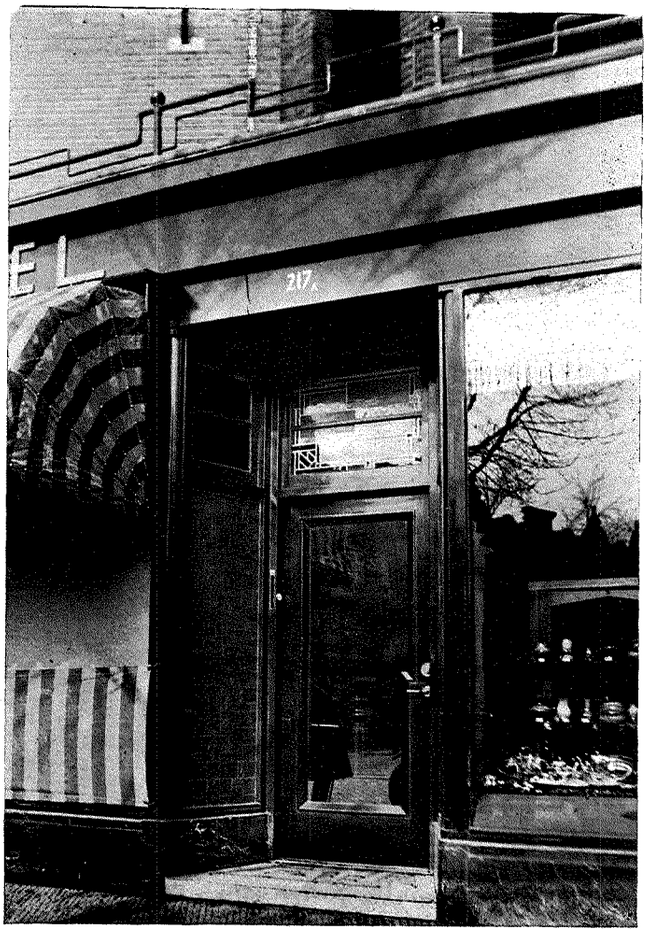

INGANGEN BIJ DE WINKELVERBOUWING TE DEN HAAG.

FOTO ARCHIEF ARCHITECT
ARCHITECT A. C. STOFFELS.

van het ambacht. Menig werkstuk mocht hier opgeschrapt worden. Wij wijzen slechts op de fraaie bronstegels van Hildo Krop in de portiekwand en noemen van den architect zelf: het glas in lood, de brievenbus, de mozaiekvloer, maar bovenal lezer, het gesmede hekwerk, dat als ware het in tegenspraak met zijn aard, in lichte vlucht, beteugeld door bollen en pieken, doorschoten met terrasbloemen, de kroonlijst naar boven en het terras naar buiten afsluit.

Den Haag, September 1941.

ANDRIES STOFFELS.

IN- EN UITHEEMSCHE GEWASSEN IN LANDSCHAP EN TUIN.

Er gaan tegenwoordig vele stemmen op over het al of niet gebruik maken van z.g. uitheemsche gewassen bij de formeering van landschap en tuin. Het is een onderwerp, waarover het laatste woord nog niet gezegd is en dat ernstige bestudeering noodzakelijk maakt. Hierbij blijkt, dat het botweg verwijderen of verbannen van alles, wat in oorsprong niet van onzen bodem was, gevolgen met zich zou dragen, die onoverzienbaar zijn.

Het compas van onze landschap- en tuinarchitectuur was en blijft altijd de omringende natuur en het karakteristieke beeld van de streek. In een typisch cultuurlandschap als het onze is dit compas niet altijd even duidelijk en bij 't formeeren van totaal nieuwe gebieden, zooals dat nu het geval is in de Zuiderzeepolders bijv., rust een ontzaglijke verantwoording op de schouders van den landschaparchitect. Deze toch is streng gebonden aan biologische en plantensociologische wetten, terwijl bij de uitvoering daarvan eerst na jaren blijken zal, of hij juist gehandeld heeft, of niet. De toekomstige schoonheid der streek is geheel van hem afhankelijk.

In andere deelen van ons land is de zaak eenvoudiger, wat echter niet wegneemt, dat verantwoordelijkheid voor landschap- en tuinarchitect blijft.

In de laatste jaren werden parken, plantsoenen en tuinen overstroomd door Boskoopsch goed, dat men aan Amerika en Engeland niet meer kwijt kon. Het kwam in handen van totaal onbevoegden en al dadelijk werd aan het verwrongen landschap en stadsbeeld zichtbaar, dat men niet straffeloos op dergelijke manier mag handelen. Wie de voor U.S.A. bestemde Rhodo's bij ons in klei en zand heeft gezien, behoeft geen nadere toelichting over dezen jammerlijken toestand. De laatste barbaarsche winters hebben

FOTO TINE DE WIT

HEIDELANDSCHAP. VOORPOSTEN VAN HET WOUD.
(BERK, PIJN EN DENNEN)

echter hun sporen achter gelaten en veel is weer verdwenen.
Wat is nu echt „inheemsch" of „aan bodem verwant"? Men kan rustig zeggen: „weinig".
Wat de loofhoutsoorten betreft, brengen wij het niet verder dan een 30-tal, die dan nog lang niet voor iedere streek gelden. Het zijn o.a.: Winter- en Zomereik, Iep, Berk, Beuk, Haagbeuk, Els, Hazelaar, Popels, Wilgen, enz.
Het aantal in ons land voorkomende loofhoutsoorten is echter zeer aanzienlijk en daarbij zijn vele, die bij ons dusdanig zijn ingeburgerd, dat ze ons volkomen vertrouwd zijn, zoodat wij die als van eigen bodem beschouwen.
De Paardekastanje is hier echter nog niet langer dan een 300 jaar, de roode ontstond nog maar een eeuw geleden. Het vaderland van den Walnoot, sieraad onzer groote rivieren, is Perzië. De Robinia kwam in 1638 uit N.-Amerika en bleek in het Zuiden en Oosten des lands zich als laanboom goed te handhaven, mede omdat zij weinig eischen stelt aan den bodem. Ook de Linde is in oorsprong niet inheemsch, maar zij heeft als Hollandsche boom toch zeker haar goed recht verworven.
Onder „onze" mooie heesters zijn er ook al weinig, die werkelijk inheemsch zijn. De Dwingelosche Krenteboomen zijn in N.-Amerika thuis. Eerst in de 18de eeuw kwamen zij in Europa. En zou iemand zich een voorjaar kunnen voorstellen zonder Ribes, Spiraea, Forsythia, Chaenomeles, Gouden Regen, Magnolia en Sering? Bleek ook niet, in de laatste winters, dat ze beter tegen vorst bestand waren, dan onze eigen inheemsche Brem bijv. Hulst wordt in onze Oostelijke provincies wild aangetroffen, maar reeds in '40 bleek, dat vele het in den winter hadden moeten opgeven.
Ook de Taxus heeft een harde dobber gehad en toch behoort hij tot de weinige naaldboomen, die ons land oorspronkelijk rijk was. Want met Pinus sylvestris, Juniperus communis en Taxus baccata is het lijstje reeds ten einde. Zelfs Picea excelsa, die bij ons toch wel een der meest voorkomende naaldboomen is, komt van het gebergte. Met zijn kwalen als wortelrot en stilstand in groei toont hij dan ook, dat hij 't niet altijd naar z'n zin heeft bij ons.
Maar ook hier blijkt, dat onder de ingeburgerde naaldboomen er vele zijn, die we niet uit het landschapsbeeld van onze hoogere gronden zouden willen missen. Het is alleen de vraag maar, naar welken regel wij ons moeten richten, willen wij werken in den zin van „bewust bodemgebonden".
Prof. Seifert geeft hierop het juiste antwoord in „Gartenschönheit" van Januari en Februari '39, waarin hij dit vraagstuk uitvoerig belicht en waarin hij in 't kort tot de volgende conclusie komt: „Het materiaal, waarmee wij het landschap opbouwen moet ons vertrouwd zijn en niet te sterk afwijken van het inheemsche. Het moet een harmonische gradatie zijn van het gewone beeld. De afwijkingen moeten een climax beteekenen en geen verwringing of karikatuur zijn van natuur en landschap. We vinden dezen climax in fijnere verdeeling van blad, vollere bloesem, enz. . . ."
Prof. Seifert noemt dan in het Sparrenlandschap bijv. Picea orientalis, Picea omorica en Larix decidua een harmonische gradatie van het gewone beeld, terwijl de Douglas een overdrijving is in het borstelige, ruige. (Of dit den houtvester beletten kan zijn waardevolle exoot niet meer te gebruiken, is de vraag).
Als verder voorbeeld: een landschapmotief van Mei- en sleedoorn, wilde Rozen, enz. Hier bestaat geen bezwaar om vreemde wilde Rozen en Meidoorn, Chaenomeles e.d. te gebruiken als verbinding tusschen landschap en tuin of park. Hetzelfde met Brem en Bramen. Zoo zou er dus ook geen bezwaar kunnen zijn tegen het gebruik van uitheemsche wilgensoorten als overgang van het polderlandschap en den tuin in die streken, mits met mate toegepast en slechts dan, als men zekerheid heeft, dat ze met hun Hollandsche broeders kunnen concurreeren, wat habitus en stabiliteit betreft.

FOTO TINE DE WIT

HEIDELANDSCHAP JUNIPERUS OP DEN VOORGROND.

Gelukkig zijn we bijna verlost van de Palmen- en Araucaria-invasie. Toch is er nog veel, dat geheel uit den toon valt van ons landschapsbeeld. Men denke alleen al aan Chamaecyparie en Thuya's. Toch kunnen ze in bepaalde gevallen dankbaar materiaal vormen, als heg bijvoorbeeld en vooral ook de dwergboomen zou men noode kunnen missen in kleine ruimten. In verbinding met het omringende landschap mogen ze echter niet staan. Ze behooren in den t u i n. Wat binnen diens muren groeit is van geen beteekenis meer voor het karakter van zijn omgeving. De begrenzing echter is van het grootste belang, omdat deze in onmiddellijk contact staat met de omgeving en dus niet van storenden invloed mag zijn. Zouden we in den tuin slechts dat gebruiken, wat van onzen eigen bodem is, dan zou de keuze al zeer beperkt zijn. Wij wenschen immers geen Boterbloem, Wilgenroosje of Duizendblad daar, die kennen we reeds te goed. Bovendien zou een dergelijk streven een geweldige achteruitgang in de ontwikkeling van de tuinkunst zijn. Door de eeuwen heen was de tuin een ommuurd stuk land, waarin kostbaarheden uit alle landen een plaatsje vonden. Eerst waren er de geurende kruiden hoofdzaak. Lelie en Roos deden hun intrede en langzamerhand werd de tuin een schatkamer van kleinoodiën uit alle windstreken. Het ligt maar aan den tuinarchitect hiervan een aanvaardbaar, harmonisch geheel te maken, waarin wij ons thuis gevoelen, wat zal afhangen van onzen smaak en wenschen. Wat zouden wij moeten beginnen zonder Delphiniums, Asters, Papavers en Zonnebloem?

Maar ook in den tuin bespeuren wij tenslotte de beslissende werking van bodem en klimaat. Het al of niet gedijen van boom en plant hangt daar volkomen van af. En voor de tuinarchitectuur geeft Prof. Seifert dan ook den volgenden belangrijken regel:

„Bodemverbonden is in den t u i n iedere vreemde en iedere inheemsche plant, die daar ten volle haar schoonheid kan ontwikkelen en met haar naaste en verdere omgeving in kunstzinnige en biologische harmonie staat."

TINE DE WIT.

BOEKBESPREKING.

BOUWKUNDE, Hand- en studieboek voor den bouwkundige, door G. Arendsen en J. J. Vriend. Tweede, herziene druk. Uitgave N.V. Uitgeversmaatschappij „Kosmos", Amsterdam.

In den laatsten tijd heeft zich een soort wedstrijd ontwikkeld in het doen verschijnen van boeken over de bouwkunde voor het Middelbare Technische Onderwijs. Zij die met den achtergrond van dezen wedstrijd op de hoogte zijn, zullen hem met weinig vreugde hebben gevolgd. Er bleek weer uit hoe de hokjesgeest ook hier op het gebied van de bouwkundevoorlichting zich uitsprak en hoe spoedig menschen met bezwaren komen aandragen wanneer zij moeten samenwerken. Titelquesties en „principes" wrikken een zaak, welke met de beste bedoelingen is opgezet, uit elkaar, eenmaal gepresteerde arbeid wordt geringschattend opzij gezet omdat lieden zich op hun teentjes getrapt voelen.

In elk geval, uit dien wedstrijd is de tweede druk van „Bouwkunde", wij zullen niet zeggen triomphantelijk, doch toch met eere te voorschijn gekomen.

De eerste druk van dit boek genoot een uitstekende ontvangst. Het week in zooverre van de bestaande boeken op dit gebied af, dat het niet uit ging van een groot aantal figuren, waarbij de meest voorkomende gevallen behandeld worden, doch beperkte zich tot het „hoe en waarom". En dit is vooral voor de jonge studeerende bouwkundigen van belang. De uitgebreide werken, zooals dat van Prof. Wattjes, zijn voor den beginner verwarrend, doordat hij

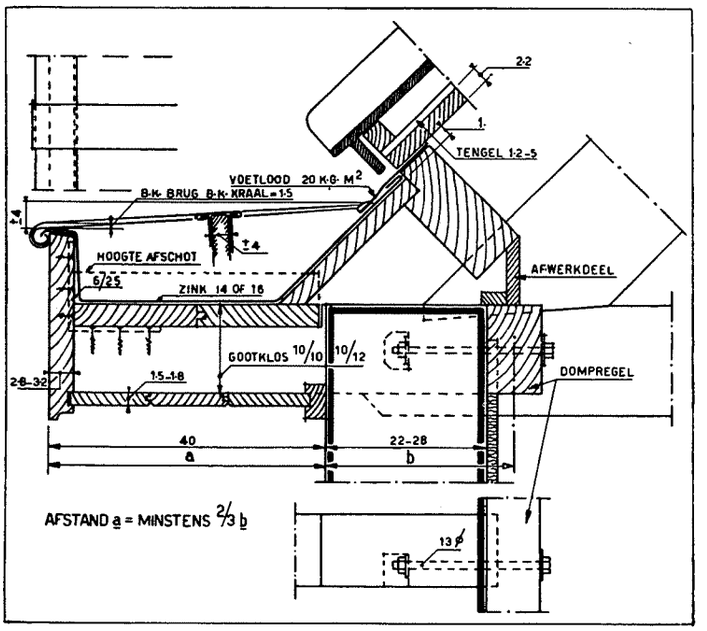

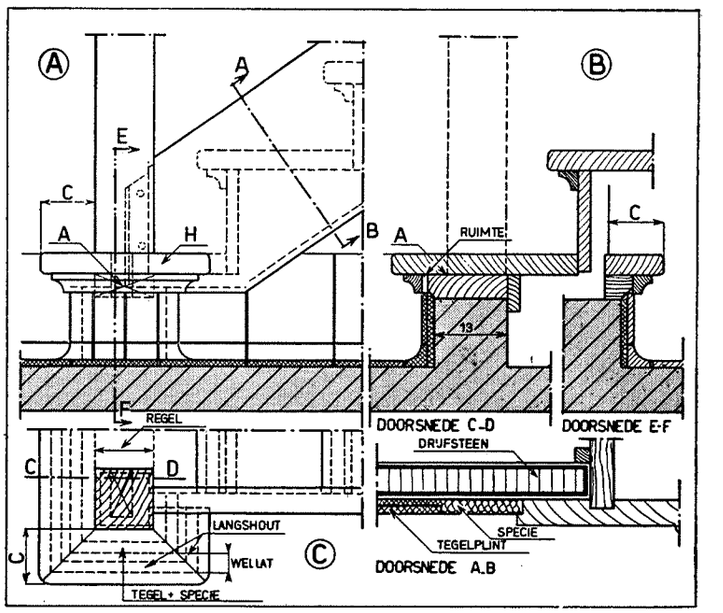

AFBEELDINGEN UIT: G. ARENDSEN EN J. J. VRIEND, „BOUWKUNDE", HAND- EN STUDIEBOEK VOOR DEN BOUWKUNDIGE. TWEEDE, HERZIENE DRUK. UITGAVE „KOSMOS".

het critisch inzicht en de ondervinding mist. Hij begaat gemakkelijk de fout de bijzaken voor de hoofdzaken aan te zien. De schrijvers van dit boek hebben zich dan ook niet tot taak gesteld zooveel mogelijk nieuwtjes bij elkaar te zoeken, doch zij gingen uit van het bepaaldelijke, het grondslag gevende, hetgeen voor het onderwijs van het meeste belang is. Kennis van constructies bestaat niet in het opnemen van zooveel mogelijk gebruikelijke samenstellingen, doch in het met begrip gebruiken van materiaal. Hierdoor worden constructies uitgesloten welke verouderd zijn, en ook modeachtige nieuwigheden.

Bij den nieuwen druk hebben de schrijvers aan dit beginsel vastgehouden. Door de ervaring geleid, hebben zij er niet tegen op gezien belangrijke veranderingen aan te brengen. Sommige oude hoofdstukken vervielen, bijvoorbeeld over landmeten en waterpassen. Het is ook niet noodig dit vak in een bouwkundeboek te behandelen. Het hoofdstuk over staalconstructies onderging eenige uitbreiding, evenals het hoofdstuk over stalen ramen. Hierbij is een groot aantal nieuwe figuren opgenomen. Waar het mogelijk was, zijn de normalisatievoorschriften doorgevoerd en toegepast, hoewel niet bij de figuren. De oude figuren hadden anders geheel moeten worden omgewerkt, waardoor de kosten van het werk aanmerkelijk zouden zijn gestegen. Het hoofdstuk over materialen bleef gehandhaafd, hetgeen mij niet juist lijkt. Over dit onderwerp bestaat speciale litteratuur, welke bij elke studie toch moet worden doorgewerkt. Het hoofdstuk over geluidwerende constructies lijkt mij geheel op zijn plaats.

De tekst is helder. Alleen jammer dat hier en daar foutjes zijn ingeslopen. Wellicht wat te haastig gewerkt? Voor een volgenden druk zal een ietwat strengere correctie toegepast moeten worden. Den schrijvers komt een extra woord van lof toe voor de zeer goede duidelijke teekeningen, die dit boek op zoo royale wijze verluchten.

Ongetwijfeld heeft „Bouwkunde" er toe bijgedragen de vakkennis in ons land te verbeteren, en de nieuwe druk zal dit werk voortzetten, doordat, naast de bekende constructies, ook een plaats is ingeruimd voor samenstellingen van nieuwe materialen. Wij sluiten ons aan bij hetgeen Ir. Ouëndag bij zijn inleiding voor den tweeden druk opmerkt: Ook voor ervaren practici is het boek een welkome steun. De bouwkundige constructies zijn zoo gedifferentieerd, dat men niet elk onderdeel tot in de finesses beheerscht, doch de praktijk eischt, dat men zichzelf voortdurend toetst en zijn kennis, juist van onderdeelen, steeds verdiept. Eerst wanneer men de oude constructies volkomen beheerscht, kan men overwegen, hoe, met toepassing van nieuwe materialen en nieuwe werkwijzen, nieuwe en deugdelijke constructies te maken. Sleur is te verwerpen maar funester is het zich onbeheerscht te werpen op iedere nieuwigheid, zonder genoegzame constructieve ondergrond.

R.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

Wegens het bereiken hoogen leeftijd zijn van de ledenlijst afgevoerd de namen van de architecten:

W. Fontein,	te Leiden,	Hooge Rijndijk 10
A. Machen,	te Tilburg,	Ringbaan Oost 33,

ingevolge de verordening van den Rijkscommissaris. no. 199 dd. 23 October 1941, de naam van den architect:

Ir. G. J. Meijers, te Bussum, Gr. Hertoginnelaan 36a.

wegens verandering van beroep, de naam van den architect:

G. W. Burema, te Appingedam, Stationsstraat 13.

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 23 MEI 1942 NUMMER 21

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

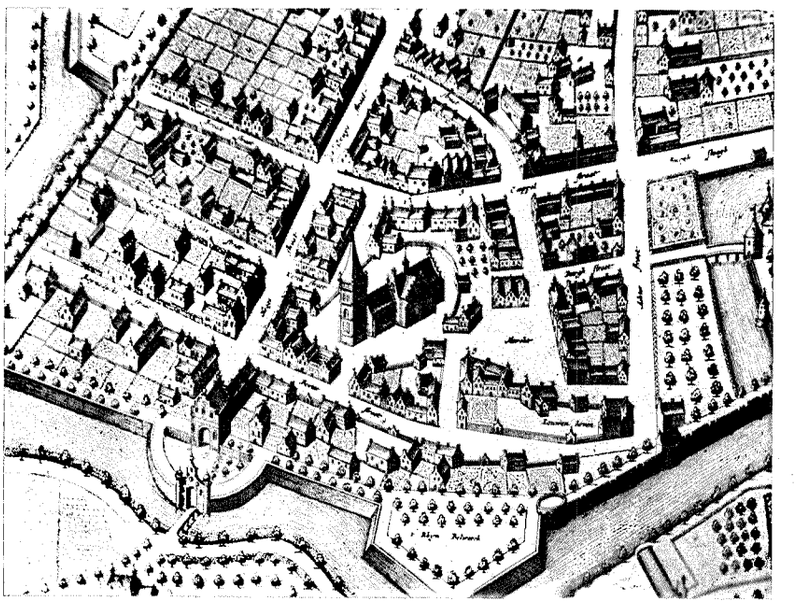

FOTO ARCHIEF VEENSTRA

HET KERKGEBOUW DER NED. HERV. GEMEENTE TE WAGENINGEN.

Het tegenwoordige wooncentrum, bekend onder den naam Wageningen, zal in het laatst van de 11de eeuw zijn ontstaan en reeds spoedig zal het van zoodanig belang geworden zijn dat men hier begon met het bouwen van een parochiekerk.

Zooals ons uit de archivalia bekend is lag er in de nabijheid een oud wooncentrum, dat onder den naam Rijnwijc als handelscentrum naam heeft gemaakt. (Zie Mr. S. Muller Fz. „De stapel van Rijnwijk". Gelre VIII bl. 65 v.v.).

Hierin wordt o.m. gezegd dat de stapel van Rijnwijc of oud-Wageningen zal hebben gelegen bij het oude Lexkesveer.

Uit opgravingen in 1937 in verband met den nieuwen wegaanleg over den Wageningschen berg in de nabijheid van het Lexkesveer gedaan, is gebleken dat er zich hier een oude nederzetting heeft bevonden. Men vond n.l. resten van een zeer oud bouwwerk en in het daaraan grenzende terrein vond men talrijke resten van menschelijke geraamten. Zeer waarschijnlijk is dit oude bouwwerk dus een kerkgebouw geweest.

Reeds vroeger waren er hier in de nabijheid dergelijke vondsten gedaan (zie het concept-rapport van de hand van Dr. L. J. F. Jansen, conservator bij het Museum van Oudheden te Leiden, medegedeeld als bijlage XIII, bij het artikel „Uit de kerkelijke geschiedenis van Wageningen" door H. L. Driesen. Gelre XL bl. 87 v.v.).

Onder de bij de laatste opgraving gevonden resten waren stukken tufsteen opgezet in een zoodanigen vorm en verband dat ze vrij zeker deel hebben uitgemaakt van een tufsteenen lijkkist. Op andere plaatsen zijn ook dergelijke kisten gevonden; deze dateeren uit het laatst der 11de of uit de 12de eeuw. Zooals uit talrijke hier gevonden overblijfselen bleek, zal het muurwerk van dit gebouw opgetrokken geweest zijn van kolenzandsteen, een materiaal dat we reeds kenden als toegepast aan enkele kerken in de provincie Limburg en aan enkele kerken in den achterhoek van Gelderland.

Ook aan het kerkgebouw te Oosterbeek bleek mij dat materiaal verwerkt te zijn en wel aan het gedeelte dat is overgebleven van de eerste steenen kerk, welke hier is gesticht na afbraak van het oudere houten bouwwerk. Dit materiaal werd hier aangevoerd langs den Rijn en kwam uit de omgeving van Dortmund, vanwaar het over de stapelplaats Keulen naar hier werd verzonden.

Bij de opgraving vond men in het muurwerk enkele resten van Romeinsche dakpannen, waaruit blijkt dat we hier te doen hebben met een terrein dat reeds vroeger bewoond is geweest en waar vermoedelijk de Romeinen reeds een van

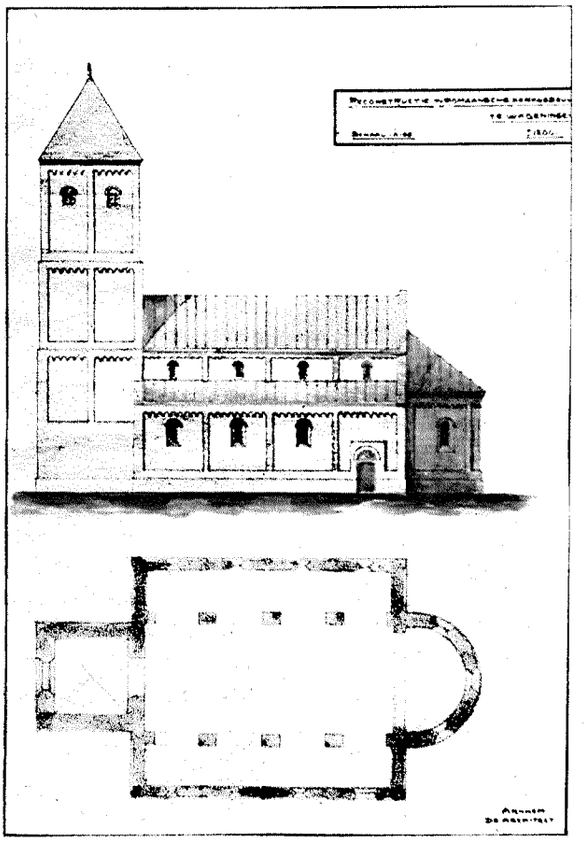

RECONSTRUCTIE VAN HET ROMAANSCHE KERK-
GEBOUW TE WAGENINGEN + 1200
DOOR G. J. VEENSTRA, ARCH.

hun bouwwerken hebben gesticht. De afbraak daarvan is bij den opbouw van het hier gevonden kerkgebouw opnieuw verwerkt. Dit verschijnsel, n.l. het gebruik van het afbraakmateriaal van een ouder gebouw kwam, zooals uit talrijke onderzoekingen bekend is, in dien tijd vrij algemeen voor en wel in verband met de schaarschte en duurte van het nieuwe bouwmateriaal.

Het is te betreuren dat het onderzoek van deze bouwresten niet op een meer serieuse wijze is geschied en de afgraving van het terrein niet op een meer systhematische wijze heeft plaats gevonden.

Alleen de bestudeering van het gevonden materiaal op de juiste plaats en dan nog zooveel mogelijk in zijn oorspronkelijken staat zou ons, mede in verband met den vorm van het bouwwerk en de ligging ten opzichte van de windstreken, nadere bijzonderheden hebben kunnen verstrekken, waardoor met meer zekerheid de conclusies konden zijn genomen.

Van de geschiedenis van het oude plaatsje Rijnwijk zijn ons weinig mededeelingen bekend en er zijn verschillende meeningen gepubliceerd over de ligging ervan. Of dit Rijnwijk dezelfde plaats is geweest als die aangeduid onder den naam oud-Wageningen is niet zeker, doch wel is dit m.i. zeer waarschijnlijk.

De eerste schriftelijke mededeeling, waarin de kerk van Wageningen wordt genoemd, is een oorkonde van het jaar 1288 en wel van den 17den April. Hierin erkent graaf Reinoud van Gelre dat heer Willem, proost van de St. Jan te Utrecht en zijne opvolgers, het presentatierecht van de kerk te Nieuw-Wageningen bezitten, evenals deze dat had van de kerk die zich sinds onheuglijken tijd op den Berg bevond.

Hieruit blijkt dat er toen twee kerken waren, en wel één, staande op den Berg te Wageningen en de andere te Nieuw-Wageningen. Met deze kerk op den Berg zal vermoedelijk de kerk van Oud-Wageningen of die van het voor dien tijd als Rijnwijk genoemde plaatsje bedoeld zijn. Beschouwen we thans die, aangeduid als de kerk te Nieuw-Wageningen, dan vinden we in het tegenwoordige gebouw daarvan nog de overblijfselen terug. Dit laatste kerkgebouw ligt thans te midden van een geheel ombouwd en bestraat plein, dat oorspronkelijk dienst heeft gedaan als kerkhof en toen geheel ommuurd is geweest.

De toren van het thans bestaande bouwwerk is voor het grootste gedeelte opgetrokken van tufsteen. Dit materiaal is hier in regelmatige blokken verwerkt. Deze blokken zijn lang ongeveer 30 cm, in de breedte varieeren ze van 16-17 cm, terwijl de dikte afwisselt van 9 tot 10 cm.

Hoewel deze toren herhaaldelijk hersteld en gewijzigd en omstreeks het jaar 1860 ook reeds z.g. gerestaureerd is, blijkt zoowel uit het toegepaste materiaal als uit de toegepaste vormen, dat hij uit het laatst van de 12de eeuw dateert. Deze toren, die thans aan de westzijde van de kerk is ingebouwd, stond oorspronkelijk aan drie zijden vrij tegen den Westgevel van het kerkgebouw en vormde hier de afsluiting van den middenbeuk van het oude kerkgebouw. Dit was evenals de toren, geheel van tufsteen vervaardigd.

NED. HERVORMDE KERK TE WAGENINGEN

KOORAANZICHT NOORDPORTAAL

Daar uit de oorkonde van 1288, die reeds boven is aangehaald, blijkt dat de proost van St. Jan degene was, die den priester van dit kerkgebouw voordroeg en daar wij uit het uitvoerige artikel van H. L. Driessen op bl. 45 v.v. deel XL Gelre weten, dat deze proost ook finantieel groote belangen had bij deze parochie, ja zelfs het meeste belang, mogen wij hieruit vermoeden dat diens invloed op de wording van het kerkgebouw zeer groot is geweest.

De vormgeving van de in de jaren tusschen 1048 en 1054 gebouwde St. Janskerk te Utrecht, die ook van tufsteen was opgetrokken, zal hier in groote lijnen ook toepassing hebben gevonden en tot voorbeeld hebben gediend.

De kerk te Wageningen was vermoedelijk evenals de genoemde kerk te Utrecht ook aan Johannes den dooper gewijd. Het hoofdaltaar staande in de absis zal voor dezen heilige dienst hebben gedaan, terwijl de beide nevenaltaren, die in verband met het besluit van het concilie van Trente ook in het Oosteinde der kerk werden opgericht, m.i. gewijd geweest zullen zijn aan de hier ook genoemde heiligen Cosmas en Domianus. De naamdag van deze beide heiligen werd n.l., zooals uit de oude stukken blijkt, eveneens te Wageningen gevierd. De kermis begon echter des Maandags na St. Jan.

Waar het uit het zeer belangrijke en goed geordende archief der kerkvoogdij, aan de hand van de thans nog aanwezige resten en grondslagen, mogelijk was de afmetingen van deze eerste tufsteenkerk af te leiden, is er eene reconstructie op papier van dit gebouw gemaakt. Bijgaande afbeelding toont het resultaat.

Deze kerk bestond uit een driebeukig schip ter lengte van ongeveer 18,5 m. De middenbeuk was ongeveer 8 m breed, de zijbeuken 3 m.

De middenbeuk, het eigenlijke kerkruim, zal overdekt geweest zijn met een vlakke houten zoldering, rustend op moer- en kinderbintjes en daarboven was de zolder afgesloten met een vrij lage kap, welke gedekt was met loodstrooken of met pannen. De zijbeuken waren waarschijnlijk overwelfd met tufsteenen tongewelven, die opgesloten waren tusschen gordelbogen. Deze werden gedragen door tegen de gevels en de pijlers aangebrachte pilasters. De pijlers scheidden het middenschip van de zijbeuken.

De middenbeuk was aan het kooreinde afgesloten door een triomfboog en ten Oosten daarvan vond men de koorruimte, welke door een halven cirkel was gesloten. De kerk werd door de, zich in het midden van elke travée bevindende, smalle betrekkelijk kleine lichtopeningen verlicht en in het interieur heerschte hierdoor die mystieke stemming, welke deze oude Romaansche kerkgebouwtjes kenmerkte.

In het ronde koorgedeelte vond men het hoofdaltaar, veelal bestaande uit een eenvoudige natuursteenen mensa, voorzien van de gebruikelijke wijdingskruizen, welke rustte op twee eenvoudige gemetselde muurtjes.

Dit koorgedeelte was veelal beter verlicht dan het schip,

zoodat de aandacht van de bij de dienst aanwezige parochianen noodwendig op den dienst, welken de priester voor het altaar verrichtte, werd geconcentreerd.
In den westgevel vond men, door het torenportaal, den hoofdtoegang tot het kerkgebouw, terwijl zich in den Zuidgevel, nabij de koorruimte, een deuropening bevond, die dienst deed als toegang voor den in de nabijheid wonenden priester.
De zware vierkante toren was gewoonlijk afgedekt met een pyramidevormigen helm, gemetseld van tufsteen, of met een houten kap in dezen vorm, die gedekt was met lood of pannen.
Het toegangsportaal was meestal overdekt door een tufsteenen tongewelf of een eenvoudig vroeg kruisgewelf, gevormd door twee elkaar snijdende tongewelven. De in 1817 te Arnhem afgebroken St. Janskerk, die oorspronkelijk geheel van tufsteen was gebouwd, de oudste en waarschijnlijk de belangrijkste van de Arnhemsche kerken, vertoonde, zooals uit de nog bestaande afbeeldingen blijkt, een zelfde beeld. Zij was eveneens een driebeukige kerk, alleen vond men hier een Westpartij met twee torens. Ook bij deze heeft men in het laatst van de 15de eeuw het koorgedeelte in Gotischen stijl vernieuwd en uitgebreid.
Nadat het kerkgebouw te Wageningen ruim drie eeuwen als parochiekerk had dienst gedaan, is men, zooals uit de in het kerkarchief bewaarde bouwrekeningen blijkt, begonnen met het afbreken van het oude en het bouwen van een nieuw en grooter koorgedeelte.
In het laatst van de 15de en het begin der 16e eeuw, toen de bezittingen der kerkfabriek toenamen, het aantal altaren werd uitgebreid en in verband hiermede ook het aantal priesters en diensten vermeerderde, stelde men aan de kerk veel hoogere eischen en men besloot hierom, evenals dit bij de meeste Geldersche kerken het geval is geweest, tot vernieuwing en vergrooting.
Zooals uit vele der nog in deze provincie aanwezige kerken blijkt, maakte men een begin met de vernieuwing en vergrooting van het koorgedeelte, met de gedachte om later de kerk in den toen voor het koor toegepasten vorm geheel te kunnen voltooien. Op deze wijze meende men een nieuw en aan de toen te stellen eischen beantwoordend kerkgebouw te krijgen.
De komende hervorming, die in den loop der 16e eeuw haar invloed reeds deed gelden, werd oorzaak dat de geheele vernieuwing slechts zelden tot stand is gekomen en daarom vindt men aan vele kerken het vernieuwde en verhoogde koor, dat in den Gothischen stijl is opgetrokken.
Dit nieuwe gedeelte vormt vaak een groot contrast met het oudere schip en den zich daarbij bevindenden toren.
In later tijd heeft men wel door verhooging van het dak der kerk en van den toren getracht een geheel te krijgen, doch in de meeste gevallen bleef het koor overheerschen.
In Wageningen heeft men in 1517 met het afbreken van het oude rond gesloten koor een begin gemaakt en daarna heeft men, tegen het bestaande driebeukige schip, den nieuwen nog aanwezigen kruisbeuk en het veel grootere koor opgetrokken.
Niet alleen uit de archivalia, doch ook uit de aanwezige resten van het bouwwerk is dit duidelijk af te leiden.
De thans aanwezige plattegrond heeft voor het Romaansche deel, dat wil zeggen de middenbeuk en de zuidelijke zijbeuk, nog hetzelfde grondvlak.
In de 19e eeuw heeft men pas den ouden tufsteen-gevel van den zuidelijken zijbeuk door een nieuwen in neo-Romaanschen vorm vervangen. De inwendige ruimteverdeeling is hierdoor slechts weinig gewijzigd.
De uitbreiding van het koorgedeelte is op grootscheepsche wijze opgevat en daaruit blijkt, dat men het plan heeft gekoesterd om hier in de toekomst een belangrijke, monumentale kerk te doen verrijzen.
Door vele schenkingen, welke in den eersten tijd aan deze kerk werden gedaan, kon men het nieuwe gedeelte op rijke wijze versieren en na de voltooiing zal dit een luisterrijk gedeelte geweest zijn, dat goede beloften inhield voor het verkrijgen van een fraai geheel. Bij den bouw waren blijkbaar geen kosten gespaard.
Zeer waarschijnlijk heeft de uitbreiding van de St. Cunerakerk, in het naburige Rhenen, wat vorm en detailleering betreft, bij die te Wageningen als voorbeeld gediend. Het is zelfs zeer goed mogelijk dat de bouwmeester, die de leiding heeft gehad te Rhenen, ook belast geweest is met de vernieuwing te Wageningen.
Het koorgedeelte van de kerk te Wageningen is opgetrokken van roode baksteen, metende de lengte 27 cm, de breedte 13 cm, de dikte 6 cm. De steen is zoodanig verwerkt dat 10 lagen metselwerk 80 cm hoog zijn.
De thans aanwezige en tegen den zuidelijken kruisarm en het koor aangebouwde sacristie of gerfkamer is na den bouw van het koorgedeelte gemaakt. Dit blijkt zoowel uit de aan de dagkanten van de lichtopeningen toegepaste profileering als uit de travéeverdeeling van het kooreinde en den inbouw van een der steunbeeren van het koor in den Oostelijken gevel van de sacristie.
Het steenformaat, aan dit gedeelte verwerkt, heeft ook andere afmetingen. De hier gebruikte steen is 27 cm lang, 13 cm breed en 5,5 cm dik. De 10 lagen metselwerk meten 70 cm.
Na de voltooiing van het nieuwe koorgedeelte heeft men den Noordelijken zijbeuk van de oude Romaansche kerk weggebroken en dezen vervangen door een nieuwen breederen en hoogeren zijbeuk.
Omstreeks 1550 heeft men als toegangsportaal tot den nieuwen zijbeuk aan de Noordzijde een uitbouw gemaakt in laat-Gothischen stijl.
Dat deze nieuwe gedeelten zoowel in- als uitwendig rijk versierd zijn geweest en het interieur met fraai meubilair prijkte, blijkt uit verschillende bewaarde resten, oude afbeeldingen en ook uit enkele in schrift vastgelegde schenkingen.
In deel 61, afl. 3, bl. 640 v.v. van het archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht publiceerde de heer Driessen een artikel getiteld „Begiftiging van de kerk van Wageningen door Jorien van Weze in 1521". Hieruit blijkt dat genoemde Jorien van Weze de weduwe was van Gerrit van Dolre.
Uit de in het kerkarchief te Wageningen aanwezige requesten blijkt, dat er in 1471 een zekere Gerrit van Dolre te Wageningen woonachtig was en deze wordt hierin genoemd als richter. In 1448 vinden we in een ander stuk reeds een Beernt van Wese als zoodanig genoemd.

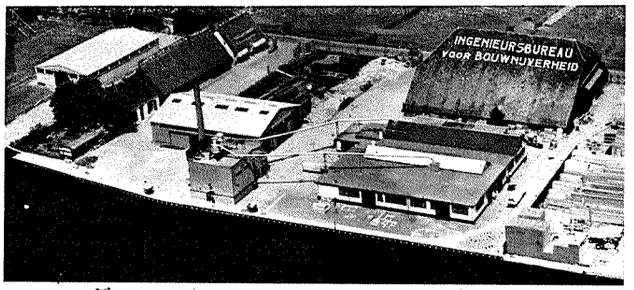

N.V. INGENIEURS-BUREAU VOOR
BOUWNIJVERHEID
KANTOOR, TIMMERFABRIEK EN OPSLAGTERREIN
OEGSTGEEST TELEF. LEIDEN 20341 (2 lijnen)

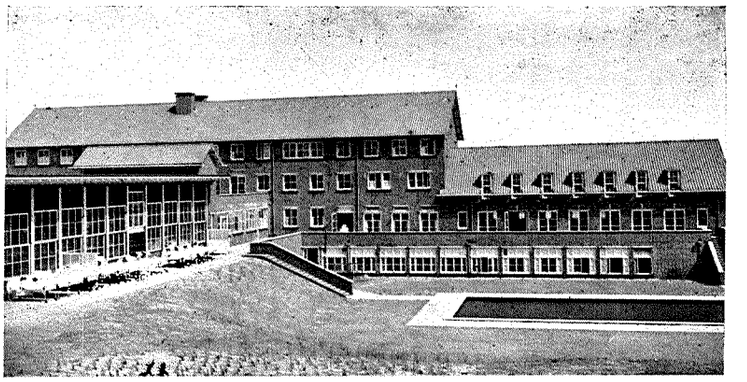

Bouw- en Gew. Beton-Werken
volgens nauwkeurig werkplan in zeer korten tijd

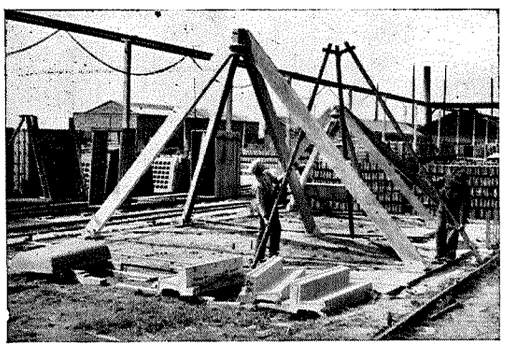

voor moderne betonconstructie
N.V. SCHOKBETON
ZWIJNDRECHT
TELEFOON 4268

SCHOKBETON-
BIMSBETON-
EN KUNSTBETON-PRODUCTEN

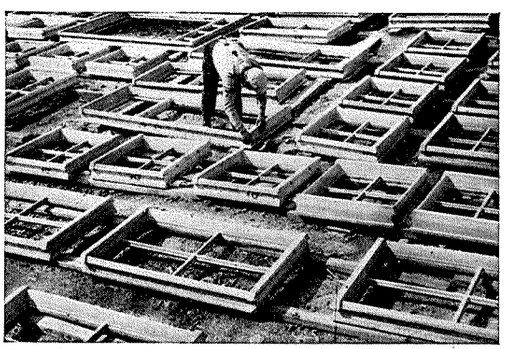

Geluiddempende, slijtvaste, duurzame, stofvrije, hygiënische

Asphalt
tegel vloeren

voor fabrieken, expeditieruimten, magazijnen, veilingen, scholen enz.

uit voorraad leverbaar, dikten 2, 2⁵, en 3 cm bestand tegen zwaar verkeer

grijszwart, grijsgespikkeld en roodbruin

N.V. KEY'S ASPHALTFABRIEK
WITTE HUIS - WIJNHAVEN 3 - ROTTERDAM
FABRIEK TE MAASSLUIS TELEF. 73475

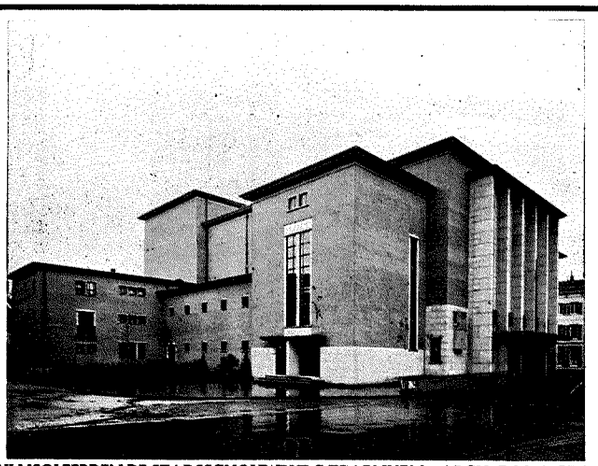

WIJ ISOLEERDEN DE STADSSCHOUWBURG TE ARNHEM · ARCH. F. M. A. BRONS
2200 M² MEVRIET GEM. DIK 12 cM GESTORT OP HET DAK
3500 M² MEVRIET DIK 3 cM IN PLATEN

MEVRIET DE ISOLEERENDE BOUWPLAAT
OOK IN HET WERK GESTORT

VOLUMEGEWICHT 0.567. WARMTEGELEIDINGSCOËFF. 0.077
GELUIDSABSORPTIE COËFF. BIJ 5 cM DIKTE EN 500 FREQ. 36 %

Bestrijding van Koude, Warmte,
Lawaai, Lucht- en Klopgeluid

VRAAGT DRUKWERKEN EN RAPPORTEN
GRATIS ADVIEZEN EN BEREKENINGEN
N.V. MEVRIET. LULOFSSTR. 75 DEN HAAG TEL. 112187 (3 LIJNEN)

Zoowel hieruit als uit de belangrijkheid der schenking weten wij, dat we hier met een schenking van een te Wageningen woonachtige voorname familie te doen hebben.

In genoemd artikel nu lezen we, dat Jorien van Weze aan de kerk te Wageningen een oxaal schonk met een sacramentshuis en daarbij een som geld. Uit de rente van dit bedrag moest de vicaris worden gehonoreerd, die het door haar ter eere van St. Anthonis gestichte altaar zou moeten bedienen. Dit oxaal zal, in het midden van den kruisbeuk, den toegang tot de koorruimte hebben begrensd.

Het hierbij gevestigde altaar werd begiftigd met de bezittingen, welke haar vader haar had nagelaten.

De vicaris van dit altaar was o.m. verplicht dagelijks de mis te lezen, en des Woensdags een zingende mis, in den zoeten naam van Jezus, op te dragen op dit altaar. Op Paaschdag zou hij deze mis laten uitvoeren op het hoogaltaar in de kerk. Hierbij zouden diakenen en subdiakenen assisteeren en tevens zou hierbij wierook gebruikt moeten worden. Deze mis zou vergezeld gaan van orgelspel en een half uur van te voren worden aangekondigd door het luiden van de groote klok in den toren.

Al de hierdoor veroorzaakte kosten zouden door den vicaris uit de bedragen, door haar aan het altaar vermaakt, moeten worden betaald.

Nadat deze mis gehouden was, moest er aan de armen van de parochie een uitkeering worden gedaan, zooals dit in haar testament nader was omschreven. Jorien van Weze voerde hiermede vermoedelijk o.m. het testament van haar overleden vader uit.

Van den vorm en de versiering van dit oxaal en het sacramentshuis is ons verder niets bekend en ook is van dit belangrijke stuk geen enkel onderdeel bewaard gebleven. Het zal bij de hervorming door de beeldenstormers wel grondig vernietigd zijn.

In verband met den tijd mogen we echter gerust aannemen dat dit oxaal, evenals andere uit deze periode, welke voor ons bewaard gebleven zijn, uitgevoerd geweest is in den laat-Gothischen stijl en rijk versierd geweest met beeldhouwwerk.

Uit de kerk te Wageningen zijn nog resten bewaard van eene kerkversiering welke ons een beeld geven van den rijkdom van dit interieur. In het Rijksmuseum te Amsterdam bevindt zich n.l. thans het grootste deel van een grafmonument, dat in 1861 bij de herstelling van de kerk uit het muurwerk is verwijderd. Dit is eerst in de Oudheidkamer in den Haag bewaard en daarna in het Rijksmuseum te Amsterdam opgesteld.

Terwijl het oxaal nog geheel in laat-Gothischen stijl uitgevoerd geweest zal zijn, vertoont dit grafmonument de vormen der vroeg-Renaissance periode.

Op dit monument bevindt zich een opschrift, waarvan het oudste deel slechts gedeeltelijk leesbaar is. Dit wijst er op dat het monument omstreeks 1540 vervaardigd is, ter nagedachtenis aan de echtgenoote van een lid der familie Van Ommeren. Later is op de onder het monument aanwezige cartouche een opschrift aangebracht, dat den sterfdatum van haar dochter Gerberich van Ommeren aan de vergetelheid moest onttrekken, die den 2den Mei 1566 overleed.

Daaronder staat nog een grafschrift, gebeiteld ter herinnering aan heer Gijsbert Ros. Deze was priester in deze kerk en overleed op „St. Margarethadach" van het jaar 1569.

Het monument behoort tot een der fraaiste overblijfselen uit dit tijdperk. Op grond van den vorm en de wijze van uitvoering meen ik dat werkstuk te mogen toeschrijven aan een onzer, in het begin der 16e eeuw zeer bekende beeldhouwers, genaamd Colijn de Nole.

Deze was geboren te Kamerijk in de Zuidelijke Nederlanden en in het jaar 1580 werd hem het burgerrecht der stad Utrecht verleend. Hij is tusschen de jaren 1554 en '58 overleden.

M.i. is het epitaaf in het Rijksmuseum te Amsterdam niet geheel juist opgesteld en enkele onderdeelen der compositie schijnen verloren gegaan te zijn.

De beide kandelabre-achtige kolommen zijn een specifiek vroeg-Renaissance motief, dat ontleend is aan Italiaansche of Spaansche voorbeelden. Vroeger hebben deze op een basement gesteund. De voet van deze beide kolommen is rijkelijk versierd met ornament en de schachten zijn gecannuleerd. Tegen de schachten zijn aan den bovenkant een drietal zeer merkwaardige maskers opgehangen. Ook deze versiering verraadt den Italiaanschen invloed.

De beide kolommen dragen een hoofdgestel. In de nis, die omlijst is met twee gecannuleerde kolonetten, rustend op een voetstuk versierd met twee wakers, en die van boven afgesloten wordt door een boog, omlijst met een lintvormigen band, welke in voluten eindigt, vindt men een in dezen tijd geliefde en veelvuldig voorkomende voorstelling van de Drie-Eenheid.

Op een forschen troon zit God de Vader, die in zijn armen de gekruisigde Christusfiguur draagt en op zijn zetel is — als symbool van den Heiligen Geest — de duif afgebeeld.

De troon, waarop de Godsfiguur is gezeten, is geflankeerd door twee engelen, zijnde geheel gekleede figuren, die met de buitenste hand de slippen dragen van den fraai gedrapeerden mantel, welke zijn figuur bekleed. Met de andere hand steunen zij het lichaam van Christus.

Aan het voeteneinde vindt men ter weerszijden van een tafel (of zou het misschien het graf moeten voorstellen?) rechts zoowel als links een tweetal figuren in knielende en biddende houding.

Zeer zeker moeten de middelste figuren het echtpaar voorstellen, voor de vrouw waarvan dit rouwbord werd opgericht. Deze figuren worden door een priester en een zijner dienaars voor Gods troon geleid.

Bij den beeldenstorm in Wageningen in 1578, zullen de koppen der figuren geschonden zijn. Hierdoor heeft het monument veel van zijn vroegere schoonheid en waarde verloren. Het geheel is echter in zijn compositie en de details zoo fraai, en de bewerking is zoo goed verzorgd, dat uit alles de meesterhand spreekt. De hier gebruikte voorstelling was in dien tijd, zooals ik reeds opmerkte, zeer geliefd en wij vinden haar ook vele malen toegepast. Op het bewaarde carton van het gebrandschilderd glas-in-loodraam, dat in 1541 door den bisschop Joris van Egmond aan de St. Bavo kerk te Haarlem werd geschonken, komt b.v. eveneens een dergelijke voorstelling voor.

FOTO ARCHIEF VEENSTRA

EPITAAF VAN DE FAMILIE VAN OMMEREN
VROEGER IN DE NED. HERVORMDE KERK TE WAGENINGEN
THANS IN HET RIJKSMUSEUM

Uit het onderzoek van het kerkelijk archief bleek dat er zich in deze kerk in het kooreinde ook nog een voorstelling heeft bevonden van het Heilig-graf. Hiervan is niets meer te vinden. De in de kerk op de muren aanwezige pleisterlaag zal — zeer waarschijnlijk — nog vele bijzonderheden aan het oog hebben onttrokken.

Stellen we ons nu aan de hand van de bovengenoemde gegevens het kerkruim voor in den toestand, waarin het zich in het midden van de 16de eeuw bevond — kort voor dat de hervorming haar intrede deed — dan zien we een rijk met ornament en beeldhouwwerk versierd geheel, dat warm gekleurd en vol stemming was.

De aanwezige lichtopeningen waren onderverdeeld door zandsteenen traceeringen en gedicht met vrij sterk gekleurd gebrand-schilderd glas-in-lood. Dat dergelijke vensters er geweest zijn staat wel vast, want deze ontbreken in dien tijd in geen enkele kerk. Wij vinden hiervan echter ook een schriftelijke bevestiging in een oud gerichtsboek van de stad Wageningen.

Volgens het artikel „Rumor in de kerk te Wageningen" van de hand van den heer Driessen, gepubliceerd in deel 62 bl. 63 v.v. van het Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht werd er in een verschil, dat in 1588 ontstond over de vicarie van St. Katharina, de gedaagde veroordeeld om een „gelaese venster in die Groete kercke tot Waeg" te laten maken, waarin ter eeuwige gedachtenis met groote letters zijn misdaad en delict geschreven zou zijn. (Aan deze St. Katharina zou het wapen van Wageningen misschien het daarin aanwezige rad hebben te danken. St. Katharina wordt n.l. afgebeeld met een gebroken rad als haar attribuut. Volgens de legende zou zij geradbraakt worden, doch toen men haar op het rad had vastgebonden sprong dit in stukken. Daarna is ze onthoofd).

In het kooreinde van de kerk vond men op een verhoogd gedeelte van den vloer het hoogaltaar en daarbij twee nevenaltaren. Over de verdere ruimte van de kerk waren de andere altaren verspreid. In totaal vond men naast de genoemde altaren er nog een elftal, zooals blijkt uit het bovengenoemde artikel over de kerk te Wageningen.

Vóór den toegang van het koor stond het reeds genoemde oxaal, terwijl de wanden der zijbeuken versierd geweest

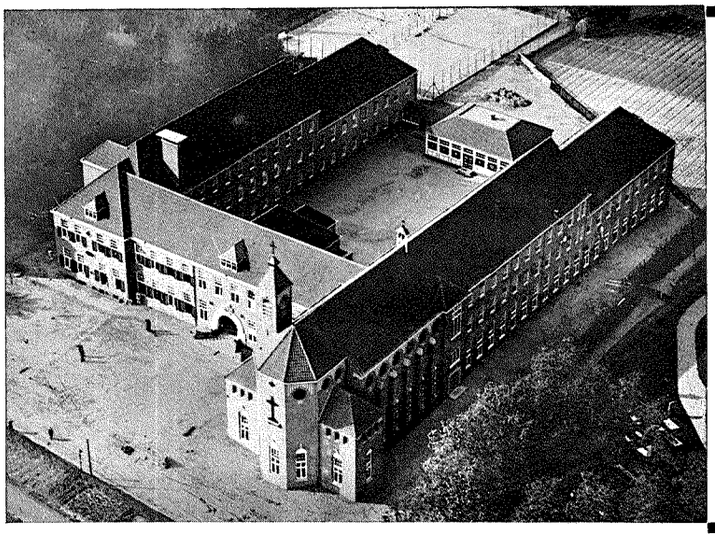

Philosophicum, Warmond Architect J. Stuyt †

N.V. Mij. „ERICA" Aannemersbedrijf

v.h. W. P. de Vreede
NOORDWIJK TEL. 2337
DEN HAAG TEL. 775592

Bouw- en Gewapend Betonwerken

IN ELK GEBOUW VAN ENIGE BETEKENIS

LIFTEN
VAN

J. C. van STRAATEN's
LIFTEN- EN MACHINEFABRIEK N.V.
'S-GRAVENHAGE

GEEN OLIEVERF MEER?

Dan sauswerk, dat aan de hoogste eischen voldoet, met de bindmiddelen

QUELLOSE- in poeder
SCHILDERSLIJM-M-
in pasta

VERKOOPCENTRALE
W. A. Scholten's Fabrieken
Afd. Lijm- en Verfproducten
FOXHOL (Postbus 2, Hoogezand)

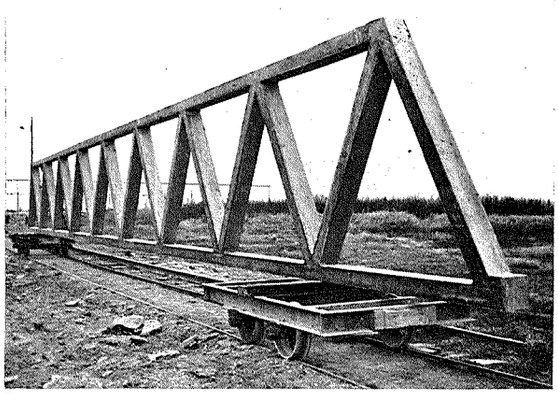

VAKWERKLIGGER LANG 18 M., HOOG 1.80 M.
VOOR BELASTING 1000 KG/M, EIGEN GEW. 225 KG/M.

N.V. SCHOKINDUSTRIE ZWIJNDRECHT

(TELEF. 6138 DORDRECHT)

VERVAARDIGT VOLGENS HET SCHOKPROCÉDÉ
(NEDERL. OCTROOI No. 36029)

HEIPALEN
DAMPLANKEN
DAMPALEN
AFSPANMASTEN
LICHTMASTEN
HOOIBERGROEDEN
KEERWANDEN
OPLANGERS
TROTTOIRBANDEN
KOLOMMEN
GORDINGEN

VAKWERKLIGGERS

zullen zijn met verschillende monumenten, daar aangebracht ter herinnering aan de in de kelders bijgezette overledenen.
Na de hervorming, toen de altaren, de beelden, het oxaal en het glas-in-lood met katholieke voorstellingen uit de lichtopeningen verwijderd waren, heeft men in het midden der 17de eeuw in deze kerkruimte, na deze geschikt gemaakt te hebben voor den nieuwen eeredienst, langs de wanden een fraaie eiken lambriseering en het noodige eiken meubilair aangebracht. Enkele onderdeelen hiervan zijn nog bewaard en zijn voldoende om ons een voorstelling te geven van het toen bestaande interieur. In dien tijd zijn ook de hier vroeger aanwezige koperen kaarsenkronen en banklustres geplaatst. De wanden waren toen versierd met talrijke houten rouwborden, die meestal versierd waren met de sterk gekleurde familiewapens, rustend op den donkeren, zwart fluweelen ondergrond en voorzien van cartouches met de hierbij behoorende opschriften, welke de herinnering aan de overledenen moesten levend houden.
De nieuwe gebrand-schilderde ramen, met voorstellingen ontleend aan het nieuwe geloof, of met wapens van de schenkers, de lands-, gewestelijke- en andere bestuurders of die van de voorname ingezetenen van de stad, versierden het kerkruim evenals voorheen op fraaie wijze. Resten hiervan zijn later nog gevonden bij de ontgraving der fundamenten.
Het interieur had nu, in verband met zijn nieuwe bestemming en het karakter van de 17de eeuwsche stedelingen, een meer deftig karakter gekregen. In den loop der tijden is echter veel van dit fraaie geheel door onoordeelkundig onderhoud en door gebrek aan kennis van de bouwkunst en hare geschiedenis verloren gegaan.

Omstreeks 1770 werd de tegenwoordige preekstoel met het daarbij behoorend doophek aangebracht. Dit verving waarschijnlijk den veel fraaieren preekstoel en dito doophek in Renaissancevorm, welke in overeenstemming geweest zullen zijn met het meubilair, waarvan enkele bankonderdeelen nog resten.
Ook is in denzelfden tijd de nieuwe vroedschapsbank geplaatst met het wapen der stad, welke tegenover den Zuidelijken wand van den kruisarm, tegenover den preekstoel, is geplaatst.
In den loop der tijden en vooral in het laatst der 19de eeuw, toen het kunstgevoel totaal verloren was gegaan, heeft het interieur veel van zijn vroegeren luister verloren. Men verving de oude kunstvoortbrengselen maar klakkeloos door zulke waaraan elke kunstwaarde ontbrak. Omstreeks 1838 werden de koperen kaarsenkronen en banklusters uit de kerk verwijderd; ze zijn waarschijnlijk hier evenals elders voor een appel en een ei verkocht of spoorloos verdwenen. Ze moesten, zooals uit het archief blijkt, plaats maken voor eene verlichting met lampen.
Dit alles had ten gevolge dat het kerkgebouw steeds meer en meer in aanzien verloor. Men herstelde in dezen tijd constructieve onderdeelen op ondeskundige wijze en dit bevorderde het verval van het geheel in hooge mate. Omstreeks 1860 verkeerde het gebouw dan ook in een zoodanigen toestand, dat men genoodzaakt was, wilde het behouden blijven, over te gaan tot vrij kostbare herstellingen.
De toenmalige gemeente-architect maakte eerst een plan op voor de noodige herstellingen, doch door toedoen van den burgemeester, die tevens president-kerkvoogd was, werd de te Arnhem gevestigde architect L. H. Eberson aangezocht om een plan voor de totale restauratie te

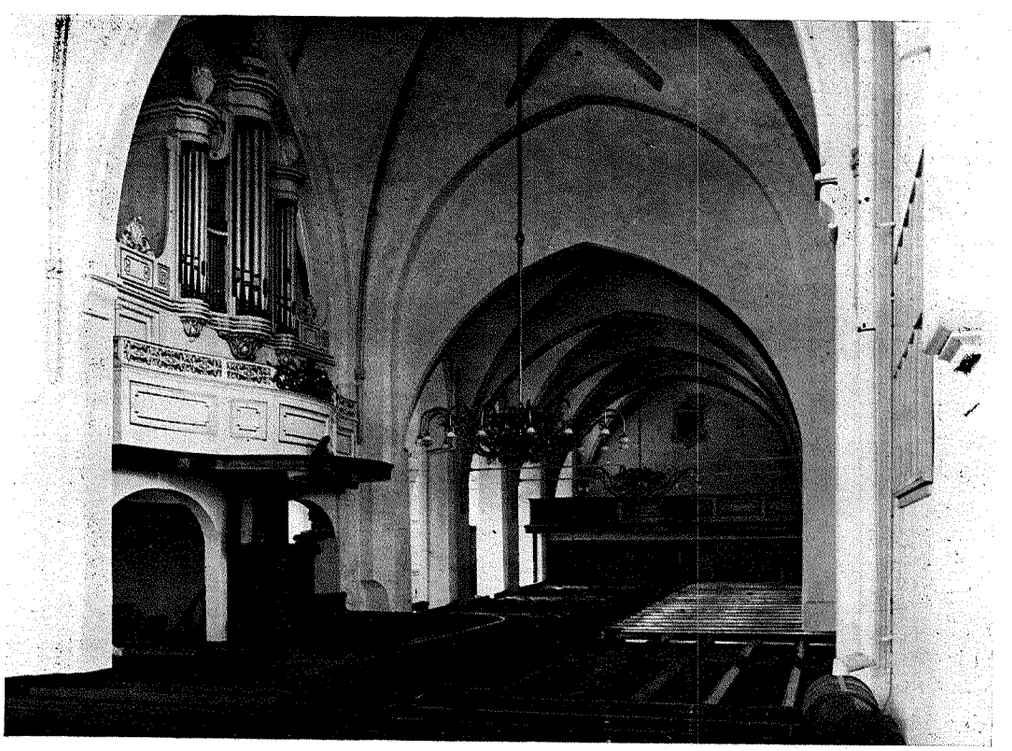

FOTO ARCHIEF VEENSTRA

INTERIEUR VAN DE NED. HERVORMDE KERK TE WAGENINGEN
VOOR MEI 1940

maken. Evenals destijds de meeste architecten, bezat ook deze te weinig kennis van de in Holland toegepaste oude bouwvormen om een dergelijke restauratie met gunstig resultaat te kunnen voltooien. Uit zijn naam en zijn werk blijkt, dat hij vermoedelijk een Duitscher was of ten minste in Duitschland zijn opleiding had genoten. In alle geval bleek hij beter met de Duitsche vormgeving uit den ouden tijd bekend te zijn dan met de Hollandsche.

Als we dan ook het door hem opgemaakte bestek doorlezen, dat in het archief der kerk bewaard gebleven is, dan blijkt ons, dat onder zijn leiding de bestaande dakvoet is weggebroken en vervangen door een goot, rustende op een nieuwe uitmetseling. De vorm van dit nieuwe onderdeel is ontleend aan Duitsche voorbeelden. Het aanwezige voegwerk is uitgehakt en op minder juiste en passende wijze werd er een nieuwe voeg tusschen de baksteenlagen aangebracht. De zandsteenafdekkingen der topgevels, welke hier en daar nog resten van hogels vertoonde, werd verwijderd en vervangen door een rollaag, die bepleisterd werd.

Ook de karakteristieke bekroning van de hoekbeeren, die de topgevels afsloot, werd volgens zijn plan verwijderd en een andere oplossing van de beëindiging werd toegepast. De baksteenen plint van de kerk, die met zandsteen was afgedekt, werd geheel bepleisterd.

De ingangen voorzag hij, in onbegrepen vormen, met neo-Gothieke versieringen, die hij als „fleurons" betitelde. In verband met de constructie bevestigde hij deze met een ijzerconstructie, welke door de glasramen gaande werd bevestigd!

Uit de vensteropeningen werden de resten van de zandsteenen traceeringen verwijderd en de openingen werden gedicht met ijzeren ramen, voorzien van helder glas.

Zoo werd aan het kerkgebouw een belangrijke som geld besteed. Echter inplaats van eene verfraaiing onderging het gebouw, uit kunsthistorisch oogpunt bezien, eene minderwaardige vormverandering. Het werd z.g. versierd met niet begrepen vormen, ontleend aan de bouwkunstuitingen in het Gothische tijdperk welke toen werden toegepast in het naburige Duitsche rijk. Deze vormen waren in strijd met die, welke in ons land in deze kunstperiode gebruikelijk waren.

Ook in later tijd toen, door de omstreeks 1860 aangebrachte wijzigingen, het onderhoud vrij kostbaar werd, zijn er opnieuw verschillende herstellingen en z.g. verbeteringen uitgevoerd, die echter gebrek aan kennis van den vorm en constructie der vroegere bouwwerken verraden. Kort na 1860 is ook de toren bekroond met een afdekking die in ons land niet past en die er nooit te Wageningen geweest is. Deze is verder zoo slecht gedetailleerd en zoo lomp dat zij ook de navolging verraadt van een Duitsch voorbeeld uit de Rijnstreek. Hierbij is kwistig gestrooid met eene versiering van portland-cement. In de geschiedkundige plaatsbeschrijving van G. Goossen, die in 1862 het licht zag, werd aan het toenmalig kerkbestuur en den architect, die met de leiding van den verbouw was belast, veel lof toegezwaaid. Hij zegt o.m.: „Eere zij het verlicht kerkbestuur van 1861, niet alleen wat bouwvallig is, wordt hecht en sterk gemaakt, maar ook datgene wat het heiligdom ontsierd, wordt weggebroken, en het geheele kerkgebouw zoodanig vernieuwd als kunst en goede smaak voorschrijven".

Hieruit ziet men duidelijk hoe het toen met de ontwikkeling van de bouwkunstgeschiedenis en de vakkennis in deze periode was gesteld.

Het tegenwoordige kerkgebouw verdient, hoewel het ons een interieur biedt, dat niet in overeenstemming is met de gedachte, welke hier tot uiting moet worden gebracht, de belangstelling van elken deskundige.

Daar een goede kern aanwezig is, is het zeker in zulk een toestand te brengen dat het zijn vroegere kunstwaarde terug krijgt en tevens zonder belangrijke onderhoudskosten de eeuwen weer kan trotseeren. Daarbij kan een interieur worden teruggekregen, dat weer ten volle aan zijn verheven bestemming beantwoordt.

Arnhem. G. J. VEENSTRA, architect.

VAN EEN TUIN BIJ APELDOORN.

Veel plaats was er niet overgelaten, om het huis voordeelig te laten uitkomen. Het was tamelijk hoog, stond bovendien nog op een heuvel van ca. 1 meter boven straatpeil en daarbij was de gemiddelde breedte van den voortuin slechts 6.4 meter. Een gevolg was, dat 't leek of het witte huis zich op den weg stortte en was in de landelijke omgeving bepaald storend.

De vorige bewoners hielden ervan de boomen zoo dicht mogelijk om het huis te hebben en de zware kastanjeboomen lieten geen straaltje zon in de woning. Natuurlijk was de atmosfeer daarbinnen drukkend van somberheid. Maar de nieuwe eigenaresse hield van licht en lucht en begon met alle boomen te laten omhakken, behalve een paar aan den Noordkant, waardoor het huis nu in al zijn witte naaktheid te voorschijn kwam en schreeuwde om bekleeding. Die kwam in de eerste plaats door klimplanten. De witte muur leende zich goed voor fijne ranken. Dit type klimplant moest echter, behalve door blad en bloem, ook door schaduw teekening geven aan den gladden muur en dien tot leven brengen. Aan een dergelijk ideaal beantwoordde o.a. Clematis montana met zijn mooie variëteit rubens. De groei was snel en de bloei bijzonder rijk. Tallooze roze sterretjes dansten langs den groenen band in de vroege zomermaanden.

Om het huis een zekere basis te geven werden minder snelle groeiers gebruikt, die wat voller hun blad toonden en ook in den winter hun sierplicht deden. Zoo kwam daar de Winterjasmijn als omlijsting van het zitkamer-

raam en zijn bloeiopvolger Forsythia suspensa. Ze brachten de lente al vroeg naar binnen, want de Z.O.-muur was alleszins gunstig voor hen. Van de groenblijvers werden Vuurdoorn en Stranvaesia gekozen om hun heerlijk kleureffect. Om die reden mocht de roode roos Paul's Scarlet Climber niet ontbreken. En in zijn nabijheid kwam een diepblauwe Delphinium. Die beide zorgden voor een vroolijke noot.

Met dit al stond het bouwwerk toch nog op een ongenaakbare hoogte. Men zou het wat omlaag willen trekken. Daarom werd boven de helling voor het huis een rij Berberis Thunbergii en opzij een rij Cotoneaster Dielsiana elegans geplant. Beide heesters hebben een neerbuigende habitus en leggen daarmee als het ware een band tusschen bouw en bodem. Verder werd geen moeite meer aan den voortuin besteed. Dit op het gras na en een paar groepen Brem en Robinia en de Kamperfoelie langs het hek. Die waren dan als bemiddelaars tusschen tuin en landschap te beschouwen.

Het grondvlak helde flauw af naar het N.W., waar bovendien de bodem onregelmatig was. Dientengevolge werd hier plaats gemaakt voor een cirkelvormig, verdiept tuingedeelte, met muren als grondkeering. De daarbij vrij gekomen grond werd gebruikt om een ander tuingedeelte vlak te maken. 't Is hier een luw plekje geworden, want brem en andere heesters omsluiten het geheel, de wind waait er over heen en de zon stooft al vroeg de planten tot bloei. Vanaf de bank kon men dit alles genieten. Van daaruit kreeg men ook een doorzicht van het aansluitende heesterboschje op een alleenstaande Sierappel met den daarachter liggenden bloemenzoom. Die behoorden bij den verderen, in verbinding met het huis staanden tuinaanleg. Daar stonden achter de eetkamer, behalve de reeds genoemde Kastanje, vier oude Lijsterbessen, twee aan twee in de rij. Ze dwongen ertoe om het doorzicht tusschen hen in te laten gaan, waren daardoor de reeds vastgelegde richting voor een as. Deze werd daarom geaccentueerd door een smal pad van platte steenen, dat leidde naar een cirkelvormig plateautje, waaronder een trede, naar alle kanten toegang gevend naar den verder geheel vrijen aanleg. De grondslag van dit terrein was lager dan die rondom het huis. Een lage grondkeering was daarom noodzakelijk. Tegelijkertijd was dat een mooie afsluiting voor beide tuindeelen. De border greep er over heen, nam een stuk van den dieperen tuin mee in zijn vaart en sloot dan aan bij een kleinen waterplas, die het water opving van een kunstmatig stroompje. Het was de uitdrukkelijke wensch van de opdrachtgeefster om een smal „natuurlijk" watertje te bezitten. Men beschikte alleen maar over bronwater, dat opgepompt moest worden. Het probleem heeft tenslotte een zekere oplossing gevonden door een langgerekt vijvertje te maken, prozaïscher gezegd, een greppel waarbij door waterkeering het water op peil gehouden werd. Turven werden over den betonnen rand gebogen en brachten daardoor den plantengroei in onmiddellijk contact met het water. De verdere wijde omgeving was geheel van water verstoken. Dat het vogelvolk blij was met deze bad- en drinkgelegenheid bleek al heel gauw. Een ruw-houten bank en een vogelhuisje werden onder den Hazelaar bij den plas gezet. Een welkom rustpunt bij het gadeslaan

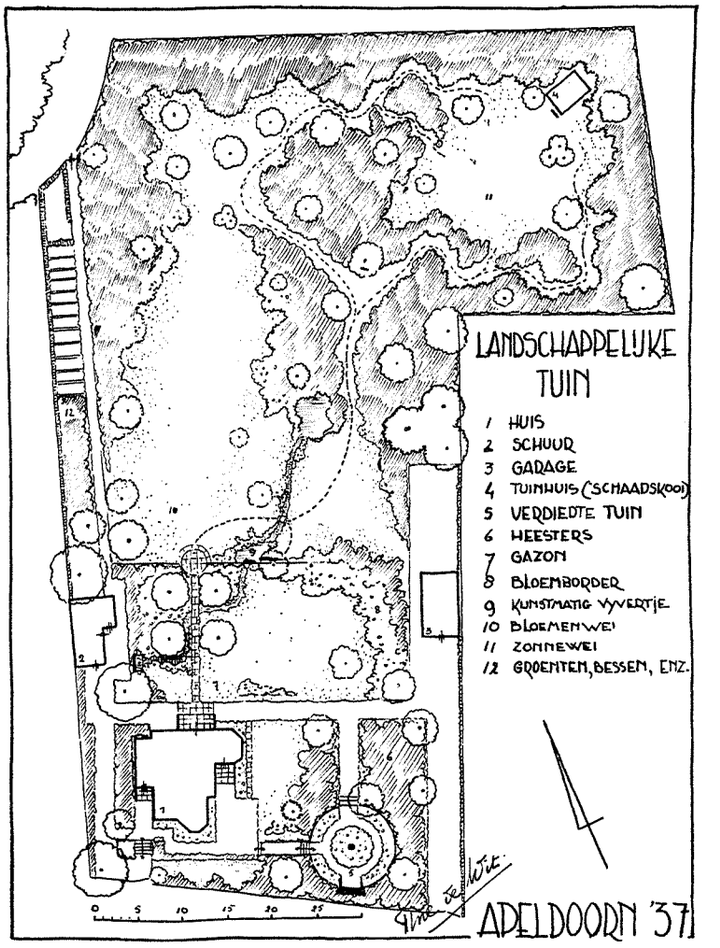

van al dat levende goed. Er kwam eens een Libel uitrusten op de bladen van den Lisch en kikkers hadden al direct bezit genomen van dit vochtige domein.

Ook in het tweede gedeelte van den tuin lag de grond wat hellend naar het N.W. De „waterader" werd daarom in die richting voortgezet om te eindigen in een tweede vijvertje met overlaat, waardoor het water bij hoogen stand overvloeide in een kleine vallei, oftewel drogen sloot.

Hier overheen bogen wilde rozen hun takken. Slee- en Meidoorn, Krentenboom, Berk maar ook Jeneverbes in zuil- en schaalvorm, Siergrassen, Lythrums en Heidekruid waren de fundamenten van het hier gevormde boschje. Drie eng-bij-elkaar groeiende Berken zetten een punt achter deze wilde geschiedenis en waren tevens de laatste coulisse van het tafereel. Aan den overkant van den tuin was een dergelijke beplanting.

Bramen, Elzen en Hazelaars vormden de deelsaanwezige begrenzing van den tuin. De strook, links van het eenige pad, werd bestemd voor groenten, wat klein fruit, snijbloemen en compost. Het gezin was klein, er bestond dus niet zooveel behoefte aan een grooten groententuin. Nu is dat anders geworden en het geheele terrein doet mee aan den productieslag. Toen bestond de wensch een zonnewei te bezitten, hoewel het daarvoor bestemde land daarvoor nog niet gekocht was. Die wei zou dienst dienst moeten doen als speelveld voor groote en kleine kinderen, zou dus glad gehouden moeten worden. Dit in tegenstelling met het groote grasveld, dat alleen maar met de zeis gemaaid werd en daardoor plaats bood aan bloei-

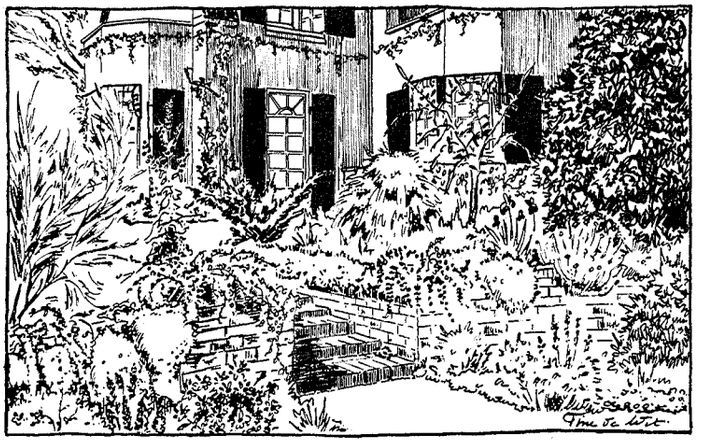

GEZICHT VAN UIT DEN VERDIEPTEN TUIN OP HET HUIS

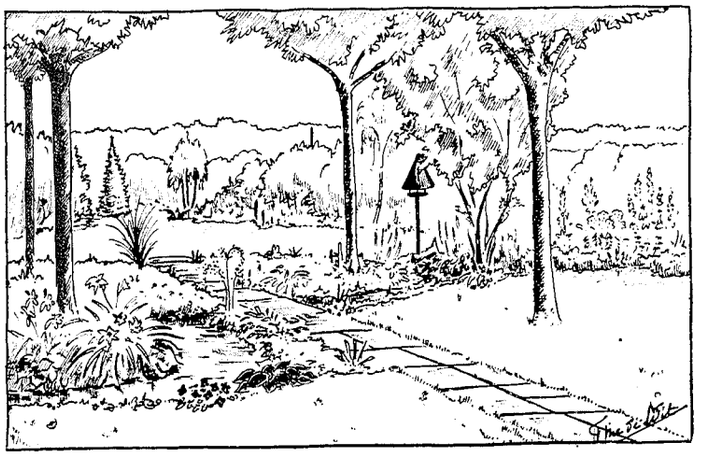

DOORKIJK OVER DE „GREPPEL" NAAR DEN LANDSCHAPPELIJKE AANLEG

ende planten. De zonnewei zou een intiem karakter moeten dragen, een klein tuinhuis was er gedacht voor het bergen van gereedschap, ligstoelen enz. Het type van een met stroo gedekte schaapskooi zweefde daarbij voor oogen. Doornige, veilige vogelboschjes zouden het veld moeten omsluiten. Zoover is het echter nog niet gekomen. Tot nog toe heeft de aardappel gezegevierd.

TINE DE WIT.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

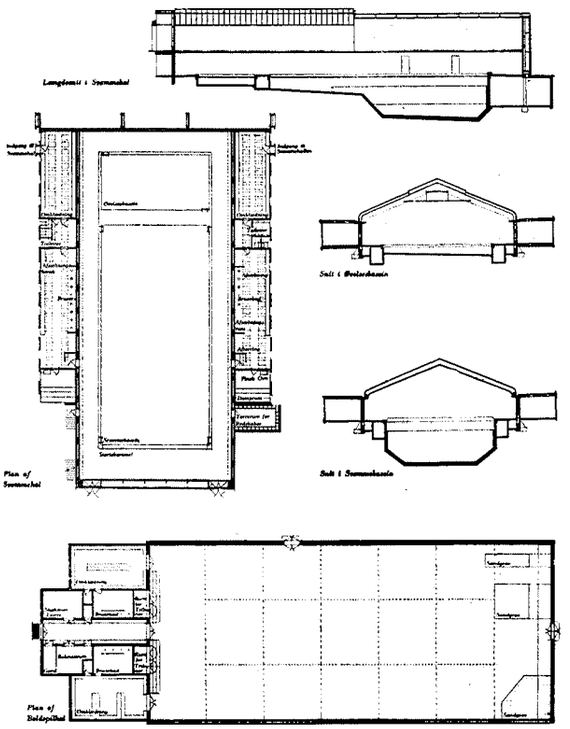

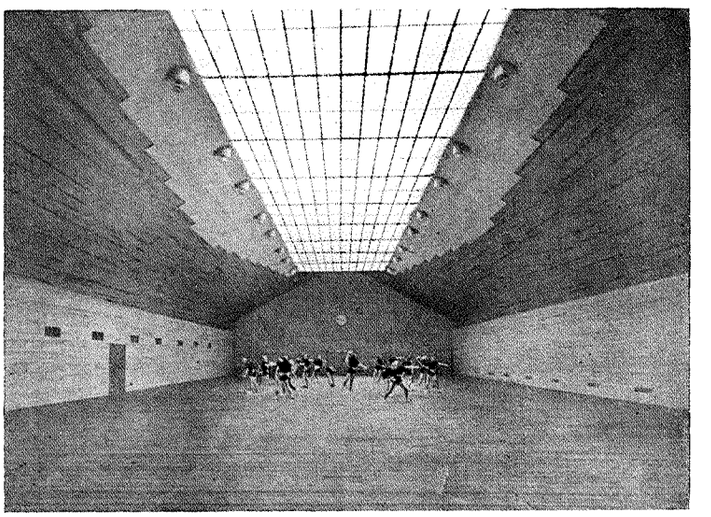

FOTO UIT „ARKITEKTEN"

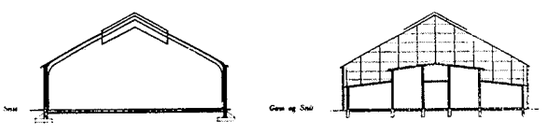

ARKITEKTEN No. 11, 14 Maart 1942.
Zwemhal en hal voor balspelen van Denemarkens Hogeschool voor lichamelijke opvoeding. Architect Prof. Edvard Thomsen.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

Van de ledenlijst is afgevoerd, wegens verandering van beroep, de naam van den architect

D. A. van Vemde te Apeldoorn Zwolscheweg 600

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 30 MEI 1942 NUMMER 22

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

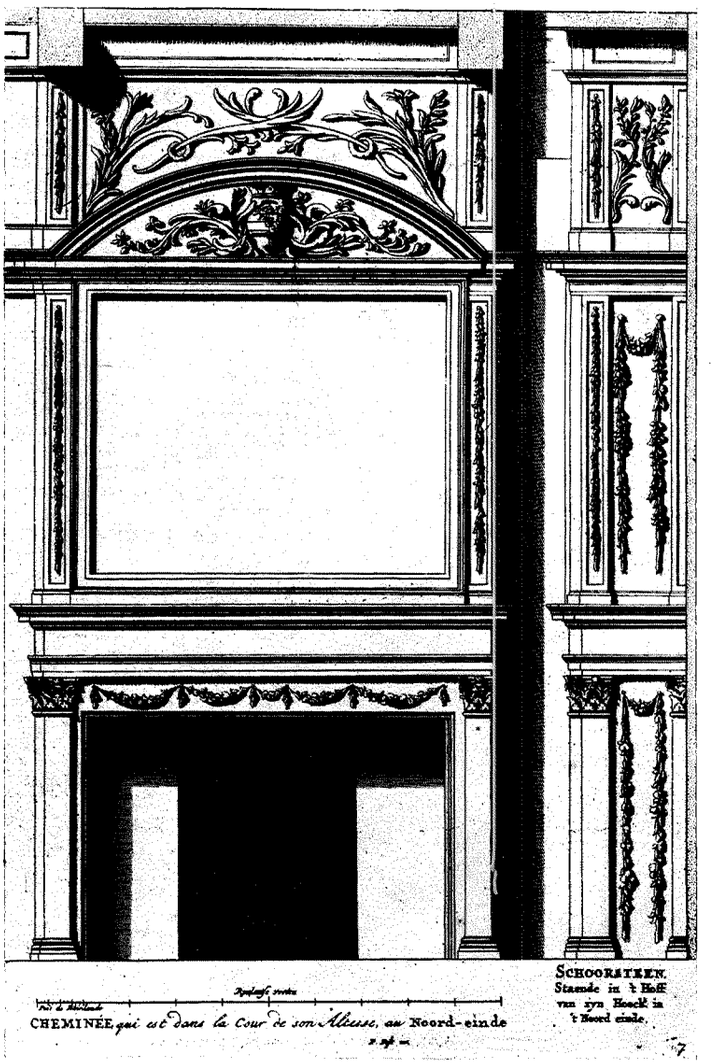

ONTWERP VOOR EEN SCHOORSTEEN DOOR PIETER POST

STOOKPLAATS EN SCHOORSTEEN.

De oude wetenschap spreekt van de vier elementen als de bouwsteenen van het zichtbare. Het vormende, het vaste, dat is de aarde, het bewegende, het vloeiende het water, het belevende, het vluchtige de lucht: maar daar boven staat het vuur, dat al het andere verandert, het tot een vorm brengt en het ook van hun vorm berooft, het splitst en het loutert. Daarom is het vuur niet van deze aarde gekomen, het is van hoogere oorsprong. Zooals zoovele dingen van hoogere waarde en hoogere beteekenis, kwam het niet tot de menschen zonder offer. Hij, die de menschen liefheeft, rooft de genadelooze goden het vuur en brengt het op aarde aan de zwakken. Ten koste van eindeloos lijden wordt den menschen vrijheid van handelen geschonken, het vuur maakt hen aan de goden gelijk. Door het vuur zijn zij van geschapen wezens tot scheppenden verheven. Als de menschen zelf heerschers zijn geworden, ligt Prometheus in ketenen aan de rotsen van den Kaukasus geklonken, en hulpeloos trotseert hij de hoogmoed der

SCHILDERIJ VAN DEN MEESTER VAN FLEMALLE. UIT A. MICHEL: L'HISTOIRE DE L'ART.

goden, want hij weet dat eens de verlossende dood hem de vrijheid zal brengen. De vrijheid der menschen, de goddelijke vlam in de harten, de vlam in den haard, de vlam op de altaren, zij komt niet als geschenk, maar moet door strijd en lijden verkregen worden. Het is de diepere zin van de mythe, dat ook de menschen het offer duur moeten betalen, want jammer, zorgen en ziekten vloden uit Pandora's doos, waarin slechts de hoop achterbleef, het anker dat den mensch met het ongewisse van de toekomst verzoent.

Het leven is ondenkbaar zonder het vuur, het dagelijksche bestaan onmogelijk. Maar ondenkbaar is ook het geestelijke leven zonder vuur, zonder de vlam van de bezieling. Zonder de vlam van de overtuiging, het symbool van de offerzin, zinkt de mensch weg in gruwelijk egoïsme. Steeds bleef het vuur het zinnebeeld van het goddelijke, het hoogste in de menschen. Op de altaren mocht het vuur niet verdwijnen, en ook het haardvuur moest het geheele jaar brandend blijven.

Dit is de gedachtevorm van het vuur, de andere vorm is... anders. Men kan het vuur onttronen tot een eenvoudige vorm van energie, en mogelijk is het eigenlijk heelemaal geen element dat de wereld beheerscht. Het vuur is maar een theatraal begrip en het beeld van de eeuwige vlam een dichterlijke dwaasheid. Prometheus verliest zich in de nevelen van de mythe, in het dagelijksche leven is het vuur als zichtbaar element verdwenen. Het gloeiende draadje in de electrische peer, de magere gasvlammetjes in geiser en fornuis, het zijn maar zielige resten van het vuurgeweld. In een nauwe gevangenis opgesloten mag het zijn vijand, het water, van dienst zijn, en geboeid mag het loopen door dunne buizen, in een cirkelgangetje als de blinde Simson in de molen. De moderne tijd bracht het nieuwe ideaal: de wereld zonder vuur. De mensch kent niet meer zijn goddelijke helper, weet niet meer af van de scheppende geest en vreest ook niet meer haar geweld. Hij drukt gedachteloos op een knop of draait een sleutel om, en waant zich meester over ondenkbare krachten. De oorspronkelijke zin van de heilige vlam, wie denkt daar nog aan? Men bedient zich slechts van calorieën.

En toch, op de bodem van de ziel liggen de nog smeulende vonken, zij wachten slechts op de geest van wederopstanding om tot een vuur aangewakkerd te worden: Zündet das Feuer an! Feuer ist oben an. Höchstes er hat's getan, Der es geraubt. (Goethe, Pandora).

Er zijn in onzen tijd huizen ontstaan, kaal, zielloos, toppunten van dorheid, ontkenningen van elke geestelijke waarde, doch die zoowaar voorzien zijn van een open haardvuur. Een bescheiden erkenning dat de mensch het zichtbare symbool toch niet ontberen kan. Men zegt dat het nuttige rendement van het open vuur zeer gering is, dat deze vorm van verwarming een bespotting van de thermische redelijkheid beteekent. Maar de zichtbare vlam beroert ook de meest dorre ziel, en hij die zich verre verheven waant boven elke aandoening, volgt met gespannen aandacht het spel der vlammen, zooals duizenden jaren geleden de primitieve mensch dit deed in de heilige wouden.

Neen, noodzakelijk is het open haardje niet. Vroeger, nauwelijks een paar honderd jaar geleden, dacht men anders over de gevoelszijde van het vraagstuk. Men moest zich wel bij een open vuur laten verwarmen, omdat men niet anders had, en wellicht, dat de groote Zonnekoning fantastische sommen zou hebben betaald voor zoo'n karakterlooze, moderne vulhaard. Wel waren er toen al ijzeren kachels, maar met heel wat minder rendement dan de huidige.

Wanneer wij nu aan zoo'n echt statige oude schouw denken, dan brengen wij ons het beeld van een gothisch schilderij voor oogen; wij denken aan de hooge smalle stooknis, zijdelings geflankeerd door de fijn geprofileerde wangen, die de wijde rookvangen dragen. Natuurlijk nam de beeldhouwer zijn kans waar, om het vlakke latei van beeldhouwwerk te voorzien: wapens, heiligen, allegorische voorstellingen, traceerwerk. Ook wel werd in het midden op een klein draagsteentje een beeldje van de Moeder Gods of een ander vroom figuurtje geplaatst, in sterke kleuren en met veel goud gepolychromeerd. Terzijde van de wangen steken platte steenen uit, waarop men zoo heel toevallig een slanke Venetiaansche flesch of andere versiering plaatste. In de schoorsteennis staande hooge ijzeren vuurpaarden, en aan een sierlijk gesmede heugel hangt een groote ketel water boven het vuur te zingen, wij zien roosters en treeften, want, nietwaar, in de groote smalle woonkamer viel er ook nog wel wat te braden of te koken. Voor het vuur staat een breede houten bank met losse kussens op de zitting, en de leuning kan om een as worden

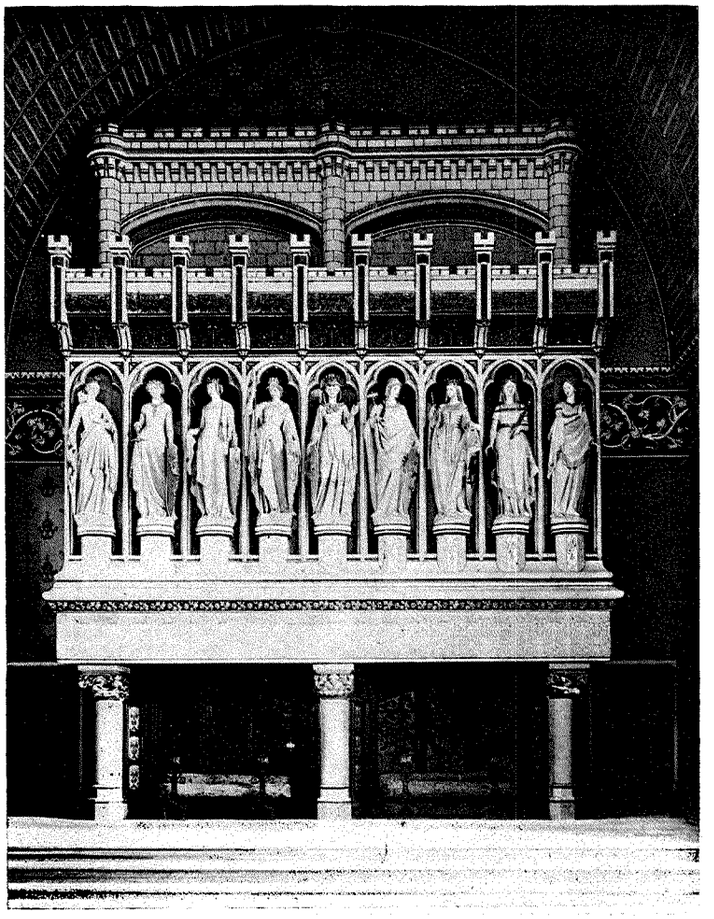

FOTO UIT L' ARCHITECTURE FRANÇAISE

SCHOUW IN HET KASTEEL PIERREFONDS
ARCHITECT E. VIOLLET LE DUC

gedraaid, naar gelang men zich de voor- of achterkant wil laten verwarmen. Het zou wel heel vreemd zijn, wanneer daar op het schilderij niet een Heilige Vrouwe in een ruim en prachtig gewaad in een boekske zat te lezen; de bank is lang genoeg, zoodat een heele familie hierop in de schemering kan zitten kijken naar het vlammenspel en praten over de rumoerige gebeurtenissen van den dag. En wanneer het donker is geworden, wordt de koperen luchter naar buiten gedraaid en de gewijde kaars voor het beeldje van de schutsheilige aangestoken.

De schouw is hier het middelpunt van het huiselijke leven, het leven begint en het eindigt hier. Wij denken ons een beeld aan het einde der 15e eeuw, en de schouw is hier ook een geestelijk middelpunt. Niet voor niets wordt het schutsheiligebeeld tegen de schoorsteenhoezen geplaatst, zijn de consoles en het latei van allegorische, heraldische of heilige voorstellingen voorzien, die het innige verband tusschen de woning en de kerk toonen.

De „meester van Flemalle" schilderde verscheidene malen dat mooie laat-middeleeuwsche interieur met de lichtgrijze muren, de witte natuursteen, waartegen het blanke eikenhout van meubels en zoldering zoo fraai afsteekt. In zoo'n intiem binnenhuis is alles licht gehouden, met hier en daar wat flonkerende kleuren, eerlijk en toch streng.

De typische schuine lijn van de rookkap in de 15e eeuw, die in de Renaissance verloren gaat, was al veel vroeger gebruikelijk. Uit de 12e eeuw zijn voorbeelden aan te wijzen waarbij de stookplaats segmentvormig in de muur is uitgediept, terwijl de rookkap uit de muur treedt als een halve kegel, welke weer uitmondt in een cirkelvormig rookkanaal. Daar men de schoorsteen tegen de buitenmuur bouwde, komt dit kanaal aan de buitenzijde zichtbaar als een halve cylinder, en wel langs de steile topgevel eindigende in een hooge steenen bekroning. Ook wilde men gaarne het nuttige met het aangename paren, daarom zocht men naar middelen om zich al warmende op de hoogte te houden van hetgeen op straat geschiedde, en dus plaatste men de schoorsteen tusschen twee ramen, ja, zelfs maakte men een klein raam in de achterwand van de schouw, om, zich warmende, naar buiten te kunnen gluren. In de woningen gebruikte men ook houten balken om er de steenen rookkap op te laten dragen, en naast de consoles treffen wij steenen platen aan, waarop 's avonds flambouwen werden geplaatst.

Tegen de achterwand werden ijzeren grepen bevestigd, zoodat men staande een voor een de voeten kon warmen zonder zich te vermoeien. In deze groote nissen werden boomstammen van twee tot drie meter lengte verbrand, waarbij wel voldoende warmte moet zijn ontwikkeld, maar tevens een hevige trek moet zijn ontstaan en rook. Uit brieven en beschrijvingen uit latere tijden blijkt dat het verblijf bij zoo'n open haard een ware foltering kon beteekenen. Een goed trekkende schoorsteen was een zeldzaamheid, en „les fumées molestes et déplaisantes aux

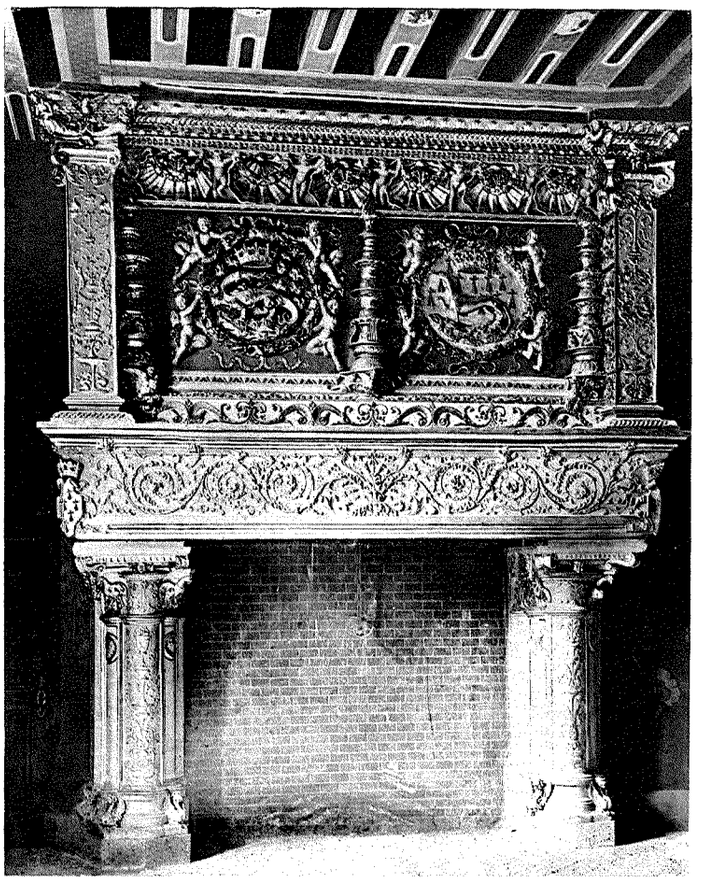

FOTO UIT L' ARCHITECTURE PRANÇAISE
SCHOUW, STIJL FRANÇOIS I, IN HET KASTEEL TE BLOIS

habitants" veroorzaakten hoofdpijnen en ontstekingen aan oogen en ademhalingsorganen. Stellig was men minder kouwelijk dan nu, omdat men veel meer in de buitenlucht verkeerde en veel minder verwend was, maar het menschelijk weerstandsvermogen stelde ook toen zijn grenzen. Dikwijls zag men zelfs (en het is Philibert de l'Orme die dit bevestigt) „des logis estre abandonnés et ne pouvoir se loüer ou se vendre, pour l'incommodité de cheminées fumeuses". Schilders, beeldhouwers en architecten zochten naar middelen om het probleem van de rookende schoorsteenen op te lossen, en ook Raphaël, de meester van Urbino, achtte het niet beneden zijn waardigheid zich bezig te houden de schoorsteenen van den hertog van Este het rooken te beletten. In de 16e eeuw zochten verschillende uitvinders naar kunstmiddelen om de trek te bevorderen en eerst in de 18e eeuw kwam men op den goeden weg toen men bewust de afmetingen en vooral de hoogte van de rookkap ging verkleinen.

Tot de 15e eeuw bleven de schoorsteenen eenvoudig, met weinig beeldhouwwerk en beschildering, doch daarna komt een neiging om de schoorsteenen tot een zeer decoratief onderwerp te verwerken. In de groote zalen van de kasteelen en abdijen worden groote schouwen gebouwd, twee, soms drie naast elkaar, met fraaie versierde friezen. Vooral de schoorsteenen in het huis van Jacques Coeur, den schatbewaarder des Konings, te Bourges, hebben eigenaardige versieringen. Op het fries zien wij bijvoorbeeld kanteelen, waartusschen boogschutters en lansknechten zich opstellen, en de schuine rookkap is tot een dakmotief geworden met dakvensters enz. Op een andere schoorsteen zijn kruisramen afgebeeld, waaruit gezellig dames en heeren naar buiten kijken. Deze schoorsteenen zijn wel rijk van plastiek en zeer curieus, maar zij missen de strenge eenvoud van de schoorsteenen zooals de meester van Flemalle afbeeldde, toch óók uit de 15e eeuw. Maar deze meester schilderde het interieur van de poorterswoning uit het Noorden, waarbij zuiverder de tradities van het bouwen en versieren zich bleven uitspreken. Dat niet overal zoo rationeel werd gebouwd, bewijzen wel de schoorsteenen met rookkappen van hout en gips, waarvan nog maar enkele over zijn. In die onvolprezen middeleeuwen, waarop men steeds wenscht te wijzen als een tijd van eerlijk samenstellen, wilde ook de burger meer schijnen dan hij was, en omdat hij de dure steenen schouwen niet kon betalen, nam hij ook gaarne genoegen met pleisterwerk en gipsen ornamenten!

De renaissance bracht constructief weinig verandering, in elk geval bleef het systeem van verwarming door open vuren. Wel verliet men gaandeweg de bouwwijze het schoorsteenkanaal onmiddellijk naar buiten te brengen en zoo langs den buitenmuur naar het dak te leiden. Het kanaal, en, wanneer er meer verdiepingen waren meer kanalen, gebundeld tot één, werd binnenshuis opgehaald. De schouw kreeg hierdoor een grooteren voorsprong, terwijl de torendak-vorm van den boezem de constructieve oorzaak verloor. Men kwam er gemakkelijk toe den boezem rechtop te halen, en dit kwam ten goede aan het renaissance vormgevoel, dat door het systeem van pylasters en

N.V. NEDERLANDSCHE AANNEMING MIJ

V.H. FIRMA H. F. BOERSMA 'S-GRAVENHAGE

Burgerlijke Bouwwerken
Gewapend-Beton-Werken

KANTOOR NEDERL. HANDEL MIJ., AMSTERDAM.

Denk nu niet van Uw BARA-markies: hij is tòch sterk van stof en van kleuren . . . dus ik laat 'm dit jaar maar „doorhangen", regen of geen regen . . . ! Spaar hem wat! Laat 'm geregeld nakijken door 'n goeden markiezen-fabrikant . . . dan zal hij U en Uw huis véél langer koelte geven!

BARA

MET DE HOOGSTE KLEUR-, ZON- EN LICHTECHTHEID.

Wat'n prachtbedrijf!

VELUVINE - NUNSPEET

Voor celluloselakken en sommige drukinkten, die met snel verdampende bindmiddelen worden aangemaakt, zijn kogelmolens in gebruik, om de juiste maling te verkrijgen. In de kogelmolens rollen honderden stalen kogels dooreen, waartusschen de verf- of inktdeeltjes fijn gewreven worden. Uiterste zorg wordt besteed aan de fijne vermaling van de

VELUVINE-VERVEN EN -DRUKINKTEN.

N.V. MIJ. „DE VELUWE" - NUNSPEET

---

n.v. aannemersbedrijf v.h.:

boele & van eesteren

delistraat 33 tel. 554932 * den haag

b en van e

beton-bouw en waterbouwkundige werken

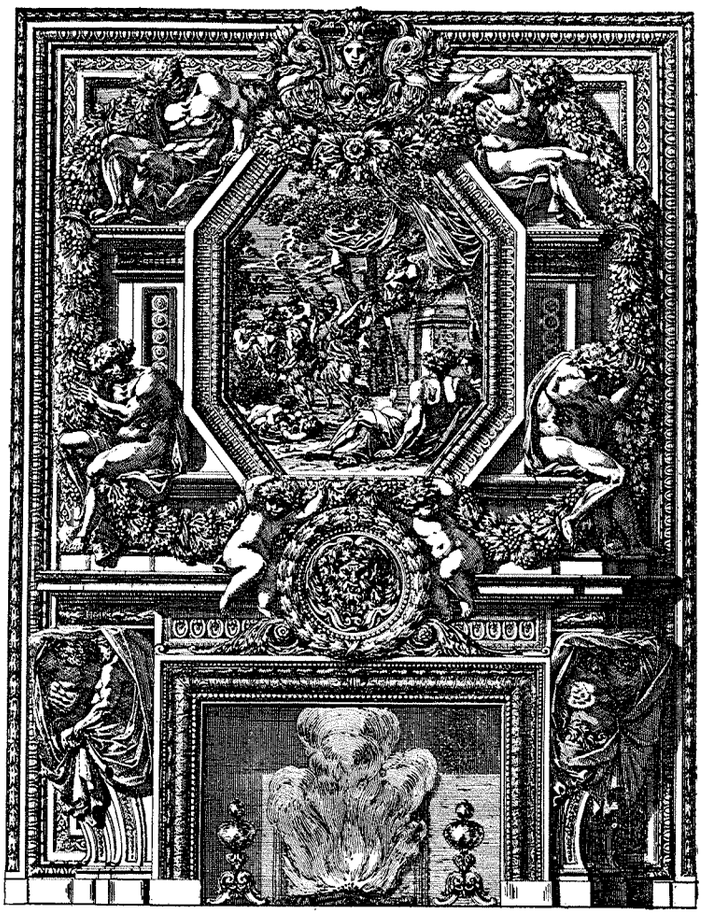

FOTO UIT: STRANGE: HISTORICAL GUIDE
LODEWIJK XIV SCHOORSTEEN.
ONTWERP DOOR JEAN LE PAUTRE

kroonlijsten geheel op een wisselwerking van horizontalen en verticalen was ingesteld. Maar ook de verhoudingen wijzigden zich: het overwicht van den stoel verdwijnt en de verhoudingen van stoel en boezem waren ongeveer 1 : 1, de stoel wordt lager. De Italiaansche siermotieven verdrijven de gothische traceeringen, een nieuwe wereld van pylasters, consoles, hermen, cartouches en andere vormen, op warmeren bodem gegroeid, komt in deze noordelijke gewesten, en in de plaats van de schutsheilige verschijnen heidensche figuurtjes en lichtzinnige goden. Aanvankelijk is het een zoeken naar juiste verhoudingen, naar juiste expressie, zooals de eikenhouten boezembetimmering uit het huis van Maerten v. Rossum aantoont. De verhoudingen hiervan zouden nog bedenkelijker zijn wanneer de middenpylaster aanwezig was (zie de afbeelding).

Maar spoedig vond men een anderen weg, en tallooze schilderijen uit de 17e eeuw laten zien dat het classicisme de ornament-rage bedwongen heeft. De schoorsteenmantel verraadt meer de „ontwerpende" hand, de opbouw wordt lineair en krijgt architectonische indeelingen. Men past verschillende houtsoorten toe, met paneeltjes en inlegwerk, en inplaats van de caryatiden komen statige marmeren zuilen den zin naar klassieke rechtmatigheid vertolken. Karel van Manden gaat in zijn schildersboek te keer tegen de „vuyl moderne (wijze van bouwen) op zijn Hooghduytsch", en een verstijfde deftigheid vervangt de volksche beweeglijkheid van den stijl van Vredeman de Vries.

Want de Nederlanders zijn rijk geworden. De witte muren krijgen goudleer, de houten lijst van de oude schouw met het valletje draagt geen gekleurde borden meer. De schoorsteen wordt meer en meer het pronkstuk van het vertrek en het schoorsteenbouwen wordt tot een studievak. Er verschijnen fraaie boekwerken, waarin de architecten laten zien wat onder „moderne" schoorsteenen moet worden verstaan. „Verschijde schoorsteenmantels nieuwlijk geïnventeerd door Mrs. Bullet", is de titel van een boek door Danckert uitgegeven, in 1664 geeft Pieter Post gravures uit naar verschillende bestaande schoorsteenen uit 't Hof te 's Gravenhage, en ook Daniel Marot zorgde voor een prentwerk met schoorsteenmantels.

In dit verband kan het volgende aangehaald worden: „Une cheminée étant le principal ornament d'une chambre, sa plus considérable parure et celle sur quoi tout le reste doit être reglé, afin que toutes choses conviennent ensemble; on doit d'abord qu'on veut donner de l'agrément et de la beauté à une chambre, resoudre et ordonner cette cheminée." (Pieter Post, Fr. ed. 1715).

De schoorsteenen krijgen nu een architectonischen opbouw, het worden eigenlijk kleine gebouwen, waarbij het blanke eikenhout plaats maakt voor geverfd houtwerk, groen en blauwgroen, met verguld ornament, terwijl boven den stoel

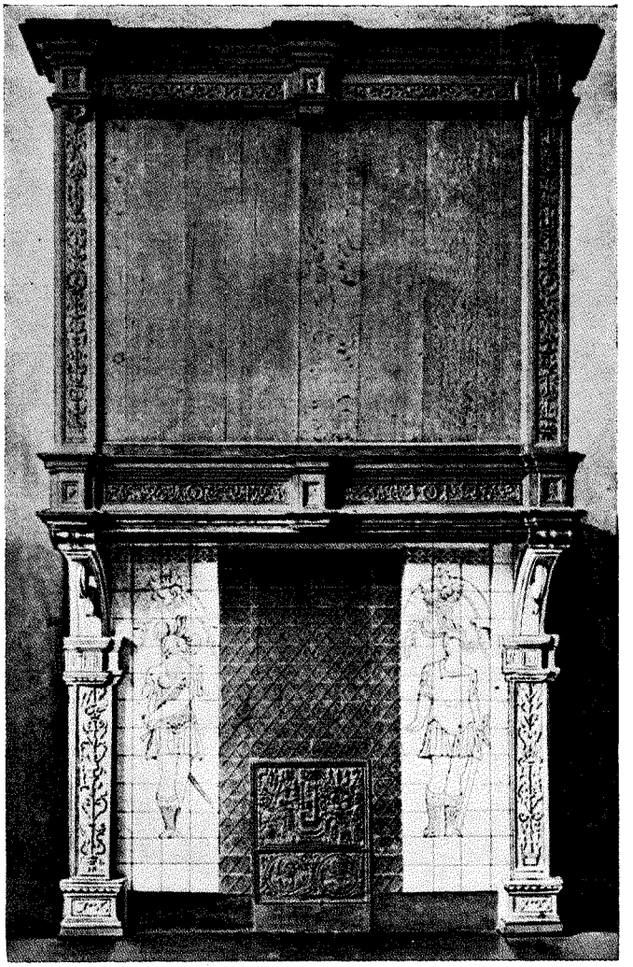

EIKENHOUTEN SCHOORSTEEN, AFKOMSTIG UIT HET HUIS v. MAERTEN v. ROSSUM TE ZALT-BOMMEL; BEGIN 16E EEUW. NEDERLANDSCH MUSEUM TE A'DAM. PYLASTERS EN CONSOLES NAAR ORIGINEELEN AFGEGOTEN. TEGELS IN DEN STOEL VAN LATEN DATUM

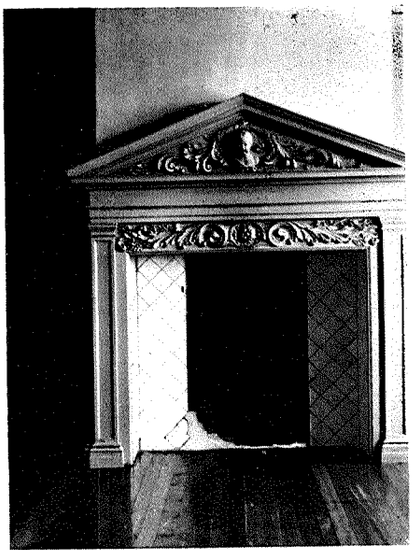

SCHOUW IN ÉÉN DER VOORKAMERS OP DE 1E VERDIEPING VAN HET PRINSENHUIS TE HELLEVOETSLUIS

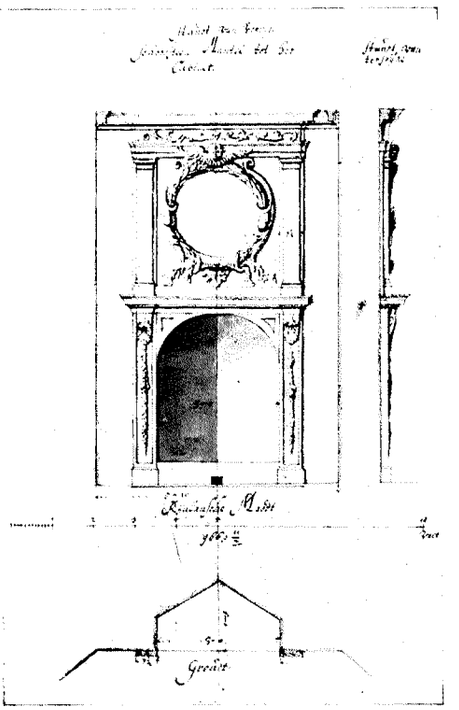

FOTO: ARCHIEF DR. BLOK

TEEKENING VAN EEN SCHOORSTEENMANTEL DOOR PIETER POST

SCHOUW IN ÉÉN DER VOORKAMERS OP DEN BEGANEN GROND VAN HET PRINSENHUIS TE HELLEVOETSLUIS

Kantoorflat-gebouw „Erasmushuis" te Rotterdam
Uitgevoerd in gew. beton, 12 verdiepingen hoog
Ontwerp: W. M. Dudok, Arch. B.N.A.

N.V. Aannemingmij:
J. P. van Eesteren • Rotterdam
Erasmushuis 11e Etage
Telefoon 31880

N.V. NEDERLANDSCHE HUISTELEFOON MIJ. 's-GRAVENHAGE

Bijkantoren over het geheele land

Telefoon-,
Electr. Klokken-,
Lichtsignaal-,
Contrôle-,
Beveiligings-,
Buispost-
installaties e.d.

Technische Adviezen en kosten-opgaven zonder eenige verplichting

H. Vettewinkel & Zonen . Amsterdam

Klassieke en Moderne Lakken en Vernissen

Vettewinkel Amsterdam

E. Blok

Aannemersbedrijf - Rotterdam
G.W.Burgerplein 17 Tel. 30868

bouw-, waterbouw- en gewapend betonwerken

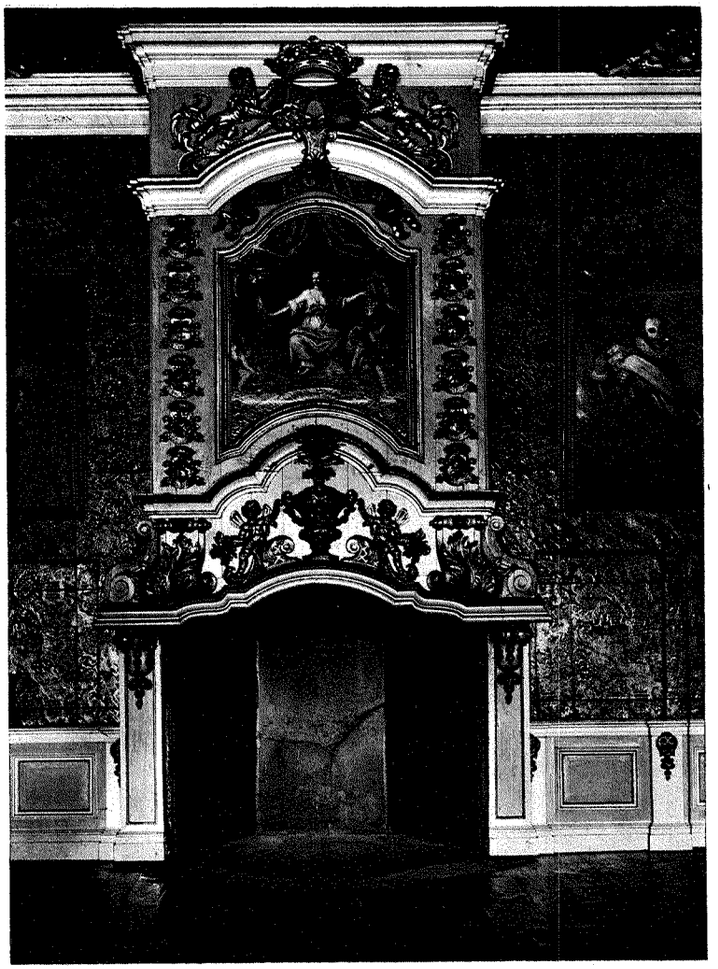

FOTO ARCHIEF B.N.A.

SCHOUW IN HET RAADHUIS TE HARDERWIJK

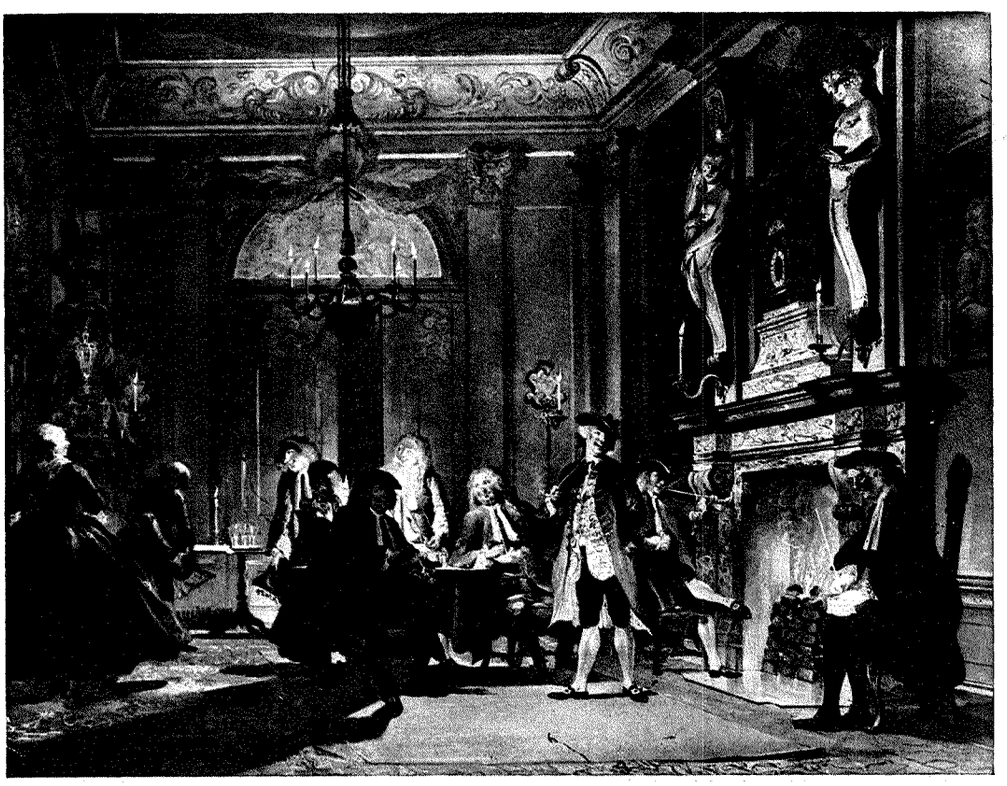

FOTO F. BRUCKMANN A.G.

CORNELIS TROOST. HET KRANSJE BIJ BIBERIUS, MAURITSHUIS.

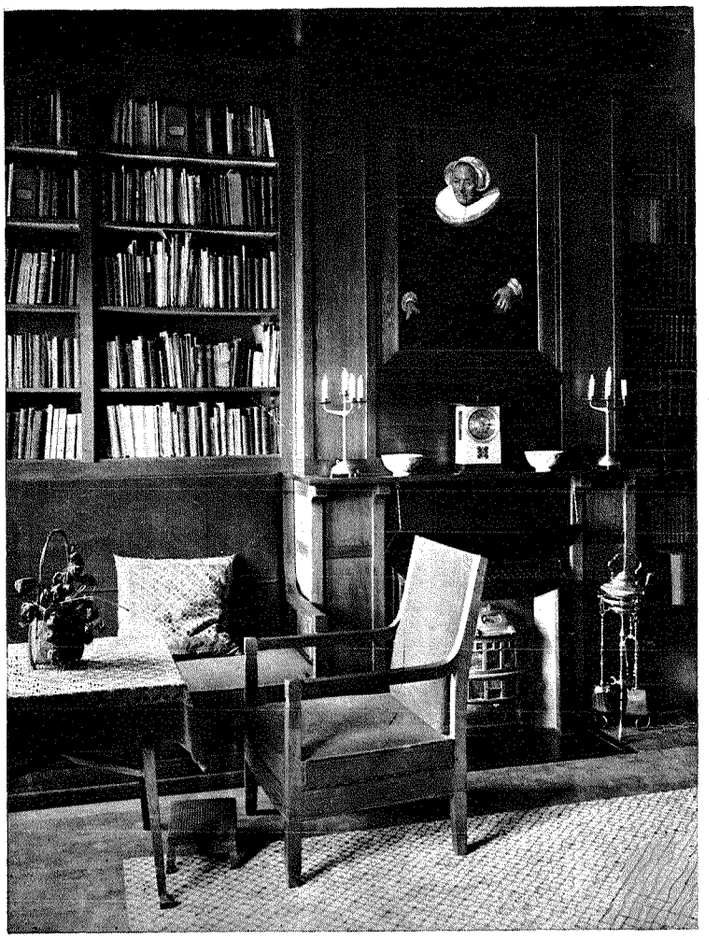

FOTO ARCHIEF B.N.A.

NEDERLANDSCHE SCHOUW ± 1900. „HET BINNENHUIS"

het schilderij wordt aangebracht. In veel rijke Amsterdamsche koopmanshuizen treft men ze nog wel aan, die rijke schoorsteenmantels op de eereplaats, recht tegenover den ingang, omdat zij onmiddellijk de aandacht trekken en „qu'elle soit veüe de front par celuy qui entre dans la salle", zooals Le Muet dit in zijn „Manière de bien bastir" bepaalde. Van de lijst, waarop een tijd de borden te pronken stonden, is weinig meer overgebleven. Trouwens, alle onderdeelen zijn ondergeschikt aan den monumentalen opzet, waarbij men de bedoeling van stookplaats op den koop toe nam. Maar ook ontwikkelt zich boven den stoel een gevaarte van lijsten en planken, waarop de Chineesche en Delftsche aardewerkverzameling te pronken staat. En ook verschijnt de pendule, in- en aangepast bij het décor. En nog later, in de 18e eeuw, komt de spiegel als onontbeerlijk middel om tot een schijnwereld te komen, de voorzijde van den schoorsteen bezetten, een plaats die hij zelfs in onze dagen nog niet geheel heeft verlaten.

Als wij Henry Havard mogen gelooven, is het de neef van Jules Hardouin Mansart, Robert de Cotte geweest, die het vraagstuk van den rookenden schoorsteen oploste, door de verhoudingen van de nis te veranderen en de hoogte te verminderen, en ook moet hij het zijn geweest die op het idee kwam van het tablet, waarop het eertijds beroemde en later beruchte „garniture" werd geplaatst. De spiegel boven den schoorsteen in de burgerwoningen van onze dagen drukt op de herinnering van den overigens roemruchtigen naam van Robert te Cotte!

Wij zullen niet met smalende woorden de schoorsteenmantels van de 19e eeuw gedenken, want het is best mogelijk, dat men in later tijden aan dit tijdvak voor de ontwikkeling van de cultuur een veel hoogere waarde toekent dan men nu pleegt te doen. En wat onzen tijd betreft: het open vuur heeft nog niet afgedaan. Ondanks alle verbeteringen in de verwarmingssystemen welke wij kennen, en de vele welke wij nog zullen leeren kennen, het zien van den open vuurgloed is belangrijker dan de ontwikkelde warmte. Het is het werk van de jeugd het vuur te ontsteken en brandstof te verzamelen, het is het werk van de volwassenen het vuur te regelen en te onderhouden, terwijl de ouderdom bezinnend het spel der vlammen gadeslaat en ziet hoe het terugkeeren tot de asch een noodzakelijk onderdeel van den kringloop beteekent.

Zoo vertelt het open vuur van de geheimen dezer wereld in een gelijkenis dat tusschen geboorte en dood de vlam staat als een symbool van Prometheus. R.

FOTO DIE KUNST IM DEUTSCHEN REICH

SCHOUW IN HET DEENSCHE GEZANTSCHAP TE BERLIJN
ARCHITECT JOHANN E. SCHAUDT

FOTO MODERNE BAUFORMEN

SCHOUW IN EEN ZUIDDUITSCH LANDHUIS
ONTWERP: ARCH. PAUL HEIM, STUTTGART

LITTERATUUR.

Henry Havard. L'art et le comfort dans la vie moderne. Le bon vieux temps.

Viollet le Duc. Dictionnaire raisonnée.

Willem Vogelzang. Artikel „Onze schouw" in „het huis oud en nieuw" 1905.

Vermeulen. Geschiedenis der Nederlandsche bouwkunst.

BESCHIKKINGEN.

BESCHIKKING van den President der Nederlandsche Kultuurkamer.
Op grond van artikel 13, 2e lid der Verordening van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied, betreffende de Nederlandsche Kultuurkamer (Verordening No. 211/1941). wordt tot Leider van het Gilde voor Bouwkunst, Beeldende Kunsten en Kunstambacht benoemd: J. Bakker te Voorburg.
Afschrift dezes zal worden gezonden aan den belanghebbende.
's-Gravenhage, 21 April 1942.

De President van de Nederlandsche Kultuurkamer,

T. GOEDEWAAGEN.

BESCHIKKING van den Leider van het Gilde voor Bouwkunst, Beeldende Kunsten en Kunstambacht der Nederlandsche Kultuurkamer.
Op grond van artikel 14, 2e lid der Verordening van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied, betreffende de Nederlandsche Kultuurkamer (Verordening No. 211/1941), wordt tot Leider der Vakgroep Beeldende Kunsten benoemd: A. Colnot te Amsterdam.
Afschrift dezes zal worden gezonden aan den belanghebbende.
's-Gravenhage, 22 April 1942.

De Leider van het Gilde voor Bouwkunst, Beeldende Kunsten en Kunstambacht der Nederlandsche Kultuurkamer,
JAN BAKKER.

BESCHIKKING van den Leider van het Gilde voor Bouwkunst, Beeldende Kunsten en Kunstambacht der Nederlandsche Kultuurkamer.
Op grond van artikel 14, 2e lid der Verordening van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied, betreffende de Nederlandsche Kultuurkamer (Verordening No. 211/1941), wordt tot Leider der Vakgroep Bouwkunst benoemd: Dr. Ir. G. A. C. Blok te 's-Gravenhage.
Afschrift dezes zal worden gezonden aan den belanghebbende.
's-Gravenhage, 22 April 1942.

De Leider van het Gilde voor Bouwkunst, Beeldende Kunsten en Kunstambacht der Nederlandsche Kultuurkamer,
JAN BAKKER.

DR. IR. G. A. C. BLOK.

Dr. Ir. G. A. C. Blok is te 's-Gravenhage 27 October 1903 geboren. Na de lagere school de driejarige cursus voor timmeren aan de Ambachtsschool 1917—1920; 1920 toelatingsexamen 2e klas H.B.S.; 1924 eindexamen H.B.S.; 1924 voor het wintersemester aan de Technische Hoogeschool te Aken, alwaar door hem in December 1928 de graad van Diplom ingenieur werd behaald. September 1929 begonnen met de studie te Delft, alwaar eerst eenige aanvullende tentamina moesten worden gedaan om verder vrijgesteld te zijn van het candidaatsexamen; Juni 1931 afgestudeerd aan de T.H. te Delft als bouwkundig ingenieur. Promoveerde 27 Februari 1936 aan de Technische Hoogeschool te Aken tot Dr. ing. op een proefschrift getiteld: Pieter Post, Der Baumeister der Prinzen von Oranien und des Fürsten Johann Moritz von Siegen. Schreef uitvoerige studies in verschillende tijdschriften als: Siegerland, die goude, die Haghe, Centraal Blad voor de Bouwbedrijven enz. Nam het verder in verschillende krantenartikelen op voor den architectenstand en voor onze merkwaardige oude gebouwen. Als architect opdrachten uitgevoerd te Amsterdam, Zierikzee, Den Haag en andere plaatsen, en heeft zich ook intensief met binnenhuisarchitectuur beziggehouden.

GELUIDSHINDERDAG.

Op Vrijdag 19 Juni a.s. zal de „Geluidstichting" te Delft een geluidshinderdag organiseeren.
Als sprekers hiervoor zijn uitgenoodigd en hebben reeds hun medewerking toegezegd:
Prof. Dr. P. H. C. van Gilse te Leiden; Ir. A. Dubois te 's-Gravenhage; Architect B. Merkelbach te Amsterdam en Architect C. van Eesteren te Amsterdam.
Eerstgenoemde spreker zal het onderwerp uit een medisch oogpunt beschouwen, de tweede uit een geluidtechnisch oogpunt. Architect Merkelbach zal het bouwkundige deel voor zijn rekening nemen, terwijl architect van Eesteren de stedebouwkunde als uitgangspunt zal nemen.
Aan belangstellenden zal het secretariaat Geluidstichting, Mijnbouwplein 11 te Delft, op verzoek, gaarne een persoonlijk toegangsbewijs zenden.

TIJDSCHRIFTENOVERZICHT.

Aanvragers van tijdschriften wordt nogmaals bericht, dat de tijdschriften slechts worden uitgeleend, wanneer de kosten, genoemd in „Bouwkundig Weekblad" no. 18, t.w. ƒ 0,10 per tijdschrift (gedurende 14 dagen aan abonné's franco ter inzage) bij vooruitbetaling zijn voldaan.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

Wegens overlijden is van de ledenlijst afgevoerd de naam van den heer

H. W. Venker	Breda	Prinsestraat 1

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 6 JUNI 1942 NUMMER 23

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

FOTO WEERS

POLITIEBUREAU TE AMERSFOORT.

Ontwerp en algemeene leiding Ir. C. B. van der Tak, Stadsarchitekt.
Toezicht, uitvoering en teekenwerk: H. van Zwieten en J. E. Fisscher, opzichter-teekenaars.
Aannemer: N.V. Bouwbedrijf Theo v. Lieshout, Den Bosch.
Adviseur voor de electrotechnische installatie: Ir. Th. L. Kröner, Heemstede.
Adviseur voor de centrale verwarmingsinstallatie: Ir. F. G. Unger, Amersfoort.

FOTO WEERS

POLITIEBUREAU TE AMERSFOORT. VOORGEVEL

Bouwkosten: Grond *f* 21.000.—.
Gebouw ± *f* 150.000.— incl. ontwerpkosten, toezicht, voorbereiding.
Centrale Verw. installatie *f* 16.000.— incl. honorarium en toezicht.
Electr. installatie ± *f* 5000.— incl. honorarium en toezicht.
Inrichtingskosten ± *f* 30.000.— incl. nieuw meubilair, vloerbedekking enz.

Toelichting.

De opdracht van Burgemeester en Wethouders, reeds in 1936 verleend, luidde „een gebouw te ontwerpen waarbij groote soberheid zou worden betracht".
Door den Commissaris van Politie G. Goorhuis werd een programma van eischen opgesteld en eind 1936 kon ik een schets-ontwerp indienen waarbij o.a. de navolgende toelichting werd gevoegd.
Voor alles is getracht een zoo practisch mogelijk ingericht, degelijk (gering onderhoud) maar zeer eenvoudig en sober gebouw te ontwerpen. De vorm zal zich moeten voegen in de omgeving, nl. de stadskern, die wordt beheerscht door de onvolprezen O.L. Vrouwe Toren. De architektuur gaat daar van uit en heeft uit dien hoofde een „dienend" karakter.

Plan.

Terzake van het plan merk ik op:
Een modern politiebureau is behalve de zetel van de politie meer en meer een kantoorgebouw geworden waar ook het publiek „dat niets op zijn kerfstok heeft" komt, b.v. voor zaken de Vreemdelingendienst, akten, passen, gevonden

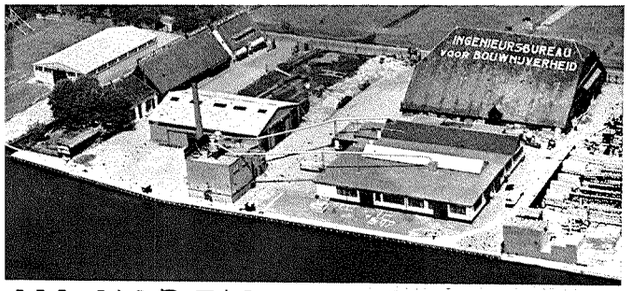

N.V. INGENIEURS-BUREAU VOOR
BOUWNIJVERHEID
KANTOOR, TIMMERFABRIEK EN OPSLAGTERREIN
OEGSTGEEST TELEF. LEIDEN 20341 (2 lijnen)

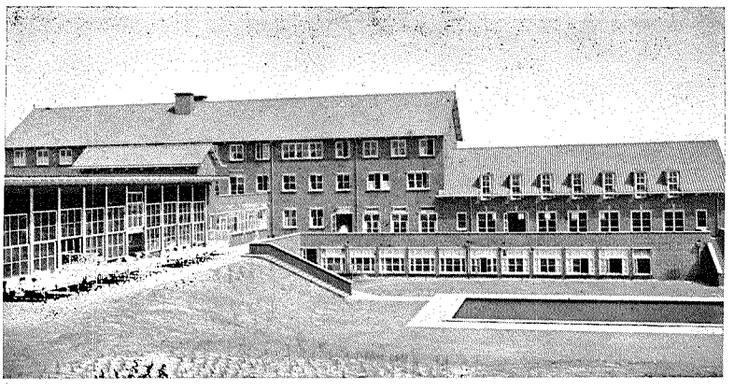

Bouw- en Gew. Beton-Werken
volgens nauwkeurig werkplan in zeer korten tijd

DERIAZ VLOERVERWARMING

chauffage par le sol Dériaz

uitgevoerd:

HOOGE RAAD	's Gravenhage
RAADHUIS	Haarlem
VAN MIERLO'S BANK	Breda

Aesthetisch, Hygiënisch, Comfortabel

HERINGA & WUTHRICH
HAARLEM

GEEN OLIEVERF MEER?

Dan sauswerk, dat aan de hoogste eischen voldoet, met de bindmiddelen

QUELLOSE- in poeder
SCHILDERSLIJM-M-
in pasta

VERKOOPCENTRALE
W. A. Scholten's Fabrieken
Afd. Lijm- en Verfproducten
FOXHOL (Postbus 2, Hoogezand)

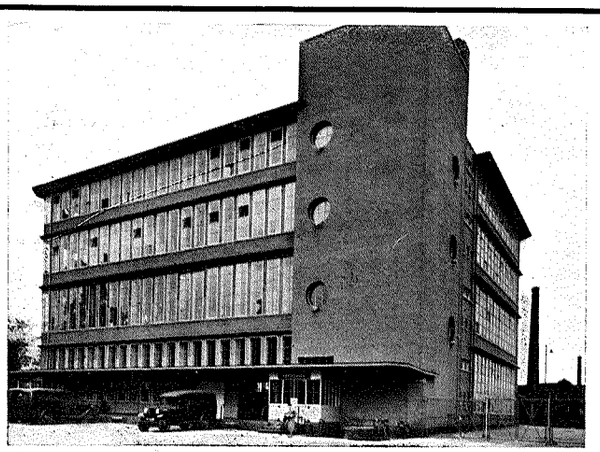

WIJ LEVERDEN VOOR HET STATIONSPOSTKANTOOR TE UTRECHT (RIJKSGEBOUWENDIENST) ca. 1200 M² MEVRIETPLATEN DIK 7 CM VOOR DAKISOLATIE

MEVRIET

DE ISOLEERENDE BOUWPLAAT
OOK IN HET WERK GESTORT

VOLUMEGEWICHT 0.567. WARMTEGELEIDINGSCOËFF. 0.077
GELUIDSABSORPTIE COËFF. BIJ 5 cM DIKTE EN 500 FREQ. 36 %

Bestrijding van Koude, Warmte,
Lawaai, Lucht- en Klopgeluid

VRAAGT DRUKWERKEN EN RAPPORTEN
GRATIS ADVIEZEN EN BEREKENINGEN
N.V. MEVRIET. LULOFSSTR. 75 DEN HAAG TEL. 112187 (3 LIJNEN)

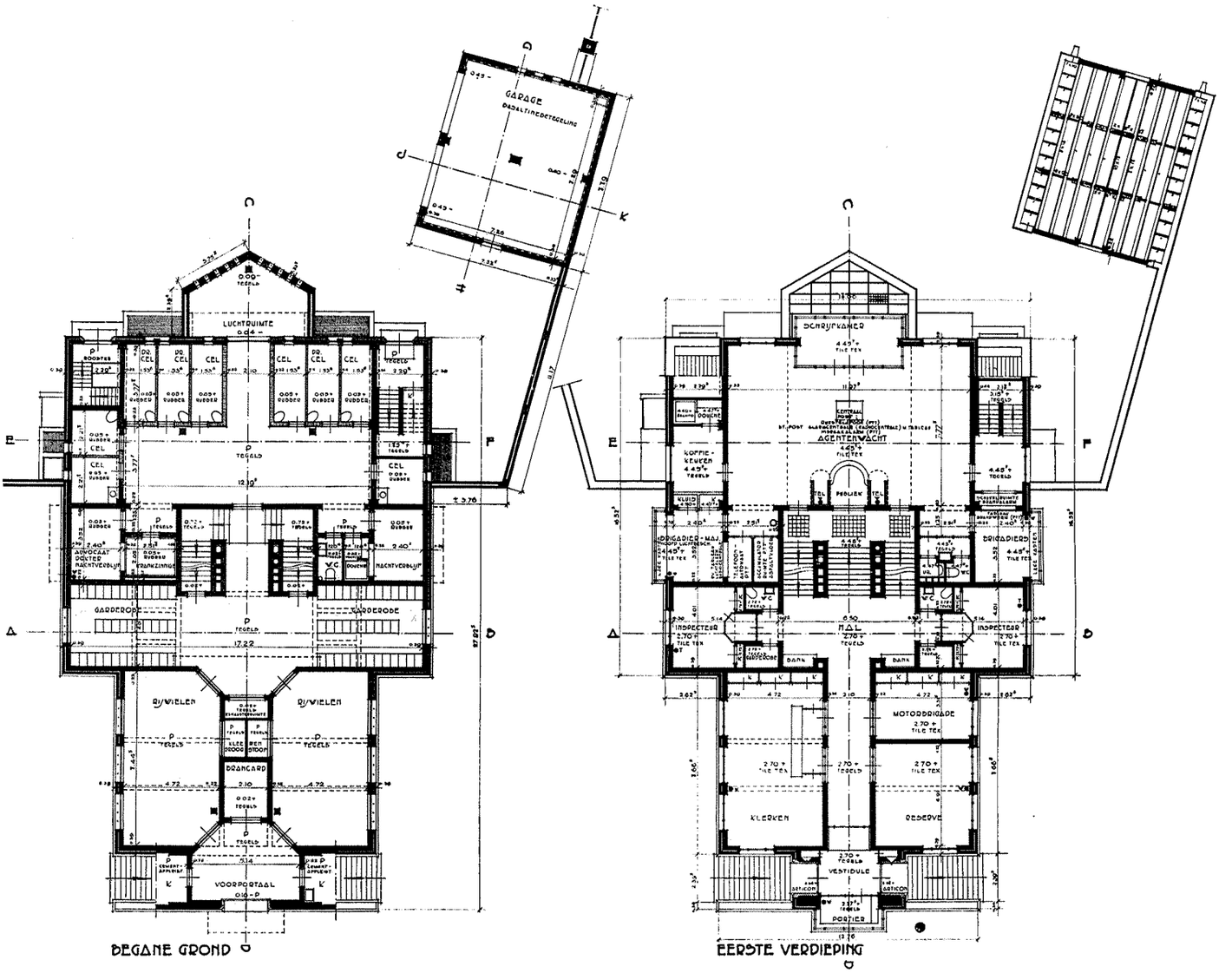

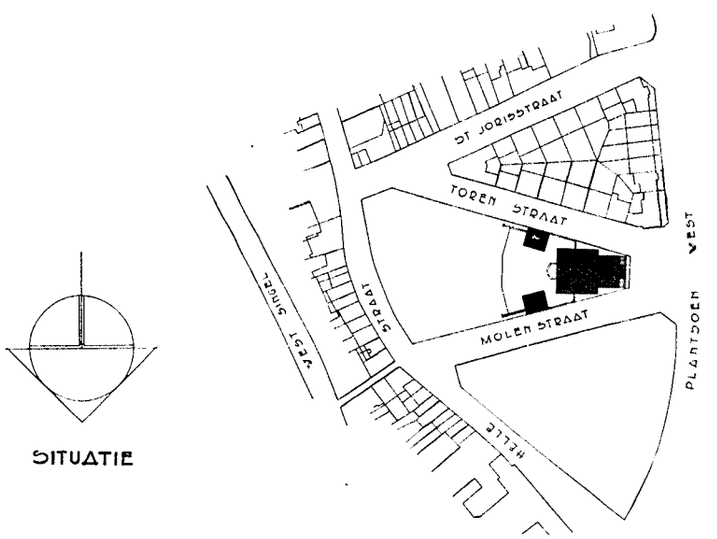

POLITIEBUREAU TE AMERSFOORT. PLATTEGRONDEN BEGANEN GROND EN EERSTE VERDIEPING OP SCHAAL 1 À 300 EN SITUATIE

voor BOUW en BETON werken

n.v. aannemingsmij v/h
ROTTERDAM

H&P. VOORMOLEN

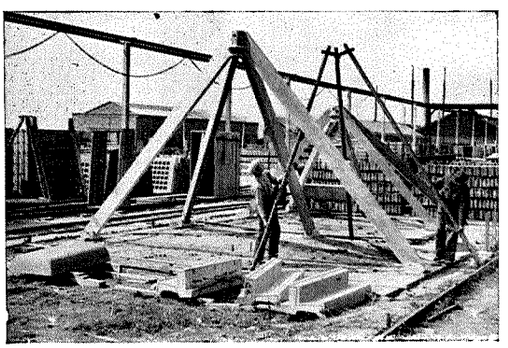

voor moderne betonconstructie

N.V. SCHOKBETON
ZWIJNDRECHT
TELEFOON 4268

SCHOKBETON-
BIMSBETON-
EN KUNSTBETON-PRODUCTEN

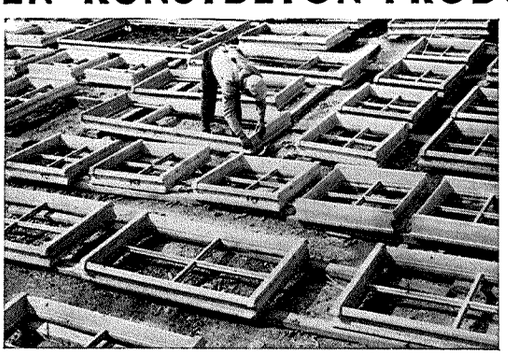

IN ELK GEBOUW VAN ENIGE
BETEKENIS

LIFTEN

J. C. van STRAATEN's
LIFTEN- EN MACHINEFABRIEK N.V.
'S-GRAVENHAGE

CHRISTIANI & NIELSEN N.V.

KONINGINNEGRACHT 29 DEN HAAG

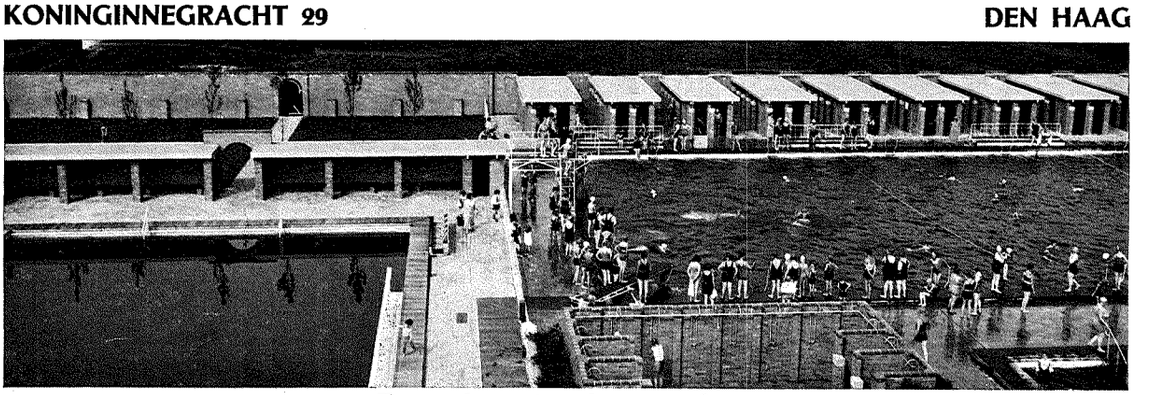

Zwembassin Amsterdam

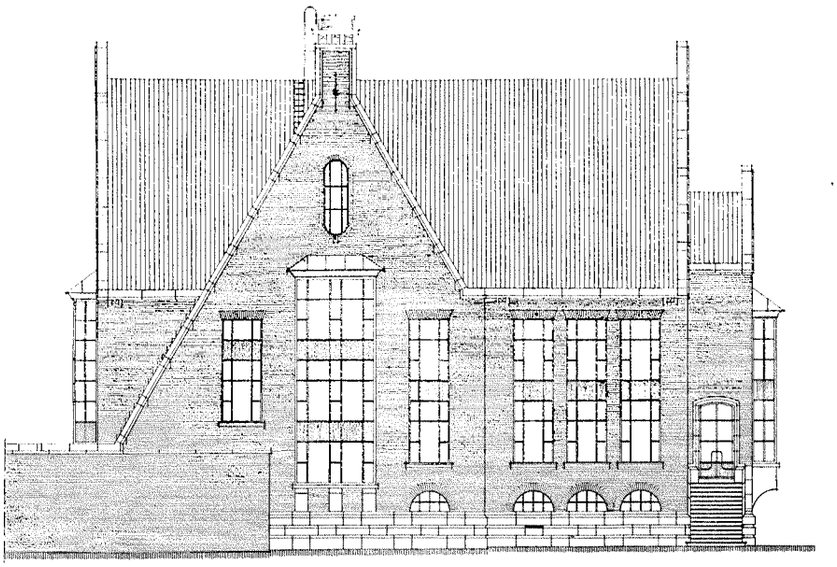

ZIJGEVEL

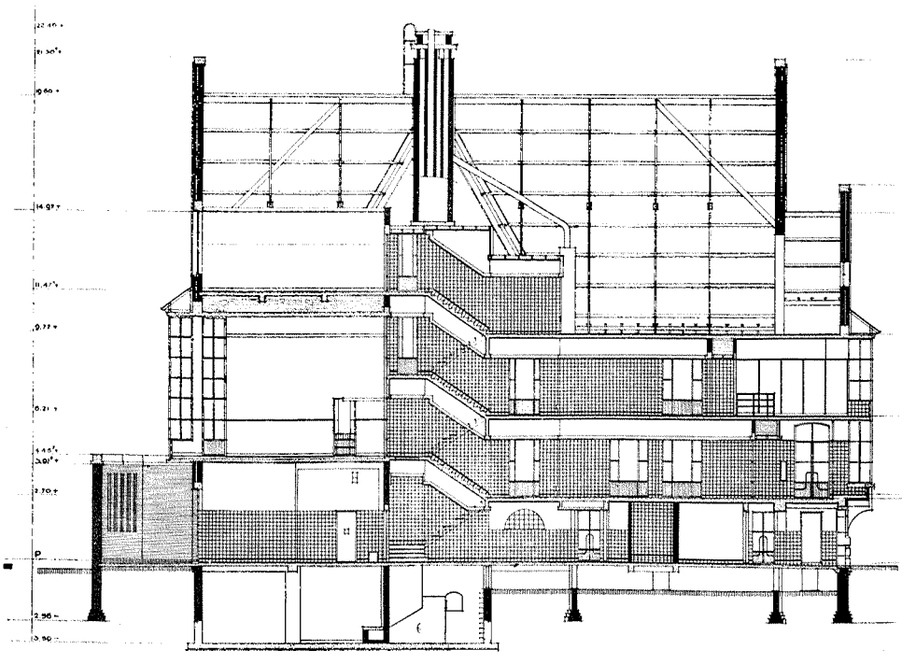

DOORSNEDE C-D

POLITIEBUREAU TE AMERSFOORT.
ZIJGEVEL EN LENGTEDOORSNEDE SCHAAL 1 À 300

voorwerpen, het verkeer, allerlei vergunningen enz. betreffende. Daarom is voor de politie-agenten (en arrestanten) een afzonderlijke toegang ontworpen en wel op den beganen grond.

Beganegrond.
Een voorportaal, waaraan grenzend een ruimte voor een steeds tot onmiddellijk gebruik gereedstaande rijwielbrancard, geeft links en rechts toegang tot ruime rijwielbergplaatsen. Indien de politiedienaren met natte kleeding binnenkomen kan deze in de droogstoven gehangen worden, waarin door middel van een warme luchtstroom (exhausters met gasverhitters) een snelle droging plaats heeft. Zooniet of daarna wordt de kleeding geborgen in de stalen kastjes opgesteld in de garderoberuimten.
Vanuit deze ruimten bereikt men ook het complex arrestantencellen met voorruimte en luchtruimte, nl. een afgesloten ruimte waar arrestanten „gelucht" kunnen worden, nachtverblijven, een vertrek voor geneeskundig onderzoek, voor verhoor door advocaten, douchecel enz.

Eerste verdieping.
De trap opgaande bereikt men de centrale hal met gang, vestibule en portiersloge bij den ingang voor het publiek. Op deze verdieping bevinden zich verder de kantoren voor den administratieven dienst (en een reserveruimte),

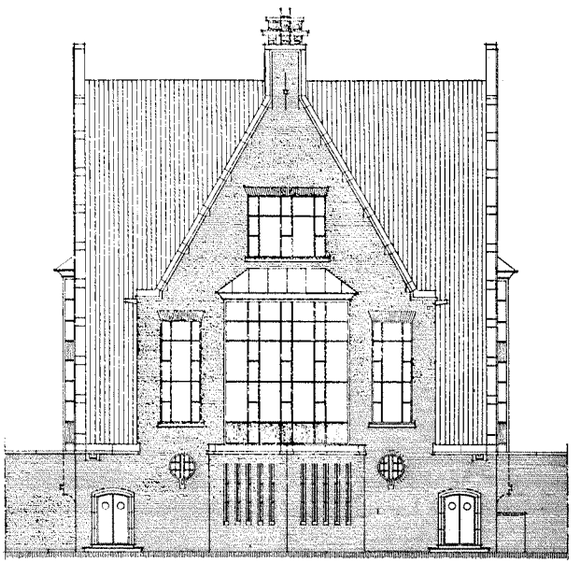

ACHTERGEVEL

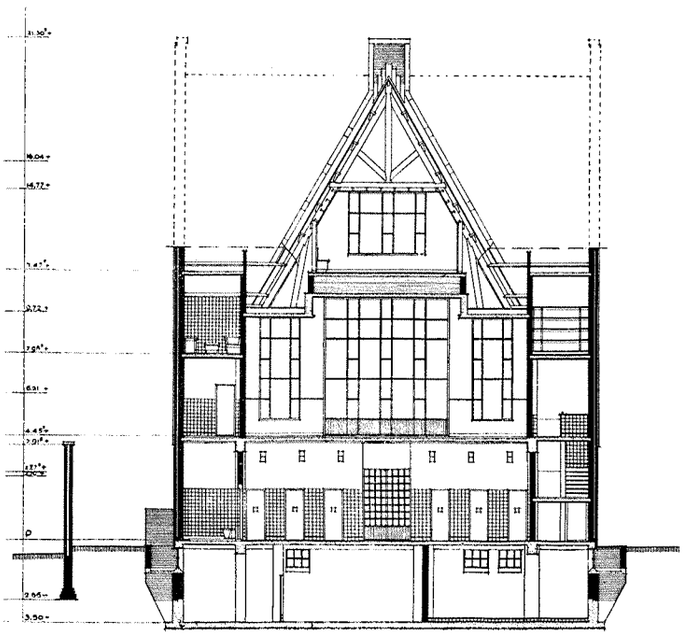

DOORSNEDE E - F

POLITIEBUREAU TE AMERSFOORT.
ACHTERGEVEL EN DWARSDOORSNEDE SCHAAL 1 À 300

2 inspecteurskamers, een kamer voor de motorbrigade en een „halve" verdieping hooger de groote agentenwacht met schrijfkamer, aangrenzende vertrekken voor den brigadier-majoor, voor de brigadiers, een koffiekeuken, douche enz. Vanuit de agentenwacht geeft een diensttrapje toegang tot de binnenplaats met 4 ruime garages.

Tweede verdieping.
Op de tweede verdieping bevinden zich de kamer voor den Commissaris met kluis, de kantoren voor de recherche met verhoorkamertjes, wederom 2 inspecteurskamers en wederom een „halve" verdieping hooger de dactyloscopische en fotografische afdeeling met daaraan verbonden door een lichtsluisje een donkere kamer, verder een reserve inspecteurskamer.

Zolderverdieping.
Op de zolderverdieping bevindt zich behalve een uniform-, wapen- en verbandberging een theorielokaal. De zolderruimte is mede voor latere uitbreiding bedoeld.

Kelder.
In den kelder bevinden zich als gebruikelijk de centrale verwarmingsinstallatie en de archiefruimte.

Materialen.
Het gebouw is op staal gefundeerd. De muren, de buiten-

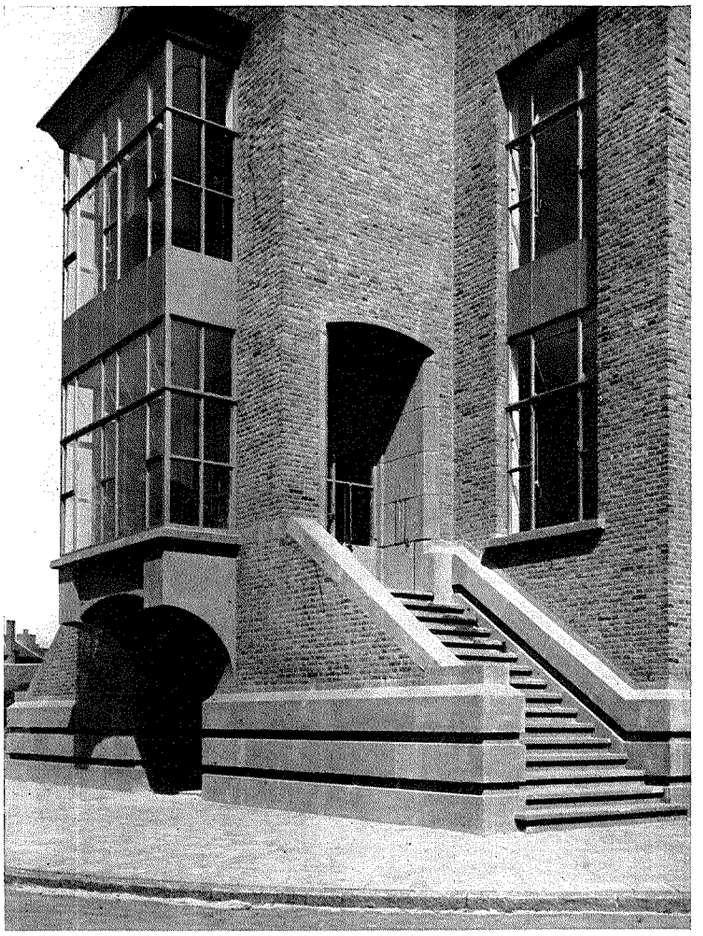

FOTO WEERS

HOOFDINGANG

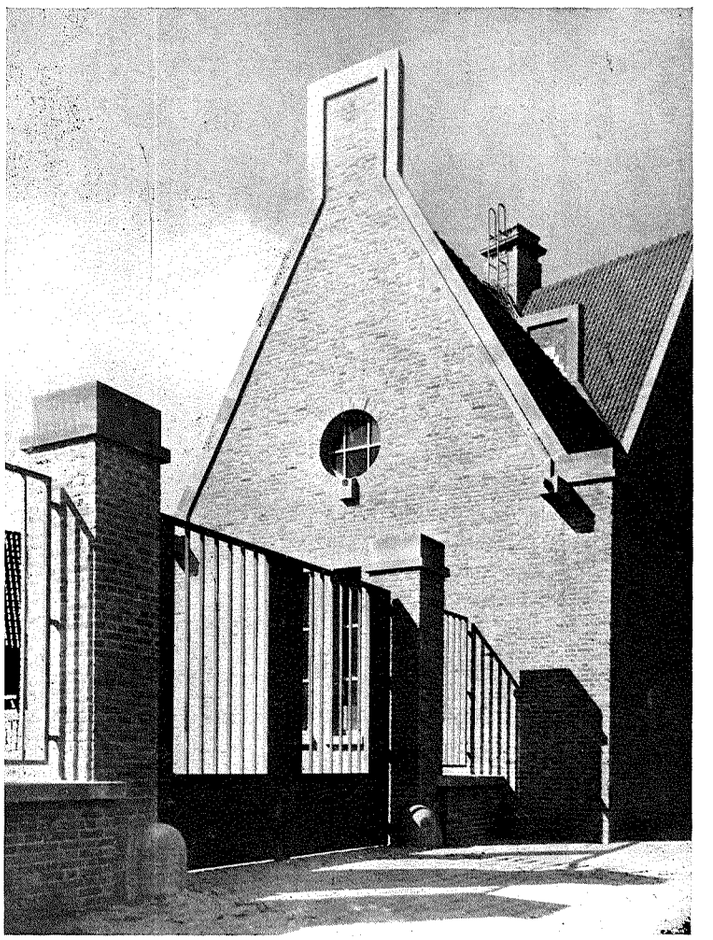

FOTO WEERS

TOEGANGSHEK TOT BINNENPLAATS

POLITIEBUREAU TE AMERSFOORT

muren met halfsteens buitenspouw, zijn in baksteen uitgevoerd, de vloeren in gewapend beton met Mevrietisolatie. De borstweringen van de stalen puien zijn geïsoleerd met glaswol. De afdekbanden zijn van schokbeton met een grijs-groen oppervlak dat niet den indruk maakt te trachten een of andere soort natuursteen te imiteeren.

De gevelsteen is een sterk genuanceerde prachtige roode brabantsche handvorm. De pannen zijn roode hollandsche pannen met dubbele sluiting.

De vloeren in de kantoorvertrekken zijn belegd met Tile-Tex, gangen en trappen met vloertegels van de Chamotte-Unie te Geldermalsen.

Alle ramen en buitendeuren van de Vries Robbé zijn geschopeerd en geschilderd met een grijs-groene bronskleurige alluminiumverf. De „ver doorgevoerde" seriesluiting is van Lips.

Bijzondere constructies.

De centrale verwarmingsinstallatie is een warmwaterverwarming met natuurlijke circulatie. In den kelder zijn 2 cokesketels en een gasketel opgesteld. De laatste dient voor den overgangstijd in vóór- en nájaar (koude nachten), indien het niet meer loont de met cokes gestookte ketels in bedrijf te houden. De gasketel verzorgt tevens de warmwatervoorziening voor de douches enz.

Agentenwacht en nevenruimten hebben een vloerverwarming volgens het systeem Deriaz, de arrestantencellen een plafondverwarming.

De closetspoeling in de arrestantencellen wordt vanuit de voorruimte bediend door middel van Benkiser-flushometers.

In de agentenwacht zijn behalve de telefooncentrale de brandalarm-, alarm-, inbraakalarm- (waarop alle bankgebouwen zijn aangesloten) installaties opgesteld.

Uitvoering.

Het duurde geruimen tijd voor de Raad besloot tot het bouwen over te gaan.

De uitvoering heeft geen vlot verloop gehad. Juist toen kelder en fundeering gereed waren brak de oorlog uit. Uit defensie-overwegingen vernietigde de eigen weermacht in eenige uren alle keeten, loodsen, schuttingen, gooide alle sleuven dicht, in het kort raseerde het bouwterrein, verspreidde alle materialen, strooide P.C. en kalk uit over het „geëgaliseerde" terrein. Voorwaar als architekt-opbouwer een ongekende belevenis. Het behoeft dan ook wel geen betoog dat het na de capitulatie geruimen tijd duurde voor de gang er weer in was. Onder welke steeds moeilijker omstandigheden het werk daarna moest worden voortgezet, alle collega's kennen die. ± 1 Juli 1942 zal het gebouw nu wel in gebruik genomen kunnen worden.

De Directeur-Stadsarchitekt.

FOTO WEERS

POLITIEBUREAU TE AMERSFOORT
EEN DER INGANGEN AAN DEN ACHTERGEVEL

CORRECTIE VAN DE CENTRALE VERWARMING DOOR MIDDEL VAN GAS. (VERVOLG)

Wij gaan thans nader in op de wijze, waarop men een centrale-verwarmingsinstallatie kan corrigeeren of aanvullen door middel van gas. Het blijkt, dat men de voornaamste bezwaren van de centrale verwarming kan opheffen door in de woonkamer, en eventueel in andere veel-bezette kamers, een gaskachel te plaatsen.

Deze kan de centrale verwarming vervangen in die perioden van voor- en najaar, waarin het te koud is, om het zonder verwarming te stellen, maar te warm, om de centrale verwarming te laten doorbranden. Dit geldt dan voor een centrale verwarming met vaste brandstof; een met gas gestookte ketel kan men zoover temperen als men wil. In deze perioden kan men uitstekend volstaan met een geringe verwarming van de woonkamer. Een gaskachel is buitengewoon snel op temperatuur, zij is fijner te regelen dan eenige andere warmtebron en men kan de mate van tempering op het oog beoordeelen. Ook op kille of natte zomeravonden biedt zulk een gaskachel veel gemak.

De temperatuurverschillen van kamer tot kamer die bij centrale verwarming noodzakelijk optreden, omdat de weersomstandigheden (zonneschijn en windaanval) nu in het eene en dan weer in het andere vertrek een grooter warmteverlies doen ontstaan en omdat de regeling hiervan met de radiatorkranen niet voldoende mogelijk is, zijn het hinderlijkst, als de temperatuur in de woonkamer het laagst blijft, respectievelijk als men het verdere huis te warm moet stoken om in de woonkamer de gewenschte temperatuur te bereiken. Ook dit bezwaar vervalt voor wie een gaskachel bezit in de huiskamer. Het gaat hier weer om het overbruggen van geringe temperatuurverschillen; men kan volstaan met een gaskachel van gering vermogen.

De derde weersomstandigheid, waarbij een gaskachel zulke goede diensten bewijst, is die van strenge koude. De afgeloopen winters hebben tallooze bezitters van centrale verwarmingen aan den lijve doen voelen, dat deze installaties (ook als men over voldoende brandstof beschikt) het huis niet altijd zoo warm kunnen maken als men wenscht. Men moet de capaciteitsberekening nu eenmaal baseeren op een zekere ongunstige weersgesteldheid, maar moet aanvaarden, dat het ook wel eens kouder kan worden dan men aannam. Het is immers economisch niet te verantwoorden een installatie te bouwen van zoodanige capaciteit, dat men hem vrijwel nooit op 100% belast. Bovendien brengt het feit, dat bij strenge koude de warmteafgifte van het huis haast in evenwicht is met de warmtelevering van de installatie, met zich mede, dat een eventueel gewenschte temperatuurverhooging slechts zeer langzaam verwezenlijkt kan worden. Ook dan is de gaskachel een uitkomst, omdat zij 's morgens althans de huiskamer in korte tijd op temperatuur helpt brengen en omdat, op de allerkoudste dagen,

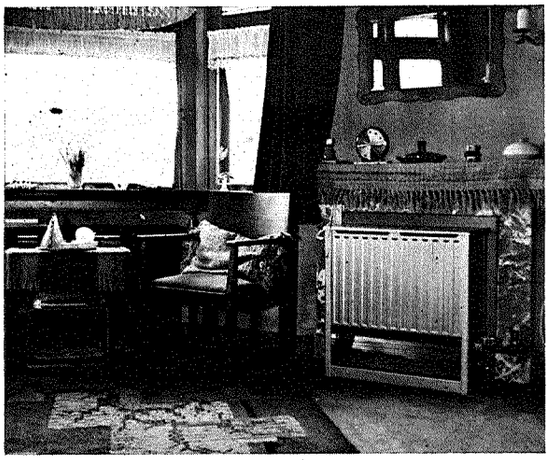

AFBEELDING 1

AFBEELDING 2

het in één kamer althans volledig behaaglijk is.
Voorts hebben wij als bezwaren van de centrale verwarming genoemd de somtijds te groote temperatuurgelijkmatigheid (of het ontbreken van een overvloedig warm vertrekgedeelte) en het ontbreken van een gezelligheidscentrum. Ook hieraan kan men door het plaatsen van een gaskachel uitstekend tegemoet komen. Het zal duidelijk zijn, dat hier het kacheltype een rol gaat spelen. De gewenschte ongelijkmatigheid van de verwarming vereischt een hoog percentage stralingswarmte, de gezelligheid verlangt een kachel met zichtbare straling, hetzij dat deze straling uitgaat van lichtgevende vlammen of van gloeistaven. De afbeeldingen geven een indruk van deze twee mogelijkheden.
Afbeelding 1 toont een woonkamer met centrale-verwarmingsradiator onder het middenraam van de erker en met een reflectorkachel als aanvulling. Het licht der gasvlammen wordt hier weerkaatst door de reflector aan de onderzijde. Deze kachel heeft een aansluitwaarde van 1,7 m^3 gas per uur, zij is voorzien van een temperatuurregelaar.
Afbeelding 2 geeft een andere mogelijkheid weer. Dit is een salon, waarin langs de geheele buitenmuur radiatoren zijn geplaatst, terwijl een Engelsche „Radiation" gashaard van 1,5 m^3 gas per uur aansluitwaarde het gezelligheidscentrum vormt.
Moge het bovenstaande ertoe bijdragen, dat de architect, die een woonhuis ontwerpt, niet volstaat met hierin een centrale verwarming te projecteeren, maar door schoorsteenen en gasaansluitingen de voltooiïng van de verwarming door middel van één of enkele gaskachels in de hand werkt.

Industrielaboratorium van de Gasstichting, Parkweg 17, Den Haag. Ir. D. TINBERGEN.

EXAMENS VOOR BOUWKUNDIG OPZICHTER.

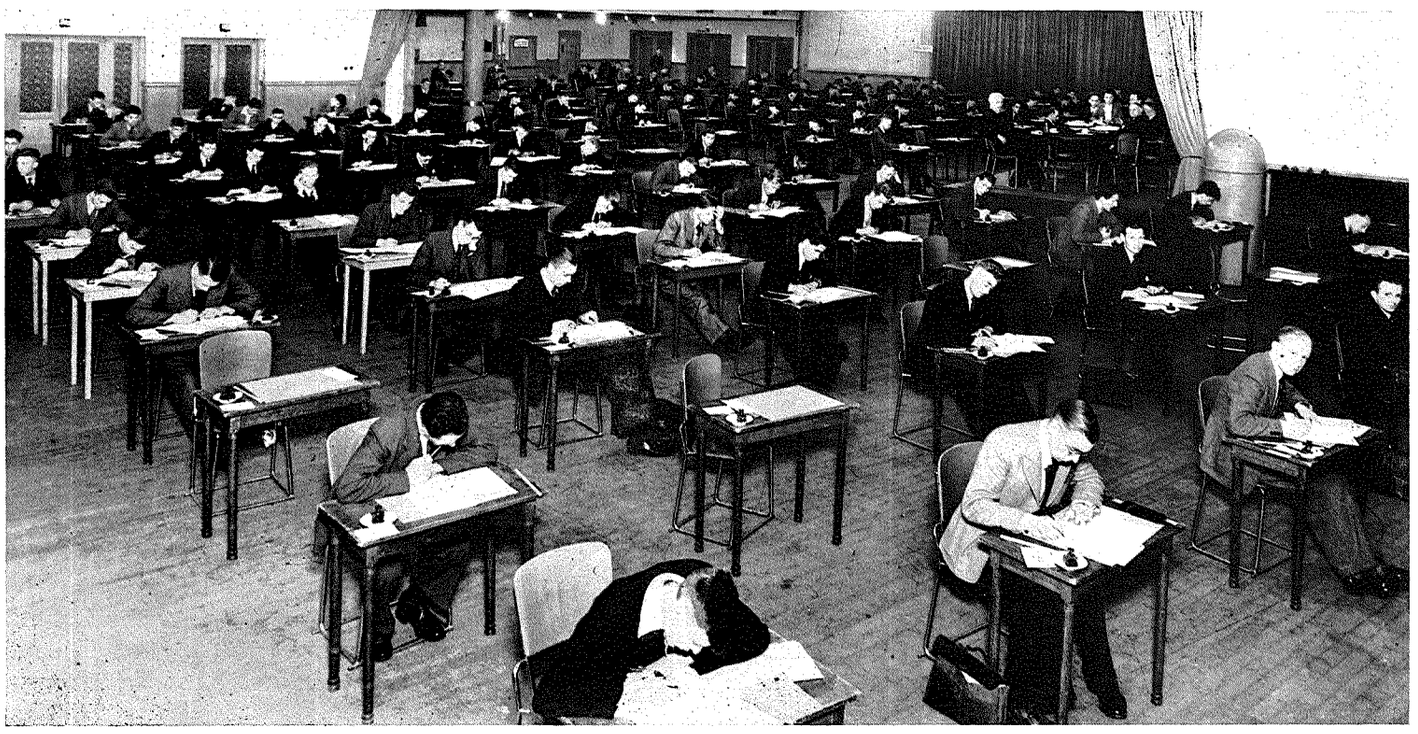

FOTO NOORDHOFF

OP DINSDAG 26 MEI JL. ZIJN DE EXAMENS VOOR BOUWKUNDIG OPZICHTER VAN DEN B.N.A. AANGEVANGEN. EEN GROOT AANTAL CANDIDATEN HEEFT ZICH OPGEGEVEN. BOVENSTAANDE FOTO GEEFT EEN OVERZICHT VAN DE GROOTE ZALEN IN BELLEVUE, WAAR DE EXAMENS WORDEN AFGENOMEN

BOEKBESPREKING.

DE HISTORISCHE SCHOONHEID VAN AMSTERDAM, zoo heet het 1e deel van de Heemschut Serie, hetwelk thans in derde druk verschenen is. Wel nauwelijks iemand zal meer bevoegd zijn om over dit onderwerp te schrijven, dan de architect A. A. Kok, schrijver van dit deeltje.

Eigenlijk is de titel niet heelemaal goed, want de historische schoonheid van Amsterdam wordt er slechts ten deele in behandeld. Zooals men het ziet vanuit een vliegtuig, in plattegrond zouden wij kunnen zeggen. Aan de afstanden is een extra deel gewijd, en wel deel 12 van deze Serie. Dit is een zeer gelukkige gedachte geweest, want voor een deel zou de stof te zeer samengeperst moeten zijn geworden, wat te betreuren zou zijn. Dit eerste deel, dat dus in hoofdzaak de verschillende in den loop der jaren verschenen kaarten behandelt, is een zoo prettig te lezen boekje geworden, dat men zich verbaast hoe de schrijver de toch eigenlijk min of meer droge stof zijn lezers zoo smakelijk weet voor te dragen, dat men zonder meer blijft doorlezen.

Na het lezen van dit boekje gaat U beslist met andere oogen door Amsterdam. Dat begint al direct als U het Centraal Station uitkomt en het Damrak bekijkt en dat gaat zoo door over Dam en Rokin, Muntplein en verder.

Wij maken kennis met de kaarten van Christoffel Hartoghvelt, Jacob van Deventer — hij was geen landverrader, zooals spreker uiteenzet (er is toch weinig nieuws onder de zon), verder met de kaart van Cornelis Antoniszoon, die van Pieter Bast en Balthazar Florisz.

Welk een wonderlijke emotie wekten niet zoo lang geleden de eerste luchtfoto's, een onbekende en ongeziene schoonheid van de steden en gebouwen openbarende, waarbij men voor 't eerst duidelijk zien kon, hoe een stad en een bouwwerk in bovenaanzicht ook schoon of leelijk zijn kon, iets waar men tevoren nooit op gelet had. Welk een teleurstelling boden bij de eerste luchtfoto's de rijen huizen met platte daken, of beter gezegd zonder dak, en welk een adel van eenvoud ging er uit van de groote gesloten dakvlakken der oude huizen en pakhuizen, zegt ons de schrijver. En wat zijn er niet vele, gelukkig, in Amsterdam behouden gebleven. Voor ieder kunstzinnig mensch en zeker voor den architect, is het toch steeds weer een lust in Amsterdam te dwalen. Gelukkig kan de schrijver dan ook de opmerking maken, dat het besef voor den plicht tot het behoud der schoonheid en van de monumenten van geschiedenis en kunst, van bouwwerken, boomen, grachten, molens, vestingwerken, heiden, bosschen, beken, rivieren, plassen en al datgene wat Nederland biedt, steeds verder ontwaakt.

Het eenige dat minder geslaagd lijkt, is schrijvers verklaring voor den naam van het Hekelveld. Dit woord draagt in zich hekel, een hekel hebben aan iemand, hekelen, ekel, akel, akelig; het was daar als aan de grim een grimmig oord, een duivelsplek van moeras en water, een hekelveld, zegt schrijver.

Inderdaad draagt het woord in zich, een hekel aan iemand hebben, of wel iemand over den hekel halen, en is men dus geneigd het in verband te brengen met het hekelen, de hekelnering. Veel lijndraaiers hadden bij hun bedrijf tevens een hekelbedrijf. Bij de lijnbaan was dan ook een hekelhuis. En dat er in de buurt van de haven in eersten opzet lijnbanen geweest zullen zijn, is zeer waarschijnlijk. Den naam Hekelveld in verband te brengen met het lijndraaiersbedrijf, zou dan ook zeker te overwegen zijn, dit temeer waar schrijvers verklaring naar het schijnt ook niet op positieve bewijzen rust.

Wat is er niet al verloren gegaan. Hoe schandelijk is er omgesprongen met het onvervangbare erfgoed. Treffend komt dit wel naar voren in den zin: „Zoo kon het gebeuren, dat de negentiende eeuw de fraaiste bouwwerken deed afbreken, kostelijke grachten deed dempen, gansch den onvolprezen vestinggordel van de stad deed vernielen en sloopen."

Wij maken zoo de geschiedenis van Amsterdam door, van het eerste begin tot op heden, voorgelicht door iemand die deze geschiedenis door en door kent, die daarbij juist doordat hij ons dit wel en wee op zoo prettige, boeiende wijze weet te brengen, zijn stad een grooten dienst bewijst. Want ongetwijfeld zal dit boekje menigeen de oogen voor het schoon van Amsterdam openen.

BLOK.

RAAD VAN BIJSTAND VAN DEN RIJKSDIENST VOOR HET NATIONALE PLAN.

De President van den Rijksdienst voor het Nationale Plan,

Gelet op artikel 1 lid 4 van het Besluit van de Secretarissen-Generaal van de Departementen van Binnenlandsche Zaken, van Financiën, van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming, van Waterstaat, van Handel, Nijverheid en Scheepvaart en van Landbouw en Visscherij dd. 15 Mei 1941 (No. 91/1941), betreffende de instelling van een Rijksdienst voor het Nationale Plan;

Heeft besloten:

I. te benoemen tot leden van den Raad van Bijstand van den Rijksdienst voor het Nationale Plan;

1e. de leden van de Vaste Commissie van den onderhavigen Rijksdienst, voorzooveel deze niet uit anderen hoofde in den Raad van Bijstand zitting hebben.

2e. De Commissarissen der provinciën.

De burgemeesters van Amsterdam, Rotterdam en 's-Gravenhage.

Het Hoofd van de Afdeeling Volkshuisvesting van het Departement van Binnenlandsche Zaken.

Het Hoofd van de Afdeeling Binnenlandsch Bestuur van het Departement van Binnenlandsche Zaken.

Den algemeen Directeur van den Dienst voor de Werkverruiming.

Den Directeur-Generaal van de Volksgezondheid.

Den Directeur-Generaal van den Arbeid.

Den Directeur-Generaal van het Rijksarbeidsbureau.

Den Directeur van het Rijksinstituut voor Drinkwatervoorziening.

Den Directeur van het Rijksinstituut voor Zuivering van Afvalwater.

Het Hoofd van de afdeeling Kultuurbescherming en Wetenschap van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming.
Het Hoofd van de afdeeling Hooger Onderwijs van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming.
Den Raadadviseur voor Volksopvoeding en Volkskultuur bij het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming.
Den Directeur-Generaal van Handel en Nijverheid.
Den Directeur van het Centraal Bureau voor de Statistiek.
Den Directeur van het Centraal Instituut voor Industrialisatie.
Een vertegenwoordiger voor de Hoofdgroep Industrie.
Een vertegenwoordiger van de Hoofdgroep Handel.
Een vertegenwoordiger van de Hoofdgroep Verkeer.
Den Voorzitter van de Nijverheidsorganisatie voor Toegepast Natuurwetenschappelijk Onderzoek (T.N.O.).
Den Directeur-Generaal van den Landbouw.
Den Directeur van het Staatsboschbeheer.
Den Directeur van den Kultuurtechnischen Dienst.
Den Boerenleider van den Nederlandschen Landstand.
Den Voorzitter van den Raad voor de Visscherij.
Den Directeur van het Bodemkundig Instituut.
Het Hoofd van de afdeeling Algemeene Zaken van de Generale Thesaurie van het Departement van Financiën.
Het Hoofd van de afdeeling begrootingszaken van de Generale Thesaurie van het Departement van Financiën.
Het Hoofd van de Afdeeling Domeinen van het Departement van Financiën.
Het Hoofd van de afdeeling Algemeene Zaken van het Departement voor Bijzondere Economische Aangelegenheden.
Den Directeur-Generaal van den Rijkswaterstaat.
Den Directeur-Generaal van de Electriciteitsvoorziening.
Den Voorzitter van den Mijnraad.
Een vertegenwoordiger van de Nederlandsche Spoorwegen.
Den Directeur van den Luchtvaartdienst.
Den Chef van de Afdeeling Vervoerwezen van het Departement van Waterstaat.
Het Hoofd van den Centralen Dienst voor de Wegen en Bruggen.
Het Hoofd van den Dienst der Waterhuishouding.
Het Hoofd van den Dienst der Zuiderzeewerken.
Den Commandant van den Nederlandschen Arbeidsdienst.
Het Hoofd van de afdeeling Bouwkunst, Beeldende Kunsten en Kunstnijverheid van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten.
Het Hoofd van de Afdeeling Actieve Propaganda van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten.
Een door den Commissaris voor de belangen van de voormalige Nederlandsche Weermacht aan te wijzen hoofdofficier.
Een vertegenwoordiger van den Algemeen Gemachtigde voor den Wederopbouw en de Bouwnijverheid.
3e. den Directeur van het Bureau van meergenoemden Rijksdienst, die tevens zal optreden als Secretaris van het College.
II. den Voorzitter van de Vaste Commissie aan te wijzen als Ondervoorzitter van den Raad van Bijstand.

Coll. Ve. 's-Gravenhage, 15 Mei 1942.

De President van den Rijksdienst voor het Nationale Plan,
(get.) Frederiks.

Voorts heeft de President besloten den heer P. Hoekstra te benoemen tot lid van de Vaste Commissie van den Rijksdienst voor het Nationale Plan en wel voor een tijdvak van vijf jaren, met dien verstande, dat hij voor de eerste maal zal aftreden tegelijk met twee andere leden van die commissie, welk tweetal nader bij loting zal worden aangewezen.

OFFICIEELE PUBLICATIE VAN HET DEPARTEMENT VAN HANDEL, NIJVERHEID EN SCHEEPVAART.

WANDTEGELS.

De Directeur van het Rijksbureau voor Bouwmaterialen maakt bekend, dat met ingang van 26 Mei 1942, witte, crème verglaasde en vuurklei wandtegels, formaat 15 x 15 cm, slechts mogen worden verkocht en afgeleverd tegen ontvangst van een door den Dienst van den Algemeen Gemachtigde voor den Wederopbouw en de Bouwnijverheid, met name door de Provinciale Bureaux Goedkeuring Werken, afgegeven bewijsstuk, waarop soort en hoeveelheid der af te leveren tegels zijn vermeld.
Op bedoelde bewijsstukken mag slechts worden verkocht en afgeleverd door die ondernemingen, welke in het bezit zijn van een algemeene schriftelijke vergunning van den Directeur van het Rijksbureau voor Bouwmaterialen te Amsterdam.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

Ingevolge de verordening van den Rijkscommissaris, no. 199 dd. 23 October 1941, zijn de namen van de volgende architecten van de ledenlijst afgevoerd:

A. Elzas	Amsterdam Z.	Scheldestraat 34 I
J. Sluys (Adsp.lid)	Enschede	Beltstraat 48

Ingevolge de mij verleende bevoegdheden heb ik op 31 Mei 1942 de Liquidatie-Commissie van het Nederlandsch Instituut van Architecten, N.I.V.A., van haar functie ontheven. De liquidatie zal door mij ten einde worden gevoerd. Belanghebbenden bij deze liquidatie, crediteuren en debiteuren van het N.I.V.A., worden verzocht zich vóór 16 Juni 1942 tot mij te wenden.

De Gemachtigde,
B. BOEZEMAN.

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 13 JUNI 1942 NUMMER 24

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

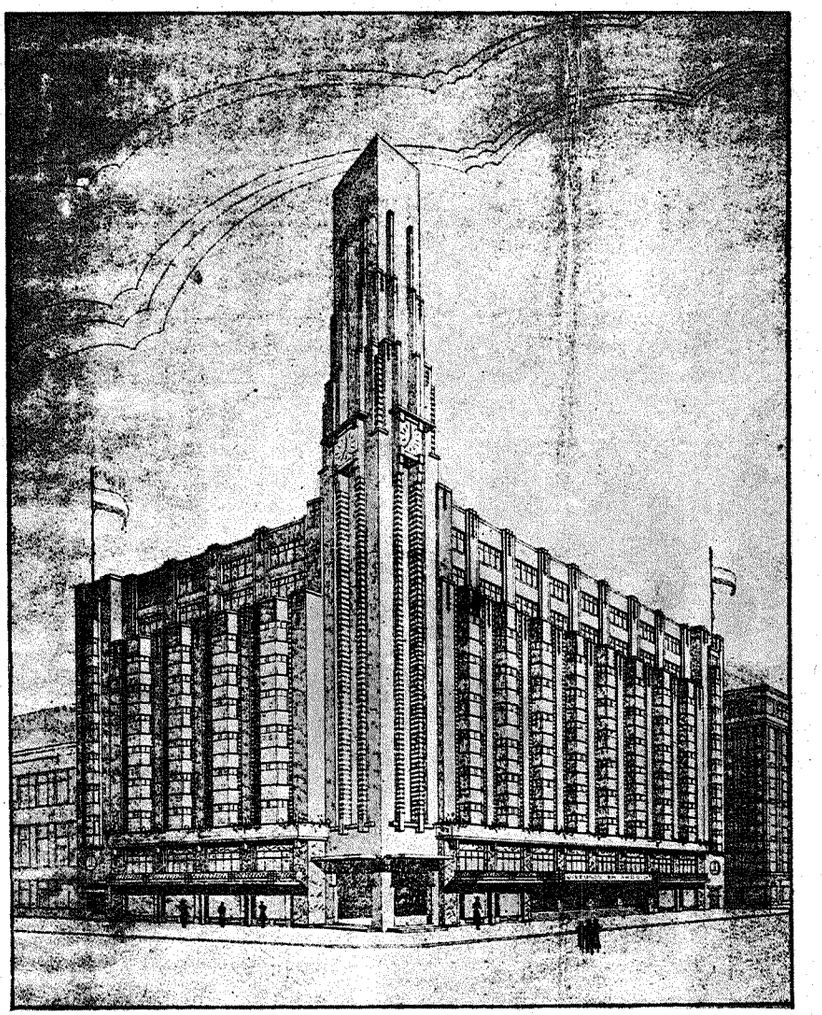

AMUSEMENTSCOMPLEX TE DEN HAAG SPUI HOEK KALVERMARKT.

ARCHITECT H. J. B. ROMBACH.

Door samenwerking van den architect en een amusements-exploitant is dit plan ontworpen, hetwelk door zijn ligging, indeeling en exploitatiemogelijkheden een unicum op dit gebied mag genoemd worden.
Dit plan omvat etalages aan de beide verkeerswegen met achterliggende ruime wandelpassage, twee theaterzalen met resp. 1200 en 400 ruime zitplaatsen, café-restaurant, cabaret-dancing met bijbehoorende foyers en garderobes, 24 moderne flats, liften, centr. verwarming enz.
De gevels bestaan uit witte kalkzandsteen met een hoog plint van gepolijst Brandau graniet, de etalages, foto-vitrines in passage, benevens alle deuren welke in verbin-

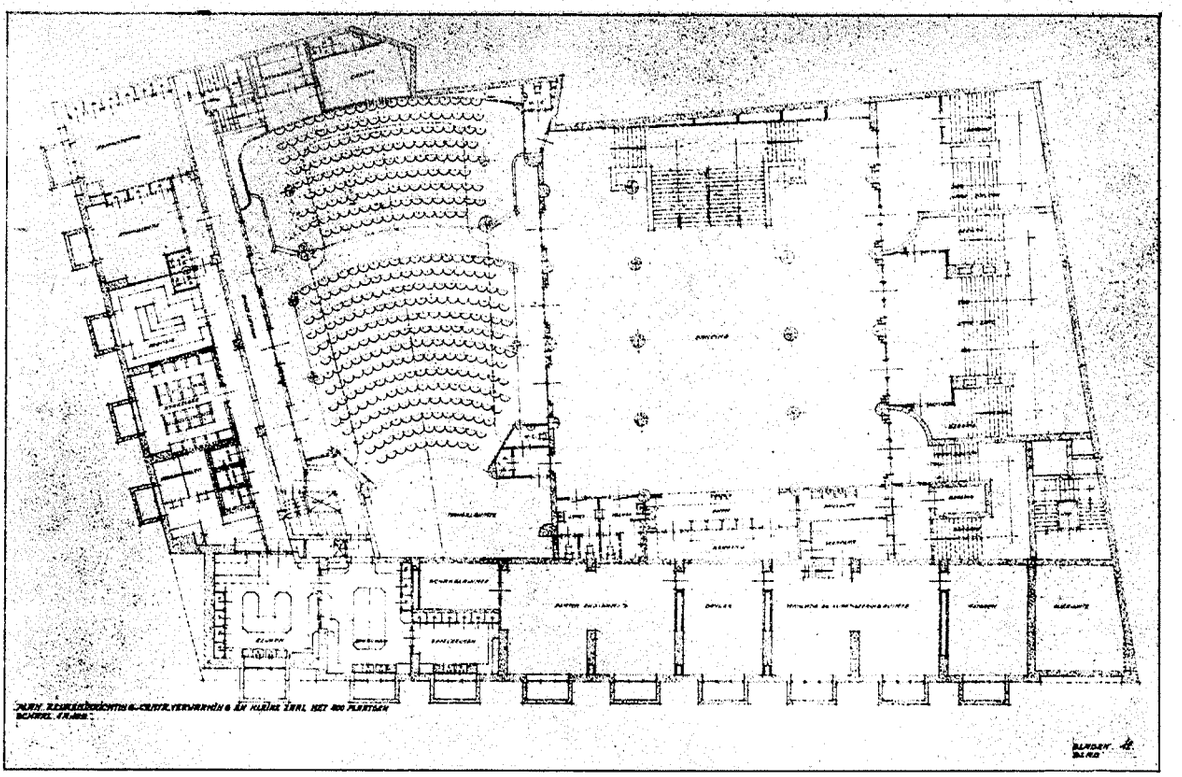

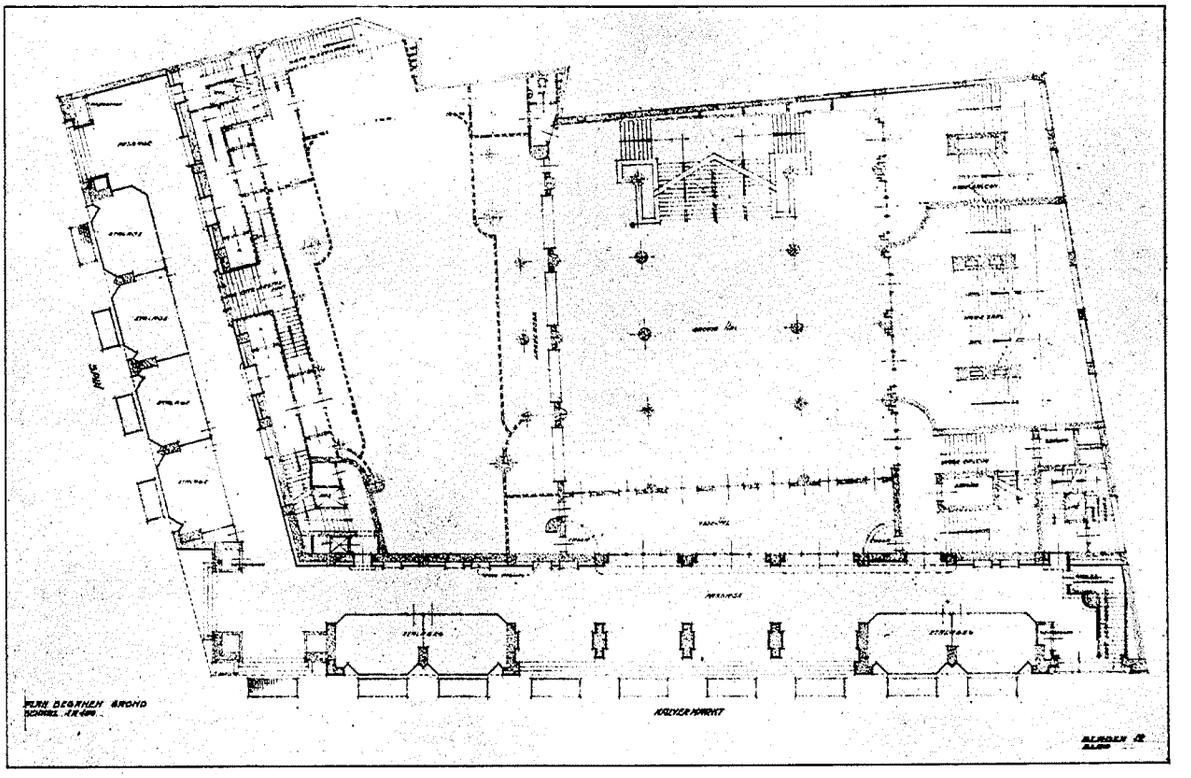

ONTWERP VOOR EEN AMUSEMENTSCOMPLEX TE DEN HAAG, SPUI HOEK KALVERMARKT.
ARCHITECT H. J. B. ROMBACH.
PLATTEGROND SCHAAL 1 À 400 VAN DE ONDERVERDIEPING EN DEN BEGANEN GROND.

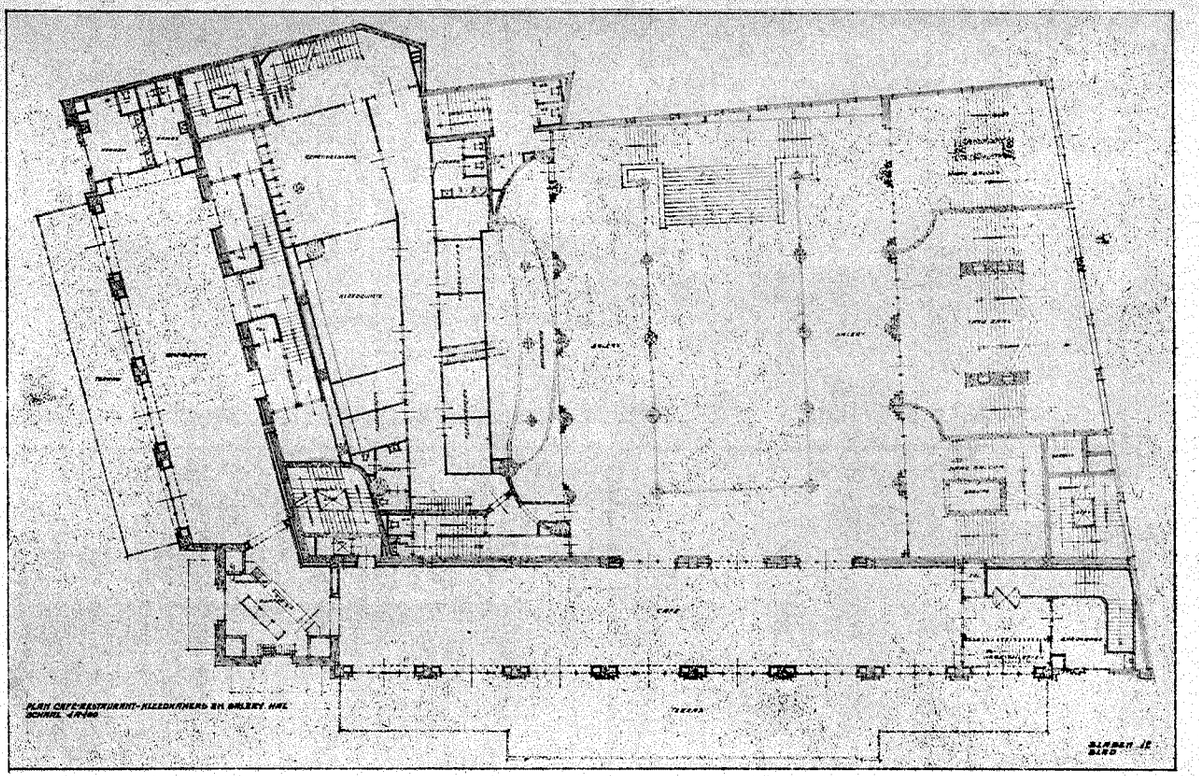

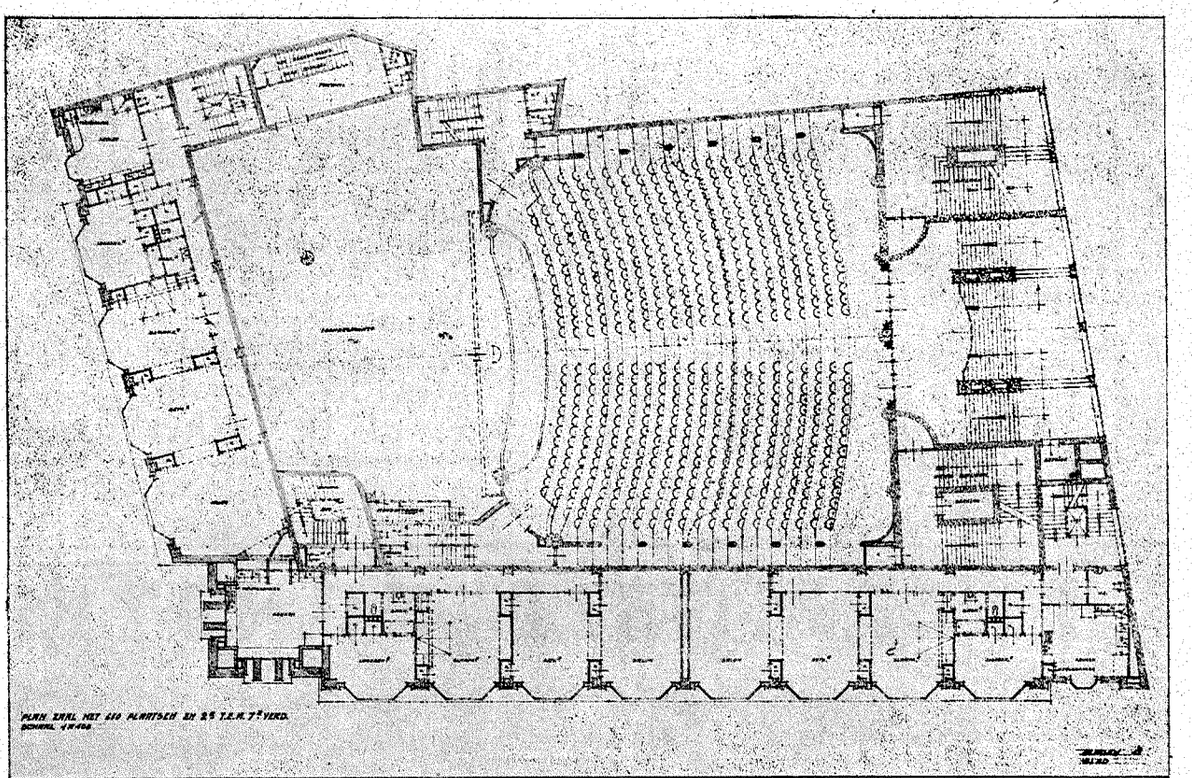

ONTWERP VOOR EEN AMUSEMENTSCOMPLEX TE DEN HAAG, SPUI HOEK KALVERMARKT.
ARCHITECT H. J. B. ROMBACH.
PLATTEGROND SCHAAL 1 À 400 VAN DE BELLE ETAGE MET DE GROOTE HAL EN VAN DE VERDIEPINGEN (MET DE GROOTE TOONEELZAAL).

N.V. NEDERLANDSCHE AANNEMING MIJ

V.H. FIRMA H. F. BOERSMA 'S-GRAVENHAGE

Burgerlijke Bouwwerken
Gewapend-Beton-Werken

GEBOUW NEDERL. HANDEL MIJ., BATAVIA.

Laat BARA Uw huis heel lang beschermen!

Dat ligt - onthoud dit goed - voor 'n groot deel ook aan U! U moet Uw BARA goed onderhouden: hem binnenhalen als het stormt of regent, hem op tijd laten nazien. Laat dat doen door een goeden markiezenfabrikant, die hem na het seizoen afneemt, nakijkt en opbergt. Uw sterke BARA-markies zal U dan beloonen met jaren langer schaduw!

BARA

MET DE HOOGSTE KLEUR-, ZON- EN LICHTECHTHEID.

Wat'n prachtbedrijf!

VELUVINE - NUNSPEET

Kleurmengen moet door geoefende vaklieden worden verricht. Uit een aantal bakken, waarin zich de fijngemalen verven bevinden, mengen zij de juiste kleuren bijeen om het gewenschte eindproduct te verkrijgen. Deze vaklieden hebben een bijzonder scherpen kijk op de juiste kleuren van de

VELUVINE-VERVEN

N.V. MIJ. „DE VELUWE" - NUNSPEET

„THERMOSIT"-KUNSTBIMS

BUDERUS 17 31

„THERMOSIT" is een zeer poreus bouwmateriaal, vervaardigd uit hoogovenslakken. Het gewicht bedraagt ca. 300 kg per M^3.

„THERMOSIT" wordt normaal in korrelgrootten van 3/12 mm. 3/15 mm, 3/20 mm en $0/2^1/_2$ mm geleverd.

„THERMOSIT" kan o.a. worden toegepast voor de vervaardiging van holle beton, estrichbeton, isolatiebeton, giet- en stampbeton, drijfsteenen, bimsplaten, tegels, holle wanden.

Voorts voor isolatie van koude en warmte (warmte doorlaatcoëfficient 0,072 Kcal/m°C tusschen 0 en 30°C.

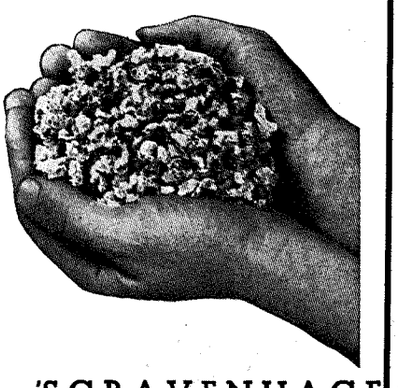

„THERMOSIT"-KUNSTBIMS leveren wij uitsluitend via den bouwmaterialenhandel.

HANDELSVEREENIGING „BUDERUS" Leeghwaterplein 27 · 'S-GRAVENHAGE

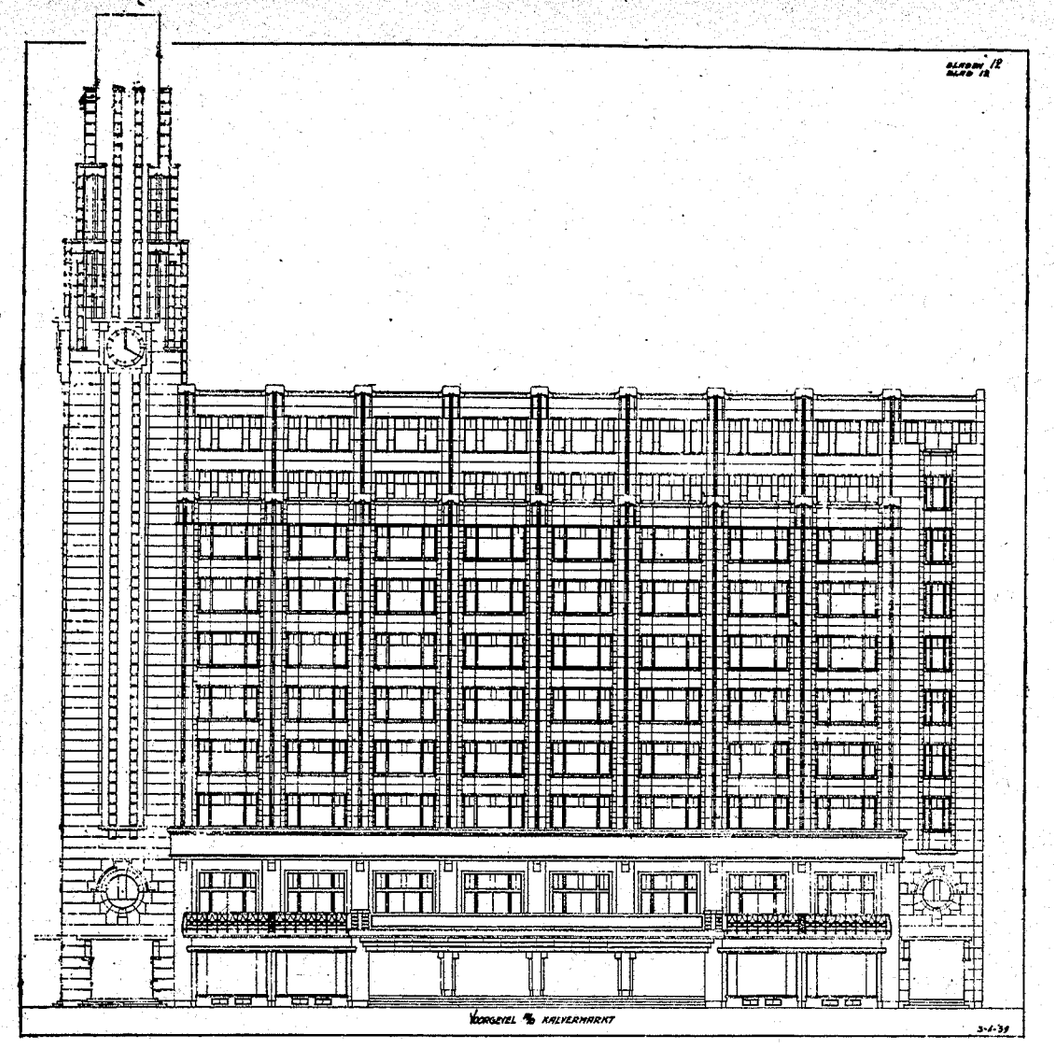

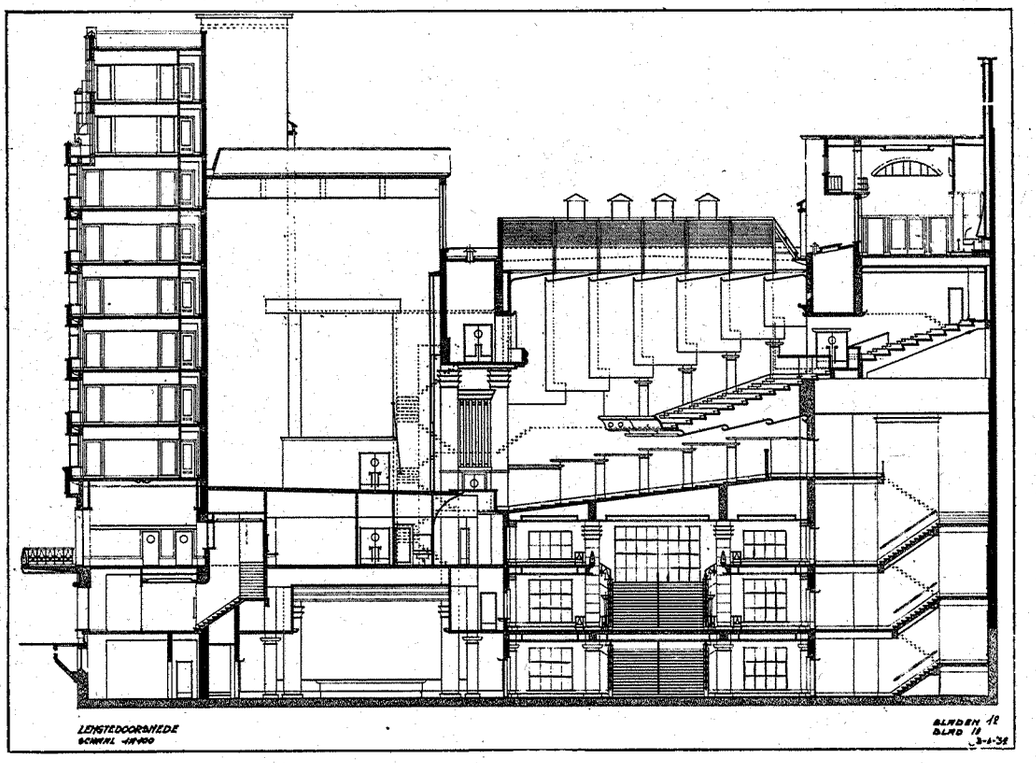

ONTWERP VOOR EEN AMUSEMENTSCOMPLEX TE DEN HAAG, SPUI HOEK KALVERMARKT, VOORGEVEL AAN DE KALVERMARKT EN LENGTEDOORSNEDE, SCHAAL 1 À 400.

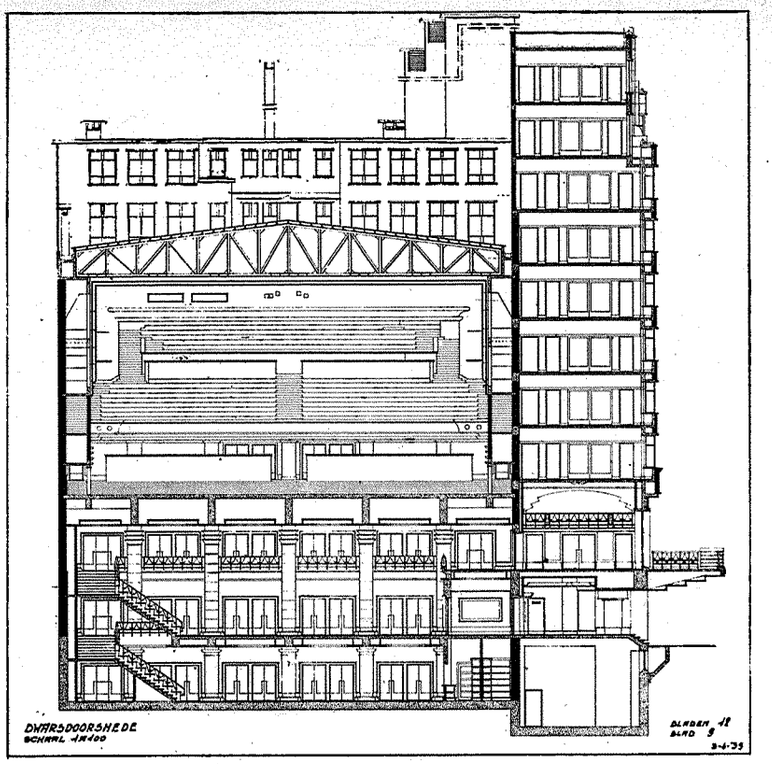

ding staan met trappenhuis groote hal, het overstekende terras van roestvrij wit metaal, de overige erkerramen en deuren van staal.
De vloeren passage, groote hal met kolommen en trappenhuizen van travertin.
De groote en kleine zaal hebben een rondgaande noten lambrizeering tot deurhoogte, daarboven en plafond reliefstucwerk.
Als verlichting is voor het geheele gebouw indirecte neonverlichting gedacht.
Boven de orkestruimte is gelegenheid tot plaatsing van een bioscooporgel.
De groote zaal en balcon hebben beide afzonderlijke trappenhuizen.
Boven de cabine en balcon bevinden zich de kantoren voor directie en personeel.
De hoektoren, welke 54 m hoog is, bestaat uit constructiewerk en is bezet met matglas.
Voor rijwielberging is gelegenheid op het achter het complex overblijvende bouwterrein.
De bouwkosten met inbegrip van centr. verwarming en meubileering waren begroot op rond twee millioen.
Afsluiting van het bioscoopbedrijf was oorzaak van niet doorgaan.
Mogen wij de hoop uitspreken op voorspoedige tijden, dan zullen in de toekomst verscheidene Nederlandsche Kunstenaars hunne talenten als medewerkers aan dit bouwwerk kunnen verleenen.

Kantoorgebouw.

Dit kantoorgebouw was bedoeld, alle Duitsche Instanties welke thans verspreid zijn gelegen, in één gebouw onder te brengen.
Elke afdeeling heeft zijn eigen secretaressekamer met bureauruimte voor personeel en directie benevens spreekkamers en toiletgelegenheid.
In het middengedeelte bevindt zich achter den hoofdingang de groote ontvangzaal, verder boven elkaar een personeelscantine, een ontspanningszaal voor gasten en logeerkamers.
Verder zijn aanwezig schuilkelders, centrale verwarming voor olie en kolen, garages en rijwielberging.
Achter het kantoorgebouw is gedacht een groote feestzaal voor het houden van massa-vergaderingen en samenkomsten.
De Commissaris Generaal Dr. Fischböck besliste in Januari 1940 nog niet tot dezen bouw te kunnen overgaan wegens materiaalgebrek.

H. J. B. ROMBACH, Architect.

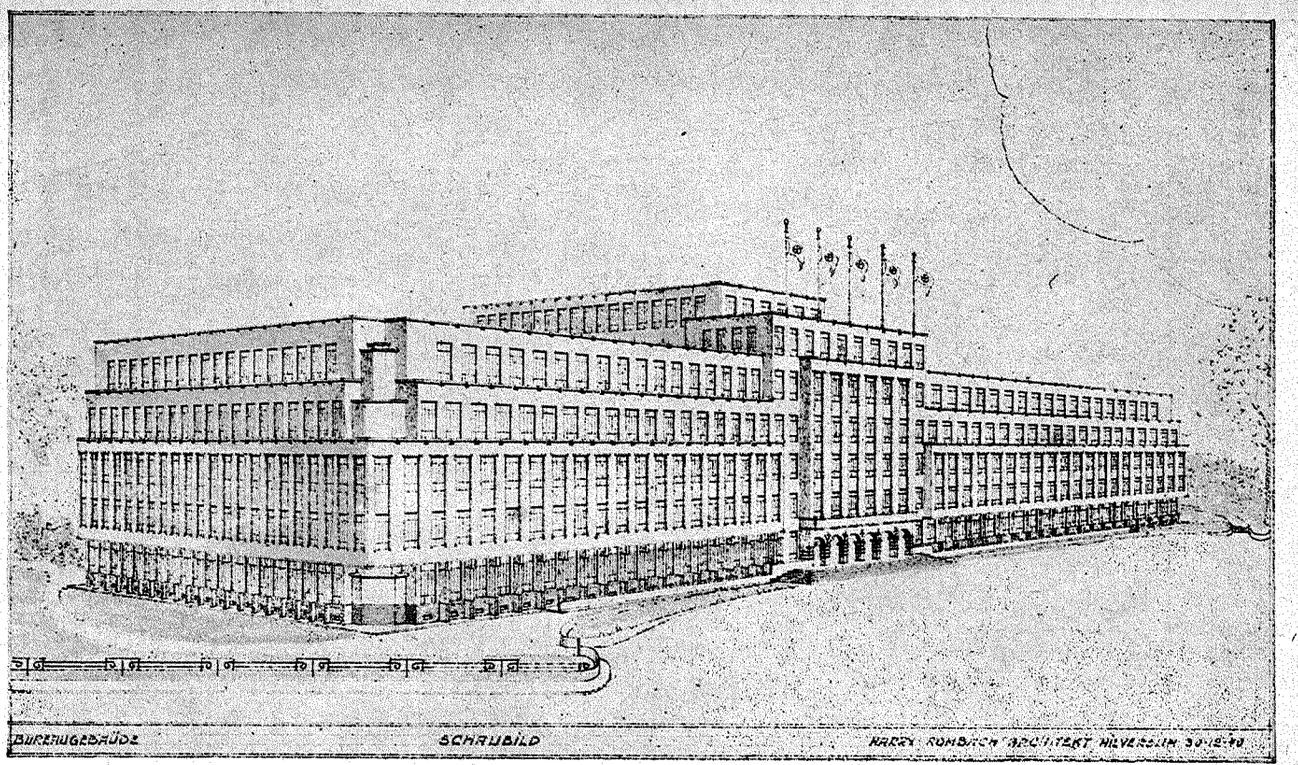

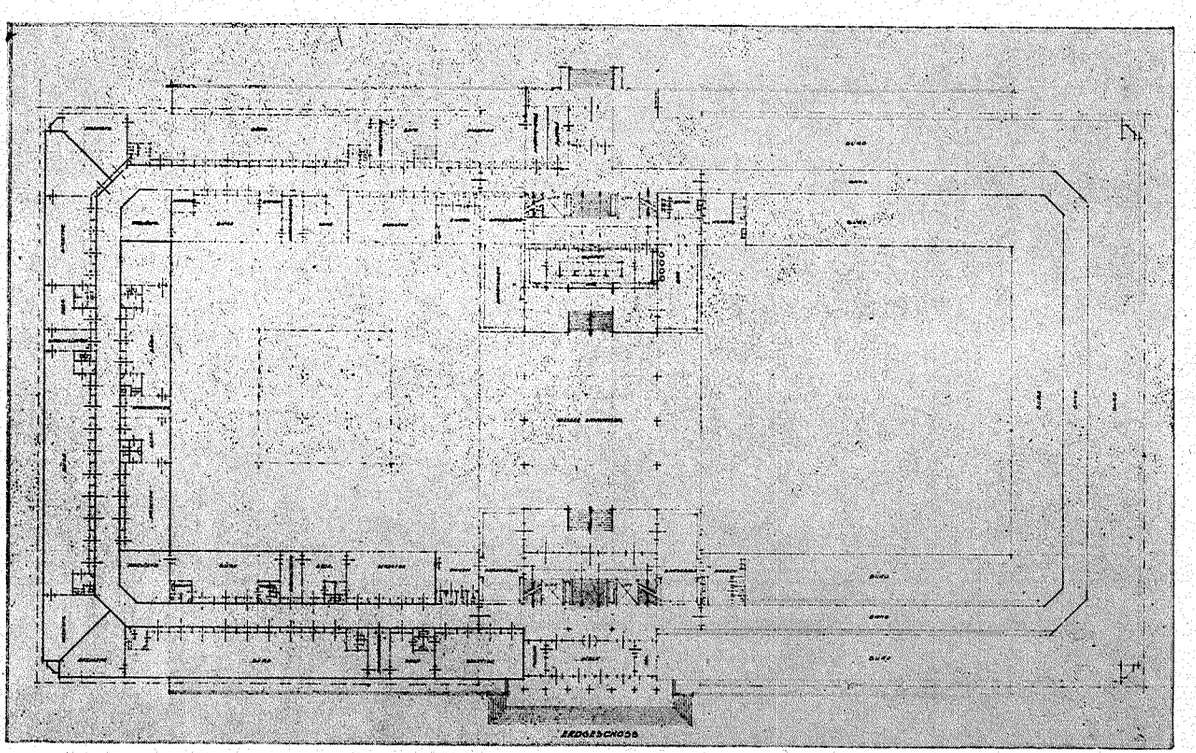

ONTWERP VOOR EEN KANTOORGEBOUW TE DEN HAAG. ARCHITECT H. J. B. ROMBACH.
PERSPECTIVISCH AANZICHT EN PLAN BEGANE GROND,

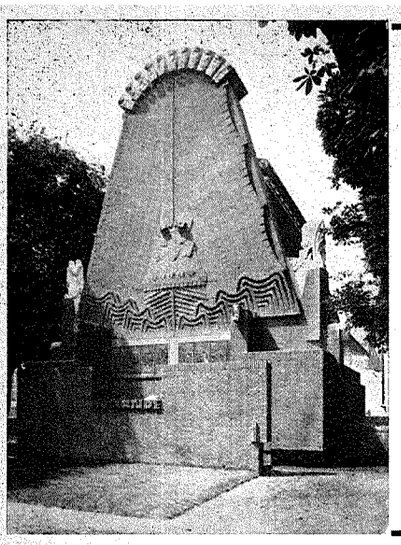

FIRMA C. ALBERTS & ZN

AANNEMERS — HOOGSTE ONDERSCHEIDING EXP. INT. RARIJS — OPGERICHT 1863

UITGEVOERD ONDER DIRECTIE ARCHITECT J. F. STAAL

BURGER EN UTILITEITSBOUW
BETON EN WATERWERKEN
TIMMERFABRIEK

DUIVENDRECHTSCHEKADE 64 AMSTERDAM — **TEL: 50124**

Bovenkant

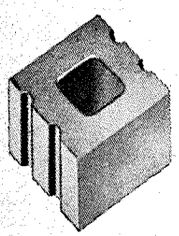

EEN SCHOORSTEEN, DIE AAN HOOGE EISCHEN VOLDOET WORDT GEBOUWD MET

SOLIDUS-SCHOORSTEENBLOKKEN

ISOLATIE IS GOED VERZORGD

INVALLEND REGENWATER WORDT DOOR POREUZE WAND OPGENOMEN.

KANS OP LEKKEN IS ZEER GERING.

GLADDE WANDEN MET AFGERONDE HOEKEN

VERNAUWINGEN OF VERWIJDINGEN BIJ SLEEPEN OF TREKKEN UITGESLOTEN.

SOLIDUS SCHOORSTEENEN ZIJN NIET DUUR.

Onderkant

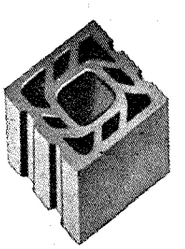

N.V. DAKPANNEN- EN KLEIWAREN INDUSTRIE
„DE VALK" v/h J. MEUWISSEN
ECHT.

'n attractieve gevelbepleistering

verkrijgt U door gebruik van

CHROMOLITH

Gekleurde mortel, gereed voor het gebruik na aan maak met water.

In wit, crême, zilvergrijs, groen enz. met glimmer en ver schillende korrelgrootten · Direct uit voorraad leverbaar

„CHROMOLITH" wordt natuurlijk ook voor binnenwerk toegepast!

Nadere inlichtingen verstrekt:
E. M. v. d. POL'S H.O. DEN HAAG
MAURITSKADE 3 TELEFOON 117256

---

n.v. aannemersbedrijf v.h.:

boele & van eesteren

delistraat 33 — tel. 554932 * — den haag

b en van e

beton-bouw en waterbouwkundige werken

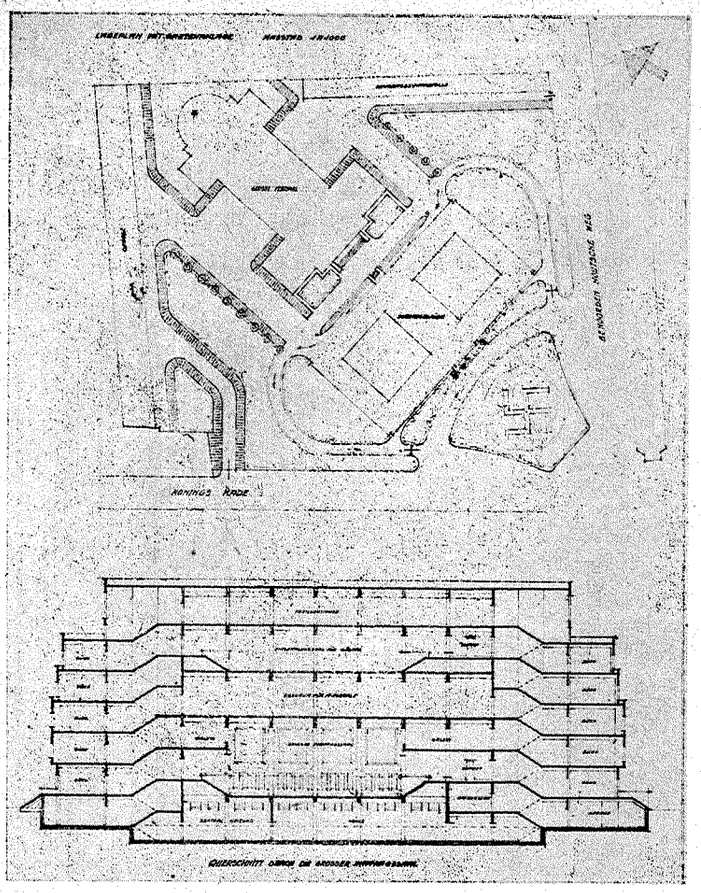

SITUATIE KANTOORGEBOUW EN DWARSDOORSNEDE.
ARCHITECT H. J. B. ROMBACH.

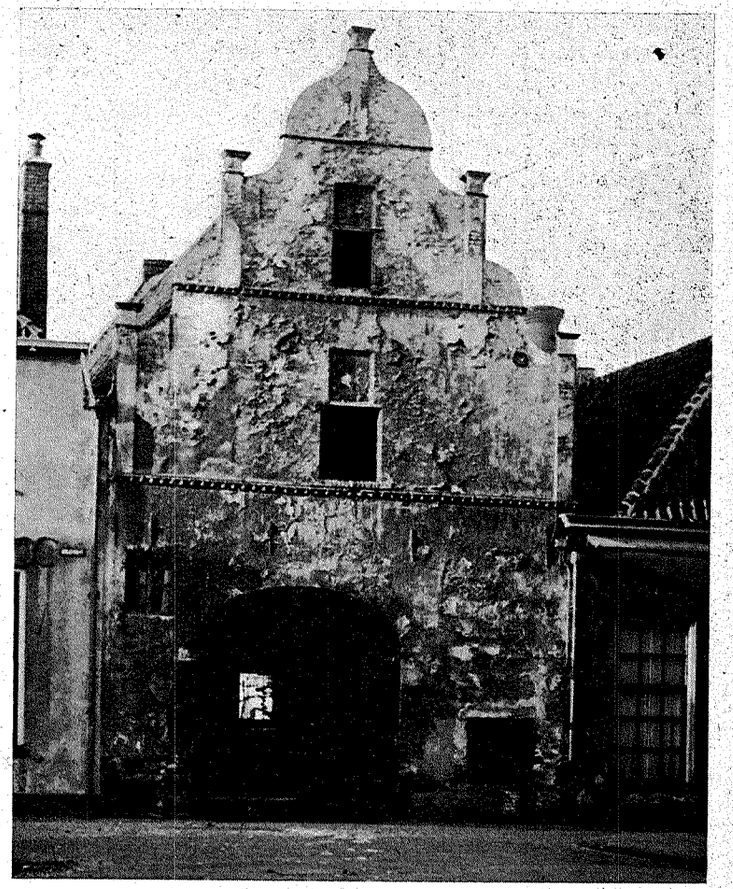

FOTO ARCHIEF ALBERS

OUDE GEVEL IN DE WALSTRAAT TE DEVENTER.

„OUD DEVENTER".

In één der oudste straten van de oude vestingstad Deventer, de Walstraat geheeten, staat met het front naar de Damstraat een zeventiende eeuwsch landbouwershuis (plaatselijk genummerd 102) met een fraaien gevel.
De gevel is volgens de aanwezige gebintbalkankers in 't jaar 1630 gebouwd. De ondergevel heeft later een verandering ondergaan; de sluitsteen van den korfboog boven de breede inrijdeuren bevat namelijk het jaartal 1838. Ook het metselwerk, van den bovenkant van de eerste uitgemetselde muizentandband af, vertoont afwijkingen met het metselwerk van den topgevel.
De vlakke vooruitspringende pijlers van den gevel ontwikkelen zich uit de muizentandbanden en zijn afgedekt door middel van vlakke, twee metsellagen dikke, blokken zandsteen; eenvoudig gemetselde rollagen voltooien de verdere afdekking van den baksteengevel.
De gevel is bedekt met een pleisterlaag, 't geheel bevindt zich in een zeer slechten staat van onderhoud. Pogingen om den gevel gerestaureerd te krijgen leverden tot op heden geen resultaat op.
De gevel is geplaatst op de monumentenlijst.
Het is met het oog op geschiedkundige herinneringen of wel in verband met de schoonheid of het karakter van het stadsbeeld van belang, dit bouwwerk tegen verderen ondergang te beveiligen.

P. E. ALBERS.

UIT DE TIJDSCHRIFTEN.

In „MODERNE BAUFORMEN", Maart 1942, schrijft Melchiorre Bega: „Voor zichzelf een huis bouwen is veel moeilijker dan voor een ander. De meest buitensporige droomen wellen op, veel levens- en kunstzinnige ondervindingen willen bij deze eenige gelegenheid tot werkelijkheid worden gebracht; één keer geheel vrij te zijn, geheel onafhankelijk te zijn ten aanzien van de gewoonten van anderen. Uiteindelijk, men ziet dat juist dit gemis aan tegenspraak de grootste besluiteloosheid opwekt."
Het huis van Melchiorre Bega kwam uit den droom tot

de werkelijkheid, op het moment, toen hij bij toeval even buiten de stad Bologna een geschikt stuk grond ontdekte. Het bouwlichaam strekt zich in de lengte uit, een weinig verhoogd, zich aanpassend bij het tererin. De ingang leidt op weghoogte naar de hoofdverdieping, waar, met uitzondering van het atelier van den architect, hetwelk op den beganen grond is gelegen, zich de woon- en slaapkamers voor de familie bevinden. Voor dit huis werden alle formalismen en versieringen vermeden, de eenige bedoeling van den architect was, dat zijn huis zich zooveel mogelijk bij de omgeving aanpaste. Dit doel is volledig tot werkelijkheid geworden. Het huis ligt op 95 m boven de stad, op dezelfde hoogte als de top van den Asinellitoren. Een afkortingsweg voert met treden naar het huis.

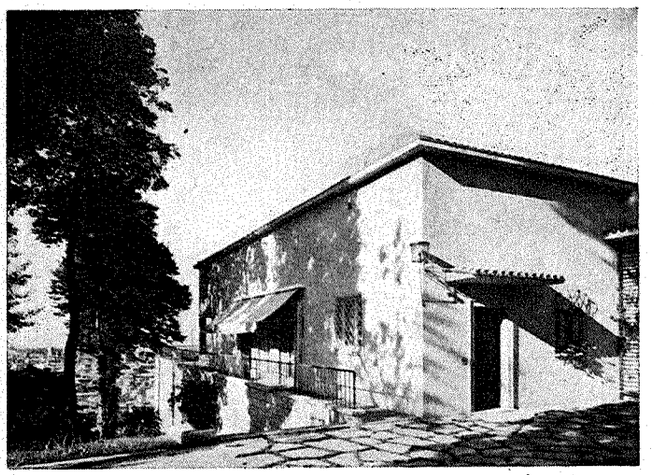

EIGEN HUIS VAN DEN ARCHITECT MELCHIORRE BEGA, BOLOGNA. DE INGANG VAN HET HUIS AAN DE ZUIDZIJDE VAN DE HOOFDVERDIEPING. RECHTS SLUIT ZICH DE SLAAPVLEUGEL AAN.

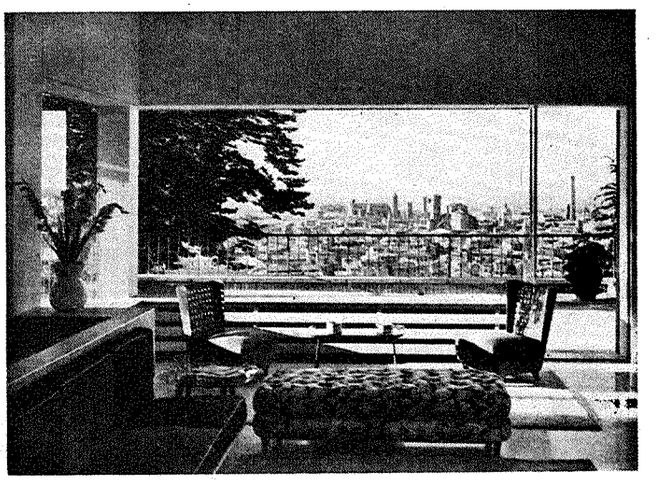

DE GROOTE WOONKAMER MET HET PRACHTIGE UITZICHT NAAR HET NOORDEN OP DE STAD. ONDER HET 7 METER BREEDE RAAM IS DE VERWARMING AANGEBRACHT.

GROOTE WOONKAMER.

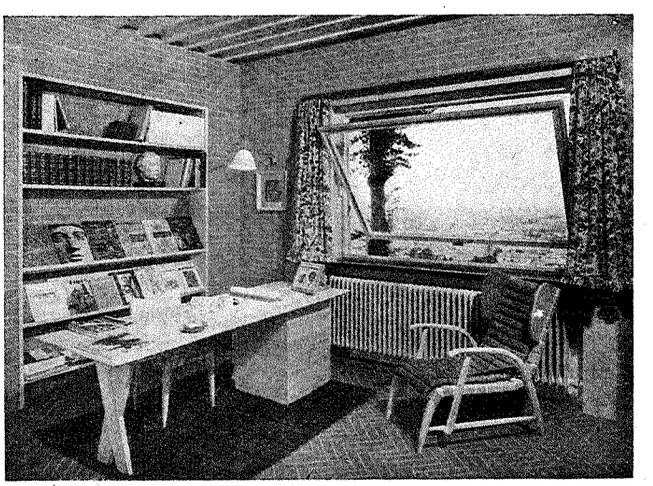

WERKKAMER VAN DEN ARCHITECT.

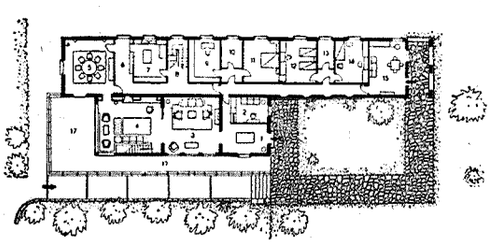

PLATTEGROND VAN DE HOOFDVERDIEPING 1 À 800. 1. INGANG, 2. GARDEROBE. 3. ONTVANGKAMER. 4. GROOTE WOONKAMER. 5. EETKAMER. 6. DIENKAMER. 7. KEUKEN. 8. TRAP NAAR BENEDENVERDIEPING. 9. KLEEDKAMER. 10. BADKAMER. 11-12. SLAAPKAMER. 13. BADKAMER. 14. SLAAPKAMER. 15. KINDERSPEELKAMER. 16. OVERDEKTE INGANG. 17. TERRAS.

(AFBEELDINGEN UIT MODERNE BAUFORMEN)

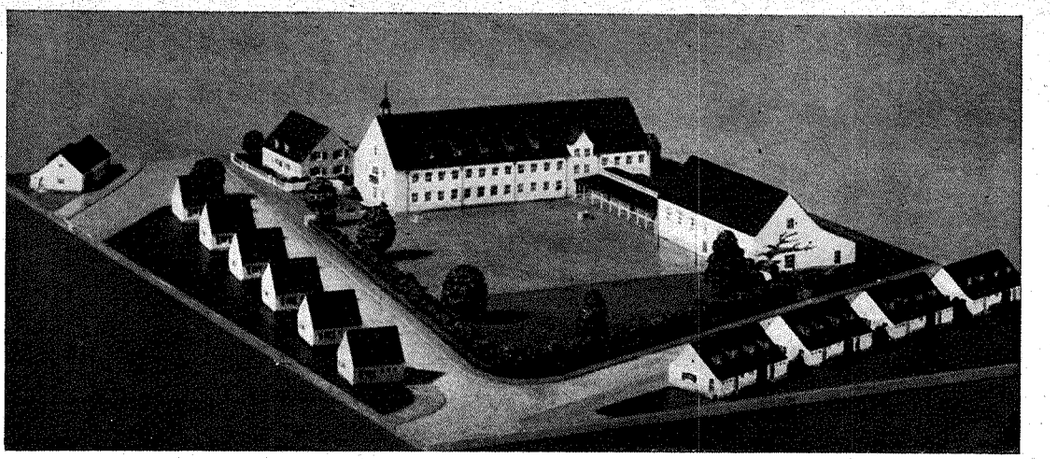

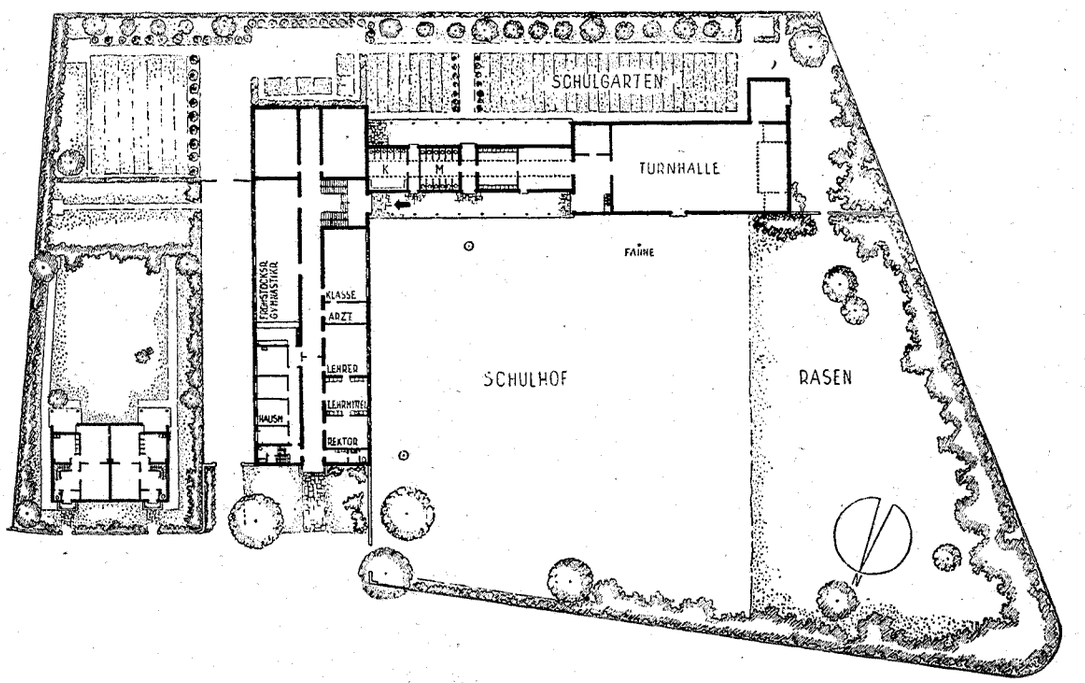

SCHAAL 1 À 1000

VOLKSSCHOOL TE KEULEN-MERKENICH. ARCHITECT ERNST NOLTE

AFBEELDINGEN UIT MODERNE BAUFORMEN

MODERNE BAUFORMEN, April 1942.

Dit nummer brengt werk van Ernst Nolte, een woninggroep, school, particuliere woningen, wachtzaal en een kiosk. Van de volksschool te Keulen-Merkenich nemen wij enkele afbeeldingen over. Het werk van Ernst Nolte kenmerkt zich door de natuurlijkheid in de verschijningsvorm en de zorgvuldige benutting van het plattegrondoppervlak. Het bouwlichaam is aangepast bij de kleine huizen van de Neder-Rijn, slechts vergroot naar zijn bestemming, met behoud van de goede verhoudingen. Verder in dit nummer interieurs en ateliers van een uurwerkfabriek te München, architect Prof. Max Wiederanders.

M. B. Pag. 121. Volksschool te Keulen-Merkenich. Architect Ernst Nolte. Maquette. Op den achtergrond het huis van den rector en onderwijzers. Slechts 8 klassen van de 16 zijn voltooid. De gymnastiekzaal is door een overdekte gang met de rest van het gebouw verbonden.

Pag. 122. Volksschool te Keulen-Merkenich. Kijkje op het huis van rector en onderwijzers en een gedeelte van het voltooide gebouw, dat met geringe middelen (180.000 mk) tot stand moest komen. De aanleg is in twee partijen verdeeld. De vestiaires zijn in de ruime vestibules ondergebracht. Gescheiden door de leeszalen bevinden zich op de begane grond: de woning van den concierge, de werkkamers van den rector, van de onderwijzers, kamer van den dokter, en kamer voor leermiddelen. De gymnastiekruimte wordt tevens als ontbijtkamer gebruikt. De bovenverdieping bevat 7 klassen, de teekenzaal is in de kap ondergebracht. De w.c.'s zijn buiten het gebouw geprojecteerd. Op iedere verdieping nog 2 w.c.'s. De muren van baksteen, wit gekalkt. De dakbedekking holle pannen.

IDEEËNPRIJSVRAAG WEDEROPBOUW ROTTERDAM, HOFPLEIN BLAAK.

Voor ons liggen: Het reglement voor deze prijsvraag, alsmede het rapport over den uitslag daarvan.

In hare algemeene beschouwing moest de Jury tot haar leedwezen constateeren dat het resultaat van deze prijsvraag beneden hare verwachtingen is gebleven.

Ook met deze prijsvraag zijn we wederom een teleurstellende ervaring rijker. Daar dit in de laatste decennia met bouwkundige prijsvragen wel algemeen het geval was en in de tweede helft van Juni de ingezonden ontwerpen in het Museum Boymans te Rotterdam tentoongesteld worden, heeft het wel zin thans hieraan aandacht te wijden.

Het programma was beknopt en bondig. Reeds in de tweede alinea wordt duidelijk gezegd, dat het erom gaat, om aan de bebouwing dezer ontworpen pleinen een zoo zuiver mogelijk Hollandsch karakter te geven, terwijl artikel 1 duidelijk laat uitkomen, dat het vooral gaat om een schema als leidraad voor de toekomstige bebouwing en dat dit voor bekroning in aanmerking komt.

In de toelichting hierbij aansluitend zegt de Jury nog eens duidelijk, dat het niet de bedoeling is, de plein- en straatwanden te beschouwen als een soort „gevel-architectuur", waar achter straks de desbetreffende belanghebbenden hun gebouwen projecteeren.

Kort en goed: het ging er dus om aan de hand van het gemaakte uitbreidingsplan een architectuur-schema als leidraad voor te leggen, hetgeen een zoo zuiver mogelijk Hollandsch karakter kan waarborgen.

Dit is klaar en duidelijk; het ging dus meer om silhouetten dan om fraaie gevel-architectuur teekeningen.

Reeds bij de eerste vluchtige lezing van het rapport betreffende den uitslag dezer prijsvraag ontkomt men niet aan den indruk, dat deze kern van eisch niet als basis van beoordeeling is genomen.

Mede uit de nadere beschouwing van eenige projecten en van die, welke een premie verkrijgen, blijkt veel meer dat men andere overwegingen als maatstaf bij de beoordeeling heeft aangelegd.

Hieraan moet wel het onbevredigende resultaat bij de Jury en natuurlijk ook bij de deelnemers, zijn oorzaak vinden.

Ten opzichte van de genoemde basis dezer prijsvraag blijkt het rapport weifelend en negatief.

En toch, de uiteenzetting welke Ir. Witteveen voor de deelnemers aan de prijsvraag van het ontwerp van het nieuwe stadsplan gaf, was eene verantwoording zijnerzijds voor den vorm en het beloop dezer straten en pleinen, waarvan men vertrouwen mocht, dat dit onder de gegeven omstandigheden het beste was. Bescheiden afwijkingen werden toegelaten.

Eerst na het bezichtigen der plannen kunnen wij dezen onzen indruk nader toetsen. In het belang van het welslagen en de ambitie voor bouwkundige prijsvragen in het algemeen, is dit wel van groote beteekenis.

H. W. VALK.

VACANTIE-LEERGANG VOOR VERWARMINGSTECHNIEK 1942.

Het dagelijksch Bestuur van de Warmte-Stichting heeft besloten, evenals vorige jaren, een Vacantie-Leergang voor Verwarmingstechniek te organiseeren. Deze zal plaats vinden op 27 en 28 Augustus in het Physisch Laboratorium der Rijksuniversiteit te Utrecht, Bijlhouwerstraat 6.

De cursus zal bestaan uit een aantal voordrachten, welke zooveel mogelijk over actueele warmtetechnische en -economische onderwerpen zullen handelen.

Aan de Vacantie-Leergang zullen hun medewerking verleenen:

A. H. M. Basart, architect bij het Rijksinstituut voor Brandstoffen, Economie en de Technische Afdeeling van de Centrale Organisatie T.N.O., die zal spreken over een onderwerp verband houdende met luchtlekken bij raamkozijnen;

Ir. H. Blaak, hoofdinspecteur van het Rijkskolenbureau, Afdeeling Brandstoffen, over het onderwerp: „Stookproblemen bij centrale verwarmingsinstallaties";

Ir. H. M. I. Hoogendam, ingenieur bij het Proefstation „Delft" van de Bataafsche Petroleum Mij., over het onderwerp: „Temperatuurregeling van gebouwen";

Prof. Dr. E. F. M. van der Held, Leider van den Thermotechnischen Dienst der Warmte-Stichting, en

Ir. L. L. Mulder, ingenieur bij den Thermotechnischen Dienst der Warmte-Stichting, beiden over een onderwerp, dat nog nader zal worden vastgesteld.

Nadere bijzonderheden zullen door middel van een brochure worden bekend gemaakt en kunnen worden ingewonnen bij het Laboratorium der Warmte-Stichting, Bijlhouwerstraat 6 te Utrecht.

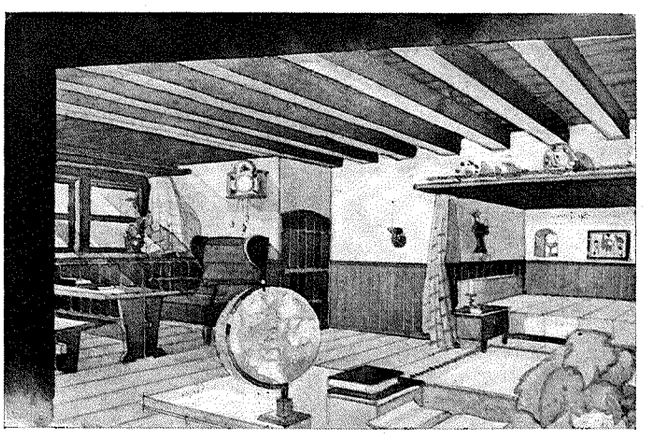

AFB. UIT MODERNE BAUFORMEN

EDGAR W. SCHUMACHER TE BERLIJN.
ONTWERP VOOR EEN WOON- EN SLAAPKAMER IN EEN LANDHUIS.

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertentiles: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 20 JUNI 1942 NUMMER 25

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

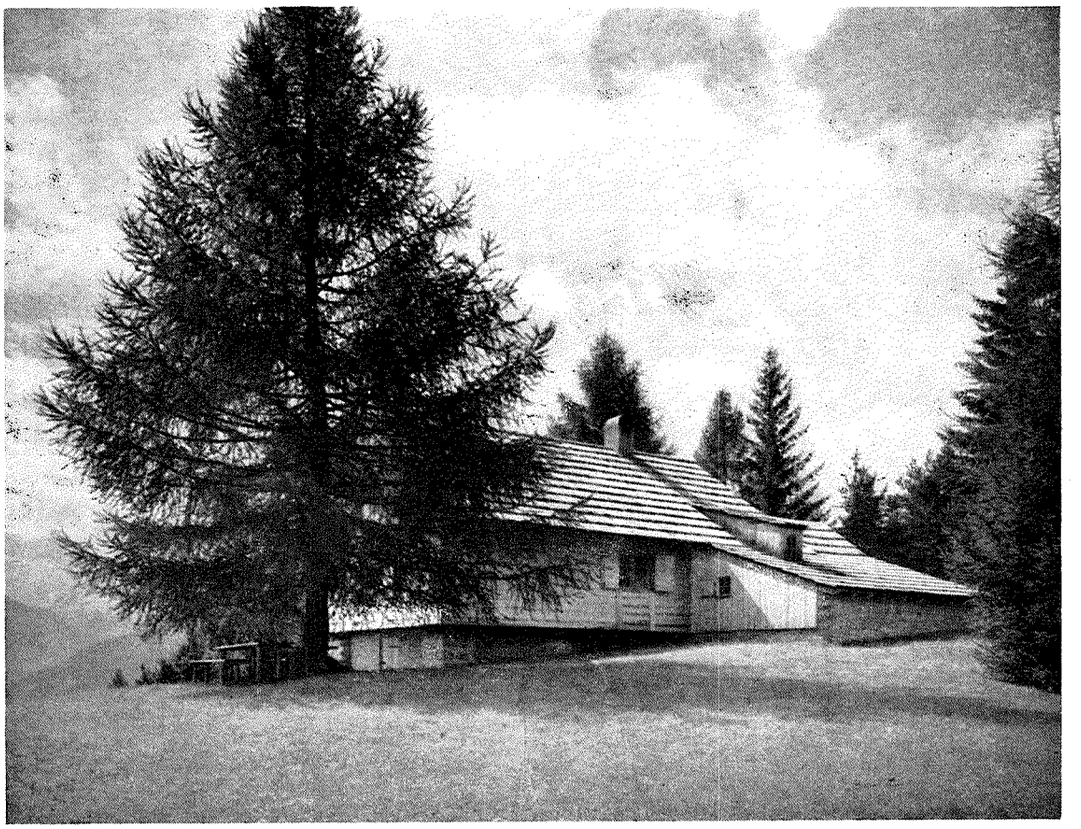

FOTO „DER BAUMEISTER"

HUIS IN DE BERGEN BOVEN HET INN-DAL VAN ARCHITECT PAUL SCHMITTHENNER

TECTONISCHE EN STEREOTOME STROOMINGEN.

HERLEVING VAN DEN HOUTBOUW,

Het rijpingsproces van den scheppenden mensch schijnt te worden gekenmerkt door een voortdurende verheldering van het beeld der werkelijkheid, dat door het verwarde beeld der waarnemingswereld is vertroebeld. In de bouwkunst manifesteert dit proces zich als het voortdurend zoeken naar een synthese van rationalisme en schoonheid, het aftasten gelijktijdig van de gebieden van ratio: functionalisme en techniek en irratio: abstractie en psyche. In de opeenvolgende tijdperken wisselden, naargelang van het bewustzijnsstadium, van den état d'âme, om met Worringer te spreken, beide strevingen elkaar af. Nabij de keerpunten der architectonische getijden, gelijk wij er thans een zijn genaderd, wanneer de samenleving nog geen uitgesproken karaktertrekken vertoont, kon nog geen architectuur ontstaan. Alle verschijnselen ook van dezen overgangstijd wijzen er op, dat wij ons in een conceptioneele periode bevinden. Eenerzijds nemen wij zonder leedwezen waar, dat alle stijlimitaties verzanden in een woestijn van machteloosheid, anderzijds manifesteeren de rudimenten van hetgeen eens tot bouwkunst zal leiden, zich nog stamelend. De massale oplossingen, op het vasteland van Europa op dit oogenblik nog voornamelijk tot Duitschland beperkt, nemen daar in hoofdzaak neo-klassicistischen vorm aan. Tegelijk bloeit — of is het herbloei? — in dit tijdperk, dat de synthese van collectivisme en individualisme decreteert: de individueele architectuur. Wordt deze weliswaar voor

FOTO „DER BAUMEISTER"

ZUIDZIJDE VAN HET HUIS IN DE BERGEN BOVEN HET INN-DAL
ARCHITECT PAUL SCHMITTHENNER

een belangrijk deel gevoed door opvattingen, die overwonnen worden genoemd, het nieuwe schuilt daarbij in de zuivering en veredeling van vroegere verworvenheden. Voor zoover zij niet een archaeiseerend karakter heeft, wijst deze individueele architectuur de toekomstige ontwikkeling aan. In wezen is zij, er is herhaaldelijk de aandacht op gevestigd, van tectonischen aard; zoo verloochent zij het feit, dat de Germanen oorspronkelijk in hout bouwden, allerminst. Het woord tectoniek beheerscht de architectonische litteratuur van Europa's vasteland en als oorsprong wordt zoowel de Grieksche tempel als de stijl der Vikingers, de vakwerkbouw, de traditie der Benedictijnen en de blokbouw van Skandinavië en Rusland genoemd, ongetwijfeld even zoovele wortels van Europeesche bouwcultuur. Het stereotome schijnt op het dogma van den baksteenbouw na, in het imbroglio der stemmen verstorven. Rusteloos intusschen is het zoeken naar tradities. Eigen bouwprestaties golden bij alle volken als teeken van hooge zelfstandigheid. Een volk, dat daarop kan wijzen, is zelfstandig ook op andere gebieden en de theorieën, die hetzij een doorloopend cultuurverband, dus een continuiteit met onderbrekingen tusschen de culturen trachten te construeeren, worden beschouwd als in wetenschappelijke gewaden gehulde wereldbeschouwingen, eenerzijds van de internationale humaniteit, anderzijds een levenstheorie op rassengrondslag, zooals Klebel in zijn werk „Heidnisches und Christliches um das Jahr 100" opmerkt. De Duitsche houtbouw, waarvan de bloeitijd tusschen de jaren 400 en

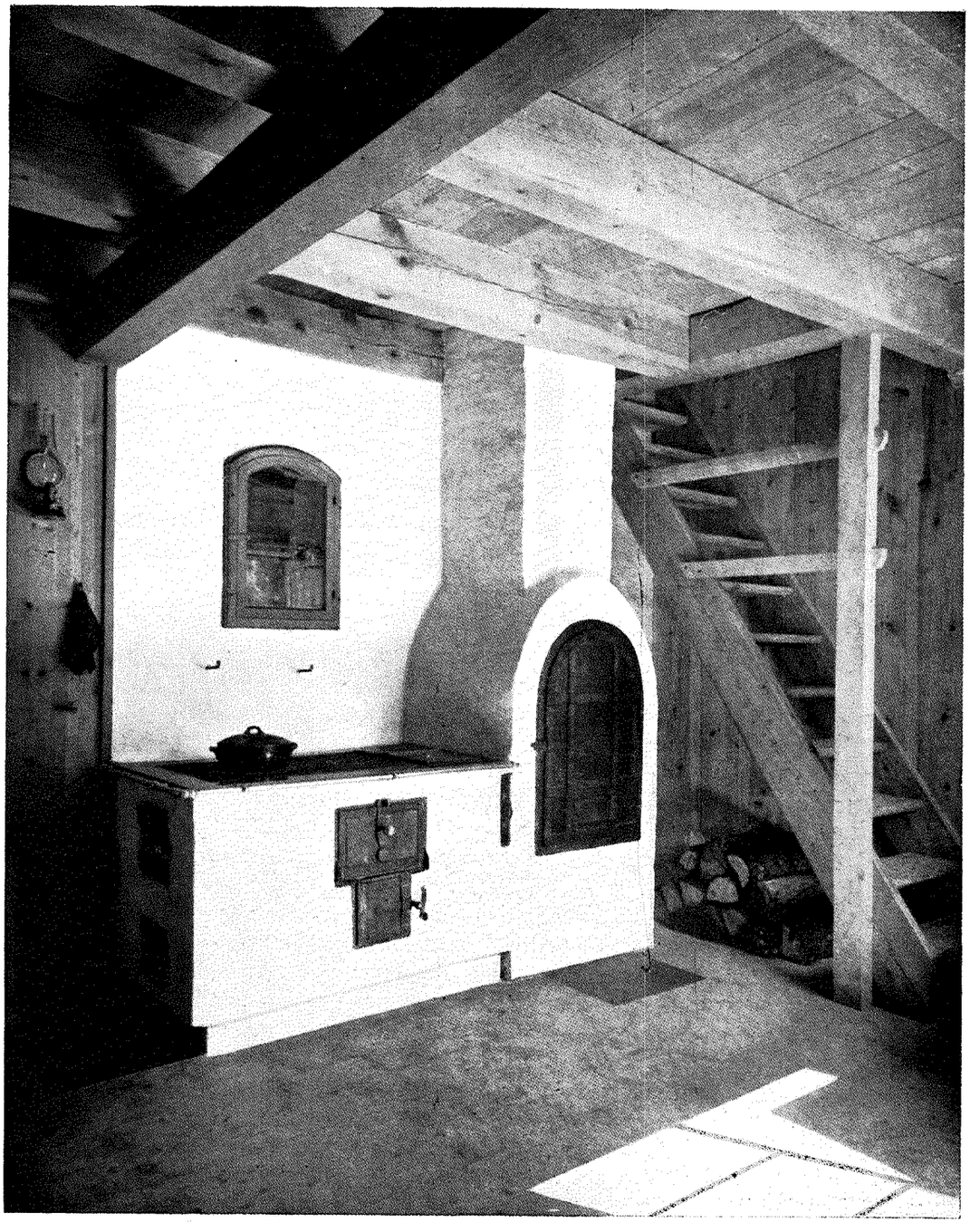

FOTO „DER BAUMEISTER"

DE KEUKEN ALS INGANGSRUIMTE IN HET BERGHUIS BOVEN HET INN-DAL
WANDEN VAN DE KACHEL EN DE OVEN GESAUSD. AL HET HOUTWERK BLANK DENNENHOUT

1000 viel, is stellig een uiting, die met den laatstgenoemden grondslag verband houdt. Ook na de elfde eeuw is in dit opzicht nog veel gepresteerd, tot de barok den houtbouw althans uit de steden verdreef en hij in de negentiende eeuw ook ten plattelande heeft opgehouden een geliefde kunstrichting te zijn. Het kon moeilijk anders, dan dat bij het zoeken naar oud-Germaansche waarden deze houtbouw opnieuw werd ontdekt. Een verheugend verschijnsel in zooverre, dat vrijwel geen ander materiaal zoozeer dwingt, er spaarzaam mede om te gaan en dientengevolge den gebruiker voor architectonische excessen behoedt, als het hout. Tot barokke fantasieën, vooral in een bouwkundig beginstadium een niet te onderschatten gevaar, leidt het hout zelden of nooit. Toch ontketende in 1933 de tentoonstelling van houten huizen te Stuttgart sterke reacties, misschien wel, omdat de Holzsiedlung am Kochenhof het manco van de Weissenhofsiedlung in dezelfde stad zeer duidelijk aan het licht bracht. Het was waarschijnlijk een uiting van mannelijkheid, dat ook hier te lande smalend werd neergezien op de pogingen van de 23 „gleichgeschaltete" architecten onder leiding van Schmitthenner, het „traute Deutsche Heim" tot nieuw leven te wekken. Men kan deze poging echter ook zoo zien, dat deze 23 architecten de idealen van een Gropius en zijn volgelingen in een andere projectie verwerkelijkten, maar daartoe was waarschijnlijk het denken in tegenstellingen in beide kampen te fel. Tegenwoordig, nu hetgeen zich destijds nog als het ideaal van een internationale vrije menschheid aandiende

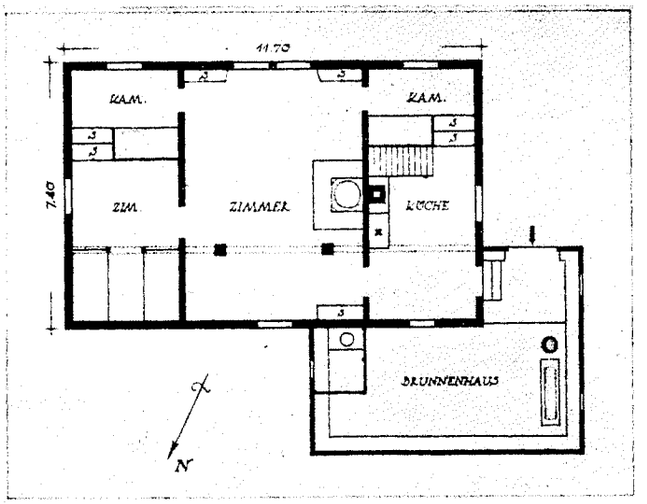

FOTO „DER BAUMEISTER"

HUIS IN DE BERGEN BOVEN HET INN-DAL. ARCHITECT PAUL SCHMITTHENNER
PLATTEGROND SCHAAL 1 À 200. DE BUITENWANDEN VAN HET HUIS ZIJN VAN LORKENHOUT

een wellicht onverdraaglijker tyrannie is gebleken, dan die, waarvan zijn aanhangers het naar orde als uitgangspunt van een nieuwe cultuur strevende land beschuldigden, is wellicht niet de felheid der tegenstelling verminderd, maar wel onze helderheid van inzicht toegenomen. Want al ontstond uit de samenwerking van de 23 architecten niet de op ruimer ervaring berustende eenheid, die de Weissenhofsiedlung kenmerkte, men dient, ofschoon dit anno 1933 in Nederland vrijwel onmogelijk was, te erkennen, dat de uitdrukkingswijze van de 23 „gleichgeschalteten" althans hun werk uithief boven het lichtelijk vulgaire realisme, dat aan de Weissenhofsiedlung niet vreemd was, waarbij zij tegelijkertijd de onmiskenbare qualiteiten van de periode, die voorafging, vooral voor zoover zij de bewoonbaarheid betroffen, er in opnamen. Niet ten onrechte constateerde destijds reeds wijlen onze landgenoot Ir. J. B. van Lochem, dat in de Kochenhofsiedlung „de menschelijke schaal en de bruikbaarheid het overal van de opgeschroefde monumentaliteit en de oude pronkerigheid hebben gewonnen". Of hij daarmede echter het recht verkreeg, het werk van Schmitthenner als dat van een navolger van het nieuwe bouwen te kenschetsen, zooals hij deed (in „de 8 en opbouw", 27 November 1933, no. 24) is, zacht uitgedrukt, aan twijfel onderhevig, indien men het simpele berghuisje in oogenschouw neemt, dat hij in 1931 was begonnen. Ondanks allen eenvoud komt daarin een psychische „meerwaarde" (verfoeilijke term van Marx, die tegenwoordig een anderen inhoud begint te verkrijgen) tot uitdrukking, welke niet met intolerante phraseologie valt weg te redeneeren. Er bestaat ook zooiets als een sobere, abstracte traditie, die zich in alle indogermaansche gebieden thuis voelde, lang voor het tijdperk van Gropius was aangebroken en welke in het bijzonder in den houtbouw uit de beste tijdperken vorm heeft gekregen.

Het is deze houtbouw, die o.a. in Schmitthenner een pleitbezorger heeft gevonden. Met een weldadige bescheidenheid constateert hij (in „Der Baumeister" October 1941): „Onsterfelijke bouwmeesters zijn er weinig op de wereld, maar valsche profeten zijn er vele. Al kan niet ieder bouwwerk hoogste bouwkunst zijn, het kan toch iets anders wezen, dat zijn recht van bestaan niet mist. Gelijkgezinde menschen in het nuttige te dienen en een greintje goeds tot den bouw van het blijvende bij te dragen — dat is de bedoeling bij mijn gebouwen en zal het steeds blijven. Ik zou gelukkig zijn, wanneer ik met zekerheid zou weten, dat ik slechts deze bedoeling heb bereikt." En dan wijst hij op de figuur van Adalbert Stifter, in wiens zachtmoedige wet, zooals hij die noemt, Schmitthenner den grondslag ziet van menschelijke gemeenschap; waar die wet wordt genegeerd, ontstaat onnatuurlijkheid, die stoort en uiteindelijk vernietigt. „Op geen ander gebied dan dat van het bouwen is daarvan het bewijs zoo duidelijk te vinden. In het bouwen bouwen wij onszelf, bouwen zich de volken, veranderen wij het beeld der aarde. De wet van het stille weven en groeien in de bouwkunst te herkennen, daarnaar te handelen en te doceeren, is de taak, die ik tracht te dienen." In hetzelfde nummer van „Der Baumeister", waarvan bij Callwey te München een afzonderlijke druk is verschenen, vertelt Schmitthenner van de vreugde, die het bouwen van zijn berghuis in het Inndal hem schonk. In 1931 nog een hut, is het allengs gegroeid tot iets, dat men bijna huis zou kunnen noemen, schrijft hij en dan volgen aanwijzingen, hoe met de meest eenvoudige middelen, met zuivere materialen uit de omgeving van de bouwplaats iets goeds te maken viel. „Een goed huis moet een stuk landschap worden, wil het dit niet storen." Dit huis is echter iets geheel anders dan een boerenhuis of zelfs de verkleining van een groot gedacht Tirolerhuis. Er zit alleen iets van dezelfde bouwgedachte in. Men moet niet vormen terwille van den vorm overnemen, maar het doel uit materiaal en noodwendigheid op aangename wijze vormen. Een reeks afbeeldingen van dit minimale huisje met zijn klaren eenvoud, zoowel in den plattegrond als in den opbouw — waarvan hier de voornaamste zijn afgedrukt — illustreeren den geest, waaruit dit werk werd geboren, evenals zijn overpeinzing: „Beides, das Unscheinbare und das Grosze, wird gespeist durch die gleichen Quellen, die bei den Unscheinbaren nur stiller klinken, damit die Stimmen der Groszen vernehmbar. Grosz ist, was einfach grosz und wahrhaftig gedacht."

H. BUYS.

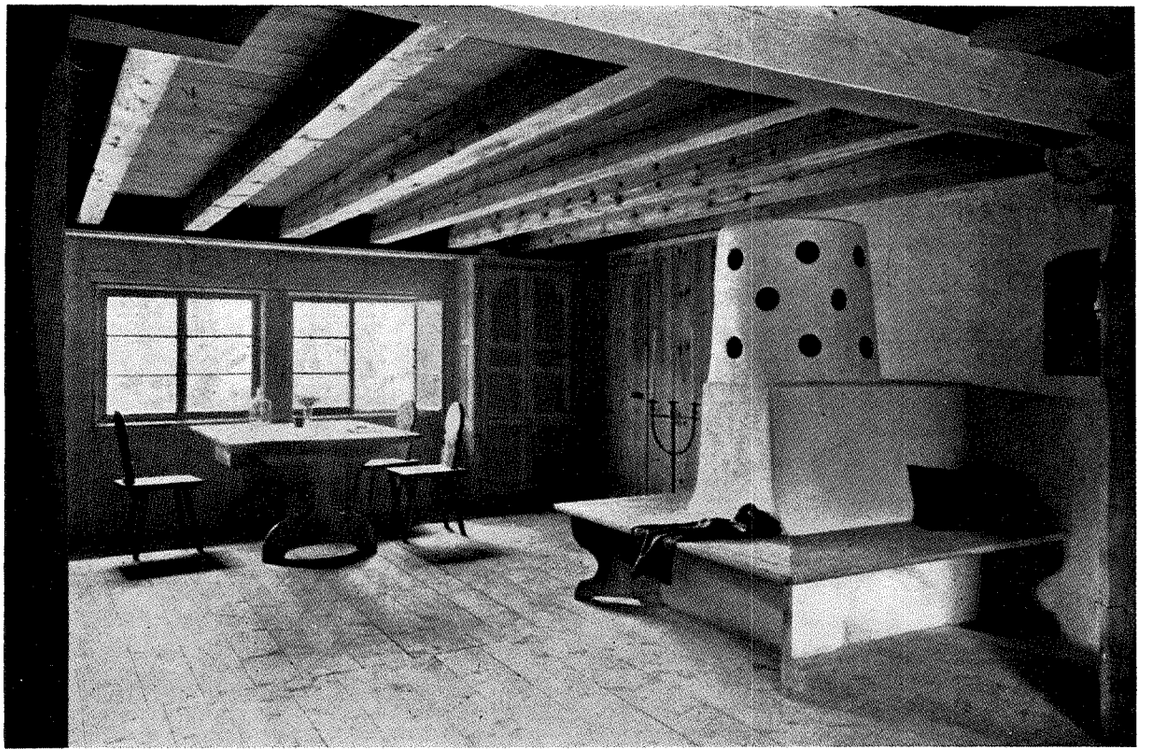

FOTO ,,DER BAUMEISTER''

HET RAAM IN DE GROOTE KAMER. DE KASTEN LINKS EN RECHTS VAN HET RAAM ZIJN VAN LORKENHOUT. DE TAFEL IS VAN MASSIEF PERENHOUT. DE STOELEN ZIJN VAN NOTENHOUT

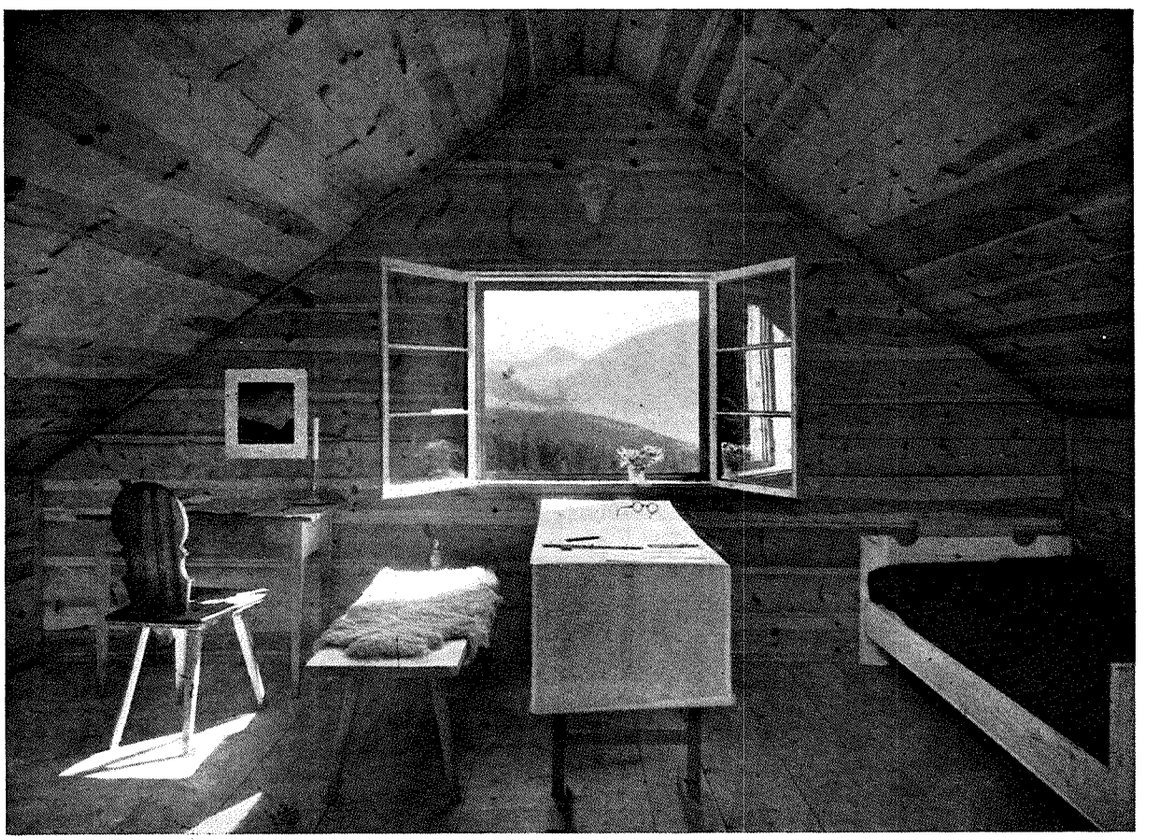

FOTO ,,DER BAUMEISTER''

DE KAMER ONDER HET DAK. WANDEN EN AFDEKKING VAN LORKENHOUT, DE VLOER VAN DENNENHOUT

HUIS IN DE BERGEN BOVEN HET INN-DAL. ARCHITECT PAUL SCHMITTHENNER

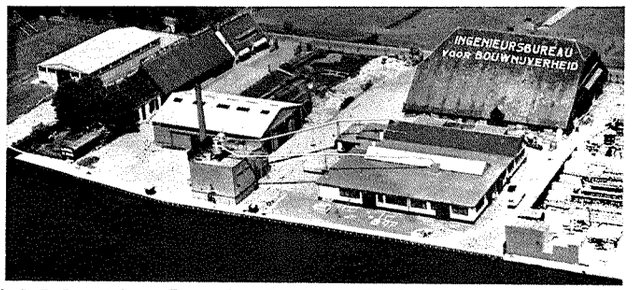

N.V. INGENIEURS-BUREAU VOOR

BOUWNIJVERHEID

KANTOOR, TIMMERFABRIEK EN OPSLAGTERREIN

OEGSTGEEST TELEF. LEIDEN 20341 (2 lijnen)

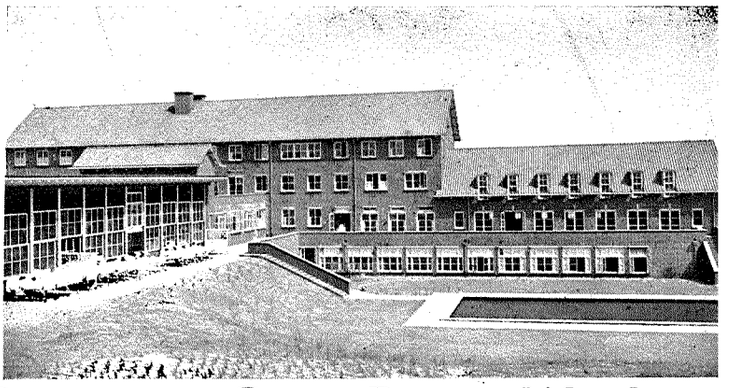

Bouw- en Gew. Beton-Werken

volgens nauwkeurig werkplan in zeer korten tijd

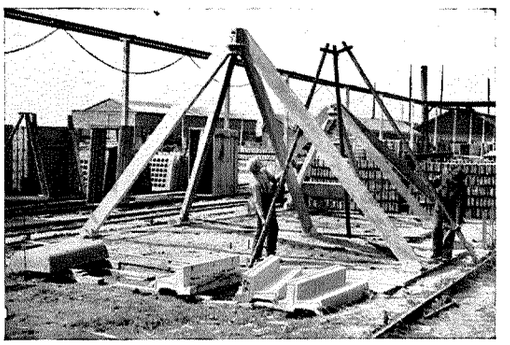

voor moderne betonconstructie

N.V. SCHOKBETON
ZWIJNDRECHT
TELEFOON 4268

SCHOKBETON-
BIMSBETON-
EN KUNSTBETON-PRODUCTEN

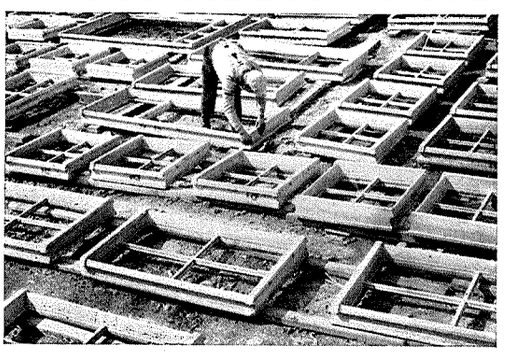

Geluiddempende elastische

Linofalt

Gietasphalt ondervloeren

voor linoleum en parket
op hout of beton in
kantoren, winkels, restaurants, ziekenhuizen enz.

Dikte 12—15 mM, drukvastheid 85 kg/cm per cM²
Geen indrukken. Eigen fabrikaat
Geroutineerde staf vloerleggers

N.V. KEY'S ASPHALTFABRIEK
WITTE HUIS, WIJNHAVEN 3, ROTTERDAM
TELEFOON 73475
FABRIEK TE MAASSLUIS

---

voor **BOUW** en **BETON** werken

n.v. aannemingsmij v/h

ROTTERDAM

H&P. VOORMOLEN

FOTO „DEUTSCHE BAUZEITUNG"

GEBOUW VOOR HET STAATSALCOHOLMONOPOLIE TE HELSINGFORS
ARCHITECT VÄINÖ VÄHÄKALLIO

UIT DE TIJDSCHRIFTEN.

DEUTSCHE BAUZEITUNG No. 31, 1941. Het nieuwe gebouw van het rijksalkoholmonopolie te Helsingfors, Architect Väinö Vähäkallio.

Finland is een agrarisch land, waarvan meer dan de helft der bevolking van landbouw en boschbouw leeft. En toch zou het verkeerd zijn de beteekenis van de Finsche industrie te onderschatten, die zich voor alles op den onmetelijken boschrijkdom van het land baseert en die door het benutten van de geweldige waterkracht over de beste vooruitzichten van een steeds grootere uitbreiding beschikt. In de ontsluiting van nieuwe grondstofbronnen liggen verdere mogelijkheden der technische ontwikkeling, vooral daar aan te nemen is, dat de bodem nog onontdekte mineralen bergt. Men mag het als een gelukkige beschikking rekenen dat de industrie eerst, in verhouding, laat in Finland ingang gevonden heeft. Hoewel met de oprichting der eerste stoomzaagwerken eerst in de zeventiger jaren van de vorige eeuw begonnen werd, moeten toch beslist de laatste decennia als de belangrijkste periode worden bestempeld.

Hieruit is voor alles af te leiden dat de Finsche fabrieken in het algemeen aan zeer hooge eischen in betrekking tot hunne machinale inrichting voldoen, vooral omdat aan den industriebouw de kinderziekten bespaard zijn gebleven, welke in de groote Europeesche landen moesten worden doorgemaakt. Een lang tijdperk van ontwikkeling is hier eenvoudig oversprongen en daardoor een nieuwe opvatting van het wezen der bouwkunst mogelijk. Met vooroordeelen had men niet te kampen, en men kwam tot belangrijke oplossingen welke niet slechts van doorgevoerde zakelijkheid zijn doch ook tegelijk van indringende schoonheid getuigen. Een karakteristiek voorbeeld geeft de rijksnieuwbouw van het alkoholmonopolie te Helsingfors, dat naar de ontwerpen van Väinö Vähäkallio in 1937-1940 tot uitvoering kwam, om de verschillende verspreid liggende afdeelingen tot één gebouw te vereenigen.

Het oorspronkelijke programma behelsde als voornaamste punt: het centraalmagazijn en een fabriek tot vervaardiging van alkoholhoudende dranken, met de daartoe behoorende bureaux, magazijnruimten en garages. Eerst op het laatste oogenblik kwam er nog een centraalbureau van de onderneming bij.

De wijze waarop Vähäkallio de verschillende eischen van het ruimteprogramma in één samenhangend gebouwencomplex beheerschte (het gebouw beslaat een oppervlak van meer dan 2 ha), bewijst de ongewone scheppingskracht van den architect. De bouwmassa van 270000 m³ is rythmisch goed geleed en verdeeld. De kubisch-gesloten vormgeving van het hooge opgaande fabrieksgedeelte krijgt een harmonisch tegenwicht door den breed zich uitstrekkenden onderbouw, terwijl het in glas opgeloste hoofdtrappenhuis moedig den nadruk op een verticaal accent legt, zonder het evenwicht te verstoren.

De gevel is rustig, zonder veel omslag en klaar, waaruit het noordelijke gevoel spreekt. Eenige uitstekende terra-cotta

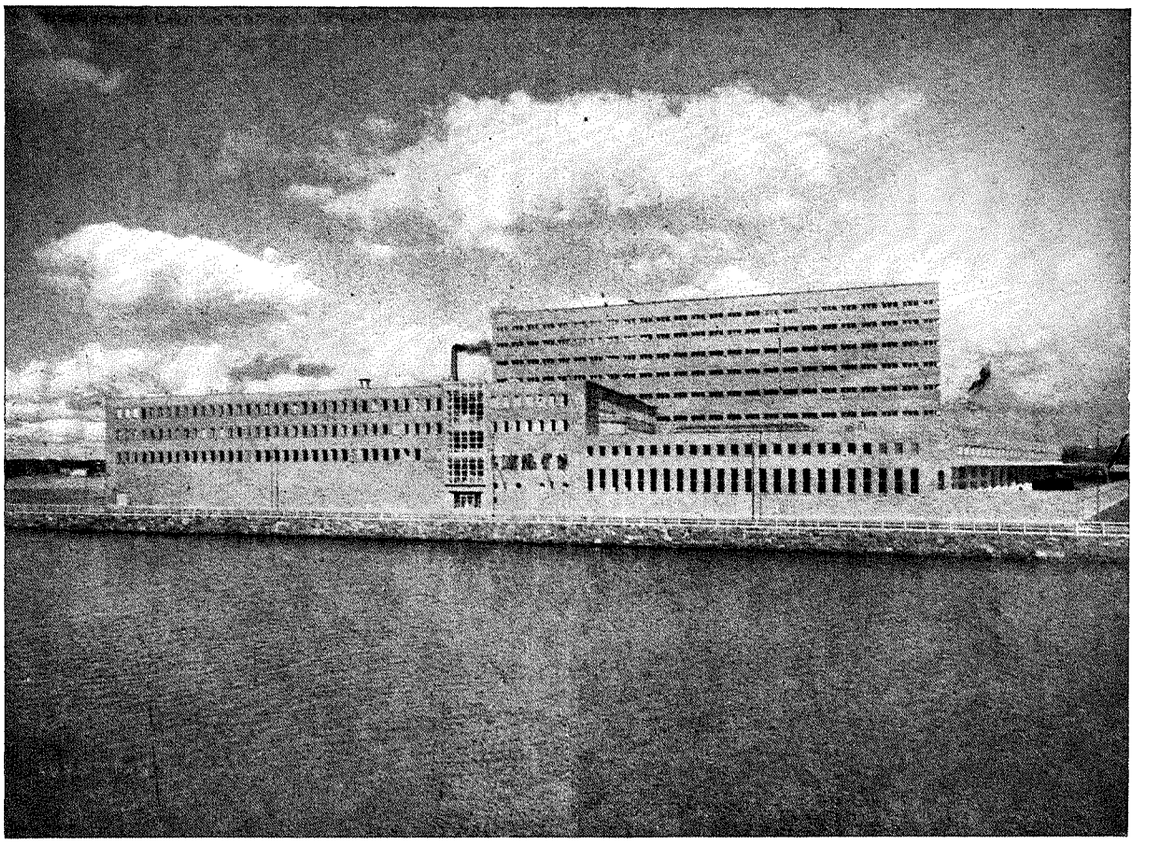

GEBOUW VOOR HET STAATSALCOHOLMONOPOLIE TE HELSINGFORS
ARCHITECT VÄINÖ VÄHÄKALLIO

reliefs van Gunnar Finne aan den Westgevel bieden de eenigste plastische versiering, welke zich onopvallend in dezelfde kleur als de verblendsteen van het geheel voegt.
Van alle goedkoope effecten werd verstandigerwijze afgezien, omdat de goed afgewogen verhoudingen van ramen en muurvlakken, zoowel als het wisselen in de raamgrootten — het doel van de daarachter liggende ruimten vertolkend — zooveel rythme en leven in het totaal beeld brengen, dat het een aesthetisch genoegen is het bouwwerk te bezichtigen, zoowel van de land- als van de waterzijde.
Om voldoende magazijnruimte te verschaffen, moesten zoowel onder het geheele gebouw als onder het binnenhof kelders komen. Deze kelders dienen vooral tot het bewaren van bier. Verder bevinden zich in de lage gebouwdeelen op het terrein de magazijnen voor de producten gereed tot aflevering. Bovendien zijn hier de afdeelingen voor het opnemen van waren, douane en verzending, kisten- en vatenmagazijn, reparatiewerkplaatsen, bureaux, eet- en verblijfruimten, autogarages enz. Het acht verdiepingen hooge gebouw bevat het fabriekbedrijf en het daarbij behoorende laboratorium.
Het warentransport geschiedt gedeeltelijk met vrachtauto's, gedeeltelijk door middel van railvervoer. Het railverkeer concentreert zich in hoofdzaak op de aan de straatzijde liggende rails, het autoverkeer gaat uit van de benedenbinnenplaats. Rondom het binnenhof ligt het wagenpark enz. Het geheele personen- en voertuigenverkeer naar de fabriek- en magazijnruimten moet de contrôle passeeren, welke tusschen den binnenplaatsingang en den hoofdingang ontworpen is.
Tot verzamelplaats van de uitgaande waren dient de door een glasplafond belichte pakruimte. Het centraalbureau is duidelijk van het overige bedrijf afgezonderd en heeft een eigen toegang vanaf de westzijde, welke door vijf terracotta reliefs en de raamomlijstingen representatief aangeduid wordt.
Door den slechten bouwgrond aan het water werden aan de uitvoering der fundeeringen bijzondere eischen gesteld. Wegens de zware belasting, die in het fabrieksgedeelte op ongeveer 2000 kg/m² moest worden aangenomen, zijn in de meeste zalen paddestoelvloeren toegepast. De buitenwanden zijn gedeeltelijk in gewapend beton uitgevoerd, welke met Siporex geïsoleerd zijn en aan de buitenzijde met klinkers bekleed. De afvoer van de platte daken geschiedt naar binnen. Van de technische inrichtingen zijn de automatische koel- en beluchtingsinstallatie en brandmelding op te merken. Hans Henniger, aan wiens opstel wij hier een en ander ontleenen, merkt ten slotte op dat dit bouwwerk door zijn krachtige noordsche houding niet alleen karakteristiek is voor den Finschen industriebouw, doch ook voor de geheele Finsche bouwkunst.

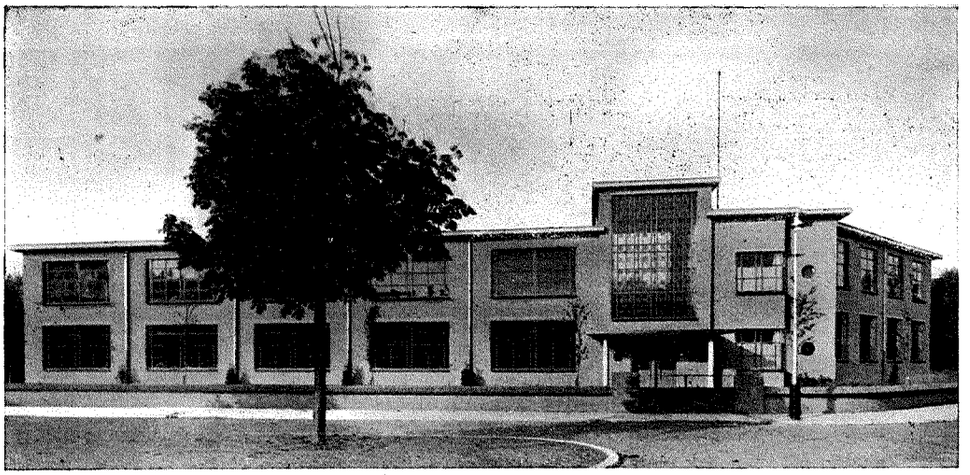

N.V. Mij. „ERICA"
Aannemersbedrijf

v.h. W. P. de Vreede
NOORDWIJK TEL. 2337
DEN HAAG TEL. 775592

INSTITUUT WOLTERS, ARCH. P. G. OOSTHOEK DZN., DEN HAAG

Bouw-en Gewapend Betonwerken

GEEN OLIEVERF MEER?

Dan sauswerk, dat aan de hoogste eischen voldoet, met de bindmiddelen

QUELLOSE- in poeder
SCHILDERSLIJM-M-
in pasta

VERKOOPCENTRALE
W. A. Scholten's Fabrieken
Afd. Lijm- en Verfproducten
FOXHOL (Postbus 2, Hoogezand)

In elk gebouw van eenige beteekenis

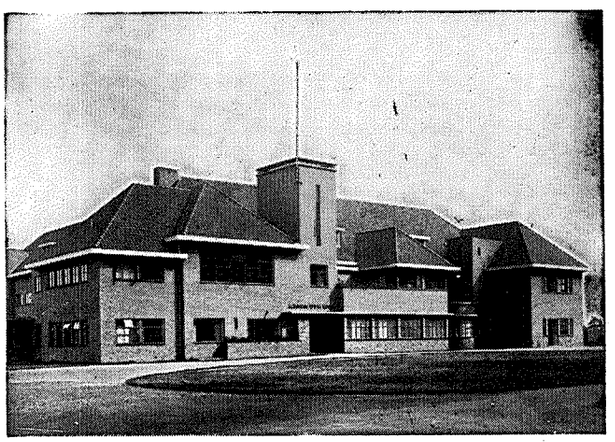

van Straaten's Liften

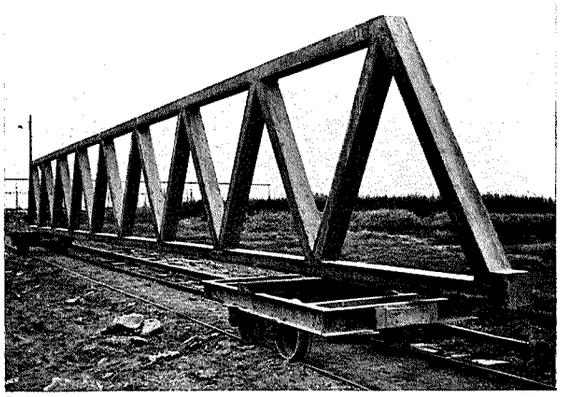

VAKWERKLIGGER LANG 18 M., HOOG 1.80 M.
VOOR BELASTING 1000 KG/M, EIGEN GEW. 225 KG/M.

N.V. SCHOKINDUSTRIE ZWIJNDRECHT

(TELEF. 6138 DORDRECHT)

VERVAARDIGT VOLGENS HET SCHOKPROCÉDÉ
(NEDERL. OCTROOI No. 36029)

HEIPALEN
DAMPLANKEN
DAMPALEN
AFSPANMASTEN
LICHTMASTEN
HOOIBERGROEDEN
KEERWANDEN
OPLANGERS
TROTTOIRBANDEN
KOLOMMEN
GORDINGEN

VAKWERKLIGGERS

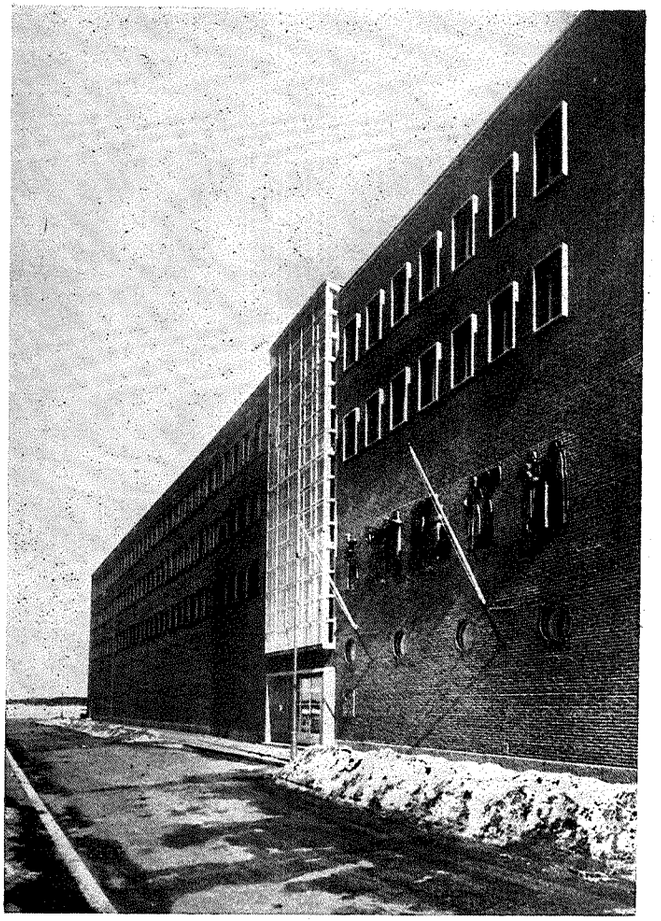

WESTGEVEL
MET INGANG NAAR DE CENTRALE ADMINISTRATIE

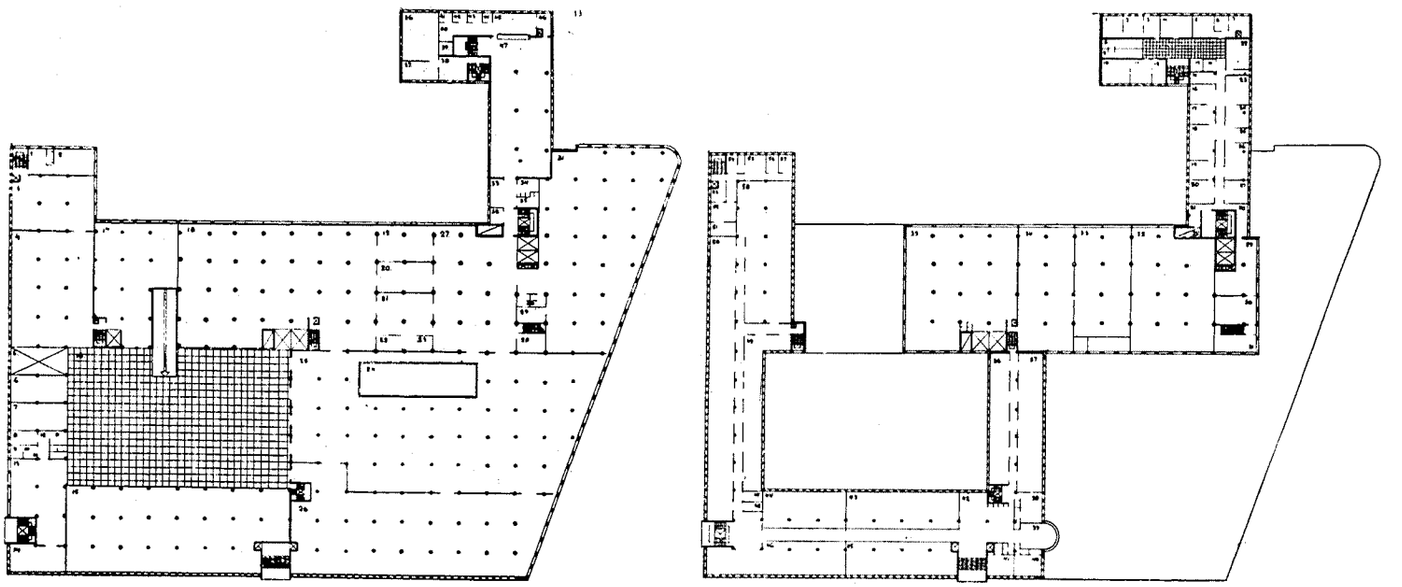

PLATTEGRONDEN SCHAAL 1 À 1600

GEBOUW VOOR HET STAATSALCOHOLMONOPOLIE TE HELSINGFORS
ARCHITECT VÄINÖ VÄHÄKALLIO

RUIMTE MET LOKETTEN VOOR HET PUBLIEK

FOTO ,,DEUTSCHE BAUZEITUNG''

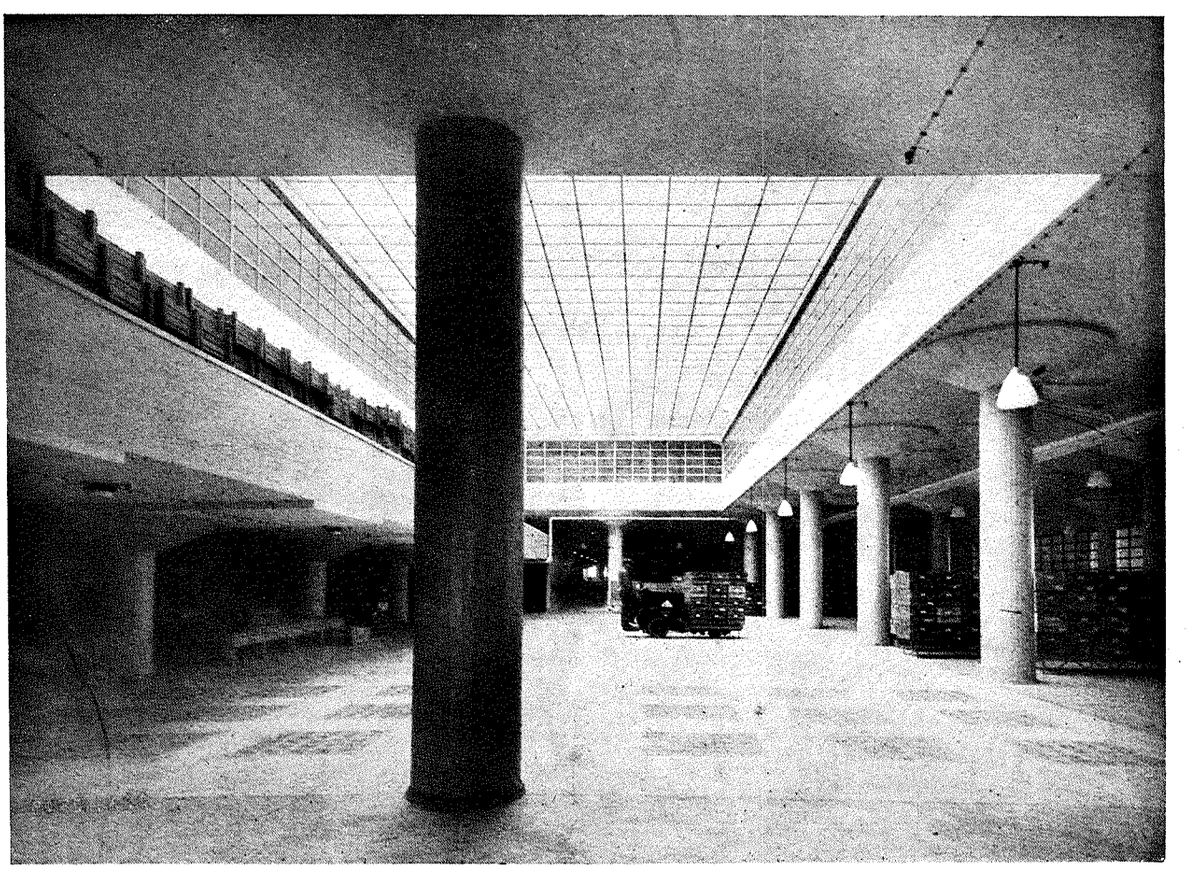

FOTO ,,DEUTSCHE BAUZEITUNG''

EXPEDITIERUIMTE
GEBOUW VOOR HET STAATSALCOHOLMONOPOLIE TE HELSINGFORS
ARCHITECT VÄINÖ VÄHÄKALLIO

HET BOUWVERBOD VAN DEN RIJKSCOMMISSARIS.

MOGELIJKHEID TER VERKRIJGING VAN ONTHEFFING.

VERANTWOORDELIJKHEID VOOR HET INDIENEN VAN DE AANVRAGE, OVERGENOMEN DOOR DEN DIENST VAN DEN ALGEMEEN GEMACHTIGDE VOOR DEN WEDEROPBOUW EN VOOR DE BOUWNIJVERHEID.

Naar ons door den Dienst van den Algemeen Gemachtigde voor den Wederopbouw en voor de Bouwnijverheid wordt medegedeeld, heeft deze in overleg met den Bevollmächtigten für die Bauwirtschaft thans de werkwijze vastgesteld, welke zal moeten worden gevolgd bij het aanvragen van ontheffing van het bouwverbod van den Rijkscommissaris van 1 Juni 1942.

De aanvragen ter verkrijging van ontheffing zullen door den opdrachtgever moeten worden gesteld op daartoe vastgestelde formulieren (formulieren B of C).

De formulieren B (witte kleur) mogen uitsluitend worden gebruikt voor den burgerbouw, alsmede voor uitiliteitsbouw, voor zoover deze niet vallen onder de civieltechnische werken. Voor woningbouw, fabrieksbouw, bouw van ziekenhuizen, bouw van boerderijen e.d. moet dus een formulier B worden ingevuld.

De formulieren B zullen vanaf 15 Juni a.s. (voor enkele gemeenten wellicht 16 Juni) verkrijgbaar zijn bij de Diensten van Bouw- en Woningtoezicht in de verschillende gemeenten.

Voor het aanvragen van ontheffing ten aanzien van civieltechnische werken (waterbouw, wegenbouw, spoorwegbouw, w.o. ook grond- en baggerwerken, welke daarvoor noodig zijn, alsook tot dien bouw behoorenden brugbouw) alsmede ten aanzien van cultuurtechnische grond- en baggerwerken (hieronder valt dus niet de boerderijbouw) moet gebruik worden gemaakt van formulieren C (rose kleur).

Deze formulieren C zullen uitsluitend op aanvrage verkrijgbaar zijn bij de Hoofden van de Bureaux Goedkeuring Werken in de verschillende provincies.

De formulieren moeten worden ingediend op de wijze, zooals in de toelichting is aangegeven bij den Algemeen Gemachtigde voor den Wederopbouw en voor de Bouwnijverheid.

Slechts indien de Algemeen Gemachtigde van oordeel is, dat een uitzonderingsgeval, als in het besluit van den Rijkscommissaris bedoeld, aanwezig is, wordt het verzoek door hem aan dezen voorgelegd.

De verantwoordelijkheid voor de indiening van het verzoek wordt hierdoor volledig door den Dienst van den Algemeen Gemachtigde overgenomen.

De aanvrager blijft slechts verantwoordelijk voor de juistheid van de door hem aan den Algemeen Gemachtigde verstrekte gegevens.

De aanvrager, die opzettelijk onjuiste opgaven verstrekt, stelt zich aan strafvervolging bloot.

Tot 1 Juli a.s. kunnen de werkzaamheden normaal worden voortgezet, ten einde het werk in een zoodanig stadium te brengen, dat de schade, welke door stillegging zal ontstaan, zoo gering mogelijk is.

In verband hiermede heeft de Algemeen Gemachtigde na overleg met den Bevollmächtigten für die Bauwirtschaft ten aanzien van de werkzaamheden tot 1 Juli a.s. het volgende bepaald.

Werken, welke op 4 Juni j.l. op de bouwplaats nog niet waren aangevangen, mogen niet worden begonnen.

Werken, welke op 4 Juni j.l. op de bouwplaats reeds waren begonnen, mogen tot 1 Juli in een zoodanig stadium worden gebracht, dat bij stillegging op dien datum een zoo gering mogelijke schade zal ontstaan.

Dit laatste beteekent, dat werken, op het gebied van den burgerbouw en den utiliteitsbouw, voor zoover deze op 4 Juni j.l. nog niet boven de beganegrondbalklaag waren opgetrokken, niet verder mogen worden voortgezet dan tot aan deze balklaag.

Het hout voor deze balklaag mag echter niet worden aangebracht.

Voorts beteekent dit, dat werken, welke op 4 Juni reeds boven de beganegrondbalklaag waren opgetrokken, doch op dien datum nog niet glas- en waterdicht waren, slechts mogen worden voortgezet tot het bouwwerk glas- en waterdicht is.

Indien door handelingen in strijd met bovenstaande aanwijzingen de schade, welke door stillegging ontstaat, wordt vergroot, zal dit geen argument zijn voor het verkrijgen van een vergunning tot voortzetting.

Met name moet er op worden gewezen, dat hout en timmerwerk na 4 Juni 1942 aangebracht in werken, waarin op dien datum nog geen hout was verwerkt, gevorderd zal kunnen worden ten behoeve van die bouwwerken, welke wèl voortgang kunnen vinden, terwijl van een schadeloosstelling uit dien hoofde dan geen sprake zal zijn.

Wat de motiveering van de aanvrage betreft, kan worden opgemerkt, dat het ontstaan van geldelijk nadeel voor opdrachtgever of aannemer geen motief kan vormen om ontheffing te verleenen van het bouwverbod.

Volgens het besluit van den Rijkscommissaris kan ontheffing worden verleend:

a) ten einde schade aan het reeds voltooid zijnde gedeelte van het werk, welke door stopzetting zou ontstaan, zoo veel mogelijk te beperken (te denken is b.v. aan houten heipalen in een drogen bouwput, balklagen, welke aan weer en wind blootgesteld zouden zijn, enz.);

b) voor de voltooiing van werken, welke van zeer groot belang zijn voor de volkshuishouding;

c) voor werken, welke noodzakelijk zijn in het belang van de oorlogsvoering.

Indien overheidsinstanties meenen de aanvrage te moeten ondersteunen, kunnen zij een desbetreffende verklaring op het formulier plaatsen onder het hoofd „Opmerkingen".

De aanvragen moeten in enkelvoud worden ingezonden en wel door contingenthouders, zooals de Dienst van den Rijkswaterstaat en de Rijksgebouwendienst, de Mijnen, enz., aan welke in den regel een Duitsch referent is toegevoegd, voorzien van een advies van dezen referent aan het bureau van den Algemeen Gemachtigde voor den Wederopbouw en voor de Bouwnijverheid, Carel van Bylandtlaan 30, 's-Gravenhage.

Door alle overigen (provincies, gemeenten en particulieren) aan de Hoofden van de Bureaux Goedkeuring Werken in de verschillende provincies.

De inzending van het formulier dient zoo snel mogelijk te geschieden. Hiertoe is op de formulieren geen vraag opgenomen met betrekking tot de op het werk aanwezige of nog benoodigde materialen.

De aanvrager is echter verplicht deze opgave zoo spoedig mogelijk te laten volgen door inzending van een bij de Diensten van Bouw- en Woningtoezicht na 16 Juni verkrijgbaar gesteld formulier AGM No. 359.

De inzending van dit formulier AGM No. 359 dient op dezelfde wijze te geschieden als de inzending van de formulieren B en C, met dien verstande, dat de Duitsche referent hierbij niet behoeft te worden ingeschakeld.

Voorts kan worden medegedeeld, dat geen aanvrage behoeft te worden ingediend voor werken beneden de ƒ 500.— daar de Rijkscommissaris voor deze werken een algemeene ontheffing van het bouwverbod heeft verleend. Ook zijn vrijgesteld die werken, welke dienen voor het glas- en waterdicht maken van gebouwen, welke na 4 Juni 1942 door oorlogsgeweld zijn getroffen.

Opgemerkt dient te worden, dat alle overige werken, waaronder ook begrepen de aanleg van electrische installaties e.d. voor zoover deze een bedrag van ƒ 500.— te boven gaan, wèl vallen onder het bouwverbod en dat dus voor die werken op de hierboven geschetste wijze ontheffing van het bouwverbod dient te worden aangevraagd.

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG

63e JAARGANG 27 JUNI 1942 NUMMER 26

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

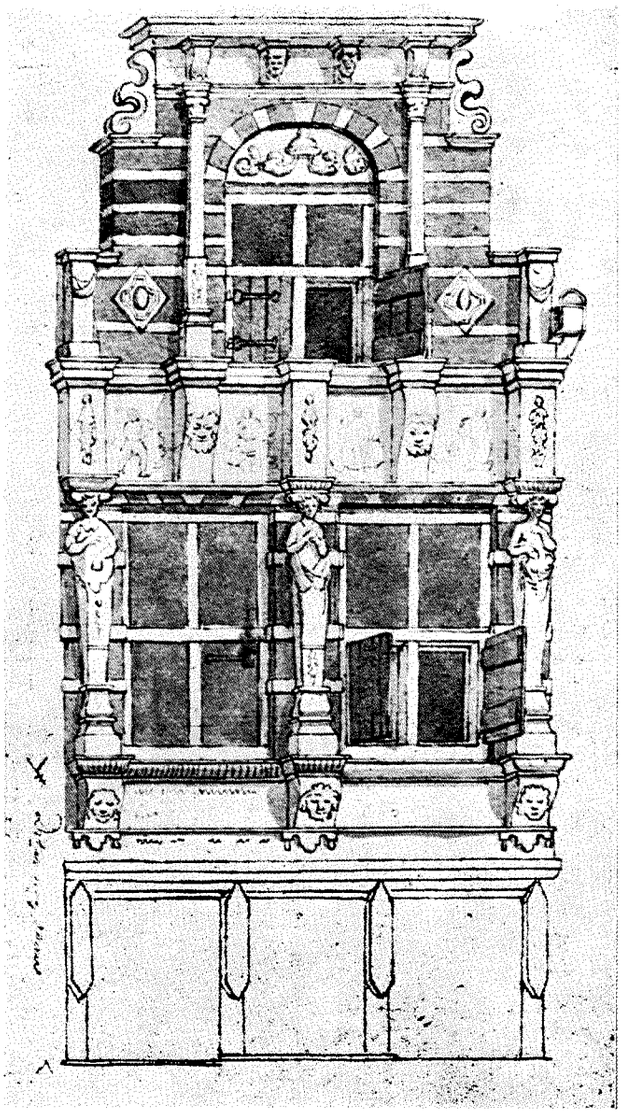

AFBEELDINGEN VAN OUDE BOUWKUNST EN OUDE ARCHITECTUURTEEKENINGEN.

GEVEL EERSTE HELFT XVIIE EEUW AAN DE GROENMARKT TE DORDRECHT
TEEKENING VAN J. VAN LEXMOND BEGIN XIXE EEUW. HOOG 31. BREED 17 CM.
HET BEWUSTE HUIS IS GESLOOPT.
ILLUSTRATIE UIT MR. S. VAN GIJN, DORDRACUM ILLUSTRATUM.

FOTO UIT „HET BOUWBLAD"

NIEUWE BEURS TE ROTTERDAM.

FORMALISME EN FUNCTIONALISME.

EENHEID, GEEN TEGENSTELLING.

Niet de overtuiging alleen, dat in den aanvang van een nieuw architectonisch tijdperk de fundamenteele vraagstukken opnieuw aan de orde moeten worden gesteld, maar ook recente uitlatingen over de bouwkunst — was er niet sprake van tomatenkassen en van de Rotterdamsche beurs, die eigenlijk geen beurs zou zijn? — wettigen de behandeling van het vraagstuk, dat haar ontwikkeling sedert het einde der vorige eeuw beheerscht en dat tot zoo schrille vergelijkingen leidt als die van sommige moderne gebouwen met tomatenkassen. De vergelijking zelf is niettemin vleiend, want een goede tomatenkas is dikwijls een uiterst fijne, functioneel bepaalde constructie in staal en glas. Van de functioneele zijde beschouwd is zoo'n kas zuiver en mooi, gewoonlijk zelfs veel zuiverder en mooier dan menig modern gebouw. Slaagde de architectuur er in woonruimten niet te bouwen, maar te construeeren in den zuiveren geest, die de tomatenkas kenmerkt, maar dan psychisch geladen met den inhoud, die het leven van menschen vergt, welnu, dan was het probleem van de bouwkunst en van den toekomstigen stijl opgelost. De Rotterdamsche beurs, hoeveel critiek zij ook mag ontmoeten, is zulk een poging, waarin, mits men bereid is, er zich voor open te stellen, een groote gedachte is belichaamd, die niet met groot gebaar bij de architectonische mislukkingen mag worden geworpen. Het behoud van het oude, voor zoover het goed is en uit architectonisch oogpunt belangrijk, is verdienstelijk, maar van heemschut en behoud uitsluitend kan de bouwkunst niet leven noch groeien. De vele onverantwoordelijke experimenten van dikwijls zeer middelmatige architecten, die soms midden in oude steden op onbarmhartige wijze gebouwen neersmijten, die uit banalen plat-materialistischen geest zijn geboren, verfoeit ieder, die de cultuur ter harte gaat, maar dit ontstellende feit mag op zichzelf geen aanleiding geven tot een stopteeken voor geheel de architectonische ontwikkeling en tot een algemeenen terugkeer naar een vermomd neo-klassicisme. Uiteraard leven wij allen min of meer bezwaard met een kunstcomplex van eenige duizenden jaren en een opmerking zooals de vergelijking met de tomatenkassen laat zien, hoezeer de herinnering aan oude vormen, die men bij voorkeur wil laten herleven, ons in het bloed zit, terwijl de nieuwe, die komen, die zullen komen, zij het ten koste van smarten en pijnen, nog niet in ons bewustzijn kunnen liggen. Begrijpelijk, want in den vorm zit, als hij goed — en dat wil ten deele zeggen: logisch — is, een element van schoonheid, dat in de nieuwe experimenten nog moeilijk is te onderscheiden. Bovendien: speurt men naar de functie van de bouwkunst — of moeten wij met de utilitaristen van „het bouwen" spreken? — dan komt men tot de ontdekking, dat de primaire problemen van iederen bouw functioneel zijn. En het merkwaardige is, dat bij de beoordeeling van architectuur in het algemeen meer de vormen dan de functies worden beschouwd: wij zijn allen min of meer formalisten geworden. Het primitieve huis van onze voorhistorische voorouders, het hol in de Dordogne was primair gericht op bescherming tegen koude, dieren, vijanden, het was in wezen: gereedschap. Onafscheidelijk hiermede verbonden was echter reeds in het begin der menschelijke cultuur de speeldrift, die, welbe-

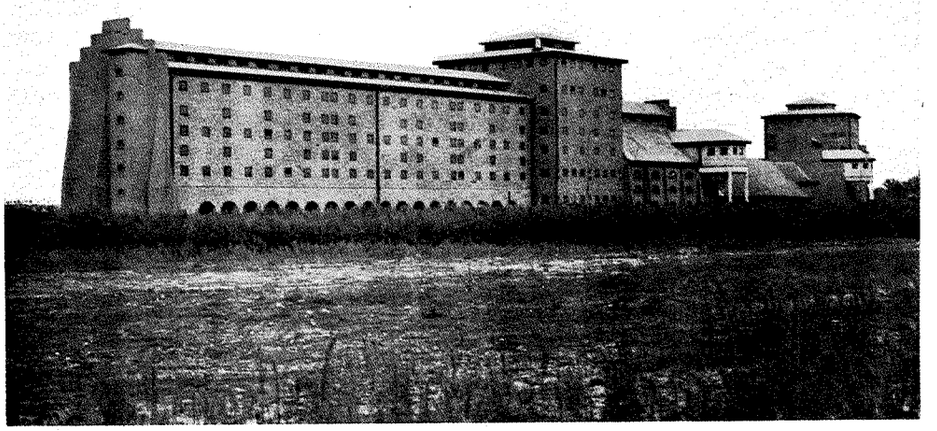

FOTO BEHNE

CHEMISCHE FABRIEK TE LUBAU BIJ POSEN. 1911–1912.
HANS POELZIG. ARCHITECT.

FOTO BEHNE

ABATTOIR TE LYON.
80 M. BREED, 210 M. LANG. TONY GARNIER, ARCHITECT
AFBEELDING UIT ADOLF BEHNE: DER MODERNE ZWECKBAU

schouwd in het algemeen het magische karakter van kunst en cultuur bepaalt. Zien wij de wandschilderingen in de holen van Altimira, dan blijkt daaruit, dat de primitieve mensch geen strenge utilitarist is. Ook met zijn werktuigen, die hij mooi maakt en siert met ornamenten geeft hij blijk van zijn speeldrift. Het gereedschap huis maakt daarop geen uitzondering. En wanneer moderne architecten den term kunst willen uitschakelen, dan bedoelen zij daarmede, kinderen van hun tijdperk als zij zijn, het kunstsurrogaat, waarin de bouwkunst aan het einde van de negentiende eeuw was vastgeraakt. De speeldrift creëerde dus den vorm, maar hij bleef een secundair element. Desniettemin ging de vorm het doel overheerschen; de bouwkunst verstarde in formalisme. Om tot bouwkunst te komen diende men terug te keeren tot de functie. Het was al mooi, wanneer het huis functionneerde o n d a n k s den vorm, wanneer de vorm het doel niet ophief. Het doel werd ondergeschikt aan hetgeen men kunst noemde. Vandaar wellicht, dat vele architecten den term niet meer konden verdragen. Moderne menschen keerden de formalistische gebouwen den rug toe en wendden zich bij voorkeurr tot utiliteitsgebouwen: ijzeren bruggen, kranen, machinehallen. Het aesthetische gevoel had een omwenteling beleefd, nadat men tot 1890 kunst nog ten onrechte met versiering had vereenzelvigd. De oogen gingen open voor de schoonheid van het doelmatige: het gevoel begon te weigeren, overbodigheid mooi

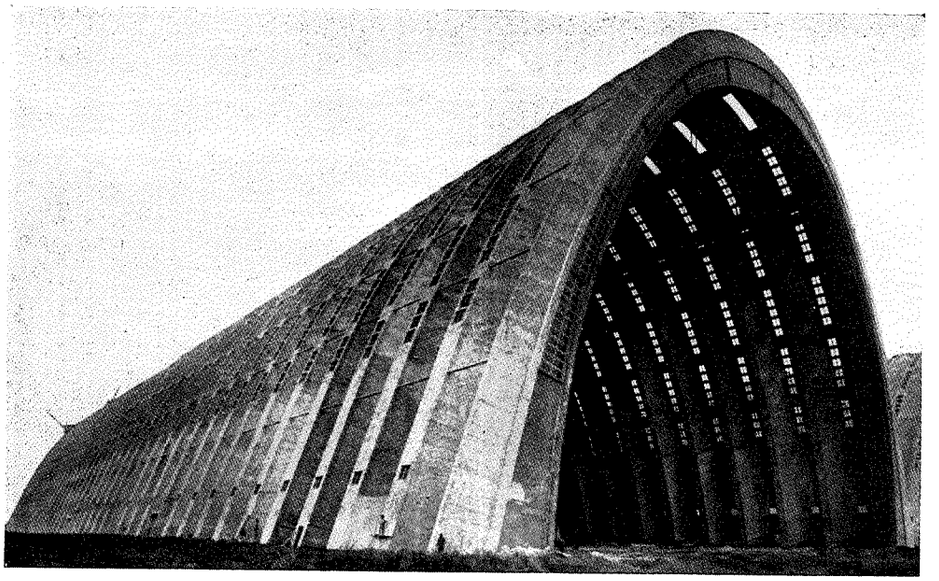

FOTO BEHNE

GEWAPEND BETON HAL VOOR LUCHTSCHEPEN TE ORLY 1924
INGENIEUR E. FREYSSINET

FOTO BEHNE

CONFECTIE-ATELIERS ESDERS TE PARIJS 1919
AUGUSTE EN GUSTAVE PERRET, ARCHITECTEN
AFBEELDINGEN UIT ADOLF BEHNE: DER MODERNE ZWECKBAU

te vinden. Men zag in den architectonischen vorm een gevaar en in het doelmatige bijna een waarborg voor het ontstaan van een goed gebouw. De formeele opvatting was door de functioneele vervangen. Natuurlijk leidde dit tot excessen. Ieder gebouw werd nuttigheidsfunctie. Otto Wagner schreef in 1895: „Iets onpractisch kan niet mooi zijn."

Hier te lande was het Berlage, die het doel tot positief scheppend middel verhief. De drie projecten van zijn beurs registreeren zijn ontwikkeling: een academisch-eclectisch, in den stijl van de Hollandsche Renaissance, nauwelijks te onderscheiden van Cuypers, het tweede iets soepeler, meer persoonlijke kerkgothiek, het derde trachtte het historische stijlelement te vermijden. Hij wilde iedere architectonische compositie volgens een geometrisch schema bepalen, de vroegere vormen niet gebruiken en de architectonische vormen naar de zakelijke zijde ontwikkelen. Strijden wij derhalve thans tegen de a-formalistische architectuur, dan strijden wij feitelijk tegen den geest van Berlage. Alom vond het streven bijval. Frank Lloyd Wright trachtte den landhuisplattegrond uit zijn formalisme te bevrijden en tot het functioneele terug te brengen, onder Japanschen invloed kwam hij tot vlakke, overstekende daken; het accent werd van het schilderachtige verplaatst naar het constructieve. Zijn invloed is buitengewoon groot. In Duitschland: Behrens, Gropius, Mendelssohn, Mies von der Rohe; in

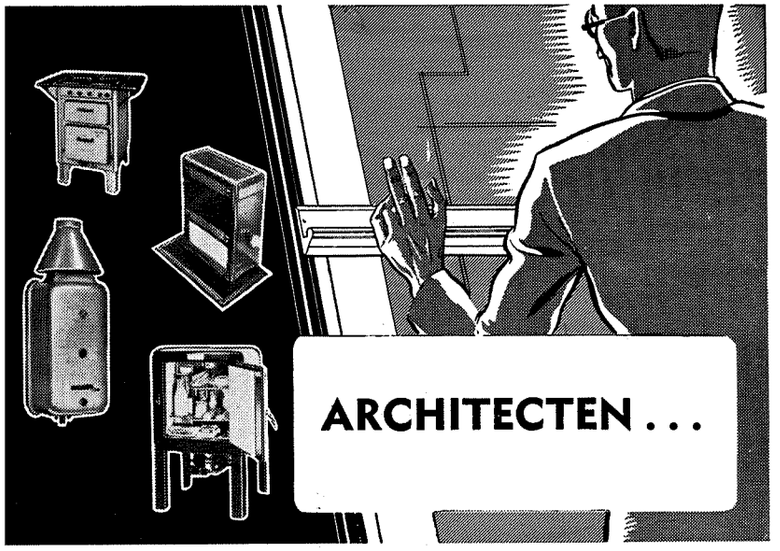

GASTOEPASSINGEN VERHOOGEN HET COMFORT VAN UW BOUWWERKEN.
DE GASBEDRIJVEN, ALSMEDE DE GASSTICHTING EN HET INDUSTRIE-LABORATORIUM KUNNEN U HIERIN ADVISEEREN

'ARKWEG 17 - DEN HAAG - TELEFOON 554890

N.V. NEDERLANDSCHE AANNEMING MIJ

V.H. FIRMA H. F. BOERSMA 'S-GRAVENHAGE

HOTEL ATLANTA, ROTTERDAM.

Burgerlijke Bouwwerken
Gewapend-Beton-Werken

Wees zuinig op Uw BARA!

Al is Uw BARA-markies ook ijzersterk . . . wees er nu toch extra zuinig op! Gewóón behandeld, gaat-ie erg lang mee; ontzie hem . . . en U komt er héél dezen tijd mee door. Laat hem, na het seizoen, door een goeden markiezenfabrikant afnemen, nakijken en opbergen. Dan zult U er des te langer koelte en pleizier van hebben!

B A R A

MET DE HOOGSTE KLEUR-, ZON- EN LICHTECHTHEID.

Wat'n prachtbedrijf!

VELUVINE - NUNSPEET

EN NU DE VERNISSTOKERIJ!

Groote vuren worden gestookt onder aluminium ketels, waardoor de inhoud - mengsels van harsen en oliën - onder hooge temperaturen worden samengesmolten. De vernisstokerij staat onder voortdurende contrôle van den scheikundige. Het stoken van kunstharsen en vernissen is een van de moeilijkste, tevens belangrijkste onderdeelen der

VELUVINE-VERF EN VERNISFABRIKATEN.

N.V. MIJ. „DE VELUWE" - NUNSPEET

Nederland: Oud, Wijdeveld, Dudok, Wils, Van 't Hoff; in Zwitserland: Le Corbusier, Moser e.a. Het gebouw wordt: gevormde ruimte. Gropius constateerde: moderne graan- en kolensilo's houden de vergelijking met de gebouwen van het oude Egypte uit. De eerste, die in Europa tot industrieele concepties van grooten stijl kwam, was Peter Behrens (geboren in 1868), een schilder, die in 1901 architect was geworden. Hij „bouwt" zijn fabrieken nog, evenals Poelzig. Maar tegelijk strijdt hij tegen de overheersching van de techniek. Hij wordt in zekeren zin opgevangen door Gropius, die het allesbehalve onverschillig acht of de fabrieksarbeider zijn werk doet in leelijke industriekazernes of goed geproportionneerde ruimten. In Henry van de Velde steekt dan zoowel een romanticus als een rationalist. De romanticus Van de Velde is tegelijk constructeur. Zijn houding is echter een aesthetische en eigenlijk is hij een hartstochtelijk individualist, hetgeen ook merkbaar is in de figuren, die hij beïnvloedt: Van der Mey, Kropholler, Wijdeveld. Geleidelijk rijpt het inzicht: het bouwen wil niet meer gevormde ruimte, maar gecreëerde werkelijkheid. Zoo kwam men tot negatie van het begrip kunst. De Rus Lapschin b.v. stelde voor, het bouwen wetenschappelijk, als ingenieursarbeid te beoefenen en wilde alle remmen en dompers verwijderen. Architectuur werd dus: gevormde werkelijkheid, waarmede volgens zijn redeneering de overgang van formalisme naar functionalisme zou worden bereikt. Mag men daarom in de functionalisten, die ook hier te lande rijkelijk zijn vertegenwoordigd, utilitaristen zien? Volgens Behne [1]) niet. De utilitarist vraagt: „Hoe handel ik het meest practisch?", de functionalist: „Hoe handel ik het meest juist?" Zijn houding is metaphysisch, wijsgeerig gefundeerd. De functionalist is eerder romanticus dan rationalist. Hier ligt het gevaar, dat wij tegenwoordig duidelijk zien: de utilitarist wordt gemakkelijk materialist. Hetgeen ons in sommige moderne gebouwen stoort is: het materialisme. Voor den functionalist is het doel middel, in wezen is hij derhalve expressionist. Zijn ideaal: bouw als organisch bestanddeel in de natuur. Behne gaat zoo ver dat hij deswege de menschen verdeelt in rationalisten en romantici. Zijn fout schijnt, dat hij in tegenstellingen denkt. Ratio en irratio doordringen elkaar wederkeerig, zelfs in de architectuur! Le Corbusier stelde zich aanvankelijk op het standpunt van de onvoorwaardelijke ratio. Zijn laatste, tot dusver bekende project, nl. dat voor een museum van hedendaagsche kunst, had echter schilderachtige, zelfs barokke elementen, evenals zijn ville radieuse te Algiers. Maar zijn oorspronkelijke opvatting was, dat architectuur niets met stijlen heeft te maken. („Les styles sont des mensonges"). In zijn puristische periode wilde hij zuiver ingenieurswerk, „zonder een architectonische idee te volgen, alleen geleid door de voorwaarden der doelmatigheidsbewegingen, die zijn afgeleid van de wetten, die het universum bewegen". Ook Adolf Loos wilde al wat een doel heeft, uit de kunst elimineeren, althans niet als kunst beschouwen. „Alleen de graftombe en het gedenkteeken zijn kunst" („Sturm" 1911). Le Corbusier heeft er echter in zijn „Principes fondamentaux d'urbanisme moderne" met behoud van geheel de helderheid van zijn rationalisme, de aandacht op gevestigd, dat de consequente rationalist evenzeer vastloopt als de consequente functionalist.

De slotsom is, dat wij bezig zijn, te zoeken naar hetgeen Hegel formuleert als de eenheid der tegendeelen. Behne spreekt van een compromis, hetgeen in de bouwkunst een even gevaarlijk woord is als in de politiek. Hij bedoelt: compromis tusschen doel en vorm, tusschen economie en politiek, dynamica en statica, lichaam en ruimte en dat stijl niet anders is dan de telkens actueele versie van dit compromis. Maar, voegt hij er aan toe, in werkelijkheid blijkt hij dikwijls compromis te zijn van kunst en nietkunst, van spel en doel. „Het statische en het dynamische, vorm en functie zullen tot synthese gebracht moeten worden, wil de bouwkunst niet tot zinledige maskerade ontaarden", of zooals onze vroegere landgenoot Mondriaan het uitdrukte: „het evenwicht tusschen het natuurlijke en het geestelijke". In wezen is geheel de geschiedenis der bouwkunst de dynamische ontwikkeling van dit vraagstuk: het vinden van het compromis tusschen individu (functie) en maatschappij (vorm) tot het evenwicht der verhoudingen zal zijn bereikt. Zelfs de anti-romantici deinsden echter terug voor het van de hand wijzen van de aesthetica. Reeds Theo van Doesburg vestigde de aandacht op de tweeledige taak van het bouwen: Naar de zijde van de practijk de functie, naar de zijde van de kunst de verhoudingen. Doel en spel. Kunstzinnige schepping en utilistische constructie vereenigen zich tot volkomen evenwicht. („De Stijl", jaargang VI, 1). Door deze stelligheid, schreef Behne in 1923, bespaarde de Nederlandsche architectuur zich het schommelen tusschen uitersten en het aarzelen tusschen tegenstrijdige dogmata, vond zij de mogelijkheid tot een gestadige ontwikkeling.

H. BUYS.

[1]) Adolf Behne: „Der moderne Zweckbau", Drei Masken Verlag, München, Weenen, Berlijn, 1926.

CENTRALE VERWARMING VAN FLATWONINGEN MET GAS.

Er bestaat tegenwoordig een groote categorie van etagewoningen, waarbij uiterste beknoptheid samengaat met verfijnd comfort. De vroeger geldende regel, dat de grootte van een huis een duidelijke aanwijzing vormt voor den welstand van zijn bewoners, is hier niet meer geldig. Men heeft in deze woningen de beginselen der rationalisatie toegepast op het huishoudelijk werk. Precies als in de fabrieksbedrijven heeft men overdacht, op welke manier de verschillende werkzaamheden zoo efficiënt mogelijk kunnen gebeuren. Bij het bepalen van den plattegrond is van veel invloed de overweging dat de huisvrouw geen noodeloos lange afstanden moet afleggen. Want wie even tracht het werk van de huisvrouw te analyseeren, bemerkt dat een belangrijk deel van den dag besteed wordt aan heen en weer loopen. Dit mag ook een van de redenen zijn, waarom men naar beknoptheid streeft.

In de tweede plaats wordt de materialenkeuze veel meer dan vroeger bepaald door den omvang van het onder-

houdswerk. Waren vroeger de voornaamste overwegingen voor een vloerbedekking, een vensterafsluiting, een meubel of het solide was en of het mooi was, thans is de eenvoudige reinigbaarheid een overweging, die op één lijn met de beide voorgaande wordt gesteld, ja, soms zelfs primair is.
Het is algemeen bekend, dat beide strevingen, nl. die naar beknoptheid en die naar gering onderhoud, samenhangen met de prijsverhooging van den huishoudelijken arbeid na den vorigen oorlog en met de schaarschheid van het dienstpersoneel. De huisvrouw kreeg, nu zij grootendeels zelf voor de huishoudelijke taak stond, logischerwijze een geheel andere waardeering voor de woninginrichting.

Voor de verwarming van dit type huizen is gas de aangewezen brandstof. Voor den lezer komt deze bewering wellicht uit de lucht vallen. Hij behoeft dan ook nadere toelichting. Maar voor den technikus, die de sfeer voelt van het bovenomschreven woningtype, kan die uitleg kort zijn: géén brandstof laat een zoo beknopte installatie toe als gas en geen brandstof vergt zoo weinig onderhoud.
Het onderhoud: de vuile voeten van den kolenboer en van den schoorsteenveger op trap- en gangloopers behooren

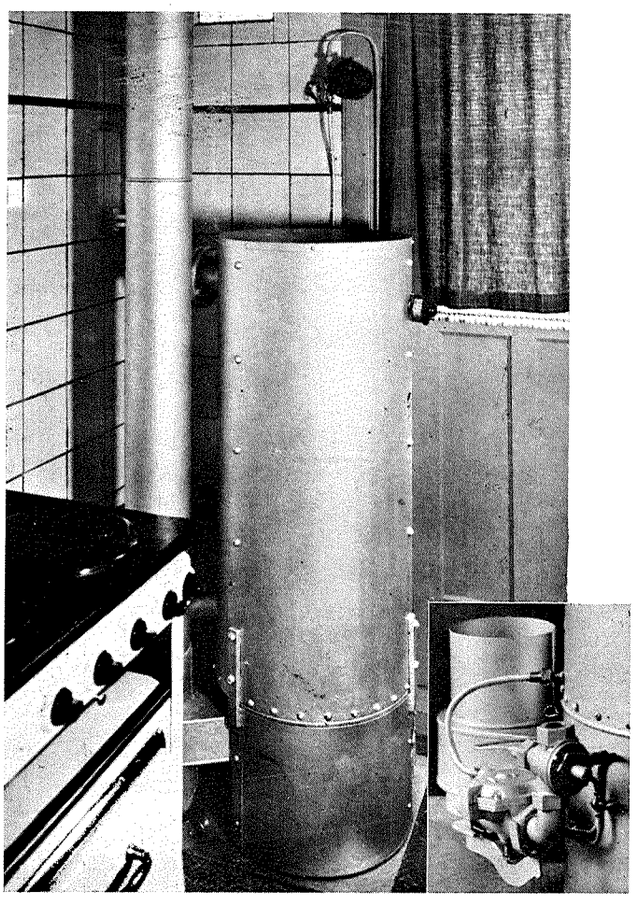

FOTO TINBERGEN

FIGUUR 1. CENTRALE VERWARMINGSKETEL MET GAS, OPGESTELD IN EEN KEUKEN

Deze ketel voor 15000 k cal per uur heeft een buitendiameter van 40 cm en een hoogte van 108 cm. Hetzelfde type wordt geleverd in negen andere capaciteiten van 5000 tot 126000 k cal per uur. De inzet rechts toont het mechanisme voor waakvlambeveiliging en automatische temperatuurregeling. Fabrikant van deze ketel is de N.V. George Wilson, Loosduinscheweg 241, Den Haag.

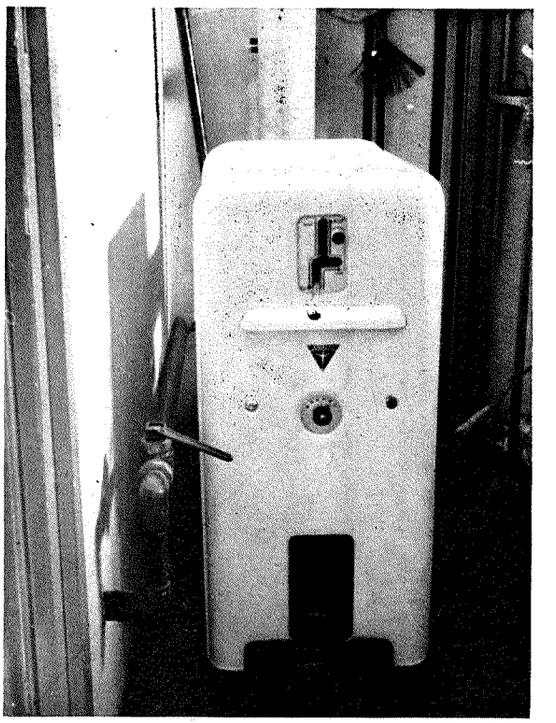

FOTO TINBERGEN

FIGUUR 2. CENTRALE VERWARMINGSKETEL MET GAS, OPGESTELD IN EEN RUIMTE NAAST DE KEUKEN

De rechthoekige ketel van 12000 k cal/h is 50 cm diep, 38 cm breed en 89 cm hoog. Hetzelfde type wordt geleverd in vijf andere capaciteiten van 7200 tot 19200 k cal/h. Hierbij zijn breedte en hoogte als aangegeven, de diepte loopt op van 39 tot 67 cm. Deze ketel, die eveneens is voorzien van waakvlambeveiliging en thermostaat, wordt vervaardigd door Junkers te Dessau en verhandeld door N.V. Joh. H. van der Meiden, Nijverheidsstraat 4, Amersfoort.

tot het verleden. Er behoeven geen kolen meer te worden geschept en vervoerd. De aschla leeft nog slechts in de herinnering voort. Voortaan zorgt de gasfabriek voor den brandstofopslag: in zijn gashouders. De geleverde brandstof wordt gemeten door een geijkt instrument. De brandstoftoevoer en de afvoer van de verbrandingsproducten gebeuren automatisch, stof- en roestvrij.
De beknopte installatie: de centrale verwarmingsketels voor gas zijn heel klein, zooals uit de uitbeeldingen en uit de maten, die eronder vermeld zijn, wel blijkt.
Ook de andere vorm van centrale verwarming, die door middel van Hewa-radiatoren (waarop wij nog terugkomen), vergt heel weinig ruimte.
Naast de firma's, onder de foto's genoemd, verdienen als leveranciers van kleine centrale verwarmingsketels voor gas vermelding: N.V. Radiatoren in Amsterdam en Van Reekum in Apeldoorn.

Natuurlijk is de groote technische geschiktheid van gas voor dit doel niet voldoende om tot uitgebreide toepassing ervan te geraken: de prijs van het gas is hierbij van veel belang. In veel plaatsen hier te lande bestaan speciale tarieven voor verwarmingsgas. In de gunstigste gevallen daalt de prijs tot 2,5 ct per m^3, maar ook bij de veelvuldig voorkomende prijzen van omstreeks 4 ct per m^3 komt men, voor flatwoningen, tot aannemelijke brandstofrekeningen.

ir. D. TINBERGEN.

Industrielaboratorium voor de Gasstichting
Parkweg 17, Den Haag

Kantoorflat-gebouw „Erasmushuis" te Rotterdam
Uitgevoerd in gew. beton, 12 verdiepingen hoog
Ontwerp: W. M. Dudok, Arch. B.N.A.

N.V. Aanneming Mij:

J. P. van Eesteren • Rotterdam

Erasmushuis 11e Etage
Telefoon 31380

'n attractieve gevelbepleistering

verkrijgt U door gebruik van

CHROMOLITH

Gekleurde mortel, gereed voor het gebruik na aanmaak met water.

In wit, crême, zilvergrijs, groen enz. met glimmer en verschillende korrelgrootten · Direct uit voorraad leverbaar.

„CHROMOLITH" wordt natuurlijk ook voor binnenwerk toegepast!

Nadere inlichtingen verstrekt:
E. M. v. d. POL'S H.O. DEN HAAG
MAURITSKADE 3 · TELEFOON 117256

VETTEWINKEL

Klassieke en moderne lakken en vernissen

VDB

AMSTERDAM

n.v. aannemersbedrijf v.h.:

boele & van eesteren

delistraat 33 tel. 554932 * den haag

b en van e

beton-bouw en waterbouwkundige werken

UIT DE TIJDSCHRIFTEN.

„COSTRUZIONI", Januari 1942. In dit nummer komt een artikel van Attilio Podesta voor over het Olympische stadion te Helsingfors. Uit dit artikel, dat van talrijke afbeeldingen is voorzien, nemen wij een en ander over. Oorspronkelijk bood het gebouw, in 1934 in gebruik genomen en door de architecten Jrjö Lindegren en Toivo Jäntti ontworpen, plaats voor 30.000 bezoekers, doch door geleidelijke vergrootingen kan nu ruim het dubbele aantal geborgen worden. Opmerkelijk is de hooge dunne Marathon-obelisk, welke als verticaal accent het overwegende horizontalisme in evenwicht brengt.

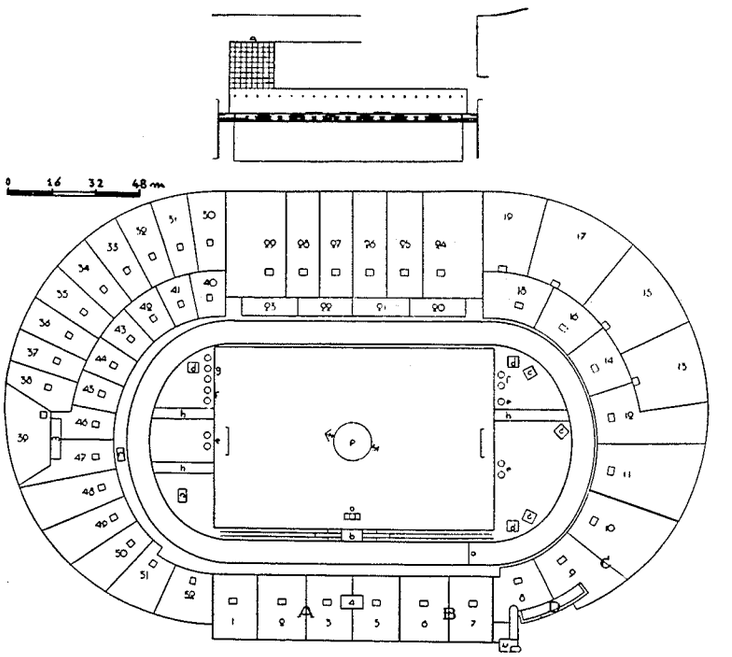

SEZIONE DELLA CURVA

SEZIONE TRIBUNA PRINCIPALE

TRAP NAAR DE RADIO-CABINE

Boven: de tribune op het Oosten. Tweede verdieping met hal voor het publiek
Beneden: Plattegrond, algemeen overzicht
A–B. Hoofdhelling. A. Plaats voor de genoodigden. 4. Plaats voor den President. B. Plaats voor de journalisten. C. Plaats voor de sportbeoefenaars. D. Radiostation. 20–23. Tribunes. 24–29. Plaatsen aan de oostzijde. 30–39. Staanplaatsen. b. Post voor het verspringen. c. Post voor het hoogspringen. d. Post voor het polstokhoogspringen. e. Post voor het discuswerpen. f. Post voor hamerwerpen. g. Post voor het kogelstooten. h. Post voor het speerwerpen. m. Aanwijsbord. n. Monding van den ingangstunnel naar het terrein. v. Hordenloop. o. Podium. u. Toren.
Doorsnede over de halve cirkels
Doorsnede over de hoofdtribune.

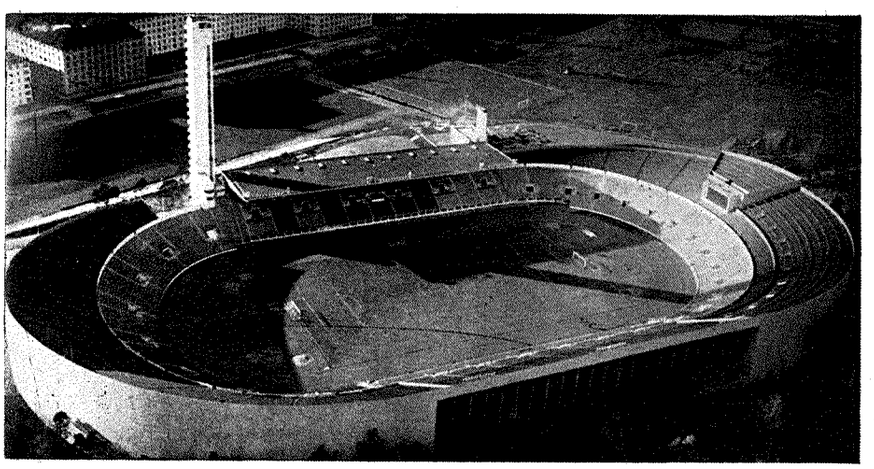

AFBEELDINGEN UIT „COSTRUZIONI"

HET GROOTE STADION VOOR 62000 PERSONEN TE HELSINGFORS

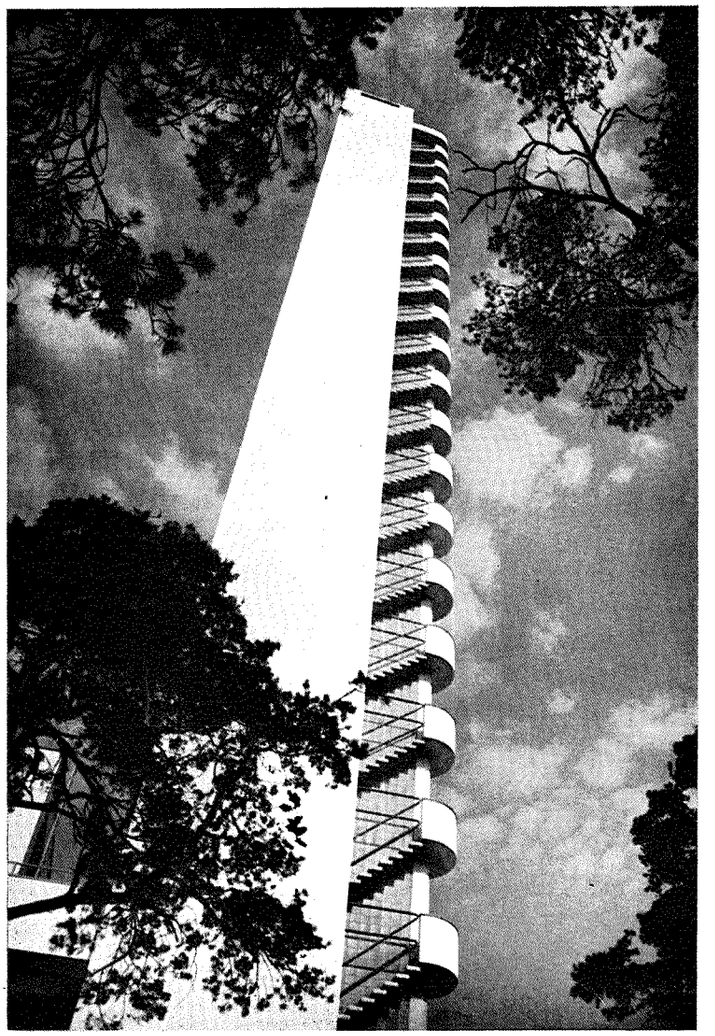

DE 72 M. HOOGE MARATHONTOREN

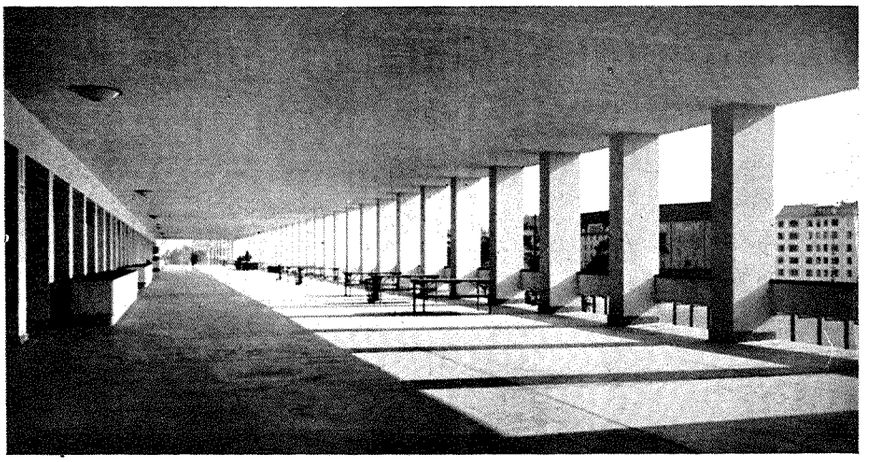

AFBEELDINGEN UIT „COSTRUZIONI"

BOVENPORTIEK VAN DE OOSTELIJKE HOOFDTRIBUNE

„WASSENAARS TOEKOMST".

Door zijn ligging heeft Wassenaar een bijzondere taak. Rijk gezegend met natuurschoon, gunstig gelegen tusschen het centrum 's-Gravenhage, en Leiden, de stad der wetenschap, is Wassenaar voorbestemd tot ontspanningsoord in den meest verheven zin.

Daaraan is weinig gedacht, de gemeente was een streek voor landgoedbezitters, met wat dorpelingen oostwaarts van een schilderachtig bedehuis; overigens vergeten plek; al klinkt Wassenaars naam roemrijk door Nederlands historie.

Wassenaars buitenplaatsen werden echter verkocht en ... verkaveld tot bouwperceelen. Eerst moesten de stukken groot blijven en daardoor duur.

Geen werklieden, geen kleine burgers mochten er wonen: die maken de belasting hoog! De belasting moest laag blijven! Steeds meer profiteurs kwamen daar op af: kleiner en kleiner werden de bouwterreinen, dank zij het slappe gemeentebestuur, of liever het door belanghebbenden aangevulde gemeentebestuur, want grondspeculanten

lieten zich de verkiezing tot raadslid gaarne, via de politieke partijen, welgevallen.

De gevolgen bleven niet uit: Wassenaar werd speculatie-object en een der medewerkers teekende een bebouwingsplan voor 500.000 inwoners!

Van natuurschoon zou dan geen sprake meer kunnen zijn; dat is duidelijk. De gemeente nam de in volle vrijheid aangelegde wegen over, hetgeen groote kosten aan hernieuwing en verbetering ten gevolge had. Ook een electrische centrale werd daarbij overgenomen, compleet met den Directeur, die gemeentewerken erbij kreeg. (De centrale werd gesloten).

Rioleering en behoorlijke trottoirs ontbraken. Wat hier allemaal geprutst is, 't zou een te breedvoerig verhaal vereischen. Gelukkig is een nieuw uitbreidingsplan ontworpen dat slechts een aanwas van 22.000 zielen plaats kan bieden. Men zal zich nu in hoofdzaak bij de dorpskern moeten vestigen.

Het nieuwe project gaat echter niet ver genoeg; in de nabije toekomst zal op de nog over zijnde buitens en enkele verspreide terreinen een bouwverbod moeten rusten, opdat Wassenaar aan zijn bovenvermeld doel zal kunnen beantwoorden. Het wordt tijd dat een program voor de naaste toekomst wordt vastgesteld, dat — te beginnen in het uiterste zuiden — zou kunnen zijn als volgt:

1. Een wandelweg van het „Huis ten Bosch" door de weiden achter het buiten „Reigersberg" naar het park „Marlot".
2. Het terrein tegenover „Reigersberg" bestemmen voor buitencafé met park en door landelijke brug over het aardige water verbinden met het „Haagsche Bosch".
3. Een wandelweg van het begin van den Waalsdorperweg af langs den boschrand naar de spoorbaan der Z.H.E.S. westwaarts volgende deze baan naar den achterweg, doorgaande over de „Roggewoning" naar den ontworpen verkeersweg Scheveningen—Katwijk enz.
4. Het dempen van de sloot langs den Rijksstraatweg vanaf den tunnel voor wielrijders af tot aan de Zijdelaan (kant van Marlot) ter verkrijging van een goed rijwielpad en een wandelweg. De leelijke nieuwe bruggen vervallen dan tevens en het oude brugje naar de school in Marlot kan verplaatst worden naar het terrein onder 1. genoemd.
5. Een doorgang te maken voor wandelaars rechts van den grooten boog van het Viaduct. De koffietentjes voldoende naar rechts te verplaatsen zoodat ze geen hinder meer opleveren voor voetgangers.
6. Links van genoemde boog nieuwe doorgang voor wielrijders en voetgangers, de trambanen door nieuwe doorgangen doorvoeren.
7. Het houten geval „Halte Wassenaar" sloopen en beneden te plaatsen in rustig landelijk karakter, boven een luchtige abri van staal en glas.
8. De buitenplaats „Langenhorst" voor het publiek openstellen, met wandelweg achter „Persijn" om naar de Van Bommellaan en het Kerkehout.
9. Van het landelijk herbergje „Klaas van der Velde" een wandelweg over de „Zijde" naar Voorburg—Leidschendam.
10. Aan beide zijden der spoorbaan vanaf de herberg onder 9 genoemd een wandel- en een rijwielweg naar de Laan van Nieuw Oosteinde.
11. Een wandelweg tegenover de klein Persijnlaan naar den Hogeweg (is reeds aanwezig, doch nog afgesloten), met vertakking naar de Teylingerhorstlaan achter „Wittenburg" om. Deze weg staat dan tevens in verbinding met de Zijdeweg door de z.g. Dennenlaan. Een zelfde weg van de Teylingerhorstlaan naar de Kerkeboschlaan over een bestaande weg naar de tuinmanswoning aldaar.
12. „Eikenhorst" ongerept laten, evenals de andere buitenplaatsen in elk geval voor verkaveling behoeden en de groote op bepaalde tijden voor het publiek openstellen, z o n d e r b e t a l i n g.
13. Het bestaande wandelpad, rechts van den Rijksstraatweg, van het viaduct af doortrekken tot aan Den Deyl.
14. Van het Kerkehout af een wandel- en rijweg naar het gemeentehuis van Leidschendam.
15. Een weg van het Kerkehout naar de Raaphorstlaan achterom het Dierenpark, opnemende de landelijke wegen ter plaatse.
16. De Duivenvoordschelaan, voerende naar Voorschoten, openstellen voor wandelaars en wielrijders.
17. Een wandelweg langs de boschpartijen van „Raaphorst" naar de Papelaan. Raaphorst eenige weken per jaar gedeeltelijk openstellen voor het publiek, overigens bestemmen als natuurreservaat. Het huis „Raaphorst" inrichten als museum in verband met het reservaat en de historie van het landgoed.
18. Van de Papelaan af achter de bebouwing ter plaatse en die van Den Deyl een wandelweg naar den Rijksstraatweg.
19. Voorbij Den Deyl links van den Rijksstraatweg een wandelpad naar de Haagsche Schouw. De leelijke bouwsels opruimen en de terreinen beplanten in aansluiting op de weiden en laaghoutcomplexen.
20. Een wandelpad van den doodloopenden weg in het Z.W. van de Kieviet naar den Duinlustweg en naar de Golfbanen. Langs de bosschen naar de Buurtweg ter hoogte van de buitenplaats „Voorlinden". Naar het Noorden doorloopend, met brugje over de Zanderijvaart, tot in Duinrel, waardoor tevens de Jagerslaan een tweede toegang krijgt.
21. Backershagen en Duinrel gedeeltelijk openstellen voor het publiek, de sportvelden aan den Katwijkschenweg in een sportpark veranderen zoodat een beter geheel wordt verkregen met de bosschen ter eener- met de weiden ter anderzijde. Het park „Rijksdorp" op enkele uitzonderingen na niet verder bebouwen, alles slechts afronden en verder als park inrichten.

Al deze wandelwegen zijn noodig om Wassenaar en omstreken tot volle ontplooiing te brengen, om het schoone der natuur onder het bereik van een ieders oog te voeren. Volstrekt geen weelde; maar plicht voor een volk dienende staat.

En de kosten?

Een leening op langen termijn, met het recht tot vroegere aflossing, rentende 2½ % met 1 % aflossing.

Het Rijk betaalt 1½ %, de steden Rotterdam, Den Haag en Leiden samen 1 %, terwijl Wassenaar, Voorschoten en Leidschendam 1 % opbrengen.

Het verhuren van sportvelden, verkoopkiosken enz. zal mede nog wat opbrengen waardoor een deel der onderhoudskosten kan worden bestreden, kosten die overigens ten laste der gemeente komen, voorzoover wegen en werken op grond van deze gemeenten liggen. Met de betrokken gemeenten zal overeenstemming moeten worden bereikt in zake het onderhoud dat in één hand zal moeten zijn.

Schenkingen van terrein en geld zijn zeer welkom en zelfs een plicht voor de met aardsche goederen ruim gezegenden.

Wenschen voor directe uitvoering geschikt:

1. Eenige dwarsverbindingen, uitsluitend ten behoeve van wandelaars, tusschen de veelal lange lanen en wegen waaraan reeds is gebouwd. Complex ten westen van de Laan van Koot verbinden met de Wittenbrug ter hoogte van de school aan de Bloemcamplaan, enz.
2. De Backershagenlaan ter plaatse van de trambaan dubbel maken en doortrekken naar de Prinseweg. Hiertoe de voortuinen in te korten en een blok huizen weg te breken.
3. Het park rondom het raadhuis verbinding geven met de Pauwlaan. Plantsoen en tuinpartijen in zijn oorspronkelijken luister herstellen, voorzoover dit heden nog mogelijk is, aanvulling van de verzameling vazen en beelden, deze goed te onderhouden en behoorlijk recht te plaatsen.
4. Trambaan in de van Zuilen van Nyeveltstraat doorstraten, rails om de lus verwijderen, de Schev. Brug vernieuwen, de Brug met de wespentaille verbeteren, enz.
5. Hoofdwegen met parkaanleg en parken op het nieuwe uitbreidingsplan aangegeven ten spoedigste uitvoeren, daarvoor is materiaal en werkkracht beschikbaar. Eveneens het aanleggen van een kerkhof in zoo grooten opzet, dat ook de omliggende steden daar in bepaalde gevallen gebruik van kunnen maken als eere-begraafplaats voor hun beste zonen.
6. De R.K. kerk aan de Kerkstraat een rechtstreeksche verbinding geven met de Storm van 's-Gravesandeweg, waardoor deze kerk in de as van die straat komt.
7. Om de N.H. kerk alles laten zooals het thans is, de huizen eventueel te verbouwen in passende stijl en de groenstrook tot aan den Storm van 's-Gravesandeweg voorzien van wegen en paden voor wandelaars en wielrijders, met een enkele rijweg, in de richting van den ingang van Duinrell. De Berkheydestraat en een

gedeelte van de Zuilen van Nyeveltstraat grenzen door middel van lage hagen aan het kerkpark, of den kerkbrink, die hierdoor ontstaat.

8. Sport- en speelvelden, open en overdekte bad- en zweminrichting, een behoorlijke concertzaal; opruimen van krotwoningen, bevordering van den bouw van arbeiderswoningen door particuliere bouwondernemingen, rioleering in het park de Kieviet maken, enz. Electrische kabel voor licht- en krachtstroom leggen in de Katwijkschenweg, opdat de boeren en de tuinders daar uit hun afzondering worden verlost!
9. Alle vrijstaande garages in te kleine achtertuinen weren, tegenover de R.K. kerk „De goede Herder", gesloten bebouwing toepassen van flinke voor- en zijtuinen, de meerdere opbrengst van den grond storten in het fonds voor onderhoud van wegen en parken in deze gemeente. Voor het zelfde doel alle bouwterreinen gelegen aan of tusschen parken of groenstroken 25 % hooger te verkoopen.
10. Ingang Kerkehout en de Wittelaan verbeteren, oudere perceelen afbreken en de nieuwe rooilijn langs de Rijkstraatweg ten minste 5 m achteruit te projecteeren en de beide ingangen te verbreeden tot 12 m. Hiertoe te geraken door afbraak der villa hoek Wittelaan en een stuk boschterrein te gebruiken bij den ingang Kerkehout. In de buurtschap Kerkehout een vereenigingsgebouwtje stichten ten behoeve van deze wijk, sportvelden uitbreiden waardoor ook andere takken van sport kunnen worden beoefend en het geheel een sportparkje wordt. Een wandelweg om en door dit park, in verbinding brengen met den weg genoemd onder 14 en 8.

Het spreekt vanzelf dat veel aandacht moet worden geschonken aan de beplanting van de nieuwe wegen en paden, dat zooveel mogelijk opgaand hout moet worden gespaard, doch breken met de dweepzucht om boomen te sparen, welke naar den letterlijken zin in den weg staan.

De waterpartijtjes nabij de Hugo de Grootstraat en de Adriaan Paauwstraat dempen en vervangen door een stemmig pleintje waar kinderen ongestoord kunnen spelen onder schaduw gevende boomen. Alle pietluttige plantsoentjes op dezelfde wijze beplanten in aansluiting met de omgeving.

Binnen de dorpskern terrein beschikbaar stellen voor bebouwing met onder- en bovenwoningen en flats, de hoogte dezer gebouwen in den regel ca. 12 m. Deze blokken niet aan de achterzijde tegen over elkaar plaatsen, voorts tusschenruimten onderling op ten minste 12 m te houden.

Het doortrekken van den strandboulevard van Scheveningen naar het Wassenaarsche Slag is gewenscht, deze kan dan gebruikt worden voor autobaan enz. en uiteraard voor alle verkeer. Een eenvoudig badhuis aan het Slag zou dan het einde van dezen weg kunnen accentueeren.

Terreinen voor kerken, vereenigingsgebouwen, scholen, badinrichtingen enz. moeten ruim zijn, zoodat deze bouwwerken een architectonisch middelpunt vormen van de wijk waarin ze staan. Dat op deze terreinen geen winst zal mogen worden gemaakt spreekt vanzelf, beter nog stelt de gemeente hiervoor om niet beschikbaar en belast zij zich met het onderhoud van de buiten zichtbare deelen. Reeds bestaande openbare gebouwen moeten tot dat doel worden vrijgemaakt van hinderlijke belendingen.

Hagen en hekwerken langs wegen en straten zullen alleen in zeer bijzondere gevallen worden toegestaan, in den regel zal een lage steenen rand de voortuinen van den openbaren weg scheiden, lage breede hagen alleen aan de zonzijde van straat of weg.

Brievenbussen en huisnummers op eenvoudige wijze aanbrengen en plaatsen. Verkoop- of verhuurborden mogen evenmin als reclameplaten worden aangebracht in het landelijk deel dezer gemeente, daaronder te verstaan alle villaparken en villawijken in den ruimsten zin. Voor verhuur en verkoop zijn doelmatig gelegen particuliere woningbureaux aan te wijzen; voor reclame is de courant.

Verontreiniging van boschpartijen, wegen en andere terreinen met afval, papier, doozen enz. is ten strengste verboden. Propaganda bij volksstemmingen enz. zal door het gemeentebestuur worden geleid en uitgevoerd worden in overleg met den politieken leider ter plaatse.

J. DE HAAN, Architect.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

Op grond van artikel 1 der Verordening No. 41/1941 van den Rijkscommissaris voor het Bezette Nederlandsche Gebied, is benoemd tot Gemachtigde voor de Haarlemsche Architectenvereeniging „Lieven de Key" te Haarlem, de Heer B. Boezeman, Scheveningschelaan 115 te Den Haag (Kijkduin).

Van de ledenlijst zijn de namen van de volgende architecten afgevoerd:

Wegens het bereiken van hoogen leeftijd: de Heer E. Buurke, te Scheemda, Stationsstraat 48.

Wegens verandering van beroep: de Heer J. G. Hess, te Arnhem, Laan van Klarenbeek 65.

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 4 JULI 1942 NUMMER 27

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

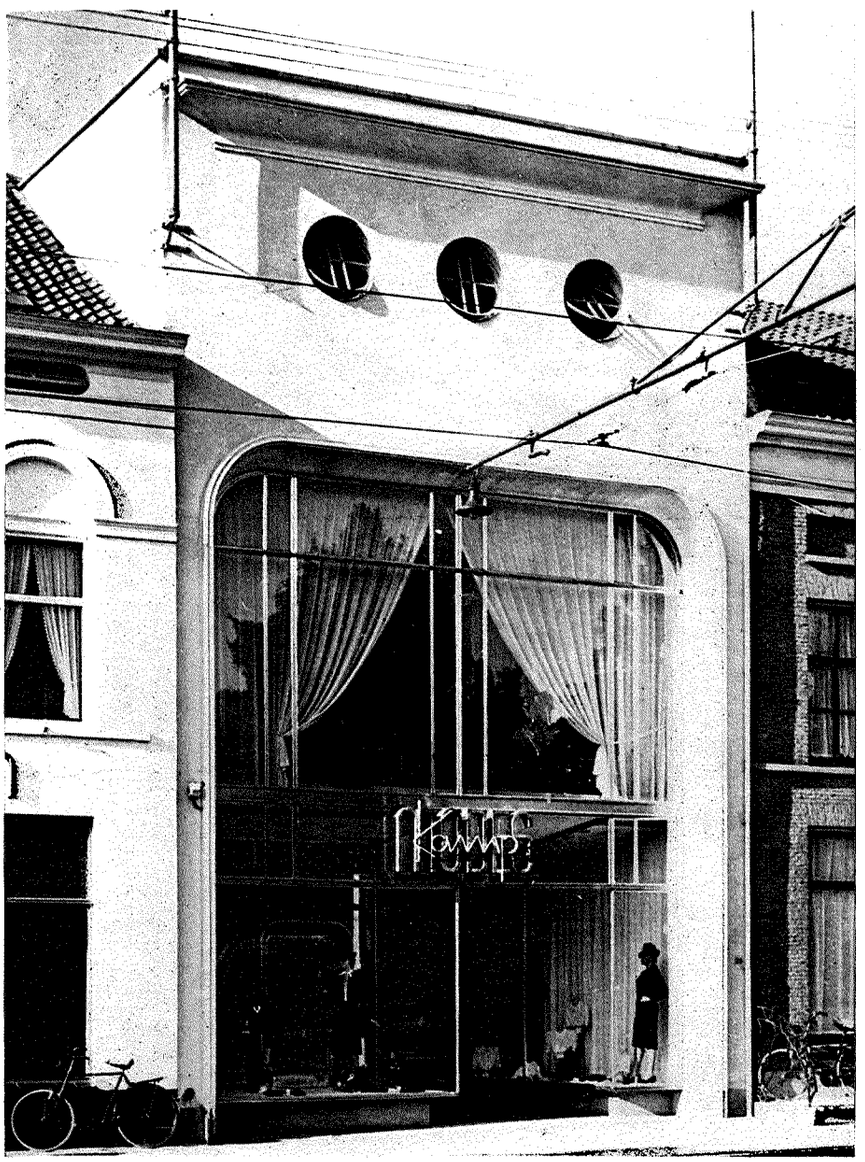

FOTO ARCHIEF ARCHITECT

MODEHUIS KAMP TE ARNHEM
ARCHITECT FRED. M. A. BRONS.

Na den schouwburgbouw kreeg de architect Fred. M. A. Brons te Arnhem opdracht voor den bouw van een modehuis. Ondergeteekende zocht daarvoor uit een bestaand pand gelegen aan de Jansbinnensingel te Arnhem, wel bekend om zijn prachtig aangelegde plantsoenen met zijn groote fonteinen gelegen te midden van de twee groote verkeersaderen Jansbuiten- en Jansbinnensingel, de doorgangswegen van Noord-Holland en Utrecht naar de Geldersche Achterhoek, Nijmegen en het Zuiden van ons land.

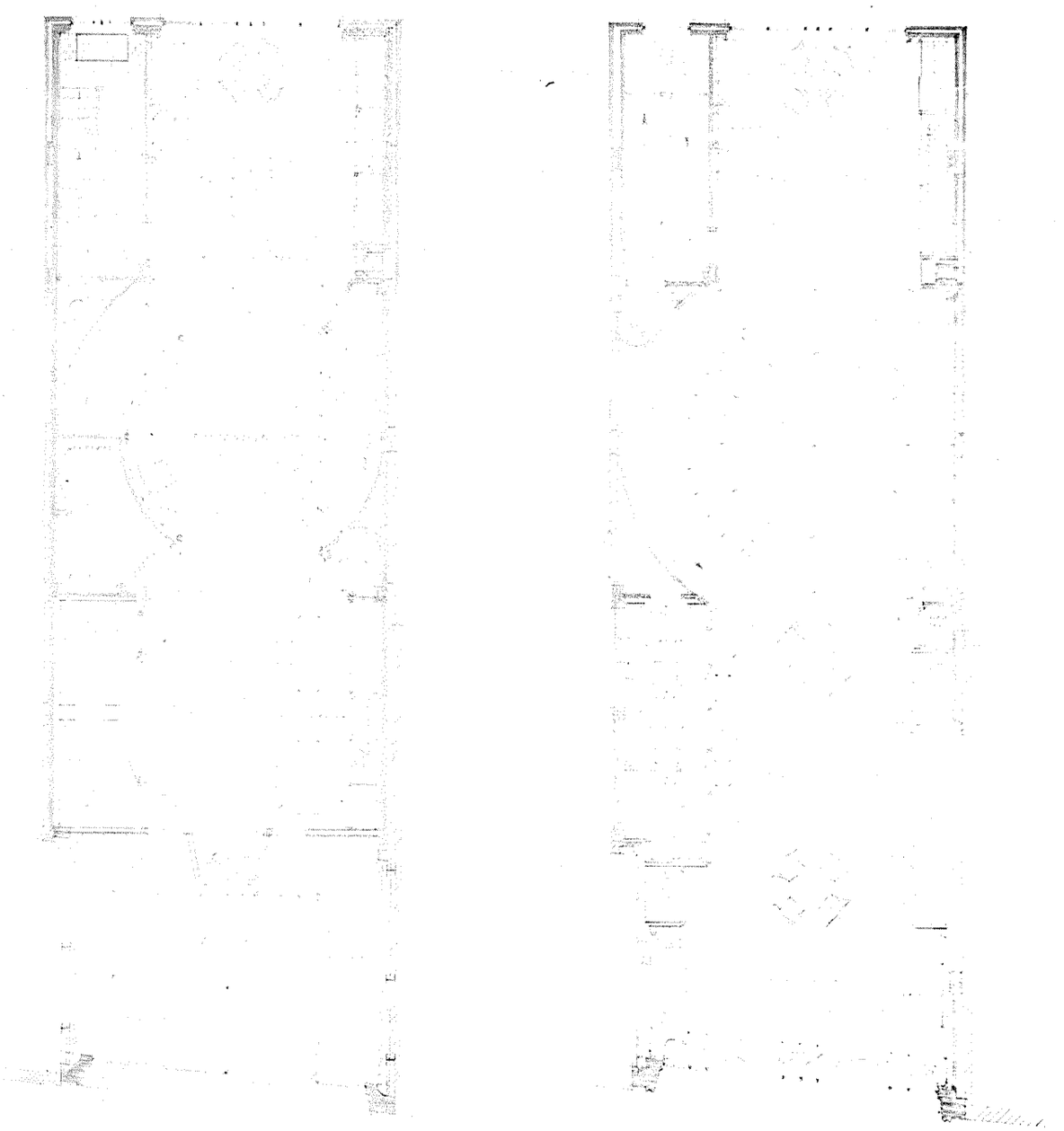

PLATTEGROND BEGANE GROND EN VERDIEPING. SCHAAL 1 À 150
MODEHUIS KAMP TE ARNHEM ARCHITECT FRED. M. A. BRONS

De Jansbinnensingel waar voorheen groote heerenhuizen stonden met hun groote achtertuinen, was een zeer deftige stand.
Langzamerhand nam het verkeer in dergelijke mate toe, dat men overging tot het éénrichtingsverkeer over deze twee singels. Voor bewoning werd het er niet rustiger op, zoodat menigeen elders ging wonen en de winkelstand aldaar toenam.
Vanaf het station naar het Velperplein, wel bekend door het aanliggend oude café „Musis Sacrum" thans „Rotonde", was de verbinding over den Jansbinnensingel het kortste.
Uit dien hoofde koos ondergeteekende een pand aan den Jansbinnensingel, om aldaar een modehuis te bouwen, omdat daar reeds verscheidene goede winkelpanden aanwezig waren, dat het zou liggen aan één der verkeersaderen door Arnhem, dus voor een ieder bereikbaar, ook voor die per auto door Arnhem kwamen, en ten slotte dat voor velen het rustig winkelen, mede door de breede trottoirs langs dien singel, een aangenaam genot is.
Ondergeteekende wenschte dan ook een pand voor Arnhem met een aparte sfeer, de mode te dienen, alwaar de nieuwste creaties der buiten- en binnenlandsche modehuizen getoond zouden kunnen worden.
Ongetwijfeld meen ik dat de architect volkomen de bedoeling en opzet begrepen heeft, en met zijn architectonische scheppingsgeest een modepaleis tot stand heeft gebracht, dat volkomen beantwoordt aan zijn doel.

M. KAMP.

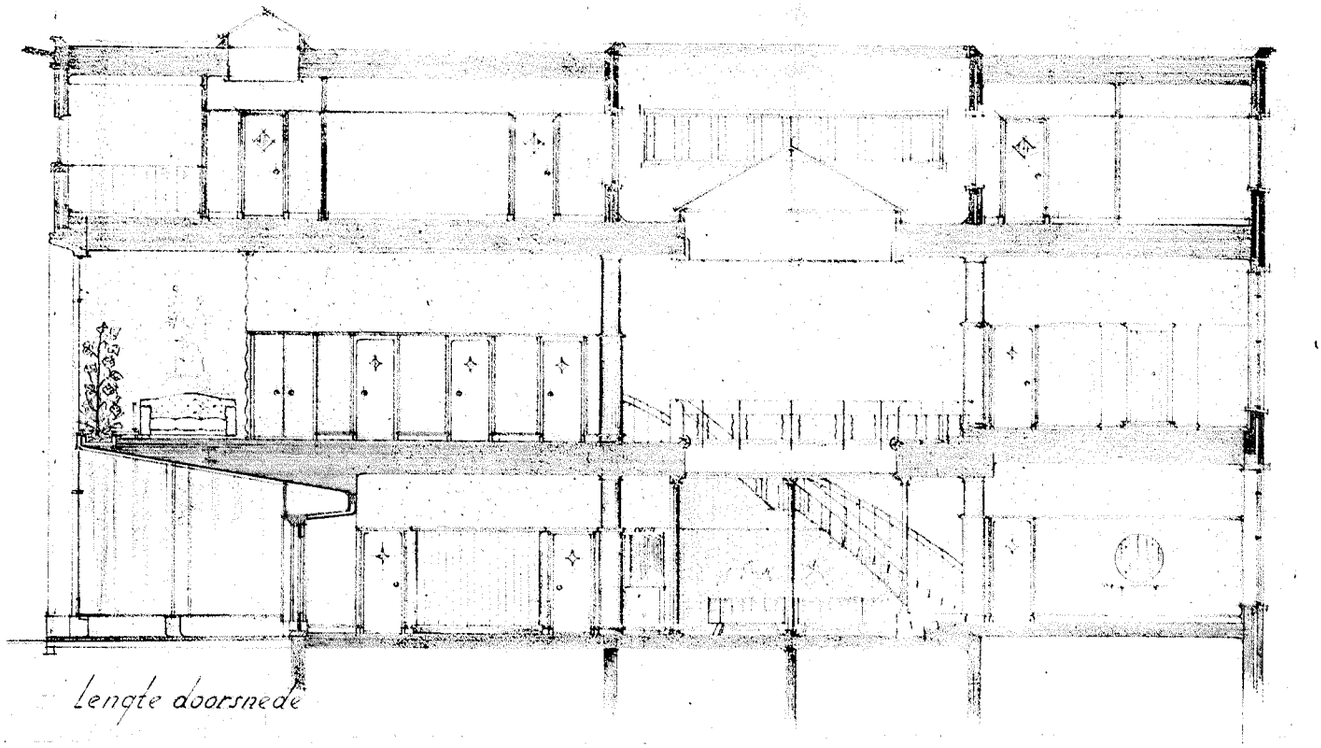

LENGTEDOORSNEDE SCHAAL 1 À 150

MODEHUIS KAMP TE ARNHEM

ARCHITECT FRED. M. A. BRONS

TECHNISCHE TOELICHTING DOOR DEN ARCHITECT.

De beganegrond bevat:

Een ruim portiek met een zeer overzichtelijke etalageruimte en een duidelijk opvallende ingangsdeur tot het modehuis.

Hierachter bevinden zich een afdeeling blouses met links twee paskamers waartusschen een etaleerruimte en rechts een glazen blousenkast. In het midden van deze kast de deuren bezet met spiegelglas.

Links van de paskamer aansluitend een cassa met bureau en een inpakruimte, en rechts aansluitend aan de blousenkast een glazen vitrine.

In het midden een cirkelvormige afdeeling voor galanterieën met links een royale trap naar de 1ste verdieping. Dit middengedeelte ontvangt zijn licht van boven van een aldaar geprojecteerde lichtlantaarn.

Tegen den trapwand staat een lage glazen vitrine en aan de tegenovergestelde zijde over den geheelen cirkelvormigen wand een kast voorzien van schuifladen met klepjes.

Naast deze kast is geprojecteerd een ruimte voor een telefooncel.

Achter de galanterieafdeeling bevindt zich een hoedenafdeeling, aan de rechterzijde voorzien van een hoedenkast, van onderen gesloten en van boven met glazen deurtjes. De middelste deurtjes voorzien van spiegelglas (verlicht). Aan de tegenovergestelde zijde ronde spiegels met draaibare zijspiegels.

Naast de hoedenafdeeling is een trappenhuis ontworpen naar den kelder en naar de 2de verdieping in verbinding met beganegrond en 1ste verdieping.

De 1ste verdieping bevat:

Een afdeeling japonnen met aan de voorzijde een reserve paskamer, door middel van een gordijn van de afdeeling te sluiten en bestemd o.a. voor bruidskleeding.

Links van deze ruimte staat een bank en rechts tegen den wand een groote ronde spiegel.

In de japonnenafdeeling zijn geprojecteerd drie paskamers en aansluitend een hangkast, aan de tegenovergestelde zijde japonnenkasten, waartusschen spiegels over de volle hoogte. Naast deze kasten is een ruimte voor een telefooncel.

Rechts in het cirkelvormig gedeelte is een etaleerruimte ontworpen.

Achter het middengedeelte bevindt zich de mantelafdeeling, waarvan aan de rechterzijde mantelkasten en links een verlichte spiegel over de volle hoogte.

De 2de verdieping bevat:

Een privé- en een bediendenkantoor, een ruimte voor archief, expeditie en ontvangst goederen, atelier voor hoeden en kleedingmagazijn en cantine.

Zoowel op den beganegrond als 1ste en 2de verdieping zijn toiletten aangebracht.

Uitvoering.

Voorgevel.

De pui en etalageramen zijn geheel samengesteld uit koperen profielen. De gevel is behandeld met crèmekleurige Cullamix, terwijl plint en vloer van het portiek zijn uitgevoerd in lichtgroen „Artistone". De winkeldeur met omlijsting eveneens geheel in koper, maakt tusschen de geheele glaspartij van de achteretalage een chique

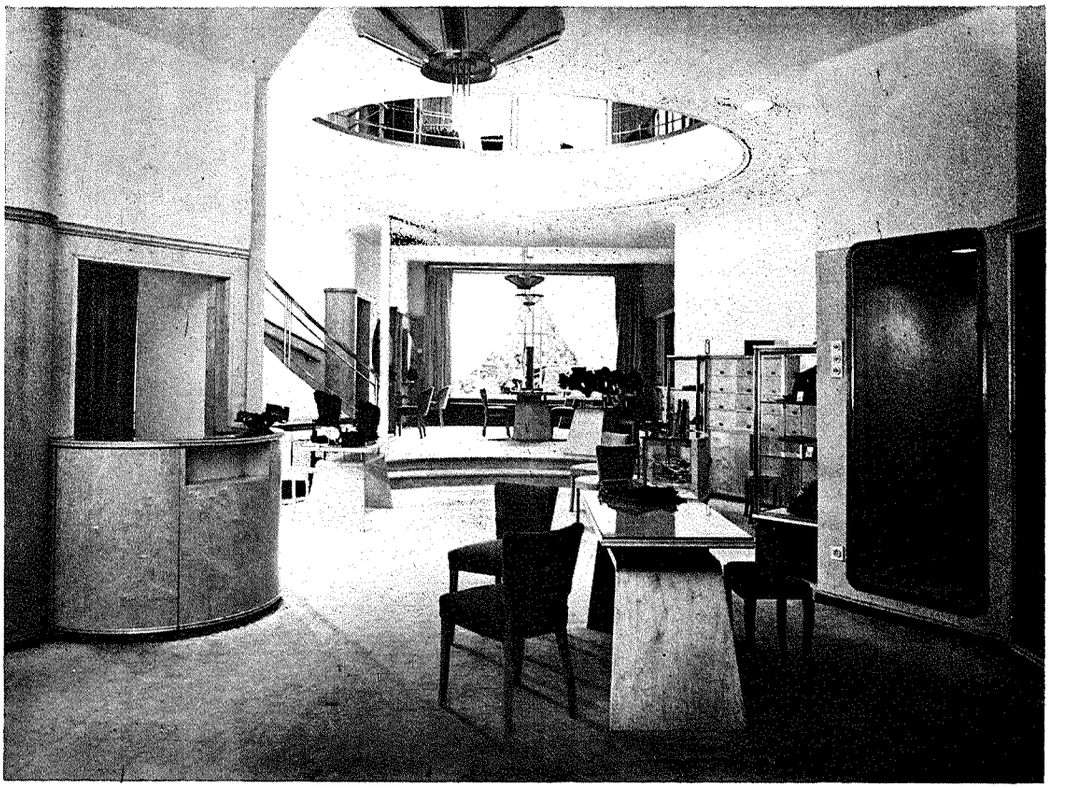

BEGANE GROND

FOTO ARCHIEF ARCHITECT

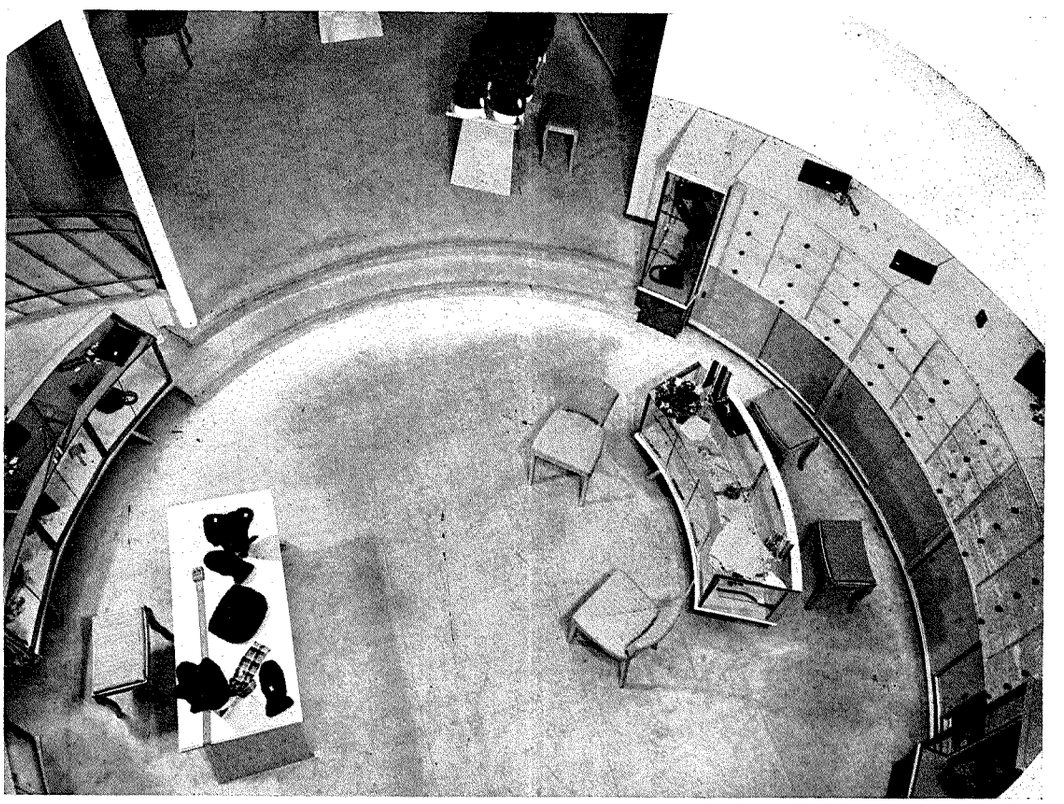

BLIK IN DE ROTONDE

FOTO ARCHIEF ARCHITECT

MODEHUIS KAMP TE ARNHEM.

ARCHITECT FRED. M. A. BRONS

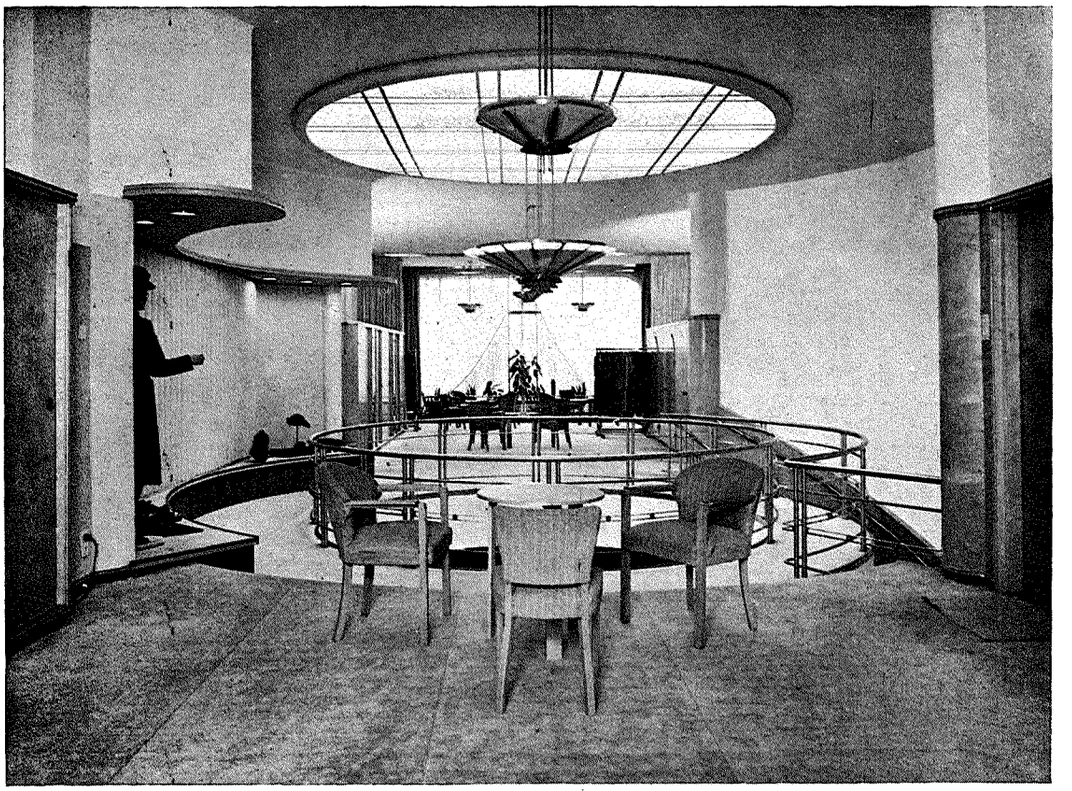

1E ETAGE

FOTO ARCHIEF ARCHITECT

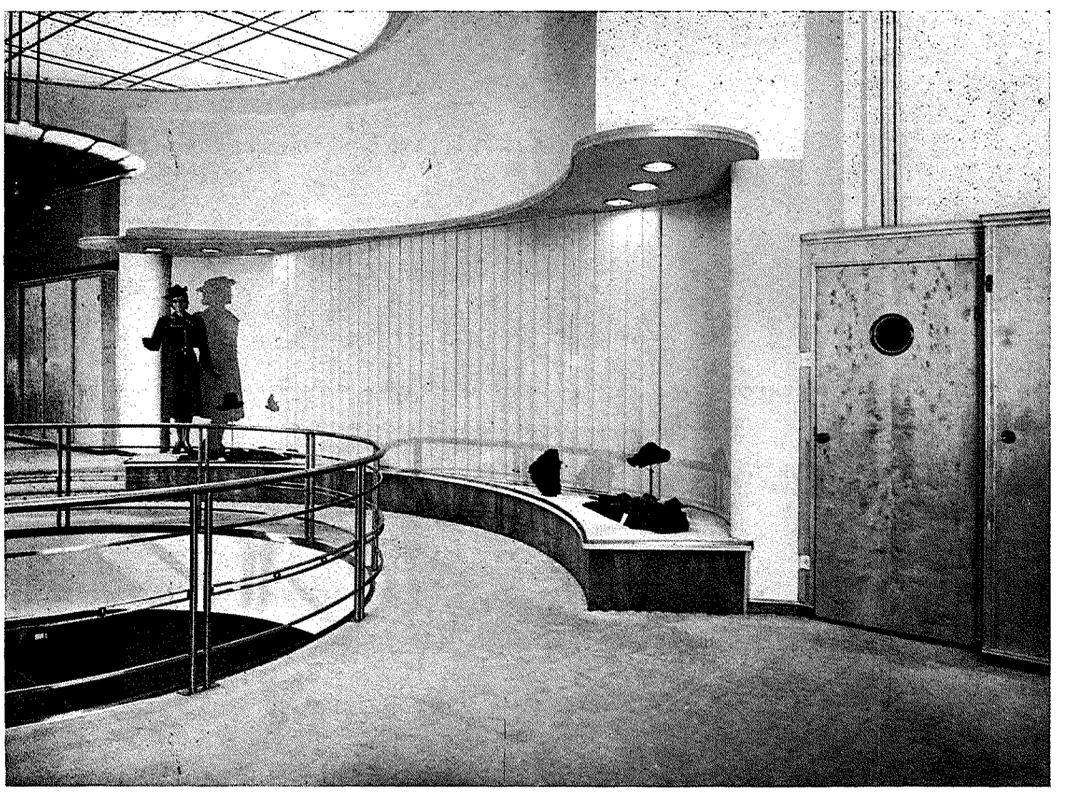

OMGANG OP DE 1E ETAGE

FOTO ARCHIEF ARCHITECT

MODEHUIS KAMP TE ARNHEM.

ARCHITECT FRED. M. A. BRONS

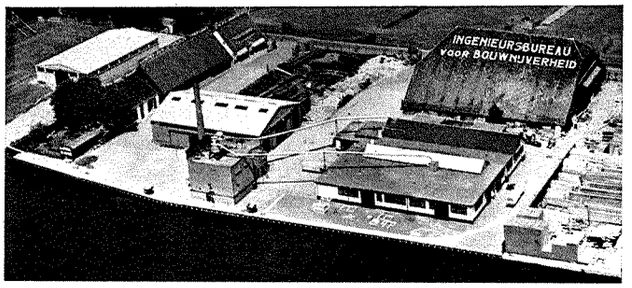

N.V. INGENIEURS-BUREAU VOOR

BOUWNIJVERHEID

KANTOOR, TIMMERFABRIEK EN OPSLAGTERREIN

OEGSTGEEST TELEF. LEIDEN 20341 (2 lijnen)

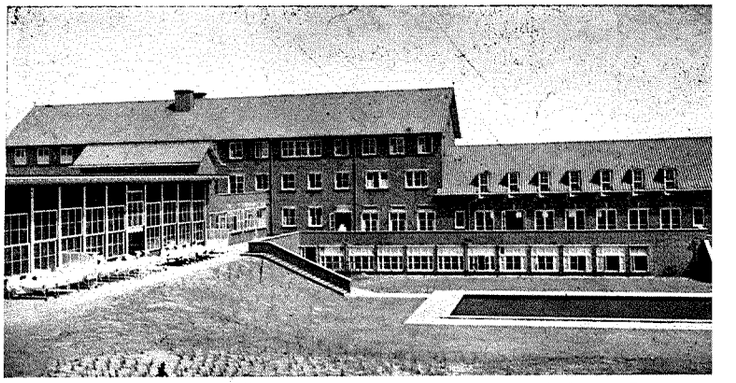

Bouw- en Gew. Beton-Werken

volgens nauwkeurig werkplan in zeer korten tijd

DERIAZ VLOERVERWARMING

chauffage par le sol Dériaz

uitgevoerd :

HOOGE RAAD	**'s Gravenhage**
RAADHUIS	**Haarlem**
VAN MIERLO'S BANK	**Breda**

Aesthetisch, Hygiënisch, Comfortabel

HERINGA & WUTHRICH

HAARLEM

GEEN OLIEVERF MEER?

Dan sauswerk, dat aan de hoogste eischen voldoet, met de bindmiddelen

QUELLOSE- in poeder

SCHILDERSLIJM-M-

in pasta

VERKOOPCENTRALE

W. A. Scholten's Fabrieken

Afd. Lijm- en Verfproducten

FOXHOL (Postbus 2, Hoogezand)

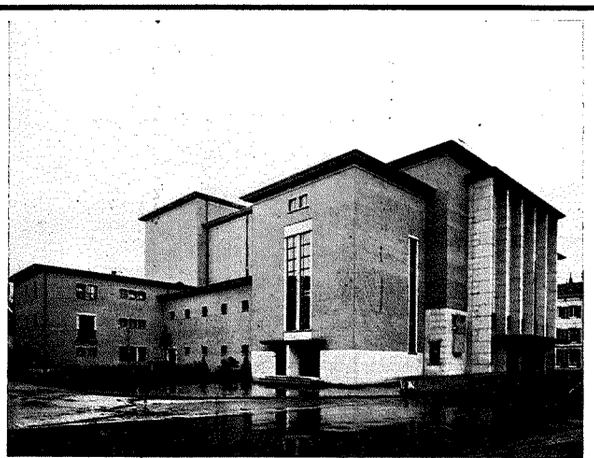

WIJ ISOLEERDEN DE STADSSCHOUWBURG TE ARNHEM · ARCH. F. M. A. BRONS
2200 M² MEVRIET GEM. DIK 12 cM GESTORT OP HET DAK
3500 M² MEVRIET DIK 3 cM IN PLATEN

MEVRIET

DE ISOLEERENDE BOUWPLAAT
OOK IN HET WERK GESTORT

VOLUMEGEWICHT 0.567. WARMTEGELEIDINGSCOËFF. 0.077
GELUIDSABSORPTIE COËFF. BIJ 5 cM DIKTE EN 500 FREQ. 36 %

Bestrijding van Koude, Warmte,
Lawaai, Lucht- en Klopgeluid

VRAAGT DRUKWERKEN EN RAPPORTEN
GRATIS ADVIEZEN EN BEREKENINGEN
N.V. MEVRIET. LULOFSSTR. 75 DEN HAAG TEL. 112187 (3 LIJNEN)

indruk. Alle overige in 't gezicht komende gevels zijn uitgevoerd in grijskleurige metselsteenen met stalen ramen.

Interieur.
Alle in 't gezicht komende timmerwerken zijn uitgevoerd in gewaterd berkenhout met notenhouten plinten.
De achterwanden van de etaleerpodiums op beganegrond en 1ste verdieping bestaan uit geprofileerde smalle deeltjes bekleed met crèmekleurig kunstleer afgezet met dito smalle bandjes.
De paskamers, de wanden van reservepaskamer, de linkerzijde van hoeden- en mantelafdeeling en de binnenzijde van den trapwand zijn bekleed met bespanningsstof.
In elke paskamer zijn spiegels aangebracht met mat verlichte strooken.
De vloeren van beganegrond, verdieping, paskamers en etalagekasten zijn belegd met een beige tapijt, terwijl op de trap naar de 1ste verdieping een handgeknoopte looper is aangebracht van dezelfde kleur. Tegen de achter- en zijwanden van de etalages hangen crèmekleurige gordijnen. Het meubilair van tafels en stoelen is eveneens gewaterd berkenhout bekleed met lichtgroene bekleedingsstof voor stoelen en bank terwijl de bladen bestaan uit 2½ cm bruut glas.
De hekwerken van trap en rondom lichthof 1ste verdieping benevens het hang- en sluitwerk zijn uitgevoerd in koper.
Aan de voorzijde van de 1ste verdieping is over de geheele raambreedte geprojecteerd een bloembak gevuld met een sortiment van vaste planten.
Het raam aan de voorzijde is over de volle hoogte en breedte voorzien van een fijn gedrapeerde marquisette.
Voor afsluiting van de reservepaskamer is toegepast een met bloemen bewerkt crèmekleurig Fransch gordijn.

Electrische verlichting.
In het schuin gestelde plafond van de etalages zijn ingebouwd en regelmatig verdeeld 66 stuks spiegelreflectoren.
Deze spiegelreflectoren zijn ingebouwd in wit gespoten zinken cylinders voorzien van spelringen.
Voor het ondiepe gedeelte van het plafond, dus aan de voorzijde, 31 cornalux lampen met louvres.
Voor verlichting van het schuine plafond is aan de achterzijde aangebracht een lichtkoof met 50 cornalux lampen.
In de paskamers is een combinatie gemaakt van direct en indirect licht. Voor het plafond spiegelreflectoren, en voor de spiegelverlichting „philinea" lampen, geplaatst in een nis met rond bijgewerkte wanden en bovenrand.
In het plafond van beganen grond rondom de opening van de lichthal zijn straalsgewijze spiegelreflectoren ingebouwd van onderen voorzien van gematteerd glas, afgezet met koperen bandjes. Op dezelfde wijze is verlicht het etaleerpodium op de 1ste verdieping in een luifel daarboven. De etaleerruimte op beganegrond en vitrine worden aan weerszijden verlicht door ingebouwde lichtkoven.
De lichtlantaarn is aan de onderzijde voorzien van een legraam bezet met gefigureerd glas. Daarboven zijn aangebracht zeven emaille reflectoren.
Voor algemeene verlichting van beganegrond en 1ste verdieping zijn lichtornamenten ontworpen groot 70 cm diameter.
Het glas is kegelvormig bewerkt, in champagnekleurig opaline, en afgewerkt met metaalonderdeelen van goudbrons.
Het groote ornament onder het legraam heeft een diameter van 1.50 m, uitgevoerd in champagnekleurig gedecoreerd opalineglas, de metaaldeelen als voren.
De verlichting van vitrines bestaat uit gematteerde buislampjes, aan de voorzijde afgesloten met metalen bandje.
Ter hoogte van het kalf aan de voorzijde is een neonverlichting aangebracht „Modes Kamp" waarvan Modes in koper en Kamp in neonverlichting is uitgevoerd.

Centrale verwarming.
Het geheele gebouw wordt centraal verwarmd. In de kelder zijn twee Rainchon ketels opgesteld n.l. één voor het stoken van steenkool en de andere speciaal voor hout, met een kleine zuigtrekventilator met motor.
De radiatoren bestaan uit een combinatie van plaat- en ledenradiatoren.
De geheele installatie is geïsoleerd met wolviltschalen.

De hoofdaannemer van den bouw was de heer H. Rood uit Deventer, wien een woord van lof toekomt voor de wijze waarop hij in een record tijd van slechts 100 werkbare dagen het bestaande pand gedeeltelijk gesloopt en het nieuwe pand heeft opgebouwd.
De onderaannemers waren resp. voor:
De koperwerken J. A. van Loon, Arnhem.
De betimmeringen en meubels N.V. Michels, Amsterdam.
De bespanning en gordijnen Kon. fabrieken H. P. Mutters en Zn., 's-Gravenhage.
De tapijten N.V. Gebrs. van den Bergh, Oss.
De electrische installatie W. Riede, Nijmegen.
De centrale verwarming N.V. Verwarmings Mij Deerns, Arnhem-Nijmegen.
De isolatie J. de Boer en Co. N.V. Noord-Holl. Asbestfabriek, Amsterdam.
De speciale ornamenten van beganegrond, verdieping en lichthof Hiemstra-Evenblij, Voorburg.
De electrische installatie werd in samenwerking met het lichtadviesbureau van Philips te Eindhoven ontworpen.
De stalen ramen werden geleverd door De Vries-Robbé en Co. te Gorinchem.
De artistone door de N.V. Betonfabriek „De Meteoor", De Steeg.

FRED. M. A. BRONS, architect.

DE WEDEROPBOUW VAN DE STAD WAGENINGEN.

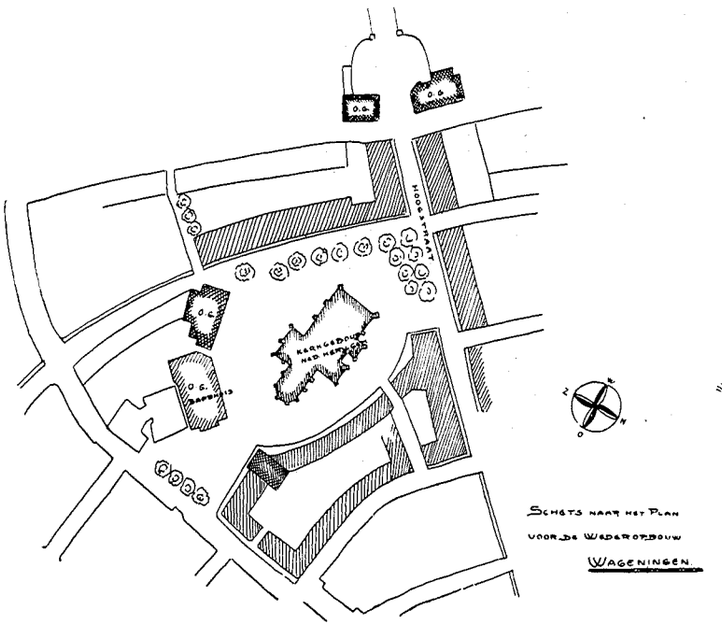

KERK TE WAGENINGEN MET OMGEVING, VOLGENS HET PLAN VOOR DEN WEDEROPBOUW

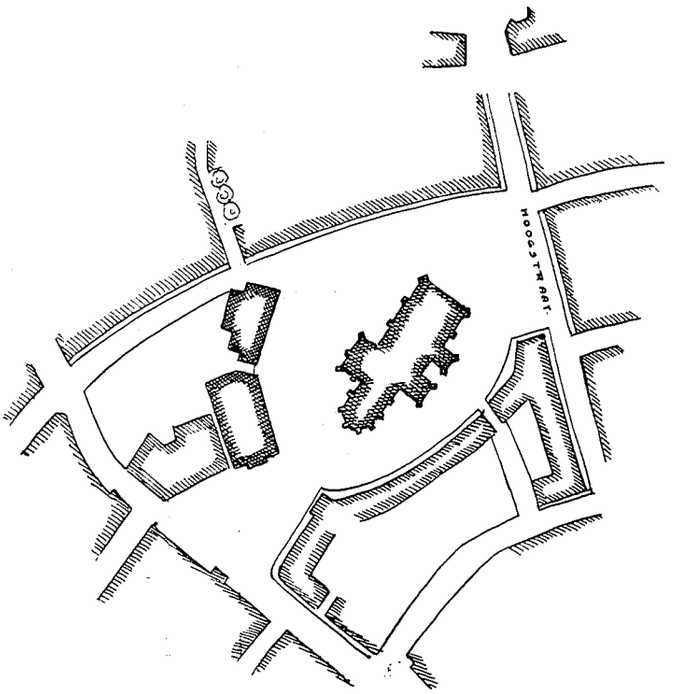

HETZELFDE PLAN ALS LINKS MET WEGLATING VAN DE HIEROP AANGEGEVEN BEPLANTING

Uit het verleden jaar ter inzage gelegde plan voor den wederopbouw van de stad Wageningen blijkt, dat de noodige eenheid van gedachte, welke voor elk goed ontwerp noodig is, ontbreekt.

De ontwerper biedt ons een conchlomeraat van gedachten aan waarbij hij, volgens de bij het ontwerp ter inzage liggende toelichting, van de veronderstelling uitgaat dat het 16e eeuwsche kerkgebouw in zijn ouden vorm wordt hersteld en dit gebouw in de toekomst evenals voorheen het stadsplan zal beheerschen.

Het Gothische kerkgebouw, dat, wat zijne verhouding en vormgeving betreft, in hooge mate afhankelijk is van de het gebouw omgevende vrije ruimte, is geprojecteerd op een vrij groot open plein. Dit plein nu staat wat zijne afmetingen betreft niet in de juiste verhouding tot die van het kerkgebouw.

De straatwanden die het plein omsluiten zullen hoofdzakelijk gevormd worden door nieuw te bouwen winkelhuizen, welke met hunne noodzakelijk groote etalageramen het karakter van de hier architectonisch noodige afsluitingen schaden. De omgeving van het kerkgebouw zal daardoor de noodige rust moeten ontberen, waardoor het veel van zijn waarde als monument zal verliezen. Had men, zooals blijkbaar wel was bedoeld, dit monument zijn volle waarde willen teruggeven, dan had men evenals het in de zestiende eeuw het geval is geweest het bouwwerk op eene betrekkelijk kleine, rustige, afgesloten ruimte moeten plaatsen, waardoor de meer geprofileerde en dus rijker versierde onderdeelen weer de afsluiting moeten vormen van de, tot dit plein toegang gevende vrij smalle straatjes. Alleen dan zouden de hooge kosten, welke de wederopbouw van dit monument vragen, verantwoord zijn.

Zooals we uit de nog bestaande, in vogelvlucht vervaardigde, oude kaarten van de stad Wageningen zien, lag de kerk vroeger ook te midden van een vrij nauw begrensde ruimte en een dergelijke ligging is karakteristiek voor een Gothisch kerkgebouw. Bij het maken van het plan voor den wederopbouw had men de gedachten die zijn vastgelegd op de oude kaarten beter moeten bestudeeren en het daarop tot uiting komende karakter moeten aanvoelen, om deze eeuwige waarden in het plan op nieuwe wijze tot uitdrukking te brengen.

Bij dit plan voor den wederopbouw ontbreekt dit en derhalve moest het resultaat na de uitvoering onvoldoende zijn.

Verschillende feiten maken ons op de teekening duidelijk dat de ontwerper ook reeds gevoeld heeft dat het ontworpen plein te groot en te onrustig was. Om dit gebrek te verbergen heeft hij een gedeelte van het plein, op de teekening, reeds gevuld met opgaand boomgewas. Dit is echter een handigheidje waarmede hij den leek kan beinvloeden doch waarmede een deskundig beoordeelaar zich niet laat vangen.

De hier door mij geuite meening is geen persoonlijke en ik verwijs hier naar het oordeel van algemeen erkende stedebouwkundigen en wel naar A. E. Brinkmann die in zijn werk „Platz und Monument" Wasmuth A.G. Berlin 1912 op blz. 1 zegt: „Die Gothik entwickelt ihre Formen als strebende, sie ist ein vertikalstil, der steigenden Kraft des Architectonischen Gliedes legt sich nicht eine getragene Last entgegen, die horizontale Entwickelung wird negiert. Die Gothische Hausbau, der Dom, bedarf darum keiner freien Platzflache als Basis.

Er verträgt enge Umbauung und Einbauung nicht nur, sondern verlangt geradezu danach. Die drängende Enge

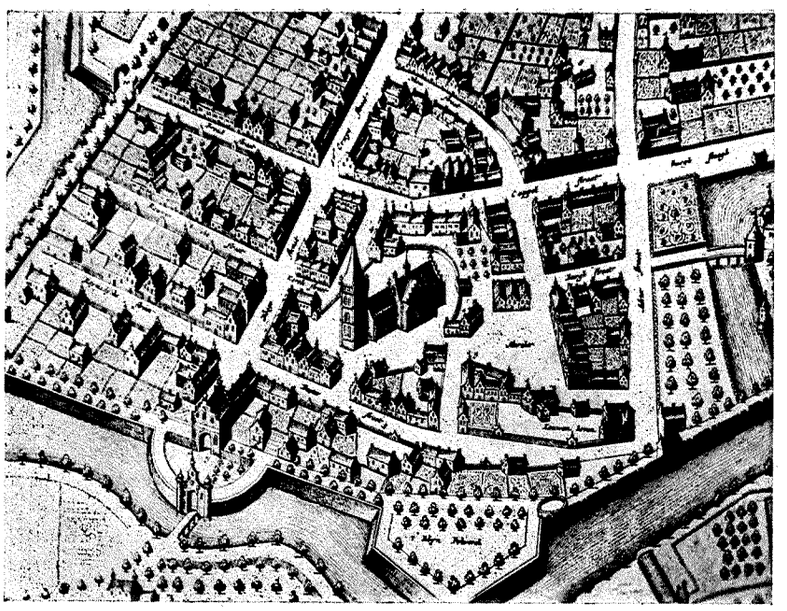

FOTO ARCHIEF VEENSTRA

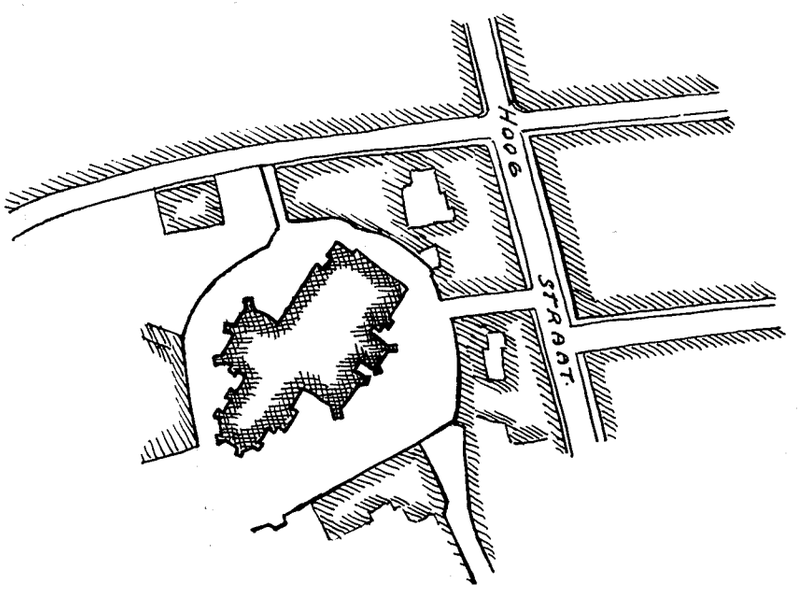

KERKPLEIN TE WAGENINGEN MET DE IN DE 17e EEUW AANWEZIGE BEBOUWING

seiner Umgebung steigert die Wirkung seiner Entscheinung. Man glaubt sich mit emporgenommen.
Die Freilegungen einer späteren Zeit, die nur den Teil, nicht die Gesamtheit die Situation sah, sind Vergehen gegen das innerste Lebensprinzip der Gothik. Zudem verträgt die Gothische Fassadenfläche nicht die Feransicht, da ihre Gliederung keine geschlossene Ruhe besitzt, die steilen Schärfen auf die Ferne hin aber ihre Kraft verlieren."
Ook de groote stedebouwkundige Raimond Unwin waarschuwt in zijn werk Grundlagen des Stadtebaues tegen eene oplossing als hier is voorgesteld en wijst op tal van eveneens op deze wijze opgeloste vraagstukken, welke later mislukkingen zijn gebleken.
Ook in het Utrechtsch Dagblad van 20 Juli 1940 waarschuwde Dr. J. P. Fockema Andreæ tegen een dergelijke oplossing en hij steunt hierbij op de meening van den Weenschen architect Camillo Sitte, geuit in diens werk Die Stadte-Bau nach seinen künstlerischen Grundsätzen. De regeling van den wederopbouw kleven echter verscheidene fouten aan.
In den aanvang, bij de opruiming van de verwoeste gedeelten, toen ik trachtte de belangen van enkelen mijner cliënten te Wageningen te behartigen, is mij door den Contact-commissaris, in een onderhoud dat ik met hem had, toegezegd dat er later in alles overleg met de belanghebbenden en hun adviseurs zou plaats vinden.
Tot heden is dit bij den wederopbouw, voorzoover mij bekend, nog nergens geschied. Hierbij komt dat er te Wageningen door den daar aanwezigen Gemeente-architect zeer dictoraal tegen de slachtoffers is opgetreden en deze heeft o.m. op onrechtmatige wijze maar over de eigendommen der slachtoffers beschikt. Hij heeft waardevolle fundeeringen en kostbare kelders uit laten breken en

voor BOUW en BETON werken

n.v. aannemingsmij v/h
ROTTERDAM

H&P. VOORMOLEN

PANAGRO
NAAML. VEN Z.
WARMOND

BOUW- BETONBOUW EN
ONDERHOUDSWERKEN

BIJKANTOREN: DEN HAAG - ROTTERDAM - CURAÇAO

IN ELK GEBOUW VAN ENIGE
BETEKENIS

LIFTEN
VAN

J. C. van STRAATEN's
LIFTEN- EN MACHINEFABRIEK N.V.
'S-GRAVENHAGE

CHRISTIANI & NIELSEN N.V.
KONINGINNEGRACHT 29 DEN HAAG

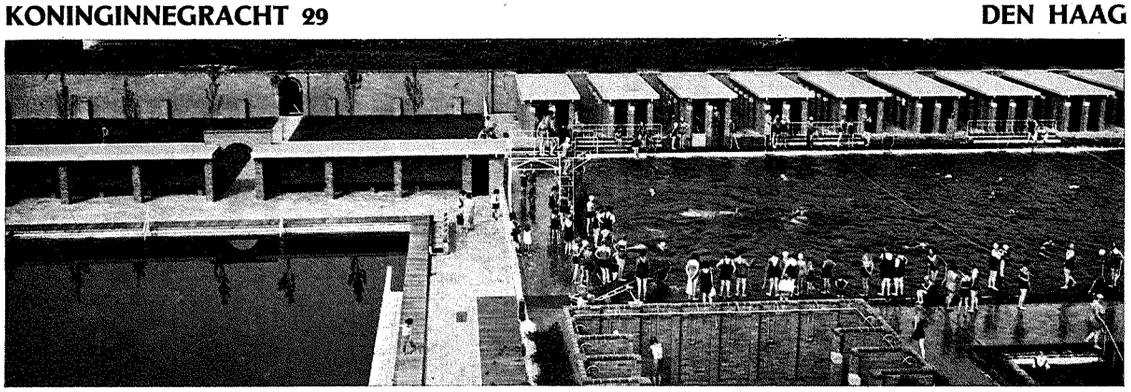

Zwembassin Amsterdam

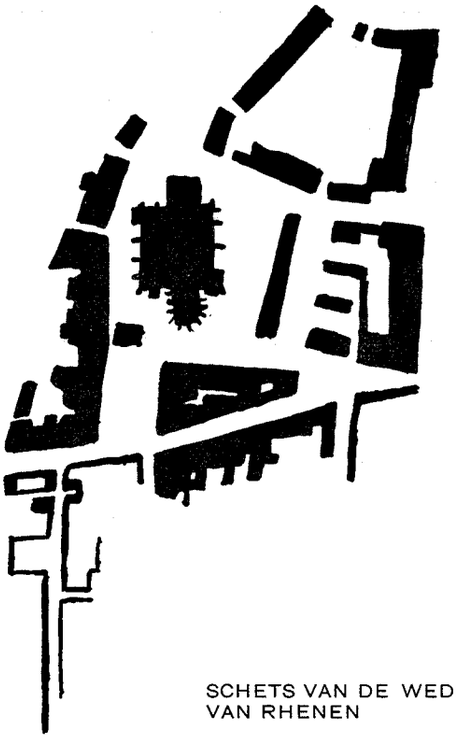

SCHETS VAN DE WEDEROPBOUW VAN RHENEN

daardoor de kosten van den nieuwbouw, welke voor een belangrijk deel ten laste van de slachtoffers zijn gebracht, onnoodig verhoogd!
Bij de belanghebbenden heeft dit tot groote ontstemming aanleiding gegeven en wel zoo dat hierdoor de vereischte samenwerking onmogelijk werd. Ook heeft hij hun meermalen onjuiste voorlichtingen verstrekt.
Verder ontstemde het de eigenaren van de verwoeste perceelen dat ze hunne belangen niet mochten laten behartigen door hunne vertrouwensmenschen — algemeen erkende architecten — en dat hun voor de uitvoering van den wederopbouw — onder dwang — andere hun totaal onbekende architecten werden opgedrongen, die zij voor hunne bewezen diensten alleen mochten honoreeren doch waarvan ze verder geen steun ontvingen.
Velen der slachtoffers hebben dezen eisch dan ook slechts noodgedwongen en onder protest aanvaard. Wat er echter op deze wijze van den wederopbouw terecht moest komen begrijpt iedereen.
Direct nadat de plannen voor den wederopbouw ter inzage waren gelegd, bracht ik mijne bezwaren in een uitvoerig schrijven ter kennis van den Algemeen gemachtigde voor den wederopbouw. Blijkbaar heeft deze zonder meer dit voor kennisgeving aangenomen.
Thans nu de wederopbouw van het verwoeste deel van Wageningen zoo ver is gevorderd dat in groote lijnen een voorloopig oordeel kan worden uitgesproken blijkt dat mijne tegen het plan ingebrachte bezwaren volkomen gegrond waren.
De gevelwanden welke thans het kerkplein omsluiten zijn bovendien zoo grof van vorm en onbeschaafd geprofileerd, dat een zooveel mogelijk in den vroegeren vorm hersteld en wederopgebouwd kerkgebouw, temidden hiervan, nimmer zijn vroegere schoonheid en waarde kan terugkrijgen. Vooral uit stedebouwkundig oogpunt laat het geheel in het bijzonder zoover het de groepeering betreft te wenschen over.
De tot heden herstelde gedeelten van het oude kerkgebouw, wat in hoofdzaak den toren betreft, verraden dat er hier gewerkt wordt onder leiding van personen die de oude vormen in het minst niet hebben begrepen en die daarnaast blijkbaar de moeite niet hebben genomen de vele in het kerkarchief aanwezige gegevens te bestudeeren.
Na de voltooiing van den geheelen wederopbouw zal ik hierop in een meer uitvoerig artikel, toegelicht met afbeeldingen, in dit tijdschrift terug komen.

G. J. VEENSTRA, architect.

UIT DE TIJDSCHRIFTEN.

DEUTSCHE BAUZEITUNG, 6 Mei 1942. „Landhuisbioscoop" te Grosz-Flottbek, architect R. Lodders. De bioscoop heeft een lange ontwikkeling doorgemaakt. Eerst werden bestaande zalen gebruikt, zoo goed als dat ging, en later kwam men tot meer geschikte bouwwerken, doch meest ingesloten tusschen bestaande bebouwing. Zelden ontstond een bioscoop als vrijstaand gebouw. De hierbij afgebeelde „landhuisbioscoop" staat temidden van landhuizen en neder-Saksische boerderijen. Het gebouw mocht niet uit den toon vallen, en zoo ligt het als een echt één ruimtehuis breeduit onder het machtige dak als een neder-Saksische boerderij. Het is wel jammer dat de ingang met de halfronde plaat een meer stedelijk karakter heeft, en ook de plompe letters zijn leelijk. Overigens biedt deze bioscoopbouw constructief en architectonisch iets nieuws. Het hooge dak is als lamellenconstructie, waarop de dakconstructie rust, uitgevoerd. Het houtwerk van de lamellen en beschieting is van binnen zichtbaar en met Xylamon behandeld. Het tooneel, of beter het gordijn, schuift onder het plafond in een vlakke segmentboog onder het beloop van het plafond volgende gebogen lijn op het podium naar voren. De wanden zijn wit gehouden en aan de zijden van nissen met stoelen voorzien; de belichting bestaat uit wandlichten tegen de pijlers — van plafondlichten is afgezien — en deze geven aan de ruimte iets intiems en feestelijks tegelijk. Links en rechts van den ingang liggen de garderobe en toiletten, en tegenover de ingang de kassa. Aan de zijkanten bevinden zich de toegangen tot de zaal, waardoor ook bij het podium de zaal weer verlaten kan worden. Het dak is met roode pannen gedekt.

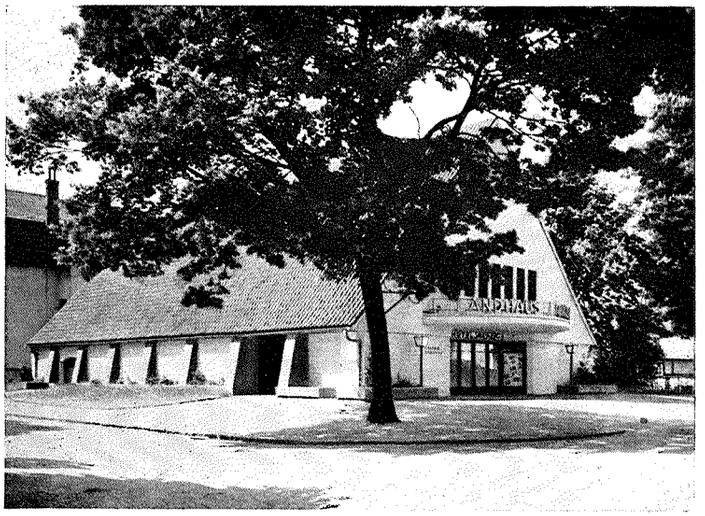

ZIJAANZICHT

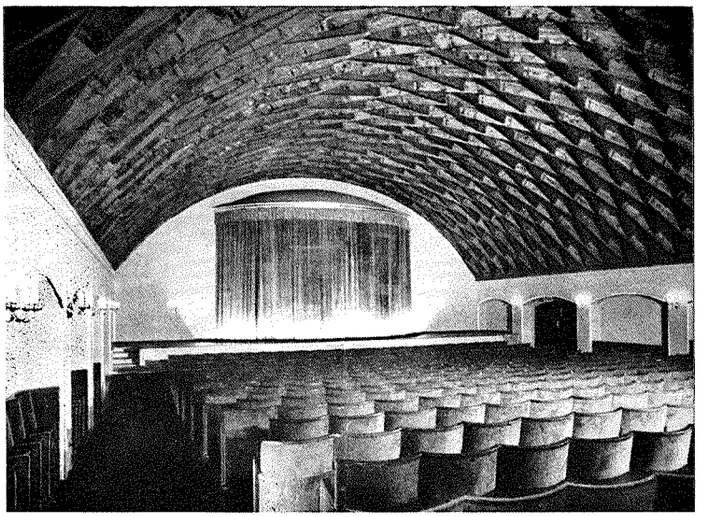

FOTO DEUTSCHE BAUZEITUNG

DE ZAAL MET HET LAMELLENPLAFOND

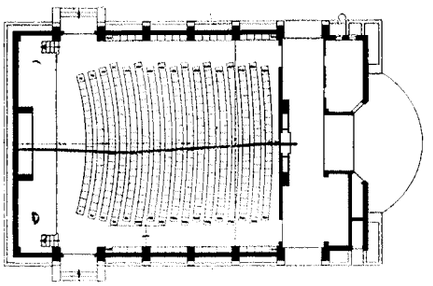

PLAN SCHAAL 1 À 500

LANDHUISBIOSCOOP TE GROSZ-FLOTTBEK.

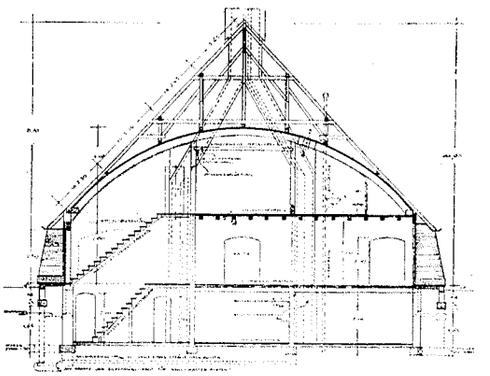

DOORSNEDE SCHAAL 1 À 300

ARCHITECT R. LODDERS

(UIT DEUTSCHE BAUZEITUNG)

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

EXAMEN BOUWKUNDIG OPZICHTER 1942.
Aantal candidaten: 24. Geslaagd: 11. Namen van de geslaagde candidaten: G. Bloemendaal, Utrecht; H. Blömenkamp, Hilversum; W. Hoogakker, Dodewaard (Gld.); C. Mantje, Haarlem; H. D. Mast, Leiden; H. H. Mugge, Breda; N. J. van Niekerk, Zwammerdam; B. M. Roling, Rotterdam; N. Scheepbouwer, Dordrecht; G. J. v. d. Top, Kootwijkerbroek; A. H. J. M. Vermeulen, Goirle (N.Br.).

EXAMEN ADSPIRANT BOUWKUNDIG OPZICHTER 1942.
Aantal candidaten: 127. Geslaagd: 28. Namen van de geslaagde candidaten: H. van den Berg, Leiden; H. Blömenkamp, Hilversum; J. P. Bregman, Voorburg (Z.H.), F. A. M. van den Brink, Overschie; M. Drop, Hilversum; J. van Eyk, Gouda; H. J. Giskes, Hilversum; H. R. Haagsman, Amsterdam Z.; J. ter Haar, Rijssen; H. Hagedoorn, Hilversum; A. Haring, Hilversum; H. de Kok, Hem (N.H.), A. Koop, Eindhoven; J. Los, Arnhem, P. Melk, Zaandam; G. L. Meijer, Zaandam; K. van Nimwegen, Amsterdam Z.; R. Schierbeek, Coevorden; J. Schollee, Wormerveer; Th. Smit, Wogmeer; W. Smit, Amsterdam; D. L. Sterenberg, Amsterdam; E. van der Veen, Gramsbergen; J. Veldstra, Terhorne (Fr.); M. Vermeulen, Geldermalsen; P. J. van Wezel, Nijmegen; W. J. Wijnhoven, Baarlo (L.); J. Freeke, Leiden.

VOORBEREIDEND EXAMEN ADSP. BOUWK. OPZICHTER 1942.
Aantal candidaten: 200. Geslaagd 73.

Ingevolge de verordening van den Rijkscommissaris, no. 199 dd. 23 October 1941, is van de ledenlijst afgevoerd de naam van architect Jac. S. Baars, Amsterdam, Plantage Franschelaan 11 b.

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 11 JULI 1942 NUMMER 28

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar.
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

NATURA ARTIS MAGISTRA

Naar deze oude spreuk is onze wereldberoemde dierentuin te Amsterdam genoemd. Wij zien daar levensgevaarlijke krokodillen en boa constrictors, waarin met den besten wil geen leven te krijgen is, noch zijn deze dieren tot eenige gevaarlijke actie te bewegen.

De meeste dieren leert men dan ook niet naar hun werkelijke natuur kennen, maar slechts naar den „Habitus" — het uiterlijk voorkomen.

Over hun werkelijk — natuurlijk — leven vernemen wij weinig in een dierentuin. De dagelijksche levenswijze — het doen en laten — worden wij niet gewaar. Wel wordt er uitzonderingsgewijs eens een jonge kangeroe of iets dergelijks geboren, maar dit kunnen wij gevoeglijk beschouwen als een vergissing van de kangeroe-ooievaar. Zou dit spelletje zich eenige generaties herhalen, dan kan men verzekerd zijn van een gedegenereerd geslacht, dat, indien in zijn werkelijke natuurlijke omgeving teruggebracht, den strijd om het bestaan niet meer zou kunnen voeren.

In de plantenwereld, waar dezelfde natuurwetten heerschen, kunnen wij dergelijke verschijnselen waarnemen. Alleen legt de natuur deze wetten op andere wijze ten uitvoer. Een plant, die in een voor haar natuur vreemde omgeving wordt geplaatst, gaat op andere wijze ten gronde.

Dier en plant zijn uitermate aan klimaat verbonden, beide zijn dit ook ten aanzien hunner onmiddellijke omgeving. Beide willen niet in hun normale levensverrichtingen gestoord worden. De natuurlijke strijd om het bestaan is zoowel voor dier als plant verschillend.

Er zijn dieren, die elkander ontwijken, of opzoeken. Het zelfde geldt voor planten. Het zelfde geldt ook voor dieren en planten onderling.

In de geheele scala van laagst tot hoogst ontwikkeld leven herhaalt zich dit onderling verband, zoowel tusschen dieren en planten afzonderlijk, als onderling.

Dit alles wordt nu beheerscht door de kracht van de zon, die wij afmeten hetzij naar de temperatuur, hetzij naar den graad van schaduw, m.a.w. de lichtsterkte.

Dit alles betreft nu zoowel het leven boven, als onder de aarde. Ook dit leven onder en boven de aarde staat ten nauwste met elkander in wisselwerking, d.w.z. is van elkander afhankelijk. Dit geldt in het bijzonder voor planten. Aangezien echter het dierenleven afhankelijk is van de vegetatie, kunnen wij gevoeglijk aannemen, dat ook het dierenleven ten nauwste verbonden is aan het onderaardsche leven van planten en dieren.

Hierboven spraken wij alleen van aarde en licht, dus nog niet eens van de verschillende soorten aarde en nog minder van de lucht en soorten van lucht. Want ook dit laatste is uitermate van belang voor het natuurlijk leven. Wij behoeven slechts te denken aan de verschillende wijze, waarop verschillende planten zijn ingesteld om het voortbestaan van de soort te verzekeren. Vrucht en zaad is op verschillende manier gebouwd, evenals dit met de bloesem het geval is. Wij kennen immers vruchten, die vogels en andere dieren aanlokken en wij kennen ook zaden, die ingericht zijn op verspreiding door wind, of verspreiding door behaarde dieren, waar de zaden aan blijven kleven om elders te worden afgewreven enz. Ook kennen wij zaden, die door het water worden verspreid, hetzij stroomend regenwater bovengronds, hetzij door beekjes, rivieren enz. De factor water brachten wij nog niet ter sprake. Bovengronds in den vorm van regen, sneeuw, hagel, dauw of ijsafzetting enz., ondergronds als stilstaand of stroomend, verticaal wegzakkend of opstijgend, voeding verliezend of voeding brengend. Wij kennen zelfs z.g. levend en dood water, dat allebei weer verschillend reageert op het plantenen ook dierenleven.

Sedert kort kent de boschbouwer het begrip „edaphon", waarmede niets anders bedoeld is dan het kleindierenleven ondergronds. De studie van „edaphon" op zichzelf is wederom een aparte tak van wetenschap. De invloed hiervan op het plantenleven in het bosch is ons nog maar nauwelijks bekend. Wel weten wij, dat ook dit „edaphon" ten scherpste reageert op het klimaat, vooral in de bosschen, waarin wij wederom verschillende klimaatsoorten onderscheiden, o.a. het microklimaat, d.w.z. het klimaat, dat heerscht vlak boven en vlak onder de oppervlakte van den bodem. Bedenken wij, dat hierbij nog komt de werking van tallooze andere factoren, o.a. van chemischen aard, van physisch karakter enz., en bedenken wij, dat deze wisselwerking op duizenderlei wijze geschiedt, dan staan wij oogenschijnlijk voor een chaotisch gebeuren, dat in werkelijkheid alles behalve chaotisch is, maar aan de strengste wetten gebonden is. Tusschen het kortstondig leven van een bacterie en een duizendjarigen eik ligt een aaneenschakeling van levensverrichtingen, die onderling verband houden. Wij zwijgen dan nog over al die niet waarneembare factoren, als daar zijn diegene, die wij nu maar populariteitshalve onder het begrip „electriciteit" scharen. Wij hebben eens een excursie medegemaakt onder leiding

van een bekend Duitsch opperhoutvester, die aan de hand van de wichelroede, al wandelende in een bosch op de Veluwe, precies wist aan te duiden, wat beuken- en wat eikengrond was.

Te midden van al deze vraagstukken staat de landbouwer, de boschbouwer, de tuin- en landschaparchitect, ja staat überhaupt de mensch met een verlegen gezicht.

De mensch onderzoekt, experimenteert of hakt de knoop door en zegt met onbewogen gezicht: zoo hoort het en niet anders en gaat zijn eigen gang.

Dit nu doet of kan doen de individueele mensch, zoolang het meer of minder verstandelijk vermogen dit toelaat.

Wij kennen te dezen echter ook nog den barometer, dien wij „intuitie" kunnen noemen, evenals het dier door „instinct" weet waar zijn natuurlijke levensomgeving te vinden is en evenals de plant dit doet door te reageeren op de levenskans, die haar bij toeval ten deel valt.

Ook de mensch zoekt zich zijn natuurlijk levensmilieu. Waar hij dit niet vindt, tracht hij het zich te scheppen met de middelen, die hem ten dienste staan.

In de woonkamer kan dit tot uiting komen door de aanwezigheid van een eenvoudige plant in pot voor het venster. Voor en achter het huisje in den tuin. Op straat door den straatboom. Op het plein door het gazonnetje met de bloembedden, of in het stadspark of sportveld. Hier is het groen, daar is het licht, lucht en warmte, ginds is het schaduw.

Een ding is zeker, zoeken doet de mensch naar hetgeen hem op een of andere wijze met de natuur verbindt.

In dit opzicht is de mensch niet anders dan het dier of de plant. Hij zoekt verbinding met zijn natuurlijk milieu, hetzij in huis, hetzij daar buiten, hetzij in zijn tuin, hetzij in zijn kunst of in de verbinding van beide.

Ook hier heerscht duizenderlei variabiliteit, evenals bij het „edaphon", bij plant of dier.

En toch!

En toch, zoekt hij ook nog naar iets anders. Dit andere is de ruimte. Die ruimte, waarin het alles tezamen veilig is opgeborgen: de groote natuur, de werkelijkheid, de werkelijkheid van het leven.

Hier spreekt en intuïtie en instinct tezamen, bij zijn vlucht uit de omgeving, bij zijn vlucht uit het benauwende, of het nu huis, tuin, park of anderszins is, dat hem aan zijn medemensch herinnert.

Wat herinnert hem aan zijn medemensch?

Het antwoord luidt: al datgene, wat des menschen is.

Alles is des menschen. Staan wij hier dan voor een onoplosbaar raadsel?

Neen! Wij moeten ook in dit verband, de menschen naar hun natuur bezien, evenals wij dit met planten en dieren moeten doen.

De doodgewone regenworm — de koning in de wereld van het „edaphon" — blijft lustig en wordt vet in zijn eigen bloempot, waarin hij zich vermaakt met de verteerde plantenresten van een potgeranium. Muis en kat spelen hun rol op zolder en in schuur en in de plantenwereld zijn er nu ook eenmaal soorten die met een minimale hoeveelheid licht, lucht, warmte, ruimte en wat dies meer zij toekunnen.

Oorspronkelijk wat dit alles natuurlijk anders, toen bestonden er geen bloempotten, zolders, schuren enz.

Het geslacht regenworm echter kan zich niet ten eeuwigen dage blijven vermenigvuldigen in dienzelfden geraniumpot en de poes in de maand Maart? Er is dus toch nog iets anders in de wereld te koop. De mensch kan zich ook niet ten eeuwigen dage blijven aanpassen aan de sfeer van geraniumpot of stadsplantsoen, zonder dat het menschdom ten gronde gaat.

Onze generatie — generaal gesproken — is fadsig, gemakzuchtig en haalt zich liever de natuur in huis. Zij doet dit op allerlei wijze, met behulp van de wetenschap enz. Wij zoeken de variabiliteit van de wereld en probeeren haar evenzoo als het besje in het hofje met haar geraniumpot op te potten of te planten in tuin of park. Wij doen dat dan willens en wetens onder den dekmantel van wetenschappelijke tendenties. Deze tendenties kunnen wij samenvatten onder den naam „dendrologie", d.w.z. boomenkunde.

Tuin, park en plantsoen worden gelijk het bijouteriekastje in een boudoir en het kleinste klimatologische stootje brengt een ravage teweeg.

Dit alles nu is aardig, interessant en beschaafd, maar het is geen natuur. Dit nu wil niet zeggen, dat de natuur niet aardig, niet interessant of niet beschaafd zou zijn. De natuur is meer, zij is oorspronkelijk en het is juist de band met die oorspronkelijkheid, die wij als stimulans voor de geestelijke vitaliteit voor de breede massa van ons volk hoe langer hoe meer gaan missen.

Wij praten daar zoo gemakkelijk overheen.

Heeft men zich ooit gerealiseerd, dat geen van onze groote landschapschilders, om van componisten en andere kunstenaars te zwijgen, geïnspireerd is geworden door een stadspark of iets dergelijks. Zij zochten intuïtief andere objecten, dan het kunstmatig schoone.

In het algemeen gesproken, draait de tuin- en landschaparchitect het proces op den kop, door wederom uit te gaan beelden, maar dan met ander materiaal — om het accent te verscherpen — hetgeen eens groote kunstenaars tot inspiratie bracht.

Maar ook deze groote kunstenaars hebben een geestelijk groeiproces doorleefd. Hun jeugdwerken en hun hoogtepunten van ontwikkeling toonen ons een scala, dat het best geteekend wordt door de begrippen talent en geestelijke verdieping, d.w.z. het alomvattende.

Het fundament doet ons den bouwkunstenaar herkennen, het werk spreekt eerst tot ons na zijn voltooiïng.

Het is daarom zoo gevaarlijk — ook voor de waardeering van deze kunstenaars zelve — indien deze nog niet tot volle rijpheid gekomen zijnde, hun gedachten te schrift stellen. Zoo is het ook eenigermate met Prof. Seifert — den grooten planter in dienst van de organisatie „Dr. Todt" bij de Duitsche autosnelwegen.

Weet men hier te lande wel, hoe diens laatste uitspraak luidt?

Ook deze Prof. Seifert grijpt ten laatste terug naar zijn grooten voorganger Paracelsus en zegt ten aanzien van het — wel te verstaan — Duitsche landschap, dat ook wij — Duitschers — hierin de Duitsche Flora hebben hoog te houden. In landschapskwesties is deze dus over alle „Spielerei" ten opzichte van moeder n a t u u r heengegroeid.

De geestelijke ontwikkelingsgeschiedenis van alle groote

kunstenaars is daarom zoo interessant, omdat zij tenslotte bij allen leidt tot dezelfde slotsom en deze slotsom wordt door ons over het hoofd gezien.
Het behoeft geen nader betoog, dat Prof. Seifert's uitspraak in biologischen zin is bedoeld en er geen sprake is van export ten aanzien van zijn patriotisch betoog. Dit laatste wordt overduidelijk gedemonstreerd door zijn plantengeographisch inzicht.
De dendroloog maakt van zijn parken een uitdragerswinkel onder den naam arboretum. Deze plantentuinen zijn echter een nest van exotisch karakter in ons landschap. Hun waarde is betrekkelijk en niet volstrekt.
Ruimtelijk dienen zij streng ondergeordend te zijn en niet toonaangevend, want ook psychologisch beschouwd schenken zij geen totale bevrediging. Het bewijs voor deze stelling levert de bezittende klasse van ons volk, die er des zomers op uit trekt, hetzij naar zee, hetzij in de bergen of elders, waar zij zich door de werkelijke natuur omringd gevoelen. De minder welgestelde, de arme, mag zich dan geestelijk bevredigen met het begrip „surrogaat natuur".
Zoo is dan de sociale wantoestand het beste bewijs voor de stelling, dat ook de mensch in diepsten zin des woords natuurverbonden blijft.

W. N. LINDEMAN.

Oosterbeek.

VOORTUINEN IN HET STADSBEELD.

Nu ook de tuinarchitectuur tot die beroepen behoort welke hun bescherming vinden bij de Nederlandsche cultuurkamer, nu heeft het zin een zeer belangrijk deel van de tuinen, de voortuinen, nader onder de loupe te nemen en ons zelf af te vragen of het nu niet de hoogste tijd is dat de overheid ingrijpt teneinde aan den chaotischen toestand op dit gebied radicaal een eind te maken.
Het is geen nieuw denkbeeld wat hier geopperd wordt, want tijdens het democratische regiem kenden wij reeds de schuchtere pogingen welke op dit gebied waren gedaan en speciaal bij den van staatswege gesubsidieerden volkswoningbouw. Althans in den Haag bestond bij sommige blokken het voorschrift dat de woningbouwvereeniging zelf moest zorgen voor den aanleg en het onderhoud van de voortuinen en zelfs was hier en daar het onderhoud aan den Plantsoendienst van de stad opgedragen. Afgezien van de vraag in hoeverre deze poging als geslaagd te beschouwen is, zien we dus dat men reeds eerder heeft gevoeld dat dit onderwerp om een oplossing vroeg.
Het is natuurlijk ook al te dwaas als men eenerzijds tracht het stadsbeeld op bepaalde wijze te verfraaien door het aanbrengen van beplanting door de deskundigen, dat anderzijds ieder het recht heeft dat beeld volgens zijn eigen inzicht te beïnvloeden. Op elk gebied wordt dat beïnvloeden aan strenge voorschriften gebonden, vooral daar waar het de bouwkunst betreft, en al is niet verhinderd kunnen worden dat men door storende reclame hier en daar het stadsbeeld grondig bedierf, het neemt niet de overtuiging weg, dat het stadsbeeld een gemeenschapsbelang is.
Opmerkelijk is nu, dat men, vooral in de zoogenaamde volksbuurten, waar toch anders bij nieuwbouw wel de noodige voorschriften werden gegeven wat uiterlijk betrof, in het geheel geen aandacht besteedde aan de voortuinen en tuintjes, die hier door verwaarloozing het straatbeeld zoo grondig bedierven, dat men ze beter niet had kunnen maken.
In de wijken waar de beter gesitueerden woonden, was het voortuinenvraagstuk weer anders. Werd hier nog wel het noodige geld aan de tuinen besteed, dan was elke voortuin zoo individualistisch opgevat dat er de meest wilde dissonanten ontstonden, soms een bonte kakofonie van kleuren en vormen welke al evenmin aan het geheel en aan de harmonie ten goede kwamen. Waar het nu nog éénjarige of althans lage beplanting betrof, gedeeltelijk verborgen achter muren en heggen, daar was het bezwaar nog niet zoo groot, maar waar men dikwijls nog halfhooge en soms ook hooge beplanting van boomen aanbracht, daar ontbrak het verband ten eene male. Bij de uitgave van grond in erfpacht werd bij sommige gedeelten dan ook later als voorwaarde gesteld dat door de Gemeente boombeplanting in de voortuinen zou aangebracht worden en, zijn wij niet onjuist ingelicht, dan werd daarbij de voorwaarde vergeten dat het den bewoner-eigenaar verboden werd zelf in den voortuin boombeplanting aan te brengen. Wij willen straks nog nader bezien hoe de Overheid deze beplanting aanbracht en met welke gevolgen. Uit een en ander echter blijkt wel dat men ook van overheidswege begon in te zien, dat ook de voortuin niet zonder meer door den eigenaar maar op zijn wijze gebruikt kon worden en dat er bepalingen moesten komen die aan het er-maar-op-los planten een eind moesten maken. Dat dit niet is gelukt moet voor een deel worden toegeschreven aan de halfslachtigheid van de democratie, welke meestal zocht naar een compromis, dat nu eenmaal moeilijk tot een positief resultaat kan leiden, anderzijds aan het ver doorgevoerd individualisme dat het persoonlijk belang voor het gemeenschapsbelang liet gaan. En misschien niet het minst aan de minachting die men had voor het werk van den tuinarchitect wiens advies bij den aanleg van het stratenplan zelden werd gevraagd.
Wanneer wij ons dan gaan afvragen hoe dan wel de aanleg en indeeling van de voortuinen moet zijn, dan hebben wij in de eerste plaats vast te stellen dat wij met verschillende soorten van voortuinen hebben te maken. Ten eerste de groote groep van aaneengesloten tuinen in de gesloten bebouwing en in de tweede plaats de geheel of gedeeltelijke open bebouwing. Daar waar wij geheel open bebouwing hebben en de voortuinen meest ruim zijn en zich vaak wat den aanleg betreft geheel aansluiten bij den aanleg van de zij- en achtertuin, daar krijgen wij meer een parkachtig dorp waarin de huizen in het groen verscholen liggen. Hier werkt de beplanting, ook al is zij zeer verschillend, zelden storend, doordat het groote geheel van groen voldoende neutraliseerend werkt om zelfs geheel afwij-

kende typen te kunnen verdragen. Toch zou men ook daar juist prachtige effecten bereiken indien de hoofdbeplanting, de boombeplanting dus, als één geheel werd opgevat, waarin de groote lijn werd uitgestippeld door den tuinarchitect. Men kan dat waarnemen daar waar in bestaande bebossching met zooveel mogelijk sparen der beplanting zoogenaamde villadorpen zijn gebouwd en waar dus een zekere eenheid in de beplanting aanwezig was. In ons land zijn dat dikwijls in hoofdzaak eiken, een enkele maal beuken, soms een gemengde hakhout beplanting van eik, berk en els en bij uitzondering en met veel minder succes, dennen.

Waar wij gedeeltelijk open bebouwing hebben, dus bijvoorbeeld drie huizen bijeen en daarna weer een tusschenruimte, wordt de zaak minder eenvoudig. Stel dat no 1 populieren zet, een boom met een uitgesproken habitus, no 2 een bruine beuk en no 3 maakt een muurtuin van zijn voortuin. De volgende groep houdt de tuinen ook in vlakken aanleg en nu ontstaat juist die bonte verzameling tuinen die het individualisme van de straat sterk karakteriseeren; elk verband gaat ontbreken en inplaats van een parkachtig stadsgedeelte ontstaat een bonte verzameling boomen en struiken die in den zomer vreemd aandoen en in den winter bepaald ontsierend werken als het neutraliseerende groen ontbreekt.

En nu nemen wij nog maar aan dat de beplantingen en de aanleg zelve op de meest deskundige wijze wordt uitgevoerd. Niet zelden ziet men echter voortuinen in roomtaart-vormen, die een vloek zijn voor de omgeving.

In de geheel gesloten bebouwing is het euvel dikwijls nog veel grooter. Was het oorspronkelijk de bedoeling op deze wijze, door de voortuinen namelijk, een groene strook in het straatbeeld te krijgen, heel vaak loopt dit mis. Vooral in den tijd der vele mutaties bij den volkswoningbouw waren sommige tuintjes ware mesthoopen, althans hoogstens W. C. voor de hondjes en poesjes in de buurt; stond zoo'n huis lang leeg dan was zoo'n eveneens leege voortuin een voortdurende bron van ergernis. Maar al waren de huizen voortdurend bewoond, dan liep het met die groene strook nog dikwijls mis. De een meende door middel van geverfde koolaschslakken een rots in zijn tuin te moeten maken, die in den winter vaak als een puinhoop aandeed, de ander kweekte er boonen en een derde plantte Rhododendrons — welke langzaam stierven op de vaak totaal ongeschikte plaatsen — van den een of anderen straatventer. Enkele tuintjes waren aardig maar in de meeste gevallen was het in die soort straten een mislukking. Tuinen kosten geld en dat ontbrak de bewoners vaak. Dat er desondanks nog zooveel geslaagd is, ook in de zoogenaamde volksbuurten, ligt aan de liefde voor bloemen en planten, die ons volk bezit.

Nu lijkt het ons in de naaste toekomst geboden dat er voor den aanleg van de voortuinen bindende voorschriften worden gegeven evenals dit het geval is met de gevels. In aaneengesloten bebouwing moeten de onderlinge scheidingen verdwijnen waardoor de tuinarchitect gelegenheid heeft van de nu wel lange strook, iets moois te maken, dat de woningen ten goede komt. Van die lange strook is een groote tuin te formeeren met een beplanting die niet storend is voor de bewoners, maar die rekening houdt met de bebouwing zelf.

De totaal overbodige afscheidingen brengen een groote oppervlakte grond aan, die in den aanleg wordt opgenomen. En nu is het in het geheel niet noodzakelijk dat de overheid zich met den aanleg bemoeit, die kunnen wij rustig aan onze particuliere tuinarchitecten overlaten. Wel is het noodzakelijk, dat de tuinarchitect belast wordt met het toezicht, ook wat het onderhoud betreft, want struiken en boomen groeien door, bij den aanleg is de zaak niet af, zooals bij den bouw van een huis. En juist door een verkeerd onderhoud is veel te bederven. En waar het huurhuizen betreft daar zal het zaak zijn dat de verhuurder de zorg heeft voor den aanleg en het onderhoud van den voortuin, omdat deze van blijvenden aard is, ook al wisselen de bewoners.

Wat de open bebouwing betreft, hier zij zeker noodig dat bindende voorschriften worden gegeven omtrent opgaande beplanting, zoowel voor als achter. Dat kan dan tevens plagerijen voorkomen zooals dat de laatste jaren nog zooveel het geval was en waar door het maar raak planten vaak de een al de zon en het licht wegnam bij den ander. En in de tweede plaats worden bindende voorschriften gegeven omtrent den aanleg van het tuingedeelte dat aan de straatzijde grenst. Evenals dat bij de bouwkunde het geval is moet het niet meer mogelijk zijn dat ieder maar raak aanlegt, maar men werke naar officieel goedgekeurde plannen van den tuinarchitect.

Resumeerende zou ik willen dat dus niet het particulier initiatief wordt uitgeschakeld, maar dat de voortuinen in het stadsbeeld aan dusdanige bepalingen worden onderworpen dat er lijn kome in deze materie en er dusdanige aanlagen worden gemaakt dat zij ten goede komen aan het stadsbeeld in zijn geheel.

En dit kan indien de tuinarchitect de vrije en ongehinderde ontplooiingsmogelijkheid krijgt om ook vooral in de stad die omgeving te scheppen die past bij den vorm en de bouworde van dat deel, en wel zoo als ware de aanleg zelf daar geboren. Geleid door de juiste eischen der schoonheidsleer zal de man die de tuinkunst beoefent, ook van het object voortuinen datgene weten te maken, dat spreekt tot de ziel van het werkende volk.

P. J. v. BOMMEL.

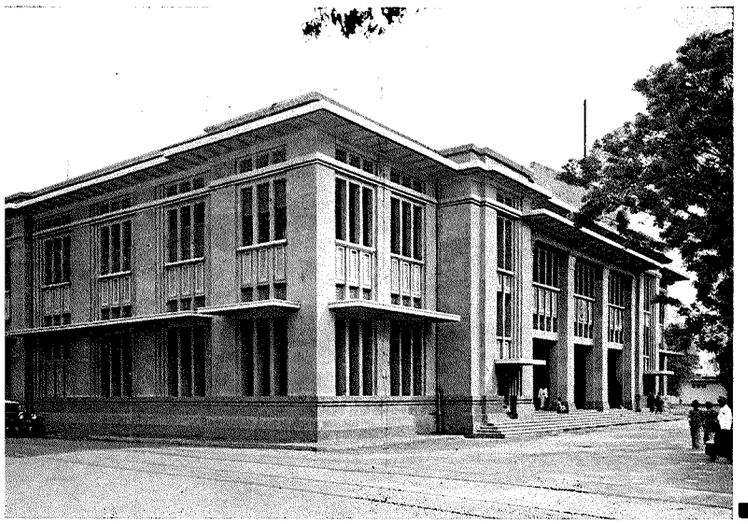

N.V. NEDERLANDSCHE AANNEMING MIJ

V.H. FIRMA H. F. BOERSMA 'S-GRAVENHAGE

Burgerlijke Bouwwerken
Gewapend-Beton-Werken

POSTKANTOOR BATAVIA

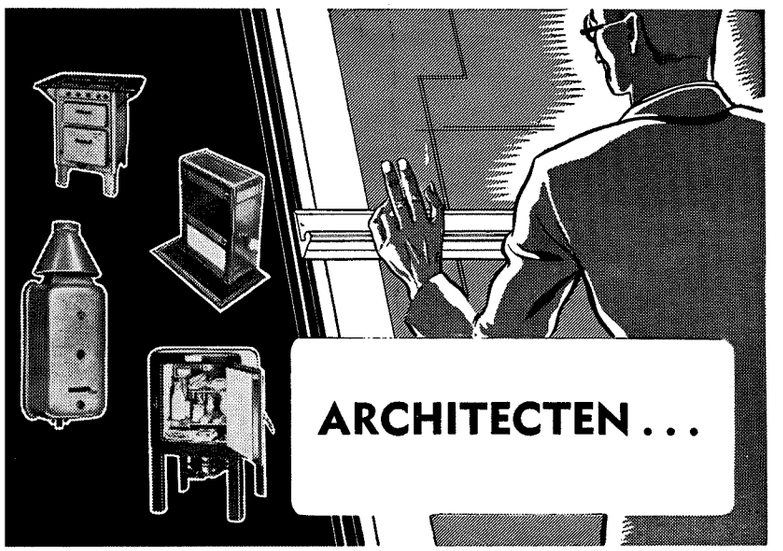

GASTOEPASSINGEN VERHOOGEN HET COMFORT VAN UW BOUWWERKEN.
DE GASBEDRIJVEN, ALSMEDE DE GASSTICHTING EN HET INDUSTRIE-LABORATORIUM KUNNEN U HIERIN ADVISEEREN

ARKWEG 17 - DEN HAAG - TELEFOON 554890

Wat'n prachtbedrijf!

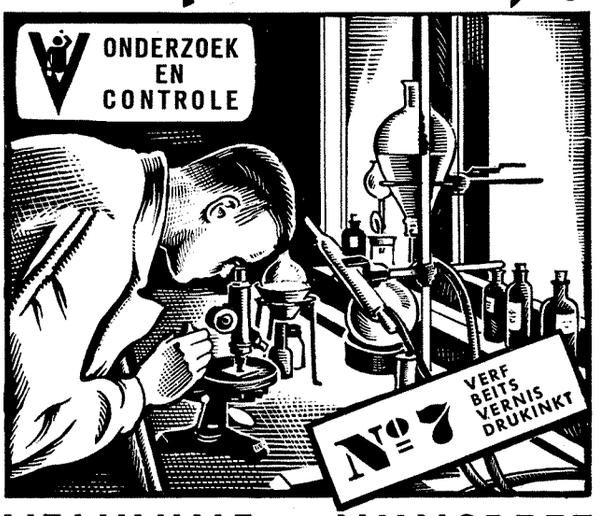

VELUVINE - NUNSPEET

Nooit is men uitgestudeerd in de verf-, beits-, vernis- en inktindustrie. Voor honderden doeleinden wordt verf gebruikt en telkens worden andere eischen gesteld. Daarom paart een grondige contrôle zich aan een nauwgezet onderzoek bij het kiezen der juiste grondstoffen benoodigd voor de fabricatie van de **VELUVINE-PRODUCTEN.**

N.V. MIJ. „DE VELUWE" - NUNSPEET

„THERMOSIT"-KUNSTBIMS

BUDERUS 17 31

„THERMOSIT" is een zeer poreus bouwmateriaal, vervaardigd uit hoogovenslakken. Het gewicht bedraagt ca. 300 kg per M^3.

„THERMOSIT" wordt normaal in korrelgrootten van 3/12 mm. 3/15 mm, 3/20 mm en 0/2½ mm geleverd.

„THERMOSIT" kan o.a. worden toegepast voor de vervaardiging van holle beton, estrichbeton, isolatiebeton, giet- en stampbeton, drijfsteenen, bimsplaten, tegels, holle wanden.

Voorts voor isolatie van koude en warmte (warmte doorlaatcoëfficient 0,072 Kcal/m°C tusschen 0 en 30°C,

„THERMOSIT"-KUNSTBIMS leveren wij uitsluitend via den bouwmaterialenhandel.

HANDELSVEREENIGING „BUDERUS" Leeghwaterplein 27 · 'S-GRAVENHAGE

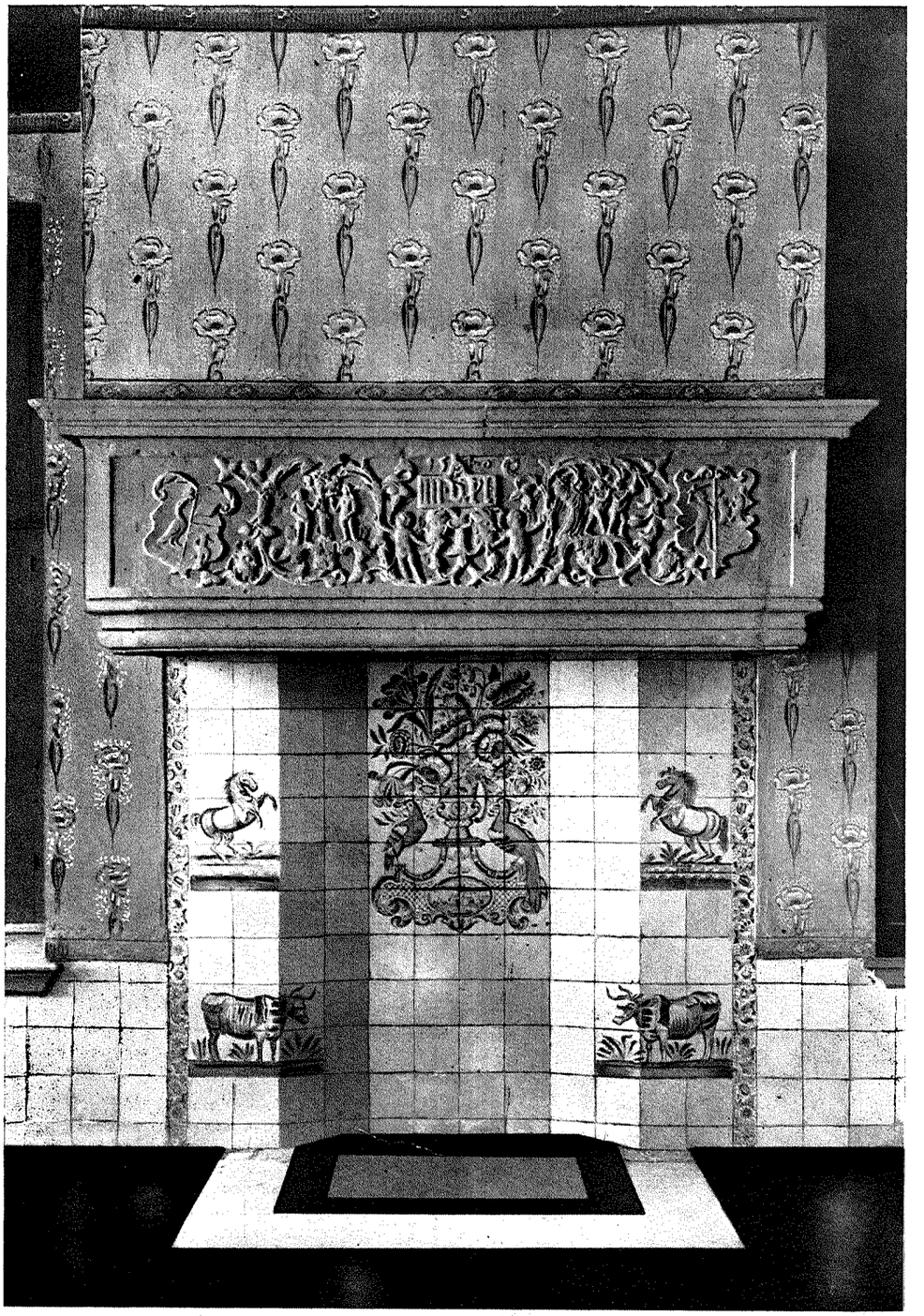

FOTO UIT „DE HEEMLIEFDE VAN HET NEDERLANDSCHE VOLK"

SCHOUW MET GEKLEURDE TEGELS IN EEN GRONINGER HEERD

BOEKBESPREKING.

DE HEEMLIEFDE VAN HET NEDERLANDSCH VOLK, door D. J. van der Ven. N.V. Uitg. Mij. A. Rutgers, Naarden. „De liefde tot zijn land is ieder aangeboren" lezen wij in Gijbrecht van Amstel. Alleen jammer dat men voor de bezetting van Nederland daar weinig van deze liefde bemerkte, integendeel, voor alles wat van buiten kwam had men een opgeschroefde waardeering en bewondering, en liefst voelde men zich cosmopoliet, ver verheven boven het Nederlandsche „provincialisme". Doch toen reeds waren er enkele pioniers bezig de Nederlanders hun land te leeren kennen en het te leeren liefhebben. Onder dezen was D. J. van der Ven de onvermoeide strijder die steeds ijverde de Nederlanders tot Nederland te bekeeren. In 1918 verscheen zijn boek „Ken ons land en heb het lief", een slagzin welke ingang gevonden heeft en welke men terugvindt in de betreffende literatuur. In dit nieuwe boek: „de Heemliefde van het Nederlandsche volk" wijst de schrijver op de vele organisaties, bonden, federaties, genootschappen en kringen, welke zich met de verbreeding en verdieping der kennis van ons eigen land en volk bezighouden en die op zichzelf zeer nuttig werk verrichten, doch die toch veel beter en veel krachtiger tot het beoogde doel zouden geraken

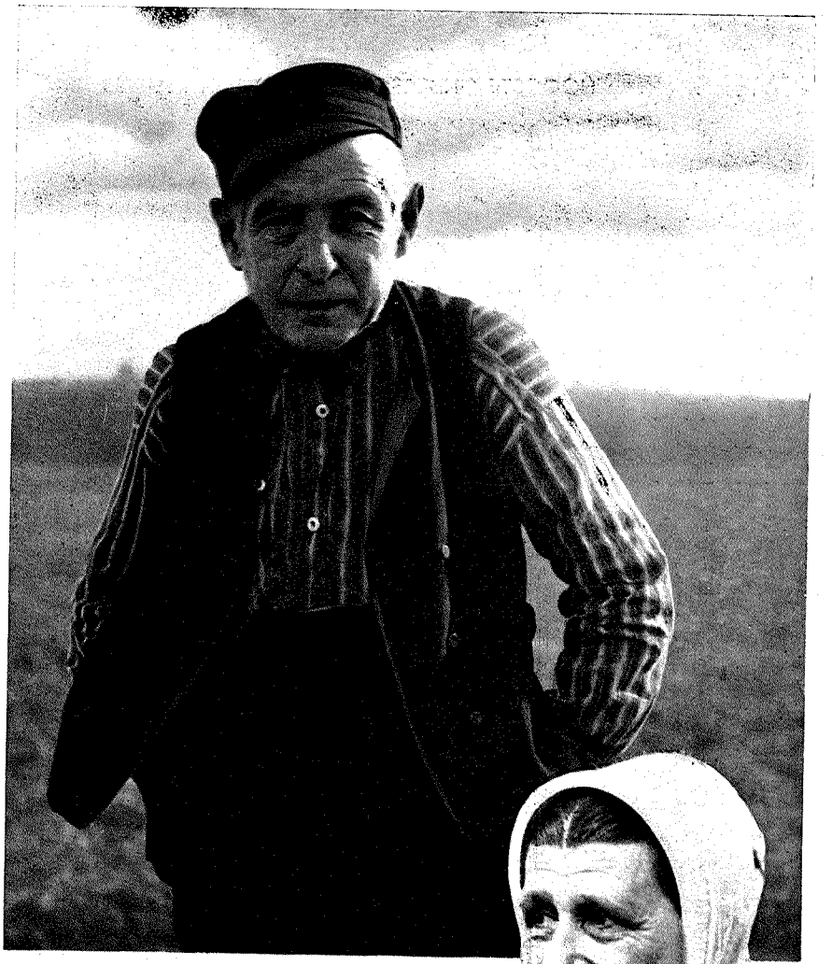

ACHTERHOEKSCHE BOER

VROUW UIT DE GRAAFSCHAP ZUTPHEN

ILLUSTRATIE UIT „DE HEEMLIEFDE VAN HET NEDERLANDSCHE VOLK"
DOOR D. J. VAN DER VEN

wanneer hun verdeelde werkzaamheid zich zou kunnen samenvoegen en men zou komen tot een werkelijke volksche instelling: „Ook al verklonk in 1918 mijn stem niet als in de woestijn, toch bereikte ik slechts beperkte groepen van ons Nederlandsche volk. Immers eenerzijds stonden velen, georiënteerd in de socialistische sfeer van het internationalisme, volkomen afwijzend ten opzichte van alles, wat bond aan ras en bodem, terwijl anderzijds burgerlijke intellectueelen, op nationalen en estetischen grondslag de kennis van ons land trachtten te bevorderen en de schoonheid daarvan te behouden, maar elke waarachtige volksche instelling misten.

Thans zal de theoretische en praktische beoefening der heemkunde niet langer een verstandelijke ethische liefhebberij blijven voor bepaalde klassen, kringen en bonden, doch steeds meer met hart en ziel worden gediend als plaatselijke, gewestelijke en landelijke volkszaak door iederen bewusten Nederlander," zegt de schrijver in zijn voorwoord.

De schrijver gaat weinig in op de bouwwerken, die toch ons vaderlandsch heem zoo teekenend stoffeeren en voortgekomen zijn uit de karaktertrekken van het volk. Alleen wijdt hij een hoofdstuk aan het Rijksopenluchtmuseum, en vlecht hier en daar eenige bijzonderheden door zijn be-

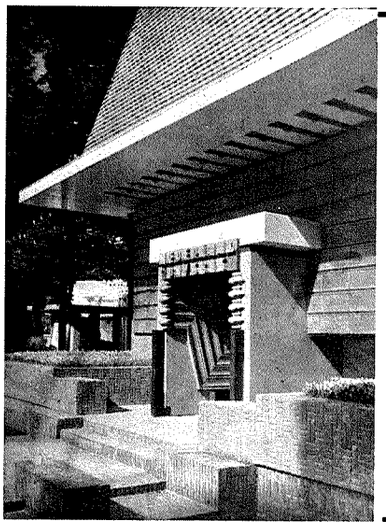

FIRMA C. ALBERTS & ZN

AANNEMERS HOOGSTE ONDERSCHEIDING EXP. INT. RARIJS OPGERICHT 1863

UITGEVOERD ONDER DIRECTIE ARCHITECT J. F. STAAL

BURGER EN UTILITEITSBOUW
BETON EN WATERWERKEN
TIMMERFABRIEK

DUIVENDRECHTSCHEKADE 64 AMSTERDAM **TEL: 50124**

Bovenkant

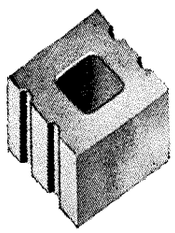

EEN SCHOORSTEEN, DIE AAN HOOGE EISCHEN VOLDOET WORDT GEBOUWD MET
SOLIDUS-SCHOORSTEENBLOKKEN

ISOLATIE IS GOED VERZORGD

INVALLEND REGENWATER WORDT DOOR POREUZE WAND OPGENOMEN.

KANS OP LEKKEN IS ZEER GERING.

GLADDE WANDEN MET AFGERONDE HOEKEN

VERNAUWINGEN OF VERWIJDINGEN BIJ SLEEPEN OF TREKKEN UITGESLOTEN.

SOLIDUS SCHOORSTEENEN ZIJN NIET DUUR.

Onderkant

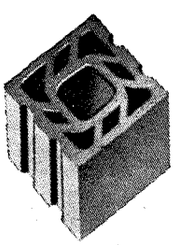

N.V. DAKPANNEN- EN KLEIWAREN INDUSTRIE
„DE VALK" v/h J. MEUWISSEN
ECHT.

'n attractieve gevelbepleistering

verkrijgt U door gebruik van

CHROMOLITH

Gekleurde mortel, gereed voor het gebruik na aanmaak met water.

In wit, crême, zilvergrijs, groen enz. met glimmer en verschillende korrelgrootten · Direct uit voorraad leverbaar.

„CHROMOLITH" wordt natuurlijk ook voor binnenwerk toegepast!

Nadere inlichtingen verstrekt:
E. M. v. d. POL'S H.O. DEN HAAG
MAURITSKADE 3 · TELEFOON 117256

---

n.v. aannemersbedrijf v.h.:

boele & van eesteren

delistraat 33 tel. 554932 * den haag

b en van e

beton-bouw en waterbouwkundige werken

toogen, die wel wijzen op het verband tusschen het volksche leven en de volksche bouwkunst. De schrijver heeft echter den nadruk gelegd hoe het karakter van ons eigen land en volk zich heemtaalkundig, geschiedkundig, volkskundig, sociografisch en natuurkundig geopenbaard heeft, en zijn heemkundige belangstelling gaat dus uit naar bodemkunde, plant-, vogel- en insectenkunde, naar vroeg- en voorgeschiedenis. Toch zal ook de architect en bouwkundige goed doen dit boek te lezen. Hij moet zich immers bewust zijn van Nederlandschen bodem en den Nederlandschen stam te behooren, en de verbondenheid moet in zijn werk tot uiting komen. Het zou onverstandig zijn te willen aandringen op een herhaling van bestaande bouw-heemcultuur bij onderwerpen die zich niet daartoe leenen, maar wel moet streng worden toegezien dat het volkseigene, dat zich reeds uitsprak, niet door minachting en onkunde wordt te niet gedaan of verzwakt. Verstaat de architect zijn taak goed, dan zal hij met hart en ziel vervuld moeten zijn van zijn heemkundige roeping. Ongetwijfeld zal dit boek ertoe bijdragen hem dit onder het oog te brengen.

CENTRALE VERWARMING, handleiding ten dienste van ingenieurs, verwarmingstechnici, -monteurs, architecten, bouwkundige opzichters en het onderwijs in centrale verwarmingstechniek, door Ir. L. E. Wisse c.i. en P. M. van der Weel, met medewerking van Ingenieur K. Matzinger. Derde druk. Uitgave van de N.V. Uitgevers-Maatschappij Æ. E. Kluwer, Deventer. Ingen. *f* 6.30, gebonden *f* 7.10.
Dat dit boek goed voldaan heeft en doet, bewijst wel dat de uitgever in deze moeilijke omstandigheden tot den 3en druk is kunnen overgaan. Aan de wijze waarop de stof is behandeld, kan men afleiden dat hier vaklieden uit de praktijk aan het woord zijn. De hoofdzaken worden uitvoerig besproken terwijl de minder voorkomende zaken even aangestipt worden. En vooral: de schrijftoon — als wij het zoo noemen mogen — is aangenaam en mist gelukkig het droog opsommende dat helaas vele studieboeken kenmerkt. Deze druk is herzien en uitgebreid en ook het oliestoken kwam door de zorg van Ing. M. Matzinger uitvoerig in behandeling. De hoofdstukken heetwatervoorziening, plafondverwarming, automatisch stoken met kolen, vloerverwarming, laschwerk, kerkverwarming, onderhoud en leveringsvoorwaarden zijn meer of minder uitgebreid, terwijl ook de normalisatiebladen zijn toegevoegd. Ongetwijfeld zal deze druk zijn weg vinden.

UIT DE TIJDSCHRIFTEN.

„MODERNE BAUFORMEN", Mei 1942, geeft onder meer den herbouw van de oude vesting Spielberg te Brünn. De lotgevallen van deze vesting geven een stuk Duitsche geschiedenis. Tusschen het einde van de 12e en het begin der 13e eeuw werd Spielberg (afgeleid van Spilmberg, dat wil zeggen versterkte burgtaanleg) uitgebouwd tot zetel van het markgraafschap. In 1650 ging de burgt in het bezit van de stad Brünn over. Als vesting speelde zij een belangrijke rol in den 30-jarigen oorlog, en leed belangrijk door de beschieting door de Zweden 1642—1693. Hoewel verscheidene malen afgebrand, werd zij weder opgebouwd en vergroot. Het karakter van vesting ging verloren toen Napoleon verschillende gedeelten liet verwoesten. In 1820 werd de Spielberg tot politieke gevangenis bestemd, later van 1855 tot 1939 tot kazerne. Na de vereeniging van Bohemen en Moravië met Duitschland brak een betere tijd voor het eerwaardige gebouw aan. In een tijd van anderhalf jaar werd de vesting omgebouwd en vernieuwd tot een nieuw monument der Duitsche Weermacht. Als nieuwe gebouwen ontstonden: het poortgebouw (het z.g. adelaarsnest, op de plattegrond no. 12); het zwaluwnest (de eetruimte voor de officieren op de 1e verdieping Zuidoosthoek); de muizentoren no. 13, de opgang naar de stad no. 8, en het duivelsbastion, ontworpen naar gegevens welke in de ruïnen nog voorhanden waren. De kazematten worden heden niet meer gebruikt en doen slechts dienst als geschiedkundige bezienswaardigheid. Het muurwerk bestaat in hoofdzaak uit bak-

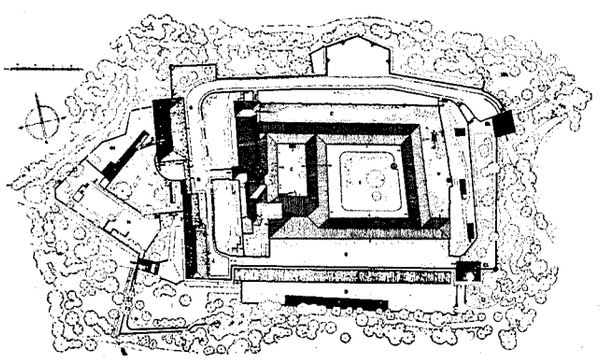

HET HOOFDGEBOUW VAN DE SPIELBERG-KAZERNE TE BRÜNN
DE INGANG NAAR DE BURGT EN DE AANSLUITENDE GEDEELTEN DER GEBOUWEN BEHOOREN TOT DE OUDSTE FRAGMENTEN VAN DE VROEGERE MIDDELEEUWSCHE VESTING

PLATTEGROND. SCHAAL 1 A 2000

1. Groote Binnenplaats; 2. Kleine binnenplaats; 3. Zuidterras op de hoogte van de 1e verdieping; 4. Westterras op de hoogte van de 1e verdieping; 5. Noordterras; 6. Dienstbinnenplaats; 7. Woongebouwen; 8. Zwemwaterreservoir; 9. Dienstgebouwen; 10. Kegelbaan; 11. Stadwaterreservoir; 12. Adelaarsnest; 13. Muizentoren.

FOTO MODERNE BAUFORMEN

DE MIDDELEEUWSCHE BURGTINGANG EN DE BRUG OVER DE OOSTELIJKE DROGE GRACHT

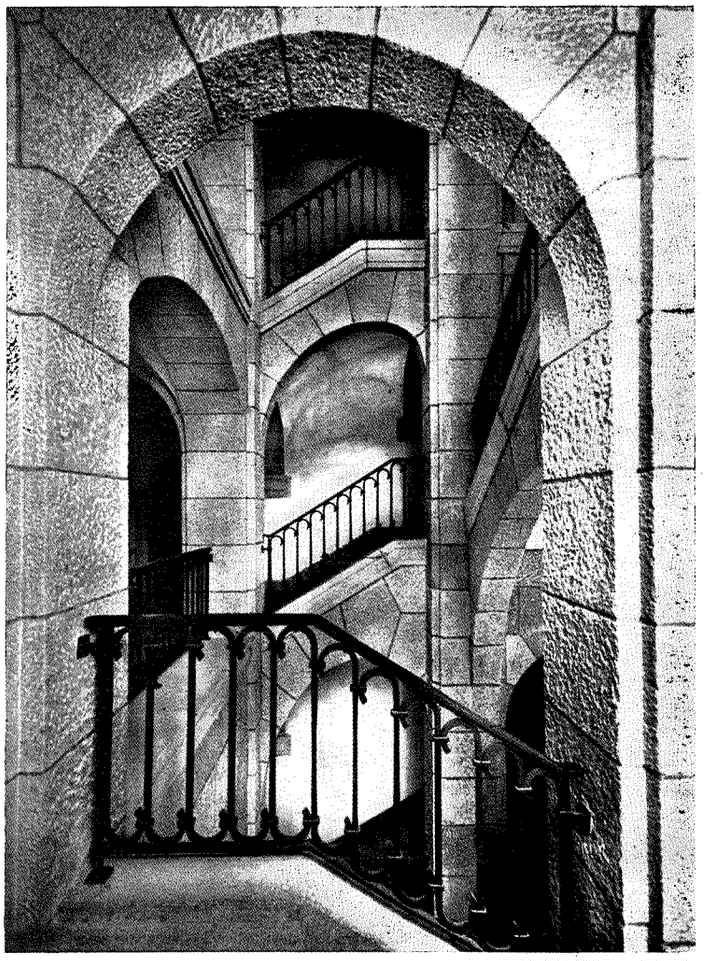

FOTO MODERNE BAUFORMEN

EEN VAN DE VIER NIEUWE IN GRANIETBLOKKEN UITGEVOERDE TRAPPENHUIZEN

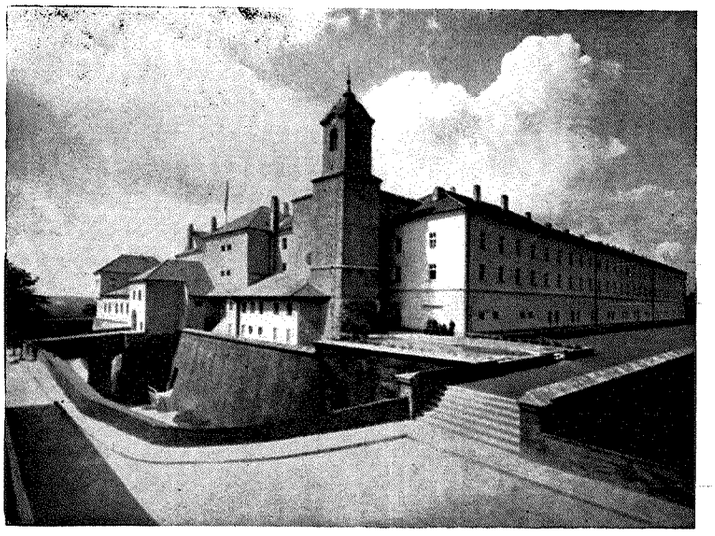

FOTO MODERNE BAUFORMEN

KAZERNE VAN DE SPIELBERG TE BRÜNN

steen. In de benedenverdiepingen bevindt zich gemengd muurwerk, tegels met natuursteen. De buitenvlakken zijn licht gepleisterd, raam- en deuromramingen en afdekkingen van borstweringen van zandsteen. De dakbedekking bestaat uit leien.

Nieuwe Finsche landhuizen worden afgebeeld en besproken in de „Deutsche Bauzeitung" van 20 Mei 1942. Hans Stenniger schrijft: „Wanneer men de Finsche bouwkunst en het Finsche wezen begrijpt, behoeft men over het nieuwe landhuis, dat Prof. Sirén op een zandbank niet ver van Helsinki bouwde, niet veel woorden te zeggen. Het is van een grooten eenvoud en natuurlijkheid. Deze oorspronkelijkheid, welke haar wezen tegen elken aanval van nivelleerende elementen zocht te behouden, komt heden zoowel in de uitingen van het volksleven als in de kunst naar

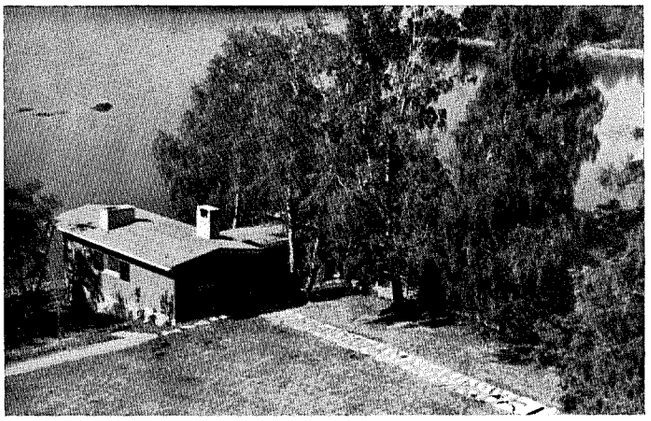

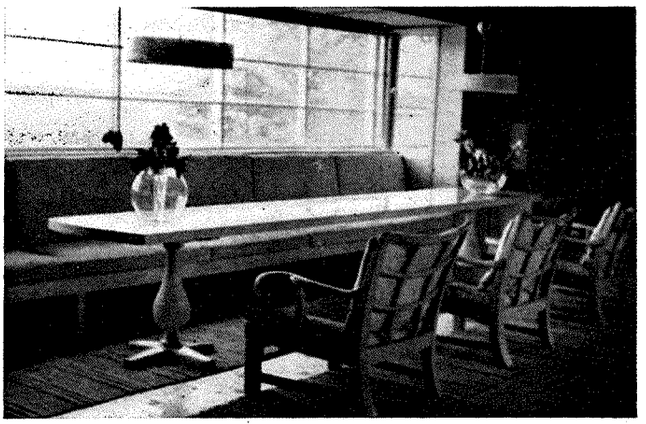

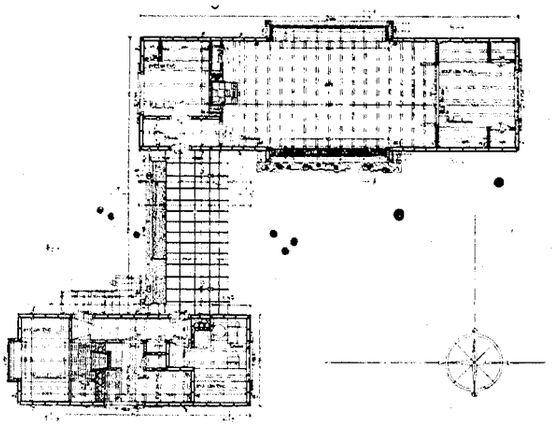

PLATTEGROND SCHAAL 1 Á 300

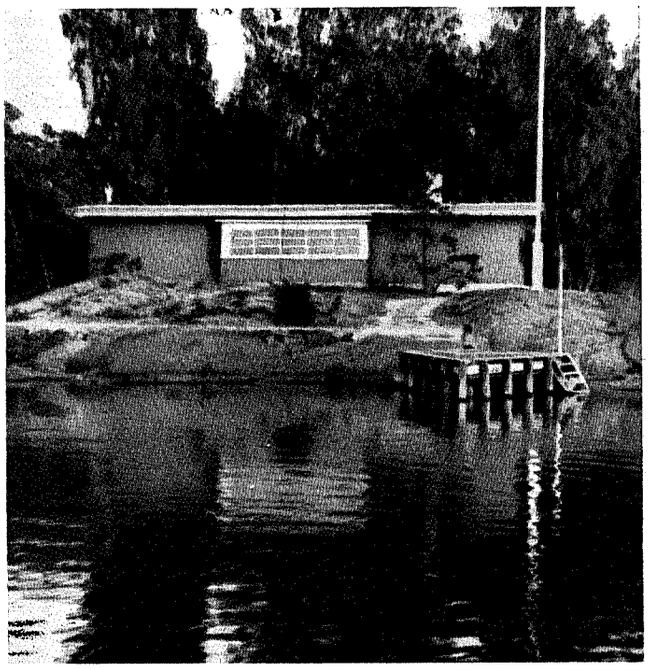

FOTO'S DEUTSCHE BAUZEITUNG

ZOMERHUIS BIJ HELSINKI, ARCHITECT PROFF J. S. SIRÉN.

voren. Hieraan is ook de belangrijke plaats die de Finsche bouwkunst heden in de Europeesche bouwkunst inneemt te danken. Wij vinden hier niets van de beverhutten romantiek, nog van buiten, nog van binnen. De indruk die dit eenvoudige houten huis maakt, is wezenlijk intiemer, persoonlijker. Ondanks alle terughouding is het vol van eigen uitdrukking en eigen gehalte en zegt meer over den aard van zijn bezitter dan de groote representatiebouwwerken, die wij van Prof. Sirén kennen.

Sirén laat zich hier kennen als een zuiver Noorsch temperament, bedachtzaam, grondig en correct uit puritanisme. Hij is geen man der fantasie, doch een mensch van het werkelijke leven. Steeds kunstenaar en steeds waarachtig te zijn is zijn hoogste doel. Deze klare, onopzichtelijke uitdrukkingswijze is van een typisch Finsch karakter, zonder elk probeeren meer te schijnen dan de zaak biedt. Koele reserve openbaart zich naast verstolen behagen en diepgevoelige menschelijkheid: een grondtrek van het geheele Finsche bouwen, dat ondanks alle aanrakingspunten met de Noordelijke buurstaten een eigen karakter heeft. Wanneer bij de verwante Zweedsche architecten meer lichtheid, meer sierlijkheid, een gemakkelijker aansprekende kunstzinnige smaak aan te treffen is, terwijl bij de Finnen de vormen norscher en zakelijker verschijnen, zoo is dit niet slechts het onderscheid tusschen de kunstzinnige naturen terug te voeren, doch geeft ons de verschillen weder, welke deze landen in hunne levensmogelijkheden van elkaar scheiden. De Finnen hebben niet die gemakkelijk aansprekende bevalligheid, daarvoor is hun wezen van een grootere tot de ziel behoorende concentratie vervuld, is hun uitdrukkingswijze harder, maar tegelijk dieper. In hen is elke oorspronkelijke kracht welke op hun werk overgaat.

En zooals hun bouwkunst niet het gevaar loopt in „Heimatkunst" te verstarren, zoo weten de Finsche architecten ook het gevaar te vermijden in het abstracte te vervallen, doode formules verwisselen met den levenden vorm. Het zijn meestal menschen die zich niet op een dwaalspoor laten brengen, en die hun innerlijke stem volgend, aan de verwerkelijking van datgene werken, dat hen als het wezenlijke doel der kunst toeschijnt."

Zoo wordt in de Deutsche Bauzeitung het Finsche volk en hun kunstzinnig scheppen geschetst. Ook in ons land was

de belangstelling voor de Finsche bouwkunst groot; vooral het ontwerp voor het Vredespaleis van Eliel Saarinen trok hier sterk de aandacht. En ook later keek men met meer dan gewone belangstelling naar foto's van uitgevoerde Finsche werken, men voelde een soort verwantschap met hen als klein volk, een gelijke gerichtheid, en levendig was dan ook het meevoelen met het lot van Finland toen het zijn strijd tegen zijn doodsvijand voerde.

Over het werk van den architect Kay Englunds, dat in hetzelfde nummer wordt besproken, zullen wij in een volgend nummer eenige afbeeldingen laten zien.

TWEEDE UITVOERINGSBESCHIKKING

VAN DEN SECRETARIS-GENERAAL VAN HET DEPARTEMENT VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN MET BETREKKING TOT HET BESLUIT VAN 15 MEI 1941 (No. 91/1941) HOUDENDE VOORSCHRIFTEN BETREFFENDE DE ORGANISATIE VAN DEN RIJKSDIENST VOOR HET NATIONALE PLAN.

Ter uitvoering van artikel 1 zesde lid van het besluit betreffende de instelling van een Rijksdienst voor het Nationale Plan van 15 Mei 1941 (No. 91/1941) en in overeenstemming met de artikelen 2 en 3 der Verordening No. 3/1940 van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied, wordt bepaald:

Artikel 1.

De President van den Rijksdienst voor het Nationale Plan heeft de algemeene leiding van de werkzaamheden van den Raad van Bijstand, van de Vaste Commissie en van het Bureau. Hij kan commissiën, als bedoeld in artikel 1, derde lid onder 3 van het besluit van 15 Mei 1941 No. 91/1941 benoemen ter bestudeering van bijzondere vraagstukken. Indien hij aanwezig is in de vergadering der Vaste Commissie presideert hij de vergadering.

Artikel 2.

De Raad van Bijstand komt tenminste eenmaal per jaar bijeen. Telken jare vóór 1 Mei wordt aan den Raad verslag uitgebracht over de werkzaamheden van den Dienst over het voorafgaande kalenderjaar.

Artikel 3.

De Vaste Commissie heeft tot taak:

a. het ontwerpen van richtlijnen voor het verzamelen, rangschikken, bestudeeren en verwerken van de gegevens, welke voor het planologisch werk in Nederland van algemeene beteekenis zijn en voor het brengen van eenheid in het verwerken van deze gegevens;

b. het ontwerpen van richtlijnen voor het streekplanwerk en voor de coördinatie daarvan;

c. het uitbrengen van adviezen en het doen van voorstellen betreffende streekplannen, uitbreidingsplannen en planologische aangelegenheden van algemeenen aard;

d. de voorbereiding van het Nationale Plan en van een herziening daarvan.

Artikel 4.

De commissiën, als bedoeld in artikel 1, derde lid over 3, van het besluit van 15 Mei 1941 no. 91/1941, hebben tot taak het uitbrengen van adviezen omtrent de bijzondere vraagstukken, waarvoor zij zijn ingesteld. Tenzij de President verzoekt hem rechtstreeks voor te lichten, worden hare adviezen uitgebracht aan de Vaste Commissie, die het toezicht heeft op de werkzaamheden der commissiën.

Artikel 5.

Het Bureau heeft tot taak:

a. de voorbereiding van de werkzaamheden van den Raad van Bijstand, van de Vaste Commissie en van de andere commissiën;

b. het verschaffen van voorlichting aan den President, aan den Raad van Bijstand, aan de Vaste Commissie en aan de andere commissiën;

c. het verzamelen, rangschikken, bestudeeren en verwerken van de gegevens, welke voor het planologisch werk in Nederland van algemeene beteekenis zijn en het brengen van eenheid in het verwerken van deze gegevens;

d. het na machtiging van den President uitbrengen van mededeelingen omtrent de werkzaamheden en de resultaten van de onderzoekingen van den Rijksdienst;

e. het verstrekken van feitelijke gegevens aan daarvoor in aanmerking komende instanties.

Artikel 6.

De Directeur van het Bureau is lid-secretaris van den Raad van Bijstand en van de Vaste Commissie. Hij pleegt geregeld overleg met den Voorzitter van de Vaste Commissie.

's-Gravenhage, 5/6 Juni 1942.

DE SECRETARIS-GENERAAL VAN HET DEPARTEMENT VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN,

HOOFDCOMMISSIE VOOR DE NORMALISATIE IN NEDERLAND

In verband met Duitsche bestellingen bij de Nederlandsche industrie, waarin naar DINormen wordt verwezen, is door het Centraal Normalisatie-Bureau (C.N.B.) met den Deutschen Normen Ausschuss een regeling getroffen, volgens welke de meeste DINormen bij het C.N.B. voorradig worden gehouden en dus zonder vertraging kunnen worden geleverd. Er wordt voorts aan herinnerd, dat de volledige verzameling DIN-bladen bij het Centraal Normalisatie-Bureau, Willem-Witsenplein 6, 's-Gravenhage, voor belanghebbenden ter inzage ligt.

SCHMITTHENNER.

Voor zooveel noodig vestigen wij er de aandacht op, dat de afzonderlijke druk van het nummer van „Der Baumeister" (Schmitthenner: Gebautes, Ungebautes), waarvan sprake is in een vorig nr. van het Bouwkundig Weekblad (nr. 25 van 20 Juni), hier te lande is verzorgd, n.l. door den Heer G. van Saane, Lectura Architectonica, A'dam-W., Overtoom 268-270. In overleg met den uitgever en met gebruikmaking van de door hem daartoe afgestane clichés is, om aan de aanvragen voor dit speciale nummer te kunnen voldoen, hier te lande een afzonderlijke oplage gedrukt. Ter voorkoming van teleurstelling bij eventueel rechtstreeks tot de firma Callwey te München gerichte aanvragen, zij hier vermeld, dat deze speciale druk uitsluitend verkrijgbaar is aan het hierboven genoemde adres te Amsterdam.

RECTIFICATIE.

In het nummer No. 24 staat geschreven bij eenige werken van den architect H. Rombach, dat in Jan. 1940 het plan tot het bouwen van het Kantoorgebouw werd ingetrokken. De lezer zal reeds hebben begrepen dat deze datum moest zijn Jan. 1941.

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG

63e JAARGANG 18 JULI 1942 NUMMER 29

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar.
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

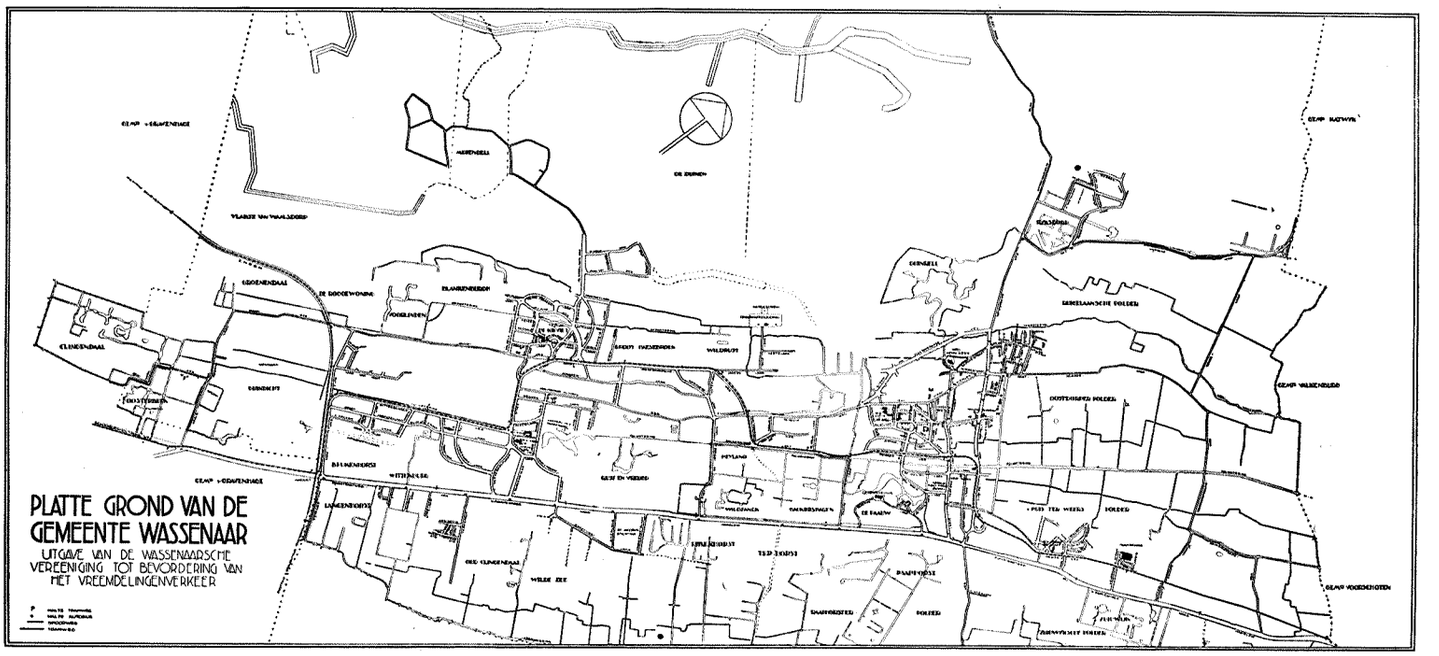

NOGMAALS WASSENAAR.

In het artikel „Wassenaar's toekomst" zijn eenige fouten geslopen, die o.a. geografische ongerijmdheden veroorzaken, en wel de volgende:

No. 4 1ste gedeelte moet luiden:

Het dempen van de sloot langs den Rijksstraatweg vanaf de tunnel voor wielrijders tot aan de Zijdelaan (kant van Marlot) ter verkrijging van een goed rijwielpad en een wandelweg. De leelijke nieuwe bruggen vervallen dan tevens en het oude brugje naar de school in Marlot kan verplaatst worden naar het terrein onder 2 genoemd.

Onder No. 21 moest volgen:

Al deze wandelwegen zijn noodig om Wassenaar en omstreken tot volle ontplooiing te brengen, om het schoone der natuur onder het bereik van een ieders oog te voeren. Volstrekt geen weelde; maar plicht voor een het volk dienende staat.

No. 1 2de gedeelte moet luiden:

Eenige dwarsverbindingen, uitsluitend ten behoeve van wandelaars, tusschen de veelal lange lanen en wegen waaraan reeds is gebouwd. Complex ten westen van de Laan van Koot verbinden met den Wittenburgerweg ter hoogte van de school aan de Bloemcamplaan enz.

No. 4 moet luiden:

Trambaan in de van Zuilen van Nyeveltstraat doorstraten, rails om de Lus verwijderen, de Scheeve-brug vernieuwen, enz.

No. 9 moet luiden:

Alle vrijstaande garages in te kleine achtertuinen weren, tegenover de R.K. kerk „De Goede Herder", gesloten bebouwing toepassen met flinke voor- en zijtuinen, enz.

14de regel van boven, laatste kolom moet zijn:

Dat op deze terreinen geen winst zal mogen worden gemaakt spreekt van zelf, beter nog stelt de gemeente hiervoor grond om niet beschikbaar enz.

J. DE HAAN, Architect.

We drukken hierbij een afbeelding af van de kaart, voorkomende in de fraaie gids van de Wassenaarsche Vereeniging tot bevordering van het Vreemdelingenverkeer, waarop men tevens de gezichtspunten kan vinden, van waaruit verschillende der foto's op de volgende pagina's zijn genomen. Red.

AFB. 1 FOTO ARCHIEF DE HAAN

AFB. 2 FOTO ARCHIEF DE HAAN

AFB. 3 FOTO ARCHIEF DE HAAN

VOOR 1918. HET PLEIN

AFB. 1

Op den hoek van Plein en Langstraat staat nog steeds het winkelhuis rechts op deze afbeelding. Het eenvoudige afdak op palen links is vervangen door een leelijke serre met balkon en staat te boek als Hotel-Pension „Wapen van Wassenaar". Dit was vroeger waarschijnlijk de dorpsherberg, zoodat alleen de naam de herinnering oproept van een eenvoudig verleden.

IN 1933. LANGSTRAAT 113

AFB. 2

Dit oude huis is afgebroken; de dorpsstraat was voorheen gestoffeerd met geschoren linden, die iets eigens aan die straat verleenden. Stil en ernstig lag het achter de plakken groen. Het trok reeds in 1897 mijn aandacht, niet omdat het zoo bijzonder uitstak boven de andere huizen aan de straat, maar meer omdat het oude rood der dakschilden en de witte gevel droomerig lagen in de schaduw, wanneer op zomermiddagen de Zon door het zuiden liep.

VOOR 1914. DE WEG NAAR HET DORP

AFB. 3

De Lange Kerkdam voor er sprake was van „landhuisjes", villa's enz.

NA HET ONTWAKEN VAN WASSENAAR

AFB. 4

Dezelfde plek met plompe brug, die een smalle strook voor voetgangers... of voor wielrijders kreeg als trottoir. Dit is de Wespentaillebrug.

EEN NIEUW KASTEEL (1876)

AFB. 5

Het Kasteel Oud-Wassenaar toen het nog geen Hotel-Restaurant was. Thans is het bedorven door witte terrassen die doorloopen tot aan den vijver.

WASSENAAR IN HET VERKEERSNET OPGENOMEN

AFB. 6

De Scheevebrug; lomp en slecht geprojecteerd, alleen berekend voor de tram. Auto- en rijwielverkeer loopen vast door de naar links afbuigende tram. Dat de bouwgrondspeculanten niet voor goede voetpaden zorgden is hier duidelijk te zien.

NIEUW SCHOON ONTSTAAT

AFB. 7

Bouwspeculanten deden hun best het oude dorp te verfraaien; dit is mooie Schouwweg in de nabijheid van het dorp.

HET VERVAL IN 1933

AFB. 8

De Rijksstraatweg even door het viaduct; ingang naar de buurtschap „Het Kerkehout". Deze ergerlijke reclameborden zijn gelukkig grootendeels verdwenen. De hoekwinkel is geen bewijs van vooruitgang op het terrein der architectuur.

RECLAME EN BUITENLEVEN

AFB. 9

Even eerder ontdekt uw oog deze reclame-poeha.

BLANKE SCHOONHEID (MAROKKO)

AFB. 10

Om bijna terstond daarna gevolgd te worden door een tweede geval van landschapsontsiering. Deze drie afbeeldingen volgen elkaar bijna onmiddellijk op aan de schoone heirbaan, vroeger de Zandzee geheeten. De drukke Rijksstraatweg is object geworden voor reclame over het geheele gebied, dat tot de gemeente Wassenaar behoort. Onze schilder Apol, die menig woninkje-langs-den-weg in beeld bracht, zou verschrikt terug deinzen bij zooveel verval. Tusschen de bouwsels op afb. 8 en 10 staat nog zoo'n aardig eenvoudig aanlegherbergje, gelukkig de laatste jaren ontdaan van zijn overmatige reclameborden, maar geheel ontluisterd door zijn omgeving, die afb. 8, 9 en 10 in beeld trachten te brengen.

DE ASCHBELT

AFB. 11

In het park „De Kievïet" aan de Kievietlaan was tot voor kort deze stortplaats voor afvalstoffen te aanschouwen; er is ten slotte een „Landhuis" neergezet.

GARAGE-TUINEN

AFB. 12

Dat het geen overbodige eisch is in kleine tuinen geen garages te bouwen toont deze foto. Van buitenleven gesproken! Zie ook het kleurengamma van deze garagebatterij. Ook hieraan is nu een eind gemaakt, maar alweer hetzelfde: het gaat nog lang niet ver genoeg, de bepalingen zijn te slap!
Van 1932 af heb ik gestreden tegen deze en nog tal van andere misstanden en ... er is inderdaad veel verbeterd.
Zeker er zijn hier gelukkig ook veel goede en schoone nieuwe gebouwen, zie o.a. „Het Eikenhuis" van Ir. Fokker. Maar, zooals ik al schreef in „Wassenaar's toekomst", er moet meer, vèèl meer worden gedaan om deze schoone dreven voor het nageslacht te bewaren. In een kapitalistische maatschappij is dat niet te bereiken, zal het dan nu kunnen? ... Ja!

J. DE HAAN, Architect.

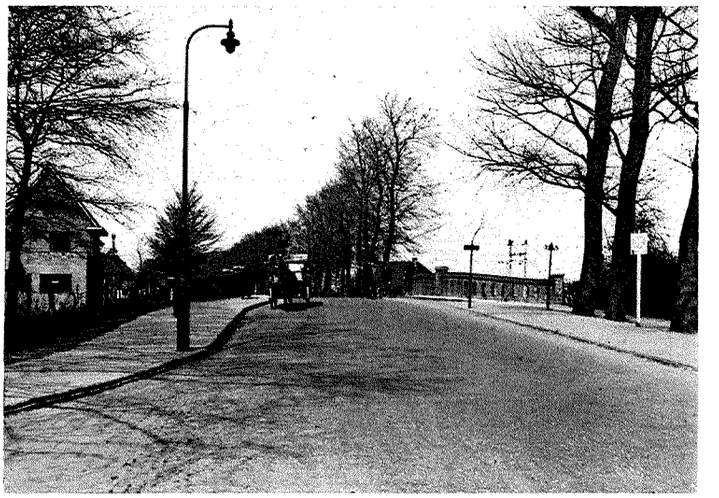

AFB. 4 FOTO ARCHIEF DE HAAN

AFB. 5 FOTO ARCHIEF DE HAAN

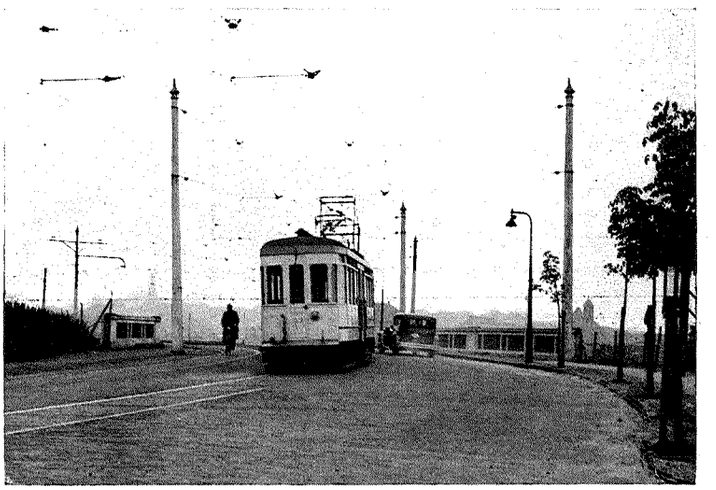

AFB. 6 FOTO ARCHIEF DE HAAN

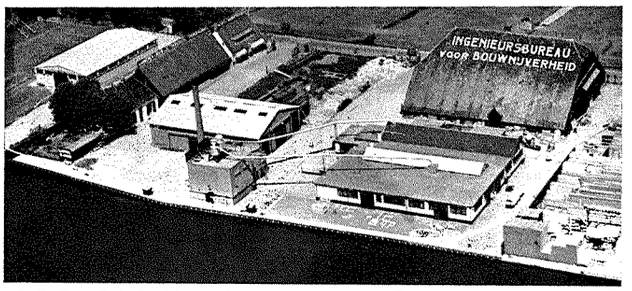

N.V. INGENIEURS-BUREAU VOOR
BOUWNIJVERHEID
KANTOOR, TIMMERFABRIEK EN OPSLAGTERREIN
OEGSTGEEST TELEF. LEIDEN 20341 (2 lijnen)

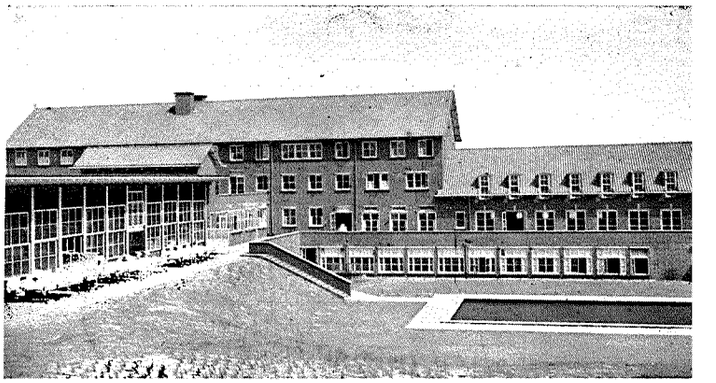

Bouw- en Gew. Beton-Werke
volgens nauwkeurig werkplan in zeer korten tij

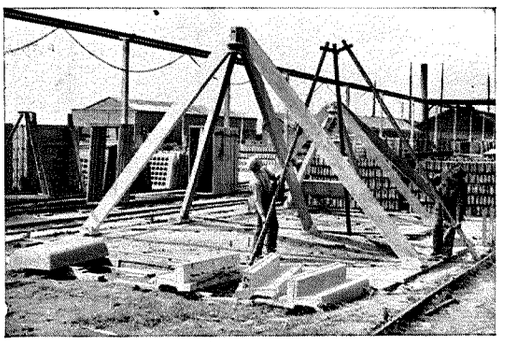

voor moderne betonconstructie

N.V. SCHOKBETON
ZWIJNDRECHT
TELEFOON 4268

SCHOKBETON-
BIMSBETON-
EN KUNSTBETON-PRODUCTEN

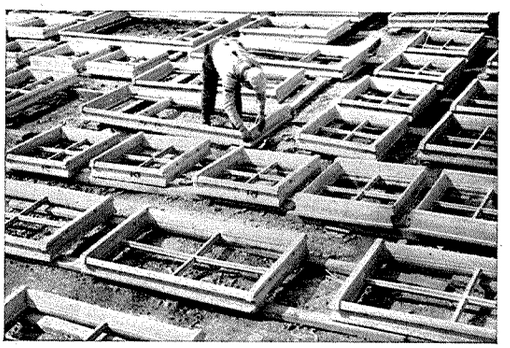

Graniet Gietasphaltvloeren

waterdicht, elastisch, stofvrij, duurzaam

voor dakterrassen, kelders, magazijnen, werkvloeren e.d.

ook in zuurbestendige uitvoering.

Toepassingen o.a. brouwerijen, chemische fabrieken, zuivelfabrieken, perrons enz.

Normale dikte 2 a 3 cm. Direct leverbaar.
Geroutineerde staf vloerleggers.

N.V. KEY'S ASPHALTFABRIEK
WITTE HUIS, WIJNHAVEN 3, ROTTERDAM
TELEFOON 73475
FABRIEK TE MAASSLUIS

voor **BOUW** en **BETON** werken

n.v. aannemingsmij v/h
ROTTERDAM

H&P. VOORMOLEN

AFB. 7 FOTO ARCHIEF DE HAAN

AFB. 8 FOTO ARCHIEF DE HAAN

AFB. 9 FOTO ARCHIEF DE HAAN

AFB. 10 FOTO ARCHIEF DE HAAN

AFB. 11 FOTO ARCHIEF DE HAAN

AFB. 12 FOTO ARCHIEF DE HAAN

aannemersbedrijf g.b.van hoek

delft
tel. 421 en 422

bouw-, grond- en waterbouwkundige werken
ontwerpen en uitvoeren van

werken in gewapend beton

GEEN OLIEVERF MEER?

Dan sauswerk, dat aan de hoogste eischen voldoet, met de bindmiddelen

QUELLOSE- in poeder
SCHILDERSLIJM-M-
in pasta

VERKOOPCENTRALE
W. A. Scholten's Fabrieken
Afd. Lijm- en Verfproducten
FOXHOL (Postbus 2, Hoogezand)

IN ELK GEBOUW VAN ENIGE BETEKENIS

J. C. van STRAATEN's
LIFTEN- EN MACHINEFABRIEK N.V.
'S-GRAVENHAGE

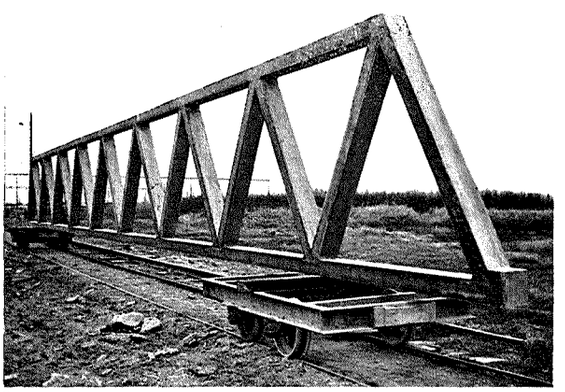

VAKWERKLIGGER LANG 18 M., HOOG 1.80 M.
VOOR BELASTING 1000 KG/M, EIGEN GEW. 225 KG/M.

N.V. SCHOKINDUSTRIE ZWIJNDRECHT

(TELEF. 6138 DORDRECHT)

VERVAARDIGT VOLGENS HET SCHOKPROCÉDÉ
(NEDERL. OCTROOI No. 36029)

HEIPALEN
DAMPLANKEN
DAMPALEN
AFSPANMASTEN
LICHTMASTEN
HOOIBERGROEDEN
KEERWANDEN
OPLANGERS
TROTTOIRBANDEN
KOLOMMEN
GORDINGEN

VAKWERKLIGGERS

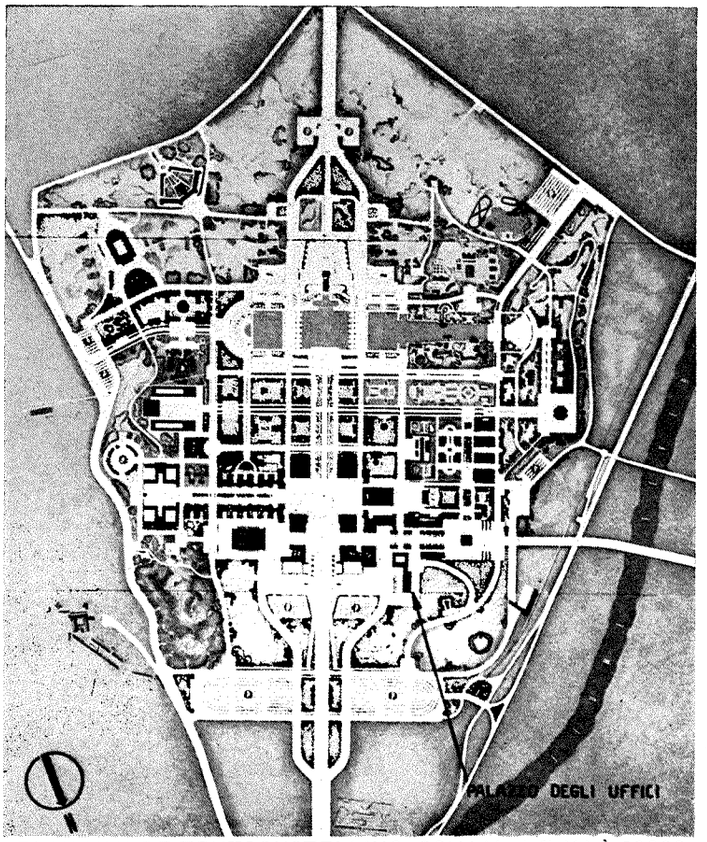

PLAN VAN DE TENTOONSTELLING. SCHAAL ± 2/3 X1 À 20000

HET ADMINISTRATIEGEBOUW VOOR DE WERELDTENTOONSTELLING TE ROME. ARCHITECT PROF. GAETANO MINNUCCI

Het „Palazzo degli Uffici", het administratiegebouw voor de wereldtentoonstelling welke in 1942 te Rome gehouden zou worden, is het eerste van de reeks gebouwen dat voor het uitbreken van den oorlog gedeeltelijk gereed kwam. We vinden er een beschrijving met afbeeldingen van in „Moderne Bauformen" Juni 1942, waaruit wij een en ander overnemen.

Het terrein bestemd voor de tentoonstelling was geheel onbebouwd. Er moest eerst een gebouw worden opgericht, waarin de verschillende diensten zouden ondergebracht worden, noodig voor de organisatie van een wereldtentoonstelling. Na de sluiting zou het als centrum van een groote staats- of partijorganisatie moeten dienen. Dit gebouw staat in het westen van een lang terrein, dat aan de hoofdingang van de tentoonstelling vooraf gaat. Dit terrein heeft de vorm van een L. De verlengde vleugel komt buiten de tentoonstelling uit, hetgeen zeer doelmatig is, want zij moet hoofdzakelijk dienen voor het van buiten komend publiek; daartegenover is het hoofdgebouw, het dwarsgedeelte van de L reeds bij de tentoonstelling begrepen. De hoofdgevel van de vleugel is naar het Oosten gericht en aangeduid door een groote voorspringende zuilenhof van 19 m hoogte, met 16 pijlers, waarboven een bordes (hoogte der pijlers 17 m). Er voor bevindt zich een plein met fonteinen. De tweede hoofdgevel, die van het kopgebouw, ligt naar het Zuiden. Hier, bijna de geheele begane grond in de volle diepte beslaande, ligt een hal met 36 pijlers in vier rijen geschikt. Uit deze pijlerhal heeft men het gezicht op de eere-binnenplaats met een waterbekken en fonteinen.

Het paleis bezit 7 ingangen en 4 trapkokers, waarvan de plaats met zorg gekozen is. Belangrijke gasten, de vertegenwoordigers der regeeringen en bureauchefs van dit gebouw komen door de imposante hal van het hoofdgebouw, waar een ingang zich aan de oost- en westzijde bevindt. De algemeene ingang voor het tentoonstellingstoezicht, in het kopgebouw gelegen, bevindt zich in de noord-oosthoek, waar het publiek binnenkomt. Hij is aangeduid aan de buitenzijde door muuropeningen bijna ter volle muurhoogte, op deze wijze alsof hij een hall door 3 verdiepingen heen vormt. Van daar uit komt men in een doorgang, leidende naar een groote trap. De ingang voor het dienstpersoneel ligt er tegenover, aan de westzijde. Voor het personeel is een trap met drie vleugels bestemd, op een wijze dat de stroom van het publiek niet wordt gekruist. Het publiek betreedt dit gebouw door de pijlerhal van het gebouw van de achtervleugel, waar de groote trap ligt en de hal met de kaartverkoop.

De belangrijkste gedeelten van dit gebouw zijn de volgende: in het sousterrain bevinden zich de verwarming, de electrische installaties, de telefooncentrale, de pneumatische post, archieven en depots. Op de beganegrondvleugel zijn de zaal voor het publiek en de zaal voor de kaartverkoop gelegen. Er zijn bovendien nog, evenals in het kopgebouw, de bureaux, welke zich aansluiten tegen de laatste der zittingzalen van verschillende grootte. Op

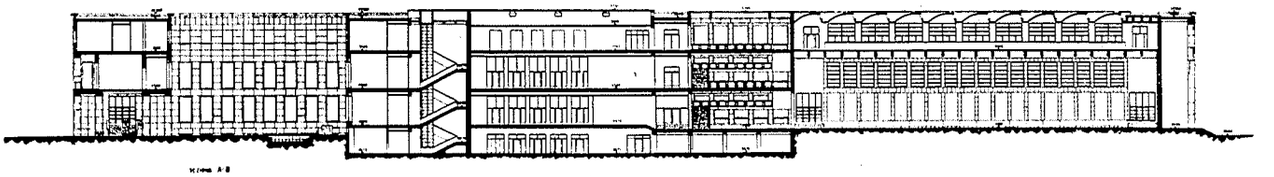

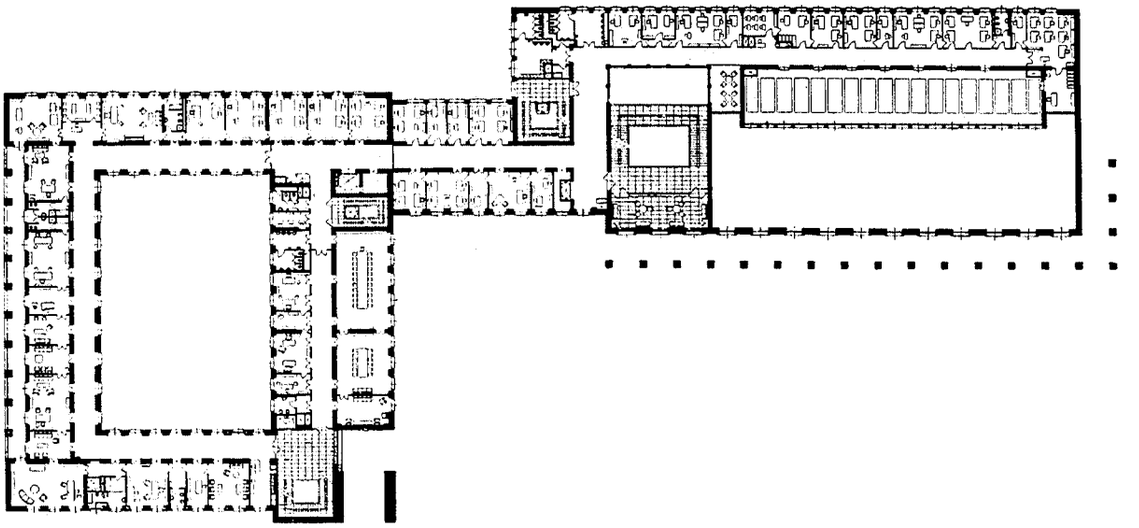

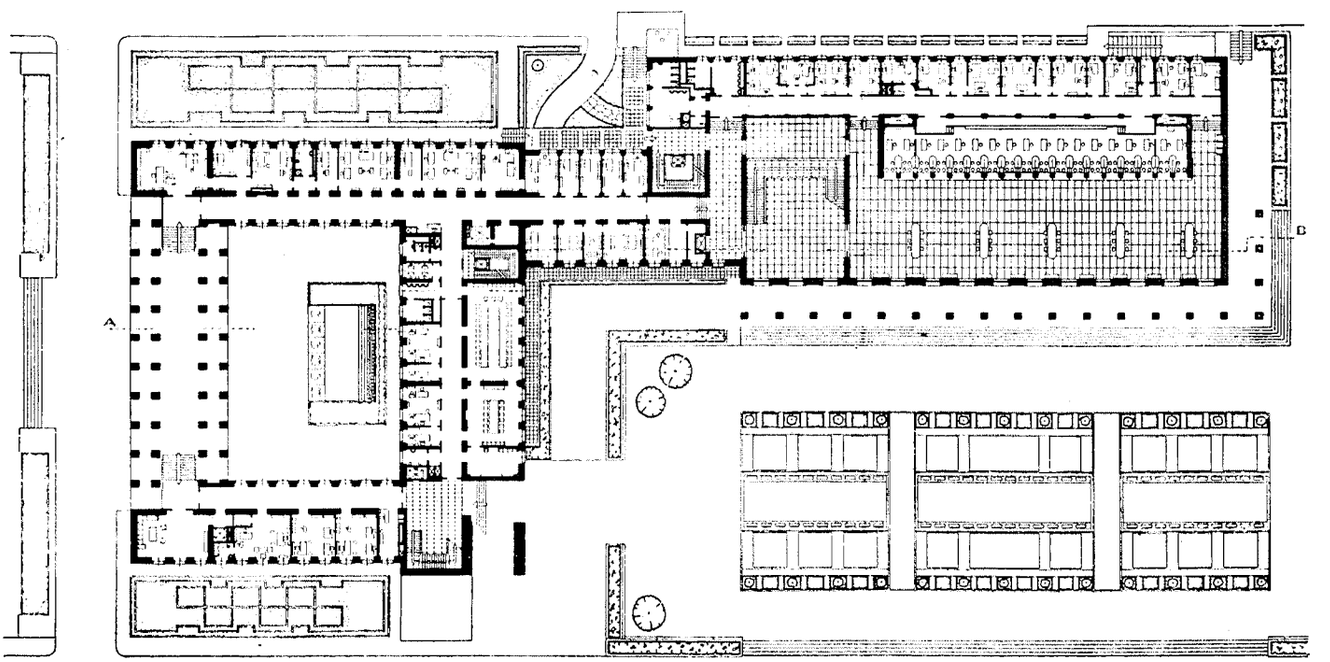

PLATTEGRONDEN SCHAAL 1 À1000

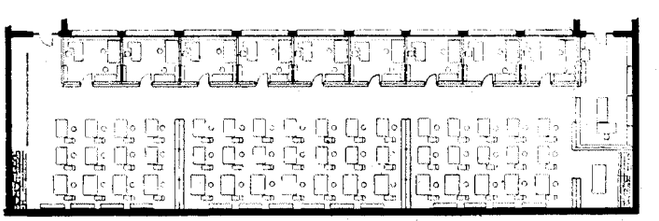

PLAN VAN DE TEEKENZAAL. SCHAAL 1 À 600

ADMINISTRATIEGEBOUW VOOR DE WERELDTENTOONSTELLING TE ROME
ARCHITECT PROF. GAETANO MINNUCCI

FOTO MODERNE BAUFORMEN

VOORGEVEL MET FONTEINEN

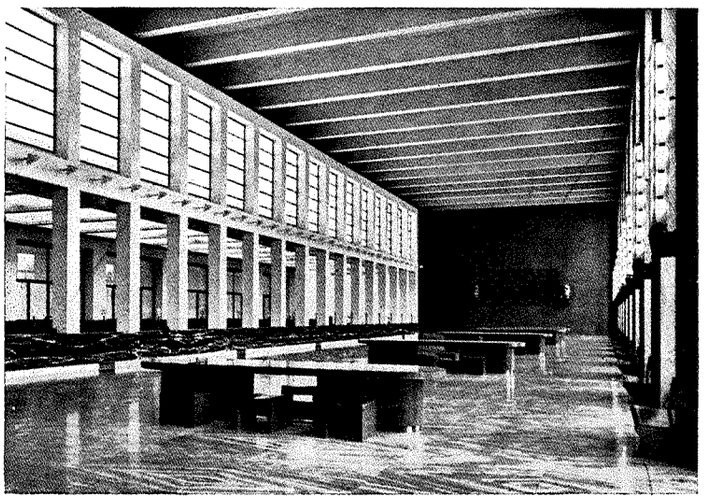

FOTO MODERNE BAUFORMEN

GROOTE HAL

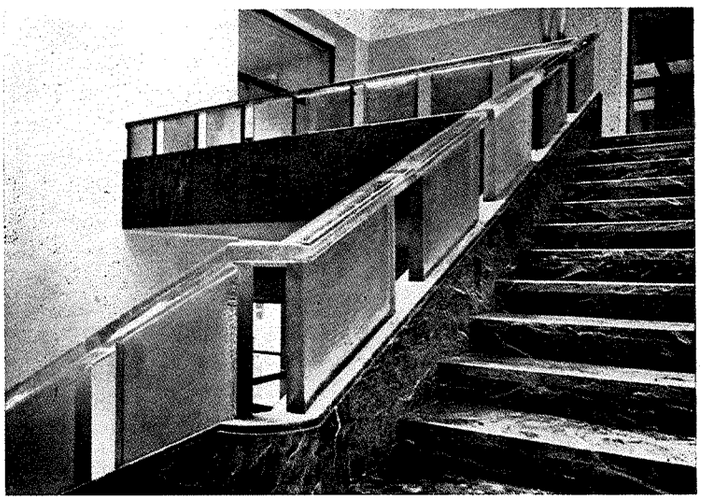

FOTO MODERNE BAUFORMEN

TRAPPENHUIS

ADMINISTRATIEGEBOUW VOOR DE WERELDTENTOONSTELLING TE ROME
ARCHITECT PROF. GAETANO MINNUCCI

de eerste verdieping zijn de werkkamers van de intendance, de secretaris generaal, de propagandadienst en de pers, en verder de zittingzalen; op de tweede verdieping hoofdzakelijk werkzalen voor ongeveer 800 ambtenaren, in het bijzonder voor de technische dienst van de bouwkunst, van de tuinbouw en van de kunst. Op de tweede vleugelverdieping, boven de zaal voor het publiek, heeft men een groote teekenzaal ontworpen.

Twee soorten van werkzalen zijn ingericht in verhouding tot de grootte der tafels (0.80 x 1.70 m). De kleinste zalen hebben een diepte van 5 m en de grootsten 6.30 m tusschen de buitenmuren en de gangmuur. De breedte richt zich naar het aantal werkers dat men wenscht te plaatsen. Alle schotten der werkzalen worden doorbroken door breede glasgedeelten en zijn van een lichte houtconstructie, waarvan de onderdeelen genormaliseerd zijn.

Als constructiematerialen heeft men uit principe producten van het land toegepast: baksteen voor het metselwerk, gewapend beton (o.a. voor het plafond van de zaal voor het publiek en de verlichting boven aan de groote trap), natuursteen, veel marmer, weinig ijzer en andere metalen, daartegenover veel glas, o.a. voor de groote traphal voor het publiek heeft men dikke glasplaten gebruikt ter vervanging van balusters. Voor de trap van het kopgebouw paste men voor de leuning glas toe, inbegrepen de handleuning. Naar een nieuwe vervaardigingswijze stelde men trapbalustrades samen uit geperste glazen platen ter dikte van 8 cm. Hetgeen het meest opvalt is het ruime gebruik van marmer. Niet alleen de geheele gevel is met marmer bekleed, maar ook de muren der ontvangruimten; de vloer, de trappen, de omlijstingen en de raamstijlen, de pijlers, zelfs een gedeelte van het meubilair zijn van marmer.

De plattegronden zijn uitstekend, de technische inrichtingen (waaronder veel merkwaardige nieuwtjes) blinken uit; alles is tot in de kleinste onderdeelen bestudeerd.

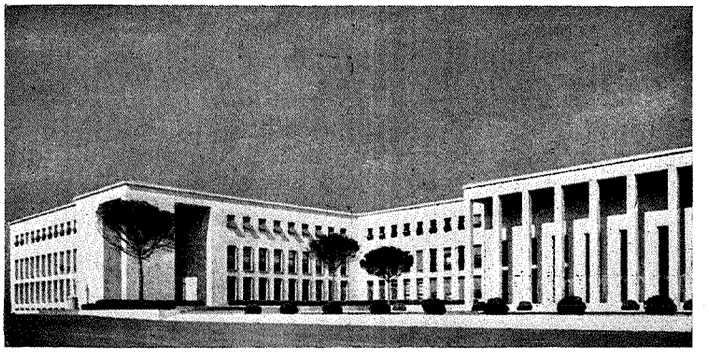

FOTO MODERNE BAUFORMEN

GEVELAANZICHT VAN HET ADMINISTRATIEGEBOUW VOOR DE WERELDTENTOONSTELLING TE ROME

UIT DE TIJDSCHRIFTEN.

In de Juni-aflevering van „DER BAUMEISTER" worden eenige apotheken uit Rijnland behandeld, ontstaan uit verbouwing van oude panden. Bij deze verbouwingen is uitgegaan van een krachtiger sluiting van het onderste gevelgedeelte, het aanbrengen van vensterluiken bij de bovenverdieping, en goede pleister- en steendetails, waardoor betere aanpassing bij het straatbeeld verkregen wordt. De architect is E. Kreutzer. Ongetwijfeld hebben wij hier te maken met smaakvolle wijzigingen van laat-18e eeuwsche huizen, waarbij niet gepoogd is tot de oorspronkelijke staat terug te keeren, maar waarbij in het nieuwe de geest van het oude doorschijnt. Vooral de Apostelen-apotheek te Keulen is een verrassende metamorphose. Verder komt, behalve eenige landhuizen bij München, nog het groote Robert-Bosch ziekenhuis te Stuttgart, architecten J. Früh en H. Mehlin de aandacht vragen. Het ligt op een terrein van 63000 m² met 60 m hoogteverschil tusschen beide zijden. Het ziekenhuis heeft een hoofdgebouw van 150 m lengte voor 300 ziekenkamers, beschut achter een helling en naar het Schwaben-

FOTO DER BAUMEISTER

FOTO DER BAUMEISTER

APOTHEEK „ZUR ALTSTADT" TE DÜSSELDORF
OUDE EN NIEUWE TOESTAND

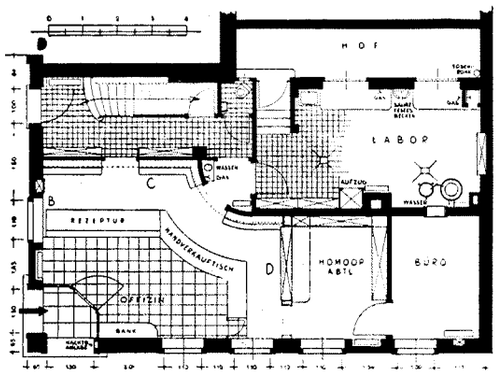

PLAN APOTHEEK „ZUR ALTSTADT". SCHAAL 1 À 200

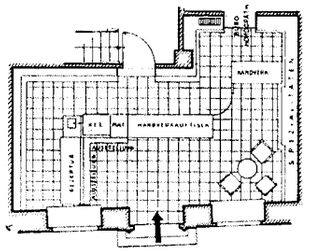

PLAN APOSTELN-APOTHEKE. SCHAAL 1 À 200

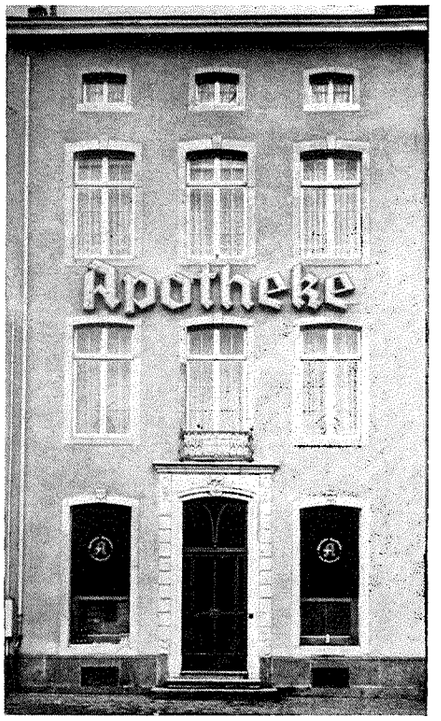

FOTO DER BAUMEISTER

APOSTELN-APOTHEEK TE KEULEN
ARCHITECT E. KREUTZER

sche landschap en de zuidzon toegekeerd. 20.000 m², dus een derde gedeelte van het totale oppervlak wordt ingenomen door terrassen, open en overdekte ligplaatsen, zon- en luchtbaden, gymnastiek- en behandelingsinrichtingen. Op de vlakte ligt de eigenlijke hersteltuin, beschut tegen wind en inkijken, 40 m boven het hoofdgebouw, met vergezicht over het dal van Neckar en Rems. Op de overige gedeelten van de zonnige helling staan fruit- en kastanjeboomen, verder groente- en siertuinen. Voor het hoofdgebouw dat vier verdiepingen bezit, ligt de westvleugel met hoofdingang en bestuur, polikliniek, apotheek, laboratorium, groote leeszaal, bibliotheek en woningen der arts-assistenten. Naar het oosten ligt een dwarsvleugel met isoleerafdeeling. Naast de eigenlijke homoöpatische afdeeling staan andere afdeelingen ter beschikking, een chirurgische, een gynakologische en een voor hulp bij de geboorte, geheel in den geest van de homoöpatische geneeswijze, waarvan Dr. Robert Bosch een voorstander was.

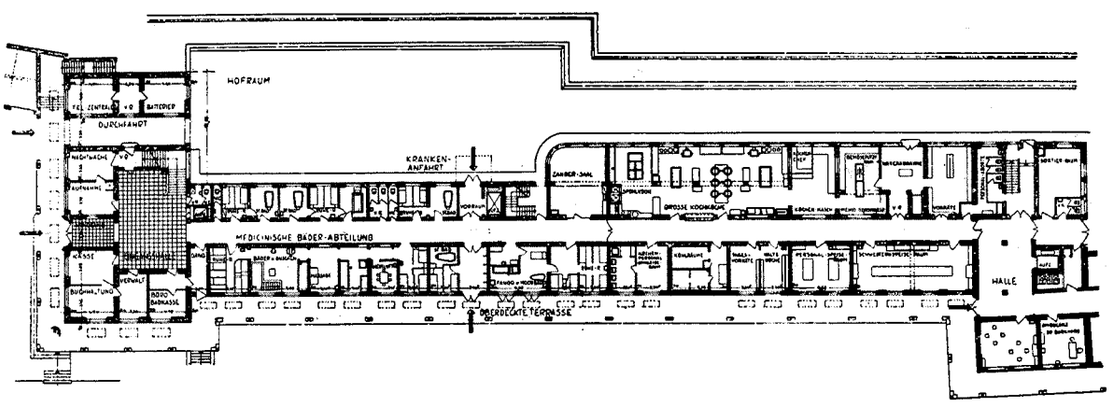

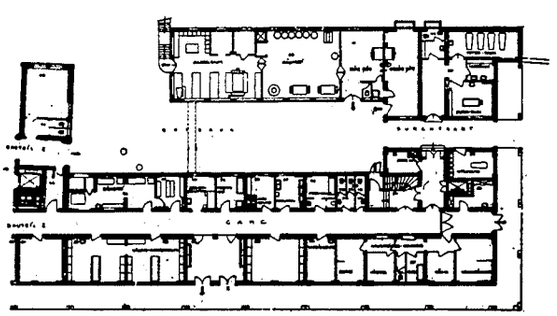

PLAN VAN HET ROBERT-BOSCH ZIEKENHUIS TE STUTTGART·
SCHAAL 1 A 1000
ARCHITECTEN J. FRÜH EN H. MEHLIN

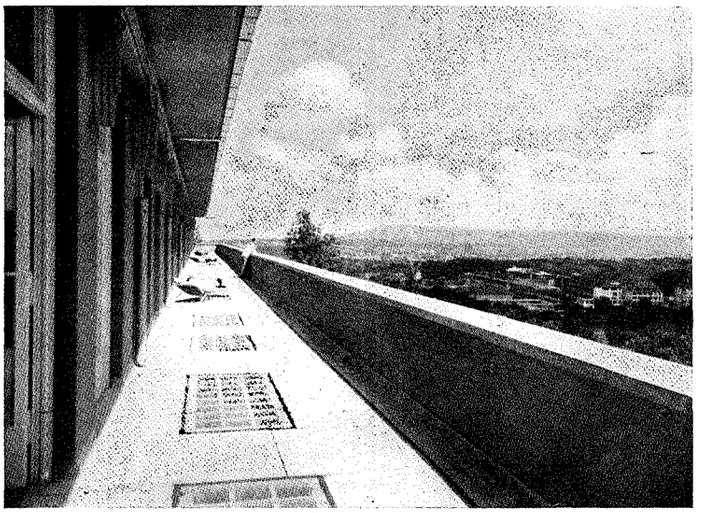

LIGTERRAS FOTO DER BAUMEISTER

AANZICHT FOTO DER BAUMEISTER
HET ROBERT-BOSCH ZIEKENHUIS TE STUTTGART
ARCHITECTEN J. FRÜH EN H. MEHLIN

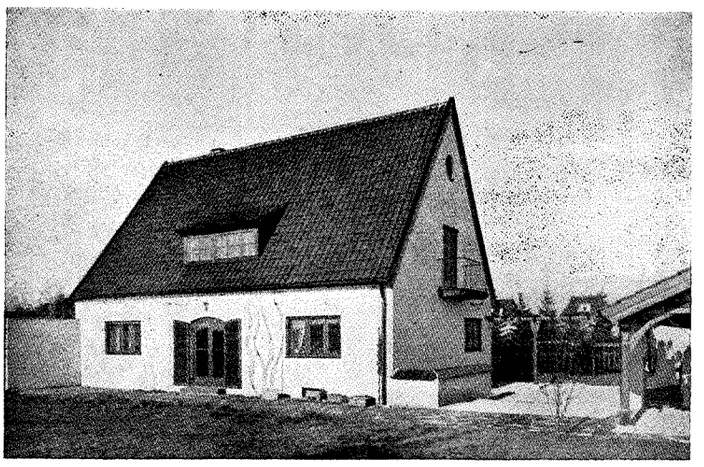

FOTO DER BAUMEISTER

LANDHUIS TE MÜNCHEN
ARCHITECT RUDOLF VOLTENAUER

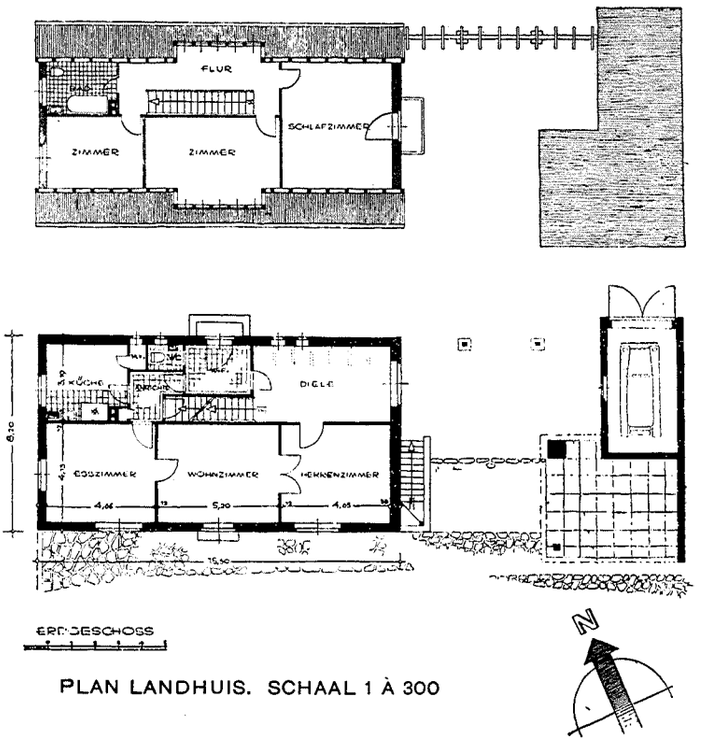

PLAN LANDHUIS. SCHAAL 1 À 300

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 25 JULI 1942 NUMMER 30

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar. Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

BIOSCOOPGEBOUW TE MUSSELKANAAL.

ARCHITECTEN A. H. EN B. T. KLEINENBERG

Hoewel bij het verkrijgen der vereischte vergunningen en toewijzingen van materialen nogal moeilijkheden te overwinnen waren is deze bioscoop, welke in Mei 1941 aanbesteed is toch nog midden April '42 voor het publiek opengesteld.

Doordat de hoofdverkeersweg in de richting Stadskanaal-Ter-Apel loopt en de meeste bezoekers ook van dien kant verwacht werden is de hoofdtoegang op de hoek geprojecteerd.

Boven de hall, cassa, gang en garderobe is de woning van den bedrijfsleider ontworpen. De ingang voor de woning ligt naast de garderobe.

De groote zaal kan 384 en het balcon 170 bezoekers bevatten. De toiletten liggen achter de groote zaal.

Eventueel voor het houden van tooneelvoorstellingen is een tooneel geprojecteerd waaronder de kleedkamers, bergplaats requisieten en tevens de verwarmingskelder gelegen zijn.

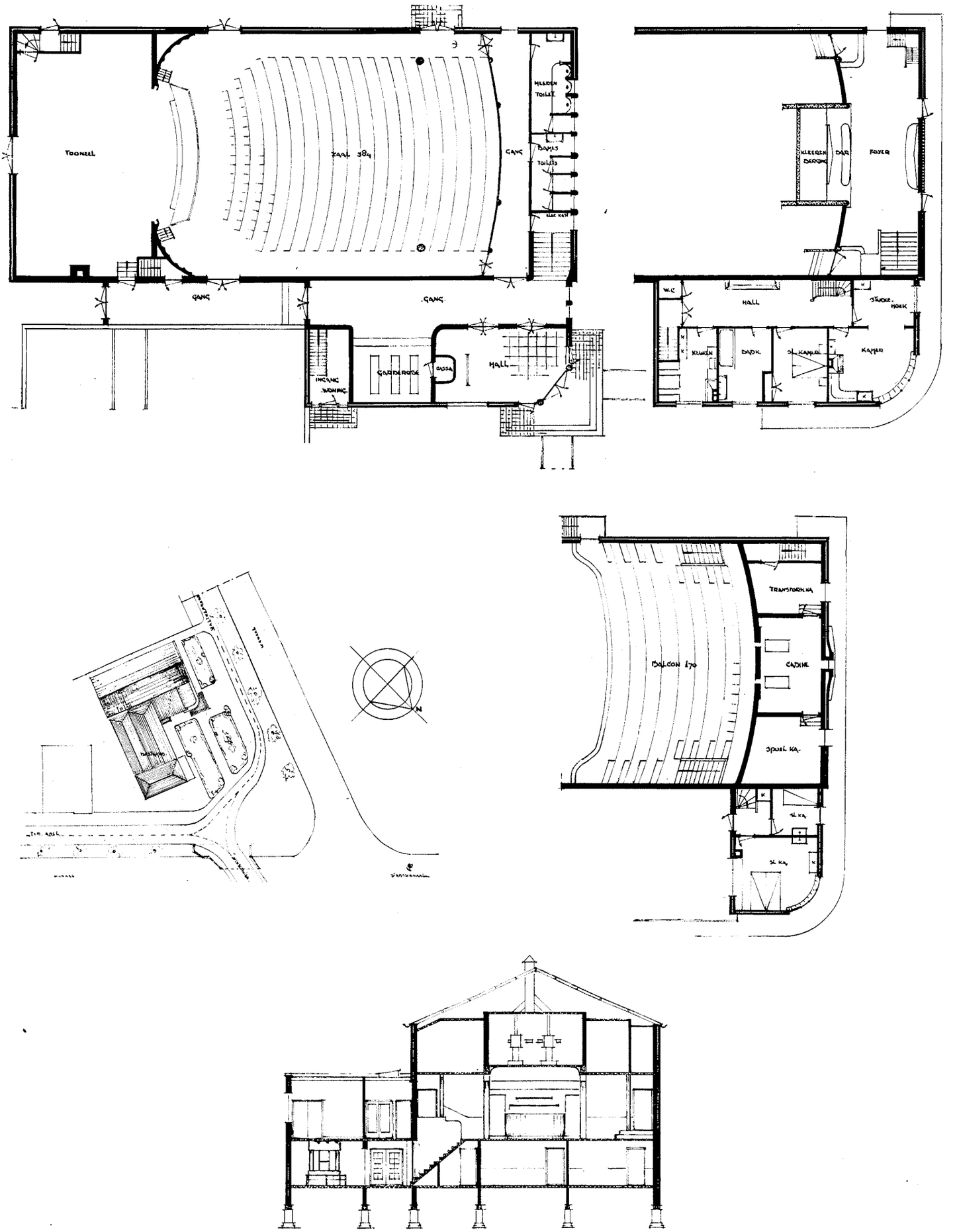

PLATTEGROND EN DWARSDOORSNEDE SCHAAL 1 À 250 EN SITUATIE BIOSCOOPGEBOUW TE MUSSELKANAAL
ARCHITECTEN A. H. EN B. T. KLEINENBERG

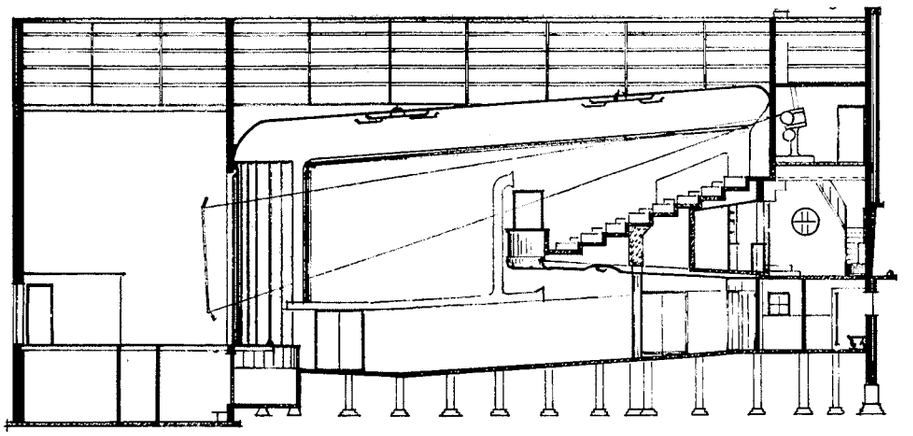

LENGTEDOORSNEDE SCHAAL 1 À 250 BIOSCOOPGEBOUW TE MUSSELKANAAL

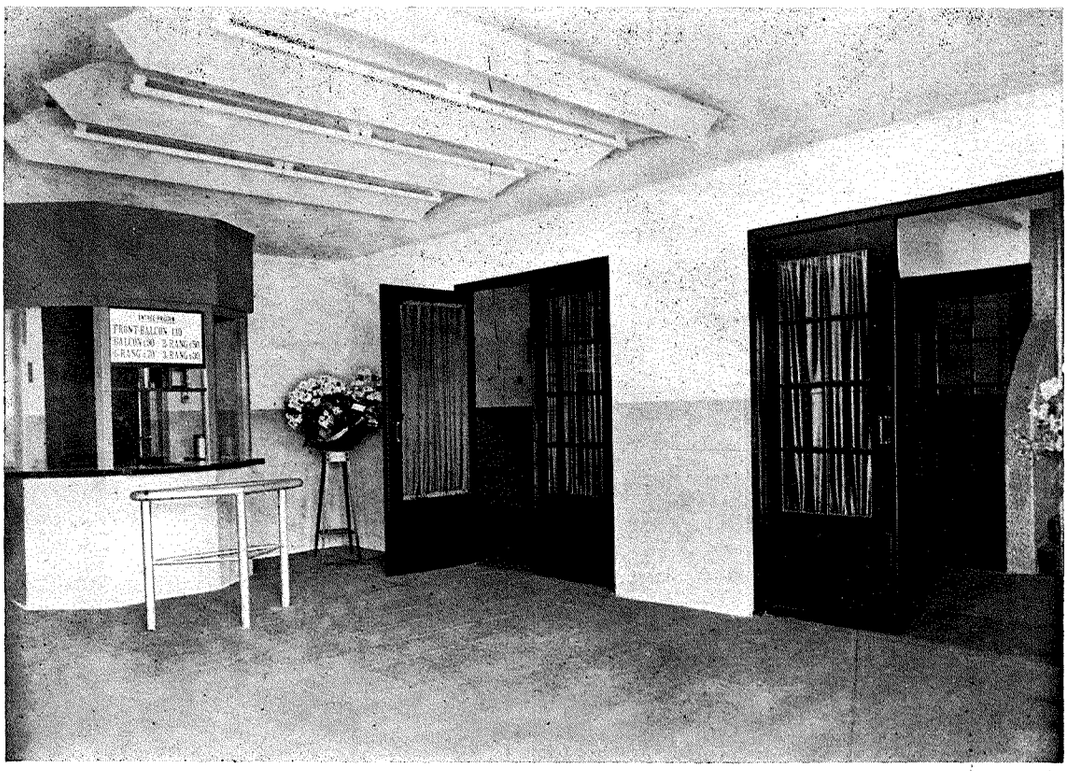

FOTO HUIZINGA

HAL IN HET BIOSCOOPGEBOUW TE MUSSELKANAAL. A. H. EN B. T. KLEINENBERG, ARCHITECTEN

In de foyer is een kleine bar ontworpen waarachter nog gelegenheid is tot kleerenberging.
De groote zaal en het tooneel worden door heete lucht verwarmd, de andere ruimten door stoom en door warm water.
De verlichting is volgens advies van Philips uitgevoerd, in de groote zaal als indirecte verlichting.
De aankleeding van het geheel is zeer eenvoudig gehouden, de wanden van het tooneel, zaal en het plafond zijn met acoustisch pleister behandeld en ruw bewerkt, de lambrizeeringen zijn met betonemaille behandeld.
De wanden en het plafond in de groote zaal zijn in creme tinten gehouden en de deuren en verder houtwerk roodbruin gelakt, dit is voor de verdere ruimten in de bioscoop zooveel mogelijk gehandhaafd.
De woning is eveneens in lichte tinten gehouden.
De buitenmuren zijn met gebroken wit behandeld, de deuren en ramen met groen afgezet, de hoofdtoegang is blank gelakt.
De bouwkosten hebben met inbegrip van meubileering, filminstallatie, etc. totaal plm. *f* 90.000.— bedragen.

De Architecten,
A. H. en B. T. KLEINENBERG.

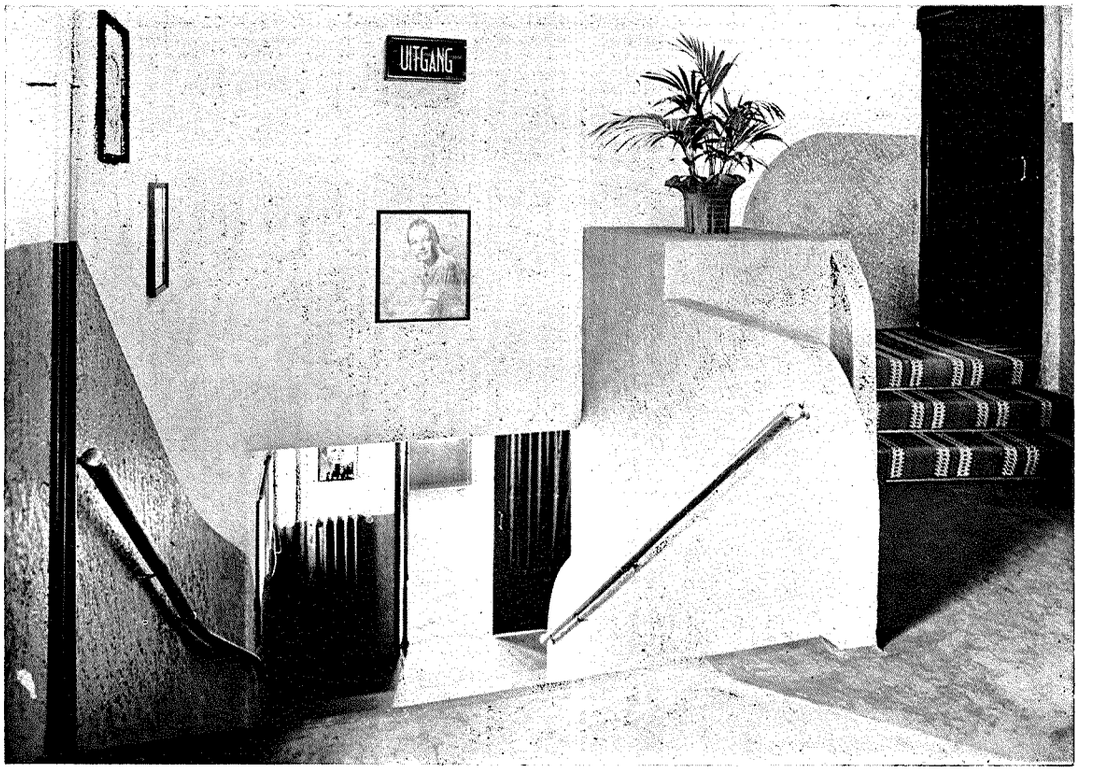

FOTO HUIZINGA

HOOFDTRAP

FOTO HUIZINGA

FOYER

FOTO HUIZINGA

ZAAL MET GEZICHT OP HET TOONEEL

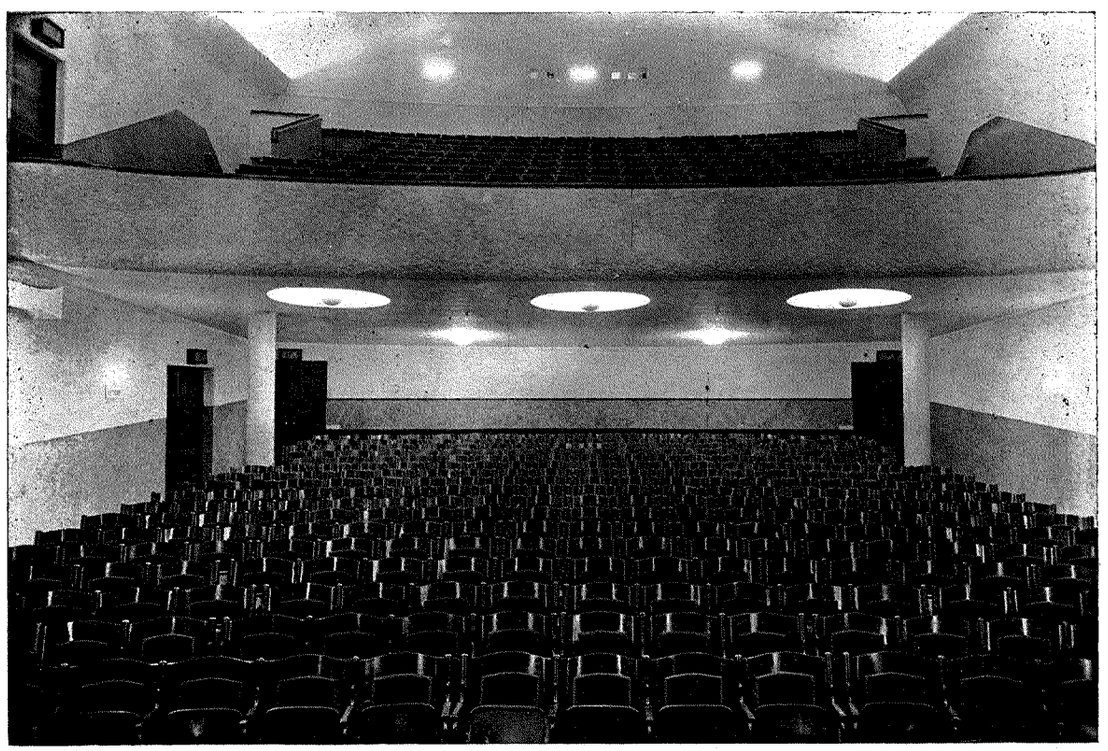

FOTO HUIZINGA

ZAAL MET GEZICHT OP HET BALCON

BIOSCOOPGEBOUW TE MUSSELKANAAL. ARCHITECTEN A. H. EN B. T. KLEINENBERG

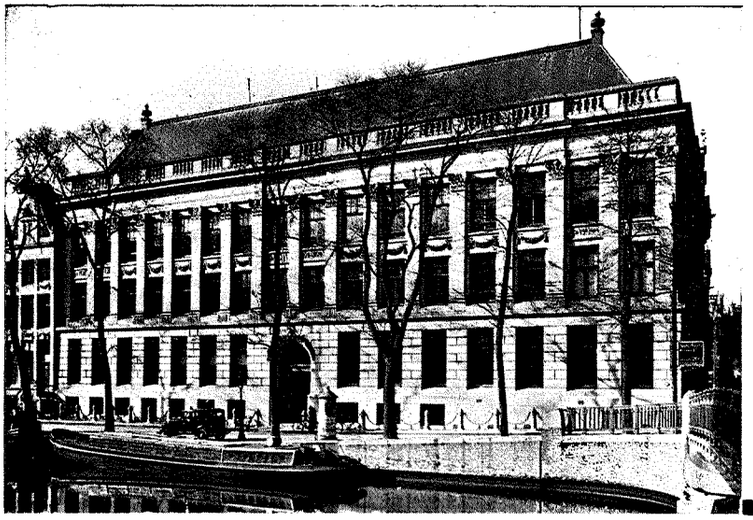

N.V. NEDERLANDSCHE AANNEMING MIJ

V.H. FIRMA H. F. BOERSMA 'S-GRAVENHAGE

Burgerlijke Bouwwerken
Gewapend-Beton-Werken

KANTOOR NED.-INDISCHE HANDELSBANK, AMSTERDAM.

N.V. NEDERLANDSCHE HUISTELEFOON MIJ. 's-GRAVENHAGE

Bijkantoren over het geheele land

Telefoon-,
Electr. Klokken-,
Lichtsignaal-,
Contrôle-,
Beveiligings-,
Buispost-
installaties e.d.

Technische Adviezen en kostenopgaven zonder eenige verplichting

Wat'n prachtbedrijf!

VELUVINE - NUNSPEET

Naast contrôle van den chemicus is er ook de technische contrôle. Een geoefende vakman strijkt zijn monsters op, onderzoekt droging, vloeiing en elasticiteit. Naast verweringstanks passen wij dakproeven toe voor een zuivere contrôle op de duurzaamheid van de VELUVINE-VERF, BEITS, VERNIS, INKT.

N.V. MIJ. „DE VELUWE" - NUNSPEET

VETAFSCHEIDING

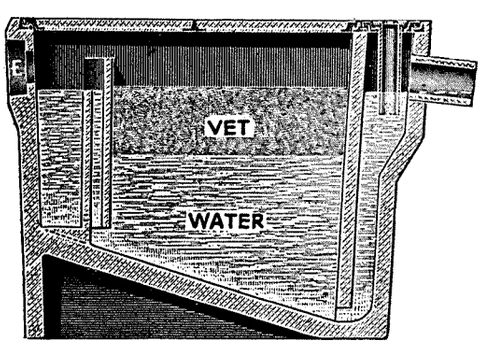

door **beton-vetvangers**

„WAL" volgens DIN 4040/4041

Prospectus wordt op aanvrage toegezonden.

HANDELSVEREENIGING „BUDERUS"
'S-GRAVENHAGE

WOONHUIS GRANROTH BIJ HELSINKI.

FOTO DEUTSCHE BAUZEITUNG

TUINAANZICHT MET ZITJE EN KIJKJE IN DE HAL

HIERONDER PLATTEGRONDEN SCHAAL 1 À 400

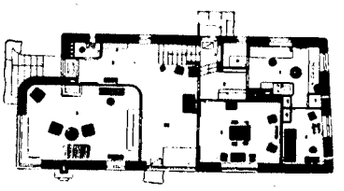

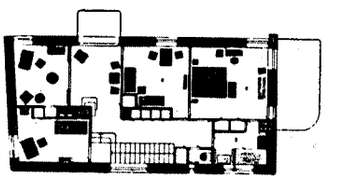

WERK VAN DEN FINSCHEN ARCHITECT KAJ ENGLUND.

We vervolgen hierbij het overzicht over eenige Finsche landhuizen afgebeeld in de „Deutsche Bauzeitung" van 20 Mei 1942, welk overzicht wij op pag. 308 in no. 28 wegens ruimtegebrek moesten afbreken.

Ook Kaj Englunds werk biedt een voorbeeld van het frissche zonder vooroordeel aanvatten van de bouwopgave. Deze architect behoort tot de jongere Finsche architecten, die zich weinig om het effect gelegen laten liggen, doch die zich vooral ermede bezighouden een nieuwe wooncultuur te vormen. Hij heeft zich in het bijzonder op het gebied van den woningbouw toegelegd. Zijn werk geniet in Duitschland veel belangstelling. De groote hal van het huis Granroth verraadt weinig van de barre Finsche wintermaanden met nevel, sneeuw en ijs. Het aquarium met roode siervisschen, de kooi met tropische zangvogels en de altijd groene bladplanten voor het raam brengen meer zuidelijke illusies, zoodat men zich moeilijk kan voorstellen zich in een huis in Finland te bevinden. De liefde tot de altijd groene planten en hun toepassing in huis is in Finland zoo groot, dat men geen kamer zonder bloemen zal aantreffen. Ook in dit opzicht zijn de Nederlanders met de Finnen verwant. In het bijzonder is de klimop geliefd.

Bij de meubels kunnen wij een uitgesproken smaak voor de klare en eenvoudige vormen vaststellen. Zij zijn van een eerlijken stijl, waarbij het hout in zijn toonwaarde en teekening naar waarde wordt geschat, en waardoor alle versieringen overbodig worden. Doch ondanks alle zakelijkheid brengen de kamers een gevoel van onmiskenbare behaaglijkheid en echte gezelligheid. Op te merken valt dat Englund naast zijn eigen ontwerpen het meest standaardmeubels toepast. Het is niet het individualisme tot elken prijs, dat hij zoekt. Om een ruimte een persoonlijke noot te geven, zijn slechts dikwijls enkele bijzondere stukken noodig. En zijn smaak is zeker genoeg om de verschillende houtsoorten en stoffen tot een levendige eenheid samen te voegen.

Wij hebben hier reeds enkele belangrijke Finsche ontwerpen gebracht: het groote gebouw van het alkoholmonopolie, het stadion, en ook de hier afgebeelde kleine onderwerpen geven den indruk dat de Finsche architecten de nieuwe bouwkunst aanvaard hebben met behoud van hunne nationale eigenwaarde. Hunne oorspronkelijkheid en natuurverbondenheid heeft hen ervoor behoedt zich in het alledaagsche te vervluchten of vreemde eigenaardigheden aan te nemen. Het zou geheel verkeerd zijn de jonge Finsche bouwkunst eenvoudig als functionalistisch te beschouwen en het nationale karakter te overzien.

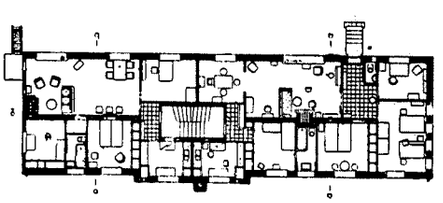

HUIS VOOR 4 GEZINNEN BIJ HELSINKI. ARCH. KAJ ENGLUND

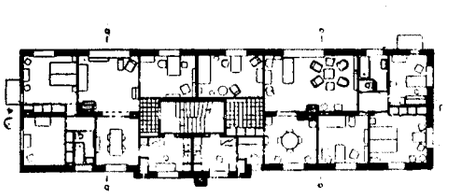

PLATTEGRONDEN. SCHAAL 1 A 500

HUIS VOOR 4 GEZINNEN BIJ HELSINKI

GROOTE WOONKAMER VAN DEN ARCHITECT, MET TOEPASSING VAN STANDAARDMEUBELS

ARCHITECT KAJ ENGLUND

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

Het jongste nummer, Juli 1942, van het maandblad „Publieke Werken" is voor het grootste deel gewijd aan een beschrijving van het door den Dienst van Gemeentewerken uitgebreide Raadhuis te Nijmegen. We nemen enkele der vele afbeeldingen hierbij over en aan den tekst ontleenen wij het volgende:

„Het oude historische Raadhuis te Nijmegen was reeds geruimen tijd te klein geworden om daarin de uitoefening van de bestuurstaak en de verzorging der administratieve belangen der Gemeente naar behooren te vervullen.

In 1933 werd dan ook besloten door het Gemeentebestuur om een oplossing en een concentratie van alle secretarieafdeelingen te verkrijgen en wel door uitbreiding van het bestaande Raadhuis.

In 1934 kreeg de Dienst van Gemeentewerken opdracht de plannen gereed te maken en de verbouwing en uitbreiding te leiden.

Met de uitvoering kon echter pas 3 jaren later nl. in 1937 worden aangevangen, aangezien niet eerder over de aangekochte panden kon worden beschikt. Er was nl. reeds geruimen tijd onderhandeld om den eigendom te verkrijgen van de aangrenzende panden aan de Lange- en Korte Nieuwstraat. Aangekocht werden daartoe het v.m. St. Dominicuscollege met enkele bijbehoorende eigendommen aan de Lange Nieuwstraat, toebehoorende aan de R.K. Predikheeren van Nijmegen, en enkele panden van particulieren aan de Korte Nieuwstraat.

Het bouwprogramma omvatte het onderbrengen en groepeeren van alle secretarie-afdeelingen, ook die welke in andere gebouwen waren ondergebracht. Hierbij waren betrokken de afdeelingen Alg. Zaken en Onderwijs, de Gem. Belastingen, Burgerlijke Stand, Afd. Bevolking, enz., Afd. Financiën, Afd. Index, archief en expeditie, Afd. Contrôle Financiën en de kantoren van den Gemeente-ontvanger.

Bij het vaststellen van het ontwerp werd uitgegaan van de hoofdgedachte: de uitbreiding zal omvatten de administratielokalen der afdeelingen, terwijl in het oude historische stadhuis de representatieve vertrekken, met kamers van Burgemeester, Secretaris, Wethouders, Trouwzaal en de vergaderzaal van Burgemeester en Wethouders worden ondergebracht.

Een nieuwe Raadzaal werd in de uitbreiding ontworpen.

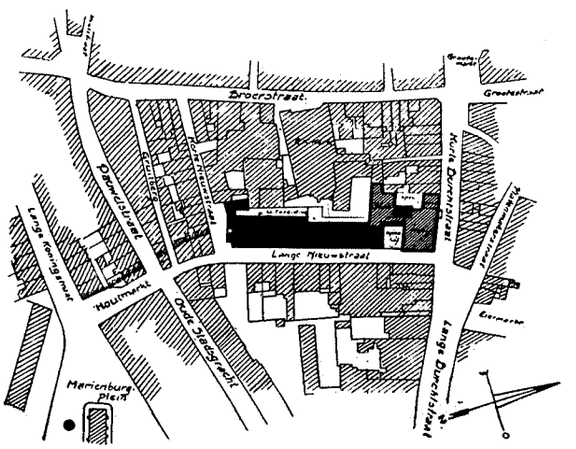

SITUATIE VAN HET RAADHUIS TE NIJMEGEN

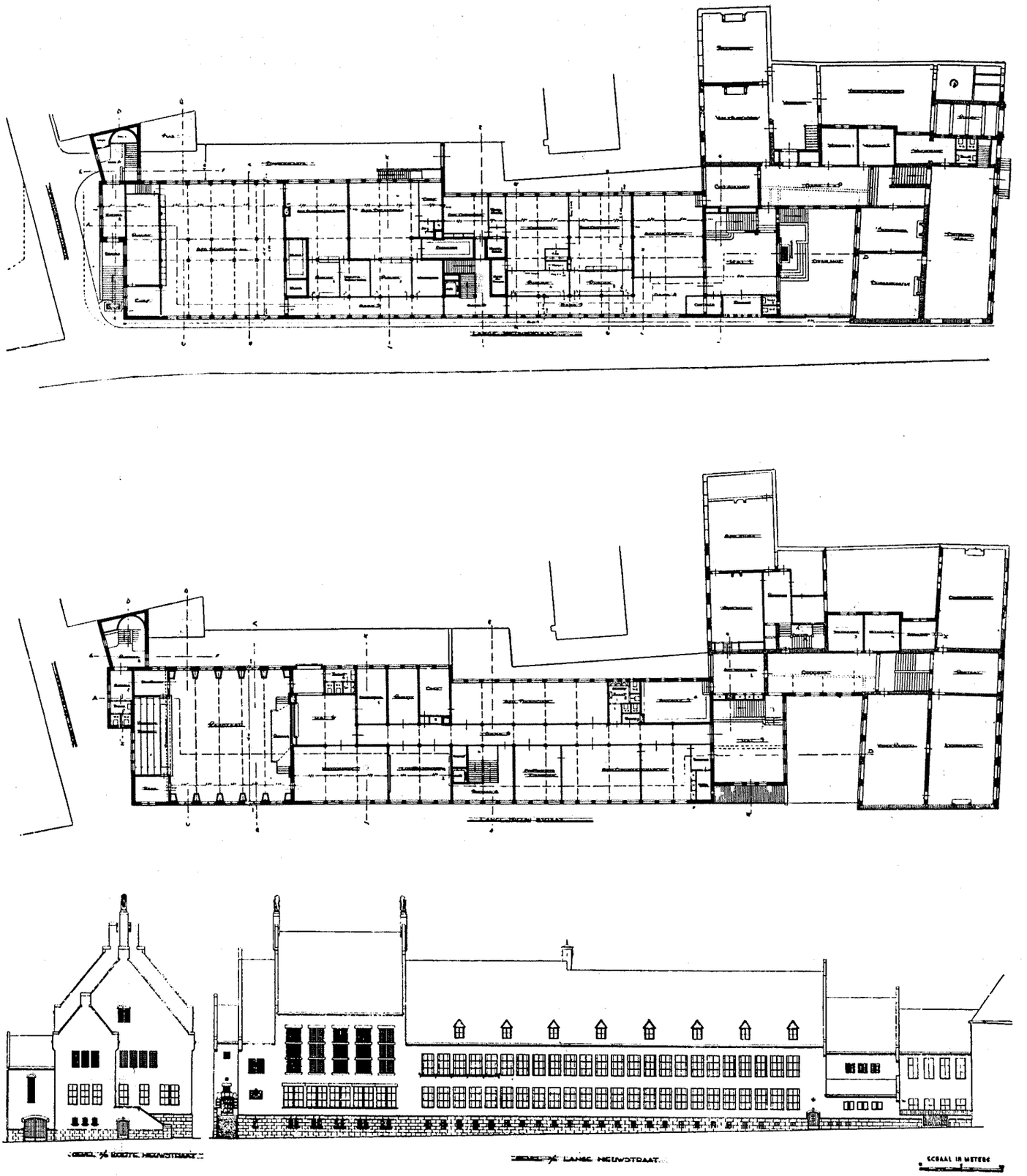

PLATTEGRONDEN BEGANEGROND EN 1E VERDIEPING EN GEVELS AAN DE KORTE EN DE LANGE NIEUWSTRAAT VAN HET RAADHUIS TE NIJMEGEN VOLGENS DE LAATSTE UITBREIDING EN RESTAURATIE

Hoewel ook deze tot het representatieve deel moet worden gerekend, kan deze niet in het oude Raadhuis worden ondergebracht, doch werd als architectonische beëindiging van het dienstgebouw ontworpen.
Doordat de secretarie-afdeelingen uit het oude Raadhuis werden weggenomen, kwamen voor de representatieve doeleinden verschillende ruimten vrij.
De oude kamer, waarin de secretarie-afdeeling Alg. Zaken was gevestigd, is gerestaureerd in den oorspronkelijken stijl Louis XV."

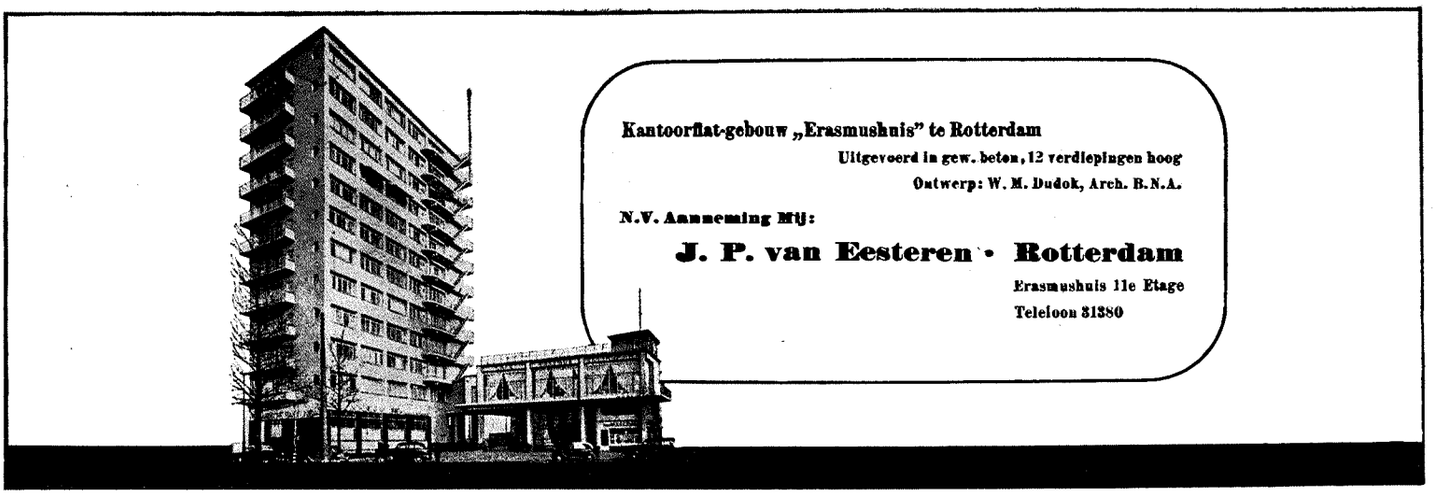

Kantoorflat-gebouw „Erasmushuis" te Rotterdam
Uitgevoerd in gew. beton, 12 verdiepingen hoog
Ontwerp: W. M. Dudok, Arch. B.N.A.

N.V. Aannemingmij:
J. P. van Eesteren • Rotterdam
Erasmushuis 11e Etage
Telefoon 31380

CHROMOLITH

EDELPUTZ **SIERPLEISTER**

ONGEVRAAGD SCHRIJFT MEN:

„.... dat de gepleisterde buitengevels met „Chromolith" het uitstekend hebben gedaan en naar volle tevredenheid der Directie zijn. Als curiositeit deelen wij nog mede dat de eene groote gevel afgepleisterd stond, één dag voor de strenge vorst is begonnen en niet het minst heeft geleden, ja zelfs geen enkel scheurtje er in waargenomen is. Daarom heeft de Directie het voor de groote verbouwing der Hoofdkantoren in Neuzen ook weer voorgeschreven.

HULST 25 April 1942."

Chromolith is leverbaar uit voorraad!

E. M. v. d. POL'S HANDELSONDERNEMING
DEN HAAG — Telefoon 117256 — Mauritskade 3

Klassieke en moderne

VDB

lakken en vernissen

Vettewinkel
Amsterdam

n.v. aannemersbedrijf v.h.:

boele & van eesteren

delistraat 33 tel. 554932 * den haag

b en van e

beton-bouw en waterbouwkundige werken

FOTO PUBLIEKE WERKEN

RAADZAAL

FOTO PUBLIEKE WERKEN

HAL
UITBREIDING EN RESTAURATIE VAN HET RAADHUIS TE NIJMEGEN
(UIT „PUBLIEKE WERKEN")

TER OVERWEGING.

Reeds voor den oorlog was er in de algemeene toestand een belangrijke opleving te bespeuren, en was er uit den aard der zaak voor de architecten voldoende werk, en zaten zelfs vele collega's tot over de ooren in hun werk. Plotseling na het uitbreken van den oorlog in ons land was het leven op eens lam geslagen, en werden door vele principalen het werk of werkzaamheden die in voorbereiding waren geheel of gedeeltelijk stop gezet.

De geaardheid van de Nederlanders is althans zoo, om een afwachtende houding aan te nemen hoe de toestand zich zou ontwikkelen.

Nadat men eerst de kat uit de boom had gekeken, en

zelfs het bouwen door bepaalde instanties werd bevorderd ging men langzaam verder met de desbetreffende werkzaamheden. Daarbij kwam nog dat zelfs nieuwe opdrachten werden verstrekt, mede omdat door vele zakenlieden veel geld werd verdiend. In verband met de prijsstijging der materialen en de moeilijke wijze om het bouwwerk tot stand te brengen waren oorzaak dat een tweede stagnatie voor de architecten intrad.

Nu dat het bouwen na 1 Juli nagenoeg geheel en al onmogelijk is geworden is een moeilijkheid ingetreden voor de architecten waaronder velen te lijden hebben. Vele architecten zitten met opdrachten waarvoor veel arbeid is verricht. Die opdrachten kunnen van recente datum zijn, maar er zijn er ook die varieeren van 1 tot 3 jaar, misschien nog langer.

Het gaat nu hierom.

De gekste en zotste gevallen doen zich nu voor bij de afwikkeling van de verrichte prestaties door den architect t/o principaal.

Voorop dient gesteld te worden dat de architect volkomen recht heeft op 't honorarium, omdat hij t.o. zijn principaal prestaties geleverd heeft.

Er zijn principalen die zich op een heel ander standpunt stellen. De eene principaal zegt b.v. kan ik het helpen, dat er momenteel niet gebouwd kan worden, dus wacht U maar tot de oorlog is afgeloopen.

Een ander geval is dit, dat de principaal zegt ik zal U een kwart of vijfde deel van het U toekomende honorarium betalen, en de rest volgt wel met de voortzetting der werkzaamheden, dus na den oorlog.

Er zijn misschien nog meer gevallen, maar hoe ze ook zijn, de architect is in dit geval er de dupe van.

Hoe zal het gaan met de belofte van den principaal? Leeft de principaal nog of architect, heeft de principaal nog wel zin om na den oorlog te bouwen, heeft hij zich misschien inmiddels uit zijn zaak teruggetrokken of wat dan ook. Dit zijn allemaal gevallen die eens ernstig overwogen dienen te worden.

De architect kan zijn weg zoeken volgens arbitrage, maar men zal dit er mede bereiken dat hij in ieder geval zijn honorarium geheel of gedeeltelijk ontvangt, maar daarnaast de kans beloopt door zijn principaal te worden bedankt.

De thans bestaande arbitrageclausule hoofdstuk X volgens de A.R. van den B.N.A. is te omslachtig.

Laten zij die met moeilijkheden te kampen hebben t.a.v. hun geleverde prestaties t.o. de principalen kenbaar maken aan de gemachtigde van den B.N.A. om deze in staat te stellen conclusie te trekken, om al of niet een commissie in 't leven te roepen, met een wettelijke erkenning, waarin behalve architecten ook een Meester in de Rechten zitting dient te hebben.

Behalve zij die in de wederopbouw werkzaam zijn maken de overigen op enkele uitzonderingen na een zeer moeilijken tijd mee, waarvoor, zooals in bovengenoemde gevallen, zeer zeker iets gedaan dient te worden.

F. M. A. B.

VEREENIGING TER VEREDELING VAN HET AMBACHT. SECRETARIAAT: RAADHUIS, KAMER 198, A'DAM (C.).

De examen-commissie van de Vereeniging ter Veredeling van het Ambacht maakt bekend dat de examens voor gezel en meester in het timmeren, meubelmaken, plaat- en smidsbankwerken, vuurwerken, constructiebankwerken, huisschilderen, metselen, machinebankwerken, machinedraaien, lood- en zinkwerken, modelmaken en automonteeren (het laatste vak wordt afgenomen in samenwerking met de Centrale Commissie voor Autobestuurder), welke gehouden worden in de Ambachtsschool, Schoolplein 9, Utrecht op Donderdag 30 Juli a.s. tusschen 13 en 17 uur, voor belangstellend bezoek toegankelijk zijn.

Opgemerkt wordt hierbij, dat uitsluitend het practische gedeelte van de examens voor bezoekers toegankelijk is; de uitreiking van de diploma's heeft plaats op Zaterdag 1 Aug. omstreeks 13 uur en is eveneens voor belangstellenden toegankelijk. Aantal candidaten: 412.

De examens voor gezel en meester in het constructiebankwerken, machinebankwerken en machinedraaien worden gehouden in de Ambachtsschool, Rijksweg Zuid te Sittard, op Donderdag 6 Augustus a.s. tusschen 13 en 16.30 uur. Aantal candidaten: 143. Deze examens zijn ook te bezoeken.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

Wegens overlijden is van de ledenlijst van den B.N.A. afgevoerd de naam van den architect

B. Vossen, Brunssum, Nieuwstraat 14

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 1 AUG. 1942 NUMMER 31

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

PRIJSVRAAG HOFPLEIN EN BLAAK TE ROTTERDAM.

Mogen wij op grond van het feit dat, wat de bekroningen betreft, deze prijsvraag niet aan de verwachtingen heeft voldaan, haar als „mislukt" beschouwen, een kwalificatie welke men in het algemeen wat spoedig geneigd is aan prijsvragen te geven, wanneer er geen eclatant ontwerp naar voren is gekomen?
Was dat hier te verwachten? De opgaaf was, zelfs zonder het element van de betrekkelijk onbepaalde bestemming, waarop de Jury wijst, buitengewoon zwaar. En het is nu eenmaal zoo, dat buitengewoon zware opgaven alleen opgelost kunnen worden door buitengewoon begaafde menschen.
In dit geval werd van de deelnemers naast stedebouwkundige begaafdheid ook architectonisch veel fantasie geëischt, niet in den zin er maar virtuoos op los te fantaseeren, maar binnen een bepaald kader de beschikking over architectonische ideeën te toonen. Misschien is het niet bevredigende resultaat wel gelegen in deze dubbele vereischte. Het valt op, dat de Jury in haar rapport verschillende malen moet constateeren, dat, wanneer de inzending stedebouwkundig waardevolle elementen bevat, de ontwerper op architectonisch gebied dan weer juist te kort geschoten is. En omgekeerd.
In een stedebouwkundig-architectonisch ontwerp ligt altijd iets dualistisch. Wellicht had dan ook een zuiver planologische studie de gedachte beter kunnen concentreeren op het stedebouwkundige en was ook de Jury verschoond gebleven van een bedenkelijken overvloed van architectonische Spielerei zonder veel zin.
Het sombere geluid van de Jury, die constateert dat het resultaat van deze prijsvraag beneden haar verwachtingen is gebleven, behoeft ons niettemin niet te weerhouden, aan het geleverde werk onze aandacht te schenken en daarin toch verdienstelijke suggesties te onderkennen.
Zij, die hiervoor de moeite willen nemen, zullen in het Juryrapport een goede handleiding vinden, om uit de zee van plannen, die in de ruime zalen van het Museum Boymans zijn tentoongesteld de goede kwaliteiten op te diepen ... en de bedenkingen, die de Jury ongetwijfeld meestal niet geheel ten onrechte opwerpt. Een beoordeeling, óók van een combinatie van menschen, blijft altijd subjectief en er is ook nog een Hollandsch spreekwoord met een uil en een valk. Dit laatste met betrekking tot deelnemers, die weer door het Juryrapport zijn teleurgesteld. Dit is echter een goede blijvende herinnering aan deze prijsvraag, waarmede in elk geval de aandacht op de groote stedebouwkundige beteekenis van het Hofplein en de Blaak voor Rotterdam is gevestigd en waarover het laatste woord nog niet gesproken is.
Wij nemen hier uit het Juryrapport een deel van de algemeene beschouwingen over, gewijd aan het stedebouwkundig aspect en het architectonisch aspect der opgaaf, algemeen genoeg gehouden, om ook buiten het verband der prijsvraag belangstelling te kunnen vragen.

„Stedebouwkundig gezien zijn verschillende inzenders kennelijk tot de conclusie gekomen, dat geen goede oplossing mogelijk is zonder de ruimte van de pleinen te beperken. In het bijzonder heeft het Hofplein daartoe bij velen aanleiding gegeven. Eén inzender ging daarbij radicaal te werk en scheidde door een gebouw met doorgangen het Hofplein in een oostelijk en westelijk gedeelte. Ook bij de Blaak-ontwerpen is er een, hetwelk in dit opzicht zeer ver gaat door over de volle breedte tegen de viaduct een gebouw te projecteeren met onderdoorgangen voor het verkeer. Anderen hebben de ruimtebeperking gezocht door wijziging te brengen in den pleinvorm. Zoo worden voor het Hofplein allerlei suggesties gedaan om het westelijk deel, het eigenlijke verkeerscentrum, een meer gesloten karakter te geven. Opgemerkt kan worden, dat daarbij verschillende verdienstelijke denkbeelden naar voren zijn gebracht; niettemin is de Jury van oordeel, dat geen Hofplein-ontwerp een zoodanige verbetering van het grondplan inhoudt, dat het voor uitvoering zou kunnen worden aanbevolen. Afwijkingen van het grondplan van de Blaak zijn, zooals te verwachten was, minder in aantal. Ook deze zijn in het algemeen geen verbeteringen. Eén uitzondering wil de Jury hier maken en wel voor de h.i. goede gedachte den bouwwand van de Noord-Blaak tegenover den afrit van de brug wat naar achteren te verschuiven en aldus een voorplein voor die bebouwing te scheppen. Overigens moet worden gezegd en dit geldt ook voor de Hofpleinontwerpen, dat, wat hier en daar in stedebouwkundigen zin een verbetering schijnt, bij analyse blijkt niet te kunnen worden aanbevolen wegens gebreken op verkeerstechnisch- of waterbouwkundig gebied.
Een ander punt, dat in stedebouwkundig opzicht tot verschillende opvattingen heeft geleid, is de behandeling van

de viaduct. Hier stonden de inzenders voor de keuze: aanvaarden, maskeeren of weglaten. Geven de oplossingen, waarbij de viaduct aanvaard dan wel weggelaten is, minder aanleiding tot commentaar, wel is dit het geval, waar getracht is de viaduct aan het oog te onttrekken. De pogingen daartoe zijn naar de meening van de Jury weinig geslaagd; meermalen is in de fout vervallen vóór de viaduct een monumentaal gebouw te plaatsen, dat dan het accent legt, waar het niet gelegd moet worden, afgezien nog van de verkeersbelangen, welke daarbij meestal in het gedrang komen.
Ten slotte valt bij de stedebouwkundige beschouwing van het Hofplein een woord te zeggen over het hoofdmotief, de bebouwing aan den westelijken kop van het plein. Vrij algemeen hebben de inzenders als hoofdmotief een hoog gebouw gebezigd, vaak zelfs zoo hoog, dat het een skyscraper benadert. De Jury kan de opvatting deelen, dat hier een belangrijk bouwwerk op zijn plaats kan zijn, doch meent tegen excessen te moeten waarschuwen.

Architectonisch stelt het reglement den inzender den eisch een bebouwing van een zoo zuiver mogelijk Hollandsch karakter te ontwerpen.
Het is moeilijk te bepalen, welke architectonische vormen zuiver Hollandsch zijn. Zoo zou men kunnen zeggen, dat baksteenbouw en een flink dak typisch Hollandsch zijn, maar dit houdt niet in, dat deze elementen uitsluitend en alleen het Hollandsche karakter in onze bouwkunst bepalen. Het Hollandsche is niet zoo zeer gebonden aan bepaalde vormen en materialen, dan wel aan den geest, welke in ons vaderland een bepaald en eigen karakter heeft verkregen. Tot dezen in den loop der tijden gevormden geest behoort een zeker individualisme, dat in onzen bloeitijd zijn bewonderenswaardigen en krachtigen vorm heeft gekregen; maar de vormgeving van dezen bloeitijd behoort tot het verleden en iedere tijd, zoo ook de komende, zal het Hollandsch karakter van deze architectuur beinvloeden en vervormen, al zullen enkele groote grondelementen in wezen onveranderd blijven, overeenkomstig den aard van ons volk.
Zoo kan men zich voorstellen, dat in de komende tijden een grootere samenwerking der Nederlandsche krachten zal ontstaan, waardoor het individueele minder overheerschend naar voren treedt dan dit in de laatste paar honderd jaar in Nederland het geval is geweest. Immers, de huidige samenleving met haar noodzakelijk ver doorgevoerde techniek, specialisatie en organisatie eischt een steeds grooter wordende samenwerking van allen.
De Jury heeft uit den aard der zaak ten opzichte van bovenstaande gedachten geen bepaald standpunt ingenomen, omdat het in het huidige oogenblik geenszins mogelijk is met zekerheid vast te stellen hoe de verdere ontwikkeling van de Nederlandsche architectuur zal zijn. De Jury heeft daarom geen voorkeur uitgesproken voor een bebouwing van Hofplein en Blaak, welke typisch individualistisch is, noch voor een bebouwing, welke een meer algemeen karakter heeft en waaraan het individueele ondergeschikt is gemaakt.
De Jury is van meening, dat het juist de bedoeling van de prijsvraag is geweest te ontdekken, welke gedachten en talenten ten opzichte van den stedebouw bij de huidige architecten levend zijn en tevens om te beoordeelen, of zich bij de inzendingen een dusdanig waardevol ontwerp bevindt, hetwelk — hoe ook georiënteerd — een waardige vertegenwoordiging vormt van het Nederlandsch karakter en van den Nederlandschen geest.
De veelsoortigheid van opvattingen in de huidige Nederlandsche bouwkunst weerspiegelt zich in de beantwoording van deze prijsvraag, doch er zijn geen ontwerpen aan te wijzen, welke krachtig het eigene en karaktervolle van onze bouwkunst voortzetten.
Uiteraard zijn er vele ontwerpen binnengekomen, waaruit duidelijk blijkt, dat de betrokken ontwerpers nog niet in staat waren dit moeilijke architectonische vraagstuk te verwerken; daarnaast is een groep inzendingen, welke soms met meer of minder talent getracht hebben het probleem op te lossen.
Ontegenzeggelijk was de opgave uiterst moeilijk. Het Hofplein is een plein van enorme afmetingen en de Blaak een grootsche verkeersweg; beide stadscentra zijn van een ongewone ruimtewerking, voor welker architectonische problemen de Nederlandsche architecten nog nimmer zijn gesteld geweest.
Wat het typisch-eigene is van onze Hollandsche bouwkunst, is door de eeuwen heen gebleken in de talrijke evoluties, welke de bouwkunst heeft ondergaan. Al mogen veel vormveranderingen door stijlinvloed van buiten zijn ontstaan, steeds heeft onze bouwkunst een eigen karakter bewaard, dat haar onderscheidt van de bouwkunst in naburige landen uit dezelfde stijlperiode.
In onze bouwkunst vindt men de karaktereigenschappen van ons volk steeds terug: krachtig, sober en eerlijk. Daarenboven is onze bouwkunst levendig en heeft zij ondanks groote verscheidenheid in de onderdeelen harmonie in het geheel.
Bij de beantwoording van de prijsvraag stonden de ontwerpers dan ook voor het vraagstuk deze ongewone ruimten architectonisch te beheerschen door een bebouwing met een uitgesproken Hollandsch karakter. Het is wel gebleken voor welke problemen deze geheel nieuwe opgave de ontwerpers heeft gesteld.
Er zijn inzendingen, waarbij zij teruggegrepen hebben naar voorbeelden uit de Gouden Eeuw, waarmede deze ontwerpen een historiseerend karakter gekregen hebben, zonder dat de ontwerpers zich goed gerealiseerd hebben, of deze kleine eenheden wel zouden passen in de schaal van de ruimte.
Anderen hebben zich geïnspireerd op uitheemsche voorbeelden en de oplossing gezocht in het andere uiterste: in een zeer straffe en rhythmische architectuur, waarbij de zoozeer gewenschte verscheidenheid niet meer tot uiting kon komen.
Er zijn ook inzendingen, waarbij wel is gestreefd naar levendigheid en verscheidenheid, doch deze toonen veelal ordeloosheid en bontheid.
Gewezen moet ook nog worden op de pogingen, waarbij, om een eenheid en harmonie te bereiken, de wanden gecomponeerd zijn in neo-classieken geest. Zonder aan de verdiensten van de ontwerpers iets te kort te willen doen, vraagt de Jury zich af, of deze pogingen hier wel de ge-

wenschte uitkomst bieden voor de bebouwing van Hollandsche pleinen.
Zou uit het bovenstaande de conclusie moeten worden getrokken, dat een karakteristiek-Hollandsche bebouwing van pleinen en wegen van dergelijke afmetingen bij voorbaat onmogelijk is, dan meent de Jury deze conclusie van de hand te moeten wijzen.
De krachten, welke leven in ons volk, zijn voor de Jury een voldoende waarborg, dat ook voor dit geheel nieuwe architectonische vraagstuk op eigen wijze een weg zal worden gevonden.
De Jury ziet de oplossing niet in een historiseerende architectuur, noch in de meedoogenlooze rhythmische strakheid van den wand, waarachter elk individualisme te loor gaat, doch in wanden, waarbij in niet al te kleine eenheden de groote verscheidenheid, waarin zich ons leven weerspiegelt, tot een architectonische harmonie is gebonden.
Het is de Jury opgevallen, dat in vele ontwerpen de galerijbouw wel zeer ver is doorgevoerd; zij acht dit niet aanbevelenswaard in verband met de sterk verminderde bruikbaarheid van de daarachter gelegen ruimten.
Sommige inzenders hebben hun kracht gezocht in een monument op het midden van het Hofplein, waaraan zij in hun compositie groote waarde hebben toegekend. De Jury betwijfelt, of deze gedachte wel gelukkig is te noemen."
De tentoonstelling is aantrekkelijk ingericht, door veel historisch materiaal er aan toe te voegen en vooral door het ontwerp van het wederopbouwplan van Ir. Witteveen met de maquette.

HOOFDGEVEL VAN EEN BOERDERIJWONING TE VRAZENE (OOST VLAANDEREN

(UIT V. TREFOIS: DE BOUW DER BOERENHOEVEN)

EEN NUTTIG EN AARDIG VACANTIEBOEK.

De bouw der boerenhoeven in de Zuidelijke Nederlanden, door Clemens v. Trefois. (Uitg. „De Sikkel" te Antwerpen, W. de Haan, Utrecht).
Een fraai boekje over een aantrekkelijk onderwerp is het derde nummer geworden dat in een serie, genaamd „de Maerlantbibliotheek", is verschenen.
De schrijver geeft als ondertitel: „Bijdrage tot de studie der ontwikkelingsgeschiedenis van de plattelandsche Architectuur" en behandelt achtereenvolgens, na een algemeene inleiding, het langgeveltype en de oud-Saksische boerderij, de omwalde hoeve, de gesloten hoeve, de oude boerderij in de kuststreek der Noordzee, de boerderijwoning en de vakwerkbouw.
De ontwikkelingsgeschiedenis van het boerenhuis, zoo sterk verbonden aan een bevolking en een bedrijf, met zooveel eigens, dat zij er een geschiedenis op na houden, welke los achter de algemeene beschavingsgeschiedenis schijnt aan te loopen, is in haar groot algemeen verband nog niet duidelijk en helder kunnen worden beschreven.
Steeds ondergaat door de resultaten van het detailonder-

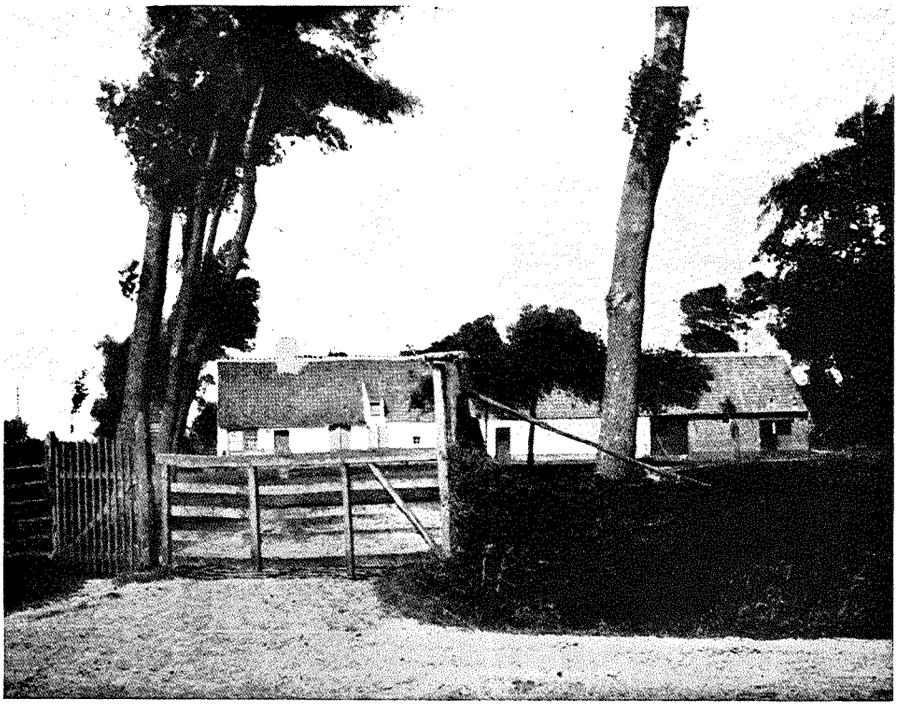

BOERENHOEVE VAN HET LANGGEVELTYPE TE LISSEWEGHE (WEST VLAANDEREN

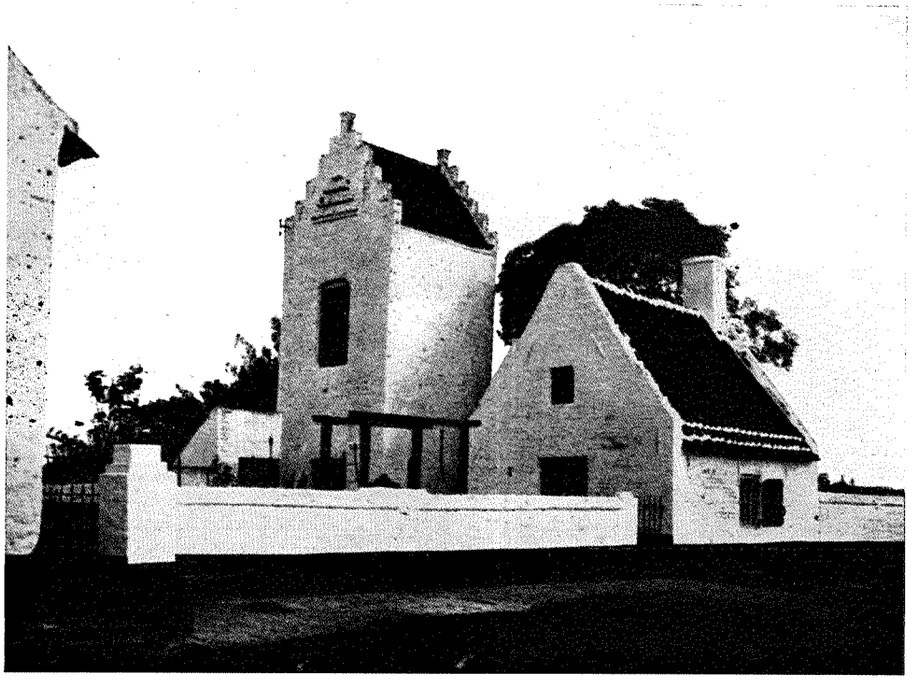

OMWALDE BOERENHOEVE TE LEFFRINKHOEKE (FRANSCH VLAANDEREN)
BAKHUIS EN DUIVENTOREN

AFBEELDINGEN UIT V. TREFOIS: DE BOUW DER BOERENHOEVEN

zoek de blik op het geheel nog wijzigingen, welke het den niet-deskundige moeilijk maken zich een bepaald scherp beeld te vormen. Met alle waardeering voor de kennis van den schrijver van dit boekje, kan niet ten volle gezegd worden dat hij er in geslaagd is, in beknopten vorm zulk een scherp beeld te geven, al verduidelijkt een overzichtskaart van de boerderijtypen in de Nederlanden de uiteenzettingen. Wel kunnen wij hem dankbaar zijn dat hij ons van de nieuwste resultaten van het archeologisch detailonderzoek verslag doet en ons verder vrijwaart voor blunders, die men als leek in deze materie licht kan begaan. Zoo lezen wij omtrent den stand van het vraagstuk zelf het volgende:

„Omtrent de wordingsgeschiedenis van het soms verrassend uitzicht van de Vlaamsche boerderijtypen, hun plattegrond en silhouetbewerking, werden de wonderlijkste

GESLOTEN BOERENHOEVETYPE TE ELZEGEM (OOST VLAANDEREN)

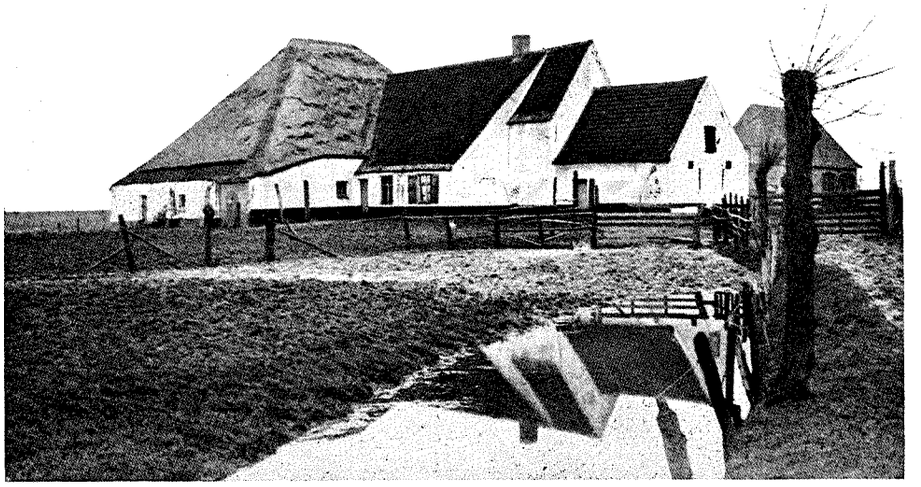

ZOOGENAAMDE „FRIESCHE" HOEVE TE JABBEKE, (KUSTSTREEK VAN VLAANDEREN)

AFBEELDINGEN UIT V. TREFOIS: DE BOUW DER BOERENHOEVEN

vergissingen aan den man gebracht. Voor de meeste onderzoekers bleek het zeer verleidelijk een verband te leggen tusschen woongewoonten en uiteenloopende verscheidenheid van bepaalde overgeleverde hoofdvormen en historische oude invloedrijke stammen: Saksen, Friezen, Franken en Romeinen, die ieder, naar werd verondersteld hun eigen bouwwijze bezaten.

Doch anders wordt het, wanneer het op het onderscheiden van deze z.g. „historische bouwtypen" aankomt. De contrasteerende grondvormen der tegenwoordige boerderijtypen kan men onmogelijk beschouwen als zijnde het gevolg van de oorspronkelijke eigenaardigheden in volkstypen en volksgewoonten der Germaansche stamelementen, waaruit de bevolking van onze Vlaamsche voorouders was samengesteld. Op grond van het wisselend beeld der boerderij op Vlaamschen bodem mag men niet dadelijk besluі-

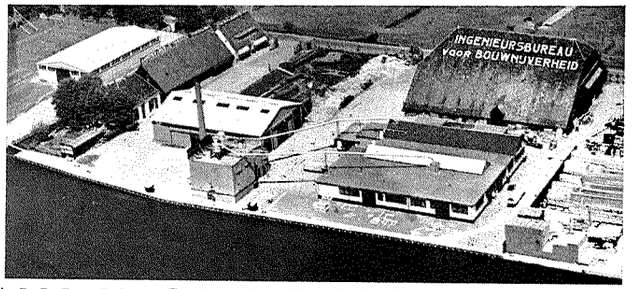

N.V. INGENIEURS-BUREAU VOOR
BOUWNIJVERHEID
KANTOOR, TIMMERFABRIEK EN OPSLAGTERREIN
OEGSTGEEST TELEF. LEIDEN 20341 (2 lijnen)

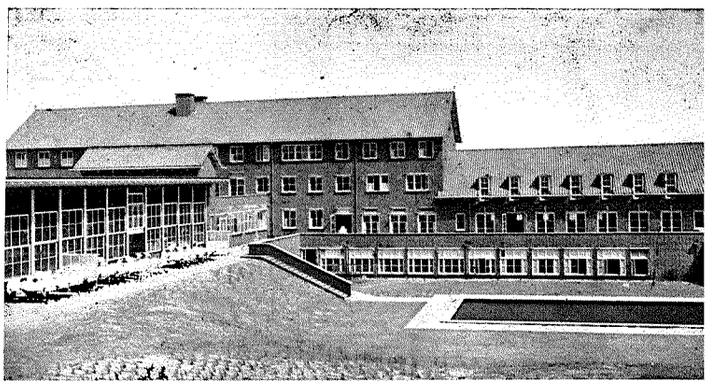

Bouw- en Gew. Beton-Werken
volgens nauwkeurig werkplan in zeer korten tijd

DERIAZ
VLOERVERWARMING
chauffage par le sol Dériaz

uitgevoerd :

HOOGE RAAD	's Gravenhage
RAADHUIS	Haarlem
VAN MIERLO'S BANK	Breda

Aesthetisch, Hygiënisch, Comfortabel

HERINGA & WUTHRICH
HAARLEM

GEEN OLIEVERF MEER?

Dan sauswerk, dat aan de hoogste eischen voldoet, met de bindmiddelen

QUELLOSE- in poeder
SCHILDERSLIJM- in pasta

VERKOOPCENTRALE
W. A. Scholten's Fabrieken
Afd. Lijm en Verfproducten
FOXHOL (Postbus 2, Hoogezand)

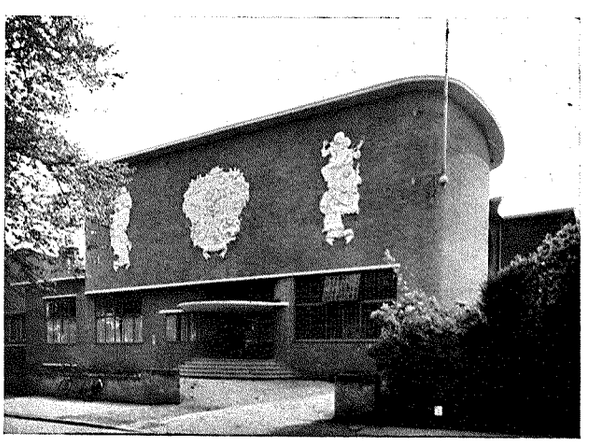

WIJ LEVERDEN VOOR DE K.R.O. STUDIO TE HILVERSUM, ARCH. W. A. MAAS 1000 M² MEVRIETPLATEN DIK 7 cM VOOR SCHEIDINGSWANDEN

MEVRIET DE ISOLEERENDE BOUWPLAAT
OOK IN HET WERK GESTORT

VOLUMEGEWICHT 0.567. WARMTEGELEIDINGSCOËFF. 0.077
GELUIDSABSORPTIE COËFF. BIJ 5 cM DIKTE EN 500 FREQ. 36 %

Bestrijding van Koude, Warmte,
Lawaai, Lucht- en Klopgeluid

VRAAGT DRUKWERKEN EN RAPPORTEN
GRATIS ADVIEZEN EN BEREKENINGEN
N.V. MEVRIET. LULOFSSTR. 75 DEN HAAG TEL. 112187 (3 LIJNEN)

ten, dat haar allervroegste bouwsamenstelling uit oud-„nationale" begrippen gegroeid, van generatie tot generatie, tot heden ten dage toe weinig verandering heeft ondergaan. Een feit is waar: de bouwverscheidenheid in de Lage Landen bij de zee vertoont met de landelijke bouwwijze in de Westersche gebieden van Duitschland een rechtstreekschen samenhang, een ontegenzeggelijke historische verwantschap en een eeuwen aaneen nagenoeg gelijkaardige ontwikkeling.
De oorzaak van een groot aantal verkeerde toeschrijvingen is in de eerste plaats te zoeken in het feit, dat deze onderzoekers het weinig of niet belangwekkend geoordeeld hebben hun aandacht te vestigen op de bouwsamenstelling van ieder als zelfstandig beschouwd type van behuizing, noch op de geographische verbreiding van de opvallende plattegrondverscheidenheid en de daarmede in verband staande silhouetbewerking der boerderijsamenstelling. De volkskundigen en historici hebben de door hen bestudeerde boerderijen niet allereerst met de oogen van een bouwkundige bezien. Te weinig rekening werd gehouden met het feit, dat het boerenhuis, door allerlei factoren beïnvloed, zich geleidelijk bij den vooruitgang van landbouw en veeteelt heeft aangepast. Het contrast van de landschappen leert ons, dat niet alle volksgroepeeringen van oudsher geholpen werden door de gunstige omstandigheden van het natuurlijk-vruchtbaar gehalte van den bodem.
Vroegtijdig reeds hebben de geographische en sociaal-economische toestanden zich in Vlaanderen op den plattelandschen bouwtrant doen gelden. Eens de technische moeilijkheden overwonnen, verdween langzamerhand het oeroude bouwaspekt en verkreeg het evolueerende boerenhuis in rechtstreeksch verband met het physiographisch uitzicht van het bodemverschil, een scherper afgeteekenden bouwvorm en dito karakter en ten slotte zijn gewestelijk, streek-eigen accent en zijn aparte bekoring."
Het boekje is uitnemend geïllustreerd met foto's van den schrijver en van de hierboven behandelde grondtypen van boerenhuizen nemen we ter illustratie elk een afbeelding over.
Elk dezer grondtypen wordt uitvoerig besproken en we worden in kennis gebracht met de vele dialectische benamingen der bouwdeelen, van oudsher in gebruik.
Bij de gesloten hoeve lezen we: „De van nature bloeiende landbouwgebieden der heuvelachtige kleistreek hebben mede aanleiding gegeven tot de uitbreiding van de o p e n hoeve tot de g e s l o t e n, het type met de aaneensluitende dienstgebouwen op kwadraatvormig plan. Het valt geenszins moeilijk het oorspronkelijk bouwschema van de tegenwoordige g e s l o t e n hoeven, met binnenhof als kern, te reconstrueeren, daar de evolutie van den open naar den gesloten vorm gemakkelijk kan worden nagegaan of bewezen. Toch blijft de opvatting nog vrij algemeen bestaan, dat de gesloten hoeve van oudsher ontstaan is en dat de Romeinsche villa-bouw invloed heeft gehad op de bouwsamenstelling der boerderij van later en tot op onzen tijd bewaard zou zijn gebleven.
Archeologische opgravingen hebben nochtans de onmogelijkheid van deze stelling voldoende bewezen. Tusschen den Romeinschen villa-bouw en de gesloten boerderij is geen rechtstreeksch verband mogelijk."
In het tweede deel van zijn studie gaat de schrijver meer in het bijzonder op de bouwkundige onderdeelen der boerderijen in, waardoor het voor architecten in het bijzonder belangwekkend wordt. Het slot is een pleidooi om de moderne boerderijbouw uit handen te houden van een zekere categorie dorpsarchitecten. In Vlaanderen dus ook het zelfde liedje....
Een litteratuuroverzichtje biedt gelegenheid zich verder op dit gebied te oriënteeren.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

DAS WERK, Juni 1942.

Dit nummer heeft een zeer gevarieerden inhoud en bevat op het gebied van de architectuur alleen een bijdrage over het architectonisch teekenen en de architectuur-fotographie. Het sprak vroeger vanzelf dat de architect op zijn reizen schetsen maakte. Thans behoort dit tot de uitzonderingen, de architect maakt gebruik van zijn kiektoestel, maar de mechanische weergave kan de persoonlijke notitie, welke voor den architect in de reisschets is gelegen, op geenerlei wijze vervangen. Hans Bernoulli te Bazel geeft in het nummer in zijn met reisschetsen verlucht opstel over een wandeling door Rome, een voorbeeld van zulk een bewuste vastlegging van architectonische reisindrukken door een architect.
In het artikel over architectuurfotographie wordt op het onderscheid gewezen tusschen het beeld dat het oog als optisch instrument geeft en het beeld dat we zien. Als optisch instrument geeft het oog een beeld met naar elkaar toeloopende lijnen welke in werkelijkheid evenwijdig zijn. Door de „geestelijke" verwerking van het beeld in ons oog „zien" wij zulke naar elkaar toeloopende lijnen als evenwijdig. Het opgevangen beeld wordt door onzen geest zoodanig gecorrigeerd, dat we het zien in den zin, zooals we door ervaring weten dat het is. Ondanks de perspectivische verteekening van een bouwwerk in het beeld van het oog, zien wij een bouwwerk begrensd door rechthoeken en niet door trapezia's. De schrijver Guyer van het artikel „Vom physischen und vom geistigen Sehen bei der Architekturphotographie", wijst er dan ook op hoe gewrongen het dan ook eigenlijk is, om, zooals in de kleinbeeldfotographie vrijwel altijd het geval is, en door de constructie van de daarvoor gebruikte camera's wel het geval moèt wezen, van een bouwwerk een foto met verti-

voor BOUW en BETON werken

n.v. aannemingsmij v/h
ROTTERDAM

H&P. VOORMOLEN

PANAGRO
NAAML. VENN.
WARMOND

BOUW- BETONBOUW EN
ONDERHOUDSWERKEN

BIJKANTOREN: DEN HAAG - ROTTERDAM - CURAÇAO

In elk gebouw
van eenige
beteekenis

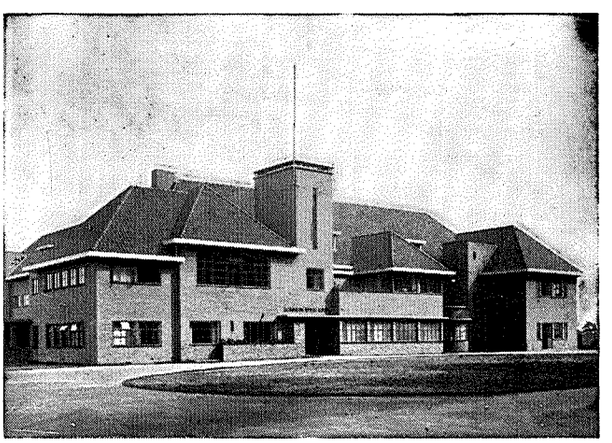

van Straaten's Liften

CHRISTIANI & NIELSEN N.V.
KONINGINNEGRACHT 29 DEN HAAG

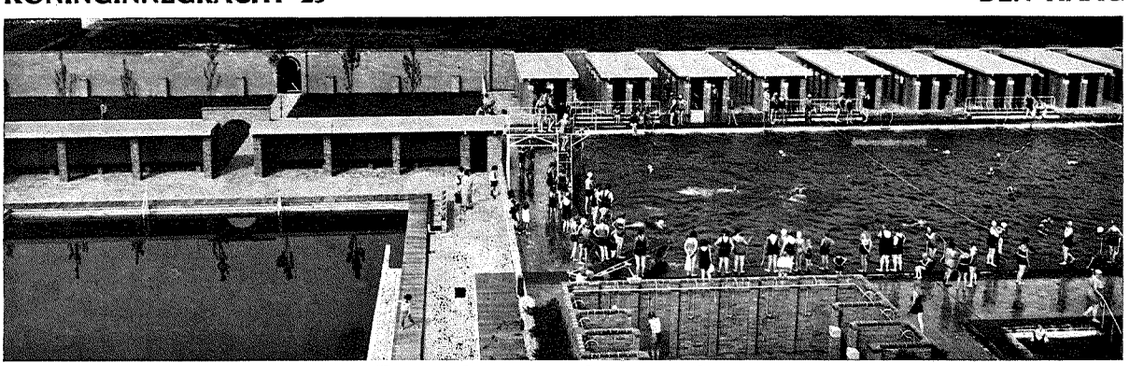

Zwembassin Amsterdam

caal „stürzende Linien" te maken. In een dergelijke foto is het beeld van het oog niet door den menschelijken geest gecorrigeerd. Een oogenblik geven zulke schots en scheef opgenomen foto's eenige sensatie en bij enkele wel eens een bekoring, maar ze zijn toch werkelijk te onwerkelijk om blijvend aantrekkelijk te zijn. De schrijver komt tot de conclusie dat alleen de oude statiefcamera met het verschuivend objectiefplankje goede foto's van gebouwen kan brengen. Hij geeft den fabrikanten van kleinbeeldcamera's den raad hun krachten te beproeven op een constructie, waarbij ook bij deze, bij schuingehouden stand de verticale verteekening in de opname kan worden gecorrigeerd.

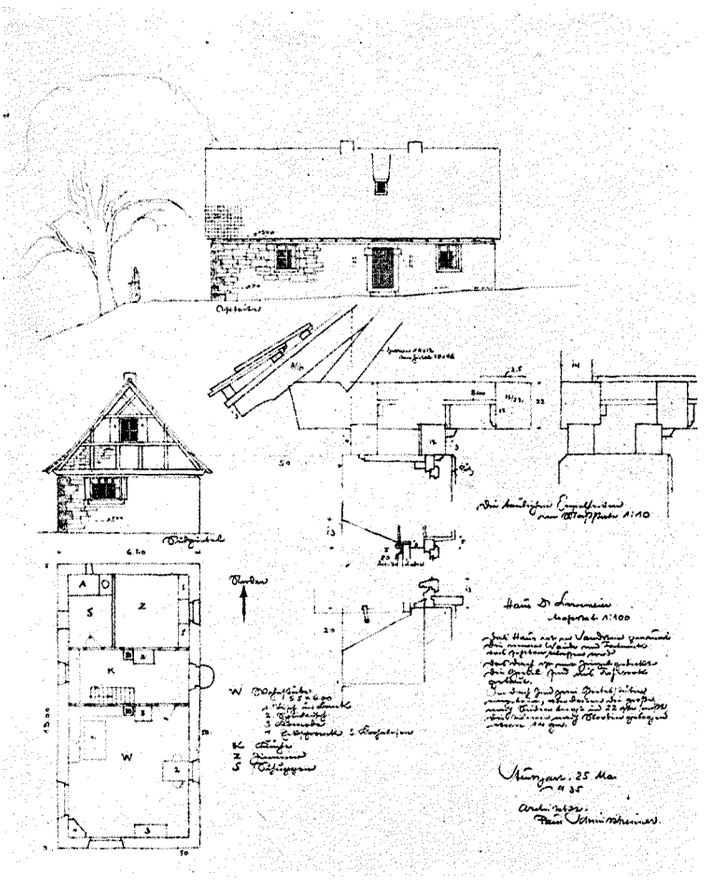

ONTWERPTEEKENING VOOR EEN BUITENHUISJE
DOOR PROF. PAUL SCHMITTHENNER

(UIT MODERNE BAUFORMEN)

MODERNE BAUFORMEN, Juli 1942.
Het zijn dit keer niet een 4-tal werken van Paul Schmitthenner, al zijn ze nog zoo van hoog gehalte en al is een bijgevoegde eerste ontwerpteekening van den architect nog zoo voorbeeldig, die alleen dit nummer belangrijk maken, een uitvoerige publicatie van het eigen woonhuis van den architect Walter Henne te Schaffhausen maakt het mede en wel hoofdzakelijk tot een bijzonder nummer. Wij kunnen van dit werkelijk goed geslaagde huis niet alle afbeeldingen overnemen. Wij doen er slechts een greep uit, belangstellenden mogen er een aanleiding in vinden met dit nummer van Moderne Bauformen nader kennis te maken.
Slechts zij gewezen op de goed overwogen raamplaatsing en raamverhoudingen, welke tevens een goed overwogen lichtverdeeling van het interieur met zich mede brengt. Het is geen kunst licht te krijgen door, als een O.W.-er met geld, met licht te smijten en door te veel licht alles onzichtbaar te maken. Het is de taal van den architect door de tempering van het licht alles van het interieur zoo te belichten dat de natuurlijke schoonheid ervan geheel tot haar recht komt. Het is juist dit, dat in de foto's van dit werk van Henne, zoo opvalt.

„DER BAUMEISTER", Juli 1942. Een rijk geïllustreerd nummer, hoofdzakelijk gewijd aan landhuizen, o.m. aan een landhuis tusschen de Rijn en de Aar gelegen, van de architecten Karl Müller en Otto Müller, een klein landhuis bij Stuttgart-Leonberg van architect Max Dürr en een groot landhuis in Wildegg (Kanton Aargau) van de architecten H. W. Moser en Max Kopp te Zürich. Vooral dit laatste landhuis wekt onze belangstelling door de zorgvuldige bestu-

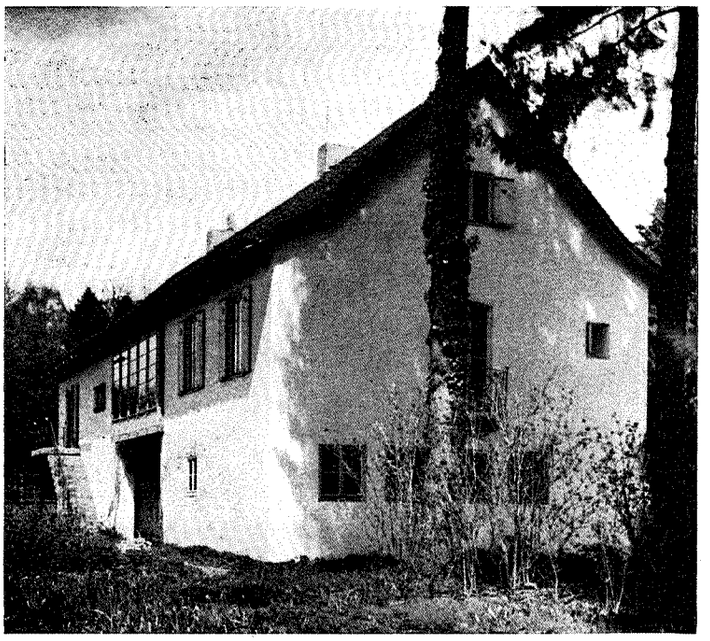

TUINZIJDE NAAR HET ZUIDWESTEN

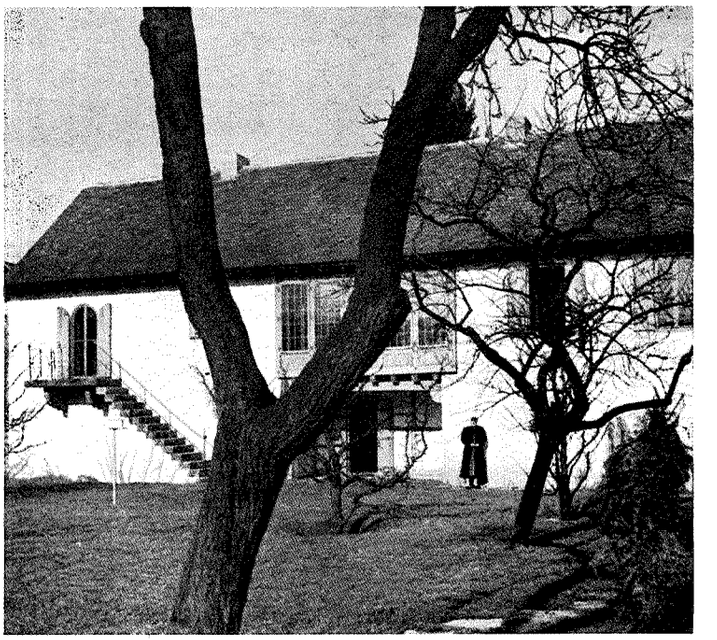

TUINZIJDE IN HET VROEGE VOORJAAR

WOONKAMER

WOONKAMER

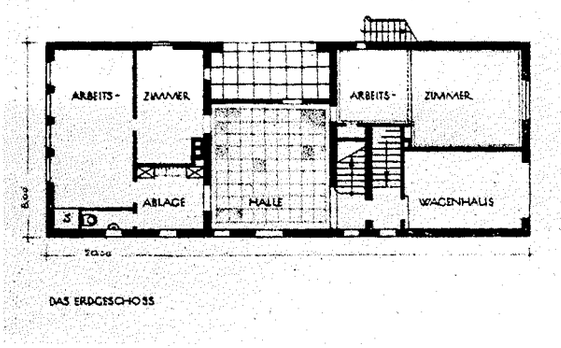

DAS ERDGESCHOSS

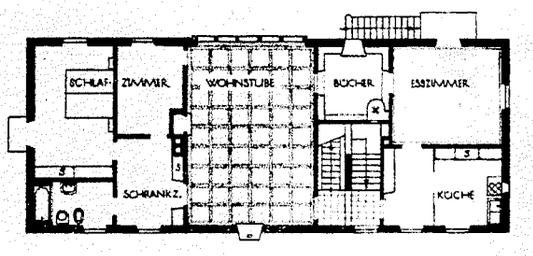

DAS OBERGESCHOSS

SCHAAL 1 À 300

SCHAAL 1 À 300

LANDHUIS TE SCHAFFHAUSEN, ARCHITECT WALTER HENNE

(FOTO'S UIT „MODERNE BAUFORMEN")

deering van een plattegrond met drie groote vertrekken inplaats van twee, zooals dat in verreweg de meeste kleinere landhuizen het geval is. De woonkamer, de heerenkamer en de eetkamer, respectievelijk 50 m², 35 m² en 35 m², vormen één aaneengeschakeld geheel buiten het hal- en ganggedeelte om, waaraan zich nog een rond trappenhuis van 3,8 m doorsnede met een spiraaltrap aansluit.
Toch is het huis, dat in den vorm van een Z is gebouwd, niet buitengewoon groot. De grootste afmeting is slechts 24 m. Wie eens nauwkeurig de mogelijkheden nagaat van de architectonische verwerking van 2 of 3 groote vertrekken in een plattegrond, waarbij voor 3 inplaats van 2 voor een goede ligging ten opzichte van elkaar en ten opzichte van het geheel moet worden gezorgd, zal het zijn opgevallen, dat reeds hierin een graadverschil van moeilijkheid van de architectonische opgaaf ligt. Dit graadverschil spitst zich toe, wanneer de omvang van het huis nog aan beperkingen is gebonden en de hoofdgedachte van den architect moet geconcentreerd blijven op het punt van de goede ruimtewerking der vertrekken. Wij zien honderden en honderden landhuizen en de plattegronden daarvan. De een aardig en de andere minder geslaagd. Maar bij bestudeering van deze gebouwtjes blijkt, hoe het peil afhankelijk is van den graad van architectonische moeilijkheid en ook dit punt getoetst, blijven er niet zoo heel veel op de zeef liggen. Een keurverzameling landhuizen is zoo omvangrijk niet.
Onder de constructiedetails, welke dit maandblad in overvloed verstrekt, zijn er verschillende aan het landhuis te Wildegg gewijd, waaruit we de degelijkheid en zorgvuldigheid van dit werk kunnen aflezen.
Afzonderlijk zullen we hieronder nog de aandacht vestigen op een artikeltje in dit nummer, over een houten brugconstructie, waarbij wij de interessante teekening der houtconstructie overnemen.

FOTO „DER BAUMEISTER"

HOUTEN BRUG OVER DE NECKAR. ONTWERP ARCH. K. O. PFLEIDERER

EEN NIEUWE HOUTEN BRUG.

Sedert het gewapend beton een panacé voor alles is geworden, heeft men te vaak uit het oog verloren hoe verschillende constructies, eertijds uit hout vervaardigd, uit dat beproefde materiaal nòg te verwezenlijken zijn en daarin dan tot een karakteristieken vorm kunnen komen, welken het gewapend beton mist.
Een voorbeeld daarvan zagen wij in het jongste nummer van „Der Baumeister", waarin een brug over de Neckar bij Oberndörf staat afgebeeld, welke geheel in dennenhout naar het ontwerp van den architect K. O. Pfleiderer, door een plaatselijken timmerman is uitgevoerd.
De spanning van de brug is 27 m. tusschen de landhoofden en werd statisch berekend door Prof. Kintzinger.
Een aardig voorbeeld van een goede brug in een landschap en van een houtconstructie, welke het nauwkeurig bekijken wel waard is.

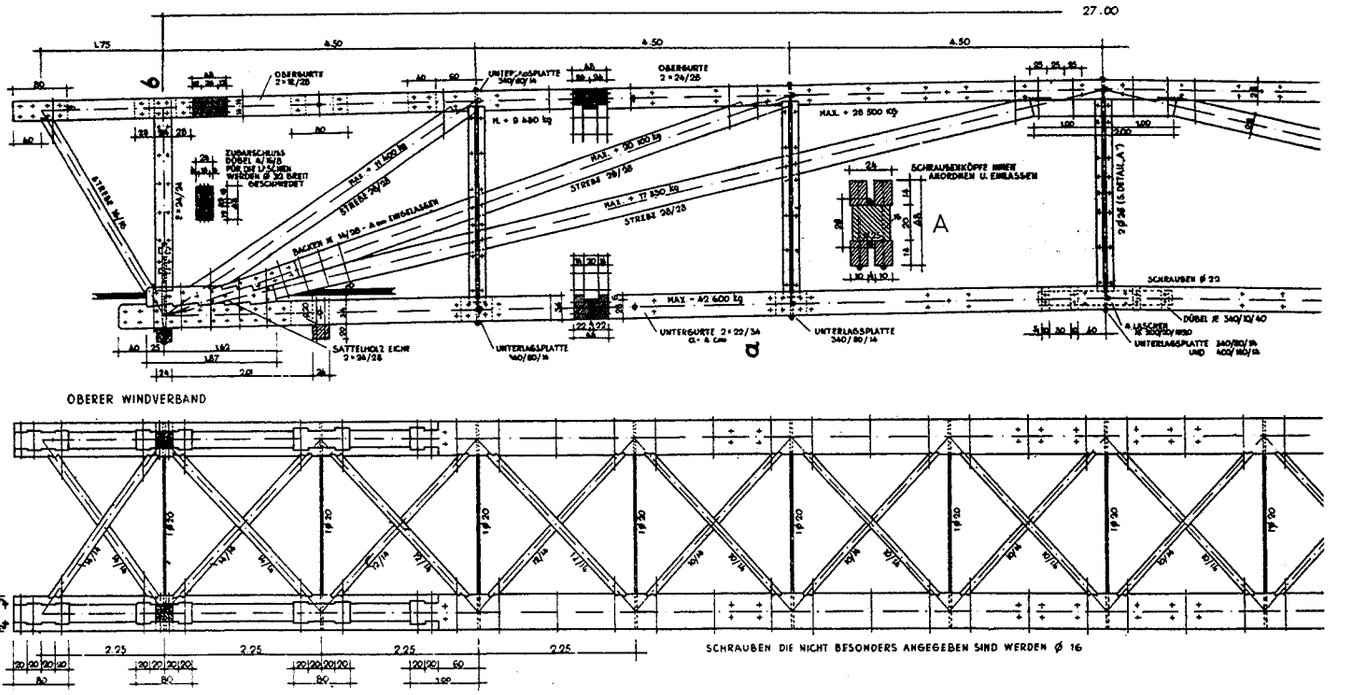

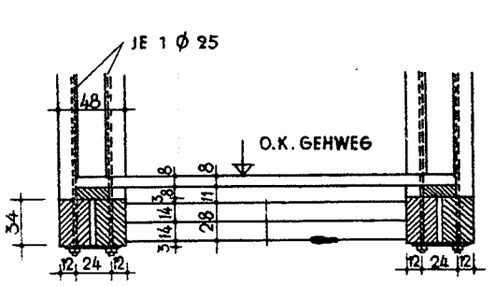

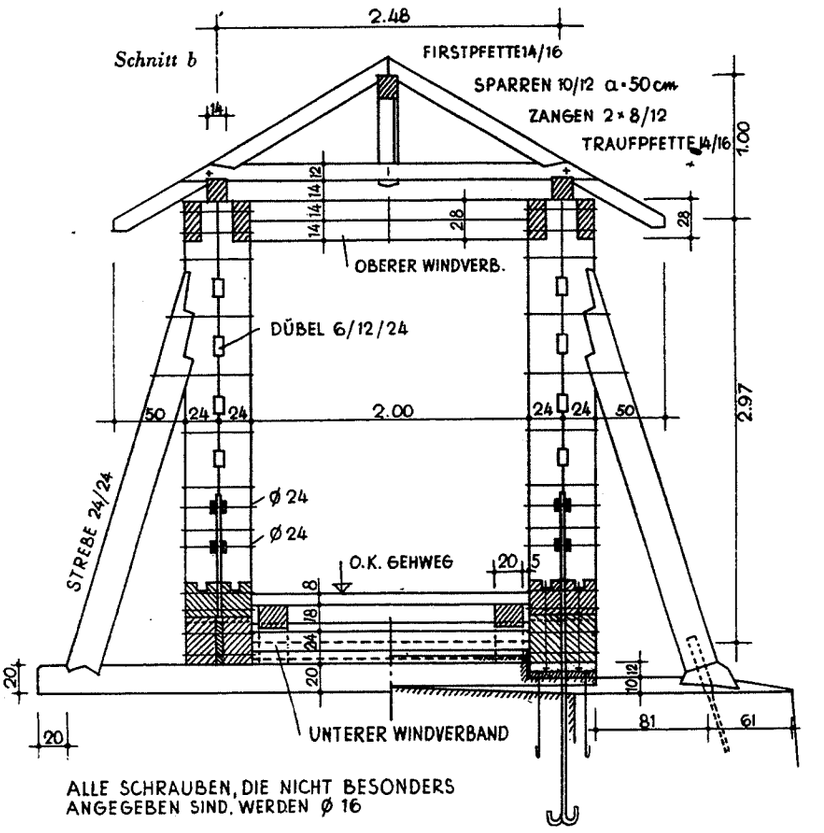

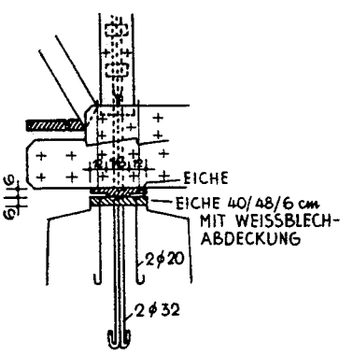

WERKTEEKENING OP SCHAAL 1 À 50 VAN DE HOUTEN BRUG OVER DE NECKAR. ONTWERP ARCH. K, O. PFLEIDERER

(UIT „DER BAUMEISTER")

OFFICIEELE MEDEDEELING.

SLUITING BUREAU VAN DEN B.N.A. WEGENS VACANTIE

Het Bureau van den B.N.A. zal wegens vacantie gesloten zijn van 1 tot 15 Augustus a.s.

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 8 AUG. 1942 NUMMER 32

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

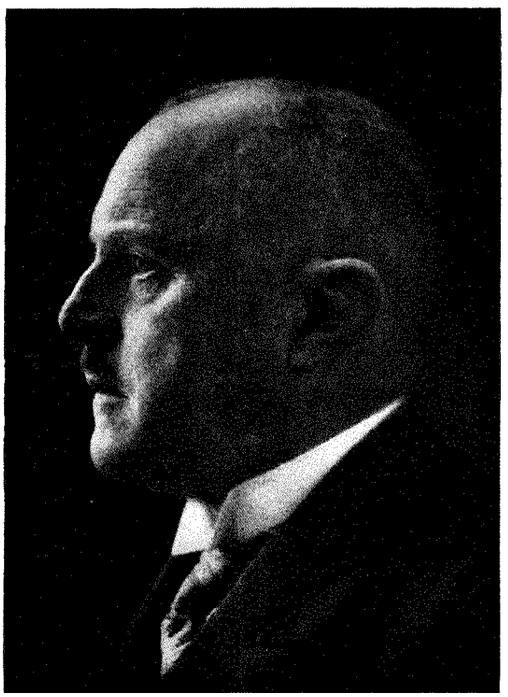

FOTO DEUTSCHE BAUZEITUNG

PROF. GERMAN BESTELMAYER.†

Op 30 Juni j.l. is te München Prof. Bestelmayer overleden, een van de waarlijk „groote" Duitsche architecten, die kop en schouder boven het waarlijk niet geringe aantal architecten uitstak, die sinds 1900 den naam van de Duitsche bouwkunst hooghielden. Met Bestelmayer verdwijnt weer een vertegenwoordiger van de oude garde en met hem is ook een architect heengegaan, die een enorme praktijk heeft gehad, waarin hij een groote ontwikkeling heeft doorgemaakt. Een werkelijke ontwikkeling!

Vasthoudend aan de beginselen van het bouwen, zooals deze hem oersterk in zijn leergangen zijn bijgebracht, hij heeft zich verder ontwikkeld, zonder experiment, maar vanuit de sterke beginselen, die de bouwkunst hem voorschreven. Hij was een kunstenaar met een overtuiging en een innerlijk die zich niet door welke aantrekkelijke strooming ook liet beïnvloeden en in de war liet brengen.

Bestelmayer was op 8 Juni 1874 te Neurenberg geboren in een huis tegenover de St. Sebalduskerk. Als knaap vertoefde hij vaak en gaarne in de bouwkeet van den bouwmeester Schmitz, die met de restauratie van den Dom werd belast en onder diens invloed besloot de jonge Bestelmayer de bouwkunst als levensberoep te kiezen. Uit de uitvoerige herdenking, welke de Deutsche Bauzeitung (No. 14) den overledene wijdt, lichten wij gaarne eenige bijzonderheden. Bestelmayer studeerde aan de Technische Hoogeschool te München onder Friedr. v. Thiersch en trad na het voleindigen van zijn studie in Beierschen Staatsdienst, waar hem al dadelijk een groot werk werd toevertrouwd: de uitbreiding van het Universiteitsgebouw te München. Het resultaat bevestigde voor goed zijn naam. In 1909 in Dresden tot professor benoemd, volgde hij in 1911 Wallot op, maar verwisselde in 1915 dezen leerstoel met dien te Berlijn, waar hij de

FOTO JAHRBUCH DER BAUKUNST 1928

UITBREIDING DER TECHNISCHE HOOGESCHOOL TE MÜNCHEN
ARCHITECT PROF. GERMAN BESTELMAYER †

opvolger werd van Raschdorf aan de Kunstacademie, en in 1919 Otzens plaats innam aan de Technische Hochschule. Toen in 1922 een beroep op hem werd gedaan de plaats van zijn leermeester von Thiersch te München in te nemen, trok hij naar zijn geboorteland terug en bleef tot zijn dood President van de Academie van Beeldende Kunsten te München.

Hij had zijn atelier in de Academie, leefde en werkte met de beeldhouwkunst en schilderkunst tezamen. Zijn bouwwerken toonen een juist besef van de plaats van deze kunsten aan het bouwwerk, niet als versierende aanhangsels, maar met het bouwwerk harmonisch één.

Ongekend groot is het aantal werken van Bestelmayer en ook de verscheidenheid ervan. Terwijl hij met de uitvoering belast was van groote museumgebouwen, vond hij het niet beneden zich zijn volle aandacht en toewijding te geven aan een klein landhuisje of een kleine Siedlungswohnung. Merkwaardig was het dat hij zooveel uitbreidingen van gebouwen heeft moeten maken, maar was dit niet karakteristiek voor hem, die zooveel achting voor het bestaande en voor eens anders werk had?

Een kort, lang niet volledig overzicht van zijn werk, toont de verscheidenheid: Uitbreiding Universiteit te München, het Duitsche Paviljoen op de Wereldtentoonstelling te Rome in 1911, het Germanisches Museum van de Harvard-Universiteit te Boston, uitbreiding van het Germanisches Museum te Neurenberg, Levensverzekeringbank te Gotha, Reichsschuldenverwaltung te Berlijn, uitbreiding Technische Hoogeschool te München, Friedenskirche te Neurenberg, alsmede de Gustav-Adolfkirche aldaar (1930), het Hochhaus Krochbank te Leipzig, voorts kerken te Prien, Fürstenfeldbrüch, Murnau, Garmisch, Ellingen, etc., het Ziekenhuis te Neurenberg-Hallerwiese en als laatste omvangrijke werk het Bibliotheek- en Congresgebouw voor het Duitsch Museum te München (1928-1932). Uit den laatsten tijd zijn nog te vermelden de Gemäldegalerie in

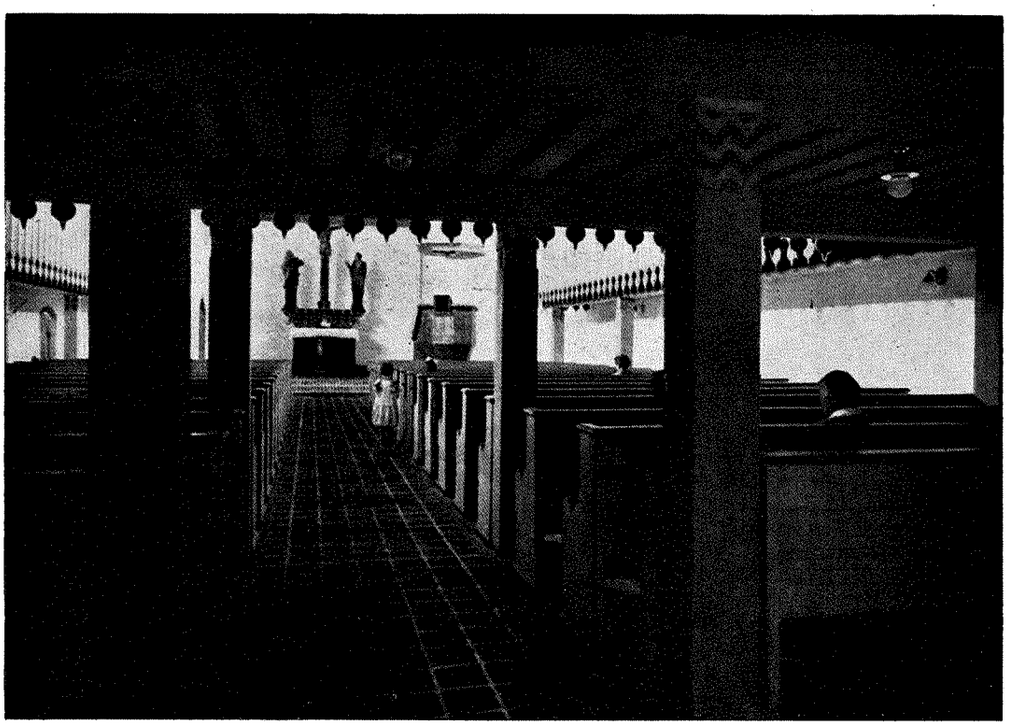

FOTO JAHRBUCH DER BAUKUNST 1928

EVANGELISCHE KERK TE FÜRSTENFELDBRÜCH

FOTO JAHRBUCH DER BAUKUNST 1928

EVANGELISCHE KERK TE PRIEN AAN HET BEIJERSCHE MEER
ARCHITECT PROF. GERMAN BESTELMAYER †

Rosenheim en het Luftgaukommando te München (1937-1938), het Marinekommando te Berlijn (1939) als gevolg van een prijsvraag.

Aan alle belangrijke prijsvragen heeft Bestelmayer deelgenomen, in verscheidene met succes. In de prijsvraag voor het Bismarck Denkmal te Bingen kreeg zijn ontwerp (tezamen met den beeldhouwer Hahn vervaardigd) den eersten prijs.

Kenmerkend voor Bestelmayer was zijn hoog ontwikkelde, kunstzinnige tact, gevolg van zijn groote werk-discipline. Nooit heeft hij zich innerlijke verbondenheid met de klassieke tijdperken verloochend, maar nooit ook heeft hij ze slaafs nagevolgd.

Vele onderscheidingen vielen hem ten deel, maar het meest onderscheidde hij zich zelf door zich in zijn werk met overtuiging te laten leiden door die eeuwige en onveranderlijke wetten, die de bouwkunst beheerschen, en door een talent, dat ieder architect bij de vele zwakke oogenblikken in zijn streven en werken, bemoedigen en sterken kan.

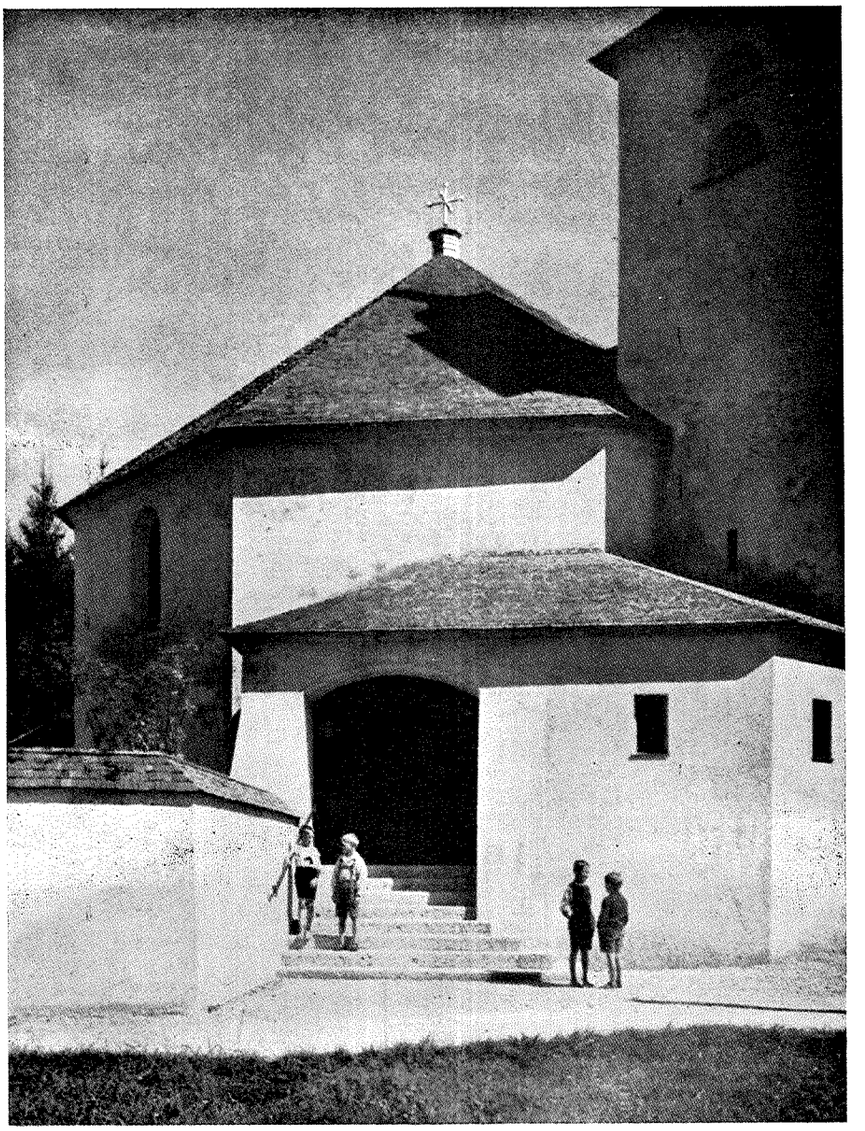

FOTO JAHRBUCH DER BAUKUNST 1928

EVANGELISCHE KERK TE PRIEN AAN HET BEIJERSCHE MEER
ARCHITECT PROF. GERMAN BESTELMAYER †

HET ARBEIDSVELD VAN DEN STOCKHOLMER PLANTSOENENDIENST.

Onder den titel „Stockholms Parkanlagen", verscheen in het Meinummer van 't Zwitsersche tijdschrift „Das Werk" een belangrijk artikel van arch. E. Zietschmann over de wijze van parkaanleg in het moderne Stockholm. Gedurende zijn 5-jarig verblijf in die stad, had de schrijver volop gelegenheid om in contact te komen met den stadstuinarchitect, architect Holger Blom. Onder diens leiding kwamen de veranderingen tot stand, die doen blijken, hoe zeer er naar gestreefd werd om geheel in dienst der gemeenschap te handelen.

De taak van Holger Blom beperkte zich niet alleen tot de beplantingen en aanleg, maar strekte zich ook uit tot den aanbouw van tallooze kleine objecten, zooals verkeersgebouwtjes, kiosken, muziektenten, speelplaatsen, kortom alles, wat maar samenhangt met de problemen van het openbare leven in een groote stad. Hierdoor ligt een deel der functie van den stads-bouwarchitect in zijn handen. Grondgedachte van zijn aanleg is dus het streven om de stadsbewoners zoo veel mogelijk te laten profiteeren van het algemeen bezit der parken, plantsoenen, pleinen, enz. Volgens arch. Zietschmann ondervindt Holger Blom daarbij in de openbare meening en die der stadsautoriteiten den grootst mogelijken steun.

Directe verbinding tusschen natuur en mensch is het hoogste gebod voor zijn ontwerpen van de groene strooken. Muren en palen zijn verdwenen. Parken en plantsoenen staan gastvrij open en dienen niet slechts tot versiering van het stadsbeeld. Borden met dreigementen van straffen en politie werden zoo veel mogelijk vermeden. In bijna alle Zweedsche steden valt dit verheugende feit te constateeren. Men moet daardoor wel een zeer hoogen dunk krijgen van de aangeboren zelfdiscipline van

N.V. NEDERLANDSCHE AANNEMING MIJ

V.H. FIRMA H. F. BOERSMA 'S-GRAVENHAGE

Burgerlijke Bouwwerken
Gewapend-Beton-Werken

KANTOORGEBOUW „PETROLEA", DEN HAAG.

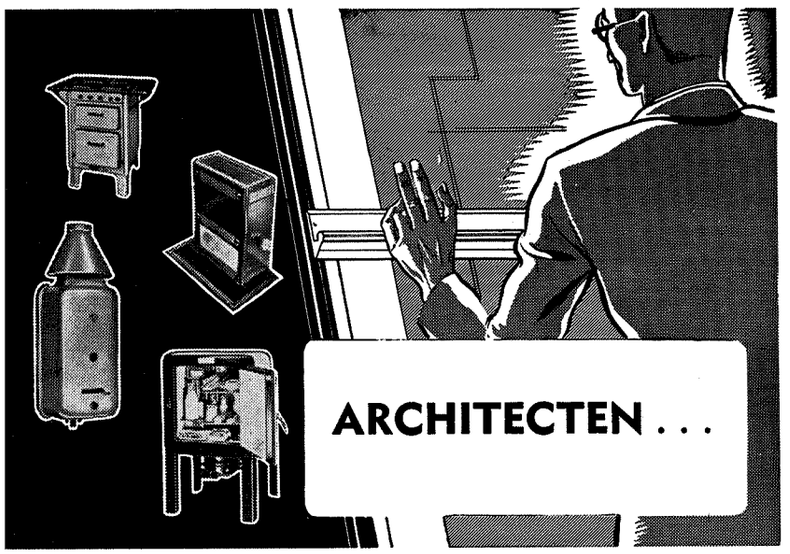

GASTOEPASSINGEN VERHOOGEN HET COMFORT VAN UW BOUWWERKEN.
DE GASBEDRIJVEN, ALSMEDE DE GASSTICHTING EN HET INDUSTRIE-LABORATORIUM KUNNEN U HIERIN ADVISEEREN

PARKWEG 17 - DEN HAAG - TELEFOON 554890

Wat'n prachtbedrijf!

VELUVINE - NUNSPEET

De kleine busjes Veluvine, zooals de bekende busjes Fietslak, worden op automatische vulmachines nauwkeurig afgewogen. Groote bussen worden op snelwegers afgevuld, terwijl drums en vaten op van Berkel's bascules nauwkeurig worden gecontroleerd. Daarom kunt U steeds op het juiste gewicht rekenen bij de VELUVINE-PRODUCTEN.

N.V. MIJ. „DE VELUWE" - NUNSPEET

„THERMOSIT"-KUNSTBIMS

BUDERUS 17 31

„THERMOSIT" is een zeer poreus bouwmateriaal, vervaardigd uit hoogovenslakken. Het gewicht bedraagt ca. 300 kg per M^3.

„THERMOSIT" wordt normaal in korrelgrootten van 3/12 mm. 3/15 mm, 3/20 mm en 0/2½ mm geleverd.

„THERMOSIT" kan o.a. worden toegepast voor de vervaardiging van holle beton, estrichbeton, isolatiebeton, giet- en stampbeton, drijfsteenen, bimsplaten, tegels, holle wanden.

Voorts voor isolatie van koude en warmte (warmte doorlaatcoëfficient 0,072 Kcal/m°C tusschen 0 en 30°C,

„THERMOSIT"-KUNSTBIMS leveren wij uitsluitend via den bouwmaterialenhandel.

HANDELSVEREENIGING „BUDERUS" Leeghwaterplein 27 · 'S-GRAVENHAGE

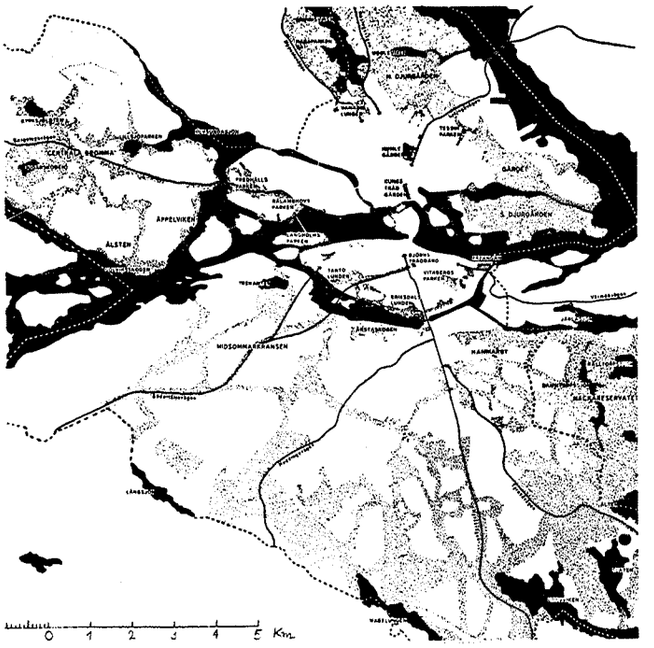

PLATTEGROND VAN STOCKHOLM.
Wit: bebouwde wijken; Zwart: water; Grijs: aanwezige en toekomstige plantsoenen.

FOTO ,,DAS WERK''

REGENSCHUILPLAATS EN STANDPLAATS VOOR DEN VERKOOP VAN KRANTEN OP HET STUREPLEIN.
Materiaal: ruw beton, vrij van onderhoud. Grootst mogelijk effect op kleinste plaatsruimte.

FOTO ,,DAS WERK''

VERVERSCHINGSTENT IN EEN DER STOCKHOLMER PARKEN.

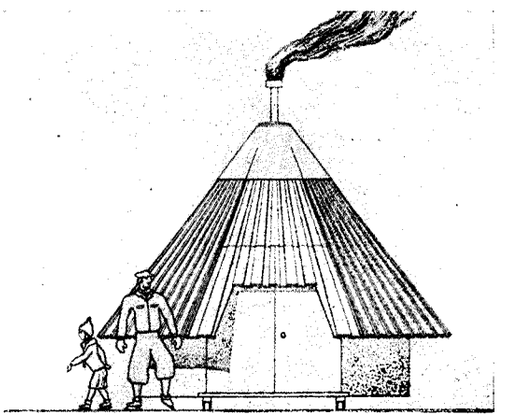

VERWARMINGSTENT OP IJSBANEN.

De vorm werd naar het model van een Laplandsche hut ontworpen. Deze houten tenten zijn op sleden gebouwd en kunnen in het laatst van den winter worden weggezeuld.

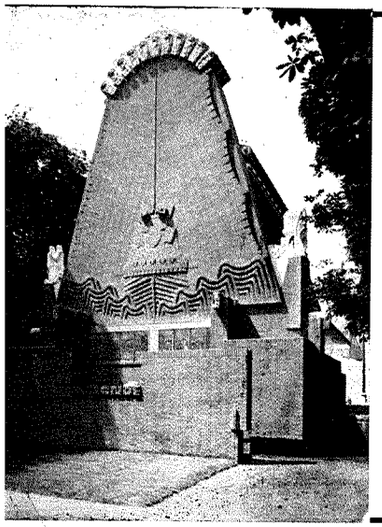

FIRMA C. ALBERTS & ZN

AANNEMERS — HOOGSTE ONDERSCHEIDING EXP. INT. RARIJS — OPGERICHT 1863

BURGER EN UTILITEITSBOUW
BETON EN WATERWERKEN
TIMMERFABRIEK

UITGEVOERD ONDER DIRECTIE ARCHITECT J. F. STAAL

DUIVENDRECHTSCHEKADE 64 AMSTERDAM — **TEL: 50124**

Bovenkant

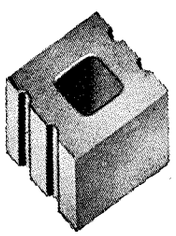

EEN SCHOORSTEEN, DIE AAN HOOGE EISCHEN VOLDOET WORDT GEBOUWD MET

SOLIDUS-SCHOORSTEENBLOKKEN

ISOLATIE IS GOED VERZORGD

INVALLEND REGENWATER WORDT DOOR POREUZE WAND OPGENOMEN.

KANS OP LEKKEN IS ZEER GERING.

GLADDE WANDEN MET AFGERONDE HOEKEN

VERNAUWINGEN OF VERWIJDINGEN BIJ SLEEPEN OF TREKKEN UITGESLOTEN.

SOLIDUS SCHOORSTEENEN ZIJN NIET DUUR.

Onderkant

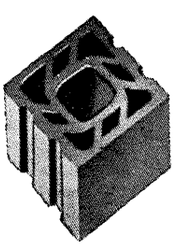

N.V. DAKPANNEN- EN KLEIWAREN INDUSTRIE
„DE VALK" v/h J. MEUWISSEN
ECHT.

CHROMOLITH

EDELPUTZ — **SIERPLEISTER**

ONGEVRAAGD SCHRIJFT MEN:

„.... dat de gepleisterde buitengevels met „Chromolith" het uitstekend hebben gedaan en naar volle tevredenheid der Directie zijn. Als curiositeit deelen wij nog mede dat de eene groote gevel afgepleisterd stond, één dag voor de strenge vorst is begonnen en niet het minst heeft geleden, ja zelfs geen enkel scheurtje er in waargenomen is. Daarom heeft de Directie het voor de groote verbouwing der Hoofdkantoren in Neuzen ook weer voorgeschreven.

HULST 25 April 1942."

Chromolith is leverbaar uit voorraad!

E. M. v. d. POL'S HANDELSONDERNEMING
DEN HAAG — Telefoon 117256 — Mauritskade 3

---

n.v. aannemersbedrijf v.h.:

boele & van eesteren

delistraat 33 — tel. 554932 * — den haag

b en van e

beton-bouw en waterbouwkundige werken

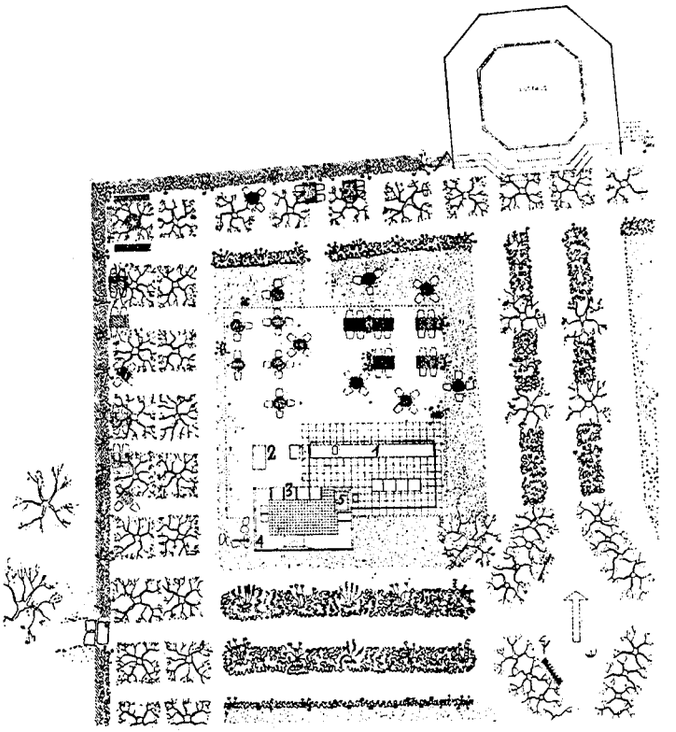

SITUATIEPLAN VAN FOFÄNGAN,
een zomerrestaurant op een oude schans uit de 16e eeuw, hoog boven den haventoegang. Reeds in 1770 was hier een plaats van vermakelijkheid waaraan het kleine uitzichtpaviljoen herinnert. Dit staat aan den Noordkant van de met gras en struiken begroeide helling. Daarachter ligt het moderne zomerrestaurant met kleine keuken voor koffie en koud-buffet. De zitplaatsen zijn opgesteld onder boomen tusschen de bloemen.

het Zweedsche volk. Het embleem van onze tuinen: de schutting en het ijzeren traliehek, ontbreekt in Zweden op vele plaatsen geheel.

Bij het aanschouwen van Stockholm's plattegrond, vallen direct de groene strooken in 't oog, die tusschen dichtbebouwde wijken inloopen. Daarbij staan zoo goed als allen met elkaar in verbinding en vloeien buiten de stadsgrens samen met het omringende bosch.
Ook water is een belangrijk element. In 't stadsbeeld, zoowel als daarbuiten. Watersport wordt druk beoefend en het algemeen bezit van motor- of zeilboot maakt dat in daarvoor gunstigen tijd een levendig beeld te zien is.

In 't Oosten ligt de onafzienbare watervlakte van den „Scherentuin", met een breedte van 60 km tot aan zee. Duizenden kleine en groote granieteilanden liggen daarover uitgestrooid. In den winter zijn alle waterwegen bevroren, tot op de vaargeulen na en dan is het de tijd voor ijszeilen en andere wintersport. Bovendien noodigen omringende heuvels de Stockholmers uit tot het maken van dagelijksche ski-tochten.

Zwerft men nu door de reeds van nature zoo rijk gezegende stad aan het Mälarmeer, dan treft men overal sporen der werkzaamheden van arch. Holger Blom. Het opvallendste kenmerk van zijn arbeid is de lichte uitvoe-

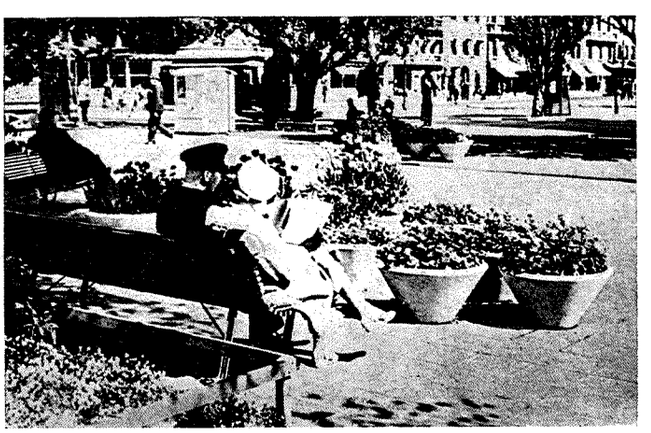

FOTO „DAS WERK"

NYBROPLAN.
Verkeersplein voor het Theater en de Haven. Door het plaatsen van houten banken tusschen bloembakken werd het hier gezellig gemaakt. De lage hekjes om de bloemperken staan er maar tot de planten forsch genoeg zijn.

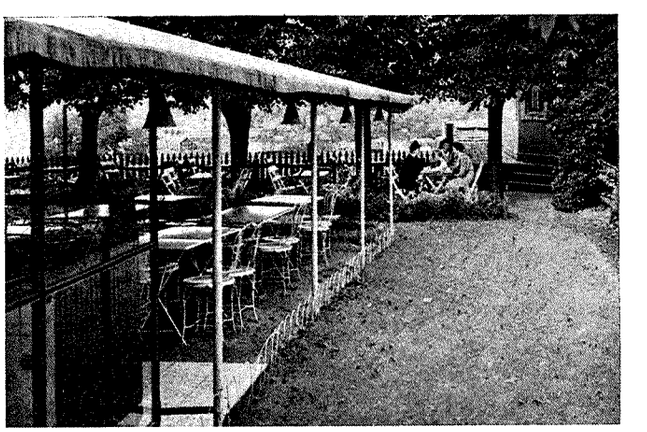

FOTO „DAS WERK"

FOFÄNGAN.
Overdekte en open zitjes van het zomerrestaurant. In den winter wordt alles, behalve de keuken, gedemonteerd.

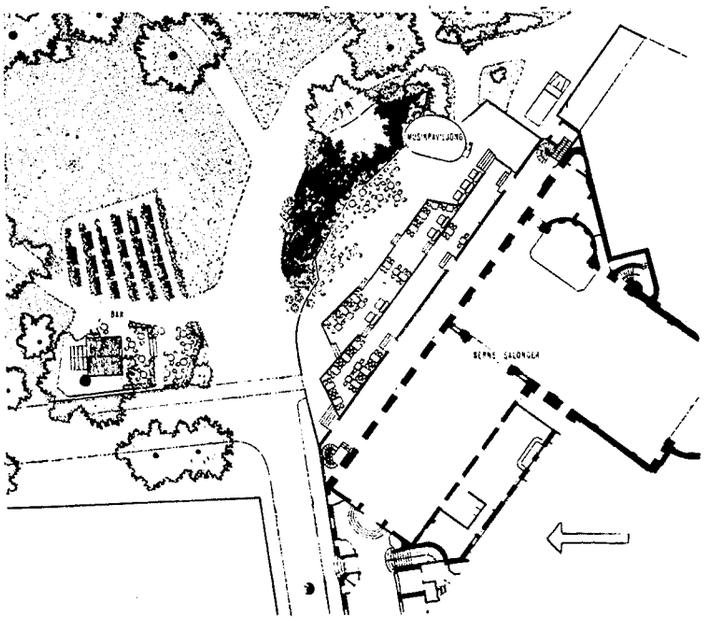

BERZELIUSPARK,
situatieplan. Rechts op de teekening ligt één van de hoofdpleinen der Stockholmer city. Boven sluit de haven aan het park. Voor den tuin van het restaurant met het muziekpaviljoen ligt een kleine vischvijver. Daartegenover staan rijen banken temidden van het gazon met een kleine melktent.

ring, die vaak duidt op de provisorische bedoeling; maar, die desniettegenstaande nooit ontaardt in beuzelarij.
Juist verkeershuisjes e.d. zijn sterk onderhevig aan den tijd. Geen mensch kan beoordeelen, hoe de verkeersmiddelen zich over 20 jaar gewijzigd zullen hebben. Evenmin zijn vluchtheuvels, wachthuisjes en kiosken voor de eeuwen geschapen en moeten daarom niet van materiaal opgetrokken worden, waarbij de afbraak alleen al met groote moeilijkheden en onkosten gepaard gaat.
Een voorbeeld van dergelijke gebouwtjes is de paddestoel, met opklapbare krantenkiosk, op het Stureplein. Tenten voor den verkoop van spuitwater, melk en andere verfrischingen, zijn door geheel Stockholm op dezelfde wijze uitgevoerd. Hierdoor werd vermeden, dat het straatbeeld ontsierd werd door bouwsels, ontsproten aan individueelen smaak of wansmaak.
Zoo is het Nybroplan een der voorbeelden van Holger Blom's gave om van een troostelooze steenwoestenij een aanlokkelijk oord te maken. Het was vroeger een verlaten plein tusschen het Dramatisch Theater en de Haven. Het was slechts een plein voor doorgaand verkeer, waarover eenige vluchtheuvels verstrooid lagen. Daartusschenin bewogen zich haastige fietsen, auto's, trams en karren. Eenige verloren-staande boomen droegen er niet toe bij om daar een meer harmonisch stadsbeeld te scheppen. Nu is het omgetooverd tot een der fraaiste pleinen der stad,

FOTO „DAS WERK"
BERZELIUSPARK.
„Berns Bar" en banken van bovenaf gezien.

FOTO „DAS WERK"
BERZELIUSPARK.
Vischvijver voor het restaurant. Hooge waterplanten omzoomen den met visschen bevolkten vijver, die een natuurlijke en aantrekkelijke begrenzing is tusschen het park en terras van het restaurant.

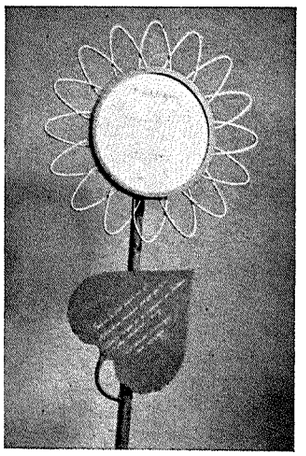

FOTO „DAS WERK"

ZONNEBLOEM,

die bij de parken, waar „Parkspelen" plaats vinden, opgesteld wordt. Materiaal: beschilderd blik en draad. De bloem is geel, stengel, steel en blad groen geschilderd. Text: „Parkspelen hebben plaats: Maandag...., Vrijdag...., Zaterdag..., Kinderen beneden 15 jaar zijn welkom. Zij mogen vrij komen en gaan. Het gebruik van speelmateriaal geschiedt op eigen verantwoording. Het speelgerei mag niet door de ouders of verder publiek verdeeld worden. Men heeft zich te houden aan de orders van de spelleiders".

FOTO „DAS WERK"

a. SPEELPLAATS MET KLIMREK, GLIJBAAN EN ZANDBAK.

FOTO „DAS WERK"

b. PARKSPELEN ONDER LEIDING VAN SPELLEIDERS EN ASSISTENTEN.

waar in den vroegen zomer honderden, naar zon snakkende menschen van iedere minuut komen profiteeren.
Van hier varen de witte, glanzende Skärgardbooten af. Groote zeilbooten leggen hier aan. Om dit alles rustig te kunnen gadeslaan, zijn er zitbanken opgesteld, die de menschen uitnoodigen plaats te nemen tusschen vroolijkbeplante bloembakken. Boomen, die vroeger uit het asphalt schenen op te rijzen, hebben nu een waardiger plaats gekregen. Waren de vroegere, met tralies beschermde grondvierkantjes verzamelplaatsen van tramkaartjes en papier, nu hebben de boomen een romantischer voetstuk, nl. fleurig aandoende bloemveldjes.

De Plantsoenendienst bemoeide zich ook met den nieuwen aanleg en moderniseering van de z.g. „zomerrestaurants" en hij loste dit probleem met groote vaardigheid op.
Op de meest bekende en mooiste plekjes van de stad, liefst in de buurt van water, voor het Stadhuis en op andere plaatsen ontstonden die tuinrestaurants. Zoo ook op Fofängan, een oude schans aan den rand van Stockholm, waar vandaan men een prachtig uitzicht heeft op de haven en oude stad. Alles, behalve de keuken, wordt na het warme seizoen gedemonteerd. De gebouwtjes zijn meestal van hout opgetrokken en ook de meubels zijn van licht materiaal. Men heeft de fantasie aan vrije teugels gelaten, maar men wist met weinig middelen bepaalde accenten te bereiken. Ook in de beplanting werd slechts geprofiteerd van enkele decoratieve soorten, want een teveel aan kleuren en soorten geeft een rommelig en storend effect. Als het gezegde „In der Beschränkung zeigt sich der Meister" ergens voor geldt, dan is dit zeker op het gebied van tuinkunst.
Die bloemrabatten zijn overal met zorg beplant. Veelsoortigheid werd gemeden. Ook in de parken behooren overlading, zooals die kan bestaan in muur- en rotspartijen, tot den overdaad.

Temidden van een winkelwijk aan de haven ligt het Berzeliuspark. Tot 1939 was dat een oud, dichtgegroeid, somber park. Breede wegen voerden er doorheen en verliepen vaak in zinlooze ornamenten, zoodat ze weinig menschen lokten.
Aan den rand van dit park lag Bern's Restaurant (o.a. bekend door Strindberg's roman „De roode kamer"). Hier nu bestond welkome aanleiding om den parkaanleg een vroolijke noot te geven.
Het muziekpaviljoen lokt nog steeds veel bezoekers aan, als de geliefde lijfgarde musiceert; wat dagelijks gebeurt. Daarom werd een zonnige zitgelegenheid geprojecteerd, tegenover het restaurant-terras. Rijen banken werden tusschen lage heggen geplaatst, temidden van sappiggroene grasvelden. Op den achtergrond staan de zware boomen van den verderen parkaanleg. Naast deze bankgroep kwam een kleine ververschingstent te staan, met lichte, broos-aandoende tuinmeubelen van dik draad.
Restaurant en voetgangers werden door een bloem-omzoomden vijver gescheiden. Hierin zwemmen kleurige visschen rond, wat voor de kinderen een groote attractie is.
Midden in het park, in een stillen hoek, ligt het vogelbad. Dit lokt menschen aan, die minder gesteld zijn op de drukke muziek- en restaurantbedrijvigheid.
Van bijzonder gewicht is de opvoeding van het publiek, ter bescherming van parken en plantsoenen. Op twee manieren kan dat gebeuren: door het aanbrengen van borden met dreigementen en verboden, of wel op de wijze,

zooals dat in Stockholm gebeurt. Daar wordt op provisorisch geplaatste bordjes het publiek vriendelijk verzocht om het een of ander na te laten. Bijvoorbeeld: „Helaas kan dit grasveld een tijdlang niet betreden worden, de verzorging van het gazon maakt dit noodzakelijk". Of bij een vogelbad: „Hier moeten de vogels spelen, geen kinderen".

Voor de kinderen is wèl gezorgd. Bij ieder Stockholmer park van behoorlijke afmeting behoort een kinderspeelplaats. Voor zoover te beoordeelen is die veilig afgescheiden van het overige parkgedeelte, zoodat den ouderen parkbezoekers geen overlast wordt aangedaan. Want dit toch is in ieder park, waar kinderen komen spelen, onvermijdelijk. Niet ieder is gediend van de beweeglijkheid en het luidruchtige, dat bij kinderen hoort. Wordt hun een ruime speelplaats gegeven, dan is iedere partij daarmee geholpen. Zoo schijnt dat in Stockholm te zijn. De speelplaatsen zijn verdeeld in een speel- en zandplaats voor de kleinsten, een plek om te stoeien voor kinderen van 6-14; bovendien een balspelterrein voor grooteren.

Die „stoeiplaatsen" zijn uitgerust met klimrekken, glijbanen en een vijver, waarin de kinderen zonder gevaar naar hartelust kunnen ploeteren. Bij zulke parken is 't er niet alleen om te doen om den kinderen veld en speelmateriaal ter beschikking te stellen, maar het is ook de bedoeling ze op te wekken tot spelletjes met elkaar en gezamenlijke pretjes. Daarom werden de „Parkspelen" gesticht.

Alle kinderen, van de kleinsten tot de grootsten, mogen daaraan deelnemen. Voor dat doel lukte het arch. Holger Blom, om door de stad spelleidsters te laten engageeren. Deze moeten in het bezit zijn van één of ander paedagogisch diploma en ervaring hebben in het leiden van groote kindergroepen. Vóór het begin van 't seizoen hebben zij een z.g. instructiecursus te volgen van een week. Hun maandelijksch salaris bedraagt 200 Kronen.

Zijn er meer kinderen bijeen dan 40, dan worden de leidsters geholpen door „assistenten". Dit zijn meest jonge meisjes, die op deze wijze hun practijk opdoen voor een toekomstig examen voor kinderverzorging of lichamelijke oefening.

De kinderen komen en gaan, wanneer ze willen. Aanmelden is niet noodig. Ze mogen zelf met voorstellen komen, waarbij de leidster alleen het toezicht heeft. Als er ruzie dreigt heeft zij zoo noodig in te grijpen. Haar taak is het om te zorgen, dat geen oord zoo geliefd is als de speelplaats, waar de jeugd ongedwongen plezier kan maken. Daarbij moeten de kinderen onopvallend beïnvloed worden om bij hen een levendig gevoel voor „sportief blijven" op te wekken.

De spelen beginnen in den zomer om 9 uur en eindigen om 4; in den winter duren ze iets korter.

Naast bovengenoemde wijzen van vertier zijn er ook nog plasvijvers, stortbaden, glijbanen en klimrekken, maar ook groote bouwblokken en ander bouw-speelmateriaal. Op één plek zelfs is een kleine blokhut! Die wordt iederen dag opnieuw gebouwd en is natuurlijk het hoofdkwartier van indianen en cowboys.

Tijdens de lange zomervacantie wordt aan kinderen, die niet in de gelegenheid zijn om uit te gaan, gelegenheid geboden om in de frissche lucht van hun jeugd te genieten. Op mooie dagen worden de kleinsten door autobussen naar het groote stadspark in Haga vervoerd. Daar kunnen ze wijdloopende spelletjes doen. Omstreeks het middaguur krijgen ze melk en yoghurt.

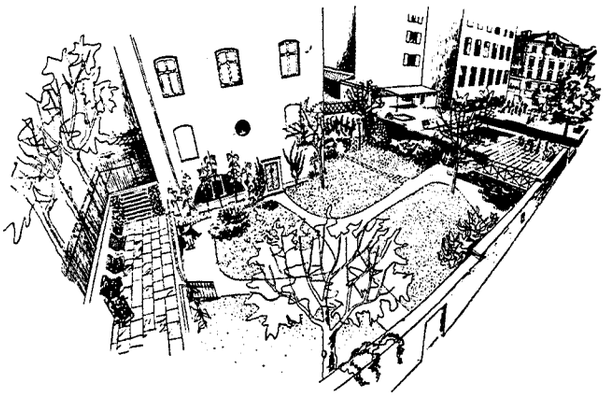

VOORBEELD VAN DE SANEERING VAN DE OUDE STAD VAN STOCKHOLM.

Bij een modern schoolgebouw is tusschen de huizen een parkje aangelegd met een rustplaats voor volwassenen, en speelplaatsen met plasvijver en zandkist en schommels voor de kinderen.

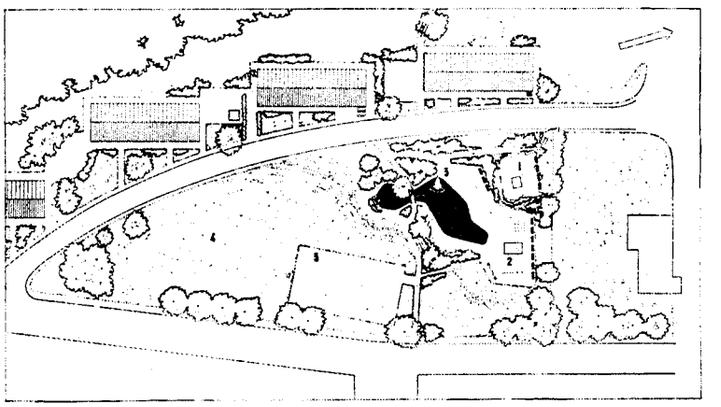

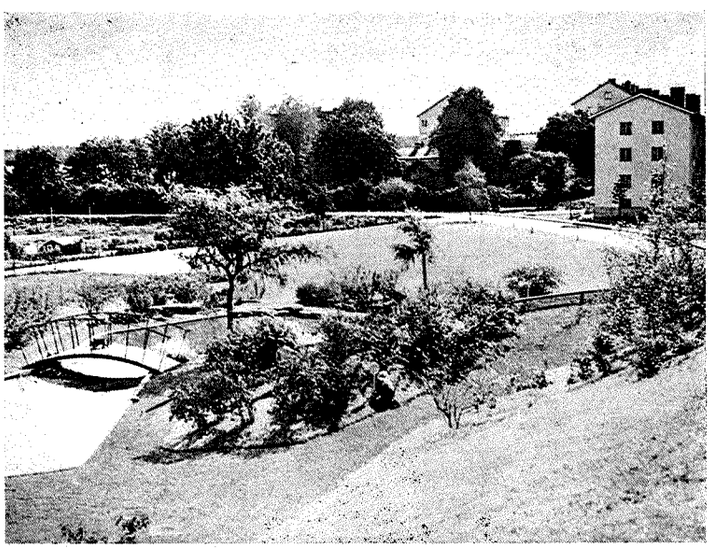

FOTO „DAS WERK"

FREDHÄLLSPARK

aan het Strandbad. Het is gelegen in de buurt van groote blokken van huurkazernen. Op den achtergrond van den plasvijver ziet men een speelveld met klimrek en glijbaan. Daarachter de groote speel- en zonnewei. Natuurlijker en meer pretentieloos kan men zich een dergelijken aanleg al niet voorstellen.

Ook de grooteren kunnen eveneens gratis in een autobus naar het Flatenbad gereden worden. Dit is een in het Zuiden gelegen bosch- en strandbad.
Zelfs in den winter worden de Parkspelen druk bezocht. Er worden wedstrijden gehouden op de schaats en er worden prijsvragen georganiseerd voor de mooiste sneeuwpop. Voor de kleinsten is een aparte sledebaan gereserveerd. Daar kunnen ze zonder gevaar hun gang gaan.

Reeds in de prilste jeugd brengt men op die wijze dwangloos een menschelijk contact tusschen stadsautoriteiten en 't volk. Het leven der burgers wordt hierdoor zeker beïnvloed. Op nauw merkbare wijze wordt de opvoeding der van-huis-uit egoïstische kinderen in die banen geleid, waardoor ze verantwoordelijke leden van de maatschappij zullen worden. Het natuurlijk geprojecteerde park staat gastvrij voor hen open; ze worden door boomen, planten en bloemen omringd. Ze leeren die waardeeren en liefhebben: de eenvoudigste en doeltreffendste manier om hun respect in te boezemen voor al wat leeft en schoon is.

TINE DE WIT.

JAARVERSLAG DER SCHOONHEIDSCOMMISSIE VAN „HET OVERSTICHT" OVER 1941.

In dit Jaarverslag geeft deze Schoonheidscommissie een uitvoerig overzicht van haar werkzaamheden, waaruit blijkt dat het pad dat deze commissies bewandelen, niet vrij van netelige doornen is. Zoo lezen we dat te Hengelo, dank zij goede voorschriften en leiding van den dienst der Gemeentewerken, een eind is gekomen aan de chaotische bebouwing, welke zoo lang deze stad ontsierd heeft. Maar nu ontstaat weer het gevaar dat er weer een dorheid zal ontstaan door de gelijkvormigheid! Met betrekking tot de Koornmarktspoort te Kampen, die gewit zou worden, werd uitgemaakt, dat de poort wel vuil is maar niet vies, en aangezien het voortdurend witten de werking van het steenverband onder de witlaag vermindert, werd witten van de vuile poort afgeraden.
Bij enkele ingezonden ontwerpen deed de S.C. een voorstel tot verbetering. Een afbeelding hiervan, met het tenslotte verkregen, goede en aangename resultaat, nemen we hierbij over.
Uitvoerig behandelt de commissie in haar verslag de verzorging der begraafplaatsen, in vele plaatsen ontaard in rommelige verzamelplaatsen van grafmonumenten, den naam van kerkhof zeker niet meer waardig. Zelfs in de dekzerken is een algemeen verval waar te nemen, voor Staphorst ontwierp de commissie nu een 6-tal grafzerken, voor de begraafplaats te Goor een geheel nieuw plan, met prijsklassen voor de grafsteenen.
De Landschapscommissie werkte een plan uit voor de beplanting van deze begraafplaats, welke zal worden uitgevoerd onder leiding van een landschapsarchitecte.
Van de Landschapscommissie is een verslagje bijgevoegd, terwijl ook het Jaarverslag van de Vereeniging „Het Oversticht" zelf is verschenen.

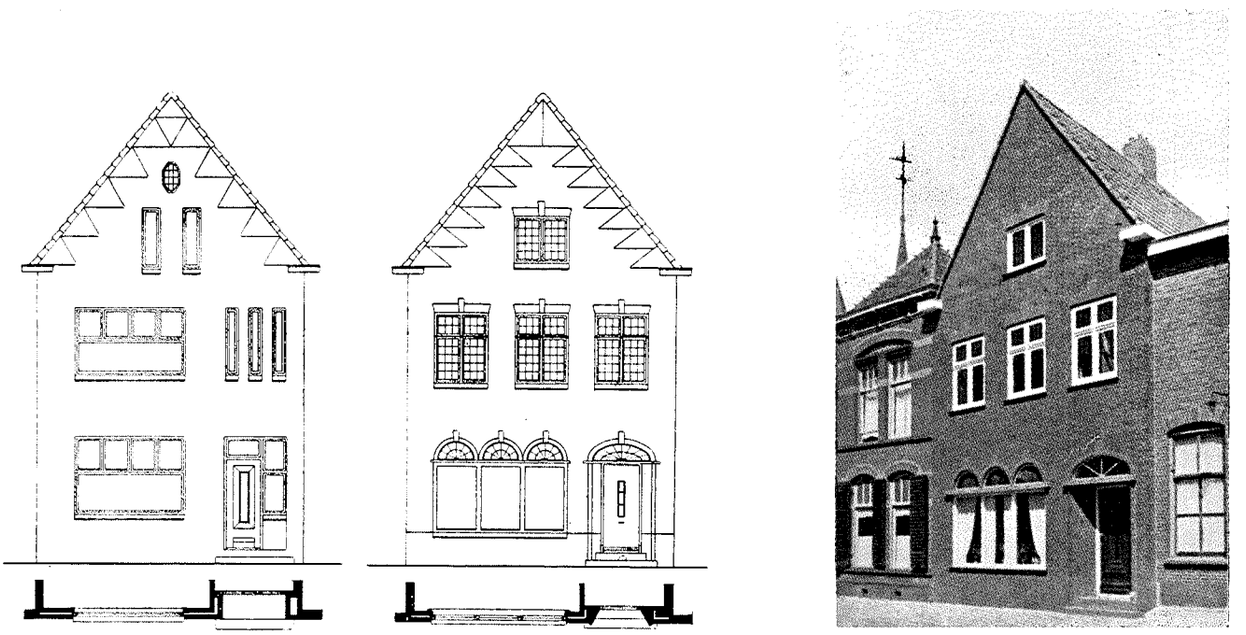

INGEZONDEN VOORSTEL VAN DE SCHOONHEIDSCOMMISSIE UITVOERING

UIT: JAARVERSLAG DER SCHOONHEIDSCOMMISSIE „HET OVERSTICHT" OVER 1941

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 15 AUG. 1942 NUMMER 33

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

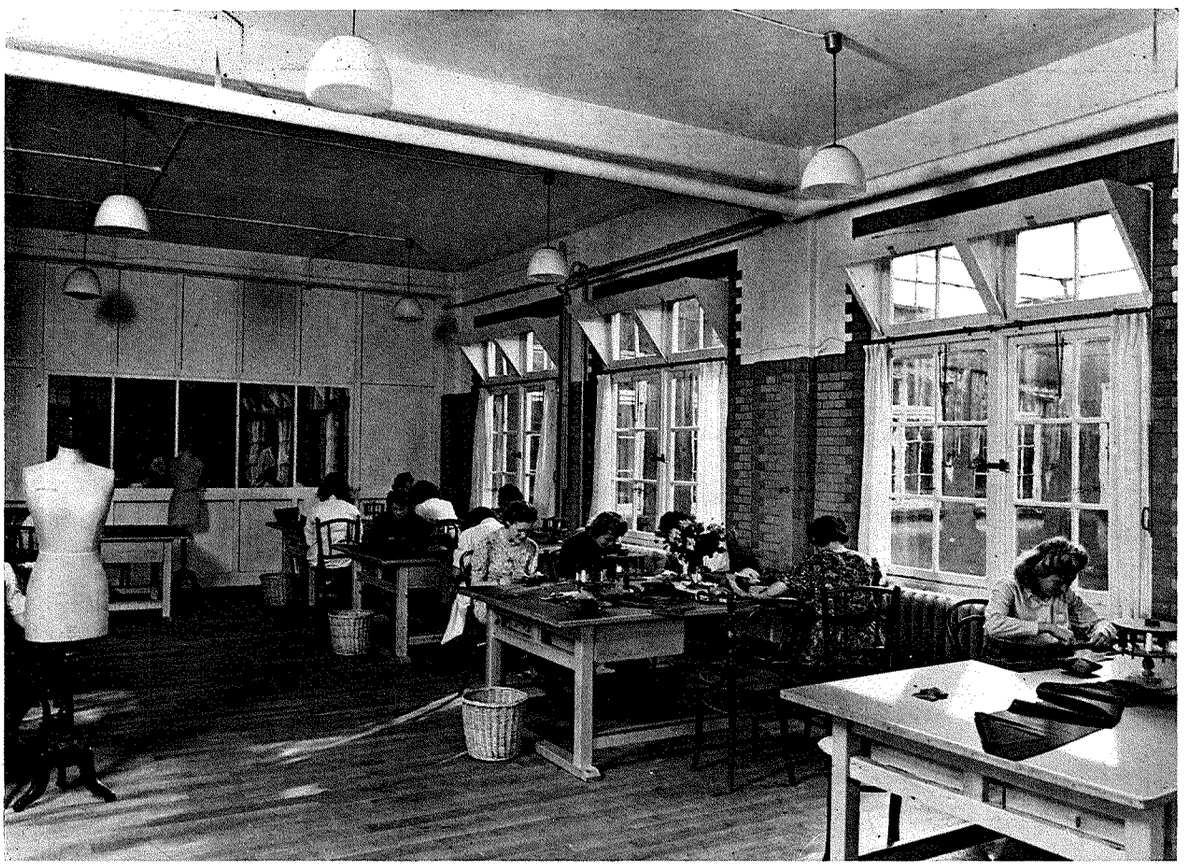

FOTO ARCHIEF GRIMMON

VERBOUWING ATELIERS HIRSCH & CIE. AMSTERDAM.

ARCHITECT A. GRIMMON.

De ateliers der firma Hirsch & Cie, welke zich bevinden op de 5e, 4e, 3e en bovendien op een gedeelte der 2e verdieping van het bekende gebouw aan het Leidsche Plein, beslaan een oppervlakte van ± 3500 m².

Daar de inrichting van deze ateliers, welke thans 30 jaren in gebruik zijn, zeer verouderd was en niet meer aan de tegenwoordige eischen voldeed, waren er verschillende veranderingen en vernieuwingen noodig.

Noodzakelijk waren:

Verplaatsingen en vergrootingen der ateliers om meer zon en daglicht en tevens ook om een beter overzicht te krijgen.

Een betere electrische verlichting.

Een betere ventilatie en goede tochtwering.

Het maken van dubbele ramen op de Noord- en windzijden.

Afsluiting der pers- en strijkruimten van die der overige ateliers.

Beleggen der bestaande steenen werkvloeren met eikenhout.

Het licht schilderen der ruimten: plafonds, wanden en

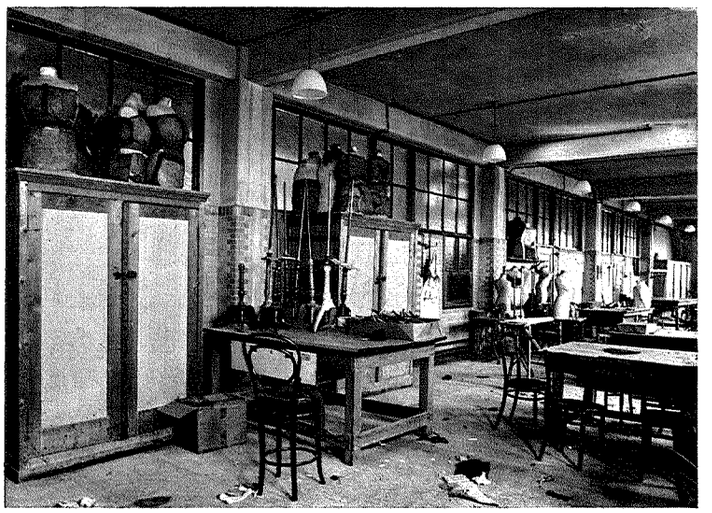

FOTO ARCHIEF GRIMMON

FOTO ARCHIEF GRIMMON

ATELIERS VÓÓR DE VERBOUWING

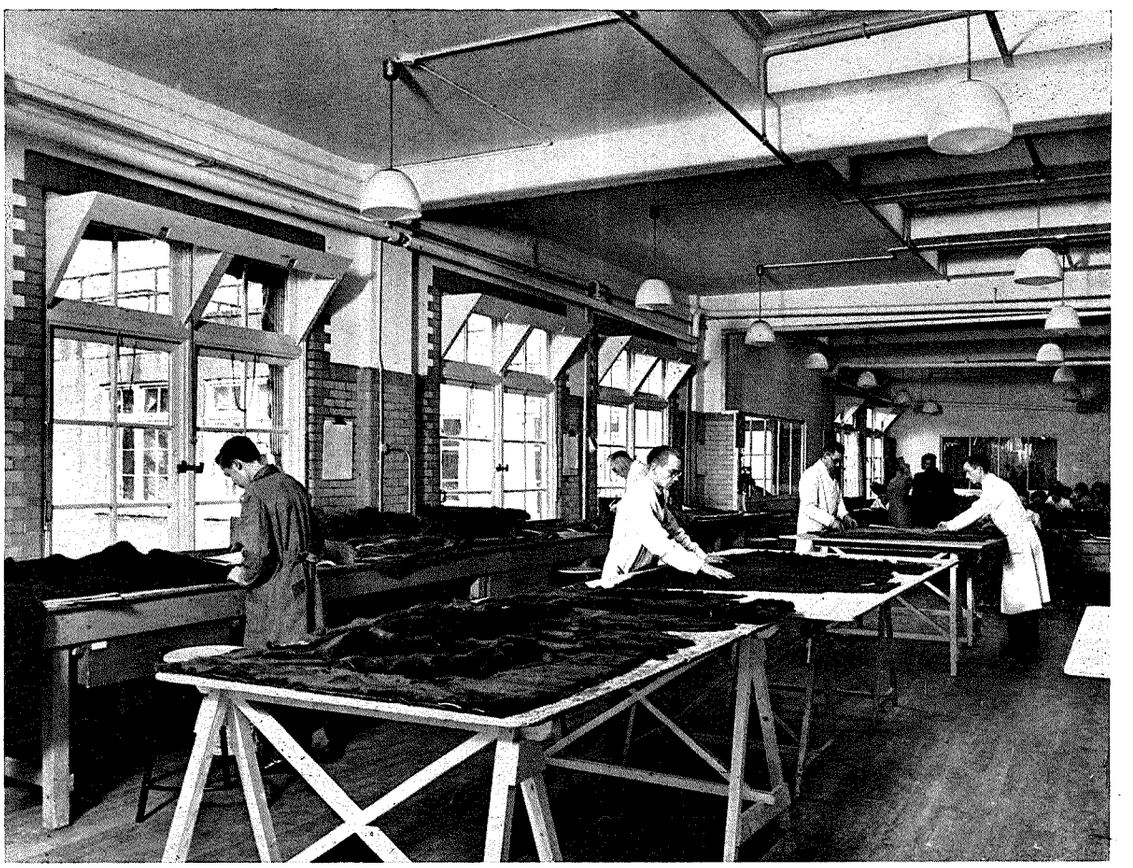

FOTO ARCHIEF GRIMMON

ATELIERS NA DE VERBOUWING

VERBOUWING ATELIERS HIRSCH & CIE. ARCHITECT A. GRIMMON

ramen en vernieuwing der meubelen: werktafels, kasten, stoelen, kleerrekken, enz.
Verder was een cantine met keuken noodig voor een personeel van 400 menschen. Deze zaal moest ook kunnen gebruikt worden voor bijeenkomsten.

De grootst mogelijke eenvoud is betracht ook al door duurte en schaarschte der materialen. De werkzaamheden werden in 6 maanden uitgevoerd tijdens den gewonen gang van zaken zonder eenige stagnatie in het bedrijf.

A. GRIMMON.

FOTO ARCHIEF GRIMMON

CANTINE

FOTO ARCHIEF GRIMMON

CANTINE

VERBOUWING ATELIERS HIRSCH & CIE. ARCHITECT A. GRIMMON

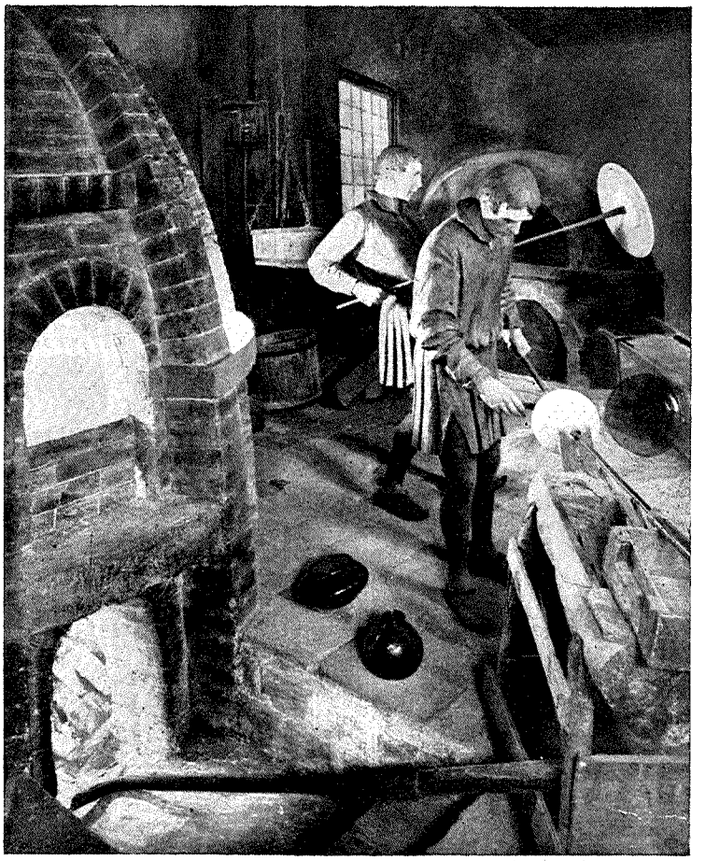

FOTO ,,DEUTSCHES MUSEUM''

MODEL VAN EEN GLASHUT
NAAR AGRICOLA IN HET DEUTSCHES MUSEUM TE MÜNCHEN

GLAS EN VENSTER.

Hoe belangrijk het glas als bouwmateriaal is, beseft men met eenigen schrik eerst goed bij de overweging dat de geheele bouwkunst een ander aanzien, een andere ontwikkeling had gekregen, wanneer het glas eens niet uitgevonden zou zijn geweest. Trouwens hoe had behalve de bouwkunst, onze geheele leven er uitgezien zonder het glas. Het glas is bovendien voor de bouwkunst het meest primaire materiaal, het is onvervangbaar. We kunnen tot een zekere grens het oppervlak van het glas in een huis of gebouw inkrimpen, toch blijft het glas noodig. Een bouwwerk zonder vensters is ondenkbaar.

De pogingen om vensterlooze utiliteitsgebouwen te maken, om het daarin te beoefenen bedrijf onafhankelijk te maken van het daglicht, vallen in zekeren zin buiten de

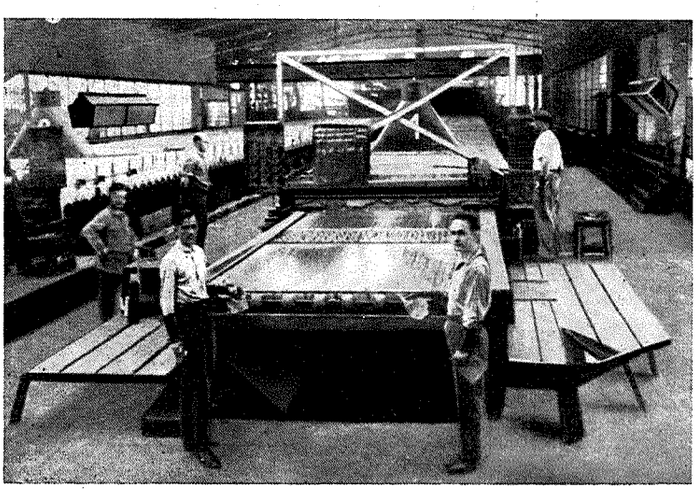

AFNEEMTAFEL

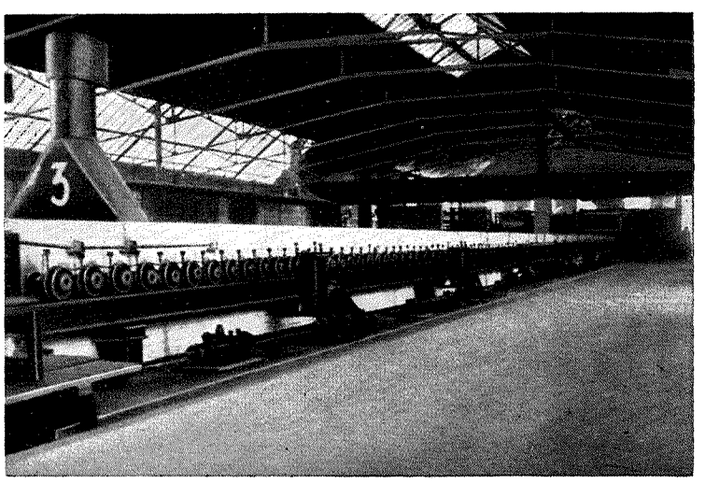

FOTO'S ,,GLAS UND FENSTER''

KOELKANAAL MET EEN 65 M LANGE ROLLENBAAN
GLASFABRIEK UIT GELSENHAUSEN

FOTO STAATLICHE BILDSTELLE

BINNENAANZICHT VAN HET GOTHISCHE KOOR IN DEN DOM TE AKEN

bouwkunst en zijn eerder onder machinerie te rangschikken. Het venster is dan ook een essentieel bouwkunstig deel van een bouwwerk en het is zeker merkwaardig, hoe vaak bij een niet gelukkige architectonische oplossing, de grondfouten te zoeken en te vinden zijn in de lichtopeningen. Onder het woord bouwkunstig dient men hier ook het bouwtechnische van het raam mede te verstaan en ook daarin schuilen voor den architect vele mogelijkheden en evenzoovele moeilijkheden. Gezien dus de groote beteekenis van het glas en het venster voor de bouwkunst, was het een aangename verrassing kennis te maken met Otto Völckers boek, dat de titel draagt „Glas und Fenster" en dat beide onderwerpen in één samenhangend geheel behandelt. Dat dit beknopte werk toch een groote volledigheid heeft bereikt, zien we direct uit de verdeeling der hoofdstukken, te weten 1 de geschiedenis van het glas, 2

FOTO „GLAS UND FENSTER"

BOERENHUIS MET HOEKVENSTER
IN HET SCHWARZWALD

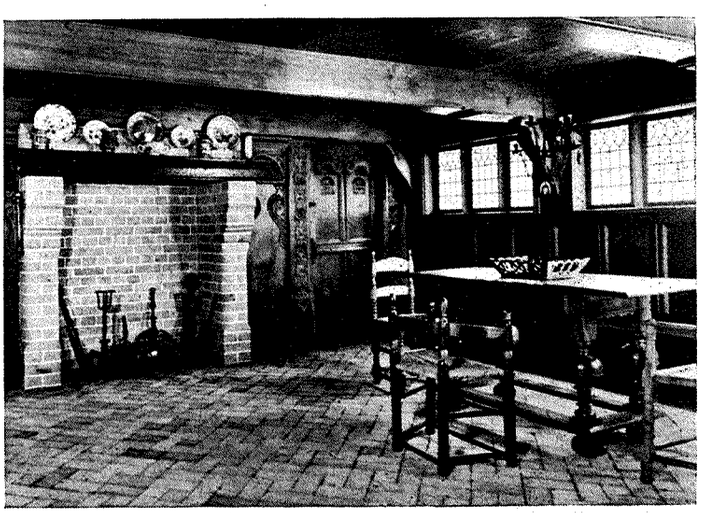

FOTO „GLAS UND FENSTER"

INTERIEUR VAN EEN BOERENHOEVE IN HET KUNSTNIJVERHEIDSMUSEUM TE FLENSBURG

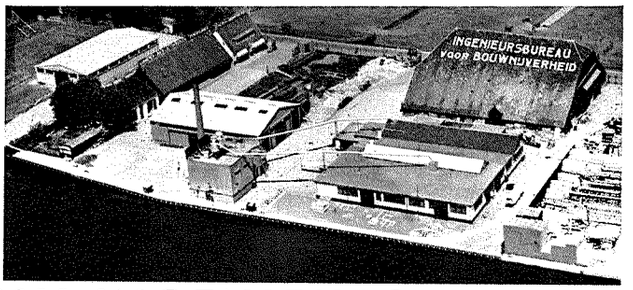

N.V. INGENIEURS-BUREAU VOOR

BOUWNIJVERHEID

KANTOOR, TIMMERFABRIEK EN OPSLAGTERREIN

OEGSTGEEST TELEF. LEIDEN 20341 (2 lijnen)

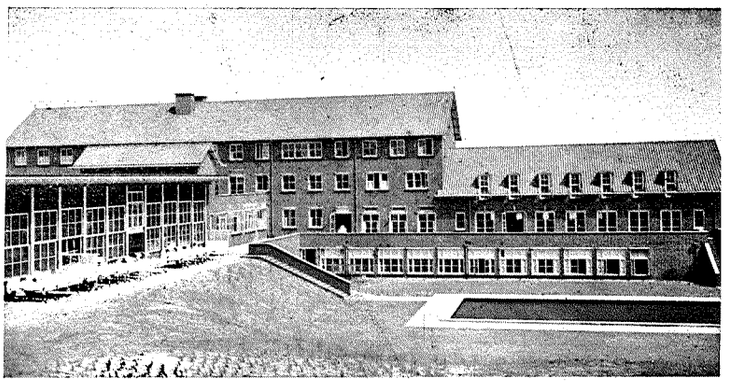

Bouw- en Gew. Beton-Werken

volgens nauwkeurig werkplan in zeer korten tijd

voor moderne betonconstructie

N.V. SCHOKBETON
ZWIJNDRECHT
TELEFOON 4268

SCHOKBETON-
BIMSBETON-
EN KUNSTBETON-PRODUCTEN

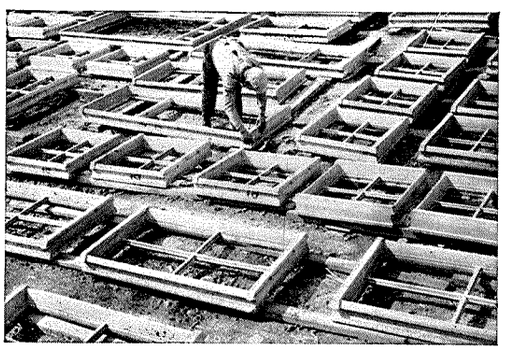

Reiba

Gekleurde Bitumineuze vloeren

voor

Scholen, Restaurants, Kantoren, Woningen enz.

In zuurbestendige uitvoering laboratoria e.d.

Geluiddempend, duurzaam, stofvrij, hygiënisch

Direct leverbaar

KEY'S ASPHALTFABRIEK

WITTE HUIS, WIJNHAVEN 3, ROTTERDAM

TELEFOON 73475

KANTOOR TE MAASSLUIS

---

voor **BOUW** en **BETON** werken

n.v. aannemingsmij v/h

ROTTERDAM

H&P. VOORMOLEN

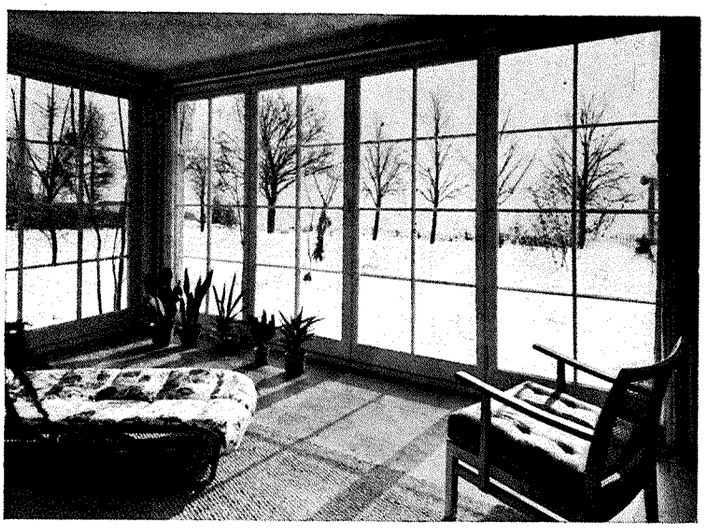

FOTO MOEGLE

WINTERTUIN IN EEN LANDHUIS IN WÜRTTEMBERG
ARCHITECT HANS EITEL

het venster in de geschiedenis van de Duitsche bouwkunst en woningbouwkunst tot 1900, 3 de beteekenis van het venster in den tegenwoordigen tijd.

Het was de bedoeling van den schrijver, die blijkbaar in den goeden zin van een glaasje houdt en daaraan een lange studie heeft gewijd, een boek samen te stellen dat eenerzijds de kringen van de vaklieden — bouwvak en „glas"vak — bevredigen kon, maar ook anderzijds voor de groote groep van hen, die belang stellen in de vraagstukken, welke liggen op het gebied van cultuur en techniek, geschikt zou zijn. Bescheidenlijk vreest hij noch de eene, noch de andere groep tevreden te hebben kunnen stellen.

Na kennisneming van dit boek gelooven wij echter dat hij beide groepen een groot genoegen heeft gedaan met deze uitgaaf, die van soortgelijke afwijkt door het voorname feit, dat de materie op een zeer aantrekkelijke wijze is geschreven. Met zegt wel eens, men leest dit boek als een roman. Het ware voor vele romans te wenschen, dat men ze kon lezen als dit boek!

Het boek is rijk aan allerlei wetenswaardige feiten en even rijk aan genoeglijke anecdoten, waaruit de groote beteekenis van het glas in het leven der menschen wel blijkt. Zoo vinden we het volgende verhaaltje, dat wellicht beter dan allerlei diepzinnige beschouwingen de beteekenis van het raam voor het bewonen en de bouwkunst illustreert. De Kroniek van den Heer von Zimmern uit de 16e eeuw verhaalt van een Graaf Siegmund von Leepfen: „deze liet een steenen huis opbouwen zonder vensters en deuren en toen de dakstoel opgericht was, toen liet hij in de muren de vensters en deuren uitbreken, dáár waar hij ze hebben wou; dit was heelemaal niet onverstandig want toen kon hij het beste zien, waar de vensters het meest noodig waren." Het geval, — men zou er nu eens mee aan moeten komen! — heeft zich meer voorgedaan. Er was eens een bouwheer, die met veel moeite en onder verzekering van een extra hooge belooning den architect overreedde, het heele huis zonder ramen en deuren te maken. Zoo geschiedde en toen deze „Steinkasten samt Dach" klaar was, werden door den bouwheer de plaatsen voor de openingen aangewezen, die toen „unter dem Jubel der zusammengelaufenen Nachbarschaft eingebrochen wurden". Het huis had weliswaar van buiten gezien een buitenissig aanzien maar zijn interieur „erregte eine ganz eigene Wohlbehaglichkeit". Ietwat ondeugend laat de schrijver zich hierop ontvallen: „Alles dies ist allenfals „Sachlichkeit"; mit Baukunst hat es nichts zu schaffen". Maar hij vervolgt zijn verhaal door er op te wijze dat in de scherpste tegenstelling tot dergelijke „bedingungslose Sachlichkeit", verschillende Palladiaansche bouwwerken uit de 17e en 18e eeuw staan, waar het uiterlijk alles, de doelmatigheid en de bewoonbaarheid slechts heel weinig gold. „Es gibt keinen Bau ohne einen Gebrauchszweck aber der Gebrauchszweck allein bestimmt nicht die Gestalt des Hauses".

De geschiedenis van het glas wordt in dit boek interessant behandeld.

Hoe langzaam de ontwikkeling plaats vond, toont Völckers met kostprijzen (omgezet in de Index van 1938) aan. Het blijkt dat vensterglas tegen het eind van de Middeleeuwen

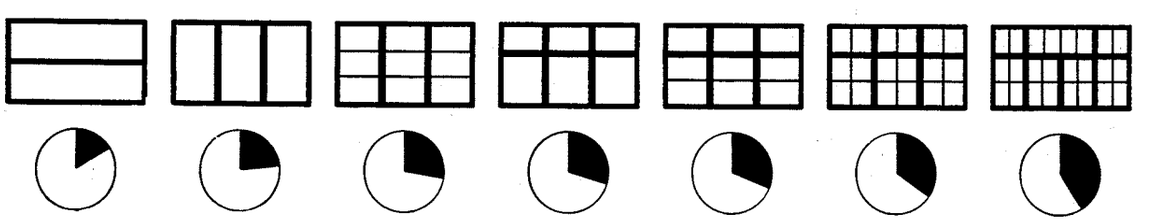

LICHTVERMINDERING DOOR VENSTERINDEELING NAAR E.W. HUMMEL (UIT: VÖLCKERS, „GLAS UND FENSTER")

aannemersbedrijf g.b.van hoek

delft
tel. 421 en 422

bouw-, grond- en waterbouwkundige werken
ontwerpen en uitvoeren van

werken in gewapend beton

Ik ben in m'n nopjes, over die moderne muurverf die ik ontdekt heb, over **Velucement.**

Velucement wordt niet aangetast door de alkalische ondergrond van beton en asbestcement.

Velucement is vochtwerend en bladdert niet.

Velucement is bijzonder sterk en houdt het buiten (en ook binnen) jaren uit zonder af te geven.

Velucement is zelfs bestand tegen afwassching met zeep en verdunde ammoniak.

Velucement is een pracht muurverf, meneer, en zij verwerkt gemakkelijk. Daar moet U mijn schilders eens over hooren, die zijn enthousiast over **Velucement** en gelijk hebben ze.

VELUCEMENT

da's je ware!

EEN PRODUCT VAN DE VELUVINEFABRIEKEN TE NUNSPEET

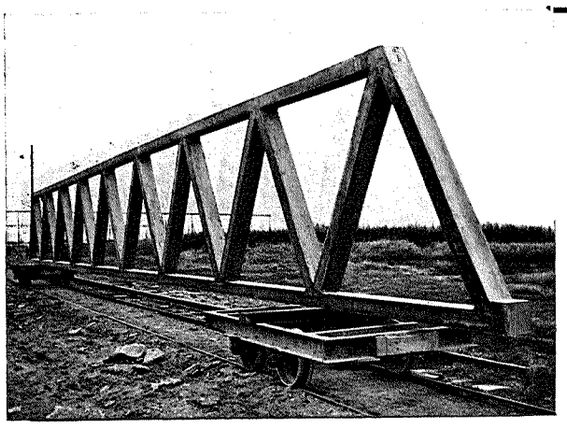

VAKWERKLIGGER LANG 18 M., HOOG 1.80 M.
VOOR BELASTING 1000 KG/M, EIGEN GEW. 225 KG/M.

N.V. SCHOKINDUSTRIE ZWIJNDRECHT

(TELEF. 6138 DORDRECHT)

VERVAARDIGT VOLGENS HET SCHOKPROCÉDÉ
(NEDERL. OCTROOI No. 36029)

HEIPALEN
DAMPLANKEN
DAMPALEN
AFSPANMASTEN
LICHTMASTEN
HOOIBERGROEDEN
KEERWANDEN
OPLANGERS
TROTTOIRBANDEN
KOLOMMEN
GORDINGEN

VAKWERKLIGGERS

weliswaar niet meer zeldzaam, wel echter nog steeds buitengewoon kostbaar en een werkelijke luxe was. Omstreeks 1700 bedroegen in Duitschland de kosten van het glas (materiaal, kit, enz. en arbeidsloon) 1.4 % van de bouwsom, tegenover 0.75—1.1 % heden ten dage.
De groote vooruitgang van de glasfabricage in de 19e eeuw, door de uitvinding van het trekken van glas, — de schrijver vergelijkt het proces appetijtelijk met het trekken van honing uit een vat — wordt uitvoerig beschreven aan de hand van fraaie illustraties.
Het tweede hoofdstuk: Het venster in de geschiedenis van de Duitsche bouwkunst en woningbouwkunst tot 1900 is een „Bilderbuch mit Anmerkungen", en waarlijk een voortreffelijk Bilderbuch. Uitnemend zijn de afbeeldingen, en zeer geslaagd is ook de keuze uit de overgroote hoeveelheid van het materiaal. Dat het tusschen de inwendige verdeeling der kamers en de buitenarchitectuur niet alleen in onzen tijd, maar ook in vroegere eeuwen met hoogstaande bouwkunst niet altijd klopte, merken we uit de volgende aanhaling uit een kroniek (tijdperk van de Duitsche Barok): „In de gewone woningbouw komt het vaak voor, dat de uiterlijke indeeling der vensters in strijd is met die voor het inwendige. In deze gevallen heeft de bouwmeester de grootste moeite om tot een oplossing te komen. Wanneer dan een fout onvermijdelijk zou zijn, is het gevolg, dat de fout maar weggemoffeld wordt. En zoo ontstaan de talrijke blinde vensters, zelfs op die wijze, dat men van glas voorziene ramen in nissen met zwart gemaakte achterkanten plaatst". En de schrijver voegt hier aan toe: „Und dies im Zeitalter der vernunftbegeisterten „Aufklärung"!
Het derde hoofdstuk is alleszins interessant door de vlotte wijze waarop alle vraagstukken betreffende glas en raam aan de hand van zeer goed gekozen afbeeldingen de revue passeeren.
Het enkele schema van de lichtvermindering door de indeeling van het raam (naar E. W. Hummel) spreekt boekdeelen. Tenminste als Hummel juist is!
Maar het is een feit dat reeds bij een geringe afscherming in het licht door een dunne roede of stijl in het raam, lichtvermindering merkbaar is.
Zooals wij reeds opmerkten is het boek bijzonder goed geïllustreerd, niet alleen door de hoedanigheid der plaatjes zelf, maar vooral ook door de keuze. En dat het den schrijver te doen is om belangstelling voor het materiaal en het onderwerp, ervaren wij uit een extra litteratuurlijstje en een lijst van de bronnen, 93 stuks, waaruit hij zijn kennis heeft opgediept.

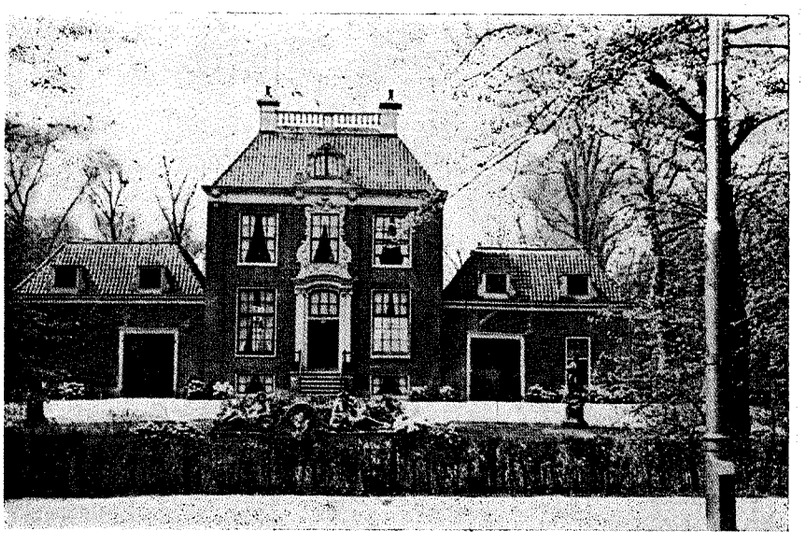

FOTO H. V. D. BERGH

FRANKENDAEL.

Onder den titel „Het laatste Huis in de Meer" heeft de Heer Fred Thomas een klein boekje geschreven *) over de geschiedenis van dit buitenhuis, het eenig overgebelevene van de buitens in de Watergraafsmeer, die na de drooglegging van de Watergraafs- of Diemermeer in 1630, daar zijn neergezet door vermogende Amsterdamsche kooplieden, die als forens in de stad hun zaken deden maar er de voorkeur in vonden buiten te wonen. De verbinding werd onderhouden door een trekschuit. Vooral in de 18e eeuw werd de Watergraafsmeer een oord van ontspanning en vermaak der Amsterdammers en de Midden- of Oetewalerweg was langen tijd een ware Champs-Elysées. De Heer Thomas vertelt hiervan uitvoerig en wie zich in de 18e eeuwsche leefwijze in dit oord vermeien wil, leze zijn vele aanhalingen uit lofdichten en verheerlijkingen van dit „Amstelia Tempe".

*) Uitgave „De Moderne Boekhandel", Amsterdam.

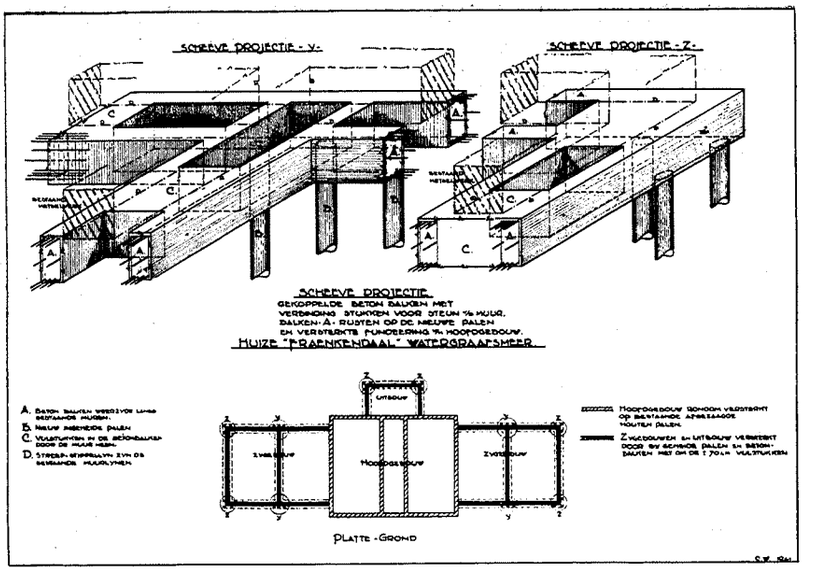

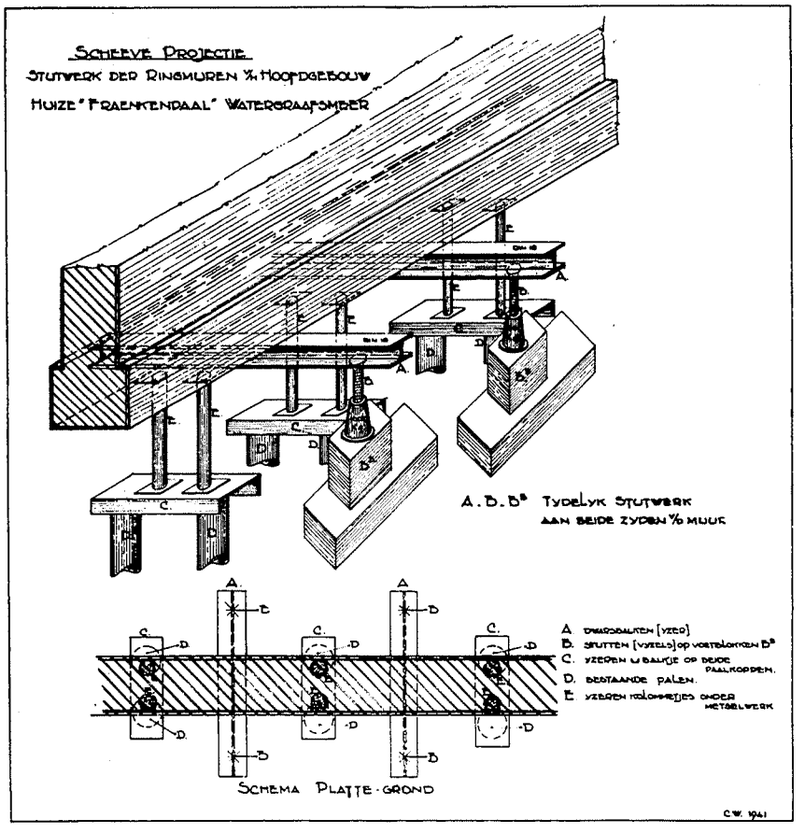

HERSTEL VAN DE FUNDEERING OP FRANKENDAEL
UIT: „HET LAATSTE HUIS IN DE MEER" DOOR FRED. THOMAS

Het juiste stichtingsjaar van Frankendael schijnt niet bekend te zijn. Het verrees in het begin der dertiger jaren der 18e eeuw en het werd gebouwd voor rekening van Isaäc Balde, een Amsterdamsch koopman, die in 1742 ongehuwd overleed, waarna de hofstede aan de familie, zijn nicht, overging. Frankendael heeft zijn beste dagen beleefd toen Balde er resideerde. De hof was een voorbeeld van tuinmanskunst.

In 1800 en 1802 werd Frankendael nog aanmerkelijk vergroot, maar inmiddels was ook de glorie van de Meer aan het tanen geraakt. De maatschappelijke toestanden na de Fransche Revolutie maakten aan het leven op de oude landgoederen een einde. Enkele hoven rekten nog hun roemrucht bestaan in de bescheiden functie van uitspanning voor het Amsterdamsche publiek en Frankendael werd in 1835 zulk een uitspanning. De pachter Meyer maakte in zijn aankondiging onderscheid tusschen beschaafd publiek en fatsoenlijk gezelschap. Voor het eerste was het geheel opengesteld, het klooster of hartekamerskoepel echter bij bijzondere gratie (en betaling) aan „eerst verzoekend fatsoenlijk gezelschap". Tot 1866 bleef deze bestemming voor Frankendael en naar wij uit hetgeen de

Heer Thomas ons meedeelt, kunnen opmaken heeft de kastelein wat het gebruik van de Hartekamerskoepel betreft spoedig wel wat door de vingers gezien.
In 1866 kwam Frankendael aan de Kon. Ned. Tuinbouw Maatschappij Linnaeus, welke Mij. er in 1867 een tuinbouwschool stichtte met internaat. De school floreerde echter niet en in 1882 droeg zij de gronden over aan de gemeente Amsterdam, welke er de bestemming aan gaf van stadskweekerij.
Thans is de Watergraafsmeer een stuk Amsterdam en Frankendael sinds 20 jaren de zetel van het Hoofd der afd. Beplantingen van Amsterdam, den Heer J. R. Koning, die het boekje van een voorwoord heeft voorzien. Frankendael is in eere hersteld, nu het met smaak en zorg bewoond wordt.
In 1940 vertoonden zich ernstige gebreken in de fundeering. Door het zakken van het grondwater waren de paalkoppen verrot. Een moeilijk herstelwerk moest worden ondernomen, dat uitgevoerd werd door den aannemer J. L. Barends, dien de schrijver naast den naam van Balde in het gulden boek van Frankendael noemt.
Waar het herstel eener fundeering bijzonder onze belangstelling wekt, nemen we over wat hieromtrent wordt medegedeeld, met de beide technische teekeningen, welke hierop betrekking hebben.
„Men begon met het bloot leggen der grondvesten onder het hoofdgebouw, dat bleek te rusten op een dubbele fundeeringsplaat, aangebracht op palen, paarsgewijze ingeheid op telkens een meter afstand. Deze palen stonden, tengevolge van het gedaalde grondwaterpeil, met de bovenein-den droog, zoodat zij over een lengte van 80 cm waren vergaan. Ook van de fundeeringsplaten bleek vrijwel niets meer over, terwijl de onderzijde van het metselwerk was los geraakt.
Voor zoover de palen onder grondwater waren gebleven, bleken zij nog gaaf en bruikbaar. Het fundeeringsmetselwerk werd daarom over een groot gedeelte vrij gemaakt en de palen uitgegraven. Op een ondergrond van zware platen, aan weerszijden van de fundeeringspalen, plaatste men vijzels en stutten, die, nadat de losse steenen waren verwijderd, steun verleenden aan het gave metselwerk. Vervolgens werden de palen koepelsgewijs over 80 cm lengte afgezaagd, gedekt door een U-balkje, waarop boven elken paal een ijzeren kolommetje werd aangebracht. Om de dubbele kolommen stortte men gewapend beton en bracht den grond weer aan. Er restte dan nog een afstand van 35 centimeter tusschen de nieuwe fundeeringskoppen en den onderkant van het metselwerk. In deze ruimte stortte men overlangs een balk van gewapend beton, waarna de vijzels en stutten konden worden verwijderd. Zoo kregen, meter na meter, de buiten- en binnenmuren een nieuwe fundeering zonder dat nog eenige verzakking optrad.
Bij de vleugels en het uitgebouwde achtergedeelte bleek, na uitgraving der fundamenten, dit systeem niet mogelijk. De oude palen waren te zwak en bovendien slecht geplaatst. Er moest dus opnieuw geheid worden, en wel met groote voorzichtigheid om al te zware trilling van den grond en daardoor verdere schade te voorkomen. Aan de kopmuren van de vleugels en halverwege de zijmuren, waar een binnenmuur uitkomt, sloeg men telkens drie palen in den grond, waarboven betonopzetters werden gegoten. Van de kopgevels tot het hoofdgebouw stortte men, rustend daarop, aan binnen- en buitenkant balken van gewapend beton. Deze balken werden op afstanden van 70 cm met dwarsbalken, eveneens van beton, door de muren verbonden, zoodat het metselwerk hierop voldoende steun heeft herkregen."

NIEUWE NORMAALBLADEN

Door de Hoofdcommissie voor de Normalisatie in Nederland zijn vastgesteld de normaalbladen:

N 354 Symbolen voor de Toegepaste Mechanica. Algemeen (2e druk).
Algemeene symbolen voor spanningen, krachten, momenten, arbeid, materiaalconstanten, grootheden voor dwarsdoorsneden van staven, enz.

N 532 Basalt (2e druk).
Herkomst en monster. Hoedanigheid. Verrekening. Bijzondere voorschriften voor verschillende toepassingen.

N 547 Laschwerk. Voorbewerking en vorm van stompe laschnaden (2e druk).

N 550, N 551. Laschstaven. Neergesmolten materiaal van laschstaven voor bruggen en stalen gebouwen. Beproevingseischen en keuring (2e druk).
Trek- en trekslagproeven met proefstaven uit neergesmolten materiaal. Buig- en kerfslagproeven uit een gelaschte verbinding. Trekproeven met kruislasch- en zijlaschverbindingen. Vermoeiingsproeven met proefstaven uit een gelaschte verbinding. Regelen betreffende af- en herkeuring.

N 899, N 900. Gereedschappen, Beitels.
Benamingen van vlakken, hoeken, enz.

N 1287 Armseinen voor hefwerktuigen.
Seinen te geven bij de bediening ter bevordering van de veiligheid.

N 1291 Paneelradiatoren.
Hoofdafmetingen, materiaalvoorschriften en beproevingseischen voor paneelradiatoren van staalplaat.

Voor publicatie ter critiek werden goedgekeurd de ontwerp-normaalbladen:

V 529 Natuursteen. Zetsteen, bloksteen en zink- of stortsteen.
Herkomst en monster. Hoedanigheid. Verrekening. Bijzondere voorschriften voor verschillende toepassingen.

(Wordt vervolgd)

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

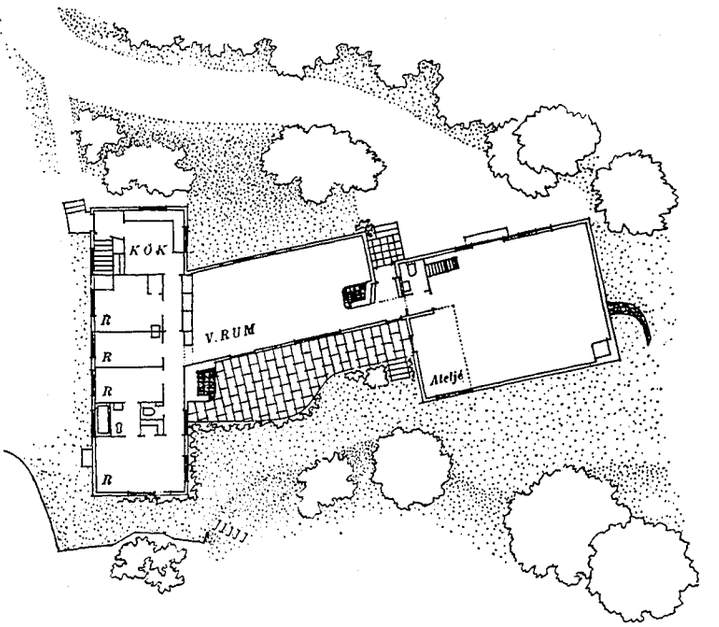

HUIS VOOR DEN BEELDHOUWER BLOMBERG
ARCHITECT ROLF ENGSTRÖMER

BYGGMASTEREN.

Een nummer gewijd aan villa's, landhuisjes. Wat in den Scandinavischen landhuisbouw zoo opvalt, is de verscheidenheid, waarin geprobeerd wordt de opgaven op te lossen. Wat zitten wij toch vast aan een geijkt type. Of het niet anders kan. Zelfs een slordig huis is bij ons nog netjes slordig. En als wij foto's laten zien, moet het de salon wezen of een aankante keuken. We geven hier een enkele afbeelding van het huis van den beeldhouwer Blomberg, door den architect Rolf Engströmer. Er zit niets afgezaagds aan. Het is een zonnig huis. Een huis in galop.

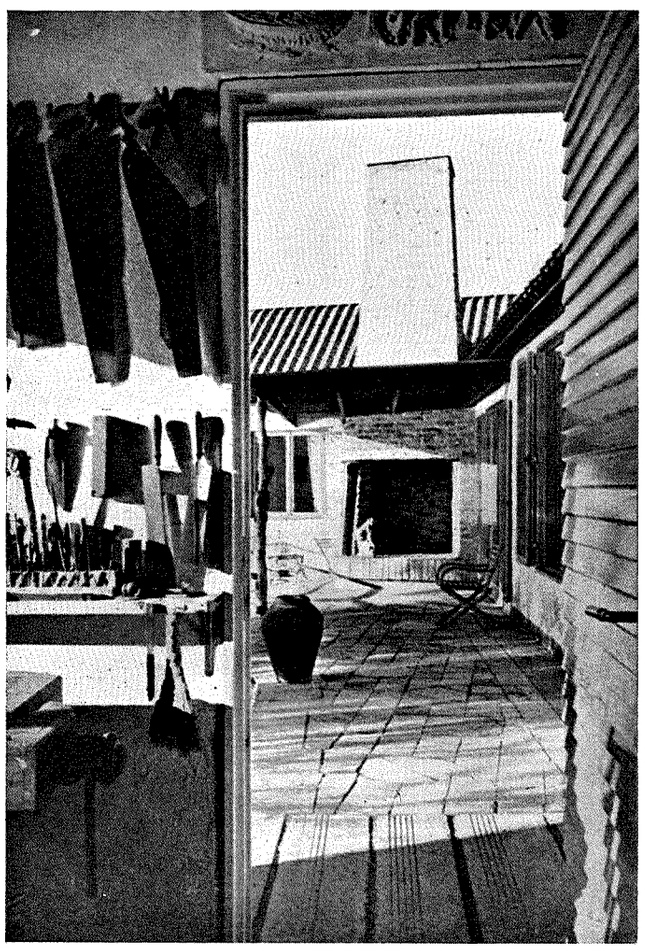

FOTO BYGGMASTEREN

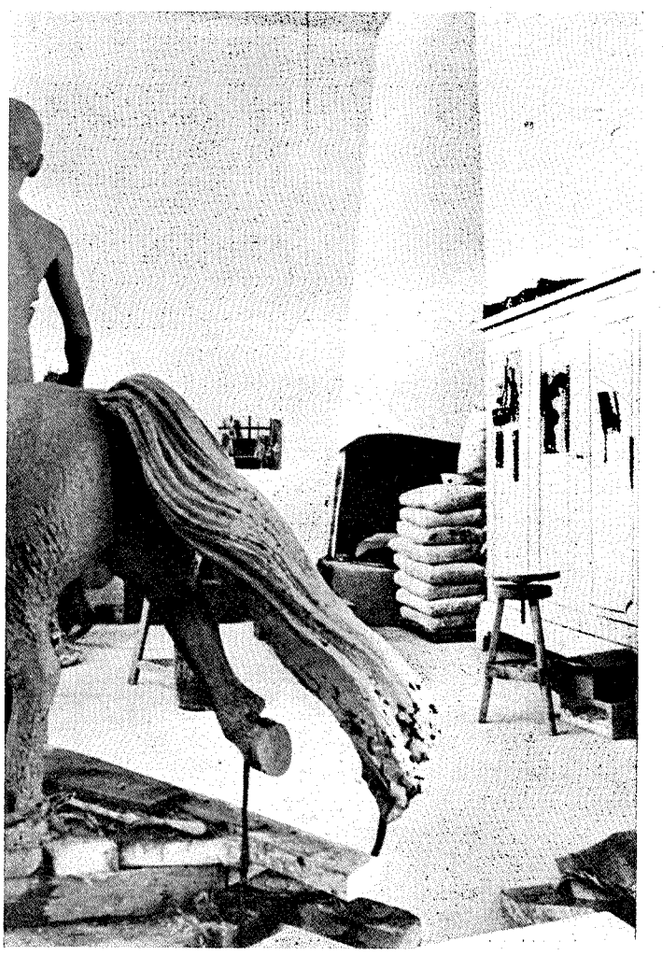

FOTO BYGGMASTEREN

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Hardenstraat 5, den Haag (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 22 AUG. 1942 NUMMER 34

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

VERGELIJKENDE KUNSTGESCHIEDENIS IN BEELD.

Hoewel het in strikten zin om de bespreking van een boekwerk gaat — nl. „Europeesche Kunst" *) — is er aanleiding het onderwerp van het boek in wat ruimer verband te zien. Dit jaar is nl. het examenprogramma voor bouwkundig opzichter met een nieuw examenvak „vormleer" uitgebreid. Deze „vormleer" bedoelt niet zoo zeer de kennis van vormen als ondergrond voor een scheppend element, maar meer de kennis van de bouwkundigste vormen in de verschillende bouwstijlen en aan die van de historische gebouwen in ons land in het bijzonder. Deze „vorm"kennis impliceert uit den aard der zaak ook eenigen kijk op de gebouwen der Nederlandsche bouwkunst uit het verleden zelf. Nu is op het jongst gehouden examen wel al gebleken, dat de algemeene kennis, het bevattingsvermogen om historische gebeurtenissen met de maatschappelijke en cultureele gevolgen daarvan in verband te brengen, niet zoo groot is, om zich het gevraagde voor het nieuwe vak met eenig gemak eigen te kunnen maken. En het is natuurlijk ook niet de bedoeling van vormleer een zóó gewichtig vak te maken, dat de studie der technische hoofdvakken daaronder te lijden zou hebben. In het algemeen bleek wel, dat er in onze taal geen boekwerkje is, dat voor dit speciale doel geschikt was. In dit boekje toch zal naast een algemeene beschouwing der bouwstijlen buiten ons land en zelfs buiten Europa toch het accent moeten vallen op onze vaderlandsche bouwkunst.

*) Wilhelm Müseler. Europeesche Kunst. Een vergelijkende kunstgeschiedenis in beeld, voor Nederland bewerkt door J. C. Ebbinge Wubben, onder medewerking van en ingeleid door Prof. Dr. W. Vogelsang. N.V. van Ditmar, Amsterdam, Antwerpen.

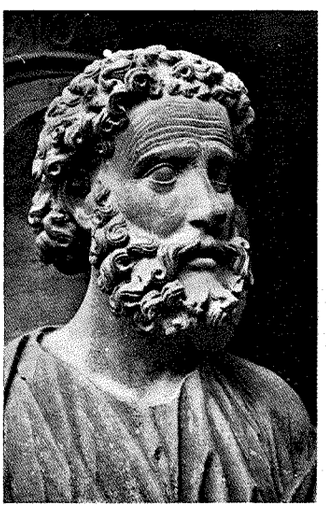

FRANKRIJK. REIMS KATHEDRAAL. ±1225.

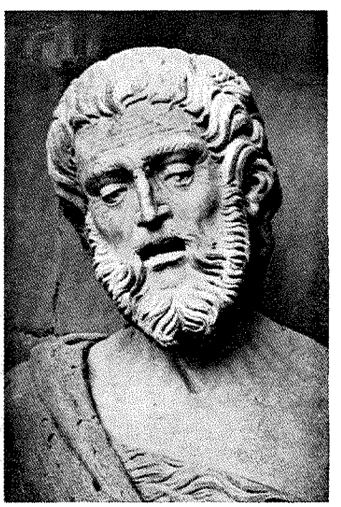

SPANJE. KERK TE PALMA. NA 1380.

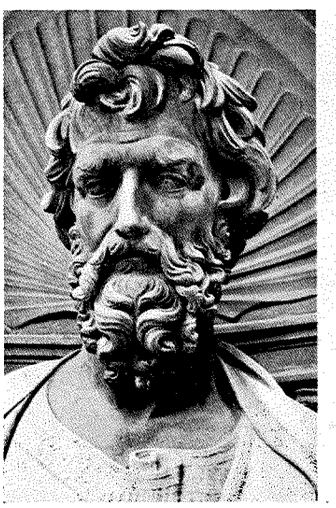

ITALIË, FLORENCE OR SAN MICHELE 1422.

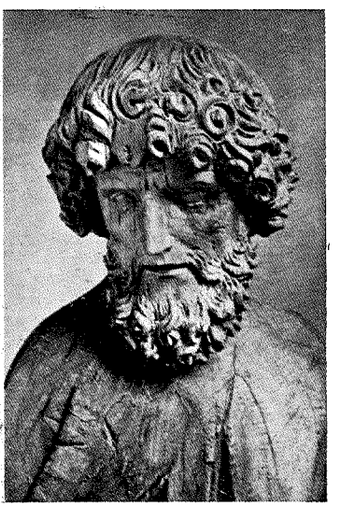

DUITSCHLAND. APOSTEL UIT DE KERK TE BLUTENBERG. ±1500.

Het levensgevoel der Gothiek was niet alleen bepalend voor de stijlvorming in de bouwkunst, waarop de term „stijl" meestal wordt toegepast, maar dit levensgevoel liet zich uiteraard even sterk gelden in de muziek, de literatuur, de beeldhouw- en de schilderkunst.
Dezen geest van den tijd kan men beter van de gezichten der sculptuur aflezen dan naspeuren in allerlei technische bijzonderheden, zooals in gewelfconstructies in de architectuur of in den plooienval in de beeldhouwkunst.

De Fransche apostel, van eenvoudige oprechte wezenstrekken, gelijkt in uitdrukking op de beeldhouwwerken die in de Romaansche plastiek van denzelfden tijd in Duitschland werden geschapen, in Halberstadt, Bamberg, Münster en Paderborn. De Spanjaard, van de wereld afgekeerd, draagt veel van datgene in zich, dat ook in de scheppingen van de Renaissance en het Barok in Spanje tot uiting komt: religieuze vervoering en overgave aan de smart. De Duitsche vol sombere zwaarmoedigheid naast den Spanjaard de meest expressieve kop.

AFBEELDING VAN EEN PAGINA UIT: „EUROPEESCHE KUNST" MET HET ONDERSCHRIFT

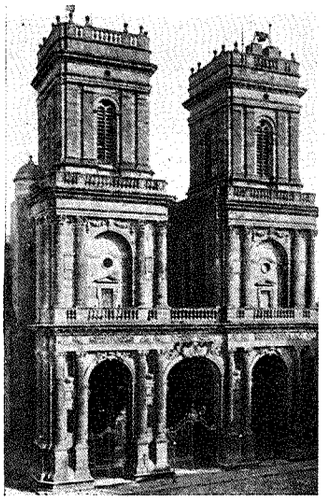

FRANKRIJK. KATHEDRAAL TE AUCH. 1500.

SPANJE. KERK VAN HET ESCURIAAL. 1563–86.

ITALIË. ROME S. GIROLAMO 1589.

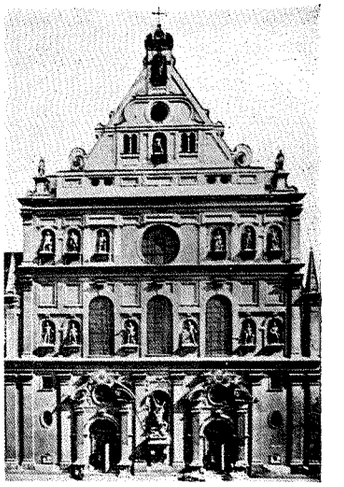

DUITSCHLAND MÜNCHEN MICHAËLISKERK 1588.

Wanneer de bouwvormen van den Romaanschen en den Gothischen stijl ook in de Romaansche landen van Europa in wezen hun ontstaan te danken hebben aan den Germaanschen geest, die toen in geheel Europa domineerde, dan vindt de Renaissance haar oorsprong in een verbazingwekkend hooge vlucht, die zich beginnend in de 14e eeuw voornamelijk in Italië ontplooide. Al moge de vormentaal van de Italiaansche Renaissance in andere landen niet slaafs zijn nagevolgd en evenwijdige stroomingen ook daar een nieuwen stijl deden ontstaan, toch is de scholing aan de Italiaansche architectuur overal zichtbaar. Het sterkst is dit het geval in Spanje, in de representatieve bouwwerken van Herrera, die een halve eeuw lang de Spaansche bouwkunst heeft beïnvloed; minder in Duitschland en aanvankelijk ook in Frankrijk, waar de Italiaansche invloed langzamerhand vasten voet kreeg, om ten slotte, zij het ook tijdelijk, toonaangevend te worden.

SPANJE. KATHEDRAAL TE SANTIAGO. 1738.

ITALIË. ROME S. VINCENZO. 1650.

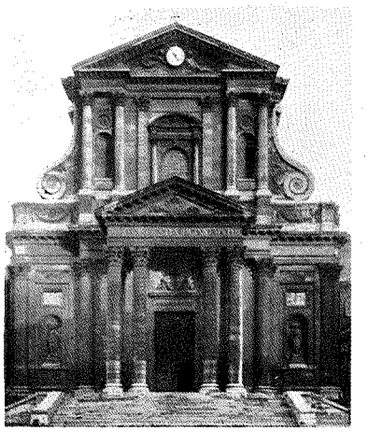

FRANKRIJK. PARIJS, VAL DE GRACE. NA 1645.

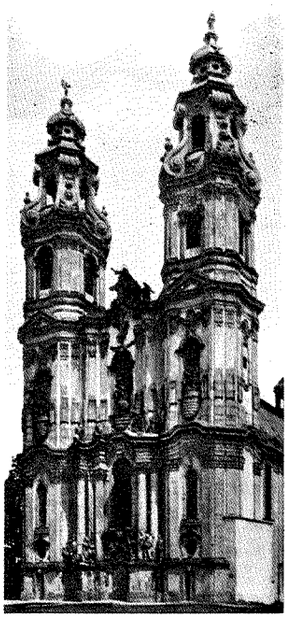

DUITSCHLAND. GRÜSSAU 1720–35.

De Barok-kerkgevel heeft in Italië omstreeks het midden van de 17e eeuw naar Italiaanschen smaak de hoogst toelaatbare mate van schilderachtige werking en onrust bereikt. Het Fransche Barok doet nog rustiger en reeds meer klassicistisch aan dan het Italiaansche, maar heeft in zijn vormgeving geheel het Italiaansche voorbeeld nagevolgd. In zijn verdere ontwikkeling is het steeds meer klassicistisch geworden, waarvan het portaal van de Val de Grace reeds een voorgevoel geeft. In Spanje is de drang naar een schilderachtige, weelderige vormgeving veel sterker geweest. Omstreeks 1700 ontstond de naar zijn schepper José Churriguerra genoemde Churriguereske stijl, die door zijn overvloed van details een phantastischen indruk maakt en doet denken aan den Platerésken stijl der Late-Gothiek. De Duitsche Barok-kerk maakt den levendigsten indruk, tot in alle deelen van een sierlijke bevalligheid, evenmin verwant aan de Spaansche kerken als aan de klassieke strakheid der Fransche.

AFBEELDINGEN VAN 2 PAGINA'S UIT: „EUROPEESCHE KUNST" MET DE ONDERSCHRIFTEN

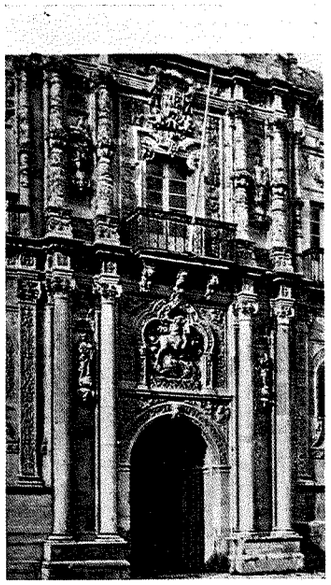

SPANJE. LEON. S. MARCO ± 1540.

ITALIË. ROME PALAZZO FARNESE. 1530.

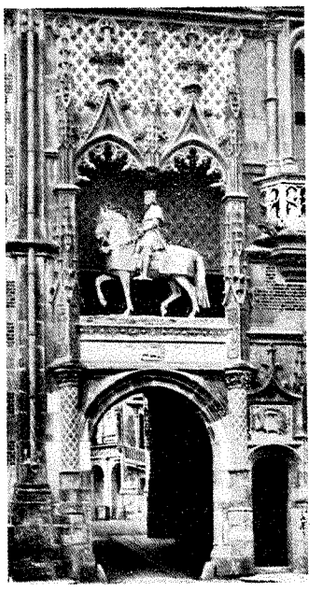

FRANKRIJK. KASTEEL TE BLOIS. ± 1500.

DUITSCHLAND. HELMSTEDT UNIVERSITEIT. 1615.

Het Renaissance-portaal heeft in Italië zijn volkomen vorm gevonden, voornaam, rustig uitgebalanceerd. Het Spaansche Renaissance-portaal doet daarnaast onrustiger, met een verwarrenden overvloed van versieringsornamenten, zooals men ze reeds bij den Laat-Gothischen (Plateresken) stijl en ook weer bij het Spaansche Barok-portaal, den stijl van Churriguerra, aantreft.
Het Fransche Renaissance-portaal bevat geheel verschillende elementen; versieringsvormen uit Italië zijn met den Laat-Gothischen bouw verbonden, een werk van groote bekoring, dat volkomen den indruk van een organisch geheel maakt.
Het Duitsche Renaissance-portaal, veel kleiner dan de andere, vertoont in zijn opzet den bij de groote Duitsche burgerlijke gebouwen gebruikelijken Renaissance-gevel, die deze gebouwen kenmerkt.

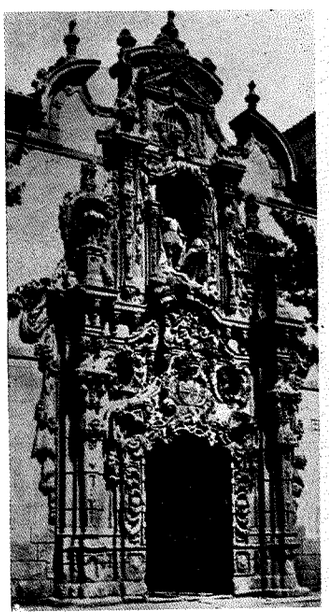

SPANJE. MADRID. HOSPICIO PROVINCIAL. 1722.

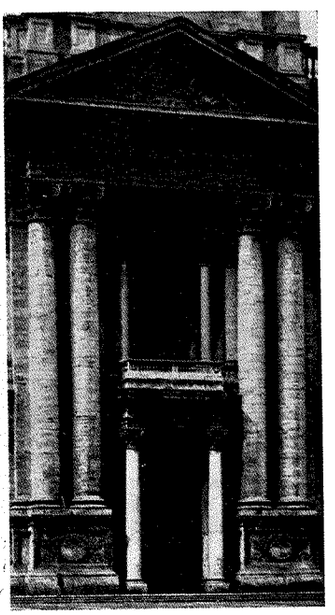

ITALIË. ROME. S. GIOVANNI IN LATERANO, 1734.

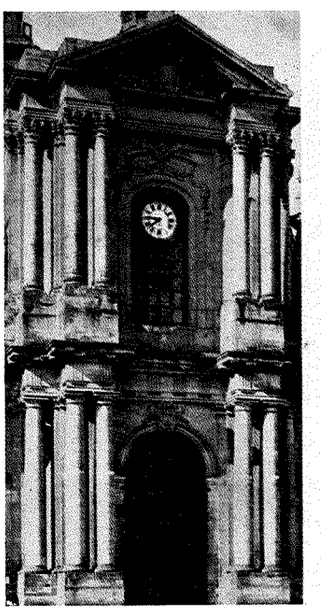

FRANKRIJK. VERSAILLES SLOTKAPEL. 1710.

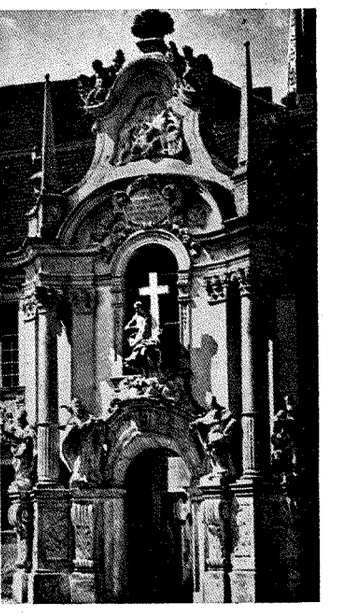

DUITSCHLAND. DÜRNSTEIN A. D. DONAU 1721–25.

Bij de kerkportalen van de Barok herhaalt zich de tegenstelling tusschen de strakheid der klassicistische vormgeving der Italiaansche en Fransche scholen en de levendigere smaakinrichting in Spanje en Duitschland. Het portaal van de Val de Grace in Parijs en dat van de St. Agnese te Rome zijn van dezelfde gestrengheid als het hier getoonde Italiaansche portaal. Toch gold Borromini's gevel van de St. Agnese voor de Italianen eeuwenlang als een bouwwerk, welks mateloosheid de grenzen van den goeden smaak overschrijdt — om deze niet te zien, verbergt, naar het zeggen van de Romeinen, de Nijl van Bernini's fonteingroep zijn hoofd. Borromini's zelfmoord werd als een natuurlijk gevolg van zijn ziekelijke teugelloosheid uitgelegd.

AFBEELDINGEN VAN 2 PAGINA'S UIT: „EUROPEESCHE KUNST" MET DE ONDERSCHRIFTEN

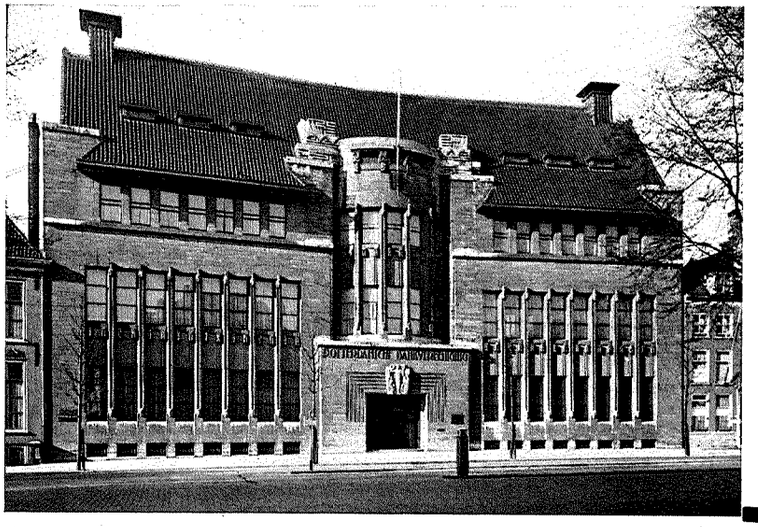

N.V. NEDERLANDSCHE AANNEMING MIJ

V.H. FIRMA H. F. BOERSMA 'S-GRAVENHAGE

Burgerlijke Bouwwerken
Gewapend-Beton-Werken

KANTOOR ROTTERD. BANKVEREENIGING, DEN HAAG.

In elk gebouw
van eenige
beteekenis

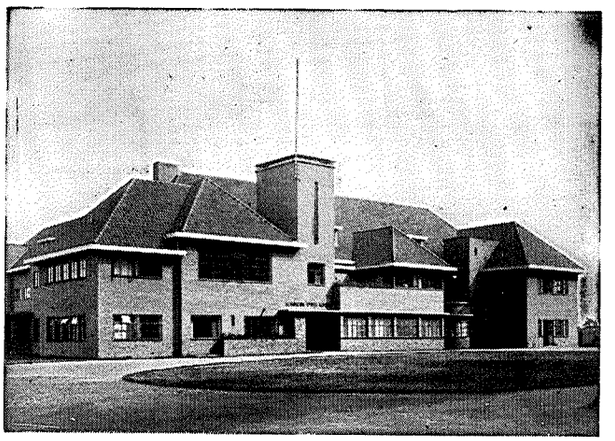

van Straaten's Liften

Wat'n prachtbedrijf!

VELUVINE - NUNSPEET

Aan de expeditie van de Veluvine-producten wordt de uiterste zorg besteed. Wij streven naar keurige verpakking en vlugge verzending van de

VELUVINE-VERF, BEITS, VERNIS, DRUKINKT.

N.V. MIJ. „DE VELUWE" - NUNSPEET

VETAFSCHEIDING

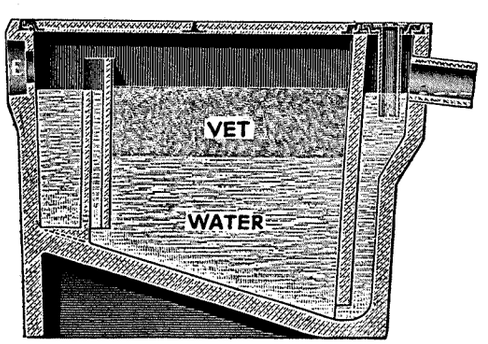

door **beton-vetvangers**

„WAL" volgens DIN 4040/4041

Prospectus wordt op aanvrage toegezonden.

HANDELSVEREENIGING „BUDERUS"
'S-GRAVENHAGE

BUDERUS 17 31

Maar de boeken hieraan gewijd, missen natuurlijk het algemeenere overzicht of behandelen het te summier.
Is er dus gebrek aan een boekwerkje, dat speciaal op dit examen slaat, aan den anderen kant is het wat onzinnig, om voor dit examen, waarop het bewuste vak slechts aan enkele candidaten gedurende den korten tijd van 20 minuten ondervraagd wordt, weer een nieuw boek in den handel te brengen. Dit zou alleen zin hebben, wanneer ook inderdaad het werkje voor een ruimeren kring waarde kan hebben. Maar de ervaring leert óók wel dat boeken, welke met een dubbel doel voor oogen, geschreven zijn, op twee gedachten hinken en toch niet geheel bevredigen.
Het gaat hier op het examen in hoofdzaak om onderscheidingsvermogen, bijv. over de vraag welke de verschillen zijn tusschen het Raadhuis op den Dam te Amsterdam en de Nieuwe Kerk, welke er naast staat. Is het werkelijk onverschilligheid, wanneer een candidaat daartusschen met geen mogelijkheid eenig verschil kan onderkennen? Laten we niet vergeten, dat wat wij vaak als onverschilligheid aanmerken, niets anders is dan dat de poort tot het terrein, waarvoor belangstelling moest bestaan, gesloten is gebleven, dat er verzuimd is het hek open te doen. De oogen zijn niet geopend.
En in dit verband komen wij op het bedoelde boek „Europeesche Kunst", dat tracht het onderscheidingsvermogen op het gebied der bouw-beeld- en schilderkunst te vormen, niet alleen het grove, maar ook het fijnere.
De methode is zeker niet nieuw. Op het gebied der bouwstijlen bestaat het bekende boek van Fletcher, dat ingericht is als een schoolflora voor het determineeren van planten. Maar het is buitengewoon ingewikkeld, omdat feitelijk de vergelijkingsmethode in de plaats treedt van het onderscheidingsvermogen. Het vergelijken wordt doel, in plaats van de kennis van te kunnen onderscheiden. Dit nu staat geheel op den voorgrond in het boek „Europeesche Kunst", waarin, aan de hand van voortreffelijk gekozen illustratiemateriaal, het karakteristieke onderscheid tusschen verschillende kunstwerken, naar stijl en landsaard op opvallende wijze wordt getoond.
Het boek heeft een geschiedenis. Het werd op een overeenkomstige wijze door W. Müseler oorspronkelijk in het Duitsch geschreven. De Nederlandsche uitgever, zich bewust van de beteekenis van het materiaal, heeft zich dit weten te verschaffen. Zoodoende kon een uitgaaf tot stand komen, welke anders wegens de belangrijke kosten, voor ons land niet mogelijk was geweest.
De Heer J. C. Ebbinge Wubben heeft op zich genomen de tekst, welke voor het Nederlandsche publiek niet bruikbaar was, om te werken; de bijschriften bij de platen zijn echter als die van de Duitsche uitgaaf moeten blijven.
Natuurlijk komt in dit boek, samengesteld uit bestaand materiaal, voor Duitsche lezers, de Nederlandsche kunst zelf niet tot zijn recht, maar voor de algemeene kennis van de West-Europeesche bouwstijlen, vanaf het Romaansch tot de Barok, vormt dit boek toch een goed en waardevol geheel.
Prof. Vogelsang heeft voor dit werk een inleiding geschreven, waarin hij de totstandkoming uiteen zet en op de groote beteekenis van de methode wijst. Hij schrijft: „Het denkbeeld dat den Duitschen schrijver en zijn uitgever had voorgezweefd was goed: uitgezochte reeksen van goede reproducties eens zóó samen te stellen, dat het verschil van opvatting van één zelfde gegeven of geval, niet alleen waar sprake is van verschillende meesters, maar in de éérste plaats bij verschil van landaard, goed zou uitkomen. Zeker voor den kunsthistoricus van het vak is dit allerminst nieuw. Maar voor een groot publiek heeft het nut, ja kan het zelfs een hooger doel dienen dan alleen dat van vermeerdering van kennis. Immers het leert een soort van edele verdraagzaamheid, geworteld in het begrip, in het gevoel voor andere behoeften er voor, van de onze afwijkende, aesthetische verlangens.
Er is waarlijk geen gebrek aan afbeeldingen van kunstwerken, zelfs niet aan goede en goedkoope series van afbeeldingen. Maar daar pleegt de selectie, de opzettelijke rangschikking met te vergelijken, te ontbreken. Men leert daardoor de breede schare nog niet er aan te denken hoe een of andere aesthetische oplossing van een bepaald probleem voor een ander volk, als 't ware in een andere taal er met innerlijke noodzakelijkheid zou moeten uitzien."
De tekst van de heer Ebbinge Wubben is slechts 31 pagina's lang of eigenlijk kort, maar hij behandelt daarin toch wel de hoofdzaken, althans met betrekking tot de illustraties.
Belangrijk zijn echter ook de afzonderlijke aanteekeningen op de platen in een alphabetische volgorde aan het eind van het boek opgenomen (dus apart van de bijschriften der platen) welke over de opgenomen kunstwerken vele inlichtingen verschaffen.
Stelt men nu de vraag of dit boek h e t geschikte of e e n geschikt boek voor de candidaten voor het opzichtersexamen is, dan is het antwoord wèl moeilijk te geven.
In de eerste plaats behandelt het boek slechts een onderdeel, voorts gaat het in details te diep, en ten slotte eischt het van den lezer een zeker bevattingsvermogen.
Vele candidaten zullen met het boek in hun hand blind blijven. Gelukkig zullen er onder hen zijn, die zooveel belangstelling in hun vak hebben, dat ze een dergelijk boek nieuwsgierig zullen inkijken en graag zullen willen hebben. Dàn is het boek direct op zijn plaats.
Maar ook voor de eerste categorie is het niet geheel zonder beteekenis dat het boek bestaat. Want zij, die aangewezen zijn of zich zelf daartoe geroepen achten, de kennis van de vormleer te doceeren, zullen bij hun onderwijs een niet geringen steun vinden in dit uitnemende en zoo sterk sprekende materiaal. Ze zullen er bovendien een stimulans in vinden om op het engere gebied van de Nederlandsche bouwkunst het materiaal op een dergelijke wijze te selecteeren en te rangschikken en daarmede het onderscheidingsvermogen te bevorderen.
Prof. Vogelsang schrijft: „Het zou wenschelijk zijn, dat binnenkort nogmaals een dergelijke poging in omgekeerden zin, van Nederlandschen kant werd ten uitvoer gelegd: alleen zóó zou de kring zijn te sluiten."
Al zal het alleen zéér deskundigen gegeven zijn een dergelijke uitgaaf voor het engere gebied der Nederlandsche kunst met een zelfde resultaat, als dat wat Müseler bereikte, samen te stellen, in de woorden van Prof. Vogelsang ligt ook de wensch, om zonder zoo hoog als een uitgaaf te grijpen, bij doceerend werk op dit gebied de

richting in te slaan, die Müseler heeft aangewezen. Wie weet of het langs dezen weg niet begint te lichten in het brein van dien armen candidaat, die zich het Parthenon boven de zuilen alleen maar afgesloten kon denken door een horizontaal boeibord en afgedekt door een plat. Maar laten we vooral niet vergeten, hoe moeilijk het is te leeren. Men leert leeraren hoe te leeren, maar beter ware het hen die leeren moeten, te leeren hòe te leeren. Hoe zij tegen de natuur om zich in 't algemeen te „sluiten", open moeten zijn voor de leerstof, voor de onderwerpen. Hoe, om te leeren, een „geistliche Heiterkeit" noodig is, hoe leeren, ontwarren, ontknoopen, ontwikkelen, verruimen is.

In dit licht valt wellicht de groote beteekenis van de hierbij gegeven afbeeldingen uit het besproken werk, het beste op.

HET DAGMARHUIS TE KOPENHAGEN.

ARCHITECTEN: CHR. KAMPMANN EN H. DAHLERUP BERTHELSEN. †

HET DAGMARHUIS TE KOPENHAGEN. GEZIEN VAN HET RAADHUISPLEIN.
(UIT ARKITEKTEN)

Het vraagstuk om de exploitatie van een schouwburg of bioscoop (in het algemeen een inrichting voor geestelijke ontspanning), mogelijk te maken door daaraan de exploitatie van een ander object (in het algemeen te verhuren lokaliteiten) te verbinden, heeft aanleiding gegeven tot interessante architectonische oplossingen. Kort geleden namen wij het project op van den heer Rombach voor een gebouw te Den Haag, dat de combinatie van een schouwburg en amusementscomplex met woonflats beoogde. In Kopenhagen is een gebouw tot stand gebracht, dat een bioscooptheater bevat, winkels en kantoren.

We vonden van dit massale bouwwerk, ontworpen en uitgevoerd door de architecten Chr. Kampmann en H. Dahlerup Berthelsen † een uitvoerige beschrijving in het Maandblad „Arkitekten" van de Deensche Academische Architectenvereeniging (1942, No. 5) waaraan wij het volgende ontleenen.

Het Dagmarhuis, zoo heet het gebouw, is gelegen op een der voornaamste plaatsen van de stad, op den hoek van den Vestre-Boulevard en de Jernbanegade, dáár waar deze straten op het Raadhuisplein uitmonden.

Het eerste project dateert van den zomer van 1937; oorspronkelijk werd aan de combinatie gedacht van een overdekte tentoonstellingshal, waaromheen winkels en kantoren. Spoedig echter werd besloten in plaats van de Tentoonstellingshal een bioscoop in het gebouw op te nemen.

Het oorspronkelijke project was een aanleg met 3 vleugels in 7 verdiepingen, waarvan de 2 korte vleugels zich afteekenden in voorsprongen aan de hoofdgevel aan de

Kantoorflat-gebouw „Erasmushuis" te Rotterdam

Uitgevoerd in gew. beton, 12 verdiepingen hoog

Ontwerp: W. M. Dudok, Arch. B.N.A.

N.V. Aanneming Mij:

J. P. van Eesteren • Rotterdam

Erasmushuis 11e Etage

Telefoon 31380

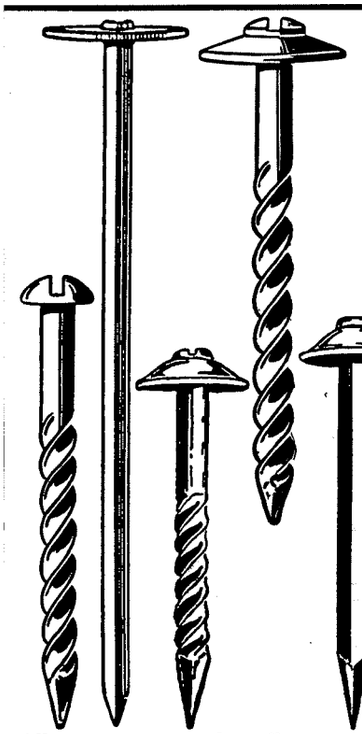

SPECIALITEIT IN NAGELS VOOR DAKBEVESTIGINGSDOELEINDEN

Levert alle soorten speciale nagels voor het bevestigen van

GOLFPLATEN, ETERNITPLATEN enz.

in blanke of gegalvaniseerde uitvoering, met gladde of gedraaide stiften (zgn. schroefnagels), met vaste of opgeklonken kop.

ONDERLEGPLAATJES

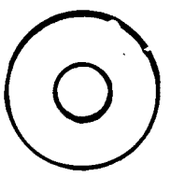

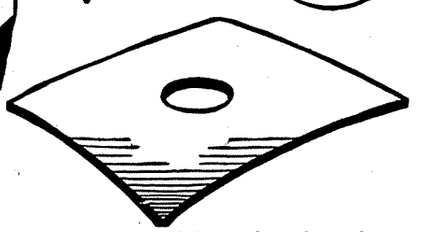

in vlak-ronde of vierkant-gebogen uitvoering, blank of vuurverzinkt.

Alle aanvragen en bestellingen hiervoor te richten aan:

N. V. HANDELMAATSCHAPPIJ VOOR DRAADPRODUCTEN

Schiedamschesingel 171 ROTTERDAM

die den alleenverkoop van deze artikelen in handen heeft.

VAN THIEL'S DRAADINDUSTRIE N. V.

BEEK EN DONK • TEL. 1 en 2

FABRIEKEN VAN DRAAD, DRAADNAGELS, PUNTDRAAD EN AANVERWANTE ARTIKELEN

H. Vettewinkel & Zonen . Amsterdam

Klassieke en Moderne Lakken en Vernissen

Vettewinkel Amsterdam

---

n.v. aannemersbedrijf v.h.:

boele & van eesteren

delistraat 33 tel. 554932 * den haag

---

b en van e

beton-bouw en waterbouwkundige werken

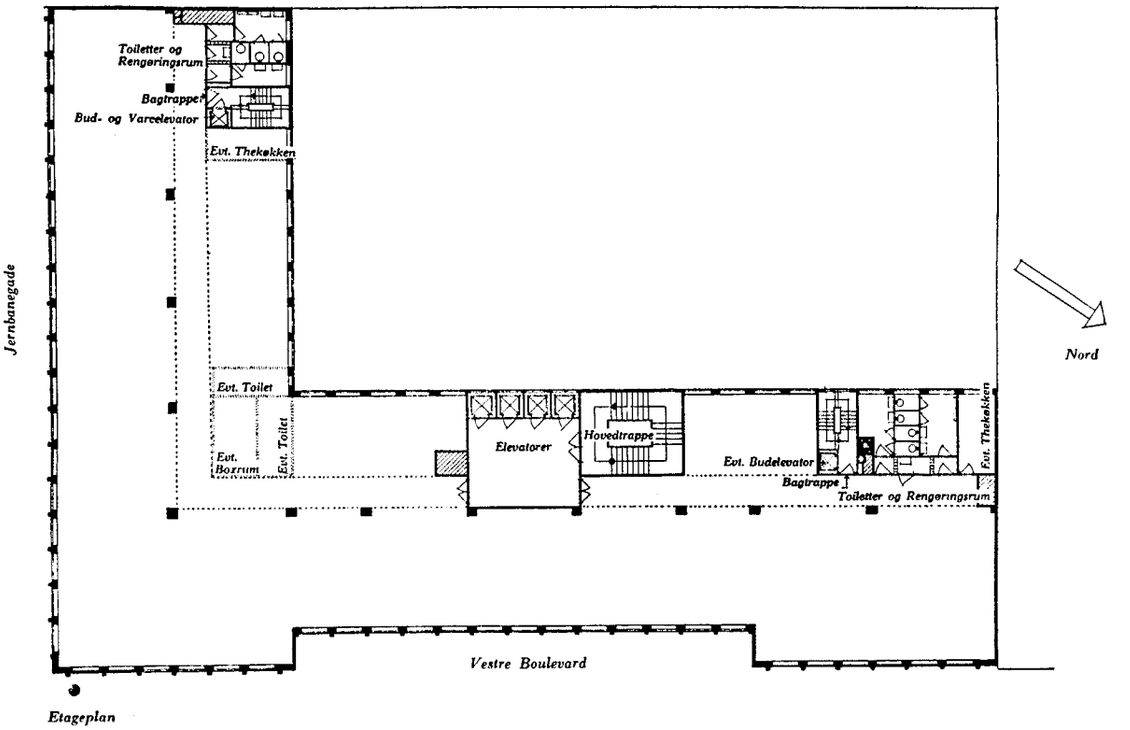

Etageplan

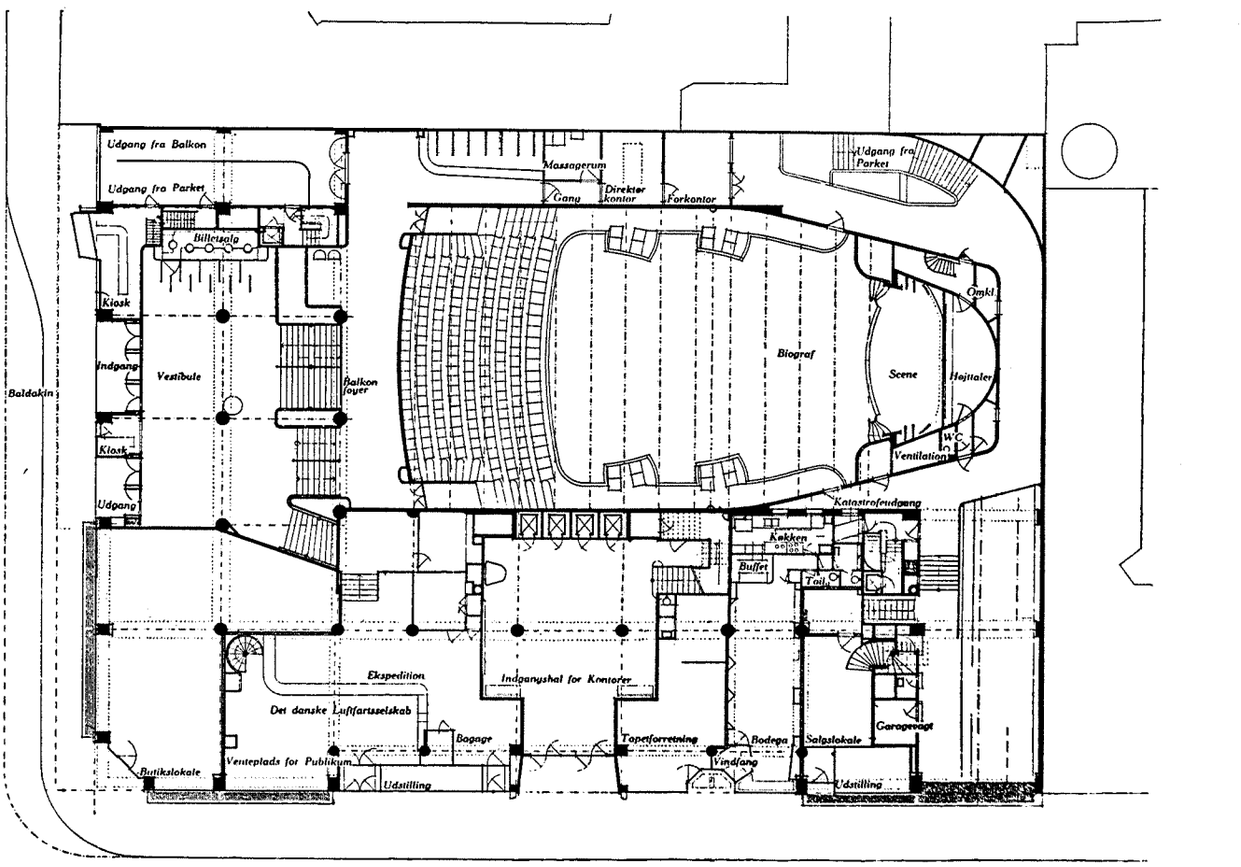

Plan af Stuen

PLATTEGROND VAN DEN BEGANEGROND EN DE KANTOORÉTAGES VAN HET DAGMARHUIS TE KOPENHAGEN.
SCHAAL 1 A. 600

(UIT ARKITEKTEN)

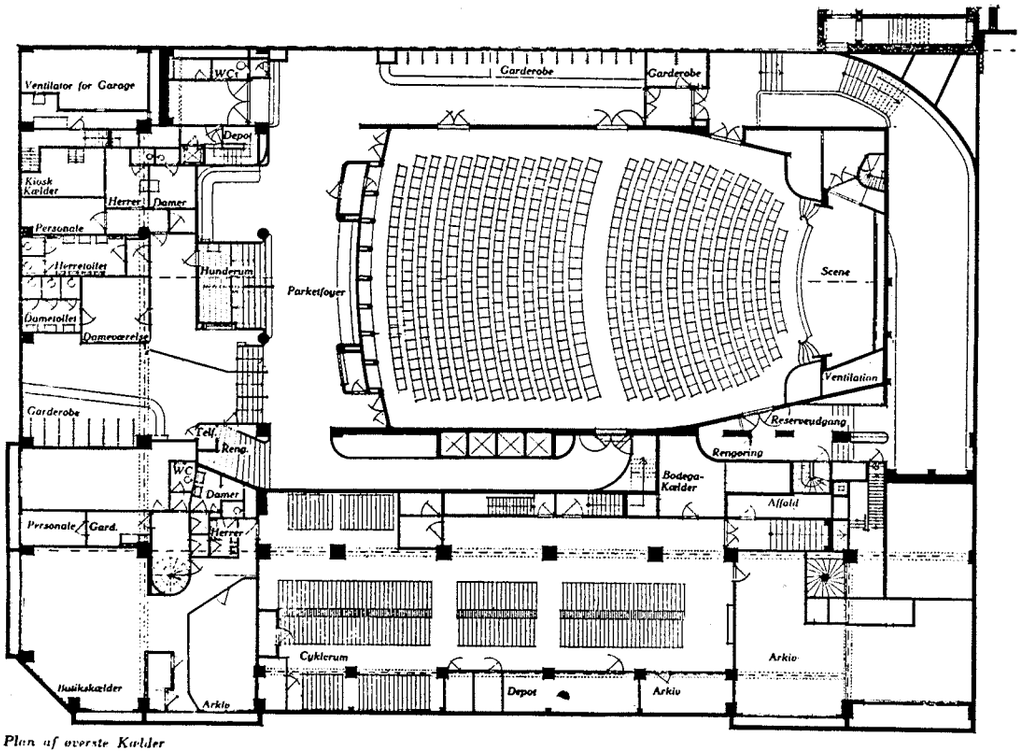

Plan af øverste Kælder

PLATTEGROND VAN DE BOVENSTE KELDERÉTAGE VAN HET DAGMARHUIS TE KOPENHAGEN. SCHAAL 1 À 600.

Vestre-Boulevard. In de overdekte binnenplaats was de tentoonstellingshal geprojecteerd en in de onderste kelderverdieping de garageaanleg. Bij de omwerking van het plan met een bioscoop, moest tegelijkertijd een dwarsvleugel langs de binnenplaats wegvallen, omdat er meer onbebouwd oppervlak noodig bleek dan aanvankelijk gedacht was.

De hoofdvorm van het gebouw langs de Vestre-Boulevard met de twee voorsprongen, waarvan nu slechts één de samenvoeging van voorgebouw en dwarsvleugel uitdrukt, moest echter reeds worden aangehouden als gevolg van de vergevorderde staat van uitwerking van de fundeering en betonconstructies. Ten gevolge van het feit dat de toestemming tot het bouwen van een bioscoop op deze

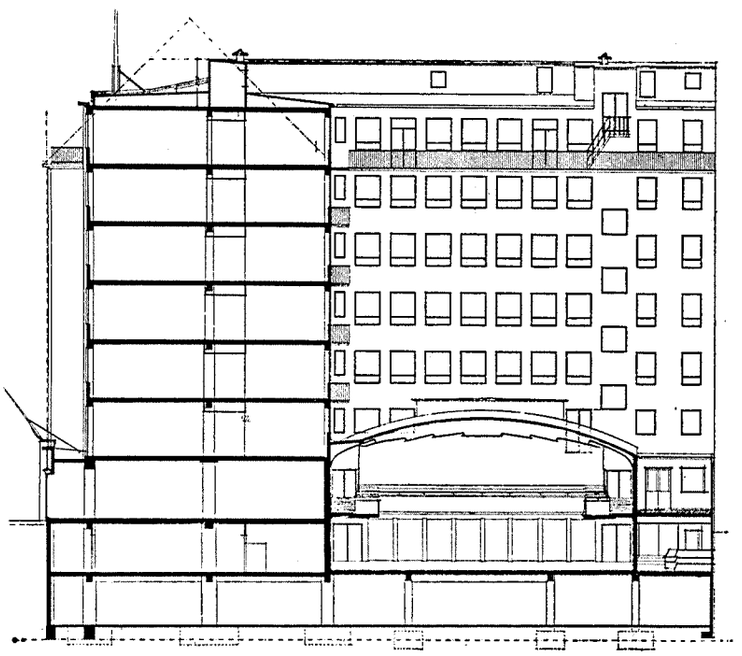

DWARSDOORSNEDE VAN HET DAGMARHUIS TE KOPENHAGEN. SCHAAL 1 À 600.
(UIT ARKITEKTEN)

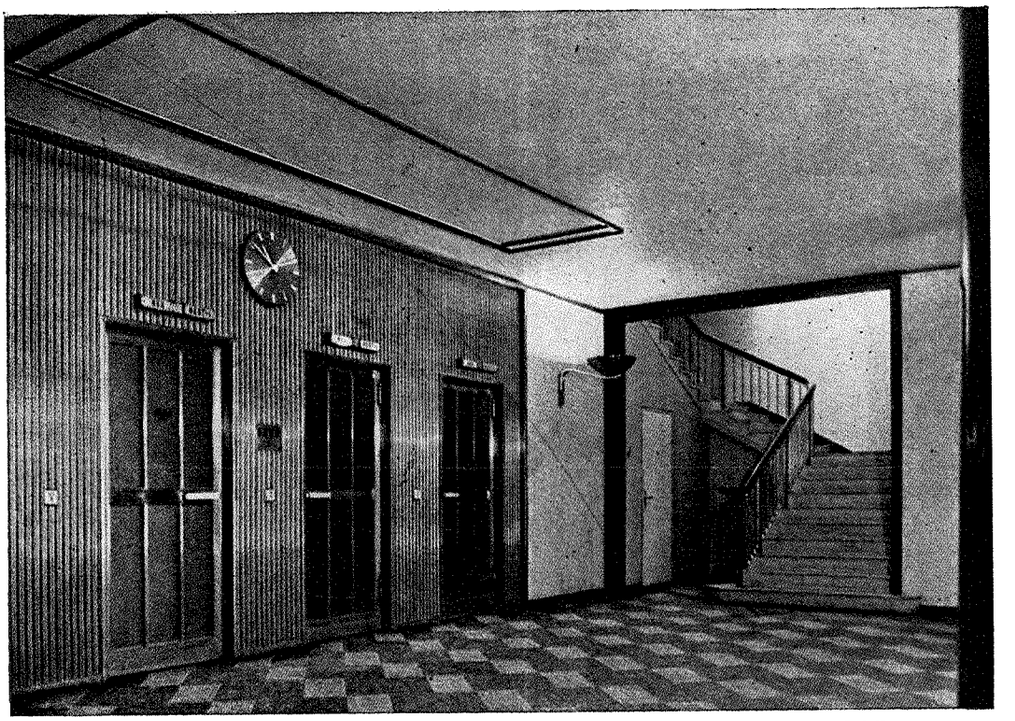

HET DAGMARHUIS TE KOPENHAGEN. VESTIBULE VOOR DE KANTOREN.
(UIT ARKITEKTEN)

plaats tot in het hoogste ressort moest worden aangevraagd en verdedigd, werd met de uitwerking der plannen een tijd lang rekening gehouden met de 2 mogelijkheden: tentoonstellingszaal of bioscoop.
Inmiddels schreed de bouw verder. Na tamelijk gecompliceerde ondermetselingen der belendingen werd de eerste steen gelegd op 21 Maart 1938 en eerst na 18 Oct. d.a.v. toen de goedkeuring voor het bouwen van een bioscoop afkwam, kon men in ernst met de uitwerking van dit belangrijke deel van het gebouw beginnen.
Toen ging het echter met spoed. Op 15 Maart 1939 werd de bioscoop ingewijd en op 1 April werden de verhuurde kantoren betrokken.

De beganegrond van het gebouw is bestemd voor het verhuren van winkels, terwijl de overige 6 étages (5 van ieder 1100 m² oppervlak met een 6e étage, waarvan de buitenmuur 2 m bij het gevelvlak terugstaat en die rond 980 m² meet) zijn ingericht voor het verhuren van kantoren van verschillende grootte. Het gebouw heeft 2 kelders. De onderste kelder bevat behalve de ca. 2000 m² groote garage met service-dienst en parkeergelegenheid voor ca. 60 wagens, de ruimten voor de verwarmings- en ventilatie-installatie, terwijl de bovenste kelder in de eerste plaats het parket bevat van de bioscoop (zie de doorsnede), voorts een rijwielbergplaats voor 300 rijwielen en verder kelders voor de winkels en enkele afzonderlijke archieven

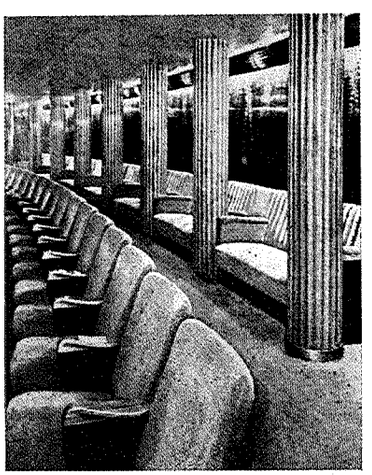

SOFA'S ONDER HET BALCON IN DE BIOSCOOPZAAL

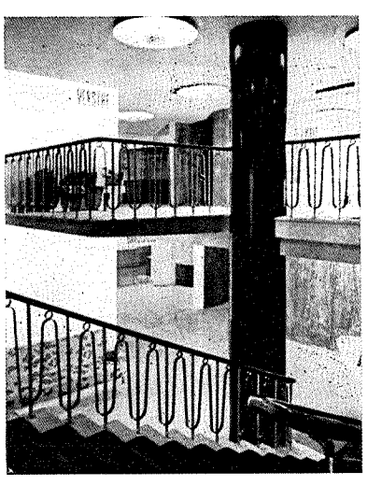

TRAP NAAR DE FOYERVESTIBULE VAN DE BIOSCOOP

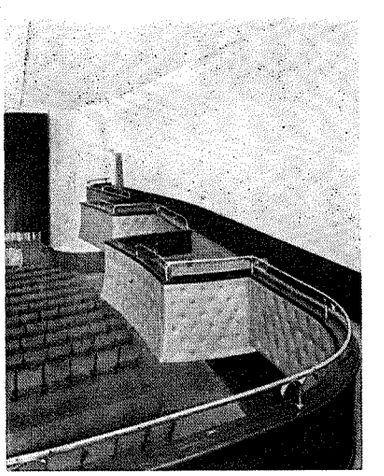

ZIJBALCON VAN DE BIOSCOOP

HET DAGMARHUIS TE KOPENHAGEN (UIT ARKITEKTEN)

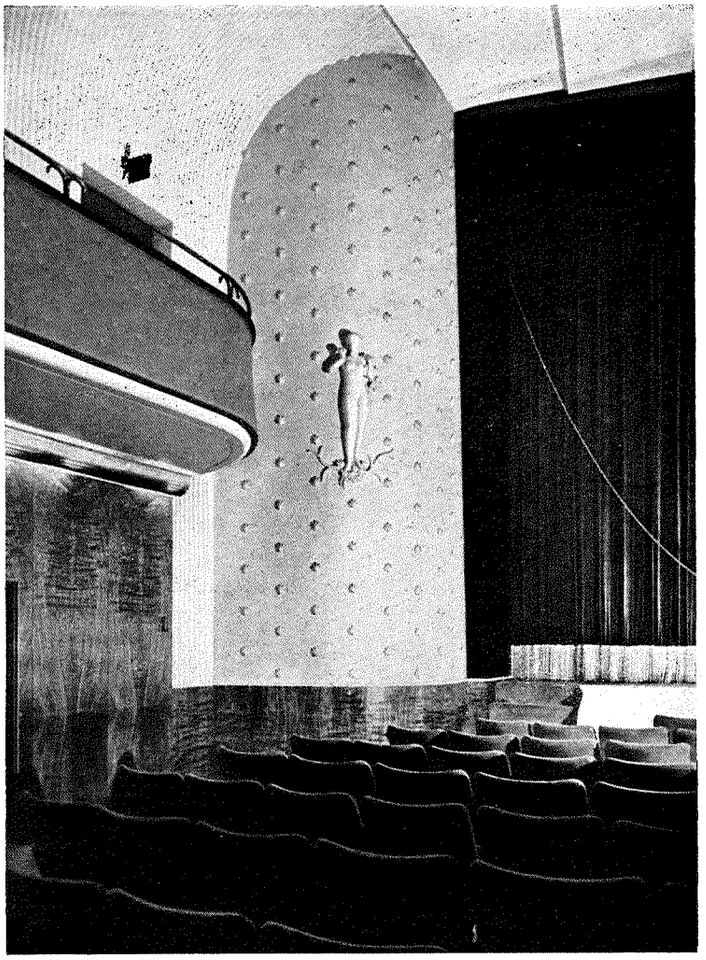

HET DAGMARHUIS TE KOPENHAGEN
GEZICHT NAAR HET TOONEEL
FIGUUR VAN DEN BEELDHOUWER O. STOEHR-NIELSEN
(UIT ARKITEKTEN)

ten dienste van de huurders der kantoren. De rijwielbergplaats is tevens ingericht voor schuilkelder voor ca. 300 personen. Boven het midden van de 7e verdieping loopt nog een étage, welke in het bijzonder is bestemd en ingericht voor de technische installaties met plaats voor de trommels der liften, de zuiginrichting der ventilatie e.d. en deze verdieping vormt tegelijkertijd een gemakkelijk toegankelijke plaats voor het vertakkingssysteem van de verwarmingsinstallatie.

Het bouwwerk is direct op den bodem gefundeerd en opgetrokken van gewapend beton. De afstand van de kolommen in de gevels is op de kantoorverdiepingen 2 m, aldus bepaald door de raamindeeling en correspondeerend met een kolommenafstand van normaal 6 m in de gebouwen. Terwille van de winkelramen zijn de gevelkolommen op den beganegrond eveneens op 6 m afstand geplaatst. De belasting van de kleine kolommen daartusschen wordt opgevangen door zware balken ter hoogte van den vloer der 1e verdieping.

In alle kolommen zijn kokers uitgespaard voor de leidingen; deze kokers zijn afgesloten met kurkplaten en hier en daar voorzien van inspectieluiken.

Tegen een deel van de kolommen zijn aftakkingen van het leidingenstelsel aangebracht, zoodat bijna overal zonder bijzondere moeite op de verdiepingen suppletoire toiletten, theekeukentjes, e.d. kunnen worden gebouwd.

Over den gewapendbetonvloer zijn als geluiddemping een onderlaag van 2 cm asphalt en bedekking met kurk aangebracht. Voor geluidsisoleering tusschen de kantoren zijn dubbele wanden met isolatieplaten.

De dakbedekking is van asphalt.

De gevels van het gebouw aan de straatzijde zijn bekleed met gepolijste marmeren platen, de pilasters en de raamomlijstingen zijn van gepolijst Alviano-Travertijn; de achtergevels zijn gepleisterd.

De daklijsten langs de 6e en 7e étages, benevens de cordonlijst boven de winkelpuien zijn bekleed met koper.

De ramen zijn dubbel en uitgevoerd in staal.

De hoofdingang is uitgevoerd in een gepolijst Zweedsch graniet, met bronzen deuren.

Aangezien de bioscoop ± 800 personen moest kunnen bevatten was het noodig het parket te projecteeren in den bovensten kelder en het balcon op den beganegrond op een uitkraging van 5.77 m over het parket heen.

Het parket heeft 570 plaatsen, het balcon en de balconloges te samen 219. De stoelbreedte varieert van 57-59 cm. De onderlinge afstand der rijen is 86 cm.

Het is de bedoeling geweest van de zaal een intieme en

tegelijkertijd feestelijke ruimte te scheppen. Daarom is in de zaal de roode kleur domineerend.
De vloer is belegd met roodkleurig linoleum en daaroverheen liggen roode wilton-loopers. De stoelen zijn — ook aan de achterzijden — met roode wol bekleed, terwijl de voorzijde van de balcons bekleed zijn (gepolsterd) met rood osseleer.
Onder het balcon en tegen de zij- en achtermuur is Borosafineer gebruikt met Zuid-Afrikaansch Mahoni.
Deze houtsoorten zijn ook benut voor den achterwand van den parketfoyer. De dragende kolommen voor den achterwand van de zaal zijn gecanneleerd en bekleed met Cuba-Mahony.
Op de balcons zijn 20 plaatsen voorzien van telefoonaansluiting en apparaten voor hardhoorenden. Als een klein technisch raffinement kan worden medegedeeld, dat in de voorkanten van de balcons microfoons zijn ingebouwd, die zijn aangesloten op de geluidsinstallatie in de cabine, zóó dat de beide bedieners van de installatie de geluidsterkte in de zaal op een geluidsfrequentievoltmeter kunnen aflezen. De geluidsterkte wordt geregeld in de regelkamer achter in de zaal.
De wanden en het plafond van de bioscoopvestibule zijn in olieverf geschilderd met een krachtig gele kleur.
De vloer is uitgevoerd in mozaïk. De trappen zijn bekleed met terrazzo.
De decoratieve afwerking van de bioscoop is van de hand van den architect Chr. Kampmann.
Het Dagmarhuis is aangesloten op een afstandsverwarming met stoom van de badinrichting „Kopenhagen" en wordt overigens verwarmd door middel van radiatoren met warm water. Alle ruimten in het gebouw hebben kunstmatige ventilatie door middel van ingeblazen, versche, gereinigde en zoo noodig bevochtigde lucht, welke in de winter wordt verwarmd en voorts door wegzuiging van de verontreinigde lucht.
Een vijftal inblaasapparaten blazen per uur 91000 m^3 versche lucht in het gebouw, terwijl door middel van de 10 uitzuigapparaten ca. 103000 m^3 bedorven lucht wordt weggezogen, terwijl ca. 14000 m^3 ontsnapt via de deuren en de ramen.
Voor de kantoren komt de ingeblazen lucht overeen met een luchtverversching van 3—6 maal per uur, al naar gelang de grootte van de lokalen. De regeling van de temperatuur van de ingeblazen lucht en zijn vochtigheid geschiedt automatisch met behulp van thermostaten en hygrostaten.
In de bioscoopzaal wordt per uur 30000 m^3 lucht ingeblazen of ca. 37 m^3 per persoon bij volle bezetting van de zaal.

NIEUWE NORMAALBLADEN

(vervolg van pag. 367).

V 909 Keuringsvoorschriften voor de vertinning van koperen, stalen en gietijzeren voorwerpen.
Eischen, te stellen aan de tinlaag. Wijze van beoordeeling.

V 1031 Keuringsvoorschriften voor metalen. Mechanische beproeving. Deel I: Algemeene proeven. (Boekje 51 blz. + uitslaande tabel; formaat A5).
Voorschriften betreffende de trekproef, de buigproef, de buigbelastingsproef, de hardheidsmetingen volgens Brinell, Rockwell en Vickers en de kerfslagproef. IJken van de machines en toestellen, welke voor bedoelde proeven dienen.

V 1411, V 1412, V 1413, V 1414. Technische teekeningen.
Aanduiding van brandveiligheidsvoorzieningen.
Schemateekens voor bluschwatervoorzieningen.
Handbrandbluschmiddelen. Wanden, daken, vloeren, ramen en deuren, transparanten, noodlichten, noodschakelaars en alarmeering.

V 1417 Bepaling van antimoon en tin in loodmetaal en laag gelegeerd lood.
Monsterneming en methoden van onderzoek, o.a. van toepassing op het onderzoek van gelegeerd looden pijpen.

V 1418 Rubber flenspakkingringen voor pijpleidingen voor koud water.
Afmetingen en samenstelling van de ringen.

V 1420 Symbolen voor de wiskunde. Beschrijvende meetkunde.
Aanduiding van punten, lijnen, vlakken, enz.

V 1502t Sterkstroomleidingen met rubberisolatie. Met stalen band omwikkelde rubberaderbitumenleiding.

V 1503t Sterkstroomleidingen met rubberisolatie. Gepantserde rubberaderbitumenkabel.
De bladen V 1502t en V 1503t zijn tijdelijke normen, opgesteld ter besparing van grondstoffen in het bijzonder van lood.

Al deze uitgaven zijn verkrijgbaar bij het Centraal Normalisatie-Bureau, Willem-Witsenplein 6, 's-Gravenhage, tel. 77 45 20, postrekening 25301.

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 29 AUG. 1942 NUMMER 35

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

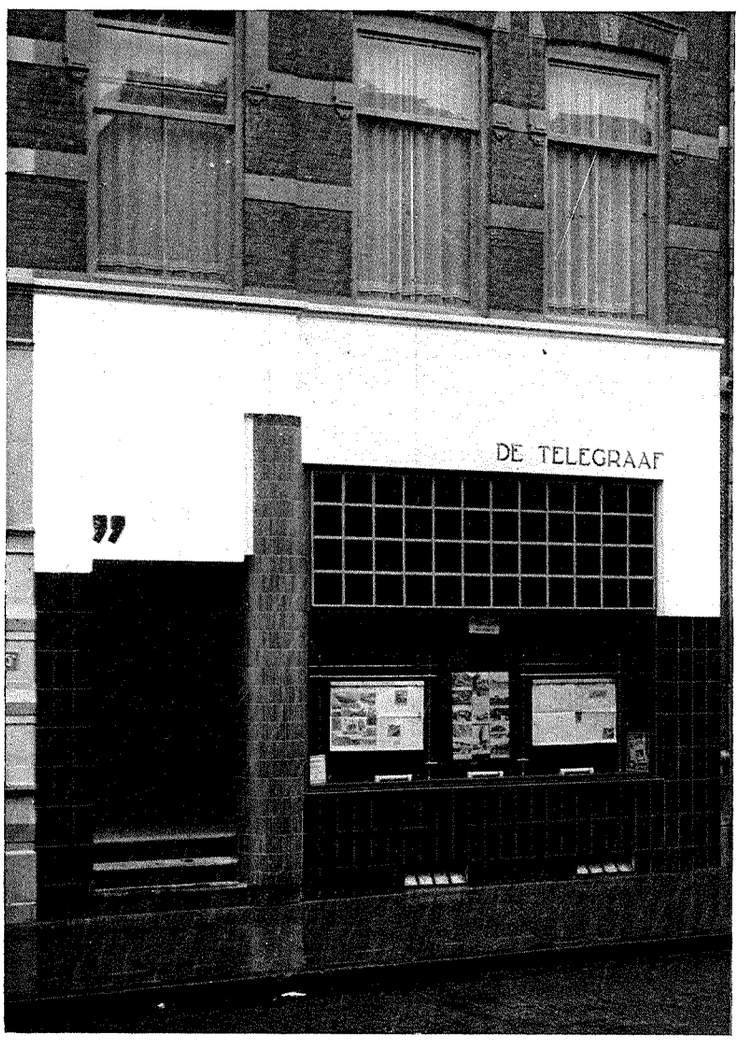

FOTO ARCHIEF ARCHITECTEN

BIJKANTOOR DE TELEGRAAF TE NIJMEGEN
AFBEELDING No. 1

WINKELHUIZEN TE NIJMEGEN.
ARCHITECTEN B. J. MEERMAN EN J. V. D. PIJLL, TE NIJMEGEN.

In Nijmegen zijn de voornaamste winkelpanden gevestigd in de Molenstraat, Broerstraat en in de daar op haaks aansluitende Burchtstraten met als knooppunt de Groote Markt. Over het algemeen wordt de wandeling in de stad beperkt tot bovengenoemde straten, vice versa, aangezien een rondgang door voorname winkelstraten feitelijk ontbreekt.

In tegenstelling met voorname winkelstraten in andere steden hebben — met uitzondering van de Broerstraat — voornoemde straten en markt elk een z.g. stille zijde, ofschoon er de laatste jaren toch moeilijk van een stille zijde gesproken kan worden gezien de aaneenschakeling van winkelpanden. De loop zit er echter nog niet geheel in. De hoofdoorzaak ligt in het feit, dat voornoemde straten

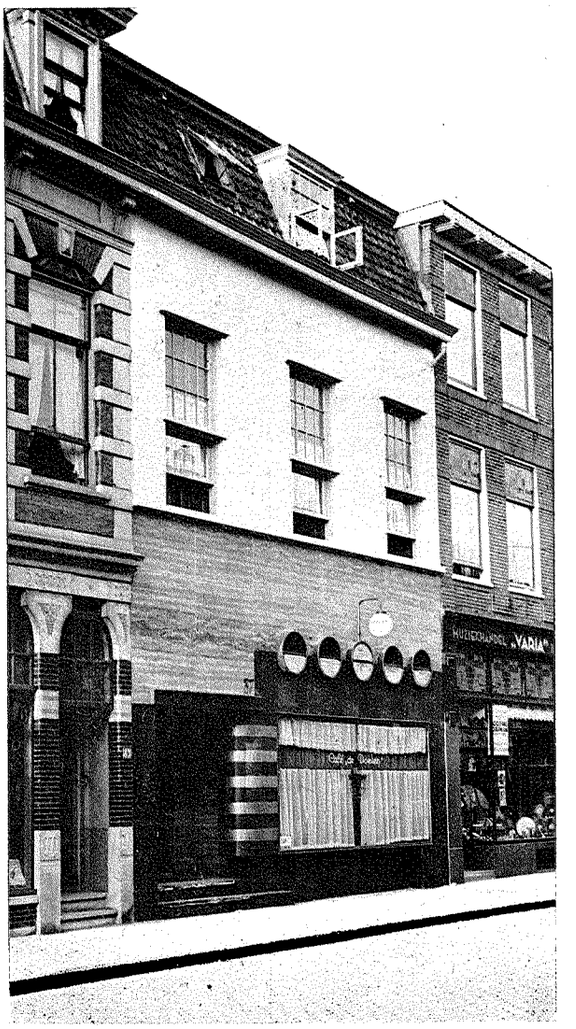

FOTO ARCHIEF ARCHITECTEN

VERBOUWING VAN EEN PAND TOT CAFÉ
AFBEELDING 2 EN AFBEELDING 3
ARCHITECTEN B. J. MEERMAN EN J. v. d. PIJLL

in tegenstelling bv. tot winkelstraten in het centrum van Amsterdam of Arnhem te breed zijn en aan het „gezelligewinkelen" afbreuk doen.
Vele Nijmegenaren voelen zich dan ook aangetrokken om hun inkoopen in Arnhem te doen, vooral na het openstellen van de Nieuwe Waalbrug. De bus van de Geldersche Tram had hier 15 minutendienst tusschen Nijmegen en Arnhem.
Zooals hierboven reeds werd opgemerkt ontbreekt er een rondgang door voorname winkelstraten in aansluiting op Molen- en Burchtstraat hetgeen over het algemeen als een gemis wordt gevoeld.
In den loop der laatste jaren is dit voor verschillende huiseigenaren, die in het bezit waren van woonhuizen aan de Hertogstraat, van Broeckhuyzenstraat en van Welderenstraat, aanleiding geweest deze tot winkelhuizen te laten verbouwen. Hierdoor is een begin gemaakt om ook Nijmegen een rondgang in aansluiting op eerstgenoemde winkelstraten te geven, hetwelk met de laatstgenoemde straten een groote rechthoek in het stadscentrum vormt. Er zal echter nog wel zeer veel water door de Waal moeten loopen, voordat de laatstgenoemde straten algemeen in de rondgang zullen worden opgenomen door het publiek.
In het verbouwen van woonhuizen tot winkelhuizen in voornoemde winkelcentra-uitbreiding hebben ook de architecten B. J. Meerman en J. v. d. Pijll aandeel gehad.
Allereerst de verbouwing van het woonhuis in de van Welderenstraat No. 97 (zie afbeelding No. 1) waarin gevestigd het Bijkantoor van het dagblad „De Telegraaf".
De ronde kolom is bekleed met tegelstrips van dof goud in formaat 2½ × 10 cM. Basement- en pilasterbekleeding van roode matverglaasde tegels in formaat 15 × 30 cM.
Het fries met druiplijst is in fijn schuurwerk en met Keimsche Mineraalverf, in wit, behandeld. Het kozijn van de glaspui is in teakhout uitgevoerd waarin de glaspui van staal is gevat. De portiek kan worden afgesloten met een z.g. Amerik. schuifhek.
Gevelopschrift is in geel koper uitgevoerd. Het houtwerk in portiek en de ijzerwerken zijn in mooie tinten blauw geverfd.
De keurige uitvoering, door de Aannemersfirma J. J. de Groot te Nijmegen, valt bij dit werk ten zeerste op.

In de zelfde straat, genummerd 85 en 87 betrof het de verbouwing van een pand bestaande uit een beneden- en bovenwoning, overeenkomstig afbeelding No. 2, bestaande toestand, tot café waarbij de bovenwoning intact bleef. Zooals op de foto nieuwe toestand — afbeelding No. 3 —

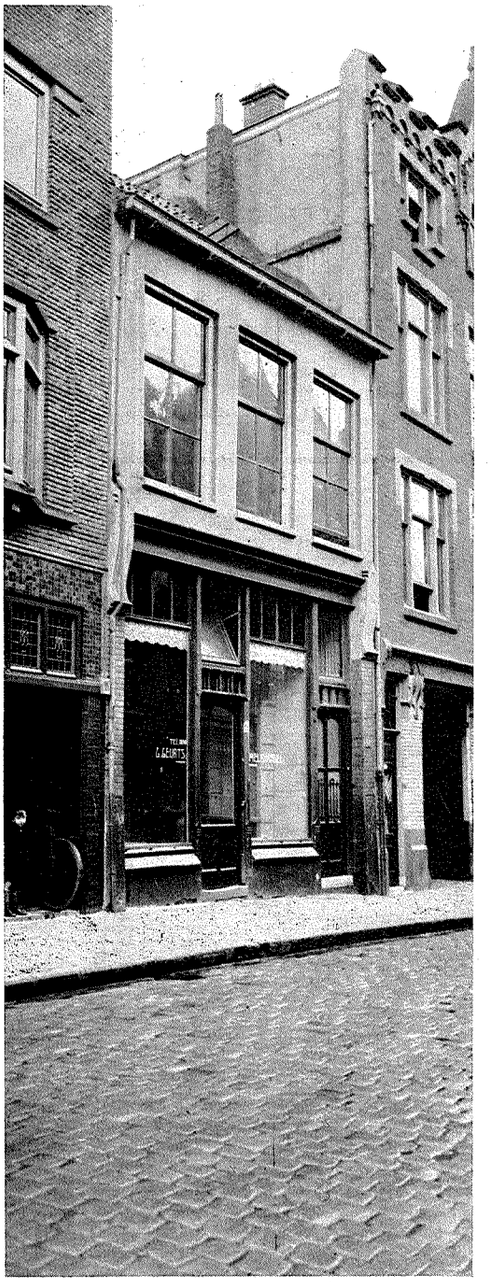

FOTO ARCHIEF ARCHITECTEN

AFBEELDING 4

NIEUW WINKELHUIS
ARCHITECTEN B. J. MEERMAN EN J. v. d. PIJLL

AFBEELDING 5

blijkt is hier ook het bovengedeelte van den gevel gewijzigd aangezien de bestaande middenpartij nu niet bepaald fraai kon worden genoemd. Ook de lichtkozijnen op de verdieping ondergingen een verandering en werden ontdaan van de leelijke T-vorm.
De puiomlijsting is van gepolijst Diabas waarbij banden van matgouden tegelstrips werden toegepast bij de portiekkolom, hetgeen zeer fraai aandoet. Het fries heeft een bekleeding van Travertine. De beschreven natuursteenbekleedingen zijn ook in de portiek doorgevoerd.
De glazen onderpui en de vijf stuks ronde bovenlichten zijn in brons — fabrikaat Gispen — uitgevoerd. Eveneens de huisnummers.
De bovengevel is na verwijdering van diverse uitwassen in schuurwerk uitgevoerd en crèmekleurig met Keimsche Mineraalverf behandeld. Het geheel maakt een beschaafde indruk. De lichtballon is een zielige aardigheid van den huurder van het pand.

Foto No. 4 geeft vervolgens een afbeelding van een geheel nieuw winkelpand aan de Zeigelbaan te Nijmegen, een zijstraat van de hierboven genoemde Molenstraat. Hier zijn hoofdzakelijk z.g. volkswinkels, welke voor het meerendeel levensmiddelen slijten.
Afbeelding No. 5 geeft de toestand weer van vóór de slooping. In de plaats van het bestaande winkelhuis met bovenwoning, hetwelk door inwendige gebreken voor behoorlijke bewoning niet meer geschikt was, werd een winkelpand ontworpen bestaande uit winkelhuis (slagerij) met woning en voorts twee afzonderlijke bovenwoningen, elk

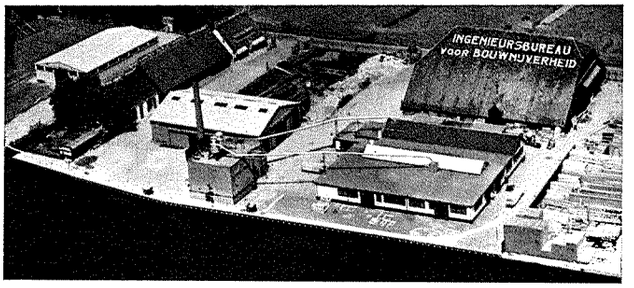

N.V. INGENIEURS-BUREAU VOOR
BOUWNIJVERHEID
KANTOOR, TIMMERFABRIEK EN OPSLAGTERREIN
OEGSTGEEST TELEF. LEIDEN 20341 (2 lijnen)

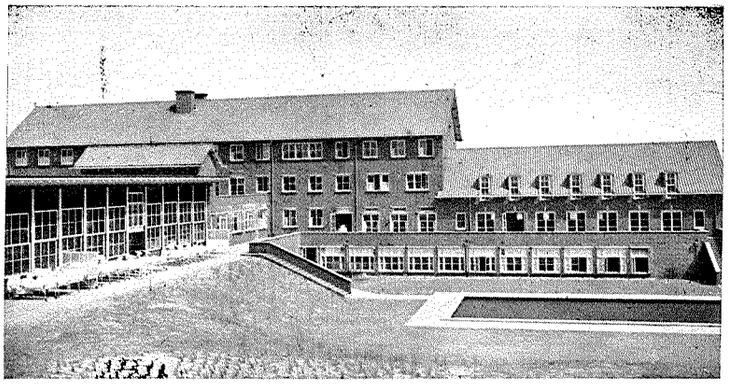

Bouw- en Gew. Beton-Werken
volgens nauwkeurig werkplan in zeer korten tijd

DERIAZ VLOERVERWARMING

chauffage par le sol Dériaz

uitgevoerd:

HOOGE RAAD	's Gravenhage
RAADHUIS	Haarlem
VAN MIERLO'S BANK	Breda

Aesthetisch, Hygiënisch, Comfortabel

HERINGA & WUTHRICH
HAARLEM

GEEN OLIEVERF MEER?

Dan sauswerk, dat aan de hoogste eischen voldoet, met de bindmiddelen

QUELLOSE- in poeder
SCHILDERSLIJM- in pasta

VERKOOPCENTRALE
W. A. Scholten's Fabrieken
Afd. Lijm en Verfproducten
FOXHOL (Postbus 2, Hoogezand)

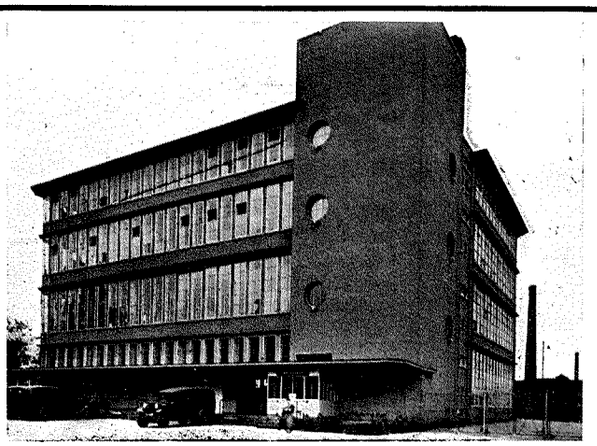

WIJ LEVERDEN VOOR HET STATIONSPOSTKANTOOR TE UTRECHT (RIJKSGEBOUWENDIENST) ca. 1200 M² MEVRIETPLATEN DIK 7 CM VOOR DAKISOLATIE

MEVRIET

DE ISOLEERENDE BOUWPLAAT
OOK IN HET WERK GESTORT

VOLUMEGEWICHT 0.567. WARMTEGELEIDINGSCOËFF. 0.077
GELUIDSABSORPTIE COËFF. BIJ 5 cM DIKTE EN 500 FREQ. 36 %

Bestrijding van Koude, Warmte,
Lawaai, Lucht- en Klopgeluid

VRAAGT DRUKWERKEN EN RAPPORTEN
GRATIS ADVIEZEN EN BEREKENINGEN
N.V. MEVRIET. LULOFSSTR. 75 DEN HAAG TEL. 112187 (3 LIJNEN)

FOTO ARCHIEF ARCHITECTEN

HOEKBEBOUWING MET WINKEL EN BAKKERIJ
AFBEELDING 6
ARCHITECTEN B. J. MEERMAN EN J. v. d. PIJLL

met apparte toegangen, links en rechts van etalage, hetgeen op de foto niet goed tot uitdrukking komt, waarop slechts de rechtsche portiek zichtbaar is.
De geringe straatbreedte was oorzaak, dat de foto sterk verkant genomen moest worden.
Het gevelwerk is hier in crèmekleurige verblendsteen uitgevoerd. Puiomlijsting in matverglaasde roode tegels in formaat 15 × 30 cM.
Puien en toegangsdeuren werden van brons en staal vervaardigd. De bovenlichten zijn bezet met wit opaal glas met onderverdeeling in blank glas.

Afbeelding No. 6 toont een hoekbebouwing bestaande uit een winkel met woning en bakkerij en twee afzonderlijke bovenwoningen. Het werd gebouwd in een nieuwe woonwijk in het Oostelijk deel van Nijmegen en kan als een z.g. buurtwinkel worden aangemerkt, waarbij rekening is gehouden met den aard van de bebouwing in dit stadsdeel, hetgeen ook in de architectuur tot uiting komt. Het geheel vormt een waardige afsluiting van de straatwand, welke in het verlengde van de bakkerij (rechts op de foto) is geprojecteerd. De voorspringende- en hooger opgaande voorbouw onderstreept hier de hoekbebouwing.
De hoekoverkraging boven winkelingang is in zandsteen uitgevoerd en aan de binnenzijde boven het halfronde bovenlicht met een tongewelfje afgesloten.
De gesmeed ijzeren lantaarn, bezet met wit opaalglas, geeft aan de ingang een tot binnenkomen uitnoodigend accent.
De gevels werden in roode handvormsteen, Waalformaat, opgetrokken.
De dakbedekking is blauw-zwartverglaasd van verbeterde Holl. pannen.
Voor de etalages werd profielstaal gebezigd met bronzen afdekranden. De toegangsdeuren zijn van teakhout. Verfwerk van kozijnen en ramen in crème kleur. De deuren van wagenberging in Fransch-groene- en het ijzerwerk in bruine kleur.

J.P.C.

JAARVERSLAGEN 1938-1939-1940 VAN DE VEREENIGING „HENDRICK DE KEYSER".

Verschenen zijn de Jaarverslagen over 1938-1939-1940 van deze bekende vereeniging tot behoud van architectonisch of historisch belangrijke oude gebouwen, samen in één boekje gebundeld.
We vinden in deze verslagen, naast de gewone rubrieken, vooral veel aandacht gewijd aan de restauratie der panden. Uit den aard der zaak heeft zich deze vereeniging het lot moeten aantrekken van vele huizen, waarvan de gebrekkige staat geen aantrekkelijkheid voor particulieren vormde, om zich het bezit ervan te verzekeren. Hendrick de Keyser zit dus met een serie huizen, die, alvorens ze verhuurd kunnen worden en door huuropbrengst geen

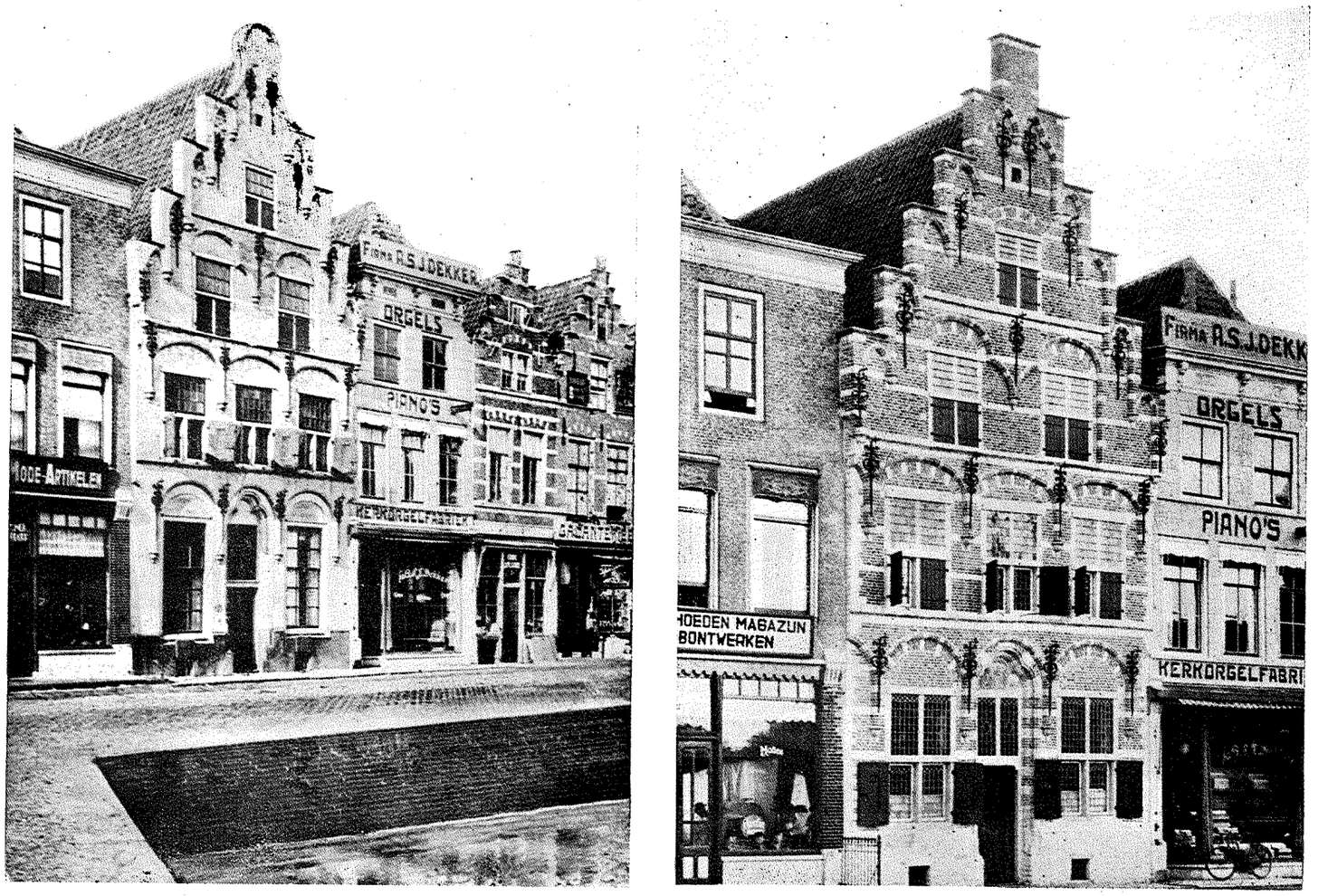

HET GOTHISCHE HUIS TE GOES. VÓÓR EN NA DE VERBOUWING

(UIT JAARVERSLAGEN 1938-39-40 VEREENIGING HENDRICK DE KEYSER)

finantieele lasten meer geven, een degelijke en vaak kostbare restauratie moeten ondergaan. Het restauratievraagstuk en de finantieele positie van de vereeniging hangen ten nauwste samen. In de verslagen komt dit verband dan ook goed tot uiting. Naar schatting zullen nog een 40tal restauraties noodig zijn.

In het jaar 1940 verloor de vereeniging een drietal panden te Middelburg, waaronder een kroonjuweel van haar bezit, het huis: „In de Steenrotse".

In de jaren 1938-41 zijn de restauraties gereed gekomen van het Laat-Gothische huis te Goes en van het Romerhuis te Venlo.

Uitvoerige beschrijvingen hiervan maken het verslag bijzonder aantrekkelijk uit architectonisch en bouwtechnisch oogpunt.

De restauratie van het Laat-Gothische huis te Goes geschiedde door den architect H. v. Heeswijk, die van het Romerhuis te Venlo door Ir. Jules Kayser.

De Heer Ir. Jan Gratama geeft van de beide restauraties beschrijvingen en toont de groote beteekenis der beide panden voor de geschiedenis der Nederlandsche bouwkunst aan.

Gaarne voldoen wij aan een verzoek om in dit stuk de aandacht te vestigen op het zoo sympathieke doel van de vereeniging „Hendrick de Keyser".

Deze Vereeniging koopt — aldus voor hen die met haar streven niet voldoende op de hoogte zijn — huizen op, welke uit een oogpunt van bouwkunst of historie van belang zijn. Door het verhuren van deze panden, tracht zij het kapitaal, in de huizen gestoken, rendabel te maken.

Echter, vooraf moeten de meeste panden, zooals boven reeds is aangeduid, opgeknapt dan wel grondig gerestaureerd worden, hetgeen met belangrijke sommen gelds gepaard gaat. De vereeniging, die dus daadwerkelijk haar belangstelling toont voor onze oude bouwkunst, en daarvoor de achting en waardeering geniet van allen, wien deze oude bouwkunst ter harte gaat, stelt dan ook van haar kant daadwerkelijke belangstelling en steun boven de platonische.

Reden waarom wij hier gaarne een oproep tot steun in den vorm van het lidmaatschap dezer vereeniging (minimum contributie bedraagt *f* 5) aan toevoegen.

Het secretariaat is: Mr. H. Westermann, Heerengracht 508, Amsterdam.

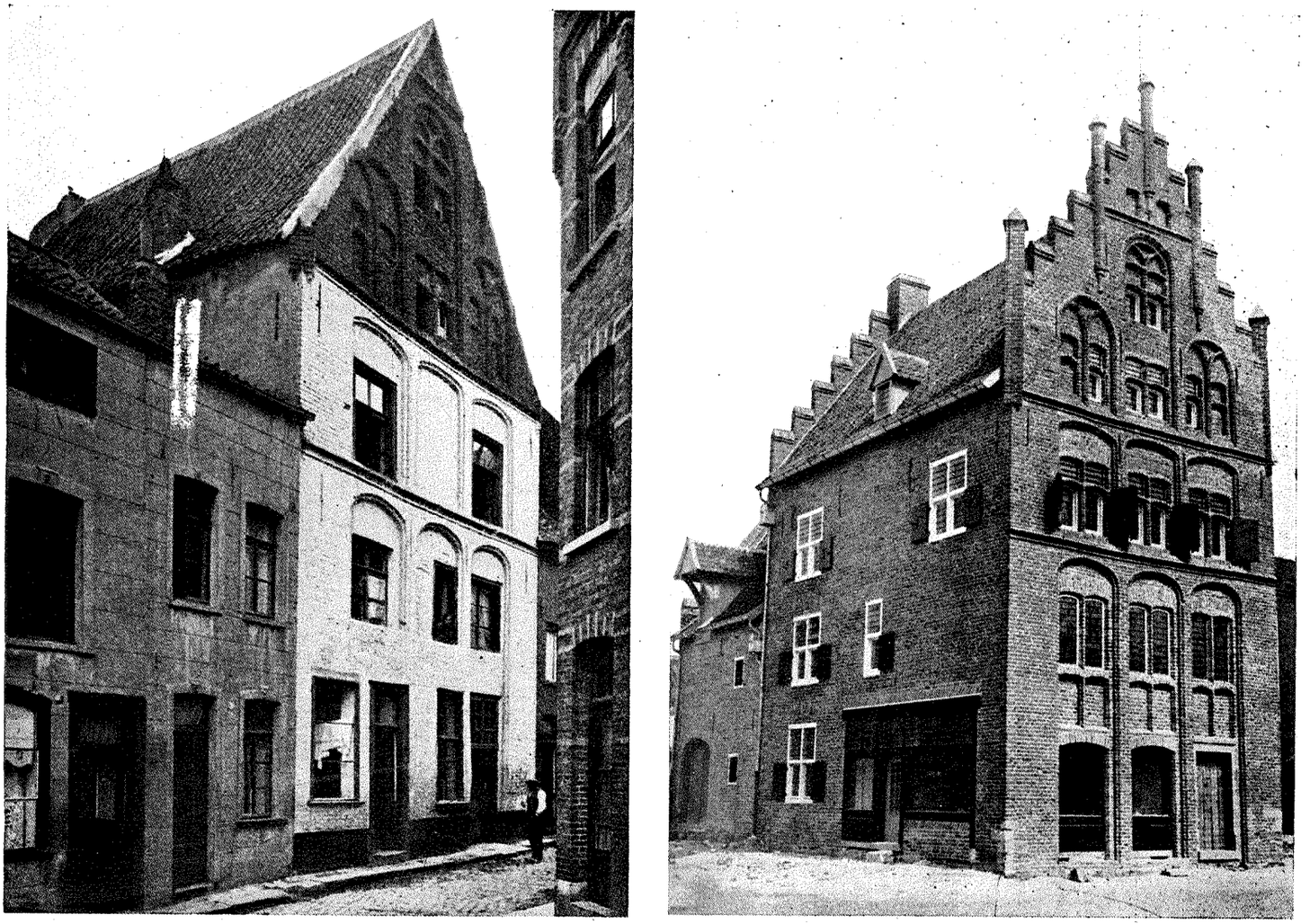

HET ROMERHUIS TE VENLO
(UIT JAARVERSLAGEN 1938-39-40 VÓÓR EN NA DE VERBOUWING)

EEN 13E EEUWSCHE KAPCONSTRUCTIE OVER EEN KERK.

In de Thüringensche stad Saalfeld staat een oud Franciscaner klooster, waarvan de vroeg-gothische kap een korte bespreking waard is.

Het gebouw dateert waarschijnlijk uit het jaar 1275. De kap is vrijdragend en toont in het ondergedeelte den vorm van een tongewelf. De spanwijdte bedraagt 9.40 m. De zijmuren, welke als steun dienen, hebben een dikte van ongeveer 1 m. De kapspanten, ter lengte van ± 11,20 m, zijn aan den voet zonder houtverbinding in den zolderbalk ingelaten en aan den nok eenvoudigweg half om half over elkaar heengekeept. Ze zijn zwaar 18/24 (15/22) cm. Op een hoogte van 5,2 m is een hanebalk, zwaar 18/26 cm, met een keep van 14 cm over de kapspanten bevestigd, zoodat er nog 4 cm hout overblijft. Een tweede hanebalk zwaar 16/18 cm bevindt zich ongeveer 2,5 m hooger. De karbeels, zwaar 14/18 cm, zijn in het onderste derde gedeelte tot op een dikte van 7 cm rondweg uitgehakt, om den gewelfvorm te verkrijgen. Tusschen de karbeels en de hanebalken zijn wederom karbeels aangebracht met een eigenaardige scherphoekige nok, welke men ook bij de verbinding van spant en kreupele stijl vindt. Alle verbindingen zijn opgenageld met houten nagels van ongeveer 4 cm rond.

Het langsverband van de kap is sterk verwaarloosd. Doorgaande verbindingsbalken mankeeren en evenzoo een voldoend windverband. De hier en daar aangebrachte kruisingen hebben een veel te steile helling en kunnen nauwelijks in aanmerking komen als windverband. Het is mogelijk, dat het windverband vroeger beter was. Terwijl de regelmatige afstand van de kapspanten 2 m bedraagt, bedraagt deze in het midden der kap 8 m.

Bij de herstelwerkzaamheden van de kap werden deelen van het draagwerk boven het barokplafond blootgelegd. Daarbij bleek, dat in lateren tijd dit plafond onafhankelijk van de kapconstructie aangebracht is, zoodat men alleen voor den zijdelingschen druk van de kap de muren ge-

voor BOUW en BETON werken

n.v. aannemingsmij v/h
ROTTERDAM

H&P. VOORMOLEN

PANAGRO
NAAML VENN.
WARMOND

BOUW- BETONBOUW EN
ONDERHOUDSWERKEN

BIJKANTOREN: DEN HAAG - ROTTERDAM - CURAÇAO

IN ELK GEBOUW VAN ENIGE
BETEKENIS

LIFTEN

J. C. van STRAATEN's
LIFTEN- EN MACHINEFABRIEK N.V.
'S-GRAVENHAGE

CHRISTIANI & NIELSEN N.V.
KONINGINNEGRACHT 29
DEN HAAG

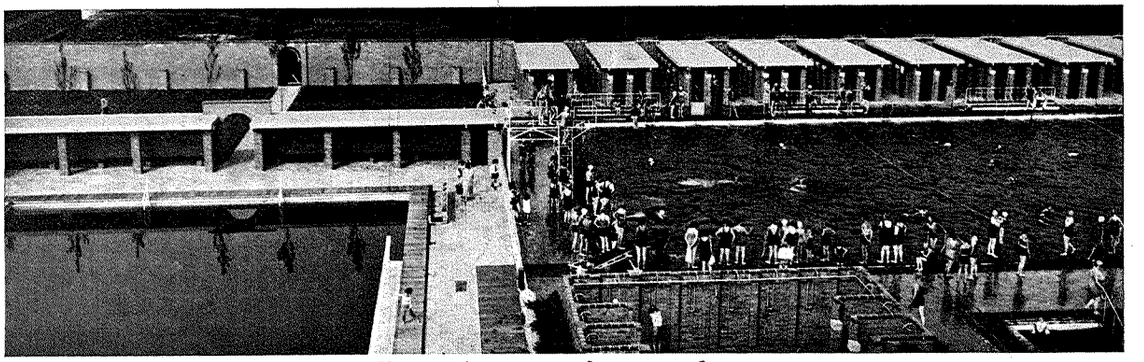

Zwembassin Amsterdam

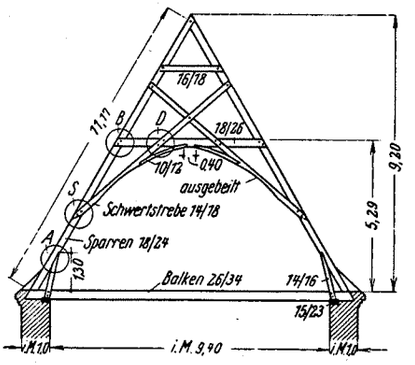

Der Binder nach dem Umbau.

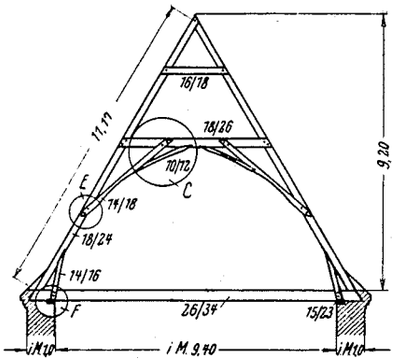

Das Leergebinde nach dem Umbau.

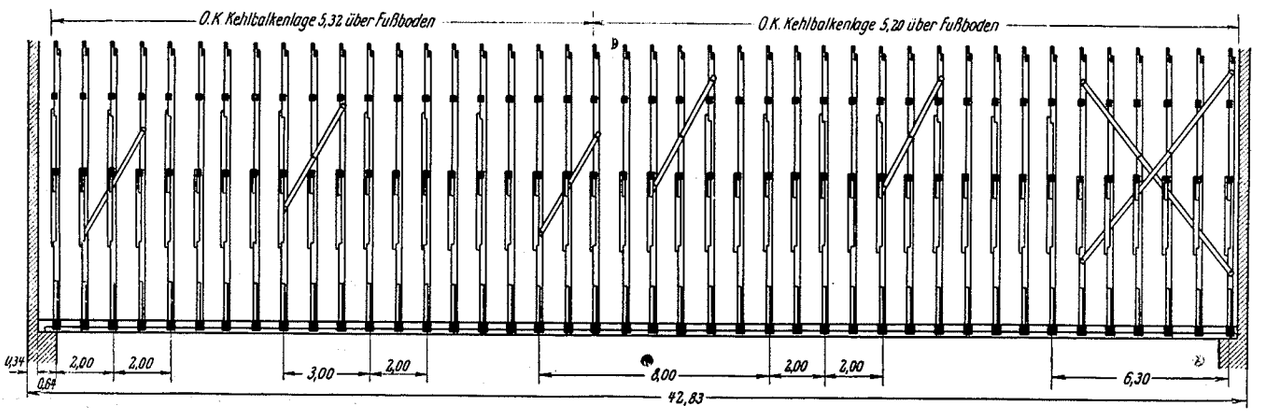

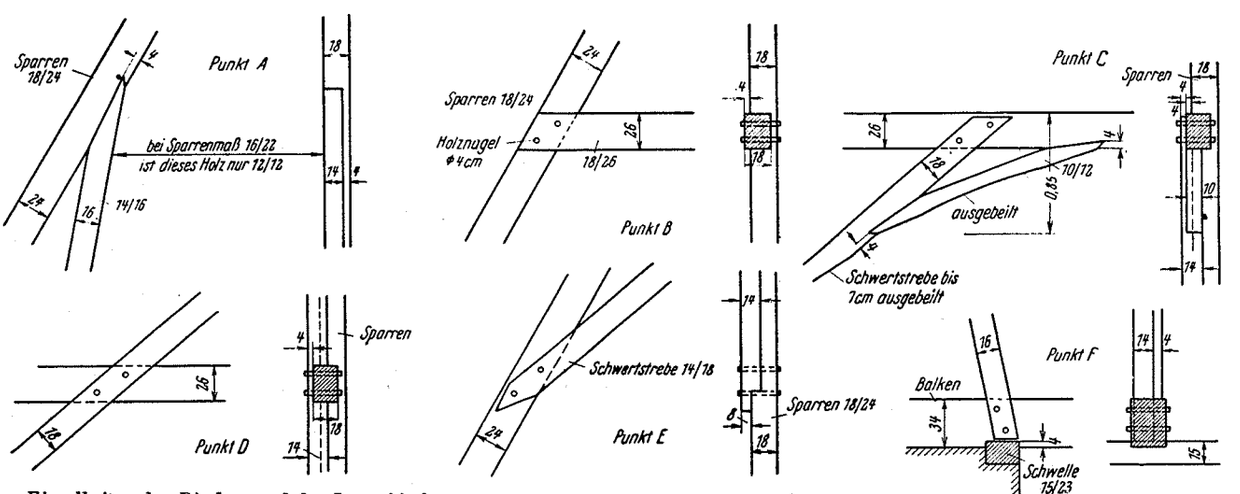

Einzelheiten des Binders und des Leergebindes.

TEEKENINGEN VAN DE KAP IN HET OUD-FRANCISKANERKLOOSTER TE SAALFELD

(UIT ZENTRALLBLATT DER BAUVERWALTUNG)

bruikte. Op afstanden van 70 cm zijn toenmaals over de volle spanwijdte balken van 26 cm breedte gelegd waarover heen over het hart doorgezaagde balken van gelijke breedte werden gelegd, waardoor een houtdoorsnede van minstens 26/34 cm ontstond. Aan het einde zijn de balken in den muur gemetseld. Geen enkel spoor van verbinding door middel van deubels of vertandingen van de balk is gevonden. Het reeds gemelde barokplafond werd eerst in het jaar 1725 aangebracht, de oudere kap moest dus zonder horizontale trekverbinding uitgevoerd geweest zijn.

De kap is in statisch opzicht een rijkelijk ingewikkeld geval en kan dan ook statisch slechts zeer voorwaardelijk beoordeeld worden. Van een goede raamconstructie kan niet gesproken worden, omdat de daarvoor noodige hoek-

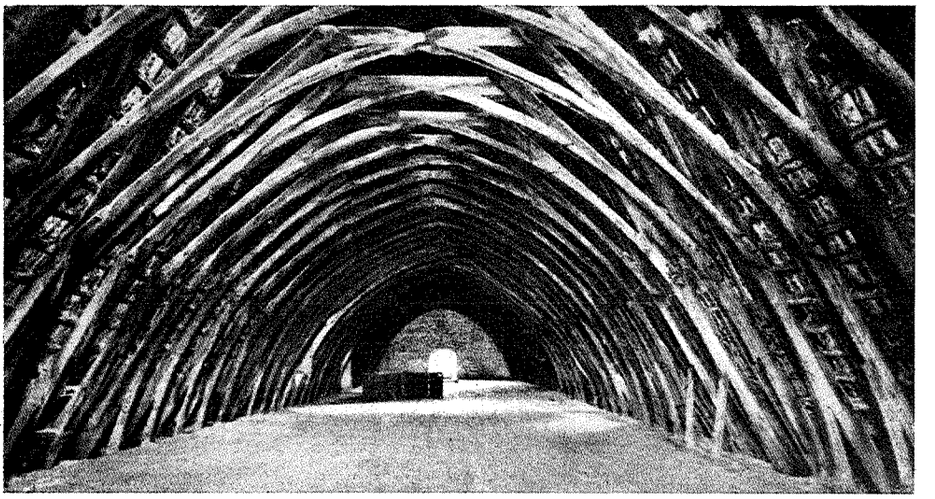

ONDERAANZICHT VAN DE KAP IN HET OUD-FRANCISKANERKLOOSTER TE SAALFELD

(UIT ZENTRALLBLATT DER BAUVERWALTUNG)

stijfheid niet aanwezig is. Een bijzonder gevaarlijk punt is het punt S, waar de doorsnede veel te gering is om het buigingsmoment op te nemen. Het was dan ook noodig de doorsnede bij deze plaats te versterken.

Van een bepaalde houtverspilling, zooals deze na de 15de eeuw bij vele constructies ontstond, is in het geval bij Saalfeld geen sprake.

Een oude kapconstructie, als die te Saalfeld, is een zeldzaamheid. Gelijktijdig werd gebouwd de kap van de St. Klarakerk te Neurenberg, met een spanwijdte van 13 m, eveneens vrijdragend op de muren. In deze kap werd een cylindervormig tongewelf ingebouwd. Het meest op de Saalfelder kap gelijkt echter de kap (8 m spanwijdte) boven het koor van de Frauenkirche te Neurenberg, in 1340 gebouwd. Hier dienen ten minste ook de onbelast gebleven hanebalken als trekverbinding tusschen de spanten.

In een tijd, waarin men de voordeelen van een open dakstoel slechts voorwaardelijk erkennen wilde, — men geeft voor een rustige ruimtewerking meestal aan opgehangen plafonds de voorkeur — moet men ook niet de oude meesters vergeten, die ook bij open dakstoelen goede ruimtewerking wisten te verkrijgen. Weliswaar is het gevaar dat de streekeigene houtbouwkunst in de toekomst wel sterk ingeperkt zal worden, niet van de hand te wijzen. Maar het is de taak van de houtconstructeurs, nieuwe open dakstoelen te ontwerpen, die aan hedendaagsche behoeften beantwoorden.

Verschillende branden van de oude kap te Saalveld tengevolge van blikseminslag, zijn niet in staat geweest het stevige kernhout van de constructie te verwoesten. De kap staat nog zoo, zooals zij vóór 660 jaar werd gebouwd. Zonder statica en bouwpolitie. Natuurlijk was het materiaal, waarmede gebouwd werd, uitstekend. De spanten vertoonen zulke scheuren, dat bij het opmeten onwillekeurig de gedachte opkwam, dat er hier en daar dubbele spanten aanwezig waren. Maar zelfs deze scheuren hebben geen nadeelige uitwerkingen op de kap tengevolge gehad.

(Overgenomen uit Zentrallblatt der Bauverwaltung.)

KOELEN MET EEN GASVLAM.

Sinds de stedelingen zich vermeten hebben niet óp, maar bóven de grond te gaan wonen, heeft zich dat gewroken door het opdoemen van een kelderprobleem. In de warme perioden van de zomer neemt hun etagewoning, zelfs in de koelste hoeken, een temperatuur aan, die leidt tot snel bederf van een aantal levensmiddelen.

Deze moeilijkheid doet zich vooral voor bij de woningen, direct onder het platte dak gelegen; in mindere mate voor de tusschenetages en voor de benedenhuizen die geen kelder bezitten. Bij de laatste categorie bestaat intusschen de mogelijkheid van een kelder of kelderkast.

Bij de etagewoningen heeft men in de laatste jaren meer aandacht besteed aan de middelen, deze zomertemperatuur in de huizen te verlagen door toepassen van juiste afstraling van de zonnewarmte, door dakisolatie enz. Ook kunnen de bewoners door verstandige zonneafscherming en ventilatie wel een en ander bijdragen tot een zoo laag mogelijke temperatuur.

Toch is dit alles niet voldoende en de mensch is daarom gaan zinnen op middelen, om althans voor de levensmiddelen één plek van het huis voldoende koel te houden. Toen de natuurlijke kelder hem ontviel heeft hij gezocht naar een kunstkelder en die gevonden in de koelkast.

In tegenstelling tot de electrische compressiekoelkasten werkt de Electrolux-gaskoelkast, waarover wij iets willen mededeelen, volgens het absorbtieprincipe. Hierbij wordt koeling bereikt door ammoniakverdamping in een gesloten systeem, waarin door plaatselijke verhitting een drie-

tal in elkaar grijpende circulatiesystemen aan de gang worden gebracht. Dit buitengewoon vernuftige toestel heeft als voordeelen:

1° haast onbegrensde levensduur door het ontbreken van bewegende deelen,

2° geruischloos, maar dan ook inderdáád geruischloos functioneeren,

3° volledig beveiligde en automatisch werkende branderinrichting.

Dit koelkasttype heeft in korte tijd in ons land een groote verbreiding gevonden, mede tengevolge van het feit, dat de import ervan — het betreft hier een vinding van de bekende Zweedsche fabriek, welke ook op het gebied van stofzuigers haar sporen heeft verdiend — een aanvang nam, toen het toestel alle kinderziekten te boven was, omdat het in andere landen al jaren lang in gebruik was.

Op grond van het bovenstaande bepleiten wij, voor de etagewoningen die hiervoor in aanmerking komen, het reserveeren in de keuken van ruimte voor deze gaskoelkast en het brengen van een gasleiding naar deze plaats. Gegevens omtrent de meest gangbare huishoudelijke types vindt men in de tabel.

Gegevens omtrent enkele Electrolux-koelkasten.

type-nummer [1]	M 15	L 15	L 300
inhoud in liters	44	44	85
uitwendige hoogte in mm . . .	893 [2]	890 [3]	1160 [3]
„ breedte in mm . .	521	515	590
„ diepte in mm (exclusief deur) . .	520	522	580
gemiddeld gasverbruik in m³ per 24 uur [4]	0,65	0,65	0,80
benoodigde gasleidingwijdte . .	3/8"	3/8"	3/8"

1) losstaande kasten zijn met L, inbouwkasten met M aangeduid.
2) het bovenrooster behoeft niet direct boven de koelkast te worden geplaatst, men kan bijvoorbeeld boven de koelkast een normale kast laten aansluiten en het rooster hierboven doen aanbrengen.
3) boven de losstaande kasten moet 150 mm vrij blijven voor luchtcirculatie en afvoer.
4) Dit is een gemiddeld cijfer, geldende voor een kamertemperatuur van 18° C en een koeltemperatuur van 4 tot 8° C. In de zomermaanden zal dit cijfer iets hooger, in de wintermaanden iets lager liggen.

Voor keukens van restaurants en inrichtingen vervaardigt Electrolux ook kasten van resp. 156, 212 en 287 liter inhoud.

Ir. D. TINBERGEN.

Industrielaboratorium
van de Gasstichting,
Parkweg 17 - Den Haag.

FOTO ARCHIEF SCHRIJVER

FIGUUR 1. ELECTROLUX-GASKOELKAST TYPE M 15 ONDER HET AANRECHT; MET ACHTERGEPLAATST ROOSTER.

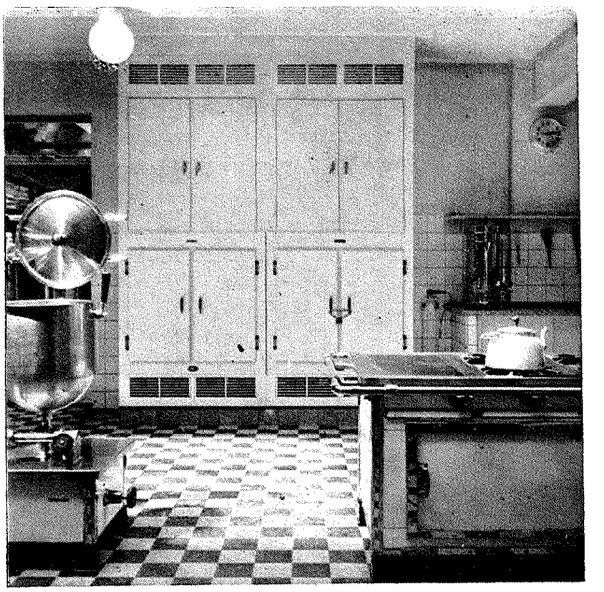

FOTO ARCHIEF SCHRIJVER

FIGUUR 2. KOELKASTEN IN DE KEUKEN VAN HET VRIJZ.-CHR. TEHUIS „AVONDZON", TE VELP. ELK DER BEIDE KASTEN TYPE 80 A 2 HEEFT EEN INHOUD VAN 287 LITER. BOVEN DE KOELKASTEN ZIJN NORMALE KASTEN GEBOUWD; DAARBOVEN ZIET MEN DE ROOSTERS.

Commissaris voor niet-commercieele Vereenigingen en Stichtingen

's-Gravenhage
Interl. gespr. letter F

Waalsdorperweg 72
Tel.: 720030

BANKIER: ROTTERD. BANKVEREEN. 'S-GRAVENHAGE
POSTGIRO 230100

'S-GRAVENHAGE. 20 Augustus 194 2.-

AFD.: 1.-
REF.: Ek/vE/LH
REG. No. 160065

Aan den Heer B.Boezeman,
Scheveningschelaan 115,
's-G r a v e n h a g e.

Betr.: Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten.

In verband met den overgang van bovenvermelde Maatschappij in de vakgroep Bouwkunst der Kultuurkamer verleen ik U hiermede met ingang van 1 September 1942 op de meest eervolle wijze ontslag als mijn Gemachtigde voor de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten, onder dankbetuiging voor de door U in die functie bewezen diensten.

De Commissaris
voor niet-commercieele
Vereenigingen en Stichtingen.

OFFICIEELE MEDEDEELING.

In verband met bovenstaande beslissing waarbij de mij opgedragen taak teneinde is gevoerd, wensch ik allen collega's die mij hun volle medewerking verleenden bij doorvoering van mijn functie, mijn hartelijken dank te betuigen. In het bijzonder den Voorzitter en leden van de Commissie van Onderwijs en den Kringbesturen ben ik zeer erkentelijk voor de buitengewoon prettige samenwerking. B. BOEZEMAN.

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 5 SEPT. 1942 NUMMER 36

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

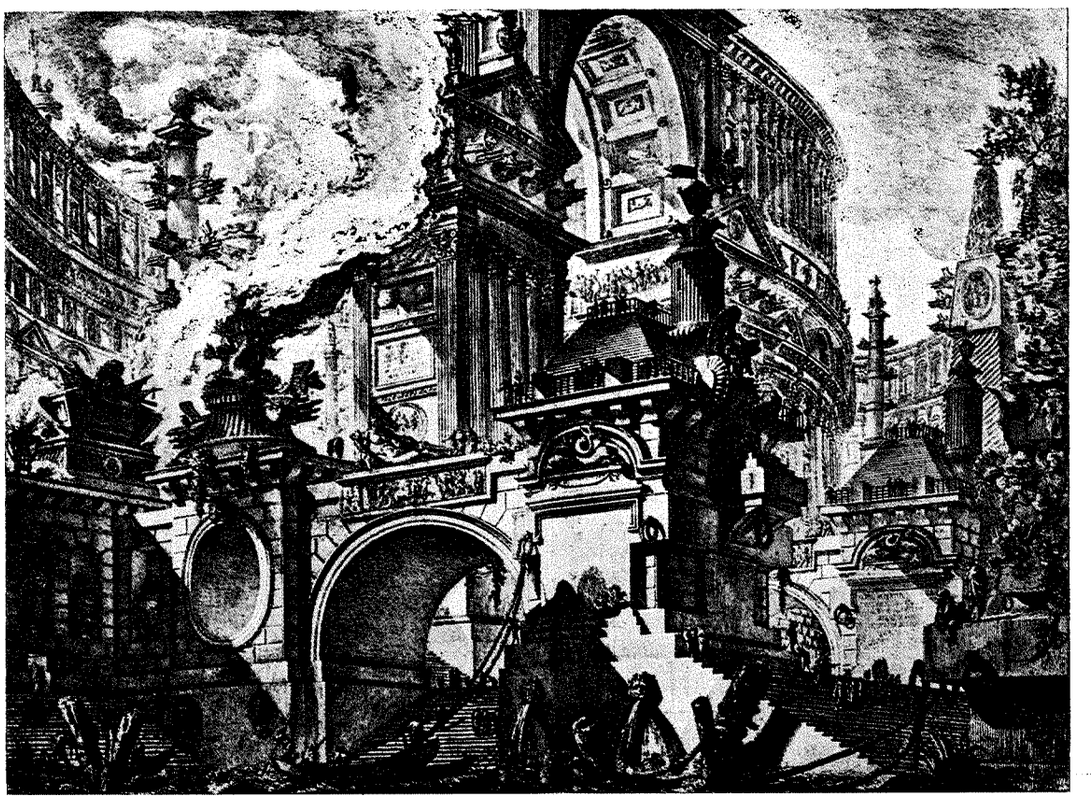

FOTO PONTEN

PIRANESI. ARCHITECTONISCHE FANTASIE VAN EEN LANDINGSPLAATS

GEDROOMDE BOUWKUNST.

Architectuur is gebonden aan stof, aan menschelijke willekeur, aan bepalingen, rijkdom. Zij is gebonden aan menschelijke macht en menschelijk vermogen, zij heeft het op de wereld even zwaar als de mensch zelf, zooals Ponten zegt. Elk stukje architectuur maakte voor de verwezenlijking een lange geschiedenis door; „ik geloof niet eerder aan een opdracht voor een werk, voordat de eerste paal in den grond zit, en dan geloof ik er nog maar half aan", is een bekende architectenverzuchting. Tusschen de eerste gedachte en de uitvoering ligt de droom.

De bedoeling van de bouwkunst kan niet zijn een tocht in het rijk der fantasie te ondernemen. De bouwkunst spreekt zich uit in steunpunten, in bogen en gewelven, in architectonische uitvoeringsmotieven, welke er niet zijn om haar zelfs wil, doch om ruimten te vormen bestemd voor bewoning of ander menschelijk gebruik; de architectuur moet dus zijn: bouwbaar. In den loop der tijden zijn tallooze ontwerpen gemaakt, welke het niet verder brachten dan het model of het papier. Zij waren te slecht of te goed om uitgevoerd te worden. Voor den ontwerper bleef het een droombeeld: het bewijs van de bouwbaarheid kon niet geleverd worden.

Maar er is nog andere architectuur welke zich nooit tot uitvoering leent, architectuur ontstaan in de hoofden van illustrators, schilders en architecten die om verschillende redenen niet tot bouwen kunnen komen en hun opgeladen fantasie ontspannen in schetsen en teekeningen. In die schetsen is altijd nog eenig verband met de werkelijkheid, zooals de stoutste droom nog eenig verband met het werkelijke leven bezit. Het is een zich toespitsen op een schijnleven en zij geven een werkelijkheid zooals deze zich als een tooneeldecoratie zich uitspreekt. Uit een architectonisch standpunt gezien zijn die luchtkasteelen nuttelooze fratsen, zonder de bindende eischen van plattegrond en doorsnede, zonder rekening te houden met den ernst van bewoonbaarheid, constructie en uitvoering. Toch zijn zij die zich aan deze ongebondenheid overgeven, niet steeds toomelooze fantasten, integendeel. In elken doelbewusten architect, die met pijnlijke nauwkeurigheid zijn ontwerpen vervaardigt en detailleert, leeft een sprankje van den archi-

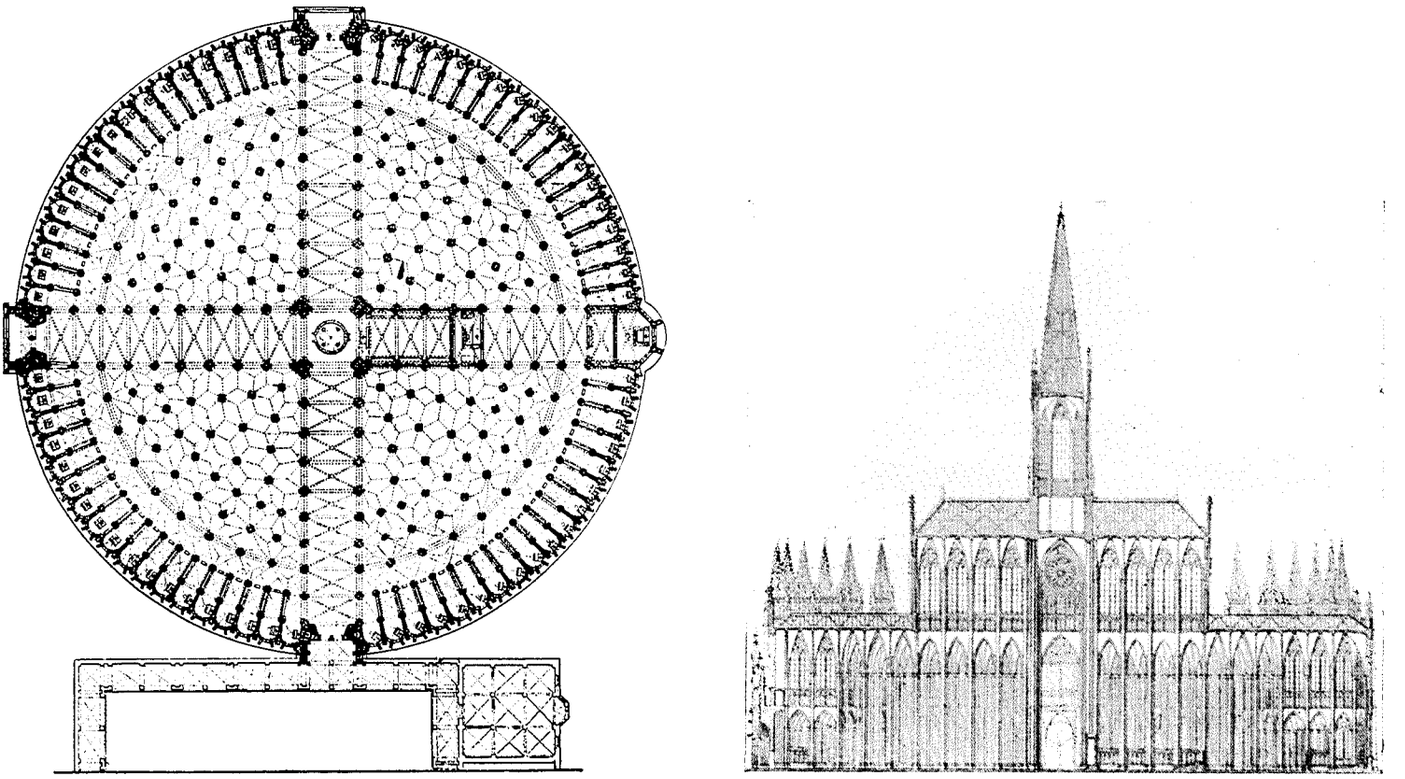

PLATTEGROND EN DOORSNEDE VAN DEN GRAALTEMPEL (NAAR BOISSERÉE)

FOTO PONTEN

tectonischen vrijbuiter. Er is slechts een kleinigheid voor noodig om hem het keurslijf van den ernst te doen afleggen. Hij slaat dan op den rand van een eerzame ijzerconstructie frivole capriolen, een fantastisch raadhuis, een gebouw met n verdiepingen; hij stelt zich niet op te lossen ruimteproblemen om eens van die nijpende verantwoordelijkheid af te zijn. Maar dan, met een glimlach, veegt hij alles weer van het papier om zich te verdiepen in traagheidsmomenten en andere alledaagsche beslommeringen. De opgesloten verbeeldingskracht heeft zich even bevrijd en keert terug achter de muren van de nuchtere zakelijkheid.

Daarnaast echter treffen wij in de geschiedenis architecten aan die meer tot de schilder- of teekenkunst neigen en de architectuur eigenlijk benutten om hun schilder- of grafische talenten inhoud te geven. Zij stellen hun ontwerpen naar een of andere beteekenis of zonder daarbij aan materiaal en daadwerkelijken ondergrond te denken. Zij grijpen daarbij veelal naar motieven uit de Romeinsche bouwkunst, late gothiek en barok en onze tijd leverden fantasten die ruimte of vormgevende uitstapjes maakten op het gebied van den ingenieursbouw. Een zucht naar sensatie en overtreffende trap is hier niet vreemd aan. De middelen om tot een pathetische triomf te geraken, zijn steeds dezelfde: overdrijving, uitrekking, Rembrandtachtige verlichting, dramatische spanning, bijzondere materialen, geweldige constructies, om een schilderachtig effect op te roepen waarbij de ruimtelijke verschijning wordt versterkt en de details verwaarloosd. Perspectieven met een groote gezichtshoek, schuine en gebogen lijnen, vermijding van symmetrie, een overdaad van plastiek, ziehier de bekende middelen om tot het

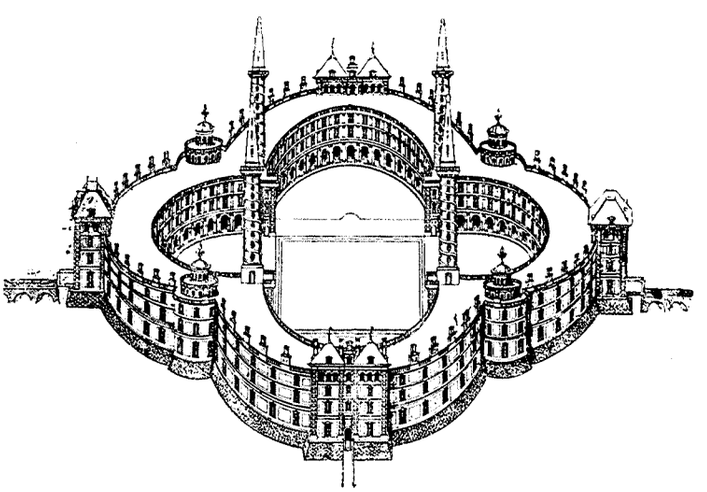

DU CERCEAU: FRAGMENT VAN EEN IDEAAL KASTEEL

AFB. UIT PONTEN: ARCHITECTUR DIE NICHT GEBAUT WURDE

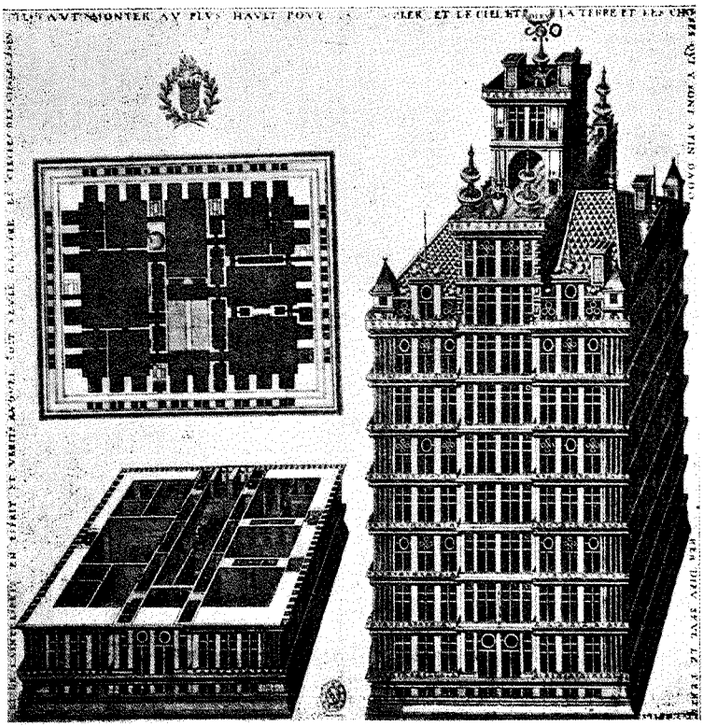

FOTO PONTEN

PERRET. PROJECT VOOR EEN WOLKENKRABBER

doel te geraken. Daar het toch grootendeels om het stemmingsbeeld gaat, wordt ook de achtergrond erbij betrokken of voorgronden met een groot aantal menschelijke figuren, zeer klein aangegeven om de reusachtige afmetingen van de architectuur aan te duiden. Het gave en nieuwe geeft in zoo'n fantasie geen bekoring, wel het ruïneachtige, bouwfragmenten uit lang vervlogen tijdperken, exotische landschappen, duizend en één nacht beelden. Zoo zien wij architecturen, welke zoo in barokke ruïnevormen vervallen zijn, dat zij weer tot de primitiefste gestalte terugkeeren, tot de berg, tot de steenmassa door holen doorboord.

En toch, wij kunnen deze theater- en schijnarchitectuurontwerpen niet onbewogen voorbij gaan. Architectuur is in werkelijkheid nederig en dienend. Schoon is de bescheiden woning, als samengegroeid met den bodem en geheel gericht op de geestelijke en materieele eischen welke door den arbeidenden mensch gesteld worden, maar schoon is ook het reusachtige monument als uiting van de volksgedachte. En wat deze fantasten drijft is de zin naar het groote en geweldige, de dramatische spanning, het bewogene dat boven de stilte van de verheven architectuur dreigt uit te gaan. In de barokke overlading gaapt de kloof tusschen wat mogelijk is en onmogelijk, tusschen het willen en het volbrengen. Uit deze teekeningen spreekt een klacht; men moet ze beschouwen als een tragische ontboezeming de wereld te zien zooals ze niet is en nooit kan zijn: het bouwwerk uit lang vergeten tijden en van lang geleden gestorven menschen, of van een toekomst niet schoon van eenvoud doch van gedaver van machines en overvolle steden, met drie, vier straten boven elkaar en torenhuizen. In „Der Babylonische Turm" laat Josef Ponten tot den bouwmeester Grossjohann zeggen: „Das Beste, was gebaut wurde, mein Sohn, ist nur auf dem Papier gebaut worden . . . " En verder: „Aber es gibt auf der Welt kein wahrhaft grosses Bauwerk, das nicht Ruine wäre, im einen oder andern Sinne. Und wenn es scheinbar auch vollendet wurde, so konnte es nie vollendet werden, wie der Baumeister es sich gedacht hatte, tausend Rüchsichten verhinderten das. Das alles nun würde ich ergänzen — ich würde dir helfen und zeichnen, aber du müsstest das Nötige dazu schreiben und überhaupt forschen, und wir geben es dann heraus als die Architectur, die n i c h t gebaut wurde" . . .

In het boek van Josef Ponten: „Architectur die nicht gebaut wurde", treffen wij tal van ontwerpen aan, die nooit tot stand zijn gekomen of het slechts tot een begin van uitvoering hebben gebracht. Merkwaardig is het ontwerp van Sulpriz Boisserée voor een H. Graaltempel, naar een middeleeuwsch gedicht, misschien van Albrecht von Scharfenberg. De dichter droomde zich een rondtempel, met 72 koren, als zijden van een achthoek en aan elkaar sluitend. Er komen vele torens aan voor, en overal zijn versieringen gedacht van edelsteenen en edelmetalen. Waarschijnlijk had hij zich de tempel voorgesteld als een reusachtige reliquiekast. De Keulenaar Boisserée heeft zich de moeite getroost de dichterlijke droom in een plan vast te leggen, een hachelijke onderneming, want weinigen zullen in de polygonale vermenigvuldiging van het Keulsche domkoor met de herhaling van dezelfde motieven de groote Graalgedachte belichaamd kunnen zien.

Talrijk zijn de middeleeuwsche kathedralen en kerken met als schetsmatig aangegeven torens. Men droomde zich geweldige Godsgebouwen, steenen staafwerken als een strijd tusschen zwaarte en kracht, grootsche zinnebeelden van menschelijk omhoog streven, doch die nimmer voltooid konden worden doordat men geen rekening hield met den tijd, onderlinge tegenwerking en beperktheid der middelen.

Later ontstaan andere bouwidealen, van Du Cerceau, van

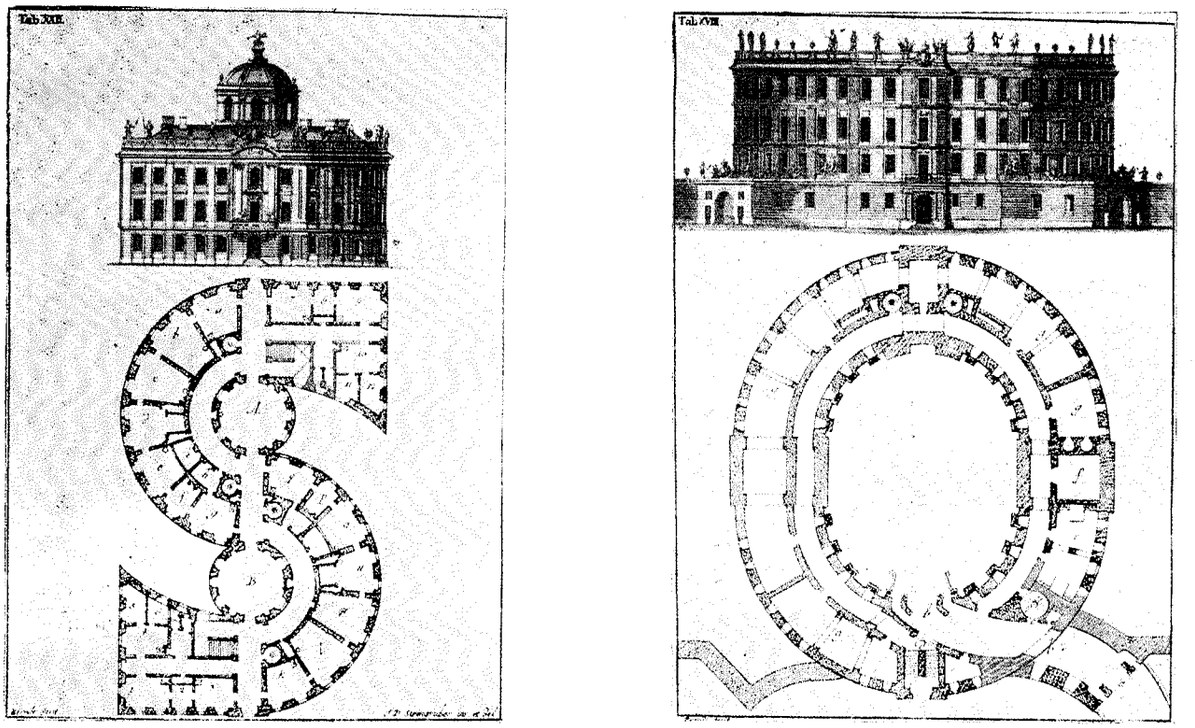

FOTO PONTEN

ARCHITECTONISCH ALPHABET ONTWORPEN DOOR JOHANN DAVID STEINGRUBER

Perret. Du Cerceau droomde zich kasteelen, streng geometrisch, met park- en tuinaanleg welke zich oneindig ver uitstrekken, een slot, uit concentrische ringen bestaande, kasteelen waarin men niet woont doch slechts rondwandelt, droomend over romantische helden, droombeelden op het kruispunt van twee tijden. Het zijn geen echte kasteelen, niet verdedigbaar, maar toch met grachten en ophaalbruggen, torens en poorten, oude Louvres, maar tooneelachtig, ramen inplaats van schietgaten, fonteinen inplaats van catapulten: de gotische geest in strijd met de representatieve renaissance. Le château idéal, en ook la ville idéale, een mengsel van werkelijkheid en onwerkelijkheid: „se rattachant à la construction du pont neuf à Paris". Eigenlijk nog interessanter is Jacques Perret met zijn stedebouwkundige plannen en zijn torenhuis met negen of tien verdiepingen! Zijn huis toont de geraamtevorm, stijlen en balken. Geen wanden, geen vullingen. Het gothische constructiesysteem met glas als wand. Voorlooper van het moderne glaspaleis, het bureauhuis? Een ontwerp ingegeven uit constructief-zakelijke overwegingen, maar waarom dat randschrift: Il faut monter au plus hault pour contempler et le ciel et la terre et les choses qui y sont afin seule gloire es ciecles des ciecles. Amen? Dus geen bureauhuis, geen zaak, een woning om dichter bij den hemel te zijn en de sterren. „Ein gotischer Zweck, ein Werk mit seiner Idee zurückgreifend auf die assyrischen Stufenpyramiden, in seiner Form vorgreifend auf die modernen Turmhäuser oder „Wolkenkratzer", als deren frühesten Vorläufer, wenn auch aus einer anderen Bestimmung heraus erdacht, man es vielleicht bezeichnen kann", zegt Josef Ponten over dit merkwaardige ontwerp.

Dan de St. Pieter te Rome, een voorbeeld van een bovenmenschelijke opgave, waaraan velen gestalte hebben gegeven, waaraan geweldige sommen besteed zijn, waaraan een geheel leger van de beste kunstenaars en arbeiders

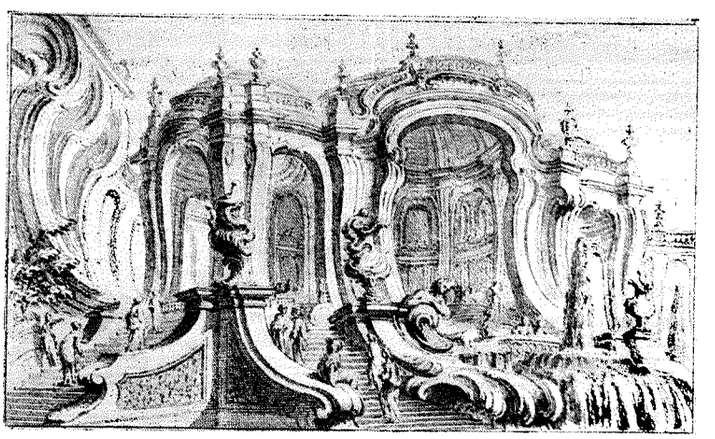

FOTO PONTEN

MEISSONNIER. FANTASIE VOOR EEN BRONNENHUIS

N.V. NEDERLANDSCHE AANNEMING MIJ

V.H. FIRMA H. F. BOERSMA 'S-GRAVENHAGE

Burgerlijke Bouwwerken
Gewapend-Betonwerken

FABRIEKEN FA. VAN NELLE, ROTTERDAM

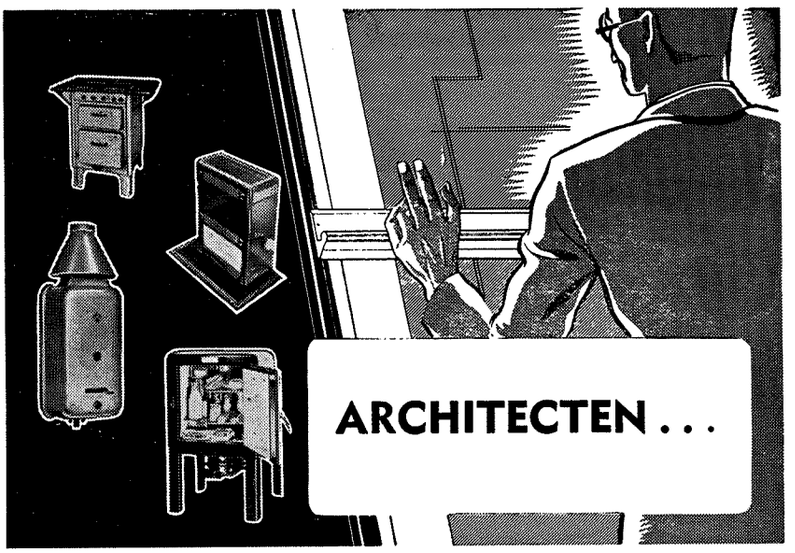

ARCHITECTEN . . .

GASTOEPASSINGEN VERHOOGEN HET COMFORT VAN UW BOUWWERKEN.
DE GASBEDRIJVEN, ALSMEDE DE GASSTICHTING EN HET INDUSTRIE-LABORATORIUM KUNNEN U HIERIN ADVISEEREN

PARKWEG 17 - DEN HAAG - TELEFOON 554890

CHROMOLITH

EDELPUTZ **SIERPLEISTER**

ONGEVRAAGD SCHRIJFT MEN:

„. . . . dat de gepleisterde buitengevels met „Chromolith" het uitstekend hebben gedaan en naar volle tevredenheid der Directie zijn. Als curiositeit deelen wij nog mede dat de eene groote gevel afgepleisterd stond, één dag voor de strenge vorst is begonnen en niet het minst heeft geleden, ja zelfs geen enkel scheurtje er in waargenomen is. Daarom heeft de Directie het voor de groote verbouwing der Hoofdkantoren in Neuzen ook weer voorgeschreven.

HULST 25 April 1942."

Chromolith is leverbaar uit voorraad!

E. M. v. d. POL'S HANDELSONDERNEMING

DEN HAAG — Telefoon 117256 — Mauritskade 3

„THERMOSIT"-KUNSTBIMS

BUDERUS 17 31

„THERMOSIT" is een zeer poreus bouwmateriaal, vervaardigd uit hoogovenslakken. Het gewicht bedraagt ca. 300 kg per M^3.

„THERMOSIT" wordt normaal in korrelgrootten van 3/12 mm. 3/15 mm, 3/20 mm en 0/2½ mm geleverd.

„THERMOSIT" kan o.a. worden toegepast voor de vervaardiging van holle beton, estrichbeton, isolatiebeton, giet- en stampbeton, drijfsteenen, bimsplaten, tegels, holle wanden.

Voorts voor isolatie van koude en warmte (warmte doorlaatcoëfficient 0,072 Kcal/m°C tusschen 0 en 30°C,

„THERMOSIT"-KUNSTBIMS leveren wij uitsluitend via den bouwmaterialenhandel.

HANDELSVEREENIGING „BUDERUS" Leeghwaterplein 27 · 'S-GRAVENHAGE

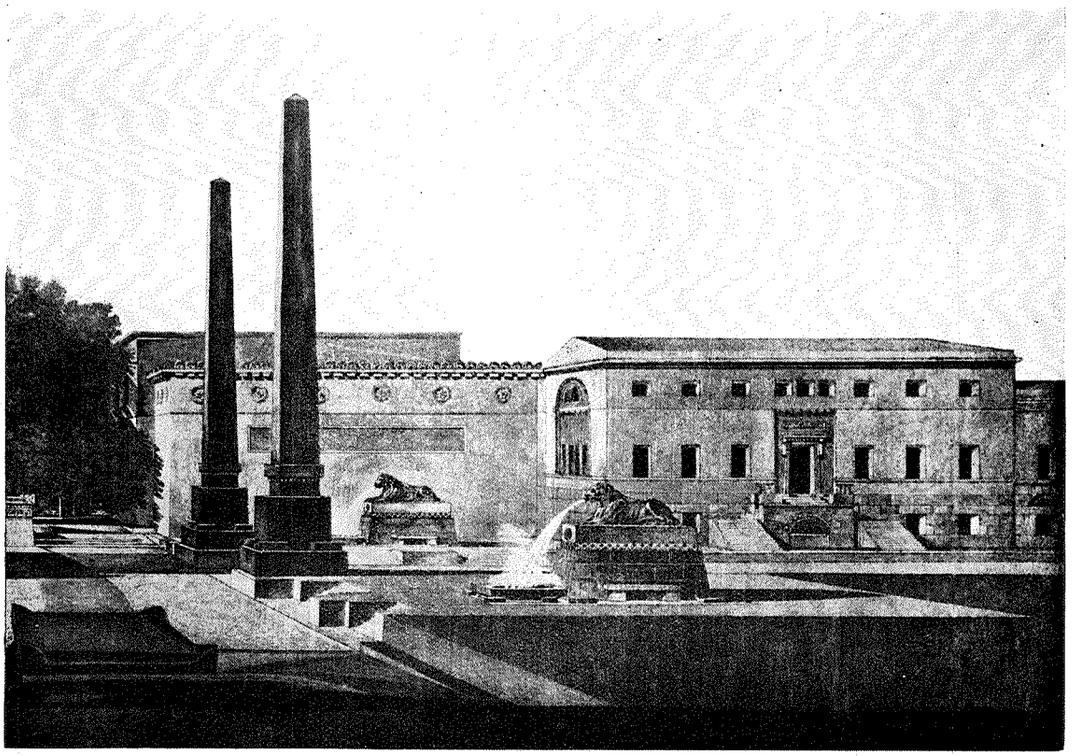

UIT: PONTEN

FRIEDRICH GILLY. HOEK LEIPZIGER PLATZ EN LEIPZIGER STRASSE UIT HET ONTWERP VOOR EEN MONUMENT VOOR FREDERIK DEN GROOTEN

DR. H. P. BERLAGE. ONTWERP VOOR EEN MAUSOLEUM

UIT GEDENKBOEK DR BERLAGE

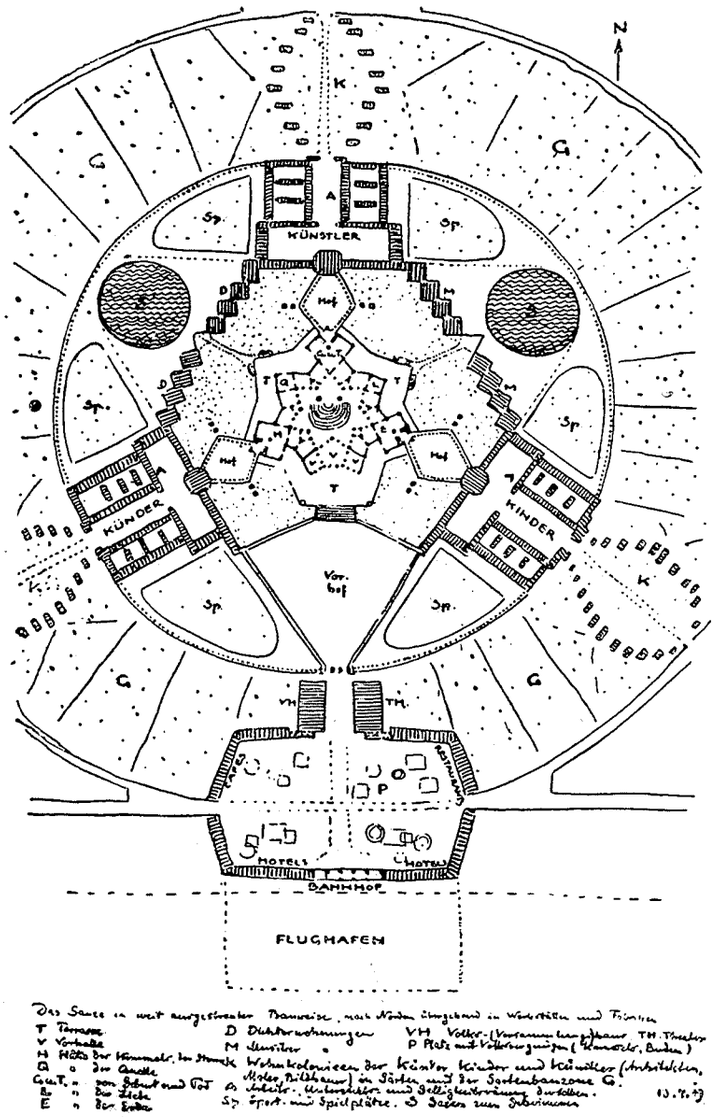

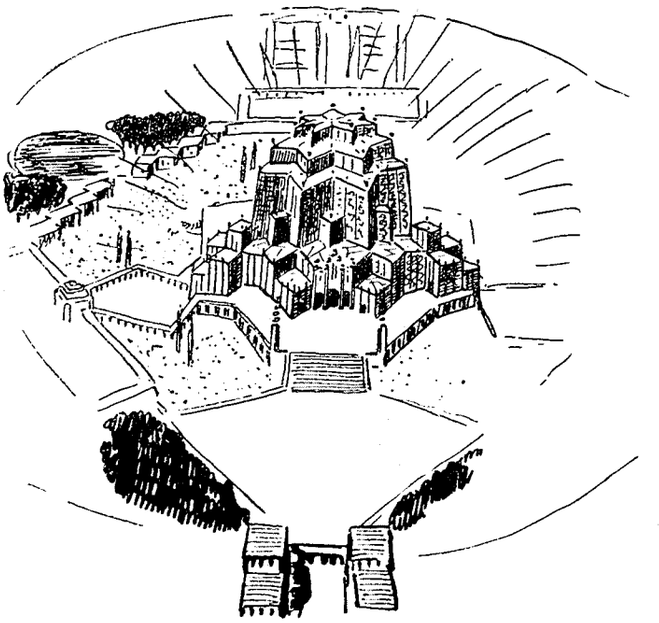

UIT: PONTEN

BRUNO TAUT. HAUS DES HIMMELS

gewerkt hebben en waarvan men de uiteindelijke vorm niet aanvaarden kan als de ideale. De St. Pieter is een compromis, een centraalbouw met toevoegsels, een christelijke bouw met heidensche bouwmotieven. Het oorspronkelijke plan van Bramante, een centraalbouw uitgaande van een Grieksch kruis met gelijke armen, werd gewijzigd. Na zijn dood knabbelden kleinere geesten aan zijn gedachte, gelukkig maakt Michelangelo's verzoenende koepel weer veel goed.

Niet steeds put het streven naar het ideale zich uit in den geest van het goddelijke. Soms ontstaan ideaalontwerpen, uit een speelsch vernuft, om nu eens iets heel bijzonders te presteeren. Een voorbeeld daarvan is het boek van den Franschen architect Gobert, dat zich in de staatsbibliotheek te München bevindt. Het boek bevat 12 teekeningen van zeer verschillende kerken of kapellen, waarvan de plattegronden de 12 letters voorstellen waarmede de naam van den koning: Louis le Grand, samengesteld wordt: „un jeu d'esprit en architecture", zooals de vervaardiger terecht zegt.

Om een vuist te maken heeft men een hand noodig, maar ja, wanneer de hand er niet is, dan droomt men zich er een. Zoo dacht Paulus Decker, de hofarchitect te Bayreuth er over. Hij was niet in dienst bij Lodewijk de zonnekoning, ook niet bij Maria Theresia, maar bij zoo'n klein vorstje, die hem niet in staat kon stellen het meest grootsche en grootste barockpaleis te bouwen. Paulus Decker, „Fürstliche Baumeister oder Architectura Civilis", zou eens laten zien wat hij waard was. En inderdaad. Wanneer het ontwerp, vastgelegd in meesterlijke kopergravures, tot uitvoering gekomen zou zijn, was een paleis ontstaan zoo ongehoord van afmetingen, zoo fantastisch van pracht en praal dat de scheppingen van den grooten Lodewijk, de Habsburgsche keizers en de Toskaansche hertogen daarbij vergeleken dorpswoningen zouden zijn. Alleen jammer voor Paulus Decker dat zijn wieg op zoo'n rare plaats op aarde stond en dat hij zoo laat of zoo vroeg geboren werd. Wij kennen allen de namen van de beroemde bouwmeesters, althans wij behooren op zijn minst den naam van Lieven de Key te kennen, maar wie herinnert zich zooiets als Paulus Decker, hofarchitect te Bayreuth?

Wij kunnen stilzwijgend de waaiende Grotarchitecturen van Meissonnier voorbijgaan, wij behoeven maar even

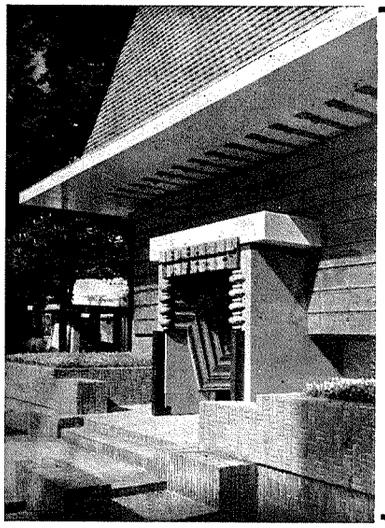

FIRMA C. ALBERTS & ZN

AANNEMERS HOOGSTE ONDERSCHEIDING EXP. INT. RARIJS OPGERICHT 1863

UITGEVOERD ONDER DIRECTIE ARCHITECT J. F. STAAL

BURGER EN UTILITEITSBOUW
BETON EN WATERWERKEN
TIMMERFABRIEK

DUIVENDRECHTSCHEKADE 64 AMSTERDAM **TEL: 50124**

Bovenkant

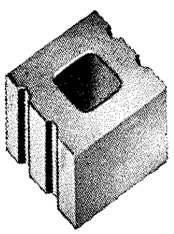

EEN SCHOORSTEEN, DIE AAN HOOGE EISCHEN VOLDOET WORDT GEBOUWD MET

SOLIDUS-SCHOORSTEENBLOKKEN

ISOLATIE IS GOED VERZORGD

INVALLEND REGENWATER WORDT DOOR POREUZE WAND OPGENOMEN.

KANS OP LEKKEN IS ZEER GERING.

GLADDE WANDEN MET AFGERONDE HOEKEN

VERNAUWINGEN OF VERWIJDINGEN BIJ SLEEPEN OF TREKKEN UITGESLOTEN.

SOLIDUS SCHOORSTEENEN ZIJN NIET DUUR.

Onderkant

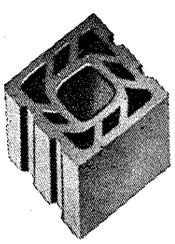

N.V. DAKPANNEN- EN KLEIWAREN INDUSTRIE
„DE VALK" v/h J. MEUWISSEN
ECHT.

Ik ben in m'n nopjes, over die moderne muurverf die ik ontdekt heb, over **Velucement.**

Velucement wordt niet aangetast door de alkalische ondergrond van beton en asbestcement.

Velucement is vochtwerend en bladdert niet.

Velucement is bijzonder sterk en houdt het buiten (en ook binnen) jaren uit zonder af te geven.

Velucement is zelfs bestand tegen afwassching met zeep en verdunde ammoniak.

Velucement is een pracht muurverf, meneer, en zij verwerkt gemakkelijk. Daar moet U mijn schilders eens over hooren, die zijn enthousiast over **Velucement** en gelijk hebben ze.

VELUCEMENT

da's je ware!

EEN PRODUCT VAN DE VELUVINEFABRIEKEN TE NUNSPEET

---

n.v. aannemersbedrijf v.h.:

boele & van eesteren

delistraat 33 tel. 554932 * den haag

---

b en van e

beton-bouw en waterbouwkundige werken

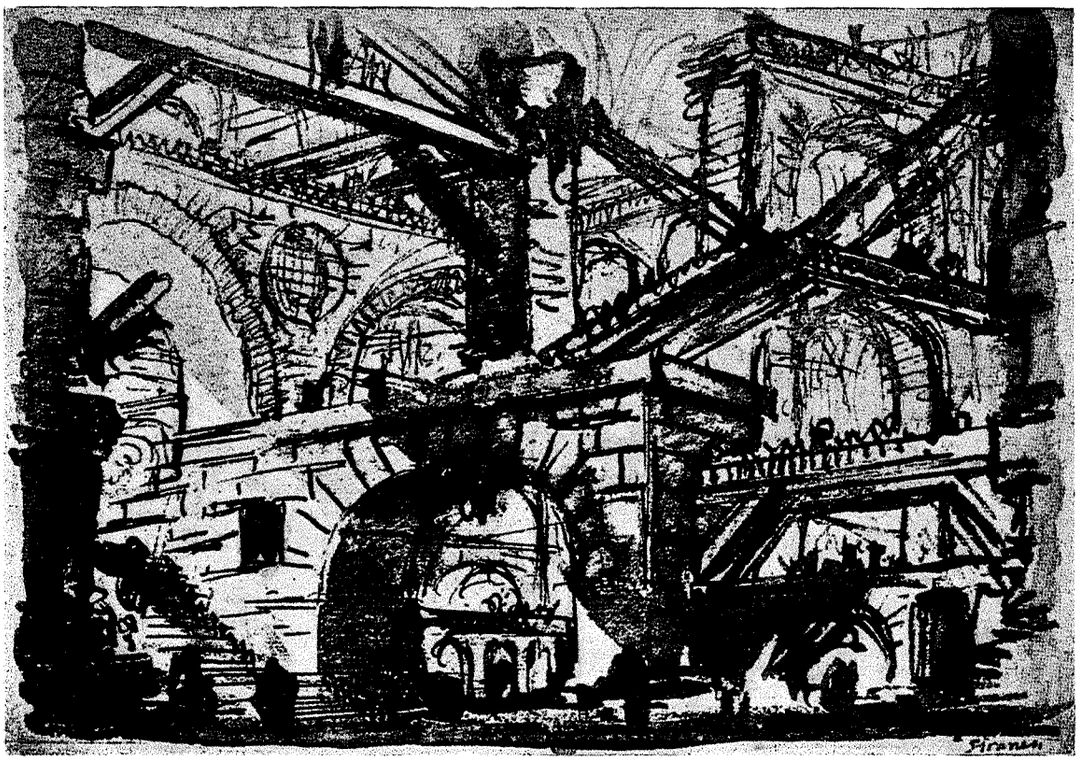

PIRANESI: FANTASTISCHE GEVANGENIS

FOTO PONTEN

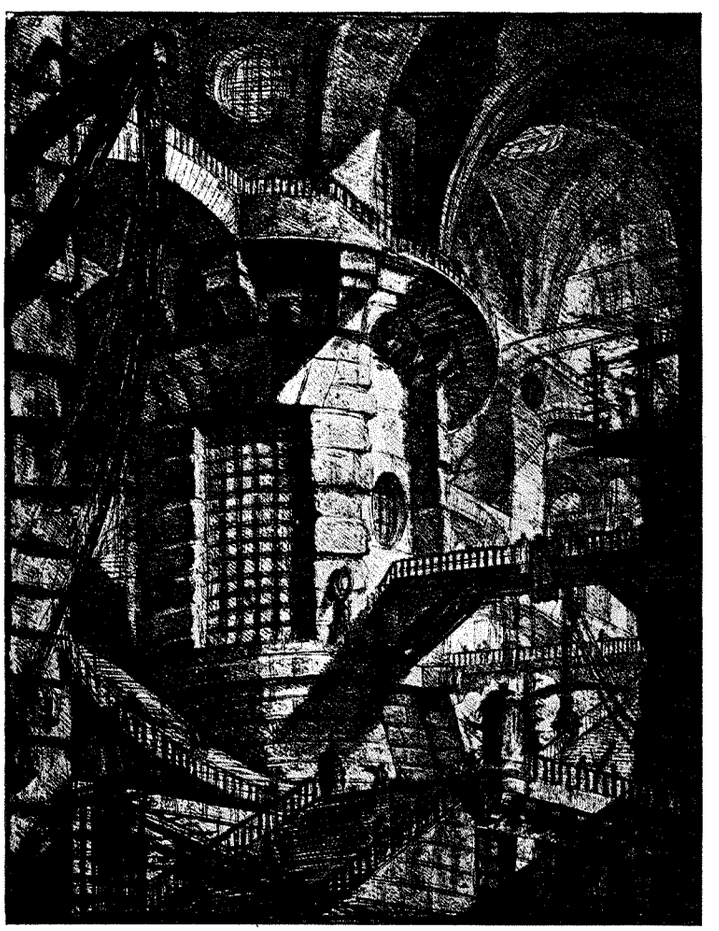

PIRANESI: FANTASTISCHE GEVANGENIS

FOTO PONTEN

Friedrich Gilly's prachtige koele ontwerpen aan te stippen, Taut's „Haus des Himmels", Luckhardt's volkstheater, Berlage's Mausoleum, het is alles gedroomde bouwkunst. Geen van de ontwerpers zullen gedacht hebben dat het ooit ook maar tot een begin van uitvoering zou zijn gekomen. Wanneer het ontwerpen betreft alleen maar ontstaan om aan de verbeeldingskracht te voldoen, behoeven wij nog niet aan een levenstragiek te denken. Maar met Piranesi hebben wij met een ander geval te maken. Piranesi leed onder een verkeerde schatting van zijn eigen kracht. Hij wilde een groot bouwmeester zijn, hij werd „slechts" een der grootste architectuurkunstenaars van alle tijden. Hij geloofde in zijn eigen fantasieën, hij leefde erin; voor hem waren zijn bladen geen scherts, geen geteekende architecturen of decoratie, doch werkelijkheid, onmogelijk gemaakt door de onverstand en achterlijkheid van zijn tijdgenooten. Hij zwelgde in Dantische mystiek, hallen en portalen en grafkamers in Rembrandtiek halfduister, vreemde gevangenissen en exotische aanlegplaatsen. Hij mengde Egyptische met Indische motieven, gothische met klassieke. Hij zag groot, de architectuur was hem eigenlijk nog te klein van middel om uiting te geven aan de spanning waarin hij leefde. Woest schrijft hij bij een van zijn teekeningen: Novitatem meam contemnut, ego illorum ignaviam (ongeveer: gij veracht mijn nieuwe bouwkunst, ik veracht uw laf vasthouden aan het oude). Hij spreekt van zijn art sublime, in tegenstelling met het métier, dat zich ermede vergenoegt het dikwijls gezegde te herhalen.
Piranesi wilde het nieuwe ten koste van het mogelijke, hij dacht met eigen middelen, en leefde in sprookjesachtige pracht en ruïneromantiek. Zoo was hij een god in zijn eigen wereld, in een eigen paradijs van kostelijke rijkdom en onbegrensde ideeën. Hij was een gelukkige eenzame, zeker van zijn ideeën en zijn scheppingen, voor anderen een toomelooze fantast, een ontspoorde, en voor ons: ondanks de erkenning van zijn teeken-meesterschap en van de stoutheid zijner droomen heeft hij toch nimmer iets begrepen van de hoogere nederige dienende beteekenis der bouwkunst...

R.

Noot: De afbeeldingen bij dit artikel zijn, uitgezonderd de onderste op pag. 398, uit Josef Ponten: „Architektur die nicht gebaut wurde".

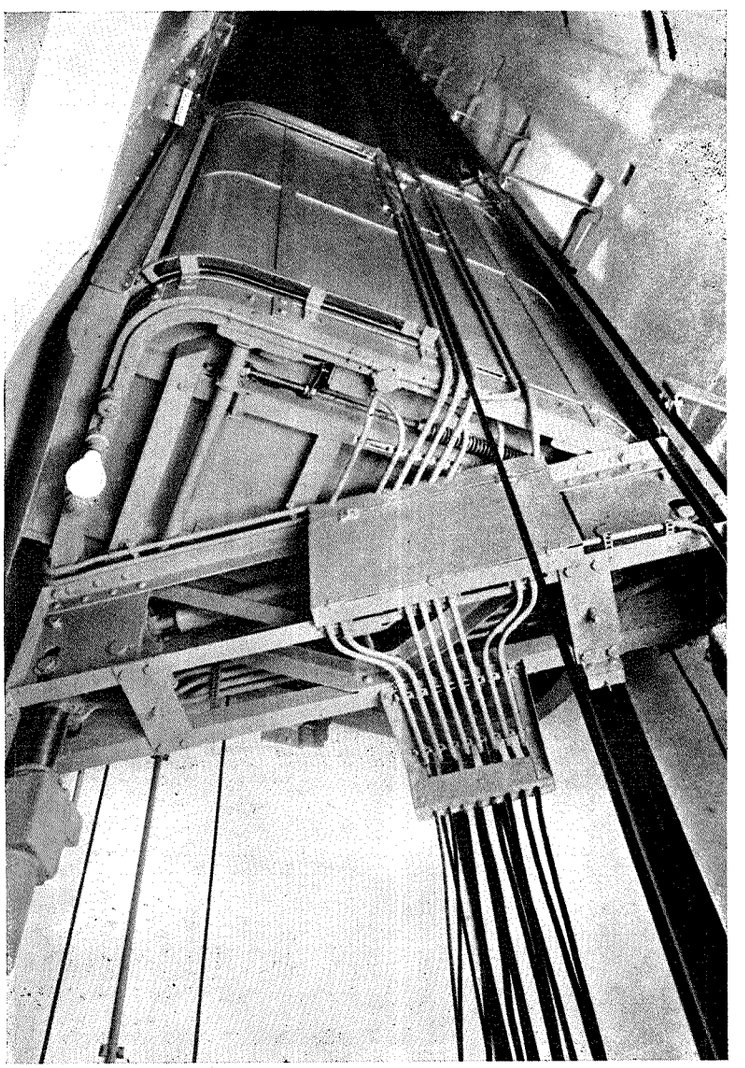

FOTO V. OJEN

DETAIL CABINE MET NAGLIJVANGINRICHTING VAN ÉÉN DER SNELLOOPENDE STIGLER PERSONENLIFTEN IN HET GEBOUW VAN DE BATAAFSCHE IMPORT MAATSCHAPPIJ

EEN FRAAI GEDENK- EN RECLAMEBOEK.

Een boekwerk, in moderne uitvoering, op crême en terrakleurig papier, zonder het portret van den stichter, zonder het effigie van den procuratiehouder en het gezamenlijk personeel met de directie in het midden op de binnenplaats, maar mèt interessante afbeeldingen van het oude Rotterdam en van de machines, welke het bedrijf levert, dat is het gedenkboek van de Stigler liften, ter gelegenheid van het feit dat in 1892 de eerste Stigler liftinstallatie No. 632 in het Diaconessenhuis aan den Westersingel te Rotterdam werd gebouwd.

Op 14 Mei 1940 gingen 100-Stigler liftinstallaties te Rotterdam verloren en hiermede een belangrijk pionierswerk op lifttechnisch gebied.

Dit is de reden, dat het gedenkboek ook Rotterdam herdenkt met fraaie afbeeldingen naar oude prenten en opnamen, welke het gemeentearchief nog bezit.

Wij reproduceeren zulk een afbeelding, voorstellende de Oude haven, links de Geldersche kade en Beurs en rechts de Kolk, Draaibrug en Groote kerk, naar de gravure van L. Brasser 1760, waaruit blijkt dat het 18e eeuwsche Rotterdam, stadsbeeld, waarvan in het Rotterdam dat wij kenden te weinig meer over was, een vergelijking met om haar stadsschoon vermaarde steden, zelfs met Amsterdam kon doorstaan. Hoe aangenaam en verzorgd dit gedeelte echter ook is, het accent van het boek valt op de unieke demonstratie van het liftbedrijf in foto's.

Niet alleen geven deze foto's een duidelijk beeld van de details van een liftinstallatie, maar door de aesthetische wijze van opname krijgen we een fascineerend beeld tevens. Er zit een element van schoonheid in de ons aldus voorgetooverde liftonderdeelen, een element trouwens dat, hoe meer de machine naar een technische perfectie in klaren en juisten vorm gaat, ongetwijfeld aanwezig is. Maar men ziet het niet dadelijk. De moderne kunstfotograaf kan het naar voren halen.

Het boekwerk is geen prospectus. Als gedenkboek gaat het daar terecht boven uit. Maar wel vinden we er alle mogelijkheden in, welke de Stigler-liften kunnen verwezenlijken.

Boven de vele dergelijke werkjes, waarin door te opvallende reclamezucht het doel wordt voorbijgestreefd en waarin door bijkomstige onnoozelheden van persoonlijk belang de aandacht op de materie zelf wordt verzwakt, staat dit gedenkboek als een waardeerbaar geschrift, dat royaal, zakelijk en smakelijk uitgevoerd positief een liftenboek is en tegelijk een Stigler-liftenboek.

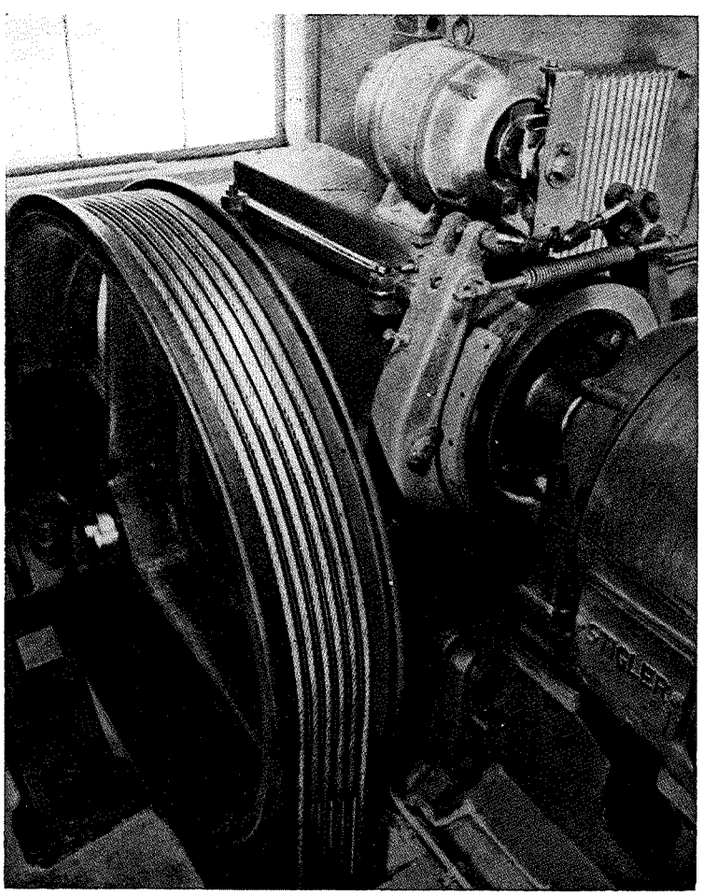

FOTO RENES

STIGLER-MACHINE TYPE 1940
UIT GEDENKBOEK STIGLER-LIFTEN

HET GRAFTEEKEN VAN EEN HOLLANDSCH ARCHITECT TE BERLIN.

In de Dorotheenstädtische Kerk te Berlijn staat een sierlijk bewerkt grafgedenkteeken, bestaande uit een onderbouw met een groot verhaal, daarboven een schild, ter weerszijden waarvan twee treurende vrouwen, en op een etablement daarboven de portretbuste van den overledene. Uit het verhaal op het voetstuk lezen wij dat in het graf liggen Vader en Zoon. De vader was Michael Matthias Schmied, Churf. Brandenb. Hoffbaumeister en „Bürgermeister auffem Friedrichswerker". De zoon was Adrianus Schmied „ehemals Fänrich in Holland under den Herren Staaten".

De vader was geboren in Rotterdam op 11 Juli 1626, getrouwd te Breda op 24 Maart 1658, de zoon was geboren in 1661. De zoon en de vader stierven vlak na elkaar op 20 en 24 Juli 1692 en werden gelijktijdig op 28 Juli in de genoemde kerk begraven. Schmied, die zich op zijn Hollandsch Smids bleef noemen, behoorde tot de velen, die aan de roepstem van den Grooten Keurvorst gevolg gaf en Hoffbaumeister werd.

Langen tijd heeft men verschillende belangrijke werken op Smids naam gesteld, totdat door detailonderzoek gebleken is dat eigenlijk Johann Arnold Nehring er de kunstzinnige ontwerper van was, die echter, werkzaam op Smids bureau, bescheidenlijk de eer van het werk aan zijn patroon liet. Deze echter heeft, het zij tot zijn eer gezegd, nooit opzettelijk zich het auteursrecht over deze werken aangematigd. Zijn naam was er bij betrokken door zijn functie. Smids was een eigenaardig persoon, die vooral op het gebied van sluizenbouw en vestingbouw uitblonk en ook op scheepsbouwkundig gebied. Hij had de gewoonte zich in plaats van met geld met hout te laten betalen en van dat hout liet hij weer schepen bouwen.

Maar het ontwerp voor de fijne Albasten Zaal van het Keurvorstelijk Slot, de uitbreidingen van het Slot Oranienburg e.d. liet hij gaarne over aan Nehring, Meynhardt e.a. Toch schijnt hij bij de uitvoering van deze werken als praktisch en ervaren man goed werk te hebben gedaan. De keurvorstin Luise Henriette klaagde vaak over Smids' nalatigheden; hij schijnt nogal slordig geweest te zijn. Maar hij was een man ook van groote vakkennis, ruime opvattingen en snel in zijn besluiten.

Ter herinnering aan zijn 250sten sterfdag herdenkt de heer Neumann dezen veelzijdigen Hollander in het Zentralblatt en eindigt: „Er hat beigetragen, in der Landeskultur die Wunden zu heilen, die der Dreissigjährige Krieg der Mark geschlagen hatte".

RIJKSDIENST VOOR HET NATIONALE PLAN.

DE PRESIDENT VAN DEN RIJKSDIENST VOOR HET NATIONALE PLAN,

Gezien het schrijven van den Commissaris der provincie Limburg d.d. 10 April 1942, le afd. La. B 3785/2 S, waarbij in overweging wordt gegeven, op grond van het bepaalde in artikel 5, lid 3, van het Besluit van 15 Mei 1941 (No. 91/1941) betreffende de instelling van een Rijksdienst voor het Nationale Plan, bezwaar te maken tegen het voornemen van J. Geelen te Neer tot het doen bouwen van een dubbele woning in die gemeente;

Gelet op het uitgebrachte advies van de Vaste Commissie van den Rijksdienst voor het Nationale Plan d.d. 24 Juni 1942, No. 72;

Overwegende, dat het oprichten van bedoelde dubbele woning op het perceel, kadastraal bekend gemeente Neer Sectie F No. 895, in strijd is met een in voorbereiding zijnd ontwerp van een streekplan voor Midden-Limburg, waarin o.m. het onderhavige perceel is bestemd voor landelijke doeleinden met dien verstande dat op de betreffende gronden het bouwen van boerderijen en vrijstaande woningen ten dienste van de uitoefening van land- of tuinbouw met daarbij behoorende bedrijfsgebouwen zoomede van landhuizen met bijbehoorende dienstgebouwen onder nader te bepalen voorwaarden zal zijn toegelaten;

heeft op grond van artikel 5 lid 3 van het Besluit van 15 Mei 1941 (No. 91/1941), betreffende de instelling van een Rijksdienst voor het Nationale Plan

besloten bezwaar te maken tegen het uitvoeren van werken, vereischt voor het oprichten van een dubbele woning op het perceel kadastraal bekend, gemeente Neer Sectie F No. 895.

's-Gravenhage, den 20 Juli 1942.

De President van den Rijksdienst voor het Nationale Plan,
(get.) FREDERIKS.

18E MONUMENTENDAG.

Op Woensdag 16 Sept. 11 uur voorm. zal in het Stedelijk Museum te Amsterdam de 18e Monumentendag worden gehouden. Deze Monumentendag zal gewijd zijn aan „De Zuiderzee als monument".

De sprekers zijn:

a. Ir. Wouter Cool: „Zuiderzee en Heemschut".
b. S. J. Bouma: „Een Zuiderzee-Museum".
c. A. A. Kok: „De Zuiderzeesteden".
d. Ir. V. J. P. de Blocq van Kuffeler: „Enkele algemeene opmerkingen over de vorming van het nieuwe Zuiderzeegebied".
e. Ir. P. Verhagen: „Stedebouw en Landschap in de nieuwe Zuiderzeepolders".

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 12 SEPT. 1942 NUMMER 37

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

„Daar de rapporten, door den Raad van Advies uitgebracht aan den Vakgroepleider, van algemeen belang mogen worden geacht voor de Nederlandsche architecten, zullen deze voor zoover mogelijk door een publicatie in het daartoe meest geschikte blad ter algemeene kennis worden gebracht."

RAPPORT AAN DEN LEIDER VAN DE VAKGROEP BOUWKUNST IN HET GILDE VOOR BEELDENDE KUNSTENAARS IN DE NEDERLANDSCHE KULTUURKAMER 1942.

HET VRAAGSTUK VAN DEN ARCHITECT-AMBTENAAR.

Het vraagstuk heeft periodiek de bijzondere belangstelling en vanzelfsprekend veelal als de collega met particuliere praktijk weinig werk heeft.
Het vraagstuk heeft vele aspecten.
Men dient deze wèl te onderscheiden!

De architect - volledig ambtenaar.

Allereerst is daar dan de volledig bevoegde, door de Kultuurkamer erkende, architect, die — om welke redenen ook, die hier nu onbesproken kunnen blijven — de ambtelijke loopbaan heeft gekozen. Men zou hem gelijk kunnen stellen met den architect, die in dienst treedt van een groot concern. Indien de betrekking een zgn. „volledige" is en een volledige bestaansmogelijkheid biedt in overeenstemming met opleiding en capaciteiten, zijn er geen bezwaren.
Reeds uit collegiale overwegingen alleen heeft de architect-ambtenaar zich dan — voor zoover het hem geoorloofd zou zijn — te onthouden van het aannemen van opdrachten van particulieren.
Weliswaar moeten uitzonderingen mogelijk blijven, waarbij men o.a. denke aan de uitvoering van bekroonde prijsvraagobjecten, het bouwen van een eigen woning en dergelijke, maar dit moeten inderdaad uitzonderingen blijven. Ook de statuten van den Bond van Nederlandsche Architecten erkenden die.
Een en ander ware vast te leggen in een verbod en slechts de Leider van de Vakgroep Bouwkunst in het Gilde voor Beeldende Kunstenaars van de Kultuurkamer ware bevoegd daarvan ontheffing te verleenen.
Opmerking: Vanzelfsprekend moet ook ontheffing (op dezelfde wijze) mogelijk zijn voor den ambtenaar-architect bij het hooger- of middelbaar onderwijs. Dat het onderwijs eischt, dat deze collega „in de praktijk" blijft, behoeft wel geen betoog.
Daartegenover heeft de particuliere collega óók rekening te houden met de rechten van zijn ambtelijke collega.
Indien zijn collega nl. de ambtelijke werkkring kiest, mag hij er op rekenen daarin een levensvervulling te kunnen vinden.
In tijden van weinig werk gaat het dus niet aan te trachten door b.v. er op aan te dringen normaal ambtelijk werk, om de liberalistische terminologie te gebruiken, „op de particuliere markt te brengen" den collega-ambtenaar werk, dat hem lief is, te ontnemen. Men vergete daarbij niet, dat het den collega-ambtenaar nu eenmaal uiterst moeilijk gemaakt wordt daarop te reageeren door het ambtelijke leven vaarwel te zeggen. In de eerste plaats heeft hij geen „relaties" en bovendien heeft hij slechts na 15 dienstjaren recht en dan nog slechts op zgn. „uitgesteld" pensioen, zoodat de dienst verlaten een zeer belangrijk financieel offer zou vergen.
Samenvattend: de volledige architect-ambtenaar is een collega als alle andere. Men regele zijn optreden buiten zijn ambt. De particuliere collega van zijn kant respecteere de werkkring van zijn ambtelijke collega. Vooral als het beroep beschermend is, zullen er niet veel moeilijkheden ontstaan.

De architect - gedeeltelijk ambtenaar.

Moeilijkheden kunnen ontstaan, indien de betrekking „onvolledig" is en de architect-halfambtenaar een particuliere praktijk uitoefent. Zou het geval van den collega-halfambtenaar theoretisch nog vergeleken kunnen worden met den particulieren collega, die „altijd" werkt voor een vaste

relatie — in zijn geval een bepaald overheidsorgaan — het onaanvaardbare schuilt meestal hierin, dat door het lage vaste salaris de regelen van de honorariumtabel worden overtreden.
Dat sommige collega's daartoe, d.w.z. tot het aanvaarden van een in vergelijking tot het werk te laag vast salaris, gedwongen worden, is te verklaren uit de slechte maatschappelijke positie waarin de architect zich in ons land tot nu toe geplaatst ziet. Hij accepteert veelal het veel te lage salaris, omdat hem dit een, zij het geringe, vaste bron van inkomsten verzekert. Het openbare lichaam parasiteert daarop, maakt daarvan in zekeren zin misbruik.
Het blijve in de toekomst een openbaar lichaam vrij, evenals iederen particulier, steeds „met een zelfden architect te werken", mits vaststa, dat daarbij het normale honorarium „volgens de tabel" worde betaald.
Ook dit ware vast te leggen in den vorm van een verbod, waarbij het dus den architect verboden is, werkzaamheden te verrichten op een andere basis dan de door den Leider van de Vakgroep vastgestelde, door de landsregeering gesanctioneerde, honorariumtabel, behoudens het geval, dat de architect v o l-ambtenaar is in dienst van een openbaar of particulier lichaam.
De (o n b e v o e g d e) a r c h i t e c t - q u a s i ambtenaar.
Volkomen onaanvaardbaar wordt de toestand echter, indien den gedeeltelijk-ambtenaar bovendien een overheidsfunctie is opgedragen, waarbij hij invloed heeft op door die overheid te verleenen vergunningen of het uitoefenen van controle.
Bedoeld zijn in het bijzonder de gevallen in de vele kleinere gemeenten, waarbij de zgn. „gemeente-architect" of gemeente-opzichter tevens belast is met het bouwtoezicht, enz. . . . tegen een gering vast salaris. Soortgelijke gevallen komen voor bij Waterschappen, enz.
Dit komt zéér veel voor en er zijn gevallen, waarbij het „salaris" (!?) eenige honderden guldens per jaar bedraagt.
Men kan kortweg zeggen, dat den Gemeentebesturen dit mogelijk gemaakt wordt, omdat de zgn. „ambtenaar"(!?) het ambt — vrijwel onafhankelijk van de salarieering — ambieert om de „indirect" daaruit voortvloeiende baten.
Wat toch is het geval? Hij, die overweegt in de betreffende gemeente te bouwen, wordt het al spoedig bekend, en anders wordt daarvoor wel „gezorgd", dat de gemeente-architect tevens een particuliere praktijk uitoefent en dat deze functionaris tevens „adviseert" over het verleenen van de bouwvergunning, de bebouwingsvoorschriften van het uitbreidingsplan, de welstandsbepaling, enz. enz. Hoe „aantrekkelijk" is het voor den betrokkene om den „veiligen en snellen" weg te bewandelen, d.w.z. alle moeilijkheden te omgaan, door den man „die daarover gaat" als architect te kiezen. Er zijn gevallen waarin dergelijke functionarissen vrijwel een monopolistische positie innemen. In vele gevallen moeten de particuliere collega's volledig het veld ruimen. Indien daarbij nog komt, dat dergelijke functionarissen soms alles behalve „bevoegd" zijn te noemen, ja zelfs veelal ook nog aannemer of bouwondernemer zijn, dus het huis „kant en klaar inclusief alle vergunningen(!?) leveren", dan verklaart dit mede de gruwelijke ontluistering, in het bijzonder van het platteland, gedurende de laatste decennia.

Hier is — i n h e t a l g e m e e n b e l a n g — een ingrijpen met straffe hand geoorloofd, neen noodzakelijk.
Er behoeft niet aan getwijfeld te worden, dat hierbij ook de krachtige steun van den Nederlandschen Landstand zal worden verkregen. De hoogere Overheidsorganen zullen hier op k o r t e n t e r m i j n tot „saneering" moeten overgaan.
Men verbiede (zie tevens hiervoor details):

1. Het uitoefenen van het architectenberoep anders dan door bevoegden, erkend door de Kultuurkamer en tegen een salarieering gebaseerd op de door de landsregeering gesanctioneerde honorariumtabel, behoudens in het geval van den volledigen architect-ambtenaar met volledige bevoegdheid.

2. Het combineeren van eenigerlei overheidsfunctie op bouwgebied met het particuliere architectenberoep, in het bijzonder het uitoefenen van het bouwtoezicht, het verleenen van bouwvergunningen, aesthetische en technische controle, enz.
   Opmerking: Men aanvaarde n i e t de oplossing, waarbij een verbod alleen zou gelden voor particulier werk in dezelfde Gemeente uitgevoerd. De praktijk leert, dat „collega's" in belendende gemeenten elkaar dan gaan „aanbevelen".

Kleine gemeenten, in het bijzonder plattelandsgemeenten, kunnen de moeilijkheid oplossen door het bouwtoezicht in combinatie met nabijgelegen plattelandsgemeenten in eigen hand te houden en op te dragen aan een t e c h n i s c h bevoegden „Vol-ambtenaar" op een behoorlijk salaris, zoodat de positie „moreel veilig gesteld" is.
Men blijft báás in eigen huis en de materie behoeft niet „vanuit de stad" geregeld te worden. Iets nieuws is dit niet! Artikel 13 van de woningwet regelt de materie tot in onderdeelen en zegt o.a.:

Art. 13, par. 1. „In iedere Gemeente wordt door één of meer daarvoor aangewezen ambtenaren toezicht gehouden op de naleving . . . . . Die ambtenaren kunnen hun Dienst, hetzij in ééne Gemeente, hetzij in onderscheidene gemeenten uitoefenen."

par. 2. „Door Ons kunnen gemeenten worden aangewezen, die gezamenlijk het toezicht . . . . moeten regelen . . . . keuren gedeputeerde Staten de regelng niet goed, dan wordt zij door dat College vastgesteld."

Art. 14, par. 1. „Indien in een gemeente het toezicht, bedoeld in het eerste lid van art. 13, niet voldoende is, kunnen Gedeputeerde Staten of, indien de gemeenten, die een gezamenlijk toezicht hebben, in meer dan één provincie liggen, Wij, den Inspecteur gehoord, voorzieningen, daaronder begrepen het ontslaan of benoemen van de noodige ambtenaren en het vaststellen van de noodige verordeningen en instructies voorschrijven . . . . "

Toch is een waarschuwing noodig. De Woningwet regelde óók het maken van uitbreidingsplannen. Gemeenten met meer dan 10.000 inwoners waren daartoe verplicht, kleinere gemeenten konden daartoe door de Provinciale Besturen verplicht worden „indien dit noodig geoordeeld werd". Ondanks dat de lintbebouwing en een volkomen ongebreideld bouwen ten platten lande voortwoekerden, achtte men het opleggen van deze verplichtingen slechts sporadisch noodig. Ons landschap toont de resultaten! Wat heeft men uiteindelijk aan dergelijke nuttige wettelijke bepalingen, indien zij niet worden gehanteerd?
Daarom zij men nu en mede in verband met de hervatting van de bouwnijverheid na den oorlog op zijn hoede.
De op de gestes van de gemeentebesturen toeziende hoogere overheidsorganen zullen deze regeling van een goed georganiseerd technisch bouwtoezicht op korten termijn overal moeten invoeren, een regeling, die bovendien reeds in sommige streken voortreffelijke resultaten opleverde.
Hopenlijk zal ook de bestuursbevoegdheid, nu geconcentreerd in handen van de Commissarissen der Provincies, gunstig werken.
„Het architectonische werk" ten platten lande kome daarnaast zoo spoedig mogelijk in handen van den bevoegden particulieren architect, die zich dan een aantrekkelijke praktijk kan vormen. „Peuterwerk" of regelingen in het belang van bepaalde groepen hebben nog nooit goede resultaten opgeleverd. Voorop sta steeds het algemeen belang. Is de bonafide architect bereid „daar achter te gaan staan", dan zal óók hij daar ongetwijfeld de vruchten van plukken.

Ir. C. B. VAN DER TAK.
Ir. H. VAN VREESWIJK.
H. TH. WIJDEVELD.

DRIE PRIJSVRAGEN.
AMSTERDAM-EINDHOVEN-ROTTERDAM.

Toen in 1936 het Gemeentebestuur van Amsterdam een oproep richtte tot de Nederlandsche architecten om van hun „kunnen en kennen te getuigen" en plannen in te zenden voor een raadhuis, bezigde de Burgemeester bij de installatie van de Jury de volgende woorden, om te omschrijven wat het gemeentebestuur van de architecten verwachtte: „Onze stad te (zullen) verrijken met een Raadhuis, dat een grootsche manifestatie moet zijn van hetgeen onze twintigste eeuwsche bouwkunst vermag, een Raadhuis, dat tot in lengte van dagen moge getuigen van het krachtige leven van Nederlands hoofdstad en van haar eerbiedig en rotsvast vertrouwen in de toekomst."
Het Gemeentebestuur van Eindhoven schreef vervolgens in 1938 een prijsvraag uit voor een nieuw Stadhuis en kenschetste daarbij in een „nota betreffende het gebruik van het stadhuis en de organisatie van de verschillende diensten" de gemeentearchitectuur als volgt:
„De voornaamheid van het Stadhuis als bestuurszetel worde vooral juist getypeerd en eene in de goede overlevering wortelende eigentijdsche architectuur vinde toepassing." Bovendien geeft het programma nog de volgende vingerwijzing: „De bebouwing van de omgeving van het stadhuis is van kappen te voorzien."
En als laatste groote openbare prijsvraag schreef in 1941 de Algemeen Gemachtigde voor den Wederopbouw de „Ideeënprijsvraag Wederopbouw Rotterdam" uit. Het programma van deze prijsvraag vangt aan als volgt:
„In het grondplan voor den wederopbouw van Rotterdam komen twee pleinen voor, welke door hun functie, stadsbeeld en wederom te verkrijgen eigen karakter bijzondere aandacht vragen en wel het Hofplein en de Blaak. Ten einde aan de bebouwing en sfeer dezer pleinen een zoo zuiver mogelijk Hollandsch karakter te geven wordt een prijsvraag uitgeschreven . . . ."
Zie hier drie aanhalingen, één uit 1936, één uit 1938 en ten slotte één uit 1941. Tusschen de rede van den burgemeester van Amsterdam en het uitschrijven van de Hofplein-Blaak-prijsvraag zijn nauwelijks 5 jaar verloopen en . . . . . welk een verschil! Wat een totaal andere opvatting spreekt uit deze drie citaten!
Uit het Amsterdamsche citaat blijkt, hoe men hoopte, dat uit de prijsvraag en ontwerp naar voren zou komen, waarmede Amsterdam „tot in lengte van dagen" verrijkt zou worden (wat nogal iets zeggen wil!), een ontwerp, dat zou zijn te beschouwen als een grootsche manifestatie van onze twintigste eeuwsche bouwkunst! Hoe deze architectuur er uit moest zien, daaromtrent uitte men geen bepaalde verlangens. Men wist in die dagen wel dat de Hollandsche architecten zeer uiteenloopende opvattingen hadden en dat hun ontwerpen een bonte verscheidenheid vertoonden. Maar, men was er evenzeer van overtuigd, dat de Nederlandsche bouwkunst toonaangevend was (misschien was de leek hiervan heiliger overtuigd, dan de architect zelf) en de verwachtingen voor den uitslag van deze prijsvraag waren hóóg gespannen!
Wanneer we thans dit citaat nog eens herlezen, glimlachen we. Het klinkt ons nu zoo hol, zoo vol valsche pathos in de ooren. Het doet ons denken aan het vuurwerk der Amsterdamsche School, dat ons in de twintiger jaren meesleepte en verbaasde, terwijl wij thans — tot bezinning gekomen — de voosheid en innerlijke leegte van deze schijnarchitectuur doorschouwen. Hoe kon men zulke verwachtingen koesteren?
Waar de verwachtingen echter zóó hoog gespannen waren, moest het resultaat der prijsvraag wel ontnuchterend werken en zeker heeft de Amsterdamsche Raadhuisprijsvraag er mede den stoot toe gegeven om de Nederlandsche Architecten tot bezinning te brengen.
Hiervan geeft het Eindhovensche prijsvraagprogramma

blijk. Men wenscht in Eindhoven geen „grootsche manifestaties" meer, maar „een in de goede overlevering wortelende eigentijdsche architectuur".
Deze omschrijving is het resultaat van een zich her-bezinnen op de grondslagen, waarop onze bouwkunst behoort te rusten; eenerzijds op de overlevering, anderzijds op de mogelijkheden die de eigen tijd biedt.
Het klinkt klaar en helder, zelfs eenvoudig! Maar bij nadere overweging blijkt in deze omschrijving geen definitie te worden gegeven, doch wederom een probleem te worden gesteld. Het groote probleem, dat wij architecten niet slechts door bespiegelend denken alléén zullen kunnen oplossen, maar waarmede wij allen moeten worstelen met inzet van al onze scheppende kracht. De voorstelling om tot nieuwen stijl te geraken is zwaar en levert teleurstelling na teleurstelling op. Hoeveel gemakkelijker lijkt een architectuur bereikbaar die wortelt in de traditie! Maar dat vroeg het Eindhovensche programma niet. Zeer terecht vroeg men eigentijdsche architectuur en dat beteekent voor de architecten „strijd met de materie".
Hoewel men over het resultaat van de Eindhovensche prijsvraag algemeen veel beter te spreken was dan over het Amsterdamsche resultaat, moet toch worden geconstateerd, dat de deelnemers over 't algemeen veel meer den nadruk op de overlevering in hun ontwerpen hadden gelegd, dan op het eigentijdsche. En dat behoeft ook geen verbazing te wekken, want de voorwaarde, die vervuld moet worden voor wij tot nieuwen stijl kunnen geraken, is nog niet vervuld en zal misschien eerst na een strijd van jaren vervuld kunnen worden. Want eerste voorwaarde voor het ontstaan van stijl is het bestaan van een gebonden volksgemeenschap, die vervuld moet zijn van een gemeenschappelijk ideaal, waarvoor en waardoor die gemeenschap werkt en het uiterste geeft, waarover zij beschikt. Slechts in die komende gebonden volksgemeenschap zal men in staat zijn de mogelijkheden die de eigen tijd dan bieden zal, stijlvol te verwerken, waarbij zeker ook de overlevering een belangrijke rol zal blijven spelen.
Wij zien dus een tegenstelling in beide eerste citaten: In Amsterdam verwachtte men veel zonder dat er eenige grond voor was, men onderkende het probleem klaarblijkelijk nog niet; in Eindhoven had men zich op het probleem bezonnen en dit juist geformuleerd, maar men mocht niet verwachten, dat het daarmede zou worden opgelost.
En thans Rotterdam. Geen verwachtingen, geen probleem, niets van dien aard!
„Teneinde aan de bebouwing en sfeer dezer pleinen een zoo zuiver mogelijk Hollandsch karakter te geven wordt een prijsvraag uitgeschreven....."
Het zal wel de eerste maal zijn dat dit het motief was, waarom een prijsvraag werd uitgeschreven en hoewel er hier thans niet op zal worden ingegaan of het juist was onder deze motiveering de Hofplein-Blaak-prijsvraag uit te schrijven, moge wel worden opgemerkt, dat de motiveering, waaròm hier een beroep op de architectenstand werd gedaan — die hier weer eens gratis een tachtigtal ontwerpen, elk in circa 8 of 9 bladen heeft geleverd, waarbij niet meer dan *f* 9000 aan premies werd uitbetaald, terwijl er voor prijzen en premies *f* 34000 beschikbaar was gesteld! — niet bijzonder klemmend is.
De vraag is gewettigd als gevraagd wordt waarom in Rotterdam zoo nadrukkelijk een Hollandsch karakter voor de beide belangrijkste pleinen der toekomstige stad wordt verlangd. Want — hoe moeilijk het is te omschrijven waarin het eigen Nederlandsche karakter onzer steden bestaat — het is onmiskenbaar een eigen Nederlandsch karakter en in het westen des lands is dit karakter nog localer onmiskenbaar „Hollandsch". Iederen buitenlander, die ons land bezocht treft dit Hollandsche karakter en ook die Nederlanders die langen tijd in den vreemde zijn geweest, plegen bij hun terugkeer in het vaderland met een zekere blijde verrassing dit eigen karakter vast te stellen.
We mogen dus zeker als vaststaand aannemen, dat — wanneer Hofplein en Blaak bebouwd zullen worden zooals ieder ander bouwterrein op den duur bebouwd wordt — ook deze pleinen hierop geen uitzondering zullen maken en een Hollandsch, ja zelfs een zuiver Hollandsch karakter zullen verkrijgen.
Maar dit was ongetwijfeld niet de bedoeling, die bij het uitschrijven van de prijsvraag voorzat. Men wenschte — overigens geheel in den geest van den tijd — met nadruk den klemtoon te leggen op het „zuiver Hollandsche" karakter van onze bouwkunst. Mij mogen hierbij niet vergeten, dat deze prijsvraag werd uitgeschreven in een tijd dat de halve bevolking met één of ander vaderlandsch embleem getooid ging om te demonstreeren tot de „echte" Nederlanders te behooren. Het is eenvoudig de geest van den tijd die hier om den hoek komt kijken. De begrippen „nationaal" en „historie" zijn in de mode gekomen. Wij kunnen dat op alle gebieden van het leven waarnemen. Neem de litteratuur. Hoe orienteerden onze schrijvers zich steeds meer op de historische roman en het geschiedkundige verhaal! Vooral na de Meidagen van 1940 komt deze tendenz steeds meer tot uiting en is daarbij een zuivere afspiegeling van de houding en breede lagen van ons volk, dat zich van het tijdsgebeuren en de toekomst afwendt en vlucht in het verleden! Het is een gemakkelijke levenshouding, maar zij die deze levenshouding aannemen brengen ons volk daarmede geen stap verder!
Op de architecten heeft deze concrete eisch om architectuur te ontwerpen van een zuiver Hollandsch karakter verwarrend gewerkt. Cobouw had in 1940 een enquête onder de architecten gehouden om onder woorden te brengen wat onder het nationale in onze bouwkunst moet worden verstaan. De meest uiteenloopende antwoorden kwamen hierop binnen, zonder dat het mogelijk bleek tot een algemeen aanvaarde conclusie te geraken.
Thans moesten de deelnemers aan deze prijsvraag niet in woorden, doch met het potlood en de teekenpen laten zien, wat zij onder architectuur van een zuiver Hollandsch karakter verstaan, welke opgaaf zeker niet eenvoudiger is. Ook de Jury zag zich genoodzaakt zich met dit probleem in te laten en wijdt hieraan in het jury-rapport enkele pagina's, waarmede de zaak echter ook niet verder komt. Wij raden den lezers in dit verband het artikel over de Rotterdamsche prijsvraag in het Bouwkundig Weekblad van 1 Augustus j.l., waarin dit gedeelte van het jury-rapport is overgenomen, eens te herlezen.
Uit de tentoonstelling in Boymans blijkt, dat vele ontwerpers zich alle moeite hebben gegeven Hollandscher

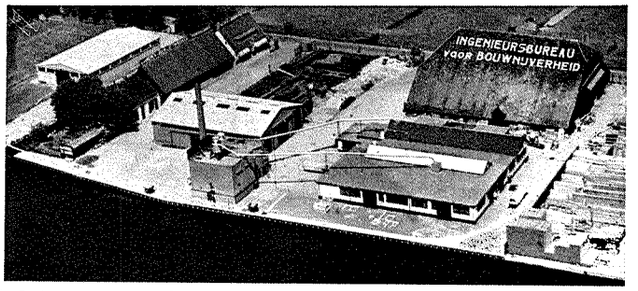

N.V. INGENIEURS-BUREAU VOOR
BOUWNIJVERHEID
KANTOOR, TIMMERFABRIEK EN OPSLAGTERREIN
OEGSTGEEST TELEF. LEIDEN 20341 (2 lijnen)

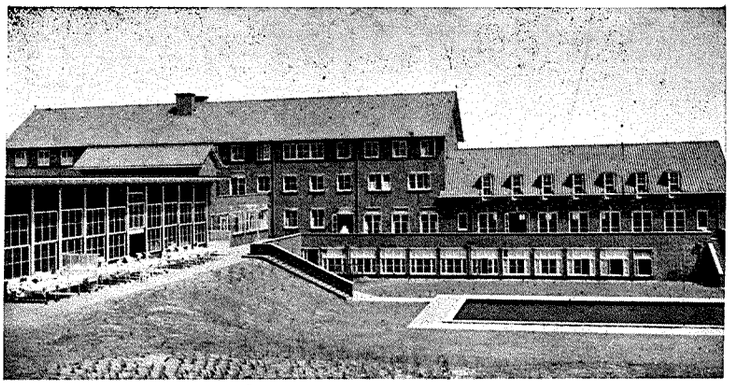

Bouw- en Gew. Beton-Werken
volgens nauwkeurig werkplan in zeer korten tijd

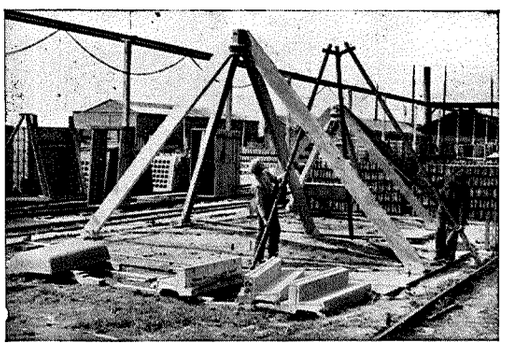

voor moderne betonconstructie

N.V. SCHOKBETON
ZWIJNDRECHT
TELEFOON 4268

SCHOKBETON-
BIMSBETON-
EN KUNSTBETON-PRODUCTEN

Geluiddempende, slijtvaste, duurzame, stofvrije, hygiënische

Asphalt tegel vloeren

voor fabrieken, expeditieruimten, magazijnen, veilingen, scholen enz.

uit voorraad leverbaar, dikten 2, 2^5, en 3 cm bestand tegen zwaar verkeer

grijszwart, grijsgespikkeld en roodbruin

N.V. KEY'S ASPHALTFABRIEK
WITTE HUIS - WIJNHAVEN 3 - ROTTERDAM
FABRIEK TE MAASSLUIS TELEF. 73475

---

voor **BOUW** en **BETON** werken

n.v. aannemingsmij v/h **H&P. VOORMOLEN**

ROTTERDAM

dan Hollandsch te zijn, met als resultaat, dat de historiseerende ontwerpen in de meerderheid zijn. Wij betreuren dit, want als er één stad is waar het eigentijdsche op den voorgrond moet staan, dan is het Rotterdam!

Laten wij architecten toch beseffen, dat wij het probleem, dat in Eindhoven zoo juist gesteld werd, tot een oplossing moeten brengen. Dat wij daarbij niet den nadruk mogen leggen op de „goede overlevering" en daarbij het eigentijdsche mogen vergeten.

Het is zoo verleidelijk, de moeilijkheden die het beton en het staal in aesthetisch opzicht meebrengen te omzeilen, door de mogelijkheden die deze materialen in constructief opzicht ons bieden niet te benutten. De architectuur die thans „mode" is geworden, waarin Scherpenzeel en Wageningen, Middelburg en Rotterdam worden „wederopgebouwd", ze brengt ons geen stap, maar dan ook geen stap nader tot het doel! Architectuur is strijd in onze levensfase, geen berusting. De mode-architectuur voert ons op dood spoor; we moeten terug naar Eindhoven, waar men ons het probleem, juist gesteld, heeft voorgehouden. En wanneer wij Nederlandsche Architecten eerlijk strijden en met de materie waarin wij bouwen worstelen, dan komt dat Hollandsche karakter vanzelf met de overwinning, waarin wij als strijders allen gelooven.

Jh. H. van Heeswijk.

BOERDERIJ „DE NIEUWE LAAR" TE HEES, GEMEENTE NIJMEGEN.

ARCHITECT J. P. CORNELISSEN TE NIJMEGEN.

„Hoe sierlijk is dit Land bezet
„En rijk beplant met vruchtbre boomen!
„De grazige Akkers, mild en vet,
„Vermaken allen die hier komen:
„Zij hebben voortijds menigmaal
„Het oorlog en zijn droeve plagen,
„Des krijgsmans woede, vuur en staal,
„En ander onheil moeten dragen:
„Doch nu leeft hier, naar zijnen lust,
„De Landman in een volle rust.
(van Arkstee)

Deze schoone woorden heeft destijds van Arkstee over het Schependom van Nijmegen laten weerklinken. Het Schependom van Nijmegen, Hees, Neerbosch en Hatert, was eertijds een sieraad voor Nijmegen.

Kasteelen en adellijke woonhuizen hebben in vroegere dagen de aandacht getrokken. Hier woonden de v. Raesfelt's, de Bronkhorsten, de Hackfort's en vele anderen mèt het landvolk van het Schependom, waar de natuur zijn milden zegen schonk . . .

De burchten zijn verdwenen. De vele lusthoven zijn of verdwenen of verminkt. Koopmansgeest heeft hier een schepping vernietigt, die onherstelbaar is. Met datgene wat nog niet ten prooi is gevallen aan de hebzucht der menschen hopen wij de herinnering nog te kunnen vastleggen voor het schoone, opgesloten in dergelijke herinneringen.

Hees is een vruchtbaar centrum van groentekweekerij en boerenbedrijf.

In de omgeving van de Laarhoek, waar men een pittoresk kijkje heeft op het kerkje met toren aan het Dorpsplein, ligt een niet verharde weg, de z.g. Laarzendam, waaraan verspreid een aantal boerenbehuizingen zijn gelegen; oude boerenwoningen a.h.w. vastgegroeid aan bodem en omgeving.

Ten Zuid-Westen van deze Laarzendam is onlangs onder architectuur van den heer J. P. Cornelissen te Nijmegen de boerderij annex kweekerijbedrijf voltooid, „de Nieuwe Laar". De eigenaar heeft zijn vroegere oude behuizing, eveneens gelegen nabij de Laarzendam doch meer Noordelijk van de nieuw geprojecteerde wegen, moeten verlaten in verband met den aanleg van een nieuwe haven. Het verdwijnen van oude behuizingen is altoos iets tragisch vooral wanneer een dergelijk gebouw de omgeving bindt en één is met het land, met de lucht, ja met de bewoners.

Voor het hierbij afgebeelde bedrijf, een gemengd bedrijf waarbij het groentenbedrijf het grootste deel uitmaakt, werd een terrein aangewezen direct ten Zuiden van de nieuw geprojecteerde wegen en wel op een splitsing van twee hoofdwegen. Hierdoor komt in de toekomst het gestichte gebouw rondom aan nieuwe wegen te liggen. Het is jammer, dat daarmede de Laarzendam zal moeten worden opgeofferd en het gebouw met teeltkassen zoo kennelijk „in de rooilijnen" is gedrongen, hetgeen voor een boerderij tegenstrijdig aandoet. Naar werd vernomen was een andere oplossing niet goed mogelijk.

De architect heeft zich volkomen van zijn taak gekweten. Het is een kloek gebouw, in den trant van het Geldersch boerderijtype en geheel aanpassend aan de bestaande landelijke omgeving, waardoor het gebouw niet opvalt als zoodanig, hetgeen als een goede eigenschap kan worden gekenmerkt. Goede verhouding, simpele vormgeving en detailleering alsmede eenvoudige materialen hebben hieraan medegewerkt. Alleen „Vader Tijd" zal het geheel nog moeten afstemmen tot één geheel met den bodem.

Het gebouw is in de moeilijke tijdsomstandigheden van 1941-'42 gebouwd en voltooid, hetgeen echter geen afbreuk heeft gedaan aan de soliditeit en de keuze der materialen.

Uit de plattegronden blijkt, dat alles eenvoudig van opzet is.

In aansluiting met de deel, welke tevens werkruimte is

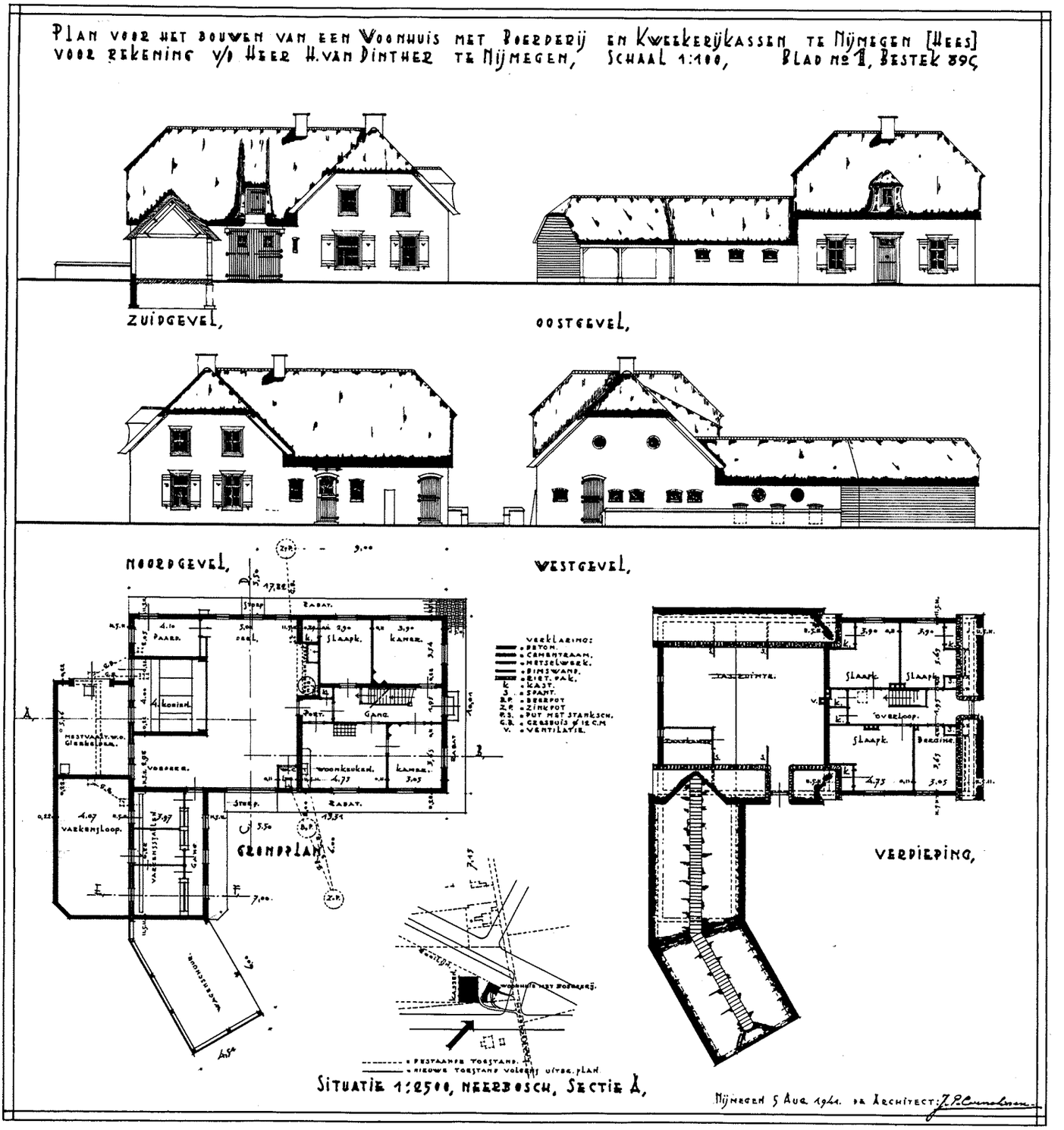

PLATTEGRONDEN EN GEVELS VAN EEN WOONHUIS MET BOERDERIJ TE HEES BIJ NIJMEGEN
SCHAAL 1 À 300 ARCHITECT J. P. CORNELISSEN

voor de groentensorteering, is een nis uitgebouwd waarin de stookruimte voor veevoeder en de koelgelegenheid voor melk is ondergebracht.

De veestalling is met schuifdeuren op den deel afsluitbaar ter voorkoming van tocht. Deze deuren zijn noodzakelijk aangezien de beide tegenover elkaar geprojecteerde ingangen, in verband met het groentenbedrijf, bijna doorloopend geopend zijn.

De varkenshokken zijn uit hygiënische eischen uitgebouwd waarbij in het verlengde de wagenschuur aansluit.

De gevels zijn opgetrokken van grijs-genuanceerde Waalsteenen. Het houtwerk van de wagenschuur geeft hier als een tegenstelling met het metselwerk een landelijk accent. Het dak is met riet gedekt, waarop roode vorsten met witte voegen. Het schilderwerk der kozijnen is grijs-crème, de ramen wit en de blinden brons-groen.

Direct achter het gebouw zijn een viertal teeltkassen gebouwd, hetgeen de practisch gelegen werkruimte bevordert.

v. d. P.

aannemersbedrijf g.b.van hoek

delft
tel. 421 en 422

bouw-, grond- en waterbouwkundige werken
ontwerpen en uitvoeren van

werken in gewapend beton

PADOX
NAAML VEN
WARMOND

HOUTBOUW EN TIMMERWERKEN

VERTEGENW.: AMSTERDAM-DEN HAAG-ROTTERDAM-UTRECHT-CURAÇAO

In elk gebouw
van eenige
beteekenis

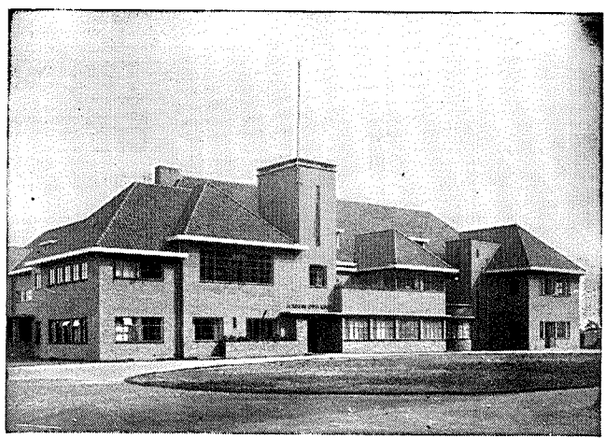

van Straaten's Liften

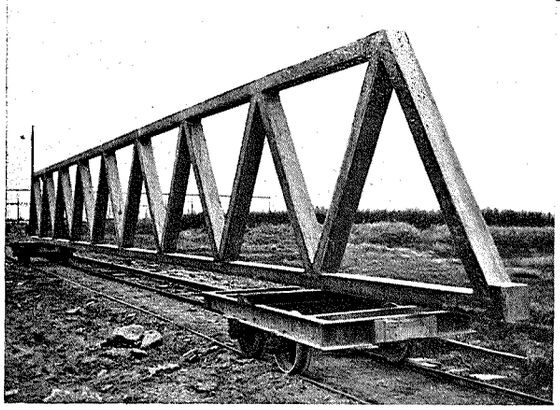

VAKWERKLIGGER LANG 18 M., HOOG 1.80 M.
VOOR BELASTING 1000 KG/M, EIGEN GEW. 225 KG/M.

N.V. SCHOKINDUSTRIE ZWIJNDRECHT

(TELEF. 6138 DORDRECHT)

VERVAARDIGT VOLGENS HET SCHOKPROCÉDÉ
(NEDERL. OCTROOI No. 36029)

HEIPALEN
DAMPLANKEN
DAMPALEN
AFSPANMASTEN
LICHTMASTEN
HOOIBERGROEDEN
KEERWANDEN
OPLANGERS
TROTTOIRBANDEN
KOLOMMEN
GORDINGEN

VAKWERKLIGGERS

FOTO-ARCHIEF ARCHITECT

FOTO-ARCHIEF ARCHITECT

WOONHUIS MET BOERDERIJ TE HEES BIJ NIJMEGEN
ARCHITECT J. P. CORNELISSEN

DE RASTERMETHODE BIJ PERSPECTIVISCH ONTWERPEN

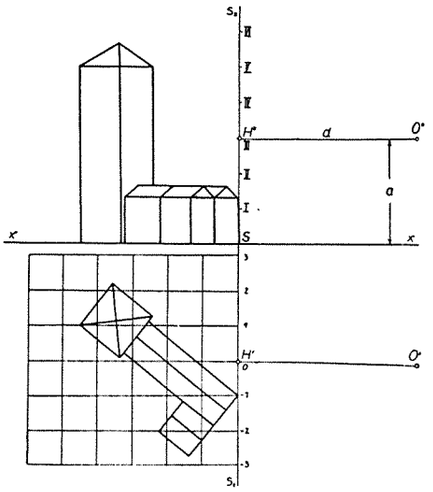

FIG. 1A

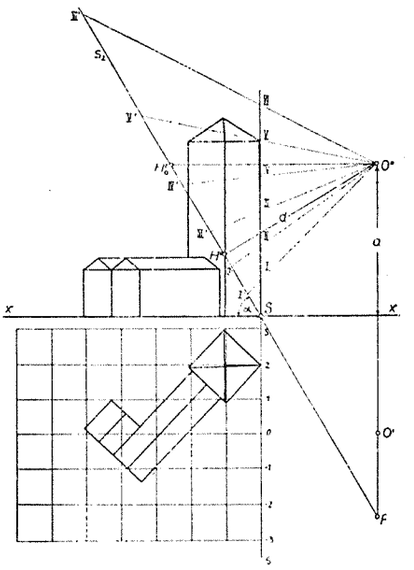

FIG. 2A

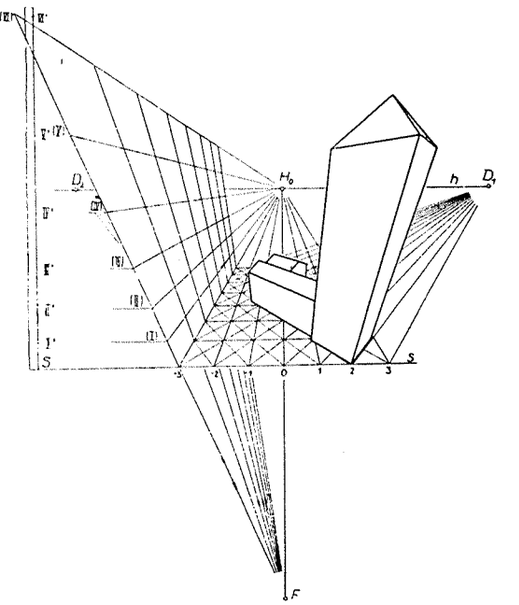

FIG. 2B

„Bij het perspectivisch ontwerpen van architectonische motieven worden hoofdvormen en hoofdafmetingen langs constructieve methoden bepaald om grootte- en dieptewerking weer te geven en daarna worden details en kleinigheden op het oog uit de hand naar de perspectivische wetten toegevoegd. Een zuivere constructie tot de laatste kleinigheden is even tijdroovend als overbodig en juist het inschetsen uit de hand van een het geheel tot leven brengende omraming, zooals boomen en struiken, welke constructief niet te bepalen zijn, geven het karakteristieke onderscheid tusschen een levende, teekenachtige architectuurperspectief en een zuiver wiskundige „figuur", zoo schrijft Dr. Ir. Ulrich Graf in de Deutsche Bauzeitung van 17 Juni 1942.

Het doel van een vlug en in hoofdvormen nauwkeurig bepaald perspectief-ontwerp wordt door de bekende rastermethode bereikt. De perspectiefrasters, welke op het oogenblik niet meer verkrijgbaar zijn, gaven een netwerk van lijnen in perspectivische richtingen, waarvan men handig gebruik kon maken om op transparant snel een perspectief op te zetten. Het is in het algemeen niet verstandig richtingen schuin op het raster te kiezen, zooals hier bij de voorbeelden is geschied. Het wordt dan een tijdroovend getel van vierkantjes. In hoofdzaak komt de methode hierop neer (fig. 1a en 1b): het motief vastgelegd in plattegrond en opstand (of twee gelijkwaardige doorsneden) wordt in een dobbelsteen-netwerk gezet (fig. 1a), terwijl wat de opstand betreft slechts van de hoogteschaal I, II ... VI gebruik wordt gemaakt. Het oog is in plattegrond en opstand door O′ en O″, het verticale tafereel door de lijnen S i - S ii, het oogpunt (door ons meestal met P aangeduid) door H′ - H″ en ten slotte de distantie door O′ - H′ = O″ - H″ = d bepaald.

De perspectief krijgt men op de volgende wijze: parallel met de grondlijn S′ - S loopt de horizon op een afstand a. Op de grondlijn zijn de loodlijnen op het tafereel - 3, - 2, - 1, 0, 1, 2, 3, uitgezet. Deze lijnen hebben hun verdwijnpunt in het oogpunt H. De breedtelijnen van het net loopen ook in het perspectivische beeld evenwijdig aan de grondlijn, en de plaats van deze lijnen kan eenvoudig door middel van de distantiepunten worden gevonden. Voor de verticale verdeeling zorgt de hoogtelijn I - II ... VI. Op dit dobbelsteenraster kan op een eenvoudige wijze elk bouwkundig gegeven in perspectief worden gezet.

Dit systeem is ook bruikbaar bij een hellend tafereel, waardoor een vogelvlucht (beter vliegeniersperspectief) of een „kikkerperspectief" wordt verkregen. Dergelijke perspectieven komen weinig voor en zijn slechts door de ongewone en opvallende beeldwerking voor bepaalde doeleinden nuttig. Afb. 2a - 2b toonen het ontstaan van het netwerk voor een vliegeniersperspectief. Het tafereel helt onder een hoek α; S - S 1 is de tafereeldoorsnede van het grondvlak, in H″o komt de grenslijn, O″ - H″ staat loodrecht op het tafereel, H″ is dus de projectie van het oog op het tafereel, terwijl d de distantie voorstelt (afb. 2a). O″F loopt evenwijdig aan de verticale lijnen, waardoor F het verdwijnpunt wordt. Bij afb. 2b vinden wij de verschillende elementen terug. De afstand tusschen tafereelsdoorsnede en grenslijn, die wij bij afb. 2a kunnen meten (S - H″o) wordt in de constructiefiguur 2b overgebracht. H o is het nieuwe oogpunt en de punten D 1 - D 2 de distantiepunten (H o - D i = O″ - H″o). Daarna worden de punten 0, 1, 2, 3 enz. op de grondlijn S overgebracht en de vierkanten op het grondvlak geconstrueerd. Het verdwijnpunt F van de verticale lijn wordt gevonden door naar beneden op de verticaal door H o de afstand H″o - F van afb. 2a uit te zetten. De hoogteschaal (I) - (II) enz. wordt weer afgeleid van afb. 2a. Daar is in S een loodlijn opgericht en de punten I, II enz. bepaald, welke door middel van de oogstralen op het tafereel zijn overgebracht. In het tafereel meet men de afstanden S I′, S II′ enz. en zet deze in afb. 2b v e r t i c a a l uit. Men trekt nu F - -3

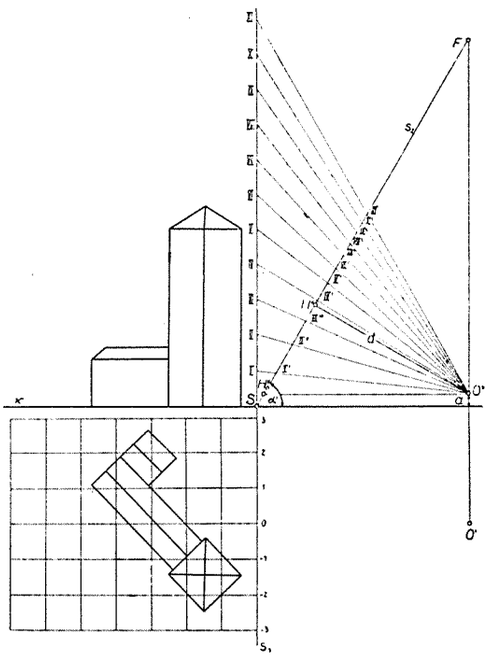

FIG. 3A

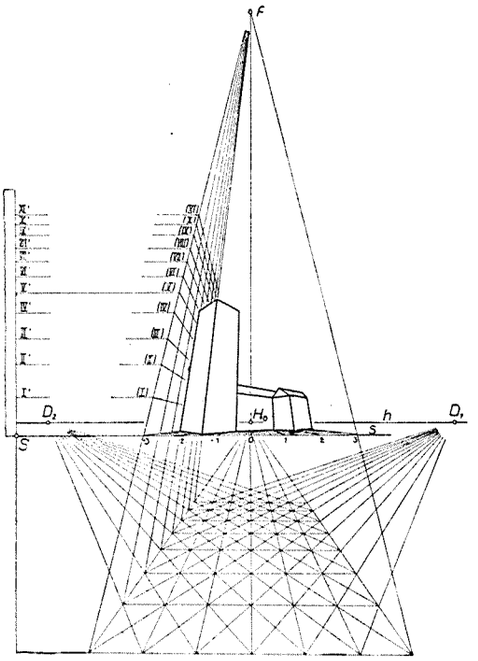

FIG. 3B

en op het verlengde hiervan brengt men horizontaal de gevonden punten over. Het is dan niet moeilijk meer het kwadratenstelsel te voltooien.
De „kikker"perspectief, waarbij het tafereel voorover helt, ontstaat op dezelfde wijze (fig. 3a–3b). Doordat het oog van den beschouwer gedacht wordt zich dicht bij den grond te bevinden, krijgen wij een smalle strook tusschen tafereelsdoorsnede en grenslijn, waardoor de plattegrond van het kwadratenstelsel zich moeilijk laat construeeren. Om dit te ontgaan maken wij gebruik van een verlaagd grondvlak.
In de figuren 1 tot 3 zijn de horizonshoogte, distanties en hellingshoeken van het tafereel wat overdreven aangenomen, om de perspectivische verteekening duidelijk uit te laten komen. Ook voor andere gevallen en hellingen zijn de dobbelsteenrasters gemakkelijk te bepalen, en zonder moeite de hoofdvormen van elke perspectief vast te leggen.

DE WARMWATERVOORZIENING IN WOONHUIZEN. I.

In woonhuizen heeft men voor verschillende doeleinden warm water noodig. Naar het gebruiksdoel kan men deze behoefte als volgt splitsen:
1°. heet water (70 tot 100° C) voor het bereiden van spijzen en dranken en voor het vatenwasschen; dit water heeft men in het algemeen noodig in de keuken;
2°. matig warm water (35 tot 50° C) voor lichaamsreiniging, hetzij ten behoeve van een kuipbad, een douche of vaste waschtafels of ook voor handen wasschen bij de keukengootsteen;
3°. water van verschillende temperatuur voor de wasch; afhankelijk van de woninginrichting gebruikt men dit water in de keuken, in de badkamer of in een afzonderlijke waschruimte.
Welke van deze categorieën de belangrijkste plaats inneemt valt in het algemeen niet te zeggen, het verschilt van geval tot geval naar welstand en gezinssamenstelling. Wel kan men zeggen dat de behoefte onder 1° in alle woonhuizen bestaat, de tweede behoefte neemt toe met den welstand van de bewoners, terwijl de derde behoefte sterk afhangt van de vraag of en in welke mate thuis gewasschen wordt en of het gezin een baby telt.
Voor de verwarming van het water kan men gebruik maken van vaste brandstoffen, vloeibare brandstoffen, gas en electriciteit, in sommige steden zal men het verwarmde water betrekken van den waterstoker.
Wij willen in dit artikel iets zeggen over het gebruik van gas voor deze doeleinden.
Veelal wordt het water nog warm gemaakt in een ketel op een kookbrander. Onze bedoeling is echter, thans meer in het bijzonder de aandacht te richten op de speciale toestellen, die bestaan voor de verwarming van water. Dit

FIGUUR 1. JUNKER EN RUH BADGEYSER EN HANDDOUCHE MET VRIJE UITLOOP

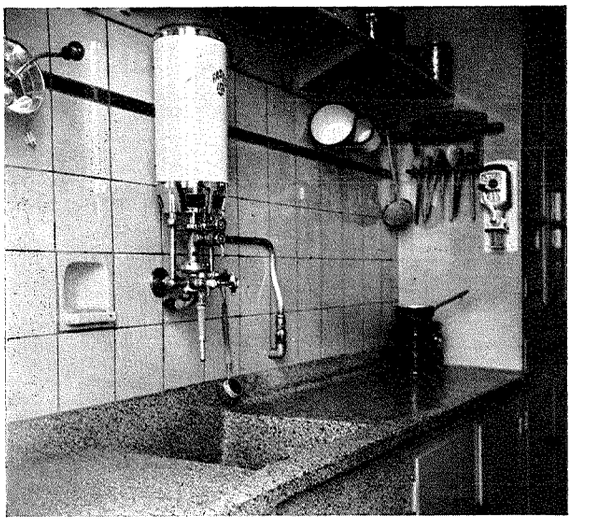

FOTO INDUSTRIELABORATORIUM VAN DE GASSTICHTING

FIGUUR 2. FASTO-TAPKRAANTOESTEL BOVEN DEN GOOTSTEEN

zijn dan in de eerste plaats de zoogenaamde g a s - d o o r s t r o o m t o e s t e l l e n, waarbij een groote gasbrander het water bij de doorstrooming tijdens het tappen verwarmt. Belangrijke kenmerken van dit type warmwatertoestel zijn:

a. het toestel staat op elk oogenblik van dag en nacht gereed om een onbeperkte hoeveelheid warm water te leveren, met een snelheid, die afhangt van het vermogen;

b. de waterverwarming gebeurt hierin met hoog rendement, nl. 70 tot 80%, tegen 50 à 60% bij een waterketel op komfoor;

c. de kranenbatterij wordt meer en meer gebouwd als zg. „vol-automatische", waarbij de tapkraan niet meer is geplaatst vóór het verwarmingselement, maar erna, in de warmwaterstroom.

Dit laatste punt is voor de installatie van groote beteekenis. Terwijl men vroeger genoodzaakt was het toestel op te hangen bij de geprojecteerde tapplaats, heeft men hierin thans meer vrijheid gekregen: men behoeft slechts een warmwaterleiding te leggen van het toestel naar de tapkraan. Deze vrijheid kan gemak bieden in verband met de benoodigde plaatsruimte en in verband met aansluiting aan een schoorsteenkanaal. De nieuwe constructie biedt echter vooral het voordeel, dat men verschillende tapplaatsen achter één toestel kan projecteeren.

Natuurlijk moet men de warmwaterleidingen niet te lang maken. Aan de lengte ervan worden grenzen gesteld door het optredende warmteverlies en door de tijdsvertraging. Het warmteverlies treedt niet alleen op tijdens de doorstrooming van het water, maar ook daarna. Immers, als de kraan gesloten wordt staat de leiding vanaf het toestel met warm water, dat geleidelijk tot kamertemperatuur zal afkoelen. Bij korte tappingen wordt bovendien de tijd, noodig voor het verdringen van het koude water, bij lange leidingen hinderlijk lang.

Men kan deze bezwaren zoo klein mogelijk maken, door leidingen, waardoor telkens gedurende korte tijd getapt wordt, uit te voeren als ongeïsoleerd en vrij van de muur gelegde dunne roodkoperen leidingen. Leidingen voor langdurige tappingen zou men kunnen voorzien van een lichte isolatie. Door verven in aluminiumkleur kan men de uitstraling nog eenigszins beperken.

Uit het bovenstaande zal voorts duidelijk zijn dat bij twee tappunten het toestel bij voorkeur het dichtst nabij dat tappunt moet worden geplaatst, dat het meest gebruikt wordt, ook al zouden de tappingen klein zijn. Bedient men bijvoorbeeld een warmwaterkraan in de keuken en een badkuip met één toestel, dan dient dit bij voorkeur in de keuken te worden geplaatst. Vertraging en warmteverlies zijn namelijk bij enkele groote tappingen, zooals voor het vullen van de badkuip, van veel minder invloed dan bij de tallooze kleine tappingen in de keuken.

Ir. D. TINBERGEN.

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 19 SEPT. 1942 NUMMER 38

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

NAAR EEN EUROPEESCHE ARCHITECTUUR.

Resultante van drie stroomingen.

De architect Fritz Höger heeft in het jaar 1930 in het internationale congres van architecten verklaard: „Dat er thans een domineerende Duitsche bouwkunst bestaat, bewijst, dat er weldra een eensgezinde, groote Duitsche gedachte zal zijn".

De Hongaar Paul Ligeti voegde daaraan toe: „Ik ga verder. Daar er thans een internationale moderne bouwkunst bestaat, die zeer grootsche samenvattende ideeën illustreert, zal het vroeg of laat zeker tot verwezenlijking van de plannen komen, waarvan thans reeds overal sprake is".

Twee profetieën, die aanmerkelijk dichter bij elkaar staan, dan vele uitspraken van conservatieve elementen ten opzichte van de jonge architectuur zouden doen vermoeden. Zij komen voort uit een gemeenschappelijk denken, uit een gemeenschappelijke ervaring. Er was in een vroeger artikel in het B.W.A. terloops sprake van de omstandigheid, dat de Duitsche architectuur, nu zij na een aanvankelijk min of meer geforceerde romantische periode, overgaat tot de oplossing van de groote vraagstukken, tal van elementen van de nieuwe architectuur adopteert. Dit feit behoeft geen aanleiding te geven tot discussies over prioriteit of originaliteit, omdat tot dusver de jonge architectuur heeft gefaald, zoodra het zaak werd, ook psychische doelstellingen tot uitdrukking te brengen. De resultante is nog niet gevonden. Maar de beide, hierboven aangehaalde profetieën zijn grootendeels juist, het streven van de exponenten van beide stroomingen loopt niet slechts in bepaalde mate parallel, maar zij grijpen in elkaar, doordringen elkaar als het ware wederkeerig. Zij doen denken aan Siameesche tweelingen: zij hebben twee aangezichten, maar gemeenschappelijke bloedvaten. Beide stroomingen hebben een belangrijk uitgangspunt gemeen — dat bleek ook op het genoemde congres te Boedapest in 1930 — beide toch zijn doordrongen van de noodzakelijkheid van de stichting van een nieuwe orde in Europa als voorwaarde voor een nieuwe cultuur, een nieuwe architectuur. Ligeti heeft destijds in een schitterende redevoering „Durch die Kunstgeschichte zur neuen Architektur" de aandacht gevraagd voor een tijdperk in de geschiedenis, dat in vele opzichten met het tegenwoordige vergelijkbaar is. Geheel de Middeleeuwen, aldus zijn redeneering, met hun hierarchischen opbouw, met hun strenge ethische wetten, met hun gilden: zijn een groot tijdperk van ordening. De periode sedert de Renaissance daarentegen de periode van toenemende vrijheid. Evenals in de kunst manifesteert zich dit in de algemeene sociale opvatting der menschen. Vrijheidshelden vindt men alleen in den nieuwen tijd, de helden van de middeleeuwen zijn echter: bekeerders, ordestichters. De vergelijking van de drie groote cultuurperioden: Egypte, Hellas en Rome, Westersche cultuur, levert verdere bewijzen. Egypte is het best geordende, strengst georganiseerde staatswezen, Griekenland vertegenwoordigt het schoonste evenwicht van orde en vrijheid en de Westersche cultuur heeft zoo groote mogelijkheid van vrijheid geboden als geen andere cultuur ooit heeft gedaan.

In welke phase zijn wij op dit oogenblik?

Spengler beschouwde de cultuurgolf als de grootste eenheid der cultuurgeschiedenis. Naar zijn meening is een cultuur de grootste cultuurhistorische eenheid, en de culturen zouden elkaar in een anarchisch-toevallige reeks opvolgen, zonder dat er een nog grootere eenheid uit zou voortkomen. Beschouwt men echter de drie bovengenoemde culturen, dan kan men niet ontkennen, dat Egypte met zijn gebrekkige perspectief, met zijn sober schilderachtig begin, een zeer onschilderkunstige cultuur was. Wel kan Egypte's cultuur met zijn grootsche gebouwen, met zijn monumentale plastiek, die steeds ondergeschikt is aan de architectuur: een architectonische cultuur worden genoemd. De Grieksch-Romeinsche cultuur daarentegen kan, in het groot gezien, als plastische cultuur worden beschouwd. Dit doet ook Oswald Spengler. En ook hij is het, die aantoont, dat geheel de Westersche cultuur schilderachtig kan worden genoemd. Derhalve vormen de drie groote culturen tezamen een groote, reusachtige golf, waarvan de opgaande lijn Egypte, de Culminatie Griekenland en de dalende lijn het Westen is. Derhalve staan wij thans op drieërlei wijze bij een eindpunt: aan het einde van de kleine

cultuurgolf van de XIXe eeuw, aan het einde van de cultuurgolf van het Westen en tevens aan het einde van de reusachtige golf, die in den tijd van de pyramiden is begonnen. Maar uit dit alles volgt tevens, op grond van de physische wet van het behoud van de energie, dat dit drievoudig einde tegelijkertijd een drievoudig begin beteekent. De aanloopen van een nieuwe architecuur, die wij thans beleven, zijn dus niet alleen van belang omdat zij, zeer in het algemeen gezegd, een begin zijn, een ontwaken, maar omdat zij het embryonale vermoeden zijn van een reusachtig opnieuw-beginnen, dat overeenkomst vertoont met hetgeen ten tijde van de pyramiden geschiedde. Een bewustzijn, dat wel geschikt is, den tegenwoordigen architect tot groote daden aan te sporen.

Om een programma voor de toekomst te kunnen ontwerpen, moeten wij nog verder teruggaan in het verleden der menschen. Dan zullen wij waarnemen, dat de drieledige groote golf der cultuurgeschiedenis, nl. de groote golf van Egypte tot heden niet de eerste dergelijke golf was, die de menschheid had beleefd. De Egyptische cultuur is niet uit niets ontstaan. Er bestond reeds vroeger menschelijke cultuur, menschelijke kunst. Men behoeft slechts aan de holen van de Dordogne te denken: daar is de kunst te vinden, die er v r o e g e r was. Niet algemeen bekend is het echter dat de daar ontdekte schilderingen van impressionistischen aard zijn, dat de wolven, rendieren, bisams en andere dieren buitengewoon levendig, met min of meer vage omtrekken zijn voorgesteld, werken van den oermensch, die in zeer vele opzichten herinneren aan impressionistische schilderijen van onzen tijd. Maar deze kunstwerken waren niet de eerste. Eenige duizenden jaren vroeger — de cultuurperiode wordt „Aurignac" genoemd — zijn reeds holenschilderingen te vinden, die slechts bestaan uit scherp geteekende contouren, die dus eigenlijk niet geschilderd zijn, maar een meer teekenachtige, een meer plastische opvatting manifesteeren. En ziedaar: uit dezen vroegeren tijd waren ook de beeldhouwwerken afkomstig, die meestal verschrikkelijk dikke vrouwenfiguren voorstellen, zoogenaamde „Venus"-figuren, die tegenwoordig zeker niet zoo zouden worden genoemd. En weer is het volkomen zeker, dat ook deze plastieken niet de eerste kenteekenen van menschelijke cultuur zijn, maar dat die holen reeds veel vroeger door den oermensch bewoond waren geweest. Na geheel deze voorhistorische periode, die dus de eerste cultuurhistorische groote golf beteekende, volgde de tweede groote golf, die de Egyptische, Griekse-Romeinsche en Westersche culturen omvatte.

Hier moet de belangrijke vraag worden gesteld, of een derde groote golf mag worden verwacht.

De sleutel voor de beantwoording van deze vraag ligt in den overgangstijd tusschen de praehistorische en de historische golf. De mensch leert dan het dier temmen tot huisdier en landbouw beoefenen. Twee feiten, die doen inzien, wat in het grootsche rhythme van het wereldgebeuren eigenlijk geschiedt. In den eersten tijd vocht de mensch nog met het dier; hij was slechts een zwak dier onder sterke dieren. Het is de boer, die de drie Middellandsche-Zee-culturen tot een eenheid samenvat. Want de boer ploegde aan den voet der pyramiden niet anders dan ten tijde van den Fransch-Duitschen oorlog. Thans heeft men geleerd, het dier te vervangen door de machine; de tijd van de machine breekt aan en hetgeen de architectuur thans nieuw leven inblaast en haar de kracht verleent tot ontwikkeling en voortgang is: de liefde voor de machine. Dat men haar voor een kunstwerk zou aanwenden scheen tot voor kort onmogelijk. Vele leden van de nieuwe generatie zien de machine als schoon en zien in haar het zinnebeeld van alle cultuur en vooruitgang, die voor ons ligt en zien in een gebouw, dat het machinale in zich heeft opgenomen, de juiste symbolische basis van de toekomstige ontwikkeling.

In dit stadium, in het begin van een kleine golf, een cultuurgolf en een nieuwe groote, verscheidene culturen omvattende golf, is het een bepaalde groep er om begonnen, de kleine golf te regenereeren: dat is de groote groep architecten, die terugzien naar het klassicisme van omstreeks 1830 (Schultze-Naumburg). Anderen weer voelen thans de noodzakelijkheid van nieuwe middeleeuwen en het zijn gebouwen van dezen grooten tijd, die deze kunstenaars het meest inspireeren (Höger en onze landgenoot Kropholler). Weer anderen hebben het gevoel, dat iets van de geweldige organisatie van het Egyptische rijk opnieuw begint te domineeren, zij voelen zich medegesleept door de Egyptische kunst en het is zeer belangwekkend, te zien, hoe deze wegen, die alle door echt architectonische gevoelens worden gedicteerd, tot divergenties leiden. Worringer b.v., vertegenwoordiger van dezelfde richting als Fritz Höger en Kropholler, die geestdriftig zijn voor Gothische gebouwen, betoogt in een van zijn laatste boeken, dat Egypte een land zonder kunstzin is geweest en hij toont de verbluffende overeenstemming aan van de tegenwoordige, sobere, zakelijke gebouwen, met de bouwwijze van de Egyptenaren. Hij leidt daaruit af, dat Egypte in kunstzinnig opzicht waardeloos is. Omgekeerd zijn er echter ook gevaren. Degenen, die thans geestdrift toonen voor de Egyptische bouwwijze, zijn eigenlijk bekoord door de geweldig orde en wetmatigheid, die in deze gebouwen tot uitdrukking komen. En de overeenstemming van hun moderne gebouwen met die van Egypte bewijst niet, dat Egypte onkunstzinnig is geweest, maar veeleer, dat ook deze moderne, sobere bouwwijze: kunst is. Kunst in een levendigere beteekenis dan die, waarvoor Worringer in geestdrift geraakt. Want allen, die aan de Middeleeuwen terugdenken, doen het uit het besef, dat in den tegenwoordigen verscheurden tijd samenwerking van de geestelijke leiders met den eenvoudigen arbeider noodzakelijk is. De middeleeuwsche bouwkunst is het symbool van een dergelijke samenwerking, van het samenzijn van kunst en handwerk. Het beeld derhalve van een maatschappelijke harmonie. Maar een harmonie, die het feit ontkent, dat er tegenwoordig m a c h i n e s bestaan, is niet actueel. Daarom is een kunst, die teruggaat naar het handwerk en het machinale uitschakelt, niet het juiste symbool voor een productieve toekomstige ontwikkeling.

Op deze wijze moet de gemeenschappelijke basis van de tegenwoordige architectonische ontwikkeling worden gevonden en zoo komt men onwillekeurig tot een beschouwing van den verfoeilijken term „zakelijkheid". Men verstaat daar iets gevoelloos, koels, berekends onder en zegt terecht, dat iets, dat gevoelloos is, niets kunstzinnigs kan voortbrengen. Daarmede is dan zoowel de term als zijn inhoud

veroordeeld. Mag men daartegenover niet aanvoeren, dat de menschen thans zeer tot hun schade hebben ondervonden, dat het hun aan zakelijkheid heeft ontbroken? Was het in economie en in politiek niet het grootste euvel van onzen tijd, dat ieder alleen aan zichzelf, aan zijn individueele richting dacht en ook met den besten wil niet bij machte bleek, een hooger standpunt te bereiken, vanwaar hij ook de anderen ziet, met de anderen denkt, waar hij: objectief is? Daaruit volgt, dat een werkelijk objectieve strooming voor de tegenwoordige samenleving groote waarde heeft. Er zijn twee soorten van objectiviteit, twee soorten van zakelijkheid. De eene is koel en berekend: deze heeft zeer weinig te beteekenen. Men kan zich echter ook een zakelijkheid voorstellen, die f a n a t i e k gelooft, dat alleen een standpunt, dat ook met anderen rekening houdt, tot het welzijn kan leiden, die er aan gelooft, dat men zich van zijn al te bekrompen opvattingen moet ontdoen. Er is een objectivisme, dat niet gevoelloos is en koel berekend, maar gedreven wordt door de diepste, warmste, hartstochtelijkste gevoelens. Vele jonge kunstenaars, architecten, ingenieurs enz. zijn bezield door hartstochtelijke i d e e ë n. Wij staan tegenover een in den besten zin van het woord fanatiek-idealistisch materialisme, hoe paradox dit ook moge klinken. In wezen heeft men hier te maken met het zuiverste idealisme. Dit idealisme spreekt feitelijk uit de meest zakelijke gebouwen. Van het standpunt der nuchtere zakelijkheid moeten zij eigenlijk aan critiek worden onderworpen. Men kan zeer vaak aantoonen, dat vele zakelijke overwegingen zijn verwaarloosd, om iets wezenlijks, een kern, een idee tot uiting te brengen, om iets zeer helders, iets zeer zuivers, kristal-achtigs, voort te brengen. Dit klare, scherpe, zuivere is niet materialistisch gedacht, maar in den besten zin ideëel en ideaal. Zulk een ideaal is in dezen tijd noodzakelijker dan ooit — het is de kern van een architectonische strooming, die meer is dan een beweging van een dag, die een cultuurhistorische beteekenis heeft. Misschien is het na het bovenstaande zelfs duidelijk geworden, van welken aard deze cultuurhistorische beteekenis is.

H. BUYS.

HET BESLUIT VAN DEN FÜHRER VAN 15 NOVEMBER 1940 TER VOORBEREIDING VAN DEN DUITSCHEN WONINGBOUW NA DEN OORLOG,

DOOR IR. A. F. BAKHOVEN, OUD-HOOFDINGENIEUR BIJ DEN GEMEENTELIJKEN WONINGDIENST TE AMSTERDAM.

Terwijl het Duitsche Volk is gedwongen tot het voeren van een oorlog, welke van het geheele volk en zijn leiding de grootste opofferingen vraagt en de sterkste krachtsinspanning vereischt, is op 15 November 1940 een Besluit van den Führer van het Duitsche Rijk verschenen, waarvan de beteekenis voor de volkshuisvesting zoo belangrijk is, dat moet worden verwacht, dat de gevolgen van dit Besluit niet binnen de grenzen van het Duitsche Rijk beperkt zullen blijven.

In bovengenoemd Besluit, hetwelk in dit artikel als „Führererlass van 15 Nov. 1940" zal worden aangeduid, wordt als doel van den Duitschen Woningbouw na den oorlog genoemd: het scheppen van de voorwaarden tot een gezond leven voor kinderrijke gezinnen. De verliezen, welke het Duitsche volk door den oorlog heeft geleden en nog lijden zal, moeten zoo snel mogelijk worden aangevuld, omdat de vredestaak, welke het Duitsche volk wacht bij de verwezenlijking van het nationaal-socialistische programma, van dit volk zulk een grooten arbeidsinzet zal vragen, dat een tekort aan arbeidskrachten moet worden gevreesd.

De moraal van de gezinsbeperking als een middel tegen sociale nooden, heeft in Duitschland plaats gemaakt voor een bewust streven naar het verkrijgen van groote gezinnen. Een woningvoorziening, met in hoofdzaak woningen van voldoende ruimte voor een gezin met 4 kinderen, wordt erkend als een belangrijk middel om de geboortetoeneming te bevorderen. In den „Führererlass" wordt dit duidelijk uitgedrukt in de woorden:

„Deshalb musz der neue Deutsche Wohnungsbau in der Zukunft den Voraussetzungen für ein gesundes Leben kinderreicher Familien entsprechen".

Het streven naar het verkrijgen van een gezond en krachtig volk beheerscht den geheelen „Führererlass".

De woningvoorziening wordt gezien als een overheidszorg van de eerste orde en het woningvraagstuk wordt gehaald uit de sfeer van het liberaal-democratische tijdvak, waarbij de „sluitende exploitatiebegrooting", „vraag en aanbod", „schadevergoedingen te betalen bij onteigening in het belang der volkshuisvesting voor gronden, bestemd voor arbeiderswoningbouw" van beslissenden invloed waren, zoowel op het woningtype, als op het bebouwingsplan.

De Führererlass stelt dan ook scherp omschreven minimumeischen aan de te bouwen woningen en bepaalt dat de huren door Rijksmiddelen in een aannemelijke verhouding tot het inkomen moeten worden gebracht.

Zooals hierna zal worden uiteengezet gaan de minimale afmetingen van de te bouwen woningen ver uit boven hetgeen wij in Nederland tot heden gewend waren, zoodat doorvoering dezer eischen ook voor ons land een zeer belangrijke verheffing van het woningpeil zou beteekenen.

Dat deze minimumeischen belangrijk uitgaan boven hetgeen door de politieke leiders in het democratisch-kapitalistische tijdvak als voldoende voor „arbeiderswoningbouw" werd beschouwd, getuigt van het vertrouwen in het prestatievermogen van een tot een ware volksgemeenschap aaneengesmeed volk; een prestatievermogen, waarmede het Duitsche volk gedurende dezen oorlog de geheele wereld met verbazing heeft geslagen.

Door den „Führererlass" van 15 Nov. 1940, betreffende de voorbereiding van den Duitschen woningbouw na den oorlog, wordt een duidelijk standpunt ingenomen ten aanzien van het geheele woningvraagstuk en worden voor alle

belangrijke, met de woningvoorziening samenhangende vraagstukken richtlijnen aangegeven.

Voorop gesteld wordt, dat de vervulling van den eisch, dat de nieuwe Duitsche woningbouw de mogelijkheid moet scheppen voor een gezond leven van kinderrijke gezinnen, Rijkszaak is.

Daarom is een Rijkscommissaris voor den Socialen Woningbouw benoemd, die direct aan den Führer ondergeschikt is en aan wien de bevoegdheid is gegeven, om in overeenstemming met de betrokken hoogste Rijksautoriteiten, alle voor de doorvoering en uitbreiding van den „Führererlass" noodige rechts- en bestuursvoorschriften uit te vaardigen.

Dat tot Rijkscommissaris door den Führer werd benoemd de „Reichsorganisationsleiter" der „Nazional-Sozialistische Deutsche Arbeiterpartei": Dr. Robert Ley, tevens Leider van het Duitsche Arbeidsfront, wijst op de groote beteekenis, welke in het Nationaal-Socialistische Duitschland aan een goede woningvoorziening wordt toegekend.

Een tweede belangrijke organisatorische maatregel is de instelling van de „Gouwwoningcommissarissen". De Gouwleiders van de NSDAP zijn als Gouwwoningcommissarissen aangewezen en als zoodanig verantwoordelijk voor de leiding van voorbereiding en uitvoering van den woningbouw in hun gebied.

Voor de vervulling van deze opdracht bedienen zij zich van de door den Minister van Binnenlandsche Zaken aan te wijzen overheidsdiensten. Zij kunnen allen middellijk of onmiddellijk bij den woningbouw betrokken ambtenaren voorschriften geven binnen het kader van de bestaande wetten en de hun door de hoogere Rijksautoriteiten gegeven bevelen.

Door dezen maatregel wordt de zorg voor de woningvoorziening in Duitschland aan de uitsluitend ambtelijke sfeer onttrokken en in handen gelegd van de nationaal-socialistische beweging, dat is in Duitschland: van het volk zelf. De ambtelijke instanties worden in dienst gesteld van de volksgemeenschap en tronen niet langer als boven het volk staande machten, die werken volgens wettelijk vastgestelde schema's, die het terrein van hun bemoeiingen nauwkeurig beperken.

De politieke beteekenis van deze getroffen organisatorische maatregelen op het gebied van de woningvoorziening zijn in het 14-daagsch tijdschrift „Der Soziale Wohnungsbau in Deutschland", orgaan van den Rijkscommissaris voor den socialen woningbouw, in het nummer van 16 November 1941 in het „Geleitwort" van Dr. Robert Ley ter herdenking van het feit, dat de „Führererlass" juist een jaar geleden verschenen was, aldus geschetst:

„Dinge wie Radio, Volkswagen oder Reichsautobahn mögen den Lebensstandard des Volkes erhöhen, die Wohnung aber rührt an den Bestand des Volkes. Darum hat sie auch der Führer in die Obhut seiner politischen Garanten, in die Obhut seiner Gauleiter gelegt. Wenn er ihnen in seinem Erlass ein uneingeschränktes Weisungsrecht gegeben hat gegenüber allen am Wohnungsbau beteiligten Behörden, so kommt damit auch die Einheit der Aufgabe zum Ausdruck. Den Wohnungsbau zu sezieren in soziale, technische, wirtschaftliche oder verwaltungsmäszige Funktionen, heiszt eine Aufgabe gefährden, die nur in der einheitlichen politischen Führung ihre Erfüllung finden kann."

Uit het bovenstaande blijkt duidelijk welk een groot belang in Duitschland door de nationaal-socialistische leiding aan de oplossing van het woningvraagstuk wordt toegekend en welk een belangrijke functie daarbij aan de NSDAP is toegekend. Men zal reeds hierdoor kunnen spreken van een nationaal-socialistische woningvoorziening.

De „Führererlass van 15.11.1940" geeft een duidelijk antwoord op de vraag hoe deze nationaal-socialistische woningvoorziening zal zijn.

Van overwegend belang zijn, naast het voorschrift tot het jaarlijks opmaken van een woningbouwprogramma, de eischen, waaraan dit programma moet voldoen.

Voor de eerstvolgende vijf jaren nà den oorlog moeten de woningbouwplannen als volgt worden samengesteld:

80% der woningen moet bevatten:
woonkamer-keuken en drie slaapkamers, benevens doucheruimte met afzonderlijke W.C.;
Etagewoningen moeten een balkon hebben;

10% der woningen krijgt één slaapkamer meer en 10% één slaapkamer minder.
Alle woningen moeten een provisiekast en bergkast bevatten.

Betreffende de grootte van woningen en vertrekken wordt onder VII „Planung", sub c, „Grösze der Räume" voorgeschreven, dat de woningen en de vertrekken aan de volgende minimum-eischen moeten voldoen:

3-kamer-woning.

1 woonkamer met keuken	22	mt²
1 slaapkamer voor de ouders	16	„
1 slaapkamer	10	„
1 doucheruimte met afzonderlijke W.C.	5	„
1 portaal	6	„
1 balkon	3	„
	62	mt²

4-kamer-woning.

1 woonkamer met keuken	24	mt²
1 slaapkamer voor de ouders	16	„
2 slaapkamers, elk van 10 mt²	20	„
1 doucheruimte met afzonderlijke W.C.	5	„
1 portaal	6	„
1 balkon	3	„
	74	mt²

5-kamer-woning.

1 woonkamer met keuken	26	mt²
1 slaapkamer voor de ouders	16	„
3 slaapkamers, elk van 10 mt²	30	„
1 doucheruimte met afzonderlijke W.C.	5	„
1 portaal	6	„
1 balkon	3	„
	86	mt²

Dat deze minimum-eischen belangrijk uitgaan boven hetgeen wij in Nederland gewend waren, moge blijken uit een vergelijking met:

1. de voorschriften betreffende afmetingen van vertrekken in de Amsterdamsche Bouwverordening;

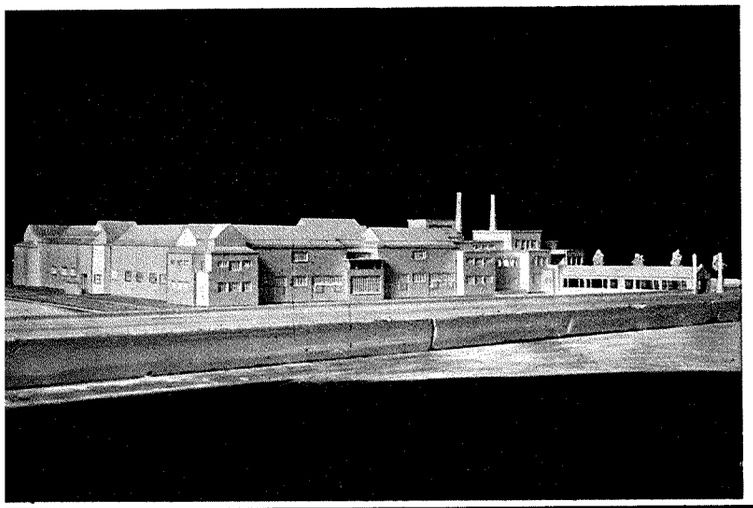

GEMEENTEMUSEUM, DEN HAAG.

N.V. NEDERLANDSCHE AANNEMING MIJ

V.H. FIRMA H. F. BOERSMA 'S-GRAVENHAGE

Burgerlijke Bouwwerken
Gewapend-Betonwerken

IN ELK GEBOUW VAN ENIGE BETEKENIS

LIFTEN

J. C. van STRAATEN's
LIFTEN- EN MACHINEFABRIEK N.V.
'S-GRAVENHAGE

Zóó adverteerden wij 30 jaar geleden!

Zonneschijn of regen
VELUVINE *kan er tegen!*

N.V. MIJ. „DE VELUWE" VELUVINE VERFFABRIEK.

VETAFSCHEIDING

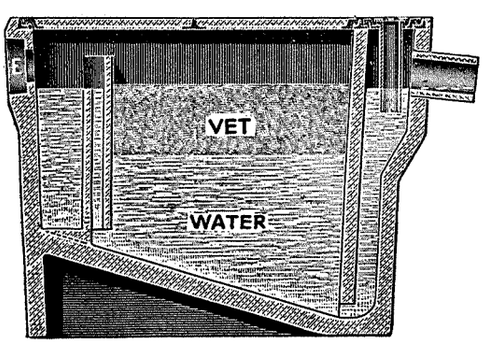

door **beton-vetvangers**

„WAL"

volgens DIN 4040/4041

Prospectus wordt op aanvrage toegezonden.

HANDELSVEREENIGING „BUDERUS"
'S-GRAVENHAGE

BUDERUS 17 31

2. de eischen, gesteld in het Rapport van de Commissie voor de goedkoope woning, ingesteld door de Besturen van den Nationalen Woningraad, Algemeenen Bond van Woningbouwvereenigingen en van het Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw;

3. vergelijking van het kleinste der op grond van den „Führererlass" ontworpen woningtypen (de zgn. Erprobungstypen voor de 4-kamer-woning) met het type woning, hetwelk in Amsterdam door de particuliere bouwers op groote schaal na den Wereldoorlog van 1914 tot 1918, met geldelijken steun van het Rijk werd gebouwd en dat ook bij de nieuwste stadsuitbreidingen in Amsterdam-West, bekend als Landlust en Bosch en Lommer, werd uitgevoerd (met een gevelbreedte van 6.10 mt).

ad 1. De Amsterdamsche Bouwverordening schrijft in art. 87 onder b, voor: een woonkamer met een vloeroppervlak van ten minste 16 mt², terwijl het minimum-vloeroppervlak voor de keuken bepaald wordt door art. 88, hetwelk voorschrijft, dat een vertrek in een woning geen kleiner oppervlak mag hebben dan 4 mt².
Men krijgt dus volgens de Amsterdamsche Bouwverordening voor woonkamer + keuken 16 + 4 = 20 mt². De Führererlass schrijft voor:

22 mt² voor een 3-kamer-woning.
24 „ „ „ 4-kamer-woning.
26 „ „ „ 5-kamer-woning.

Daar 80% der na den oorlog te bouwen woningen krachtens art. VII, sub B van den Führererlass 4-kamer-woningen zullen moeten zijn, komt dit voor 80% der woningen neer op een vloeroppervlakte van woonkamer + keuken van 24 mt², dus 4 mt² meer dan te Amsterdam wordt voorgeschreven.
Betreffende de slaapkamers bepaalt art. 87 van de Amsterdamsche Bouwverordening onder C, dat een woning behalve het onder B genoemde vertrek van 16 mt² (de woonkamer) moet bevatten: bovendien één vertrek met een vloeroppervlak van tenminste 10 mt², of twee vertrekken met een gezamenlijke vloeroppervlakte van tenminste 14 mt², of drie vertrekken, waarvan één vertrek een vloeroppervlak heeft van tenminste 7 mt².
De gezamenlijke slaapkameroppervlakte van de 3-kamerwoning (woonkamer + 2 slaapkamers) zal in Duitschland worden tenminste 16 + 10 = 26 mt², in Amsterdam tenminste 14 mt².
De gezamenlijke slaapkameroppervlakte van de 4-kamerwoning (woonkamer + 3 slaapkamers) zal in Duitschland worden tenminste 16 + 2 maal 10 = 36 mt², in Amsterdam 7 + 2 maal 4 = 15 mt².

ad 2. In het op 5 Mei 1936 uitgebrachte „rapport van de Commissie voor de goedkoope woning", ingesteld door de Besturen van den Nationalen Woningraad, Algemeenen Bond van Bouwvereenigingen en het Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw, worden in Hoofdstuk I de eischen vermeld, waaraan de arbeiderswoning naar de meening dezer Commissie moet voldoen. Het is belangwekkend van deze eischen kennis te nemen, omdat zoowel de Nationale Woningraad als het Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting zeer veel voor de verbetering der Volkshuisvesting in Nederland hebben gedaan en talrijke Nederlandsche deskundigen op het terrein der volkshuisvesting in hun rijen hebben vereenigd.
In bedoeld rapport wordt op blz. 10 voor de woning met 2 slaapkamers voor de woonkamer 16 mt² als minimum gesteld, waarop volgt: „Het is wenschelijk in woningen met meer dan twee slaapkamers tot 18 mt² te gaan en in woningen voor zeer groote gezinnen tot 20 mt²." Voor de keuken wordt een minimum-oppervlakte van 4 mt² noodzakelijk geacht.
De gezamenlijke vloeroppervlakte van woonkamer en keuken wordt dus voor de 3-kamer-woning tenminste 16 + 4 = 20 mt², voor de 4-kamer-woning tenminste 18 + 4 = 22 mt², voor de 5-kamer-woning 20 + 4 = 24 mt².
Volgens den Führererlass bedragen deze oppervlakten tenminste: 22, 24 en 26 mt², dus 2 mt² meer.
Betreffende de slaapkamers lezen we in het rapport op blz. 10 onder C:
„In de oudersslaapkamer moeten kunnen worden geplaatst twee bedden naast elkaar („lits-jumeaux"). Mede in verband met de mogelijkheid om een wieg of kinderbedje tijdelijk te kunnen plaatsen, wordt de oppervlakte b.v. 10 mt²."
Volgens den Führererlass moet de slaapkamer voor de ouders tenminste 16 mt² oppervlakte hebben.
Het rapport vermeldt verder: „De overige slaapkamers zijn te onderscheiden in kamers met één bed en met twee of meer bedden. De minimum-oppervlakte van een slaapkamer met één bed is te stellen op 4 mt², voor twee bedden op 7 mt²."
De Führererlass schrijft voor alle kinderslaapkamers voor een minimum-oppervlakte van 10 mt², dus aanmerkelijk meer slaapkameroppervlakte dan de Commissie voldoende acht.
De commissie acht op blz. 11 van het rapport het privaat voldoende bruikbaar als het 0,80 mt² vloeroppervlak verkrijgt.
Betreffende de Doucheruimte lezen we op blz. 11 onder E:
„Deze behoeft, om bruikbaar te zijn, een oppervlak van minstens 0,90 mt², mits zij in directe verbinding staat met een slaapkamer of een afzonderlijke kleedruimte. De Commissie zou niet in alle steden het maken van een douche reeds nu (in 1936) als minimum eisch willen beschouwen. In steden evenwel, waar de waterbeschaving verder is doorgedrongen, met name in Amsterdam, acht zij een douche reeds thans een noodzakelijk element van de woning."
Op blz. 12 staat onder „Combinatie van ruimten": „Het onderbrengen van privaat en douche in één ruimte kan voordeelen bieden. Deze ruimte moet dan tenminste 1,70 mt² oppervlak hebben."
In den Führererlass wordt voor de doucheruimte met afzonderlijke W.C. voorgeschreven een gezamenlijk oppervlak van 5 mt² en wel voor iedere woning.
Uit de hier gegeven cijfers blijkt duidelijk in welk een mate de eischen, gesteld in den Führererlass uitgaan boven die, vermeld in het Rapport van de Commissie voor de goedkoope woning, ingesteld door de Besturen van den Natio-

nalen Woningraad, Algemeenen Bond van Woningbouwvereenigingen en het Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw.

ad. 3. Interessant is een vergelijking tusschen de op grond van den Führererlass ontworpen woningtypen (de zgn. „Erprobungstypen") en het type woning, hetwelk in Amsterdam door de particuliere bouwers op groote schaal na den Wereldoorlog van 1914-1918 met geldelijken steun van het Rijk werd gebouwd (zgn. Rijkspremiebouw), welk type ook bij de nieuwste stadsuitbreidingen in Amsterdam-West, bekend als „Landlust" en „Bosch en Lommer" algemeen werd toegepast. (Zie voor deze vergelijking bijgaand staatje en de fig. I, II, III).

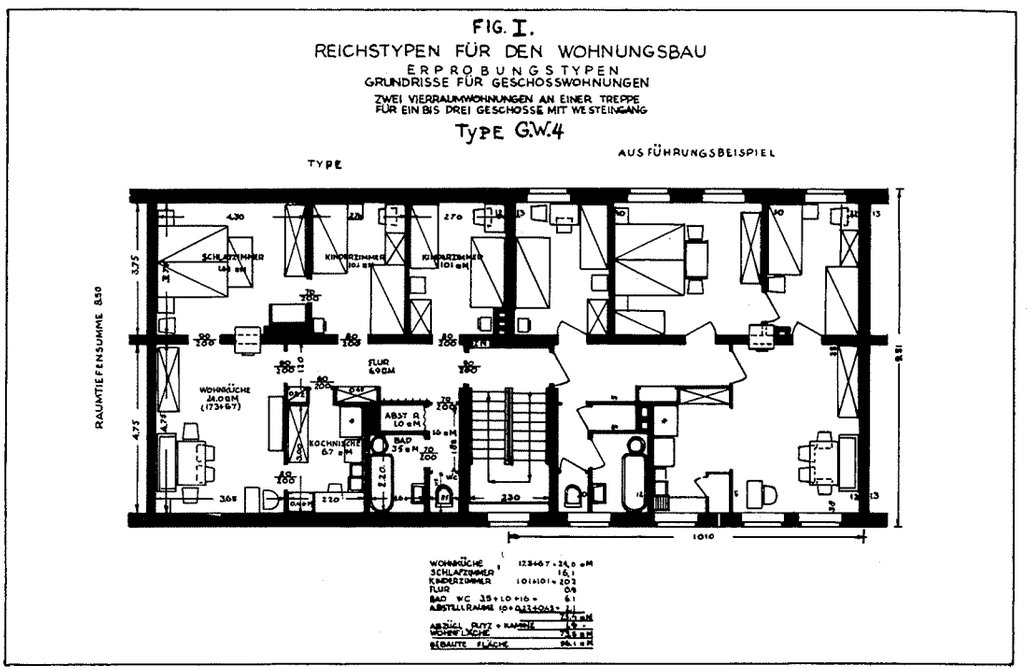

FIG. 1

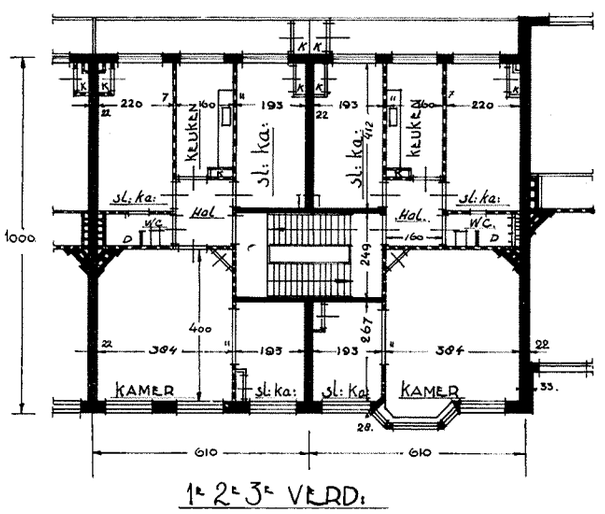

FIG. 2

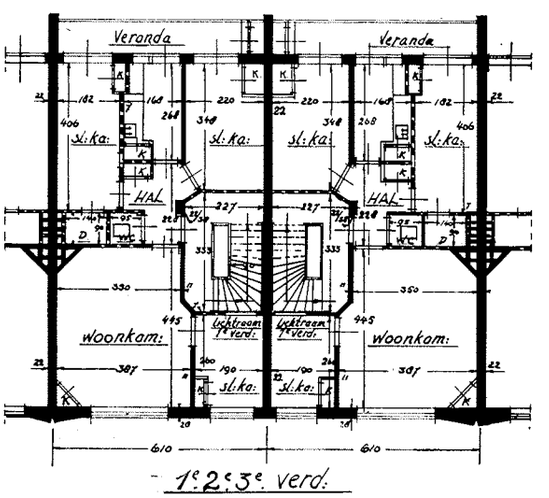

FIG. 3

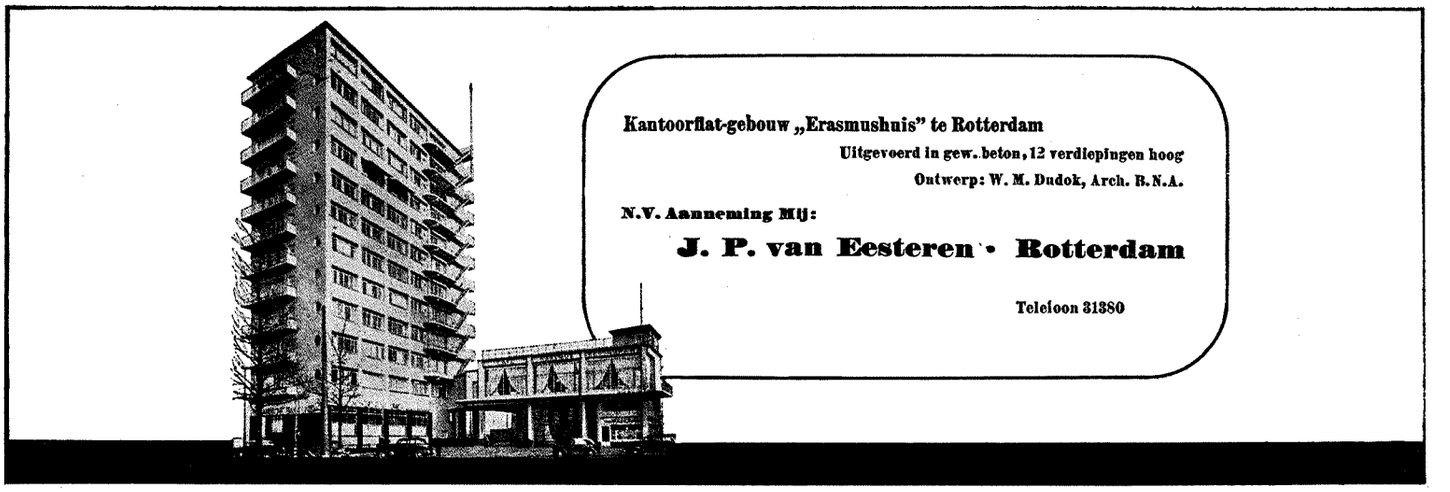

Kantoorflat-gebouw „Erasmushuis" te Rotterdam
Uitgevoerd in gew. beton, 12 verdiepingen hoog
Ontwerp: W. M. Dudok, Arch. B.N.A.

N.V. Aannemingmij:
J. P. van Eesteren • Rotterdam

Telefoon 31380

N.V. NEDERLANDSCHE HUISTELEFOON MIJ. 's-GRAVENHAGE

Bijkantoren over het geheele land

Telefoon-,
Electr. Klokken-,
Lichtsignaal-,
Contrôle-,
Beveiligings-,
Buispost-
installaties e.d.

Technische Adviezen en kosten-opgaven zonder eenige verplichting

VETTEWINKEL

Klassieke en moderne lakken en vernissen

AMSTERDAM

n.v. aannemersbedrijf v.h.:

boele & van eesteren

tel. 554932 * den haag

b en van e

beton-bouw en waterbouwkundige werken

Reichstypen für den Wohnungsbau.
Erprobungstypen.
Type G.W. 4 (4-kamer-woning). Zie fig. I
Gevelbreedte 10,10 m; bouwdiepte 9,51 m

Woonkamer 17,3 mt²		
Keuken 6,7 „		
		24 mt²
Oudersslaapk.	16,1	
Kinderslaapk.	10,1	
Kinderslaapk.	10,1	
		36.3 „
Gang (portaal)		6,9 „
Bad + W.C.		6,1 „
Kasten		2.1 „
		75,4 mt²
Af voor pleister en schoorsteen		1,9 „
		73,5 mt²

Bebouwde oppervlakte = 96,1 mt²

Woningtypen Elckerlijckstraat,
Bosch en Lommer te Amsterdam-West.
Type D (4-kamer-woning).
Gevelbreedte 6,15 m; bouwdiepte 10,75 m.

Woonkamer 16 mt²		
Keuken 5 „		
		21 mt²
Oudersslaapk.	12	
Kinderslaapk.	7,1	
Kinderslaapk.	5.8	
		24,9 „
Gang (portaal)		4 „
Bad + W.C.		1,7 „
Kasten		2,1 „
		53,7 mt²
Veranda		5,4 „
Met veranda		59,1 mt²

Bebouwde oppervlakte 69,86
Veranda 5,4
Met veranda 75,26 mt²

Bouw N.V. Landlust Haarlemmerweg
4-kamerwoning. Zie fig. II
Gevelbreedte 6,10 m; bouwdiepte 10 m

Woonkamer 16 mt²		
Keuken 5 „		
		21 mt²
Oudersslaapk.	9,2	
Kinderslaapk.	8,-	
Kinderslaapk.	5,1	
		22,3 „
Portaal		3 „
Bad + W.C.		1,8 „
		48,1 mt²
Veranda		6,1 „
Met veranda		54,2 mt²

Bebouwde oppervlakte 61,—
Veranda 6,1
Bebouwde oppervlakte 67,1 mt²
m/veranda

„Vereeniging Bouw Mij. ter verkrijging van eigen Woningen".
Haarlemmerweg, Doggersbankstraat en Gibraltarstraat.
4-kamerwoning. Zie fig. III.
Gevelbreedte 6,10 m; bouwdiepte 10,05 m.

Woonkamer 16 mt²		
Keuken 4,5 „		
		20,5 mt²
Oudersslaapk.	7,7	
Kinderslaapk.	7,4	
Kinderslaapk.	5,-	
		20,1 „
Portaal		3,6 „
Bad + W.C.		2,1 „
		46,3 mt²
Veranda		6,1 „
Met veranda		52,4 mt²

Bebouwde oppervlakte 61,3
Veranda 6,1
Bebouwde oppervlakte 67,4 mt²
m/veranda

Het woningtype, dat in de nieuwe groote stadsuitbreidingen van Amsterdam algemeen werd toegepast, heeft een nuttige woonruimte van 46 à 54 mt² oppervlakte. Rekent men de veranda bij de nuttige woonruimte, dan komt men tot 54 à 59 mt².
Het hierbij gaande „Erprobungstype" volgens den Führererlass heeft een nuttige woonruimte van 73,5 mt² (fig. I), zonder balkon of veranda.
De bebouwde oppervlakte (inclusief trappenhuis) bedraagt in Amsterdam-West van 61 tot 70 mt², zonder veranda; met veranda van 67 tot 75 mt². (Zie fig. II en III).
Het bijgaande Erprobungstype (fig. I) heeft een bebouwde oppervlakte van 96 mt² (inclusief trappenhuis).
In „Der Soziale Wohnungsbau in Deutschland, Offizielles Organ des Reichskommissars für den Sozialen Wohnungsbau — Reichsorganisations-leiter Dr. Robert Ley" — worden in het nummer van 16 November 1941 (Heft 22) nog een 3-tal andere typen voor 4-kamer-verdiepingwoningen

weergegeven, welke een bebouwde oppervlakte hebben van 101, 100,3 en 101,7 mt².
Uit het voorgaande blijkt duidelijk, dat de woningen volgens den Führererlass belangrijk grooter zijn, dan wij, vooral de laatste 25 jaren, in Nederland gewend waren.
Doch niet alleen de grootte, ook de indeeling en bruikbaarheid van de woningtypen, welke in Duitschland krachtens den Führererlass zullen worden vastgesteld, staan verre boven wat in Nederland (en speciaal in het zgn. Mekka der Volkshuisvesting: Amsterdam) tot heden voldoende voor de arbeiders werd geacht, hetgeen uit de volgende punten van vergelijking tusschen de in fig. I en in de fig. II en III weergegeven typen kan worden geconcludeerd:

1. de smalle gevelbreedte en groote bouwdiepte maken lichttoetreding en de mogelijkheid van directe zonbestraling veel ongunstiger dan bij woningen met grooter gevelbreedte en geringer bouwdiepte. De gevelbreedte van het algemeen toegepaste eigenbouwerstype bedraagt 6,10 à 6,15 mt bij een bouwdiepte van 11 à 12 mt (incl. veranda). De 4 Erprobungstypen voor 4-kamerwoningen, bovenbedoeld, hebben gevelbreedten van 10,10, 11,60, 11,45 en 11,30 mt bij bouwdiepten van 9,51, 8,76, 8.76 en 9,00 mt en zijn dus wat de mogelijkheid van lichttoetreding, directe zonbestraling en ventilatie betreft verre in het voordeel.

2. de smalle gevelbreedte geeft aanleiding tot smalle, lange vertrekken: de zgn. pijpenladen.
   Zoo bevat het bouwplan van de N.V. Landlust — Haarlemmerweg — slaapkamers met een breedte van 2,20 en 1,93 mt bij een diepte van 4,12 mt. (Zie fig. II).
   Het bouwplan van de Vereeniging Bouw Maatschappij ter verkrijging van eigen woningen heeft een slaapkamer breed 2,20 mt bij een diepte van 3,48 mt en een slaapkamer, breed 1,82 mt bij een diepte van 4,06 mt. (Zie fig. III).
   De „Erprobungstypen" hebben slaapkamers met een breedte van 2,70 mt bij een diepte van 3,75 mt. Deze kamers bieden gelegenheid om bij plaatsing van 2 ledikanten en een kast nog een tafeltje met stoel te plaatsen, waar een schoolgaand kind zijn huiswerk kan maken, of voor liefhebberijen zich kan terugtrekken uit het gezin en de noodige rust kan vinden, waaraan het zooveel kinderen in te kleine woningen ontbreekt.

3. Aan de ligging van het trappenhuis midden in het perceel zijn veel ernstige bezwaren verbonden:

   a. allereerst geeft deze centrale ligging de mogelijkheid om tusschen trappenhuis en voorgevel een zgn. 3e slaapkamer te maken, welke van zeer geringe afmetingen is. In de hier besproken bouwplannen heeft deze kamer de volgende afmetingen: 2,22 bij 2,60, 1,90 bij 2,60, 2,20 bij 2,60 mt. (Zie fig. II en III). Deze zgn. 3e slaapkamer is alleen toegankelijk van de woonkamer uit en al zeer ongeschikt om een kind te laten slapen, wegens storing door de geluiden van woonkamer en trappenhuis.

   b. de zgn. binnentrap brengt met zich mede groote gehoorigheid. Deze wordt nog verhoogd doordat de wanden van het trappenhuis meestal uit 6 cm dikke platenwanden bestaan; hoogstens uit 11 cm dikke zgn. halfsteensmuren. De bewoners, die het eerst naar bed gaan en ook de kinderen worden dan ook geregeld in hun nachtrust gestoord door buren, die later thuiskomen, door het kraken van de trappen, het gestommel in het trappenhuis en luidruchtig spreken in het trappenhuis.

   c. de binnentrap heeft meestal 1 of 2 kwartslagen. (Een gunstige uitzondering vormt de bijzondere oplossing van de Bouw N.V. Landlust — Haarlemmerweg — waar 2 rechte steektrappen van 2 verschillende perceelen elkaar kruisen). De trap met kwartslagen is veel moeilijker begaanbaar dan de rechte steektrap, speciaal voor kinderen en ouden van dagen, om van de moeilijkheden met fietsen en kinderwagens, autopeds, waschmanden enz. niet te spreken.

   d. het trappenhuis midden in het perceel geeft aanleiding tot onvoldoende ventilatie of tot tocht, daar de ventilatie moet geschieden van beneden naar boven, van voordeur tot rooster in de luchtkap of in het platte dak. Men ruikt dan ook vaak in het trappenhuis wat elk gezin eet, terwijl 's zomers dikwijls een benauwde atmosfeer in zulk een trappenhuis moet worden geconstateerd. Bij het openen van de woningdeur ontstaat meestal groote tocht, gepaard gaande met dichtslaan van deuren, vooral in ons winderig klimaat.

   e. de verlichting van het binnen-trappenhuis door bovenlicht en raam boven of in buitendeur is meestal bij den ingang van de 2de verdieping onvoldoende.

   f. de binnentrap verhoogt het brandgevaar, daar het trappenhuis bij brand werkt als een schoorsteen en de brand zich gemakkelijk van beneden naar boven voortplant.

   g. het binnen-trappenhuis met bovenlicht vergroot het luchtgevaar, daar het horizontale bovenlicht in het dak, de zgn. lichtkap, het trappenhuis zeer trefbaar maakt voor brandbommen en door weerspiegeling van licht, van vliegtuigen uit makkelijk zichtbaar is, terwijl voorts de verduistering van deze lichtkappen groote moeilijkheden geeft. Bij schrijven van 14.6. 1941 van den Reichsarbeitsminister van het Duitsche Rijk wordt op grond van par. 1 der 2de Uitvoeringsverordening op de Luchtbeschermingswet van 26.6. 1935 bij bovenlichten van industriegebouwen het gebruik van verticale ramen voorgeschreven.

Bij alle „Erprobungstypen" op grond van den Führererlass is een trappenhuis ontworpen, dat over de volle breedte (2,30 à 2,50 mt) aan een buitenmuur grenst.
De trappen zijn alle rechte steektrappen, op iedere verdieping onderbroken door een bordes. (Zie fig. I).

(Wordt vervolgd).

TECHNISCHE SCHOOL TE ODENSEE.

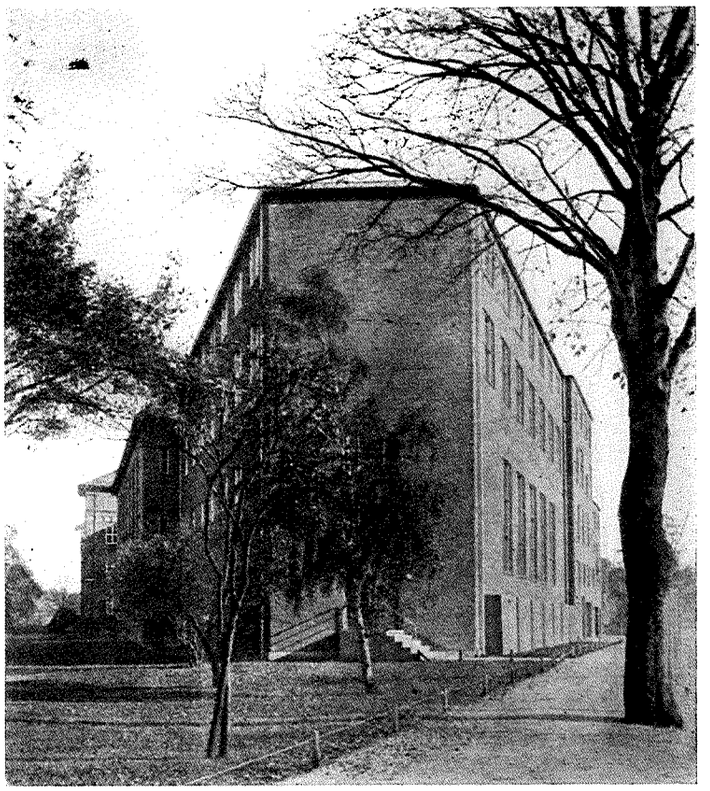

UITBREIDING TECHNISCHE SCHOOL TE ODENSEE
ARCH. JOHS. E. MIKKELSEN KJAER

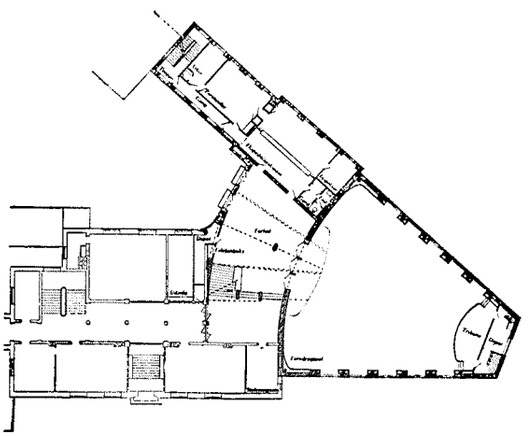

PLAN HOOFDVERDIEPING
SCHAAL 1 A 1000

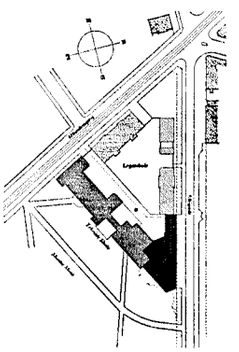

SITUATIE SCHAAL 1 À 6000
(UIT ARKITEKTEN)

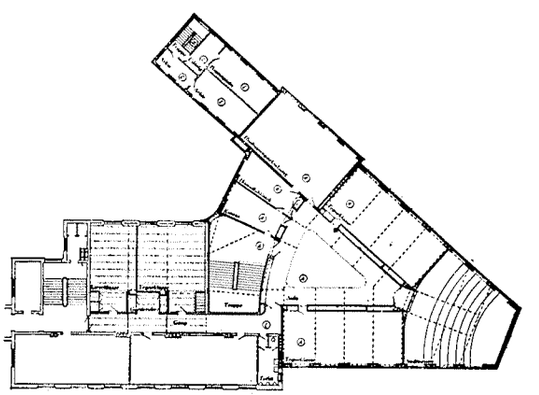

PLAN 2E VERDIEPING
SCHAAL 1 À 1000

Het 2e nummer van dit jaar van het maandblad „Arkitekten" is gewijd aan eenige scholen in provinciesteden. In het bijzonder vestigen we hier de aandacht op een artikel over een technische school te Odensee.

De technische school te Odensee heeft een vrije en mooie ligging in den Munke-Mose aanleg nabij de Odenseesche beek. Het oudste deel van de school is gebouwd in 1899 naar de teekeningen van architect N. Jacobsen. Na een kleinere uitbreiding in 1915-1916, werd in 1922 eveneens naar de teekeningen van N. Jacobsen, een nieuw schoolgebouw aan de zijde van het oude opgetrokken en daarmede verbonden door een smal verbindingsgebouw. Beide gebouwen zijn streng symmetrisch, maar gelijken overigens niet op elkaar.

De nu voltooide uitbreiding, welke de netto étage-oppervlakte van de school vergroot met ca. 2000 m², sluit zich onmiddellijk aan bij het gebouw van 1922, maar is ca. 2,50 m teruggezet bij diens gevelvlak. Er is niet geprobeerd architectonische details van een der twee oude gebouwen in het nieuwe over te brengen.

Het bouwen werd begonnen op 8 Mei 1939, en het nieuwe huis werd in gebruik genomen op 1 September 1940. 78 werkdagen gingen verloren tengevolge van de vorst in den winter 1939-1940.

In den kelder is het scheikundig laboratorium ingericht, een laboratorium voor laschtechniek met 8 lokalen met 2 smidshaarden, een glasblazerij en een materiaalbeproevingslaboratorium, welke nu is uitgerust met een 50 tons Amsler-Universal proefmachine.

Op de parterre vindt men de nieuwe hoofdingang van de

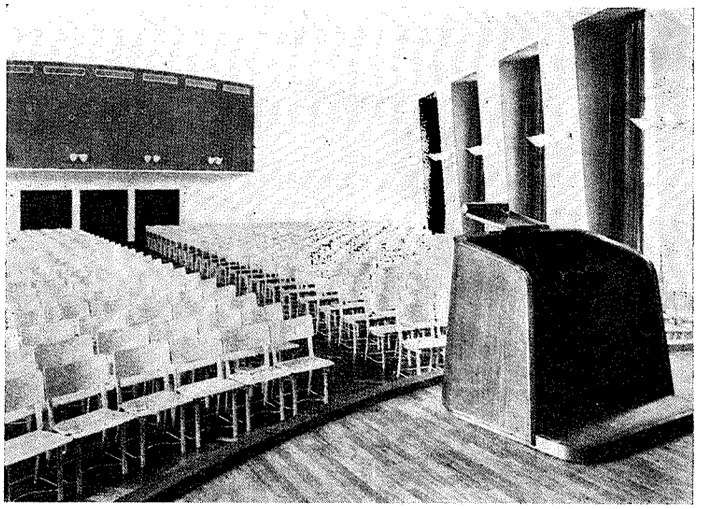

UIT ARKITEKTEN

GROOTE VOORDRACHTSZAAL IN DE UITBREIDING VAN DE TECHNISCHE SCHOOL TE ODENSEE
ARCH. JOH. E. MIKKELSEN KJAER

school, de vestibule, de toiletten en de garderobe, met het administratiekantoor voor de avondschool.
Op de étage zijn de ruimten voor de schooladministratie en een voordrachtszaal met ca. 380 m² vloeroppervlakte en 666 zitplaatsen.
De 1e étage wordt voor een deel ingenomen door de voordrachtszaal welke door de 2e étage heengaat.
Buitendien is er een teekenzaal voor 28 studeerenden in machinebouw, een handbibliotheek en een leeraarskamer, benevens schoolbedieningsgelegenheid.
Op de 2e verdieping worden gevonden 2 teekenzalen, ieder berekend voor 24 studeerenden in de bouwtechniek, de gehoorzaal met amphitheaters geplaatste zitplaatsen voor ca. 100 personen, handbibliotheek en een leeraarskamer.
De toegang tot deze lokalen geschiedt door de Aula (met bovenlicht) die de materialenverzameling van de architectenschool bevat.
De derde verdieping wordt ingenomen door de schilderschool. Er zijn drie schilderzalen, een spuitwerkplaats met 4 kabinetten, de werkplaats voor verfbereiding en een kamer voor den hoofdleeraar. De uitgangen geschieden van het balcon in de Aula, die op deze étage een studieverzameling van de schilderschool bevat.
Het gebouw is in verband met de groote zalen opgetrokken als een staalskelet-constructie. De gevels zijn gemetseld met roode handvormsteen. Het plint en de omlijsting om den hoofdingang en de keldervensters (nu afgedekt met zandzakken) zijn van paradijsgraniet.
De muren en het plafond van de voordrachtszaal, welke in elkaar over gaan, zijn wit. De vensternissen en de vooruitspringende partijen van den achterwand zijn bekleed met naturelkleurige kokosstof. De parketvloer is van Bandon mahonie. De stoelen hebben opklapbare zittingen en kunnen in elkander gezet worden.
De inhoud van het nieuwe gebouw is ca. 13000 m³, bij een oppervlakte van ca. 745 m².

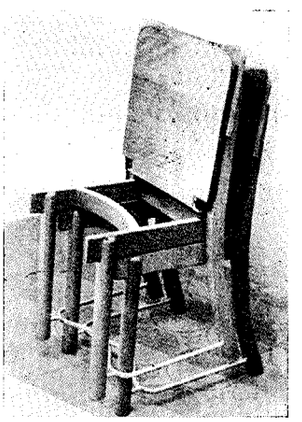

STOELEN IN DE VOORDRACHTSZAAL

ERRATA.

Onder het artikel: Drie prijsvragen. Amsterdam-Eindhoven-Rotterdam, is de onderteekening weggevallen. Deze moet zijn: Ir. H. van Vreeswijk. Bovendien is in dit artikel een zinstorende zetfout geslopen. Op pagina 408, eerste kolom komt voor: De voorstelling enz. Dit moet zijn: De worsteling enz.

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA Wzn.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 26 SEPT. 1942 NUMMER 39

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

RAPPORT AAN DEN LEIDER VAN DE VAKGROEP BOUWKUNST IN HET GILDE VOOR BEELDENDE KUNSTENAARS DER NEDERLANDSCHE KULTUURKAMER.

HET VRAAGSTUK VAN DEN ARCHITECT-BOUWVAKPATROON.

Wanneer men vraagt naar de definitie wat de architect is, geeft daar iedere eerecode, van welke architectenvereeniging dan ook, op ten antwoord: „De architect is de vertrouwensman van zijn opdrachtgever en treedt uitsluitend op als diens technischen en aesthetischen adviseur".

Nader wordt deze definitie steeds omlijnd door de daarop volgende artikelen van de eere-code, waarin bepaald wordt, welke werkzaamheden niet op het terrein van den architect liggen, omdat zij onvereenigbaar zijn met diens vertrouwenspositie:

1. het optreden als aannemer, makelaar en assurantiebezorger.
2. het doen van leveranties en bestellingen.
3. het maken van reclame voor zichzelve en het aannemen van provisie.

Onder de collega's wordt de positie van den architect tegenwoordig algemeen als hierboven gesteld. Ook in de kringen van de opdrachtgevers begint meer en meer begrip te ontstaan voor dit gedurende tientallen jaren gepropageerde standpunt. Meer en meer ziet men ook daar in, dat alleen dan de vertrouwenspositie van den architect gewaarborgd is, wanneer die vertrouwenspositie zuiver wordt gesteld en wanneer daaraan geen compromissen ten grondslag liggen.

Algemeen erkend wordt echter de vertrouwenspositie van den architect nog niet en het behoort thans tot de opgaven, waarvoor de Nederlandsche Kultuurkamer zich gesteld ziet, om deze erkenning algemeen ingang te doen vinden.

Het veldwinnen van dit inzicht bij de opdrachtgevers staat in de wisselwerking met het zich steeds meer en in steeds grooter getale op een zuiver standpunt ten aanzien van de beroepseer stellen door de architecten zelve. Dit proces is nog steeds gaande en het behoort mede tot de taak van de N.K.K. om dit zoo gunstig mogelijk te beïnvloeden.

Nemen wij deze opvatting van de positie van den architect en van de taak van de N.K.K. als uitgangspunt, dan is het duidelijk, dat de combinatie van het „architectenberoep" en „het bouwvakpatroon zijn" in de toekomst onmogelijk moet zijn. Om de vertrouwenspositie van den architect te waarborgen, moeten wij als eisch stellen, dat het gecombineerd uitoefenen van de beroepen van architect en van bouwvakpatroon thans eindelijk verboden wordt.

Het is te verwachten, en het is reeds gebleken, dat hiertegen uit de kringen van hen, die zich thans „architect-bouwvakpatroon" noemen, protest zal worden aangeteekend. Deze kringen stellen het gaarne zoo voor alsof de architecten historisch gezien zijn voortgekomen uit de „bouwvakpatroons", zoodat het naar hun meening toch niet aangaat om juist die categorie architecten, die nog op oud-vaderlandsche wijze hun beroep gecombineerd uitoefenen, nl. zelve ontwerpen en uitvoeren, dit onmogelijk te maken in de toekomst. Daarom zullen wij thans nagaan, of hun argumenten steekhoudend zijn en daarnaast, welke gevaren het toelaten van het gecombineerd uitoefenen van het architecten- en het aannemersberoep meebrengt.

In de middeleeuwen bouwden de opdrachtgevers in eigen beheer, waarbij de ontwerpende bouwmeester tevens geheel en al de uitvoering leidde en met de ambachtmeesters en hun gezellen in daghuur het werk verrichtte. De bouwmeesters waren zelf meester-steenhouwer, die ook zelve de hand aan het werk sloegen.

In de zeventiende eeuw traden de architecten op den voorgrond, die oorspronkelijk de schilderkunst beoefenend met het eigenlijke ambacht al minder verband hadden en die de uitvoering hunner ontwerpen aan de meesters der gilden overlieten.

In de achttiende eeuw voltrok zich deze scheiding tusschen ontwerpend architect en uitvoerend ambachtmeester meer en meer en daarmede werd aan de typische band tusschen kunst en ambacht, welke eeuwenlang het bouw-

wezen gekenmerkt heeft, een einde gemaakt; in het bouwambacht trad het economisch en commercieel element naar voren, het maken van winst werd een der doelstellingen. Met deze overgang verdween echter aan de zijde van de opdrachtgevers het vertrouwen in de integriteit der gildemeesters ... het systeem van aanneming tegen een vooraf overeengekomen bindenden prijs deed zijn intrede.

Deze aanhaling uit „De economische ontwikkeling van het bouwbedrijf in Nederland" van Ir. J. J. van de Wal is voldoende om aan te toonen, dat de meening als zouden de architecten zijn voortgekomen uit de bouwvakpatroons of gildemeesters onjuist is. Wel is juist, dat de bouwvakpatroon, in het bijzonder de burgerpatroon met een klantenzaak, historisch gezien voortgekomen is uit de werkplaats van de gildemeesters.

In de negentiende eeuw ontstond door de snelle bevolkingsaanwas een groot tekort aan woningen, waardoor een nieuw terrein met groote winstmogelijkheden voor het bouwbedrijf werd ontsloten. Van der Wal zegt hiervan: „In den beginne waren het de reeds bestaande patroons in het bouwvak, die zich met deze woningproductie voor de markt inlieten, patroons met vakkennis en vakliefde, die er prijs op stelden, soliede woningen te bouwen. Op den duur ontstond er echter een nieuwe categorie ondernemers in den woningbouw, die het minder nauw met de kwaliteit van hun product en met de moraal namen ... de revolutiebouwers."

Wij voegen hieraan toe, dat zij, die zich thans architect-bouwvakpatroon noemen, voortkomen uit die groep burgerpatroons, die in de vijftiger jaren van de vorige eeuw begonnen is, naar eigen ontwerp woningen voor de markt te bouwen. Deze patroons hadden voldoende vakkennis en ervaring, om een eenvoudig en degelijk stuk werk te ontwerpen en te bouwen.

Door de daarop gevolgde periode van den revolutiebouw met als reactie het noodzakelijk verscherpte bouwtoezicht, het optreden van de welstandscommissies, werd de eigenbouwer gedwongen, naar den architect te gaan, omdat hij er zelf geen kans meer toe zag, zijn plannen „er door te sleepen". De eigenbouwer heeft echter in de laatste twintig jaar den burgerpatroon practisch geheel verdrongen, doordat men in die periode is overgegaan van het systeem, om enkele huisjes te bouwen, tot het bouwen van geheele huizenblokken en straatwanden tegelijk. Toch is de grenslijn tusschen burgerpatroon en eigenbouwer niet scherp te trekken. Beide categorieën vloeien in elkaar over. De architect-bouwvakpatroon zal in een kleine gemeente zelf zijn plannen maken en in een groote gemeente, waar men „lastiger" is, hiervoor naar een architect gaan.

Het gevaar, dat verbonden is aan het instellen van een aparte vakgroep architecten-bouwvakpatroons is nu, dat de mogelijkheid wordt geschapen, voor iederen eigenbouwer, om architect-bouwvakpatroon te worden. Hiermede zouden de architecten den strijd tegen de beunhazerij, vooral in de kleinere steden en op het geheele platteland, die door de instelling van de vakgroep architecten van de N.K.K. tot het verleden zou gaan behooren, moeten blijven voeren.

Scheiding van beroepen moet er komen! Daarvoor hebben zich reeds voor 1940 zoowel de aannemers als de architecten uitgesproken en het zou onjuist en in strijd met het algemeen belang zijn, daar terwille van een zeer kleine groep architect-bouwvakpatroons op terug te komen.

Want wat wil deze groep eigenlijk? Deze groep wil alles, en wel, optreden als architect en het eigen ontwerp uitvoeren, optreden als architect en het werk aanbesteden, dus door een ander laten uitvoeren en tenslotte zelfs als aannemer optreden voor andere architecten.

Thans wordt ook deze groep voor de keus gesteld: eigenbouwer, bouwvakpatroon, aannemer of architect.

Men stelle het bovendien niet zoo voor alsof behalve dat de architect-bouwvakpatroon het vak bij uitstek op „oudvaderlandsche wijze" zou uitoefenen — wat onjuist is — hij het vak zou uitoefenen op een wijze, die vergelijkbaar zou zijn met het ware kunstambacht als dat van de pottenbakker, glazenier enz.

De architect-bouwvakpatroon „ontwerpt niet en voert uit" zooals deze kunstenaars doen, maar ontwerpt en combineert dat met „zaken doen".

Het ambachtelijke werk verricht hij geenszins zelve.

Dit is „des Pudels Kern". Het gaat juist om de combinatie van architect-technisch adviseur en „zaken doen", die tot conflict voert in strijd met het algemeen belang.

Men kan immers onmogelijk de adviseur-vertrouwensman van zijn opdrachtgever zijn, diens belangen als de eigen belangen voorstaan en ... gelijktijdig aan de hem te leveren zaken (terecht) willen ... „verdienen".

Omdat de combinatie architect-bouwvakpatroon in Nederland weinig voorkomt, en waarschijnlijk nog minder dan men wel meent, indien men de gevallen uitschakelt, waarin de „architect-bouwvakpatroon" bij toetsing aan de eischen van vakbekwaamheid die de Kultuurkamer aan „architecten" moet stellen, niet voldoet, dan lijkt de eisch volkomen gewettigd, dat men ook dit vraagstuk oplosse zonder compromissen.

De Kultuurkamer stelle het architectenberoep in het algemeen belang nu eindelijk eens op de juiste plaats in het maatschappelijk verkeer. Zou men dit nalaten, dan zou noch aan de beunhazerij noch aan de gruwelijke ontluistering van ons land, waarover wij ook in ons rapport over de kwestie van den architect-ambtenaar spraken, een einde komen en men zou terecht kunnen zeggen, dat behalve het kind met het badwater zelfs kind, water en bad zouden zijn weggeworpen.

Samenvattend:

Door het regelend ingrijpen van de N.K.K. zal de architectenstand in de naaste toekomst gezuiverd worden; de architect zich geheel kunnen geven aan de behartiging van het algemeen belang en als scheppend kunstenaar wederom zijn de vertrouwensman van zijn opdrachtgever.

Ir C. B. VAN DER TAK.
Ir H. VAN VREESWIJK.
H. TH. WIJDEVELD.

Het eerste rapport van bovengenoemde commissie: „Het vraagstuk van den architect-ambtenaar", is in No. 37 van het Bouwkundig Weekblad opgenomen. Red.

HET BESLUIT VAN DEN FÜHRER VAN 15 NOVEMBER 1940 TER VOORBEREIDING VAN DEN DUITSCHEN WONINGBOUW NA DEN OORLOG,

DOOR IR. A. F. BAKHOVEN, OUD-HOOFDINGENIEUR BIJ DEN GEMEENTELIJKEN WONINGDIENST TE AMSTERDAM.

(Vervolg)

Bij de bovenstaande vergelijking is uitsluitend rekening gehouden met de eigenlijke woonvertrekken; niet met zolderkamers, kelders of souterrains. De zgn. zolderkamers, welke alleen over een gemeenschappelijke trap toegankelijk zijn, kunnen niet als een deel van de woning worden beschouwd en zijn ongeschikt om kinderen te laten slapen, daar zij in zulke vertrekken aan ieder gezinstoezicht zijn onttrokken.

Uit het voorafgaande zal duidelijk zijn, dat door den Führererlass in geheel Duitschland een woningpeil zal worden bereikt, hetwelk belangrijk zal uitgaan boven hetgeen tot heden in de hoofdstad van Nederland voor breede lagen van de bevolking werd gebouwd.

Dit behoeft niet te verbazen. De Volkshuisvesting in Nederland werd beheerscht door de liberale economie van het kapitalistische tijdvak. Hierbij was de beslissende vraag: hoeveel kan de arbeider aan huur opbrengen? Was dit bedrag gering, dan moesten op de woningmarkt voldoende woningen beschikbaar zijn, welke goedkoop en dus ook klein genoeg waren om tegen dit geringe bedrag met winst te kunnen worden verhuurd.

Duidelijk komt dit standpunt ten opzichte van het woningvraagstuk tot uiting in een artikel van Dr. Ir. H. G. van Beusekom over:

„De toekomstige woningvoorziening" in het Decembernummer van den jaargang 1941 van het Maandschrift der Vereeniging van Nederlandsche Gemeenten „Gemeentebestuur", waar hij op blz. 302 schrijft:

„De woningen, welke in de komende jaren zullen moeten worden gebouwd, zullen voor een belangrijk deel woningen van bescheiden afmetingen moeten zijn. De groote meerderheid van ons volk moet van een beperkt inkomen bestaan. Dit zal ook in den woningbouw tot uiting moeten komen."

Hetzelfde standpunt komt tot uiting op blz. 303, waar men leest:

„De Inspectie van de Volkshuisvesting heeft de laatste jaren de ervaring opgedaan, dat deze middelen (n.l. vaststelling van een uitbreidingsplan en van bebouwingsvoorschriften krachtens art. 39 der Woningwet) niet altijd aan hun doel beantwoorden, hetzij doordat de voorschriften te zwaar zijn of minima bevatten inplaats van maxima, hetzij doordat bij de differentieering onvoldoende rekening is gehouden met de behoefte aan verschillende soorten woningen. Soms wordt de eenvoudigste arbeiderswoning zelfs geheel vergeten en is het eenvoudigste woningtype, dat door de bebouwingsvoorschriften wordt toegelaten, een woning, die aanmerkelijk uitgaat boven een bescheiden arbeiderswoning."

Als men hierbij bedenkt dat bij de voorbereiding van het uitbreidingsplan „Bosch en Lommer" te Amsterdam, terwille van „de sluitende exploitatiebegroo-ting" door de Inspectie van de Volkshuisvesting met succes aandrang is uitgeoefend op het Amsterdamsche Gemeentebestuur om het bovenomschreven woningtype met een gevelbreedte van 6,10 mt. te vervangen door een nog minder woningtype met een gevelbreedte van slechts 5,50 mt, dan blijkt wel duidelijk het verschil tusschen de oude, in wezen liberale, volkshuisvesting in Nederland en de nationaal-socialistische volkshuisvesting in Duitschland, ingeleid door den Führererlass van 15.11.1940, waarin wij onder IV „Miethöhe" lezen:

„Die Lasten und Mieten des neuen deutschen Wohnungsbaues sind so zu gestalten, dass sie in einem gesunden Verhältnis zu dem Einkommen der Volksgenossen stehen, für die die Wohnungen bestimmt sind. Zur Erreichung dieses Zieles ist die Forderung des Wohnungsbaues aus Mitteln des Reiches so weit auszudehnen, das tragbare Mieten und Lasten erreicht werden."

Met nadruk moet er op worden gewezen, dat de bovenomschreven minimum-eischen der afmetingen, waaraan de na den oorlog te bouwen woningen moeten voldoen, gelden voor alle soorten van woningen, welke in Hoofdstuk VII Planung onder a. „Formen des Wohnungsbaues" zijn genoemd, te weten:

1e. de verdiepingwoning voor de steden;

2e. de eigen woning met tuin;

3e. de tuindorpwoning met bouwland voor eigen gebruik (zgn. Kleinsiedlungswohnung);

4e. de landarbeiderswoning, genoemd in hoofdstuk II.

Terecht wordt er dan ook in het eerste nummer van „Der soziale Wohnungsbau in Deutschland" van 1 Jan. 1941 op gewezen, dat sociale woningbouw niet beteekent alleen een verzorging van arme volksgenooten, maar omvat den woningbouw voor het geheele volk.

Het behoeft geen betoog, dat de door den Führererlass voorgeschreven vergrooting van de woning voor de verdiepingwoning in de stad de gróótste gevolgen zal hebben. Vergrooting van de bebouwde oppervlakte van het verdiepingenwoonhuis van 75 mt² (eigenbouwerstype te Amsterdam) tot ± 100 mt² zal vanzelf moeten leiden tot voldoening aan een eisch van goeden stedebouw, n.l. den eisch tot vermindering van de bebouwingsdichtheid.

De toepassing van het Erprobungstype GW 4 (zie fig. 1): gevelbreedte 10,10 mt, bouwdiepte 9,50 mt, zou bij handhaving van den gevelafstand van 22,50 mt, voorgeschreven bij de Amsterdamsche Bouwverordening voor bouw in 4 woonlagen (welke zooals bekend bij de bebouwingsvoorschriften voor het uitbreidingsplan Bosch en Lommer werd losgelaten en vervangen door 20,50 mt.) vereischen een blokdiepte van 2 × 9,50 + 22,50 = 41,50 mt. Globaal berekend zou het aantal woningen per H.A., dat becijferd

werd op 116 bij een gevelbreedte van 5,50 mt. en een blokdiepte van 2 × 12,75 + 20,50 = 46 mt, worden:

$$\frac{5.50}{1\,010} \times \frac{46}{41.50} = 60 \text{ woningen per H.A.}$$

Dit aantal van 60 woningen per H.A. moet geenszins als een onbereikbare utopie worden beschouwd, doch veeleer als een bebouwingsdichtheid, welke strookt met de eischen van de stedebouwkundigen van den nieuwen tijd.

In een studie, welke in Februari 1937 is uitgekomen bij de Stadsdrukkerij te Amsterdam, in de serie „Grondslagen voor de Stedebouwkundige ontwikkeling van Amsterdam", getiteld: „Uitbreidingsplan Bosch en Lommer", leest men op blz. 30-31:

„De noodzakelijkheid, er in het ontwerp rekening mede te houden, dat in „Bosch en Lommer" de goedkoopste arbeiderswoningen in groote aantallen zouden moeten kunnen worden gebouwd, gevoegd bij den zeer hoogen prijs van den grond, hebben zeker gevoerd tot een dichtheid van bebouwing, welke men volgaarne geringer zou hebben gewenscht."

Men kome evenmin met het bekende argument, dat bij een zoo geringe bebouwingsdichtheid ons toch al dicht bevolkte land spoedig geheel zou worden volgebouwd. Hoe onjuist dit argument is, blijkt reeds hieruit, dat voor de huisvesting van het overgroote deel van de bevolking van Nederland een bebouwingsdichtheid van 60 woningen per H.A. niet wordt bereikt en dat ook in het uitbreidingsplan van Amsterdam voor de ontworpen stadswijken buiten de ringspoorbaan een bebouwingsdichtheid van 70 woningen per H.A. voor West en van 55 woningen per H.A. voor Zuid is aangenomen voor de vestiging van tezamen 53.655 woningen.

Van de totale woningvoorraad welke Amsterdam in het jaar 2000 zou moeten hebben, zou volgens het Algemeen Uitbreidingsplan slechts 20,7%, d.i. ± 50.000 woningen worden gebouwd in de geprojecteerde wijken binnen de ringbaan, waarvoor een bebouwingsdichtheid van 110 woningen per H.A. is aangenomen.

Verlaging van de bebouwingsdichtheid tot 60 woningen per H.A. zou beteekenen, dat niet ± 59.000 woningen in de geprojecteerde wijken in West, Zuid en Oost binnen de ringbaan zouden worden gebouwd, doch ongeveer $\frac{60}{110} \times 59.000 = 32.000$ en buiten de ringbaan dus ongeveer 27.000 meer dan de thans geprojecteerde 54.000.

Hierbij is gerekend op volledige voltooiing van de saneering van de bestaande stad (binnenstad en oude buitenwijken), waardoor ± 24.000 zouden verdwijnen en vervangen worden op dezelfde terreinen door slechts ruim 10.000 woningen, terwijl door cityvorming nog ruim 12.000 woningen zouden verdwijnen, zonder vervanging ter plaatse!

Men zou dus met evenveel recht kunnen beweren, dat stadssaneering en cityvorming verder onmogelijk zijn, omdat dit zou leiden tot het spoedig volgebouwd worden van ons vaderland!

Nog meer zou de vrees voor volbouwen van ons vaderland moeten gelden voor de eischen van goede stadsuitbreiding, welke geheel strooken met de eischen, welke uit luchtbeschermingsoogpunt aan stadsuitbreidingen moeten worden gesteld, als:

breede groenstrooken tusschen industrieterreinen en woonwijken;

geen dichtaaneengesloten stadsuitbreidingen (het z.g. aanbreien aan bestaande bebouwing, hetgeen te Amsterdam binnen de ringbaan wèl gebeuren zal), doch uitbreiding in celvorm, d.w.z. door radiale en ringvormige groengordels zal het stadslichaam worden verdeeld in betrekkelijk kleine deelen.

Ook de aanleg van sportterreinen, volkstuinen en schoolwerktuinen en algemeene recreatie-terreinen heeft een belangrijke uitbreiding van de stad als geheel tengevolge. Niemand zal durven beweren, dat deze eischen van goede stadsuitbreiding moeten worden ingetoomd wegens ruimtegebrek in ons vaderland.

Zou werkelijk tot een vergrooting van het woningtype worden overgegaan, zooals in Duitschland door den Führererlass is voorgeschreven, dan zou volgens bovenstaande, zeer globale, berekening de stadsuitleg buiten de ringbaan, bij aanneming van een bebouwingsdichtheid van 60 woningen per HA. met ongeveer $\frac{27.000}{60} = 450$ H.A. worden vergroot.

Als men weet, dat in het uitbreidingsplan voor Amsterdam is gerekend op 2561 H.A. voor parken, sportterreinen, volkstuinen en algemeene recreatie-terreinen, dan ziet men de ongegrondheid van de vrees, dat voor een grooter woningtype dan tot heden gebruikelijk, geen terrein in ons land meer beschikbaar zou zijn! Juister lijkt het mij, indien bij de studie voor het Nationale Plan en bij de vaststelling van streekplannen en uitbreidingsplannen rekening zou worden gehouden met een aanmerkelijke vergrooting van het woningtype, als een gevolg van de doorzetting van de nationaal-socialistische revolutie.

De bezwaren, welke veelal tegen vergrooting van het woningtype voor de groote massa der volksgenooten worden aangevoerd, dienen in hoofdzaak om één bezwaar, hetwelk in de achter ons liggende periode van de liberaal-kapitalistische economie van doorslaggevende beteekenis was, te camoufleeren, n.l. het bezwaar van de kosten. In den Führererlasz wordt over het kostenvraagstuk niet licht heengeloopen. Er blijkt uit dit stuk, evenals trouwens uit verschillende artikelen in „Der Soziale Wohnungsbau", dat men zich ernstig rekenschap geeft van de enorme kosten, welke een belangrijke vergrooting van het woningtype voor de gemeenschap met zich mede brengt. Men heeft vertrouwen in de geleide economie van het nationaal-socialisme. Indien het Duitsche volk en zijn leiding het „kostenbezwaar", verbonden aan de organisatie en inrichting van een goed verdedigingsapparaat had laten overwegen, dan zou dit volk thans door zijn vijanden vernietigd zijn.

De rentabiliteit van de woning wordt in het nationaal-socialistische Duitschland niet alleen gezien van het standpunt van den woningexploitant, maar van het standpunt van het geheel volk. De winst aan volkskracht, volksgezondheid, volksgeluk telt in het nationaal-socialistische Duitschland zeer zwaar!

Dit wil echter niet zeggen, dat men zich van de kosten niets aantrekt. Onder VII „Normung und Rationalisierung" leest men in den Führererlass:

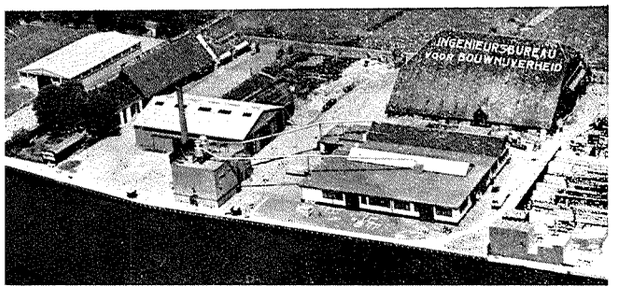

I.V. INGENIEURS-BUREAU VOOR
BOUWNIJVERHEID
KANTOOR, TIMMERFABRIEK EN OPSLAGTERREIN
OEGSTGEEST TELEF. LEIDEN 20341 (2 lijnen)

Bouw- en Gew. Beton-Werken
volgens nauwkeurig werkplan in zeer korten tijd

DERIAZ VLOERVERWARMING

chauffage par le sol Dériaz

uitgevoerd :

HOOGE RAAD	**'s Gravenhage**
RAADHUIS	**Haarlem**
VAN MIERLO'S BANK	**Breda**

Aesthetisch, Hygiënisch, Comfortabel

HERINGA & WUTHRICH
HAARLEM

GEEN OLIEVERF MEER?

Dan sauswerk, dat aan de hoogste eischen voldoet, met de bindmiddelen

QUELLOSE- in poeder

SCHILDERSLIJM-in pasta

VERKOOPCENTRALE
W. A. Scholten's Fabrieken
Afd. Lijm en Verfproducten
FOXHOL (Postbus 2, Hoogezand)

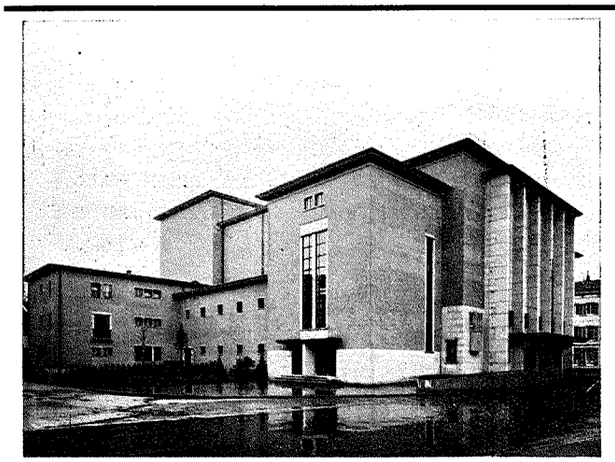

WIJ ISOLEERDEN DE STADSSCHOUWBURG TE ARNHEM · ARCH. F. M. A. BRONS
2200 M² MEVRIET GEM. DIK 12 cM GESTORT OP HET DAK
3500 M² MEVRIET DIK 3 cM IN PLATEN

MEVRIET

DE ISOLEERENDE BOUWPLAAT
OOK IN HET WERK GESTORT

VOLUMEGEWICHT 0.567. WARMTEGELEIDINGSCOËFF. 0.077
GELUIDSABSORPTIE COËFF. BIJ 5 cM DIKTE EN 500 FREQ. 36 %

Bestrijding van Koude, Warmte,
Lawaai, Lucht- en Klopgeluid

VRAAGT DRUKWERKEN EN RAPPORTEN
GRATIS ADVIEZEN EN BEREKENINGEN
N.V. MEVRIET · DEN HAAG · TEL. 112187 (3 LIJNEN)

„Eine Verbilligung der Herstellungskosten der Wohnung muss mit allen Mitteln erreicht werden, ohne dass dadurch die architektonische Gestaltung beeinträchtigt wird."
Als middelen om tot verlaging van de bouwkosten te komen, worden voorgeschreven:

1e. de ontwikkeling van typen voor de verschillende woninggrootten, welke voorloopig voor vijf jaar verbindend zullen worden verklaard;

2e. het vaststellen van verdiepingshoogten, wanddikten en van constructies voor daken, vloeren en trappenhuizen;

3e. normalisatie van ramen en deuren en alle ingebouwde onderdeelen;

4e. mechaniseering van den arbeid op het bouwwerk, met het doel den handenarbeid zooveel mogelijk uit te schakelen;

5e. het zoeken naar en beproeven op groote schaal van methodes, welke binnen korten tijd tot werkelijke vereenvoudiging en vermindering van den arbeid op het bouwwerk kunnen leiden.

(Wordt vervolgd).

BERGPLAATSEN VOOR CONSUMPTIE EN POOTAARDAPPELEN.

DOOR IR. O. JELSMA.

1. Bergplaatsen voor consumptieaardappelen.

A. Geschiedenis en inleiding.

Voorzoover bekend werd de aardappel voor het eerst in Zuid-Amerika als consumptieproduct gekweekt.
De Spanjaarden kwamen in de 16e eeuw, toen zij veroveringstochten in Zuid-Amerika maakten, in aanraking met de oude Inca's en maakten daardoor ook kennis met den aardappel, welke zij als botanische curiositeit meenamen naar Europa, van waaruit hij spoedig werd verspreid.
Uit het door den Belgischen historicus L. Torfs geschreven boek, getiteld „Fastes des Calamités Publiques" blijkt, dat de Vlaming Antoon Verhulst in 1720 aardappelen voor voedingsdoeleinden begon te teelen. Toen steeds meer menschen overgingen tot het gebruik, nam ook de teelt toe, doch eerst in 1740 kwam de aardappel voor het eerst ter markt en wel te Brugge.
In ons land ging men eerst in 1761 op een veld tusschen de Friesche dorpen Firdgum en Tjummarum over tot verbouwing van aardappelen.
Langzamerhand namen teelt en gebruik steeds meer toe, totdat de aardappel als het groote volksvoedsel kon worden beschouwd.
Op 17 Augustus 1942 was het 250 jaren geleden dat Antoon Verhulst te Brugge werd geboren. Aan hem wordt de verbreiding van den aardappel in Nederland en Vlaanderen als volksvoedsel van groote beteekenis, toegeschreven.
De ieder jaar opgeslagen hoeveelheden aardappelen zijn zeer groot en daar het verliespercentage, dat ongeveer per jaar door het te vroeg kiemen en door bevriezing, verrotting e.d. gemiddeld op 10% geschat kan worden, volgt hieruit dat het verlies een groote rol speelt, vooral thans, nu de maximale beperking der verliezen als een gebiedenden eisch moet worden beschouwd.
Bij slechte weersgesteldheid of andere ongunstige verhoudingen kan het gemiddelde verlies van 10% zeer belangrijk worden overschreden en in ernstige gevallen zelfs tot 30% stijgen, waarbij alleen maar rekening is gehouden met het verlies aan den aardappelhoop.
Daarbij moeten nog worden opgeteld de verliezen die ontstaan tijdens den opslag bij de verbruikers en door het wegsnijden tijdens het schillen.
Dientengevolge worden de totale verliezen van zoodanige beteekenis dat pogingen tot vermindering daarvan op alle wijzen gesteund dienen te worden.

B. Bewaring van aardappelen.

Het doel van de bewaring van aardappelen is, het product gedurende den langst mogelijken tijd na den oogst in goede conditie te houden, wat zoowel geldt voor consumptie- als voor pootaardappelen.
Een goede langdurige bewaring brengt tevens een gunstige verdeeling van den verkoop over een maximaal aantal maanden met zich mede.
Het rooien van winteraardappelen, zooals de Eigenheimer, de Noordeling, de Roode Star, de Bevelander, Furore e.d., geschiedt gewoonlijk in de maand September en in het begin van October.
In ieder geval moeten de aardappelen uit den grond zijn vóórdat een vroege winter kan invallen.
Het rooien dient bij voorkeur bij droog weer en drogen grond te geschieden. Na het rooien volgt het sorteeren, waarbij niet voor bewaring in aanmerking komende exemplaren, zooals beschadigde en rotte aardappelen benevens de kleintjes, worden afgezonderd.
Bij het bewaren van winteraardappelen moeten in de allereerste plaats de volgende maatregelen in acht worden genomen:

1e. bescherming tegen te lage temperaturen.
2e. bescherming tegen te hooge temperaturen.
3e. bescherming tegen licht.
4e. de juiste luchtvochtigheid.
5e. de juiste luchtverversching (ventilatie).
6e. de grootte (hoogte) van de aardappelenhoeveelheid.

Met het oog op de groote beteekenis die het op de gunstigste wijze bewaren van de aardappelen voor de volksvoeding heeft en om de verliezen tot het uiterste minimum te beperken, is het niet alleen noodig, dat architecten, aannemers benevens de overige met het ontwerpen, bouwen en inrichting van bewaarplaatsen belaste personen goed op de hoogte zijn van de te treffen maatregelen, doch ook de over opslagplaatsen beschikkende handelaren en dergelijke personen, benevens al diegenen welke met de voedsel-

voorziening te maken hebben en vooral ook de burgemeesters van de verschillende plaatsen.

C. Bewaringstemperaturen.

Volgens Farmer's Bulletin No. 847 hebben Peacock en Wright aangetoond, dat temperaturen van 2°C tot 4°C à 5°C ongewenscht zijn gedurende den eersten tijd.
Beschadigingen en indeukingen aan de aardappeloppervlakte genezen niet gemakkelijk bij temperaturen beneden 10°C. Bij lagere temperaturen dan 10°C worden geschaafde gedeelten, insnijdingen en kneuzingen donker en rimpelig en wel in verhouding tot de daling van de temperatuur waaraan zij worden onderworpen.
Bij temperaturen van 0°C tot 2°C treedt rotting op bij de beschadigde gedeelten der aardappelen en in de omgeving daarvan.
Indien, van den anderen kant bekeken, nieuw opgeslagen aardappelen speciaal die, welke eenigermate onrijp zijn, worden onderworpen aan een temperatuur van ca. 16°C gedurende de eerste 10 opslagdagen, in een relatief hooge luchtvochtigheid, genezen de beschadigde weefsels van de aardappelen spoedig, vooropgesteld, dat de wonden niet zijn geïnfecteerd met een ziekteverwekkend organisme.
Na deze korte periode met een relatief hooge temperatuur in de opslagruimte, moet bedoelde temperatuur successievelijk worden verlaagd tot 4-7°C.
Deze temperatuur brengt mee, dat de aardappelen gedurende de eerste twee of drie maanden in goede conditie blijven; na deze periode moeten ze worden bewaard bij een temperatuur van ongeveer 3°C.
Aangenomen wordt, dat lagere temperaturen niet noodig of gewenscht zijn, indien de opslaghoogte niet te groot is en indien de ventilatie in goede conditie verkeert.
Indien zekere soorten schimmels aanwezig zijn, welke bij lagere temperaturen voortwoekeren dan andere aardappelziektekiemen, zijn laatstgenoemde temperaturen te laag.
Onderzoekingen hebben aangetoond, dat deze schimmels (Fungi) het best kunnen worden gecontroleerd bij 4°C.
Verder hebben zorgvuldige onderzoekingen aangetoond, dat het bevriezingspunt bij aardappelen ligt tusschen -2 en -1°C.
Indien aardappelen gedurende korteren of langeren tijd worden onderworpen aan een temperatuur beneden 0°C, verkrijgt het vleesch, indien gekookt, een zoeten smaak. De graad der zoetheid staat in verhouding tot de daling der temperatuur en de lengte van den tijd, gedurende welke zij aan die lage temperatuur werden blootgesteld.
Studies van Appleman hebben aangetoond, dat, indien dergelijke bevroren aardappelen worden onderworpen aan een temperatuur van 21°C tot 24°C gedurende ongeveer een week, viervijfde gedeelte van de suikeraccumulatie verdwijnt.
Alhoewel ook kleine ophoopingen van suiker in de aardappelen ongewenscht zijn, is het niet noodzakelijk dergelijke aardappelen als dagelijksch voedsel af te keuren.

D. Licht.

Aardappelen, blootgesteld aan meer of minder sterk licht, worden spoedig beschadigd en dientengevolge ongeschikt voor tafelgebruik. Met het oog hierop dient alle licht, bij bewaring van aardappelen voor tafelgebruik, geweerd te worden.
Het licht veroorzaakt groene plekken op de aardappelen, terwijl plantengiffen in de buitenste laag, vooral rond de oogen, ontstaan.
Dit plantengif is technisch bekend als solanine; indien dit in voldoende hoeveelheid aanwezig is, maakt het de consumptie van zulke aardappelen gevaarlijk voor de gezondheid van den gebruiker. Verschillende sterfgevallen zoowel bij menschen als dieren zijn ontstaan door het eten van aardappelen met veel groene gedeelten.
Getemperd licht is niet schadelijk voor pootaardappelen, indien deze koel en goed geventileerd bewaard worden; de speciaal op pootaardappelen betrekking hebbende gegevens c.a. worden hierna in een afzonderlijk hoofdstuk verstrekt.
Indien mogelijk moet electrische verlichting worden toegepast.

E. Luchtvochtigheid.

Experimenteele studies hebben gedemonstreerd, dat in aardappelbewaarplaatsen een hoogen graad van luchtvochtigheid gewenscht is.
Betrekkelijk korten tijd geleden dacht men, dat het wenschelijk was gedurende de eerste twee of drie weken van de bewaarperiode veel te ventileeren, met het doel het overtollige vocht, afgegeven door de opgeslagen aardappelen, door het regelmatige proces der ademhaling, zoo snel mogelijk te verwijderen.
De tegenwoordige wetenschap heeft echter aangetoond dat het wenschelijk is, gedurende de eerste twee of drie weken van den bewaartijd een relatief hoog vochtgehalte te handhaven, in verband waarmede de aangevoerde lucht een vochtgehalte van 90% moet bezitten.
Zooals reeds is aangehaald verkrijgt men, indien daarbij tevens voor een vrij hooge temperatuur wordt gezorgd, een snelle genezing van beschadigingen, ontstaan door het rooien, het transport, het lossen en het storten in de bergplaatsen.

F. Ventilatie.

Om een ruime toevoer van zuivere lucht in de bewaarplaats te verkrijgen, is het noodig afdoende maatregelen te treffen voor een goede ventilatie. De lucht in- en uitlaten moeten zoodanig worden gearrangeerd, dat een snelle en gelijkmatige distributie van lucht door de geheele bergplaats wordt verkregen.
Het spreekt vanzelf dat het beoogde doel niet wordt bereikt door het eenvoudig openzetten der deuren, indien het vorstvrij weer is.
De buitenlucht moet, indien de temperatuur lager is dan in de aardappelbewaarplaats, bij vorstvrij weer, zooveel mogelijk door de aardappelhoopen worden gevoerd.
Op welke wijze dit moet geschieden en welke hulpmiddelen worden toegepast om goede resultaten te verkrijgen, zal hierna worden aangegeven.
Het is niet goed om aardappelen in groote hoopen of in groote opslagboxen te bewaren.

voor BOUW en BETON werken

n.v. aannemingsmij v/h
ROTTERDAM

H&P. VOORMOLEN

PANAGRO
NAAML VENN.
WARMOND

BOUW- BETONBOUW EN
ONDERHOUDSWERKEN

BIJKANTOREN: DEN HAAG - ROTTERDAM - CURAÇAO

IN ELK GEBOUW VAN ENIGE
BETEKENIS

LIFTEN
VAN

J. C. van STRAATEN's
LIFTEN- EN MACHINEFABRIEK N.V.
'S-GRAVENHAGE

CHRISTIANI & NIELSEN N.V.
DEN HAAG

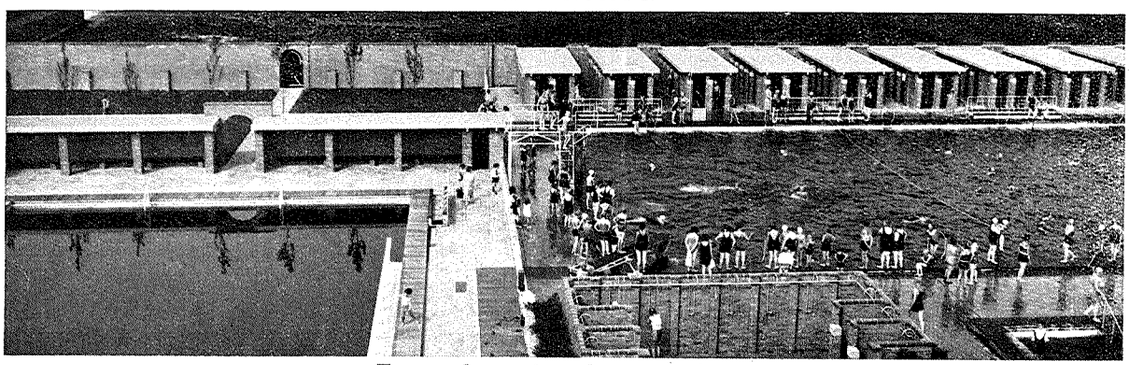

Zwembassin Amsterdam

Dikwijls worden de hoopen 3 à 4,50 m hoog gemaakt met overeenkomstige groote zijdelingsche afmetingen. Indien aardappelen op een dergelijke wijze worden bewaard, beginnen zij zeer spoedig te zweeten, waardoor in het midden der hoopen een veel te hooge temperatuur (broei) ontstaat. Dit is vooral het geval, indien de aardappelen onrijp of indien ze niet droog zijn, tijdens het inzamelen niet vrij van vochtige gronddeeltjes zijn en indien de buitentemperatuur tijdens het inzamelen hoog is; dientengevolge is het moeilijk de binnentemperatuur in de bewaarplaats laag te krijgen. Oververhitting tengevolge van voornoemde oorzaken kan worden voorkomen, indien de noodige maatregelen voor het degelijk ontluchten van de aardappelhoopen worden getroffen. Onder normale omstandigheden moet de hoogte der aardappelhoopen niet meer dan 2,50 m bedragen.

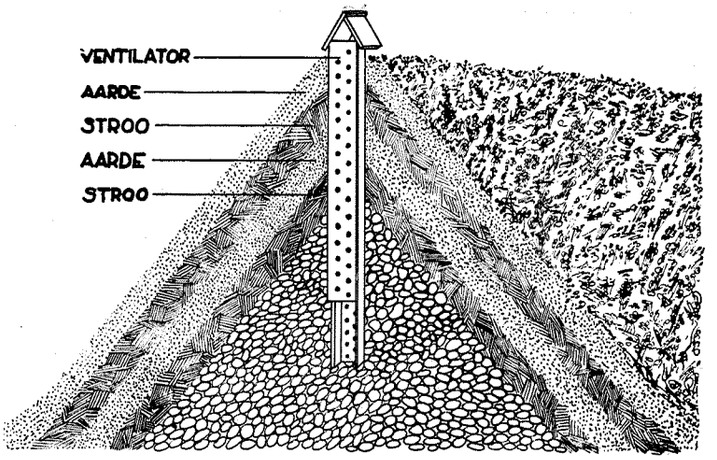

Fig. 1. Dwarsdoorsnede over een aardappelkuil, afgedekt met lagen stroo en grond en voorzien van een verticale, geperforeerde luchtkoker.

G. De aardappelkuil.

De eenvoudigste bewaarplaats is de kuil. Voor het gebruik van deze bewaarmethode is een watervrije grond noodzakelijk.
De kuildiepte hangt grootendeels af van de hoogte van den grondwaterstand en van de droogte van den grond. Gewoonlijk bedraagt deze diepte 30 tot 60 cm.
Met het oog op verspreiding van ziekte is het gewenscht de lengte- en breedteafmetingen niet te groot te nemen.
Tot een diepte van 30 cm beneden het grondvlak is een onderlaag van stroo voor isolatie tusschen aardappelen en grond aan den onderkant wenschelijk.
Boven den grond verkrijgt de hoop in de dwarsdoorsnede den vorm van een driehoek.
Bij de gewone kuilbewaring is het uitdrogen van de aardappelen niet te vreezen. Grondvochtigheid en neerslag voeren eerder te veel dan te weinig vocht toe. De zweetwarmte kan door geleiding van aardappel tot aardappel door de buitenafdekking afgevoerd worden. Warmteafvoer door luchtbeweging is slechts mogelijk, indien de wind op een langszijde drukt, zoodat de andere langszijde zuigt. Een regeling van den luchtafvoer is echter niet mogelijk. Verbetering der luchtcirculatie kan worden verkregen door het aanbrengen van ventilatieschachten volgens fig. 1, bij hoopen tot 3 m lengte één verticale schacht in het midden der lengte en bij langere hoopen één voor iedere 3 m lengte. Wordt bovendien nog langs den bodem in de lengterichting van den kuil een horizontale ventilatiekoker van b.v. driehoekige doorsnede en bestaande uit een rasterwerk van latten of schrooten, in verbinding met de verticale ventilatiekokers gebracht, dan wordt de luchtcirculatie nog verbeterd. Het geheel wordt vervolgens afgedekt met een laag stroo ter dikte van 15 cm in gepersten toestand, zoodat de aardappelen beschermd zijn tegen vorst.
Hierover wordt een dunne laag grond aangebracht, waardoor de aardappelen van het licht zijn afgesloten en het stroo tegen afwaaien wordt beschermd. Aannemende dat niet onmiddellijk sterke koude optreedt, moet de hoop, aldus afgedekt, gedurende één week tot tien dagen blijven staan om de warmte, benevens de vochtigheid, te laten ontsnappen.
Als het weer kouder wordt of indien het reeds opgebrachte laagje grond door regen geheel of gedeeltelijk is weggespoeld, moet een grondlaag ter dikte van 10 tot 15 cm worden aangebracht.
Zoodra vorst te verwachten is moet een nieuwe laag stroo ter blijvende dikte van 15 cm worden aangebracht, waarover weer een grondlaag van 10 tot 15 cm komt.
Bij zware vorst moet nogmaals een laag stroo met grondafdekking worden aangebracht.
Een en ander moet gebeuren, voordat de grond bevroren is.
Zoodra vorst optreedt moeten de openingen der ventilatiekokers met stroo of andere isoleerende stoffen zorgvuldig worden volgestopt, daar anders door de vorst schade wordt veroorzaakt.
Indien in den kuil bewaarde aardappelen met zorg volgens bovenstaande gegevens worden behandeld, kan men er vrijwel zeker van zijn, dat de aardappelen tot het voorjaar kunnen worden bewaard.
Bezwaren tegen den kuil zijn:

1e. dat gedurende den winter de in den kuil geborgen aardappelen niet bereikbaar zijn.

2e. dat er vrij veel stroo mee gemoeid gaat, wat echter alleen van beteekenis is, indien stroo schaarsch en duur is.

3e. dat al het werk ieder jaar opnieuw wordt verricht.

H. De gedeeltelijk of geheel ondergrondsche kelder.

Het gedeeltelijk of geheel ondergrondsche keldertype wordt vooral veel in Duitschland en Amerika gebruikt.
Gewoonlijk wordt de grond voor de goedkoope constructies niet dieper dan 90 cm ontgraven, vooropgesteld, dat de grondwaterstand deze diepte toelaat.
De ontgraven grond is bij genoemde diepte voldoende om het boven het maaiveld gelegen gedeelte, langs de kanten en bovenop met dezen grond af te dekken.
De goedkoopste kelders worden niet ingericht met een wageninrit en groote openslaande deuren in de eindgevels, doch met luiken in het dak met aansluitende toevoerkokers, waardoor de verschillende afdeelingen kunnen worden gevuld. Voor het leeghalen van den kelder worden dan kleine deuren in de eindgevels aangebracht, terwijl de hellende

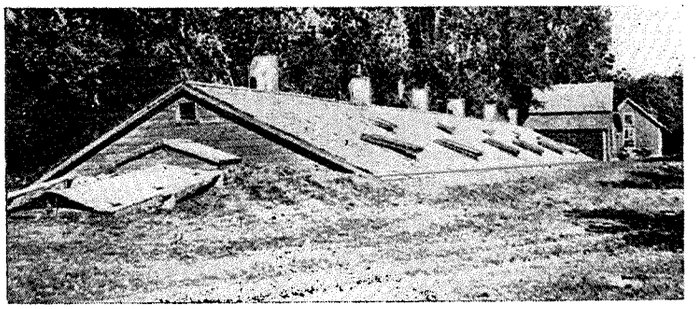

FOTO HAN BOOTS

Fig. 2. Half ondergrondsche Amerikaansche aardappelbergplaats met door horizontale luiken afgedekten ingang met dakluiken voor het inbrengen der aardappelen en ventilatiekokers op de nok van het dak.

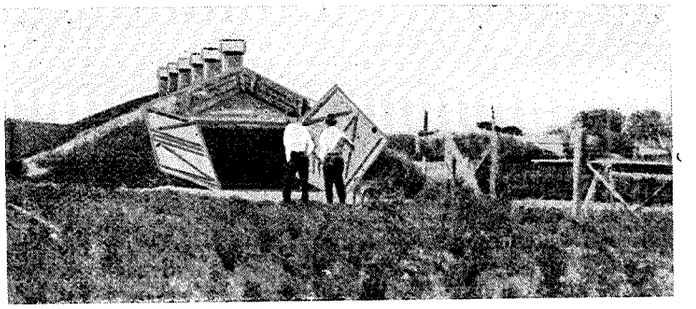

FOTO HAN BOOTS

Fig. 3. Half ondergrondsche Amerikaansche aardappelbergplaats met een ingang, voorzien van houten schoeiingswanden, hellende, naar buiten openslaande toegangsdeuren en ventilatiekokers op de nok van het dak.

toegangen aan de eindgevels met openkleppende deuren worden gesloten (fig. 2).
Deze toegangen kunnen ook worden uitgevoerd volgens de fig. 3, 4 en 5.
Voor de betere uitvoering worden door wagens berijdbare opritten gemaakt met een doorloopenden rijweg voor de wagens in de lengterichting van den kelder (fig. 5).
De zijwanden kunnen worden gemaakt van metselwerk, stampbeton, gewapend beton, houten stijlen met beplanking, één rij tegen elkaar geheide palen van rondhout, één rij oude spoorwegdwarsliggers, palen op afstanden van ca. 40 cm aan den buitenkant bekleed met zwaar draadgaas e.d. (fig. 6).
Het dak kan bestaan uit tegen elkaar gelegde juffers (fig. 6, 7 en 8), uit juffers afgedekt met ongekantrechte planken of door juffers op afstanden van ca. 40 cm, afgedekt met zwaar draadgaas (fig. 9, 10 en 11).
Het dak en de boven het maaiveld uitstekende zijkanten worden daarna bekleed met een laag stroo dik ca. 15 cm, waarover een laag grond dik 20 cm komt; voor de waterdichtheid kan eerst een laag asphaltpapier worden aangebracht.
Zooals vanzelf spreekt is een dergelijke afdekking in ons regenrijk klimaat niet ideaal.

Een betere oplossing wordt verkregen door wanden en dak, voorzoover bovengrondsch, te bekleeden met gegolfde asbestcementplaten en aan de binnenzijde een bekleeding met stroo dik 15 cm aan te brengen.
De aardappel-bewaarkelders moeten steeds van voldoende ventilatiekokers worden voorzien.
Deze ventilatiekokers moeten behoorlijk boven het dak uitsteken en worden afgedekt met een kap; eventueel kan deze kap klepbaar worden gemaakt, zoodat de koker van bovenaf, bij strenge vorst, met stroo kan worden gevuld.
Het ondereinde der kokers moet voldoende diep in den kelder steken voor het aanbrengen van een goed bereikbare afsluitklep op schuif.
De afmetingen der kokers bedragen gewoonlijk 30 × 45 cm, 35 × 45 cm, 40 × 45 cm of 45 × 45 cm.
Alhoewel licht zooveel mogelijk moet worden geweerd in aardappelbewaarplaatsen, is soms, met het oog op het sorteeren der aardappelen, licht noodig voor de werklieden. Men kan wel is waar voor kortere tijden de kappen van de ventilatiekokers afnemen en de kleppen of schuiven opnemen of eventueel de deuren openen, doch dit gaat niet bij vriezend weer, terwijl dergelijk licht gewoonlijk zeer plaatselijk is.
Door klepbare of wegneembare glasramen in de ventilatie-

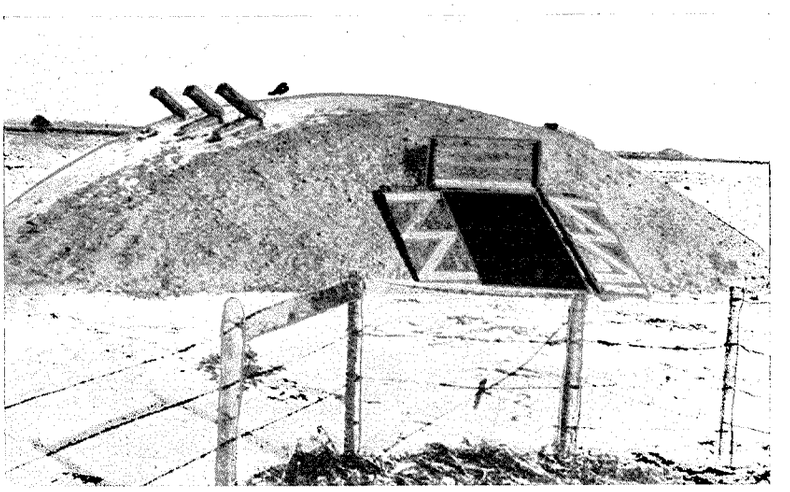

FOTO HAN BOOTS

Fig. 4. Half ondergrondsche Amerikaansche aardappelbergplaats met hellende ingangsdeuren, aan de bovenzijde afgedekt door een hellend klepluik en ventilatiekokers in de hellende grondafdekking.

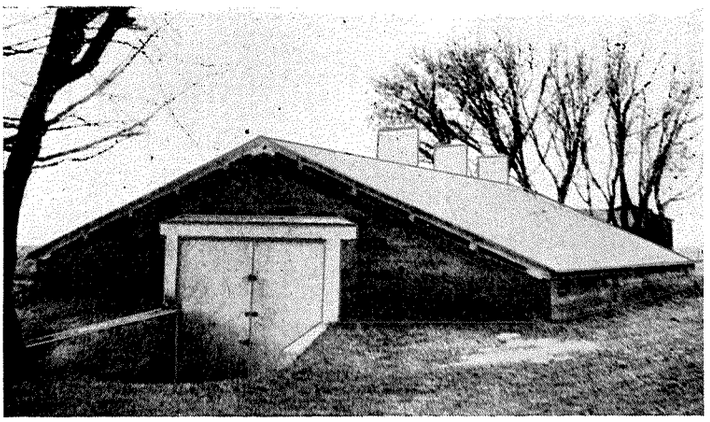

FOTO HAN BOOTS

Fig. 5. Half ondergrondsche Amerikaansche aardappelbergplaats met beschoeide inrit en verticale deuren in den eindgevel.

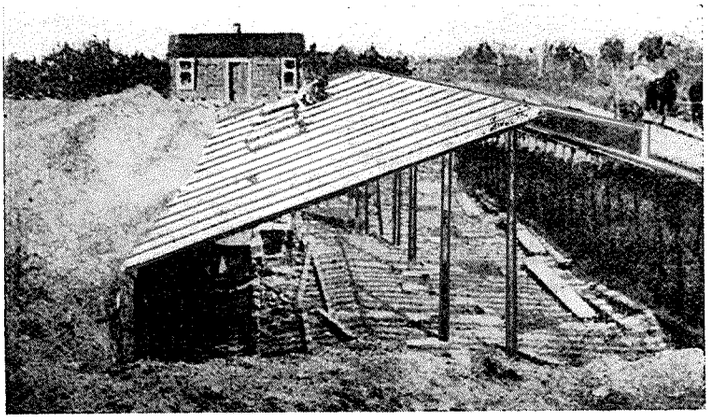

FOTO HAN BOOTS

Fig. 6. Half ondergrondsche Amerikaansche aardappelbergplaats in uitvoering, toonende zijwanden, bestaande uit tegen elkaar in den grond geslagen palen.

kokers te plaatsen, kan de kans op bevriezen bij geopende ventilatiekokers worden verminderd, doch het blijft een plaatselijke verlichting, alleen dienende voor de gedeelten onder bedoelde kokers.

Het doel kan ook worden bereikt met draagbare lantaarns, doch de beste oplossing is, indien stroom voorradig is, electrisch licht.

De indeeling hangt grootendeels af van de afmetingen van den kelder.

Indien geen langsgang noodig wordt geacht en indien de breedte niet groot is, b.v. 3,50 m tot 6 m, kan het geheele vloeroppervlak worden benut voor de aardappelberging.

In dergelijke eenvoudige bergplaatsen wordt de vloer soms onbedekt gelaten, wat ten zeerste moet worden ontraden; men moet minstens een houten vloer op liggers met tusschenruimte tusschen de planken voor de ventilatie, aanbrengen.

Voor betere bergplaatsen wordt een middengang, eventueel breed genoeg voor het doorrijden met wagens, vrijgehouden. Ter weerszijden van deze gang komen dan de aardappelboxen.

De middengang kan als aarden vloer worden gemaakt, eventueel verhard met leem, terwijl dan de boxen met houten liggers en daarover houten vloerplanken, worden belegd.

J.

(Wordt vervolgd)

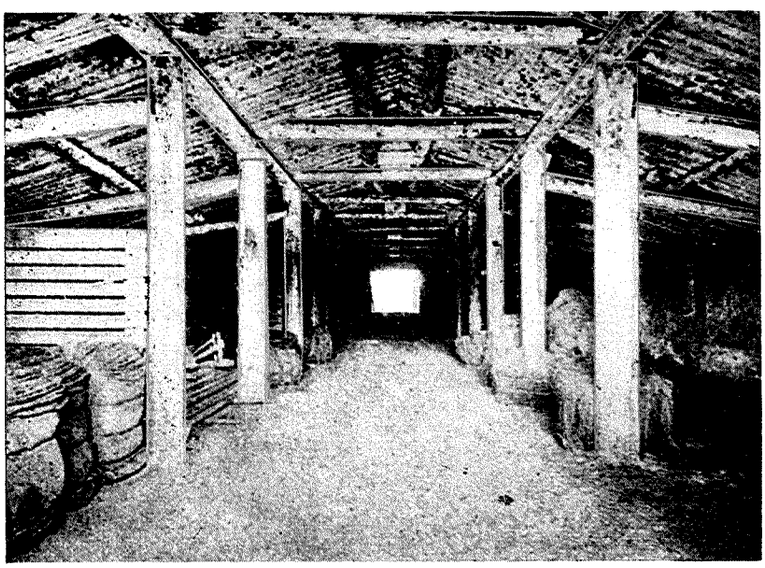

FOTO HAN BOOTS

Fig. 7. Half ondergrondsche Amerikaansche aardappelbergplaats. Links scheidingswand met ventilatieopeningen tusschen de schrooten. Het door stijlen ondersteunde dak bestaat uit tegen elkaar gelegde sparren. Hierover is een stroo- en grondafdekking gelegd.

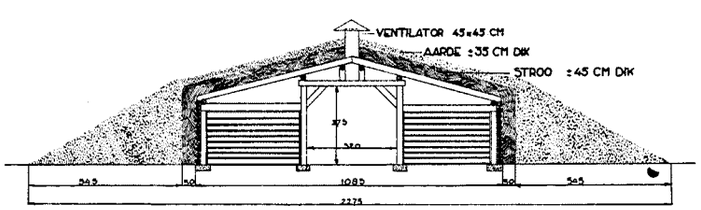

Fig. 8. Dwarsdoorsnede van een met stroo en grond afgedekte Amerikaansche aardappelbergplaats, beronden hout en een wand met dak staande uit stijl- en bintwerk van van tegen elkaar gelegde ronde stammen.

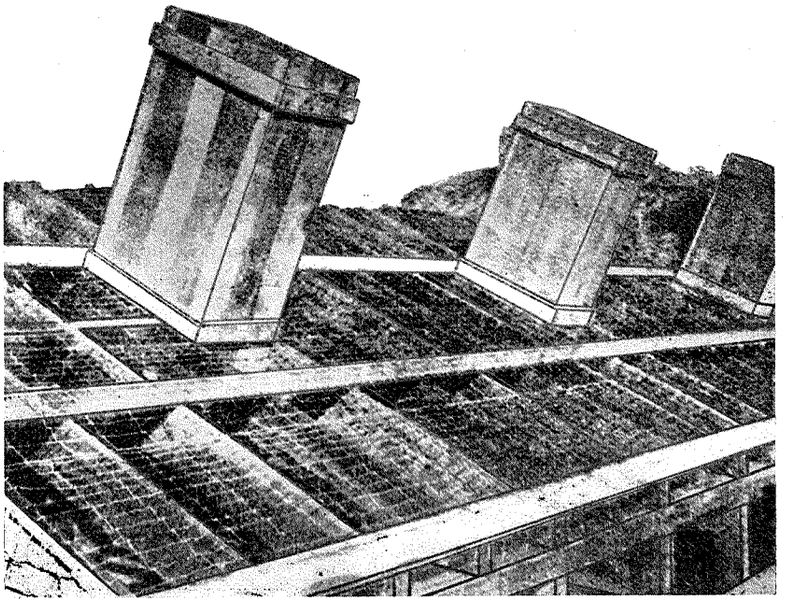

FOTO HAN BOOTS

Fig. 9. Gedeelte van het dak van een Amerikaansche aardappelbergplaats met ventilatiekokers. Het dak bestaat uit sparren op afstanden van 50 cm, afgedekt met zwaar gegalvaniseerd draadgaas. Hierover komt een stroobekleeding met grondafdekking.

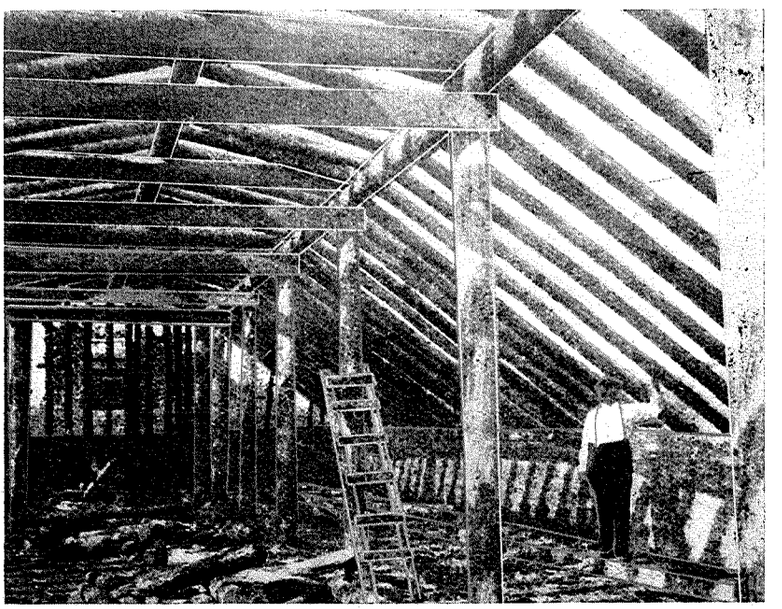

FOTO HAN BOOTS

Fig. 10. Interieur van een Amerikaansche aardappelbergplaats, opgebouwd van rondhout en steenen voetmuren.

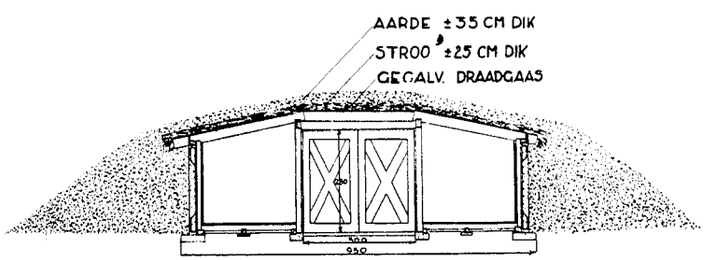

Fig. 11. Dwarsdoorsnede van een Amerikaansche aardappelbergplaats met wanden van gewapend beton en een dak van rondhout, gegalvaniseerd draadgaas, stroo- en grondafdekking.

MEDEDEELING.

Naar wij van officieele zijde vernemen is door den Commissaris voor niet-commercieele vereenigingen en stichtingen, met ingang van 1 September 1942, benoemd tot bewindvoerder voor de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten, gevestigd te Amsterdam, de heer Dr. Ir. G. A. C. Blok te 's-Gravenhage, Leider van de Vakgroep Architecten in de Nederlandsche Kultuurkamer. Deze benoeming is van kracht tot op het oogenblik dat de Bond van Nederlandsche Architecten zal worden opgenomen in de Nederlandsche Kultuurkamer.

DE REDACTIE.

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 3 OCT. 1942 NUMMER 40

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

RAPPORT AAN DEN LEIDER VAN DE GROEP BOUWKUNST IN HET GILDE VOOR BOUWKUNST, BEELDENDE KUNSTEN EN KUNSTAMBACHT VAN DE NEDERLANDSCHE KULTUURKAMER.

September 1942.

De Prijsvraag in het algemeen en de uitslag van de Ideeën Prijsvraag voor den opbouw van Rotterdam in het bijzonder.

Inleiding van H. Th. Wijdeveld.

Over het vraagstuk PRIJSVRAGEN.

Wanneer wij vervlogen kultuurtijden overzien en ons verplaatsen in het oude Egypte, is het moeilijk aan te nemen, dat de bouwmeesters van de pyramiden van Gizeh, of de tempels van Karnak, door middel van een prijsvraag zijn gevonden.
Wie de kunstwerken der Grieken bestudeert, neemt wel aan, dat de vergane paleizen van Knossos, het Parthenon of het edele Erechtheion niet door zulk een wedstrijd zijn ontstaan.
Alexander de Groote had zich Dinocrates als architect gekozen, en daarmede was de leiding in één hand gelegd.
De Romeinen bepaalden slechts zelden door den vorm van een onderlingen wedstrijd onder kunstenaars de uitvoering van hun monumenten.
In de vroege middeleeuwen kon door de alles beheerschende sacrale idee, de gedachte aan een prijsvraag niet ontstaan.
De Gilden ontwikkelden zich, en door het systeem van Meester en Gezel groeiden de kunstwerken in samenwerkende uitvoering rondom de Kathedralen zelve. Het was de tijd der groote Anoniemen.
De enkele voorbeelden, die wij kennen, waren meer het vervaardigen van meesterproefstukken. Denken wij aan de door Hans Huber gebouwde gothische Kerk „die Schöne Maria" te Regensburg, die echter niet meer werd dan een schaduw van het in de prijsvraag uitverkoren model, dat hij op kleine schaal in hout uitvoerde.
De opdrachten werden door de geestelijkheid beheerscht, en eerst langzaam-aan zijn deze vanuit de kloosters door de wereldlijke macht overgenomen. Vorsten werden de beschermers van de schoone kunsten. Bij de keuze van den kunstenaar mag er persoonlijke voorkeur zijn geweest, schoone vrouwen en intriges zullen daarbij een rol hebben gespeeld, eer en afgunst de werkers op hun weg hebben begeleid; belooning en verbanning wisselend aan hun zijde zijn gegaan, maar de onderlinge wedijver werd nimmer beslecht door den vorm van een prijsvraag.
Lorenzo Ghiberti was door een proefstuk winnaar in een wedstrijd met zeven andere Italiaansche kunstenaars der vroeg-Renaissance, voor de bronzen deuren van de kerk van St. Giovanni te Florence; maar ook hier was het geen prijsvraag in den geest zooals wij die kennen, maar een door de meesters in het vak vervaardigd proefdetail in brons. Lorenzo Ghiberti was toen nauwelijks twintig jaren oud.
Bramante bouwde, omdat hij geroepen werd. Michel Angelo begon evenmin zijn werk voor de St. Pieter als resultaat van een openlijken wedstrijd met zijn kunstbroeders.
In Engeland hebben Jones noch Wren door prijsvragen hun geweldige werken der renaissance tot stand gebracht. Schinkel was reeds in zijn jonge jaren voorbestemd de bouwmeester voor de heerschers zijner dagen te worden.
De Barok en de Rococo waren perioden van praal en pracht; onderlinge wedijver trad sterk op den voorgrond, maar de wedstrijd onder kunstenaars, waarin de meerderheid eener jury besliste, was zoo goed als onbekend. Eerst in de 19e eeuw verkreeg de prijsvraag menigmaal de voorkeur boven de directe opdracht. Het Liberalisme bracht deze tendenz meer en meer naar voren. Duizenden projecten passeerden de commissies van beoordeeling.

De wereld van den drukker overwoekerde de menschheid. Couranten en tijdschriften moesten worden gevuld, de rotatiepersen werden ongeduldig, nerveus. Alle werken, die de openbaarheid betraden, werden gereproduceerd. Rijp en onrijp vond zijn weg in oplagen van millioenen. Het Zoeken der jongeren plaatste zich vóór het Bereiken der ouderen. De jeugd werd overmoedig, maar haar ontwerpen waren meestal niet meer dan onvolgroeide gedachten. De samenleving echter wilde ideeën, schreeuwde om ideeën! De wereld was op zoek naar een andere levenshouding, decadentie lag vermengd met nieuwen groei. Het opkomend socialisme had de kans voor ieder gebracht, maar de democratie verzwakte spoedig dezen grondslag voor een scheppende vormgeving. Ieder object werd als prijsvraag onder de massa geslingerd, stations, paleizen, schouwburgen, raadhuizen, monumenten, bruggen, fabrieken, woningen, academies en ziekenhuizen, het werden alle prijsvragen. Zoo moesten onbekende kunstenaars worden gevonden.
Heeft dit plaatselijke, nationale of internationale stelsel van keuze van een kunstenaar tot het gewenschte resultaat geleid? Gedenken wij het Vredespaleis te 's-Gravenhage, dat naar de meening buiten de jury, den Finschen architect Saarinen of den Oostenrijker Otto Wagner toekwam, maar

zijn bekroond ontwerp dankte aan de charme van Cordonnier's vier geweldige torens, die echter in de uitvoering verschrompelden tot één toren en een kleintje; het Rotterdamsche raadhuis, dat door den geweldenaar Zimmermann, reeds voor de jury beslissen kon, Henri Evers was toegedacht, en dat nu eeuwen lang de inzinking van onzen tijd zal demonstreeren; het Volkerenbonds-paleis in Genève, waar de architecten hun intrede in de wereld der politiek deden, en dat met zijn ruim vierhonderd internationale inzendingen het grootste bouwschandaal der laatste eeuw is geworden. Zoo zouden tientallen voorbeelden van het mislukken van het prijsvraagsysteem te geven zijn. Was het noodig, dat Berlage door een prijsvraag tot het bouwen van de Amsterdamsche Beurs geraakte, welk een lijdensweg heeft deze vijftien jaar sleepende opdracht doorloopen!
Niet de prijsvraag heeft hier beslist, maar het genie van den schepper zelve. Berlage zou zonder prijsvraag meer gebouwd hebben!
Gedenken wij dan de Academie voor kunsten, het Museumtheater en het Raadhuis voor Amsterdam, de beurs te Rotterdam, het Raadhuis voor 's-Gravenhage en het Nederlandsche paviljoen op de wereldtentoonstelling te New York. Arme tijd, welke zooveel verspilling van energie en hoop noodig heeft met zulke droeve resultaten.
Wij kennen de prijsvraag voor den schijn, waar de opdracht reeds vóór de uitschrijving gegeven is, terwijl ernstige kunstenaars nog hoopvol aan 't werk zijn. Wij kennen de immoreele prijsvragen van handel en industrie, die zich (vooral voor de kleinkunst) van honderden inzenders bedienen, om voor een schamel prijsje ontwerpen in alle vormen en stijlen in handen te krijgen. Wij kennen zelfs de prijsvraag uit navolging, uit gewoonte, ... „het wordt altijd gedaan". Wij kennen ook het verlangen om dien zondvloed te leiden. Er zijn „reglementen van de permanente prijsvraagcommissie". En toch ligt het zwakke punt niet bij den opdrachtgever als individu, het is de geest des tijds, de prijsvraag is ontstaan uit het zoeken naar houding, is het gemis aan durf.
De veelvuldigheid van haar verschijning bracht in de laatste decennia de zwakke, al te zwakke op het voetstuk van scheppend kunstenaar. De handel had zelfs beslag gelegd op het kunstenaarschap. Het woord „concurrentie-project" dook reeds op in de verslagen van jury en pers. In de volks-economie beconcurreeren de handelaren elkander. Betere verzorging, kostenbesparing, geen al te hooge loonen, lokken koopers. Bij vermeerdering der aanbieding daalt de prijs, bij stijging der vraag verhoogt hij zich. Zoo ontstaan prijsschommelingen, zoo wisselt het wezen der financiën en grijpt in op vraag en aanbod, op markt en beurs, op welvaart of armoede van geheele volkeren.

Niet aldus is de wedstrijd in alle takken van het menschelijk bewegen. De sport kent hem in allen tijd, het is zijn karakteriseerende uiting; de wedstrijd om den snelsten gang, den hoogsten sprong, den versten worp, moet in vergelijkenden zin geschieden. Spanning van geest en spieren, overgave en moed geven houding en vergelijkende waarden.
In de kunsten en de wetenschap liggen de problemen wederom verschillend. De medici kennen de prijsvraag niet anders dan voor de theoretische problemen. Een dokter groeit langzaam van bekwaamheid tot roem, de meestermedicus wordt professor en leert de jongeren, die op hun beurt den weg van den meester volgen. Een vorm, die het gilde-wezen nog steeds nabij komt.
De technicus weet zich als uitvinder een aparte figuur, hij bezit onbewust de vonk der intuïtie, hij ziet in 't duister. Daar zal het woord prijsvraag hem vreemd in de ooren klinken. Alleen de architecten, musici en de beeldende kunstenaars vinden de prijsvraag op hun weg. De onzekerheid van doelstelling en vooral de belangen van politieke partijen der laatste halve eeuw hebben ertoe bijgedragen de prijsvraag als een verlossing uit de impasse te beschouwen. De opdracht „liep reeds" door het uitschrijven van een prijsvraag en de bureaucratie was tevreden; de verantwoordelijkheid voor een besluit was immers opgeschoven. Gedurende den termijn van inzending konden de partijen invloed uitoefenen op de houding van de jury. Maar de meeningsverschillen bij de beoordeeling door een groot aantal juryleden heeft een nivelleerenden invloed op de inzendingen. Met de slechtste en de al te gedurfde vielen de werkelijk „groote" projecten eveneens af. De meesterlijke worp wordt zelden herkend of erkend .... de middelmaat wint, omdat de middelmaat oordeelt.
Een prijsvraag sluit het bevruchtende contact tusschen opdrachtgever en kunstenaar uit. Daar de opdrachtgever bij den aanvang van een project inhoud en vorm mede bepaalt, zeker beïnvloedt, wordt het ontwerp, dat door middel van een prijsvraag ontstaat, op zwakke of onvolledige gegevens vastgelegd. De kunstenaar staat geheel anders tegenover zijn taak, wanneer hij zijn werk onmiddellijk uit de hand van den opdrachtgever ontvangt. Zijn ontwerp begint met de spanning der zekerheid en op de basis eener samenwerking met volledige gegevens. Iedere inval, iedere variant kan gezamenlijk worden overwogen. Zoo groeit het werk van den Meester, zoo ontstaat een Schepping.

Het ware onjuist om bij deze critische beschouwing ten opzichte van de prijsvraag iedere „wedstrijd onder kunstenaars" af te wijzen. Wanneer in de 19de eeuw het prijsvraagwezen sterk naar voren trad, kan dit niet alleen aan de houding van overheid en particuliere initiatiefnemers liggen. De kunstenaars waren mede schuldig, de Meesters waren werkelijk zoek. In de periode van de „Umwertung aller Werte" ging de samenleving het oude verlaten, maar had het nieuwe nog niet gevonden. De voorgangers in de kunsten waren eveneens van den bodem losgeslagen, zij dreven op het onzekere getij. Enkele Grooten bleven zich op den eeuwigen horizon richten, zij zagen scherp en ver. Aan hen danken wij den juisten koers, en straks onze redding uit den chaos. Nu gaat het alles anders worden.
De politieke partijen zijn aan banden gelegd, de religie op haar plaats gesteld, alle machten in één enkele centrale gebracht, de kunsten als deel van het volksleven erkend en opgenomen in het albesturende staatsbedrijf. Nu gaat zich de opleiding der jongeren wijzigen. Oude gilden gaan in nieuwen vorm herrijzen. Het Meester- en Leerlingenstelsel zal wederom naar voren treden, en hiermede het groeiproces langs normalere wegen gaan. De architect wordt

een „verschijning" in de samenleving, zijn titel, hijzelf wordt beschermd, en hiermede zal het onmogelijk zijn, dat jongeren, die nauwelijks de academie hebben verlaten, door middel van de prijsvraag mededingen naar opdrachten, die boven hun geestelijke spanning liggen. Wat des Meesters is zal des Meesters zijn, en hem in onmiddellijke opdracht worden verstrekt.
Wat voor de leerlingen is, zal menigmaal door prijsvragen kunnen worden behandeld. Hier ligt een schoone strijd, immers onbekende jongeren zullen door onderlinge wedstrijden hun weg kunnen vinden. Die prijsvragen zullen zich dan moeten beperken tot kleine objecten, zooals de vrij-staande landelijke woning, het weekend-huis, het openlucht-theater of de jeugdherberg.
Daar ligt de kans, het begin van den overgang van Gezel tot Meester. De Meester zelve wordt heden opgeroepen voor medewerking aan de grootsche taak, den opbouw van het Nieuwe Europa!

De Raad van Advies, die zich met deze inleiding geheel kan vereenigen, meende deze aan haar rapport te moeten doen voorafgaan.

DE IDEEËNPRIJSVRAAG VOOR DEN OPBOUW VAN HET HOFPLEIN EN DE BLAAK.

Wij deelen — na bestudeering van de projecten — de meening van de jury, die „tot haar leedwezen constateerde", dat het resultaat van de prijsvraag beneden haar verwachtingen is gebleven.
„Onder het tachtigtal inzendingen, dat zij ter beoordeeling verkreeg, bevindt zich — zoo zegt de Jury — geen enkele, welke naar haar meening op zoodanige kwaliteiten aanspraak kan maken, dat zij voor bekroning in aanmerking kan komen."
De Jury spreekt dan verder eenige vermoedens uit, waaraan deze „teleurstellende" uitkomst ten deele toegeschreven zou moeten worden.
In het kort: het doel is niet bereikt, de prijsvraag is mislukt.

Wij meenen, dat het mislukken is toe te schrijven aan:

1. het prijsvraagsysteem in het algemeen (inleiding H. Th. Wijdeveld).
2. dit prijsvraagprogramma in het bijzonder.

Het prijsvraagprogramma vraagt eenerzijds een bebouwing te ontwerpen voor de twee pleinen van zuiver Hollandsch karakter, maar laat inzenders ook de vrijheid om den stedebouwkundigen vorm van de pleinen te veranderen.
Dit brengt in de architectonische opgave een stedebouwkundig element.
Al naar de geaardheid van den mededinger constateert men bij de ééne inzending een den nadruk leggen op de architectuur, en bij de andere, dat de prijsvraag bijna uitsluitend gezien is als het oplossen van een stedebouwkundig vraagstuk.
De Jury verwachtte èn een „rijpe" stedebouwkundige oplossing, èn daarenboven een architectonisch geslaagd geheel.
Dat dit doel bereikt zou worden, leek reeds van te voren niet te verwachten.
In de eerste plaats was de beschikbare tijd te kort, — en zoo zal het in de meeste gevallen zijn — zeker als de mededingers niet beschikken over een staf van medewerkers.
In de tweede plaats vragen het stedebouwkundige en het architectonische deel ieder een eigen begaafdheid, die maar zelden bij één persoon in gelijke hooge mate zal worden aangetroffen.
Had men uitsluitend een architectuurprijsvraag uitgeschreven en slechts toegestaan kleine wijzigingen in de gegeven rooilijnen aan te brengen, dan was naar onze meening zeker een beter resultaat bereikt, althans een resultaat, dat minder zou hebben teleurgesteld.
Verder blijkt uit alle inzendingen het gemis aan contact tusschen opdrachtgever en ontwerper. Dit contact achten wij van groote beteekenis.
De architect staat bij een opdracht geheel anders tegenover zijn werk, dan bij een prijsvraag. Alle inzendingen hebben iets irreëels.

Alle inzenders zijn gestruikeld over het begrip „Hollandsch karakter"; vooral zij, wier werk tot de „knapste" inzendingen moet worden gerekend, doch die dit geïnterpreteerd hebben als „o u d-Hollandsch karakter".
Naar onze meening toonen alle inzendingen verder duidelijk, dat „monumentaliteit" niet vereenigbaar is met het Hollandsch karakter.
Men herkent Amerikaansche, veel Duitsche, en, afgezien van de o u d-Hollandsche, geen Hollandsche stadsbeelden.
In het Hollandsche stadsbeeld, dat men wilde verkrijgen, en dat niet hetzelfde is als een architectuur met een Hollandsch karakter, zien wij de Hollandsche geestesgesteldheid, de ziel, treffend weerspiegeld. Met monumentale, dramatische, ligt ons, in tegenstelling met onze Oosterburen, zeker niet.
Zoo'n Hollandsch stadsbeeld is van grooten eenvoud en vertoont door speelsche accenten zelfs een zekere „rommeligheid", maar is daarnaast van een innigheid, een picturale schoonheid, die, overgoten door een teeder zilverachtig licht, iets intiems, zij het ook iets burgerlijks, heeft, dat zijns gelijke niet kent.
Ons stadsbeeld wordt niet bepaald door grootsche paleizen, burchten of kasteelen — (het Paleis-Stadhuis op den Dam blijft ons eigenlijk altijd wat onwennig) — maar door de harmonie der samenstellende deelen, lucht, water en groen.
Het is verder in strijd met ons volkskarakter de wanden van een geheel plein te laten ontwerpen door één architect.
Typisch Hollandsch is het naast elkaar bouwen door vele architecten voor verschillende opdrachtgevers. Een dubbele concurrentie!
Aan de eene zijde een wedstrijd van de architecten om het beste te bereiken, bij de opdrachtgevers om den buurman de loef af te steken.
Daarom zijn de Amsterdamsche grachten — (waaraan heel wat alles-behalve specifiek Hollandsche architectuur) — en de Vijverberg in den Haag zoo echt Hollandsch!
De eenheid ontstond daar, doordat een ieder, die bouwde, dit stijlvol deed, een vermogen, dat wij thans niet meer of nog niet bezitten. Zoo is het begrijpelijk, dat men naar

andere middelen zocht om tòch 'n eenheid te bereiken, en het ligt voor de hand de bebouwing dan in één hand te geven, en zoo te trachten een „monumentale" eenheid te verkrijgen!
Typisch Hollandsch, oud-Hollandsch, zal die dan niet zijn! En als in een der zalen een teekening hangt van Berlage's ontwerp voor het Hofplein, dan is het verrassend vast te stellen, dat hij de oplossing nog het aannemelijkst benaderd heeft.

Wij meenen aan dit rapport een voorstel te moeten verbinden om uit de impasse te komen, d.w.z. hoe men naar onze meening den opbouw van de stadskern van Rotterdam, in verband met den toekomstigen groei, zal moeten opvatten.

(1) Men stelle vast, of men het in het Museum Boymans tevens geëxposeerde stadsplan stedebouwkundig aanvaardbaar acht. Hoewel naar onze inzichten dit „wederopbouw"-plan niet voldoende rekening houdt met Rotterdam als toekomstige groot-Europeesche havenstad, die zich in haar groei gaat uitstrekken langs den geheelen Waterweg tot aan Hoek van Holland, zijn reeds eenige aanknoopingspunten in dit voorloopige plan te vinden, om dit in den geest eener twee-millioenen-stad om te werken.
Ook missen wij het water in de stad; verbreede singels met kanalen, die de architectuur weerspiegelen. Spoorwegen zullen uit de kern moeten verdwijnen om als ringbaan te herrijzen. Er zullen een aantal hooge bruggen over de Maas opgenomen moeten worden, althans zal het weg- en verkeerstramien daarmede meer rekening moeten houden, dan nu uit het plan blijkt. De natuur moet met bosschen-aanleg en parken haar recht in en om Groot-Rotterdam herwinnen. Op de basis van deze opdracht legge men echter het werk in één hand.

(2) Men stelle vast, waar en wat er gebouwd zal worden (uitgaven van terreinen) naar zijn aanwijzingen in overleg en in samenwerking met den onder 3 te noemen functionaris.

(3) Gezien het feit, dat een harmonisch stadsbeeld niet geforceerd of door prijsvragen kan verrijzen, stelle men naast hem een verantwoordelijk man voor de coördinatie van de architectuur (met uitschakeling van alle verdere instanties als schoonheidscommissies enz.).
Gezien daarbij de uitgestrektheid van de op te bouwen stadskern met zijn aansluiting aan de uitbreiding van Groot-Rotterdam, beschouwe men dit als het „levenswerk" voor een onzer meest begaafde architecten, die de door ons aan een Nederlandsch stadsbeeld gestelde eischen deelt en die als „mensch" geschikt is om deze coördineerende functie op „Nederlandsche" wijze te vervullen en zonder zijn collega's-architecten bij den opbouw geheel naar zijn persoonlijke voorkeur in vormgeving te laten ontwerpen, dus: als een Leider.
Men trachte het doel niet door het instellen van een Commissie te bereiken. Op de persoonlijkheid komt het aan. Men toone „durf", d.w.z. men beginne „typisch Rotterdamsch".

Ir. C. B. VAN DER TAK.
Ir. H. VAN VREESWIJK.
H. TH. WIJDEVELD.

Het eerste rapport: Architect-ambtenaar, is opgenomen in No. 37, en het tweede rapport: Architect-Bouwvakpatroon, in No. 39 van het Bouwkundig Weekblad. RED.

BESLUIT VAN DE SECRETARISSEN-GENERAAL VAN DE DEPARTEMENTEN VAN OPVOEDING, WETENSCHAP EN KULTUURBESCHERMING, VAN LANDBOUW EN VISSCHERIJ EN VAN JUSTITIE BETREFFENDE HET VOEREN VAN OPLEIDINGSAANDUIDINGEN DOOR AFGESTUDEERDEN VAN WETTELIJK GESUBSIDIEERDE MIDDELBARE TECHNISCHE SCHOLEN EN DAARMEE GELIJKGESTELDEN EN BETREFFENDE DE BESCHERMING VAN DEN TITEL EN DE AANDUIDING VAN INGENIEUR.

Na langen en taaien strijd is het aan de Delftsche, Wageningsche en Bandoengsche ingenieurs eindelijk gelukt de wettelijke bescherming van hun titel te verwerven. Er zullen weinig vakgenooten in Nederland zijn die niet hun aanspraken op den ingenieurstitel hebben erkend en er is dus alle reden voor het desbetreffende gedeelte van het besluit toe te juichen. Doch het kan mogelijk zijn dat het andere gedeelte van het besluit voor de afgestudeerden der M.T.S.- en teleurstellend is. De bezitters zijn volgens artikel 2 gerechtigd achter hun naam de aanduiding M.T.S. te voeren. Een dergelijke aanduiding zegt in de praktijk weinig of niets. Het is bekend, dat in den laatsten tijd het titelvraagstuk voor de afgestudeerden der M.T.S.en op den voorgrond is gekomen, en op vergaderingen enz. is aan hen de raad gegeven Ing. achter hun naam te zetten. Deze toevoeging heeft onder de huidige waardebepalingen bezwaren, daar gemakkelijk verwarring gesticht kan worden met den titel Ir. Bij de aanmelding voor een bepaald lichaam werd o.a. gebruik gemaakt van de aanduiding candidaat bouwkundig ingenieur, terwijl bij onderzoek bleek, dat hier sprake was van een nog niet afgestudeerden leerling eener M.T.S.! Misbruik is natuurlijk altijd mogelijk, doch hier hebben wij wel met een ergerlijk geval te doen. Er is nu eenmaal verschil in de opleiding en aard van de studie, en het is logisch dat dit in titel en aanduiding moet uitkomen. De titel van ingenieur was in Nederland reeds lang bekend en iedereen wist dat met ingenieur iemand werd bedoeld die aan een Hoogeschool een diploma heeft gehaald. De titel Ing. gaf vooral in het spraakgebruik aanleiding tot misbruik en verwarring. Men kan zich moeilijk beroepen op de Duitsche onderscheiding van Diplome-Ingenieur en Ingenieur, daar het titelvraagstuk in Duitschland een andere voorgeschiedenis heeft en de omstandigheden daar anders zijn. Men had nu te onzent een anderen weg kunnen inslaan door in de titelverleening een duidelijk verschil te maken tusschen een Hoogeschoolingenieur en een M.T.S.-ingenieur en het is jammer, dat de oplossing niet in deze richting werd gezocht. Een andere weg zou zijn geweest, aan de M.T.S.ers het recht te verleenen een beschermde aanduiding, zooals bouwkundige, werktuigbouwkundige,

Huygen & Wessel n.v.

KOELINSTALLATIES

Amersfoort

Huygen & Wessel n.v.

STIGLERLIFTEN

Amersfoort

N.V. NEDERLANDSCHE AANNEMING MIJ

V.H. FIRMA H. F. BOERSMA 'S-GRAVENHAGE

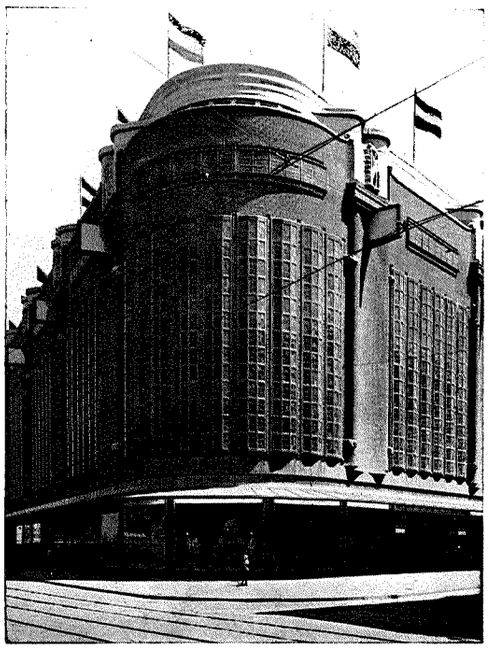

MAGAZIJN „DE BIJENKORF", DEN HAAG.

Burgerlijke Bouwwerken
Gewapend-Beton-Werken

CHROMOLITH

EDELPUTZ **SIERPLEISTER**

ONGEVRAAGD SCHRIJFT MEN:

„.... dat de gepleisterde buitengevels met „Chromolith" het uitstekend hebben gedaan en naar volle tevredenheid der Directie zijn. Als curiositeit deelen wij nog mede dat de eene groote gevel afgepleisterd stond, één dag voor de strenge vorst is begonnen en niet het minst heeft geleden, ja zelfs geen enkel scheurtje er in waargenomen is. Daarom heeft de Directie het voor de groote verbouwing der Hoofdkantoren in Neuzen ook weer voorgeschreven.

HULST 25 April 1942."

Chromolith is leverbaar uit voorraad!

E. M. v. d. POL'S HANDELSONDERNEMING

DEN HAAG — Telefoon 117256

„THERMOSIT"-KUNSTBIMS

BUDERUS 17 31

„THERMOSIT" is een zeer poreus bouwmateriaal, vervaardigd uit hoogovenslakken. Het gewicht bedraagt ca. 300 kg per M^3.

„THERMOSIT" wordt normaal in korrelgrootten van 3/12 mm. 3/15 mm, 3/20 mm en 0/2½ mm geleverd.

„THERMOSIT" kan o.a. worden toegepast voor de vervaardiging van holle beton, estrichbeton, isolatiebeton, giet- en stampbeton, drijfsteenen, bimsplaten, tegels, holle wanden.

Voorts voor isolatie van koude en warmte (warmte doorlaatcoëfficient 0,072 Kcal/m°C tusschen 0 en 30°C,

„THERMOSIT"-KUNSTBIMS leveren wij uitsluitend via den bouwmaterialenhandel.

HANDELSVEREENIGING „BUDERUS" Leeghwaterplein 27 · 'S-GRAVENHAGE

enz., bij hun naam te voegen. Aan het bezwaar dat door deze regeling de groote groep van uit de praktijk gekomen technici onrecht zou worden aangedaan, zou men tegemoet kunnen komen door het aanleggen van een register (zooals dit nu voor de ingenieurs is vastgelegd) waarin een ieder kan worden ingeschreven, die kan aantoonen dat hij gelijkwaardig kan worden geacht aan een afgestudeerde van een M.T.S. Hiermede zouden natuurlijk de aanduidingen bouwkundige enz., tot wettelijk beschermde titels worden.

Red.

Op grond van § 1 van de Verordening No. 23/1940 en in overeenstemming met de §§ 2 en 3 van de Verordening No. 3/1940 van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied wordt bepaald:

Artikel 1.

In dit besluit wordt verstaan onder „Secretaris-Generaal": de Secretaris-Generaal van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming.

Artikel 2.

De bezitters van bepaalde volgens artikel 29 der Nijverheidsonderwijswet uitgereikte getuigschriften zijn gerechtigd als blijk daarvan een aanduiding achter hun naam te voeren.

Artikel 3.

De getuigschriften, in het vorige artikel bedoeld, zijn:
a. een eindgetuigschrift van een krachtens de Nijverheidsonderwijswet gesubsidieerde middelbare technische dagschool;
b. een eindgetuigschrift van een krachtens de Nijverheidsonderwijswet gesubsidieerde middelbare technische avondschool;
c. een getuigschrift, gelijkwaardig met die, genoemd onder a, uitgereikt volgens artikel 29, eerste lid, tweede alinea, van die wet;
d. een eindgetuigschrift van een krachtens die wet gesubsidieerde middelbare textieldagschool.

Artikel 4.

De in artikel 2 bedoelde aanduiding is voor een getuigschrift, bedoeld in artikel 3 onder:
a. M.T.S.
b. A.M.T.S.
c. M.T.
d. T.S.

Artikel 5.

Tot het voeren van den titel van ingenieur is bij uitsluiting gerechtigd:
a. hij, die aan de Technische Hoogeschool te Delft een van de in artikel 118 der Hooger-onderwijswet genoemde diploma's heeft verworven, dan wel in het bezit is van een van de vóór 1 Januari 1904 verworven diploma's, genoemd in artikel XX van de overgangsbepalingen der wet van 22 Mei 1905, Staatsblad no. 141, (zooals deze is gewijzigd bij de wetten van 9 Februari 1911, Staatsblad no. 54, en 11 Juni 1921, Staatsblad no. 782);
b. hij, die aan de Landbouwhoogeschool te Wageningen het diploma van landbouwkundig ingenieur heeft verworven, dan wel in het bezit is van het vóór 9 Maart 1918 verworven diploma of de voor dien datum behaalde akte, bedoeld in artikel 64, tweede lid, van de wet tot regeling van het Hooger Landbouwonderwijs;
c. hij, die aan de Technische Hoogeschool te Bandoeng het ingenieursdiploma heeft verworven;
d. hij, die aan een buitenlandsche instelling van hooger onderwijs in de technische of de landbouwkundige wetenschappen een diploma heeft verworven, dat de Secretaris-Generaal, gehoord den senaat van de Technische Hoogeschool te Delft, onderscheidenlijk van de Landbouwhoogeschool te Wageningen, heeft gelijkgesteld met de onder a of onder b bedoelde diploma's, op voorwaarde dat de respectievelijk onder a en onder b bedoelde diploma's in het land, waar de betrokken buitenlandsche instelling van hooger onderwijs is gevestigd, met de door deze instelling uitgereikte diploma's zijn gelijkgesteld.

Artikel 6.

1. Hij, die gerechtigd is den titel van ingenieur te voeren, duidt dezen titel aan met ir. vóór den naam.
2. Hij is bevoegd achter den naam te plaatsen de letters: c.i., b.i., w.i., wv.i., s.i., e.i., sch.i., m.i. of n.i., naar gelang hij het diploma heeft verworven van: civiel-ingenieur, bouwkundig ingenieur, werktuigkundig ingenieur, werktuigkundig ingenieur (richting vliegtuigbouwkunde), scheepsbouwkundig ingenieur, electrotechnisch ingenieur, scheikundig ingenieur of technoloog, mijningenieur of natuurkundig ingenieur.
3. Hij is bevoegd achter den naam te plaatsen de letters: l.i., indien hij het in artikel 5, sub b, bedoelde of het daarmee gelijkgestelde diploma heeft verworven.

Artikel 7.

Er is een ingenieursregister, dat wordt gehouden ten Departemente van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming.

Artikel 8.

In het ingenieursregister wordt op zijn verzoek ingeschreven hij, die een verklaring overlegt, welke hem op zijn schriftelijk verzoek is uitgereikt door een door den Secretaris-Generaal in te stellen commissie en welke inhoudt, dat de betrokkene, zonder in het bezit te zijn van een der in artikel 5 genoemde diploma's, naar het oordeel dier commissie geacht wordt regelmatig werkzaamheden te verrichten, welke in het algemeen aan gediplomeerden van de Technische Hoogeschool te Delft worden opgedragen.

Artikel 9.

Ten einde in het ingenieursregister te worden ingeschreven, richt de belanghebbende een hiertoe strekkend verzoekschrift tot den Secretaris-Generaal.
In dit verzoekschrift dient te worden vermeld de speciale richting, waarin de in artikel 8 bedoelde persoon zich heeft ontwikkeld en bekwaamd.
Bij het verzoekschrift dient te worden overgelegd:
a. de verklaring, als bedoeld in artikel 8;
b. een uittreksel uit de geboorte-akte van den belanghebb-

bende, dan wel een tot hem betrekkelijke verklaring van geboorte.

Artikel 10.

Ten bewijze, dat de naam van den belanghebbende in het ingenieursregister is ingeschreven, ontvangt deze tegen betaling van ƒ 1 aan zegelkosten een door of namens den Secretaris-Generaal onderteekend bewijsstuk volgens een nader door den Secretaris-Generaal vast te stellen model.
Het bewijsstuk is op naam gesteld en vermeldt, behalve de beroepsaanduiding, genoemd in artikel 11, de speciale richting, waarin de belanghebbende zich heeft ontwikkeld en bekwaamd.

Artikel 11.

Hij, die ingevolge artikel 8 in het ingenieursregister is ingeschreven, is gerechtigd dit aan te duiden door plaatsing van het woord „ingenieur" achter den naam.

Artikel 12.

1. Hij, die, zonder daartoe gerechtigd te zijn, een in artikel 4 genoemde aanduiding voert, en hij, die een andere soortgelijke aanduiding, hetzij vóór, hetzij achter den naam voert, wordt gestraft met een geldboete van ten hoogste vijfhonderd gulden.
2. Hij, die, zonder daartoe gerechtigd te zijn, den titel of de aanduiding van ingenieur voert, dan wel vóór of achter zijn naam een titel voert, onderscheidenlijk een aanduiding bezigt, waarin het woord ingenieur onverkort of in welke afkorting ook voorkomt, wordt gestraft met een geldboete van ten hoogste vijfhonderd gulden.
3. Met gelijke straf wordt gestraft hij, die, gerechtigd tot het voeren van een aanduiding, genoemd in artikel 4, of van titel of aanduiding van ingenieur, deze niet voert op de bij dit Besluit omschreven wijze.
4. Indien tijdens het plegen van de overtreding nog geen jaar verloopen is sedert een vroegere veroordeeling van den schuldige wegens overtreding van dit Besluit onherroepelijk is geworden, kan in plaats van geldboete hechtenis van ten hoogste twee weken worden opgelegd.
5. De bij dit artikel strafbaar gestelde feiten worden beschouwd als overtredingen.

Overgangsbepaling.

Artikel 13.

Hij, die, zonder in het bezit te zijn van een der in artikel 5 genoemde diploma's of van de in artikel 8 genoemde verklaring, op het tijdstip van het in werking treden van dit Besluit een rang bekleedt, welke wordt aangeduid met het al dan niet in een samensmelting gebruikte woord van ingenieur, is alsnog gerechtigd deze rangaanduiding te voeren gedurende 6 maanden na bedoeld tijdstip.

Artikel 14.

Dit Besluit treedt in werking op den dag van zijn afkondiging.
's-Gravenhage, 25 Juni 1942.

De Secretaris-Generaal van het
Departement van Opvoeding, Wetenschap
en Kultuurbescherming,
J. VAN DAM.

De Secretaris-Generaal van het
Departement van Landbouw en Visscherij,
H. M. HIRSCHFELD.

De Secretaris-Generaal van het
Departement van Justitie,
SCHRIEKE.

BERGPLAATSEN VOOR CONSUMPTIE- EN POOTAARDAPPELEN.*)

(VERVOLG VAN BLZ. 440)

De liggers kunnen een zwaarte verkrijgen van ca. 5 × 10 cm, en gelegd worden hart op hart 45 à 50 cm. De vloerplanken, zwaar 2,3 × 10,2 cm of 2,3 × 11,5 cm, verkrijgen een tusschenruimte van 2 à 3 cm.
De liggers legt men gewoonlijk loodrecht op de richting van de langsgang.
Door den aarden vloer geheel vlak te houden komen de liggers met houten vloer boven den middengangvloer uit te steken, zoodat de lucht onder de vloerplanken door kan trekken en aldus gelegenheid krijgt van onderen naar boven door de aardappelhoopen te dringen.
Worden de wanden van houten palen of stijlen gemaakt, aan den buitenkant bekleed, dan brengt men tegen den binnenkant een houten rasterwerk aan van schrooten zwaar 2,3 × 10,2 cm of 2,3 × 11,5 cm met een tusschenruimte van 2 à 3 cm.
De lucht kan dan ook langs de zijwanden circuleeren.
Heeft een bewaarplaats een breedte van b.v. 7,5 m en een lengte van ca. 15 m of meer, dan wordt de centrale langsgang ca. 2,50 m breed en projecteert men gewoonlijk 5 boxen langs iederen kant, totaal dus 10 boxen, ieder groot ca. 2,50 × 3 m.
De scheidingswanden der boxen bestaan gewoonlijk uit stijlen zwaar 2,3 × 10,2 cm met ter weerszijden een bekleeding van schrooten zwaar 2,3 × 10,2 cm voorzien van tusschenruimten groot 2 à 3 cm.
Maakt men de stijlen, grenzende aan de centrale langsgang zwaar, voorziet men ze van een beton fundeeringvoet en laat men ze tot het dak doorloopen, dan kunnen zij dienen voor ondersteuning van het dak.
In fig. 12 a t/m e geven we nog een teekening van een geheel ondergrondsche aardappelbewaarplaats van gewapend beton. De buitenlucht wordt door twee buitenkolken, afgedekt met roosters, aangevoerd en strijkt daarbij over water, waarmee de kolkjes gedeeltelijk zijn gevuld, om het vochtgehalte van de lucht te verhoogen.
Vervolgens trekt de aangevoerde lucht door de horizontale, onder de aardappelboxen doorloopende toevoerkokers en kan door de sleuven in den houten vloer, door de aardappelhoopen trekken en zich tevens door de ruimten tusschen

*) In het vorige artikel over „Bergplaatsen voor Consumptie- en Pootaardappelen' (zie B.W. 39 van 1942) werd door een vergissing, ten onrechte en buiten medeweten van den schrijver, ir. voor zijn naam geplaatst.

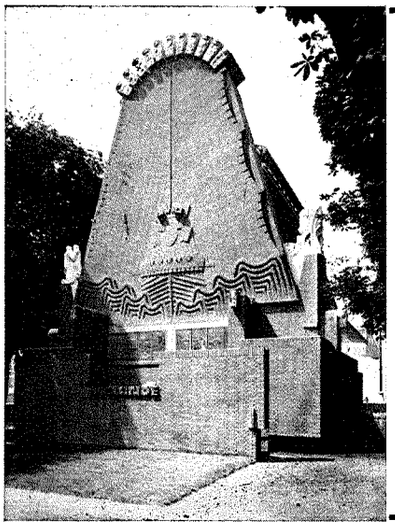

FIRMA C. ALBERTS & ZN

AANNEMERS HOOGSTE ONDERSCHEIDING EXP. INT. RARIJS OPGERICHT 1863

UITGEVOERD ONDER DIRECTIE ARCHITECT J. F. STAAL

BURGER EN UTILITEITSBOUW
BETON EN WATERWERKEN
TIMMERFABRIEK

DUIVENDRECHTSCHEKADE 64 AMSTERDAM **TEL: 50124**

Bovenkant

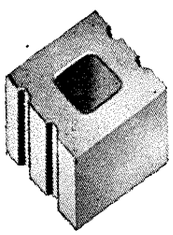

EEN SCHOORSTEEN, DIE AAN HOOGE EISCHEN VOLDOET WORDT GEBOUWD MET

SOLIDUS-SCHOORSTEENBLOKKEN

ISOLATIE IS GOED VERZORGD

INVALLEND REGENWATER WORDT DOOR POREUZE WAND OPGENOMEN.

KANS OP LEKKEN IS ZEER GERING.

GLADDE WANDEN MET AFGERONDE HOEKEN

VERNAUWINGEN OF VERWIJDINGEN BIJ SLEEPEN OF TREKKEN UITGESLOTEN.

SOLIDUS SCHOORSTEENEN ZIJN NIET DUUR.

Onderkant

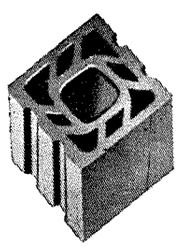

N.V. DAKPANNEN- EN KLEIWAREN INDUSTRIE
„DE VALK" v/h J. MEUWISSEN
ECHT.

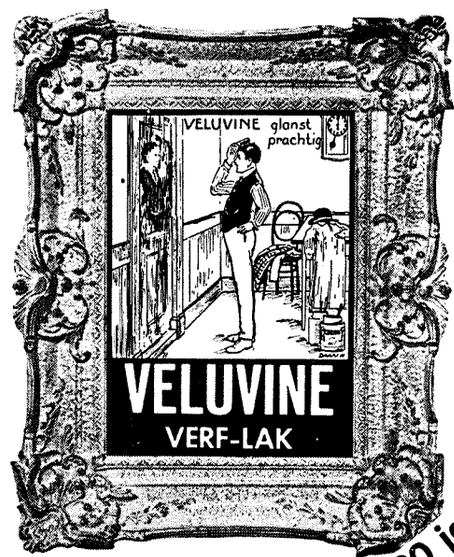

Zóó adverteerden wij 30 jaar geleden!

en nu zeggen wij kort en bondig:

Zonneschijn of regen
VELUVINE *kan er tegen!*

N.V. MIJ. „DE VELUWE" VELUVINE VERFFABRIEK

---

n.v. aannemersbedrijf v.h.:

boele & van eesteren

tel. 554932 * den haag

b en van e

beton-bouw en waterbouwkundige werken

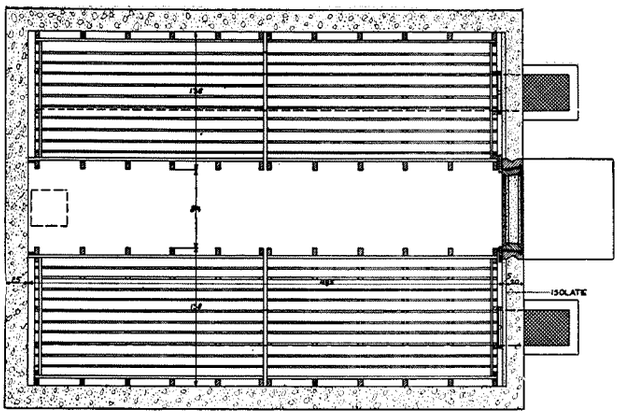

Fig. 12a. Plattegrond van een geheel ondergrondsche Amerikaansche aardappelbergplaats van gewapend beton, afgedekt met een gewelf. De ventilatie vindt plaats door twee, gedeeltelijk met water gevulde toevoerkolken aan de buitenzijde, met daarop aansluitende luchttoevoerkanalen.
Op den vloer onder de aardappelhoopen en tegen de wanden zijn houten roosterwerken aangebracht. De luchtafvoer vindt plaats door een ventilatiekoker met kap.

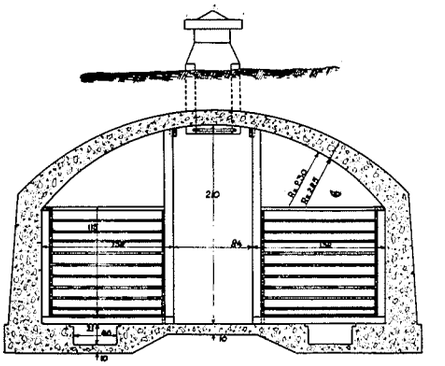

Fig. 12c. Dwarsdoorsnede van fig. 12a.

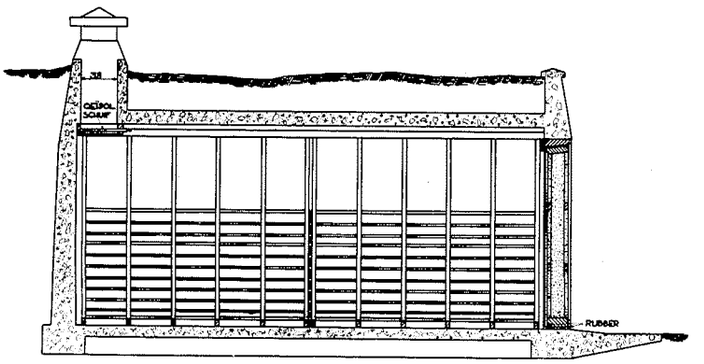

Fig. 12b. Lengtedoorsnede van fig. 12a.

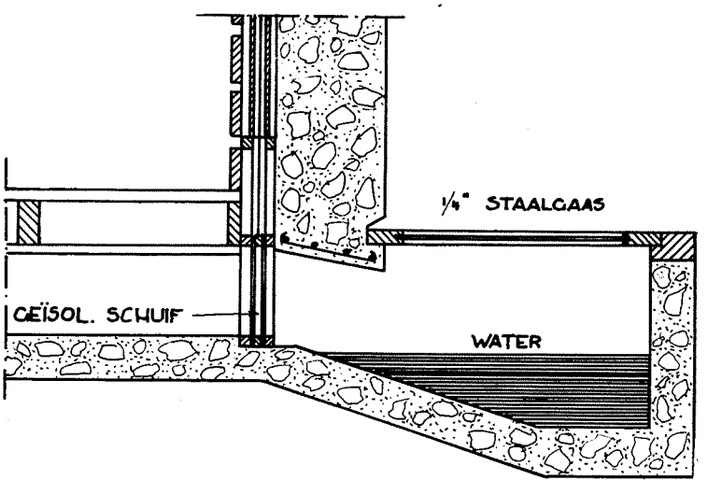

Fig. 12d. Detail kolk voor luchttoevoer van fig. 12a.

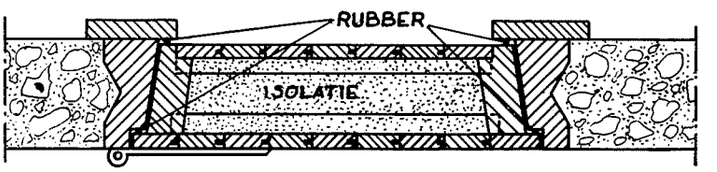

Fig. 12e. Detail isoleerende deur van fig. 12a.

de beton- en houten wanden langs de zijkanten der aardappelhoopen naar boven bewegen.
Tenslotte wordt de lucht door een ventilatiekoker aan het achtereinde afgezogen; deze ventilatiekoker kan door middel van een schuif geheel of gedeeltelijk worden afgesloten. De bergplaats is met behulp van een goed sluitende, geïsoleerde deur afgesloten.

I. Aardappelbergplaatsen, systeem Karch. Reeds in den oorlog 1914—1918 heeft de Mannheimer architect G. A. Karch een aardappelbewaarplaats ontwikkeld, die uitstekende resultaten heeft gegeven. Verschillende gebruikers van dit soort, meestentijds als gedeeltelijk ondergrondsch gebouwde bewaarplaatsen, hebben vastgesteld, dat de in deze Karch-bergplaatsen opgeslagen aardappelen in uitstekenden toestand zijn gebleven, wat als een gevolg wordt beschouwd van de volgende oorzaken:

1. De aardappelen liggen in bewaarplaatsen, die, zooals uit de afbeeldingen 13 tot en met 22, overgenomen uit het Zentralblatt der Bauverwaltung No. 21/22 van 27 Mei 1942, blijkt, aan alle zijden met luchtkanalen en luchtopeningen zijn omgeven, zoodat voldoende luchtdoorstrooming op eenvoudige wijze, zonder apparaten, wordt verkregen.
Door de 3 cm breede luchtopeningen in den bodem en wanden, benevens in de verticale en horizontale ventilatiekokers, wordt de noodige luchtcirculatie door de aardappelhoopen verkregen.
Doordat de bakken vrij staan en ook aan de onderkanten frissche buitenlucht kan worden toegevoerd, verkrijgt men een zoodanige luchtstrooming door de aardappelhoopen, dat bij regenweer binnengebrachte aardappelen spoedig drogen, terwijl gedurende warmere dagen een voldoende afkoeling voor de aardappelen wordt bereikt.
2. Door de op bodemhoogte aangebrachte afvoerplaatsen worden de eerst ingebrachte aardappelen ook het eerst

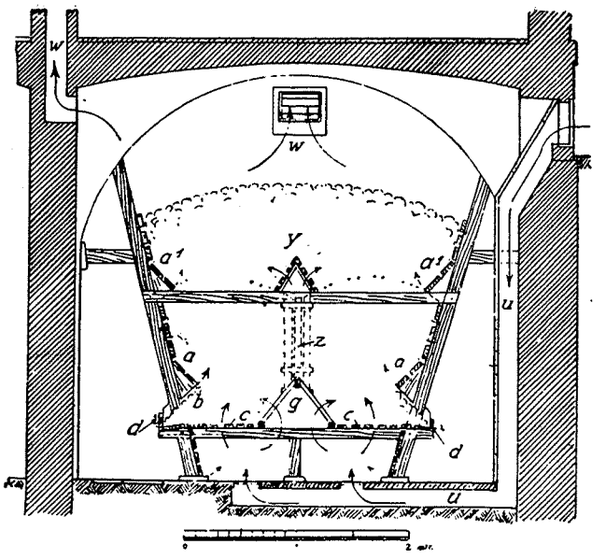

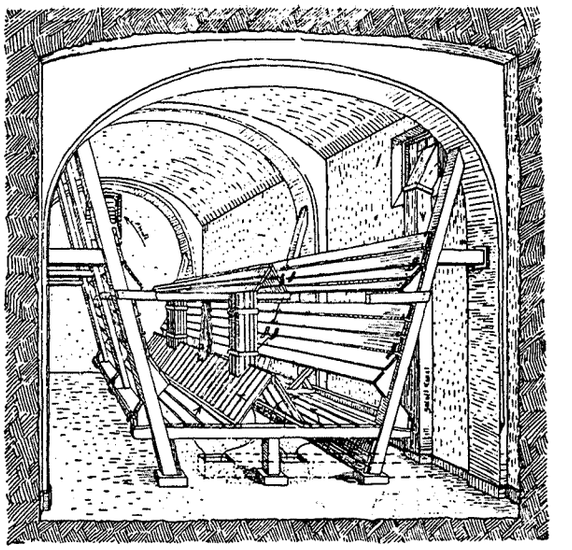

Fig. 13 en 14. Dwardoorsnede en perspectief van een in een kelder gebouwde Duitsche aardappelbergplaats, systeem Karch.
a en a¹. Steunvlakken.
b. Uithaalopeningen.
c. Bodem met ventileerend rasterwerk.
d. Omklapbare keerplank.
g. Verdeelingsdriehoek en luchttoevoerkanaal.
u. Toevoerkanaal voor buitenlucht.
w. Afvoerkanaal naar buiten.
ij. Als steunvlak dienend ventilatiekanaal.
z. Verticale luchtkoker.
Doorsnede schaal 1 : 60.

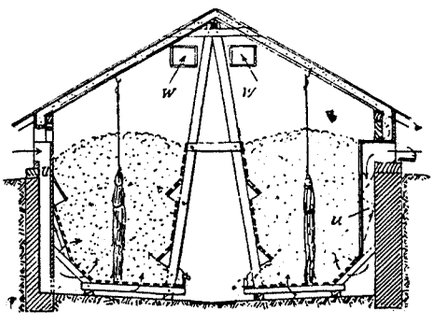

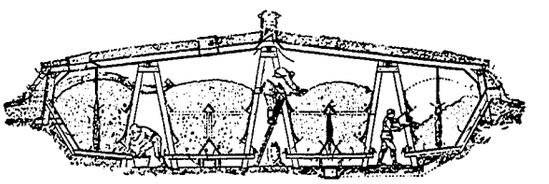

Fig. 15. Aardappelkelder systeem Karch voor 60.000 kg aardappelen. Voor extra ventilatie van het binnengedeelte van den aardappelhoop zijn op afstanden van 110 cm bossen rijshout opgehangen aan touwen en met een haak aan het dak bevestigd. Het inbrengen geschiedt door luiken in de dakvlakken. Schaal 1 : 100.

Fig. 16. Aardappelkelder systeem Karch voor 130.000 kg aardappelen. Voor extra ventilatie van het binnengedeelte van den aardappelhoop zijn op afstanden van 110 cm bossen rijshout opgehangen aan touwen en met een haak aan het dak bevestigd. Het inbrengen geschiedt door luiken in het dak. Schaal 1 : 200.

weer verwijderd. Bovendien heeft deze wijze van afvoeren het voordeel, dat men niet op de aardappelhoopen behoeft te loopen, terwijl ook het scheppen met schoppen overbodig wordt.

Het schiften der aardappelen kan op kniehoogte geschieden, wat veel gemak oplevert. Bovendien leent de geheele opzet zich uitstekend voor het aardappeltransport met rolwagens of transportbanden, waardoor een belangrijke besparing op het arbeidsloon verkregen kan worden.

3. De aan de binnenzijde aangebrachte ondersteuningsvlakken brengen een gewelfwerking in de aardappelhoopen teweeg, waardoor een te groote druk op de onderste lagen wordt voorkomen. Dientengevolge kan de hoogte der hoopen worden opgevoerd tot 4 m, terwijl anders 2,50 m als een maximum moet worden beschouwd.
4. Voert men aardappelen door de openingen af dan ontstaat in de resteerende hoeveelheden een narollen, waardoor de aanhechtende gronddeeltjes gedeeltelijk of geheel worden verwijderd, als gevolg waarvan het kiemen wordt vertraagd.

Deze losse gronddeeltjes vallen bovendien op den duur door het bodemroosterwerk naar beneden op den vloer, zoodat de aardappelen meer of minder schoon uit de bakken komen.

Zooals vanzelf spreekt, zullen van bergplaatsen volgens het systeem Karch, indien deze foutief worden uitgevoerd of indien de inhoud op onjuiste wijze wordt behandeld, de resultaten gelijk zijn te stellen met de gewoonlijk in gebruik zijnde bergplaatsen.

K. De geïsoleerde houten bovengrondsche bergplaats.

De geïsoleerde houten bovengrondsche bergplaats wordt gewoonlijk gebouwd op een betonnen of steenen voet.

De wanden moeten deugdelijk geïsoleerd worden b.v. met stroo, riet, houtwolplaten, boards, glaswol, slakkenwol, isoleerende steenen, houtbeton, kurk, zaagsel e.d.

Ook het dak moet afdoende worden geïsoleerd.

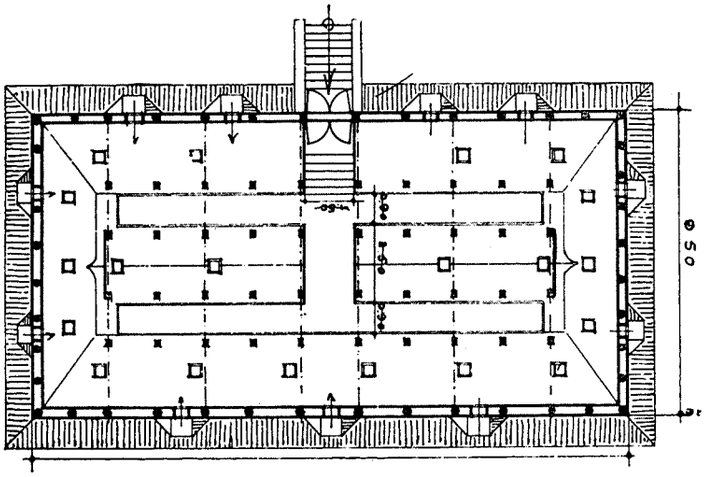

Fig. 17. Plattegrond van een aardappelbergplaats systeem Karch, met een bergingsvermogen van 250.000 kg. De vulling geschiedt door de zijwanden en het dak.
Het vullen en leeghalen van dergelijke groote bergplaatsen kan het beste met kipkarren op spoor geschieden. Schaal 1 : 200.

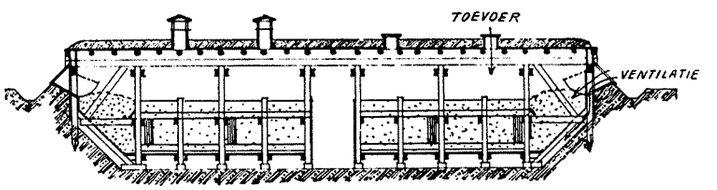

Fig. 18. Lengtedoorsnede van fig. 17. Schaal 1 : 200.

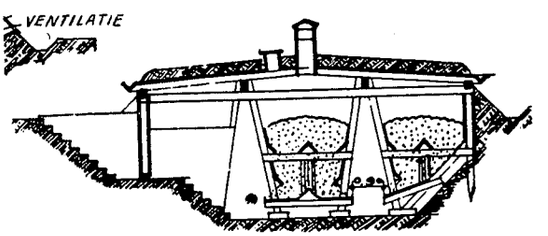

Fig. 19. Dwarsdoorsnede van fig. 17. Schaal 1 : 200.

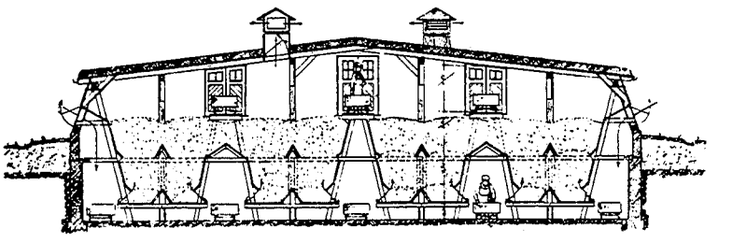

Fig. 20. Aardappelbergplaats systeem Karch met een bergingsvermogen van minstens 500.000 kg. Af- en aanvoer met kipkarren op draagbaar spoor. (Zie ook fig. 22) Schaal 1 : 200.

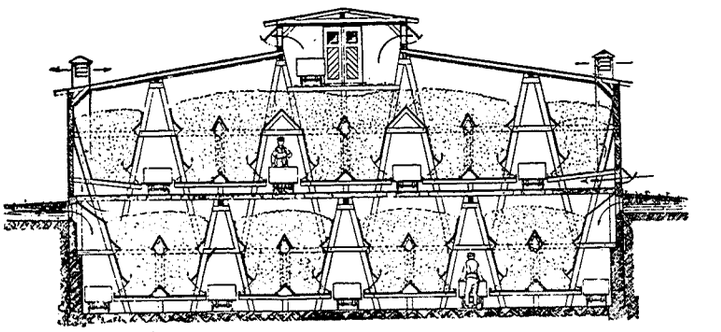

Fig. 21. Aardappelbergplaats systeem Karch met een bergingsvermogen van 1.000.000 kg. Het aanvoerspoor in de bovenste verdieping, bestemd voor vulling van de benedenste verdieping, dient tevens voor afvoer van de bovenste verdieping.

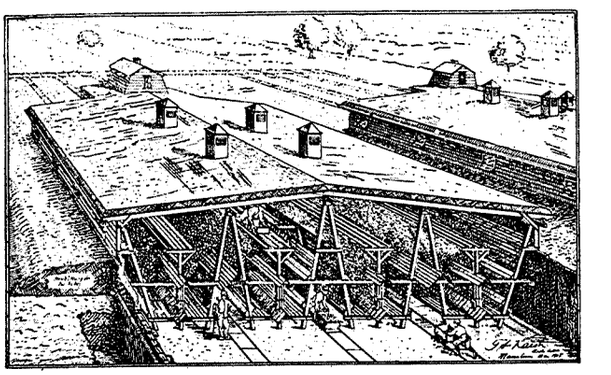

Fig. 22. Perspectief van de aardappelbergplaats systeem Karch volgens fig. 20.

Daar de naden tusschen de houten bekleeding, gewoonlijk door het krimpen van het hout, open gaan, vormt deze bekleeding meestal geen isoleerende bescherming, zoodat de isolatie dan vrijwel geheel van de extra aan te brengen isoleerende stoffen afhangt.
Daar men steeds moet trachten de isoleerende stoffen zoo droog mogelijk te houden, omdat het isoleerend vermogen door toevoeging van vocht aan de isoleerende stoffen belangrijk achteruit gaat, verdient het aanbeveling, houten bekleedingen te bekleeden met bitumen of asphaltpapier.
Het dak kan bestaan uit houten spanten met een afdekking van stroo, riet, gegolfde asbestcementplaten, houten dakbeschot met een ruberoid, timmeroid e.d. afdekking of een pannen afdekking, terwijl bij een plat dak gebruik kan worden gemaakt van een mastiek bedekking.
Behoudens bij stroo- en rietdaken, moet een extra isolatie worden aangebracht b.v. van stroo, riet, houtwolplaten, boards, glaswol, slakkenwol, houtbeton, kurk e.d.
De vloer kan worden gemaakt als hiervoor werd beschreven; ook komt een vloer van tegels, beton of gewapend beton in aanmerking, waarbij zij opgemerkt, dat onder de aardappelhoopen steeds een ventileerend roosterwerk geplaatst moet worden.
Voor ventilatiekokers, verlichting en inwendige uitrusting wordt naar hetgeen daarvoor reeds is aangehaald verwezen.
Voor de ventilatie kunnen, bij toepassing van een beton- of steenen vloer, ook speciale luchttoevoerkanalen worden toegepast, volgens fig. 12.

J.

(Wordt vervolgd).

BOEKBESPREKING.

AMSTERDAMSCHE MERKWAARDIGHEDEN, door E. van Houten, Heemschutserie. Uitgave Allert de Lange, Amsterdam.

Men beschouwt terecht de groote historische monumenten als de eigenlijke mijlpalen in de geschiedenis der bouwkunst. Doch een enkel belangrijk gebouw bepaalt nog niet het

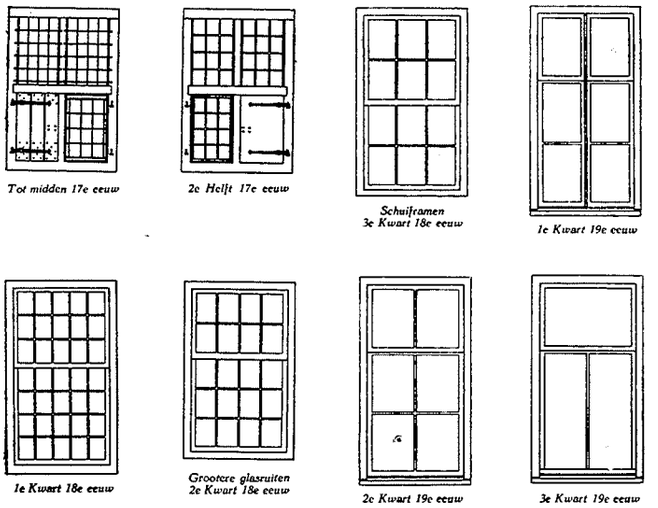

VERANDERINGEN VAN DE RAAMINDEELING
IN DEN LOOP DER EEUWEN

karakter van een stad, het geeft niet de sfeer, niet de locale kleur, niet een totaal. Juist uit de gangbare kleinigheden, uit het regelmatig terugkeeren van typeerende onderdeelen kan men leeren hoe een tijd zich bij voorkeur uitsprak in vormen welke ontdaan zijn van het heel nieuwe, het heel kostbare en het heel geniale. Het zijn eigenlijk maar de gewone bouwkunstige onderdeelen die het peil van de architectonische ontwikkeling aangeven, waaraan wij kunnen zien of de bouwmeester en ambachtsman hun vak verstonden, toch onderdeelen welke aan een stad een fleurig historisch karakter geven en haar schoonheid bepalen. Het is wel een feit dat men in het afgesloten tijdperk geen minachting had voor deze karakteristiek, dank zij de Heemschutgedachte en bemoeiingen van Rijk en Stad, maar geregeld schoot men tekort in het beletten van de geregelde en onophoudelijke afbraak van het oude stadsschoon. De gedachte van den heer E. van Houten een boekje te wijden aan de Amsterdamsche merkwaardigheden, is daarom toe te juichen, omdat hij daarbij kan wijzen op de schijnbaar onaanzienlijke zaken langs den weg, langs straten en grachten, aan gevels en stoepen, welke zoo bepalend zijn voor de innige schoonheid van het oude Amsterdam, om te behouden wat er nog van over is en om te herstellen wat nog hersteld kan worden. E. van Houten, oud-Hoofdinspecteur van het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht, heeft door zijn werkkring veel gelegenheid gehad gegevens voor de „Amsterdamsche merkwaardigheden" te verzamelen. Hij is dus een bij uitstek kundig gids, die smakelijk weet te vertellen van op vlucht gebouwde gevels, van daken en kappen, van hijschinrichtingen, stoepen, pothuizen, luifels en uithangteekens, van snijramen en duiveplatten en andere typische Amsterdamsche merkwaardigheden. Alleen wordt de schrijver soms wel wat te uitbundig wanneer hij het oude roemt en voor het nieuwe weinig goede woorden over heeft, alsof onze tijd tegenover het oude alleen maar smakeloosheid heeft gebracht. Maar goed, wij kunnen een schrijver als E. van Houten heel wat vergeven. Het boekje is van tallooze zeer oude foto's voorzien. In het bijzonder verdient de niet genoemde teekenaar van de plaatjes en van het omslag een woord van lof. R.

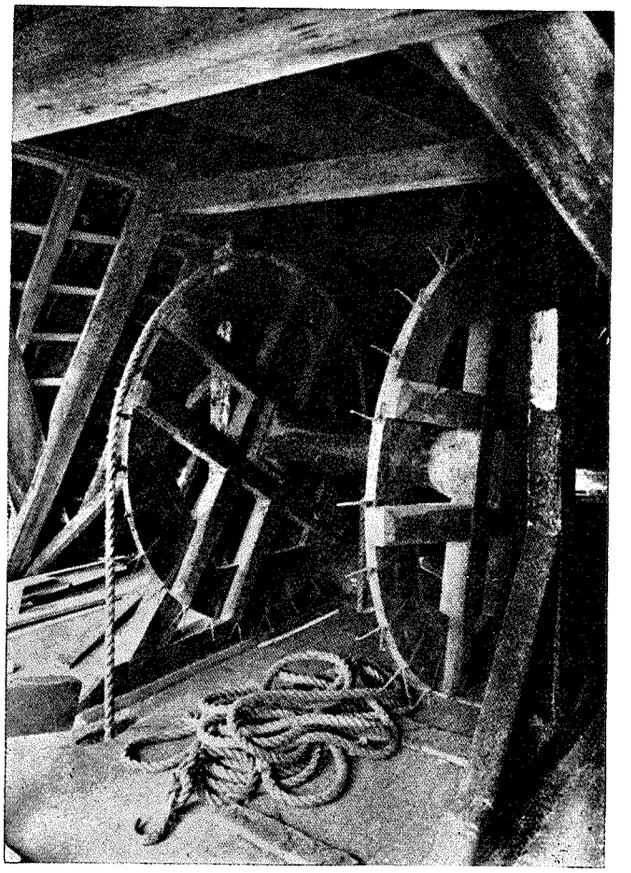

WINDAS IN HET PAKHUIS „DE HOOP" MET 2 TREKWIELEN
UIT E. VAN HOUTEN AMSTERDAMSCHE MERKWAARDIGHEDEN

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 10 OCT. 1942 NUMMER 41

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

RAPPORT AAN DEN LEIDER VAN DE GROEP BOUWKUNST IN HET GILDE VOOR BOUWKUNST, BEELDENDE KUNSTEN EN KUNSTAMBACHT VAN DE NEDERLANDSCHE KULTUURKAMER.

October 1942.

STADSHERSTEL.

Een prachtig doek als het „Gezicht op Delft" van Vermeer geeft ons een volkomen synthese van de oud-hollandsche stad.

Waarom treft ons dit stadsbeeld als typisch hollandsch? Omdat wij er ons volkskarakter in herkennen. Zoo'n hollandsch stadsbeeld is van een zekere uiterste eenvoud, innigheid, is van een picturale schoonheid, en heeft, overgoten door een teeder zilverachtig licht, iets intiems, zij het ook burgerlijks met speelsche accenten, dat zijns gelijke niet heeft.

Het is een bron van kracht waaruit we steeds kunnen putten ter bewaring van onze nationale eigenaard. Het zal dan echter zaak zijn ons er goed van bewust te zijn, dat deze schoonheid niet onverwoestbaar is, ja dat in de vorige eeuw en in de laatste decennia aanslag na aanslag op die schoonheid is gepleegd. Het hollandsche stadsschoon wordt bepaald door de harmonie der tallooze samenstellende deelen, verbreekt men die harmonie, dan kan men bepaalde gevels, gebouwen restaureeren, de geest is dan gevloden. Het gaat om het aspect van het geheel, en hieruit volgt, dat we in de oude stadskernen, die nog zoo gaaf zijn, dat zij verdienen behouden te worden, niet alleen moeten conserveeren en restaureeren, maar met veel zorg hebben te trachten ook het nieuwe in zulke banen te leiden, dat de harmonische eenheid niet verstoord wordt.

En zie daar ons geplaatst voor de oplossing van een niet eenvoudig vraagstuk! Wij hebben op te passen voor een vlucht in het verleden, waarbij dat laatste ons uit het oog doet verliezen, dat de tegenwoordige tijd op velerlei gebied eischen stelt, die op „Zeitgemässer Weise" moeten worden opgelost. Ook hebben wij ons te wachten voor — zie de lawine van „Volksche Kitsch", die door gewetenlooze fabrikanten op de markt gebracht wordt — „oplossingen" als het moderne „stads"huis in origineele „boerenstijl".

Om de vraagstukken op te lossen moeten wij het gevraagde eerst zuiver stellen! Laten we beginnen met de reclame.

Vele van onze aantrekkelijkste stadskernen zijn rijk gezegend met ontsierende reclames.

Dat noch het aspect van een oude stad, noch ons landschap het ongebreidelde aanbrengen van borden, het beplakken en bespijkeren van gevels verdragen, ieder zal het daarmede eens zijn. Bovendien drijft de concurrentie — en we kunnen ons de nu verdwijnende periode immers niet zonder dat beginsel voorstellen — daarbij tot steeds grover middelen. Brengt de een een bord van 1 m² voor een bepaald artikel aan, de concurrent poogt onmiddellijk te overtroeven met een bord van „eenige" m² in nog schreeuwender kleuren.

En nu is het dwaze, dat men zelf dikwijls weinig waarde hecht aan het hebben van dergelijke reclames, die men — men geeft het veelal volmondig toe — zelf ook afschuwlijk vindt, en dat men gaarne van een dergelijke wijze van reclame maken afstand zou doen, maar dat de concurrentie dit echter belet.

Ondanks de door de zgn. neringdrijvende middenstand geuite bezwaren, is te Amersfoort reeds in 1932 een artikel 172 in de Politieverordening opgenomen, dat luidt: Het is behoudens vergunning van B. & W. den eigenaar van of gebruiker van eenig onroerend goed, gelegen in het niet landelijk deel der Gemeente, voorzoover door B. & W., wegens gevaar voor ontsiering van het stadsbeeld door het aanbrengen van reclames, palen, draden, borden, vlaggen, bij openbare kennisgeving daartoe aangewezen, verboden op een van de openbare straat of van het openbare vaarwater zichtbare plaats:

1. daarop of daaraan te hebben eenige voor reclame bestemde of gebezigde inrichting of voorwerp.
2. het onroerende goed op eenige andere wijze te bezigen voor reclame.

Een overgangsbepaling gaf vergunning de bestaande reclames tot een jaar na 1 Januari 1932 te behouden, in zeer bijzondere gevallen tot 2 jaar na het in werking treden van de verordening.

Het is verheugend, dat den laatsten tijd steeds meer en in vele Gemeenten op soortgelijke wijze wordt opgetreden, en onze steden van een misplaatst Amerikanisme worden gezuiverd. Men lette er daarbij wel op, niet, zooals bijv. in sommige Provinciale Verordeningen een uitzondering te maken voor reclames voor goederen of artikelen, die in het pand waaraan de reclame zal worden aangebracht, worden verkocht. De mensch is vindingrijk!

Ik heb gevallen te behandelen gehad, waarbij in een boerderij, gelegen langs een onzer nieuwe verkeerswegen, plotseling een oliehandel werd gevestigd (vooraad 10 fleschjes naaimachineolie) om daardoor een enorm bord van ± 10 m² te kunnen plaatsen.

Het is echter niet de bedoeling elke reclame te weren, en daarom zal men de vraag stellen: „Aan welke eischen moet

een reclame voldoen om een vergunning te verkrijgen". Bij nieuwe bouwwerken stelle de overheid den eisch, dat het bouwwerk door den architect ontworpen wordt, met de daarop aan te brengen reclames, als onderdeel van de architectonische compositie. In het geval van den bevoegden architect, en zeer binnenkort zullen anderen het ons niet meer moeilijk maken, voert dat meestal tot goede resultaten.

Men wijze op de voortreffelijke specimen van gevelsteenen, reclameteekens en uithangborden, die zich in vele musea bevinden en die kunnen inspireeren. Ik moge wijzen op een alleraardigst nieuw uithangbord op het kerkplein te Scherpenzeel aan een bakkerij, gevormd door een op den hoorn blazenden bakker. Ik kan mij verder voorstellen, dat men bij restauratie van oude gebouwen tracht schilden en teekens, die in musea „begraven" liggen, wederom hun oorspronkelijke functie te hergeven.

Hetzelfde zou men kunnen doen met de vele gevelsteenen, die in de musea weinig belangstelling genieten, en die, wederom op een goede plaats aangebracht, een dagelijksche vreugde voor den voorbijganger kunnen zijn.

Bij het ontwerpen van reclameschilden, worde het ontwerp steeds vervaardigd door een bevoegd kunstenaar. Men zij op zijn hoede voor het uniforme reclameschild van groote ondernemingen, aan te brengen van den Dollard tot de Schelde!

Een tweede vraagstuk bij het instandhouden van onze oude steden is het restaureeren van oude architectonisch of historisch belangrijke gebouwen, alhoewel ik nog eens zou willen opmerken, dat ieder, hoe eenvoudig maar qua massawerking, gaaf bouwwerk ook, noodzakelijk behouden moet blijven om de oude stad een geheel te laten blijven.

Welke resultaten op dit gebied reeds — ik denk daarbij aan de vereeniging „Hendrick de Keyser" — bereikt zijn, toonen vele steden, terwijl den laatsten tijd het tempo belangrijk wordt opgevoerd, niet in het minst omdat het Dep. van O.W.K., Commissarissen der Provincies en Burgemeesters wat meer tot het verleenen van stimuleerende subsidies overgaan. Het is nu eenmaal zoo, dat de subsidie den eigenaar van het te restaureeren object op concrete wijze duidelijk maakt, dat hij de bevoorrechte eigenaar is van een bouwwerk, dat zoo belangrijk en fraai is, dat de gemeenschap hem wil steunen, indien de instandhouding abnormale kosten vordert.

Te Amersfoort o.a. is duidelijk gebleken, dat op die wijze ook de burgerij zelve schik in het geval — het herstel van de oude stad — begint te krijgen, waardoor het initiatief om tot herstel over te gaan, meer en meer zelfs van haar begint uit te gaan. Men gaat zich „geneeren", dat zijn eigendom, een „monument", er zóó uitziet!

Zijn daarenboven de eigenaren van onroerende goederen in onze oude binnensteden er zelf niet in de allereerste plaats financieel geïnteresseerd bij dat onze steden niet „verkrotten"? De tijdsomstandigheden begunstigen dit werk. Soms is met een zeer gering materiaalverbruik een oud vervallen gebouw te restaureeren, en daardoor in exploiteerbaren vorm te brengen. De zgn. „Dieventoren" te Amersfoort, is daarvan een typisch voorbeeld.

Het gebouw stond jarenlang leeg, en verviel meer en meer, totdat de nu uitgevoerde restauratie het geheel transformeerde tot een 5-tal voortreffelijk bruikbare woningen, die gretig aftrek vonden.

Naast het restaureeren is het echter van het grootste belang de oude stadskernen aantrekkelijk te houden, d.w.z. de oude steden hun levensvatbaarheid, hun bestaansrecht te laten behouden, resp. te hergeven.

In vele steden bestaat het vraagstuk van de de oude binnenstad verlatende bewoners, zaken en winkels, die zich vestigen in de buitenwijken. Men houde dit binnen redelijke grenzen. Uitbreidingsplannen en bebouwingsvoorschriften geven daartoe de rechtsmiddelen. De oude binnenstad blijve het zwaartepunt van het grooter stedebouwkundig geheel. Men breidele ook het onbeperkt oprichten van winkelpanden in de buitenwijken, waardoor de oude historische stadskern het „hart" van de stad blijft. Soms zal het noodzakelijk zijn geheele wijken te saneeren. Op groote schaal is dit uitgevoerd te Keulen met het Martinuskwartier. De mooie burgerhuizen en koopmanshuizen in dit kwartier waren tot huurhuizen en pakhuizen afgezakt. Dit kwartier is geheel in den ouden geest hersteld, en dit kon bereikt worden, door vooraf aan te toonen, dat de rentabiliteit van de saneering door standsverbetering vaststond. De ligging van het kwartier werkte daarbij wel mede. Omraamd door den Dom en het oude Stadspakhuis dat voor eenigen tijd tot een representatief feestgebouw werd verbouwd, het stadhuis, ontwikkelt het kwartier zich tot een „historisch eiland" waar vooral kunstenaars, antiquairs, kunstnijveren, boekhandelaren, zich gaarne vestigen. Toch zij men op zijn hoede. Men passe nml. op niet te vervallen in een soort „Oud Brussel", zooals we dat kennen van de wereldtentoonstelling! Een merkwaardige moeilijkheid vormen in onze oude steden dan nog die bouwwerken in het laatst der vorige en in het begin dezer eeuw opgericht, die geheel uit de toon vallen. Ik denk daarbij vooral aan gevels in den „slaolie"-, „vermicelli"-, of iets vriendelijker gezegd, „Jugend"-stijl. U kent ze allen, die gevels met groote ruiten, de gevels veelal in zgn. „verblendsteen", wit, geel of van een affreus roode kleur, uitgevoerd, èn de gevels — ook zelfs in onze oude binnensteden opgericht — volgens de beginselen der „nieuwe zakelijkheid". Laten we daar niet te diep op ingaan, we leeren struikelend loopen, maar laten we het er over eens zijn, dat deze „experimenten" als „eruit vliegende schreeuwleelijken" uit de oude stadskernen zullen moeten verdwijnen. Zij verstoren de harmonie te zeer!

En nu zou ik er een lans voor willen breken, dat de overheid ook in dergelijke gevallen, evenals bij restauraties, kleine stimuleerende subsidies verleent aan eigenaren, die bereid zijn, mede te werken bij het verdwijnen van dergelijke wonde plekken in het stadsbeeld. De constructieve toestand waarin hun eigendommen verkeeren, vordert veelal een verbouwing niet, een financieele tegemoetkoming is naar mijn meening in deze gevallen zeker te verdedigen.

Zoo rest ons dan het vraagstuk van de „nieuwe" bouwwerken.

De projecten daarvoor zullen getoetst moeten worden op hun geschiktheid de harmonie in de oude stadskern te bewaren, respectievelijk deze in de toekomst wederom te herstellen. Alle individueele „uitingen", hoe knap of ver-

nuftig ook „an sich", zullen als zij aan het bovenstaande niet voldoen, moeten worden verworpen. De bouwmeester die in de oude stad bouwt zal voor alles moeten „dienen". De tijd van het voor alles zich zelf zoeken is voorbij. Ik stel er prijs op, om misverstand te voorkomen, den nadruk erop te leggen, dat ik daarmede niet bedoel, dat ieder nieuw bouwwerk „in ouden stijl" zou moeten worden opgetrokken, in tegendeel, maar de harmonische eenheid van het stadsbeeld, het sterkst bepaald door massawerking, schaal, afdekkingswijze van het gebouw, materiaalkeuze, zij richtinggevend. Het zal daarbij steeds blijken — bewijzen zijn er te over — dat de gebruikswaarde naar de tegenwoordige begrippen daaronder niet behoeft te lijden. Hier ligt een belangrijke taak voor de Kringleiders der Vakgroepen, die in samenwerking met de raden van bijstand, in de plaats van de „Schoonheidscommissies" regelend zullen moeten optreden.

Wij hebben nu achtereenvolgens beschouwd: de ontsierende reclame, het restaureeren van architectonisch en historisch belangrijke oude gebouwen, het levensvatbaar blijven van de oude stadskernen, het saneeren van geheele wijken, het verwijderen uit het stadsbeeld van detoneerende architectuur uit het laatst der vorige en het begin dezer eeuw, het oprichten van nieuwe bouwwerken in onze steden, maar ik mag niet eindigen zonder iets te zeggen over twee uitermate belangrijke het stadsbeeld karakteriseerende elementen, nml. het „water" en het „groen".

Dat het water voor onze steden een niet weg te denken fundamenteele schoonheidsfactor vormt, ik geloof dat we daar niet lang over behoeven te praten. Iedere gedempte gracht levert het bewijs! Men offere niet te snel aan den „Verkeersafgod". Wilde men verkeersmaniakken den zin doen, zij zouden de volledige amoveering van onze oude steden, zooniet van de Alpen verlangen. Het inzicht dat het snelverkeer om onze stadskernen heengeleid zal moeten worden is trouwens reeds gemeengoed van alle stedebouwkundigen, en de meeste stedelijke uitbreidingsplannen vertoonen een systeem van primaire en secundaire gordelwegen ter ontlasting van de stedelijke kernen en ter voorkoming van verkeerscongesties.

Wat het groen, veelal „water èn groen" beteekende en nog beteekent in onze steden, toonen de tallooze oude gravures en ... onvolprezen Amsterdamsche grachten. In vele steden zijn echter de zoo karakteristieke geschoren hollandsche linden en de boomgroepen verdwenen, en hebben plaatsgemaakt voor het „internationale" straatbeeld met armetierige boompjes, netjes in de rij, keurig of eigenlijk niet-keurig opgesnoeid tot ellenlange staken. Men keere terug tot een vrijer gebruik van de stoffage, die het groen kan vormen in het stadsbeeld. Het zal daarbij bovendien mogelijk zijn het architectonisch „ongewenschte" te verstoppen of te camoufleeren, het „gewenschte" te accentueeren. Al zal ik meer open deuren hebben ingetrapt, dan nieuwe zaken hebben aangeroerd, het leek mij nuttig wat systematischer dan gewoonlijk de middelen die den stedebouwkundige ten dienste staan om ons oude stadsschoon te behouden en te regenereeren samen te vatten. Van ons allen wordt meer dan ooit verlangd op de bres te staan ter verdediging van onze eigenaard en de typische nationale aspecten daarvan. De komende nieuwe tijd met als leiding gevend principe, dat het algemeen belang voor het eigenbelang dient te gaan, opent ook op stedebouwkundig gebied, zoowel als op architectonisch gebied, ongekende perspectieven. Ik twijfel er niet aan, dat als het ons vergund is, over eenige tientallen jaren de balans op te maken, groote vooruitgang aantoonbaar zal zijn. Laten we ons allen, als dragers van dit schoone beginsel daarvoor inzetten, ook waar het het behoud en de saneering van onze oude steden betreft, en ik moge daarbij in het bijzonder een beroep doen op de nieuwe gezagsdragers, die meer dan ooit over de rechtsmiddelen beschikken, om onze intenties te verwezenlijken.

Ir. C. B. VAN DER TAK.

HET BESLUIT VAN DEN FÜHRER VAN 15 NOVEMBER 1940 TER VOORBEREIDING VAN DEN DUITSCHEN WONINGBOUW NA DEN OORLOG,

DOOR IR. A. F. BAKHOVEN, OUD-HOOFDINGENIEUR BIJ DEN GEMEENTELIJKEN WONINGDIENST TE AMSTERDAM.

(Vervolg en Slot van blz. 434)

Verschillende instanties houden zich in geheel Duitschland bezig met de bestudeering van het vraagstuk van de normaliseering en rationaliseering van den woningbouw en de bestudeering van het woningtype.

Aan een artikel in „Der Soziale Wohnungsbau in Deutschland" van 16 Nov. 1941 van Prof. Dr. Ing. Hans Spiegel, Leiter der Abteilung „Gebäudeplanung" beim Reichskommissar für den sozialen Wohnungsbau, wordt het volgende ontleend:

In de gouwen, waarin Duitschland is verdeeld, is de gouwkommissaris met den onder hem gestelden, nieuw opgerichten woningdienst (Wohnungs- und Siedlungsamt), welke tevens onderdeel uitmaakt van het bestaande rijksbestuursapparaat, de verzamelplaats van alle voorstellen en technische ervaringen betreffende woningbouw.

In een ledenvergadering van 26 Augustus 1941 heeft de „Deutsche Gesellschaft für Wohnungswesen", te vergelijken met het Nederlandsche Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw, met algemeene stemmen besloten haar naam en haar werkzaamheden te wijzigen en zich als „Deutsche Akademie für Wohnungswesen, Forschungsstelle beim Reichskommissar für den sozialen Wohnungsbau zur Erzielung von Höchstleistungen im Wohnungs- und Siedlungsbau" ter beschikking te stellen van den Rijkscommissaris voor den socialen woningbouw. Deze heeft dit voorstel dankbaar aanvaard en de bestudeering van verschillende vraagstukken, welke bij afdeelingen van zijn dienst in behandeling waren, aan de „Deutsche Akademie für Wohnungswesen" overgedragen.

Zoo behoort tot de taak van de „Deutsche Akademie für

Wohnungswesen" goede denkbeelden betreffende nieuwe constructies met de uitvinders en vaklieden in eigen laboratoria of in proefstations voor bouwmaterialen te beproeven en tot practische bruikbaarheid te ontwikkelen.
Er zijn speciale werkcommissies van deskundigen samengesteld (zgn. „Ausschüssen"), waaraan de studie van bijzondere onderwerpen is opgedragen, zooals: geraamten van staal, steenen van groot formaat, van baksteen of van lichtbeton; voor montage gereedgemaakte onderdeelen, de volkskoelkast voor electriciteit of gas; de electrische haard of de gashaard; schoorsteenen, samengesteld uit speciale vormsteenen, enz.
Het „Reichsheimstättenamt", organisatie van het Duitsche Arbeidsfront, erkend als orgaan van de Staatswoningpolitiek, zooals in Nederland woningbouwvereenigingen kunnen worden erkend als werkzaam uitsluitend in het belang van de verbetering der volkshuisvesting, houdt zich in samenwerking met den dienst van den Rijkscommissaris o.m. met de ontwikkeling en de normaliseering van het huisraad en de meubels bezig.
Uitgaande van genormaliseerde onderdeelen en inrichtingsvoorwerpen, worden genormaliseerde woningruimten samengesteld, zgn. „Raumzellen", zooals:
de „Wirtschaftszelle", bestaande uit keuken met provisiekamer en koelkast;
de „Gesundheitszelle", bestaande uit badkamer met badkuip, warmwaterinstallatie, vaste en beweeglijke waschgelegenheid en afzonderlijke W.C. met directe toegang van portaal en uit garderobe met schoenenkast, kast voor arbeidskleeren;
de „Treppenhauszelle";
de „Waschküchenzelle", met waschmachine, waschtobbe, ketel, centrifuge, droogruimte.
Deze genormaliseerde onderdeelen van de woning (zgn. woningcellen) zullen in de plattegronden in slechts enkele variaties steeds terugkeeren en maken hierdoor de normaliseering van de installatieleidingen en de mechaniseering van de montage der installatieinrichtingen mogelijk. Zij vormen met de genormaliseerde bouwonderdeelen, met de meubels en het huisraad de elementen voor de ontwikkeling van de woningtypen.
In een artikel van Stadtrat Hans Schönbein, Abteilungsleiter beim Reichskommissar, over „Wohnungsbau und Bauwirtschaft" in hetzelfde nummer van „Der Soziale Wohnungsbau" wordt vermeld, dat verschillende bouwmaterialen en constructies, waarvan de toepassing doelmatig lijkt, in samenwerking met den „Generalbevollmächtigten für die Regelung der Bauwirtschaft" practisch zullen worden beproefd in een proefwoningcomplex, gelegen in Berlin-Feltow, hetwelk 400 woningen zal omvatten, terwijl voor de praktische toepassing van snelbouw- en montage-gereedschap en materieel een proefcomplex in de Pfalz is voorgesteld.
Het vraagstuk van de verhooging van de productie en de rationaliseering van de bouwbedrijven, wordt voor het geheele bouwbedrijf onderzocht door de „Erfahrungsgemeinschaften der Bauwirtschaft", welke door den Generalbevollmächtigten für die Regelung der Bauwirtschaft (de op 9 Febr. 1942 overleden Rijksminister Dr. Ing. Fritz Todt) zijn ingesteld en zijn samengesteld uit: praktijkmenschen uit alle bouwbedrijven en uit de bouwmachineindustrie, wetenschappelijke en vakmenschen uit de Rijks- en Gemeentediensten. Deze Erfahrungsgemeinschaften hebben tot taak op grond van uitwisseling van ervaringen in gemeenschappelijken arbeid te komen tot voorstellen, welke tot productieverhooging en rationaliseering van de bouwbedrijven kunnen leiden.
Er zijn vooreerst 8 „Erfahrungsgemeinschaften" opgericht en wel voor:

1. Rationaliseering in den hoogbouw;
2. Voorbereiding van den bouw op de werken (Arbeitsvorbereitung in der Bauwirtschaft);
3. Bedrijfsleiding en Efficiency (Leistungsführung und Leistungsertüchtigung im Betrieb);
4. Leerlingenvraagstuk (Nachwuchsfragen);
5. Loonbepaling;
6. Bouwmachines en gereedschappen;
7. Rechts- en aanbestedingsvraagstukken;
8. Bouwvolume en bouwcapaciteit.

Met het oog op den socialen woningbouw is de Rijkscommissaris voor den woningbouw in deze „Erfahrungsgemeinschaften" vertegenwoordigd.
De vrees, dat het vaststellen van woningtypen en de krachtige pogingen tot normalisatie van den woningbouw, zullen leiden tot uitschakeling van den architect, is althans wat de voorbereiding van den socialen woningbouw in Duitschland betreft, ongegrond gebleken. In verschillende gouwen is door den gouwwoningskommissaris een prijsvraag uitgeschreven om te komen tot de beste architectonische oplossingen en de voor dien gouw meest gewenschte woningtypes. Aan deze prijsvragen kunnen deelnemen alle architecten, welke gedurende 3 maanden in den gouw woonachtig zijn. Zij moeten lid zijn van den „Reichskammer der bildenden Künste". De ontwerpen moeten voldoen aan de eischen, gesteld in den Führererlasz van 15-11-1940. Bij de beoordeeling van de ontwerpen wordt speciaal aandacht geschonken aan de aanpassing van de vormgeving aan het karakter van het landschap en de plaatselijke architectuur. De Rijkscommissaris voor den Socialen Woningbouw heeft in overeenstemming hiermede opdracht gegeven om in alle gouwen de typische uitingen van landschapsarchitectuur te verzamelen en heeft aan architect Jacob van zijn dienst opdracht gegeven aan de hand van deze verzamelingen, welke als „Baufibeln" zullen worden uitgegeven, een studie te maken van de landschapsarchitectuur in de verschillende gouwen in Duitschland. De resultaten van deze studie zullen voor den socialen woningbouw worden benut door een staf van medewerkers en met steun van de „Arbeitskreis Baugestaltung der Fachgruppe Bauwesen im National-Sozialistischen Bund Deutscher Techniker". Ook in „Der Soziale Wohnungsbau in Deutschland" wordt aan de architectuur groote aandacht besteed. Men leze hierover b.v. „Landschaft und Siedlung in Baden" door Bauassessor Hans Gelhausen, Leiter der Planungsabteilung der Gauheimstättenamtes Baden in het nummer vand 16 Mei 1941, waarin voor de verschillende landstreken als Oberland, Freiburg, Bodensee een speciaal karakter van architectuur wordt weergegeven. In het nummer van 16 Dec. 1941 worden verschillende voorbeelden van karak-

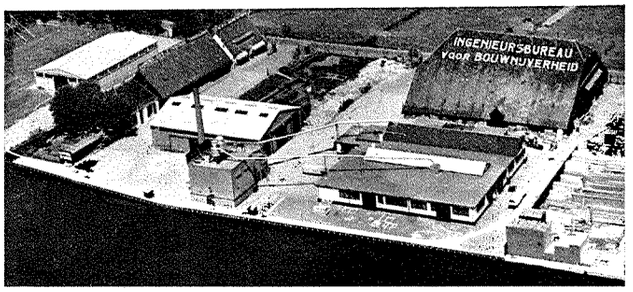

N.V. INGENIEURS-BUREAU VOOR
BOUWNIJVERHEID
KANTOOR, TIMMERFABRIEK EN OPSLAGTERREIN
OEGSTGEEST TELEF. LEIDEN 20341 (2 lijnen)

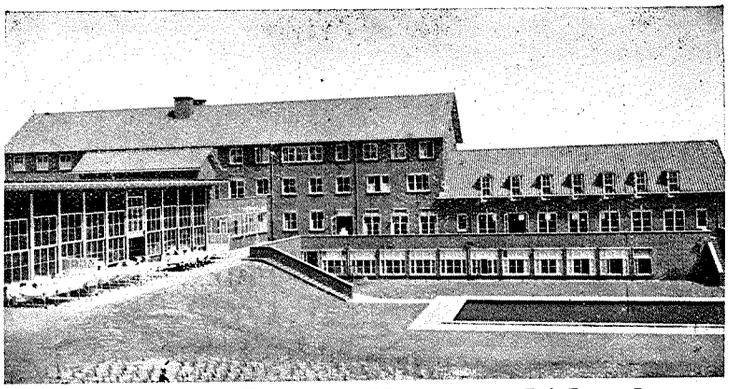

Bouw- en Gew. Beton-Werken
volgens nauwkeurig werkplan in zeer korten tijd

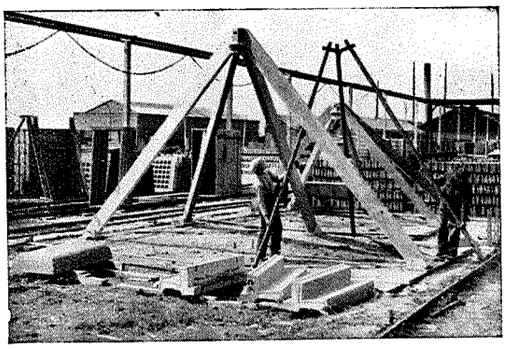

voor moderne betonconstructie

N.V. SCHOKBETON
ZWIJNDRECHT
TELEFOON 4268

SCHOKBETON-
BIMSBETON-
EN KUNSTBETON-PRODUCTEN

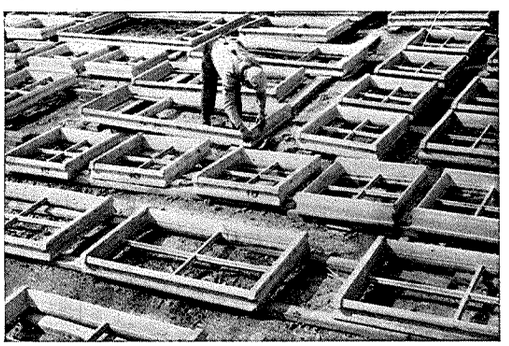

Geluiddempende elastische

Linofalt

Gietasphalt ondervloeren

voor linoleum en parket
op hout of beton in
kantoren, winkels, restaurants, ziekenhuizen enz.

Dikte 12—15 mM, drukvastheid 85 kg/cm per cM²
Geen indrukken. Eigen fabrikaat
Geroutineerde staf vloerleggers

KEY'S ASPHALTFABRIEK
WITTE HUIS, WIJNHAVEN 3, ROTTERDAM
TELEFOON 73475
FABRIEK TE MAASSLUIS

---

voor **BOUW** en **BETON** werken

n.v. aannemingsmij v/h
ROTTERDAM
H&P. VOORMOLEN

teristieke bouwvormen voor woningbouw in 5 verschillende streken van het Sudetenland getoond en beschreven hoe deze bouwvormen zijn benut voor de ontwerpen van „Kleinsiedlungen" en landarbeiderswoningbouw.
Ook het zoo belangrijke vraagstuk van de voor den woningbouw na den oorlog benoodigde materiaal en arbeidskrachten wordt op groote schaal onderzocht.
Dat dit noodzakelijk is, moge blijken uit het feit dat bij de voorgenomen bouw van jaarlijks 600.000 woningen, 12 tot 15 milliard metselsteenen noodig zullen zijn, terwijl het verbruik voor den oorlog ongeveer 8 milliard bedroeg. Het totaal aantal na den oorlog benoodigde metselsteenen wordt op 30 milliard geschat, terwijl het voor den oorlog bedroeg 12½ milliard.
Wat de kosten van het totale bouwvolume betreft, moet worden vermeld, dat naar een schatting van den Generalbevollmächtigten für die Regelung der Bauwirtschaft het totaalbedrag der jaarlijksche kosten van uit te voeren werken na den oorlog op 25 tot 30 milliard R.M. wordt aangenomen, hetgeen ongeveer het dubbele van de jaarlijksche maximum-prestatie van voor den oorlog beteekent.
Er worden reeds thans plannen beraamd om tot productieverhooging te geraken door:

uitbreiding van bestaande fabrieken van bouwmaterialen;
de oprichting van nieuwe fabrieken en werkplaatsen;
de toepassing van hoogovenslakken;
de productie van nieuwe bouwstoffen;
de productie van nieuwe, in den bouw te monteeren onderdeelen.

Berekeningen worden gemaakt voor de hoeveelheden benoodigde bouwmaterialen in de verschillende gouwen, waarvoor als grondslag wordt gebruikt de gemiddeld gebruikte hoeveelheden materialen bij uitvoering van proefcomplexen, welke met toepassing van de „Erprobungstypen" zullen worden uitgevoerd. De ervaring met de bewoning van deze proefcomplexen opgedaan, zal mede van invloed zijn op de definitieve verbindendverklaring van bepaalde woningtypen voor den woningbouw na den oorlog.
Plannen zijn ontworpen voor den bouw van en uitbreiding van modelbedrijven voor de baksteenfabricage, welke een minimum jaarproductie van 10 millioen steenen zullen krijgen en van de modernste machines en inrichtingen zullen worden voorzien, om zooveel mogelijk arbeidskrachten te besparen. Reeds thans worden baksteenen in de bezette gebieden aangekocht. Met de natuur-bimssteenindustrie van het Neuwieder Becken zijn reeds overeenkomsten gemaakt om de jaarproductie van 1 milliard steenen met 600 millioen te vergrooten. Onderhandelingen over samenwerking van alle over Groot-Duitschland verspreide bimsbouwstoffabrieken worden gevoerd. Onderhandelingen met de Duitsche hoogovens en die van België, Luxemburg, Lotharingen en het Generaal-gouvernement worden gevoerd over de productie van steenen uit schuim-hoogovenslakken. Plannen voor de productie van schuim-betonsteenen zijn in bewerking.
Op het gebied van de uitvoering wordt gestreefd naar de vorming van bouwondernemingen, die uitsluitend in den woningbouw werkzaam zijn en zich zooveel mogelijk op den bouw van bepaalde woningtypen specialiseeren, om tot zoo laag mogelijke standaardprijzen te kunnen geraken. De kleine en middelbedrijven van de handwerksberoepen als: loodgieters, electriciens, timmerbedrijven e.d., worden tot vennootschappen samengevoegd, welke „Arbeitsgewerke" worden genoemd. In iedere gouw is een vertegenwoordiger voor de „Arbeitsgewerke" aangewezen, die de verbinding vormt met de diensten, welke de bouwplannen ontwerpen en aanbesteden.
Betreffende de voorbereiding van den arbeid op het bouwterrein, kan worden medegedeeld, dat door den Rijkscommissaris, in samenwerking met den Algemeen-gemachtigde voor de regeling der bouwbedrijven, richtlijnen worden samengesteld voor de inrichting van bouwterreinen (Baustelleneinrichtungsplänen) waarin voorschriften zullen worden gegeven betreffende toegangswegen, waterverzorging, stroomverzorging, barakken voor de werklieden, opslagplaatsen voor bouwstoffen, timmerwerkplaats, gebruik van machines, opslag van onderdeelen, de fabricatie van onderdeelen enz.
De uitvoering van den bouw wil men zooveel mogelijk mechaniseeren. Zoo wil men het graven van bouwputten, het maken der fundeeringen, het maken van keldermuren uit beton, door speciale „bouwcolonnes" laten uitvoeren, welke met de modernste machines en gereedschappen zullen worden uitgerust en van het eene werk naar het andere trekken. Men denkt hierbij aan woningproductie aan den loopenden band, waarvan de auto-industrie het klassieke voorbeeld is. Het belangrijkste verschil tusschen woningproductie en bijv. auto-productie aan den loopenden band is echter, dat bij auto-productie het product steeds verplaatst wordt langs de op hun plaats blijvende arbeiders, terwijl bij de woningproductie de arbeiders steeds moeten worden verplaatst en het product op zijn plaats blijft, hetgeen natuurlijk van invloed is op de te bereiken arbeidsprestatie, welke hierdoor bij de woningproductie altijd zal achterstaan bij de industrieele productie.
Plannen zijn in bewerking voor de oprichting van beton- en mortelbedrijven, waar de mortels machinaal worden gemaakt en met speciaal geconstrueerde voertuigen naar de werken worden gevoerd. Hierdoor hoopt men het mengen van toeslagstoffen op het bouwwerk te kunnen elimineeren, de betonprijs te kunnen verlagen en arbeidskrachten te kunnen besparen, terwijl verder als voordeel wordt genoemd de wetenschappelijk juiste samenstelling der mortels en een grootere zekerheid betreffende de vereischte drukvastheid.
Ten einde mede te werken tot het verzekeren van de benoodigde bouwstoffen en bouwonderdeelen, tot hun aflevering op de werken op het juiste moment en tot de meest volkomen uitrusting van de voor den socialen woningbouw werkzame bouwbedrijven is op voorstel van den Rijkscommissaris een in het algemeen belang werkzame naamlooze vennootschap opgericht: „Bauhilfe der Deutschen Arbeitsfront für den Sozialen Wohnungsbau". Deze „Bauhilfe" sluit overeenkomsten met de bouwstoffenindustrie en de bouwonderdeelenindustrie, waarbij tegenover de garantie van langdurige afneming staat de verplichting tot productie en levering van bouwmaterialen en bouwonderdeelen tot vooruit vastgestelde hoeveelheden en kwaliteit tegen vastgestelde prijzen, uitsluitend voor den woningbouw. Hier-

naast richt de „Bauhilfe" ook eigen bedrijven op, welke als modelbedrijven worden ingericht en de bouwindustrie tot navolging moeten prikkelen.
Ook aan het transportvraagstuk wordt door de „Bauhilfe" de noodige aandacht geschonken. Zij voert hierover onderhandelingen met den Gemachtigde voor het buurtverkeer en de organisaties van de transportbedrijven.
Door het aanschaffen en verhuren van bouwmachines en gereedschappen (snelbouwmachines, montagestellingen, bagger- en mengmachines, transportbanden) zal de „Bauhilfe" aan kleinere en minder draagkrachtige bedrijven, speciaal aan de reeds genoemde „Arbeitsgewerke" de medewerking aan groote projecten mogelijk maken.
In de verschillende gouwen zullen door de „Bauhilfe" opslagplaatsen voor materialen, machines en gereedschappen en wagenparken worden ingericht.
De inschakeling en de samenwerking met de organisaties van den handel in bouwmaterialen behoort eveneens tot de taak van de „Bauhilfe".
Uit het vorenstaande blijkt wel met welk een ernst er naar gestreefd wordt de woningbouw „goedkoop" te maken door normalisatie en rationalisatie. De Rijkscommissaris voor den socialen woningbouw, Dr. Ley, heeft trouwens duidelijk verklaard, dat zijn streven zal zijn de steun uit de openbare kas per woningeenheid zoo gering mogelijk te doen zijn en bij doorvoering van zijn normalisatie- en rationalisatieplannen van jaar tot jaar te verminderen, waarbij als ideaaltoestand de „selfsupporting" woning voor oogen staat. Deze „selfsupporting" woning zal dan echter zijn de woning, welke voldoet aan de eischen van den Führererlasz, zooals deze hiervoor zijn weergeven.
Over de uitvoering van het woningbouwprogramma zegt Hoofdstuk III van den Führererlasz onder „Durchführung des Bauprogramms":
„Die Baudurchführung und Verwaltung geschieht, soweit sie nicht von den Gemeinden übernommen wird, durch gemeinnützige Wohnungsunternehmen oder sonstige geeignete Träger auf Grund besonderer Zulassung."
De algemeene regel is dus: uitvoering van de woningbouwplannen door de woningbouwvereenigingen of door de Gemeenten.
Er heeft een totale reorganisatie plaats gehad van de vóór de revolutie bestaande woningbouwvereenigingen. In iedere gouw is een centrale vereeniging opgericht, met in iedere „Kreis" een Kreisvereeniging. Als centrale vereeniging in iedere gouw is door den Rijkscommissaris aangewezen de Woningbouwvereeniging van het Duitsche Arbeidsfront „Neue Heimat". De woningbouwvereenigingen hebben een langdurige practische ervaring, zoowel in uitvoering van bouwplannen als in beheer van woningcomplexen. Zij zijn na hun „gelijkschakeling", d.w.z. losmaking van vroegere politieke partijbelangen en groepsbelangen en inschakeling in den strijd voor het welzijn van de volksgemeenschap, de strijdtroepen van den gouwwoningcommissaris in den komenden „woningslag".
Verder zegt Hoofdstuk III: „Bei der Finanzierung sind, soweit möglich, die Einrichtungen der Wirtschaft heranzuziehen".
Hierbij is gedacht aan beschikbaarstelling van „goedkoop" kapitaal door de bedrijven voor de huisvesting van hun personeel. De uitvoering van de plannen heeft dan in den regel plaats door de reeds genoemde woningbouwvereeniging „Neue Heimat" van het Arbeidsfront.
Ten einde de activiteit van de bedrijfsleiding op het terrein van de woningverzorging voor het personeel te bevorderen, zijn in verschillende bedrijven „Heimstättenwalters", vertrouwensmannen van het „Gauheimstättenamt" van het Arbeidsfront aangesteld. Deze Heimstättenwalter heeft tot taak zich op de hoogte te stellen van de woon- en huurverhoudingen van het personeel van het betrokken bedrijf en misstanden zooveel mogelijk tegen te gaan door bevordering van de oprichting van nieuwe wooncomplexen door het bedrijf, doch ook door andere geschikte middelen, welke tot opheffing van slechte woonverhoudingen onder het personeel kunnen leiden, bijv. woningruil.
Het wordt door de NSDAP als een sociaal-politieke opgave voor ieder bedrijf beschouwd om zich met de woonverhoudingen van het personeel bezig te houden en zoo noodig helpend in te grijpen.
Bij de toekomstige woningvoorziening speelt het Duitsche Arbeidsfront een belangrijke rol. Niet alleen dat in alle gouwen woningbouwvereenigingen van het Arbeidsfront onder den naam „Neue Heimat" zijn opgericht, welke een zeer belangrijke taak zullen vervullen bij de uitvoering van den socialen woningbouw, de als „Heimstättenamt" bekende stichtingen van het Arbeidsfront houden zich voornamelijk bezig met de voorbereiding van de plannen, in samenwerking met de betrokken afdeelingen van het Rijkscommissariaat voor den Socialen Woningbouw. Het „Reichsheimstättenamt", de Rijkscentrale van de Heimstättenämter, is als ambtelijke instantie bij de voorbereiding der plannen ingeschakeld.
Bovendien houdt het „Arbeitswissenschaftliche Institut der DAF" in Berlijn zich bezig o.m. met onderzoekingen op het gebied der volkshuisvesting. Zoo werden de woningtoestanden in het Sudetenland in 1939 onderzocht, welke onderzoekingen in October 1940 opnieuw werden bewerkt.
Het behoeft niet te verbazen dat het Duitsche Arbeidsfront zich intensief met het woningvraagstuk bemoeit. De taak van het Duitsche Arbeidsfront is uitgegroeid boven die van een centrale van vakvereenigingen, die zich beperkt tot loon- en arbeidsverhoudingen in de bedrijven. Het DAF is geworden de „Sociale Verzorger" van het Duitsche Volk. Ook het Nederlandsche Arbeidsfront wil deze veelomvattende taak op zich nemen. Zoo is door het Nederlandsche Arbeidsfront op 8 Augustus 1942 opgericht de N.V. „Honk en Heem", met als doel: de verbetering van de volkshuisvesting. In het desbetreffende bericht in de dagbladen kan men lezen:
„De N.V. „Honk en Heem" zal het bovenomschreven doel bereiken door den bouw van woningen, teneinde deze te verhuren, alsmede door andere middelen, die aan dit doel dienstbaar gemaakt kunnen worden, aldus de statuten van de vennootschap. Het NAF ziet een bijzondere taak in de bevordering van den bouw van mooie en gezonde woningen voor de Nederlandsche werkers en zal dan ook zijn werkzaamheden in dit opzicht over het geheele land uitstrekken." Het is te hopen en te verwachten dat „Honk en Heem" de verbetering der volkshuisvesting, waarvan de laatste 25 jaar in ons vaderland weinig meer te bespeuren viel,

aannemersbedrijf g.b.van hoek

delft
tel. 421 en 422

bouw-, grond- en waterbouwkundige werken
ontwerpen en uitvoeren van

werken in gewapend beton

PADOX
NAAML VENN
WARMOND

HOUTBOUW EN TIMMERWERKEN

VERTEGENW.: AMSTERDAM-DEN HAAG-ROTTERDAM-UTRECHT-CURAÇAO

IN ELK GEBOUW VAN ENIGE BETEKENIS

LIFTEN VAN

J. C. van STRAATEN's
LIFTEN- EN MACHINEFABRIEK N.V.
'S-GRAVENHAGE

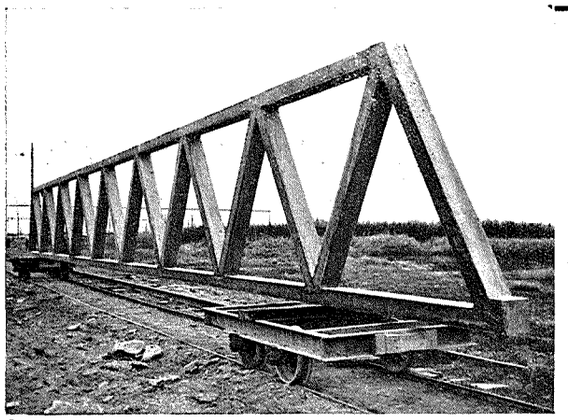

VAKWERKLIGGER LANG 18 M., HOOG 1.80 M.
VOOR BELASTING 1000 KG/M, EIGEN GEW. 225 KG/M.

N.V. SCHOKINDUSTRIE ZWIJNDRECHT

(TELEF. 6138 DORDRECHT)

VERVAARDIGT VOLGENS HET SCHOKPROCÉDÉ
(NEDERL. OCTROOI No. 36029)

HEIPALEN
DAMPLANKEN
DAMPALEN
AFSPANMASTEN
LICHTMASTEN
HOOIBERGROEDEN
KEERWANDEN
OPLANGERS
TROTTOIRBANDEN
KOLOMMEN
GORDINGEN

VAKWERKLIGGERS

zooals uit den stilstand van en zelfs achteruitgang in de ontwikkeling van het woningtype in de hoofdstad des lands blijkt, wederom krachtig zal aanpakken in den geest van den Führererlasz van 15 Nov. 1940.

Bij de voorschriften betreffende het verschaffen van de noodige bouwterreinen voor den nieuwen woningbouw na den oorlog, Hoofdstuk V van den Führererlasz, valt als zeer belangrijk op, het voorschrift tot het vaststellen van richtprijzen voor de bij het uitbreidingsplan voor woningbouw aangewezen gronden. Tot doorvoering van dit voorschrift heeft de Rijkscommissaris voor de Prijsvorming den 10den Juni 1941 uitvoeringsvoorschriften gegeven. Hierin wordt bij de waardebepaling van terreinen uitgegaan van de prijzen, die in 1936 bij vrijen verkoop zouden zijn betaald onder normale verhoudingen. Een waardeering als bouwterrein wordt alleen toegelaten, indien op 17 October 1936 (Stichtag der Preisstopverordnung) op bebouwing van het terrein in afzienbaren tijd gerekend kon worden en op grond hiervan voor terreinen in de omgeving in het algemeen prijzen betaald werden, die de exploitatiewaarde van den grond als weiland of tuinbouwgrond aanmerkelijk te boven gingen. De ligging van een terrein in een gebied, dat op 17 October 1936 bij een uitbreidings-, bebouwings- of rooilijnenplan was aangewezen voor woningbouw, is niet voldoende om aan zulk een terrein de waarde van bouwterreinen toe te kennen. Evenmin is zulks het geval als buiten de aaneengesloten bebouwing enkele terreinen als bouwterrein zijn verkocht of enkele op zichzelf staande woonhuizen zijn opgericht.

Terreinen, waaraan geen waarde als bouwterrein mag worden toegekend, worden geschat naar hun opbrengstwaarde als landbouwterrein. Door deze bepalingen, vooral door het vaststellen van richtprijzen voor bouwterreinen, welke richtprijzen voor den rechter bindend zijn bij onteigeningsprocedures, wordt de grondspeculatie ten koste van de gemeenschap vrijwel onmogelijk gemaakt. Dit neemt niet weg, dat het karakter der genoemde bepalingen in hoofdzaak prijsregelend is, evenals dat van het in het Verordeningenblad voor het bezette Nederlandsche Gebied van 4 Mei 1942 afgekondigde „Vervreemdingsbesluit niet-landbouwgronden 1942", waarbij de maximum-verkoopprijs van bouwterreinen en huizen wordt geregeld. Zooals bekend is voor ongebouwde eigendommen als de hoogst toelaatbare tegenprestatie vastgesteld de prijs, die op 9 Mei 1940 daarvoor gebruikelijk en redelijk was.

Terecht eischt de „Führererlasz van 15 Nov. 1940" onder V d: „Erleichterte Beschaffung von Bauland", een Rijkswet, welke de verkrijging van bouwterreinen vergemakkelijkt en bespoedigt en de onteigening regelt.

Hoe dringend noodig ook in Nederland een herziening van de wettelijke bepalingen betreffende de schadevergoeding bij onteigening in het belang der volkshuisvesting is, blijkt wel duidelijk uit de volgende aanhalingen uit een studie van den Dienst der Publieke Werken: „Uitbreidingsplan Bosch en Lommer", in 1937 uitgegeven in de serie „Grondslagen voor de Stedebouwkundige ontwikkeling van Amsterdam". Op blz. 48 leest men:

„De grondprijs is echter ruim 55% hooger dan hij behoefde te zijn, indien voor den grond niet meer had behoeven te worden betaald dan de weilandwaarde.

Zou het in de toekomst mogelijk zijn den grond voor de stadsuitbreiding noodig, tegen deze waarde te verkrijgen, dan zou niet alleen de prijs der bouwmaterialen en daarmede de canon aanzienlijk kunnen worden verlaagd, d o c h o o k e e n g r o o t e v e r b e t e r i n g i n d e v o l k s h u i s v e s t i n g k u n n e n w o r d e n v e r k r e g e n."

Zooals bekend, heeft bij het uitbreidingsplan „Bosch en Lommer" te Amsterdam de hooge grondprijs geleid tot een achteruitgang in de volkshuisvesting, n.l.:

tot vermindering van het woningtype (smalle en diepe perceelen, vrijstelling van de bij de Bouwverordening voorgeschreven douche-gelegenheid, kleine slaapkamers voor de ouders, van zoodanige afmetingen, dat „een tweepersoonsledikant er doelmatig in geplaatst kan worden"!);

vaststelling, niet van een minimum-inhoud, doch van een maximum-inhoud per woning en dit uitsluitend voor de „arbeiderswoningen";

tot achteruitgang in het bebouwingsplan, n.l.:

uitsluiting van lagen bouw, hooge bebouwingsdichtheid (van 116 woningen per H.A.), vermindering van de breedte der woonstraten en den afstand tusschen de achtergevels, beneden de door de Bouwverordening voorgeschreven maten.

Hieruit blijkt duidelijk de invloed van de „liberale gedachte", welke bij vaststelling van uitbreidingsplan en bebouwingsvoorschriften de leiding heeft gehad. In het kapitalistisch-democratische tijdvak is niet alleen de woning, ook het uitbreidings- en bebouwingsplan een koopwaar, welke in verschillende kwaliteiten, naar gelang van de draagkracht der te verwachten bewoners, te koop is. Arbeiders, die in de Havens-West van Amsterdam en omliggende industrieën hun werk zullen vinden, werden gerekend te behooren tot hen, die behoefte hebben aan zoo laag mogelijke huren. Er moest dus gezorgd worden voor een goedkoop uitbreidingsplan met bijbehoorende goedkoope woning. Hiertoe werden de in de Bouwverordening der Gemeente Amsterdam vastgelegde normen, welke stellig als minimumnormen moeten worden beschouwd, bewust losgelaten, terwijl van overheidswege werd gepoogd het reeds gedurende een kwart eeuw ingeburgerde woningtype, bekend als het „eigenbouwerstype" met een gevelbreedte van 6,10 mt. en met de „binnentrap" als te luxueus voor „arbeiders", te vervangen door een slechter woningtype met een breedte van slechts 5,50 mt.

De nationaal-socialistische woningvoorziening, voor het eerst duidelijk geformuleerd in de Führererlasz van 15 Nov. 1940 gaat van geheel andere grondstellingen uit. In artikelen, in de tot heden verschenen nummers van „Der soziale Wohnungsbau in Deutschland" (jaargang 1941 en 1942) wordt bij herhaling gewezen op de groote beteekenis, welke een goede en ruime woning heeft, zij verschaft levensruimte aan het gezin, zij is voorwaarde voor socialen vrede, volksgezondheid, levensvreugde en zij bevordert het prestatievermogen der natie.

De ook voor ons Nederlanders hooge eischen, welke de Führererlasz aan de woning stelt, zijn een gevolg van de nieuwe instelling ten opzichte van het woningvraagstuk tengevolge van de nationaal-socialistische revolutie in Duitschland. Van een propagandaleuze, zooals wij die maar al te goed kennen uit de verkiezingscampagnes der oude

politieke partijen, is hierbij geen sprake. Wel van de ernstige wil het woningvraagstuk op te lossen in den geest van dienen der volksgemeenschap boven alles.
Een degelijke arbeid is aan den Führererlasz vooraf gegaan. Bij besluit van 15 Sept. 1940 benoemde de Führer een commissie van woningdeskundigen, waarin naast deze deskundigen zitting namen: de Reichsführer SS, de Reichwirtschaftsminister, de Beauftragte für den Vierjahresplan, de Reichskommissar für Preisbildung, de Vizepräsident der Deutschen Reichsbank. Het resultaat van den arbeid der commissie werd den Führer in den vorm van een Erlasz-Entwurf op 1 Nov. 1940 voorgelegd. Op 15 Nov. 1940 volgde de definitieve Führererlasz.
Dat men zich van de draagwijdte van dezen Führererlasz ten volle rekenschap heeft gegeven blijkt uit de talrijke artikelen aan dat Besluit gewijd in Der sociale Wohnungsbau in Deutschland, het officieele orgaan van den Reichskommissar für den sozialen Wohnungsbau, waarin de volgende uitspraken voorkomen:
„De oplossing van het woningvraagstuk eischt een inspanning, die niet veel achterstaat bij dat wat Duitschland sinds 1933 tot het begin van den oorlog gedaan heeft voor zijn weermacht."
„De opvatting van den woningbouw als rentegevende kapitaalbelegging, zooals in den loop der ontwikkeling van het kapitalisme ontstaan is, is de hoofdoorzaak van de ondraaglijke toestanden op de tegenwoordige woningmarkt."
„Ook op andere gebieden in het sociale gemeenschapsleven is de noodzakelijkheid gebleken bepaalde voor het leven gewichtige functies, uit het bereik van de kapitaalbelegging te houden, bijv. het Onderwijs, het Verkeer. Schoolgeld en verkeerstarieven werden naar sociaal-politieke behoeften vastgesteld. De Staat heeft hiermede zekere investeeringsproblemen als gemeenschappelijke last overgenomen."
„De eenige uitweg is de woningpolitiek op volksgemeenschappelijke basis te stellen."
„Het volk bouwt de woningruimte, welke het uit biologische gronden noodig heeft."
„Het volk neemt de arbeids- en kapitaalsaanwending over en ziet de rentabiliteit niet in de geldopbrengst der gebouwde woningen, maar in het nageslacht, dat in deze woningen opgroeit."
„Het renteverlies van het geïnvesteerde kapitaal wordt duizendvoudig vergoed door de sociale welstand van het volk."
„De woning is geen op rente aangewezen investeeringsobject, maar „niet-winstgevend gebruiksgoed"."
Ten slotte nog een woordelijke aanhaling uit een artikel van Prof. Dr. Ing. Hans Spiegel, Leiter der Abteilung „Gebäudeplanung" beim Reichskommissar für den sozialen Wohnungsbau, in Der Soziale Wohnungsbau van 16 Nov. 1941:
„Die Zeit der ausgetüftelten „Wohnungen für das Existenzminimum" ist endgültig vorbei, bei denen sowohl die technische Güte der Konstruction als auch die Wohneigenschaften der Wohnung einer falschen Wohnungs- und Finanzierungspolitik geopfert wurden."
„Im Führererlasz ist ein Wohnungs- und Lebensstandard vorgesehen, der in manchen Gegenden Deutschlands vor dem Krieg nicht vorhanden war, zu dem der Volksgenosse aber nach dem Willen des Führers geführt werden soll."
Uit deze aanhalingen moge blijken, hoe zeer de overwinning van het nationaal-socialisme in Duitschland ook op het gebied van de volkshuisvesting een diep-ingrijpende revolutie beteekent.

BERGPLAATSEN VOOR CONSUMPTIE- EN POOTAARDAPPELEN.

(VERVOLG VAN BLZ. 451)

L. De geïsoleerde steenen of betonnen bovengrondsche bergplaats.
De geïsoleerde steenen of betonnen bovengrondsche bergplaats moet geheel geïsoleerd worden.
Een bezwaar tegen de bergplaatsen met grondafdekking is, dat ze, in verband met de taluds welke de grondafdekking meebrengt, grooter grondoppervlak noodig hebben, zoodat, indien de ruimte (het bouwterrein) beperkt is, een bergplaats zonder grondafdekking zal worden gekozen.
Verder speelt, zooals vanzelf spreekt, ook het aanzien een rol. Men zal zich in een bebouwde kom moeilijk een gebouw met grond afgedekt kunnen denken. En maar al te dikwijls vindt men aardappelbergplaatsen juist in de bebouwde kom, omdat de grossiers hierin hun wintervoorraad aardappelen voor de bevolking moeten bewaren. Kuilen zijn voor bedoelde grossiers ongeschikt, omdat de aardappelbergplaats steeds voor de distributie van aardappelen toegankelijk moet zijn, wat bij vriezend weer met den kuil niet het geval is. Voor dergelijke gevallen komt derhalve of een geheel ondergrondsche of een geheel bovengrondsche bergplaats in aanmerking.
De steenen of betonnen bovengrondsche bergplaats zonder grondafdekking kan met een hellend of een plat dak worden gemaakt.
Het hellend dak kan met gewapend beton, holle baksteen, houten beschieting, afgedekt met ruberoid, timmeroid e.d. materiaal of pannen, gegolfde asbestcementplaten, riet e.d. worden afgedekt.
Een rieten dak van voldoende dikte kan als goed isoleerend worden beschouwd alhoewel een extra isoleerende laag steeds is aan te bevelen; de andere soorten daken moeten extra worden geïsoleerd.

M. Aardappelbergplaats van het Zweedsch Electrotechnisch Landbouwkundig Proefstation te Stockholm (Ontwerp v/d directeur Edholm).
Zooals reeds werd aangehaald ademt de aardappel, waarbij

warmte wordt ontwikkeld. Door de ademhaling wordt waterdamp afgescheiden, welke door de langzaam door de aardappelhoop trekkende lucht wordt meegenomen. Warme lucht kan meer waterdamp opnemen dan koude. Indien nu de warmte midden in de bergplaats hooger is dan langs de wanden, doordat de lucht nabij de wanden door luchtstrooming of warmtegeleiding kouder wordt, kan deze afgekoelde lucht de waterdamp niet meer vasthouden en geeft een deel aan de langs den wand liggende aardappelen af, zoodat deze aardappelen nat worden. Heeft men b.v. lucht met een temperatuur van + 8°C en 90% luchtvochtigheid, dan wordt reeds bij een afkoeling tot + 6°C het dauwpunt overschreden en scheidt zich dus water af. Dit moet men echter zooveel mogelijk trachten te voorkomen, wat met behulp van natuurlijke ventilatie zeer moeilijk volledig te bereiken is.

Wenscht men meer volkomen resultaten te bereiken, dan komt de ventilatie met mechanische hulpmiddelen in aanmerking.

Daar, waar electriciteit ter beschikking staat en dit is in zeer veel plaatsen het geval, moet worden overwogen of electrische ventilatie de voorkeur verdient.

Volgens Bauwelt No. 11/12 van 1942 heeft de directeur H. Edholm van het Zweedsch Electrotechnisch Landbouwkundig Proefstation te Stockholm verschillende aardappelbewaarplaatsen gebouwd, waarin de aardappelen ter weerszijden van één of meer verdeelings- en contrôlegangen, tot 2 m hoogte opgehoopt liggen (fig. 23, 24 en 25).

Onder de hoopen zijn driehoekige, aan de onderzijde open luchttoevoerkanalen gemaakt, welke met een luchttoevoerhoofdkanaal in verbinding staan. Een electrische ventilator drukt hierin koude lucht uit den kelder of koude buitenlucht, zoodat een krachtige luchtbeweging wordt verkregen. De toevoerlucht wordt uit het bovengedeelte van de bergplaats gezogen en onttrekt, daar zij vochtig is en onmiddellijk in den aardappelhoop wordt geperst, alleen warmte aan den hoop. Deze warmte wordt aan het plafond en de vrije wanden afgegeven. Er wordt naar behoefte slechts zooveel versche buitenlucht toegevoerd, als voor de afkoeling en regeling van de vochtigheid noodig is.

Heeft de buitenlucht b.v. een temperatuur van — 10°C en heerscht in de bergplaats een temperatuur van + 5°C, dan wordt slechts $^1/_5$ versche buitenlucht toegevoegd.

Is de buitentemperatuur + 2°C, dan wordt alleen versche buitenlucht gezogen, indien deze zeer vochtrijk is. Overigens wordt ook dan binnenlucht toegevoegd, al moet de motor hiervoor langer in bedrijf gesteld worden, indien de temperatuur in den hoop omlaag gebracht moet worden.

Zooveel mogelijk wordt er naar gestreefd, met lucht van 90% luchtvochtigheid te werken.

Door verstelbare kleppen vóór den drukventilator en door thermometers en hygrometers achter dezen ventilator is de mogelijkheid voor contrôle en regeling aanwezig.

Desnoods wordt alleen des nachts geventileerd. Met dergelijke inrichtingen is het bij zorgvuldige bediening mogelijk, de temperatuur in den hoop, ook bij een stapelhoogte van 2 meter, op ca. 4°C te houden en met zoodanige lucht te ventileeren, dat de aardappelen niet uitdrogen. Daarbij is het slechts van tijd tot tijd noodig, dat de motor wordt ingeschakeld.

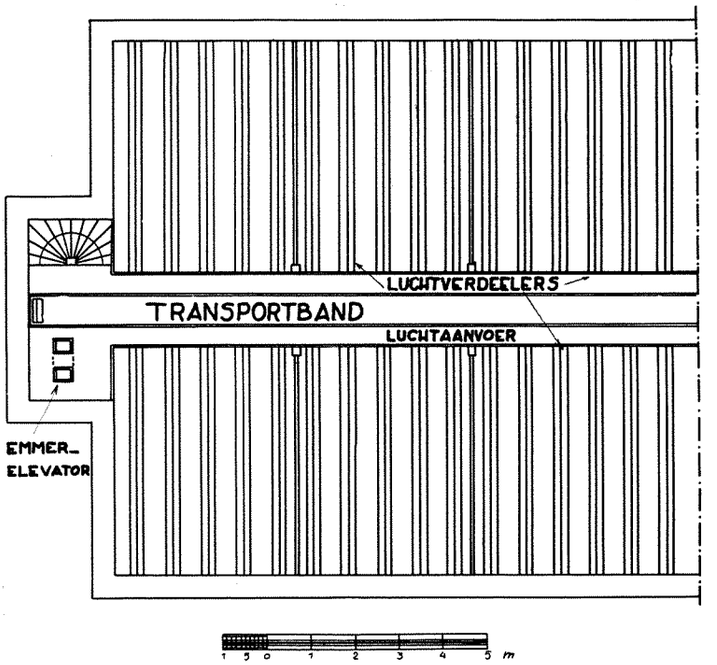

Fig. 23a. Plattegrond van een aardappelbergplaats met transportband, emmerelevator en luchttoevoerleiding volgens een ontwerp van het Zweedsch Electrotechnisch Landbouwkundig Proefstation te Stockholm.

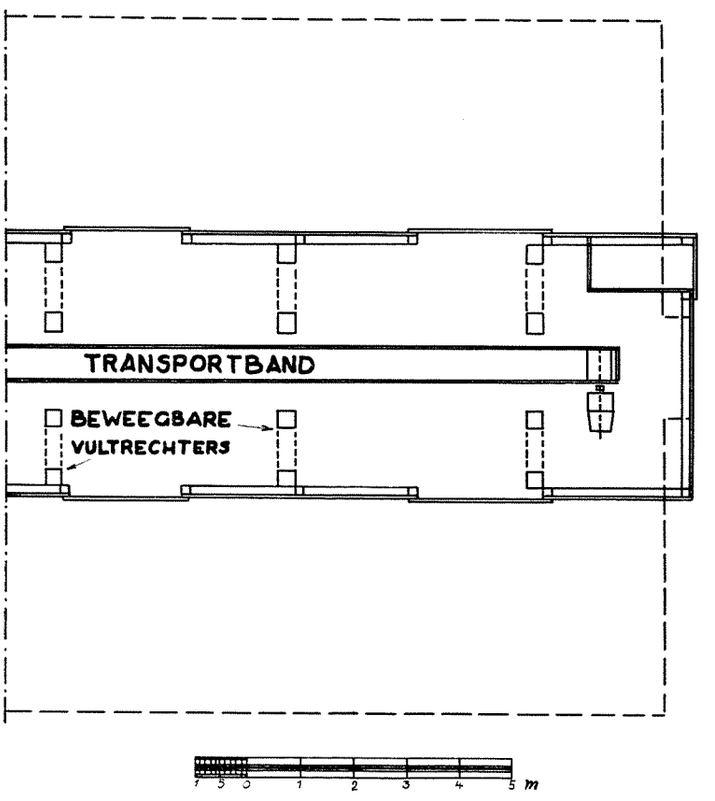

Fig. 23b. Plattegrond van den bovenbouw met den aanvoertransportband en de vulopeningen.

Bij proefbergplaatsen werd op deze manier een luchtvochtigheid van 92 tot 95% bereikt, zonder dat een waarneembare schrompeling der aardappelen vastgesteld kon worden.

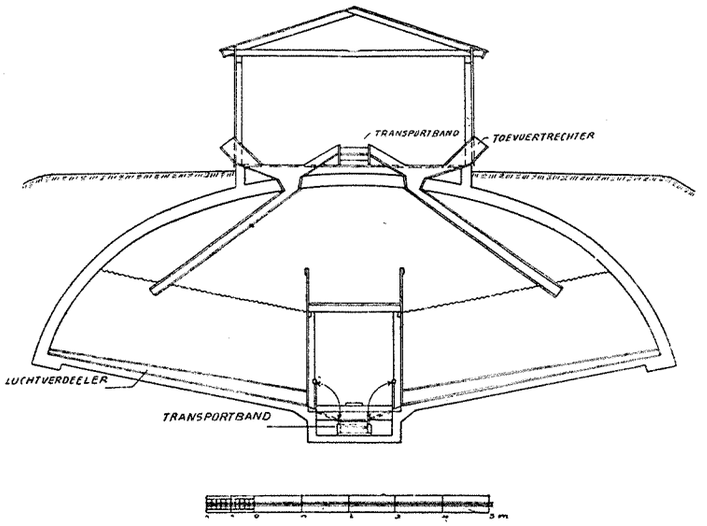

Fig. 24. Dwarsdoorsnede van den plattegrond volgens fig. 23, met vultrechters en transportband voor de vulling, benevens transportband (beneden) voor het afvoeren der aardappelen.

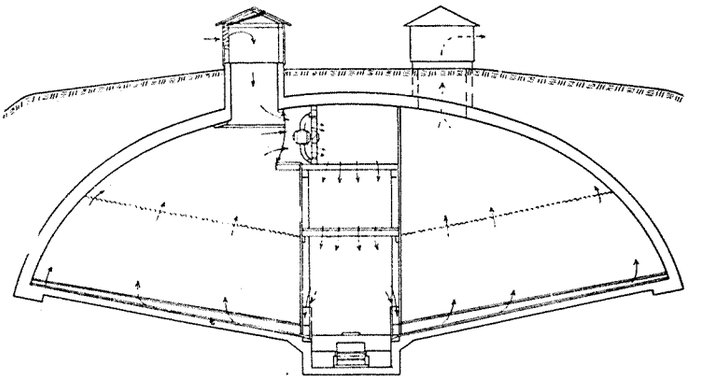

Fig. 25. Dwarsdoorsnede van den plattegrond volgens fig. 23 met af- en toevoer der lucht.
De gang in het midden dient, nadat een losse vloer boven den ondersten transportband is aangebracht, voor het schiften der aardappelen.

Hier wordt een weg gewezen, welke de mogelijkheid, met behulp van de moderne techniek, schept, iedere hoeveelheid aardappelen, zonder noemenswaardige verliezen, tot ver in den zomer versch te houden, terwijl de toegang tot de aardappelhoopen steeds gewaarborgd is.
Daar de bodems van deze bergplaatsen, zooals uit de teekeningen fig. 23, 24 en 25 blijkt, diep onder het maaiveld gelegen zijn, komen aardappelbergplaatsen volgens het gegeven model in veel gevallen niet in aanmerking voor ons land, indien men met den bodem niet te ver beneden den grondwaterstand wenscht te komen. Het bouwen beneden den grondwaterstand heeft echter het voordeel, dat men een goede en regelmatige afkoeling krijgt van den bodem en van de in het water reikende wanden.
De constructie van aardappelbergplaatsen volgens het Zweedsche model kan echter zoodanig worden gewijzigd, dat deze ook in die gevallen, waarin men een te groote diepte wil vermijden, met het oog op het grondwater, toegepast kan worden.

J.

(Wordt vervolgd).

DE RIJKSDIENST VOOR HET NATIONALE PLAN,

Gezien het daartoe strekkend voorstel van de Vaste Commissie van den Rijksdienst voor het Nationale Plan;
Gelet op arikel 1 van het besluit van de Secretarissen-Generaal van de Departementen van Binnenlandsche Zaken, van Financiën, van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming, van Waterstaat, van Handel, Nijverheid en Scheepvaart en van Landbouw en Visscherij van 15 Mei 1941 (No. 91/1941) betreffende de instelling van een Rijksdienst voor het Nationale Plan;

HEEFT BESLOTEN:

I. in te stellen een Commissie voor coördinatie van het onderzoek naar den bestaanden toestand en de daaruit voortvloeiende ontwikkelingsmogelijkheden.

II. te benoemen tot leden van die Commissie:
1e. Dr. PH. J. IDENBURG (Voorzitter),
2e. den Directeur van het Bureau van den Rijksdienst voor het Nationale Plan,
3e. Drs. M. F. J. COOL,
4e. Dr. E. W. HOFSTEE,
5e. Ir. J. C. KELLER,
6e. Mr. E. D. M. KONING,
7e. Ir. TH. K. VAN LOHUIZEN,
8e. Prof. Mr. J. VAN LOON,
9e. Prof. L. VAN VUUREN.

III. als Secretaris aan de Commissie toe te voegen Drs. G. H. L. ZEEGERS.

's-Gravenhage, 5 September 1942.

De President van den Rijksdienst voor het Nationale Plan,
(get.) FREDERIKS.

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 17 OCT. 1942 NUMMER 42

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45. Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

FOTO ARCHIEF AUTEUR

Afb. 1. Eenvoudige boerenwoningen te Epen. Vakwerkbouw gewit, luiken en voordeur groen; kozijnen grijs; raamhout wit. Een zijgevel met pannen bekleed.

BOERENBOUWKUNST IN ONS KRIJTLAND.

Zij, wier belangstelling ook maar eenigermate uitgaat naar wat groeit en leeft langs wegen en sloten, op weiden en heiden, in het bosch en langs beken, zij allen weten waar „ons Krijtland" ligt. Want hoe rijk flora en fauna in vele gebieden van ons land ook mogen zijn, welke kleurenpracht bloemen en vlinders hier en daar ieder jaar tevoorschijn tooveren, de weelde die ons in dit opzicht het gezegende land, dat door Heyermans „Ons Krijtland" werd geheeten, biedt, overtreft dit alles zoozeer, dat iedere liefhebber van onze levende natuur dien roep wel heeft vernomen.

Het is het land van de Geul, de snelvlietende beek die nog voorbij Moresnet ontspringt, langs Sippenaken stroomt om dan onze grens te passeeren, en die de hartader is van ons krijtland. Het dal van de Geul, nu eens nauw, dan zich weer verbreedend, waar doorheen het riviertje zich met grillige kronkels slingert, hier de oevers ondergravend tot zij instorten, waarbij vaak struiken en boomen mede in het water vallen, daar door een stuwdam opgehouden en gedwongen het molenrad te laten wentelen, is van een eigen bekoring. Het ratelen van de populieren, door de bewoners Canada's genoemd, begeleidt van voorjaar tot herfst het kabbelen van het water. En ter weerszijden van dit Geuldal stijgen de vruchtbare heuvels omhoog, bedekt met vette Limburgsche klei, de mergel- en leisteenrotsen, die overal den vorm van het landschap bepalen.

En verspreid over deze heuvels liggen de oude hofsteden, sommige aangelegd als ware burchten, het omringende landschap beheerschend, andere, kleinere, tezamen gegroepeerd langs een weg tot een gehucht of een buurtschap. Weelderige boomgaarden, rijke akkers en heerlijke weiden zijn het bezit van deze Limburgsche boeren. Daar boven op de heuvels beginnen de bosschen. Eiken, beuken, esschen, sparren en dennen groeien daar en voorzien boer en wagenmaker van het noodige timmerhout.

Eeuwen heeft dit land buiten het verkeer gelegen. De groote weg van Aken naar Maastricht laat het links liggen en slechts secundaire wegen met steile hellingen doorkruisen het. Deze hellingen maakten rijverkeer zeer bezwaarlijk, men gaat er en ging er te voet. En niet over de wegen, maar dwars door de akkers en weiden, waardoor een net van voetpaden is ontstaan, dat nog heden ten dage door een ieder wordt benut. Om te voorkomen, dat het vee uit de weiden breekt, zijn daar waar deze voetpaden de heggen, die de weiden omzoomen, kruisen, wonderlijke tourniquets van oude wielbanden geconstrueerd of gecompliceerde fuikvormige doorgangen van ruw houten hekwerk met een vanzelf dichtvallend klapdeurtje aangebracht. Wanneer zoo'n pad midden door een akker voert, ploegt de boer het ieder voorjaar om en bezaait het met zijn zaaimachines mede, zoodat het dan geheel verdwenen is. Na enkele dagen hebben vele voeten het oude spoor weer platgetreden en hoe welig het koren ook mag opschieten, het pad blijft daar, waar het reeds eeuwen geweest is. Geen boer zal er aan denken een pad dat over zijn erf loopt af te sluiten; de voetpaden zijn openbaar en mogen door iedereen gebruikt worden.

De auto en de bus hebben ten slotte ook dit land uit zijn isolement verlost. De Hollander heeft Epen en omgeving ontdekt en jaarlijks trekt een steeds grooter aantal van hen naar de eenvoudige hotelletjes om er hun vacantie door te brengen. Zij komen voor het natuurschoon, voor de merkwaardige geologische structuur van dit zuidelijkste

FOTO ARCHIEF AUTEUR

Afb. 2. Boerenhuis te Bissen. Tot de verdieping metselwerk, daarboven nog geheel in vakwerk uitgevoerd; de onderbouw is dus jonger dan het bovengedeelte. Niettegenstaande deze verbouwing toch een harmonieus geheel.

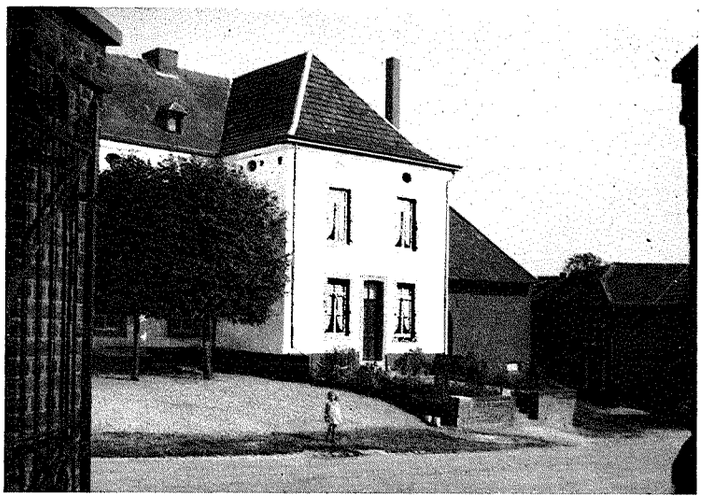

FOTO ARCHIEF AUTEUR

Afb.3. Huis in de kom van Mechelen, oorspronkelijk met leien gedekt, later van een pannendak voorzien en van een houten goot op consoles. De deur- en raamopeningen met hardsteen omlijst. Baksteenbouw.

stukje van ons land en voor de rijke dieren- en plantenwereld. Dit alles is reeds in vele tijdschriften en boeken beschreven en overbekend. Maar minder bekend is, dat hier ook een voor ons land zeer merkwaardige en zuivere boerenbouwkunst te vinden is, waarvan hier het één en ander moge worden meegedeeld.

Het heuvelgebied tusschen Gulp en Geul is te beschouwen als een uitlooper van de Eifel en de daar inheemsche vakwerkbouw, die een zoo geheel eigen stempel drukt op de bekende dorpjes als Monschau, Eupen, Gerolstein, Nideggen e.a., is ook de inheemsche bouwwijze in dit meest Zuid-Oostelijke gedeelte van Zuid-Limburg.

Treft men in de omgeving van Schin op Geul en Valkenburg algemeen bouwwerken aan opgetrokken uit mergelsteen, vaak de raam- en deurkozijnen omlijst met hardsteen of eenvoudiger met baksteen, in Epen, Mechelen, Vijlen, Slenaken en Gulpen worden sinds overoude tijden de eenvoudige woonhuizen en de schuren en stallen in vakwerkbouw uitgevoerd. Deze gebouwen werden door de bewoners zelf gebouwd; iedere boer is hier timmerman, want steeds is er iets te timmeren en te doen. Hij gebruikt daarbij het materiaal dat de omgeving hem oplevert. Keien, eikenhout, teenen, leem, hooi en kalk. De keien worden gebruikt om een voetingmuur op te trekken, in onregelmatig verband. Het eikenhout, dat het bosch oplevert, wordt vierkant behakt gebruikt voor het stijl en regelwerk der wanden en voor de spanten, die het zadeldak zullen schragen. Van rondhout wordt de hooizoldervloer gemaakt, waarbij de stammen eenvoudig op 15 à 20 cm afstand van elkaar over de zware moerbalken worden gelegd. Een dik pak hooi komt hierop te rusten, waardoor de stal geïsoleerd en geventileerd wordt tegelijkertijd! Ook de sparren, waarop de panlatten worden gespijkerd, bestaan uit rondhout.

De boomen worden gebruikt zooals de natuur ze liet groeien. De rechtste stammen benut men als stijlen en als moerbalken; kromme stammen zijn zeer geschikt om als schoren te gebruiken en om in de kap te verwerken. Maar ook ziet men heel vaak zoo'n kromme stam als bovenregel van een schuurkozijn toepassen, waarbij dan de deur met dezelfde sierlijke bocht in de deuropening wordt gecontramald! Hoe onvergankelijk dit eikenhout is, bewijzen de vele oude gebouwtjes, waarbij de oorspronkelijke vakvulling van vlechtwerk met leem en hooi vervangen werd door baksteen. Het eikenhouten geraamte was nog stevig en goed genoeg en het was niet noodig dit af te breken; neen, men vulde de vakken met bestendiger materiaal dan leem en men was weer voor jaren klaar.

Zoo'n houten geraamte, met pen- en gatverbindingen in elkaar gewerkt, waarbij de moerbalken met lange pennen door de verticale stijlen heen worden gestoken en welke verbinding dan aan de buitenzijde met één of twee houten wiggen wordt opgesloten, voorts overal van deskundig aangebrachte schoorstijlen voorzien, is sterk en toch elastisch.

Op den weg van Wijlre naar Schin op Geul is een bouwval te zien, waar de gemetselde vakvullingen practisch alle zijn weggebroken, maar het houten geraamte nog overeind staat; geheel scheef gezakt, maar intact. Welke voordeelen dit kan hebben in een terrein waar de mijnen steeds verzakkingen teweeg brengen, behoeft nauwelijks betoog. Ieder, die de totaal uiteengescheurde mijnwerkersdorpen als Spekholzerheide, Terwinselen, Kaalheide enz. heeft gezien, zal erkennen, dat ook nu nog deze ouderwetsche vakwerkbouw zekere voordeelen heeft boven baksteenbouw met betonlateitjes!

Vroeger werden nu in ieder vak verticale stijlen geplaatst, bestaande uit doorgespleten eiken takken, aan onder- en bovenzijde aangepunt. Men boorde in boven- en onderregel ondiepe gaten en spande daarin deze stijltjes. Vervolgens vlocht men hierdoor in horizontale richting teenen en bedekte het geheel aan de buitenzijde met een mengsel van leem en hooi, dat glad werd afgestreken.

Voor zeer eenvoudige bijgebouwtjes bleef het hierbij, doch anders kwam de wit- en de teerkwast eraan te pas om het geheel in heldere kleuren op te sieren.

Heel vaak wordt het eikenhouten stijl- en regelwerk en soms ook het gemetselde plint, zwart geteerd, waartegen dan de vakvullingen helderwit gekalkt worden. Een fraai voorbeeld hiervan is de groote hoeve Dorphof, welke in

het dorp Epen is gelegen. De bewoners stellen er een eer in deze van ouder op ouder overgeërfde hoeve in goeden staat te bewaren en zien er niet tegen op om zelf om de paar jaar de geheele oppervlakte van alle buitenmuren opnieuw te witten.
Naast deze wit met zwarte hoeven komen ook in één kleur gehouden huizen voor. Men saust dan mèt de vakvullingen, tegelijk over het stijl en regelwerk heen, zoodat alles één kleur krijgt en deze handeling wordt in den loop der jaren zoo vaak herhaald, dat de afscheiding tusschen vakvulling en raamwerk min of meer vervaagt. Naast wit past men gaarne bleek groen, bleek blauw en zelfs wel bleek rood toe.
Huizen waarin gewoond wordt en bovendien de meeste stallen, hebben thans zonder uitzondering vakvullingen van baksteen. Deze worden op gelijke wijze behandeld als vroeger het leemwerk of — en dat ziet men ook zeer veel — men laat de baksteen in de warme natuurlijke kleur. Bij het volmetselen van de vakken worden de laatste lagen door een stroomlaag vervangen, waardoor deze gevels een levendig effect maken.
Het eenvoudige huis heeft in deze streek een rechthoekige plattegrond. De zijgevels, die steeds als topgevels worden uitgevoerd, zijn gewoonlijk blind. Om ze tegen regendoorslag te beveiligen werden ze — zooals nu over de grens nog veelal gebruikelijk is — met leien bekleed; thans ziet men deze leibedekking vervangen door Hollandsche dakpannen, die gespijkerd worden of de zijgevel wordt met ongeschaafde houten delen beschoten. Natuurlijk ontbreekt ook de moderne oplossing met asbestcementleien niet of nog erger, die met gegolfd plaatijzer.
De zorg, die men aan de waterdichtheid van deze zijgevels besteedt, bewijst dat juist deze gesloten gevels het zwakke punt vormen. Voor- en achtergevel, met ramen doorbroken en beschut door het gewoonlijk ver overhangend zadeldak, behoeven deze extra voorziening niet, maar om een droge woning te verkrijgen dient men voor de constructie der zijgevels extra maatregelen te treffen. Vandaar dat men, waar de gelegenheid zich voordoet, gaarne een aantal huizen aan elkaar rijt langs den weg of ook wel langs een klein paadje loodrecht op den weg, waardoor de zijgevels grootendeels binnenmuren worden. Ieder huis behoudt hierbij eigen voorkomen en kleur, waardoor deze eenvoudige woningreeksen met hun begroeiing van klimop en druiven een ongemeen schilderachtigen indruk maken.
Wanneer er ruimte te kort komt, worden op ongedwongen wijze aan voor- of achtergevel kleinere rechthoekige ruim-

FOTO ARCHIEF AUTEUR

Afb. 4. Pastorie te Epen. Oorspronkelijk vakwerkbouw, doch gedeeltelijk van een nieuwen gevel voorzien. Voordeur en raamhout blank eikenhout.

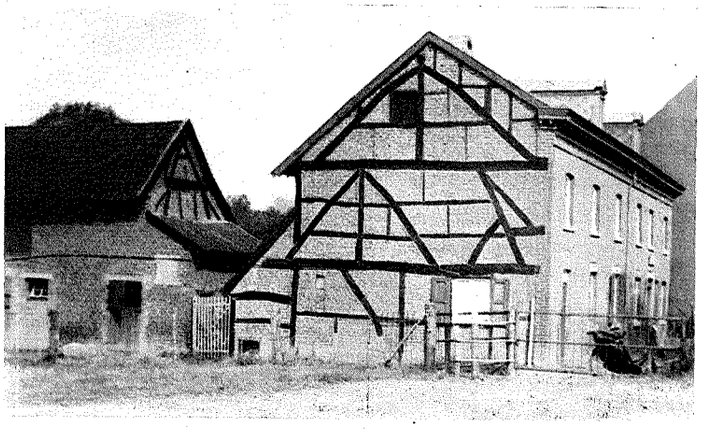

FOTO ARCHIEF AUTEUR

Afb. 5. Een huis te Mechelen bij de Geul. De bouwgeschiedenis is uit de zijgevel uitstekend af te lezen!

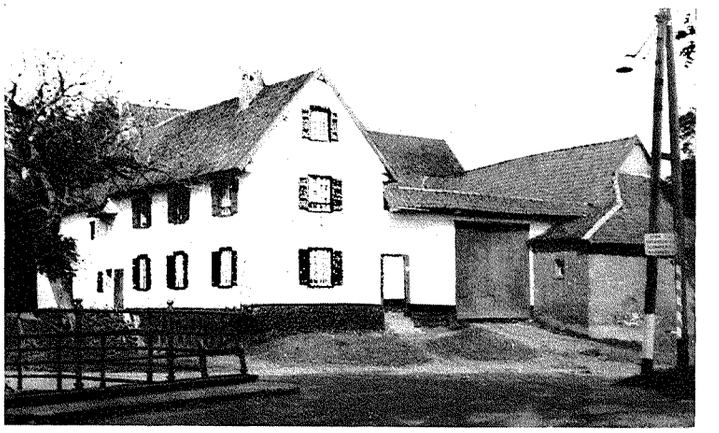

FOTO ARCHIEF AUTEUR

Afb. 6. Boerenhoeve aan de Geulbrug bij Mechelen. Vakwerkbouw; breuksteen voeting, zwart geteerd; gevels wit; luiken groen; kozijnen grijs; raamhout wit.

ten bijgebouwd, waarover het dak wordt doorgetrokken. Zoo ontstaan intieme, aan twee of drie zijden ommuurde plaatsjes, waarop gedurende den zomerdag een deel van het huiselijk leven zich afspeelt.

Bij vele huizen zal bij nader beschouwen blijken, dat ze in den loop der tijden ingrijpend verbouwd zijn. Aan de hand van de indeeling van het stijl- en regelwerk der zijgevels is dikwijls nog vast te stellen hoe een gebouw er vroeger moet hebben uitgezien en hoe het vergroot is. Soms leest men hieruit af hoe het huis met een verdieping is verhoogd of hoe het is verbreed; een ander maal constateert men, dat de oorspronkelijke, ook in vakwerk uitgevoerde gevel, is afgebroken en vervangen door één die men in dien tijd voor moderner hield, afgesloten door een druk bewerkte kroonlijst op consoles. Wanneer nu deze nieuwe voorgevel, omdat die kroonlijst erbij moest en er boven de verdiepingramen eigenlijk geen plaats meer was, hooger moest worden opgetrokken, dan verraadt dit de zijgevel, waar het vakwerkgeraamte duidelijk laat zien tot welke kunstgrepen men destijds zijn toevlucht heeft genomen (afb. 5).

Naast de nu besproken zeer eenvoudige woningen komt een type woonhuis voor, dat door zijn opzet van wat meer welstand getuigt. Het zijn ook huizen op een rechthoekigen plattegrond met zadeldak, doch de plaats op het erf is niet zoo willekeurig en aan de indeeling van den voorgevel is een zekere zorg besteed. Gewoonlijk is deze voorgevel symmetrisch van opzet, de deur in het midden, rechts en links 1 of 2 ramen en daarboven op de verdieping een gelijkverdeelde reeks van 3 of 5 ramen. In al hun eenvoud zijn deze woonhuizen vaak van een volmaakte verhouding; in het bijzonder is het een genoegen om de wijze waarop zich het muurvlak en de doorbrekingen daarvan verhouden te beschouwen. Voor het huis is een siertuintje aangelegd, omsloten door de haag van meidoorn of haagbeuk en een sierlijk hekje hierin laat den bezoeker toe tot het pad dat naar de voordeur loopt. De ramen zijn gewoonlijk van blinden voorzien en naast enkelvoudige ramen komen ook tweelichten voor met een zwaren tusschenstijl. De bovendorpels der kozijnen worden gewoonlijk eenigszins getoogd, waarbij ook de naar binnen draaiende ramen een getoogden bovenregel verkrijgen. Het raamoppervlak wordt tenslotte door raamroeden in kleinere staande rechthoeken verdeeld. De voordeuren zijn in deze omgeving van een eigen type. Ze bestaan uit twee verticale stijlen met soms een tusschen-

FOTO ARCHIEF AUTEUR

Afb. 7. Dorpstraat in Epen. Een beeld van ontluistering! Het hek met daarachter de villa met de belangrijke hoofdingang en het balcon. Daarnaast ter eenre zijde: een aannemersbouwwerk, ter andere zijde: een oude vakwerkbouw, maar met een benzinepomp. Ten slotte, een eenvoudige maar leelijke electriciteitsmast.

N.V. NEDERLANDSCHE AANNEMING MIJ

V.H. FIRMA H. F. BOERSMA 'S-GRAVENHAGE

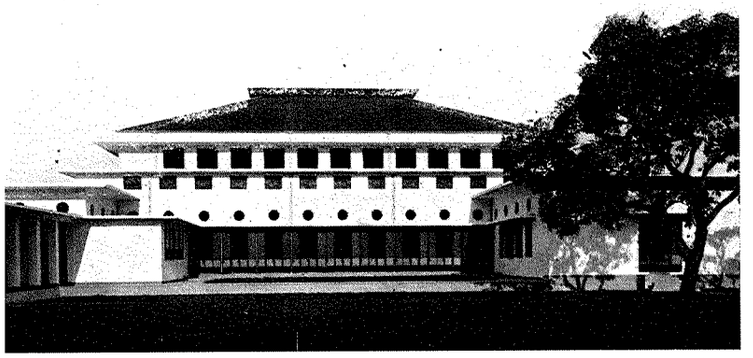

Burgerlijke Bouwwerken

Gewapend-Betonwerken

HOOFDKANTOOR STOOMTRAM MIJ. SEMARANG

Klassieke en moderne

lakken en vernissen

Vettewinkel
Amsterdam

Zóó adverteerden wij 30 jaar geleden!

en nu zeggen wij
kort en bondig:

Zonneschijn of regen
VELUVINE *kan er tegen!*

N.V. MIJ. „DE VELUWE" VELUVINE VERFFABRIEK

VETAFSCHEIDING

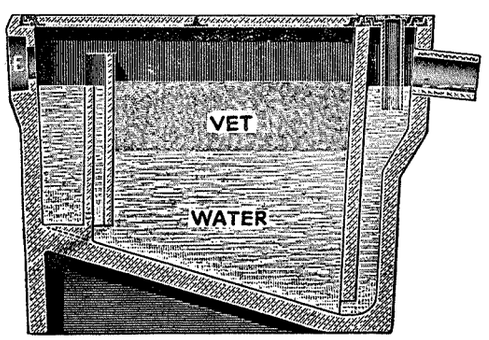

door **beton-vetvangers**

„WAL" volgens DIN 4040/4041

Prospectus wordt op aanvrage toegezonden.

HANDELSVEREENIGING „BUDERUS"
'S-GRAVENHAGE

BUDERUS 17 31

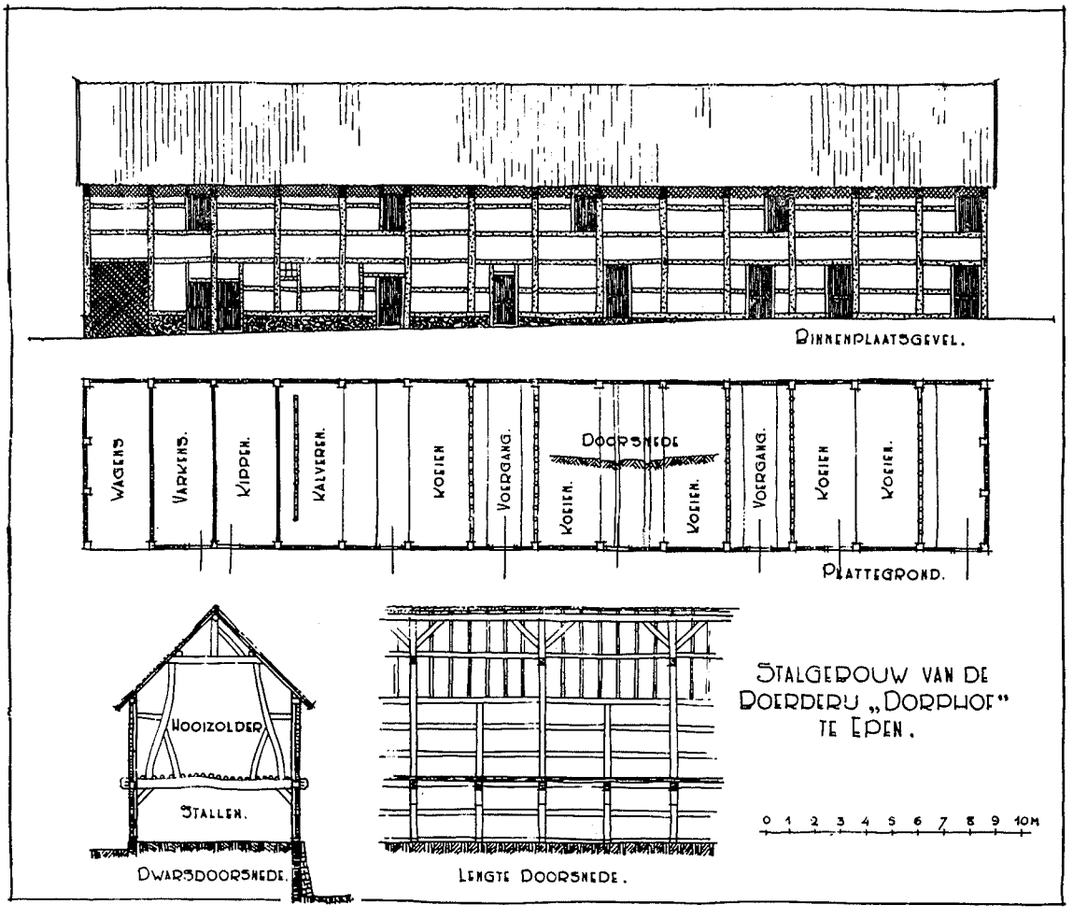

FOTO ARCHIEF AUTEUR

Afb. 8. Opmeting in het stalgebouw van de boerderij „Dorphof" in Epen; de wanden van den stal zijn met baksteenvullingen; op den hooizolder is de leemvulling nog aanwezig.

stijl, een boven- en een onderregel, welke laatste van een welstuk is voorzien. Zeer breede paneelen worden hier nu opgelegd. Ze bedekken de stijlen en den bovenregel enkele centimeters en rusten op het welstuk. Aan de bovenzijde worden deze paneelen door een geprofileerd deklatje, dat vaak den vorm van een hollijstje heeft, afgesloten. Zoo ziet men deuren met één of twee dergelijke opliggende paneelen. Boven het voordeurkozijn wordt dikwijls een lichtkozijntje geplaatst met eenig ornament versierd.

Waar een goot wordt aangebracht, is deze als halfronde zinken goot uitgevoerd, welke op afschot aan de daksporen wordt opgehangen.

De moerbalken der zolderbalklaag, welke de spanten dragen, steken door de voor- en achtergevel heen en vormen zoo ongewild een krachtig motief in de gevelcompositie. Over deze uitkragende balkeinden is dan de laatste horizontaal liggende gording aangebracht, die de afmetingen van een normale muurplaat heeft, en hierop dragen dan weer de kapsporen.

Gevelteekens, zooals o.a. in Twente en Friesland de topgevels bekronen, treffen we hier niet aan, doch in menigen gevel is een nisje uitgespaard, waarin een heiligenbeeldje zijn plaats vindt of ook wel heeft men een houten of ijzeren kruis tegen den gevel opgericht als een uiterlijk bewijs, hoezeer bij de bevolking de religie een stempel drukt op het geheele bestaan.

Tenslotte komen nog grootere hoeven voor, waarbij de gebouwen om een binnenplaats zijn gegroepeerd. In bouwwijze verschillen deze hoeven in het algemeen niet van de reeds besproken typen, slechts in aanleg zijn zij afwijkend. De binnenplaats is te bereiken door een groote inrijpoort, die gewoonlijk bestaat uit een muur waar boven een zadeldakje is aangebracht. Aan de binnenplaats ligt dan het woonhuis, de stallen en de schuren. Een nijdige waakhond houdt ongewenschte bezoekers op een afstand en de reden dat dit type boerderij zich ook nu nog handhaaft, ligt voor een niet gering deel in de omstandigheid, dat de bewoner zich nergens zoo „baas op eigen terrein" voelt als in dit hoevetype. Het overzicht over zijn geheele hebben en houden, dat zijn woonkamerraam hem over de binnenplaats kijkende biedt, het gevoel tegen vreemde indringers beveiligd te zijn, wanneer de deur gesloten is en de hond het erf bewaakt, maken dat de Limburgsche boer aan dezen ouden hoevevorm de voorkeur blijft geven boven boerderijtypen die hier en daar zijn verrezen onder invloed van adviezen van Wageningen, waarbij woning en bedrijfsruimten onder één kap in een langgestrekt bouwlichaam worden ondergebracht. In de lange zijgevels vindt men dan talrijke deuren, waardoor de controlemogelijkheid vermindert en de overzichtelijkheid teloor gaat.

Waar het bovendien heel goed mogelijk is, met behoud van het streekeigen hoevetype, te voldoen aan moderne eischen van hygiëne en bedrijfsvoering, zooals verscheidene welgeslaagde nieuwgebouwde boerenhoeven aantoonen, ver-

dient het streven om de bevolking een niet in deze streek en bij de bewoners passend type op te dringen, afkeuring.
Binnenshuis zijn alle huizen, zoowel de groote hoeven als de kleine dagloonerswoninkjes, zeer eenvoudig afgewerkt. Van eenige luxe is nergens sprake. De vloeren zijn beganegronds algemeen van steen, hetzij gewoon gecement of met tegels belegd. Ook de wanden, zelfs van de woonvertrekken, zijn van steen en op ruwe wijze gepleisterd. Ze worden gewoonlijk gesausd in een of ander licht tintje, terwijl men met schabloneerwerk tracht het geheel te verfraaien. De zolderingen zijn laag en laten de zware houten balken in 't zicht. Somtijds wordt een plafond aangebracht, dat dan vaak tusschen de balken verhoogd wordt.
Het is in zekeren zin merkwaardig, dat zich in dit betrekkelijk weinig ontsloten gebied geen boerendrachten hebben ontwikkeld. De Limburgsche boer ziet er in zijn daagsche plunje uit als een handwerksman en 's Zondags als een stedeling. Bij de vrouwen en meisjes is de Zondagsche jurk ook een stadsche jurk; zoo uit de etalage van een of ander modepaleis! De bevolking was geheel georiënteerd op Aken en Luik; later natuurlijk meer op Maastricht. De bazarprullen die daar te koop werden aangeboden, vonden hun weg naar deze boerenbevolking en zoo zijn de interieurs toonbeelden van smakeloosheid geworden. Goede meubelen treft men niet aan, bonte handwerkjes bedekken tafels en kasten; het eenige waar de Limburger gevoel voor schijnt te hebben bewaard, is voor planten. De meeste vensterbanken zijn versierd met kleurig bloeiende kamerplanten en vaak zijn aan de buitenzijde voor ieder raam bloembakjes aangebracht, waarin de geraniums en fuchsias weelderig bloeien.
Door het gebrek in dit opzicht aan een levende volkscultuur, schreed ook hier de ontluistering van het landschap, die ook elders in ons land zulke betreurenswaardige afmetingen heeft aangenomen, sterk voort. Bouwden vroeger de boeren zelf, wat zij deden op boerenmanier op de wijze als hun vader het had gedaan, met als resultaat die typische streekeigen boerenbouwkunst, geheel aangepast aan het landschap en de behoeften, thans bouwen de architecten er. Maar voor de architect toegang kreeg tot dit gebied was de aannemer hem voorgegaan. En nu is het bedroevend te moeten constateeren, dat deze aannemers toch altijd nog draaglijker hebben gebouwd, dan de architecten, die na hen kwamen.
De aannemers bouwden nl. niet om iets bijzonder moois te maken, maar bouwden eenvoudig dat wat noodig was, eigenlijk precies eender als de boer dat vroeger zelf had gedaan. Alleen gebruikte de aannemer ander materiaal. Inplaats van de rustieke hoeksteenvoeting kwam het gewapend beton; de muren werden in baksteen opgetrokken met gegoten ijzeren ramen, waar het stallen betrof of met houten kozijnen, wanneer het een woonhuis werd. De daken werden met pannen gedekt en de raam- en deuropeningen met betonlateien overspannen. In hoofdvorm hield men het overgeleverde type hoeve, huis of stal aan, eenvoudig en niet opdringerig. In de detailleering zijn deze aannemersbouwwerken echter alle even grof en ongevoelig. In plaats van den sierlijken raamvorm der oude huizen, komt het „eigen bouwers"-kozijn, dat slecht van verhouding is; inplaats van de halfronde zinken goot komt de zware houten „kistgoot", waarbij onder den gootbodem tegen den muur een plafondje van schroten wordt aangebracht. Natuurlijk worden deze goten bij de topgevels dan nog den hoek omgevoerd om het geheel nog lomper te maken!
De architecten die geroepen werden om hier te bouwen wilden echter wèl iets bijzonders maken; dat was trouwens hun opdracht. De Limburger, die een architect neemt om voor hem een huis te laten ontwerpen, verlangt dat dit „prachtig" of „chique" en in ieder geval „modern" zal worden. Hij heeft voorbeelden gezien, die hem imponeerden en zooiets moet hij ook hebben.
En zoo zien we juist door de z.g. architecten het dorpsbeeld bederven. Zware terreinafscheidingen van gemetselde pilasters, verbonden door lage muurtjes, waarop lompe houten hekken, verstoren de landelijkheid van de wegen, die van oudsher slechts heggen zagen. En achter deze pompeuze hekken staan de villa's der rentenierende boeren met veel erkers, veel spiegelglas en glas-in-lood, veel ornament, veel kleuren; met monumentale voordeuren, terrassen en balcons.
Ook boerderijen in dezen trant zijn niet zeldzaam meer. Voor het stalgebouw is dan een stadswoonhuis geplakt, dat met dezelfde attributen is opgesierd als hierboven werden genoemd.
Het spreekt vanzelf dat ook het schilderwerk modern is: roode kozijnen met crème raamhout zijn zeer in trek, maar ook paars met oranje, hard geel, groen met geel en andere combinaties worden bijzonder gewaardeerd. Schilderen moet men gelukkig ieder huis op zijn tijd en zoo wordt ook menig goed oud huis thans door den schilder gemoderniseerd.
Tenslotte deed met het vreemdelingenverkeer ook de reclame zijn intrede in dit land en zien wij allerwegen die bonte verscheidenheid van borden, lichtreclames, letters en margarine-juffrouwen, zonder welke geen modern landschap compleet is.
Gelukkig begint hierin een verandering ten goede te komen. Bij enkele boerderijen, b.v. de hoeve „Hommerich" tusschen Gulpen en Mechelen, greep de architect weer terug op het overgeërfde hoevetype en zocht hij met gebruik van de tegenwoordige materialen het stoere karakter van de oude boerenbouwkunst weer te benaderen en met succes. Wanneer de architecten, die geroepen worden hier te bouwen, nu maar beseffen, dat zij het beste werk leveren wanneer het het minste de aandacht voor zich opeischt. Hier moet eenvoudig, gezond en natuurlijk gebouwd worden met zorg en liefde voor het ambacht en het detail. Maar pronk en praal moeten vermeden worden en architectonische grapjes zijn hier geheel misplaatst. De bevolking en de architecten moeten in dezen geest worden opgevoed. Folkloristische cultuur is hier nog springlevend; waarom zou de bouw- en wooncultuur hier bij goede voorlichting ook weer niet tot leven gewekt kunnen worden? Hier ligt een taak voor de Nederlandsche Kultuurkamer, in 't bijzonder voor de vakgroep Bouwkunst, om in samenwerking met het Gewestelijk bestuur van Limburg te trachten oude schoonheid te bewaren en te zorgen dat nieuwe schoonheid hier weer kan ontbloeien, terwijl de strijd tegen de ontluistering van land en dorp met kracht zal moeten worden ingezet.

Ir. H. VAN VREESWIJK, b.i.

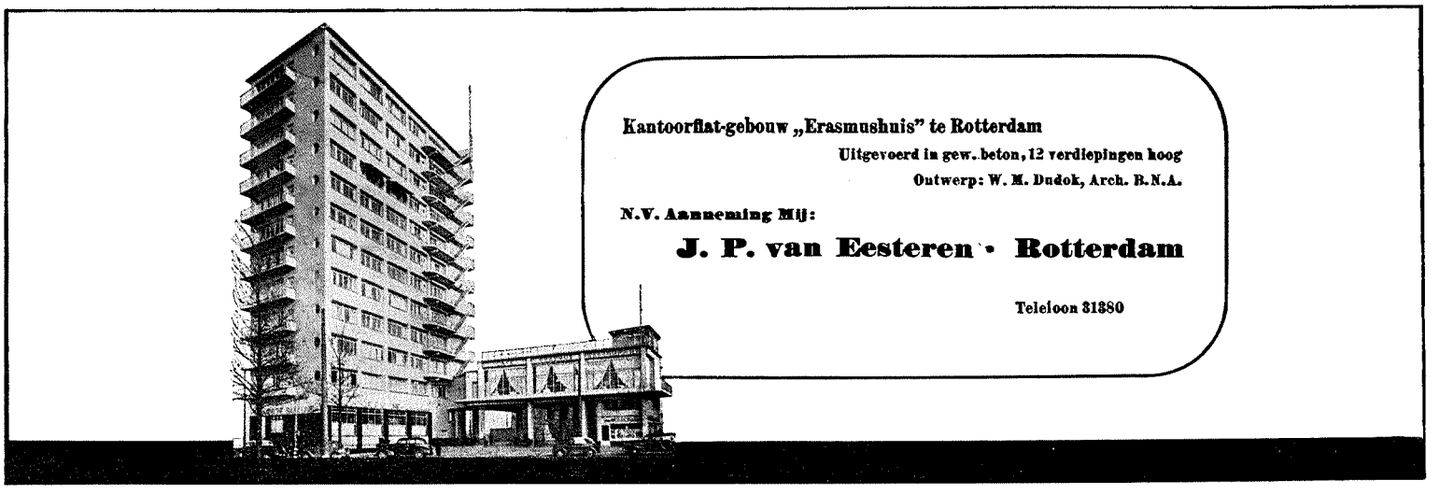

Kantoorflat-gebouw „Erasmushuis" te Rotterdam
Uitgevoerd in gew. beton, 12 verdiepingen hoog
Ontwerp: W. M. Dudok, Arch. B.N.A.

N.V. Aannemingmij:
J. P. van Eesteren • Rotterdam

Telefoon 31880

IN ELK GEBOUW VAN ENIGE BETEKENIS

LIFTEN
VAN

J. C. van STRAATEN's
LIFTEN- EN MACHINEFABRIEK N.V.
'S-GRAVENHAGE

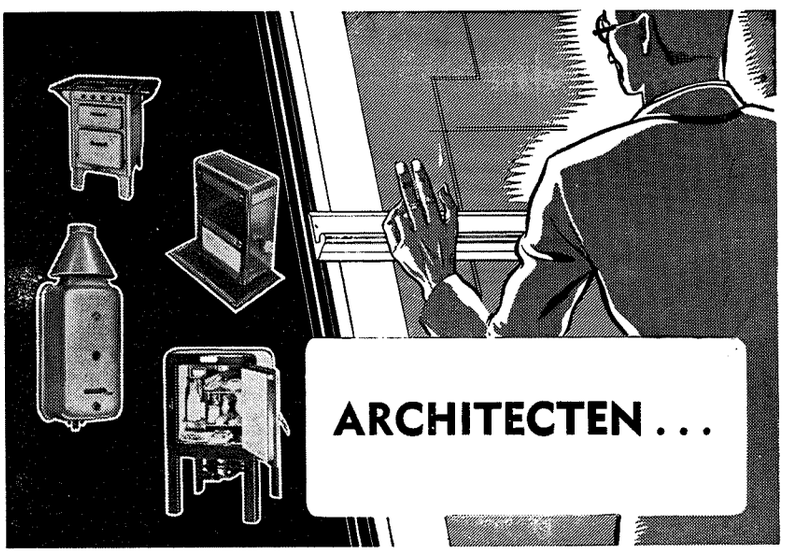

ARCHITECTEN . . .

GASTOEPASSINGEN VERHOOGEN HET COMFORT VAN UW BOUWWERKEN.
DE GASBEDRIJVEN, ALSMEDE DE GASSTICHTING EN HET INDUSTRIE-LABORATORIUM KUNNEN U HIERIN ADVISEEREN

PARKWEG 17 - DEN HAAG - TELEFOON 554890

n.v. aannemersbedrijf v.h.:
boele & van eesteren
tel. 554932 * den haag

beton-bouw en waterbouwkundige werken

BERGPLAATSEN VOOR CONSUMPTIE- EN POOTAARDAPPELEN.

(VERVOLG VAN BLZ. 464)

N. Aardappelbergplaatsen in Duitschland.

In Duitschland heeft men moderne aardappelbergplaatsen gebouwd, waarbij over 't algemeen het standpunt is ingenomen, dat bij het vullen en leeghalen thans geen gebruik kan worden gemaakt van mechanische hulpmiddelen, met het oog op de materiaalschaarschte. Men heeft er daar rekening mee gehouden, dat de aardappelen met paard en wagen in- en uitgereden moeten kunnen worden, in verband waarmee de vloer van de aardappelbergplaatsen slechts weinig beneden het maaiveld wordt gelegd. Betreffende deze Duitsche bergplaatsen kunnen de volgende gegevens worden verstrekt.

Zooals reeds is aangehaald ademt de aardappel en scheidt daarbij onder warmte-ontwikkeling, koolzuur af.

De eigenverwarming neemt toe naar gelang de hoopen een grootere hoogte verkrijgen, waarvan het gevolg is, dat daarmee ook de koolzuurafscheiding toeneemt. Daar beide in hooge mate van invloed zijn op het in goeden staat houden der aardappelen, zijn bedoelde bergplaatsen zoodanig gemaakt, dat een geregelde luchtverversching en het koel houden van de knollen mogelijk is zonder mechanisch gedreven hulpmiddelen.

In de figuren 26, 27 en 28 zijn een plattegrond met zijaanzicht en een dwarsdoorsnede over een aardappelbergplaats aangegeven met een bergvermogen van 25000 kg bij een normale storthoogte van 1,50 m.

Het bouwwerk volgens fig. 26, 27 en 28 wordt het best met de nok in Oost-Westelijke richting geplaatst, om bij de heerschende Westelijke winden betere koelings- en ventilatieresultaten te verkrijgen.

Zooals de ervaring heeft geleerd is de temperatuurtoeneming van de aardappelen, nadat ze zijn opgeslagen, van belangrijk grootere beteekenis dan het op temperatuur houden bij vorst.

Voor een doeltreffende contrôle is langs de buitenwanden een rondloopende contrôlegang ter breedte van ongeveer 60 à 75 cm vrij gelaten, waardoor tevens de aardappelen op een afstand van de buitenmuren worden gehouden, wat met het oog op vorst, vooral voorzoover de Noord- en Oostwand betreft, van beteekenis is.

De muren kunnen van metselwerk, eventueel ook van strooleem worden gemaakt; beton wordt minder geschikt geacht, met het oog op het slecht isoleerend vermogen.

Voor een goede isolatie moet worden gezorgd, door de gemetselde muren zeer dik te maken of, wat beter en meer economisch is, door de muren van een spouw te voorzien en deze spouw te vullen met isoleerend materiaal. Daar de isolatiewaarde door vochttoetreding belangrijk achteruitgaat, dienen vooral buiten- en binnenkant der muren waterdicht te zijn. Indien daartegen geen bezwaren bestaan voorzoover het uiterlijk betreft, is het wenschelijk de muren buiten waterdicht te bepleisteren.

De binnenmuren kunnen bepleisterd en wit gekalkt worden. Tevens kan men gemetselde- of indien toch betonmuren worden gemaakt ook deze, aan den binnenkant isoleeren.

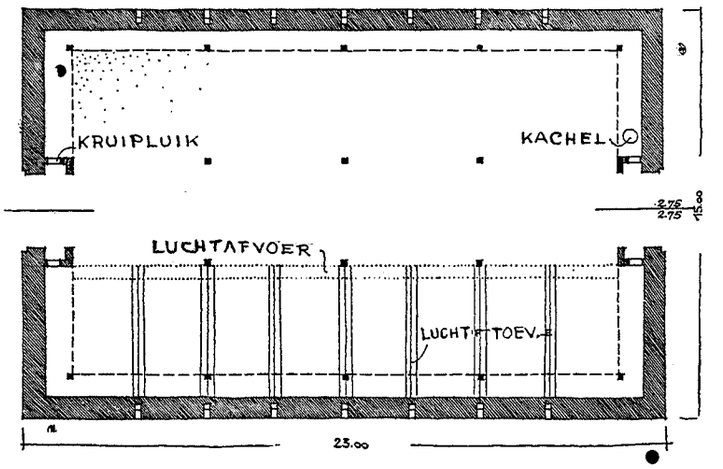

Fig. 26. Plattegrond van een Duitsche aardappelbergplaats met een bergvermogen van 250000 kg. aardappelen.
Langs de buitenwanden is een contrôlegang breed ca. 0,70 m. rondgevoerd, bij de buitendeuren voorzien van kruipluiken. Achter de buitendeuren zijn tochtportalen gevormd, welke aan de binnenzijde door schuifdeuren zijn afgesloten. De luchttoevoer geschiedt door ventilatie-openingen in de zijmuren, aansluitende op driehoekvormige luchttoevoerkanalen, tevens dienende als dwarsscheidingswand.
De luchtafvoer vindt plaats door tegen het plafond gelegde afvoerkanalen met ventilatiespleten, 4 ventilatiekokers en 4 ventilatiekappen.
Voor eenige verwarming bij buitengewoon strenge vorst is een kachel in de contrôlegang geplaatst.

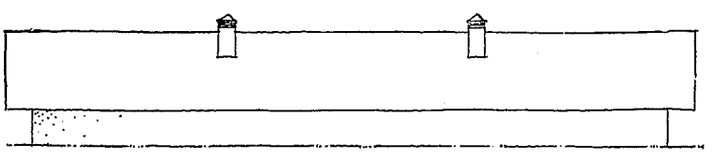

Fig. 27. Zijaanzicht van de aardappelbergplaats.

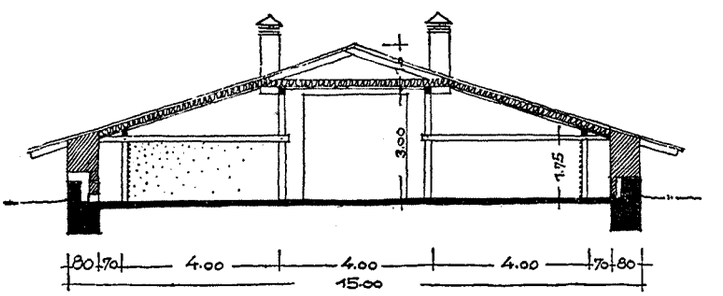

Fig. 28. Dwarsdoorsnede van de aardappelbergplaats. Het dak is geïsoleerd.

Indien de muren van strooleem worden samengesteld, moeten zij ca. 80 cm dik worden.

Door toevoeging van veel gehakseld stroo aan de leem, verkrijgt men een goed isoleerende constructie. Er dient dan voor gezorgd te worden, dat het dak overal een overstek verkrijgt van minstens 0,75 m. Men gebruikt dubbele, naar buiten draaiende deuren; ze moeten deugdelijk worden geïsoleerd.

Door de omloopende gang kan bij de eindgevels een tochtportaal worden gevormd, hetwelk men aan de buitenzijde

met een schuifdeur kan afsluiten. Gedurende de vorstperiode kan men het tochtportaal aan de Oostzijde met geperste stroo- of turfblokken goed dicht opeengepakt vullen, waardoor een goed isoleerende afsluiting wordt verkregen.

Legt men de vloer van de bewaarplaats lager dan het maaiveld, dan dient men opritten te maken; het is doelmatig daarvoor de tochtportalen te verlengen, zoodat de opritten in de bewaarplaats komen. De helling kan 1 : 5 tot 1 : 10 zijn. Om het instroomen van water te voorkomen, verkrijgt het buitendeurkozijn een iets verhoogden onderdorpel.

De vloer kan van magere stampbeton of straatsteen worden vervaardigd; het bovenvlak moet niet glad worden afgepleisterd, doch ruw blijven, opdat zich door aarde, klei en zand, welke met de aardappelen naar binnen komen, een soort estrich vormt, welke een soepelen beter isoleerenden vloer tot gevolg heeft.

De middengang moet in ieder geval een harde bedekking hebben, terwijl in de zijafdeelingen een leemvloer is aan te bevelen; desnoods kan ook de middengang van leem gemaakt worden. Zal de dakruimte benut worden voor hooi-, stroo- of andere berging, dan verdient het overweging een steil dak toe te passen. Is niet steeds een voldoende laag stroo, hooi of ander isoleerend materiaal aanwezig, dan kan men den zoldervloer en eventueel ook het dak op normale wijze isoleeren. Deze isolatie is niet vereischt, indien geen bergruimte noodig is, zoodat met een flauw hellend dak volstaan kan worden. De in dwarsdoorsnede driehoekige dakruimte wordt dan gevuld met isoleerend materiaal, zooals stroo, riet e.d.

Daar voor het bouwen van bovenomschreven aardappelbergplaatsen thans moeilijk materialen en bouwvergunning kunnen worden verkregen, heeft men een hulpoplossing gezocht, zooals in fig. 29 is aangegeven. Per strekkende meter heeft deze bergplaats een bergruimte van 6000 kg. De aanleg van dergelijke bergplaatsen wordt overal daar aanbevolen, waar geen gelegenheid bestaat om een aanwezig gebouw door verbouwing geschikt te maken voor 't beoogde doel.

Het grondvlak heeft een breedte van 9 m. De voor het afdekken noodige grond kan men verkrijgen, door langs de zijmuren slootjes te graven (fig. 29), tenzij de grondwaterstand toelaat de bodem verdiept aan te leggen, waardoor voldoende grond vrij kan komen.

Gewoonlijk gaat men echter niet dieper dan 50-75 cm beneden het maaiveld. Door de ter weerszijden te maken slooten dieper te graven dan bovenkant vloer in de bergplaats, kan men een goede waterafvoer bewerkstelligen en dientengevolge een drogen vloer verkrijgen. Zooals vanzelf spreekt moeten dergelijke slooten een goede loozing hebben.

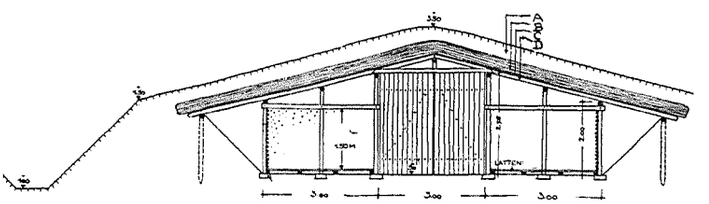

Fig. 29. Dwarsdoorsnede over een aardappelbergplaats met een bergruimte van 6000 kg of, indien ook de middengang wordt gevuld, van 9000 kg per strekkende meter.
A : de grondafdekking dik ca. 50 cm belegd met graszoden.
B : de stroolaag, in samengepersten toestand dik 30–50 cm.
C : de dichting met strooleem.
D : sparren met een max. diameter van 7 cm.

Voor wandbekleeding en voor het dak worden sparren met een max. diameter van 7 cm benut. Ter ondersteuning van de daksparren plaatst men in de dwarsdoorsnede 6 kolommen van rondhout, met daarover in de lengterichting bevestigde langsgordingen van rondhout.

De kolommen worden in de dwarsrichting volgens fig. 29 gekoppeld en in de lengterichting op afstanden van 3 m geplaatst.

De ruimten tusschen de tegen elkaar gelegde dak- en wandsparren worden met mos of strooleem gedicht, waarna op het dak een 30-50 cm dikke strooafdekking wordt aangebracht; tenslotte komt een grondafdekking ter dikte van ongeveer 50 cm met een bezoding over de stroolaag heen.

De gevelwanden worden bekleed met op de helft gekloofde sparren; de opvulling geschiedt met strooleem of stroo, terwijl de grondvulling zoover wordt rondgevoerd als de in- en uitritten toelaten.

Op den bodem van de zijvelden worden roosterwerken van latten of schroten gelegd, waardoor de aardappelen droger komen te liggen, terwijl tevens een betere luchtdoorstrooming wordt verkregen.

De richting dezer latten moet loodrecht op de richting van den nok staan, waardoor het uithalen van de aardappelen gemakkelijker gaat.

Bij het lossen der aardappelen worden roosters van latten gebruikt, ter breedte van 1,50 m. Nadat de aardappelen op deze roosters zijn gesorteerd en in de zijafdeelingen gestort, worden ze voor afsluiting tusschen langsgang en zijafdeelingen gebruikt.

Uit zuinigheidsoverweging is de, overigens als noodzakelijk te beschouwen, luchtafvoer door ventilatiekappen achterwege gebleven.

De mogelijkheid bestaat echter, naast de ventilatie door de deuren, in de gevels kleine luchtaanvoeropeningen te maken.

De vele kolommen lijken hinderlijk voor het transport; in werkelijkheid zal men daarvan geen last ondervinden, terwijl ze een besparing op het hout voor het dak geven en bovendien een goede gelegenheid bieden voor steun van eventueel te plaatsen dwarswanden, waardoor boxen worden gevormd.

Dergelijke dwarswanden scheppen de gelegenheid voor het verdeelen en opbergen der aardappelen in soorten en kunnen tevens voor een verbeterde ventilatie dienen, indien men ze in dwarsdoorsnede maakt van driehoekige schragen, b.v. hoog 1,50 m en een basis van ca. 0,70 m, aan weerskanten bekleed met latten of schroten. Door de aldus gevormde driehoekige kanalen kan buitenlucht worden toegevoerd, door luchttoevoeropeningen in de buitenwanden te sparen, groot ca. 25 × 25 cm, aansluitende op de driehoekvormige kanalen.

Bij vorst moeten deze luchttoevoeropeningen met stroo dichtgestopt worden, terwijl het raadzaam is, voor iedere opening een reduceerklep in de wanden aan te brengen.

Een dergelijke luchttoevoerconstructie heeft echter alleen dan zin, wanneer ook gelegenheid voor voldoende luchtafvoer is gegeven. Dit kan o.a. geschieden door evenwijdig

aan de middengang tegen het plafond luchtafvoerkanalen aan te brengen. Deze afvoerkanalen kunnen aan de zijkanten dicht zijn, doch moeten aan den onderkant worden bekleed met schroten op zoodanigen afstand, dat een tusschenruimte van 3 cm open blijft. Op deze afvoerkanalen moeten kokers aansluiten, met een binnenwerksche dwarsdoorsnede van 0,60 × 0,60 m.

De luchtkokers moeten boven worden aangesloten op ventilatiekappen. Nadat de aardappelen gerooid zijn, worden ze in de aardappelbergplaats gereden, waarna eerst de linkerhelft en daarna de rechterhelft der zijdelinsche afdeelingen wordt gevuld. Vervolgens wordt ook de middengang volgestort, waarbij aan het slot de wagen achteruit uit de bergplaats wordt verwijderd.

Te zijner tijd komt dan de sorteermachine in de bergplaats en werkt zich door de aardappelhoopen heen, welke dan verdeeld worden en in de afzonderlijke boxen opgeslagen. Door de mogelijkheid, de gesorteerde aardappelen iets hooger op te storten, kan men gewoonlijk zooveel ruimte vrij maken, dat de middengang na het sorteeren geheel of grootendeels vrij komt. Dan kan men weer normaal een wagen in de bergplaats rijden en wel speciaal door de het minst aan de koude blootgestelde deuren in den Westgevel, zoodat het transport der aardappelen voor de voeding normaal en snel kan verloopen. Natuurlijk moeten bij vorst de deuren zooveel mogelijk goed dicht gesloten blijven. In den transportwagen moet bij vorst een goede stroo-omhulling worden aangebracht. Op deze wijze zijn gedurende den afgeloopen winter aardappelen bij een temperatuur van — 20° naar een plaats gelegen op 60 K.M. van de aardappelbergplaats vervoerd, zonder dat schadelijke gevolgen werden ondervonden.

Zooals reeds werd aangehaald moet de storthoogte ca. 1,50 m bedragen. Komen de aardappelen erg nat binnen, dan verdient het aanbeveling, beneden deze maat te blijven, om verlies door rotting te vermijden en de lagere hoopen beter om te kunnen werken. Nadat sorteering en afkoeling heeft plaats gevonden, kan de normale stortmaat zonder bezwaar met 10—20% worden opgevoerd en derhalve op 1,65—1,80 m worden gebracht.

Indien van de in fig. 29 afgebeelde aardappelbergplaats ook de middengang wordt gevuld, bedraagt de bergruimte 9000 kg per strekkende meter, zoodat een dergelijke bergplaats ter lengte van b.v. 25 m, 225000 kg aardappelen kan bevatten. Zonder dwarsschotten zijn voor het bouwen noodig:

7 m³ bezaagd hout voor roosterwerk van latten e.d.;
40 m³ rondhout (compact aan den hoop gemeten) van dunne sparren met een diameter van max. 7 cm;
150 kg ijzer voor beslag, draadnagels enz.;
75 loonuren van een timmerman.

Het grondwerk, benevens de verdere bouwwerkzaamheden kunnen door gewone hulparbeiders worden verricht, de kosten moeten met het daarop betrekking hebbende arbeidsloon verhoogd worden.

O. Verbouwingen.

Het is dikwijls mogelijk een aanwezig gebouw of gedeelte van een gebouw tot aardappelbergplaats in te richten.

Voorzoover noodig kunnen beganegrondvloeren van leem worden gemaakt, terwijl de wanden, indien ze niet voldoende vorstvrij zijn, wat vrijwel steeds het geval is, aan den binnenkant met een zwaren strooleemwand kunnen worden bekleed.

Een dergelijke strooleemwand kan ter hoogte van de aardappelhoopen, aan den binnenkant met licht rondhout, eventueel in tweeën gekloofd, bevestigd aan stijlen, worden bekleed, om beschadiging van den leemwand te voorkomen en om een betere ventilatie mogelijk te maken.

In dwarsrichting moeten dan de hiervoor omschreven driehoekvormige schragen, met, op 3 cm onderlinge afstand van elkaar gelegde dunne sparren, worden aangebracht, terwijl daarbij voor communicatie met luchttoe- en luchtafvoeropeningen moet worden gezorgd. Indien mogelijk moet ook de vloer van een houten roosterwerk worden voorzien met het oog op de ventilatie. De opzet moet zooveel mogelijk zijn, de aangevoerde lucht van onderen naar boven door de aardappelhoopen te doen dringen, daarna door den bovengelegen zoldervloer met behulp van een ventilatiekoker naar boven te voeren en door tusschenkomst van een ventilatiekap in de vrije lucht te loozen.

Dikwijls kunnen daarbij horizontale kanalen tegen onderkant zoldervloer door de aardappelbergplaats worden geleid, waarbij de onderkant dezer horizontale kanalen van ventilatiespleten moet worden voorzien.

Of inplaats van verscheidene afvoerkokers gebruik wordt gemaakt van één afvoerkoker met een electrischen ventilator, moet voor ieder geval afzonderlijk worden beoordeeld, omdat dit van de omstandigheden afhangt.

Opgemerkt wordt nog, dat ook de eventueel aanwezige zoldervloer, gelegen boven de aardappelbergplaats, deugdelijk geïsoleerd dient te worden. Dit kan b.v. geschieden door een zware laag stroo op te brengen, indien de zolder niet voor bergdoeleinden wordt gebruikt. J.

(Wordt vervolgd)

DE „MAISONNETTE"

Hoewel wij nog in de sfeer van een zomer leven, denkt menigeen reeds nu aan de koude maanden welke ons weer te wachten staan.

Velen kunnen zich geen voorstelling meer maken van vorstperioden van 15°, sneeuwjachten en ijsvlakten, bloemen op de ramen en koude kamers.

Toch is het de moeite waard om in dezen tijd eens na te gaan wat de franschman René Prou heeft bedacht om een behaaglijke ruimte te hebben in een onverwarmd huis.

Een artikel in „Images de France" van de hand van Jacques Faure beschrijft deze typische vinding.

In navolging van den ouden vorm van bedsteden en alkoof, welke ondanks de hygiënische bezwaren een bijzondere isolatie bezitten en als het ware warmte-accumulatoren kunnen worden genoemd, heeft René Prou een kleine uitneembare cabine ontworpen, welke plaats biedt aan vier personen en neergezet wordt in een grooter vertrek waarvoor niet voldoende brandstof is om het een behaaglijke temperatuur te geven.

Zooals de teekening aangeeft is de cabine voorzien van twee banken, welke tegenover elkaar zijn geplaatst als in een Diessel-trein. Tusschen de banken is een kleine tafel, waaronder zich het verwarmingselement bevindt, terwijl aan den wand onder een luidspreker een buislamp is aangebracht.

Deze ruimte is met eenvoudige middelen te verwarmen en kan vrijstaand in iedere gewenschte ruimte worden geplaatst daar zij gedemonteerd geleverd wordt.

De cabine is een goede oplossing voor schrijvers en studeerenden, zakenmenschen en kinderen die huiswerk maken.

De mogelijkheden zijn legio, en voorzien van telefoon is deze „maisonnette" het ideale vertrek waarin men geheel afgesloten van de koude omgeving toch in direct contact met de buitenwereld staat.

De foto geeft een beeld van het gebruik van de cabine in een der zalen van het slot van Comtesse Grefulhe, welke haar maisonnette (na enkele minuten voorverwarming) gebruikt voor de maaltijden, lezen en werken en niet te vergeten het bridgespel.

Voor Nederland zie ik hier een goede mogelijkheid, auto's productief te maken welke noodgedwongen in vele garages het benzinelooze tijdperk staan af te wachten.

De banken uit deze wagens zijn voor dit doel uitstekend geschikt, terwijl de wanden van board en glas kunnen worden samengesteld.

H. TH. WIJDEVELD.

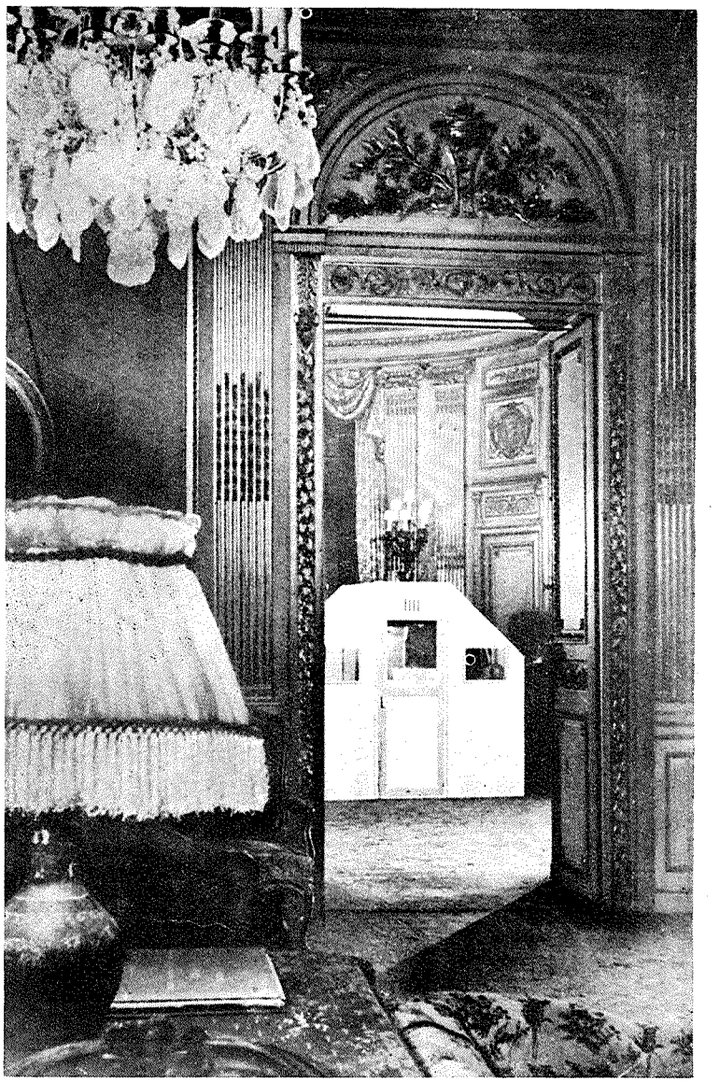

GEBRUIK VAN DE „MAISONNETTE".

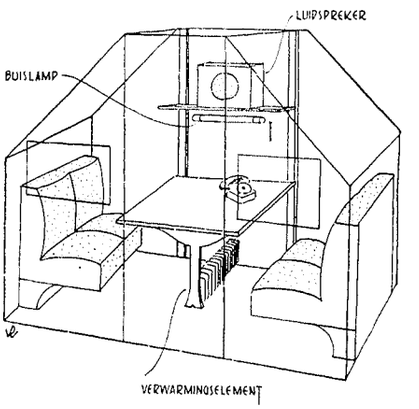

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 24 OCT. 1942 NUMMER 43

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45 .Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

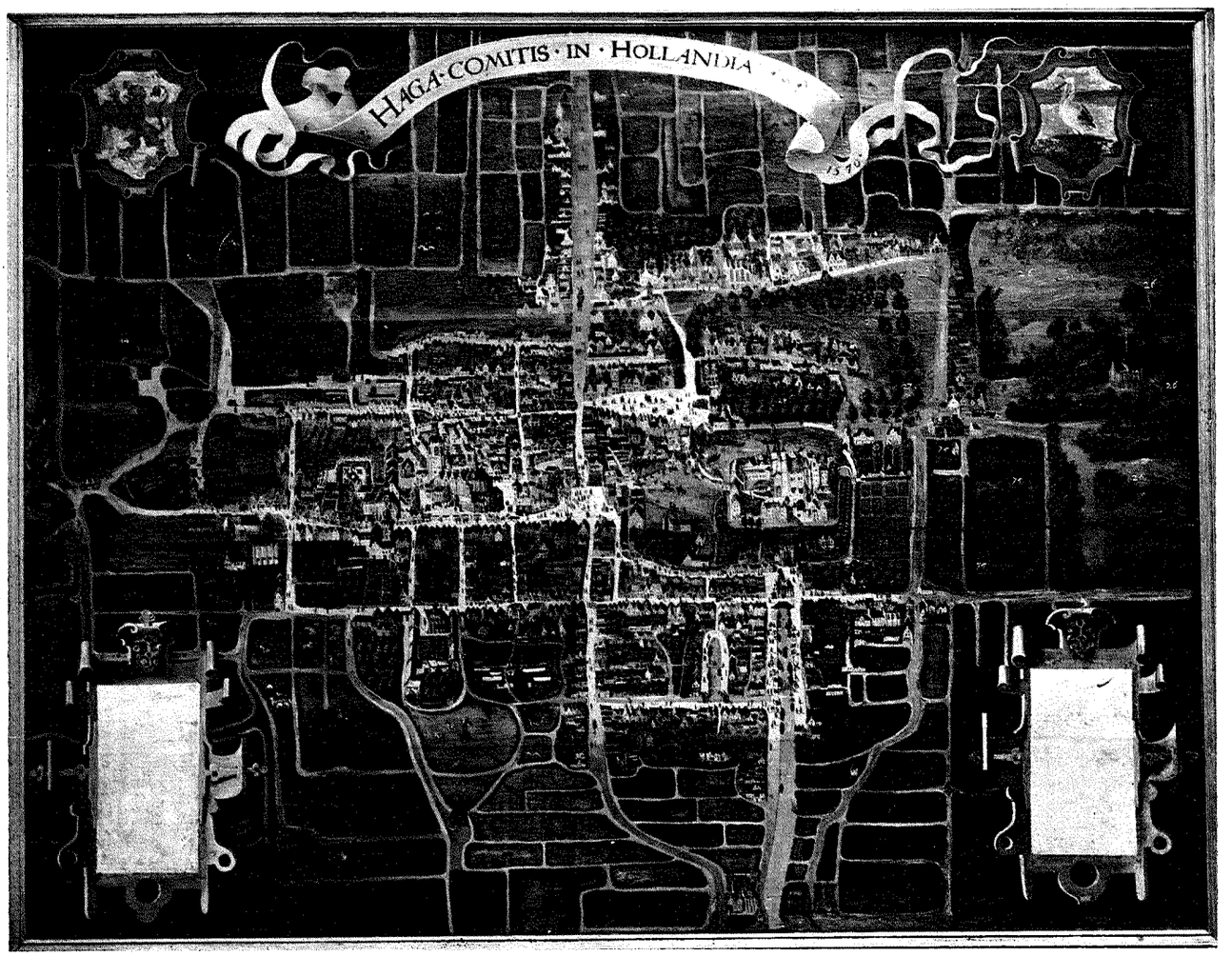

FOTO ARCHIEF GEMEENTEMUSEUM, DEN HAAG.

AFB. 1. PLATTEGROND VAN DEN HAAG 1570. GESCHILDERD PANEEL 119–153.

TENTOONSTELLING „DE GROEI VAN 'S-GRAVENHAGE". IN HET GEMEENTEMUSEUM TE 'S-GRAVENHAGE.

DOOR DR. FRANS VERMEULEN,

„Die tiefe Schuld des Liberalismus an der Form unserer Städte war, dasz er wohl das Alte zerstörte, das Neue und Empordrängende aber nicht mehr in Zucht nahm, sondern sich selbst überliess."
Bruno Brehm, Tag der Erfüllung.

Anders dan de tot voor kort overheerschende enkel historisch-antiquarische belangstelling voor de ontwikkelingsgeschiedenis van onze steden, anders dan deze deels ietwat bleekzuchtig-sentimenteele, deels maniakale oudheidminnarij uit de sfeer van de negentiende-eeuwsche romantiek, is het in onze dagen langzaam doorbrekende besef van de innerlijke waarde en beteekenis der bouwgeschiedenis van onze steden met het oog op haar verderen organischen groei. De thans in het Gemeentemuseum te 's-Gravenhage loopende tentoonstelling is van dit veranderend inzicht een

gelukkig symptoom. Zij biedt toch niet enkel maar een verzameling van meer of minder belangwekkende herinneringen aan het beeld van „Die Haghe" in vroeger tijden, herinneringen, die den oudheidkundige en den liefhebber, al naar den aard, kunnen vervullen met bewondering, met weemoed dan wel met verontwaardiging. Plan en doel van deze tentoonstelling zijn — haar naam duidt dit reeds aan — bewust verder gesteld. In negen zalen, chronologisch geordend, geeft zij een overzicht en tegelijk een inzicht wat de verschillende phasen betreft, van de ontwikkeling van het „dorp der dorpen", sinds de vroegste voorhistorische tijden tot in het midden van de 19e eeuw, waarbij een, door den heer D. F. Lunsingh Scheurleer met zorg en goed begrip samengestelde, geïllustreerde catalogus tot leerzame handleiding strekt.

De vroegste bewijsstukken van de aanwezigheid van menschen te dezer plaatse zijn eenige steenen bijlen uit het jongere steenen tijdperk (omstreeks 1900 vóór Chr.), opgegraven bij de Wittebrug en bij fundeeringswerken van hotel Centraal in de Lange Poten, die, met bronzen bijlen uit den bronstijd (omstr. 1500 v. Chr.) en scherven van vaatwerk uit het ijzeren tijdperk (omstr. 600—400 v. Chr.), te zien zijn in zaal I. In ditzelfde vertrek vinden wij ook de veel talrijker overblijfselen uit den Romeinschen tijd, ontgraven op het landgoed Arentsburg bij Voorburg en op de buitenplaats Ockenburg bij Loosduinen. En al moge dan Arentsburg géén Romeinsch vlootstation zijn geweest — als Holwerda meende — de aanwezigheid van een zoo belangrijke sterkte als het castellum, waarvan de hier aanwezige kaarten der aangetroffen fundeeringen een denkbeeld geven, bewijst van welk belang de nederzetting hier moet zijn geweest. Zij lag dan ook aan het kruispunt van twee belangrijke voorhistorische wegen, die hier in de reeds vroegtijdig vrij sterk bevolkte kuststrook achter de duinen waarschijnlijk lang vóór de komst der Romeinen waren ontstaan. Een van deze wegen liep Noord-Zuid, van den Rijnmond over Wassenaar, langs den Waalsdorperweg over Ockenburg naar het tegenwoordige Hoek van Holland; de andere van het Oosten over Voorburg langs de tegenwoordige Korte en Lange Houtstraat en den Denneweg naar de Noordzee.

Na den aftocht van de Romeinen komt dan een lange periode waaruit ons vrijwel niets bekend is. De verandering van de kustlijn en de binnenwaartsche verplaatsing der duinen, waarvan een kaart (catal. nr. 5) ons een beeld geeft, zal veel hebben bedolven. Eerst in de 13e eeuw vinden wij weer teekenen van leven in deze streek. Wij weten, dat de graven van Holland hier een jachthuis bezaten, al is de oorspronkelijke plaats ons niet bekend. Graaf Willem II echter, de Roomsch-Koning van Duitschland, liet hier tegen 1250 een slot optrekken, dat de kern werd van ons huidige Binnenhofcomplex. Een gedeelte van deze „oude sael" is bewaard gebleven in de z.g. „rolzaal", die door graaf Floris V, na den dood van zijn vader in 1256, werd verhoogd en uitgebreid met de bekende „Ridderzaal", waarvan de indrukwekkende spitsbogige houten bekapping in 1861, in den tijd van de manie der ijzerconstructies, door den architect Rose werd gesloopt, om plaats te maken voor iets als een ijzeren stationskap, die echter bij de groote restauratie omstreeks 1900 weer is vervangen door een houten kap naar het oorspronkelijke model. Wij gevoelen het echter als een leemte, dat juist aan deze laatste zoo gewichtige restauratie geenerlei aandacht is geschonken, wat de tentoongestelde afbeeldingen betreft. Eene kleine keuze, bijvoorbeeld uit het rijke fotomateriaal op dit punt in de verzamelingen van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg, had den bezoeker een duidelijk en veelszins leerzaam beeld kunnen verschaffen van datgene wat bij de bedoelde herstelling, ten gunste en ten ongunste, met het gebouw is geschied, dit dan vooral ook in vergelijking met het paneel uit de Hollandsche School, dat een voorstelling geeft van het gebouw omstreeks 1650 (catal. nr. 31), evenals met de maquette van karton, vervaardigd vóór de restauratie van 1862.

Uiteraard zijn dit evenwel bijkomstigheden in het grootere verband van deze tentoonstelling, die immers beoogt ons de ontwikkeling van 's-Gravenhage in den loop der eeuwen voor oogen te voeren. Het is de karakteristieke wordingsgeschiedenis van een zg. Kasteeldorp: rond het slot en zijn voorburcht, het Buitenhof, verrezen woningen van grafelijke beambten en bedienden, boeren en kooplieden, te wier behoeve reeds in het midden van de 13e eeuw een houten kapel werd opgericht, die waarschijnlijk in de 14e eeuw vervangen werd door de tegenwoordige Groote of St. Jacobskerk, die overigens haar bestaanden vorm eerst kreeg na een grooten brand in 1539. In de nabijheid hiervan, aan de Groenmarkt, sticht hertog Willem V in 1356 het St. Nicolaasgasthuis, en Aelbrecht van Beieren erkende de aldus gevormde hof of „Haghe" des graven als dorp op 23 Augustus 1370.

Hiermede was de kern gevormd voor den verderen „groei" van 's-Gravenhage, die zich overigens kennelijk naar een doelbewust plan voltrok. Want wij moeten opkomen tegen de nog altijd te zeer gangbare meening, die wij ook in de inleiding tot den catalogus dezer tentoonstelling weer aantreffen, dat de middeleeuwsche bebouwing bijna altijd een chaotisch karakter zou hebben gehad, d.w.z. luk-raak zou zijn geschied. Integendeel, juist de bouwgeschiedenis van 's-Gravenhage levert een voorbeeld van stedebouwkundig doordachten aanleg reeds in de middeleeuwen. Een eerste bewijs hiervan zien wij in de oudst bekende plattegronden van 's-Gravenhage, namelijk die omstr. 1560 vervaardigd door den cartograaf van Karel V, den bekenden Jacob van Deventer, waarvan we hier een „vrije bewerking" aantreffen (catal. nr. 25), en vooral de prachtige op paneel (119 × 153) geschilderde plattegrond uit 1570 (catal. nr. 24; zie afb. 1). Om de kern, gevormd door het Binnenhof met het Oost-West gerichte grafelijk slot (ridderzaal), het ten Westen hiervan gelegen Buitenhof en de in het verlengde van de lengte-as der ridderzaal gelegen, eveneens Oost-West gerichte St. Jacobskerk, om dit Kasteeldorp werd een net van met die Oost-West as evenwijdige en van loodrecht hierop staande wegen aangelegd. Ten Noorden van den Hofvijver de Lange Vijverberg en de hiermede evenwijdige Lange Voorhout, ten Zuiden hiervan de Poten en de Spuistraat, alle in ongeveer Oost-Westelijke richting. Rechthoekig hierop werd westelijk van het Buitenhof als hoofdverkeersweg de tegenwoordige reeks Veenestraat-Hoogstraat-Noordeinde-Zeestraat aangelegd; verder, ten Zuiden van het Binnenhof, het Spui, met als voortzetting langs den

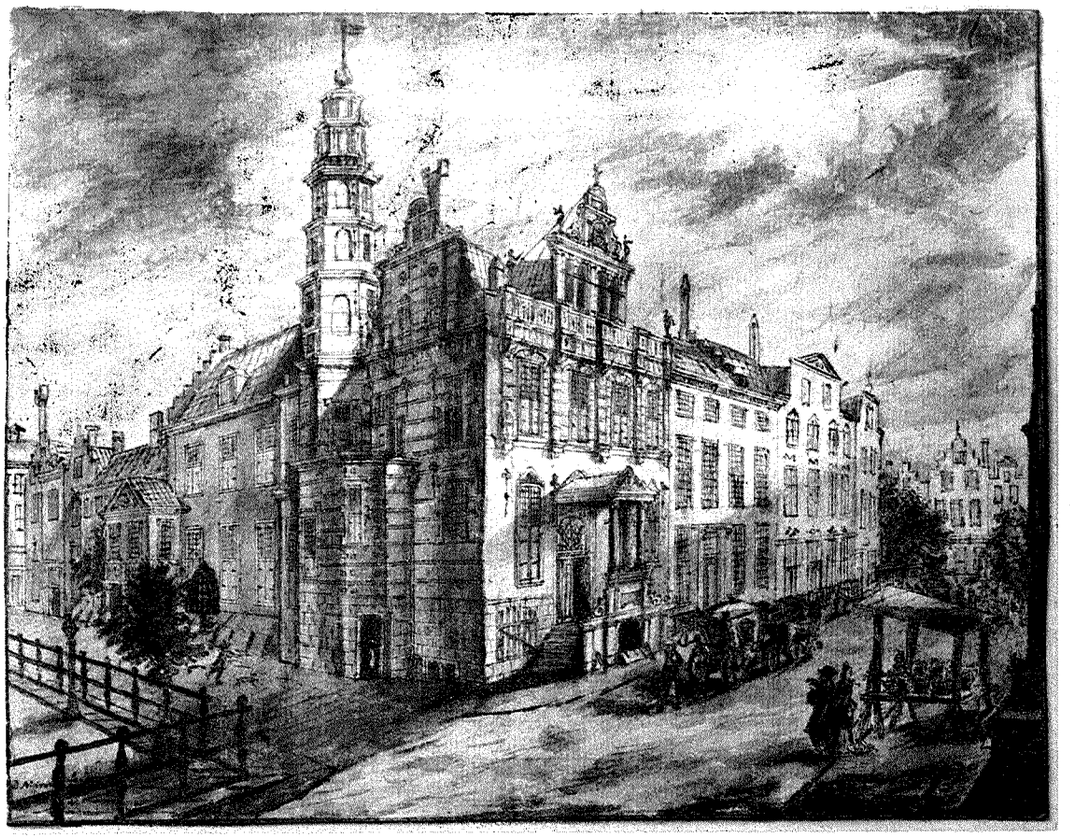

FOTO E. VAN OYEN.

AFB. 2. STADHUIS TE 'S GRAVENHAGE. GEZIEN VAN DE RIVIERVISCHMARKT VÓÓR DE UITBREIDING IN DE 18E EEUW. GEWASSEN TEEKENING (15.3 X 19.7) DOOR DANIËL MAROT JR.

Hofvijver door de „voorpoort van den Hove" (Gevangenpoort) over den Kneuterdijk naar de Lange Voorhout, met een voortzetting van daar af langs het Nachtegaalspad, later Kloosterstraat en thans Parkstraat geheeten. En tenslotte de weg oostelijk langs de Kooltuinen (later het Plein), thans Korte en Lange Houtstraat, naar den Denneweg, hierboven als voorhistorische verbinding tusschen Voorburg en de kust reeds besproken.

Hoe 's-Gravenhage zich uit deze kern ontwikkelde tot het grootere dorp, dat de plattegrond van Jacob v. Deventer en de geschilderde plattegrond van afb. 1 ons doen kennen, blijkt uit een geteekenden plattegrond, waarop deze uitbreiding is gereconstrueerd (catal. nr. 26), en waarbij wij alleen maar betreuren, dat geen nadere toelichting wordt verstrekt omtrent de bronnen en gegevens waarop deze reconstructie berust. Onze voorstelling omtrent deze eerste bouwperiode van Die Haghe wordt dan aangevuld door een veertigtal afbeeldingen van de voornaamste der in dat tijdvak verrezen bouwwerken, waaronder naast het Binnenhof en de St. Jacobskerk ook de Gevangenpoort (14e eeuw), de Kloosterkerk der Dominicanen, tusschen 1391 en 1403 gesticht aan de Lange Voorhout, in 1540 vergroot; de St. Nicolaaskapel aan de Groenmarkt; de St. Antoniuskapel in het Haagsche Bosch, waarschijnlijk in de 18e eeuw gesloopt; de St. Corneliskapel van omstr. 1450, kapel van het Leprozenhuis aan het „Zieken"; de Mariakapel op de Kapelsbrug, over het Spui tusschen Spuistraat en Lange Poten (in 1586 gesloopt), waarbij wij tevens een indruk krijgen van het geheele beeld der omgeving met de Binnenhof-gebouwen op den achtergrond en rechts de Spuipoort (catal. nr. 59); de in 1440 gestichte kapel van het Sacramentsgilde aan het Noordeinde tegenover de Plaats, van welk in 1827 gesloopt kerkgebouw wij ook het inwendige terugzien op een achttiende-eeuwsche ets van Maria La Fargue (catal. nr. 62).

Kort na het midden van de 16e eeuw begint een tweede periode in de bouwgeschiedenis van Die Haghe, die eigenlijk een tusschenspel is, gekenmerkt door veel onrust en tegenspoed, tengevolge van het begin van den Tachtigjarigen oorlog, den Beeldenstorm, de pest en andere rampen. Tevens deed toen echter de Vlaamsche Renaissance haar intrede met den bouw van het nieuwe raadhuis, dat juist voltooid werd toen in 1566 de beeldenstorm de Groote kerk ontluisterde. De belangrijkste gebeurtenis in dit tijdvak was wel het omstr. 1600 op aandrang van prins Maurits ontworpen plan tot versterking van de Hofplaats, waarheen eind 1578 de voor de dreiging van een Spaanschen aanval naar Delft uitgeweken Staten waren teruggekeerd. Van deze plannen kwamen slechts de grachten in 1613—1619 tot uitvoering; de bijbehoorende omwallingen en verdere versterkingswerken werden niet meer aangelegd. Den Haag was en bleef een dorp, een open vlek, en bleef dit feitelijk tot in onzen tijd. Een door Claes Janszs. Visscher in 1616 gegraveerde plattegrond laat ons den Haag zien, reeds bijna geheel omgeven door deze grachten, waarbinnen de plaats zich tot 1850 zou blijven ontwikkelen [1]). Dit beeld wordt nog aangevuld door een kapitale vogelvlucht, eene gravure van Joh. van Londerseel uit 1614, die ons de gedaante van

[1]) Deze prent vonden wij niet in den catalogus vermeld.

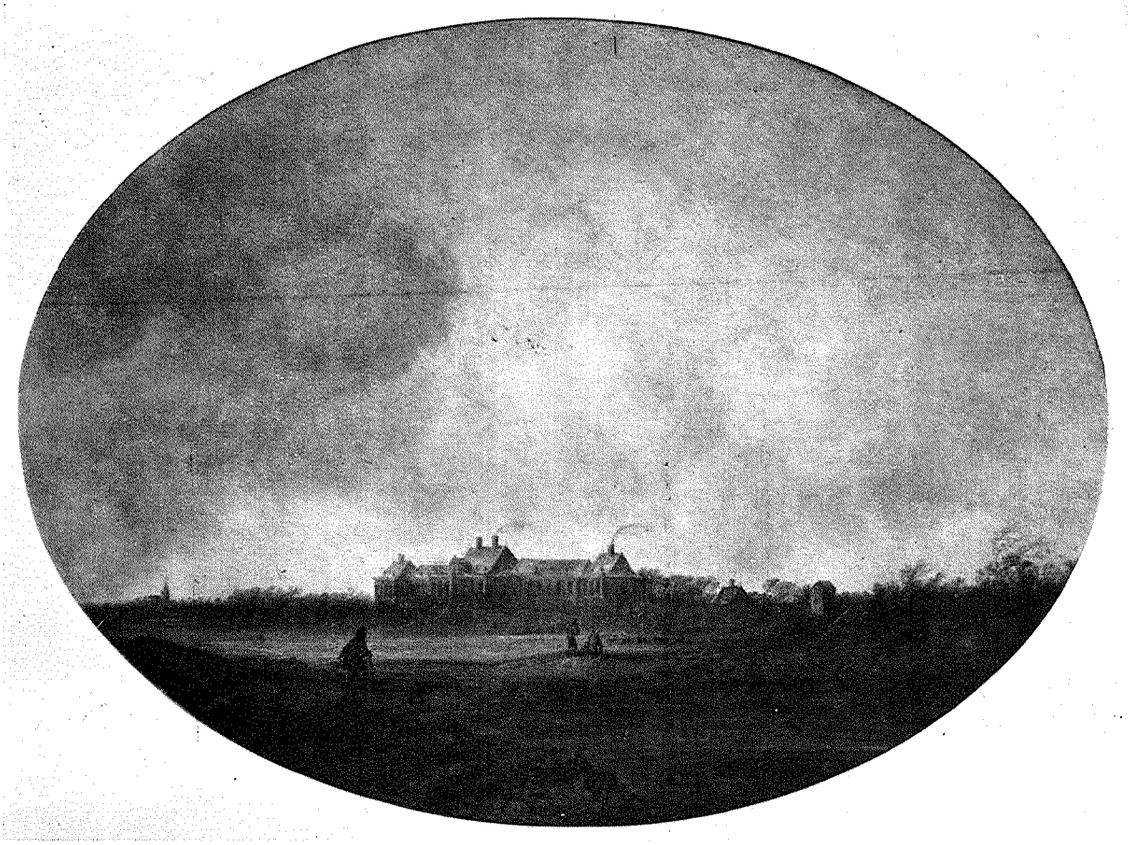

FOTO JULIUS OPPENHEIM.

AFB. 3. VOORMALIG HUIS TER NIEUBURGH TE RIJSWIJK. PANEEL (39 X 53) DOOR R. VAN DE LAECK.

de belangrijkste gebouwen en het aanzien en beloop van de voornaamste straten in het begin van de 17e eeuw doet kennen. Ook in deze afdeeling der tentoonstelling, die zaal III in beslag neemt, komen talrijke oude schilderijen en prenten ons begrip van het toenmalige karakter van Den Haag verduidelijken.

Sinds omstreeks 1630 begint dit karakter een wijziging te vertoonen. Het is de tijd van den als veldheer en als staatsman gelijkelijk talentvollen stadhouder prins Frederik Hendrik, die zijnen broeder Maurits in 1625 was opgevolgd. Onder zijne leiding bereikt onze „gouden eeuw" haar hoogtepunt, tevens haar culminatiepunt. Kunstzinnig en bouwlustig — daarin aangemoedigd door zijn prachtlievende gemalin Amalia van Solms — vindt hij den steun van zijn veelzijdig begaafden secretaris, den dichter Constantijn Huygens. En dit zoo hooggestemde tweemanschap heeft bovendien het geluk medewerkers en uitvoerders van zijn plannen te treffen als den schilder-bouwmeester Barth. van Bassen, en vooral de architecten Arent van 's Gravesande, Pieter Post en Jacob van Campen. Bij deze roemruchte pleïade tenslotte voegt zich wonderwel een ster van niet minder grootte in de doortastende figuur van den even kunstzinnigen en wellicht nog bouwlustiger vorst, graaf Johan Maurits van Nassau-Siegen. „Die Haghe" begint een hofstad te worden, waarin en waaromheen talrijke vorstelijke verblijven, kasteelen en patricische woonhuizen verrijzen in een bouwstijl, die, volkomen verschillend van de tot dusver bloeiende, speelsche en schilderachtige Nederlandsche Renaissance, de Fransche vertaling van de strengere Italiaansche Barok tot uitganspunt nam. De Fransche opvoeding van prins Frederik Hendrik, door zijn moeder Louise de Coligny, deed zich, als in zijn geheelen levensstijl, gelden bij den bouw van zijn kasteelen Honselaarsdijk (catal. nrs. 128-132) en Ter Nieuburgh (catal. nr. 110, zie afb. 3), waaraan, behalve de vermoedelijke ontwerper Barth. van Bassen, ook de Fransche architect Simon de la Vallée en de architecten Van 's Gravesande, Pieter Post en Jacob van Campen medewerkten. In stedebouwkundig opzicht werd dit tijdperk voor 's-Gravenhage van de grootste beteekenis. Aan de oude Kooltuinen, die nu het Plein werden, verrijzen tegelijkertijd het statige verblijf van graaf Johan Maurits, den „Braziliaan" (1633 e.v.), thans museum het Mauritshuis; het niet minder voorname huis van Constantijn Huygens (1634—'37), in 1877 helaas gesloopt om plaats te maken voor het huidige Departement van Justitie, op den hoek van de Lange Poten; en in 1634 het huis van Johan Buytewech, heer van Nieuwkoop, op den hoek van den Korten Vijverberg, in 1898 gesloopt voor de verbouwing van de „Witte Societeit". Dit laatste was een werk van den te zeer vergeten Haagschen bouwmeester Gerrit van Druivestein, die ook in dezen catalogus niet genoemd is [1]). De twee eerstgenoemde huizen werden gebouwd, zeer waarschijnlijk naar plannen of gegevens van Const. Huygens zelf, onder toezicht van Pieter Post en Jacob van Campen [2]). Aan den Korten Vijverberg verrees in 1636 het nieuwe

[1]) Men zie over dezen Haagschen architect mijn Handboek t. d. Geschiedenis der Nederl. Bouwk., dl. III, blz. 161-162 en 291-292.

[2]) Ten onrechte zegt de Catal. onder nr. 138 (blz. 19), dat het huis van Huygens gebouwd zou zijn naar het ontwerp van Post. Zie hieromtrent mijn Handboek, dl. III, blz. 289, en Blok, P. Post, blz. 6.

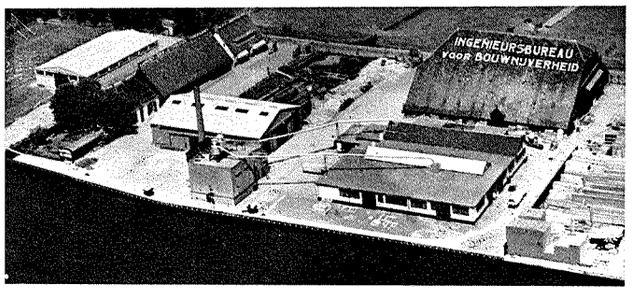

N.V. INGENIEURS-BUREAU VOOR
BOUWNIJVERHEID
KANTOOR, TIMMERFABRIEK EN OPSLAGTERREIN
OEGSTGEEST TELEF. LEIDEN 20341 (2 lijnen)

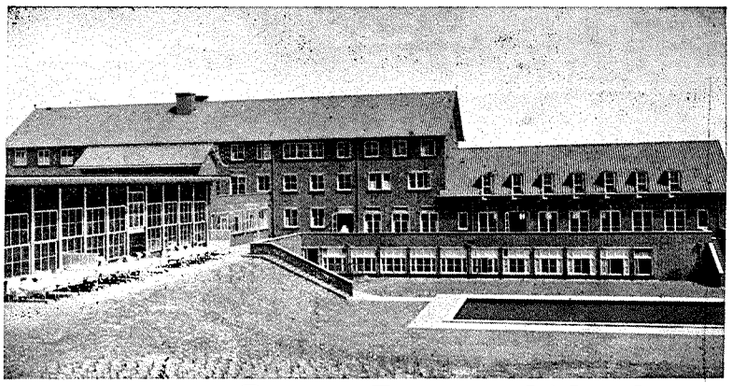

Bouw- en Gew. Beton-Werken
volgens nauwkeurig werkplan in zeer korten tijd

DERIAZ VLOERVERWARMING

chauffage par le sol Dériaz

uitgevoerd :

HOOGE RAAD	's Gravenhage
RAADHUIS	Haarlem
VAN MIERLO'S BANK	Breda

Aesthetisch, Hygiënisch, Comfortabel

HERINGA & WUTHRICH
HAARLEM

GEEN OLIEVERF MEER?

Dan sauswerk, dat aan de hoogste eischen voldoet, met de bindmiddelen

QUELLOSE- in poeder

SCHILDERSLIJM-in pasta

VERKOOPCENTRALE

W. A. Scholten's Fabrieken

Afd. Lijm en Verfproducten

FOXHOL (Postbus 2, Hoogezand)

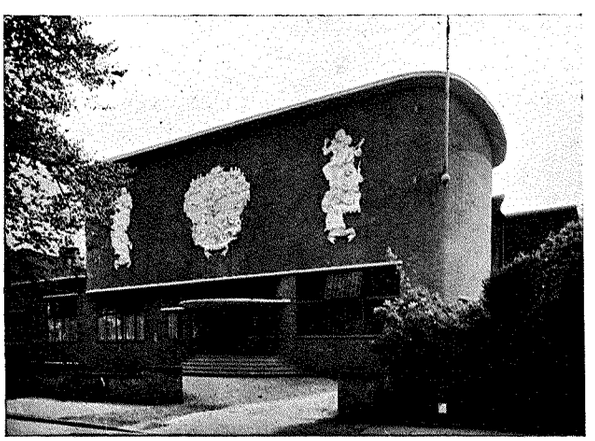

WIJ LEVERDEN VOOR DE K.R.O. STUDIO TE HILVERSUM, ARCH. W. A. MAAS 1000 M² MEVRIETPLATEN DIK 7 cM VOOR SCHEIDINGSWANDEN

MEVRIET

DE ISOLEERENDE BOUWPLAAT
OOK IN HET WERK GESTORT

VOLUMEGEWICHT 0.567. WARMTEGELEIDINGSCOËFF. 0.077
GELUIDSABSORPTIE COËFF. BIJ 5 cM DIKTE EN 500 FREQ. 36 %

Bestrijding van Koude, Warmte,
Lawaai, Lucht- en Klopgeluid

VRAAGT DRUKWERKEN EN RAPPORTEN
GRATIS ADVIEZEN EN BEREKENINGEN
N.V. MEVRIET · DEN HAAG · TEL. 112187 (3 LIJNEN)

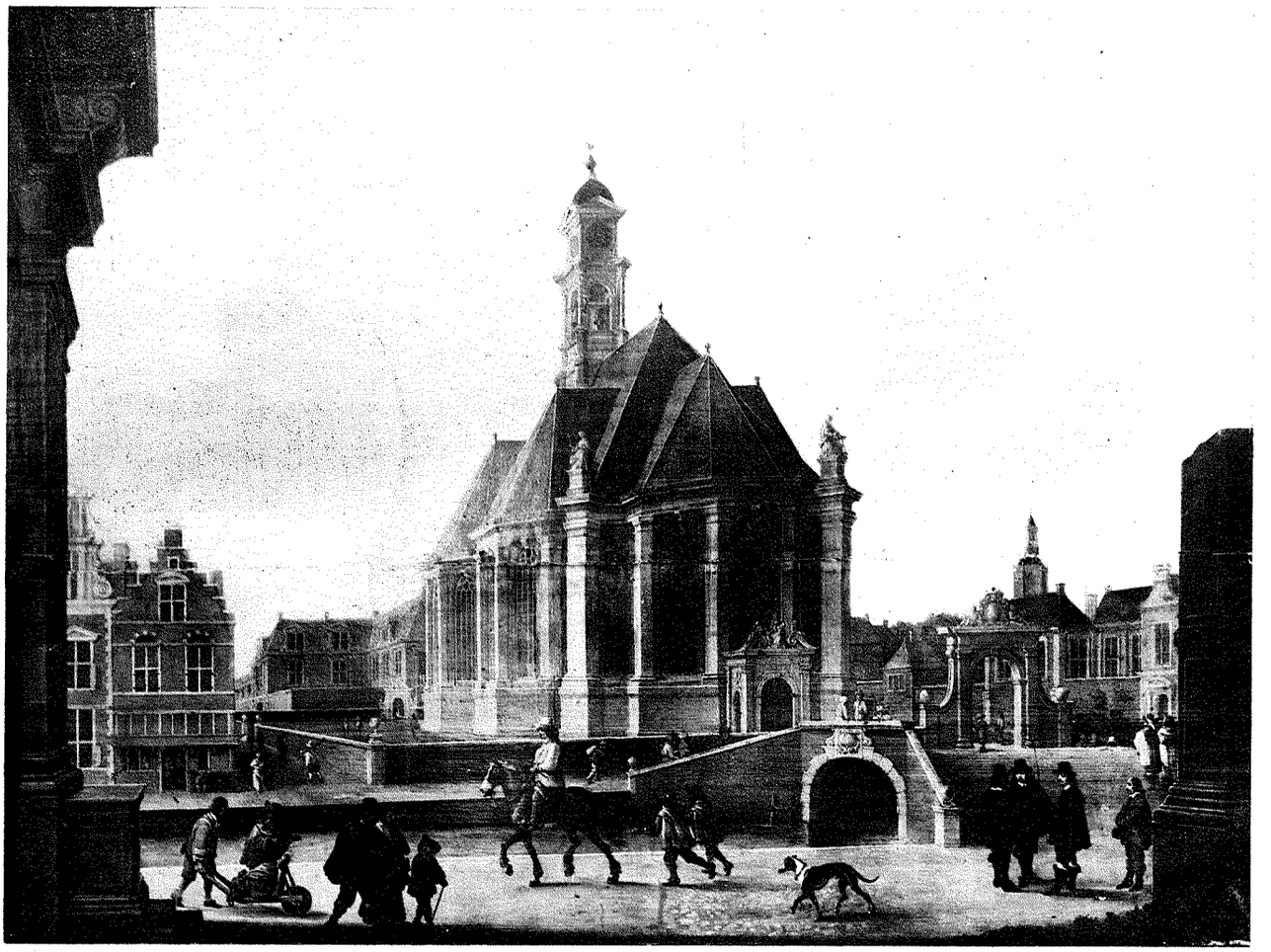

FOTO E. VAN OYEN.

AFB. 4. NIEUWE KERK TE 'S GRAVENHAGE. PANEEL (39 × 53) DOOR BARTHOLOMEUS VAN BASSEN ± 1650.

schuttershuis van den St. Sebastiaansdoelen, een zeer gelukkige schepping van Arent van 's Gravesande (thans Rijksbureau voor Kunsthistorische documentatie, catal. nr. 117). Zoo breidde Die Haghe zich sinds ongeveer 1630 uit, niet alleen aan de Oostzijde rond het Plein en de Voorhout, maar ook aan de Noord- en aan de Zuidzijde, en het was vooral Pieter Post aan wien hierbij het leeuwendeel toeviel. Niet alleen bouwde hij voorname buitenverblijven als het Huis ten Bosch, voor Amalia van Solms, in 1645—'47 (catal. nrs. 124-126), en als het landhuis Hofwijck te Voorburg (1640) voor Constantijn Huygens (catal. nrs. 139-140), dit laatste naar een ontwerp van Jacob van Campen, maar ook openbare gebouwen, als het gebouw der Staten van Holland aan Binnenhof en Hofvijver (1652—'57), het Hofje van Nieuwkoop (1658—1662, catal. nrs. 158 en 179) en het Korenhuis (1662, catal. nr. 170), beide aan de Prinsengracht; de voormalige Kanongieterij (1665, catal. nr. 172), en voorts voorname huizen als dat voor den griffier Buysers aan den Boschkant (hier niet vertegenwoordigd) en zeker ook verschillende eenvoudiger woonhuizen, aan de Prinsegracht (catal. nr. 150) en in de Wagenstraat, waar we verschillende gevels van zijn hand, of van onmiddellijke volgelingen, herkennen op de belangwekkende prent van den begrafenisstoet van prinses Anna in 1756, die ons in zaal VII (catal. nr. 164) zulk een boeiend beeld geeft van het karakter der Haagsche straten in die tijden.

Wij kunnen dus veilig zeggen, dat vooral Pieter Post sedert het midden van de 17e eeuw het architectonische gezicht van 's-Gravenhage heeft gevormd. Het was zijn gedegen, rustig-zakelijke, tevens voornaam-burgerlijke bouwtrant, die het Haagsche stadsbeeld dat ietwat terughoudend waardige en toch stoere en stevige wezen gaf, dat ook bij verdere uitbreidingen in de achttiende eeuw behouden bleef. De afbeeldingen van den uit dit tijdvak dagteekenenden Nieuwen Uitleg in zaal VIII, zoowel als de alleraardigste vergrootingen naar de bekende door Van Lier in 1836 uitgegeven litho's, die in zaal IX, in den vorm van een geschilderd fries, als een panorama van het oude Den Haag langs de wanden zijn aangebracht, leveren hiervan het overtuigend bewijs (zie catal. blz. 28). Het is opmerkelijk, hoe dit eenvoudig voorname karakter der bebouwing, zoowel als de organische aansluiting bij den oorspronkelijken plattegrond van de stadskern, nog tot tegen het midden van de 19e eeuw behouden blijven. Welk een rustigen, gesloten straatwand vormen bijvoorbeeld nog de uit het tweede kwart van de 19e eeuw dagteekenende huizen aan de tusschen 1825 en 1850 aangelegde Koninginnegracht, van den Nieuwen Uitleg tot aan de Javastraat (zie catal. nrs. 262-263), of zelfs de in neo-gothischen stijl, tegelijk met de Manege (thans Willemskerk), in 1845 door S. Brouwer Sr. gebouwde reeks aan de Nassaulaan (catal. nrs. 269-270). Hier heerscht nog steeds het gevoel voor verhou-

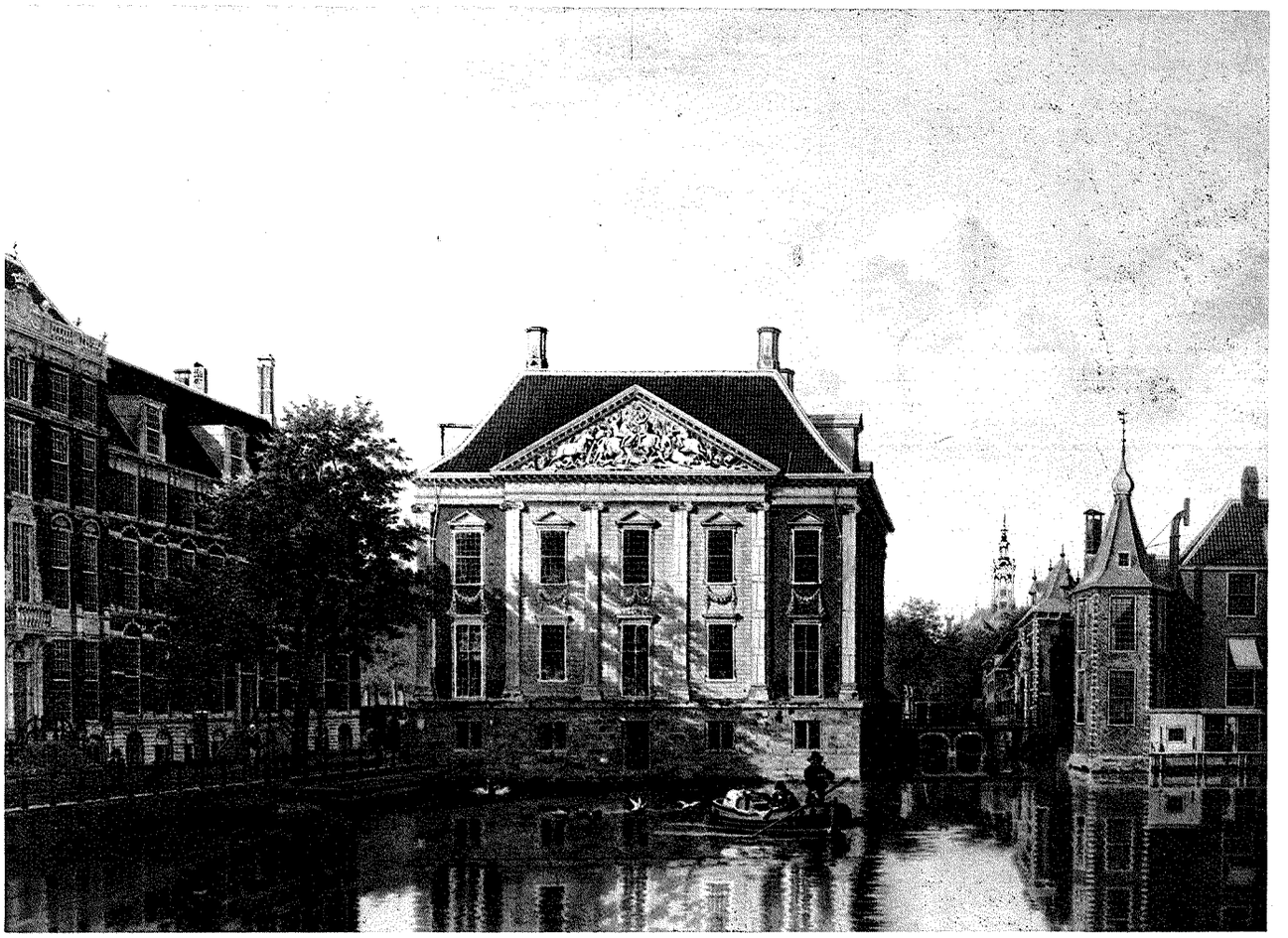

FOTO E. VAN OYEN.

AFB. 5. HET MAURITSHUIS GEZIEN VAN AF DE LANGE VIJVERBERG. PANEEL (35 X 48) DOOR J. F. VALOIS (1778–1853).

dingen, voor rangschikking in en onderschikking aan het organisme en het totale karakter van stad en stadsgedeelten. Hier is het bouwen nog uiting van gemeenschapszin, als alle groote architectuur en als trouwens alle waarachtige kunst.

Het is goed en noodig, dat deze tentoonstelling, die terecht gaat tot het midden van de 19e eeuw, ons weer eens duidelijk maakt wàt sindsdien aan stedeschoon en in het algemeen aan kultureele waarden verloren is gegaan, wat 's-Gravenhage in minder dan een eeuw tijds aan karakter, aan waardigheid en bekoorlijkheid heeft ingeboet. Wij behoeven nog niet eens naar de nieuwe stadswijken van nà 1850 te gaan, naar de Nassau-buurt of naar Duinoord, of naar de troostelooze Transvaal- en Oude Schildersbuurten. Ook in de oude binnenstad, en helaas vooral juist daar, kunnen wij bij iederen stap de vergelijking ten ongunste maken bij hetgeen wij daarvan thans in het Gemeentemuseum te zien krijgen, en vaststellen hoe grondig een eeuw van liberalistische tuchteloosheid, kapitalistisch winstbejag en joodsche reclamewoede de eigen schoonheid van Die Haghe vernield en ontredderd hebben.

Daar is de Groenmarkt. Zie de kostelijke aquarel van den Haagschen topograaf bij uitnemendheid, P. C. la Fargue, uit het midden van de 18e eeuw, met links nog iets van het oude Gouden Hoofd, dan naar het midden de voormalige St. Nicolaaskapel, die zoo prachtig het sluitstuk vormt en het front van het blok waaromheen links de weg naar de Riviervischmarkt en rechts die naar de Driehoekjes leiden. Nu staan daar ter plaatse karakterlooze, groezelig geel gepleisterde kantoorgebouwen. Het Gouden Hoofd is verdwenen, maar althans vervangen door een gebouw, dat op niet onverdienstelijke wijze aan het vroegere herinnert, al kan het de schepping van Pieter Post niet evenaren. Maar wat daarachter opdoemt, met inbegrip van dat in den grond — o, mijne heeren architectuur-aestheten fin-de-siècle — toch wel bar bouwdoozerige Verzekeringsgebouw van Berlage, en wat er links aan moderne winkelgebouwen is neergezet, dat alles is van een rammelende luidruchtigheid en van een geestelijke voosheid, die de hechte geslotenheid, de ongedwongen zekerheid, die wij genieten in La Fargue's gezicht dezer Groenmarkt, volkomen heeft bedorven. En wat te zeggen van onze tegenwoordige rommelige, kleinburgerlijk-armetierige Wagenstraat met haar wilden dans van lawaaierige, rommelige winkelpuien, wanneer wij haar vergelijken met den prachtigen straatwand, dien ons de reeks prenten der begrafenis van prinses Anna in 1756 doet kennen (catal. nr. 164, zie afb. 6). Het is alles hetzelfde beeld van geestelijke ontreddering, van individualistische verwildering en tuchteloosheid.

Zoo is dan deze de les, die deze belangrijke — en voor andere steden navolgenswaardige — tentoonstelling leert, dat wij, en dat vooral ook onze architecten, in dezen tijd van omkeer

voor BOUW en BETON werken

n.v. aannemingsmij v/h
ROTTERDAM

H&P. VOORMOLEN

PANAGRO
NAAML VENN.
WARMOND

BOUW- BETONBOUW EN
ONDERHOUDSWERKEN

BIJKANTOREN: DEN HAAG - ROTTERDAM - CURAÇAO

In elk gebouw
van eenige
beteekenis

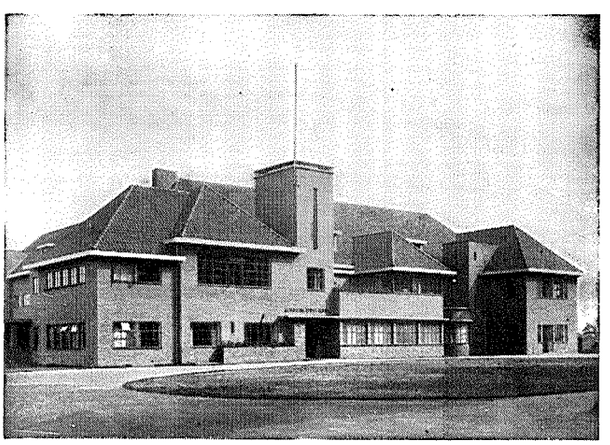

van Straaten's Liften

CHRISTIANI & NIELSEN N.V.
DEN HAAG

Zwembassin Amsterdam

FOTO E. VAN OYEN)

AFB. 6. BEGRAFENISSTOET VAN RRINSES ANNA IN 1756, GEGRAVEERD DOOR S. FOKKES NAAR P.C. LA FARGUE. DEEL VAN DE WAGENSTRAAT.

door harde ervaring, geroepen zijn, in den chaos van het heden weer orde te scheppen, niet slechts door bezinning op de waarden uit ons verleden, maar ook door bescheiden onderschikking aan de eischen van een nieuw geordende Gemeenschap.

BERGPLAATSEN VOOR CONSUMPTIE- EN POOTAARDAPPELEN.

(VERVOLG EN SLOT VAN BLZ. 475)

2. Bergplaatsen voor pootaardappelen.

In tegenstelling met de bewaarplaatsen voor consumptieaardappelen, moeten bergplaatsen voor pootaardappelen zoodanig worden gebouwd, dat er veel daglicht op de aardappelen kan vallen.

Soms worden de pootaardappelen nog in kuilen, waarvan hiervoor een beschrijving werd opgenomen, bewaard, doch men heeft kunnen vaststellen, dat bij zeer strenge winters veel pootgoed bevriest, terwijl bij zachte winters dikwijls broei ontstaat, wat aanleiding tot belangrijke verliezen kan geven.

Het gaat er echter niet alleen om, verliezen tot het minimale te beperken, doch tevens om gezonde pootaardappelen te verkrijgen, daar alleen van gezond pootgoed goede vruchten en een groote opbrengst kan worden verwacht.

Het is niet eenvoudig bewaarplaatsen voor pootaardappelen te bouwen, die ter eener zijde aan den eisch van zooveel mogelijk licht, dus zooveel mogelijk glasoppervlak voldoen en ter anderer zijde aan den eisch van zoo goed mogelijk geïsoleerd om het bevriezen van het pootgoed bij vorst te voorkomen, voldoen.

Volgens mededeelingen van het Instituut voor Landbouwwerktuigen en Gebouwen te Wageningen, waaraan wij deze gegevens ontleenen, heeft het bouwen van poterbewaarplaatsen ten doel, door zooveel mogelijk gelijkmatige verlichting een regelmatige spruitvorming van de poter te verkrijgen.

In verband hiermede heeft men de poters in houten bakjes in het licht bewaard en laten voorkiemen, waardoor men aan de poters korte krachtige spruiten verkreeg, terwijl daardoor tevens de aardappelen op een later tijdstip konden worden uitgezet en het opkomen met meer regelmaat geschiedde.

Het is echter niet alleen voldoende veel licht toe te voeren, doch tevens moet voor een deugdelijke ventilatie worden gezorgd.

Zooals reeds werd aangehaald bij de beschrijving van de bergplaats voor consumptieaardappelen, ademt de aardappel en scheidt daarbij, onder warmteontwikkeling, koolzuur af.

Om in goede conditie te blijven, vooral ook voor zoover de kiemkracht betreft, heeft de aardappel steeds nieuwe toevoer van zuurstof noodig, omdat de aardappel evenals de mensch zonder zuurstof niet kan leven.

Sluit men nu bij vorst een bergplaats zooveel mogelijk af dan houdt de zuurstoftoevoer vrijwel geheel op. Het gevolg

van deze bijna hermetische afsluiting is wel geweest, dat de in de bergplaats werkende arbeiders, wegens gebrek aan zuurstof, onpasselijk werden.
Men moet er steeds op bedacht zijn, dat ook bij strenge vorst het ventilatiesysteem moet blijven werken, waarbij men echter moet trachten te voorkomen, dat de buitenlucht direct, b.v. door kleppen, in de bergplaats treedt, omdat daardoor de kans op bevriezing van het pootgoed groot wordt.
De opzet moet zijn, de lucht vorstvrij of nagenoeg vorstvrij naar binnen te voeren, wat grootendeels bereikt kan worden door lange ondergrondsche luchttoevoerkanalen toe te passen. Met het oog daarop legt men langs de buitenwanden in de bewaarplaats toevoerkanalen, afgedekt met tegels, voorzien van eenige tusschenruimte, benevens ondergrondsche luchtaanvoerbuizen, welke ongeveer in het midden van de bewaarplaats uitmonden.
Verder moet men, zooals vanzelf spreekt, voor goede luchtafzuiging zorg dragen.
Voor particulier gebruik worden de bewaarplaatsen gewoonlijk 5,14 m en voor coöperatieve bewaring 7,20 m binnenwerksch breed gemaakt. De hoogte vanaf den vloer tot den onderkant der balken bedraagt meestal 2,60 m. De lengte wordt bepaald volgens de hoeveelheid poters, welke moeten worden opgeslagen.
De poters worden bewaard in bakjes, groot 43 × 58 cm, hoog met de pootjes 17,5 cm.
Dergelijke bakjes kunnen ieder 10 kg aardappelen bevatten.
De bakjes worden gestapeld op roosters van regels, zwaar 4,5 × 6,5 cm, waarop schroten zwaar 2,5 × 10 cm komen, zoodanig dat de lucht er onderdoor kan circuleeren.
De ondervloer moet zuiver waterpas worden gesteld en geheel vlak worden bewerkt, opdat de bakjes te lood kunnen worden opgestapeld.
De bakjes worden in twee mooten, ieder breed 5 rijen en ter hoogte van 15 stuks, ter weerszijden van de middengang geplaatst, zoodat per strekkende meter bewaarplaats breed 7,20 m 2 × 15 × 20 cm = 300 bakjes kunnen worden geplaatst (fig. 30).
In een bewaarplaats ter breedte van 5,14 m is per strekkende meter plaats voor 180 bakjes.
Rekent men gemiddeld per bakje 10 kg poters, dan kan een bewaarplaats van 7,20 m breedte per strekkende meter 3000 kg poters en een bewaarplaats van 5,14 m breedte per strekkende meter 1800 kg poters bergen.
Indien dit noodig mocht zijn, kunnen de bakjes langs de middengang hooger worden opgestapeld.
Wanneer de grond voldoende vast is, kunnen de fundeering met randmuren, vloer en ventilatiegoten van stampbeton worden gemaakt.
Indien de grond niet voldoende vast is, verdient een uitvoering in gewapend beton aanbeveling, tenzij een paal- of andere diepe fundeering noodig is.
Voor het aanvoeren van versche lucht worden rondom de bewaarplaats putjes zonder bodem gemaakt. De putjes langs de zijgevels van de groote bewaarplaatsen staan door middel van buizen in verbinding met de tegenoverliggende goten, die op de vier hoeken staan direct in verbinding met de langsgoten en de twee ongeveer in het midden tegenover de eindgevels door middel van buizen in verbinding met putjes in de bewaarplaats.
Bij de kleine bewaarplaatsen staan vier putjes op de hoeken in directe verbinding met de langsgoten en twee putjes ongeveer in het midden tegenover de eindgevels door middel van buizen in verbinding met putjes in de bewaarplaats.
Van deze putjes in de bewaarplaatsen worden in dwarsrichting buisleidingen gelegd naar de ventilatiegoten.
Alle putjes buiten de bewaarplaats worden afgedekt met gaasraampjes.
Voor de afsluiting tegen vorst worden betonplaten in reserve gehouden, welke dienen om bij vorst in de allereerste plaats de ventilatiegoten geheel dicht af te dekken.
Vervolgens worden eerst de putjes, welke rechtstreeks met de goten in verbinding staan, afgesloten. Tenslotte komen bij strenge vorst ook de putjes voor de dwarsbuizen aan de beurt, zoodat dan alleen door de buizen in de lengterichting van de bewaarplaats wordt geventileerd.
De putjes, ventilatiegoten en luchttoevoer-buisleidingen zijn op de fig. 31 a en b aangegeven.
De stijlen van de wanden kunnen op den betonvoet worden gesteld en daaraan door middel van ingegoten haakankers worden bevestigd (fig. 34).
De stijlen met bovendorpels, rondbalken en koppelbalken zijn gemaakt van baddinghout zwaar 6,5 × 16,5 cm, de spantbeenen, schoren, gordingen, nok en plafondbalken van baddinghout zwaar 6,5 × 14 cm en de dakroeden benevens de plafondliggers van hout zwaar 6,5 × 10 cm.
De binnenhoekstijlen, zwaar 10 × 10 cm, worden van een sponning voorzien voor het vatten van de binnenglasruiten; deze sponning wordt afgedekt met een hoeklat (fig. 35).
De verbindingen van de stijlen, balken, spantbeenen, makelaar en schoren worden stevig met het noodige ijzerwerk versterkt (fig. 34).
Het raamwerk van de wanden wordt op elken hoek door 2 ijzeren staven Ø 22 mm tegen schranken geschoord.
Voor dakroeden kunnen ook speciale stalen glasdakroeden worden toegepast.
De benedengedeelten van het dak worden aan den buitenkant bekleed met een dakbeschot van machinale deelen zwaar 2,5 cm en afgedekt met Ruberoid, Timmeroid of begrind mastiek.
Voor isolatie van het dak worden isolatieplaten ter dikte van minstens 5 cm aangebracht.

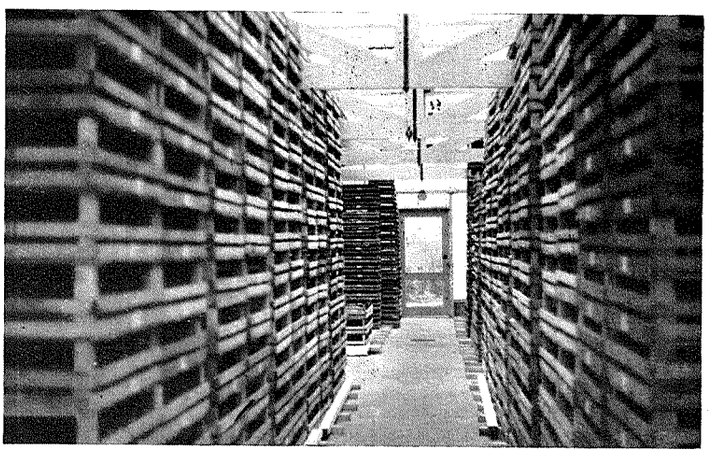

Fig. 30. Opgestapelde bakjes ter weerszijden van de middengang. (Foto H. J. v. Houten).

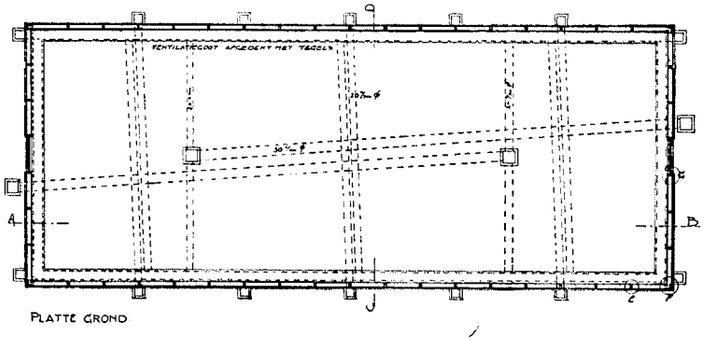

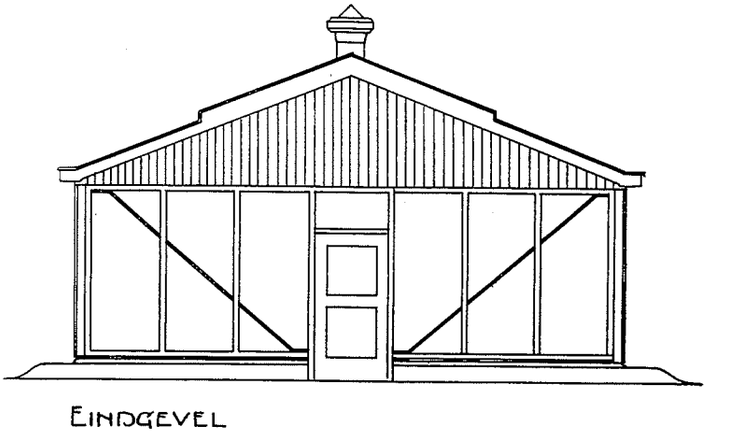

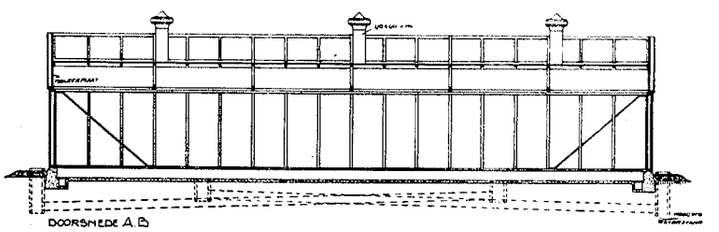

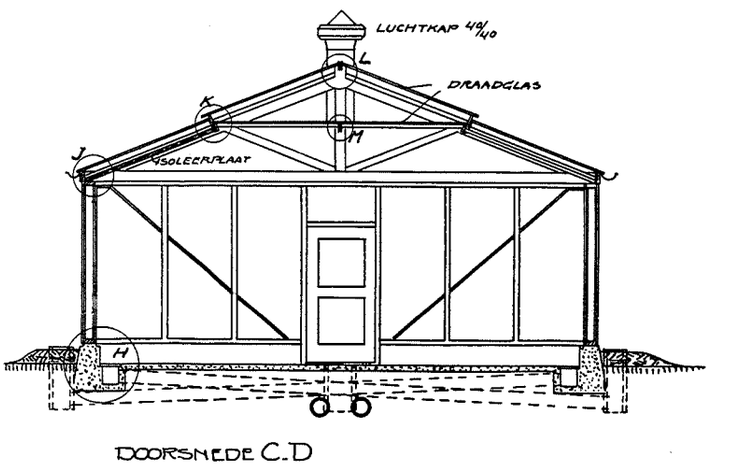

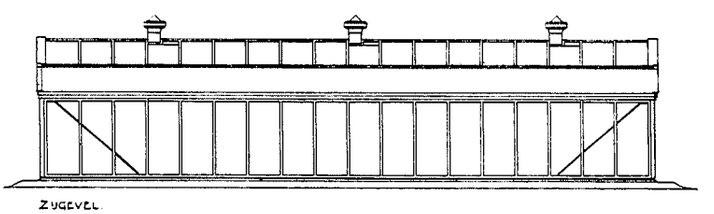

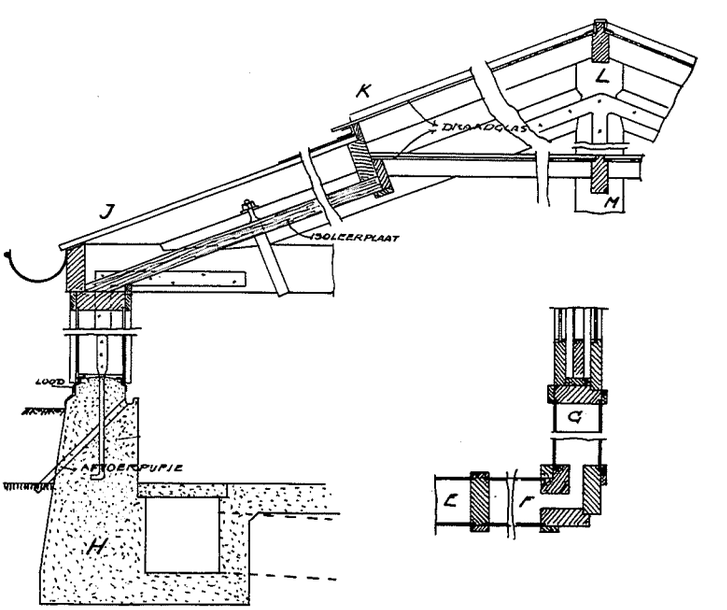

Fig. 31a. Plattegrond van een poterbewaarplaats.
De putjes met ventilatiegoten en luchttoevoerbuizen zijn aangegeven.
Fig. 31b. Lengtedoorsnede van een poterbewaarplaats.
Fig. 31c. Zijaanzicht van een poterbewaarplaats.
Fig. 32. Eindgevel van een poterbewaarplaats.
Fig. 33. Dwarsdoorsneden over een poterbewaarplaats.
Fig. 34. Detail fundeering met ventilatiegoot, wand en kap.

Nadat de naden met gaas of jutestrooken zijn afgedekt, kunnen de platen worden beraapt met kalkgipsmortel. Ook kan een onderbekleeding van plankhout worden aangebracht, waarop een vulling van droog zaagsel, vlasscheven, gerstekaf, dennenaalden, schaafspaanders of turfstrooisel voor isolatie komt.

De topgevels kunnen aan de buitenzijde met vellingschroten, zwaar 2,5 cm, en aan de binnenzijde met 5 cm dikke isolatieplaten worden bekleed; deze isolatieplaten kunnen worden beraapt als voor het dak is aangegeven.

Langs de topgevels windveeren van deelen zwaar 3 × 18 cm aan te brengen (fig. 32).

Voor luchtafvoer worden vanaf het plafond tot boven den nok dubbelwandige luchtkokers, binnenwerksch groot 40 × 40 cm, aangebracht van plankhout. De ruimte tusschen binnen- en buitenbekleeding moet met isolatiemateriaal worden gevuld. Inplaats van een dubbele bekleeding kan men ook een enkele houten wand met 5 cm dikke isolatieplaten aanbrengen. Ter vervanging van hout kan men ook asbestcementplaten of dergelijk bekleedingsmateriaal toepassen.

Om den luchtafvoer te kunnen regelen moeten de ondereinden der luchtafvoerkokers door middel van schuiven worden afgesloten.

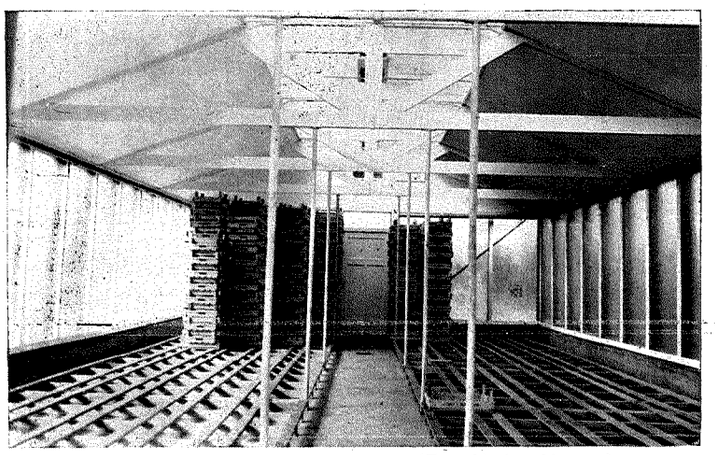

Fig. 35. Interieur van een poterbewaarplaats. (Foto H. J. v. Houten).

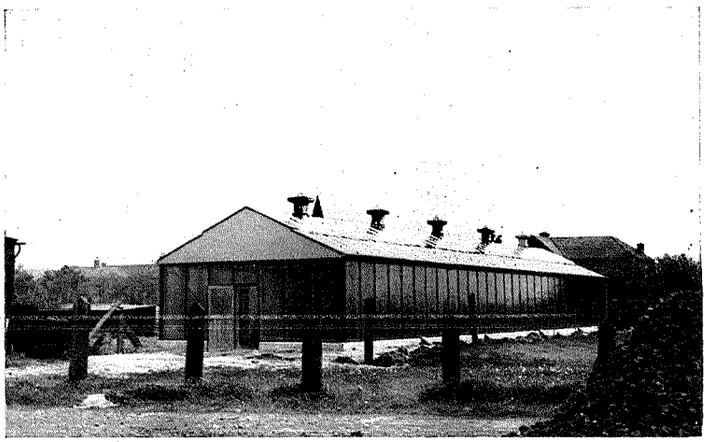

Fig. 36. Aanzicht van een poterbewaarplaats. (Foto H. J. v. Houten).

Buitendaks worden op deze kokers ventilatie-patentkappen geplaatst, welke in de practijk hebben bewezen aan de gestelde eischen te voldoen (fig. 31b, 31c, 32 en 33).
Onder deze kappen, zoomede over den nok, de dakroeden en langs den onderrand van de lichtkap, worden zink- of loodstrooken van voldoende breedte aangebracht. Thans komen daarvoor bitumen e.d. strooken in aanmerking.
Voor regenafvoer kunnen langs de dakranden goten met de noodige gootijzers worden bevestigd.
In iedere eindgevel moet een deurstel, bestaande uit 3 deuren, worden aangebracht, in een raamwerk van hout zwaar 4,2 cm (fig. 34).
Twee van ieder stel deuren moeten worden vervaardigd van stijl- en regelwerk met draadglaspaneelen en één van ieder stel van stijl- en regelwerk met vliegengaas. De deuraanslagen met vilt- of ander materiaal dichten.
De deuren dient men af te hangen aan zware paumelles en te voorzien van sloten, stalen krukken en wervels.
Het bovengedeelte van het dak langs den nok over de volle lengte, benevens het daaronderliggende plafond, met enkel helder draadglas en de wanden met dubbel helder draadglas bezetten.
De ruiten in de wanden in de slappe stopverf zetten en afdekken met schroten zwaar 2 × 6,5 cm.
Bij toepassing van houten dakroeden worden de ruiten in asphaltpasta gelegd en daarmede goed aangestopt.
Voor afvoer van condenswater van de wanden kan men op afstanden van 2 m afvoerbuisjes in de randmuren plaatsen (fig. 34).
Voor het vorstvrij houden wordt in de groote bewaarplaatsen gewoonlijk een centrale verwarming geplaatst, terwijl de kleinere bewaarplaatsen worden verwarmd met 1 of 2 kachels. Deze verwarming heeft het bezwaar dat, bij plaatsing der kachels in het middenstuk, dit gedeelte te warm wordt, terwijl het langs de kanten te koud blijft. Om dit bezwaar te voorkomen kan een electrische kachelverwarming, door thermostaten geregeld, worden toegepast.
Er dient nog op te worden gewezen, dat ook tijdens de vorst voldoende moet worden geventileerd, daar anders condenswater tegen het plafond wordt gevormd. Om bij gelijke binnen- en buitentemperatuur en bij mistig weer de luchtafvoer te kunnen forceeren, kunnen beneden in twee van de luchtkokers kleine electrische ventilatoren worden aangebracht.
In fig. 35 wordt een interieur en in fig. 36 een aanzicht van een poterbewaarplaats gegeven.

J.

RIJKSDIENST VOOR HET NATIONALE PLAN.

De President van den Rijksdienst voor het Nationale Plan,
Gezien het daartoe strekkend voorstel van de Vaste Commissie van den Rijksdienst voor het Nationale Plan,
Gelet op artikel 1 van het Besluit van de Secretarissen-Generaal van de Departementen van Binnenlandsche Zaken, van Financiën, van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming, van Waterstaat, van Handel, Nijverheid en Scheepvaart en van Landbouw en Visscherij van 15 Mei 1941 (No. 91/1941), betreffende de instelling van een Rijksdienst voor het Nationale Plan;
heeft besloten:

I. in te stellen een Commissie voor agrarische vraagstukken.

II. te benoemen tot leden van die Commissie:

1e. Ir. G. Veenstra (Voorzitter)
2e. E. Z. Oldenbanning (Vice-Voorzitter)
3e. Dr. E. W. Hofstee
4e. Ir. F. P. Mesu
5e. Prof. Dr. G. Minderhoud
6e. Ir. A. W. van der Plassche
7e. Ir. C. P. G. J. Smit
8e. Dr. J. A. van Steijn
9e. den Directeur van het Bureau van den Rijksdienst voor het Nationale Plan.

III. als Secretaris aan de Commissie toe te voegen Drs. G. H. L. Zeegers.

ERRATA.

In het vorige nummer zijn eenige drukfouten geslopen, n.l. in het artikel: „Boerenbouwkunst in ons Krijtland".
1e kolom pag. 465 8e regel staat: „Heyermans", dit moet zijn: „Heimans"; 3e regel van onderen staat: „Weelderige", dit moet zijn: „Welige"; op pag. 468, 1e kolom, 3e regel van onderen staat: „destijds", dit moet zijn: „om aan de toenmalige mode te kunnen voldoen"; pag. 471, 1e kolom, 12e regel van onderen staat: „hoeksteenvoeting", dit moet zijn: „breuksteenvoeting", en in de 2e kolom 22e regel van onderen staat: „Hommerich", dit moet zijn: „Hommerig", terwijl achter „succes", 18e regel van onderen de noot moest worden gevoegd: „Architect C. H. de Bever te Eindhoven". Onder afbeelding 6 staat: „Boerenhoeven", dit moet zijn: „Pleij, boerderij".
Onder het artikel „de Maisonnette" staat een foutieve onderteekening. Niet H. Th. Wijdeveld is de schrijver, doch R. M. Wijdeveld.

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 31 OCT. 1942 NUMMER 44

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45 Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

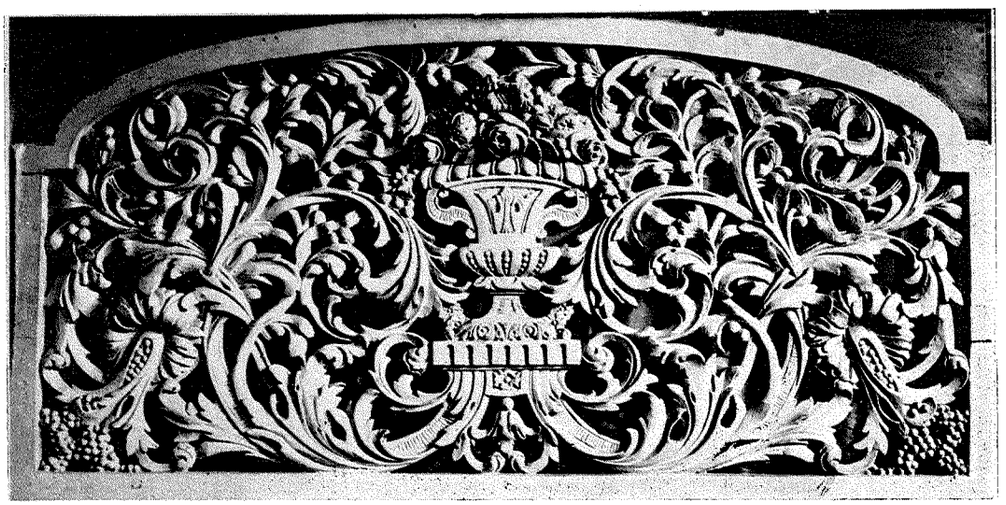

BOVENLICHT, BREED 145 C.M. LODEWIJK XIV LAATSTE HELFT 17E EEUW

BOVENLICHTEN.

In het Museum Boymans te Rotterdam kon men, buiten de ontwerpen welke op de prijsvraag Hofplein-Blaak waren binnengekomen, nog een andere, minder de gemoederen beroerende tentoonstelling zien. Het waren maar bescheiden „ontwerpen" van onbekende handwerkslieden: bovenlichten afkomstig van oude huizen te Rotterdam. Men zou zich de vraag kunnen stellen wat de Directie bewogen heeft de twee tentoonstellingen samen te voegen, misschien wel om de zwoegende zoekers naar een Nederlandsche architectuur er op te wijzen dat een voorgeslacht zich minder druk maakte over het vraagstuk omdat men toen van zichzelf genoeg inhoud bezat om zelfs vreemde elementen op te nemen zonder eigenheid te verliezen. Misschien is de combinatie geheel willekeurig, wijl zich hier een gelegenheid voordeed om de vergeten collectie uit het Museum van oudheden weer eens te toonen. Hoe het zij, het was genoeglijk de talrijke fragmenten, afkomstig van verdwenen Rotterdamsche koopmanshuizen, onder de oogen te krijgen en een postume hulde te brengen aan de anonyme broeders uit het Sint-Lucasgilde. Zij waren niet allen even knap, die beeldhouwers en beeldsnijders, en niet steeds stonden hun handen er naar de Fransche stijlen zwierig na te volgen, maar het waren in elk geval lieden die hun vak verstonden.

Het verlichten van een ruimte door middel van een raam boven een deur is maar een hulpmiddel, dat men in de middeleeuwsche burgerlijke woning weinig aantreft. Dit was ook niet noodig, omdat de straatdeur toegang gaf tot het voorhuis, een soort vertrekje dat men nu met een hal zou kunnen vergelijken. Daar kwamen de deuren welke toegang gaven tot de vertrekken, en daar bevond zich ook de spiltrap naar de bovenverdiepingen. Dit voorhuis diende veelal als winkel of werkplaats. Doch langzamerhand verliest het voorhuis zijn beteekenis. Het krimpt in, en er naast komt de kleine „sydelcamer". Vanaf de voorkamer leidt dan een gang naar het achterhuis of tot de keuken. Het smaller maken van het voorhuis, waarbij de zijkamer meer ramen aan de straatzijde kreeg, is een van de kenmerkende veranderingen welke omstreeks het midden der 17e eeuw in de woningplattegronden plaatsvonden; intusschen had dit smaller maken het gevolg dat de verlichting van het voorhuis in het gedrang kwam en het is begrijpelijk dat men aan het euvel probeerde tegemoet te komen door het aanbrengen van een licht boven de deur.

Niet alleen de veranderingen in den plattegrond dreef tot het verticaal uitrekken van den ingang. De middeleeuwsche deur was vrij laag en smal, het lag niet in den aard van dien

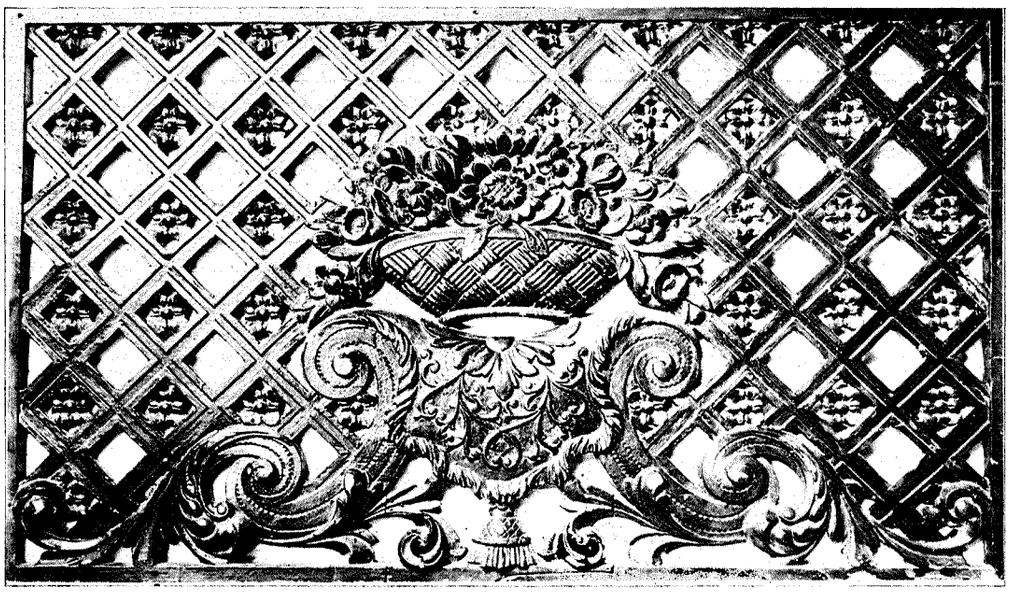

FOTO MUSEUM BOYMANS

GRENENHOUTEN BOVENLICHT, HOOG 93 CM. BREED 160 CM.
LODEWIJK XIV LAATSTE KWART 17E EEUW

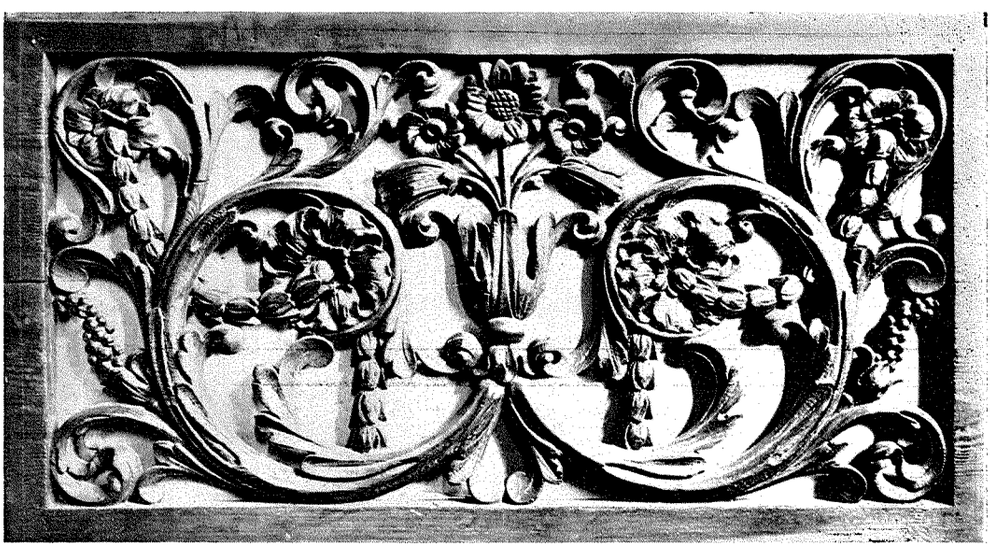

FOTO MUSEUM BOYMANS

BOVENLICHT BREED 90 CM. LODEWIJK XIV LAATSTE KWART 17E EEUW

FOTO MUSEUM BOYMANS

EIKEN BOVENLICHT BOVEN EEN DEUR VAN EEN WOONHUIS.
LODEWIJK XIV LAATSTE KWART 17E EEUW

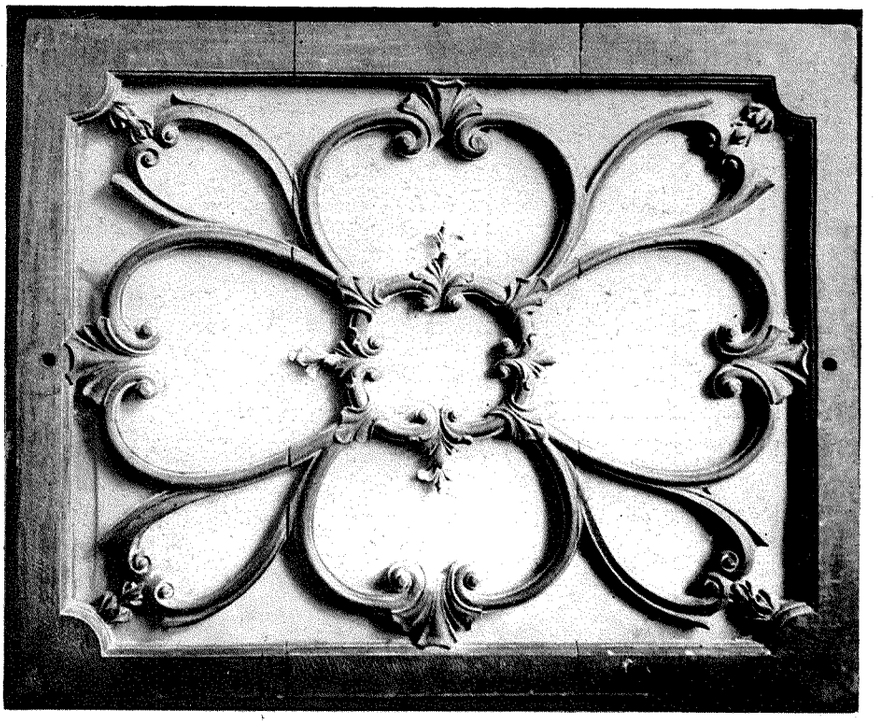

FOTO MUSEUM BOYMANS

BOVENLICHT BOVEN EEN SMALLE DEUR — LODEWIJK XIV LAATSTE KWART 17E EEUW

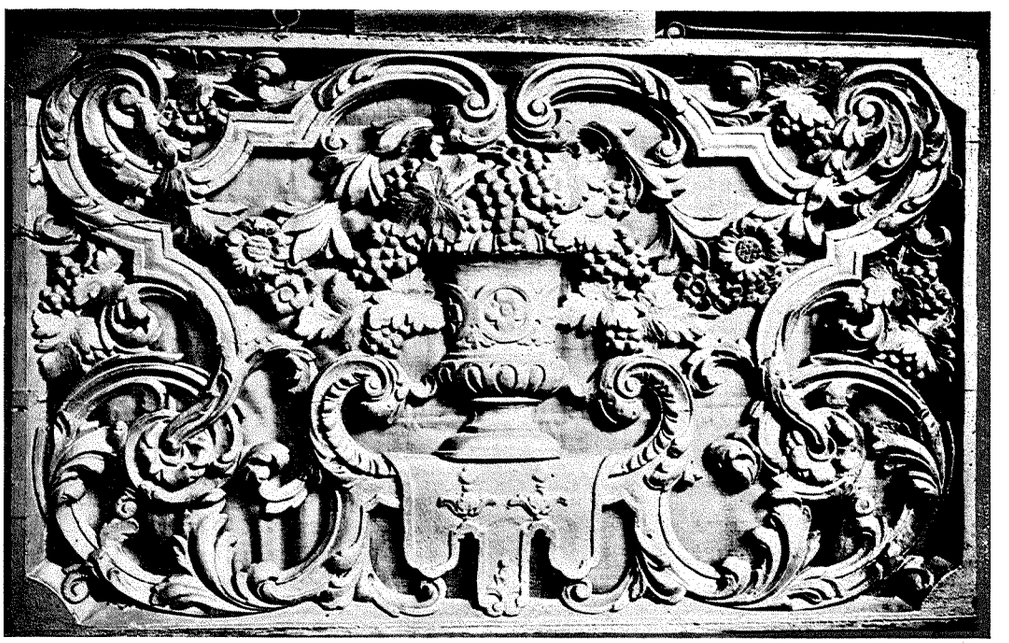

FOTO MUSEUM BOYMANS

BOVENLICHT, BREED 112 CM. — LODEWIJK XIV EERSTE KWART 18E EEUW

tijd van zoo'n geval voor een woonhuis iets bijzonders te maken. De bovenbegrenzing bleef recht of kreeg een boogafsluiting en er kwam soms een lijst van geprofileerde steenblokken omheen. De Italiaansche en Fransche voorbeelden zorgden voor een geheel andere instelling. Inplaats van een zakelijk organisme van door menschelijke grootte bepaalde onderdeelen, kwam het decoratief-architectonisch organisme, en waarschijnlijk heeft Hendrik de Keyzer er toe bijgedragen deze opvatting hier te lande ingang te doen vinden. De deur kreeg een omlijsting, niet rondloopend, doch gebroken in pylasters of halfzuilen, en bogen, frontons en andere decoratieve elementen. In den gevel zou een pylasterstelling om een deur van geringe afmetingen te weinig opvallend zijn geweest; daarom schoten de pylasters langs de deur heen en zochten contact met lijstwerk, strookende met de bovenlijnen der ramen. Er bleef een veld

N.V. NEDERLANDSCHE AANNEMING MIJ

V.H. FIRMA H. F. BOERSMA 'S-GRAVENHAGE

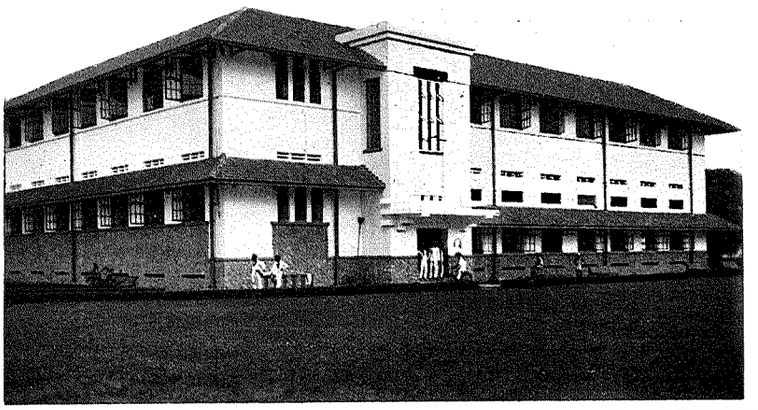

MARINE KAZERNE, SOERABAIA.

Burgerlijke Bouwwerken

Gewapend-Betonwerken

DYCKERHOFF's

CEMENT HANDELMIJ. N.V.

DEN HAAG · RAAMWEG 15 · TEL. 117518

ALLE SOORTEN BOUWMATERIALEN

BARAKKEN VAN BIMSBETONPLATEN

EN „HURDIS" HOLLE BAKSTEENPLATEN

BOVENDIEN:

IM- EN EXPORT VAN VERSCHILLENDE ARTIKELEN, OOK UIT ANDERE BRANCHES, MET DUITSCHLAND EN DE THANS BEREIKBARE LANDEN

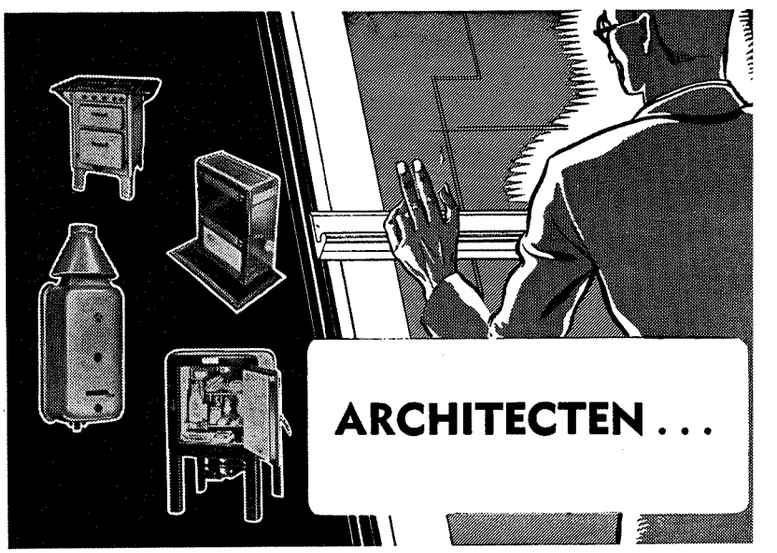

ARCHITECTEN . . .

GASTOEPASSINGEN VERHO
GEN HET COMFORT VAN U
BOUWWERKEN.
DE GASBEDRIJVEN, ALSMEI
DE GASSTICHTING EN H
INDUSTRIE-LABORATORIU
KUNNEN U HIERIN ADVISEERE

PARKWEG 17 - DEN HAAG - TELEFOON 5548

„THERMOSIT"-KUNSTBIMS

BUDERUS 17 31

„THERMOSIT" is een zeer poreus bouwmateriaal, vervaardigd uit hoogovenslakken. Het gewicht bedraagt ca. 300 kg per M^3.

„THERMOSIT" wordt normaal in korrelgrootten van 3/12 mm. 3/15 mm, 3/20 mm en $0/2^1/_2$ mm geleverd.

„THERMOSIT" kan o.a. worden toegepast voor de vervaardiging van holle beton, estrichbeton, isolatiebeton, giet- en stampbeton, drijfsteenen, bimsplaten, tegels, holle wanden.

Voorts voor isolatie van koude en warmte (warmte doorlaatcoëfficient 0,072 Kcal/m°C tusschen 0 en 30°C,

„THERMOSIT"-KUNSTBIMS leveren wij uitsluitend via den bouwmaterialenhandel.

HANDELSVEREENIGING „BUDERUS" Leeghwaterplein 27 · 'S-GRAVENHAGE

FOTO MUSEUM BOYMANS

EIKENHOUTEN BOVENLICHT MET WAPEN DER FAMILIE DE MAN, AFKOMSTIG UIT EEN HUIS TE CHARLOIS. MIDDEN 18E EEUW. HOLLANDSCHE LODEWIJK XV STIJL.

over, dat men met glas dichtte, het bovenlicht. Dit idee, het tot eenheid vormen van bouweenheden tot een onverbrekelijk geheel, komt in de barok tot een statige pathetiek, welke zich in de rococo weer oplost tot een spel van verfijnde architectonische ornamenten, en het is eigenaardig dat deze ontwikkeling zich eerst buiten het bovenlicht voltrekt om het daarna zelf te overmeesteren en het in te spinnen in een sierlijk maaswerk van roeden en ranken.

Langs de grachten van Amsterdam, van Delft, Gouda, Leiden, Zierikzee en Middelburg vindt men nog tallooze strakke gevels, met een middenmotief: stoep-deur-bovenlicht en raam, waarop zich de aandacht samentrekt. Het zijn dan niet meer voorbeelden uit de 17e eeuw, want zelfs tot aan het eind daarvan blijft de behandeling van de buitendeur meestal weinig opvallend, doch uit het begin der 18e eeuw en later. In een gedicht van Ludolph Smids pocht de gastheer tot zijn bezoeker: Ghij moet de gevel eerst beschouwen: Wat is dit cierlijk uitgehouwen! / Bekijk die deur eens met de bril . . . , en verder: De duifjes op de fruytfestonnen / De pallemtakken in dit perk! / De lauwerkransen op die zerk! / Hoe zwierigh rolt dit uit het ander, / hoe geestig past dit op malkander! waarmede de gastheer het barokke karakter van de gebeeldhouwde buitendeur teekent. Het bovenlicht is in de 17e eeuw nog eenvoudig, onder een boogvorm voorzien van straalsgewijze roeden en bij een rechte bovenafsluiting van een rechthoekige roedenverdeeling, hetgeen zich bij de meer eenvoudige woningen ook later voortzet. Op pagina 485 (nummer 43) is als achtergrond van den begrafenisstoet van Prinses Anna in 1756 een deel van de Wagenstraat te 's-Gravenhage afgebeeld. De bovenlichten — en deze zijn vanaf Renaissance tot Lodewijk XIV — hebben alle een rechthoekige glas-in-lood of roedenverdeeling. En ook in het Grachtenboek van Amsterdam (± 1770) treft men betrekkelijk weinig sierhekken en snijramen aan. Het was in de tweede helft der 17e eeuw dat de grootere welvaart niet alleen de woninginrichting ging beïnvloeden, doch ook kreeg de deur met de omlijsting zijn deel. In dezen tijd verschijnen de à-jour gesneden bovenlichten in den Lodewijk XIV stijl. Deze snijramen kunnen zich spoedig in de belangstelling van de rijke kooplieden en houtsnijders verheugen, een belangstelling welke zich tot diep in de 19e eeuw voortzet. Zelfs aan de eenvoudige boerenhuizen vindt men min of meer belangwekkende bovenlichten, met levensboomen, kruis- en maalteekens. Achter het houten snijraam bevond zich dikwijls het sierhek, draaibaar, om het glas te kunnen reinigen. Deze sierhekken zijn dikwijls meesterstukjes van smeedkunst, soms eenvoudig, soms ingewikkeld met veel krullen en initialen, zonnen, sterren en pijlen. Bij pakhuizen komt veelal uitsluitend het sierhek voor, dat dan tevens de practische beteekenis heeft om gespuis het binnenklimmen te beletten. Snijramen en sierhekken bieden een leergang in de geschiedenis van het ornament!

In den Lodewijk XIV tijd bestaat het ornament uit ineenvlechtingen van gebroken S-vormige profielen en spiralen, uit een décor van vazen, vruchten en bloemen, guirlandes en uitgesneden draperieën, zwaar en breed. Het is ornament waarin alles volume neemt, beweging en uitbundigheid, maar toch steeds gekenmerkt door een architectonisch-gebonden discipline. Er zijn bovenlichten welke naar teekeningen van Le Brun uitgevoerd zouden kunnen zijn, en ook waarbij de stijl een soort provincialisme ondergaat, welke

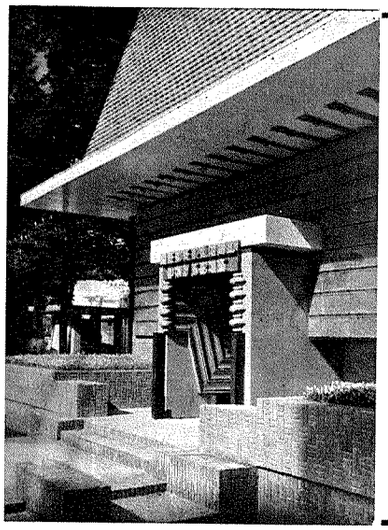

FIRMA C. ALBERTS & ZN

AANNEMERS HOOGSTE ONDERSCHEIDING EXP. INT. RARIJS OPGERICHT 1863

UITGEVOERD ONDER DIRECTIE ARCHITECT J. F. STAAL

BURGER EN UTILITEITSBOUW
BETON EN WATERWERKEN
TIMMERFABRIEK

DUIVENDRECHTSCHEKADE 64 AMSTERDAM **TEL: 50124**

Bovenkant

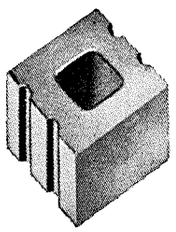

EEN SCHOORSTEEN, DIE AAN HOOGE EISCHEN VOLDOET WORDT GEBOUWD MET

SOLIDUS-SCHOORSTEENBLOKKEN

ISOLATIE IS GOED VERZORGD

INVALLEND REGENWATER WORDT DOOR POREUZE WAND OPGENOMEN.

KANS OP LEKKEN IS ZEER GERING.

GLADDE WANDEN MET AFGERONDE HOEKEN

VERNAUWINGEN OF VERWIJDINGEN BIJ SLEEPEN OF TREKKEN UITGESLOTEN.

SOLIDUS SCHOORSTEENEN ZIJN NIET DUUR.

Onderkant

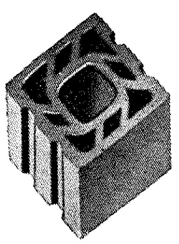

N.V. DAKPANNEN- EN KLEIWAREN INDUSTRIE
„DE VALK" v/h J. MEUWISSEN
ECHT.

Zóó adverteerden wij 30 jaar geleden!

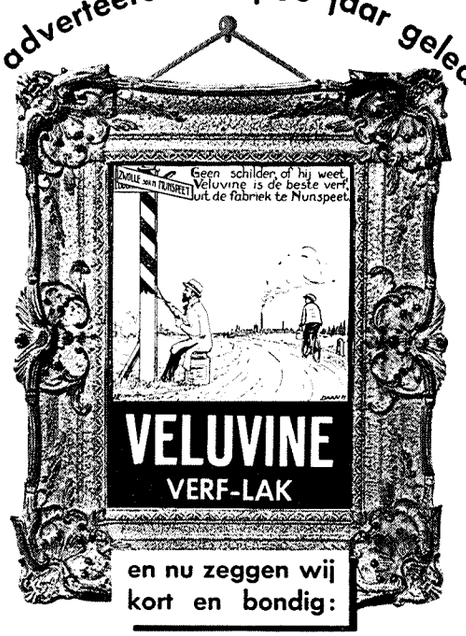

Voor 't Nederlands klimaat,
Het ware fabrikaat!

N.V. MIJ. „DE VELUWE" VELUVINE VERFFABRIEK

---

n.v. aannemersbedrijf v.h.:

boele & van eesteren

tel. 554932 * den haag

b en van e

beton-bouw en waterbouwkundige werken

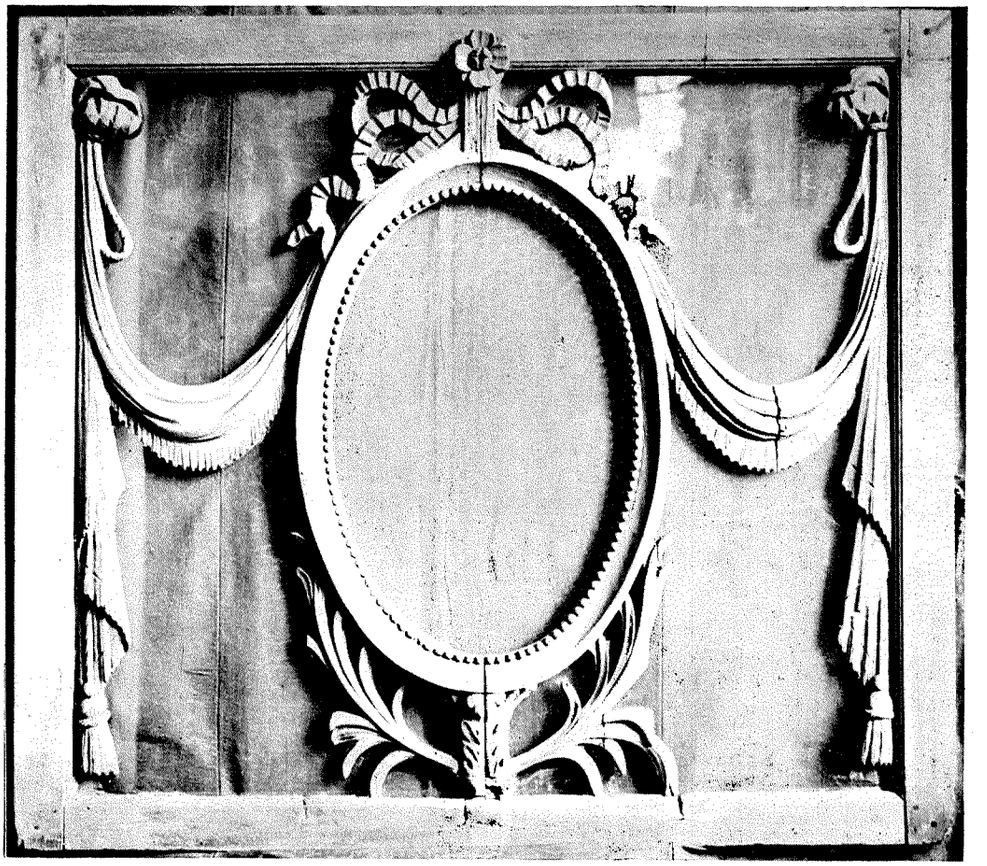

FOTO MUSEUM BOYMANS

BOVENLICHT HOOG 114 CM. BREED 130 CM. IN DE ELLIPTISCHE OPENING WAS WAARSCHIJNLIJK EEN IJZEREN LANTAARN AANGEBRACHT.
LODEWIJK XVI LAATSTE KWART 18E EEUW.

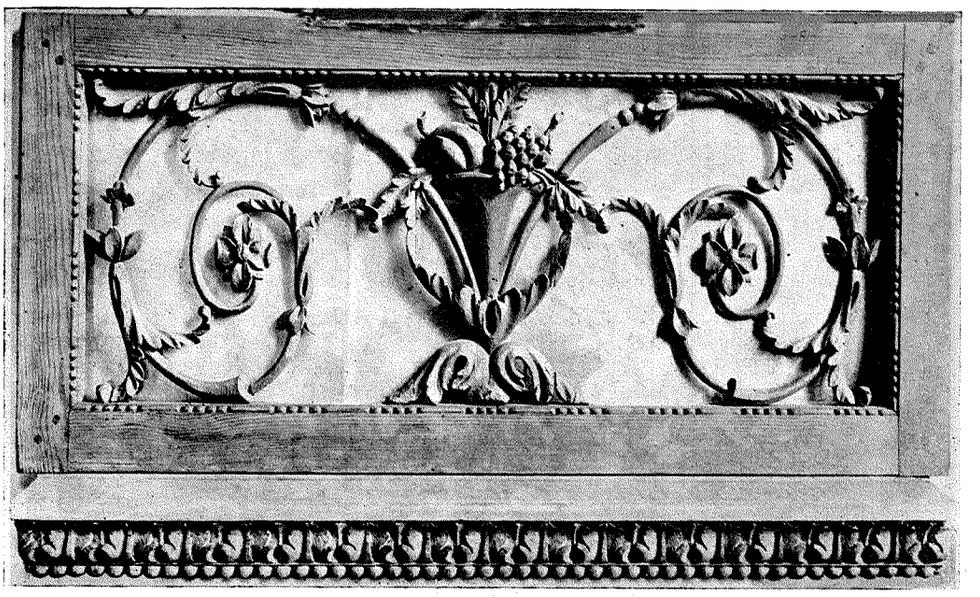

FOTO MUSEUM BOYMANS

BOVENLICHT MET FRAGMENT VAN EEN LICHTKOZIJN UIT EEN HUIS UIT DE WESTE WAGENSTRAAT TE ROTTERDAM. OP HOLLANDSCHE WIJZE VERWERKT FRANSCH MOTIEF. LODEWIJK XVI LAATSTE KWART 18E EEUW.

niet onaangenaam aandoet. De Hollandsche beeldsnijder nam wel de hoofdkenmerken van den Franschen stijl over, maar veroorloofde zich afwijkingen en eigenzinnigheden die wel de pompeuze zwier temperen, daartegenover een noot brengen van burgerlijke gelijkmoedigheid, soms op het caricaturale af. Dit eigenzinnige komt nog sterker naar voren bij de versieringswijze welke wij de Régence en Lodewijk XV noemen, maar in Parijs met Style Réfugié

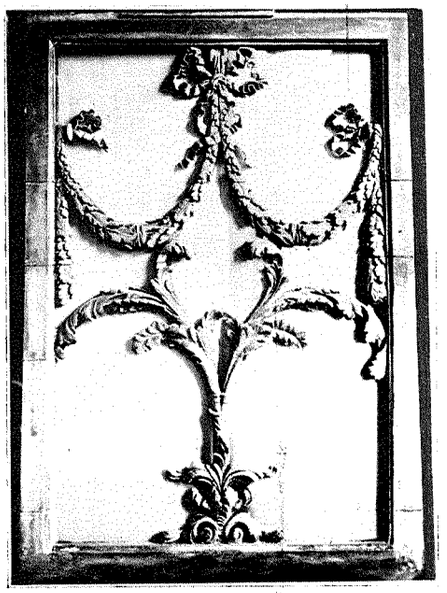

BOVENLICHT HOOG 121 CM. LODEWIJK XVI HOLLANDSCH VERWERKT, LAATSTE KWART 18E EEUW.

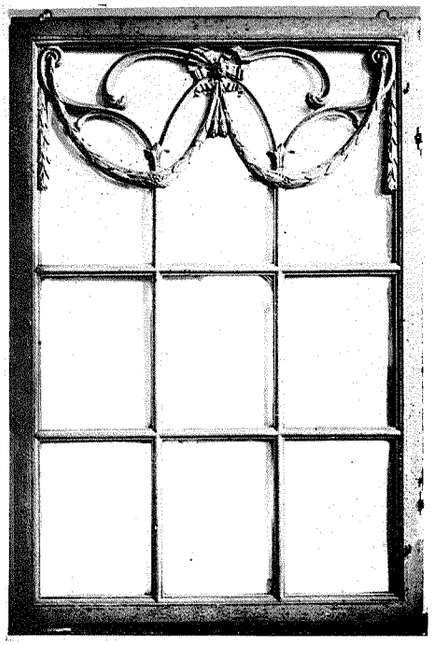

VENSTERRAAM. BREED 85 CM. LODEWIJK XVI LAATSTE KWART 18E EEUW.

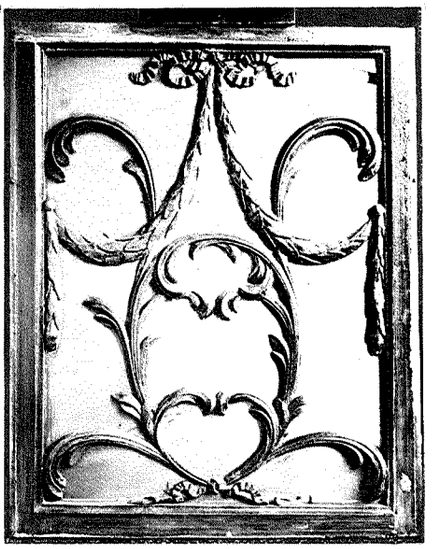

FOTO MUSEUM BOYMANS

BOVENLICHT, BREED 37 CM. LODEWIJK XVI HOLLANDSCH VERWERKT, LAATSTE KWART 18E EEUW.

bestempeld zou worden. Wij treffen bovenlichten aan waarbij de capricieuse sierlijkheid de hand van den Franschen kunstenaar verraadt, maar ook waarbij de Hollandsche beeldsnijder onwillig scheen de poudre de riz-stijl te volgen. Hij paste dan een gewijzigd Lodewijk XV toe, niet asymetrisch en met herinneringen aan het Lodewijk XIV ornament, misschien wel omdat hij in zijn Hollandsche gemoedelijkheid ongevoelig bleef voor de nerveuze spanning die het Fransche ornament van het midden der 18e eeuw kenmerkt.

De strengheid van het Lodewijk XVI ornament begreep hij beter en de wijzigingen zijn hier dan ook minder talrijk. Het is merkwaardig hoe een onbekende timmerman erin slaagde van een eenvoudig gegeven als een deur met wat werk er omheen een karaktervol geheel te maken, zoo volkomen passend in de klein-steedsche omgeving, hoe grappig de beeldsnijder bijvoorbeeld schoenmakersattributen in de gebogen lijnen van het bovenlichtornament wist te vatten, of in de Lodewijk XVI stijl een strakke roedenverdeeling met wat dunne guirlandes en lijstjes te sieren. De Nederlandsche provinciaal kon zich niet altijd naar de Parijzer mode schikken, maar nimmer was hij benepen, niet verward en onsierlijk, en soms slaagde hij er zoowaar in de vreemde modellen te overtreffen. Ook in den Empire tijd blijft het snijraam nog gehandhaafd, doch langzamerhand komt een kentering. Er wordt minder zorg aan besteed, het handelsmodel van gegoten ijzer brengt ook hier de scheppende hand tot stilstand.

R.

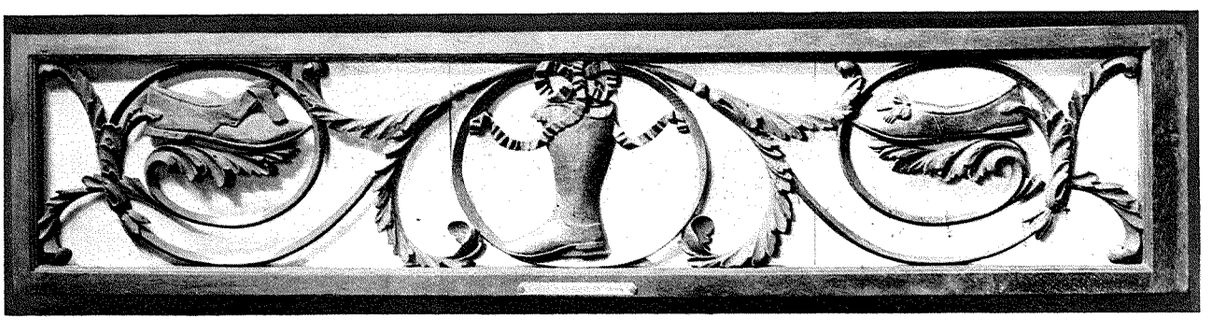

FOTO MUSEUM BOYMANS

RAAM MET ATTRIBUTEN DER SCHOENMAKERIJ UIT EEN HUIS AAN DE BREEDESTRAAT TE ROTTERDAM, HOOG 34, BREED 155 CM. LODEWIJK XVI LAATSTE KWART 18E EEUW.

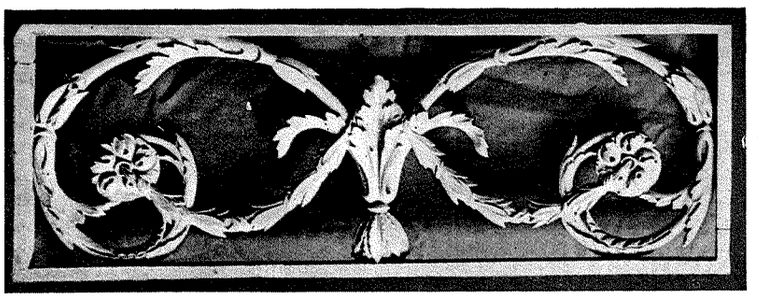

FOTO MUSEUM BOYMANS

SNIJRAAMPJE. BREED 93 CM.
LODEWIJK XVI LAATSTE KWART 18E EEUW.

BIJ HET WERK VAN DEN ARCHITECT J. HOPMAN.

Wij publiceeren in dit nummer eenig werk van den Haagschen architect J. Hopman, voorbeelden van zijn uitgevoerd werk, van zijn plannen in portefeuille en .... van zijn schilderwerk, want deze architect beoefent naast de architectonische ook de picturale kunst.

Het blok volkswoningen in de Oranjewoudstraat te Loosduinen kwam in 1939 gereed. Het is uitgevoerd in geel genuanceerden machinalen steen met gebouchardeerd kunstgraniet en houten ramen.

De indeeling der woning is aangegeven. De minimum huurwaarde ervan bedraagt *f* 5.60 en *f* 5.90.

Het ontwerp voor 127 flatwoningen is een goedgekeurd plan, maar door de tijdsomstandigheden niet uitgevoerd. De gevels zijn gedacht in crème-kleurigen handvormsteen, boven een onderbouw van ongepolijst Travertin.

Het schetsontwerp van de Aula van een crematorium behoort bij een inzending op een studieprijsvraag.

De vlotte olieverfschets tenslotte toont ons een poortje in Noord-Italië.

FOTO A. FRÉQUIN

OLIEVERFSCHETS. NOORD ITALIE. J. HOPMAN FECIT.

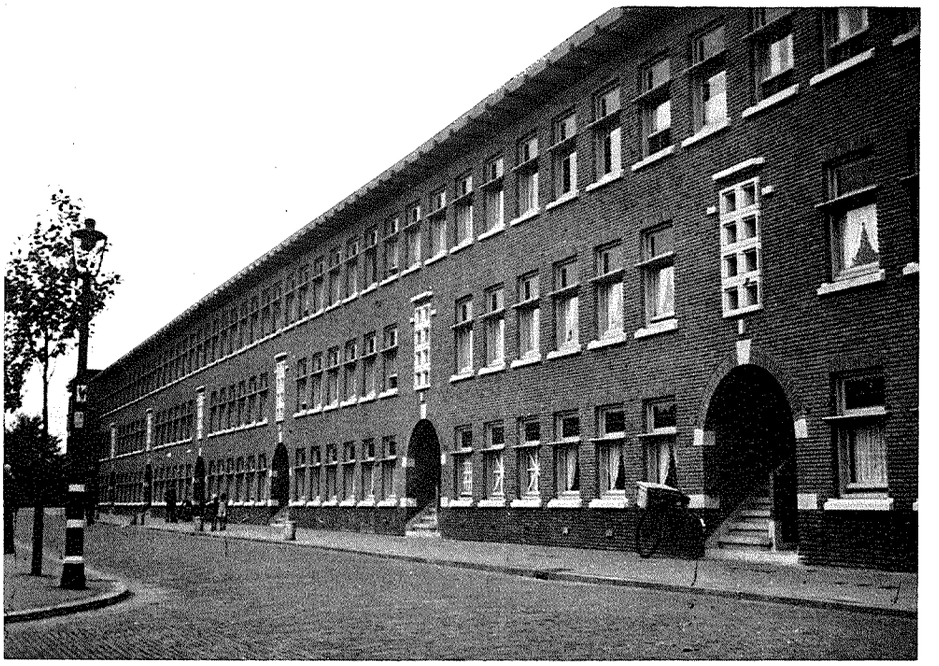

FOTO ARCHIEF ARCHITECT

FOTO ARCHIEF ARCHITECT

VOLKSWONINGBOUW IN DE ORANJEWOUDSTRAAT TE LOOSDUINEN.
ARCHITECT J. HOPMAN.

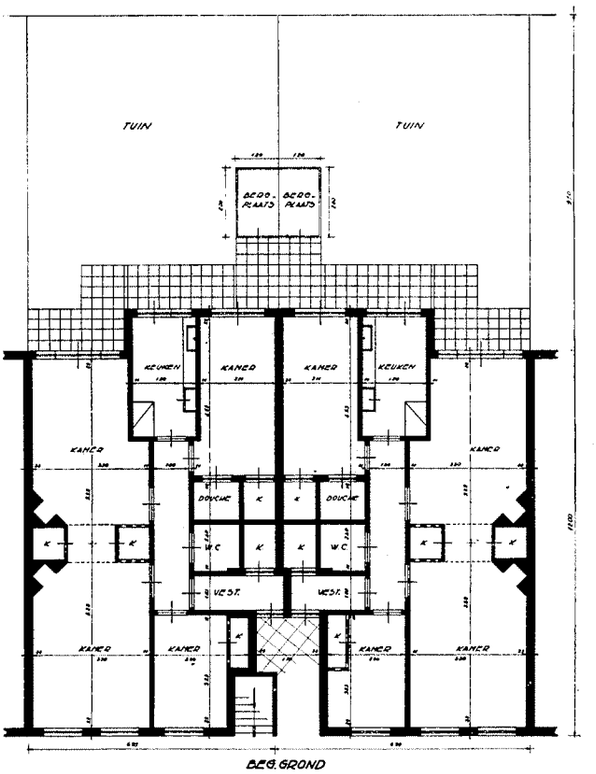

PLATTEGROND VOLKSWONINGBOUW ORANJEWOUD-STRAAT TE LOOSDUINEN. SCHAAL 1 À 200.

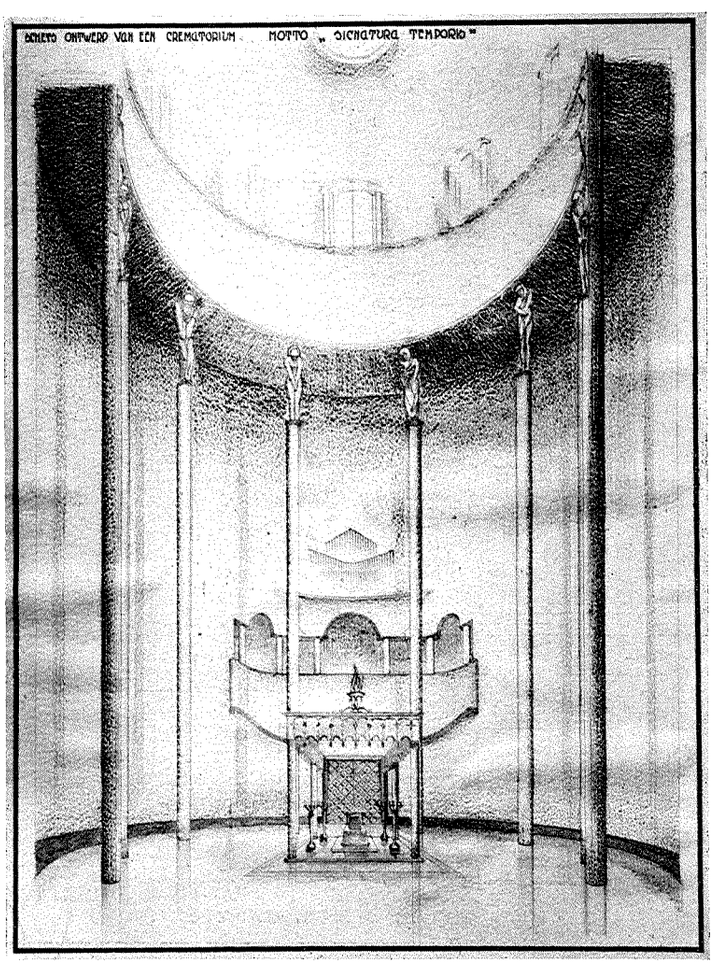

SCHETSONTWERP VOOR DE AULA VAN EEN CREMATORIUM. ONTWERP J. HOPMAN, ARCHITECT.

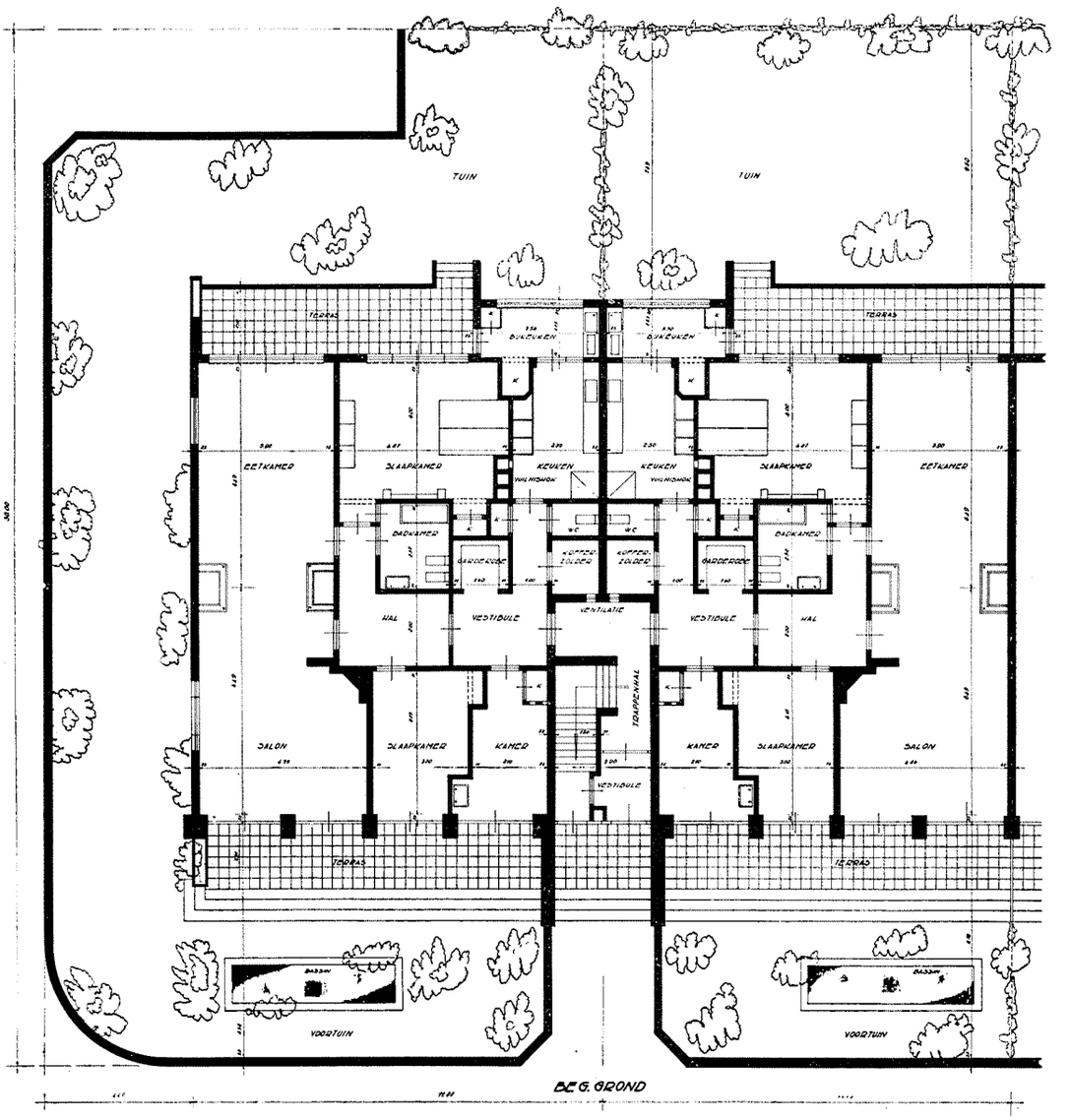

ONTWERP VOOR EEN BLOK VAN 127 FLATWONINGEN AAN DE LAAN VAN CLINGEDAAL TE 'S-GRAVENHAGE. PERSPECTIEF EN PLATTEGROND DER WONINGEN (SCHAAL 1 À 200). ONTWERP J. HOPMAN, ARCHITECT.

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG

63e JAARGANG 7 NOV. 1942 NUMMER 45

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45 Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

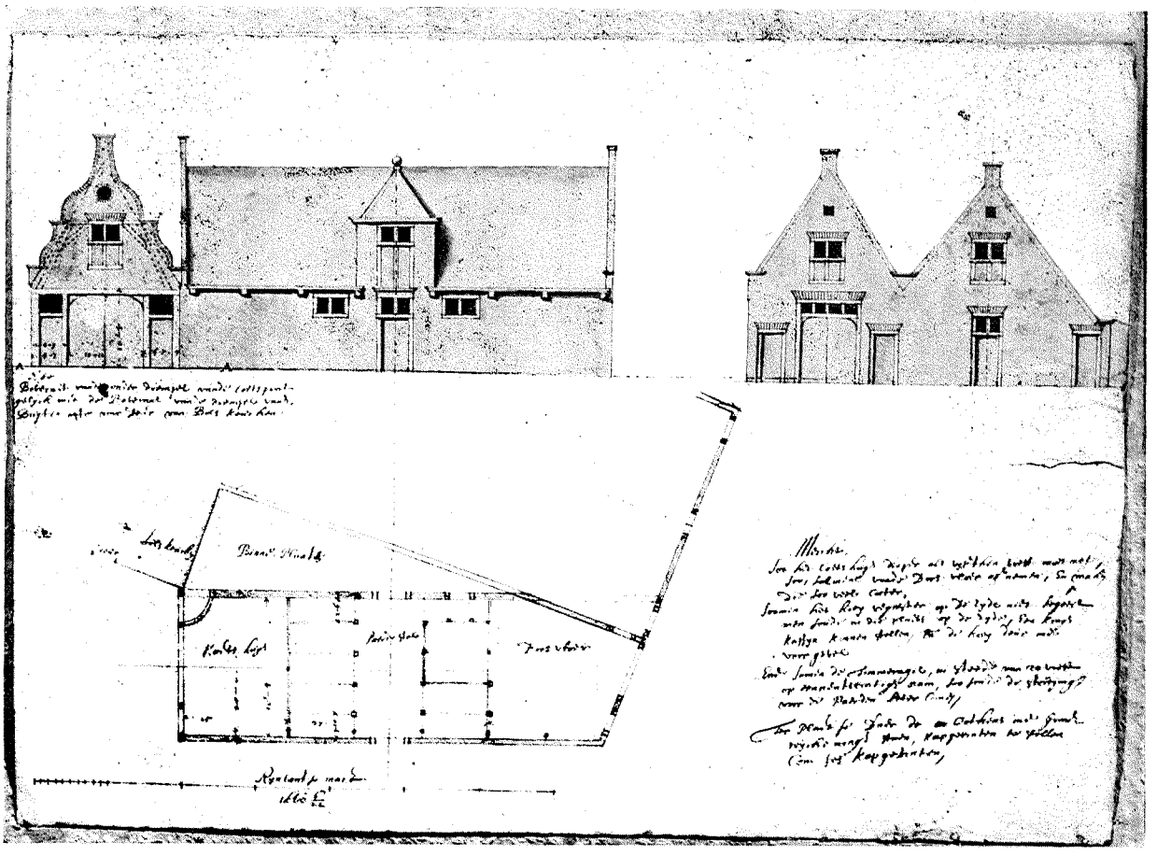

TEEKENING VAN PIETER POST VOOR EEN KOETSHUIS EN EEN STAL. GEDATEERD 22 JUNI 1660.

BIJ EENIGE TEEKENINGEN VAN PIETER POST.

(FOTO'S ARCHIEF Dr. Ir. G. A. C. BLOK)

Het hier als eerste afgebeelde teekeningetje was in de veilingcatalogus vermeld als „Koetshuis en stal van Ter Horst." Teekening in kleuren c. 1660 (door P. Post) met verklaring in gelijktijdig handschrift, afm. h. 31 cm. br. 44 cm." [1]) De teekening is niet gesigneerd, maar een nauwkeurige beschouwing kan de vermelding in de catalogus slechts bevestigen. Het is een betrekkelijk eenvoudig min of meer primitief geteekend geval, als teekening niet te vergelijken met b.v. de teekeningen, die Post vervaardige voor de in 1644 voorgenomen uitbreiding van het slot Honsholredijk. Een van de teekeningen hiervan werd afgebeeld in het Bouwkundig Weekblad van 22 November 1941. Dit verschil is zeer begrijpelijk; betroffen de teekeningen voor Honsholredijk toch een uitbreiding of aanbouw aan het vorstelijk paleis, terwijl het hier slechts een kleine aanbouw van een stalgebouwtje trof.

De kleuren, waarmede het is afgewerkt, zijn evenwel volkomen dezelfde, zooals we die ook van andere, wel gesigneerde, teekeningen van Post kennen. Hierbij mogen vooral ook genoemd worden de teekeningen, die hij omstreeks 1653 vervaardigde voor het huis „de Onbeschaamde" te Dordrecht. Een prachtige verzameling bleef hiervan bewaard en bevindt zich thans in het gemeente-archief te Dordrecht.

Doch behalve de overeenstemming in de kleuren — het voor zijn teekeningen zoo typische rood en doode zwart

[1]) Van Huffel's antiquariaat 1939.

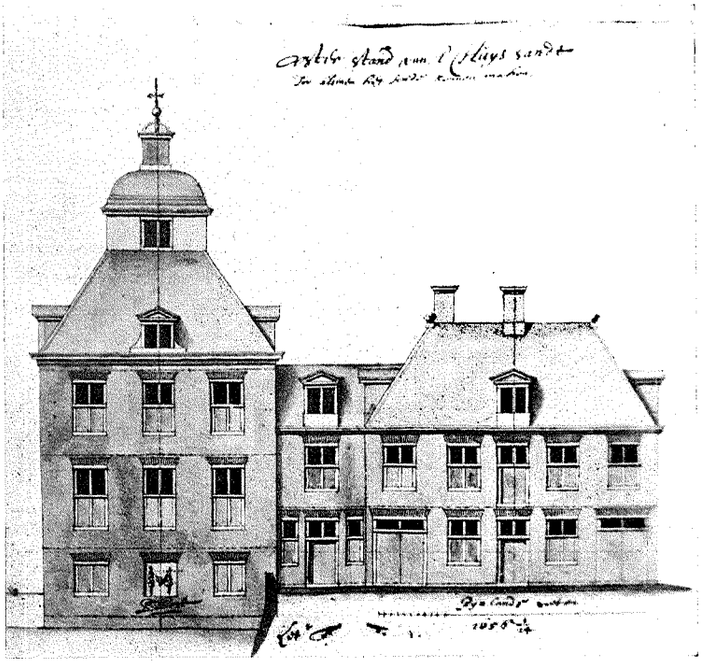

TEEKENING VAN PIETER POST VOOR DE ZIJGEVEL VAN HET HUIS „'T SANDT". GESIGNEERD EN GEDATEERD 24 JAN. 1656.

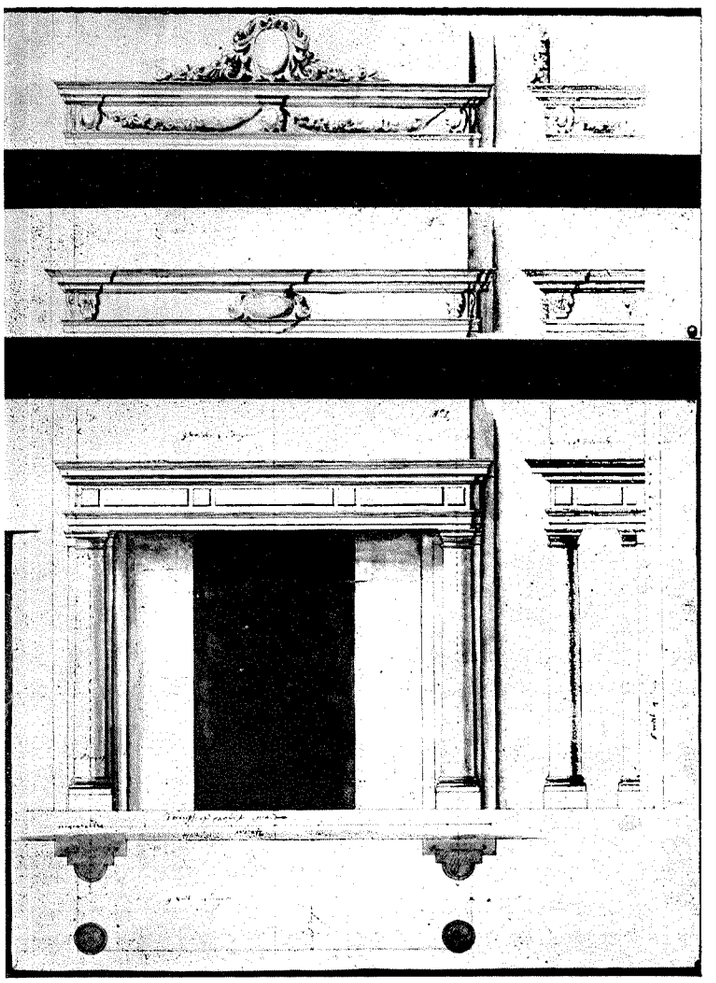

ONTWERP-TEEKENING VAN PIETER POST VOOR EEN SCHOUW, MET 2 VARIANTEN VOOR HET HOOFDGESTEL. GEDATEERD 12 JULI 1652.

—, vertoont ook het schrift een opvallende overeenstemming met het schrift van wel door Post gesigneerde teekeningen.

Als gezegd, geeft deze teekening, die gedateerd is 1660 $\frac{6}{22}$, dus 22 Juni 1660, de uitbreiding met een koetshuis en paardenstal, van een bestaand gebouwtje weer. Onder de voorgevel links boven staat:

„Bovecant vande onder drempel vande coetspoort gelijck met de Bovecant vande drempel vande Buyten ofte voor Deur van Bols Keucken"

terwijl rechts onder de volgende korte beschrijving voorkomt:

„Merckt,
soo het coetshuys dieper als vijfthen voett moet wesen, soo sal ment vande Dorsvloer afnemen, En maken die soo veel corter.
Soomen het hooy veynster op de zijde niet begeert men soude in die plaats op de zijde, Een kruys kassijn konnen stellen, en(de) de hooy deur inde voorgevel.
Ende somen de Timmeragie, in steede van 20 voett op eennentwintigh nam, soo soude de strooijingh voor de Paerden beter comen.
Ter Plaetse Daer de Ootkens inde grond teyckeningh staen, kapgebinten te stellen Com ses Kapgebinten."

Vergelijken we nu het schrift van deze bijschriften met die van andere hier weergegeven teekeningen, dan is de groote overeenstemming vast te stellen.

De teekening, weergevend de zijgevel van het huis „'t Sandt", is gedateerd 1656 $\frac{1}{24}$ (24 Januari 1656) en gesigneerd P. Post, onder het festoen in de midden travee van het hoogste gebouw [2]). Bovenaan het blad staat:

„Ooster Stand van 't Huys Sandt
Soo als men het soude konnen maken." [3])

Reeds hierbij zijn verschillende woorden, die vrijwel eender in het onderschrift van de teekening voorkomen. Merkwaardiger is echter de overeenstemming in de wijze waarop deze twee teekeningen, die met een tijdsverschil van 3½ jaar zijn vervaardigd, zijn geteekend. Het heeft weinig zin hier nader op in te gaan; een nauwkeurige beschouwing van de beide afbeeldingen zal dit een ieder doen beamen.

Voor de vergelijking met het handschrift van Post is het beter een in dit opzicht uitvoeriger document te raadplegen. Hiertoe zijn hier twee bladen schrift van hem afgebeeld, en wel ten eerste een brief, door hem van uit Den Haag op 12 Juli 1652, geschreven aan een zekeren Monsieur van der Pijpen te Dordrecht, en ten tweede een deel van de memorie, die behoorde bij een gelijktijdig verzonden teekening van een Schouw.

Deze teekening, die hierbij afgebeeld wordt, toont een

2) Merkwaardig is ook de groote overeenkomst tusschen dit hooge gedeelte van het huis „'t Sandt", dat uit het water oprijst en het huis „Hofwijck", dat rondom van water is omgeven.

3) Uitvoeriger gegevens over deze teekeningen in Leidsch Jaarboekje 1929-1930 en Blok, Pieter Post 1608-1669, bladz. 42.

Schouw, samengesteld uit een paar kolommen, waarop een hoofdgestel. Voor dit hoofdgestel teekende Post evenwel 3 verschillende oplossingen, waarbij de twee varianten, op smalle strookjes papier geteekend, zoodanig met één zijde op de eerste teekening werden geplakt, dat zij konden worden omgeslagen, zoodat zij stuk voor stuk normaal boven de kolommen kwamen. Hierdoor werd aan teekenwerk gespaard, en toch werd een volledig beeld van de verschillende mogelijkheden gegeven. Dit opplakken van varianten paste Post meer toe, o.a. bij teekeningen voor de uitbreiding van Honsholredijk, en bij gevelteekeningen voor de Waag te Leiden, waar hij op deze wijze een variant dakvorm voorstelde.
Voor de reproductie van de teekening van de Schouw zijn de varianten, genummerd 2 en 3, afzonderlijk boven de eerste teekening aangebracht.
Doch keeren wij terug tot de brieven.
Omstreeks 1650 namen de plannen van Abraham van Beveren, Heer van Oost en West Barendrecht, om een nieuw huis te laten zetten in de Wijnstraat te Dordrecht, vasten vorm aan. Naar het schijnt zou aanvankelijk Arent van 's-Gravenzande met het ontwerp belast worden. Hij teekende althans platte gronden en opstand in den tijd van 8 tot 15 Februari 1650, bracht voor deze werkzaamheden 45 gld. 10 cent in rekening, doch kreeg, naar uit de bewaard gebleven afrekening blijkt, slechts 25 gld. betaald.

Specificatie van Mr. Arent
van 's-Gravensande, so
van verteerde costen ende verdiende Salaris, als van verschoote penningen, gedaen van de Ed:
Heer, mijn Heer van Barendrecht.

Eerstelijck op den 8.en februarij anno 1650
opt versouck van de Ed: Heer Sr.
van Barendrecht geteijckent ende
geordonneert een grondt, ende Stant,,
teijckeninge, dienende tot zijn voorgenoo,,
men gebouw staende tot Dordrecht
comt daer voor --- --- --- 20 - - : -
Den 11 Dijto in den Haech gereijst ende
met mijn broeder over tvoornoemde ge,,
bouw gebesoijngeert comt voor mijn
vacatie --- --- --- 6 - - : -
Reijs en teercosten 1 - - 10-
Noch opden 15en Dijto een stantteijc,,
keninge naer d'Ordre Corinthia
gemaeckt comt --- --- 14 - - : -
Noch een Staet ende overslach
van het Hertsteenwerck van beijde
de gevels gemaeckt --- --- 4 - - : -

G. - 45 - - 10-

Ontfangen bij mij ondergeschreven uijt handen vande Ed: Hr. mijn Heer van Barendrecht, de somme van vijffentwintich gulden in voeldoeninge van vijfenveer,, tich gulden thien St.

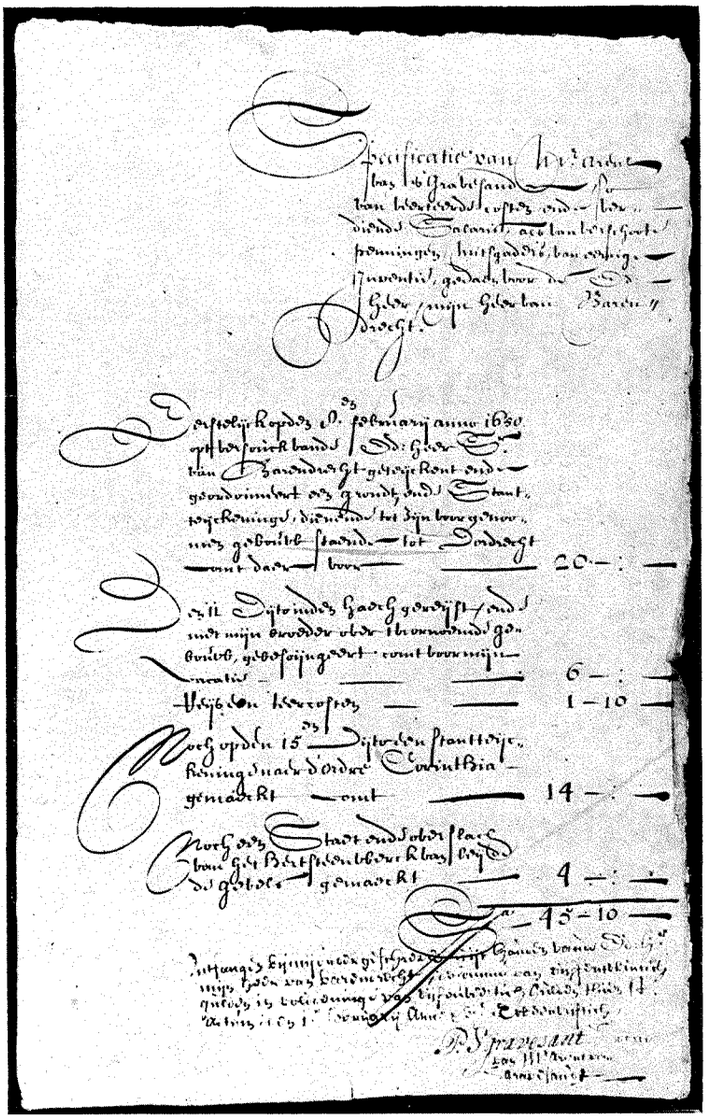

GESPECIFICEERDE NOTA VAN ARENT VAN 'S GRAVENSANDE AAN ZIJN OPDRACHTGEVER ABRAHAM VAN BEVEREN.

Actum den 1.e februarij Anno XVIc Tweenvijftich,
P. Sgravesant. Soone
van Mr. Arent van
Sgravesandt [4])

Daarna werd Post met het ontwerp belast, want zijn gevelontwerp, dat met een kleine wijziging, tot uitvoering kwam is gedateerd 1650 $\frac{3}{5}$ (5 Maart 1650), terwijl de uitgevoerde plattegrond gedateerd is 1650 $\frac{2}{2\,6}$ (26 Februari 1650). Behalve deze teekeningen bleven, met verschillende andere, die Post voor dit bouwwerk vervaardigde, als gezegd ook een schoorsteenontwerp met begeleidenden brief en memorie, alsmede een ontwerp voor een keukenschoorsteen bewaard.
De betreffende brief luidde als volgt:

Monsieur van der Pijpen.
Nevens dezen werde volgens u.E. Schrijven gesonden teyckeningen tot de Schouwen ofte Schouw. Ick hebbe dees Teyckeningh op een grootachtigen Schaal geteekent om dat te beter begreepen moghte werden, Ick hebbe dees geteekent naer de dordreght-

[4]) Deze specificatie in het gem. arch. Dordrecht.

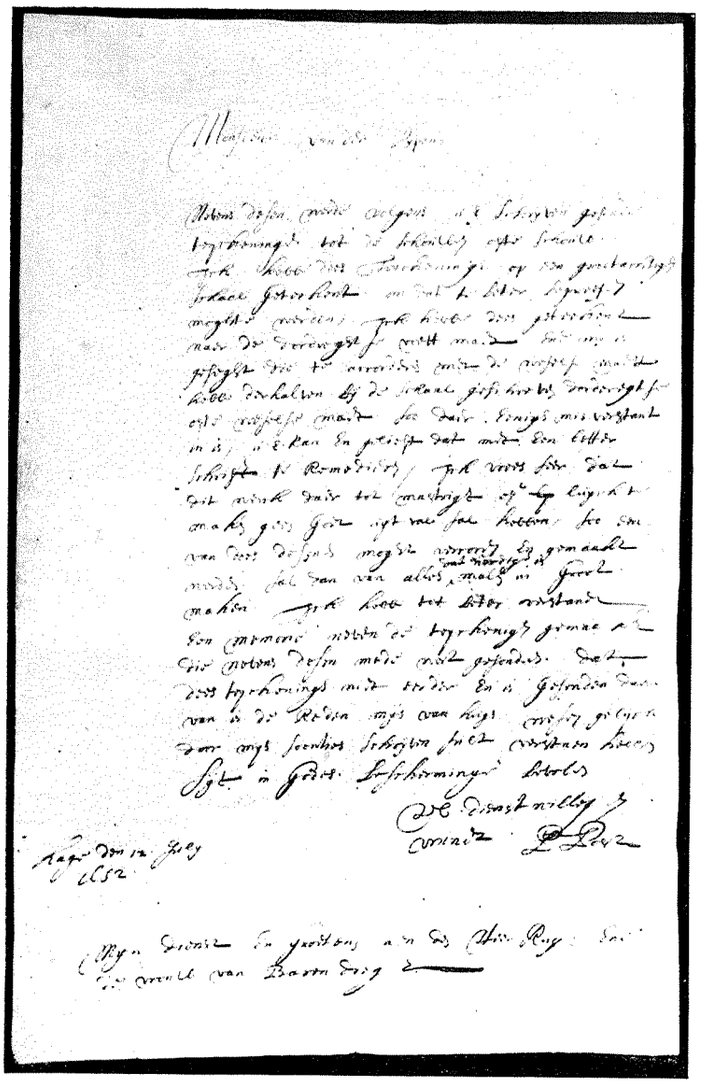

BRIEF VAN PIETER POST AAN MONSIEUR VAN DER PIJPEN. GEDATEERD 12 JULI 1652.

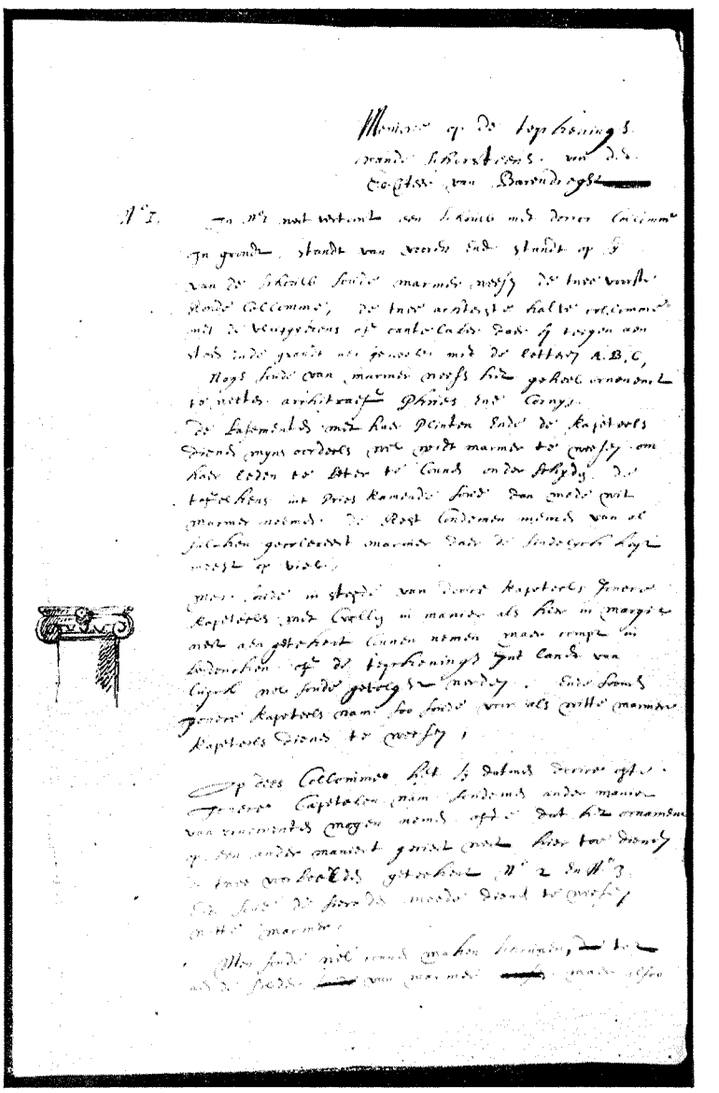

MEMORIE VAN TOELICHTING OP HET ONTWERP VAN DE SCHOUW, AFGEBEELD OP PAG. 502.

se voett maet End mij is geseght die te accorderen met de weselse maett, hebbe derhalven bij de Schaal geschreven dorderegtse ofte weselse maet. Soo daer eenigh misverstant in is, u.E. kan en gelieft dat met een letter Schrift te Remedieren. Ick vrees seer dat dit werck daer tot mastrigt ofte luyck te maken geen goet uyt val sal hebben, Soo een van dees desijnen moght vercoren en gemaakt werden. Sal dan van alles dat noodigh is malle in groot maken. Ick hebbe tot beter verstandt een memorie neven de teyckeningh gemaakt die nevens desen mede wert gesonden. Dat dees teyckeningh niet eerder en is gesonden daer van is de Reden mijn van huis wesen gelijck door mijn Soonties Schrijven sult verstaen hebben.

Sijt in Godes Bescherminge bevolen.

UE. Dienstwillege en vrindt

P. Post

Hage den 12 July 1652

Mijn dienst en Groetens aan den Heer Ruys ende de vrouw van Barendregt.

Zoowel de brief als de hier volgende Memorie, behoeven wel geen nadere verklaring. In beide spreekt Post een zekere bezorgdheid uit over het resultaat, als de mantels in Maastricht of Luik gemaakt zouden moeten worden, zonder evenwel een adres te noemen, waar het naar zijn meening zeker goed zou gebeuren.

Memorie op de teyckeningh van de Schoorsteenen voor den Ed. Heer van Barendreght.

In No I wert vertoont een schouw met dorici Colomme: In grondt, Standt van vooren ende Standt op sij. Van de schouw soude marmer weesen de twee voorste ronde collomme, de twee achterste halve collomme met de vluggekens of cantelaber daer sij teegen aen staen in de grondt aen geweesen met de letteren A.B.C.

Nogh soude van marmer weesen het geheel ornement te weeten architraef Phries ende Cornys.

De basementen met haar Plinten ende de Kapeteels dienen mijns oordeels wel widt marmer te weesen om haer leden te beter te connen onder schijden, de tafelkens int Pries komende, soude dan mede wit mar-

mer neemen. De rest condemen neemen van al sulcken gecolereert marmer daer de sindelijckheyt meest op viel.

Men Soude in Steede van dorice kapeteels Jonere kapeteels met crollen in maniere als hier in margie wert aen getekent connen nemen maer compt in bedencken, of de teyckeningh int landt van luyck wel soude gevolght werden. Ende Soomen Jonere kapeteels nam Soo Soude voor als witte marmeren kapeteels dienen te weesen.

Of dees Collomme het sij datmen dorici ofte Jonere Capetelen nam soude ander manier van ornementen mogen nemen ofte dat het ornement op een ander maniert geciert wert. hier toe dienen de twee voorbeelden geteekent No 2 en No 3. Ende soude de Sieraden meede dienen te weesen witte marmer.

Men soude wel connen maken Schouwen, tot aen de Solder van marmer maer alsoo ick hebbe vertrout dat sij niet hooger als op dees geteekende manier Soude begeert werden ben daer bij gebleven.

Soo een van dees Schouwen mogt voor goet gekeurt worden om te laten maken Soo Sal bescheyt daervan hebben borden int groot daer toe maeken.

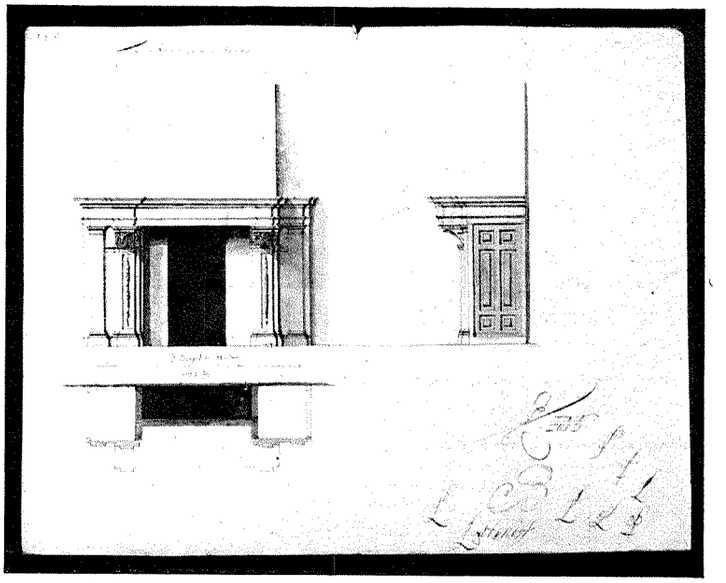

TEEKENING VAN EEN SCHOUW DOOR PIETER POST, GEDATEERD 28 FEBR. 1653. HET OPSCHRIFT LUIDT: „TOT DE KAMER BOVEN DE KEUCKEN". IN DE RECHTER BENEDENHOEK PENNEKRASSEN EN SIERLETTERS.

Of de schoorsteen tot uitvoering is gekomen, en zoo ja, in welken vorm is niet bekend. De thans in het huis aanwezige schoorsteenen zijn van lateren datum. In „Het Huis Oud en Nieuw", 1911 bladz. 263, lezen wij in een beschrijving van het Landhuis „de hooge Vuursche" te Baarn:

„. . . . terwijl de groote eet- en feestzaal in Lodewijk XV stijl zal uitgevoerd worden; hierbij wordt gebruik gemaakt van een prachtigen schouw en betimmering, afkomstig uit het huis „de Onbeschaamde" te Dordrecht."

Dit zou er dus op duiden, dat reeds in den tijd van de Lodewijk XV-stijl, de oorspronkelijke schouwen naar het ontwerp van Post, gesloopt zouden zijn.

Evenmin als van de groote schouw, weten wij of de hierbij afgebeelde schouw „Tot de kamer boven de keucken" tot uitvoering kwam. Ook het opschrift op deze teekening vertoont zeer veel overeenstemming met het schrift van de teekening van het koetshuis.

Een nauwkeurige bestudeering van de hierafgebeelde teekeningen, brief en memorie, doet er ongetwijfeld toe besluiten dat, zoowel het teekenwerk als het handschrift, de teekening van het koetshuis van Ter Horst stempelen tot een origineele teekening van onzen XVII-eeuwsche bouwmeester Pieter Post.

Dr. Ir. G. A. C. BLOK.

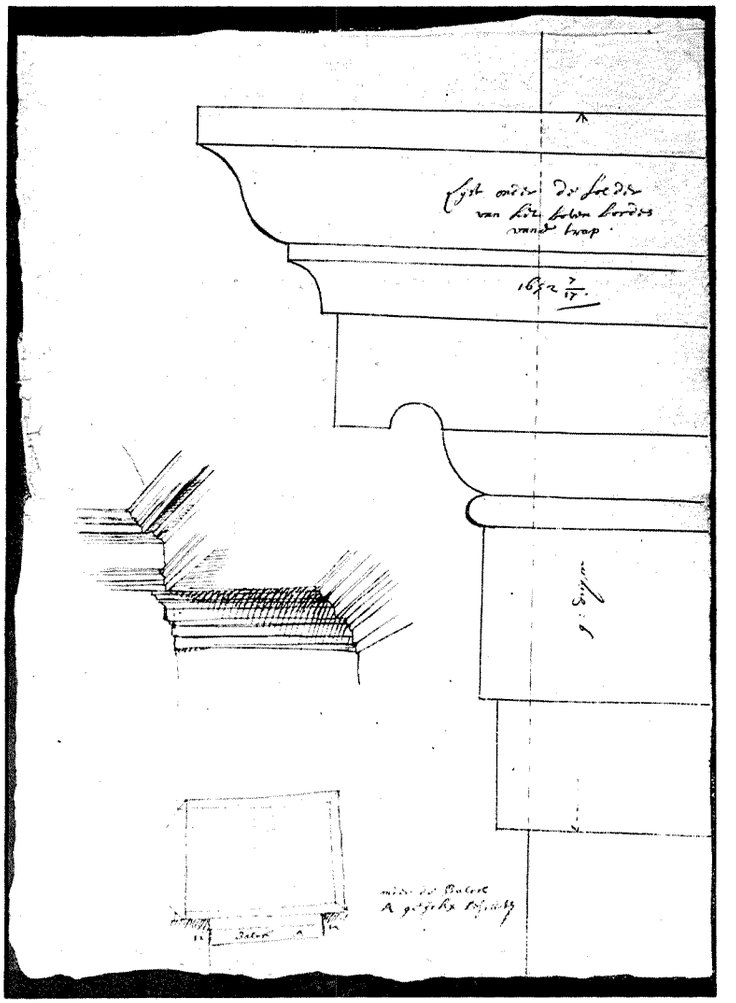

DETAILTEEKENING VAN PIETER POST VAN EEN LIJST ONDER DE ZOLDER BOVEN EEN BORDES VAN EEN TRAP. GEDATEERD 17 JULI 1652. („LIJST ONDER DE SOLDER VAN HET BOVENBORDES VAN DE TRAP" EN „ONDER DE BALCK A GELIJCKX BESCHOT").

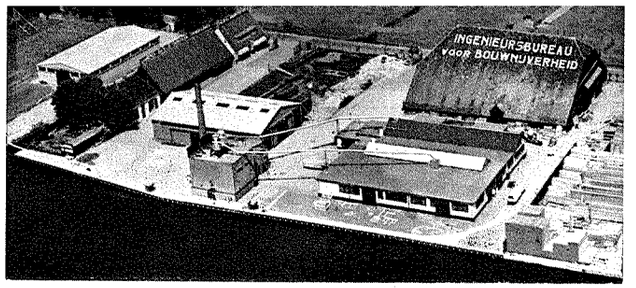

N.V. INGENIEURS-BUREAU VOOR
BOUWNIJVERHEID
KANTOOR, TIMMERFABRIEK EN OPSLAGTERREIN
OEGSTGEEST TELEF. LEIDEN 20341 (2 lijnen)

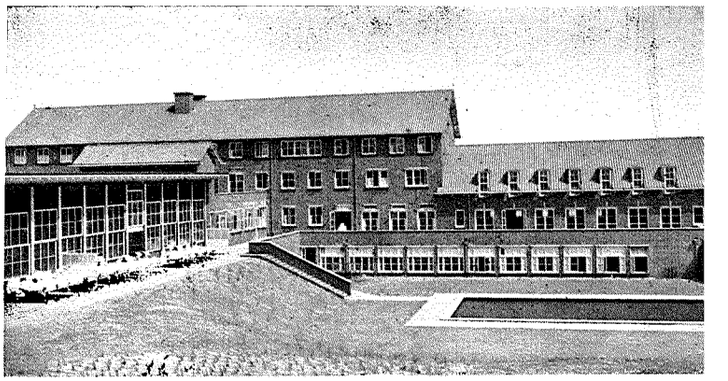

Bouw- en Gew. Beton-Werken
volgens nauwkeurig werkplan in zeer korten tijd

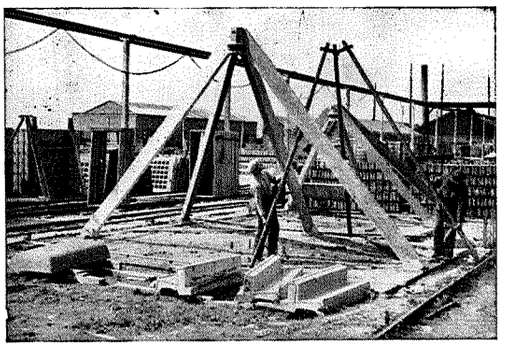

voor moderne betonconstructie

N.V. SCHOKBETON
ZWIJNDRECHT
TELEFOON 4268

SCHOKBETON-
BIMSBETON-
EN KUNSTBETON-PRODUCTEN

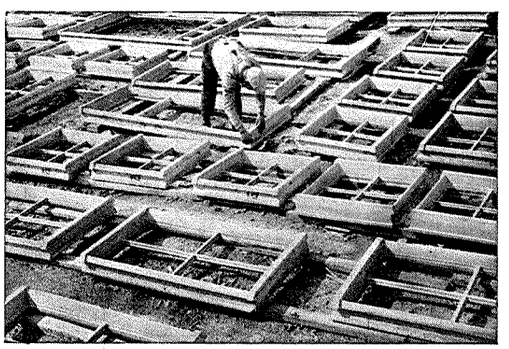

Graniet
Gietasphaltvloeren

waterdicht, elastisch, stofvrij, duurzaam

voor dakterrassen, kelders, magazijnen, werkvloeren e.d.

ook in zuurbestendige uitvoering.

Toepassingen o.a. brouwerijen, chemische fabrieken, zuivelfabrieken, perrons enz.

Normale dikte 2 a 3 cm. Direct leverbaar.
Geroutineerde staf vloerleggers.

KEY'S ASPHALTFABRIEK
WITTE HUIS, WIJNHAVEN 3, ROTTERDAM
TELEFOON 73475
FABRIEK TE MAASSLUIS

---

voor **BOUW** en **BETON** werken

n.v. aannemingsmij v/h
ROTTERDAM
H&P. VOORMOLEN

DE ARCHITECT EN DE BRANDWEER.

In het ontwikkelingsstadium van den opbouw van een nieuwe brandweerorganisatie lijkt het mij niet goed mededeelingen over de organisatie zelve te doen.
Wel kan ik opmerken, dat zeer veel aandacht zal worden besteed aan „het voorkomen van brand", in Nederland „Preventie" geheeten.
Om afdoende te kunnen optreden zijn ongelukkigerwijs voorschriften noodig, zoodat het ook voor de brandweerleiders een moeilijke taak zal zijn het hoofd boven het papier te houden.
Verder mogen de te geven voorschriften niet in strijd zijn met de bestaande wettelijke voorschriften en naar het zich laat aanzien, zal, om een sluitend geheel te krijgen, wel het een en ander aan bestaande wetten te wijzigen zijn.
Als belangrijkste wetten, welke met brandweerzaken verband hebben, noem ik U: Hinderwet, Woningwet, Loodgieterswet, Wet op gebouwen en getimmerten, Bioscoopwet.
Dit zijn er al een respectabel aantal en U kunt zich dan ook wel voorstellen, dat voorheen tal van verschillende autoriteiten met het geven van aanwijzingen op brandveiligheidsmaatregelen belast waren en U zult er van verwonderd staan, dat de feitelijke brandtechnici, o.m. de commandanten van Brandweren, in de meeste gevallen geen stem in het kapittel hebben.
Daarbij kwam bovendien nog, dat de bevoegde instanties naar eigen inzicht konden handelen en er dus van eenheid in het geheel geen sprake kon zijn.
Reeds geruimen tijd voor den huidigen oorlog, waren er van brandweerzijde ernstige pogingen in het werk gesteld — ook ondergeteekende heeft daaraan medegewerkt [1]) — om tot een „wet op het Brandweerwezen" te komen, doch ten gevolge van den bestaanden hokjesgeest, viel er niet veel te bereiken en ons land moest eerst worden bezet om ingrijpende en noodige veranderingen werkelijkheid te doen worden.
De voornaamste wijziging komt wel hier op neer, dat de Burgemeester ingevolge „Het Besluit Brandweerwezen" van 21 Maart 1941 is geworden de hoogste brandweerpolitieautoriteit in zijn gemeente, met naast zich als eenige raadsman in brandweerzaken de Commandant van de Brandweer en boven zich de Secretaris-Generaal van het Departement van Binnenlandsche Zaken, met als uitvoerend orgaan de Rijksinspectie van het Brandweerwezen.
Het moet voor de architecten en bouwondernemers toch een verblijdend teeken zijn, dat men in de naaste toekomst gelijkluidende richtlijnen kan verwachten ten aanzien van de brandveiligheidsvoorschriften.
Teleurstellend is het bij de voornaamste officieele diensten, die zich tot nu toe in den regel met brandweerzaken bemoeiden, te moeten waarnemen, dat zij zich teweer stellen tegen een inmenging van brandweerzijde, ik bedoel hier de diensten van Gemeentewerken of Bouw- en Woningtoezicht.
Allerlei voorwendsels werden in dit opzicht vernomen; ik laat er hier enkele volgen:

1e. Het duurt weer langer eer een goedkeuring kan worden verleend.

2e. De maatregelen, die de brandweer voorschrijft, gaan veel te ver. Brand kan toch niet absoluut voorkomen worden.

3e. Er komen 2 kapiteins op één schip (bedoeld ten aanzien van de beoordeeling van bouwplannen).

M.i. zijn deze argumenten geen van alle steekhoudend, gezien de groote belangen, die er tegenover staan. Als voornaamste redenen, waarom de brandweer wel kennis dient te nemen van bouwplannen, gelden de volgende punten:

1e. De Commandant van een brandweer heeft meer begrip voor de te nemen maatregelen.

2e. De Commandant van een brandweer weet dan wat hem te wachten staat, vooral wat betreft openbare gebouwen en fabrieken.

3e. De Brandweer kan de voor te schrijven maatregelen aanpassen aan de bluschtaktiek.

4e. Eenheid in de voorschriften voor het geheele land.

Vanzelfsprekend mag er geen naijver zijn tusschen de diensten van Bouw- en Woningtoezicht en de Brandweer; deze moeten volledig in één richting samengaan.
De weg daartoe is de volgende:
Bouwplannen worden op de normale wijze ingediend bij Bouw- en Woningtoezicht en met betrekking tot de brandveiligheid om advies gezonden aan de Brandweer (om tijd te besparen kan 1 stel teekeningen extra worden ingediend).
De brandweer zendt de teekeningen met zijn opmerkingen terug aan Bouw- en Woningtoezicht, welke in eerste instantie de wijzigingen met belanghebbenden bespreekt. Zijn er moeilijkheden, dan kan alsnog een bespreking met den Commandant van de Brandweer volgen.
Van groote winkels, openbare gebouwen en fabrieken dient ten minste een plattegrond met daarop aangegeven de brandveiligheidsmaatregelen, de daarbij behoorende vergunning, alsmede een afschrift van de over de betrekkelijke aangelegenheid gevoerde correspondentie in het bezit van de Brandweer te zijn. Bij een eventueelen brand in een dergelijk gebouw kan de brandweer zich aan de hand van zoo'n teekening direct oriënteeren. Daarnaast moet de brandweer dan nog beschikken over de volgende gegevens:
Wie is bedrijfsleider en waar is deze te bereiken?
Hoe is de bluschwatervoorziening rondom het gebouw?
Welke zijn de belendingen?
Is er permanente bewaking?
Zoo niet, zijn de sleutels in de nabijheid te verkrijgen? enz.
Dat een ingrijpen van de brandweer in deze materie werkelijk geen overbodige luxe is, moge blijken uit de erbarmelijke

[1]) In 1938 werd bij den toenmaligen Minister van het Departement van Binnenlandsche Zaken het plan Budde-van der Harten ingediend.

wijze, waarop in de meeste van onze bioscopen en theaters — enkele uitzonderingen daar gelaten — de brandveiligheid is toegepast.
Zoo is nog onlangs in een van onze grootste steden een schouwburg geopend, die als een toonbeeld van architectuur is uitgeroepen, doch bezien uit brandweeroogpunt een volkomen mislukking moet worden genoemd.
Met betrekking tot dit laatste mag nog worden opgemerkt, dat hier niet alleen het voorkomen van brand moet worden bekeken, doch vóór alles de wijze waarop het publiek zoo snel en veilig mogelijk het gebouw kan verlaten en tevens hoe het personeel van de brandweer zonder last te ondervinden van het uitstroomende publiek, snel binnen het gebouw kan komen.
Dergelijke vraagstukken doen zich ook voor bij warenhuizen en fabrieken.
Ik ben mij er volkomen van bewust, dat het voor de architecten niet prettig is een plan te moeten veranderen naar de inzichten van de brandweer en ik vraag mij daarom af, ware het niet beter bij de opleiding van architecten meer aandacht aan dit onderwerp te besteden. Hierdoor zou onnoodig gewrijf en teleurstelling worden voorkomen.
Geldt het bovenstaande voor onze steden, dan kunt U zich voorstellen, dat het platteland in een nog ongunstiger positie verkeert.
Dit klemt te meer, omdat nu alles op alles moet worden gezet om onze voedselvoorziening op peil te houden.
Hier zijn vooral de stroodaken en het ontbreken van bluschwater de factoren, die van een boerderijbrand een ramp kunnen maken.
Zoo acht ik het wenschelijk, dat in de toekomst bij het bestek van een eenigszins behoorlijke boerderij, tevens wordt opgenomen de bluschwatervoorziening (brandvijver of geboorde put) en dat bij de plaatsing van stallen en hooibergen mede gelet wordt op de windrichting. In de lijn Oost-West moet zoo weinig mogelijk achter of naast elkander liggen.
Ik hoop U met het bovenstaande een inzicht te hebben gegeven van de juistheid, dat de brandweerautoriteiten de bevoegheid moeten hebben, tijdig kennis te nemen van bouwplannen en ik spreek den wensch uit, dat iedere architect, die iets voelt voor gemeenschapsbelang zich niet zal onthouden eens contact te zoeken met den Brandweercommandant in zijn gemeente.
Twijfelt men aan de capaciteiten van een Commandant in kleinere gemeenten, dan wende men zich tot den Districtsinspecteur van het Brandweerwezen, waarvan het adres ten gemeentehuize kan worden verkregen.
Ten slotte mag ik dit artikel niet eindigen zonder gewezen te hebben op het belang voor de werkelijke brandblusscching, dat ligt opgesloten in het doen controleeren van de naleving der brandbeveiligingsvoorschriften door het personeel van de brandweer.
Het desbetreffende personeel van een bepaalde wijk krijgt dan gelegenheid geregeld de brandgevaarlijke objecten in oogenschouw te nemen, zoodat het bij een eventueel uitrukken naar een fabriek, werkplaats, schouwburg, school, hotel enz. volkomen met de situatie op de hoogte is.

Ir. D. A. BUDDE.

NAAR EEN EUROPEESCHE ARCHITECTUUR.

Bij het lezen van bovenvermeld artikel van den heer Buys in het Bouwkundig Weekblad No. 38 krijg ik den indruk, dat de heer B. deze bijdrage, zoo men dat noemt, in „tijdnood" heeft geconcipiëerd, zoodat de verwachting, door hem in zijn laatsten zin uitgesproken, door mij, en waarschijnlijk ook door anderen, niet geheel kan worden gedeeld. Neen, erg duidelijk is de heer B. voor mij in zijn betoog niet, vooral niet waar hij komt tot het ideaal dat de kern moet zijn van een architectonische strooming die een cultuurhistorische beteekenis heeft van een bepaalden aard. Maar zijn onduidelijkheid begint voor mij al eerder, al bij den „verfoeilijken" term: zakelijkheid, of eigenlijk nog eerder, waar hij zegt: „En de overeenstemming van hun moderne gebouwen met die van Egypte bewijst niet, dat Egypte onkunstzinnig is geweest, maar veel eer, dat deze moderne sobere bouwwijze: kunst is (sic!). Ziet U, dit is voor mij geenszins duidelijk.
Is dit nu het criterium, dat wanneer een nieuwe bouwwijze op zekere dubieuze punten overeenstemming vertoont met een oudere (over de kunstwaarde waarvan blijkbaar ook al verschil van opinie bestaat) hiermede bewezen is, dat die nieuwere bouwwijze kunst is?
Het zal wellicht goed zijn in dit verband nog eens het programma, door deze modernen in 1927 opgesteld, na te lezen. Immers, zij stelden onder vele andere geweldige punten voorop, dat zij a-aesthetisch zouden zijn, dus tegen schoonheid d.i. tegen kunst of kunstbeoefening.
Waarom hier dan kwaliteiten toegedicht welke ver te zoeken zijn, wanneer het punt van uitgang het tegendeel beoogde?
Het was een oude gewoonte om dingen die niet mooi waren, mooi te „praten". Deze mooipraterij heeft reeds ontzaglijk veel onherstelbaar kwaad gesticht. Wanneer we nu een nieuwe periode willen inluiden, moeten we toch oppassen niet met de fouten van de voorgaande te beginnen. We mogen een nieuwe eerlijke taak niet aanvangen onder valschen schijn.
Verder komt dan de heer B. tot een beschouwing van den „verfoeilijken" term: zakelijkheid, zonder deze volledig te analyseeren. Waarom de heer B. dezen term verfoeilijk vindt is mij niet duidelijk.
Wat hij over gevoelloos, koels en berekends zegt slaat niet op zakelijkheid maar op de z.g. Nieuwere Zakelijkheid, echter het programma boven genoemd van deze richting maakt slechts een poover figuur ten opzichte van b.v. het programma van een Vitruvius (omstreeks het jaar 0) hetwelk toch allerminst onzakelijk kan worden genoemd.
Cultureel zijn, voor mij, de producten van de Nieuw Zakelijken (later Het Nieuwe Bouwen) nooit boven de artikelen van de koopjesmarkt uitgekomen en indachtig aan de spreuk: Wie het hardste schreeuwen kan is bij het volk de rechte man, hebben deze Nieuw Zakelijken de bouwwereld „plat" gebombardeerd met veel schreeuwende reclame. In 1928 werden de Nieuw Zakelijken door mij op hun contradictie gewezen: Wanneer schoonheid of kunst een eisch is voor een bepaald object dan is hun programma-punt (van „te zijn a-aesthetisch") onzakelijk en in de meeste gevallen behoort deze eisch tot een object dus tot de zakelijkheid. Daarom was hun programma niet klaar of

zuiver of iets kristalachtigs, zoo min als hun producten en wanneer aan een object, naast de aesthetische, vele zakelijke overwegingen worden verwaarloosd meen ik, dat dit slechts te verantwoorden is op onmacht of onbekwaamheid om het geheel in al zijn eischen te kunnen overzien.

Maar dit strookt weer met de opvatting van de modernen waar zij naar voren brengen: als je iets niet kunt, laat dan ook zien, dat je het niet kunt, dat is eerlijk. Of ons dit ideaal zal verder helpen op het golvende pad waag ik te betwijfelen.

In de laatste jaren, dat er gebouwd kon worden, vleide ik mij met het succes van het langzaam maar onmiskenbaar overlijden van deze beweging en ik beschouwde het resultaat van de Stadhuis-prijsvraag te Amsterdam als een laatste stuiptrekking, omdat dit niet was de aanvang van een nieuw tijdperk, doch het einde van een oud. Met deze meening bevond ik mij in goed gezelschap zooals U zult kunnen zien wanneer U eens wilt nalezen Berlage's laatste Werk: „Het Wezen der Bouwkunst en haar Geschiedenis", blz. 203 e.v. (1934).

Zooals Berlage daar aan het slot van zijn werk zegt: „We moeten geduld hebben", maar met klem zou ik, zooals ik reeds een 10-tal jaren geleden deed, er nog eens op willen aandringen, ons dan toch te bezinnen, willen we niet over 10 jaren nog steeds aan hetzelfde begin van de nieuwe drievoudige golf vertoeven. Daarbij zal het wellicht raadzaam zijn om de voorhanden problemen zoo concreet mogelijk te houden en niet onnoodig gecompliceerd te maken met die van zijdelingsche gebieden, dus b.v. beschouwingen over Kunst niet te combineeren met beschouwingen over politiek, zoolang noch Kunst, noch politiek zich duidelijk voor ons afteekent.

Allereerst zullen we ons dan moeten bezinnen op de woorden door ons gebezigd. Ik heb wel eens iemand hooren beweren, dat woorden ons dienen om elkaar een rad voor de oogen te draaien, maar wanneer we ons werkelijk bewust zijn van de omstandigheid, dat we ten aanzien van de Kunst aan het begin van een nieuw tijdperk staan en we hebben te dien opzichte den besten wil dan zal toch uitwisseling van gedachten er toe kunnen bijdragen ons gemeenschappelijk te prepareeren voor de taak die ons dan wacht. En om te beginnen moet het ons dan duidelijk zijn waar we het over hebben, m.a.w. wat Kunst „is". Dit moeten we niet met uitvoerige bloemrijke redeneeringen trachten te omzeilen want dan zijn we over 10 jaren nog net zoo ver.

Tegelijkertijd hiermede zal het goed zijn, het „doel" van de Kunst te achterhalen. Het zou dan wel eens kunnen blijken, dat de machine een belangrijk hulpmiddel kan zijn tot het bereiken van dit doel.

Door mij werden bij verschillende gelegenheden mijn inzichten aangaande deze problemen gepubliceerd. Het zou zeker van belang zijn de inzichten van anderen hiertegen eens uit te wisselen.

J. C. SLEBOS.

Het feit, dat de heer Slebos de voortbrengselen van het nieuwe bouwen niet anders kan zien dan als artikelen van de koopjesmarkt verklaart, waarom hij de cultuurhistorische beteekenis van de idealen, die aan deze strooming ten grondslag liggen niet kan peilen, of er zich opzettelijk voor afsluit, een strooming, die ondanks het falen van de Stadhuisprijsvraag — welke strooming had wél het Stadhuis van dezen tijd kunnen voortbrengen? — tot de meest hoopvolle verwachtingen het recht blijft geven en als een der voornaamste componenten van de toekomstige ontwikkeling valt te beschouwen. Wie meent, van een eindpunt te mogen spreken, doet er goed aan, een willekeurig tijdschrift ter hand te nemen. Beziet men b.v. een jaargang van de „Monatshefte für Baukunst und Städtebau", dan komt men tot de ontdekking, dat er vrijwel geen nummer is, dat niet de sporen draagt van de nieuwe opvattingen in de bouwkunst. Voorbeelden? Februari 1941: Het Finsche Olympische dorp, Maart: Universiteit Aarhus; Noorsche bouwkunst, April: Kazerne van de Duitsche luchtmacht, September: Volksschool en weeshuis te Rome van Lugi Lengi, October: Noodkerk te Groszhadern bij München. Enzoovoort. Op bladzijde 280 van den genoemden jaargang wordt gesproken van „Straffheit und Klarheit, die erst unsere Zeit würdigt". Alleen het November-nummer maakt op den regel een uitzondering. Daarin is onze landgenoot A. J. Kropholler aan het woord, die van onze Nederlandsche bouwkunst niet veel goeds vertelt en zoowel het oude „Wendingen" als het „Bouwkundig Weekblad" in zijn vroegeren vorm als „cultuurbolsjewistische" tijdschriften meent te mogen omschrijven! Maar dit terzijde. Men moet wel volkomen verblind zijn, wanneer men het vele goede, dat onder invloed van de twintigste eeuwsche stroomingen tot stand kwam naar de rommelmarkt wil verwijzen en het streven naar zuivering, naar verheldering, naar het overwinnen van de verwarring der veelheid ontkennen. Dat het allerminst overbodig was, in dit verband het verfoeilijke van de term zakelijkheid te belichten, blijkt ten overvloede uit de misverstanden, die hij ook bij den schrijver van het bovenstaande stuk heeft gewekt. Welnu, storend is deze term, omdat hij, generaliseerend, het zwaartepunt van het nieuwe bouwen legt op het utilitarisme en het positivisme, dat ongetwijfeld in vele voortbrengselen tot uiting komt en dientengevolge ook ten onrechte wordt toegepast op andere werken, die allerminst uit een materialistische, maar veeleer uit een mystieke geestesgesteldheid voortkomen en die deswege op zichzelf juist een weerlegging zijn van de materialistiche these. In een bijeenkomst op Avegoor heb ik vele jaren geleden getracht duidelijk te maken, waarin m.i. het verschil schuilt. Indien de architectuur zich met beperkter middelen kan uitdrukken dan vroeger, b.v. ten tijde van de Gothiek, indien haar uitdrukkingswijze minder stoffelijk en meer abstract wordt, dan mag daarin voor den in de empirie geketenden mensch een gemis, een te weinig schuilen, nochtans zien anderen er een phaseverandering in van het groeiproces, dat aan de individuen inhaerent is. Tegenover de opvatting van de materialisten, dat de mensch geklonken moet blijven in de ketenen van de stoffelijke realiteit, staat een andere: dat de mensch zich van deze realiteit heeft vrij te maken en dat het bewustwordingsproces zich voltrekt in de richting van immanente overwinning der objecten — een opvatting, die in vrijwel alle arische philosophieën, van de Rigveda af, wordt aangetroffen. Van dit gezichtspunt nu kan de moderne, sobere bouwwijze thans eerst haar eerste phase van het experiment te boven worden geacht. En zij kan ook kunst zijn, hoewel zij het niet altijd is. Zeker is het criterium van beoordeeling niet de vraag, of een werk op enkele punten overeenstemming vertoont met die uit vroegere tijdperken, maar wel leidt een vergelijking van vele voortbrengselen van onze eeuw met die van de Egyptenaren tot het inzicht, welke qualiteit aan de uit materialistischen geest ontsproten werken ontbreekt. De Egyptenaren creëerden uit een bewustzijn, dat de identiteit van physische, astrale en psychische realiteit in zich had, de positivistische twintigste eeuw uit een bewustzijn, dat de psychische realiteit ontkent, dus uit een gehavend, onvolledig bewustzijn. Het herstel van de psychische integriteit is zeker niet het werk van een jaar, daartoe zijn de verwoestingen te groot geweest, het besef van de noodzakelijkheid er van wijst echter tevens de richting aan, waarin zich de ontwikkeling zal moeten voltrekken. Inderdaad zal het in dit stadium meer dan ooit zaak zijn, beschouwingen over kunst niet te combineeren met beschouwingen over politiek. Maar dat wij deswege zoo ver zouden moeten teruggaan, dat wij weer moeten beginnen met elementaire vragen: wat kunst is en wat het doel van de kunst is, is toch wel aan twijfel onderhevig. Over deze vraagstukken zijn bibliotheken vol geschreven en iedere denker heeft de litteratuur verrijkt met nieuwe definities en nieuwe doelstellingen. Onze gevolgtrekking daaruit kan geen andere zijn, dan dat kunst in zichzelf geen doel heeft, maar wel een functie: verruiming en verheldering van het menschelijk bewustzijn, bevrijding uit den chaos der dwalingen, uit de verwarring van de egoïstische wereldorde, uit de illusie, die door de gesteldheid van het menschelijk intellect is geschapen. Indien de kunst een doel zou kunnen worden toegeschreven, dan zou dit moeten zijn: den mensch te verheffen uit de bedrieglijke veelheid der verschijnselen tot hetgeen Schelling eens noemde: de identiteit van subject en object. Het is, naar het mij voorkomt dit streven, dat elk van de componenten van hetgeen eens een Europeesche architectuur zal worden op den duur zal vereenigen.

H. BUYS.

aannemersbedrijf g.b.van hoek

delft
tel. 421 en 422

bouw-, grond- en waterbouwkundige werken
ontwerpen en uitvoeren van

werken in gewapend beton

PADOX

NAAML VENN
WARMOND

HOUTBOUW EN TIMMERWERKEN

VERTEGENW.: AMSTERDAM-DEN HAAG-ROTTERDAM-UTRECHT-CURAÇAO

IN ELK GEBOUW VAN ENIGE BETEKENIS

LIFTEN
VAN

J. C. van STRAATEN's
LIFTEN- EN MACHINEFABRIEK N.V.
'S-GRAVENHAGE

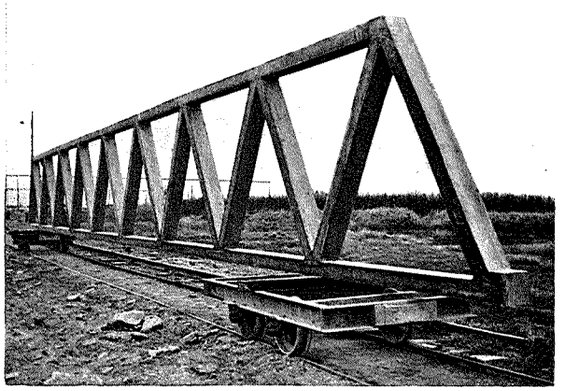

VAKWERKLIGGER LANG 18 M., HOOG 1.80 M.
VOOR BELASTING 1000 KG/M, EIGEN GEW. 225 KG/M.

N.V. SCHOKINDUSTRIE ZWIJNDRECHT

(TELEF. 6138 DORDRECHT)

VERVAARDIGT VOLGENS HET SCHOKPROCÉDÉ
(NEDERL. OCTROOI No. 36029)

HEIPALEN
DAMPLANKEN
DAMPALEN
AFSPANMASTEN
LICHTMASTEN
HOOIBERGROEDEN
KEERWANDEN
OPLANGERS
TROTTOIRBANDEN
KOLOMMEN
GORDINGEN

VAKWERKLIGGERS

BOEKBESPREKING.

CONSTRUCTIE VAN GEBOUWEN, Deel I, door Prof. J. G. Wattjes. Muren en aangebouwde schoorsteenen. Uitgave N.V. Uitgevers-Maatschappij „Kosmos", Amsterdam. Prijs ƒ 13.10. Derde druk.

„Dit werk is gelijktijdig leerboek en handboek", luidt het in het voorwoord voor den eersten druk. Men moet bij het beoordeelen hiermede rekening houden. De samenvatting heeft voordeelen en ook nadeelen, en het zal er van afhangen uit welken gezichthoek men de stof zal beschouwen. Er zijn teveel constructies dat men deze zelfs in een uitvoerig handboek kan behandelen, er moet een keus worden gedaan. De schrijver loopt gevaar verweten te worden dat een bepaalde constructie opgenomen is en een andere achterwege bleef, vooral door hen die gaarne op constructief gebied stokpaardjes berijden. Wij hebben den indruk gekregen dat de schrijver van de bekende en minder bekende constructies datgene opgenomen heeft wat het constructieve begrip verruimt, hetgeen toch de hoofdzaak is. Terecht is dit boek bekend als het standaardwerk in onze taal, vooral nu in den derden druk wijzigingen en uitbreidingen zijn aangebracht waardoor het weer op de hoogte van den tijd wordt gebracht.

Het hoofdstuk: de bouwkundige constructie als onderdeel van de architectuur is eenigszins veranderd, en er zijn ook eenige foto's aan toegevoegd welke het z.g. nieuwe bouwen tot uitdrukking brengen. De afbeeldingen van gebouwen uit de z.g. Amsterdamsche school hadden gevoeglijk achterwege kunnen blijven, daar deze niet meer als gezonde architectuur kunnen worden beschouwd. Een belangrijke plaats neemt het hoofdstuk: het matenplan en de steenverbanden in. Wij vinden dit juist, daar de baksteen nog altijd het nationale product bij uitnemendheid is, en de bouwkundige goed op de hoogte moet zijn van de meest gebruikelijke constructies. Een aanwinst lijkt ons de raadgevingen om langs systematischen weg het steenverband op te lossen. Het hoofdstuk: voorzieningen tegen het optrekken en doorslaan van vocht, bleef vrijwel onveranderd, evenals het hoofdstuk: natuursteen en overspanning van muuropeningen. Het ligt voor de hand dat wegens de grootere belangstelling welke aan het isoleerend bouwen wordt geschonken, de hoofdstukken buitenmuren en vooral skeletbouw zijn uitgebreid. Eigenlijk vinden wij deze hoofdstukken nog wat te beknopt; het lijkt ons voor een handboek van dit formaat verkeerd bij overneming van buitenlandsche voorbeelden de bijschriften niet in het Nederlandsch op te nemen.

Bij het hoofdstuk rook- en ventilatiekanalen zijn verschillende nieuwe teekeningen en foto's geplaatst. Ten slotte zorgt een register voor het gemakkelijk opzoeken van onderwerpen. Het boek is weer uitnemend uitgevoerd. Het is en blijft het beste handboek dat wij in de Nederlandsche taal bezitten.

R.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

In het Septembernummer van „Moderne Bauformen" is werk van Lois Welzenbacher opgenomen, werk dat opvalt door frissche opzet en durf.

De ééngezinswoning te Cröllwitz is een voorbeeld van het sterk persoonlijke karakter van het werk van dezen architect. De opzet is licht, beweeglijk is het plan, de vertrekken zijn goed gegroepeerd. Het is geen conventioneele samenstelling, doch een welke zich richt naar de representatieve eischen door den bewoner gesteld. Voorts vinden we in dit nummer een terrassenhotel in de Beiersche Alpen dat enkele minuten ligt verwijderd van een helling welke naar het zuiden is gericht. Deze situatie bracht den architect tot een oplossing waarbij vrijwel geheel een noordgevel vermeden werd.

FOTO „MODERNE BAUFORMEN".

LANDHUIS TE CRÖLLWITZ. ARCH. LOIS WELZENBACHER.

AANZICHT UIT HET ZUIDWESTEN.

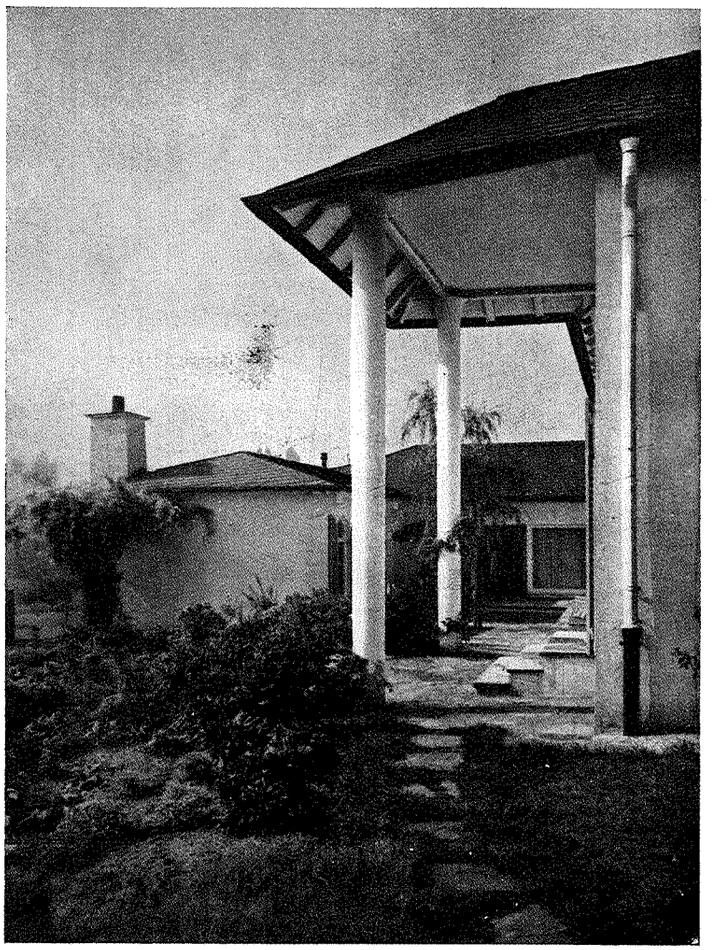

ZUILENVOORBOUW AAN DE BINNENPLAATS.

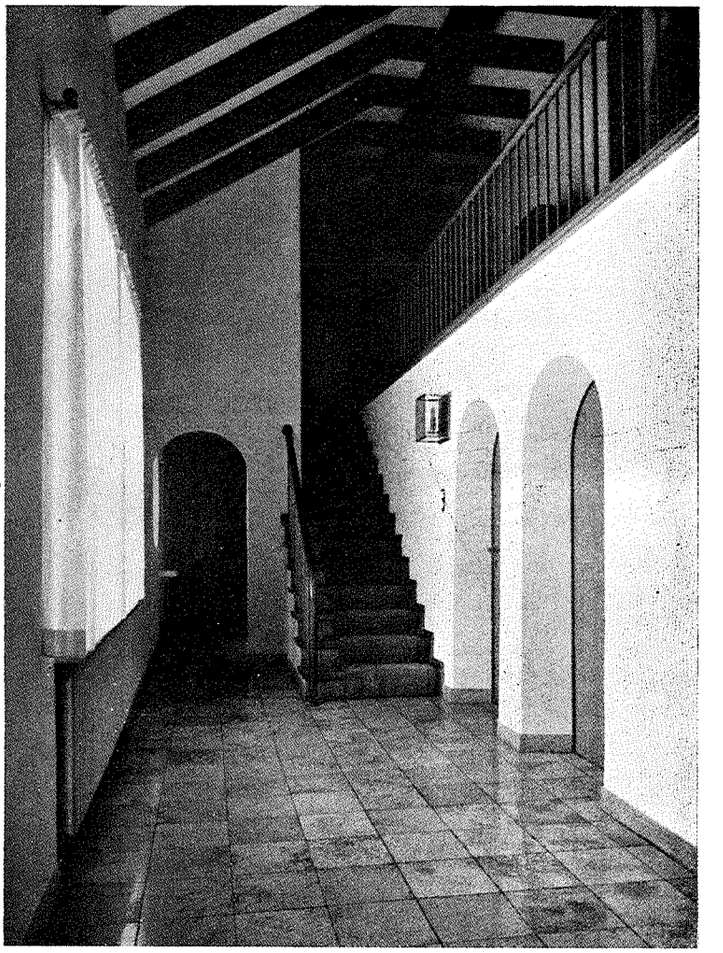

HALL. FOTO'S MODERNE BAUFORMEN.

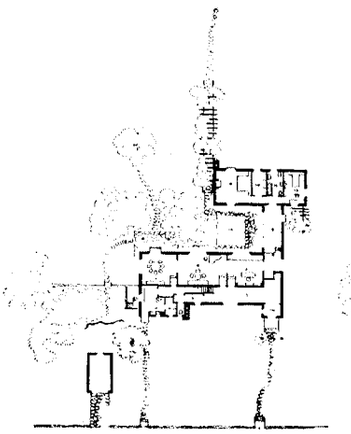

PLATTEGROND VAN HET LANDHUIS TE CRÖLLWITZ.
SCHAAL 1 À 1000.
ARCH. LOIS WELZENBACHER.

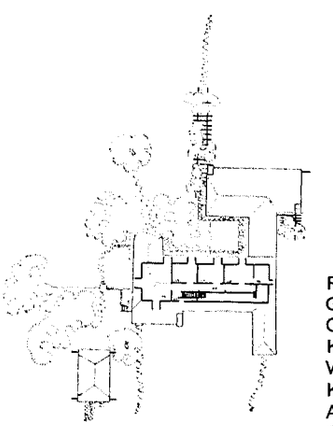

ROND DE BINNENPLAATS 13 GROEPEEREN ZICH HET WOONGEDEELTE (EETKAMER, WOONKAMER EN MUZIEKKAMER) DE WINTERTUIN 8 EN DE SLAAPKAMERS 9-12.
AAN DE NOORDWESTZIJDE HALL, GANG EN KEUKENGEDEELTE.

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 14 NOV. 1942 NUMMER 46

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45 Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

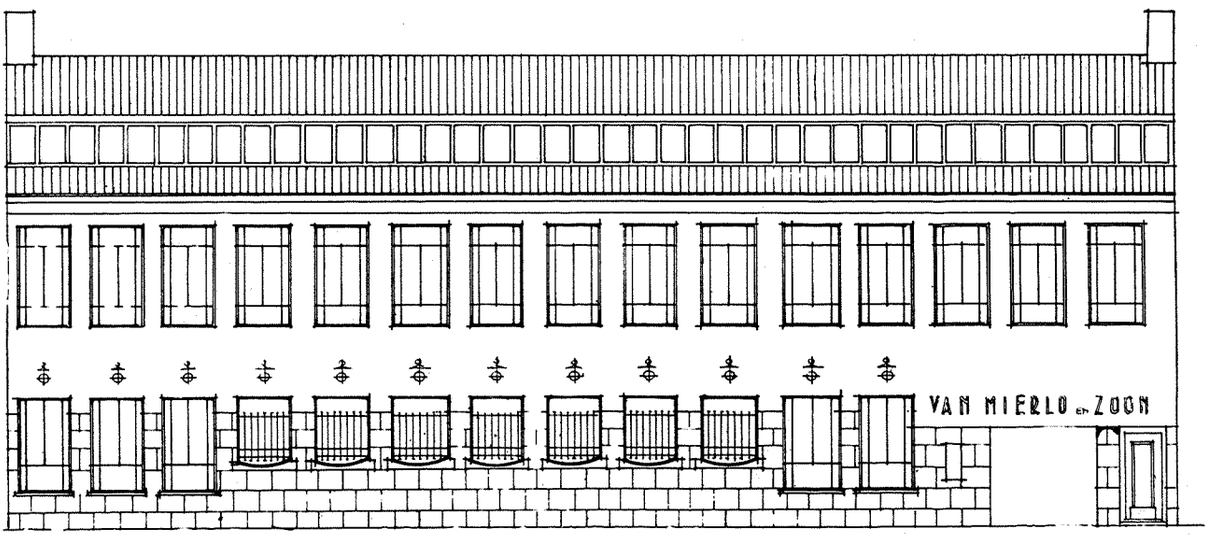

GEVELTEEKENING SCHAAL 1 À 200

BANKGEBOUW „VAN MIERLO EN ZOON N.V." TE BREDA

ARCHITECT J. TEMME.

± 4 jaar geleden werd de opdracht voor dit Bankgebouw gegeven aan een, sedert 1 April 1941 weder ontbonden, architectencombinatie. Ondergeteekende maakte hiervan deel uit en belastte zich met ontwerp, uitvoering e.d. van bovengenoemd werk.

Het werk kwam gereed in Augustus 1941. De betrekkelijk lange bouwduur vond oorzaak in de noodzakelijkheid om het ter plaatse van het bouwwerk reeds gevestigde bankbedrijf zoo ongehinderd mogelijk te laten doorgaan. Dit maakte het noodzakelijk het werk in 4 gedeelten te doen uitvoeren. De materiaalmoeilijkheden welke de Europeesche oorlog meebracht, werkten ook zeer remmend en toen Nederland hier zelf in betrokken werd werden deze moeilijkheden zeer zeker niet minder.

Bij de rangschikking van de ruimten onderling was de doelmatigheid uitsluitend beslissend, bovendien werd het wenschelijk geacht (om dezelfde redenen) het geheele bedrijf op den beganen grond te projecteeren. Ook moest rekening worden gehouden met:

a. Uitbreidingsmogelijkheid van de werkruimten.
b. Ligging Directiekamer aan tuinzijde en tevens in direct contact met het groote kantoor.
c. Personeelingang door den tuin.
d. Normale gevelhoogte aan straatzijde.
e. Reeds eerder genoemden eisch dat het bedrijf tijdens het werk moest doorgaan. (Van de oorspronkelijke 3 panden, waarin het bankbedrijf vroeger gevestigd was, is niets blijven staan.)

Met inachtneming van de door het bedrijf bepaalde doelmatigheidseischen en bovengenoemde punten a–e, ontstond de ontworpen plattegrond met afzonderlijke kantoren op de 1e verdieping en conciergewoning met bergruimte op de 2e verdieping.

Als gevolg van een en ander kwam voor den beganegrond vrijwel uitsluitend bovenverlichting in aanmerking.

Deze verlichting, aangevuld door een groot staand licht aan de tuinzijde, voldoet uitstekend, geeft een zeer goed regelmatig licht en een uitermate rustige werksfeer.

Alleen de kluishal heeft geen dagverlichting en is op indirecte wijze verlicht met Philips T.L. daglichtbuislampen.

De kluishal is ter hoogte van 2.50 m betimmerd met gemoesd blank eschdoorn, de vloer van travertin met stripversiering van syeniet. Met dit laatste materiaal is ook het geheele vooruitspringende gedeelte van de kluis bekleed.

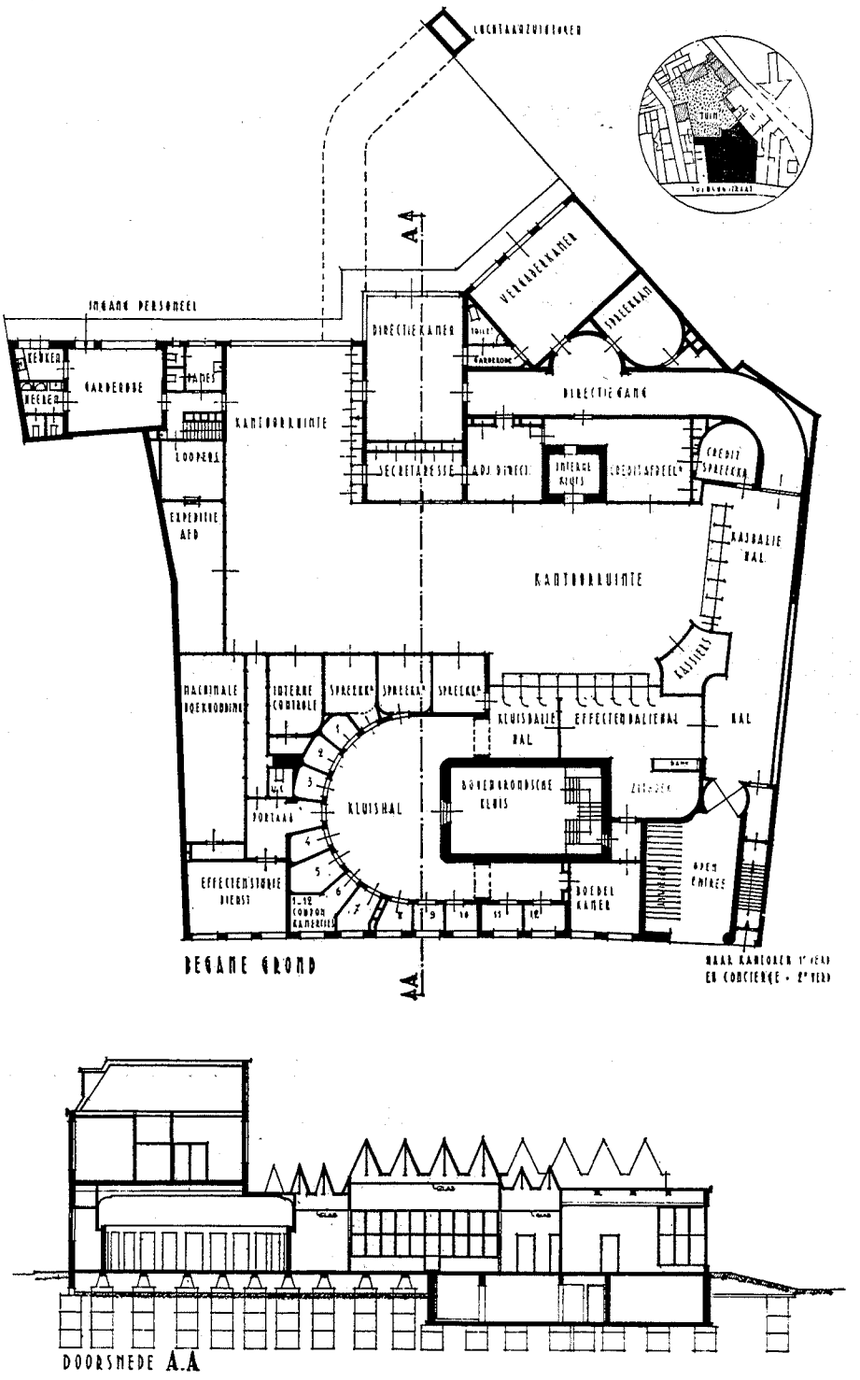

BANKGEBOUW TE BREDA PLAN BEGANE GROND DOORSNEDE AA. SCHAAL 1 À 400
ARCHITECT J. TEMME

De kluis bestaat uit boven en ondergrondsche kluis, uitgevoerd in gewapend beton dik 0.60 m en gewapend met wapening welke inbraakvrijheid garandeert. De ondergrondsche kluis is bovendien aan zij- en onderkanten omstort met goede kwaliteit stampbeton ter dikte van 1.50 m. Boven het plafond van de bovenkluis is een zanddek aangebracht van 1.50 m dik.

Safeloketten zijn evenals de kluisdeuren van blank roestvrij staal en geleverd door de Fa. Lips, Dordrecht.

De vloeren van de ruimten waarin het publiek geregeld verkeert, zooals: Hal, Kasbaliehal, Effectenbaliehal, Couponbaliehal e.a., zijn belegd met travertinplaten als in Kluishal, doch in afm. 50 × 50 bloksgewijze volgens structuur. De opstanden van de balies en de geheele kassiersruimte (welke 2.50 m hoog is en dus niet tegen het plafond aansluit) zijn met ditzelfde materiaal, maar in gepolijste uitvoering bekleed. De achterwanden van genoemde hallen en de geheele kluis aan buitenzijden zijn tot 2.50 m hoogte voorzien van gepolijste syenietplaten, naadloos tegen elkander geplaatst.

Om het open karakter van de balies te bewaren en toch te bereiken dat aan de effectenbalie de cliënten hun zaken

Huygen & Wessel n.v.

STIGLERLIFTEN

Amersfoort

N.V. NEDERLANDSCHE AANNEMING MIJ

V.H. FIRMA H. F. BOERSMA 'S-GRAVENHAGE

REMBRANDT-THEATER, UTRECHT.

Burgerlijke Bouwwerken
Gewapend-Beton-Werken

N.V. NEDERLANDSCHE HUISTELEFOON MIJ. 's-GRAVENHAGE

Bijkantoren over het geheele land

Telefoon-,
Electr. Klokken-,
Lichtsignaal-,
Contrôle-,
Beveiligings-,
Buispost-
installaties e.d.

Technische Adviezen en kosten-opgaven zonder eenige verplichting

H. Vettewinkel & Zonen . Amsterdam

Klassieke en Moderne Lakken en Vernissen

Vettewinkel Amsterdam

BANKGEBOUW TE BREDA. VERGADERKAMER

FOTO ARCHIEF ARCHITECT
ARCHITECT J. TEMME

ongestoord kunnen afwikkelen, zijn de uiteinden van de balieschеidingen in een kwart cirkel omgebogen, zoodat de toegangen 0.80 m opening geven. Hiermede is inderdaad bereikt dat zich nooit meer dan één persoon in een loketafdeeling bevindt. De scheidingen zelf zijn met voldoend ondoorzichtig bruut glas bezet.

Vloeren van kantoor en werkruimten daar omheen zijn belegd met linoleum, meer representatieve vertrekken met vast kleed. Als betimmeringen is grootendeels eiken toegepast en wel vanaf geheel blank tot zeer donker gebeitst toe. Alleen de vergaderkamer is met coromandel bekleed en wel, evenals alle andere betimmeringen, geheel naadloos.

Het ligt voor de hand dat het plan zonder een z.g. klimatiseerinstallatie en daarbij aansluitend verwarmingssysteem niet uitvoerbaar was geweest.

Het behoud eener in alle jaargetijden en bij iedere weersgesteldheid behaaglijke atmosfeer in het door een honderdtal personen bewoonde gebouw en wel in het bijzonder in de groote bankzaal met de omringende geheel ingesloten nevenlokalen, de Directiekamer, de Vergaderzaal en de Kluisafdeeling, is het voorwerp geweest eener grondige studie en hiervoor is door den adviseerend ingenieur Fréd. C. Smets te 's-Gravenhage een alleszins merkwaardige oplossing getroffen.

Op advies van dezen deskundige en na bezichtiging van enkele door hem tot stand gebrachte installaties in bank- en representatieve gebouwen, is voor de geheele parterre een vloerverwarming, patent Dériaz, als verwarmingssysteem gekozen. Deze installatie is in het vloerencomplex verwerkt en derhalve geheel aan het gezicht onttrokken. In directe tegenstelling met de afkoeling van boven af door de groote en betrekkelijk koele glasafdekkingen en platte daken, wordt van het geheele vloeroppervlak uit een milde, aangename en bij uitstek (automatisch) regelbare verwar-

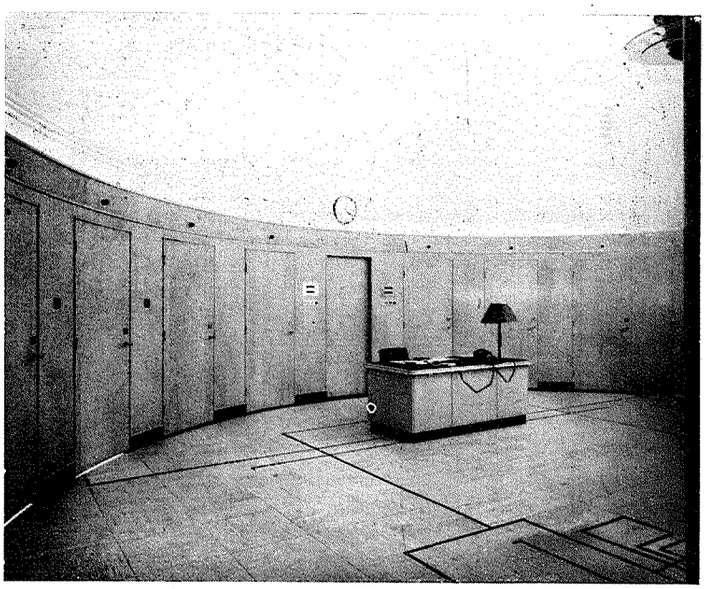

KLUISHAL

FOTO ARCHIEF ARCHITECT

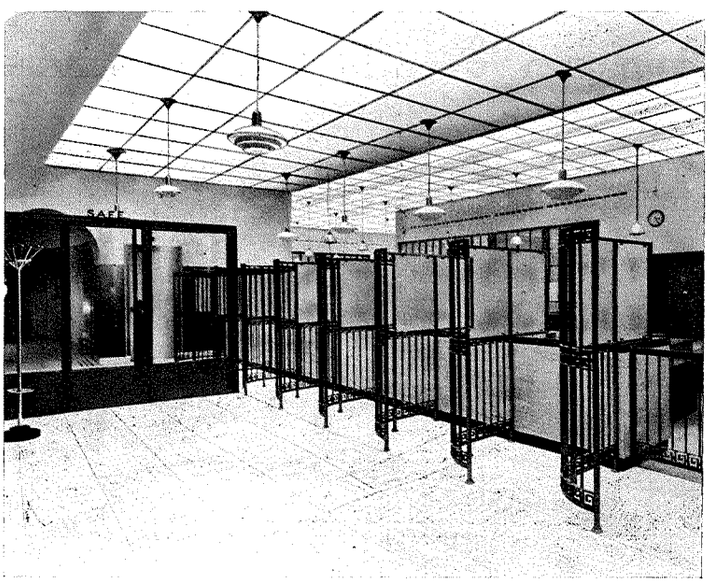

EFFECTENBALIEHAL

FOTO ARCHIEF ARCHITECT

BANKGEBOUW TE BREDA. ARCHITECT J. TEMME

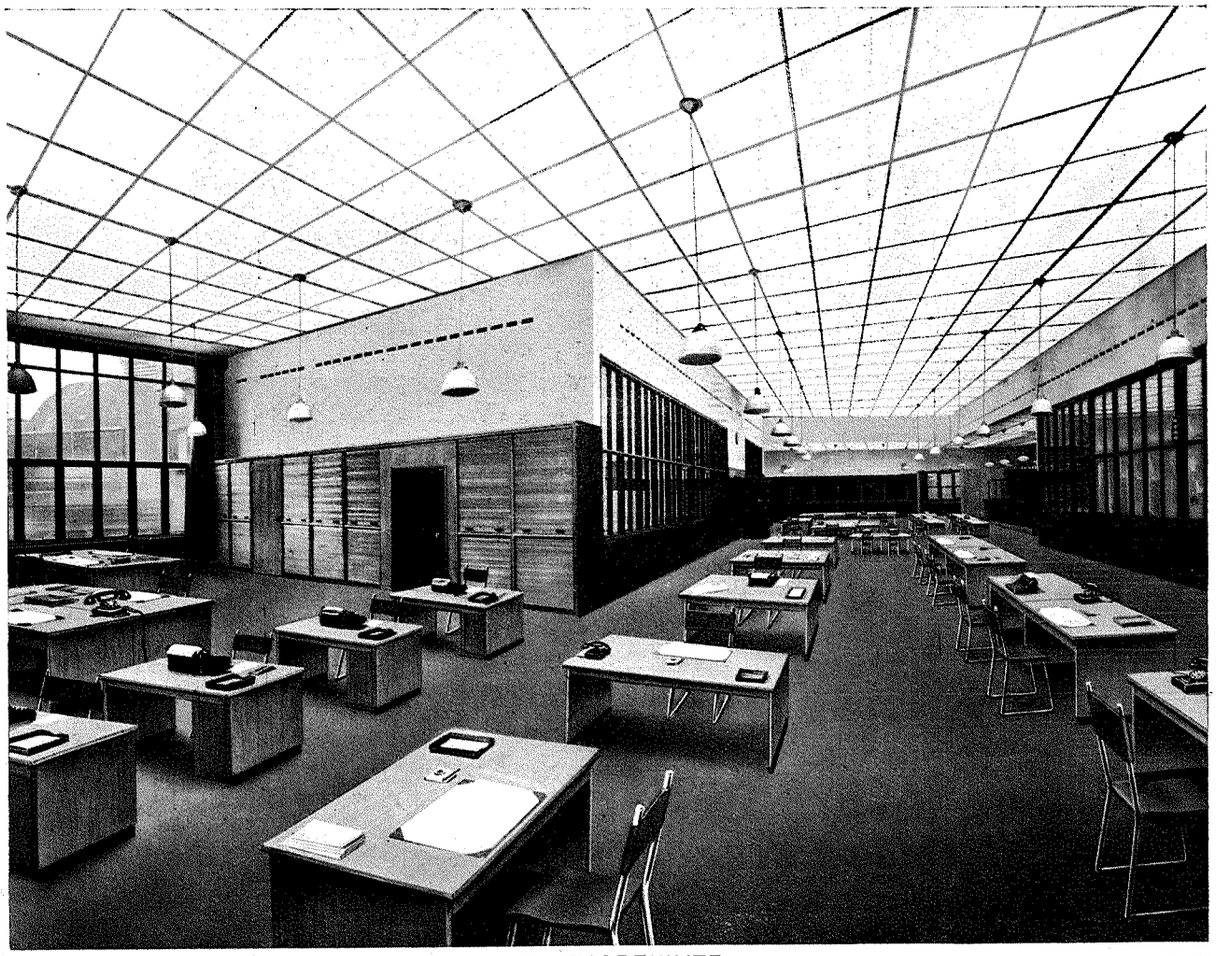

KANTOORRUIMTE

FOTO ARCHIEF ARCHITECT

EFFECTENSTUDIEDIENST

FOTO ARCHIEF ARCHITECT

BANKGEBOUW TE BREDA

ARCHITECT J. TEMME

Kantoorflat-gebouw „Erasmushuis" te Rotterdam
Uitgevoerd in gew. beton, 12 verdiepingen hoog
Ontwerp: W. M. Dudok, Arch. B.N.A.

N.V. Aannemingmij:

J. P. van Eesteren • Rotterdam

Telefoon 31380

In elk gebouw
van eenige
beteekenis

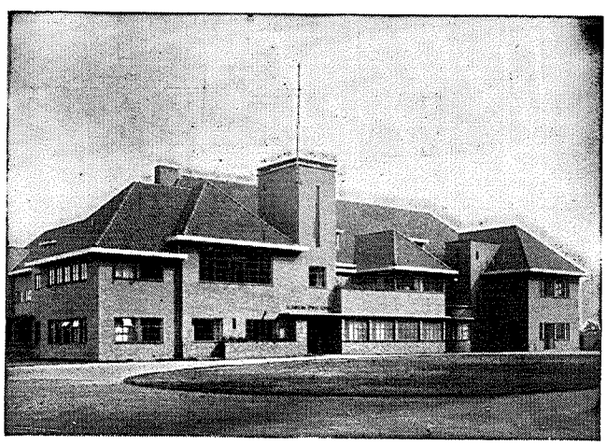

van Straaten's Liften

Zóó adverteerden wij 30 jaar geleden!

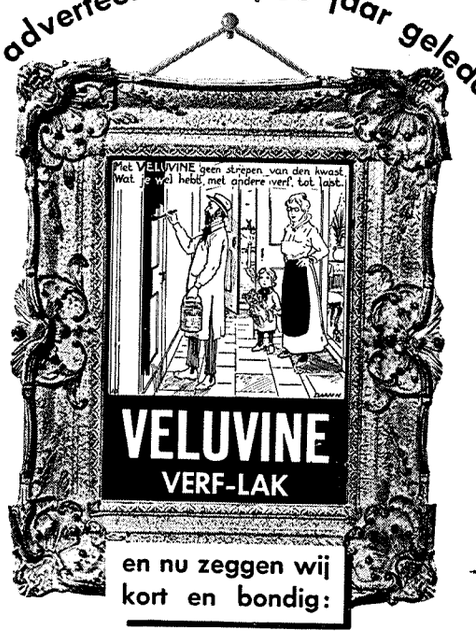

Kleur en fleur
Voor ieder interieur!

N.V. MIJ. „DE VELUWE" VELUVINE VERFFABRIEK

---

n.v. aannemersbedrijf v.h.:

boele & van eesteren

tel. 554932 * den haag

b en van e

beton-bouw en waterbouwkundige werken

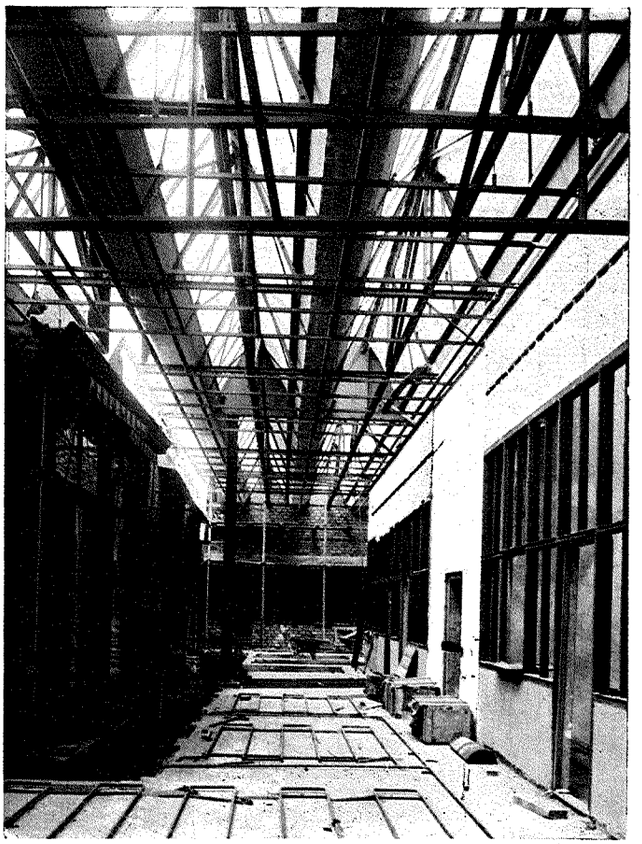

FOTO ARCHIEF ARCHITECT

FOTO TIJDENS DEN BOUW GENOMEN.
BANKGEBOUW TE BREDA. ARCH. J. TEMME

ming verkregen, zoowel ter plaatse waar deze vloer met een dik tapijt, dan wel met linoleum is belegd. Voetbezwaren voor de bewoners komen daarbij, ook bij de maximale vloertemperatuur in verband met de grootste warmtebehoefte bij zeer strenge vorst, nimmer voor. In dit opzicht heeft de installatie in den vorigen uitermate strengen winter de proef glansrijk doorstaan. Ook hebben de vloerbedekkingen zich overal goed gehouden.

De zich over de geheele bankzaal uitstrekkende lichtkap wordt daarbij matig verwarmd, en wel op een temperatuur, die het midden houdt tusschen binnen en buiten. Op deze wijze is er naar gestreefd, den bewoners het hoofd koel en de voeten heerlijk warm te houden.

Met dit systeem van verwarming is een z.g. klimatiseerinstallatie gecombineerd, waarmede zomer en winter, bij doorloopend gesloten gehouden ramen een alleszins behaaglijke luchtgesteldheid in de lokaliteiten wordt onderhouden door het fijn verdeeld inblazen onder overdruk van een zeer ruime hoeveelheid geconditionneerde lucht. In de zich in het sousterrain bevindende centrale conditionneerkamers wordt deze lucht vooraf door filtering en wassching volkomen gereinigd en, al naar gelang van de heerschende weersgesteldheid, bevochtigd of verwarmd of gekoeld en gedroogd. De verbruikte lucht, voor zoover deze niet onder den invloed van den overdruk naar buiten verdwijnt door de onvermijdelijke ondichtheden der bouwconstructie, wordt uit de lokalen mechanisch weggezogen en, naar omstandigheden, hetzij naar buiten afgevoerd, of in de groote lichtkappen geblazen, dan wel ten deele naar de centrale luchtkamers teruggevoerd en aldaar geregenereerd en met de versche lucht vermengd, ter activeering van de luchtbeweging door de lokalen, hetgeen vooral 's zomers bij warm weer door de bewoners wordt geapprecieerd.

Door het gebruik van de goedkoopste brandstof in daartoe geschikte automatisch gestookte ketels en het gratis door den aardbodem geleverde diepwelwater voor de luchtkoeling en droging, terwijl voor het stroomverbruik der diverse motoren en automaten een bij uitstek billijk tarief is bedongen, en het geheele bedrijf vanuit één centraal punt door één man wordt overzien, bediend en geregeld, is de economie ten zeerste gebaat. Gebleken is, dat de bedrijfskosten dezer schijnbaar gecompliceerde installatie niet meer dan 10 cent per bewoner en per dag bedragen, resp. het dubbele van dit bedrag, wanneer men er de rente en afschrijving van het voor de installatie geïnvesteerde kapitaal bijtelt.

De uitvoering dezer installatie heeft den in verscheidene étappes tot stand gebrachten bouw op den voet gevolgd, terwijl de gereedgekomen gedeelten successievelijk in bedrijf werden gesteld ten behoeve van het drogen der bouwconstructies en ten gerieve van het bankbedrijf, hetwelk gedurende den geheelen bouwtijd steevast ter plaatse gevestigd is gebleven.

J. TEMME, Architect.

Bloemendaal, Zaaimaand 1942.

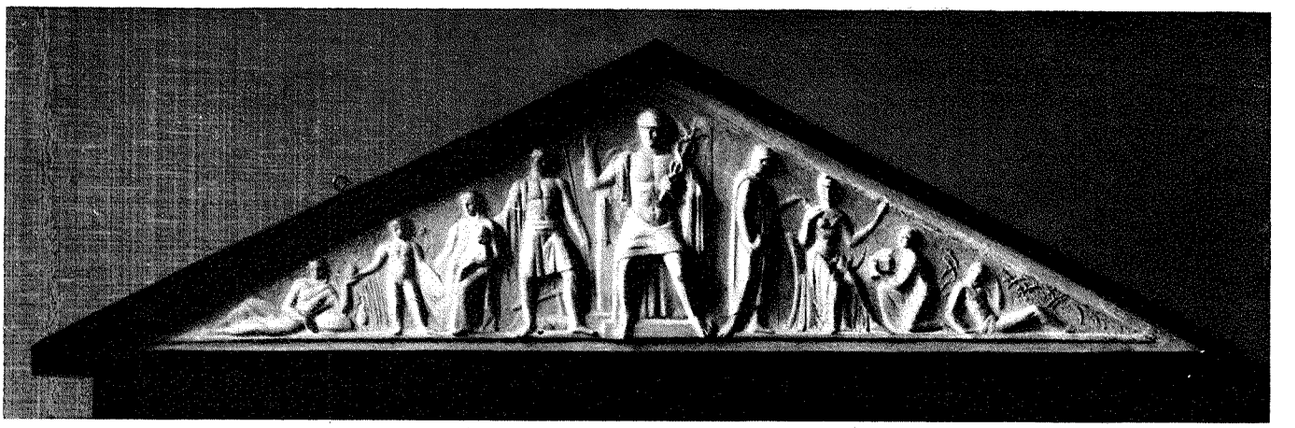

MODEL VOOR EEN TYMPAAN BEELDHOUWER JOH. POLET

FOTO FRAAY

TENTOONSTELLING VAN BEELDHOUWWERKEN IN „HET NEDERLANDSCHE KUNSTHUIS" TE AMSTERDAM.

De jonge beeldhouwer Gaudier heeft eens gezegd dat alle beschavingen beginnen en eindigen met beeldhouwkunst. Als dit geheel waar zou zijn, moet de beschaving in Nederland nog beginnen, want een groote beeldhouwkunst hadden wij in Nederland niet. Gaudier had zich wat voorzichtiger uitgedrukt wanneer hij gezegd had dat de grondwettelijke beroeringen van de menschelijke ziel door de beeldhouwkunst op een fundamenteele wijze in schoonheid tot uitdrukking gebracht kunnen worden, en dat bij den aanvang en aan het eind van een beschaving die beroeringen het sterkst zijn. Wij hadden een Hendrik de Keijser, Rombout Verhulst en den Zuid-Nederlander Quellinus en dit waren toch beeldhouwers van formaat, hoewel hun namen niet op één lijn gesteld kunnen worden met Rembrandt, Frans Hals of Rubens.

Een feit is dat de beeldhouwkunst hier nooit zoo „populair" was als de schilderkunst. Of dit nu verklaard moet worden uit het heroïsche karakter van de beeldhouwkunst welke in de burgerlijk geaarde Nederlandsche ziel geen of slechts zwakke weerklank kan vinden, valt moeilijk te zeggen. De beeldhouwer is afhankelijk van het publiek, veel meer dan de schilder. Alleen door middel van het portret was en is er contact en ook juist hierin bereikte de plastiek een hooge trap. De bouwbeeldhouwkunst be-

„ARBEID" J. HOOREMAN, BEELDHOUWER

FOTO FRAAY

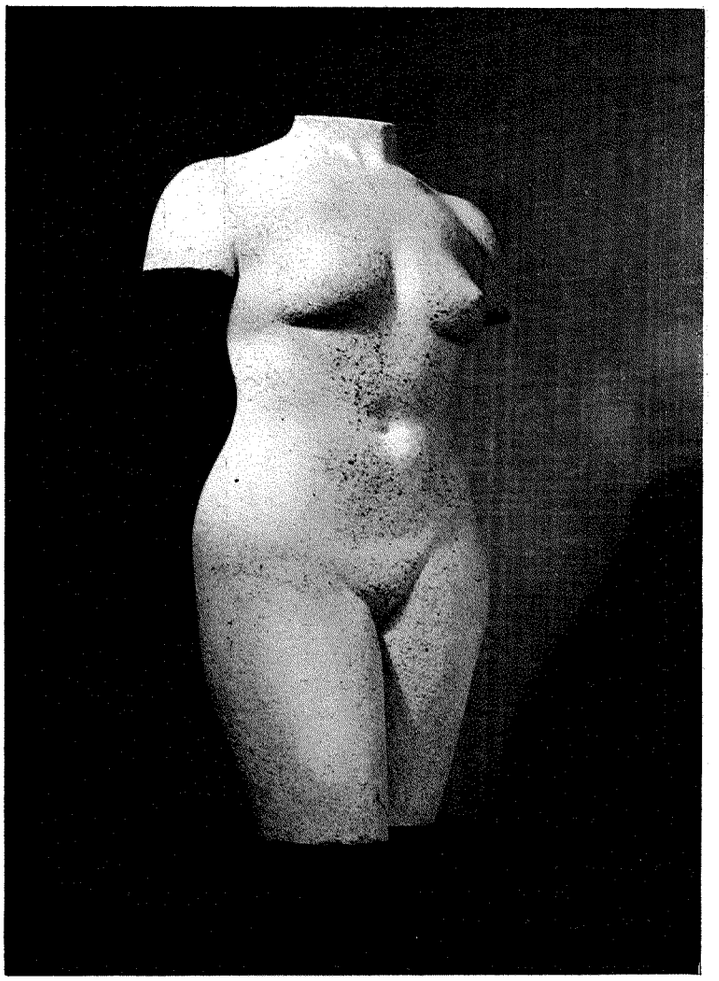

FOTO FRAAY

TORS DOOR WEZELAAR

perkte zich hoofdzakelijk tot de ornamentale versieringen; nog zeldzamer dan de monumentale bouwkunst is hier de monumentale beeldhouwkunst. De Nederlander laat zich door hevige gemoedsbewegingen niet gemakkelijk meesleepen, althans hij toont ze niet gaarne. Zoo is ook zijn kunst veelal innig, genreachtig, zonder onrust of spanning. Wij kunnen weinig beeldhouwwerk aantoonen, waarin het werk en de daden van beroemde mannen op het gebied van staatkunde of wetenschap tot weerklank kwam. Het is alsof de geest voor de groote plastiek nog niet in ons volk ontwaakte. Niet aan te nemen valt dat wij in Nederland geen belangrijke beeldhouwers zouden bezitten. Zij zijn er, maar hun moet de kans geboden worden. En dit is tot nu toe weinig geschied. Opdrachten zijn spaarzaam, tentoonstellingen komen zelden voor. Wij moeten in de tentoonstelling van beeldhouwwerken in „Het Nederlandsche Kunsthuis" welke tot 15 December 1942 duurt, en welke uitgaat van het departement van Volksvoorlichting en Kunsten, een eerste poging zien om de moeilijke verbinding tusschen publiek en beeldhouwkunst tot stand te brengen.

De tentoonstelling is niet groot van omvang, doch laat toch voldoende zien wat in de huidige beeldhouwkunst leeft en welke stroomingen haar beroert. Opmerkelijk is de naturalistische oriënteering. Men treft geen „ismen" aan zooals wij deze vroeger kenden, geen kubisme, futurisme of expressionisme en ook niet de intellectueele stylistische tendenz waaronder de beeldhouwkunst langen tijd verstarde; zoowel uit de enkele voorbeelden van bouwplastiek als uit de vrij staande beelden en beeldjes spreekt een zich vrijmaken van vreemde invloeden en een gezond romantisme. Naast dit naturalisme komt een andere karaktertrek naar voren, namelijk een streven naar sierlijkheid, gevoeligheid en fijnheid, welke men ook in de oude Fransche beeldhouwkunst kan aanwijzen. Zoo doemt achter het „Meisjeskopje" van D. Bus een herinnering aan Reims Engelfiguren, en ook de figuur „Lente" van Frans Werner en het figuurtje „Vreugde" van D. te Nijenhuis bezitten nerveuse gratie. Onder de portretten zijn enkele welke niet onverdienstelijk getypeerd zijn doch rijpheid missen, en vele goede waaruit naast een treffende gelijkenis ook het gemoedsleven wordt weerkaatst. Van J. C. Wienecke zijn er verschillende plaquettes. Hij is een scherp waarnemer en fijn modelleur. In het bijzonder moet het portret van Prof. Dr. Goedewaagen worden genoemd, alleen jammer van het verkeerd geplaatste schildje, dat de compositie stoort.

Van de weinige bouwplastieken trekt de schets voor de tympanvulling boven den hoofdingang van 's Rijks Munt te Utrecht, door Joh. Polet, de aandacht. Het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten heeft hem belast met het maken van een ontwerp op 1/8 van de ware

PORTRET DOOR D. BUS. BEELDHOUWER FOTO FRAAY

FOTO FRAAY
RUITERFIGUURTJE IN BRONS. J. MARIS, BEELDHOUWER

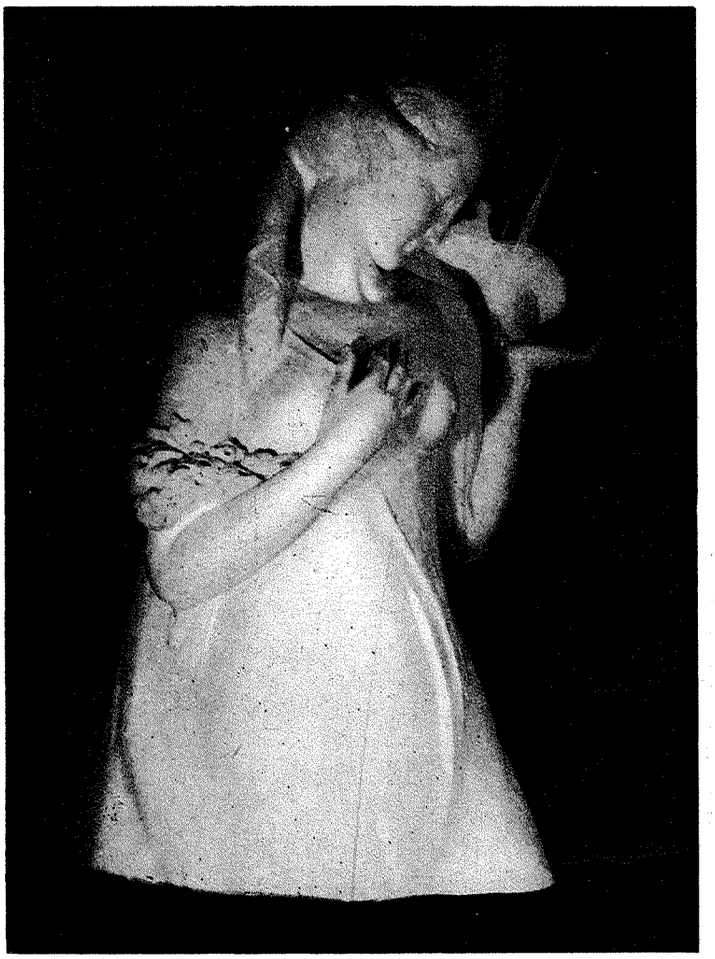

FOTO FRAAY

„LENTE". DOOR FRANS WERNER

grootte. Thans is opdracht gegeven om het model op 1/3 van de ware grootte uit te voeren. Of het tot een uitvoering in steen zal komen, is nog niet zeker. De overige kleine plastieken vallen niet zoo sterk op, hoewel hieronder juist fraai werk voorkomt. Van J. P. H. van Lunteren zijn enkele gratieuse figuurtjes aanwezig, en een bronzen ruiterfiguurtje van J. Maris. In het kort, een kleine doch interessante tentoonstelling.

R.

DE WARMWATERVOORZIENING IN WOONHUIZEN II

Van het vermogen van de meest gangbare typen van doorstroomtoestellen geeft het volgende staatje een indruk:

Toesteltype.	Grootste gasverbruik in m³ p. uur.	Waterlevering in liter per minuut bij een eindtemperatuur van:	
		K + 35°C [1]	K + 70°C [1]
Normale badautomaat	6,0	10,0	(5) [2]
Kleine badautomaat	4,2	7,0	(3,5) [2]
Keukenautomaatje	1,9	3,1	1,6

[1] K = Koudwatertemperatuur.

[2] Deze cijfers staan tusschen haakjes, omdat de normale badautomaten geen water van K + 70°C kunnen leveren.

Aansluiting aan een schoorsteenkanaal acht men voor de keukentoestellen in het algemeen niet noodig, omdat ze altijd maar gedurende korte tijd werken en in een goedgeventileerde ruimte zijn geplaatst.

Badautomaten worden daarentegen steeds aangesloten op een schoorsteenkanaal.

In de etagehuizen van de groote steden richt men veelal een tusschenkamer als badkamer in. De bouwvoorschriften eischen hierbij veelal een afzonderlijke luchtkoker, die het nadeel heeft van een wel zeer forsche ventilatie in een vertrek, waar men die uit de aard van de zaak het minst waardeert.... Men dient daarom bij het ontwerpen van woningcomplexen te overwegen of de badautomaat niet buiten de badkamer, bijvoorbeeld in keuken of W.C. kan worden geplaatst (zie fig. 1). Men spaart daarmee een ventilatiekanaal en verbetert het klimaat van de badkamer aanzienlijk.

Een ander type warmwatertoestel is het voorraadtoestel (zie fig. 2). Dit houdt een zekere hoeveelheid water (van 4½ tot 7 liter) op een temperatuur van omstreeks 95° C. Tapt men hiervan een deel af dan stroomt

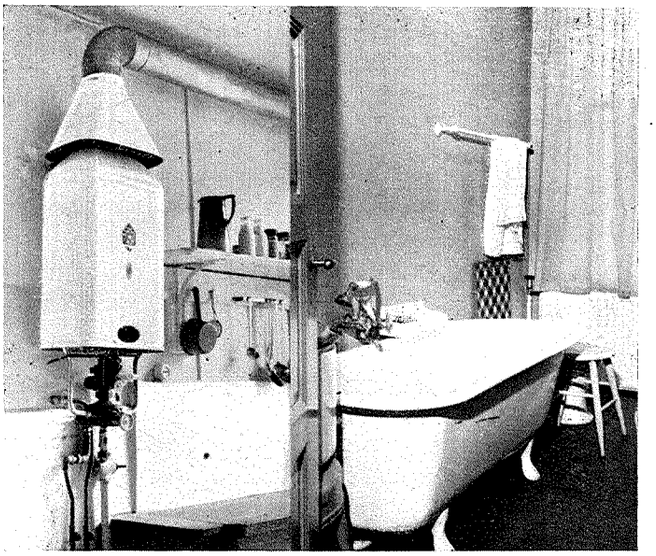

FOTO TINBERGEN

Fig. 1. Askania badautomaat, geplaatst in de keuken met warmwaterleiding naar de badkamer.

automatisch evenveel koud water bij, de brander gaat hoog branden tot het mengsel weer 95° C. heeft bereikt, waarbij de thermostaat de brander tempert.

Ten opzichte van de doorstroomtoestellen heeft dit type vóór zijn hooge temperatuur en de snelle levering van tappingen tot de grootte van de inhoud. Nadeelig is, dat bij grootere tappingen of te spoedige opvolging van tappingen het water onvoldoende verwarmd is.

Het hangt dus af van het verloop van de warmwaterbehoefte met de tijd en is voorts ook een kwestie van persoonlijke smaak, welk systeem de voorkeur verdient. Zeker is, dat thans de doorstroomtoestellen een aanzienlijk grooter toepassingsgebied hebben dan de voorraadtoestellen.

Geven wij tenslotte kort aan, op welke wijze men thans, met behulp van gastoestellen, kan voorzien in de warmwaterbehoefte van woonhuizen, dan krijgt men dit beeld:

In de moderne arbeiderswoning kan men het best een keukenautomaatje boven of in de nabijheid van de gootsteen installeeren, met een kraan boven de gootsteen en een warmwaterleiding naar de douchecel (zie fig. 3).

In de middenstandswoning heeft men, voor badgebruik, behoefte aan een toestel van grootere capaciteit. Voor een kleine badkuip kan men de kleine badautomaat gebruiken, in het algemeen verdient de normale automaat echter de voorkeur. Hoewel het verleidelijk zou zijn, deze badautomaat tevens te gebruiken voor de warmwaterbehoefte van de keuken, is dit niet aan te bevelen. Het leidt namelijk tot een te groot gas- en waterverbruik als men kleine tappingen aan een groot toestel ontneemt. Het is daarom juister in de keuken een afzonderlijk automaatje aan te brengen.

In groote huizen zal men veelal ook de waschtafels een warmwateraansluiting willen geven. Voor zoover de warmwatervoorziening 's winters gebeurt via de centrale verwarming, kan hiernaast een zoodanige gasinstallatie worden gemaakt, dat men het gas vooral of alleen gebruikt in de zomermaanden.

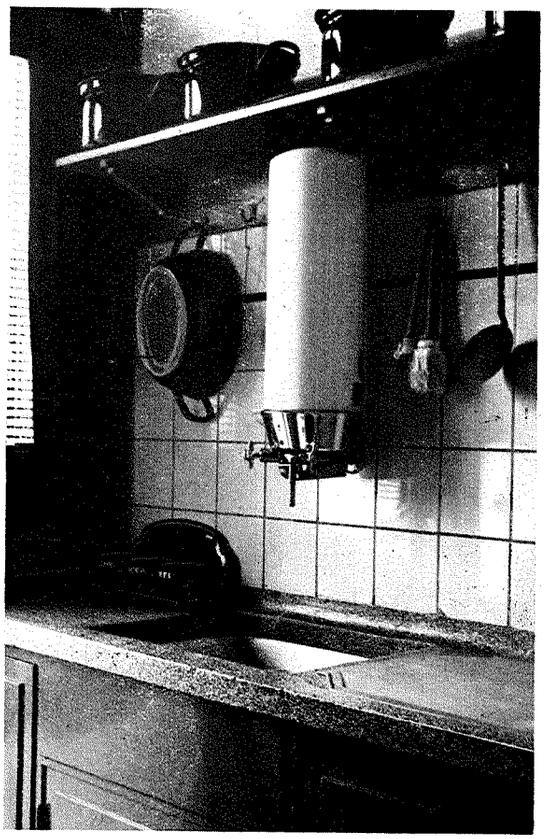

FOTO TINBERGEN

Fig. 2. Wevea-voorraadtoestel boven de gootsteen.

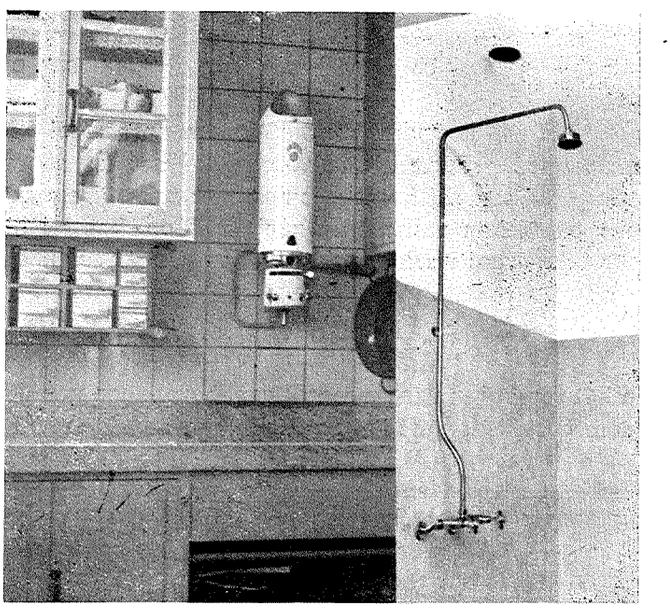

Fig. 3. Fasto keukenautomaat boven de gootsteen met warmwater-aftakking naar een douche-cel.

Ir. D. TINBERGEN.
Industrielaboratorium van de Gasstichting,
Parkweg 17, Den Haag.

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 21 NOV. 1942 NUMMER 47

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45 Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

RAPPORT AAN DEN LEIDER VAN DE GROEP BOUWKUNST IN HET GILDE VOOR BOUWKUNST, BEELDENDE KUNSTEN EN KUNSTAMBACHT VAN DE NEDERLANDSCHE KULTUURKAMER.

Welstandsbepaling en Schoonheidscommissie behooren te verdwijnen; de architecten zullen in eigen kring toezicht op de bouwplannen moeten uitoefenen en wel in drieërlei opzicht: op het uiterlijk, op het plan en op de constructieve samenstelling.

Ten einde de voortwoekerende ontluistering van steden, dorpen en platteland te bestrijden, heeft men in de meeste bouwverordeningen een Welstandsbepaling opgenomen, welke vaststelt, dat ieder nieuw gebouw, zoowel op zichzelve als in verband met de omgeving aan zekere eischen van schoonheid moet voldoen.
Daar Burgemeester en Wethouders niet zelve de bouwplannen aan deze bepaling konden toetsen en het om voor de hand liggende redenen ook ongewenscht werd geacht om de aesthetische waarde der ontwerpen te laten beoordeelen door ambtenaren (veelal niet-architecten), benoemden de gemeentebesturen Adviescommissies, waarin hoofdzakelijk architecten zitting hadden, verder kuntzinnige leeken en b.v. een enkele ambtenaar van het gemeentelijk bouwtoezicht. Zoo zijn plaatselijke en provinciale Schoonheidscommissies ontstaan, wier taak er zich toe bepaalde advies uit te brengen aan Burgemeester en Wethouders, die dit advies konden opvolgen, doch er ook van konden afwijken. Feitelijk was dus geen enkele waarborg aanwezig, dat datgene wat gebouwd werd, ook werkelijk aan eischen van welstand voldeed.
Al werden de eischen niet hoog gesteld, toch kwam het in vele gemeenten voor dat het advies van de Schoonheidscommissie ter zijde werd gelegd. Niet alleen, dat op door de Commissie „afgekeurde" plannen toch vaak bouwvergunning werd verleend, ook in geval B. & W. het advies der Commissie om geen bouwvergunning te verleenen opvolgden, kon het verdere verloop voor de Commissie hoogst onbevredigend zijn. Dit geschiedde nl. in het geval dat de aanvrager in beroep ging bij den Gemeenteraad. Een raadscommissie van leeken oordeelde dan of het advies van de Schoonheidscommissie (van deskundigen) juist was geweest en adviseerde den Raad menigmaal, tegen het advies der Schoonheidscommissie in, om toch bouwvergunning te verleenen.
Nog afgezien van factoren van commercieelen aard, of politieke of kerkelijke beïnvloeding enz., is het duidelijk dat dit systeem nooit tot een bevredigend resultaat kon leiden. De practijk van ongeveer 25 jaar heeft dit voldoende aangetoond. Onze steden en dorpen zijn in de periode van het welstandstoezicht zeker niet fraaier geworden; naast goede gebouwen komen zeker evenveel slechte voor en het is ons nu duidelijk dat het gevolgde systeem niet het juiste is.

Door de totstandkoming van de vakgroep Bouwkunst in de Nederlandsche Kultuurkamer, waarin alle architecten zijn vereenigd, is thans de mogelijkheid geopend om dit vraagstuk tot een betere oplossing te brengen. Om te beginnen zal bepaald worden, dat slechts een bij de vakgroep Bouwkunst als architect ingeschreven lid der Nederlandsche Kultuurkamer een bouwaanvrage bij een gemeentebestuur mag indienen. Door deze maatregel wordt met één slag paal en perk gesteld aan de uitoefening van ons vak door minderwaardige krachten. Daar bovendien aangenomen mag worden dat in de toekomst alleen zij, die alleen ARCHITECT zijn, zullen worden ingeschreven, geeft deze bepaling de zekerheid, dat het algemeene peil van de ontwerpen belangrijk boven het huidige niveau zal stijgen.
Daarnaast dient de vakgroep Bouwkunst een interne maatregel te treffen, waarmede bereikt kan worden, dat ieder plan dat wordt ingediend, den toets der critiek — en dan in ieder opzicht — kan doorstaan.
Daartoe zal bepaald moeten worden, dat geen bouwplan bij een gemeentebestuur mag worden ingediend, dat niet door den Kringleider van de vakgroep Bouwkunst, waaronder het werk ressorteert, is goedgekeurd en ten bewijze daarvan door hem is gewaarmerkt. Dat wil dus zeggen, dat ieder bouwplan alvorens het bij het gemeentebestuur wordt ingediend, eerst wordt toegezonden aan den betreffenden Kringleider, die dit plan moet waarmerken. De plannen zullen echter alleen door den Kringleider worden gewaarmerkt, wanneer het project door hem, gehoord zijn Raad van Advies, wordt goedgekeurd, waarbij niet alleen op welstand, maar ook op planindeeling en op constructieve samenstelling wordt gelet.
Geen plan komt dus bij een gemeentebestuur of het is reeds door de eigen vakgenooten accoord bevonden. Wanneer hierbij den architect het recht gegeven wordt van een door den Kringleider genomen beslissing in beroep te gaan bij den Districtsleider en eventueel van diens beslissing weer bij den Vakgroepleider, zijn moeilijkheden niet te duchten. Uitgesloten wordt hierbij, dat ondeskundigen een oordeel vellen over een door deskundigen gegeven advies.
Het ligt dus in de bedoeling, dat de Kringleider met zijn Raad van Advies een soort „bouwtoezicht" gaan uitoefenen.

Hij beoordeelt naast de aesthetische waarde van het ontwerp eveneens het plan en de constructieve samenstelling, doch dit heeft uitsluitend ten doel te voorkomen, dat ontwerpen bij het eigenlijke Bouwtoezicht (de Bouwpolitie) komen, die wel uiterlijk aan normen van schoonheid voldoen, maar waarvan het grondplan ernstige gebreken vertoont (die echter op grond van de bepalingen der bouwverordening niet verbeterd behoeven te worden) of waarvan de constructieve samenstelling van een onjuisten opzet is.

Niet vergeten mag worden, dat op grond van overgangsbepalingen een belangrijk contingent personen als architect zal worden erkend, dat op grond van zijn capaciteiten op deze erkenning geen recht heeft, doch dat, omdat het reeds een groot aantal jaren het architectenberoep uitoefent, op sociale gronden niet afgewezen mag worden.

Deze groep architecten zal menigmaal onrijpe plannen indienen en dan zal intern overleg zeker noodzakelijk zijn. De hier aangegeven wijze van beoordeelen zal er toe bijdragen, dat het aanzien van den architectenstand als geheel zal stijgen.

Als bijkomstig voordeel van de voorgestelde regeling kan nog worden genoemd, dat ook plannen gemaakt door Overheidsinstanties, door den Kringleider zullen moeten worden gewaarmerkt, waardoor ook in dit opzicht een aantal bezwaren, dat zich bij projecten van Rijks- en Gemeentelijke diensten heeft voorgedaan, zal worden ondervangen.

Dat de voorgestelde regeling een groote verantwoordelijkheid legt op den Kringleider en diens Raad van Advies kan niet worden ontkend. Maar daartegenover staat dat dit systeem een doeltreffende wijze van werken waarborgt, waarbij de Kringleider naast groote verantwoordelijkheid, bevoegdheden krijgt, waardoor hij het in de hand heeft het stads- of dorpsbeeld gunstig te beïnvloeden.

Den Kringleider en diens Raad van Advies wacht een zware, maar dankbare taak en wij mogen verwachten, dat de besten onder ons zich voor dit werk beschikbaar zullen stellen.

Ir. C. B. VAN DER TAK.
Ir. H. VAN VREESWIJK.
H. TH. WIJDEVELD.

6 November 1942.

HERSTELWERKEN AAN DEN HOOFDTOREN VAN DEN DOM TE ULM.

Zooals aan de domkerken van Mainz, Aken en Keulen zijn ook aan den Dom te Ulm in de laatste jaren omvangrijke restauraties ondernomen. In het Zentralblatt der Bauverwaltung (14 Oct. 1942) is aan dit onderwerp een uitvoerig artikel gewijd, waaraan wij eenige punten ontleenen.

De Dom te Ulm is niet de oudste der middeleeuwsche bouwwerken, doch wel een van de grootste, terwijl de toren de hoogste der kerktorens is. Een dergelijk reuzenwerk stelt buitengewone eischen aan de samenstellende deelen, aan de fundeering en aan den ondergrond, welke in onze dagen met de grootst mogelijke nauwkeurigheid berekend zouden worden. Dit was niet het geval bij den aanvang van den hoofdtoren. De oostelijke draagpijlers kregen zeer geringe afmetingen, en bij de noordelijkste van de twee heeft de bouwmeester van den toren, Ulrich von Enzinger, zich den aanleg op een wijze vergemakkelijkt, welke aan nalatigheid grenst.

In 1377 werd de eerste steen van de nieuwe kerk gelegd. Bouwmeesters uit de familie Parler voerden het koor en de koortorens uit en begonnen aan het langsschip met zijn zijschepen, welke even breed zijn als het middenschip. Tegen de aldus ontstane reuzenhal van 48,8 m spanning sloot Ulrich zijn westtoren aan; zooals aan de kleinere O.L.V. Kerk te Eszlingen, schoof hij ook te Ulm den toren in de kerkruimte. Om de gewenschte ruimtelijke eenheid niet door de torenpijlers te verminderen, hield hij de afmetingen van de eersten zoo gering mogelijk. De bouwmeester was zich bewust dat hij zich in een constructief waagstuk begaf en verzwaarde de sokkel door op den vloer om den geheelen pijler heen breede zitbanken te ontwerpen, zoodat door den grooten voorsprong een verbreeding van de fundeeringen mogelijk werd. Maar juist uit dezen weloverwogen onderbouw zou voor het werk later onheil ontstaan.

Om voor de torenpartij ruimte te maken, moest nl. de op de plaats van den noordoostpijler staande groep gebouwen afgebroken worden. De oude kelderwanden waren daar 5,2 m diep, terwijl men met de fundeering der kerk niet dieper dan 2,7 m begon. Men vond het duidelijk dat bij de uitstekende hoedanigheid van den ondergrond een dieper gaan niet noodzakelijk, eerder een verspilling van materiaal en tijd beteekende. Om te sparen liet men de oude muren en keldergewelven in den bodem, ondermetselde de laatsten, voorzoover zij in het bereik van den pijler lagen, bracht de nieuwe fundeering op 3,1 m diepte en plaatste op dezen onsamenhangenden ondergrond de machtige steenen van de sokkel. Dit geschiedde in 1394. In 1476 nam Matthäus Böblingen de leiding van den bouw over, werkte Ulrich's plan om, voltooide uiteindelijk den torenvierhoek. Toen men op 70 m hoogte was gekomen, en de kroonlijst stelde, vielen onverwachts twee steenen uit het hooge torengewelf naar beneden en legden daarmede de zware beschadigingen aan den onderbouw bloot, welke in den loop der jaren waren ontstaan. Met het opvoeren der torenwanden en het toenemen van den druk was de fundeering van den noordoostpijler gezakt en had zich langzaam naar het noorden gedraaid. Ook andere zettingen aan bogen en ijsten kwamen aan het licht, en .... de architect moest zich ijlings uit de voeten maken! Aan Burkart Engelberg werd opgedragen de versterkingswerken te leiden.

Met groote bekwaamheid kweet hij zich van zijn taak. De fundeeringen van den bedreigden pijler verdiepte en verbreedde hij aan de geheele noordzijde, sloot de noordelijke en zuidelijke arkadeopeningen van de torenhal door middel van geweldige, van buiten door pijlers versterkte wanden, waarin slechts doorgangen overbleven, sloot de aan den toren aansluitende westelijke arkade van het langsschip op gelijke

wijze, verlengde de korte pijleraanzetten naar de zijschepen toe en versterkte ten slotte de beide westelijke pijlers van het langsschip. Na voltooiing van deze werken was weder evenwicht van krachten verkregen. In 1518 zag men van den verderen bouw af en in de volgende drie eeuwen gebeurde er niets bijzonders.

In de 19e eeuw werden de beide koortorens voltooid en in 1880 nam men den verderen opbouw van den toren ter hand. Men gebruikte wel als leiddraad een oude teekening van Böblinger, doch besloot 10 m hooger te gaan dan de voorgenomen 151 m, om de juist voltooide Domtorens van Keulen te overtreffen. August Beyer, de leider van den opbouw, beschouwde het als zijn voornaamste opgave voor de meerdere belasting een grooter draagvlak te scheppen. Door omvangrijke onderzoekingen kreeg men een indruk van de bodemgesteldheid, benevens de statische omstandigheden van den torenbouw. Uit tot 6,35 m diepte gegraven proefschachten bleek dat onder de bovenste opvulling vaste gele leem volgt, van 3,5 m mengsels van leem en kiezel, verder dat zand en kiezel in vaste lagen elkaar afwisselen, en de toren dus op goeden bouwgrond staat. Betreffende de belasting stelde men vast dat de eens zieke noordoostpijler 9400 ton te dragen had en dat dit in de toekomst 11030 ton zou worden. Om den grond niet meer dan tot nu toe te belasten, moest de pijlerdoorsnede belangrijk vergroot worden. Nu had de oostboog nog den oorspronkelijken vorm (Engelberg had deze niet veranderd), Beyer offerde echter de kunstzinnige ruimteontwikkeling op, ommantelde de pijlerbundel en versmalde de opening van 8,52 op 6 m. De fundeeringen van den nieuwen aanleg verbond hij door een drievoudige aardboog met de bedoeling zoo ook het tusschenliggende grondgedeelte te belasten. Deze aardbogen werden in de middeleeuwsche reeds lang doorbroken fundeeringsplaat gelegd. Zoo werd de hooge oostopening door een raam van breuksteenen opgestijfd en deze door nieuwe orgelbogen nog eens overspannen. In den toren werden eveneens versterkingen aangebracht, en ook de fundeeringen van den geheelen toren door betonplaten verbreed.

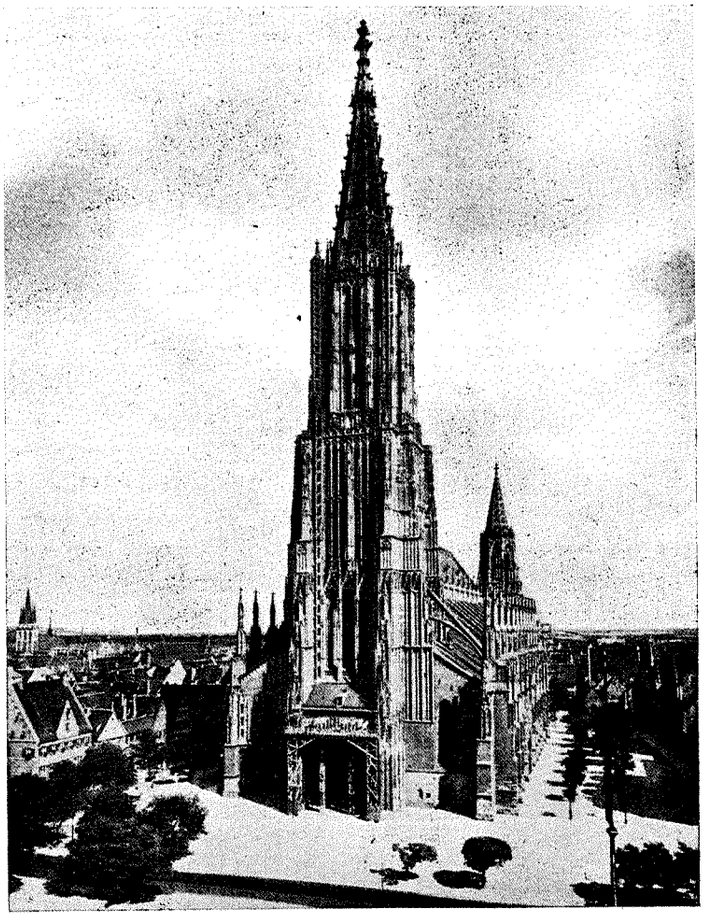

DOMTOREN TE ULM.

Na deze voorbereidingen werd de achthoek en helm opgebouwd. Den 30sten Juni 1890, 513 jaren na de eerste steenlegging van den Dom, werd de hoogste kerktoren der aarde voltooid. Aan de scheuren, welke zich hier en daar vertoonden, werd aanvankelijk geen aandacht geschonken. Met kritische oogen bekeek men echter de toestand van den toren eerst na de aardbeving in 1911. Men ontdekte naast de middeleeuwsche scheuren ook nieuwe in de kortgeleden

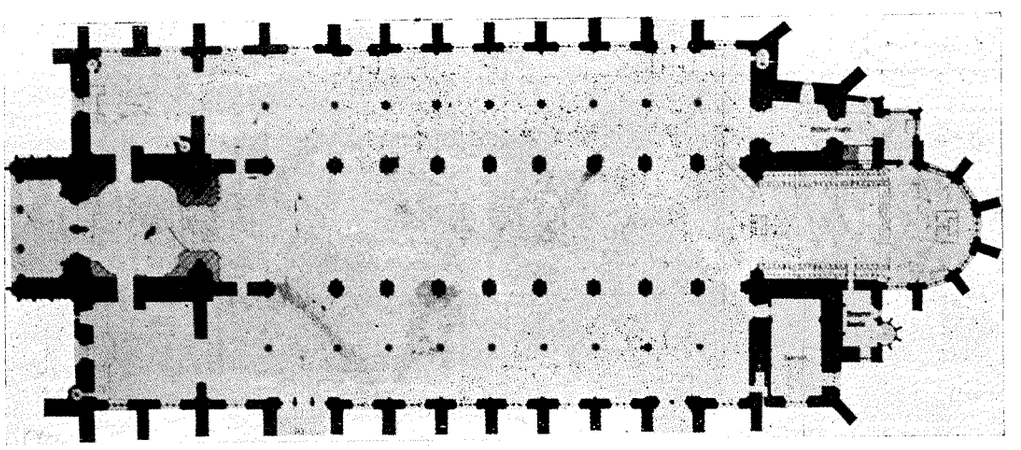

PLATTEGROND VAN DEN DOM TE ULM. SCHAAL 1 À 1000.

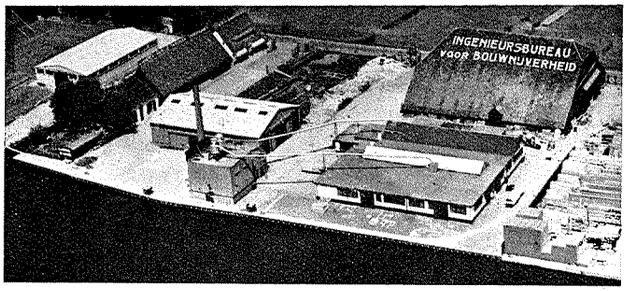

N.V. INGENIEURS-BUREAU VOOR
BOUWNIJVERHEID
KANTOOR, TIMMERFABRIEK EN OPSLAGTERREIN
OEGSTGEEST TELEF. LEIDEN 20341 (2 lijnen)

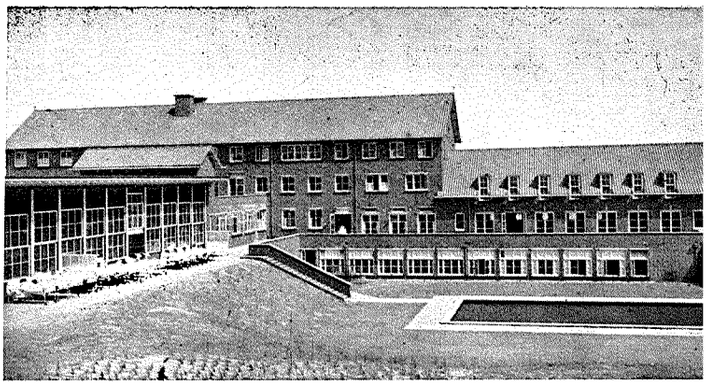

Bouw- en Gew. Beton-Werken
volgens nauwkeurig werkplan in zeer korten tijd

DERIAZ VLOERVERWARMING

chauffage par le sol Dériaz

uitgevoerd :

HOOGE RAAD	**'s Gravenhage**
RAADHUIS	**Haarlem**
VAN MIERLO'S BANK	**Breda**

Aesthetisch, Hygiënisch, Comfortabel

HERINGA & WUTHRICH

HAARLEM

GEEN OLIEVERF MEER?

Dan sauswerk, dat aan de hoogste eischen voldoet, met de bindmiddelen

QUELLOSE- in poeder

SCHILDERSLIJM- in pasta

VERKOOPCENTRALE

W. A. Scholten's Fabrieken

Afd. Lijm en Verfproducten

FOXHOL (Postbus 2, Hoogezand)

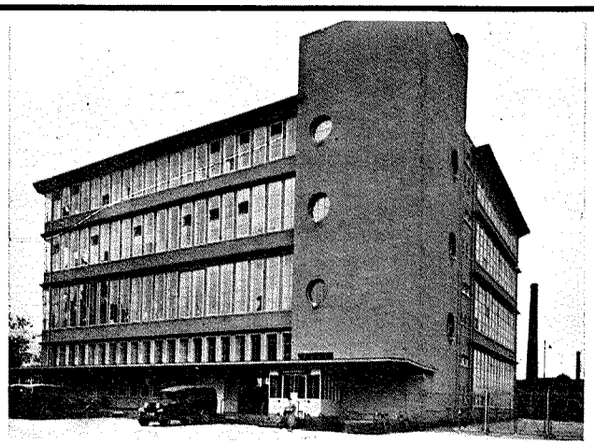

WIJ LEVERDEN VOOR HET STATIONSPOSTKANTOOR TE UTRECHT (RIJKSGEBOUWENDIENST) ca. 1200 M² MEVRIETPLATEN DIK 7 CM VOOR DAKISOLATIE

MEVRIET

DE ISOLEERENDE BOUWPLAAT
OOK IN HET WERK GESTORT

VOLUMEGEWICHT 0.567. WARMTEGELEIDINGSCOËFF. 0.077
GELUIDSABSORPTIE COËFF. BIJ 5 cM DIKTE EN 500 FREQ. 36 %

Bestrijding van Koude, Warmte,
Lawaai, Lucht- en Klopgeluid

VRAAGT DRUKWERKEN EN RAPPORTEN
GRATIS ADVIEZEN EN BEREKENINGEN
N.V. MEVRIET · DEN HAAG · TEL. 112187 (3 LIJNEN)

gereedgekomen bouwdeelen, zooals in de kruin van de aardbogen en orgelbogen, benevens in de kroonlijst van den achthoek onder den voet van den torenhelm. Na den wereldoorlog werden over alle belangrijke scheuren meetapparaten gesteld, waarbij door middel van een meetwig van bijzonder hard metaal in spleten van tot $^1/_{20}$ mm tweemaal per jaar veranderingen kunnen worden afgelezen. Op verschillende merkplaatsen bleek dat de scheuren wijder werden, één was in vijf jaren tijd met $^{65}/_{100}$ mm toegenomen en verder in $1^1/_2$ jaar met $^{35}/_{100}$. Blijkbaar waren de aangebrachte verankeringen in den torenachthoek onvoldoende om den zijdelingschen druk op te nemen. Als eerste maatregel ter versterking van den toren werd daarom aan den voet der steunbeeren een ringanker van chroomnikkelstaal van 65 mm doorsnede, uit de fabriek van Krupp, gelegd. Op een warme zomernamiddag in 1927 werd dit anker door middel van soldeerlampen verhit en zijn 16 spansloten zoover aangedraaid, dat na de afkoeling een spanning van ongeveer 800 kg/cm² optrad. Hierbij zijn de scheuren tot $^{80}/_{100}$ mm verminderd en dit is zoo gebleven. Het anker is tegen roesten zorgvuldig beschut.

In 1925 werd vóór het hoofdportaal een diepboring verricht. Op 11,2 m stiet men op rotsgrond, bestaande uit Epsilonkalk van de witte Jura. Daarboven volgden wisselende lagen van kiezel- en zandmengsels, met naar boven meer leem. Een proef om door middel van 5 pijpen, ieder van 6 m lengte, volgens de methode Joosten grondverbetering uit te voeren, mislukte; het leempercentage was te hoog. De grond bleek echter voldoende vastheid te bezitten om van deze grondverbetering af te zien.

De scheur in den aardboog was van 1921—1930 met $^{60}/_{100}$ en in den orgelboog zelfs met $^{100}/_{100}$ mm toegenomen. In het voorjaar van 1930 werden daarom als voorloopige maatregel de beide raampijlers boven over den orgelboog door twee ankers van chroomnikkelstaal van 50 mm doorsnede verbonden. In de pijlers werden door middel van persluchthamers ongeveer 2,6 m diepe gaten geboord en de omgebogen einden der ankers hierna onder den druk van perslucht met hoogwaardige cementmortel aangegoten. Na volledige bevestiging werden de ankers door middel van omgelegde electrische verwarmingsspiralen verhit en de spanschroeven zoover aangedraaid dat een trekspanning van ongeveer 600 kg/cm² optrad. Dit voldeed niet aan de verwachtingen, want de scheur in de aardboog, welke aanvankelijk tot $^{50}/_{100}$ was teruggegaan, werd weer wijder. In 1932 werden de ankers weder verwarmd, waarbij men de trekspanningen op 1200 kg/cm² bracht. Twee jaren later werd dan, hoewel zich in de scheuren weinig beweging voordeed, tot volledige ondervanging der vernietigende krachten de verankering der pijlerfundeeringen doorgevoerd. De uitvoering was eenvoudiger geworden door de vinding van boorgereedschap, waardoor de geweldige muurmassa schokvrij doorboord kon worden. Het boren door middel van perslucht viel buiten beschouwing, reeds door de heftige schokwerking.

De scheur in de kruin van den aardboog toonde duidelijk aan dat de druklijn van den boog zich in een minimaaltoestand bevond en een gunstiger beloop der druklijn daar niet meer mogelijk was. Daar de scheur in de boog naar beneden geheel doorliep, bleek dat het oude onder de boog liggende muurwerk in de gewelfbeweging deelde en de druklijn in de kruin reeds buiten de granieten boog getreden was. Door het uitwijken van de boogaanzetten was vanzelf een vermindering der verschuiving ontstaan en het gevaar door zelfwerking verminderd. Het was aan te nemen dat de oude fundeeringen zich eenigszins gezet hadden door toegeven van den ondergrond onder den druk. Daardoor kwam een grooter deel van de belasting op de nieuwe fundeeringen en de tegenbogen, zoodat deze een sterkere schuifkracht als vroeger uitoefenden en daardoor de aanzetten naar buiten verschoven werden. Door verschillende overwegingen kwam men tot het besluit dat 14 ankers van elk 80 mm doorsnede

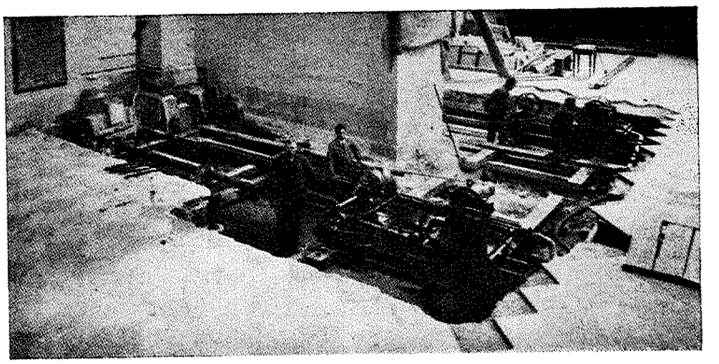

BOORMACHINES.

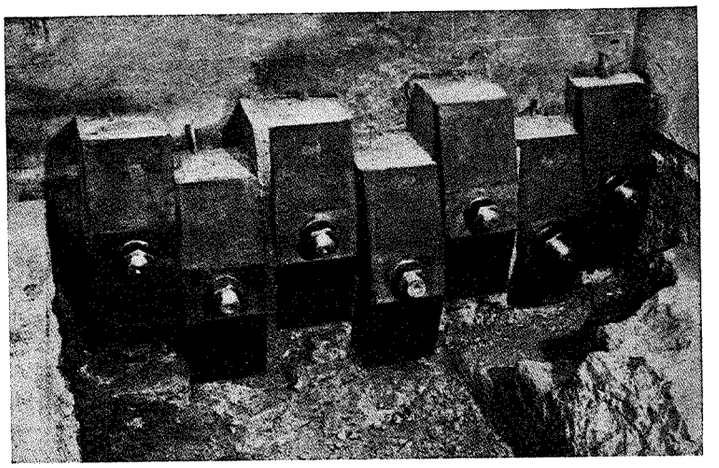

BEVESTIGING DER ANKERS.

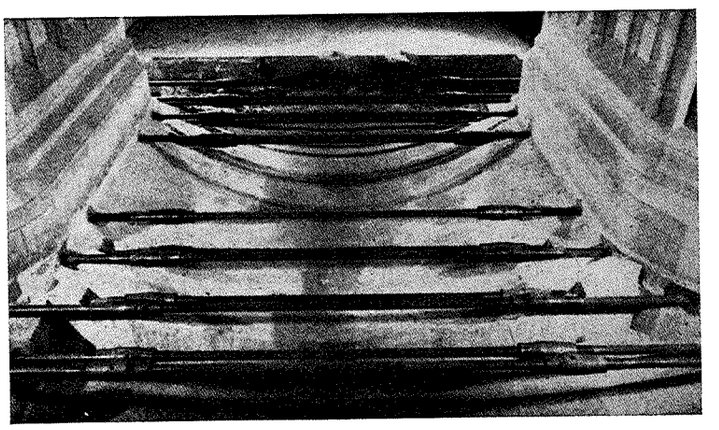

FOTO'S ZENTRALLBLATT.

TREKANKERS.
VERSTERKING VAN DE FUNDEERING VAN DEN TOREN VAN DEN DOM TE ULM.

aangebracht moesten worden. Als metaal koos men een bijzonder chroomnikkelstaal van Krupp. De proeven op de ankerdeelen gaven een strekgrens tot 6540 kg/cm², een trekvastheid tot 8260 kg/cm² en een rek van 19.2%; bij de ankerplaten in chroomnikkelstaal waren de cijfers 5220 kg, 6540 kg en 25%.

De plaatselijke toestand maakte het wenschelijk dat de ankerkanalen van één zijde door de beide pijlers geboord werden. Twee kernboormachines waren met diamantkroonboren van 116 mm 2 maanden hiermede bezig. De machines werkten geheel schokvrij en met bijzondere nauwkeurigheid; de grootste boorlengte bedroeg 28 m met hoogstens een loodrechte afwijking van eenige mm. Het boren geschiedde met boorkronen, aan de kopeinden bezet met ruwe diamanten. De waterspoeling werd door de holle drijfstang bereikt, het uitgespoelde gruis opgevangen en onderzocht, waaruit men belangrijke gegevens van materiaal en samenstelling der pijlers kon verzamelen. De ankergaten liet men verspringen om verzwakking door rijen boorgaten te vermijden. Zoodra twee tot drie boorkanalen gereed waren, werden de ankers erin gelegd en aangeschroefd. Het vrije middenstuk boven de aardboog werd dan door middel van omgelegde electrische verwarmingsspiralen op ongeveer 360° C verhit. De wartels werden daarna zoo aangedraaid dat na het afkoelen in de geheele ankerlengte een spanning van rond 1500 kg/cm² optrad. Door middel van bijzondere meetinstrumenten kon de werkelijk opgetreden spanning gemeten worden. Deze schommelde tusschen 1446 en 1596 kg/cm². Na het afkoelen der ankers werden de overgebleven ruimten der boorkanalen met hoogwaardig portland cement onder een druk van 4 tot 5 atm. volgeperst. Er werd daarbij meer mortel gebruikt dan de berekening uitwees, hetgeen men moet toeschrijven aan losgeraakte en uitgespoelde mortel en steendeelen der oude fundeering. Het middelste gedeelte der 14 ankers is onder een gewapend betonvloer toegankelijk gebleven. De ankereinden zijn gedeeltelijk weggewerkt. Zoo eindigde dit werk waarbij fundamenten doorboord moesten worden waarop een torenlast van 161 m hoogte rust. De beteekenis spreekt wel uit eenige cijfers: in elk der oostpijlers bedraagt de loodrechte druk meer dan 11000 t. In de 14 ankers werd een totale trekkracht van rond 1000 t gemeten. Na het inwerkingtreden der ankers was de scheur in de kruin van de aardboog met $^{70}/_{100}$ en die in de orgelboog met $^{90}/_{100}$ mm teruggegaan. In de laatste acht jaren is ook in de andere scheuren geen verandering ingetreden, zoodat men mag aannemen dat de toestand van den Ulmer hoofdtoren voor langen tijd verzekerd is.

MODERNE HOUTCONSTRUCTIES.

A. Inleiding.

In vele woonhuizen zoowel als in fabrieken, openbare gebouwen e.d. is meskant bezaagd hout noodig voor vloerliggers, zolderbalken, onderslagbalken, dakconstructies, kolommen enz.

Door de buiging van een balk op 2 steunpunten worden de bovenste vezels op druk en de tegenovergestelde onderste vezels op trek belast (fig. 1).

In het midden der hoogte bevindt zich een spanningsvrij vlak a-a waarin de overgang van druk naar trek plaats vindt. Onder en boven dit vlak, de z.g. neutrale laag, nemen druk-, respectievelijk trekspanningen gestadig toe naar gelang zij verder van de neutrale laag verwijderd zijn. Dientengevolge kan het in fig. 2 gestippeld gedeelte vervallen, zonder dat de draagkracht daardoor schadelijk wordt beinvloed.

Uit bovenstaande overwegingen is de I balk ontstaan (fig. 3). Het materiaal is, voorzoover dit practisch mogelijk is, van het middengedeelte nabij de neutrale as, verplaatst naar de gedeelten welke meer verwijderd liggen van de neutrale as, dus naar de flenzen. Dientengevolge verkrijgt men daar, waar de grootste trek- en drukspanningen optreden, dus in die gedeelten welke het verst van de neutrale as zijn verwijderd, n.l. bij de flenzen, veel materiaal en daar waar deze spanningen laag zijn, dus nabij de neutrale as, weinig materiaal. De uitvoering der I vormige houten balk vordert nog eenige practische verbeteringen en wel in den vorm van speciale verstijvingen bij de balkopleggingen (fig. 4) en in de lengterichting van den balk op bepaalde afstanden, daar het hout van den balk neiging heeft te werken; dunnere planken trekken gemakkelijk krom en dit moet door de verstijvingen worden belet.

De verbinding der onderdeelen van houten balken en houtconstructies kan tot stand gebracht worden door draadnagels, bouten met of zonder krambeugels, deuvels of lijming.

De I vormige houten balk heeft, goede constructie vooropgesteld, vrijwel dezelfde draagkracht als de volle balk van gelijke hoogte, terwijl de besparing aan hout op gemiddeld 30% kan worden gesteld.

Een balk volgens fig. 5 zwaar 10 × 23 cm heeft de volgende statische eigenschappen:

$$\text{traagheidsmoment } Ix = \frac{b.h^3}{12} = \frac{10.23^3}{12} = 10138 \text{ cm}^4.$$

$$\text{weerstandsmoment } Wx = \frac{b.h^2}{6} = \frac{10\,23^2}{6} = 881 \text{ cm}^3.$$

dwarsdoorsnede $F = 10.23 = 230$ cm².

Een houten I balk met een doorsnede volgens fig. 6 heeft de volgende statische eigenschappen:

$$\text{traagheidsmoment } Ix = \frac{13.23^3}{12} - \frac{2.4,2.16,4^3}{12} = 13\,172 -$$

$3088 = 10084$ cm⁴,

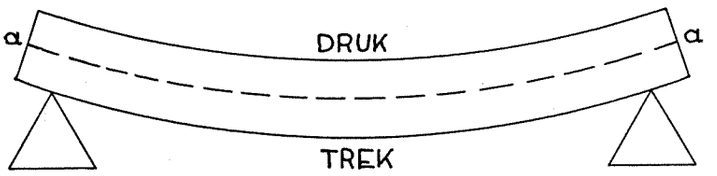

Fig. 1. De bovenste vezels worden op druk, de onderste op trek belast, a–a is de neutrale laag.

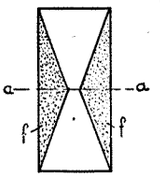

Fig. 2. Het gestippelde gedeelte kan vervallen, zonder dat de draagkracht daardoor schadelijk wordt beïnvloed.

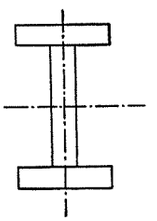

Fig. 3. Houten I balk.

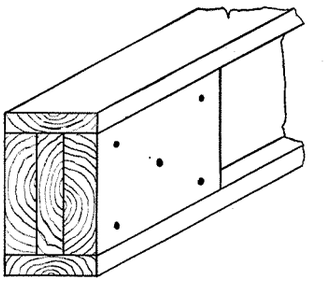

Fig. 4. Speciale verstijvingen van den houten balk bij de balkopleggingen; dergelijke verstijvingen moeten ook op bepaalde afstanden, verdeeld over de lengte, worden aangebracht.

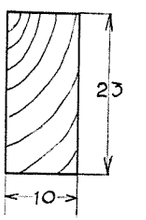

Fig. 5. Massieve houten balk.

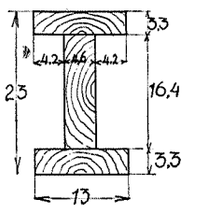

Fig. 6. Houten balk, bestaande uit een lijf zwaar 4,6 x 16,4 cm en twee flenzen, ieder zwaar 3,3 x 13 cm.

weerstandsmoment $Wx = \frac{I}{\frac{1}{2}h} = \frac{10084}{11,5} = 877$ cm³.

dwarsdoorsnede F = 13.23 — 2.4,2.16,4 = 299 — 138 = 161 cm².

Het verschil in dwarsdoorsnede is rond 30%, terwijl traagheids- en weerstandsmoment vrijwel gelijk zijn.

Daar het hier slechts om een vergelijking gaat, zijn de schuifspanningen buiten beschouwing gelaten, terwijl de verstijvingen bij de opleggingen en tegen de zijkanten, verdeeld over de lengte, zijn verwaarloosd.

Daar aan te nemen is dat in de toekomst, althans voorloopig, slechts beperkt hout ter beschikking wordt gesteld, ligt het voor de hand dat het gewenscht is, zooveel mogelijk met deze beperkte hoeveelheid te woekeren.

Tegenover de 30% kleinere doorsnede staat meer arbeidsloon plus de waarde der draadnagels enz., doch ook al zou het eene het andere opheffen, verdient het toch aanbeveling de keuze te laten vallen op de kleinste doorsnede, dus op de T balk.

Het berekende voorbeeld had slechts betrekking op een balk van geringe afmetingen. Gaat het echter om balken van grootere afmetingen, dan zijn massieve houten balken spoedig niet meer leverbaar en moet een vergelijking worden gemaakt tusschen een geconstrueerde houten ligger en een balk van staal of gewapend beton. Eenerzijds speelt in sommige gevallen de brandzekerheid een rol, doch anderzijds moet ook het belangrijk lichter gewicht der houten balkconstructie in aanmerking worden genomen.

Na den oorlog zal in de allereerste plaats gebouwd moeten worden voor de normale uitbreiding der bevolking, dus voor de toeneming van het aantal gezinnen. Aan de hand van thans beschikbare gegevens zal bedoelde toeneming voor een tienjarige periode na den oorlog gesteld moeten worden op 31000 à 32000 woningen per jaar, een aantal, dat tamelijk wel met de practijk van vroegere perioden overeenkomt.

Verder worden voor een regelmatigen herbouw van woningen, ter vervanging van bestaande woningen, welke om verschillende redenen, o.a. ook door cityvorming, komen te vervallen, gemiddeld per jaar 5000 woningen noodig geacht, terwijl voor krotopruiming, bij een tienjarig bouwprogramma, per jaar 6500 nieuwe woningen worden geraamd. Bovendien worden voor het inhalen van den achterstand, welke tijdens den oorlog is ontstaan, 7000 à 8000 woningen per jaar over een tienjarig tijdvak noodig geacht, zoodat men totaal op een bouwprogramma van ca. 50.000 woningen per jaar, dus geheel totaal op 500.000 woningen gedurende een periode van tien jaren komt.

In de jaren 1927, 1930, 1931 en 1934 heeft de aanbouw van nieuwe woningen meer dan 50.000 per jaar bedragen.

Indien men gemiddeld per woning 2 m³ massief hout kan vervangen door profiel- of holle houten balken en daarmede 30 % besparing kan verkrijgen, beteekent dit op 500.000 woningen, dus op 1000.000 m³ hout, een besparing van 300.000 m³ hout in een tijdvak van 10 jaren.

Bij de groote schaarschte aan hout, welke zeker gedurende jaren kan worden verwacht, is het uit den aard der zaak dringend noodig de meest mogelijke zuinigheid met de toe te passen hoeveelheden hout te betrachten, welke zuinigheid kan worden beïnvloed door massieve balkconstructies zooveel mogelijk te vervangen door profiel- of holle balkconstructies.

Houtverbindingen met behulp van draadnagels zijn reeds gedurende een lange reeks van jaren in gebruik, zoowel op het gebied der bouwconstructies als op scheepsbouwgebied.

De toepassing der draadnagels berustte op ervaring; gegevens betreffende de draagkracht der draadnagels waren niet bekend.

Gedurende de laatste jaren zijn op het gebied van houtverbindingen door middel van draadnagels uitgebreide proeven genomen met het resultaat, dat thans de noodige gegevens

voor BOUW en BETON werken

n.v. aannemingsmij v/h
ROTTERDAM

H&P. VOORMOLEN

PANAGRO
ZAAM VEN Z.
WARMOND

BOUW- BETONBOUW EN
ONDERHOUDSWERKEN

BIJKANTOREN: DEN HAAG - ROTTERDAM - CURAÇAO

IN ELK GEBOUW VAN ENIGE
BETEKENIS

LIFTEN

J. C. van STRAATEN's
LIFTEN- EN MACHINEFABRIEK N.V.
'S-GRAVENHAGE

CHRISTIANI & NIELSEN N.V.
DEN HAAG

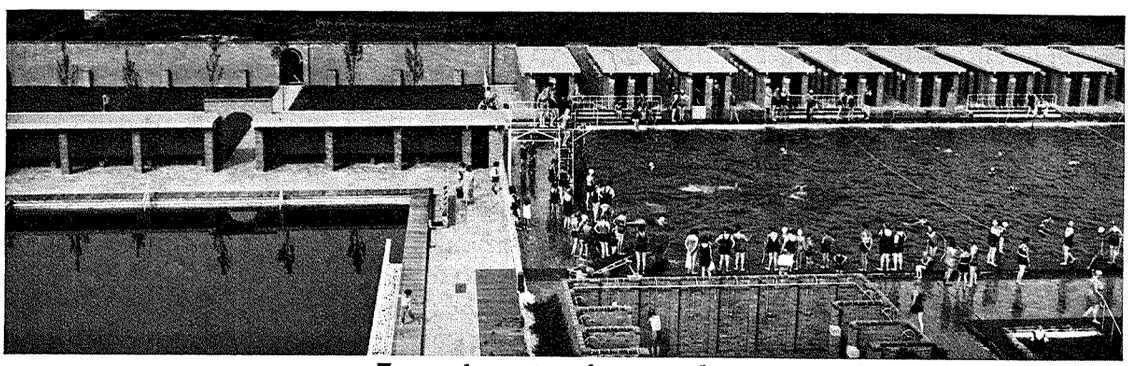

Zwembassin Amsterdam

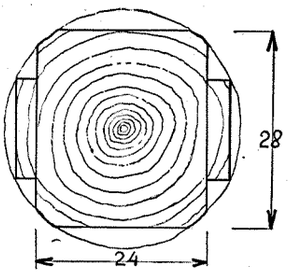

Fig. 7a. Doorsnede van een boom oud 110 jaren, met een daarin geteekenden balk, zwaar 24 x 28 cm.

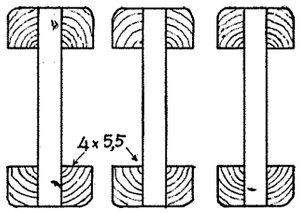

Flg. 7b. Drie geconstrueerde houten balken, waarvan de totale draagkracht gelijk is aan de draagkracht van den balk volgens fig. 7a.

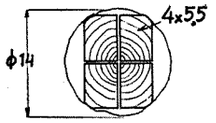

Fig. 7c. Uit een boom met een diameter van 14 cm kunnen 4 ribben zwaar 4 x 5,5 cm worden gezaagd als aangegeven in fig. 7b. Voor de 3 balken volgens fig. 7b zijn derhalve 3 boomen volgens fig. 7c noodig.

voor het nauwkeurig berekenen van nagelverbindingen ter beschikking staan. Vooral door Prof. dr. ing. Stoy, Prof. Melan, Prof. Gaber, Dr. ing. Fonrobert, Grabbe en Seidel is op dit gebied veel baanbrekend werk verricht.

In nauw verband met deze onderzoekingen staan de nieuwere houten balk- en vakwerkconstructies, welke uitgaan van het beginsel, dat met het minimale houtverbruik maximale draagkracht moet worden bereikt.

De oude Duitsche timmermanspatroon Otto Hetzer te Weimar verkreeg jaren geleden een patent voor I vormige balken van hout, bestaande uit aan elkaar gelijmde onderdeelen, welke groote voordeelen bieden. In 1907 kwamen daarop betrekking hebbende omschrijvingen in de tijdschriften voor.

In Nederland vonden dergelijke constructies wel toepassing b.v. voor kapspanten e.d., vooral in gebogen vorm, doch niet in zeer grooten omvang, mede, omdat de houtprijzen gedurende de laatste jaren laag waren, zoodat het meerdere werk, verbonden aan geconstrueerde houten liggers, niet voldoende opwoog tegen de besparing op het houtverbruik.

Indien een normale rechthoekige balk op 2 steunpunten, door b.v. een gelijkmatig verdeelde belasting, buigt, dan worden zooals reeds aangehaald, de onderste vezels getrokken en de bovenste vezels gedrukt, terwijl in de laag in het midden, de z.g. neutrale laag, noch druk- noch trekspanningen optreden. De houtvezels in de neutrale laag zouden inplaats van eventueel te vervallen, ook minder sterk kunnen zijn dan de vezels aan onder- en bovenkant. In balken met 't hart ongeveer in het midden zijn de kernhoutvezels veel sterker dan de vezels aan onder- of bovenzijde, zoodat het beste hout juist op de verkeerde plaats zit en het minder goede hout aangewezen is om de grootste spanningen op te nemen.

Door houten balken te construeeren van een lijf met boven- en onder flenzen, eventueel versterkt met spijkerribben in de hoeken tusschen flens en lijf, verkrijgt men een gunstige verdeeling der houtmassa's ten opzichte van de daarop werkende krachten.

Uit proefnemingen van Prof. Graf is gebleken, dat meskant bezaagd hout zonder wankanten gelijke draagkracht heeft als bezaagd hout van gelijke dikte en hoogte, met wankanten.

In fig. 7a geven wij een doorsnede van een boomstam, oud 110 jaar, met een daarin geteekenden balk dik 24 cm en hoog 28 cm, dus met een doorsnede groot 672 cm².

De rechthoekige balk heeft, zooals zichtbaar is, kleine wankanten.

In fig. 7b zijn drie geconstrueerde houten balken, bestaande uit een lijf met boven- en onderflenzen, ieder bestaande uit 2 ribben zwaar 4 × 5,5 cm, aangegeven. De draagkracht van deze 3 balken volgens fig. 7b komt overeen met die van fig. 7a.

Voor de 3 balken volgens 7b kan met een stamdiameter van ca. 14 cm (fig. 7c) worden volstaan. Daar het lijf kan worden gemaakt van de afvalstukken, welke wegens de grootere onderdikte der boomen vrijkomen, kan men dit buiten beschouwing laten en mag worden aangenomen, dat voor de 6 flenzen zwaar 2 × 4 × 5,5 cm, totaal 6 × 2 × 4 × 5,5 = 264 cm² bezaagd hout met wankant in doorsnede noodig is.

Voor de ribben zwaar 4 × 5,5 cm kan met 3 boomen met een diameter van 14 cm worden volstaan. Voor dergelijke boomen is een gemiddelde groeitijd van 20 à 25 jaren noodig.

Door toepassing van deze 3 flensbalken inplaats van massief hout zwaar 24 × 28 cm, met gelijke draagkracht, bespaart men niet alleen 672 — 264 = 408 cm² op de doorsnede, doch bereikt tevens, dat in het eerste geval een 110 jaar oude boom noodig is en in het tweede geval 3 stuks ca. 25 jaar oude boomen, zoodat in 110 jaren ruim 4 maal zooveel hout van den leeftijd van 25 jaren ter beschikking komt.

Door toepassing van geconstrueerde houten balken kan men niet alleen volstaan met jonge boomstammen, doch kan tevens gebruik worden gemaakt van kwastrijke en scheefdradige houtsoorten in de laagst belaste balkgedeelten, terwijl doorsnedeverzwakkingen door pen- en gatverbindingen, keepen e.d. vermeden kunnen worden.

Hieruit volgt, dat het gebruik van houten flensbalken belangrijke voordeelen kan meebrengen, wat vooral van beteekenis wordt, indien het hout schaarsch is en in hoofdzaak over kleine doorsnedeafmetingen kan worden beschikt.

Aangenomen mag worden, dat t.z.t. in vrijwel alle landen, ja zelfs in verschillende werelddeelen, krachtig met den wederopbouw zal worden begonnen.

Het gevolg hiervan zal zijn, dat groote hoeveelheden bouwmaterialen zullen worden verwerkt, waaronder, zooals van-

zelf spreekt, ook groote hoeveelheden hout. Dientengevolge ligt het voor de hand, dat de materiaalprijzen voorloopig niet laag kunnen worden, vooral, omdat er groote tekorten moeten ontstaan.

Verder mag worden aangenomen, dat hout van kleine doorsnedeafmetingen gemakkelijker en goedkooper leverbaar zal zijn dan hout van groote doorsnedeafmetingen. Ook hierom verdient het aanbeveling reeds thans na te gaan op welke wijze zooveel mogelijk op de hoeveelheid hout kan worden bezuinigd en bij welke constructiewijzen met hout in lichte afmetingen kan worden volstaan.

Het beoogde doel kan worden bereikt door zooveel mogelijk houten vakwerkliggers en geconstrueerde houten balken toe te passen.

Het spreekt vanzelf, dat ook staal-, gewapend beton-, metselwerk- en gewapend metselwerk toegepast zullen worden, doch dat ook het hout als constructiemateriaal in groote hoeveelheden in aanmerking komt, is met vrij groote zekerheid te voorspellen.

Wij laten hier gegevens betreffende de belastingen van vloeren, daken e.d., de toe te laten spanningen, de uitvoering enz. volgen. Deze gegevens zijn gedeeltelijk op de normalisatievoorschriften en gedeeltelijk op „Holzbauwerke, Berechnung und Ausführung (Din 1052)" gebaseerd.

B. Belastingen, gewichten, toe te laten spanningen en doorbuigingen in hout.

Volgens N 789 bedraagt de veranderlijke (z.g. nuttige) belasting:

Van vloeren door personen en voorwerpen:

Zoldervloeren van woonhuizen	150 kg/m²
Vloeren van kleine eengezinshuizen (bij uitzondering)	150 „ „
Overige vloeren van woonhuizen	200 „ „
Trappen, portalen en gangen van woonhuizen	200 „ „
Vrij uitstekende balkons van woonhuizen	300 „ „
Vloeren van kantoren en winkels tot 50 m² oppervlak	250 „ „
Vloeren van kantoren en winkels grooter dan 50 m² oppervlak (hiervoor kunnen nadere eischen worden gesteld).	
Vloeren van leslokalen in scholen	200 „ „
Trappen en gangen van kantoren en scholen	300 „ „
Vloeren en balkons van kerken, concertzalen, schouwburgzalen, vergaderzalen, bioscopen, gymnastieklokalen enz.	400 „ „
Vloeren van danszalen alsmede trappen, portalen en gangen van kerken, concertzalen, schouwburgzalen, vergaderzalen, bioscopen, gymnastieklokalen enz.	500 „ „
Tribunes met vaste zitplaatsen	400 „ „
Tribunes met staanplaatsen (ook voor tijdelijke inrichtingen)	500 „ „

Van daken door personen en voorwerpen:

1. Bij daken, waarvoor op een verblijf van menschen kan worden gerekend, ten minste 100 kg/m², waarbij gelijktijdige belasting door sneeuw en wind kan worden verwaarloosd.

2. Voor alle daken moet, ter bepaling van de afmetingen van de ribben, gordingen en van het dakbeschot, rekening worden gehouden met een enkele last van 100 kg (afkomstig van personen, die zich bij herstellingen, brand e.d. op het dak bevinden). Deze belasting wordt geacht niet tegelijkertijd met die door sneeuw en wind op te treden.

Sneeuwbelasting.

De sneeuwbelasting per m² van het dakoppervlak is afhankelijk van de helling van het dakvlak als hieronder aangegeven:

van	0° tot	10° helling	50	kg/m²
„	10° „	20° „	40	„ „
„	20° „	30° „	30	„ „
„	30° „	40° „	20	„ „
„	40° „	50° „	10	„ „
„	50° en meer	„	0	„ „

Met ophooping van sneeuw (b.v. in zakgoten) moet rekening worden gehouden.

Voor windbelastingen wordt verwezen naar N 791.

De eigengewichten der verschillende houtsoorten en vloer- benevens kapconstructies bedragen volgens N 788:

Eiken- en Amerikaansch grenenhout	800	kg/m³
Djatihout	750	„ „
Grenenhout (luchtdroog, klasse 3 volgens de Keuringsvoorschriften voor hout)	600	„ „
Dennen- en vurenhout (luchtdroog, klasse 3 volgens de Keuringsvoorschriften voor hout)	550	„ „
Houten vloer met houten balken (zonder plafond) bij ten hoogste 4,50 m overspanning	40	kg/m²
Plafonds van gips of cementmortel op riet-, steen- of metaalgas, met inbegrip van latten en tengels	35	„ „
Alsvoren met plafondhangers	40	„ „
Pannendak met latten, tengels, bebording en gordingen	90	„ „ Dakvl.
Pannendak met latten, sparren en gordingen	80	„ „ „
Leiendak met bebording, sparren en gordingen	70	„ „ „
Zinken dak (zink No. 13) met bebording en gordingen	40	„ „ „
Mastiekdakbedekking, bestaande uit twee lagen asphaltvilt of asphaltpapier en één laag papier met bebording, niet inbegrepen de afdekking met grind	30	„ „ „
Rieten dak met latten en daksparren	80	„ „ „

Toe te laten spanningen volgens N 791 (Tabel 1).

No.	Materiaal	Tt	Td	Tb	Ts	Toelichtingen
1	Groenharthout in vezelrichting	125	100	125	20	Tt is trekspanning
2	Groenharthout ⊥ vezelrichting	–	100			Td is drukspanning
3	Eiken-, Amerik. grenen- en djatihout in vezelrichting . . , . . .	100	80	100	20	Tb is buigspanning
4	Eiken- en Amerik. grenenhout ⊥ vezelrichting .	–	30			Ts is schuifspanning
5	Djatihout ⊥ vezelrichting	–	60			
6	Grenen-, dennen- en vurenhout in vezelrichting .	70	60	70	15	
7	Idem ⊥ vezelrichting . .	–	20			

De hiervoor genoemde cijfers gelden voor luchtdroog hout. Van deze cijfers wordt ten hoogste $^2/_3$ genomen bij deelen, welke blijvend aan den invloed van water zijn blootgesteld en niet door impregneering of op andere wijze beschermd zijn tegen verrotting.

Bij houtconstructies, berustende op wetenschappelijke grondslagen (vakwerkbouw en volle wandconstructies) waar bij zorgvuldige berekening, knooppuntconstructie en uitvoering tevens is gelet op bijzondere sorteering en kwaliteit en het vochtgehalte niet hooger is dan klasse 3 volgens de K.V.H. 1927 (uitg. 1940), kunnen de drukspanningen met 25%, de trek- en buigspanningen met 40% worden verhoogd.

Bij hoeken van 0° tot 90° (zie nos. 2, 4, 5 en 7 van tabel 1) mag rechtlijnig worden geïnterpoleerd tusschen de toelaatbare drukspanning in de vezelrichting en loodrecht daarop (zie volgende tabel, waarin de geïnterpoleerde waarden zijn afgerond).

Tabel 2.

Hellingshoek ten opzichte van de vezelrichting in de lengte	Toelaatbare drukspannjng Td in eiken- en Amerik. grenenhout voor de aangegeven hellingshoeken, in kg/cm²		Toelaatbare drukspanning Td in djatihout voor de aangegeven hellingshoeken, in kg/cm²		Toelaatbare drukspanning Td in grenen-, dennen- en vurenhout. voor de aangegeven hellingshoeken, in kg/cm²	
	normaal	met 25 % verhoogd	normaal	met 25 % verhoogd	normaal	met 25 % verhoogd
0°	80	100	80	100	60	75
10°	74	93	78	97	56	69
20°	69	86	76	94	51	64
30°	63	79	73	92	47	58
40°	58	72	71	89	42	53
50°	52	65	69	86	38	47
60°	47	58	67	83	33	42
70°	41	51	64	81	29	36
80°	36	44	62	78	24	31
90°	30	37.50	60	75	20	25

Volgens N 794 is de toelaatbare drukspanning (Td) in enkelvoudige, centrisch belaste houten staven, waarvan de slankheid van de staaf (kniklengte, gedeeld door de traagheidsstraal t.o.v. de materiaalvrije as) niet grooter is dan 10, gelijk aan de toelaatbare drukspanning volgens N 791. In staven met grootere slankheid moet de toelaatbare drukspanning worden berekend volgens de formule van Euler $\left(Tk = \frac{\pi^2 E}{\lambda^2} = \frac{1000000}{\lambda^2}\right)$ met 8 voudige veiligheid en bij houtconstructies, berustende op wetenschappelijke grondslagen (vakwerkbouw en volle wandconstructies) waar bij zorgvuldige berekening, knoopconstructie en uitvoering tevens is gelet op bijzondere sorteering en kwaliteit en het vochtgehalte niet hooger is dan klasse 3 volgens K.V.H. 1927 (uitgave 1932), volgens de formule van Euler met 5-voudige zekerheid.

Voor staven met tusschengelegen slankheden verloopt de betrekking tusschen de toelaatbare drukspanning en de slankheid volgens een rechte lijn, die raakt aan de kromme van Euler, volgens de aangegeven grafiek (fig. 8). Als kniklengte wordt de systeemlengte ingevoerd. E is varieerend voor verschillende houtsoorten, doch als afgerond gemiddelde kan voor $\pi^2 E$ met voldoende benadering 1000 000 worden aangehouden.

Samengestelde houten staven.

T.a.v. de materiaalas (X-as) worden samengestelde centrisch belaste houten staven berekend als enkelvoudige. Als dikte geldt de som der dikten van de samenstellende staven (fig. 9 en 10).

T.a.v. de matriaalvrije as (Y-as) met het theoretisch traagheidsmoment I_1 wordt als werkzaam traagheidsmoment I_ω in rekening gebracht het traagheidsmoment I_o van de tot één geheel samengeschoven doorsneden, vermeerderd met

$^1/_4\ (I_1 - I_o)$, dus $I_\omega = I_o + \frac{I_1 - I_o}{4} = {}^3/_4\, I_o + {}^1/_4\, I_1$.

Als kniklengte van de samenstellende staven moet de afstand van de het dichtst bij elkander gelegen schroefbouten der koppelstukken in rekening worden gebracht.

De samenstellende staven behoeven niet nader op knik te worden onderzocht, indien de slankheid dezer staven ten hoogste 40, of de kniklengte ten hoogste 12 maal de dikte bedraagt. De koppelstukken moeten met ten minste 2 schroefbouten worden aangesloten bij houtbreedten $\leqq$ 14 cm, terwijl bij houtbreedten > 14 cm de onder elkander geplaatste schroefbouten dubbel moeten voorkomen.

Bij centrische belasting en gelijktijdige buiging moet met beide invloeden rekening worden gehouden, hetgeen ook moet geschieden bij de meer of minder excentrische krachtsoverbrenging als gevolg van de aangehouden knooppuntsvorming.

Doorbuigingen.

Volgens N 792 mag de berekende doorbuiging van houten liggers met een overspanning van 5,25 m en meer, ten gevolge van de veranderlijke (z.g. nuttige) belasting, ten hoogste $\frac{1}{600}$ van de overspanning bedragen.

Van houten platbalklagen mag de berekende doorbuiging tengevolge van het eigengewicht en de veranderlijke (z.g. nuttige) belasting, ten hoogste $\frac{1}{500}$ van de overspanning bedragen.

Van houten liggers, die gymnastiekvloeren dragen, mag de berekende doorbuiging tengevolge van de veranderlijke (z.g. nuttige) belasting, ten hoogste $\frac{1}{800}$ van de overspanning bedragen.

C. Algemeene gegevens.

Bij de berekening van de doorbuiging van liggers wordt

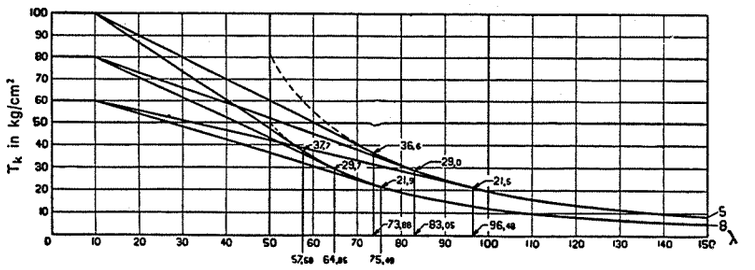

Fig. 8. Voor houten staven met tusschengelegen slankheden verloopt de betrekking tusschen de toelaatbare drukspanningen en de slankheid volgens een rechte lijn, die raakt aan de kromme van Euler.

Fig. 9. T. a. v. de materiaalas (x as) worden samengestelde, centrisch belaste houten staven berekend als enkelvoudige. Als dikte geldt de som der dikten van de samenstellende staven.

Fig. 10. T. a. v. de materiaalvrije as (ij as) wordt $I_\omega = I_0 + \frac{I_1 - I_0}{4}$.

als elasticiteitsmodulus van hout 100 000 kg/cm² aangenomen.

Duimsvloeren (22 mm) mogen alleen worden toegepast bij ten hoogste 0,75 m balkafstand; bij grooter balkafstand wordt de vloerdikte nader vastgesteld. Ten aanzien van deze vloerdikte blijft de eventueele verdere bekleeding (bovenvloer e.d.) buiten beschouwing.

Bij direct op muren opgelegde liggers wordt als overspanning in rekening gebracht de dagmaat tusschen de muren, vermeerderd met $\frac{1}{20}$ van die maat. Bij toepassing van oplegplaten wordt de afstand tusschen de middens der oplegplaten als overspanning in rekening gebracht.

Bij over meer dan 2 steunpunten doorloopende balken wordt als overspanning in rekening gebracht de asafstand der ondersteuningen; dergelijke balken zijn als vrij draaibaar opgelegde balken op 2 steunpunten te berekenen; indien de dagmaat tusschen de muren vermeerderd met 10 cm minder bedraagt dan de asafstand der ondersteuningen, mag deze kleinere maat worden aangehouden.

J.

(Wordt vervolgd)

BOEKBESPREKING.

GRONDWERK, handleiding voor theorie en practijk, door P. W. Scharroo. Geb. ƒ 3.90. L. J. Veen's Uitgeversmaatschappij N.V. Amsterdam.

Dit boek is bestemd voor grondwerkers, uitvoerders van grondwerken en hen die hierop toezicht moeten houden. De stof is gunstig over de verschillende hoofdstukken: grondsoorten, grondonderzoek, gereedschappen en machines, uitvoeren van grondwerken, bekleedingen, droog maken en droog houden van grondwerken en grondverbetering, verdeeld. Nergens gaat de behandeling diep, trouwens, voor verdere studie wordt naar andere literatuur verwezen. Men kan zeggen dat de schrijver van het onderwerp naar voren heeft gebracht wat de opzichter en uitvoerder ervan moeten weten, en het vermijden van onnoodige geleerdheid doet hier sympathiek aan. De illustraties zijn duidelijk, wel niet alle even fraai (de teekeningetjes van de voorstelling, pag. 31 en de afbeeldingen 139, 140, 141 enz. kunnen heel wat beter) maar zijn voor het doel geschikt. Het boek, dat keurig is uitgevoerd, zal stellig zijn weg vinden.

WIJZIGING INZAKE JEUGDHERBERG-PRIJSVRAAG.

In verband met de bezichtiging van het terrein, waarvoor bij de N.J.H.C. een speciale vergunning aangevraagd moet worden, wordt de termijn, waarbinnen de programma's voor de prijsvraag verkrijgbaar zijn, verkort tot 15 December a.s. Dit programma wordt toegezonden na storting van ƒ 2.50 op rekening 146200 van de N.J.H.C. te Amsterdam.

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 28 NOV. 1942 NUMMER 48

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45 Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

FOTO RENES

DRIE ELECTRISCHE STIGLER-PERSONENLIFTEN NAAST ELKAAR OPGESTELD IN HET KANTOORGEBOUW VAN DE RIJKSVERZEKERINGSBANK TE AMSTERDAM. ARCH. IR. D. ROOSENBURG.
DE SCHACHTDEUREN VAN TWEE DEZER LIFTINSTALLATIES WORDEN AUTOMATISCH GEOPEND EN GESLOTEN.

EEN EN ANDER OVER ELECTRISCHE LIFTEN.

DOOR ING. J. H. HELLING.

LIFTSCHACHTAFMETINGEN.

Hoewel in de laatste jaren de belangstelling voor goede uitvoeringen van electrische liftinstallaties merkbaar is toegenomen en in het algemeen dus de lifttechnici, terugblikkend, reden hebben tot tevredenheid over de bereikte resultaten, zijn wij nog zéker niet daar, waar wij wezen moeten, hiermede niet zoozeer doelend op het constructieve gedeelte van een lift dan wel op die details, waarmede de liftenconstructeurs veelal afhankelijk zijn van den bouwmeester, den architect, die, hoe vreemd het ook moge lijken, behoudens uitzondering, in eerste instantie de kiel legt.

Vreemd althans voor ons in dezen tijd, waarin wij allen wel hebben begrepen, dat de hoogste graad van volmaaktheid slechts kan worden bereikt door specialisatie. Tóch wordt hiermede nog veel te weinig rekening gehouden. Mogelijk verklaarbaar, wanneer wij aannemen, dat het door den architect niet altijd gewenscht zal worden geacht voor voorloopige ontwerpen of projecten in het allereerste stadium de technische wereld te alarmeeren. En tóch is er vrijwel geen andere mogelijkheid, wil men tot een goede liftinstallatie komen, de uitzonderingen daargelaten, alsook de gevallen, dat toevallig de schachtafmetingen passend zijn gekozen.

Daarmede wil ik in geen geval de moeilijkheden grooter voorstellen dan zij zijn, of er den nadruk op leggen, dat van onze bouwmeesters verlangd mag of zou kunnen worden een liftschachtprojectie, welke aan de eischen, die lifttechnici hieraan stellen, voldoet. Integendeel, vele jaren geleden was dit wellicht mogelijk. Heden ten dage zeker niet meer. De enorme taak, die een architect met toch al groote veelzijdigheid heeft te verrichten, is volgens mij de oorzaak, dat een liftinstallatie teveel als een bijkomstigheid wordt beschouwd, als een element dus, waarmede nu eenmaal wel eenige rekening moet worden gehouden, doch bij het grootsche scheppen wel zeer ver op den achtergrond staat, hoewel — ik mocht dit reeds in den aanvang opmerken — in deze opvatting verandering ten goede is te bespeuren.

Het Nederlandsche Instituut voor Lifttechniek heeft hierin een niet onbelangrijk aandeel. Dit instituut stimuleert in hooge mate een goede en veilige uitvoering door zijn lezingen en vlugschriften, — meer nog door zijn bevoegdheid tot het afgeven van certificaten van deugdelijkheid,

waartoe uitsluitend wordt overgegaan, wanneer de door dit instituut gekeurde liftinstallaties voldoen aan de „Leidraad voor Veiligheidsmaatregelen voor Liften".
Overigens kan worden aangenomen, dat de belangrijke vooruitgang van de lifttechniek in den laatsten tijd en het onvermijdelijk hiermede samengaan van de perfectionneering der kleinste onderdeelen, zoowel constructief als aesthetisch, den architect hebben doen inzien, dat een liftinstallatie niet direct achter dikke muren behoeft te worden weggewerkt, doch wel degelijk als een versierend element in den bouw kan worden opgenomen, vooral voor liften in warenhuizen, alwaar eveneens de plaats van opstelling van overwegend belang is. Was men vroeger van meening, dat de liften zoo dicht mogelijk nabij den hoofdingang geplaatst behoorden te worden, heden geeft men juist aan het tegenovergestelde veelal de voorkeur, om het publiek toch vooral de gelegenheid niet te ontnemen de uitgestalde artikelen op weg naar de lift te bezichtigen.
Op hetzelfde inzicht berust de opstelling van liften in geheel doorzichtige schachten, als staal met veel glas, waardoor de liftgebruiker ongetwijfeld, al is het dan ook vluchtig, een indruk krijgt van de verkoopruimten op de verschillende etages, hetwelk wellicht aanleiding tot een nadere beschouwing zou kunnen geven. Het spreekt wel vanzelf, dat van een dergelijk uitgevoerde liftinstallatie gaarne gebruik wordt gemaakt. Zeker in grootere mate, dan van een lift, waarin men zich opgesloten gevoelt.

De schachtafmetingen:
Dit alles is evenwel niet geheel ter zake doende. De schachtafmetingen, daar gaat het tenslotte om. En wel in de eerste plaats de breedte en de diepte van de schacht in de horizontale doorsnede. Zij vormen de basis, waarop de lift wordt geconstrueerd. Zij bepalen de grootte der cabine, de breedte-dagmaat der toegangen, de wijze van opstelling der machines, zelfs het machine-type en de afmetingen van de drijfschijf, waaruit weder volgen het toerental van den motor en in sommige gevallen het aantal staalkabels.
Deze schachtafmetingen — ik mag dit nadrukkelijk op-

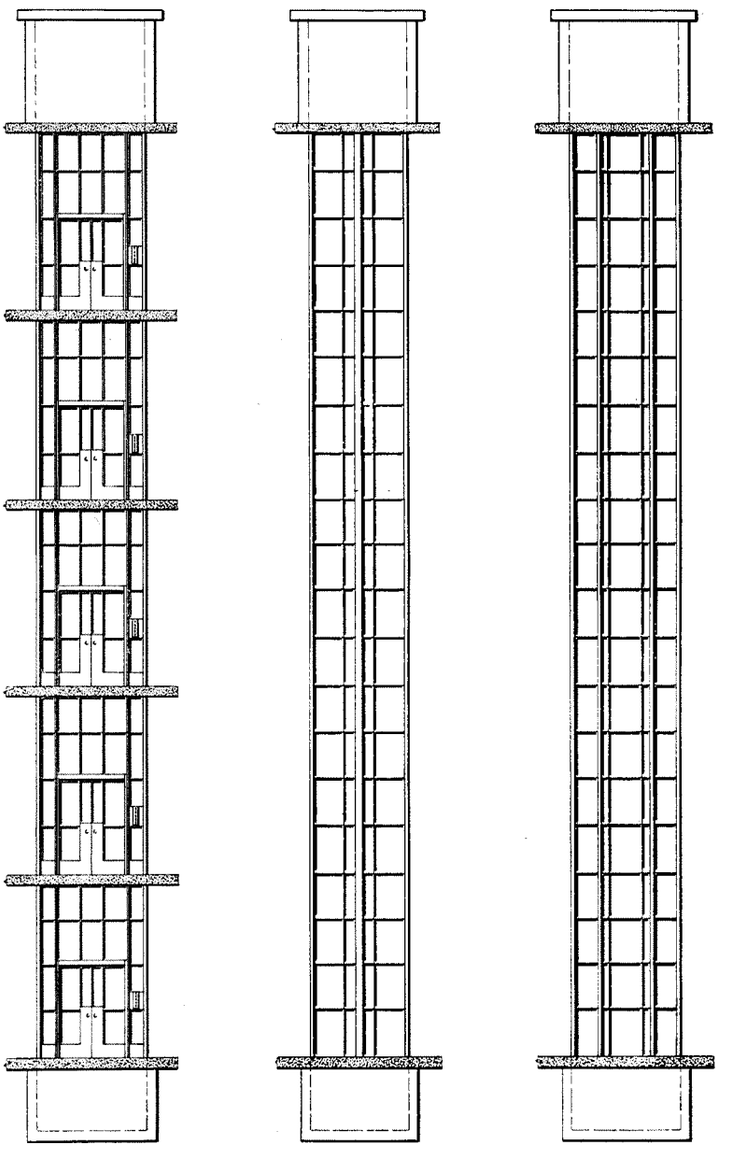

STALEN LIFTSCHACHT.

merken — kunnen niet zoomaar worden bepaald naar de hiervoor beschikbare ruimte, of alleen maar met inachtneming van het aantal personen of de lasten, welke men gelijktijdig wenscht te vervoeren.
O zeker, in elke schacht is wel een lift te bouwen, maar: „Is zij economisch, heeft zij het hoogst mogelijk nuttig effect?" Dit zijn vragen, welke bij het ontwerpen beslist niet onbeantwoord mogen blijven. De mogelijkheid tot vlug in- en uitstappen, breede schachttoegangen, zoo eenigszins mogelijk één of tweedeelige schuif- of telescoopdeuren, al of niet automatisch te openen of te sluiten, zijn factoren, die het effect van een liftinstallatie belangrijk beïnvloeden. Een effect, dat berekend moet zijn op tijdbesparing, hetwelk men wel denkt te vinden in te groote snelheden, waardoor de installaties, zoowel in den aanschaffingsprijs als in het onderhoud en gebruik onnoodig kostbaar worden.

Het hefvermogen:
Even belangrijk is de grootte van het hefvermogen en direct daarvan afhankelijk het aantal liften. Het product bepaalt de vervoercapaciteit, welk product evenwel voor een gering aantal liften met een groot hefvermogen gelijk kan zijn aan een groot aantal installaties met een kleiner hefvermogen, doch deze redeneering gaat niet op, in zooverr althans, dat in beide gevallen de resultaten zeker niet gelijk zijn. Ten koste van een te groot hefvermogen mag zeker niet worden besloten.
Zoo zullen inplaats van twee liften, elk met een hefvermogen van 1500 kg (20 personen), beslist vier installaties, elk met een hefvermogen van 750 kg (10 personen) de voorkeur hebben. Zeker in die gevallen, waar slechts één installatie van b.v. 600 kg (8 personen) ter beschikking is, zullen twee liften, elk met een hefvermogen van 300 kg (4 personen), veel betere diensten bewijzen.
Hierbij is te bedenken, dat lang niet altijd de cabine volbelast is en dat het stroomverbruik van een leege cabine in neerwaartsche richting vrijwel gelijk is aan het stroomverbruik van een volbelaste cabine in opwaartsche richting.
Vervolgens zal in de meeste omstandigheden de kans, dat een lift vrij is, grooter zijn, zoodat het distribueeren van personen over verschillende etages sneller zal kunnen plaats hebben. Onnoodig te vermelden, dat bij uitvallen van één der liften, hetzij door storing of onderhoud, dit geen directe stagnatie in het verticale vervoer tot gevolg behoeft te hebben.
Ik meen dan ook verscheidene liften met een niet te groot hefvermogen naast elkaar in batterijvorm opgesteld, te moeten adviseeren. Naar gelang van de drukte in het bedrijf kunnen de installaties dan in gebruik worden gegeven.
Daarmede zijn wij over het hefvermogen nog niet uitgepraat. Meermalen toch mocht ik tijdens de besprekingen betreffende de uitvoering van electrische liften ervaren, dat men van een liftinstallatie, welke voor een hefvermogen van b.v. 600 kg wordt opgedragen, een hefcapaciteit van minstens 800 kg verwacht. Een reserve van 200 kg, welke men noodzakelijk acht ter voorkoming van overbelasting. Zoo oogenschijnlijk zeer aannemelijk, doch als uitgangspunt ten eenenmale verkeerd. Een lift behoort tenslotte zoodanig geconstrueerd te zijn, dat zij niet overbelast kán worden. Dat overbelasting overigens niet zoo'n eenvoudige kwestie is, blijkt duidelijk uit het volgende:
Bij een lift toch is het normaal gebruikelijk de helft van den last uit te balanceeren. Zoodoende behoeft de machine van een installatie met een hefvermogen van 600 kg niet meer dan 300 kg te heffen. Nemen wij nu aan, dat zich in de cabine 10 personen bevinden, dat is twee personen te veel, dan moet de machine een last heffen van 300 kg + 150 kg (2 personen) = 450 kg, hetwelk een overbelasting van 50 % beteekent. Natuurlijk onmogelijk om als „toegift" te beschouwen.

De snelheid:
Voor het bepalen van het juiste aantal liften en het hefvermogen moet nog rekening worden gehouden met de snelheid als derde factor, hoewel deze factor tot een zekere grens niet zoo heel belangrijk van invloed is op de vervoercapaciteit. Met nadruk vestig ik hier de aandacht op. Een grootere snelheid is voor de hand liggend, doch desondanks zal men bij nadere theoretische beschouwing bemerken, dat het voordeel slechts gering is en belangrijk meer tijd kan worden gewonnen door voor het afsluiten der schachttoegangen één of tweedeelige schuifdeuren of telescoopdeuren toe te passen, welke automatisch worden geopend en gesloten.
Hieruit mag niet worden geconcludeerd, dat langzaam loopende liften in aanmerking zouden komen. De door mij bedoelde snelheden variëeren heden ten dage voor Nederland tusschen 1 en 2 m per seconde, waarbij het niet ondenkbaar is, dat voor den wederopbouw van Rotterdam in daarvoor in aanmerking komende gebouwen liften in bedrijf zullen komen met snelheden van 2,5 à 3 m per seconde, doch dan echter voorzien van automatische schachtafsluitingen.

De cabine-afmetingen:
Eerst nadat deze gegevens bekend zijn, kan worden overgegaan tot het vastleggen der cabine-afmetingen. Bepalen wij ons tot personenliften, dan is er in de eerste plaats voor te zorgen, dat het cabine-oppervlak niet grooter is dan het hefvermogen toelaat. Te rekenen is op 5 personen per m², zoodanig opgesteld, dat zij gemakkelijk en snel de cabine kunnen betreden en verlaten. Hiertoe is aangewezen een breede, niet te diepe cabine, welke uitvoering tevens een breede cabine-toegang en een schachtafsluiting met schuifdeuren mogelijk maakt. In de meeste gevallen zal men met twee, hoogstens drie rijen personen achter elkaar kunnen uitkomen.
Hierbij is wel te bedenken, dat lang niet altijd een maximum vervoer gewaardeerd wordt. Dit is geheel afhankelijk van den aard van het bedrijf. Ook de lift, beter de cabine en haar afmetingen, kunnen veel bijdragen tot een zekere sfeer. Daar de cabine vrijwel het eenige zichtbare element is van een liftinstallatie, behoudens de schachtafsluitingen, kan aan de uitvoering hiervan niet genoeg zorg worden besteed.

Een voordeel van een niet te diepe cabine is vervolgens, dat het contragewicht aangebracht kan worden aan die schachtzijde, welke direct tegenover den toegang ligt. Een ideale opstelling, waardoor het bijna altijd mogelijk zal zijn de staalkabels vanuit het zwaartepunt der cabine direct over de drijfschijf naar het zwaartepunt van het contragewicht te voeren, zonder dat de toepassing van geleidschijven noodig is.

De schachtafmetingen, weder op het eigenlijke doel van deze uiteenzetting terugkomend, zij kunnen eerst nú worden bepaald. Wij lifttechnici, wij construeeren een schacht óm de lift en niet andersom, waarmede ik wil zeggen, dat de schachtafmetingen wel heel belangrijk zijn, zóó belangrijk voor een goede liftinstallatie, dat zij slechts kunnen worden vastgesteld na voorafgaand overleg.

Het verstrekken van algemeene richtlijnen — het is mij bekend, dat enkele firma's dat doen — kan ik niet aanbevelen, daar deze richtlijnen niet volledig kunnen zijn en zoodoende aanleiding tot misverstanden kunnen geven.

De oplossing is het normaliseeren van de meest gangbare typen installaties, een zeer omvangrijk werk, waarmede het Nederlandsche Instituut voor Lifttechniek is aangevangen.

Inmiddels is echter vrijwel elke liftenfirma bereid de verlangde inlichtingen te verstrekken en eventueel voorloopige opstellingsteekeningen uit te werken.

Nu velen onzer Nederlandsche architecten in de gelegenheid zijn, of deze gelegenheid ongetwijfeld zullen krijgen, hun beste kunnen te wijden aan den wederopbouw van Rotterdam, zullen door nauwe samenwerking met de lifttechnici resultaten kunnen worden bereikt op lifttechnisch gebied, welke aan de hoogste verwachtingen beantwoorden.

Dat deze bijdrage dit moge bevorderen.

MODERNE HOUTCONSTRUCTIES.

(VERVOLG VAN PAG. 536).

D. Speciale uitvoeringen.

1. Genagelde volwandige balken.

Bij genagelde volwandige balken mogen de lijven der liggers bij de berekening van het traagheidsmoment en het weerstandsmoment gewoonlijk niet in rekening worden gebracht.

De opneming der dwarskrachten door het lijf en de daarop aansluitende flenzen c.a. moet volgens een berekening worden gecontroleerd. Indien het lijf uit afzonderlijke planken bestaat, moeten ten minste 2 plankrijen, elkaar kruisende, worden aangebracht.

Bestaan de flenzen uit verscheidene deelen (fig. 11), dan moeten de doorsneden der afzonderlijke deelen met volgende coëfficienten n worden vermenigvuldigd:

deel 1, n = 1,00
deel 2, n = 0,80
deel 3, n = 0,60
deel 4, n = 0,40
eventueel meer deelen, n = 0,20

2. Balken, ondersteund door stijlen met schoren.

Als steunpuntafstand geldt $\frac{l + l_o}{2}$ (fig. 12) waarbij ieder balkdeel als vrij draaibaar opgelegd op twee steunpunten moet worden berekend.

Bij lasschen moeten, voor de opneming van horizontale krachten, de noodige voorzorgen worden getroffen.

In ieder geval moet vastgesteld worden dat de schoren en hunne verbindingen aan de eischen voldoen.

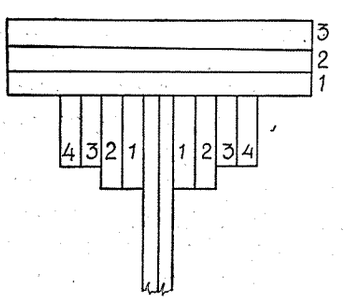

Fig. 11. Houten geconstrueerde balk met uit verschillende deelen bestaande flenzen.

E. Verbindingsmiddelen.

1. Boutverbindingen.

a. De boutgaten moeten zonder speling, goed passend zijn; meersnedige verbindingen moeten zooveel mogelijk machinaal worden geboord.

b. Bouten moeten een diameter van ten minste 10 mm en bij houtzwaarten boven 8 cm van ten minste 12 mm hebben.

c. De afstanden der bouten onderling en van de staafuiteinden moeten in de vezelrichting minstens het 7-voudige van de boutdiameter en niet minder dan 10 cm bedragen.

d. De toe te laten belasting der boutverbindingen is voor krachten in de vezelrichting, volgens tabel 3 vast te stellen. Daarbij is het niet noodig de buigspanning der bouten te berekenen.

e. Voor krachten $\perp$ op de vezelrichting bedraagt de toe te laten belasting der boutverbinding $^3/_4$ van de in tabel 3 aangegeven waarde. Bij scheeve aangrijping der kracht zijn tusschenwaarden rechtlijnig te interpoleeren.

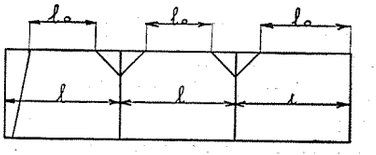

Fig. 12. Balken ondersteund door stijlen met schoren.

N.V. NEDERLANDSCHE AANNEMING MIJ V.H. FIRMA H. F. BOERSMA - 'S-GRAVENHAGE

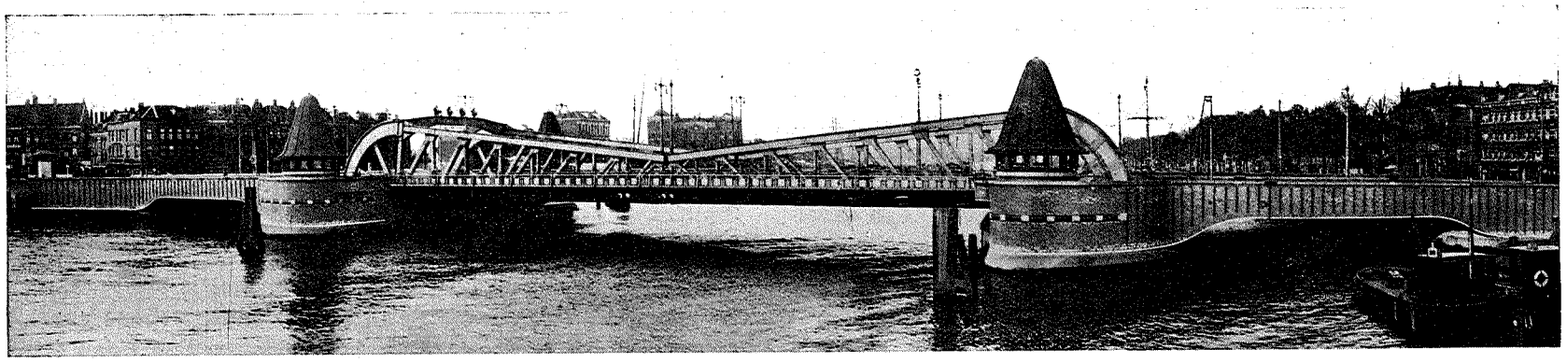

KONINGINNEBRUG, ROTTERDAM

Burgerlijke Bouwwerken - Gewapend-Betonwerken

DYCKERHOFF's

CEMENT HANDELMIJ. N.V.

DEN HAAG · RAAMWEG 15 · TEL. 117518

ALLE SOORTEN BOUWMATERIALEN

BARAKKEN VAN BIMSBETONPLATEN EN „HURDIS" HOLLE BAKSTEENPLATEN

BOVENDIEN:

IM- EN EXPORT VAN VERSCHILLENDE ARTIKELEN, OOK UIT ANDERE BRANCHES, MET DUITSCHLAND EN DE THANS BEREIKBARE LANDEN

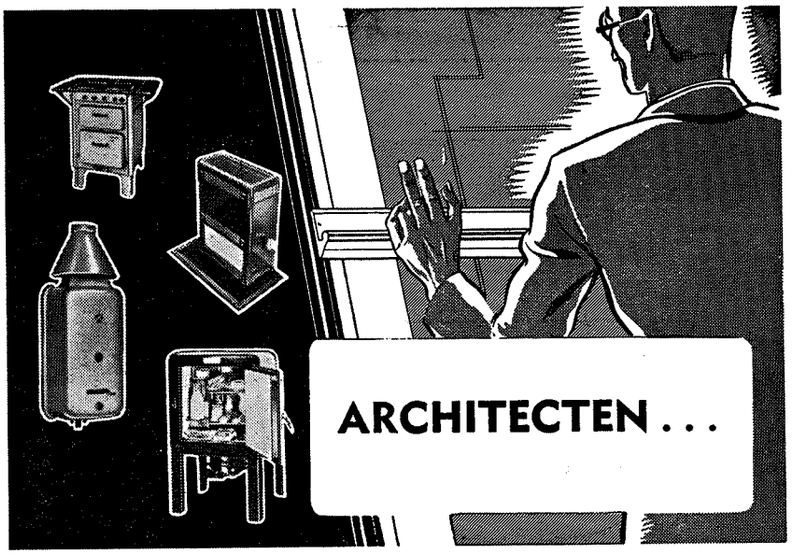

GASTOEPASSINGEN VERHOOGEN HET COMFORT VAN UW BOUWWERKEN.
DE GASBEDRIJVEN, ALSMEDE DE GASSTICHTING EN HET INDUSTRIE-LABORATORIUM KUNNEN U HIERIN ADVISEEREN

PARKWEG 17 - DEN HAAG - TELEFOON 554890

voor BOUW en BETON werken

n.v. aannemingsmij v/h ROTTERDAM

H&P. VOORMOLEN

f. Worden inplaats van laschbouten, stalen laschplaten gebruikt, dan kan de toe te laten belasting der boutverbinding voor het middenhout met $^1/_4$ verhoogd worden.

g. Voor houtverbindingen bij steigers bestaande uit versch hout, voor onderdeelen die geregeld onder water staan of die geregeld aan weer en wind bloot staan, uitgezonderd zeer tijdelijke bouwwerken, moeten de in tabel 3 genoemde waarden respectievelijk tot $^2/_3$ en $^5/_8$ worden verminderd.

Tabel 3.

Toe te laten belastingen der houtverbindingen voor in de richting der vezels aangrijpende krachten

Omschrijving	Naaldhout	Eiken- en beukenhout
Tweesnedig 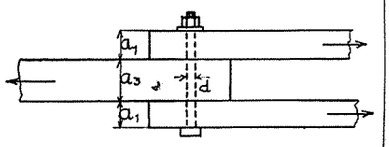 Fig. 13.	Middenhout: 85. a_3. d, echter ten hoogste 380. d^2 Kanthouten: 55. a_1. d, echter ten hoogste 260 d^2	Middenhout: 100, a_3. d, echter ten hoogste 450. d^2 Kanthouten: 65. a_1. d, echter ten hoogste 300. d^2
Eensnedig 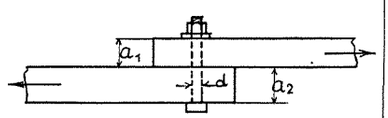 Fig. 14.	40. a_1. d, echter ten hoogste 170 d^2	50. a_1. d, echter ten hoogste 200. d^2

Met behulp van bouten met kramplaten kan men de sterkte der koppeling belangrijk verhoogen; daar het hier hoofdzakelijk om draadnagelverbindingen gaat, zullen verbindingen met bouten en kramplaten niet behandeld worden.

2. Draadnagels en nagelverbindingen.

Draadnagels worden gemaakt uit getrokken Thomas-vloeistaaldraad. Zooals bekend is wordt de trekvastheid door het draadtrekken opgevoerd; deze trekvastheid wisselt gewoonlijk tusschen 60 en 80 kg/mm² en neemt per mm² toe, naar gelang de draad dunner wordt getrokken.

De strekgrens bedraagt gewoonlijk 90 à 95% van de draadnageltrekvastheid.

Er zijn echter draadnagels met belangrijk lagere trekvastheden in den handel, met het oog waarop het steeds noodig is, voor houten draadnagelconstructies nagels te bestellen met een gegarandeerde trekvastheid van minstens 60 kg/mm².

Voor houten draadnagelconstructies moeten steeds ronde nagels met verzonken kop worden gebezigd, daar de houtvezels zich bij ronde draadnagels beter aansluiten dan bij vierkante draadnagels. De diameter van den kop bedraagt 2,5 maal de stiftdikte.

Over 't algemeen werkt de nagelpunt ongunstig, omdat de punt het hout gemakkelijk doet splijten, vooral bij de uiteinden, indien het hout hard en droog is.

Door het plat slaan van de punt (fig. 15) wordt de kans op splijten belangrijk verminderd, doch het is steeds aan te bevelen, de nagels bij de uiteinden van het hout voor te boren met een boor die ca. 1 mm kleiner boort dan de nageldikte.

Fig. 15. Door het plat slaan van de spijkerpunt wordt de kans op het splijten van het hout belangrijk verminderd.

Slaat men een scherp gepunte draadnagel in het hout, dan worden de meeste vezels terzijde gedrukt, zoodat er slechts weinig vezels worden doorgesneden; door het terzijde drukken der vezels ontstaat het grootere splijtgevaar. Met een plat geslagen punt worden de vezels meer verbrijzeld, doch tegenover deze geringe beschadiging staat het kleinere splijtgevaar.

Voor de berekening wordt de doorsnedevermindering, tengevolge van het verbrijzelen der vezels door het inslaan der nagels, niet in aanmerking genomen.

Indien de draadnagellengte grooter is dan de totale dikte der te verbinden houten onderdeelen, moeten de uiteinden der draadnagels omgeslagen worden. Daar echter omgeslagen nagels meer plaats innemen dan niet omgeslagen nagels, terwijl het omslaan extra werkloon kost en bovendien materiaalverlies ontstaat en het hout door het omslaan wordt beschadigd, dient de nagellengte bij voorkeur zoodanig gekozen te worden, dat het omslaan niet noodig is. Worden toch draadnagels van zoodanige lengte toegepast, dat omslaan noodig wordt, dan dient het omslaan in de vezelrichting van het hout en niet haaksch daarop te geschieden.

De dikte van de draadnagels wordt aangegeven met het nummer volgens de B.W.G. (Birmingham Wire Gauge). Deze nummers zijn hieronder, uitgedrukt in mm, aangegeven.

Dikte volgens de B. W. G.	0	1	2	3	4	5	6	7
Dikte in mm	8,64	7,62	7.21	6,58	6,05	5,59	5,16	4,57
Dikte volgens de B. W. G.	8	9	10	11	12	13	14	15
Dikte in mm	4,19	3,76	3,40	3,05	2,77	2,41	2,04	1,83
Dikte volgens de B. W. G.	16	17	18	19	20			
Dikte in mm	1,65	1,47	1,25	1,07	0,89			

Hieruit ziet men dat naar gelang het nummer hooger is, de draad dunner wordt.

Voor de lengte der nagels wordt gebruik gemaakt van:
de Fransche duim lang 27,1 mm (lengte met kop),
de Engelsche duim lang 25,4 mm (lengte zonder kop),
de Rijnlandsche duim lang 26,2 mm (lengte met kop).

In Nederland wordt het meest gebruik gemaakt van de Rijnlandsche duim lang 26,2 mm.
Daar de Engelsche maat onder den kop wordt gemeten en de Rijnlandsche maat met den kop, komen deze beide maten vrijwel overeen.
De nummers van de lengte geven het aantal 1/12 Rijnlandsche duimen aan.
Neemt men dus een draadnagel 30/10 dan is de dikte No. 10 volgens de B.W.G. 3,4 mm en de lengte 30. 26,2 : 12 = rond 65 mm.
De tolerantie in de lengte bedraagt over 't algemeen éénmaal den diameter en in de dikte:
van 0,8 tot 1,20 mm diameter, ± 0,03 mm,
van 1,30 tot 1,40 mm diameter, ± 0,04 mm,
van 1,60 tot 2,00 mm diameter, ± 0,06 mm,
van 2,20 tot 2,80 mm diameter, ± 0,08 mm,
van 3,10 tot 10,00 mm diameter, ± 0,10 mm.
De in de tabellen 4 en 6 aangegeven gewichten en aantallen kunnen vrij sterk afwijken.
Draadnagels worden, b.v. door van Thiel's Draadindustrie N.V. te Beek en Donk, als volgt gefabriceerd.
Nadat de draad getrokken is, wordt deze bij een machine gebracht, waarop de volgende bewerkingen plaats vinden: het koud slaan van den kop, het verder op lengte brengen van den draadnagel en het afsnijden van de punt, waardoor de draadnagel meteen van de draad wordt afgesneden.
Door de voorbereidende bewerkingen is een draadnagel in het algemeen meer of minder roestig, gekalkt en bevuild met olie van de machine. Tevens zitten er ook baarden aan, welke door het maken van de punt ontstaan.
Om de baarden, vuil enz. te verwijderen, worden de draadnagels getrommeld, bij welke behandeling tevens de punt stomp wordt.
Voor de nagelverbindingen gelden de volgende voorschriften:

a. Voor nagelverbindingen der houtconstructies moeten ronde draadnagels met verzonken kop gebruikt worden.
b. Voor de draagkracht der draadnagels gelden, zonder rekening te houden met de vezelrichting, de in de tabellen 4, 5 en 6 aangegeven waarden.
c. De dikten d der draadnagels zijn op het dunste hout te baseeren. Over 't algemeen verdienen de vet gedrukte soorten de voorkeur. Bij nat hout of hout met wijde jaarringen zijn bij voorkeur de dikke en bij droog hout of hout met dichte jaarringen de dunne draadnagels toe te passen.
   Het aantal nagels voor iedere éénsnedige aansluiting, moet ten minste 4 bedragen (fig. 16).

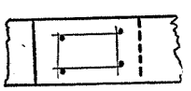

Fig. 16. Het aantal nagels voor iedere éénsnedige aansluiting moet tenminste 4 bedragen.

d. Indien bij stootlasschen van trekstaven meer dan 10 nagels achter elkaar worden geprojecteerd, moeten de toe te laten belastingen volgens de tabellen 4, 5 en 6 met 10% en bij meer dan 20 nagels met 20% verminderd worden.
e. Bij aansluiting van planken, platen e.d. aan rondhout moeten de toe te laten belastingen volgens tabellen 4, 5 en 6 met $^1/_3$ worden verminderd. Nagelverbindingen van 2 stukken rondhout zijn voor belaste onderdeelen niet toelaatbaar.
f. Indien nagels meer dan normaal aan roestgevaar zijn blootgesteld, mogen de aangegeven belastingen slechts dan worden toegepast, indien de draadnagels door een bekleeding met zink, lood, cadmium e.d. worden beschermd, verband houdende met den chemischen invloed, welke het roestgevaar veroorzaakt, of indien het bouwwerken van tijdelijken aard betreft.
g. De nagellengte moet ongeveer $2^1/_2$ tot 3 maal de te verbinden plank-, plaat- of ribdikte bedragen. Voor het bepalen van de nagellengte dienen de tabellen 4 en 5, benevens de teekeningen fig. 17 tot en met 28.
h. Als minimale nagelafstanden gelden, indien de nagels verspringend worden geplaatst (fig. 29)
   in de krachtrichting:
   12 d van den belasten rand
   10 d onderling
   5 d van den onbelasten rand;
   loodrecht op de krachtrichting:
   5 d van den rand
   5 d onderling.

Tabel 4.

Afmetingen, draagkracht en gewichten van Duitsche draadnagels.

Houtdikte in mm	Nageldiam. in $^1/_{10}$mm	Minimale nagellengte in mm	Toe te laten belasting per nagel in kg		Nummer van de draadnagels	Aantal stuks per kg	Gewicht per 1000 nagels in kg
			1-snedig	2-snedig			
20	28	60	30	60	28/60	345	2,9
20	**31**	**65**	37,5	75	31/65	264	3,8
20	34	80	45	90	34/80	173	5,8
23	31	80	37,5	75	31/80	217	4,6
23	**34**	**80**	45	90	34/80	173	5,8
23	38	90	52,5	105	38/90	122	8,2
26	34	90	45	90	34/90	156	6.4
26	**38**	**90**	52,5	105	38/90	122	8,2
26	42	100	62,5	125	42/100	91	11,0
30	38	90	52,5	105	38/90	122	14,8
30	**42**	**100**	62,5	125	42/100	91	13,1
30	46	110	72,5	145	46/110	68	14,8
33	42	120	62,5	125	42/120	76	13,1
33	**46**	**110**	72,5	145	46/110	68	14.8
39	42	100	62,5	—	42/100	91	11,0
39	**46**	**130**	72,5	145	46/130	58	17,2
39	55	140	97,5	195	55/140	65	15,4
52	46	130	72,5	—	46/130	58	17.2
52	**55**	**160**	97,5	195	55/160	34	29,7
62	55	140	97,5	—	55/140	38	26,2
62	**60**	**180**	115	230	60/180	25	40
62	70	210	155	310	70/210	16	64
65	60	180	115	230	60/180	25	40
65	**70**	**210**	155	310	70/210	16	64
70	60	180	115	—	60/180	25	40
70	**70**	**210**	155	310	70/210	16	64
70	76	230	185	370	76/230	13	80
77	70	210	155	310	70/210	16	64
77	**76**	**230**	185	370	76/230	13	80
78	70	210	155	—	70/210	16	64
78	**76**	**230**	185	370	76/230	13	80
78	88	260	210	420	88/260	8	124

De gewichten der draadnagels wisselen aanmerkelijk; de aangegeven gewichten moeten derhalve slechts als een ruw gemiddelde worden beschouwd.
De vet gedrukte soorten genieten de voorkeur.

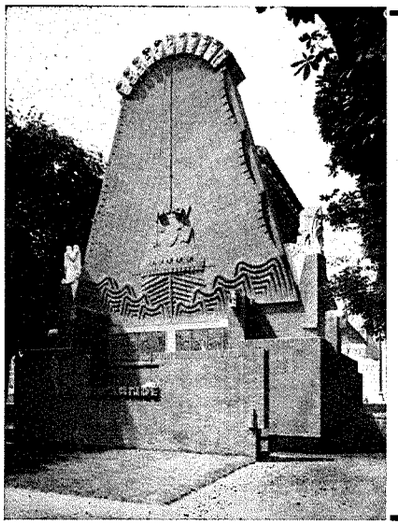

FIRMA C. ALBERTS & ZN

AANNEMERS HOOGSTE ONDERSCHEIDING EXP. INT. RARIJS OPGERICHT 1863

UITGEVOERD ONDER DIRECTIE ARCHITECT J. F. STAAL

BURGER EN UTILITEITSBOUW
BETON EN WATERWERKEN
TIMMERFABRIEK

DUIVENDRECHTSCHEKADE 64 AMSTERDAM **TEL: 50124**

Bovenkant

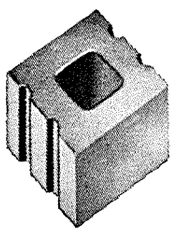

EEN SCHOORSTEEN, DIE AAN HOOGE EISCHEN VOLDOET WORDT GEBOUWD MET

SOLIDUS-SCHOORSTEENBLOKKEN

ISOLATIE IS GOED VERZORGD

INVALLEND REGENWATER WORDT DOOR POREUZE WAND OPGENOMEN.

KANS OP LEKKEN IS ZEER GERING.

GLADDE WANDEN MET AFGERONDE HOEKEN

VERNAUWINGEN OF VERWIJDINGEN BIJ SLEEPEN OF TREKKEN UITGESLOTEN.

SOLIDUS SCHOORSTEENEN ZIJN NIET DUUR.

Onderkant

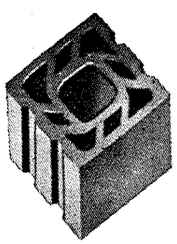

N.V. DAKPANNEN- EN KLEIWAREN INDUSTRIE
„DE VALK" v/h J. MEUWISSEN
ECHT.

Zóó adverteerden wij 30 jaar geleden!

en nu zeggen wij kort en bondig:

Door fraaie kleur en duurzaamheid,
Werd **VELUVINE'S** *roem verbreid!*

N.V. MIJ. „DE VELUWE" VELUVINE VERFFABRIEK

---

n.v. aannemersbedrijf v.h.:

boele & van eesteren

tel. 554932 * den haag

beton-bouw en waterbouwkundige werken

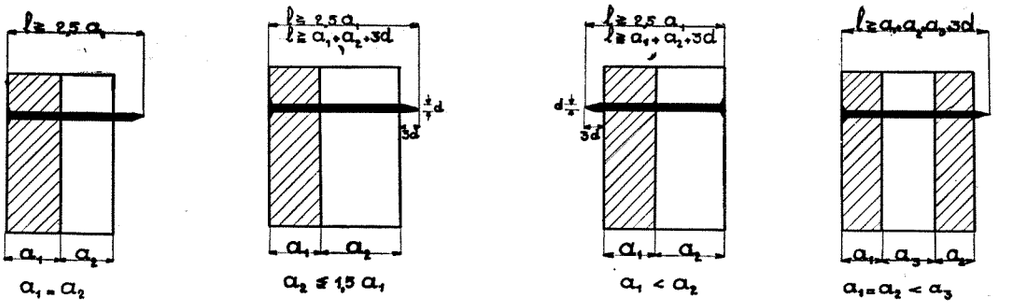

Fig. 17, 18, 20 en 25. De nagelpunt moet ver genoeg uitsteken, teneinde het uiteinde goed om te kunnen slaan.

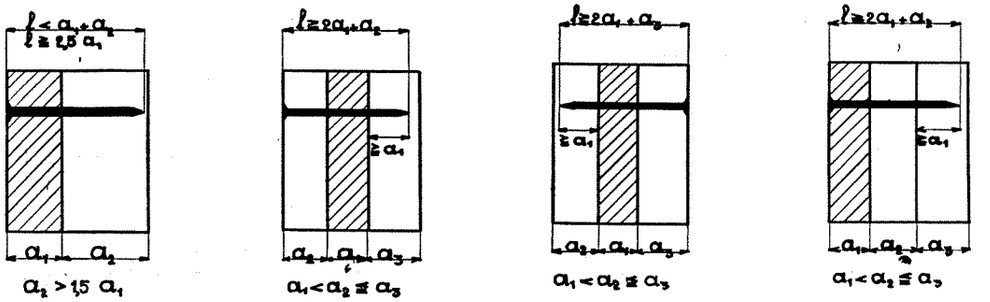

Fig. 19, 26, 27 en 28. De nagellengte moet zoodanig worden gekozen, dat de indringingsdiepte in het tweede, eventueel het derde hout, niet zoodanig wordt overschreden, dat de nagel uitsteekt.

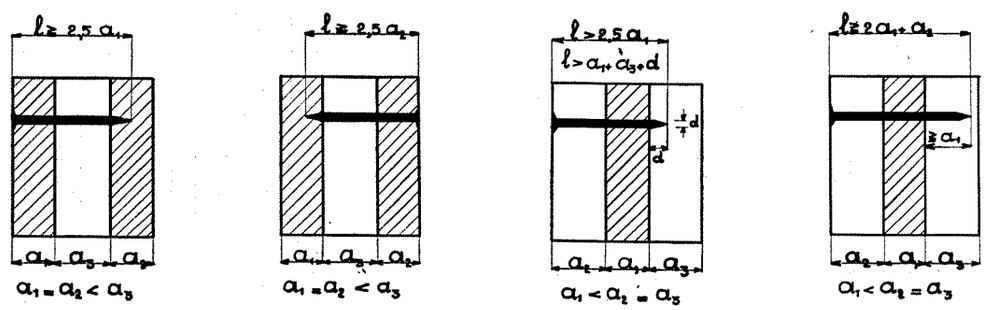

Fig. 21 en 22. Inplaats van nagels volgens fig. 21 en 22 éénzijdig in te slaan, moet men de nagels volgens fig. 21 en 22 van beide kanten inslaan, waarbij er voor gezorgd moet worden, dat zij niet in elkaars verlengde komen.

Fig. 23 en 24. Het eenzijdig inslaan van nagels volgens fig. 23 en 24 moet zooveel mogelijk worden vermeden; inplaats daarvan deze nagels aan weerskanten inslaan.

i. **Bij gebogen genagelde constructies moet de radius van het gebogen onderdeel minstens 400 Z zijn.**

Onder Z wordt verstaan de dikte van het zwaarste hout der constructie.

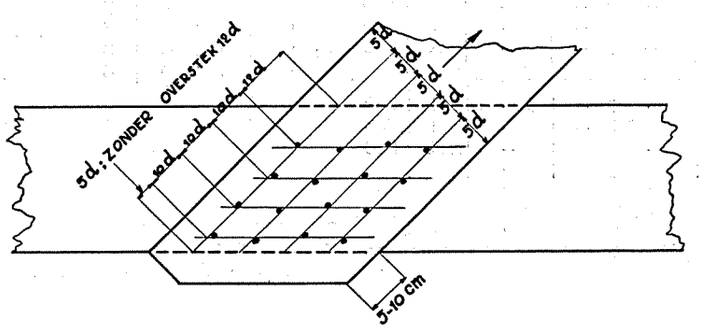

Fig. 29. Nagelafstand voor een houten vakwerkknooppunt.

Tabel 5.

Afmetingen en draagkracht van Duitsche draadnagels.

a geldt voor dichtringig en droog hout.

b geldt voor hout van gemiddelde soort voorzoover ringdichtheid en droogtetoestand betreft.

c geldt voor wijdringig en vochtig hout.

Houtdikte in mm	Hoedanigheid v/h hout	Nagelafmetingen (Duitsche maten)							Toe te laten belasting per nagel in kg.	
		Diameter in mm	lengte in mm	nummer	lengte in mm	nummer	lengte in mm	nummer	een-snedig	twee-snedig
20	a	2,8	60	28/60	65	28/65	70	28/70	30	60
20	b	3,1	65	31/65	70	31/70	80	31/80	37,5	75
20	c	3.4	80	34/80	–	–	90	34/90	90	90
23	a	3,1	65	31/65	70	31/70	80	31/80	37,5	75
23	b	3,4	80	34/80	–	–	90	34/90	45	90
23	c	3,8	90	38/90	100	38/100	—	–	52,5	105
26	a	3,4	80	34/80	–	–	90	34/90	45	90
26	b	3,8	80	38/90	100	38/100	—	–	52,5	105
26	c	4,2	100	42/100	115	42/115	120	42/120	62,5	125
30	a	3,8	90	38/90	100	38/100	–	–	52,5	105
30	b	4,2	100	42/100	115	42/115	120	42/120	62,5	125
30	c	4,6	110	46/110	115	46/115	130	46/130	72,5	145
33	a	4,2	100	42/100	115	42/115	120	42/120	62,5	125
33	b	4,6	110	46/110	140	46/140	160	46/160	72,5	145
33	c	5,5	140	55/140	145	55/145	160	55/160	97,5	195
39	a	4.2	100	42/100	115	42/115	120	42/120	62,5	125
39	b	4,6	110	46/110	115	46/115	130	46/130	72,5	145
39	c	5,5	140	55/140	145	55/145	160	55/160	97,5	195
52	a	4,6	110	46/110	115	46/115	130	46/130	72,5	145
52	b	5,5	140	55/140	145	55/145	160	55/160	97,5	195
52	c	6,0	160	60/160	180	60/180	–	–	115	230
62	a	5,5	140	55/140	145	55/145	160	55/160	97,5	195
62	b	6,0	160	60/160	180	60/180	–	–	115	230
62	c	7,0	210	70/210	–	–	–	–	155	310
65	a	6,0	160	60/160	180	60/180	–	–	115	230
65	b	7,0	210	70/210	–	–	–	–	155	310
65	c	7,6	230	76/230	240	76/240	–	–	185	370
70	a	6,0	160	60/160	180	60/180	–	–	115	230
70	b	7,0	210	70/210	–	–	–	–	155	310
70	c	7,6	230	76/230	240	76/240	–	–	185	370
77	a	7,0	210	70/210	–	–	–	–	155	310
77	b	7,6	230	76/230	240	76/240	–	–	185	370
77	c	8,8	260	88/260	–	–	–	–	210	420
78	a	7,0	210	70/210	–	–	–	–	155	310
78	b	7,6	230	76/230	240	76/240	–	–	185	370
78	c	8,8	260	88/260	–	–	–	–	210	420

Tabel 6.

Afmetingen, draagkracht en gewichten van Nederlandsche draadnagels.

De met een X gemerkte soorten zijn gewoonlijk voorradig. Andere soorten kunnen in elke afmeting worden vervaardigd.

Nummer	Lengte in mm	Lengte in duimen	Diam. in mm	Draagkracht per nagel in kg		Gewicht per 1000 nagels in kg	Aantal stuks per kg
				een-snedig	twee-snedig		
4/20	7	5/16	0,89				–
6/20	12	1/2	0,89				–
6/18	12	1/2	1,25				–
7/18	15	19/32	1,25				–
8/17	15	5/8	1,47				–
x 9/18	20	3/4	1,25			0,20	4820
x 9/17	20	3/4	1,47			0,28	3640
9/16	20	3/4	1,65			0,36	2780
x 12/17	26	1	1,47			0,36	2780
x 12/16	26	1	1,65			0,45	2220
x 12/15	26	1	1,83			0,55	1820
12/14	26	1	2,04			0,73	1370
x 15/15	33	1 1/4	1,83			0,64	1440
x 15/14	33	1 1/4	2,04			0,87	1140
18/15	39	1 1/2	1,83			0,85	1175
x 18/14	39	1 1/2	2,04			1,03	968
x 18/13	39	1 1/2	2,41			1,44	694
18/12	39	1 1/2	2,77			1,99	503
x 21/13	46	1 3/4	2,41			1,70	588
x 21/12	46	1 3/4	2,77			2.23	448
x 24/12	52	2	2,77	30	60	2,56	396
x 24/11	52	2	3,05	37,5	75	2,86	350
25/10	52	2	3,40	45	90	3,88	258
24/9	52	2	3,76	52,5	105	4,77	210
x 27/12	59	2 1/4	2,77	30	60	2,87	348
x 27/11	59	2 1/4	3,05	37.5	75	3,48	287
27/10	59	2 1/4	3,40	45	90	4,38	228
27/9	59	2 1/4	3,76	52,5	105	5,37	187
x 30/11	65	2 1/2	3,05	37,5	75	3.83	261
x 30/10	65	2 1/2	3,40	45	90	4,70	208
30/9	65	2 1/2	3,76	52,5	105	5,90	169
30/8	65	2 1/2	4,19	62,5	125	7,38	135
33/10	72	2 3/4	3,40	45	90	5.16	193
33/9	72	2 3/4	3,76	52,5	105	6,33	158
33/8	72	2 3/4	4,19	62.5	125	7,92	126
x 36/10	79	3	3,40	45	90	5,82	172
x 36/9	79	3	3,76	52,5	105	7,05	142
36/8	79	3	4,19	62,5	125	8,88	113
x 42/8	92	3 1/2	4,19	62,5	125	10,3	97
x 42/7	92	3 1/2	4,57	72,5	145	11,2	82
42/6	92	3 1/2	5,16	85	170	15,55	64
x 48/7	105	4	4,57	72,5	145	13,9	72
x 48/6	105	4	5,16	85	170	17,6	57
54/6	115	4 1/2	5,16	85	170	19,51	51
x 60/5	131	5	5,59	100	200	25,6	39
60/4	131	5	6,05	120	240	28,64	35
66/4	144	5 1/2	6,05	120	240	32,45	31
x 72/4	157	6	6,05	120	240	36,3	29
72/3	157	6	6,58	140	280	43,08	23
x 84/3	183	7	6,58	140	280	50,0	20
84/2	183	7	7,21	165	330	60,14	17
x 96/2	210	8	7,21	165	330	67,6	15
96/1	210	8	7,62	185	370	87,7	13
x108/1	236	9	7,62	185	370	86,3	12
x120/0	262	10	8,64	210	420	125	8

J.

(Wordt vervolgd).

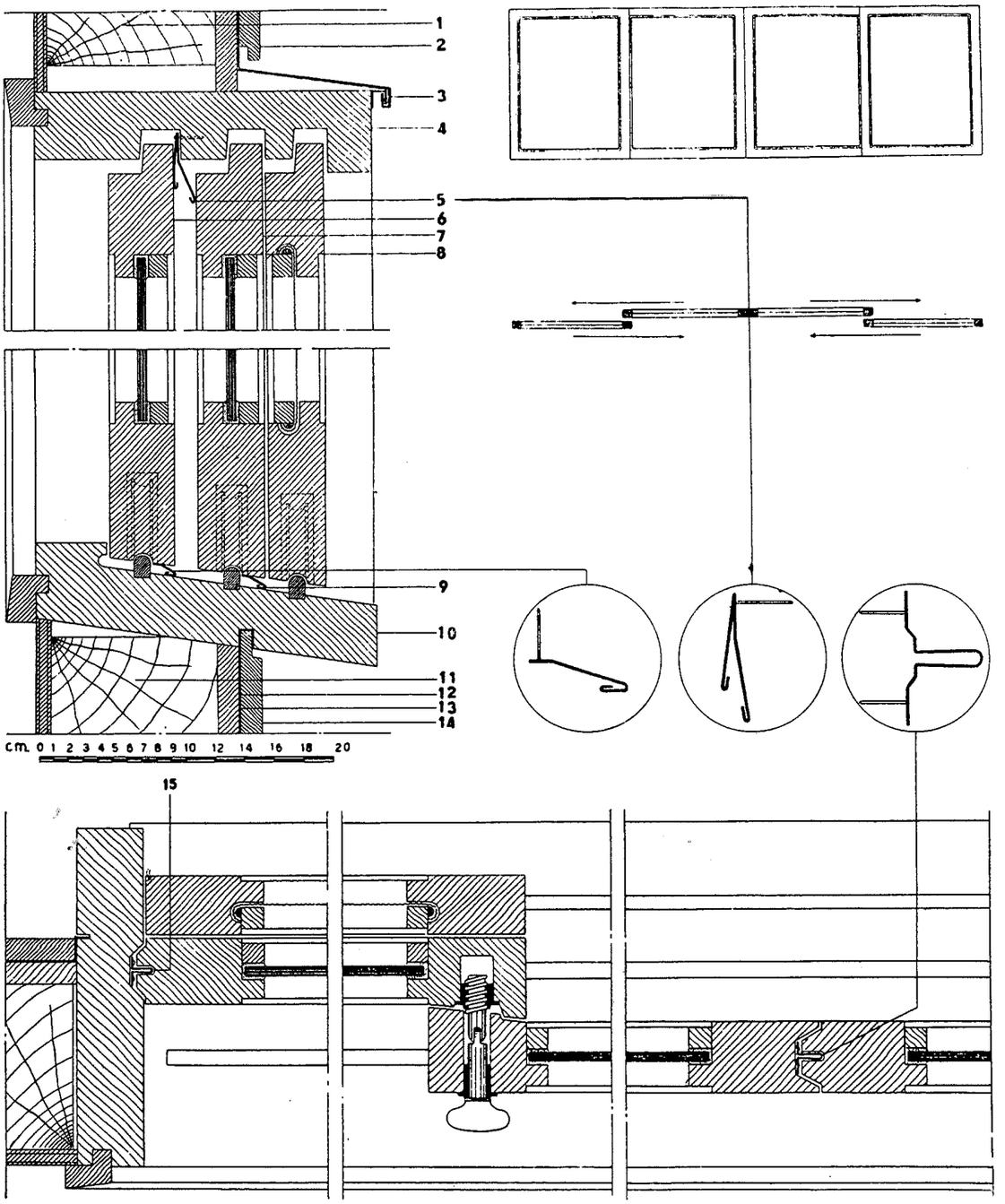

De ramen, van hard hout vervaardigd, schuiven aan de bovenzijde in sponningen en loopen aan de onderzijde met rol-- sloten over hardhouten rails. De afsluiting tegen tocht wordt tot stand gebracht door veerende metalen strooken. 1 en 11 horizontale liggers van het houtskelet; 2 houtbekleeding; 3 metalen afdekband; 4 houten kozijn; 5 veerende metalen band; 6 binnenraam; 7 middenraam; 8 raam met insectengaas; 9 veerende metalen band; 10 houten onder- dorpel; 12 beschieting; 13 waterdichte laag; 14 houtbekleeding; 15 vee rende metalen band (naar Costruzioni)

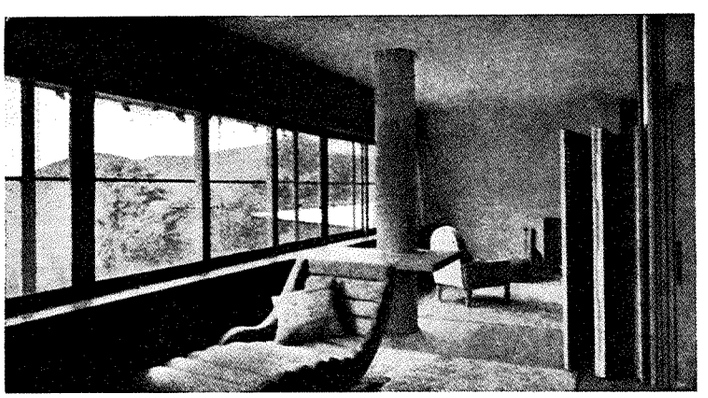

HORIZONTAAL SCHUIVENDE RAMEN
AAN EEN HUIS TE GIAPPONE. ARCHITECT ANTONIN RAYMOND (UIT CONSTRUZIONI CASA BELLA)

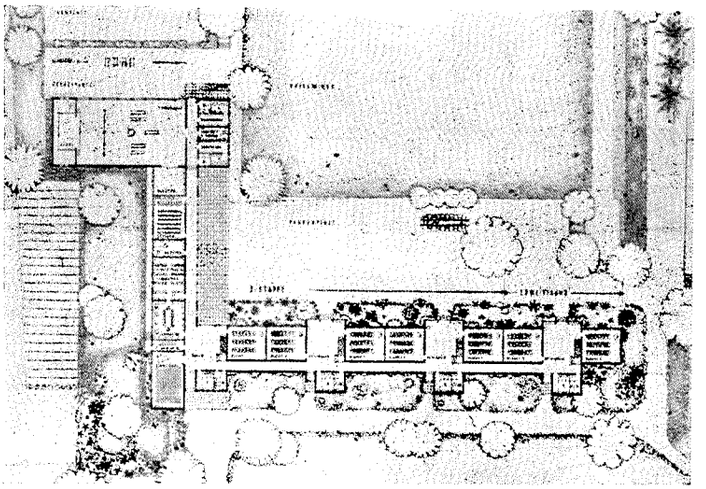

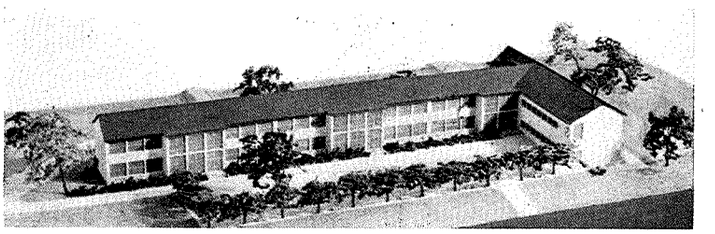

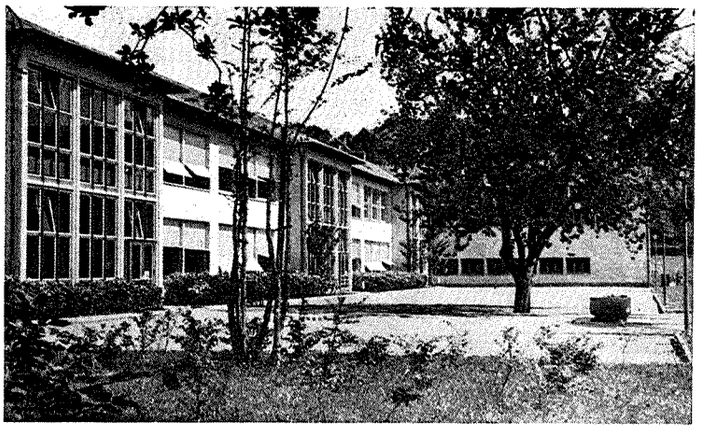

LAGERE SCHOOL TE ZOLLIKON (ZW.).
ARCHITECTEN J. KRÄHER EN E. BOSSHARDT.
UIT DAS WERK, JULI 1942

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

„Das Werk", Juli 1942.

Nadat in verschillende richtingen proeven waren gewaagd, begint zich steeds duidelijker een gemeenschappelijke instelling af te teekenen: zakelijk, zonder op het technische de nadruk te leggen. Het noodige aanpassen bij bestaande bouwwerken werd door een onderverdeeling van de gebouwmassa's en een zekere klein-schalige vormgeving bereikt, zonder in de voor 20 jaren gebruikelijke uitwendige navolging van historische en landelijke vormen te vervallen. Men zou kunnen zeggen dat de nieuwere architectuurontwikkeling zoowel tot zakelijke als menschelijk aangenaam aandoende resultaten geleid heeft.

In „Das Werk" van Juli 1942 komen eenige schoolgebouwen dit nader illustreeren. Vooreerst een lagere school te Zollikon (Zürich), architecten J. Kräher en E. Bosshardt. In 1931 werd een prijsvraag uitgeschreven voor een bouwplan voor de geheele gemeente Zollikon, in het bijzonder voor het stratenplan, en waarbij het plan van J. Kräher den eersten prijs verwierf. Dit plan diende als leiddraad voor het verdere bebouwingswerk. Een ideeënprijsvraag voor een bebouwingsplan van een stuk grond, waarop het raadhuis, school en turnzaal moest komen volgde, en tenslotte een derde prijsvraag voor den eindvorm der school.

Het plan kwam niet geheel gereed. Het eigenaardige van deze school is de verdeeling in gescheiden schooleenheden. Elke eenheid bevat vier klassen, tot elke eenheid behooren afzonderlijke toegangen, trappen, toiletten. Ruime, op het Zuiden liggende, hallen bieden op de verdieping ontspanning voor twee klassen; zij vervangen op moderne wijze de gebruikelijke breede en steeds op het Noorden liggende gangen.

De school met turnzaal te Obermeilen, architect Karl Bebi, werd in 1935/36 gebouwd. Ook het plan van deze school was het resultaat van prijsvragen. Een eisch van het programma was dat het gebouw in drie gedeelten kon worden uitgevoerd. Het gebouw is nog niet geheel gereed.

OFFICIEELE MEDEDEELING.

Wegens overlijden is van de ledenlijst van den B.N.A. afgevoerd de naam van den architect E. J. Timmer, Wildervank, Oosterdiep.

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 5 DEC. 1942 NUMMER 49

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45 .Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

AANBOUW VAN EEN HUIS TE 'S GRAVENHAGE. ARCHITECT DR. IR. G. A. C. BLOK.

Naast een bestaand huis van onbepaalden stijl kwam een stuk terrein vrij, een welkome gelegenheid om ruimte om het huis te scheppen en er een lagen aanbouw aan toe te voegen. In het huis zelf was voldoende woonruimte aanwezig, en de wensch ging meer uit naar een garage en een groote zit-werkkamer, benevens eenige kleinere bijvertrekjes. De bouw kwam tot stand ondanks moeilijkheden met materialen en andere strubbelingen. Door aan den nieuwbouw een gestrekten lagen vorm te geven, is een geleidelijke overgang ontstaan tusschen het in verhouding wat hooge huis en den tuin. De gevels zijn van roode handvorm met toepassing van Oberkirchner zandsteen en Fransche kalksteen; de ramen zijn van staal, de deuren van eikenhout. Door een ruime toepassing van ambachtskunst, smeedwerk en snijwerk, zijn hier en daar decoratieve accenten gevormd. In het bijzonder trekt de lantaren bij den ingang en het hek voor den doorgang de aandacht door fraai smeedwerk. Het voornaamste vertrek is de groote zit-werkkamer, ongeveer 9 × 5 m. De vloer hiervan ligt belangrijk onder dien van het belendende huis, waarvan gebruik is gemaakt om een omgang met trap te ontwerpen. Bij deze trap is een oude Louis XV hoofdbaluster toegepast, waarvan de zwierige stijl zich in de belijning van treden en leuning voortzet. In de ramen werd XVIIe eeuwsch glas-in-lood verwerkt. Rond de omgang is een groot aantal bergkastjes aangebracht. De open schouw steunt op gebeeldhouwde consoles van Fransche kalksteen. De zoldering wordt gedragen door zware eikenhouten balken, de wanden zijn geschuurd. Bij de schouw is indirecte verlichting toegepast.

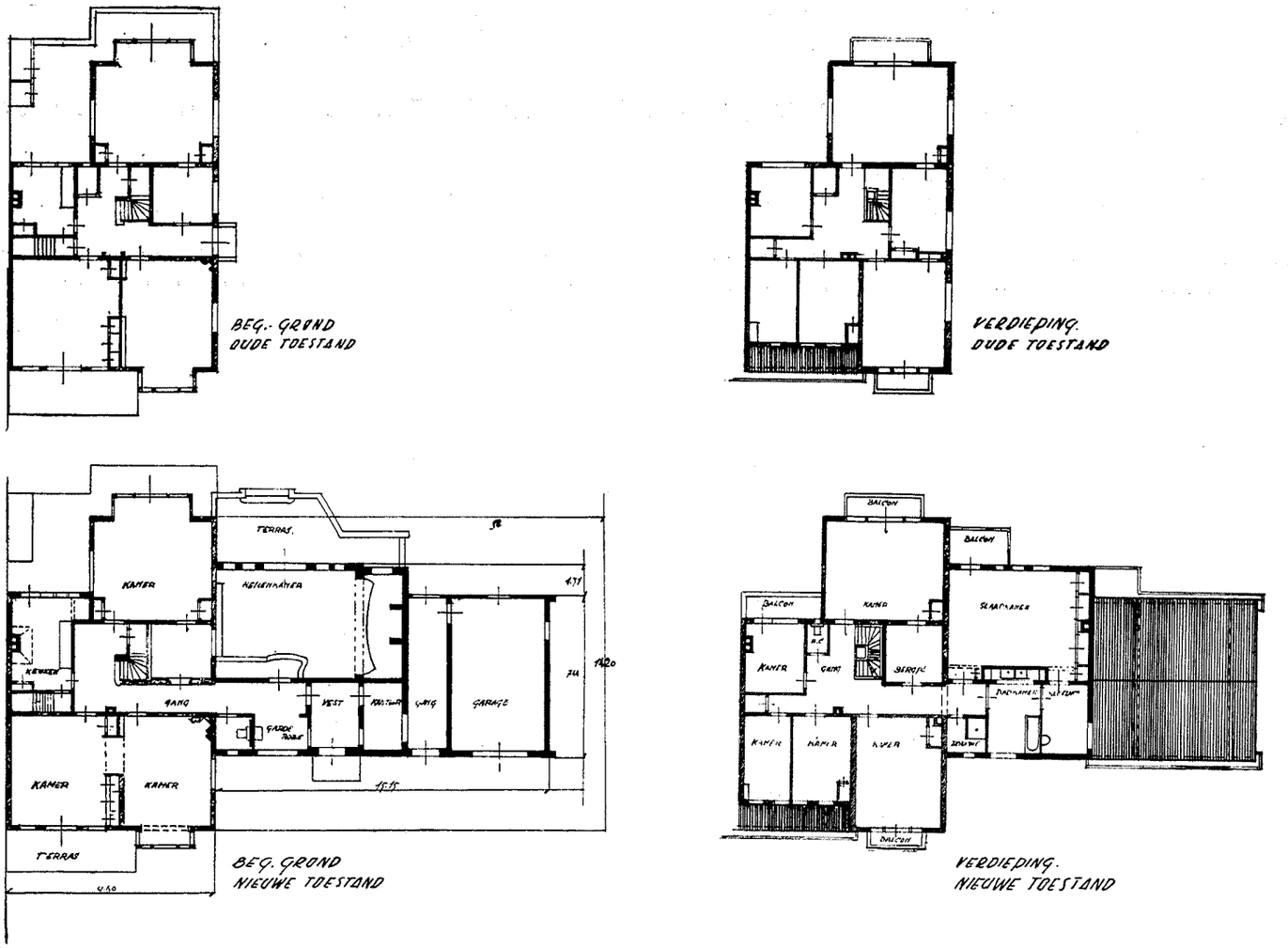

PLATTEGRONDEN OUDE EN NIEUWE TOESTAND SCHAAL 1 A 300

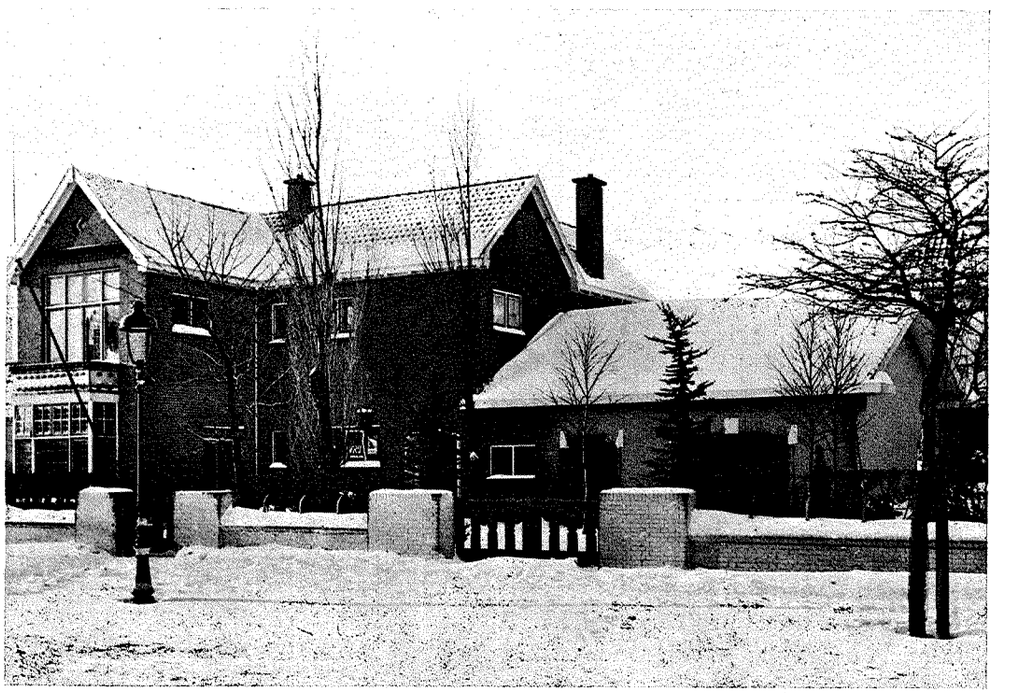

OORSPRONKELIJKE VILLA EN AANBOUW FOTO V. OJEN
ARCHITECT VAN DEN AANBOUW Dr. Ir. G. A. C. BLOK

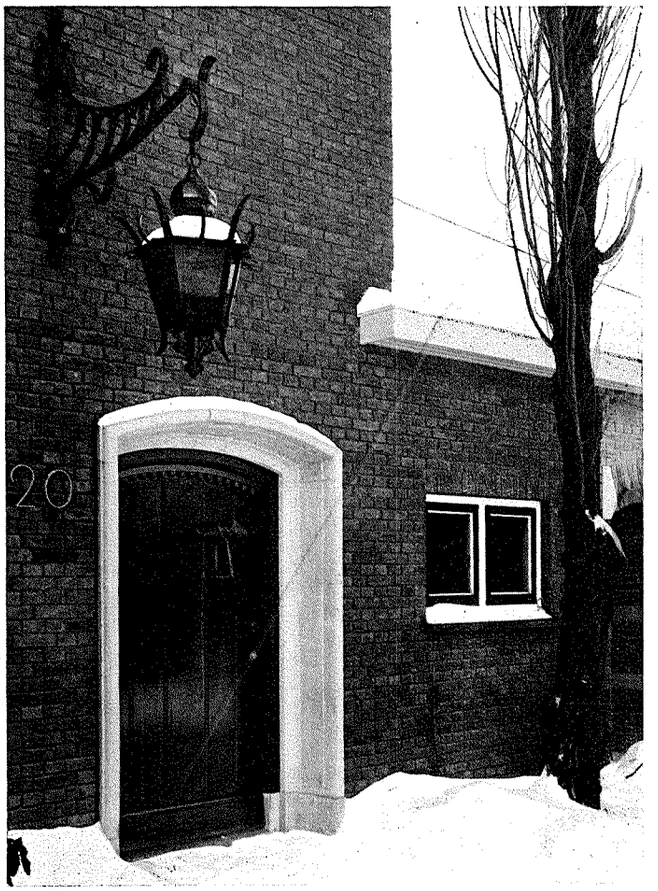

FOTO V. OJEN

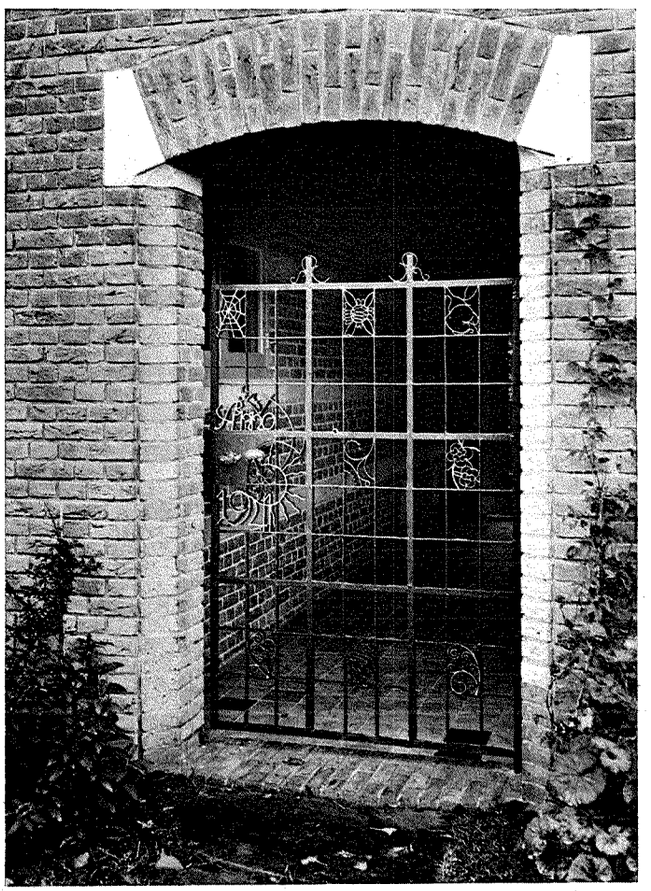

FOTO V. OJEN

HOOFDINGANG EN DOORGANGSHEK VAN DE VILLA-AANBOUW
ARCHITECT Dr. Ir. G. A. C. BLOK

TRAPPENHUIS

FOTO V. OJEN

BLIK IN DE ZIT-WERKKAMER

FOTO V. OJEN

FRAGMENT VAN DE ZIT-WERKKAMER

FOTO V. OJEN

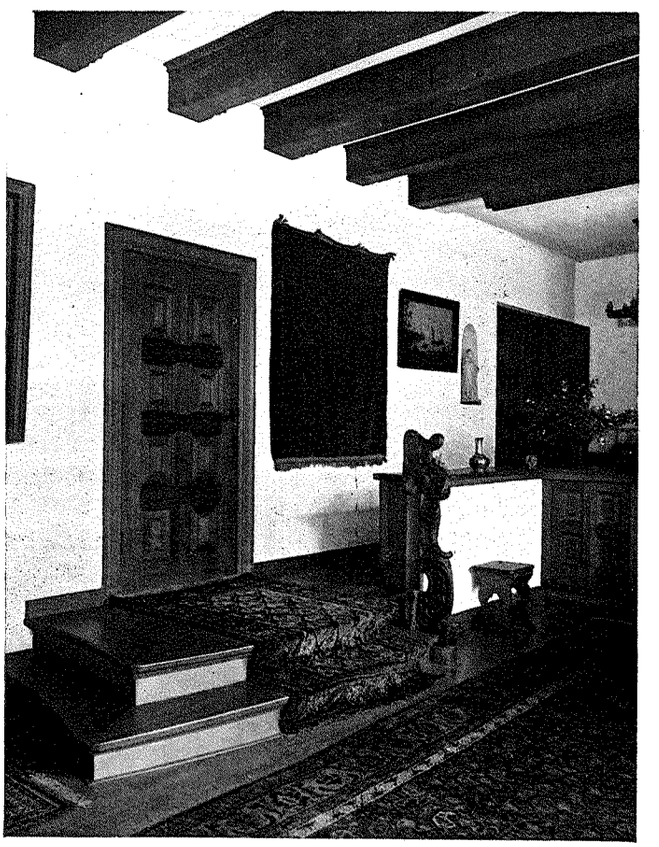

OMGANG IN DE ZIT-WERKKAMER

FOTO V. OJEN

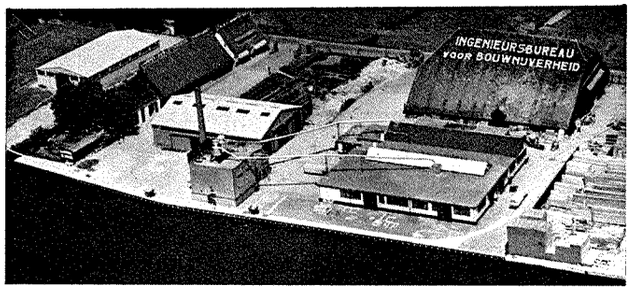

N.V. INGENIEURS-BUREAU VOOR

BOUWNIJVERHEID

KANTOOR, TIMMERFABRIEK EN OPSLAGTERREIN

OEGSTGEEST TELEF. LEIDEN 20341 (2 lijnen)

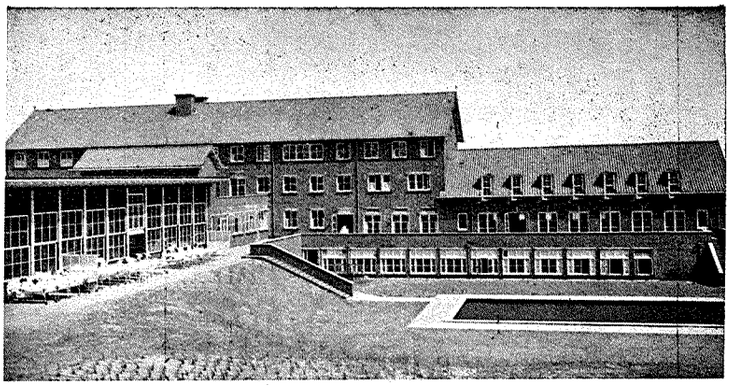

Bouw- en Gew. Beton-Werken

volgens nauwkeurig werkplan in zeer korten tijd

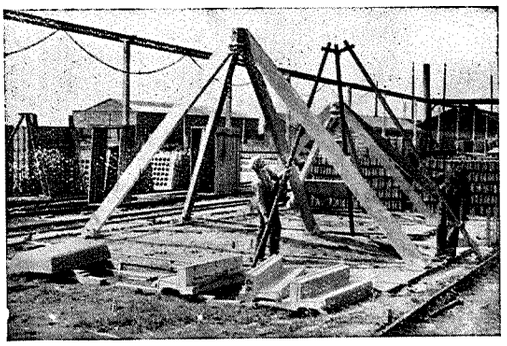

voor moderne betonconstructie

N.V. SCHOKBETON
ZWIJNDRECHT
TELEFOON 4268

SCHOKBETON-
BIMSBETON-
EN KUNSTBETON-PRODUCTEN

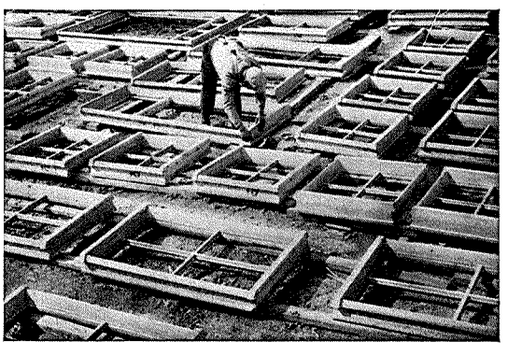

Reiba

Gekleurde Bitumineuze vloeren

voor

Scholen, Restaurants, Kantoren,
Woningen enz.

In zuurbestendige uitvoering
laboratoria e.d.

Geluiddempend, duurzaam, stofvrij, hygiënisch

Direct leverbaar

KEY'S ASPHALTFABRIEK

WITTE HUIS, WIJNHAVEN 3, ROTTERDAM

TELEFOON 73475

KANTOOR TE MAASSLUIS

---

voor **BOUW** en **BETON** werken

n.v. aannemingsmij v/h

ROTTERDAM

H&P. VOORMOLEN

KAMER IN HET OUDE GEDEELTE VAN DE VILLA

FOTO V. OJEN

GROOTE ZIT- EN WERKKAMER
ARCHITECT DR. IR. G. A. C. BLOK

FOTO V. OJEN

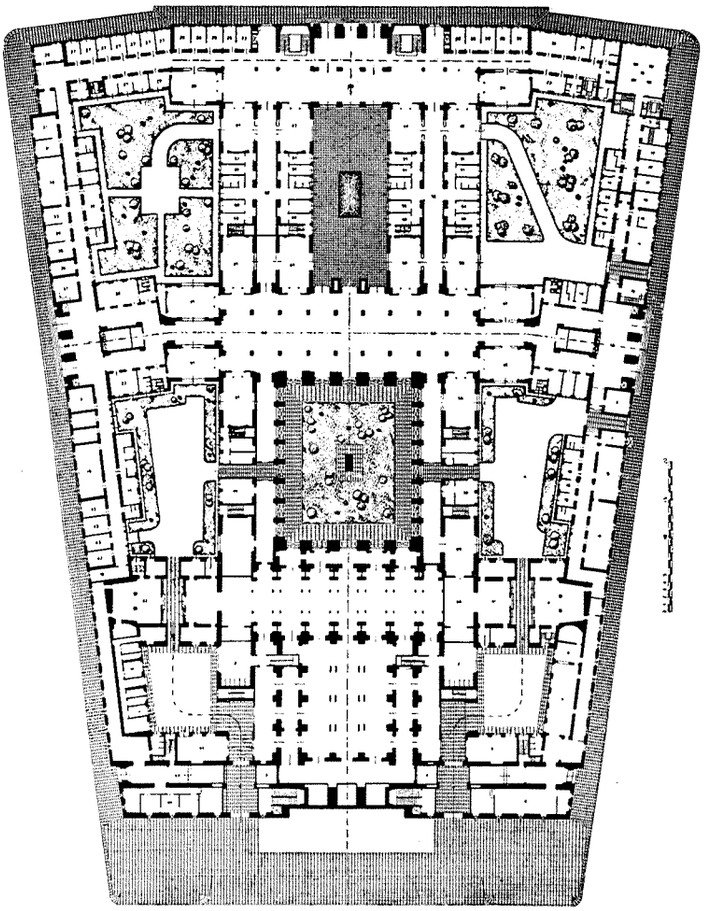

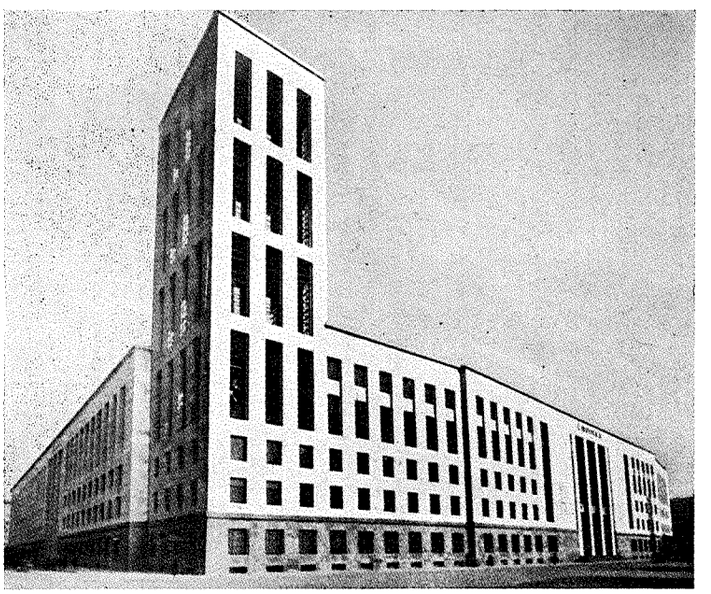

BLIK OP DE TOREN VAN HET OORKONDENARCHIEF

HET PALEIS VAN JUSTITIE TE MILAAN.

ARCHITECT MARCELLO PIACENTINI.

Van de onder de fascistische regeering ontstane monumentale bouwwerken is het justitiepaleis te Milaan het belangrijkste door zijn strengen eenvoud en architectonische houding. De praktijk van het recht bepaalde op de eerste plaats de indeeling, de ruimten, hun verhouding van grondvlak tot de ruimte-inhoud, de verlichting, de acoustiek enz. In het bijzonder werd gelet op een gemakkelijk verkeer van het publiek, de eischen van het gerecht en alles wat hier-

aannemersbedrijf g.b.van hoek

delft
tel. 421 en 422

bouw-, grond- en waterbouwkundige werken
ontwerpen en uitvoeren van

werken in gewapend beton

PADOX
NAAML VENN
WARMOND

HOUTBOUW EN TIMMERWERKEN

VERTEGENW.: AMSTERDAM-DEN HAAG-ROTTERDAM-UTRECHT-CURAÇAO

In elk gebouw
van eenige
beteekenis

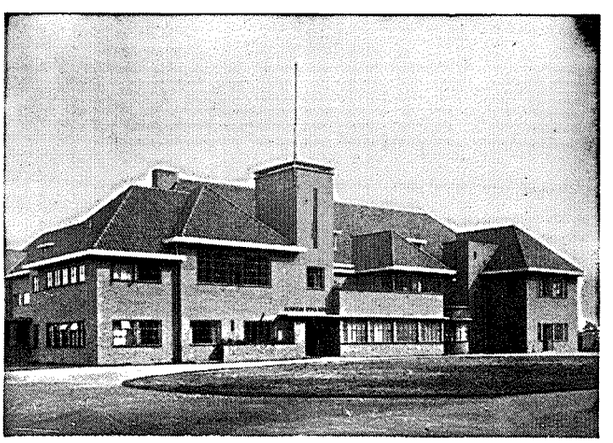

van Straaten's Liften

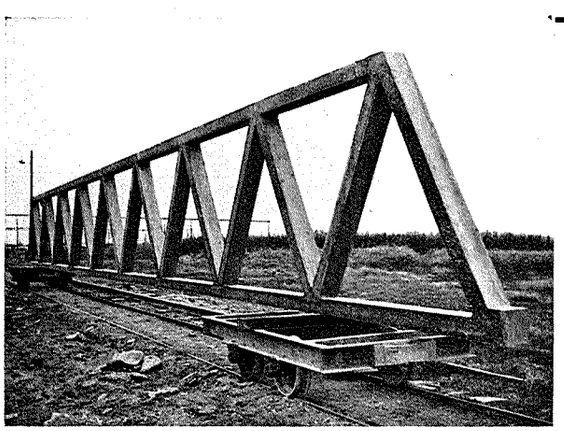

VAKWERKLIGGER LANG 18 M., HOOG 1.80 M.
VOOR BELASTING 1000 KG/M, EIGEN GEW. 225 KG/M.

N.V. SCHOKINDUSTRIE ZWIJNDRECHT

(TELEF. 6138 DORDRECHT)

VERVAARDIGT VOLGENS HET SCHOKPROCÉDÉ
(NEDERL. OCTROOI No. 36029)

HEIPALEN
DAMPLANKEN
DAMPALEN
AFSPANMASTEN
LICHTMASTEN
HOOIBERGROEDEN
KEERWANDEN
OPLANGERS
TROTTOIRBANDEN
KOLOMMEN
GORDINGEN

VAKWERKLIGGERS

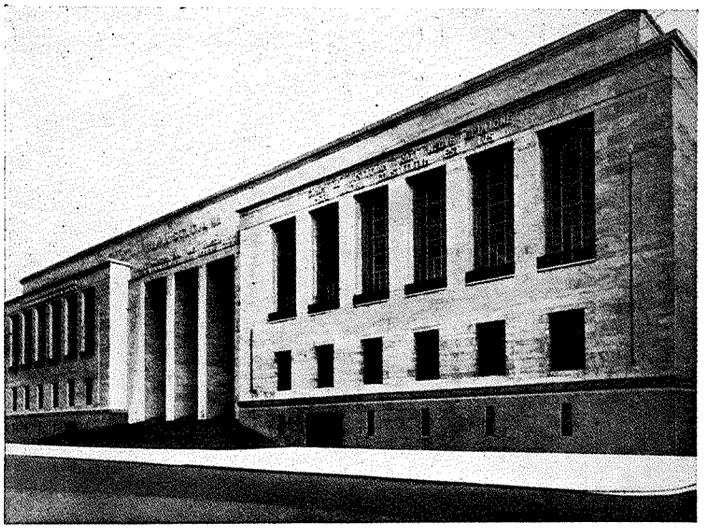

HOOFDINGANGSZIJDE

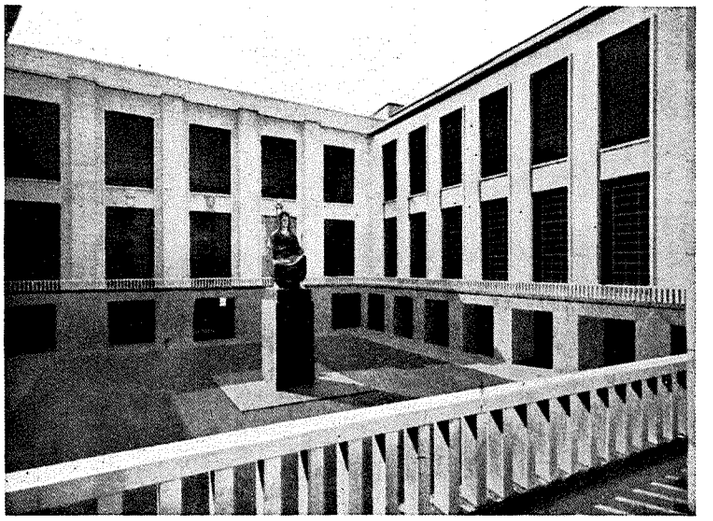

EEREHOF
BEELD VAN JUSTITIA DOOR ATTILO SELVA
HET NIEUWE PALEIS VAN JUSTITIE TE MILAAN
ARCHITECT M. PIACENTINI

mede samenhangt. Al deze opgaven konden, zooals de praktijk nu uitgewezen heeft, door een heldere en in alle kleinigheden zorgvuldig bestudeerde plattegrond, geheel opgelost worden. Dit vorderde onder anderen een gunstige schikking van de verhandelings-, verhoor-, zitting-, wacht-, kanselarij-, ontvang- en talrijke voor verschillende doeleinden dienende nevenruimten, zooals archief, bibliotheken, kamers voor jury enz. Voor alles moesten bij dezen geweldigen bouw de verschillende eischen van de gescheiden civiele- en strafprocedure worden ingewilligd. Tengevolge hiervan is het gebouw in drie verdiepingen onderverdeeld. Terwijl uitwendig bewust, naar de typische Lombardische architectuurstijl, van sierend bijwerk is afgezien, vinden wij binnen in het paleis talrijke decoratieve beeldhouwwerken en beelden, zooals bijv. op de stemmingsvolle binnenplaats het beeld van de gerechtigheid en hoog-reliefs. Deze door kunstenaars van naam vervaardigde werken van uitgezocht materiaal verlevendigen de totaalwerking der bijna geheel in edele marmers en mozaiken uitgevoerde ruimten, zoodat men meer den indruk krijgt in een museum van moderne kunst aanwezig te zijn dan in een justitiepaleis. Door de grootsche en krachtige houding van het architectonisch zorgvuldig doorwerkt bouwlichaam, zooals het als een eiland te midden dezer belangrijke industriestad ligt, voegt zich dit nieuwe monument van fascistisch kunstscheppen in het totaalbeeld van de stad. Bij de plattegrond is zoowel in horizontale als in verticale richting gelet op het foutloos functioneeren van de diensten. Ieder gerecht heeft van buiten zijn eigen toegang. In de hoogte is het gebouw in twee hoofddeelen onderverdeeld. Het onderste bevat de ruimten voor de straf-, het bovenste voor de civiele zaken. In de 4 m onder de straat gelegen kelderverdieping zijn gezamenlijk de inrichtingen voor verwarming, luchten en ontluchting, cellen, een brandvrij archief voor het civiel-

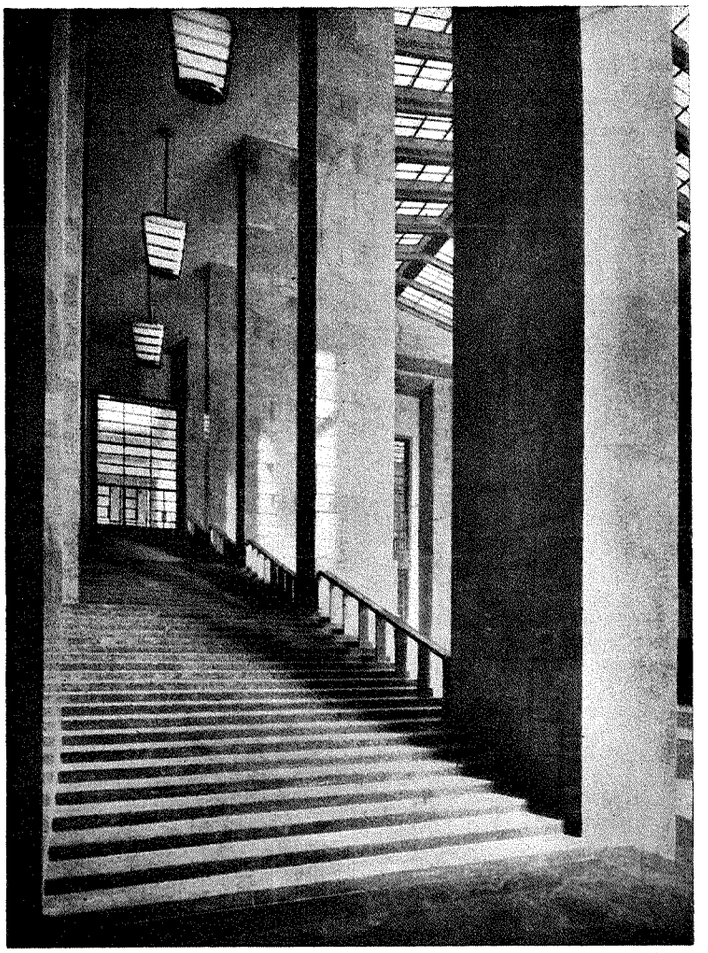

EERETRAP ACHTER DE HOOFDINGANG
HET NIEUWE PALEIS VAN JUSTITIE TE MILAAN
ARCHITECT M. PIACENTINI

gerecht, voorraadruimten van allerlei soort, de electrische aanleg voor de verlichting en het bedrijf, inbegrepen de ruimte voor de accumulatoren van de telefooncentrale, ondergebracht.
Het 120 m lange hoofdfront is 33 m, de 17 × 19 m groote toren voor het notariaatsarchief 61 m hoog. De draagmuren zijn van baksteen en beton, de plafonds van staalbeton met tegels uitgevoerd. Het bebouwde oppervlak bedraagt 21700 m², de inhoud 617500 m³. Buiten de onderzoekzalen bevat het paleis 950 ruimten, 8 wandelhallen, 32 trappen, 9 liften.

(Foto's Deutsche Bauzeitung).

NAAR EEN EUROPEESCHE ARCHITECTUUR.

Met een gevoel van waardeering brengen wij den heer Buys onzen welgemeenden dank voor zijn uitvoerig antwoord op de door ons gestelde vragen in het B.W. No. 45, '42.
Echter, op deze wijze valt er natuurlijk eindeloos over ons onderwerp te polemiseeren, zooals ook reeds zoo vaak vruchteloos is gedaan. Zou dit niettemin ten slotte kunnen leiden tot een algemeen verhelderend inzicht op den weg welke de kunstenaar dient te gaan, ten bate van den cultureelen opbouw, dan zou dit van zóó voornaam belang zijn, dat voor een discussie een ruime gelegenheid dient te worden opengesteld. Deze discussie, hoewel plaatsvindend zonder aanzien des persoons, behoeft dan nog niet noodzakelijk te ontaarden in een persoonlijk handgemeen.
Houden we ons dus bij het eerst voor de hand liggende en meest belangrijke onderwerp: de Kunst. Ook de heer B. acht dit zeer belangrijk, anders zou hij niet zoo vreemde bewijzen hebben gezocht om aan te toonen dat de sobere twintigste-eeuwsche bouwwijze kunst is. We mogen ons daar dus niet met een armzwaai van af maken.
Na genoemd antwoord in No. 45, waaruit blijkt, dat wij reeds een eerste stapje nader tot elkaar zijn gekomen, kunnen we zijn artikel in No. 38 als afgedaan beschouwen. We zijn het er dan o.a. al over eens, dat de 20ste eeuwers creëeren uit een gehavend, onvolledig bewustzijn. Stellen wij voorop, dat ons geschrijf aan het zelfde euvel mank gaat, dan staan we tevens wat lankmoediger tegenover

elkaar, wat een harmonieuze oplossing van het probleem zeker zal ten goede komen. Dit zouden wij gaarne willen vooropstellen.

Dat over deze vraagstukken reeds bibliotheken volgeschreven zijn, zijn wij ook roerend met elkander eens. Menig architect acht het aan zichzelven verplicht, zich met een imposanten boekenschat te omgeven.

Voor ons, wij bedoelen dan ten aanzien van het cultureel belang, gaat het om het resultaat van al deze volgeschreven bibliotheken. Wat hebben deze ons gebracht, als zelfs de heer B. niet positief en concreet weet te bepalen of kunst een doel heeft of slechts een functie?

Hiermede heeft hij de noodzaak van het teruggaan tot de elementaire vraag: wat kunst is, duidelijk gedemonstreerd. En juist nú, nu de mogelijkheid tot bouwen zoo sterk is geremd en velen in de practische uitoefening van hun beroep worden belemmerd, is het tijd, en heeft men tijd, om zich te bezinnen. Laat men dezen tijd dan nuttig besteden.

Nu zouden we verder de persoonlijke noten in het antwoord van den heer B. kunnen gaan weerleggen en ons aandeel bij het stellen van de idealen welke volgens hem aan bedoelde strooming ten grondslag liggen kunnen uiteenzetten, of b.v. ten aanzien van zijn „sporen van nieuwe opvattingen" uit de door hem genoemde Monatshefte, daar tienvoudig bewijzen uit de bibliotheken en tijdschriften (ook het B.W.) tegenover kunnen stellen; we zouden het streven naar zuivering, naar verheldering, naar overwinning van de verwarring der veelheid kunnen belichten overeenkomstig de baker die met het badwater ook het kind over boord wierp, omdat dit streven niet ten doel had kunst te dienen of te zoeken en men in volkomen blindheid om schoonheid waar te nemen uit de veelheid niet het weinige goede van het vele verkeerde wist te onderkennen; we zouden er mede kunnen instemmen, dat wanneer men eenmaal werkelijk kunst of schoonheid heeft leeren zien, dit een zoodanige verblindheid tot gevolg kan hebben, dat men heel veel van wat onder invloed van de twintigste eeuwsche strooming tot stand kwam, uit cultureele overwegingen naar de rommelmarkt zou willen schoppen, al wordt dit dan met het streven naar zuivering, naar verheldering enz enz. mooigepraat; en dat de architectuur zich met beperkter middelen zou kunnen uitdrukken en dat hier een phaseverandering in kan worden gezien zouden we kunnen aannemen; maar dit zijn hypothesen omdat deze architectuur niet anders uit te drukken heeft dan zielige geestelijke armoede. De huidige architectuur mist iets, mist véél, mist nagenoeg alles wat kunst betreft, doch dit is gezond, anders was er geen groeiproces mogelijk, geen aanvang van een nieuwe golf.

Maar dit alles leidt slechts de aandacht af van ons onderwerp. Hoofdzaak blijft het cultureel belang en de kunst, duizendvoudig geanalyseerd, gedetermineerd, gedoceerd maar o zoo weinig geleerd en ook thans nog, blijkens het antwoord van den heer B., zoo hopeloos zoek.

Zelfs de heer B. is nog niet tot een klare conclusie gekomen en stelt ons voor een alternatief: 1°. Of de kunst heeft geen doel doch slechts functie, welke nog al uitgebreid blijkt te moeten zijn, of 2°. de kunst heeft wel een doel, d.i. den mensch te verheffen tot de identiteit van subject en object en dit streven blijkt dan weder van zéér verstrekkende beteekenis te zijn. Uit de omschrijving van de functie zoowel als die van het doel blijkt wel de groote belangrijkheid van de kunst en de heer B. zal zelf willen toegeven, dat zijn aanduidingen nog al vaag zijn omlijnd om daar een leiddraad in te vinden op den weg welken de kunstenaar heeft te gaan.

Wij zouden hem daarom gaarne willen vragen naar voorbeelden van het uitdrukken van de omschreven functie of aangegeven doel in de oudere kunsten b.v. van bevrijding uit den chaos der dwalingen uit de verwarring der egoïstische wereldorde, uit de illusie die door de gesteldheid van het menschelijk intellect is geschapen, of voorbeelden van verheffing van den mensch uit de bedrieglijke veelheid der verschijnselen tot de identiteit van subject en object en eventueel de voorwaarden te bepalen aan welke de kunstenaar dan heeft te voldoen bij de conceptie van zijn objecten om dit doel te bereiken.

We hebben toch ten doel om bij den aanvang van die drievoudige golf den weg te bepalen waarlangs de volkskunst zich zal moeten ontwikkelen, wortelend in idealen van waarlijk cultureele beteekenis. Of de heer B. dit wil steunen op arische- of chineesche philosophieën kan interessant zijn doch is meen ik uiteindelijk voor den kunstnijveraar, timmerman of meubelmaker niet van zoo véél gewicht.

J. C. SLEBOS.

OORLOGSWERK VAN HET INTERNATIONAAL VERBAND FÜR WOHNUNGSWESEN UND STÄDTEBAU.

Het Internationale Verband für Wohnungswesen und Städtebau, dat nog in Juli 1939 met de aanwezigheid van over de 800 vertegenwoordigers uit 38 landen van de geheele wereld, een belangrijk congres heeft gehouden, zet zijn werkzaamheid ook gedurende den oorlog voort. Daarvan leggen de geregeld verschijnende publicaties van het „Verband" getuigenis af.

In het laatste nummer van de „Mitteilungen" wordt een en ander medegedeeld over hetgeen in de drie oorlogsjaren is verricht.

Bij de heden ten dage bestaande moeilijkheid van een direct contact tusschen de vaklieden in de verschillende landen individueel, heeft het „Verband" zijn taak als verbindingsorgaan tot volle tevredenheid van de leden kunnen volvoeren.

Het „Verband" wijdt thans speciaal zijn bijzondere aandacht aan de wederopbouw-werkzaamheden in de door den oorlog getroffen landen, en staat met het oog daarop in voortdurende verbinding met de desbetreffende diensten. De President van het „Verband", Oberburgermeister Dr. Strölin, heeft over de werkzaamheden bij den wederopbouw in de verschillende landen reeds in de bekende dagbladen mededeeling gedaan en het is van belang dat hij in deze mededeelingen kon vaststellen, dat in deze landen in groote onderlinge overeenstemming de beginselen worden verwerkelijkt, die als een uitvloeisel van de veranderde houding tegenover de problemen van den stedebouw aangemerkt kunnen worden. Voor alles breekt zich daarbij meer en meer de grondgedachte baan, dat ordening, doelmatigheid en schoonheid in den stedebouw slechts bereikt kunnen worden, wanneer het bouwwezen niet meer door de willekeur van een enkeling wordt bepaald, doch door den Staat zelf wordt bestuurd.

Zeer bijzonder opmerkenswaardig is voorts de conclusie, dat in de meeste landen zich het grondprincipe begint door te zetten, dat het afzonderlijke bouwwerk als een organisch lid van de stedebouwkundige vormgeving moet worden gezien en dat het zich harmonisch in het stads-, dorps- of landschapsbeeld moet voegen.

Het bureau van het „Verband" is thans gevestigd in Stuttgart O., Gerokstrasse 21, en het is bereid aan eventueele belangstellenden proefnummers van zijn publicaties te zenden.

ONDERZOEK NAAR DE OORZAAK VAN HET AFBLADDEREN VAN EEN WITKALKLAAG.

In het driemaandelijksch orgaan van de Commissie voor Meer en Beter Stucadoorwerk (M.E.B.E.S.T.) van Juli 1942 werd een interessant artikel over het bovenstaande onderwerp opgenomen, geschreven door Dr. Ir. Darcy van der Want.

Het artikel is te groot om in zijn geheel te worden opgenomen, hoewel daartoe, gezien het belang van dit ambachtelijke vak van het witten voor onze huizen, reden zou bestaan. Wij nemen de conclusies op, waartoe de heer Darcy van der Want kwam.

Deze conclusies waren:

1. Gebruik niet klakkeloos olie in de witkalk.
   Het gebruik van olie in de witkalk werkt het vergelen van de witlaag in de hand. Het onoordeelkundig of overmatig gebruik ervan kan oorzaak worden, dat de witlaag na eenigen tijd afbladdert.
2. Probeer eerst door aanstrijken met zuivere witkalk zonder olie of het te witten oppervlak al dan niet zuigt.
3. Voeg eerst olie aan de witkalk toe, nadat gebleken is, dat te sterke zuiging van de onderlaag dit noodzakelijk maakt.
4. Gebruik in geen geval meer olie dan strikt noodig is.
5. Bedenk daarbij, dat één eetlepel olie op een emmer witkalk reeds een zeer behoorlijke hoeveelheid is.
6. Gebruik uitsluitend onverdachte patentolie.

OFFICIEELE MEDEDEELING.

Wegens overlijden is van de ledenlijst van den B.N.A. afgevoerd de naam van den architect: J. Op 't Land, Zocherstr. 73, Amsterdam.

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 12 DEC. 1942 NUMMER 50

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45 .Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

ACOUSTIEK VAN CONCERTZALEN; THEORIE EN PRACTIJK.

Inleiding.

Wanneer wij er ons rekenschap van geven, hoe wij gewend zijn de problemen te benaderen, welke wij tot een oplossing moeten brengen en wij realiseeren ons, hoe men zich nog een goede honderd jaar geleden tegenover diezelfde problemen instelde, dan blijkt ons dat zich hier een algeheele omwenteling heeft voltrokken. Het is een evolutie, die ons voerde van het practische inzicht naar het theoretische inzicht; een evolutie die voortschreed, naarmate de natuurwetenschappen een hoogere vlucht namen. De 19e en 20e eeuw zagen het gebied der verschijnselen, die wetenschappelijk verklaard konden worden, zich steeds uitbreiden; men paste de nieuw verkregen kennis toe op de vraagstukken, waarvoor men werd geplaatst en zoo wijzigde zich langzamerhand onze instelling tegenover ieder vraagstuk.

Constructies worden nu statisch berekend; ook die constructies, die zelfs de vorige generatie nog geheel afgaande op het „constructieve gevoel" ontwierp. Bij het onderzoek van bouwmaterialen speelt het laboratoriumonderzoek de voornaamste rol. De technologie schonk ons vele nieuwe materialen uit grondstoffen, die eertijds in het bouwvak in het geheel niet werden gekend. Het modelonderzoek in het laboratorium geeft ons inzicht in vraagstukken op het gebied der hydraulica en aero-dynamica. Zelfs kan de inwendige spanningsverdeeling in homogeene constructies door modelonderzoek in het laboratorium worden zichtbaar gemaakt.

En zoo zijn wij thans ook gewend de acoustiek van concertzalen van tevoren wetenschappelijk te onderzoeken en hebben het in de hand om door keuze van materialen en door de vormgeving de acoustische eigenschappen van de ruimte te beïnvloeden. Onze instelling tegenover ieder vraagstuk en tegenover iedere opdracht is thans wetenschappelijk en het theoretisch inzicht bepaalt den weg naar de oplossing.

Maar — zooals in den aanvang reeds werd opgemerkt — zoo is het niet altijd geweest. Ook toen men de verschijnselen nog niet zoo doorschouwde en slechts enkele groote denkers in staat waren een in onze oogen hoogst gebrekkige verklaring van hetgeen zij om zich zagen te geven, bleek men op alle mogelijke gebieden van kunst en techniek in staat tot prestaties, die het volmaakte benaderen en waarvoor wij een grooten eerbied koesteren.

De bouwkunst, de schilderkunst, de smeedkunst, om er maar enkele te noemen, kunnen talrijke voorbeelden geven, die dit bevestigen. Welk een hoogte hebben b.v. de Italiaansche vioolbouwers niet bereikt. Ons respect voor deze meesters groeit eigenlijk steeds naarmate de geleerden erin slagen een volledige verklaring te geven van de verschijnselen, die zich bij deze instrumenten voordoen. Steeds blijken deze kunstenaars — geleid door hun vakmanschap — den theoretisch meest juisten vorm gevonden te hebben, zonder nochtans de theorie zelve te kennen.

Natuurlijk werd ook vroeger het volmaakte of bijna volmaakte niet ineens bereikt. De scheppingen, die wij thans zoo zeer bewonderen, waren het eindpunt van een jarenlange, ja soms eeuwenlange ontwikkeling, waarbij de opvolgende geslachten steeds weer trachtten te verbeteren, wat tevoren was bereikt, waardoor men probeerenderwijs, met behulp van practisch en constructief inzicht, tot een voor ons bijna onbegrijpelijke hoogte van kunnen is gestegen.

Het onderscheid tusschen vroeger en nu is dus duidelijk en al gaat ons theoretisch inzicht zeker heel wat dieper en is het meeromvattend, anderzijds moeten wij erkennen, dat op menig gebied het vakmanschap en de vaktraditie verminderd zijn. Onze scheppingen dragen hiervan de kenteekenen. Het is echter duidelijk, dat mèt deze erkenning ook een kentering is ingeluid. Wij beseffen zeer goed de groote waarde van de wetenschappelijke theorie, maar wij erkennen thans ook, dat de theorie aangevuld moet worden door de practijk van de ervaring en door de intuïtie.

Tot deze erkenning zijn wij gekomen, doordat wij hebben ervaren, dat onze scheppingen, die geheel gebouwd zijn op de grondslagen der wetenschap, toch onvolkomen bleken te zijn. Het standpunt, dat de acoustische problemen, die zich bij den bouw van een concertzaal voordoen, geheel wetenschappelijk zijn op te lossen, zoodat iedere nieuw te

bouwen concertzaal over een ideale acoustiek zou kunnen beschikken is door velen reeds weer verlaten.
Zalen, die geheel gebouwd zijn volgens de aanwijzingen van erkende acoustische experts, blijken, nu de in juichenden toon gestelde verslagen van de openingsconcerten langzamerhand zijn vergeten, toch niet zoo ideaal als men aanvankelijk maar al te gaarne geneigd was aan te nemen. De juichkreten zijn verstomd en in vele gevallen verkeerd in het tegendeel. De Doelenzaal te Rotterdam gaf aanleiding tot ernstige klachten; de Salle Pleyel — eens het beroemde voorbeeld van den triomf der Acoustische Wetenschap — heeft een andere bestemming gekregen, omdat de acoustische resultaten toch niet bevredigend waren.

Hoever brengt ons de Acoustische Wetenschap?

Gezien de opgedane ervaringen is het thans noodig de vraag te stellen: „Hoever brengt ons de Acoustische Wetenschap en in hoeverre heeft zij gefaald?"
Wanneer men vergelijkingen gaat treffen tusschen beroemde concertzalen, dateerend uit de jaren, waarin men de acoustiek nog als een onoplosbaar en raadselachtig vraagstuk beschouwde en de hierboven genoemde zalen, gebouwd in een periode, waarin men meende, de acoustiek „onder de knie" te hebben, dan valt die vergelijking wel zeer in het voordeel van eerstgenoemde zalen uit. Hoe klónk de muziek b.v. in de oude Doelenzaal!
Men kan begrijpen dat er architecten zijn, die gezien de opgedane ervaringen geen acoustischen adviseur willen raadplegen en het resultaat maar aan het toeval overlaten. Doch ook dit standpunt heeft tot zéér slechte ervaringen geleid en uit het hier volgende zal blijken, dat de acoustische wetenschap ons wel degelijk een belangrijk inzicht heeft gegeven in het gedrag van het geluid in de zalen, waarvan de architect een nuttig gebruik kan maken. Maar ook zal getracht worden de grens te bepalen, waar het kunnen van den man der wetenschap ophoudt en waar het domein van den kunstenaar begint.
De eerste natuurkundige, die zich met acoustische vraagstukken heeft bezig gehouden en de grondlegger genoemd mag worden van deze wetenschap, was de Amerikaan Wallace C. Sabine, professor aan de Harvard University. Deze formuleerde in 1900 de voorwaarden voor „goed hooren" als volgt:
1. Vlug opéénvolgende geluiden (muziek of gesproken woord) moeten duidelijk en helder zijn en niet in elkaar overvloeien.
2. Op de plaats van ieder toehoorder moet het geluid voldoende intensiteit bezitten.
3. De verschillende componenten van een complex-geluid moeten hun eigen relatieve intensiteit behouden.
4. Het geluid mag niet begeleid worden door van buiten komend lawaai.

De eerste drie voorwaarden betreffen de acoustiek; de vervulling der vierde voorwaarde valt op het gebied der geluidsisolatie en kan dus verder buiten het geding blijven.
Deze voorwaarden zijn algemeen geldend en wanneer één van hen in een concertzaal niet vervuld wordt, dan zal de acoustiek van deze zaal te wenschen overlaten. We zullen nu nagaan op welke wijze aan de voorwaarden van Sabine voldaan kan worden en beginnen dus met de eerste: Vlug opéénvolgende geluiden moeten duidelijk en helder zijn en niet in elkaar overvloeien. Ieder kent de gevolgen van het inéénvloeien van opéénvolgende geluiden; de galm in kerkgebouwen is er een voorbeeld van. Men heeft in vele goed klinkende zalen den duur van den nagalm gemeten en zoo empirisch kunnen vaststellen, dat er een zeker verband bestaat tusschen zaalinhoud en gunstigsten nagalmtijd. Hoe grooter de zaalinhoud is, hoe langer de nagalmtijd dient te zijn. Om hiervan een indruk te geven eenige cijfers: Voor zalen met een inhoud van 400 m^3, 1500 m^3, 4000 m^3, 10.000 m^3 en 20.000 m^3 is de gunstigste nagalmtijd respectievelijk 1.1, 1.3, 1.5, 1,7 en 1,9 sec. Met behulp van de formule $t = \frac{1}{6}\frac{V}{A}$ is het mogelijk den nagalmtijd van een zaal te berekenen. In deze formule is t de nagalmtijd, V het zaalvolume en A het „absorbeerend oppervlak". Dit absorbeerend oppervlak wordt verkregen door de som te nemen van alle oppervlakken in de zaal aanwezig, ieder vermenigvuldigd met den bijbehoorenden absorptie-coëfficient. Door nu het absorbeerend oppervlak te veranderen door het kiezen van andere materialen, kan men den nagalmtijd der zaal binnen wijde grenzen varieeren. Daarnaast kan door verkleining of vergrooting van het zaalvolume de nagalmtijd worden verkort of verlengd.
Een ander soms optredend hinderlijk verschijnsel is echovorming. De toehoorder verneemt bij echo eerst het directe geluid en even later — doch merkbaar gescheiden van de eerste impressie — hetzelfde geluid nog eens, maar uit een andere richting. Ons gehoor is zoo, dat wanneer twee geluidsindrukken met een grooter tijdsinterval dan $^1/_{15}$ seconde het trommelvlies treffen, deze indrukken afzonderlijk worden waargenomen. In $^1/_{15}$ seconde legt het geluid een weg af van $^1/_{15} \times 330 = 22$ m. Wanneer dus het gereflecteerde geluid van geluidsbron tot oor een weg aflegt, die meer dan 22 m langer is dan de weg dien het directe geluid aflegt, dan wordt een echo vernomen. Gevaarlijk zijn zeer hooge zalen met vlak plafond, want dan kan het plafond echo veroorzaken (fig. 1). Ook kan de achterwand van een zaal echovorming teweeg brengen. Door onderverdeeling van deze vlakken of door het aanbrengen van sterk absorbeerende materialen is zoo'n echo te elimineeren. In het algemeen is het echter verstandiger de zaalafmetingen zoo te kiezen dat echo's niet kunnen optreden, want dergelijke „kunstgrepen" als het aanbrengen van zeer sterk absorbeerende materialen, bevorderen in het algemeen de klankschoonheid niet.

Wij komen thans tot bespreking der tweede voorwaarde: Ieder toehoorder moet het geluid met voldoende intensiteit hooren.
Een eerste vereischte is hiervoor, dat er voldoende geluid wordt voortgebracht om de zaal te vullen. De menschelijke stem is b.v. niet krachtig genoeg om een ruimte met 5000 toeschouwers gevuld te bespreken. In zoo'n geval dient men voor versterking zorg te dragen, waarin de Grieken voorzagen door hun acteurs maskers te laten gebruiken met ingebouwde spreektrechters (fig. 2), waardoor aan

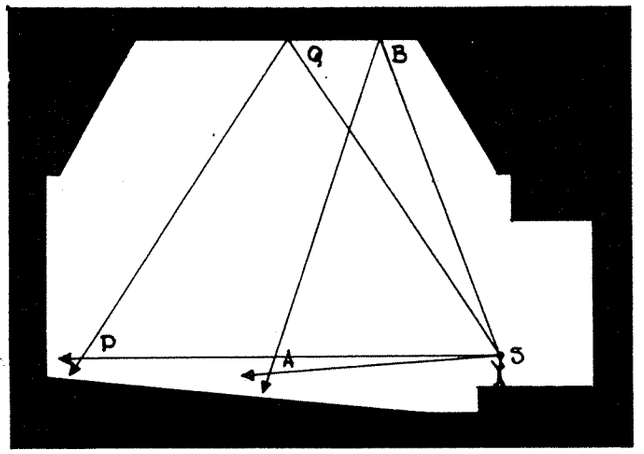

FIG. 1. ECHOVORMING DOOR HET PLAFOND BIJ GROOTE ZAALHOOGTE

Wanneer de afstand S B + B A — S A meer dan 22 m bedraagt, wordt in A een echo gehoord. Het is hierbij zeer goed mogelijk, dat in deze zaal in P geen echo kan worden gehoord, nl. in het geval de lengte S Q + Q P — S P minder dan 22 m is. Alleen in het voorste gedeelte van de zaal wordt dan de echo vernomen.

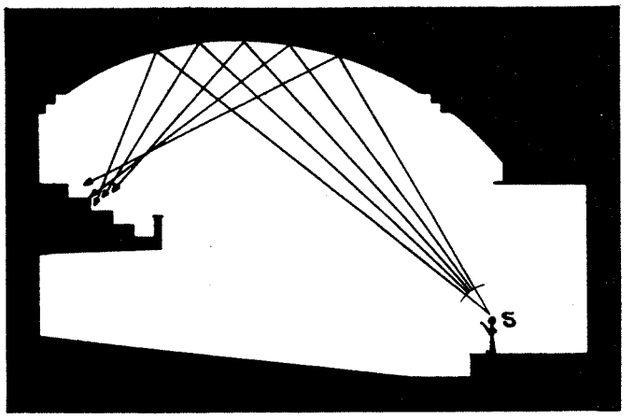

FIG. 3. DE KOEPELVORMIGE AFDEKKING DEZER ZAAL CONCENTREERT HET GEREFLECTEERDE GELUID OP ENKELE PLAATSEN OP HET BALCON, WAAR DIT ONDRAAGLIJK STERK WORDT GEHOORD

FIG. 2. MASKERS IN GEBRUIK BIJ HET VROEGE GRIEKSCHE THEATER

De mondopeningen waren vaak vervormd tot megafoons. Let vooral op de maskers van den grijsaard en van de dienstmaagd.

(uit V.O. Kundsen–Architectural Acoustics)

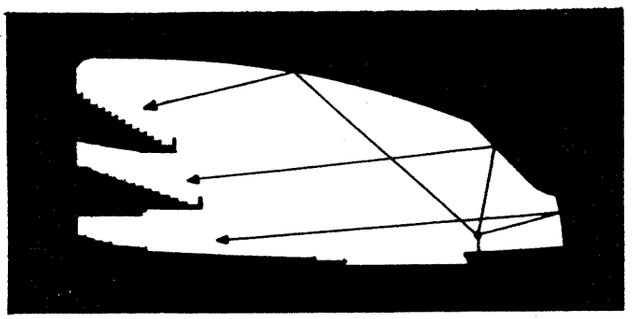

FIG 4. DOORSNEDE SALLE PLEYEL TE PARIJS

Het geluid dat wordt voortgebracht op de solistenplaats wordt gelijkmatig verdeeld naar alle toehoorders gekaatst.

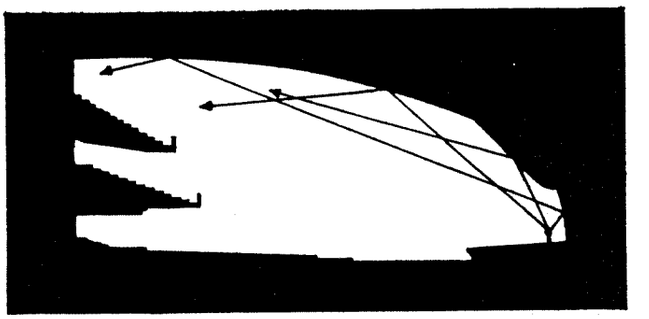

FIG. 5. DOORSNEDE SALLE PLEYEL TE PARIJS

Het geluid van achter op het podium geplaatste instrumenten wordt voornamelijk naar het tweede balcon gekaatst.

de beschikbare geluidsenergie de goede richting werd gegeven; tegenwoordig geschiedt dit door voor den spreker een microfoon te plaatsen en een versterker met luidspreker in zijn onmiddellijke nabijheid. Maar ook bij muziekuitvoeringen wordt niet altijd met dezen eisch rekening gehouden. Somtijds treden in groote concertzalen pianisten, quartetten enz. op, waarbij duidelijk merkbaar is, dat het voortgebrachte geluid te zwak is om de ruimte voldoende te vullen. Deze muziek — „kamermuziek" — moet men in een kleine ruimte hooren.
Heyl heeft bevonden, dat de beste orkestbezetting in zalen van 1500 m^3, 3000 m^3, 6000 m^3, 15000 m^3 en 22500 m^3 respectievelijk 10, 20, 30, 60 en 90 personen is.
Maar ook wanneer de orkestbezetting is aangepast aan het zaalvolume, is op grooten afstand het directe geluid zoo zwak, dat dit nauwelijks gehoord zou worden, wanneer het niet werd ondersteund door gereflecteerd geluid. De oppervlakken, die in aanmerking komen om deze nuttige reflecties te geven, dienen dus bepaald te worden en van goed geluidweerkaatsend materiaal (dus met lage absorbtie-coëfficient) gemaakt te worden.

Soms komt het voor dat op bepaalde plaatsen in een zaal het geluid (en dan soms slechts van een enkel instrument of van een enkele groep instrumenten) hinderlijk sterk gehoord wordt. In zoo'n geval treedt focusseering van gereflecteerd geluid op. Dit verschijnsel wordt steeds veroorzaakt door een hol gebogen vlak (fig. 3). Het geluid kaatst precies op gelijke wijze als het licht, maar doordat het geluid een veel grootere golflengte heeft dan het licht, is ook een tamelijk ruw oppervlak nog altijd als een volmaakt glad spiegeloppervlak voor het geluid te beschouwen. Wanneer dus gebogen wanden, plafonds of zelfs koepels worden toegepast, dan is uiterste voorzichtigheid geboden en moet worden nagegaan of zich op de plaatsen van de toehoorders geen hinderlijke foci kunnen vormen. Blijkt dit wel het geval te zijn, dan moet òf de vorm veranderd worden òf er moeten weer zeer sterk absorbeerende materialen worden gebruikt op het schuldige vlak. Ook hier is de eerste oplossing verre te verkiezen boven de tweede.

Een enkel woord moet hier nog gewijd worden aan zalen met balcons. De diepte onder een balcon mag niet te groot zijn, daar anders spoedig een te geringe geluidssterkte optreedt en bovendien het gevaar bestaat van schadelijke resonanties, die in het gebied der lage tonen kunnen optreden.

De acoustische expert kan ons architecten op dit gebied alle mogelijke voorlichting geven. Aan de hand van platte gronden en doorsneden is grafisch te bepalen of echo's verwacht moeten worden en of geluidsverdichtingen zullen optreden. Met den z.g. „golfbak" — een bak water, waarin een doorsnede van de zaal drijft, uitgezaagd in multiplex — zijn de bewegingen der geluidsgolven en de wijze waarop zij gekaatst worden op eenvoudige wijze na te gaan, waarbij deze fotografisch en zelfs met de film zijn vast te leggen. In het Philips laboratorium maakt men gebruik van zaalmodellen van blik, waarbij de vloer van de zaal en van het eventueel aanwezige balcon, van melkglas wordt gemaakt. De geluidsbron wordt vervangen door een kleine puntvormige lichtbron en de schaduw- en lichtverdeeling op de melkglazen platen geeft een goed beeld van de geluidsverdeeling over de toehoorders in de zaal. De modellen worden natuurlijk van goed reflecteerend blik gemaakt.
Ten slotte kan men de geluidsgolven zelf fotografeeren, waartoe men kleine modellen van de zaaldoorsnede maakt, waarin een electrische vonk de golf veroorzaakt. De luchtverdichting van het golffront is dan te fotografeeren.

Blijft nu nog te bespreken de derde voorwaarde van Sabine: De verschillende componenten van een complex-geluid moeten hun eigen relatieve intensiteit behouden, of met andere woorden: Het geluid moet, zooals het door de geluidsbron (het orkest) wordt voortgebracht, de ooren van den toehoorders bereiken.
Ieder instrument heeft zijn eigen timbre. Een viool is duidelijk te onderscheiden van een alt-viool of van een cello. Maar bovendien is ook de toon van de ééne viool anders, dan die van de andere viool. Bij onderzoek is gebleken, dat de boventonen, die met de aangestreken of geblazen toon meeklinken dit timbre bepalen. Hierbij spelen een rol het aantal boventonen en de sterkte van die onderscheidene boventonen. Nu is helaas de absorptiecoëfficient van een bouwmateriaal niet voor iedere toonhoogte (frequentie) gelijk. Die coëfficient varieert met de frequentie. Bij een bepaald materiaal kan hij hoog voor de hooge tonen en laag voor de lage tonen zijn en ook het omgekeerde komt voor, terwijl meestentijds het verloop van de absorptie door de verschillende frequenties nog veel ingewikkelder is. Hieruit volgt, dat de samenstellende materialen van een zaal het timbre van een orkest beïnvloeden. Men moet de materialen zoo trachten te kiezen, dat alle frequenties op ongeveer gelijke wijze worden geabsorbeerd, want is dit niet het geval, dan zullen sommige (boven) tonen sterker naar voren treden en andere weer geheel worden geabsorbeerd, met als gevolg een andere klankkleur.
Het beste is materialen te gebruiken, die een zoo gelijkmatig mogelijke absorbtie hebben over het geheele hoorbare frequentie-gebied. Daarom is hout zoo'n uitstekend materiaal voor muziekzalen, daar hout aan deze voorwaarde voldoet. En om deze reden zijn vele „absorbentia" — dat zijn materialen die bijzonder sterk absorbeeren en die in het algemeen voor „acoustiek-verbetering" worden toegepast — zoo gevaarlijk, omdat die meestal de hooge tonen beter absorbeeren dan de lage, waardoor het geluid zijn glans verliest. Wanneer in een zaal dan bovendien nog een te groot absorbeerend oppervlak aanwezig is, vooral voor de hooge tonen, dan is dat een z.g. doodklinkende zaal. Acoustisch zijn deze zalen zoowel voor musici als toehoorders een kwelling. De toon der instrumenten „draagt" niet en voor de toehoorders klinkt alles even dor en droog.
Uit één en ander is wel duidelijk, dat het vervullen van de derde voorwaarde de grootste moeilijkheden biedt. Het

N.V. NEDERLANDSCHE AANNEMING MIJ

V.H. FIRMA H. F. BOERSMA 'S-GRAVENHAGE

Burgerlijke Bonwwerken
Gewapend-Betonwerken

BAUSTAHLGEWEBE

Of het gaat om de wapening van een autoweg of om andere bouwwerken van gewapend beton, de betonvakman past steeds Baustahlgewebe toe.

- Ambtelijke toelating = 2100 kg./cm²
- Op maat gesneden matten
- Geen verwisseling der staven
- Verhoogde glijweerstand in het beton
- Vergemakkelijking der bouwcontrôle
- Geen tijdroovend vlechten
- Geen eindhaken
- Juiste ligging van de wapening
- Bespoediging van den geheelen bouw

Daar spaar zaamheid in het gebruik van ijzer geboden is, is het gebruik van Baustahlgewebe, dat een besparing van ruim 40% geeft, zeer aan te bevelen. Elke hoeveelheid is in korten tijd leverbaar.

Vraagt onze drukwerken!

BAU-STAHLGEWEBE G. m. b. H.
DÜSSELDORF

Vertegenwoordiger voor Nederland en Koloniën:
W. F. STUART, ARNHEM
TELEFOON 24224

VETTEWINKEL

Klassieke en moderne lakken en vernissen

AMSTERDAM

VERWARMING, VENTILATIE, LUCHTBEHANDELING

HUYGEN & WESSEL N.V.

AMSTERDAM ROTTERDAM AMERSFOORT APELDOORN LEEUWARDEN

aantal factoren die hier hun invloed doen gelden is zoo groot, dat een deel van het resultaat toch altijd van het toeval afhankelijk blijft. Alvorens nu na te gaan op welke punten de toegepaste acoustische wetenschap tot misluk-kingen aanleiding heeft gegeven, zullen wij eerst twee categorieën zalen bespreken, waar zij volledig goede resultaten heeft behaald. Het zijn de gehoorzalen en de bioscopen, dus beide soorten zalen, waarin de geluidsbron aan een vaste plaats is gebonden.

Bij de gehoorzalen gaat het erom den spreker goed te kunnen verstaan. Hier moet dus voldaan worden aan de 1ste en 2de voorwaarde. Het is van weinig belang of aan de 3de voorwaarde wordt voldaan; gewoonlijk gaat men immers om den inhoud van een rede naar een spreker luisteren en niet om te genieten van de welluidendheid van zijn stem. Aan beide eerste voorwaarden is gemakkelijk te voldoen, zoodat iedere gehoorzaal, waar eenige zorg aan de acoustiek wordt besteed, in dit opzicht goed kan zijn.

Bij bioscoopzalen is de eerste voorwaarde (dus de nagalmtijd) van het meeste belang, maar met dit verschil, dat een te korte nagalmtijd niet eens hinderlijk is. De op den filmband vastgelegde muziek is namelijk met nagalm opgenomen, zoodat de luidspreker niet alleen het oor-spronkelijke geluid, maar daarbij ook den nagalm repro-duceert. Heeft de zaal dus te weinig nagalm, dan vult de luidspreker dit tekort aan. Te doode bioscoopzalen bestaan dus feitelijk niet. Aan de 2de voorwaarde wordt in bio-scoopzalen gemakkelijker voldaan dan in concertzalen; ten eerste door het richteffect van de luidsprekers en ten tweede, doordat men de geluidsenergie door aan den knop te draaien naar believen kan vergrooten. Ook het vervul-len van de 3de voorwaarde is bij bioscoopzalen geen con-ditio sine qua non. Ten eerste worden er vrijwel geen tonen met frequenties boven 10.000 Herz door de luid-sprekers geproduceerd en ten tweede stelt men aparte luidsprekers op voor de hooge en de lage tonen. Men kan nu naar believen de sterkte van de hooge en de lage tonen regelen en zoo de eigenschappen der zaal corrigeeren.

Met de concertzalen is het anders gesteld. Architect Auguste Perret, ontwerper van het Théâtre des Champs Elysées te Parijs, slaakt in een artikel in „l'Architecture d' aujourdhui" van September 1938 de verzuchting:

„Si tous ces théâtres (de oudere schouwburgen) sont généralement bons (de acoustiek), il n'en va pas de même de salles construites spécialement pour le concert. On peut même dire que celles qui ont eu pour auteurs des ingé-nieurs acousticiens sont les plus mauvaises".

Eén van de groote fouten door deze experts gemaakt is, dat zij het geluid te veel hebben willen rich-ten. Zij gingen uit van een bepaalde plaats van de ge-luidsbron en gaven aan wanden en plafond zoodanige vormen, dat bepaalde vlakken het opvallend geluid naar bepaalde groepen toehoorders kaatsten (zie fig. 4).

De fout in dezen opzet is, dat zoo'n zaal alleen goed is voor een geluidsbron op één bepaalde plaats. Een orkest neemt echter een geheel podium in beslag en wat dan de gevolgen zijn moge geïllustreerd worden met beide vol-gende voorbeelden:

De Salle Pleyel (fig. 6) is zóó geconstrueerd, dat het

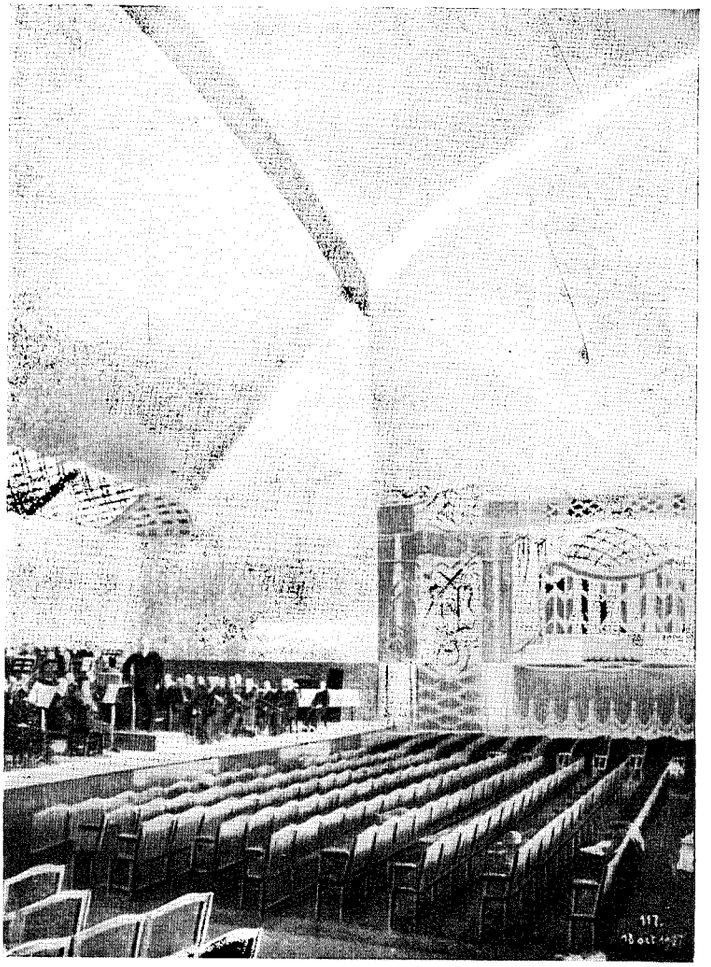

FIG. 6. DE „SALLE PLEYEL" TE PARIJS
(uit „La vie technique et Industrielle)

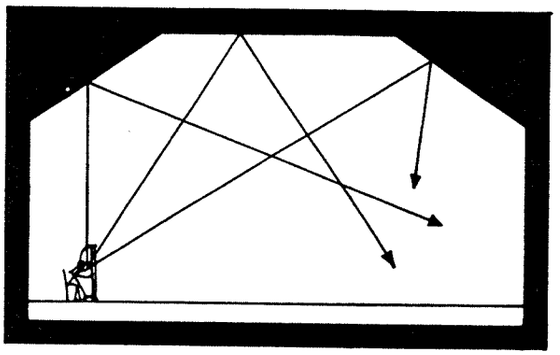

FIG. 7. DOORSNEDE VAN DE VOORMALIGE NIEUWE DOELEN ZAAL TE ROTTERDAM
Het geluid van een links op het podium opgesteld instrument wordt voor-namelijk naar de rechter helft van de zaal gekaatst.

geluid, voortgebracht door een solist, staande midden voor op het podium, wordt gereflecteerd als volgt: De achter-wand kaatst het opvallend geluid naar de parterre; het schuin daar boven gelegen plafond naar het eerste balcon en de rest van het plafond naar het tweede balcon.

In fig. 5 is voorgesteld hoe deze vlakken het geluid weer-kaatsen van een vlak bij den achterwand opgesteld instru-ment, b.v. een trommel of een contrabas. Het geluid loopt als het ware langs het plafond; het tweede balcon krijgt iets, het eerste balcon niets en de parterre heel weinig gereflecteerd geluid. Het is duidelijk, dat wanneer het

podium bezet is met een groot orkest en eventueel nog met een gemengd koor, de klankverhoudingen voor een groot gedeelte van de toehoorders geheel verkeerd uitvallen.

In de nu verbrande Doelenzaal was de vorm van het plafond de oorzaak, dat b.v. een links op het podium geplaatste harp links achteraan in de zaal en op het balcon feitelijk niet te hooren was, daar al het geluid naar de rechter zijde werd gereflecteerd (fig. 7). Bovendien maakte de vorm van de begrenzing van het podium, dat het geluid van de dicht bij den achterwand geplaatste instrumenten veel intenser naar het publiek werd gereflecteerd dan het geluid van de meer vooraan op het podium gezeten groepen strijkers. Het gevolg was dus een overheerschen van de slaginstrumenten en het koper, terwijl door het eerstgenoemde bezwaar zijdelings gezeten instrumentengroepen op sommige plaatsen te zwak en op andere plaatsen te sterk werden gehoord. Ook hier dus slechte klankverhoudingen door de vormgeving van de zaal.

Het blijkt dus dat men met het richten van het geluid zeer voorzichtig moet zijn en dat men hierbij rekening moet houden met de plaats van alle musici op het podium. Niet alle instrumenten zijn vooraan geplaatst, in het midden van het podium, welke plaats voor de Salle Pleyel en de Doelenzaal de juiste is om een goede geluidsverdeeling te verkrijgen. Bij goed overwegen van alle in het spel zijnde factoren, had men dit in beide gevallen kunnen voorzien en het anders en beter kunnen doen.

Maar naast deze onjuistheid is er nog een omstandigheid, waaraan men den laatsten tijd in het geheel geen aandacht heeft geschonken.

Wij halen hier nogmaals het voorbeeld van de vioolbouw aan.

Wanneer iemand een viool wil bouwen en zich voorneemt een Stradivarius getrouwelijk te copieeren, en hij beschikt tevens over voldoende bedrevenheid in houtbewerking, dan zal het hem gelukken een, op het oog precies gelijk, instrument te bouwen. Maar het geluid zal een vergelijking met het groote voorbeeld niet kunnen doorstaan, tenzij de maker een kunstenaar in het vioolbouwen is.

Men heeft de oude Italiaansche Meesterinstrumenten bestudeerd, opgemeten, het hout en de lak onderzocht, maar het geheim van den toon heeft men niet in formules kunnen vastleggen. Hier faalt de wetenschap en is het woord aan den kunstenaar. Een viool gaat zelfs in toon achteruit, wanneer deze langen tijd niet bespeeld wordt, hoewel aan de materieele samenstelling dan toch niets verandert.

Een concertzaal is nu te vergelijken met een viool. Zooals een viool zonder klankkast (oude dansmeesterviolen!) geen toon ontwikkelt en de klankkast door mee te resonneeren den toon, door de snaren voortgebracht, versterkt en het timbre van het instrument bepaalt, zoo hangt het van de zaal af, hoe de klank van het orkest tot zijn recht zal komen. Wanneer in twee zalen beide geheel aan de drie voorwaarden van Sabine is voldaan en uit een wetenschappelijk oogpunt niets op de acoustiek is aan te merken, dan zal toch de ééne zaal beter klinken dan de andere.

Aan de voorwaarden van Sabine moeten wij één voorwaarde toevoegen en wel deze: „Een zaal moet de muziek tot klinken brengen". De zaal wordt bespeeld door het orkest en is de klankbodem, die door mee te resonneeren het geluid versterkt en de welluidendheid bevordert.

Dit resonneeren is niet te berekenen. Wel is bekend, dat alleen goed droge materialen tot resonneeren in staat zijn en dat goede acoustiek en vochtigheid niet samengaan. In dit verband is het interessant te bedenken, dat de Grieken van het resonnantie-verschijnsel profijt trokken om het geluid in hun groote amphitheaters te versterken. Zij brachten bovenaan het amphitheater resonneerende holten aan of stelden er resonneerende amphora's op.

De zaal van het Théâtre des Champs Elysées, waarvan zeer moeilijk te bevredigen dirigenten verklaren, dat de acoustiek er „een wonder" is, werd gebouwd met geperforeerde wanden — als een mand — omsloten door een tweede zaal met geheel dichte wanden. Perret schrijft het feit, dat deze zaal „meezingt met het orkest", toe aan de luchtlaag tusschen de geperforeerde zaal en de gesloten zaal; een luchtlaag die door het geluid in trilling geraakt en mee resonneert en zoo den toon versterkt.

Hetzelfde principe werd door Perret toegepast in de kleine muziekzaal van de Ecole Normale de Musique; een zaal van 9 × 30 m, waar hij het orkest in het midden van een langen zijwand heeft geplaatst, waardoor echo's niet kunnen optreden. Hier is een houten lambrizeering aangebracht, onderverdeeld in vakken, zooals bij een plafond een cassettenverdeeling wordt gemaakt. In deze vakken zijn openingen aangebracht, die ieder vak tot een resonneerende ruimte maken, waar het opvallend geluid niet door wordt gereflecteerd, maar waarin het resonnantie te voorschijn roept, waardoor deze lambrizeering de zaal doet zingen.

De ervaringen van den kunstenaar Perret strooken met de ervaring, die men kan opdoen, wanneer men talrijke concertzalen critisch luisterend heeft bezocht. Zoogenaamd „licht en dicht" opgetrokken tijdelijke houten gebouwen beschikken algemeen over een uitstekende acoustiek, terwijl monumentale steenen ruimten gewoonlijk hol en koud klinken. Men zegt wel eens „hoe slechter gebouwd, hoe beter acoustiek" en een grond van waarheid is in dit gezegde inderdaad aanwezig. De afgebroken oude Doelenzaal te Rotterdam was er een voorbeeld van!

Een ander voorbeeld van een zaal met een uitstekende acoustiek is het Festspielhaus te Bayreuth. Hans von Wolzogen schrijft hierover:

„Das Fachwerk bewährte sich herrlich; denn, als zum ersten Male das Haus eine Stimme gewann, da sang das Holz mit, da schwang sich durch den weiten Raum ein neues Wunder: die unvergleichlich vollkommen Akustik war zur beglückenden Tatsache geworden, wie steinerner Monumentalbau sie gleich vollendet hätte versprechen können!"

Wanneer Richard Wagner eens wèl over de middelen had kunnen beschikken om zijn Festspielhaus in steen en marmer uit te voeren, en hij had geen genoegen moeten nemen met gemarmerd hout en houten vakwerkbouw, dan zou de faam van deze zaal waarschijnlijk nooit zoo groot zijn geworden!

T. VAN HOOGEVEST N.V. · AMERSFOORT

TELEFOON 4825

Uitvoering van Burgerlijke Bouwwerken
Gewapend-Beton-Werken

In elk gebouw van
eenige beteekenis

LIFTEN

J. C. VAN STRAATEN'S

LIFTEN- EN MACHINEFABRIEK N.V.

'S-GRAVENHAGE

Zóó adverteerden wij 30 jaar geleden!

Een groot bestrijder van bederf,
Blijft de **VELUVINE**-*verf!*

EEN PRODUCT VAN DE VELUVINE VERFFABRIEK - NUNSPEET

n.v. aannemersbedrijf v.h.:

boele & van eesteren

tel. 554932 * den haag

b en van e

beton-bouw en waterbouwkundige werken

Conclusie.

Zooals er goede en slechte violen worden gebouwd, al naar gelang van het kunstenaarschap van den maker, zoo zullen er ook goede en slechte concertzalen worden gebouwd. De architect, die geroepen wordt een concertzaal te bouwen, realiseere zich, dat hij eigenlijk een muziekinstrument gaat bouwen; een muziekinstrument, dat niet door één persoon, maar door het orkest wordt bespeeld. Een muziekzaal is niet alleen een ruimte die publiek kan bevatten, maar bovendien een „klankbodem" of een „klankkast"!

Het is zeker gewenscht om het advies in te winnen van een acoustisch expert; doch niet vergeten mag worden, dat niet het wetenschappelijk oordeel, maar het zuiver muzikale oordeel in laatste instantie beslist of een concertzaal goed of slecht „klinkt".

De architect zal op grond van muzikaal-aesthetische overwegingen vorm en materialen moeten kiezen, waarbij ervaring en intuïtie een groote steun kunnen zijn.

Ir. H. VAN VREESWIJK.

REPRODUCTIES VAN OUDE ARCHITECTUURTEEKENINGEN WELKE ZICH BEVINDEN IN HET MUSEUM „DE WAAG" TE DEVENTER.

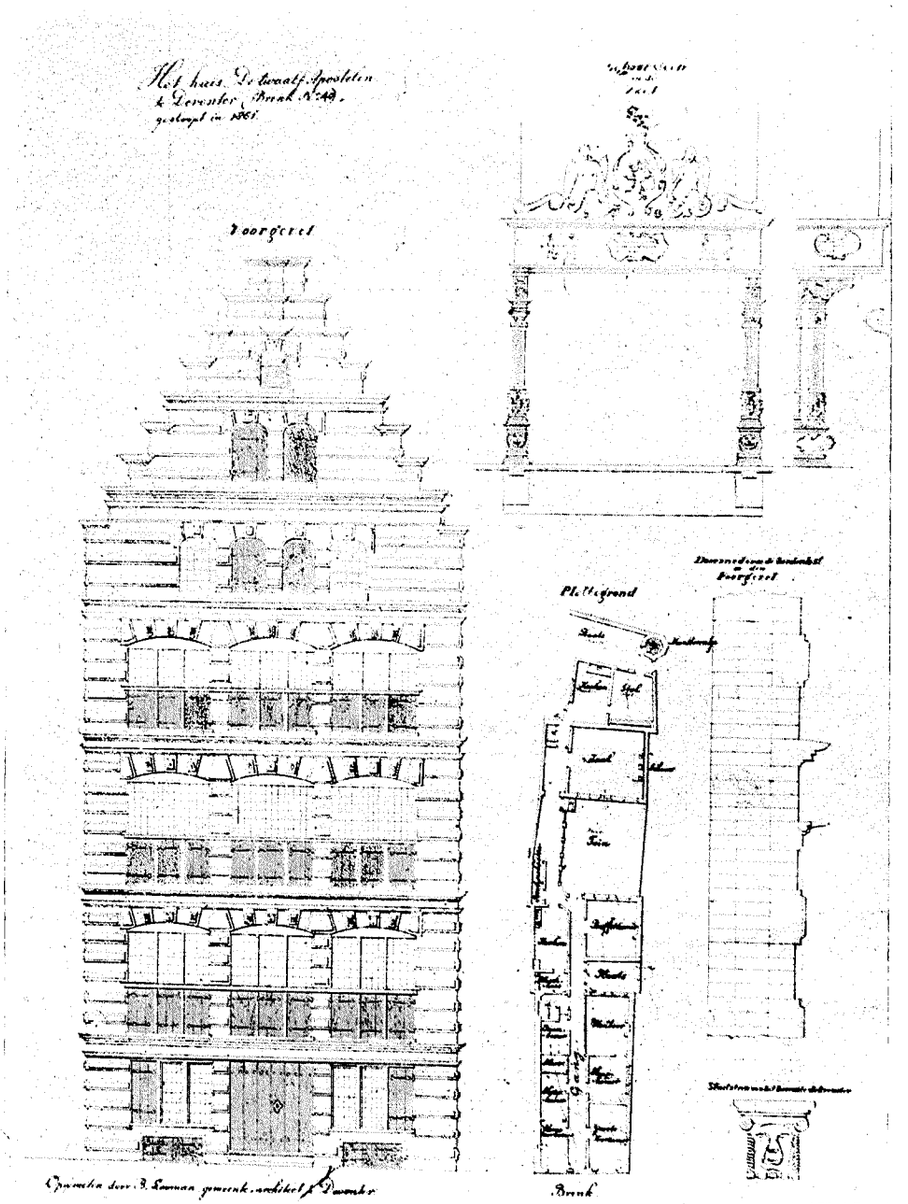

EEN TEEKENING VAN HET HUIS „12 APOSTELEN" TE DEVENTER BRINK N°. 40, GESLOOPT IN 1861

De onderpui was reeds weg, is een reconstructie. Alle lijstwerken waren van zandsteen. Het metselwerk was op korte afstanden van elkaar afgewisseld door banden van Bentheimer steen. De teekening is een opmeting van B. Looman, eertijds gemeente-architect te Deventer.

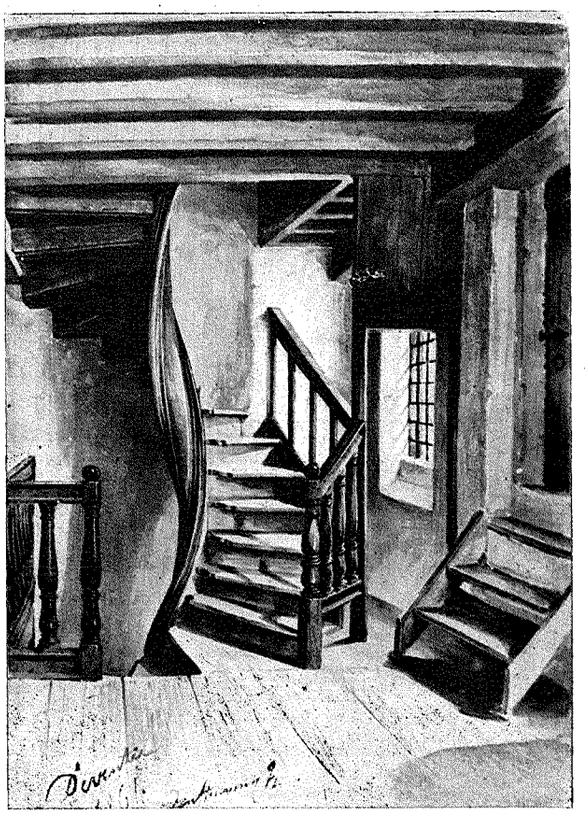

HET INTERIEUR, HET VOORMALIGE TRAPPEN-HUIS VAN HET HUIS „12 APOSTELEN", IS EEN TEEKENING VAN JAN STRIENING JAAR 1861

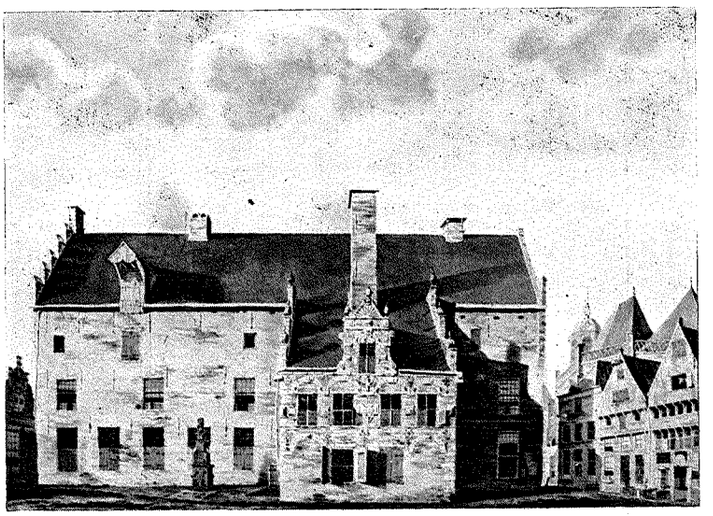

IN DE EERSTE HELFT DER 14E EEUW WERD GENOEMD EEN HERBERG „DE STEERNE", GENAAMD NAAR DE VERGULDE STER WELKE OP DEN TOP VAN DEN GEVEL WAS AANGEBRACHT, DEZE STER BEVINDT ZICH THANS IN 'T MUSEUM DE WAAG.

In den loop van de 14e en 15e eeuw werd de stad Deventer eigenaar van de herberg, met een paar daaraan grenzende huizen.

Na de verbouwingen welke plaats vonden in de jaren 1618 en 1628 ontstond het stadswijnhuis „de Steerne" zooals de reproductie van de niet gesigneerde sepia-teekening ons doet zien.

In 1836 werd „'t Wijnhuis" afgebroken en moest plaats maken voor het bouwwerk, achtereenvolgens gebruikt als Athenaeum- en Sociëteitsgebouw, dat we thans kunnen aanschouwen te weten Groote Poot 2.

Aan de rechterzijde van de teekening zien we drie huizen gebouwd tegen de St. Lebuinuskerk. De twee topgevels waren van hout gemaakt en reeds vermeld in een contract van 1486 tusschen de Magistraat en het Kapittel van St. Lebuinus.

In 1879 en 1884 werden de huizen afgebroken, de acht karbeelen van het middelste huis welke de uitstekende balkeneinden van den houten gevel steunden, afgewisseld een mannen- en vrouwenfiguur, zijn bewaard gebleven en in het museum te bezichtigen.

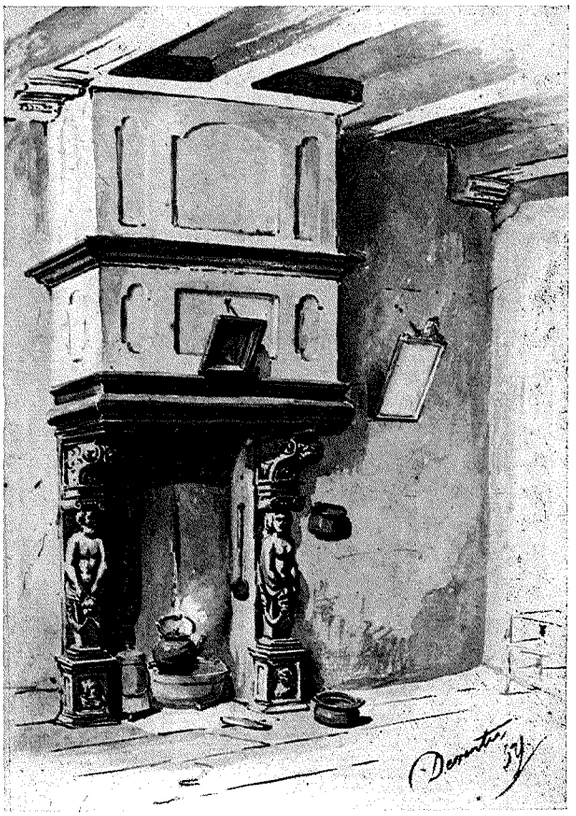

DE SCHOUW WAS AANWEZIG IN HET GEBOUW „DEO VOLENTE HUMILUS LEVABOR" DAT VOORHEEN STOND IN DE NOORDENBERGSTRAAT TEGENOVER DE IJSELSTRAAT.

Toen het gebouw in 1901 gesloopt werd gaf de eigenaar de gebeeldhouwde zandsteenen versieringen van den gevel aan de gemeente Deventer. Thans prijken zij aan den gevel van de Gemeentespaarbank op den Brink. De teekening is gesigneerd Jan Striening Jr. 1859,

BEANTWOORDING DER GESTELDE VRAGEN INZAKE DE N.J.H.C.-PRIJSVRAAG.

1. Mogen er foto's van het terrein genomen worden?
   Een vergunning hiervoor is door de N.J.H.C. aangevraagd. Het antwoord is echter nog niet bekend.
2. Mag een weg geprojecteerd worden van de Laan 1914 naar het terrein, door het dennenbosch, in de nabijheid der tijdelijke afrastering?
   Een variant is toelaatbaar, waarbij een weg geprojecteerd wordt door het dennenbosch, ten Z.O. van de tijdelijke afrastering.
3. Mag de aan de Noordzijde van het terrein grenzende weg als hoofdtoegangsweg worden gebruikt en mag de plaats en richting van dezen weg eventueel worden gewijzigd?
   De weg aan de Noordzijde van het terrein ligt ten N.W. van de letter B van profiel A-B vast, ten Z.O. daarvan is men vrij in het projecteeren van wegen.
4. Mogen de aan de Zuidzijde van het terrein grenzende paden worden gebruikt en eventueel worden verbreed of gewijzigd?
   Deze boschpaden liggen op particulier terrein en mogen dus geenszins worden gewijzigd.
5. Zijn de ontwerpers vrij in het bepalen van de toegangswegen tot het terrein?
   Zie 2 en 3; men kan er echter rekening mede houden, dat bezoekers van het Z.O. komend (vanaf de letter H van het profiel G-H) de jeugdherberg bereiken.
6. Mag het terrein aan de N.W.-zijde van het bouwterrein (waarop een gebouw staat aangegeven) in het ontwerp opgenomen of verwerkt worden?
   Neen.
7. Het is moeilijk, de geheele situatie op schaal 1 : 500 in teekening te brengen en zich tevens te houden aan het maximum-formaat van 80 x 60 cm. Hoe moet dit nu?
   In het programma moet op blz. 5 onder 7 a. toegevoegd worden: desgewenscht mag deze situatieteekening ook op schaal 1 : 1000 vervaardigd worden.
8. Mag een der beide perspectiefteekeningen een vogelvlucht of Isometrische teekening zijn?
   De ontwerpers zijn volkomen vrij in de standpuntbepaling voor hun perspectiefteekeningen, mits geheel voldaan wordt aan de onder „e" op blz. 6 van het programma gestelde eischen.
9. Moeten de afdrukken van inktteekeningen zijn? Mogen de teekeningen worden opgewerkt?
   De lichtdrukken mogen eventueel ook van potloodteekeningen gemaakt worden. Schaduwen mogen op de calquen worden aangegeven. De lichtdrukken zelf mogen op geenerlei wijze met potlood of kleuren worden bijgewerkt.
10. Moeten de bedden in alle slaapzalen twee aan twee boven elkaar worden geplaatst?
    Bij kamers met ten minste 4 bedden moet dit inderdaad geschieden.

11. Wat wordt verstaan onder een „massalegering"?
Stroozakken op den grond. Deze worden slechts benut, als alle bedden bezet zijn.
12. Kan het voorkomen, dat een of meer kamers van de jongensafdeeling door meisjes worden gebruikt en omgekeerd? Moeten de jongens- en meisjesafdeeling streng gescheiden zijn?
Inderdaad moet de ontwerper trachten een oplossing te vinden, waarbij de J. en M. afdeeling streng gescheiden zijn en waarbij toch, al naar de vraag, een deel der bedden zoowel voor jongens als voor meisjes benut kan worden.
13. Is het niet wenschelijk, bij de slaapkamers balcons te ontwerpen voor het luchten van dekens en bedden?
Balcons bij de slaapkamers worden niet verlangd.
14. Kunnen de jongens eventueel van dezelfde schoenpoetsruimte gebruik maken als de meisjes?
Ja.
15. Zijn de dagverblijven tevens bedoeld als conversatieruimten?
Ja, zelfs voornamelijk.
16. Waarom worden zoowel groote als kleine eetzalen en dagverblijven verlangd?
Teneinde trekkers, die in groepsverband komen, in staat te stellen, dit verband te handhaven in de jeugdherberg, zonder anderen te hinderen. Om bovendien, bij gering trekkersverkeer, de grootere zalen en verblijven geheel te kunnen sluiten.
17. Dient de kookkeuken tevens voor het eigen gebruik der herbergouders?
In afwijking van hetgeen op blz. 10 onder 6. bepaald wordt, is het gewenscht, een afzonderlijke kleine keuken aan te brengen, indien de woning der herbergouders niet aan de groote keuken grenst.
18. Wat is een „koude keuken"? Wat een „spoelkeuken", een „dienkamer", een „spijskamer"?
In de koude keuken wordt o.a. het brood klaargemaakt. In de spoelkeuken wordt de vaat gewasschen, worden aardappelen geschild enz. In de dienkamer wordt het tafelgerei bewaard en wordt alles klaar gezet om naar binnen gebracht te worden. Voor „spijskamer" dient „provisiekast" gelezen te worden.
19. Wordt het gebouw door de trekkers zelf schoon gehouden of door het personeel?
Lichte werkzaamheden, zooals stofvrij houden der slaapzalen, bedden opmaken enz., geschieden door de trekkers; een „groote schoonmaak" wordt door het personeel gegeven.
20. Kunnen de hokken voor kleinvee in een afzonderlijk gebouwtje ondergebracht worden?
Daarin is de ontwerper geheel vrij.
21. Moet er geen „trekkerskeuken" aangebracht worden?
Neen.
22. Mogen droogkamer, massa-stortbad enz. eventueel in een onderverdieping worden aangebracht?
Daarin is de ontwerper geheel vrij.
23. Op blz. 11 staat onderaan: „De aanmeldingsruimte, droogkamer enz. moeten gemakkelijk vanaf de hoofdingang bereikbaar zijn; is hier de hoofdingang van het terrein of van het gebouw bedoeld?
De ingang van het gebouw is hier gemeend.
24. Is de lesruimte bedoeld voor zelfstudie, of wordt hierin les gegeven door een leeraar?
Gemeend is een ruimte met tafels en stoelen, zoowel geschikt voor zelfstudie, als voor het ontvangen van les (hellende vloeren enz. worden dus niet verlangd!).
25. Wordt met „stafbesprekingskamer" een bestuurskamer bedoeld en moet deze in het leergangsgedeelte worden aangebracht?
Inderdaad moet hieronder een bestuurskamer worden verstaan; het programma geeft reeds aan, dat deze in het leergangsgedeelte moet worden aangebracht.
26. Is het gewenscht, dat het leergangsgedeelte een afzonderlijke ingang heeft?
Het is toegestaan, hiervoor een afzonderlijke ingang te ontwerpen.
27. Moeten er bij de slaapruimten, buiten het leergangsgedeelte, nog afzonderlijke leiderskamers?
Neen. De leiders van trekkende groepen slapen steeds bij hun groepen.
28. Is er geen garage gewenscht voor speciale bezoekers?
In het plan kan een enkele brandvrije ruimte opgenomen worden, geschikt voor het stallen van een auto.
29. Zijn er bij de dagverblijven geen cantines gewenscht?
Geenszins.
30. Moeten er in de slaapkamers kleerenkastjes geplaatst kunnen worden?
Het is gewenscht, dat de ontwerper met deze mogelijkheid rekening houdt.
31. Is in de bouwsom van *f* 350.000 het honorarium voor den architect inbegrepen?
Neen.
32. Is het sportveld 68 x 104 m uitsluitend als voetbalveld bedoeld?
Dit veld is bedoeld voor de beoefening van diverse spelen en sporten.
33. De eisch: „aangesloten bij de Ned. Kultuur Kamer" is onduidelijk; is de aanmelding bij de N.K.K. voldoende?
Tot deelneming aan de prijsvraag worden alle architecten toegelaten, die zich aangemeld hebben bij de N.K.K. en die de door deze instelling verlangde gegevens verstrekt hebben.
34. Ligt het bouwterrein ver van het station verwijderd? Is het met de tram of bus te bereiken?
Vanaf het station wandelt men in een goed half uur naar het terrein; men volgt daarbij de tramlijn naar Zeist tot aan het begin van de Laan 1914 (halte Lichtenberg). Men kan echter ook gebruik maken van deze tram!

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 19 DEC. 1942 NUMMER 51

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45 .Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

FOTO ARCHIEF ARCHITECT

FLATWONINGEN TE AMSTERDAM — ARCHITECT J. J. B. FRANSWA

BIJ HET WERK VAN ARCHITECT J. J. B. FRANSWA.

Hobby is een vreemd woord, dat men strikt genomen niet mag toepassen, maar sedert de taalclub tegen het gebruik geen bezwaar heeft, omdat in onze taal geen gelijkwaardig woord te vinden is, kan gezegd worden dat architect Franswa een hobby heeft. Deze hobby heeft betrekking op zijn streven naar toepassing van beeldhouwwerk aan zijn bouwwerken. Wij weten dat het steeds veel moeite kost een principaal over te halen een schijnbaar overbodige uitgaaf te doen, en de ruw behakte steenen aan de gevels toonen dat het ook aan Franswa niet steeds gelukte de sierende hand aan het werk te zetten. Een enkele blik op de foto's en teekeningen, welke hier gereproduceerd zijn, maakt duidelijk hoe dit werk naar het decoratieve is gericht en hoe noode de hulp van den beeldhouwer hier gemist kan worden.

Met de onverdrotenheid waarmede Richard Leeuwenhart al de dagen zijn levens de Saracenen versloeg, zoo bouwde Franswa aan pleinen en straten van de goede stad Amsterdam. Groot is het aantal uitgevoerde plannen, want over te weinig werk had hij gewoonlijk niet te klagen, maar ook talrijk zijn zijn ontwerpen waaronder staat: uitgesteld wegens den oorlog. Maar hierin deelt hij het lot met zoovele vakgenooten ...

FLATWONINGEN TE AMSTERDAM

FOTO ARCHIEF ARCHITECT
ARCH. J. J. B. FRANSWA

FLATGEBOUW AMSTERDAM

FOTO ARCHIEF ARCHITECT
ARCHITECT J. J. B. FRANSWA

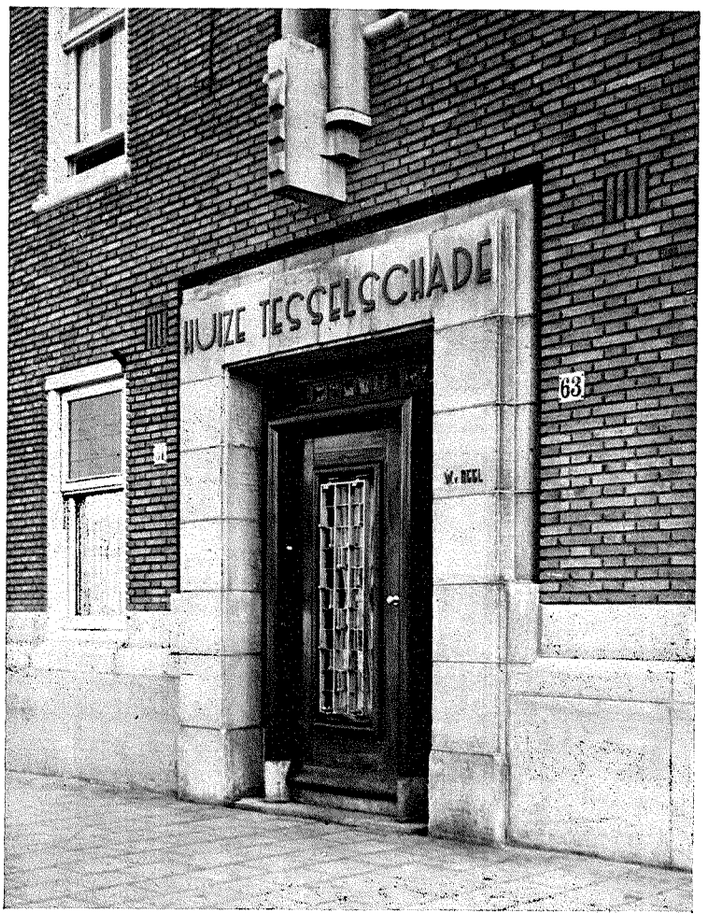

DETAIL WOONGEBOUW

FOTO ARCHIEF ARCHITECT
ARCHITECT J. J. B. FRANSWA

DETAIL FLATGEBOUW AMSTERDAM

FOTO ARCHIEF ARCHITECT
ARCH. J. J. B. FRANSWA

FRUIT-, GROENTEN- E.D. BERGPLAATSEN.

A. Algemeene inleiding.

Dikwijls wordt fruit opgeslagen in een gewone schuur of kelder, waarvan het gevolg is, dat de bewaringstemperatuur gewoonlijk te hoog is, waardoor het opgeslagen fruit vroegtijdig rijpt; dit moet als nadeelig voor de kwaliteit van het fruit worden beschouwd, waardoor groote verliezen kunnen ontstaan.
Een vrijwel ideale bewaring verkrijgt men door voor het beoogde doel speciale koelhuizen met koelmachines te bouwen. Daar hiermede echter belangrijke kosten gemoeid gaan, moet men vaak genoegen nemen met luchtgekoelde bergplaatsen, welke verre zijn te verkiezen boven gewone schuren, hokken of kelders, omdat bij luchtgekoelde bergplaatsen, door de geïsoleerde wanden en plafond, benevens door de ventilatie, een lagere gemiddelde temperatuur in den herfst en ruim voldoende bescherming tegen bevriezen in den winter kunnen worden verkregen.
Bovendien is het bouwen van een luchtgekoelde bergplaats economisch, daar geen dure koelinstallaties noodig zijn; indien later toch behoefte mocht ontstaan aan een mechanisch gekoelde inrichting, is dit doel door het installeeren van een koelmachine op eenvoudige wijze te bereiken.
De principes en de constructie van de luchtgekoelde bergplaats zullen hier nader worden behandeld, waarbij verschillende gegevens werden ontleend aan „The common storage. Its construction and management by Donald Comin".

B. Temperaturen, bewaartijden en warmteuitstraling.

In luchtgekoelde bergplaatsen, waar dus geen koelmachine wordt gebruikt, komt de temperatuur van het fruit gewoonlijk zeer nabij de gemiddelde buitentemperatuur.
Gedurende de maanden October en November kan soms de temperatuur nog vrij hoog zijn en bedraagt volgens waarnemingen maximaal 24,8°C, respectievelijk 19,3°C.
Het gevolg hiervan is, dat opgeslagen fruit vroegtijdig rijpt, wat niet alleen nadeelig is voor de kwaliteit, doch tevens van ongunstigen invloed is op de distributie, welke dan op korten termijn moet geschieden.
Van het begin van December tot het einde van het bewaarseizoen is de weersgesteldheid gewoonlijk zoodanig, dat de temperatuur van fruit en groente in de luchtgekoelde bergplaats vrijwel gelijkgesteld kan worden met de temperatuur in een machinaal gekoelde bergplaats, doch de beste temperatuur gedurende bedoelden tijd kan de schade, veroorzaakt door te hooge temperaturen in de maanden October en November, niet herstellen.
Volgens waarnemingen te de Bilt bedragen de maandgemiddelde temperaturen te 8 uur, 14 uur en 19 uur, gedurende October 10,1°C met een hoogste temperatuur van 12,5°C en een laagste temperatuur van 7°C, gedurende November 5,3°C met een hoogste temperatuur van 9,5°C en een laagste temperatuur van 1,2°C en gedurende December 2,5°C met een hoogste temperatuur van 7,1°C en een laagste temperatuur van – 4,6°C.
Uit onderzoekingen is gebleken, dat de gemiddelde temperatuur in luchtgekoelde fruitbergplaatsen nu eens hooger en dan weer lager was dan de gemiddelde buitentemperatuur gedurende een tijdsverloop van 10 maal 24 uren.
De gemiddelde waarden gaven een inwendige bergplaatstemperatuur, welke gedurende de maand October overeenkwam met de heerschende gemiddelde buitentemperatuur en gedurende de maanden November en December iets hooger was dan de gemiddelde buitentemperatuur. Bedoelde gemiddelde waarden hebben betrekking op dag- en nachttemperatuur.
Het bewaren van fruit is gecompliceerd, daar, nadat de vruchten zijn geoogst, het levensproces gedurende den bewaartijd voortgang vindt. De vruchten ademen en produceeren daarbij warmte. Bij lagere temperaturen is de levenswerkzaamheid gering, zoodat slechts een kleine voedselhoeveelheid wordt verteerd. Zoodra echter de warmte toeneemt, rijst de levenswerkzaamheid en daarmede het verbruik van voedselstoffen, welke voor het bewaren van het fruit en voor het menschelijk gebruik gereserveerd dienen te blijven. Hieruit volgt dat men hoogere temperaturen moet vermijden, in verband waarmede fruit koel bewaard dient te worden.
Op het moment dat b.v. appels geplukt worden, is nagenoeg alle zetmeel omgezet in suiker en gedurende den bewaartijd oxideert deze suiker tot kooldioxyde en water, welke stoffen worden afgegeven onder de ontwikkeling van warmte. Hierdoor wordt het fruit zachter en bederft bij langeren duur.
Magness en anderen hebben aangetoond, dat toeneming der hoeveelheid suiker in de appels, tusschen den pluktijd en den tijd waarop het fruit zacht begint te worden, gering is. Geen constante variatie werd gevonden tusschen de hoeveelheid suiker, indien de vruchten bij verschillende temperaturen werden bewaard. De zuurheid verminderde tusschen den pluktijd en de volledige rijpheid bij alle soorten en bij alle temperaturen.
Het rijpingsproces gaat veel langzamer bij lage temperaturen dan bij hoogere.
De practijk heeft aangetoond, dat hoe lager de temperatuur is, hoe langer het fruit in goede conditie blijft, waarbij, zooals vanzelf spreekt, de temperatuur niet zoo laag mag dalen, dat bevriezing van het fruit plaats vindt.
Magness stelde vast, dat de snelheid waarbij appels zacht worden niet alleen sterk varieert bij de verschillende soorten, doch vooral ook bij de bewaringstemperatuur van 4°C, in vergelijking met een temperatuur van 0°C en dat alle soorten bij een temperatuur van 21°C met groote snelheid zacht werden.
De meeste appelsoorten konden slechts korten tijd duren bij hoogere bewaartemperaturen.
Marshall deelt mede, dat een of andere soort de conditie bereikt, waarin zij moet worden gegeten, bij 21°C binnen een maand, bij 10°C binnen ongeveer twee maanden, bij 4°C binnen ongeveer 4 maanden en bij 0°C binnen ongeveer acht maanden, nadat het plukken plaats vond.
Hieruit blijkt duidelijk welken belangrijken invloed een lage

bewaartemperatuur uitoefent. Deze lage temperatuur vertraagt niet alleen de physiologische processen in het fruit, doch bovendien wordt de groei van schimmels, welke rotting veroorzaken, tegengegaan.

De meest gewenschte bewaartemperaturen en vochtigheidsgraden, benevens de benaderende bewaartijden bij de aangegeven temperaturen en de gemiddelde bevriezingstemperaturen van vruchten, groenten, bloembollen e.d., siergroen en snijbloemen, zijn in de volgende tabel 1 aangegeven.

TABEL 1

Omschrijving	Bewaartemperatuur in °C	Relatieve luchtvochtigheid in percenten	Benaderende bewaartijd bij de aangegeven temperatuur	Gemiddeld bevriezingspunt in °C
Aardappels			*)	
Aardbeien	– 0,5 tot – 1	80–85	7 tot 10 dagen	– 1
Abrikozen	– 1 „ 0	80–85	10 „	– 2
Ananas (groen)	10 „ 16	85–90	3 „ 4 weken	– 1,5
„ (rijp)	4 „ 7	85–90	2 „ 4 „	– 1
Andijvie	0	90–95	2 „ 3 „	– 1
Appels	– 0,5 „ 0	85–88	2 „ 6 maanden	– 2
Asperges	0	85–90	3 „ 4 weken	– 1
Bananen (groen)	17 „ 21	90–95		– 1,5
„ (rijp)	13 „ 16	85	7 „ 10 dagen	– 3
Bieten (afgesn.)	0	90–95	2 „ 4 maanden	– 1
„ (in bossen)	0	90–95	7 „ 10 dagen	
Bloemkool	0	85–90	2 „ 3 weken	– 1
Boonen (groen)	0 „ 4	85–90	3 „ 4 „	– 1
Braambessen	0	80–85	7 „ 10 dagen	– 2
Citroenen	13 „ 14	85–90	1 „ 4 maanden	
Dadels	0 „ 2	65–75		–20
Druiven	0	85–90	4 „ 6 „	– 4
Erwten	0	85–90	1 „ 3 weken	– 1
Frambozen	– 0,5 „ – 1	80–85	7 „ 10 dagen	– 1
Fruit (gedroogd)	0 „ 10	70–75	1 „ 2 jaren	
„ (bevroren)	–18 „ –12	–	Eenige maanden	
Grapefruit	0	85–90	6 „ 8 weken	– 2
Kersen	0	80–85	10 „ 14 dagen	– 2 tot – 4
Knoflook	0	70–75	6 „ 8 maanden	– 3 „ – 4
Komkommers	7 „ 10	80–85	6 „ 8 dagen	– 1
Kool	0	90–95	3 „ 4 maanden	0 „ – 1
Kweeperen	– 0,5 „ – 1	80–85	3 „ 4 „	– 2
Limoenen	7 „ 9	85–90	6 „ 8 weken	– 1,5
Meloenen (water)	2 „ 4	75–85	1 „ 3 „	– 2
Mierikswortelen	0	90–95	4 „ 6 maanden	– 3
Noten	0 „ 10	75–80	8 „ 12 „	– 5 „ – 6
Olijven (versch)	7 „ 10	85–90	4 „ 6 weken	– 2
Paddestoelen	0 „ 2	80–85	2 „ 3 dagen	
Pastinaken	0	90–95	2 „ 4 maanden	– 1
Peren	– 1 „ 0	85–90		
Perziken	– 1 „ 0	80–85	2 „ 4 weken	– 1,5
Pompoenen	10 „ 13	70–75	2 „ 6 maanden	– 1
Prei (groen)	0	85–90	1 „ 3 „	– 1 „ – 2
Pruimen en rozijnen	0,5 „ – 1	80–85	1 „ 2 weken	– 2
Rabarber	0	90–95	2 „ 3 „	– 2
Radijs (winter)	0	90–95	2 „ 4 maanden	
Rapen	0	90–95	2 „ 4 „	– 1
Schorseneeren	0	90–95	2 „ 4 „	– 2
Selderij	0	90–95	2 „ 4 „	– 1
Sinaasappelen	0 „ + 1	85–90	8 „ 10 weken	– 2
Sla	0	90–95	2 „ 3 „	0
Spinazie	0	90–95	7 „ 10 dagen	– 1
Tomaten (rijp)	4 „ 10	85–90	7 „ 10 „	– 1
Tomaten (rijpgroen)	13 „ 21	85–90	1 „ 6 weken	– 1
Uien	0	70–75	5 „ 6 maanden	– 1
Wortelen (afgesn.)	0	90–95	2 „ 4 „	– 1
Wortelen (in boss.)	0	90–95	7 „ 10 dagen	– 1
Bloembollen, knollen, wortelstokken e.d.:				
Begonia	7	75–80	4 tot 6 maanden	
Dahlia	7 tot 10	70–80	6 „ 7 „	– 2
Freesia	2	75–80	4 „ 6 „	
Gladiolus	4 tot 10	70–75	7 „ 8 „	– 3
Hyacinth	2	75–80	4 „ 6 „	– 2
Krokus	2	75–80	4 „ 6 „	
Lelie	2	75–80	6 „ 8 „	– 3
Lelietje van Dalen	–4 tot –2	75–80	12 „ 14 „	
Narcis	2	75–80	4 „ 6 „	– 3
Sneeuwklokje	2	75–80	4 „ 6 „	
Tulp	2 tot 3	75–80	4 „ 6 „	– 3
Siergroen:				
Hulst	0	80	1 maand	
Laurier	0 tot 5	80	3 „ 6 weken	
Varen	4 „ 7	80	½ „ 4 maanden	
Snijbloemen:				
Akelei	4	80	3 „ 4 dagen	
Anjelier	4	80	1 week	
Chrysanthemum	2	80	2 weken	– 2
Dahlia	4	80	7 „ 10 dagen	
Dopheide	4	80	7 „ 10 „	
Freesia	0 tot 2	80	2 weken	
Gardenia	7 „ 10	80	1 week	– 2
Gladiolus	2	80	2 weken	– 2
Hyacinth	0 tot 2	80	1 week	
Iris	4	80	7 „ 10 dagen	
Korenbloem	4	80	3 „ 6 „	
Krokus	0 tot 2	80	2 weken	
Lelie	2	80	1 maand	– 2
Lelietje van Dalen	4	80	1 week	
Lupine	4	80	3 „ 6 dagen	
Leeuwenbek	4	80	3 „ 6 „	
Madeliefje	4	80	3 „ 6 „	
Moederkruid	4	80	3 „ 6 „	
Narcis	0 tot 2	80	2 weken	– 1
Orchidee	7 „ 10	80	1 week	– 1
Pioen met dichte knoppen	2	80	3 „ 4 weken	– 1
Pioen met open knoppen	2	80	10 „ 14 dagen	– 1
Phlox	4	80	3 „ 4 „	
Roos	2 tot 4	80	1 week	– 1
Ridderspoor	4	80	3 „ 4 dagen	
Sleutelbloem	2 tot 4	80	3 „ 4 „	
Sneeuwklokje	0 „ 2	80	2 weken	
Tulp	0 „ 2	80	2 „	– 2
Vergeetmijnietje	4	80	3 „ 4 dagen	
Vingerhoedskruid	4	80	3 „ 4 „	
Violier	4	80	3 „ 6 „	
Viooltje	0 tot 2	80	3 „ 6 „	– 2

Aangenomen is, dat de snijbloemen met de stengels in water worden bewaard.

*)Zie „Bergplaatsen voor consumptieaardappelen" onder „Bewaringstemperaturen."

N.V. INGENIEURS-BUREAU VOOR **BOUWNIJVERHEID**

KANTOOR, TIMMERFABRIEK EN OPSLAGTERREIN

OEGSTGEEST - TELEF. LEIDEN 20341 (2 lijnen)

BOUW- EN GEW. BETON-WERKEN

volgens nauwkeurig werkplan in zeer korten tijd

DERIAZ VLOERVERWARMING

chauffage par le sol Dériaz

uitgevoerd:

HOOGE RAAD	's Gravenhage
RAADHUIS	Haarlem
VAN MIERLO'S BANK	Breda

Aesthetisch, Hygiënisch, Comfortabel

HERINGA & WUTHRICH

HAARLEM

GEEN OLIEVERF MEER?

Dan sauswerk, dat aan de hoogste eischen voldoet, met de bindmiddelen

QUELLOSE- in poeder

SCHILDERSLIJM- in pasta

VERKOOPCENTRALE

W. A. Scholten's Fabrieken

Afd. Lijm en Verfproducten

FOXHOL (Postbus 2, Hoogezand)

MEVRIET DE ISOLEERENDE BOUWPLAAT OOK IN HET WERK GESTORT

VOLUMEGEWICHT 0.567. WARMTEGELEIDINGSCOËFF. 0.077

GELUIDSABSORPTIE COËFF. BIJ 5 cM DIKTE EN 500 FREQ. 36 %

Bestrijding van Koude, Warmte, Lawaai, Lucht- en Klopgeluid

VRAAGT DRUKWERKEN EN RAPPORTEN - GRATIS ADVIEZEN EN BEREKENINGEN

N.V. MEVRIET · DEN HAAG · TELEFOON 112187 (3 LIJNEN)

Verder verminderen de lage temperaturen het inwendig uitdrogen, doch vermeerderen de kans op het inwendig bruin worden.
Het is onmogelijk om in een luchtgekoelde bergplaats, gedurende een tijd met hooge buitentemperatuur, een temperatuur nabij het vriespunt te bewaren.
Het beste dat verwacht kan worden is gedurende den dag binnen de temperatuur te bewaren welke des nachts buiten aanwezig was. Soms zijn er echter nachten met weinig wind en hoogere temperaturen, zoodat slechts weinig koeling mogelijk is.
Gedurende de maand October kan men de gemiddelde laagste temperatuur aannemen op 8°C; deze temperatuur is gewoonlijk even voor zonsopgang als gemiddelde aanwezig, waaruit volgt, dat het ventileeren zooveel mogelijk in de uren, voordat de zon opkomt, moet geschieden.
In November wordt de toestand reeds gunstiger en bedraagt de gemiddelde laagste temperatuur rond 3°C.
Vanaf begin December is het gewoonlijk mogelijk de temperatuur in de bewaarplaats op 0 tot 2°C te houden, doch maar al te vaak zijn de temperaturen in de bewaarplaatsen veel hooger, als gevolg van:

1e. onvoldoende isolatie van wanden en plafond van de bewaarplaats, als gevolg waarvan de temperatuur in de bewaarplaats bij hooge buitentemperaturen, belangrijk kan stijgen.

2e. warmteontwikkeling, die geleidelijk ontstaat bij het te bewaren fruit en zich ophoopt in de bewaarplaats gedurende perioden, wanneer de buitentemperatuur hoog is.

3e. verkeerde behandeling.

4e. ontoereikende ventilatiemogelijkheid om de warmte uit het fruit en de bewaarplaats te verdrijven, gedurende den begrensden tijd (6–12 uur per dag) wanneer geventileerd mag worden.

Het aantal k calorieën warmte per ton fruit of groente per 24 uur ontwikkeld bij verschillende temperaturen, is in de volgende tabel 2 aangegeven.

TABEL 2

Benaderende waarden van de warmteuitstraling bij toeneming der warmte, voor verschillende soorten versch fruit en groenten, indien opgeslagen bij de aangegeven temperaturen.

Omschrijving	Bewaartemperatuur in °C	Aantal k calorieën warmte per ton fruit of groente per 24 uur
Aardappelen	0	111 – 222
	4	277 – 444
	10	277 – 388
	21	554 – 884
Aardbeien	0	688 – 958
	4	1290 – 1663
	16	3940 – 4820
	27	9400 – 11600
Appels	0	166 – 222
	4	277 – 444
	16	1109 – 1660
	29	1660 – 3530
Bananen:		
groen	12	832
	20	2110
middelrijp	20	2330
rijp	20	2110
Bieten (kroten)	0	294
	4	470
	16	876
Citroenen	0	146
	4	204
	16	746
	27	1562
Druiven	2	146 – 277
	16	554 – 656
	27	1386 – 1663
Frambozen	2	1109 – 1663
	16	3880 – 4430
Grapefruit	0	116
	4	270
	16	698
	27	1050
Kersen	0	333 – 444
	16	2770 – 3330
Meloenen	0	54
	4	126
	16	994
Peren	0	166 – 222
	16	2216 – 3350
Perziken	0	209 – 345
	2	388 – 500
	16	1663 – 3320
	27	3880 – 5540
Rapen	0	17
	4	146
	16	172
Salade	0	160
	4	1865
	16	5700
Selderij	0	177
	4	656
	16	1465
Sinaasappelen	0	174 – 277
	4	353
	16	681 – 750
	27	2016
Snijboonen	0	427
	4	681
	16	2720
Tomaten (rijp groen)	0	0
	4	33
	16	674
Uien	0	166 – 277
	10	444 – 499
	21	758 – 1050

C. Het koelen met ijsblokken en fijngemaakt ijs met zout.

Doordat de grootste schade aan fruit in gewone bewaarplaatsen ontstaat gedurende de periode vóór 1 December, rijst de vraag of er geen middel is om de fruittemperatuur

tot 4,5°C of daar beneden te doen dalen, gedurende de vroege bewaarperiode.
Baker en Mayer hebben melding gemaakt van de waarde van ijs, om de najaarstemperatuur te verlagen. Door middel van luchtcirculatie over blokken ijs waren ze gedurende September en October in staat de temperatuur in de bewaarplaatsen 5° tot 8°C beneden de temperatuur van een gelijk vertrek, dat door ventilatie gekoeld werd, te brengen en van 9 tot 11°C, wanneer ze fijngemaakt ijs met zout gebruikten.
De werkelijke temperatuur in de bewaarplaats was echter nooit beneden 4,5°C en gemiddeld 7,5°C.
Jonathans, die in een van ijs voorzien vertrek bewaard werden, bleven eenige weken langer in een goede marktconditie (tot eind November en begin December) dan wanneer ze in een geventileerd vertrek bewaard werden. Het verschil in kwaliteit tusschen het fruit uit de twee vertrekken verdween geleidelijk; na half December en tegen midden Januari was er gewoonlijk slechts weinig verschil in de kwaliteit van de 2 soorten fruit. De geventileerde appels verschrompelden spoedig, terwijl betrekkelijk vochtige appels in het van ijs voorziene vertrek gedurende het bewaren bevredigend bleven.
De kosten van het bewaren met behulp van ijs varieerden in dit seizoen van *f* 1.10—*f* 1.90 per 100 liter, met een gemiddelde van *f* 1.50 per 100 l, gebaseerd op een tijdperk van 6 jaren.
De economie van ijs in gekoelde bewaarplaatsen is eenigszins twijfelachtig en hangt af van den prijs van ijs en het oploopen der marktprijzen van fruit naarmate het later in het seizoen wordt.

D. Invloed van de relatieve luchtvochtigheid op appels.

Het verschrompelen van appels is waarschijnlijk het ernstigste vraagstuk, waartegenover de eigenaar van een luchtgekoelde bewaarplaats komt te staan. Slechts weinig kweekers zijn er zich van bewust, hoe buitengewoon moeilijk het is, een groote vochtigheid in bewaarvertrekken te handhaven, wanneer in het begin van den herfst of zelfs gedurende de latere bewaarperiode, geen voldoende watervoorziening bij de hand is. Er is een groote verscheidenheid in de neiging van verschillende appelsoorten tot verschrompelen; het is echter goed een gelijke relatieve vochtigheid te handhaven, onafhankelijk van de soort die bewaard moet worden.
Een relatieve luchtvochtigheid van 85% zal verschrompelen van de soorten met dunne schil voorkomen, indien ze in open bakken bewaard worden, of wanneer ze niet geheel rijp zijn, zoodat het aanbevelenswaardig is, te trachten de lucht met 85 tot 88% relatieve vochtigheid te handhaven.
Van tijd tot tijd, speciaal gedurende perioden van lage temperatuur en geen ventilatie, geven zulke vochtigheden aanleiding tot zweeten. In de muren en in het plafond zou een voldoende isolatie geplaatst kunnen worden, om de temperatuur van de muurvlakken te doen stijgen tot boven het dauwpunt, maar de extra kosten zijn uit een economisch standpunt beschouwd niet te rechtvaardigen.
Een geringe luchtbeweging, zooals zou worden veroorzaakt door het openen van het ventilatiesysteem, zal het zweeten verminderen.
Uit een onderzoek van verschillende soorten met dunnere schil en met behulp van een thermo-hydrograaf, zal moeten blijken wanneer water toegevoegd moet worden; de vloer en zelfs het fruit benevens de bakken nat maken, zal, wanneer de relatieve vochtigheid beneden 85% is, geen kwaad doen. Aanteekeningen in verschillende bewaarplaatsen in Amerika gemaakt, toonen eenige verscheidenheid in de relatieve vochtigheid van dag tot dag aan.
Gedurende October bereikte de relatieve vochtigheid in een bewaarplaats b.v. 94%, terwijl de laagste vochtigheid in eenige bewaarplaatsen was 62% met een gemiddelde voor de geheele maand in 7 bewaarplaatsen van 78%.
Gedurende November, December, Januari en Februari was de relatieve vochtigheid eenigszins meer gelijkmatig in dezelfde bewaarplaatsen, met maandelijksche gemiddelden van respectievelijk 81, 86, 86 en 84%.

E. Beginselen van gewoon bewaren.

Ventilatie door verschil in luchtgewicht is het proces dat plaats vindt, als gevolg van den luchtstroom, die ontstaat door warmtewerking van het fruit.
Winddruk (die ontstaat door temperatuurverschillen in de buitenlucht) dwingt de lucht ook door een bewaarplaats te bewegen, doordat deze een overdruk doet ontstaan aan de windzijde en een onderdruk aan de loefzijde van het gebouw.
De beweging van de lucht door den voorraad, tengevolge van de kracht van den wind alleen, hangt af van de richting en de snelheid van den wind, zoowel als van den vorm, de afmetingen en de ligging van het gebouw, benevens de openingen in den voorraad.
De druk, die afhankelijk is van temperatuursverschillen, veroorzaakt een luchtstroom door de bewaarplaats en is recht evenredig met zoowel het temperatuursverschil, als de verticale afstand tusschen het midden der inlaat- en uitlaatopening.
De lucht zal zoolang door de bewaarplaats naar buiten bewegen, als het fruit warmer is dan de omringende lucht.

F. Typen van gewone bewaarplaatsen.

Ieder gebouw, dat goed geïsoleerd is en voorzien van voldoende ventilatieopeningen op de juiste plaatsen, kan zeer goed dienst doen als luchtgekoelde bewaarplaats voor appels. Veel onderdeelen van boerderijen of bijbehoorende gebouwen zijn veranderd voor bewaardoeleinden met minimale onkosten en een goed succes. Speciale versterking zal gewoonlijk noodig zijn voor de vloeren, die de appels moeten dragen.
Fruitbewaarplaatsen kunnen geheel ondergrondsch met een meer of minder groot gedeelte van muren en dak bovengrondsch, of geheel bovengrondsch gemaakt worden.

G. Ventilatiesystemen.

Verschillende ventilatiesystemen en combinaties ervan worden bij de constructie van gewone bewaarplaatsen gebruikt. Deze systemen kunnen als volgt verdeeld worden:

PANAGRO

NAAML VEN N.

WARMOND

BOUW- BETONBOUW EN
ONDERHOUDSWERKEN

BIJKANTOREN : DEN HAAG - ROTTERDAM - CURAÇAO

In elk gebouw van eenige beteekenis

LIFTEN

J. C. VAN STRAATEN'S

LIFTEN- EN MACHINEFABRIEK N.V.

'S-GRAVENHAGE

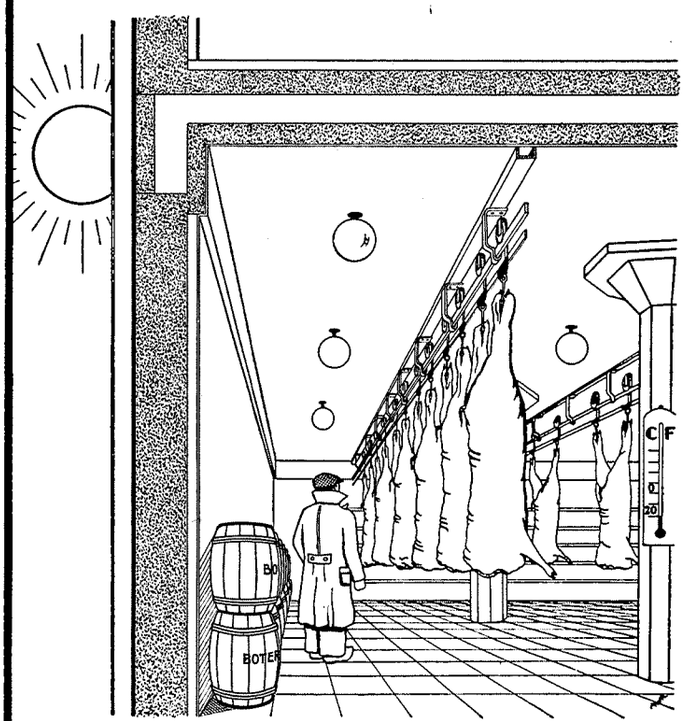

CELLENBETON

ISOLATIES TEGEN WARMTE, KOUDE EN GELUID!

WORDT TOEGEPAST BIJ
GROOTE KOELHUIZEN EN KLEINE KOELRUIMTEN, DAKEN EN VLOEREN IN FABRIEKEN, AFSTANDSVERWARMING ENZ.

VERKOOP EN INLICHTINGEN: CHRISTIANI & NIELSEN N.V.

KONINGINNEGRACHT 29 TEL. 112015 DEN HAAG

TEOFLAT

IS DE NAAM VAN DE STERKE OLIEVRIJE
PASTAVERF,
BIJZONDER GESCHIKT VOOR
MUREN, PLAFONDS PORTALEN, ENZ.
VRAAGT MONSTER

WAGEMAKERS
BREDA

397

1. Natuurlijke ventilatie

   a) „Cope" systeem,
   b) „Magness" systeem,
   c) Combinatie van a en b.

2. Mechanische ventilatie

   a) Electrische ventilatoren,
   b) Bewegende zuigkappen (rotoren),
   c) Zuigkappen zonder bewegende onderdeelen.

H. Het „Cope" systeem.

Nathan Cope uit New Waterford, Columbia County, Ohio, nam in 1869 patent op zijn uitvinding „Verbetering van fruitopslagplaatsen". Zijn systeem was gebaseerd op het beginsel van het binnenlaten van koude buitenlucht in een bewaarplaats door openingen, die zich overal in de muren, op vloerhoogte, bevonden.
Deze lucht verplaatste door haar grooter gewicht de warme lucht, die zoodoende genoodzaakt werd naar buiten te gaan door een afvoerbuis in het dak.
Dit systeem is, eenigszins veranderd, algemeen toegepast in den hedendaagschen bouw van fruit-, groenten- e.d. bewaarplaatsen (fig. 1, 2 en 3).

I. Het „Magness" systeem.

Veel oude fruitbewaarplaatsen in Amerika zijn gebouwd als sousterrain onder appelpakhuizen.
De vloer van het pakhuis werd gewoonlijk op niet meer dan 0,60 tot 0,90 m boven den grond gemaakt; hierdoor was er voldoende ruimte voor ventilatieopeningen op grondhoogte of juist beneden het plafond van het sousterrain. Zie fig. 4, 5 en 6. Magness stelde door gecontroleerde proeven de grondbeginselen van het koelen van fruit in luchtgekoelde bewaarplaatsen vast. Hij ontdekte, dat het fruit in de onderste lagen veel vlugger koelde, dan boven in den hoop, wanneer koude lucht bij den vloer van de bewaarplaats binnengevoerd werd („Cope" systeem).
Een temperatuurverschil tusschen de bovenste en de onderste lagen bestond altijd, zelfs wanneer de temperatuur van de onderste lagen op een veilig minimum was. Werd de lucht alleen bij het plafond ingevoerd, dan koelde het fruit door de geheele bewaarplaats even snel en de bovenste lagen koelden beter af, dan bij toepassing van het „Cope" systeem.
Hij maakte de gevolgtrekking, dat luchtinlaten op dezelfde hoogte als, of hooger dan de bovenste lagen van het fruit, absoluut noodzakelijk waren voor de gelijkmatige afkoeling van het fruit (fig. 4, 5 en 6).
De theorie van het „Magness" systeem is gebaseerd op het feit, dat koude lucht zwaar is, door de ventilatieopeningen naar den vloer zal zakken en zoodoende de lichtere lucht zal dwingen door dezelfde openingen te ontsnappen. Als het waait zal snellere afkoeling plaats vinden, doordat de koude lucht binnengeblazen wordt aan één zijde van het vertrek, boven het fruit langs en er aan den anderen kant weer uit gaat.

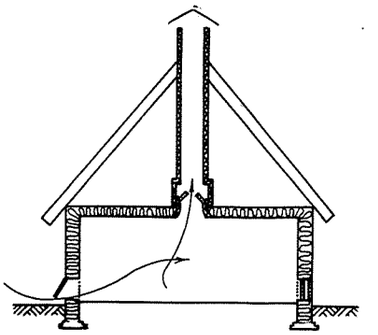

FIG. 1. VENTILATIE VOLGENS HET COPE SYSTEEM.
De warme lucht stijgt door de afvoerkokers omhoog, terwijl de koude lucht door de inlaatopeningen op vloerhoogte naar binnen stroomt,

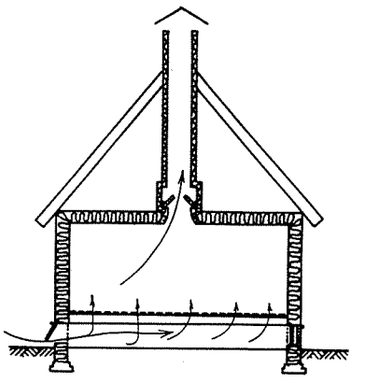

FIG. 2. VENTILATIE VOLGENS HET COPE SYSTEEM.
De warme lucht stijgt door de afvoerkokers omhoog, terwijl de koude lucht door de inlaatopeningen onder den verhoogden houten rastervloer naar binnen stroomt.

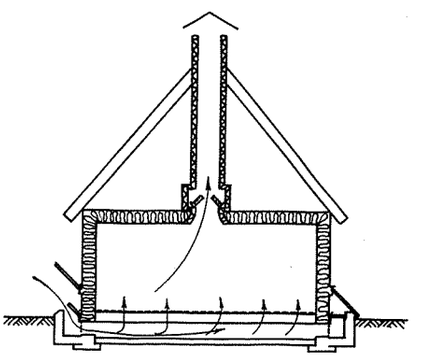

FIG. 3. VENTILATIE VOLGENS HET COPE SYSTEEM.
De warme lucht stijgt door de afvoerkokers omhoog, terwijl de koude lucht door de inlaatopeningen, geconstrueerd met koekoeken, onder den houten rastervloer ongeveer op maaiveldhoogte, naar binnen stroomt.

K. Gecombineerd systeem.

Het is mogelijk het „Cope" en het „Magness" systeem te combineeren (fig. 7, 8 en 9). Zoo'n constructiewijze geeft een maximum aan snelle koeling onder alle condities in de bewaarplaats, want, wanneer de buitenlucht koud en onbeweeglijk is, komt zij naar binnen door de openingen in den bodem, gaat door het fruit heen naar boven en verdwijnt door de bovenste openingen in de muren en door de

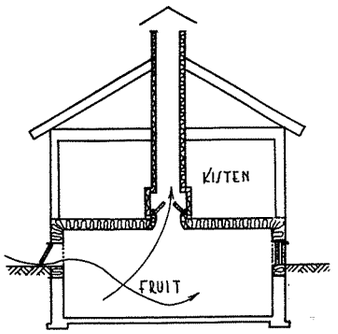

FIG. 4. VENTILATIE VOLGENS HET MAGNESS SYSTEEM.
De warme lucht stijgt door de afvoerkokers omhoog, terwijl de koude lucht door de inlaatopeningen van den kelder nabij den vloer, tusschen fruit- en kistenbergplaats, naar binnen stroomt.
De fruitbergplaats bevindt zich grootendeels beneden het maaiveld; de bovenruimte wordt benut voor berging, b.v. van kisten (zie ook fig. 5),

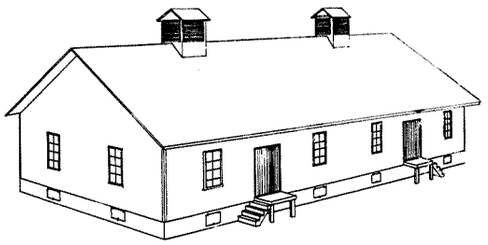

FIG. 5. VENTILATIE VOLGENS HET MAGNESS SYSTEEM,
De warme lucht stijgt door de afvoerkokers omhoog, terwijl de koude lucht door de inlaatopeningen van den kelder, nabij den vloer tusschen fruit- en kistenbergplaats, naar binnen stroomt.
De fruitbergplaats bevlndt zich grootendeels beneden het maaiveld; de bovenruimte wordt benut voor berging, b.v. van kisten (zie ook doorsnede fig. 4).

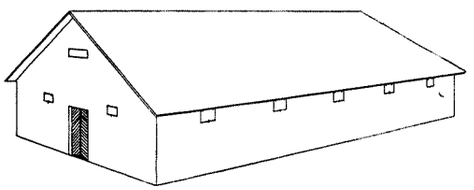

FIG. 6. VENTILATIE VOLGENS HET MAGNESS SYSTEEM.
De koude lucht komt door de openingen aan de windzijde binnen en drijft de warme lucht door de openingen aan de loefzijde uit de fruitbergplaats. Hierbij zijn verticale afvoerkokers overbodig.

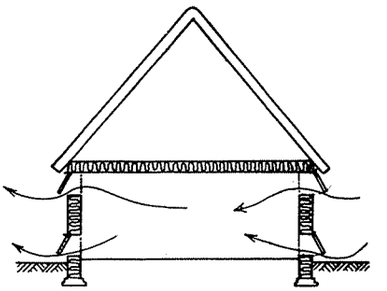

FIG. 7. VENTILATIE VOLGENS HET GECOMBINEERDE COPE-MAGNESS SYSTEEM.
De koude lucht komt door de openingen aan de windzijde binnen en drijft de warme lucht door de openingen aan de loefzijde uit de fruitbergplaats. Hierbij zijn verticale afvoerkokers overbodig.

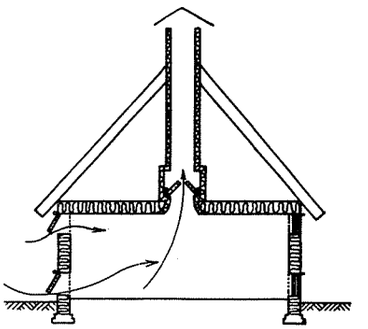

FIG. 8. VENTILATIE VOLGENS HET GECOMBINEERDE COPE-MAGNESS SYSTEEM.
De warme lucht stijgt door de afvoerkokers omhoog, terwijl de koude lucht door de inlaatopeningen op vloerhoogte naar binnen stroomt. De openingen ter hoogte van het plafond doen dienst als af- en als toevoeropeningen.

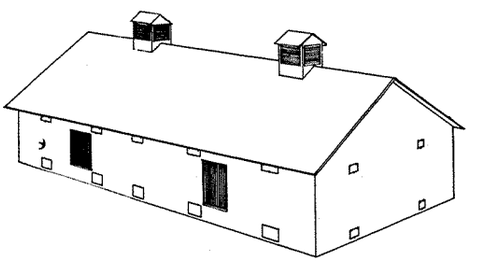

FIG. 9. VENTILATIE VOLGENS HET GECOMBINEERDE COPE-MAGNESS SYSTEEM.
De warme lucht stijgt door de afvoerkokers omhoog, terwijl de koude lucht door de inlaatopeningen onder den boven het maaiveld gelegden rastervloer naar binnen stroomt.
De openingen ter hoogte van het plafond doen dienst als af- en toevoeropeningen

kanalen in het dak. Wanneer de wind waait en de lucht dus beweeglijk is, komt de koude lucht door de openingen aan den zijkant boven en beneden, naar binnen, gaat over en door de fruitbakken en verdwijnt aan den anderen kant. Zoo'n systeem is iets duurder uit te voeren dan andere typen, maar zal gedurende het geheele seizoen meer bevrediging geven, alhoewel de bediening meer zorg vereischt met het oog op het grooter aantal te bedienen kleppen.

L. Ondergrondsche- en sousterrain-bewaarplaatsen.

De aarde heeft een krachtige uitwerking op de binnentemperatuur, wanneer zij met ieder deel van een bewaarplaats in aanraking is. Deze uitwerking staat in directe verhouding tot het oppervlak dat met de aarde in aanraking is en vermindert door het toepassen van isolatie.
Dit kan een voordeel en een nadeel zijn, wat afhangt van de in de bewaarplaats gewenschte temperatuur. Gedurende den zomer en het begin van den herfst is de temperatuur van de aarde lager dan die van de lucht en de aarde neemt dan de warmte op en koelt de bewaarplaats af.
Gedurende den winter is de aarde warmer dan de lucht en geeft warmte af aan de lucht in de bewaarplaats. In den herfst houdt de ondergrondsche bewaarplaats het fruit ongetwijfeld op een lager gemiddelde en meer gelijkmatige temperatuur, dan de bovengrondsche typen. Over dit feit moet men niet zonder meer heen gaan en het maakt duidelijk, waarom in veel ondergrondsche bewaarplaatsen het

fruit minstens zoo goed bewaard blijft, als in bovengrondsche uitvoeringen. De schade, die door sterk wisselende temperaturen in het begin van de bewaarperiode aan het fruit wordt toegebracht, is belangrijk en moeilijker te vermijden met een bovengrondsch gebouw. Aan den anderen kant is het gedurende het belangrijkste deel van de bewaarperiode iets moeilijker even lage temperaturen in de ondergrondsche als in de bovengrondsche typen te behouden.
Temperaturen van 2 tot 4½°C worden automatisch gehandhaafd in de ondergrondsche bewaarplaatsen. Echter blijven appels, behalve zekere soorten, beter bij 0°C en het is gewoonlijk niet moeilijk deze temperatuur na 1 December boven den grond te handhaven. Er is eenig verschil van meening, of boven- of ondergrondsche typen beter zijn voor het bewaren van appels. Volgens Magness toonen aanteekeningen, verkregen in vele bewaarplaatsen over een tijdvak van 10 jaren aan, dat alle typen bewaarplaatsen ongeveer dezelfde temperatuur behouden, indien ze voldoende geïsoleerd zijn en goed worden behandeld. Voldoende gegevens zijn nog niet verzameld om de vraag te beantwoorden, wat het meest geschikte type is. Kweekers geven in het algemeen de voorkeur aan het bovengrondsche type, omdat dit, als het goed gebouwd is en goed behandeld wordt, aan de eischen voldoet. De bouwkosten zonder graven zullen vaak minder zijn.
De ondergrondsche bewaarplaatsen kunnen meestal open gelaten worden, zelfs in erg koud weer, zonder dat het fruit bevriest. Dit kan er toe bijdragen lage temperaturen te handhaven, niettegenstaande den verwarmenden invloed van de aarde. Hoe grooter het aan de lucht blootgestelde muur- en dakoppervlak van het ondergrondsche gebouw is, des te kleiner is de temperatuursinvloed van den grond.

M. Bovengrondsche bewaarplaatsen.

Het overgroote deel van de bewaarplaatsen wordt boven den grond gebouwd. Dit type schijnt men voor appels de voorkeur te geven.
In vele dergelijke gebouwen heeft men ook den vloer geïsoleerd met ± 30 cm sintels onder het betonoppervlak.
Anthony hecht waarde aan het verwarmen van de bewaarplaats door den aarden vloer, die dan dus behulpzaam is bij het handhaven van temperaturen boven 0°C gedurende streng winterweer. Hij vindt ook dat het regelen van de vochtigheid, door een aarden vloer, belangrijk is. Aan den anderen kant bemoeilijkt de warmte, die door een aarden vloer ontwikkeld wordt, het handhaven van een lage temperatuur gedurende het begin van het bewaartijdperk. Veel kweekers zijn van meening, dat de voordeelen van een aarden vloer kunstmatig aangevuld kunnen worden door overvloedige isolatie, om het vriezen in de bewaarplaats 's winters te verhinderen en het toevoegen van water met een tuinslang of op een andere wijze, om een hooge vochtigheid te behouden. De voordeelen van een betonvloer, om daarop fruit te bewaren, zijn onbetwistbaar en de neiging van den laatsten tijd naar zulke vloeren in gewone bewaarplaatsen, wijst er op dat ze voldoen. Een geïsoleerde vloer van een of ander type is zeer belangrijk in een gekoelde bewaarplaats.
Het geschikt maken voor het bewaren van fruit van die gebouwen die op een boerderij beschikbaar zijn, is gewoonlijk aan te bevelen. De kosten zijn laag, zoodat het bewaren, zelfs voor den kweeker met een klein grondoppervlak, bijna zeker een goede belegging blijkt te zijn.
Het bovengrondsche gebouw moet zoo geplaatst worden, dat de luchtbeweging vereenvoudigd wordt en dat de heerschende wind ten volle gebruikt kan worden.

N. Het bouwen van de bewaarplaats.

De ervaring heeft geleerd, dat fruit zoowel goed blijft op beton als op een aarden vloer, als de relatieve vochtigheid maar op 85% of daar boven wordt gehouden. Een aarden vloer geeft een natuurlijke luchtvochtigheid, welke afhangt van de grondsoort en de onderliggende aardlagen.
De aarden vloer heeft het voordeel, dat hij in den vroegen herfst het fruit koelt en dat hij in het hartje van den winter de temperatuur boven 0°C houdt. Aan den anderen kant is gedurende het belangrijkste gedeelte van de bewaarperiode, de aardtemperatuur hooger dan de gemiddelde buitenluchttemperatuur, wat er toe leidt, dat de lucht in de bewaarplaats overdreven warm wordt, hetgeen de moeilijkheid vergroot de temperatuur laag te houden. De warmte vloeit snel door de aarde en men kan dus de aarde niet beschouwen als op eenige wijze te isoleeren. Veel kweekers, die moeilijkheden hebben ondervonden met het koelen van hun bewaarplaatsen, beschouwen het raadzaam de hitte van den aarden vloer buiten te sluiten, door het gebruik van 30 tot 60 cm fijne sintels, bedekt met een laag beton.
Zoo'n vloer kan zuiver vlak worden gemaakt, wat bij het opstapelen van het fruit van beteekenis is, kan gemakkelijk schoongehouden worden en kan met water besprenkeld worden als de lucht in de bewaarplaats te droog wordt.
Als hulpmiddel bij het behouden van een goede luchtvochtigheid zal een goed absorbeerend oppervlak van poreuze baksteen, sintels, slakken of zand, goed voldoen. Ook kunnen leemvloeren, b.v. bestaande uit een mengsel van leem met puin of grind, onder toevoeging van een geringe hoeveelheid cement, dienst doen.

O. Plafondconstructies.

Het is aan te bevelen de muren tot bovenkant balklaag op te trekken. Als dat niet gedaan wordt, moeten voorzieningen getroffen worden, om te voorkomen, dat de vorst tusschen den muur en het plafond door naar binnen dringt. Isolatie kan het beste worden aangebracht tusschen of over de balken. Wanneer de isolatie onder de balken aangebracht wordt, heeft die dikwijls neiging tot kromtrekken. Losse vulisolatiematerialen zijn dikwijls voordeelig en doelmatig, omdat ze gemakkelijk en goedkoop verkrijgbaar zijn en meer gelegenheid hebben uit te drogen door luchtcirculatie, dan wanneer ze in een muur opgesloten zitten. Omdat de warmste lucht altijd tegen het plafond zit, vinden de grootste warmteverliezen plaats tusschen muur en plafond en door het plafond zelf. Daarom moet men extra voorzorg treffen en zorgen voor een deugdelijke isolatie bij het bouwen van dit deel van de bewaarplaats, met het oog op vorstgevaar.

P. Verschillende constructieve onderdeelen.

Deuren. Slecht sluitende of ongeïsoleerde deuren zullen de doelmatigheid van een bewaarplaats belangrijk verminderen door luchtlekkage. Deze luchtlekkage kan worden tegengegaan door goed passende deuren of beter door luchtbelemmeringen in den vorm van weatherstrips, rubberband e.d. Men bedenke dat een normaal sleutelgat per uur 6000 liter lucht doorlaat en een kier van 5 mm onder een normale deur 544000 liter per uur. Het is echter bijna onmogelijk te voorkomen, dat deuren in een bewaarplaats uitzetten, waarbij het moeilijk is ze te openen of te sluiten. Het is veel beter te vertrouwen op een of ander pakkingmateriaal voor de luchtdichte verzegeling en de deur te bouwen met overal voldoende aanslag en voldoende tusschenruimte. Dubbele deuren zijn doelmatig, alhoewel ze niet zoo gemakkelijk in 't gebruik zijn.
De handelsdeuren voor koelhuizen worden geleverd met kozijnen, het geheel klaar om in te bouwen, maar zijn duur. Met het oog op hun uitstekende constructie en langen levensduur, zijn ze over een lang tijdvak het voordeeligst.
De koelhuisfabrikanten vervaardigen nu bijzondere ijzerwaren (sluitingen en gehengen) met aanwijzingen voor een constructie van goed geïsoleerde deuren in alle modellen en afmetingen. De minimum afmetingen der deuren in den dag moeten 90 bij 190 cm zijn, hoewel een formaat van 120 × 200 cm meestal beter voldoet. Ventilatiedeuren of luiken op de hoogte van het plafond worden vanaf den vloer door middel van trekkoorden bediend.

Q. Afvoerkokers voor ventilatie.

Afvoerkokers voor ventilatie zijn noodig om groote hoeveelheden lucht snel weg te voeren; zij vragen daarom speciale aandacht. Als ze doeltreffend zullen werken, moeten ze geïsoleerd worden, want hun werking hangt af van het meer of minder instandhouden van de warmte van de lucht, die passeert. Deze warme lucht is licht in gewicht en wordt door de zwaardere buitenlucht, die door de inlaatopening binnenkomt, in den afvoerkoker gedrukt.
Indien de lucht onderweg in den afvoerkoker afkoelt, zal zij vertraagd worden of stilhouden, vóór zij den uitlaat bereikt. Zij kan zelfs kouder worden dan de lucht in de bewaarplaats en de richting zal dan benedenwaarts naar de bewaarplaats gaan. Menigeen heeft ongetwijfeld deze tegenstrooming van luchtstroomen wel eens opgemerkt en was zich niet bewust van de oorzaak. Een niet geïsoleerde metalen afvoerkoker, die door een koude schuur of dakruimte naar boven voert, zal zeer waarschijnlijk slecht werken, door de juist genoemde oorzaak.
Om de beweging van groote hoeveelheden lucht door de afvoerkokers van minimale afmetingen te vergemakkelijken, moeten bij toepassing van hout, gladde planken in de lengterichting van de afvoerkokers loopen en alle uitstekende onderdeelen worden verwijderd. Iedere hoek of bocht zal leiden tot het vertragen van de lucht en moet worden vermeden of vloeiend gemaakt, zonder scherpe bochten.
Het is verder mogelijk, de hoeveelheid lucht, die door een afvoerkoker van gegeven afmetingen gaat, van 30 tot 40% te verhoogen, door de constructie van een trechtervormigen ingang, omdat lucht, evenals water, zich in een kleiner volume zal samentrekken, wanneer zij door een rechtbegrensde opening vloeit. Dit wordt veroorzaakt door de luchtstroomen, die schuin om de kanten binnenkomen en een samentrekken van den luchtstroom veroorzaken, die de werkelijke strooming vermindert tot ongeveer 65% van de theoretische hoeveelheid.
Een minstens 2,5 cm dikke isolatielaag van poreuze houtvezelplaten, ter weerszijden afgesloten met een vochtdichte asphalt- of krachtpapierbekleeding, geeft voldoende isolatie. Ook een vulling van zaagmeel e.d., eventueel door een bindmiddel gebonden, kan goede resultaten geven. Het bovenste deel van den ventilatiekoker, dus de uitmonding, moet, indien geen zuigkap of d.g. wordt toegepast, aan alle 4 kanten een vrije opening hebben, welke openingen niet versperd mogen worden door jalouzietjes of dicht gaas.
In den ventilatiekoker moeten dubbele deuren of schuiven worden aangebracht, die 's winters gesloten kunnen worden.

J.

(Wordt vervolgd)

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

REDACTEUR W. RETERA WZN.
LAAN VAN POOT 190 DEN HAAG 63e JAARGANG 26 DEC. 1942 NUMMER 52

Bureau Redactie en van den Bond: Weteringschans 102 Amsterdam. Tel. 36736. Postrekening 71518. Abonnementsprijs bij vooruitbetaling voor Nederland f 10.50. Buitenland f 15.— per jaar
Advertentiën 1-6 regels f 2.75, elke regel meer f 0.45 .Bij contract belangrijke prijsverlaging. Uitgave Boek- en Kunstdrukkerij v.h. Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag. Postrekening 9710

SPOORBIO IN HET CENTRAALSTATION TE UTRECHT

INGANG VAN DE SPOORBIO

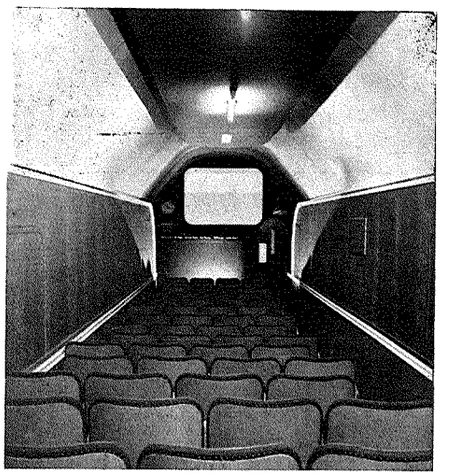

FOTO'S POLYGOON-PERSBUREAU INDUSTRIA

INTERIEUR BIJ DAGVERLICHTING

DE KLEINSTE BIOSCOOP IN NEDERLAND.

Op het uitgestrekte rangeer-emplacement te Maarn stond een afgedankte, uitgeleefde D-wagon van de Nederlandsche Spoorwegen. Van de oude fleur was niet veel meer over, de veeren staken door de zittingen en de vulling der capitonneeringen lag vermengd met allerlei vuilnis over de vloeren. Het was den wagon dan ook wel aan te zien dat hij in de oorlogsdagen, juist enkele maanden geleden, gediend had als opslagplaats voor benzinevoorraden. Men had hem niet met égards behandeld en hij was deerlijk gehavend, maar mocht misschien toch nog blij zijn niet als zoovele zijner broers in vlammen opgegaan te zijn.

Het was een mooie Zaterdagmiddag, toen twee heeren dezen wagon, hem critisch beschouwend, rondliepen en vervolgens van binnen bezichtigden. En wanneer de wagon het gesprek heeft kunnen verstaan, moet hij wel vreemd hebben opgezien, toen hij vernam, welke plannen met hem gekoesterd werden. Want deze wagon zou verbouwd worden tot Spoorbio! Voor het zoover was, zou er echter — zooals de Rotterdammers zeggen — nog heel wat water door de Maas moeten stroomen. De heer W. Korsmit, bioscoopexploitant te Amsterdam, had zich reeds in 1939 in verbinding gesteld met de Nederlandsche Spoorwegen om zijn idee: „een bioscoop in te richten in een spoorwegrijtuig en deze tegen betaling van één dubbeltje op één der stations der N.S. voor het wachtend publiek toegankelijk te stellen" ingang te doen vinden. In den zomer van 1940 waren deze besprekingen zoover gevorderd, dat ondergeteekende verzocht werd om mee te gaan naar Maarn, waar de wagon bezichtigd kon worden, dien de N.S. voor dit doel wilden afstaan en het zou November 1942 worden voordat de eerste dubbeltjes in de kaartjesautomaten vielen. De omstandigheden om een dergelijke nieuwigheid tot stand te brengen waren den initiatiefnemer dan ook niet gunstig!

Na het bezoek aan den wagon begon mijn opdrachtgever uitéén te zetten, welke eischen hij stelde — en die waren niet gering. De bioscoop zou ongeveer aan 80 personen plaats moeten bieden; er zou worden geprojecteerd met 16 mm. smalfilmapparaten met geluidsweergave; in den wagon moest een kantoortje worden ondergebracht, ruimte voor schoonmaakgereedschap, kleerkasten; er moest een verwarmings- en ventilatieinrichting komen en ten slotte moest het beeld flink groot zijn en ieder bezoeker daar goed zicht op hebben. Het leek een schaap met 10 pooten te moeten worden. De moeilijkheid was, dat een wagon niet bijzonder hoog is, zoodat bij een beetje flink projectiebeeld een bezoeker, die gaat staan, reeds in den stralenbundel komt. En daar bij dit stationsbedrijf met doorloopende voorstellingen van 's morgens 9 uur tot 's avonds 11 uur, die elk slechts 20 minuten duren, het „va et vient" der bezoekers natuurlijk vrijwel permanent is, was aan een normale oplossing, waarbij aan één zijde de cabine en aan de andere zijde het projectiedoek is, niet te denken.

Allereerst werd toen de oplossing gezocht in 2 zaaltjes, met de cabine in het midden van den wagon. De afstand tot het beeld werd daarbij voor de toeschouwers op de laatste rij slechts de halve wagonlengte en daardoor werd een aantal moeilijkheden geëlimineerd. Het beeld kon betrekkelijk klein zijn; de zaaltjes behoefden nagenoeg niet op te loopen en wanneer de projectieopeningen dicht bij het plafond kwamen, zouden de bezoekers niet in den stralenbundel komen. Uit een exploitatieoogpunt kleefden aan dezen opzet natuurlijk enkele ernstige bezwaren, waarvan de onoverzichtelijkheid van het bedrijf wel de voornaamste was. Bovendien bleek er een technisch bezwaar te bestaan tegen het maken van een ingangsdeur in het midden van den langen zijwand van den wagon. De plaatijzeren borstwering onder de wagonramen dient n.l. als ligger en kon natuurlijk niet op de gevaarlijkste doorsnede door een deur onderbroken worden.

Toen is het denkbeeld gerezen doorzichtprojectie in combinatie met 3 spiegels toe te passen en een project werd gemaakt, dat is afgebeeld in fig. 1. Een melkglasplaat fungeert als scherm. Daarachter is de „cabine". Het projectietoestel werpt den stralenbundel via drie spiegels op dit scherm. In de zaal is dus geen stralenbundel aanwezig en staande personen kunnen nooit een schaduwbeeld op het projectievlak werpen. De plaatsen moesten in verband met de groote lengte van den wagon op een oploopenden vloer worden geplaatst, maar omdat hieraan een grens werd gesteld door de zeer geringe wagonhoogte, werd een tweede middel te baat genomen om toch voor iederen bezoeker goed zicht op het scherm te garandeeren. Voorin de zaal werden zetels met zeer lage zithoogte ontworpen, terwijl de achterste rijen door een soort „barkrukken" werden gevormd.

De wagon was inmiddels naar de Centrale Werkplaatsen in Utrecht gereden waar het interieur eruit werd gesloopt. Het beeld dat de wagon daarop bood, was niet bemoedigend. De ruimte was zeer gedrukt en het werd ons duidelijk, dat wij de oplossing in een andere richting zouden moeten zoeken, daar anders de exploitatie zeker op een mislukking zou uitloopen.

Het verlossende idee bracht ons de Hoofdwerktuigkundige van Rijn van de Centrale Werkplaatsen, die ons voorstelde de kap van den wagon te sloopen en deze door een hooge stalen kap te vervangen. Hij toonde ons een wagon, die als rijdend transformatorstation werd ingericht en waarbij men hetzelfde had gedaan. Inderdaad, dit werd de oplossing. De nieuwe kap volgt ongeveer het profiel van vrije ruimte van de N.S. en nu werd een nieuw ontwerp gemaakt, waarbij alle moeilijkheden konden worden opgelost. Om het beeld zoo hoog mogelijk te kunnen projecteeren, werden de hoeken sterker afgerond dan gebruikelijk is, waardoor het scherm zoo hoog kon worden geplaatst, dat zelfs een persoon die op de eerste rij gaat staan nog buiten den stralenbundel blijft.

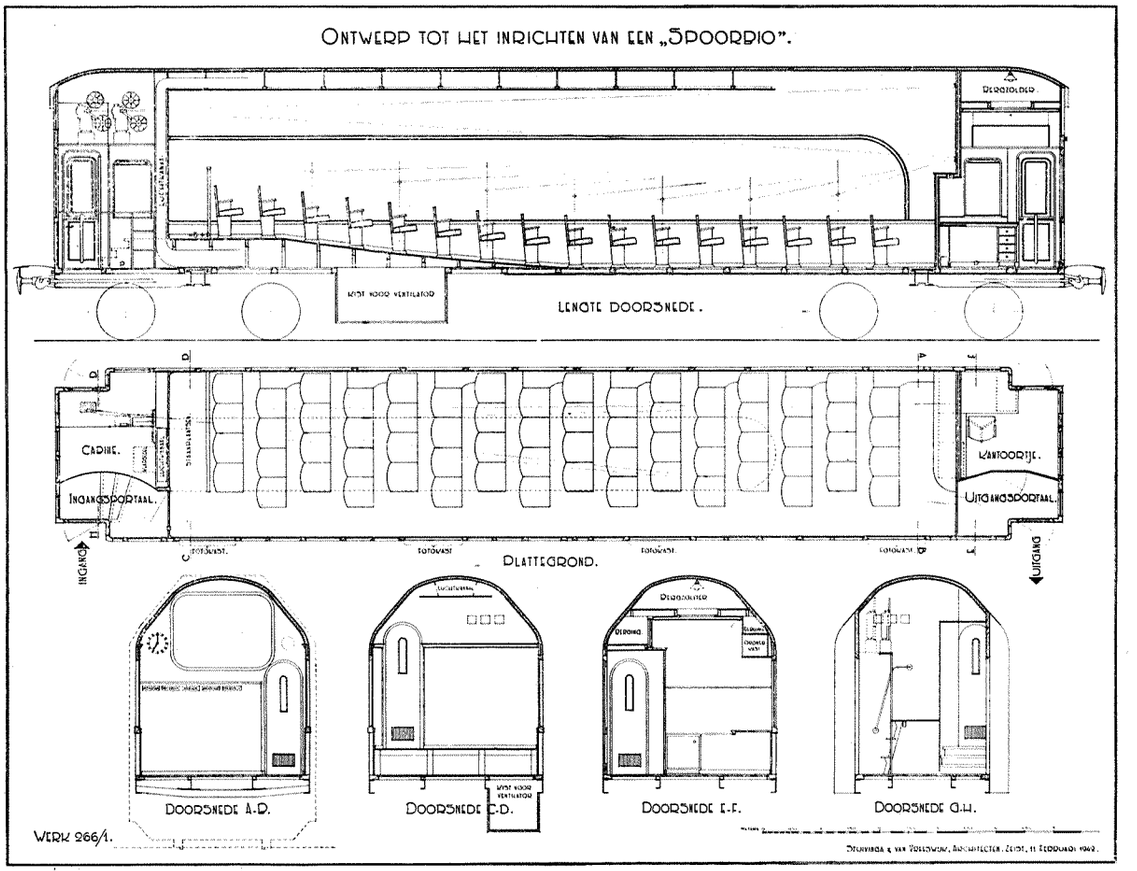

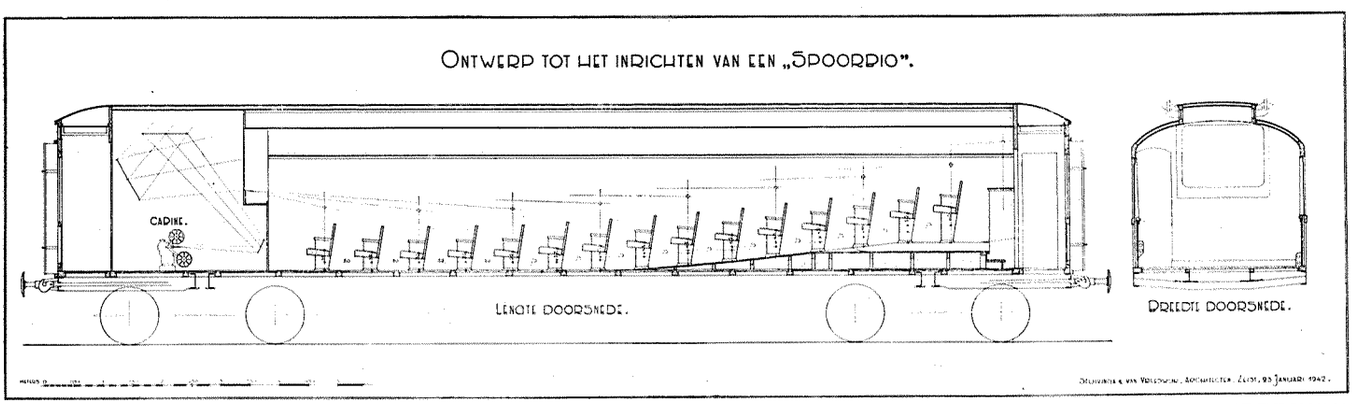

PLATTEGROND EN DOORSNEDE VAN DE SPOORBIO. ARCHITECT IR. H. VAN VREESWIJK.

Normale theaterfauteuils zijn in rijen van vier verspringend geplaatst op den naar achteren omhoog hellenden vloer. Naast de cabine is het ingangsportaal gelegen, waar enkele optreden de bezoekers op het niveau van den zaalvloer brengen. Achterin de zaal is een ruimte voor staanplaatsen gereserveerd, die bij plotselingen toeloop van publiek goede diensten bewijst.

Afbeelding 2 geeft plattegrond en doorsnede van den wagon, zooals deze tot uitvoering is gekomen. De bezoekers betreden den wagon aan de achterzijde en verlaten dezen door de uitgangssluis naast het projectiescherm, zoodat er éénrichtingverkeer is. De groote diepte van de ruimte maakte het mogelijk om een vrij sterke schemerverlichting aan te brengen. Door den wand met het projectiescherm geheel met zwarte stof te bekleeden en deze zwarte bekleeding ook in de naaste omgeving van het beeld op zijwanden en plafond aan te brengen, waar het zwart door middel van schilderwerk langzaam in het lichte plafond overgaat wordt toch een briljant beeld verkregen, wat mede te danken is aan het gebruikte glasparel-scherm. Visueel geeft deze zwarte omgeving den indruk van ruimte om het beeld; het valt in het geheel niet op dat het scherm tegen het plafond aansluit. De schemerverlichting berust op het luminescentie-verschijnsel. In den top van de kap is een ventilatiekoker aangebracht, waaronder een verlaagd plafond is aangebracht. Hierop is een aantal zwarte kwiklampen aangebracht, die slechts ultra-violette stralen uitzenden. Het plafond is nu met lichtgroene luminesceerende verf bespoten, waardoor een zeer goede en voor de oogen rustige verlichting werd verkregen, die de projectie daarbij absoluut niet nadeelig beïnvloedt. Daarbij dient deze schemerverlichting tevens als noodverlichting, waarvoor dus geen afzonderlijke installatie aanwezig is. Wanneer de stroom uitvalt, blijft het plafond nl. nog zeer geruimen tijd „nalichten" zoodat het publiek voldoende blijft zien om den wagon zonder moeite te kunnen verlaten.

De bezoekers willen natuurlijk gaarne op de hoogte zijn van het vertrekken der treinen. Daarom is aan één zijde van het beeld een verlichte klok aangebracht en aan de andere zijde een luidspreker, die alleen de voor de reizigers bestemde aankondigingen doorgeeft. Bovendien zijn onder het projectiescherm plaatsnaambordjes aangebracht, die 8 minuten voor het vertrek van een trein in die richting oplichten, welke installatie door het spoorbio-personeel met de hand wordt bediend.

De cabine wijkt geheel af van wat voor een cabine gebruikelijk is. De 16 mm smalfilm is absoluut onbrandbaar, zoodat de veiligheidsvoorzieningen heel wat minder zorg vergen. De beschikbare ruimte was echter uiterst gering, terwijl 2 apparaten moesten worden geplaatst, welke beide uitsluitend aan de rechterzijde worden bediend. De oplossing, die de minste ruimte vroeg, werd gevonden door het „in tandem" plaatsen van deze apparaten. Ze staan nu op een boven de toegangsdeur der cabine gelegen brug en worden bediend door den operateur, die daarbij op een ca. 1 m hoog gelegen platvorm staat, waaronder een bergruimte is aangebracht. Aan de andere zijde van dit platvorm bedient de operateur de gramofoon-draaitafels en het terugwikkel-toestel, alles gemonteerd op het plafond van het ingangsportaaltje! De electrische aansluiting met zekeringen enz. is eveneens in de cabine aangebracht.

Naast het uitgangsportaal is het kantoortje ondergebracht, dat in

blank berken met ahorn is uitgevoerd. Natuurlijk werd hier met de ruimte gewoekerd; aanwezig is: een schrijfbureau met ladenkastje, een schrijfmachinetafel (uitgebouwd onder het projectiescherm) met kastje, waarin een „Elandkluis", ruimte voor 2 personen om te zitten, brievenknippen, kast en nog verschillende bergplaatsen voor lampen, reserveonderdeelen enz.
De buitenzijde van den wagon is in zooverre gewijzigd, dat bijna alle ramen met staalplaat gedicht zijn. Slechts enkele ramen zijn gehandhaafd, doch niet voor verlichting van het interieur, doch uitsluitend om als vitrines voor reclame-materiaal dienst te doen. Aan de binnenzijde kunnen deze vitrines op eenvoudige wijze worden geopend om nieuwe foto's en teksten te plaatsen. De wagon is in lichtblauw met geel geschilderd, afgezet met zwarte biezen. Boven de ingangs- en uitgangsdeur is een z.g. instaplamp aangebracht, die deur en treeplank verlicht.
De ventilatie- en verwarmingsinstallatie is door den Dienst der N.S. ontworpen en uitgevoerd. Onder den wagon is de apparatuur hiervoor opgehangen. Een ventilator zuigt door een filter de buitenlucht aan, perst ze door een met warm water verhitten luchtverhitter, waarop de warme lucht door openingen op vloerhoogte over den geheelen wagon verdeeld wordt ingeblazen. De verbruikte lucht wordt door een kanaal, boven het verlaagde plafond gelegen, afgezogen en verdwijnt weer naar buiten. In den zomer werkt het systeem andersom als koelinstallatie. Onder den wagon bevindt zich een kist, waarin staven ijs worden gebracht. Hier over heen wordt water gepompt, dat vervolgens door den „luchtverhitter" (nu dus koeler) circuleert, waardoor de buitenlucht gekoeld wordt. Deze koude lucht wordt bovenin den wagon ingeblazen en op vloerhoogte weer afgezogen.
De afwerking van het interieur is eenvoudig. De wanden zijn met pegoïd beplakt; de normale bekleedingsstof van het 2e klasse treinmateriaal. De vloer is bedekt met bruin linoleum, het plafond bestaat uit hard-board, dat geschilderd is.
De uitvoering stelde telkens nieuwe problemen, die echter in samenwerking met den technischen dienst van de N.S. alle bevredigend zijn opgelost. De Spoorbio werd 6 November 1942 in dienst gesteld, waarmede de kleinste bioscoop van Nederland met de grootste capaciteit werkelijkheid is geworden.

ir. H. VAN VREESWIJK.

FRUIT-, GROENTEN- E.D. BERGPLAATSEN.

(VERVOLG EN SLOT VAN PAG. 584).

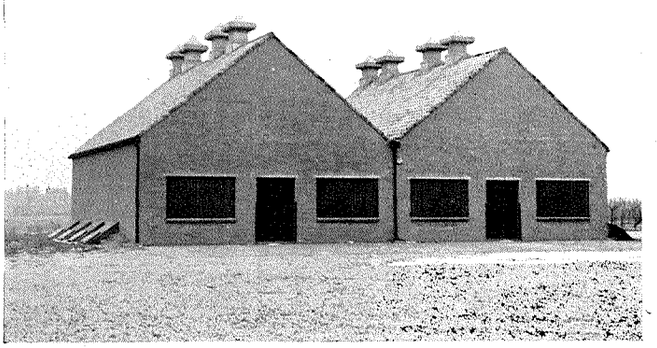

FIG. 10. DUBBELE FRUITBERGPLAATS TE ZALTBOMMEL; voor de luiken der inlaatopeningen zijn koekoeken gebouwd. Op de afvoerkokers zijn Braat's patent ventilatiekappen geplaatst. (Foto v. Houten)

R. Dakventilatoren.

Door verschillende fabrikanten en leveranciers wordt een groot aantal ventilatoren op de markt gebracht.
De door de leveranciers van verschillende soorten verstrekte gegevens worden hier vermeld.

1. Patent ventilatiekappen. Patent ventilatiekappen van de Koninklijke Fabriek F. W. Braat N.V. te Delft worden in verschillende afmetingen geleverd. De fruitbewaarplaats (fig. 10) is voorzien van deze patent ventilatiekappen.
2. Rotorventilatoren (Zuid-Hollandsche Machinefabriek & Constructiewerkplaats v/h Anton Kröner N.V., Beeklaan 142, 's-Gravenhage) patent Savonius, zijn samengesteld uit een vleugelrotor en een schoepenrad. De vleugelrotor wordt door den wind gedreven. Hiervoor zijn zeer geringe luchtstroomingen voldoende (1 m/sec.) (fig. 11 en 12).
   De vleugels dienen voor aandrijving, het schoepenrad voor de zuiging. De Rotor-ventilator draait om een verticale vaststaande as op twee kogellagers; deze zijn opgesloten in een buis ter beschutting tegen weersinvloeden. Over 't algemeen worden ze uit gegalvaniseerde plaat vervaardgid, doch de uitvoering kan ook in andere materialen geschieden.
   De afmetingen en de zuigcapaciteiten zijn in de volgende tabellen 3 en 4 aangegeven.

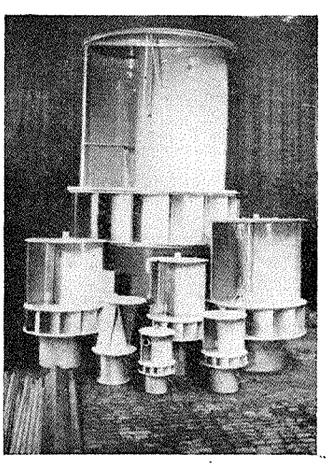

FIG. 11. ROTORVENTILATOREN IN VERSCHILLENDE GROOTTEN

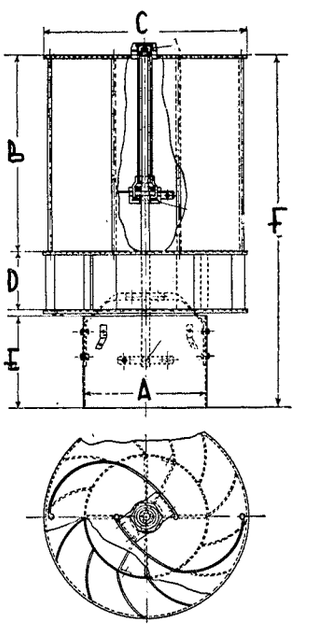

FIG. 12. SCHEMA VAN EEN ROTORVENTILATOR

TABEL 3

Afmetingen van Rotor-ventilatoren

Grootte	A	B	C	D	E	F
R.V. 16	160	250	280	60	250	560
„ 20	200	320	330	85	300	705
„ 30	300	480	500	150	350	980
„ 40	400	560	700	200	400	1160
„ 50	500	700	880	250	390	1340
„ 60	600	960	1000	300	500	1760
„ 75	750	1100	1300	375	610	2085
„ 100	1000	1600	1650	425	800	2825

TABEL 4

Zuigcapaciteiten van Rotor-ventilatoren in m³ per uur

Grootte	Zuigopening ∅ in mm	Zuigcapaciteit bij een windsnelheid van:				
		1	2	3	4,5	m/sec.
R.V. 16	160	50	100	150	225	m³
„ 20	200	85	170	250	380	m³
„ 30	300	180	360	540	810	m³
„ 40	400	320	640	1130	1440	m³
„ 50	500	565	1130	1700	2540	m³
„ 60	600	850	1700	2550	3850	m³
„ 75	750	1275	2550	3825	5750	m³
„ 100	1000	1950	3200	5900	8800	m³

3. Normy zuigkappen „Normy 2000" (N.V. Normy-Halfweg N.V.), zijn samengesteld uit kokers van een hoekstalen frame, bekleed met gegalvaniseerde plaat of met koper. Om de ventilatie regelbaar te maken zijn in iederen koker kleppen aangebracht, welke bediend worden met 2 gegalvaniseerde kettingen en ringen. Deze worden opgehangen op 2-2,5 meter vanaf den vloer, zoodat het openen en sluiten met een haakstok moet geschieden en dus onbevoegden de kleppen niet kunnen bedienen.
De werking berust op de windenergie en de vrijkomende energie t.g.v. het temperatuurverschil binnen en buiten het gebouw.
De „Normy 2000" bezit om de uitlaatopening een z.g.n. zuigkrans, waarin t.g.v. de langsstrijkende wind een onderdruk ontstaat (fig. 13).
Zij worden geleverd in de volgende afmetingen (tabel 5).

TABEL 5

Type	Binnenwerksche maat v/d vierkante doorsnede van . . . tot . . . mm
30	250 — 300
40	350 — 400
50	430 — 500
60	520 — 600
70	620 — 700
80	720 — 800
90	810 — 900
100	900 — 1000

De zuigcapaciteiten bij verschillende temperatuurverschillen, verschillende hoogten en verschillende windsnelheden van een „Normy zuigkap" 1000 × 1000 mm zijn in de volgende tabel 6 aangegeven.

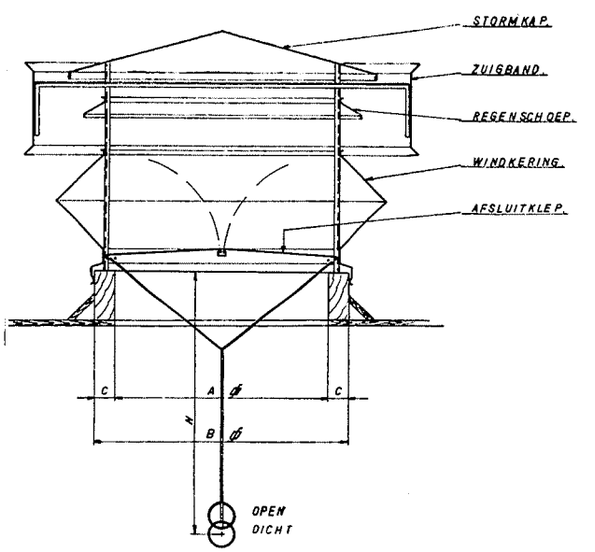

FIG. 13. NORMY ZUIGKAP „NORMY 2000"

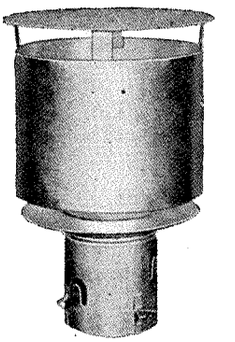

FIG. 14. IDEAAL VENTILATIEKAP

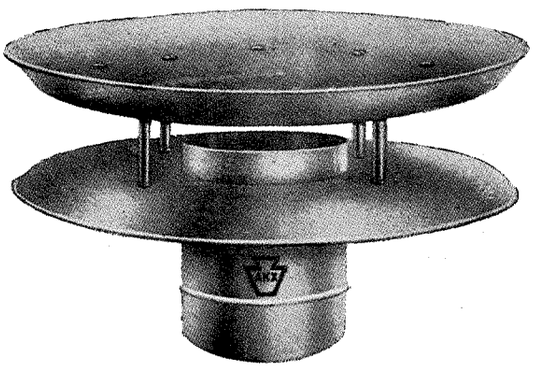

FIG. 15. NELSON VENTILATIEKAP

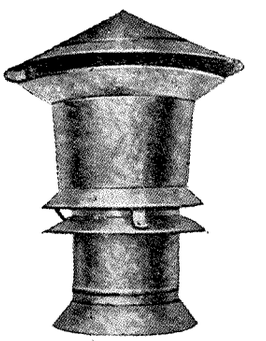

FIG. 16. WOLPERTSCHE ZUIGKAP (BAMMENS & ZN.)

TABEL 6

Temp. verschil binnen en buiten het gebouw, in °C	Hoogte uitlaat boven inlaat, in meters	Opbrengst voor een Normy zuigkap, 1000 x 1000 mm, in m³ per uur bij 760 mm luchtdruk en horizontale windsnelheden van: Windsnelheid V =				
		0,5 m/sec.	1 m/sec.	2 m/sec.	3 m/sec.	4 m/sec.
0 °C	3	580	1160	2160	3250	4200
	5	580	1160	2160	3250	4200
	8	580	1160	2160	3250	4200
	10	580	1160	2160	3250	4200
2,775 °C	3	2000	2600	3600	4690	5620
	5	2420	3000	4010	5100	6050
	8	2820	3500	4500	5600	6510
	10	3300	3780	4800	5890	6980
5,55 °C	3	2530	3100	4100	5200	6100
	5	3140	3700	4700	5800	6710
	8	3800	4360	5400	6450	7400
	10	4200	4750	5750	6880	7800
11,1 °C	3	3650	4200	5220	6310	7220
	5	4550	5100	6200	7200	8810
	8	5550	6100	7110	8200	9150
	10	6250	6780	7800	8900	9850

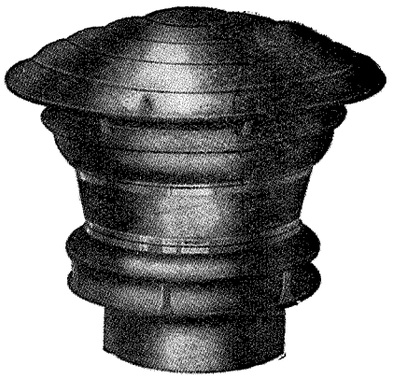

FIG. 17. WOLPERTSCHE ZUIGKAP (PECK & Co.)

FIG. 19. IDEAAL ZUIGKAP

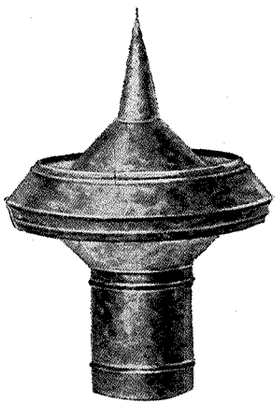

FIG. 18. EXHAUSTVENTILATIEKAP SYSTEEM HASSELMAN

4. „Ideaal" ventilatiekappen (R. S. Stokvis & Zonen, Rotterdam) zijn van gegalvaniseerd plaatstaal vervaardigde kappen en worden geleverd met een diameter van 50, 60, 70, 80, 90, 100, 110, 125, 130, 140, 150, 160, 170, 180, 190, 200, 250, 300, 400, 450 en 500 mm, eventueel in grootere afmetingen (fig. 14).
5. „Nelson" ventilatiekappen (Peck & Co., Nieuwendijk 62-76, Amsterdam) worden van gegalvaniseerd plaatstaal, zink of rood koper vervaardigd. De afmetingen en zuigcapaciteiten in m³ per uur zijn voor de grootere afmetingen in de volgende tabel 7 aangegeven (fig. 15).

TABEL 7

Diameter buis in mm	Windsnelheid in m/sec.			
	1	2	3	4
150	11,7	23,4	35,1	46,8
160	13,3	26,6	39,9	53,2
170	15,–	30,–	45,–	60,–
180	16,8	33,6	50,4	67,2
190	18,8	37,6	56,4	75,2
200	20,8	41,6	62,4	83,2
210	22,9	45,8	68,7	91,6
220	25,2	50,4	75,6	100,8
230	27,5	55,–	82,5	110,–
240	30,–	60,–	90,–	120,–
250	32,5	65,–	97,5	130,–
300	46,8	93,6	140,4	187,2
350	49,–	98,–	147,–	196,–
400	83,2	166,4	249,6	332,8
500	130,–	260,–	390,–	520,–
600	187,–	374,–	561,–	748,–

6. Wolpertsche zuigkappen (N.V. Plaatwellerij en Verzinkerij v/h P. Bammens & Zn., Maarssen en Peck & Co., Nieuwendijk 62-76, Amsterdam) worden van gegalvaniseerd plaatstaal vervaardigd en geleverd, voorzoover de grootere afmetingen betreft, met diameters van 150, 200, 250, 300, 350 en 400 mm (fig. 16 en 17).
7. Exhaustventilatiekappen systeem „Hasselman" (N.V. Plaatwellerij en verzinkerij v/h P. Bammens & Zn., Maarssen en Peck & Co., Nieuwendijk 62-76, Amsterdam) worden van gegalvaniseerd plaatstaal gemaakt en geleverd met diameters van 100 tot 600 mm (fig. 18).

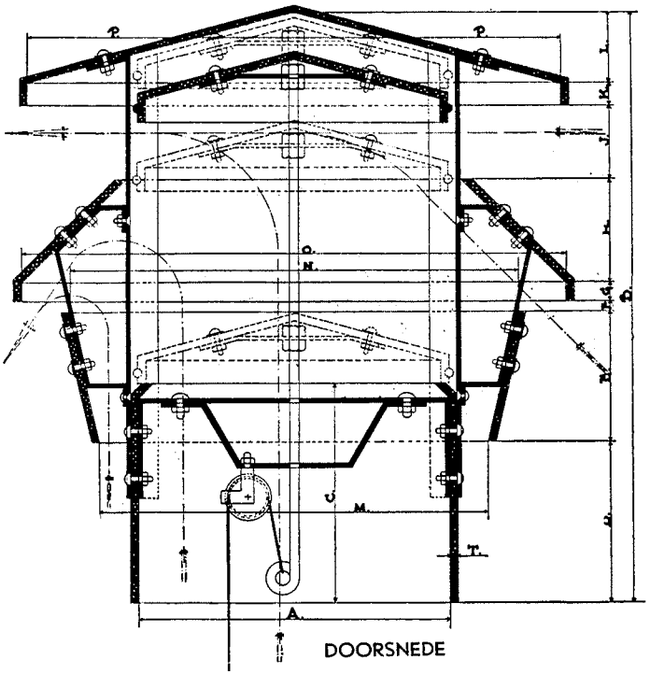

DOORSNEDE

FIG. 20. MARTICEL VENTILATIEKAP, MODEL P

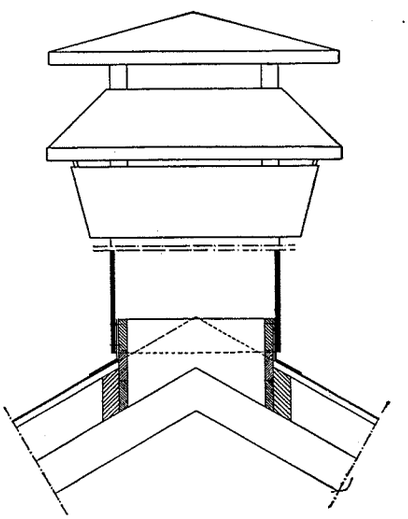

F.G. 21. MARTICEL VENTILATIEKAP, MODEL P

8. „Ideaal" Zuigkappen (A. van Dorsser, Nijmegen) worden in verschillende afmetingen van gegalvaniseerd plaatstaal vervaardigd (fig. 19).
9. „Marticel" ventilatiekappen model P (N.V. Eternit, Nieuwe Doelenstraat 20-22, Amsterdam) worden van asbest-cement „Marticel" vervaardigd met een verschuifbare afsluitkap, waarmede de kap naar verkiezing in meerdere of mindere mate kan worden geopend of eventueel geheel gesloten. De bediening geschiedt door middel van een staalkabel, welke over katrollen loopt. De gangbare afmetingen der onderpijp zijn: 300 × 300 mm, 400 × 400 mm, 500 × 500 mm, 600 × 600 mm, 700 × 700 mm, 800 × 800 mm en grooter (fig. 20 en 21).
10. „Holland" ventilatiekappen (N.V. Hollandsche Bouwstoffen Groothandel Amersfoort) worden van asbest-cement „Asbestona" vervaardigd met een schuifbare afsluitklep, waarmede de kap naar verkiezing in meerdere of mindere mate kan worden geopend of eventueel geheel gesloten. De bediening geschiedt door middel van een staalkabel, welke over katrollen loopt. De gangbare afmetingen der onderpijp zijn: 300 × 300 mm, 400 × 400 mm, 500 × 500 mm, 600 × 600 mm, 700 × 700 mm, 800 × 800 mm en grooter (fig. 22 en 23).
11. „IJssel" ventilatiekappen (N.V. tot voortzetting der fabriek van Gewapend-Asbestcement Producten „Ferrocal" Doesburg) worden van gewapend asbest-cement platen vervaardigd in de afmetingen: 300 × 300 mm, 400 × 400 mm, 500 × 500 mm, 600 × 600 mm, 700 × 700 mm, 800 × 800 mm en grooter (fig. 24).
12. Ringventilatoren (J. E. Stork Ringventilatoren N.V., 1e v. d. Kunstraat 85, 's-Gravenhage) zijn electrische ventilatoren, die geleverd worden in de volgende afmetingen, capaciteiten enz. (fig. 25) gebaseerd op eenfase wisselstroom ind. (tabel 8).

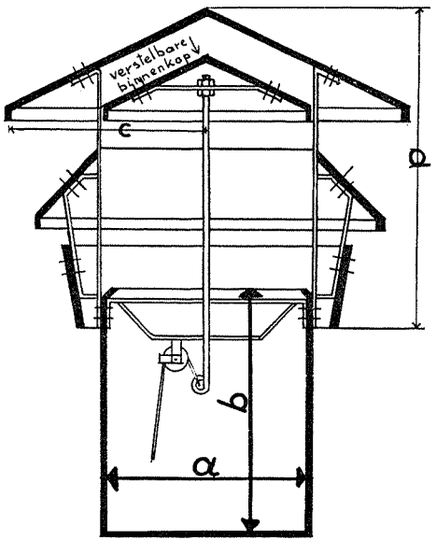

FIG. 22. HOLLAND VENTILATIEKAP

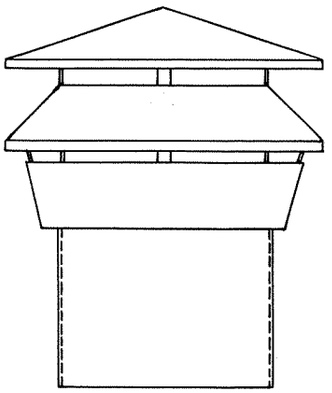

FIG. 23. HOLLAND VENTILATIEKAP

TABEL 8

Vleugel diameter in mm	Toerental per minuut	Luchtverbruik per uur in m³	Maximum stat. druk in mm W.K.	Wattverbruik	Netto gewicht in kg
250	2900	1900	33	115	7,70
300	1300	1450	10	72	10,95
300	1440	1600	12	48	9,45
300	2900	3200	45	240	13,50
350	900	1750	7	45	14,90
350	1440	2600	16	70	14,90
400	700	1900	5	40	16,50
400	900	2600	9	55	16,50
400	1440	2800	21	140	18,95

S. Berekening van het ventilatiesysteem.

Het ontwerp van een ventilatiesysteem voor een fruitbergplaats moet geschikt zijn om voor de vereischte maximale koeling, welke voor kan komen, te zorgen.

Voor het maken van de noodige berekeningen moet men bij benadering het luchtvolume vaststellen, dat noodig is voor een bepaalden graad van koeling.

De soortelijke warmte van lucht van den vereischten vochtigheidsgraad voor fruitbewaring is ± 0,237, dus er zijn 0,237 k cal. noodig om 1 kg lucht 1 graad Celsius in temperatuur te doen stijgen of 1 k cal. doet 1 kg lucht $\frac{1}{0.237}$ = 4,22°C in temperatuur stijgen.

Om 1 m³ lucht, wegende 1,3 kg, met 1°C te verwarmen, zijn 1,3 × 0,237 = rond 0,31 k cal. noodig, zoodat men met 1 kal. dus 3,22 m³ lucht 1°C in temperatuur kan doen stijgen. Voor 1000 kg appels kan men in 10 dagen op een warmteproductie van 22222 k cal. rekenen, of per dag en per kg 2,22 k cal., overeenkomende met een hoeveelheid benoodigde warmte om 2,22 × 3,22 = 7,15 m³ lucht 1°C op te voeren of af te koelen.

Neemt men aan dat het verschil in temperatuur gemiddeld gedurende de nachten, tusschen binnen- en buitenlucht, 5°C is, dus dat de buitenlucht 5°C kouder is dan de binnenlucht, dan heeft men $\frac{7,15}{5}$ = 1,43 m³ lucht per dag en per kg fruit noodig. Dit wordt 1430 l per 12 × 60 = 720 minuten, indien gedurende 12 uren per nacht gekoeld wordt.

Hiervolgens zou men gemiddeld 2 l lucht per minuut en per kg fruit moeten afvoeren.

Het spreekt vanzelf dat deze 2 l per minuut per kg fruit slechts bij grove benadering goed is, omdat de juiste factoren belangrijk wisselen, zoodat onmogelijk nauwkeurig is vast te stellen hoe groot de werkelijke mate van koeling moet zijn, welke voor ieder geval verkregen moet worden. Het komt vrijwel nooit voor dat deze mate van koeling in de praktijk wordt toegepast, omdat een dergelijke hoeveelheid lucht slechts gedurende de eerste weken der bewaarperiode noodig is en de kosten om het berekende resultaat te bereiken, aanzienlijk zijn.

Het is meer economisch het fruit in het begin wat langzamer te koelen dan 1°C per dag, zoodat over 't algemeen genoegen wordt genomen met 1 liter lucht per minuut per kg fruit.

De berekening kan ook op de volgende wijze geschieden. Indien de appels bij een buitentemperatuur van 7°C in de bewaarplaats worden gebracht en de afkoeling tot 2°C mogelijk is, bedraagt de temperatuurvermindering 5°C.

De soortelijke warmte van appels is 0,92, dus om 1 kg appels 1°C kouder te maken zijn 0,92 k cal. noodig, dus voor een afkoeling van 5°C, 5 × 0,92 = 4,6 k cal.

Indien verder wordt aangenomen dat de lucht tengevolge van het opnemen der warmte uit de appels 2°C in temperatuur stijgt, wordt dit per m³ lucht 2 × 0,31 = 0,62 k cal. Voor het afkoelen van 1 kg appels is dan noodig $\frac{4,6}{0,62}$ = 7,4 m³ lucht = 7400 l.

Neemt men bovendien aan dat de afkoeling in 10 nachten à 12 koeluren is 120 uren = 7200 minuten moet geschieden, dan is voor het koelen van 1 kg appels per minuut $\frac{7400}{7200}$ = rond 1 l lucht noodig.

Hierbij is het afkoelen van kisten, muren, vloer en plafond niet in rekening gebracht, zoodat ook hieruit blijkt, dat 1 l per minuut per kg appels te weinig is.

Voor de practijk wordt echter 1 l lucht per minuut per kg appels voldoende geacht.

Voor het afvoeren van deze lucht door de afvoerkokers, verkrijgt zij een zekere snelheid, die in hoofdzaak afhangt van het temperatuurverschil tusschen binnen en buiten, de hoogte vanaf midden toevoeropening tot uitmonding, de windsnelheid en de wrijving tusschen lucht en kokerbinnenoppervlak.

Kelley berekent in „Ventilation of farm barns" de snelheid der lucht, welke door ventilatie-afvoerkokers wordt afgevoerd, uit de formule $V = \sqrt{h.}\ (22 - 0,6\ tu)$, waarin voorstellen:

v de snelheid der lucht in meters per minuut;
h de hoogte in meters vanaf midden inlaatopening tot uitmonding;
tu de buitentemperatuur in graden Celsius.

Is b.v. h = 6 m en de buitentemperatuur tu = 2°C, dan wordt $V = \sqrt{6.}\ (22 - 0,6 . 2) = 2,45 \times (22 - 1,2) = 2,45 \times 20,8$ = 50,9 m per minuut.

Verder wordt Q = v.F waarin voorstellen:

Q de hoeveelheid afgevoerde lucht in m³ per minuut;
v de snelheid der afgevoerde lucht in meters per minuut;
F het oppervlak der binnenwerksche dwarsdoorsnede in de afvoerkokers in m².

Heeft men in het voorgaand voorbeeld 3 afvoerkokers ieder groot 0,80 × 0,80 dus met F = 3 × 0,80 × 0,80 = 1,92 m², dan wordt bij v = 50,9 m per minuut, de hoeveelheid afgevoerde lucht Q = v.F = 50,9. 1,92 = 97,7 m³, dus per uur 60 × 97,7 = 5862 m³.

Bij het vaststellen van deze formule, die op de practijk gebaseerd is, werd geen rekening gehouden met de meer of mindere zuigkracht van den wind.

De snelheid, waarmede de lucht door de kokers wordt afgevoerd, kan ook worden berekend met behulp van de formule $v = 0,14\ \sqrt{h\ (t_i - t_u)}$ waarin voorstellen:

v de snelheid der lucht in meters per secunde;
h de hoogte in meters vanaf midden inlaatopening tot uitmonding;
t_i de buitentemperatuur in graden Celsius.
t_u de temperatuur in de bergplaats in graden Celsius;

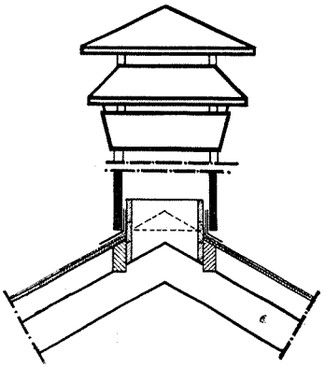

FIG. 24. IJSSEL VENTILATIEKAP

Is b.v. h = 6 m, ti = 6°C en tu = 1°C dan wordt $v = 0{,}14\sqrt{6.(6-1)} = 0{,}14\sqrt{30} = 0{,}14.\ 5{,}5 = 0{,}77$ meters per secunde.

Uitgaande van 1 liter af te voeren lucht per minuut per kg appels, kan men met behulp van de aangegeven formules de grootte dezer afvoerkokers berekenen.

Wordt b.v. 90000 kg appels opgeslagen, dan moet per minuut 90000 × 1 L = 90000 L = 90 m³ worden afgevoerd. Q is dus 90 m³ per minuut of 1,5 m³ per secunde. $Q = v.F.$ of $F = \frac{Q}{V}$.

Is de hoogte h = 6 meter en bedraagt het temperatuurverschil 2,7 graden Celsius, dan wordt

$v = 0{,}14\sqrt{6.2{,}7} = 0{,}14\sqrt{16{,}2}$ = rond 0,56 meter per secunde.

$F = \frac{Q}{V} = \frac{1{,}5}{0{,}56} = 2{,}68$ m².

Gaat men uit van 0,03 m² uitlaat per 1000 kg appels dan wordt $F = 90.\ 0{,}03 = 2{,}70$ m².

Bij de rotor- en andere zuigkappen speelt de windsnelheid een groote rol; in verband hiermede is het bij toepassing van dergelijke kappen noodig den wind zoo weinig mogelijk hinder in den weg te leggen, zoodat dan een geheel vrijstaand gebouw zonder omringende boomen of andere gebouwen steeds de voorkeur verdient.

Over 't algemeen genomen kan men als gemiddelde windsnelheid 0,5 tot 1 m per secunde rekenen.

T. Afmetingen c.a. van fruitbergplaatsen.

In tabel 9 zijn de afmetingen van fruitbewaarplaatsen, de hoeveelheden daarin te bergen fruit, aantallen en afmetingen der in- en uitlaatopeningen gebaseerd op 6 m hoogte vanaf midden inlaat tot uitmonding uitlaat, benevens de capaciteiten der benoodigde ventilatoren, aangegeven.

Bij grooter hoogte kunnen de doorsneden kleiner worden gekozen; voor 12 m hoogte kan b.v. met ¾ van de doorsnede worden volstaan.

TABEL 9

Breedte in m	Lengte in m	Hoogte in m	Inhoud in m³	Gewicht fruit in kg	Aantal en afmetingen inlaatopeningen in cm	Aantal en afmetingen uitlaatopeningen in cm	Capaciteit der ventilatoren, gebaseerd op 1 L afvoer per min. per kg fruit, in m³ per uur
4,90	5,—	2,50	61	13420	4 x 40 x 50	1 x 70 x 70	805
	7,50	2,50	92	20240	6 x 40 x 50	2 x 60 x 60	1210
	10,—	2,50	122,5	26840	8 x 40 x 50	2 x 70 x 70	1610
6,20	7,50	2,50	116	25520	6 x 40 x 60	2 x 70 x 70	1530
	10,—	2,50	155	35650	8 x 50 x 60	3 x 70 x 70	2140
	12,50	2,50	194	44620	10 x 50 x 60	3 x 70 x 70	2680
	15,—	2,50	232	53360	10 x 60 x 60	3 x 80 x 80	3220
7,50	10,—	2,50	187	43010	8 x 60 x 60	3 x 70 x 70	2580
	12,50	2,50	234	53820	10 x 60 x 60	3 x 80 x 80	3230
	15,—	2,50	281	67440	10 x 60 x 70	3 x 90 x 90	4050
	17,50	2,50	328	78720	12 x 60 x 70	3 x 90 x 90	4700
	20,—	2,50	375	90000	14 x 60 x 70	4 x 90 x 90	5400
9	15,—	2,50	337	80880	10 x 70 x 70	3 x 90 x 90	4850
	20,—	2,50	450	108000	14 x 70 x 70	4 x 100 x 100	6480
	25,—	2,50	563	135120	18 x 70 x 70	5 x 100 x 100	8110
10	15,—	2,50	375	90000	10 x 70 x 80	3 x 90 x 90	5400
	20,—	2,50	500	120000	14 x 70 x 80	4 x 100 x 100	7200
	25,—	2,50	625	150000	18 x 70 x 80	5 x 100 x 100	9000
11	15,—	2,50	412	98880	10 x 70 x 90	3 x 100 x 100	5940
	20,—	2,50	550	132000	14 x 70 x 80	4 x 100 x 100	7920
	25,—	2,50	688	165120	18 x 70 x 80	5 x 100 x 100	9900
12	15,—	2,50	450	108000	10 x 70 x 90	3 x 100 x 100	6480
	20,—	2,50	600	144000	14 x 70 x 90	5 x 100 x 100	8640
	25,—	2,50	750	180000	18 x 70 x 90	5 x 110 x 110	10800
	30,—	2,50	900	216000	20 x 70 x 90	5 x 120 x 120	12950

De afmetingen der appelkistjes bedragen gewoonlijk 60 × 35 × 27,5 cm en het gewicht der appels per kist 25 kg.

Stapelhoogte 7 kistjes à 27,5 cm = ...	192,5 cm
Extra ruimte onder de kisten	10 „
Extra ruimte boven de kisten	45 „
Totale hoogte . .	247,5 cm

of afgerond 250 cm.

Indien de kisten twee aan twee met de lange zijden tegen elkaar, met 5 cm onderlingen afstand en 15 cm vrij van de muren worden

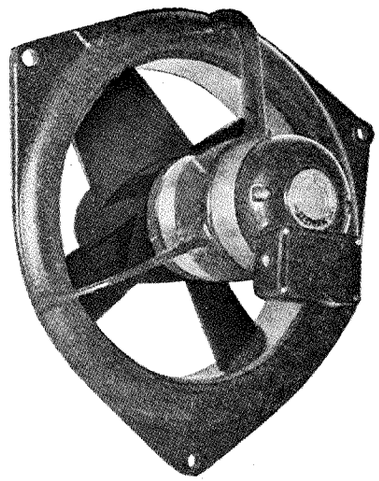

FIG. 25. ELECTRISCHE „RINGVENTILATOR"

opgestapeld, verkrijgt men bij een middengangbreedte van 80 cm, bij een binnenwerksche hoogte van 2,50 m, voor:

loodsen tot 50 m² oppervlak, 550 kg appels per m² vloeroppervlak;
loodsen van 50 tot 100 m² oppervlak, 575 kg appels per m² vloeroppervlak;
loodsen van 100 m² en meer oppervlak, 600 kg appels per m² vloeroppervlak;
of afgerond in kg per m³ voor:
loodsen tot 50 m² oppervlak, 220 kg appels per m³ inhoud;
loodsen van 50 tot 100 m² oppervlak, 230 kg appels per m³ inhoud;
loodsen boven 100 m² oppervlak, 240 kg appels per m³ inhoud.

Per 1000 kg opgeslagen appels is rond 0,06 m² inlaatopening gerekend; de afstanden der inlaatopeningen bedragen gemiddeld 3 m hart op hart, terwijl de minimale afmetingen 40 × 40 cm zijn.

De luchtafvoeropeningen hebben gemiddeld de halve doorsnedegrootte van de luchttoevoeropeningen, dus rond 0,03 m² per 1000 kg appels, met een minimum van 60 × 60 cm. Als hoogte van het midden der inlaatopeningen tot uitmonding is 6 m aangenomen.

Zonder over alle gegevens betreffende de in- en uitlaatopeningen te beschikken is het niet mogelijk, de juiste wijze van stapeling van het fruit aan te geven.

De rijen fruitbakjes moeten zoodanig worden opgesteld, dat de binnenkomende lucht zooveel mogelijk langs de buitenoppervlakken van de fruitbakken strijkt. Men dient steeds te vermijden dat de luchtstroom van de inlaatopeningen naar de afvoerkokers stroomt, zonder dat het fruit daarmede in aanraking komt.

Dikwijls zal men den luchtstroom door opgehangen doeken kunnen dwingen den gunstigsten weg te nemen.

Het is noodzakelijk om in de bergplaats thermometers en hygrometers of, wat beter is, een thermo-hydrograaf voor het vaststellen van temperatuur en luchtvochtigheid te plaatsen en tevens de buitentemperaturen geregeld op te nemen.

In fig. 26 geven wij een plattegrond, in fig. 27 en 28 verschillende doorsneden en in de fig. 29 tot en met 33 verschillende details van fruitbergplaatsen.

U. Kort overzicht van de belangrijkste gegevens voor het bouwen en het bedienen van fruit-, groenten- e.d. bewaarplaatsen.

1) Zorg er zooveel mogelijk voor dat de uitlaatopeningen zoodanig vrij staan, dat de daaruit opstijgende luchtstroom ongehinderd naar buiten kan treden.
2) Maak de wanden en den zolder zoodanig, dat k hoogstens 0,70 k cal/m² h°C bedraagt.
3) Bedenk dat de met niet stilstaande lucht gevulde spouw belangrijk minder isoleert, dan gedacht wordt.
4) Bedenk dat los gestort materiaal in spouwruimten steeds nazakt en daardoor aan het bovengedeelte der muren aanleiding tot warmtelekken geeft, terwijl spouwijzers, bij na gereedkoming der muren volgestorte spouwruimten, luchtruimten kunnen veroorzaken, die als warmtelekken moeten worden beschouwd.
5) Vul de spouwruimte bij voorkeur met stijf materiaal, of met gestort materiaal dat gebonden wordt, zooals zaagmeel met cement e.d. en denk er om dat vochttoetreding door de spouwmuren dient te worden tegengegaan.
6) Onderwerp vooral ook het gedeelte der isolatie, waar de muren in den zoldervloer overgaan, aan strenge contrôle.
7) Baseer den inhoud der bewaarplaatsen op:
   220 kg fruit per m³ inhoud, voor bewaarplaatsen tot 50 m² oppervlak.
   230 kg fruit per m³ inhoud, voor bewaarplaatsen van 50 tot 100 m² oppervlak.
   240 kg fruit per m³ inhoud, voor bewaarplaatsen boven 100 m² oppervlak.

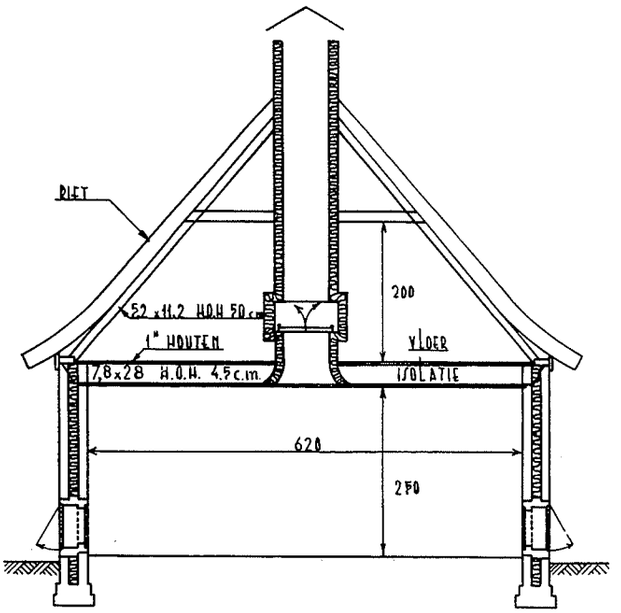

DWARSDOORSNEDE

FIG. 27. DOORSNEDE BEHOORENDE BIJ DEN PLATTEGROND VOLGENS FIG. 26

De inlaatopeningen bevinden zich ter hoogte van den vloer.

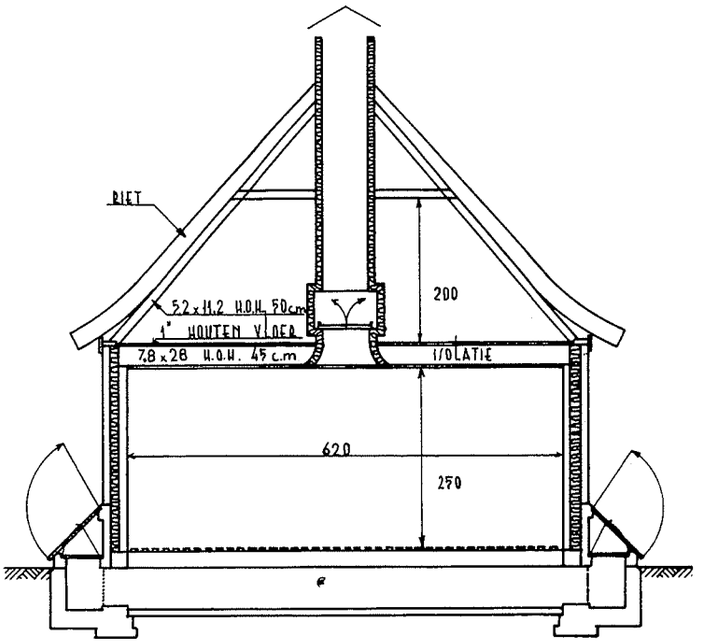

DWARSDOORSNEDE

FIG. 28. DOORSNEDE (VARIANT) BEHOORENDE BIJ DEN PLATTEGROND VOLGENS FIG. 26

De inlaatopeningen, geconstrueerd met koekoeken, onder den houten rastervloer ongeveer op maaiveldhoogte.

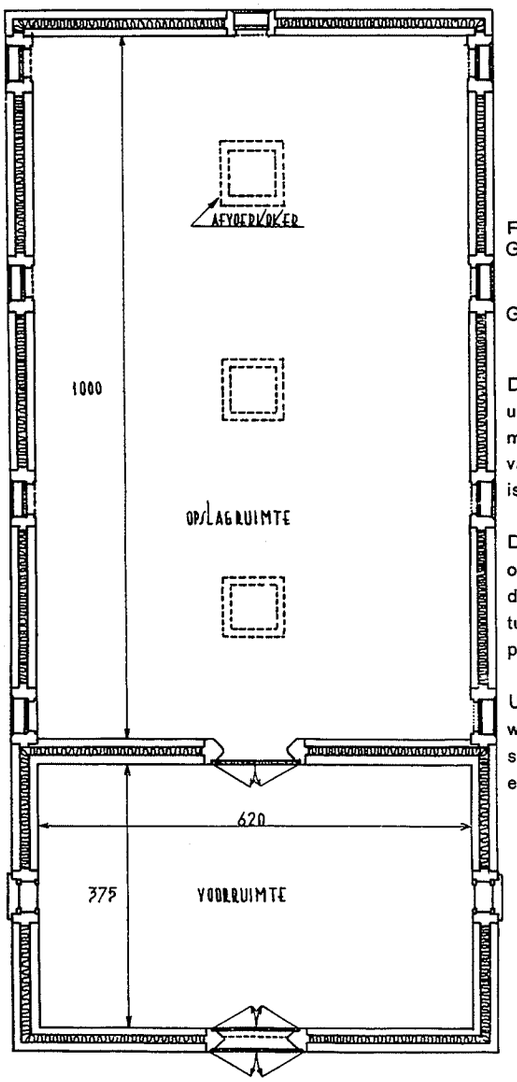

PLATTE GROND

FIG. 26. PLATTEGROND VAN EEN FRUITBERGPLAATS VOLGENS HET COPE VENTILATIESYSTEEM

De wanden bestaan uit 2 halfsteensmuren met een spouwvulling van cement gebonden isolatiestof ter dikte van 14 cm.

De spouwisolatie is ook doorgevoerd voor den scheidingsmuur tusschen fruitbergplaats en voorruimte (sorteerruimte).

Uit zuinigheidsoverwegingen zou deze scheidingsmuur uit een halfsteens muur kunnen bestaan.

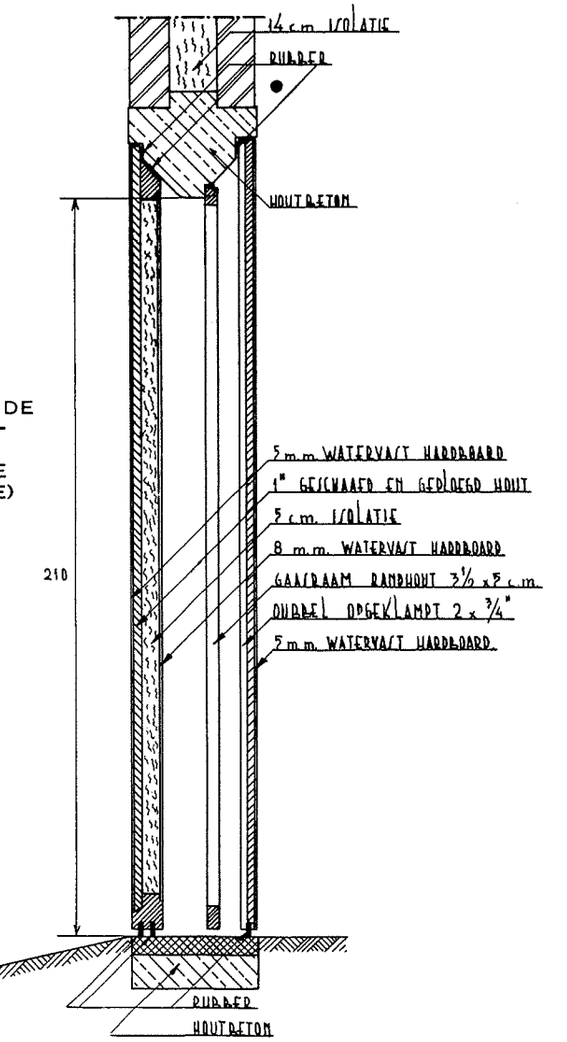

FIG. 29. DETAIL VAN DE TOEGANGSDEUREN (VERTICALE DOORSNEDE)

VERTICALE DOORSNEDE TOEGANGSDEUR

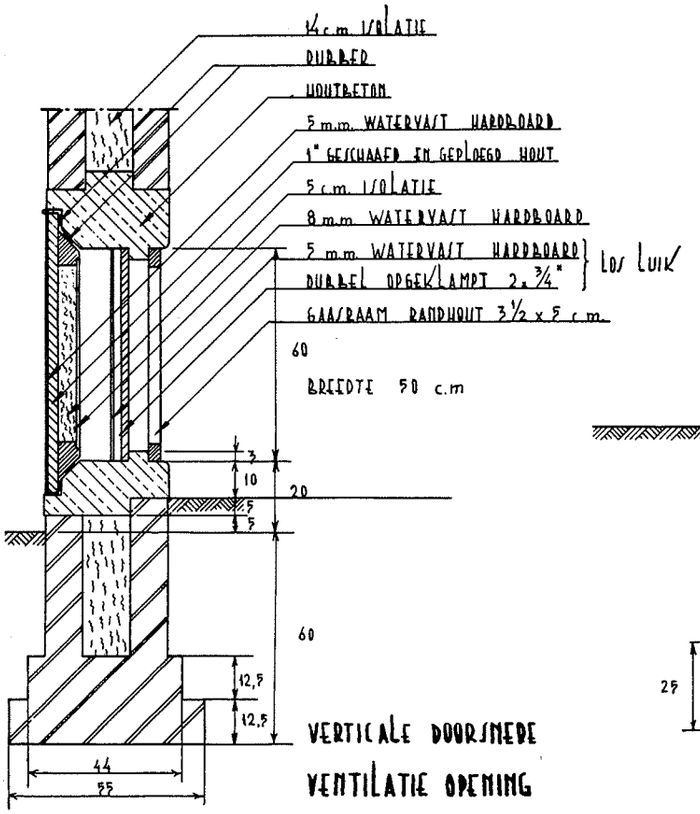

FIG. 31. DETAIL VAN EEN VERTICALE INLAATOPENING MET LUIKEN C.A. (ZIE DOORSNEDE FIG. 27)

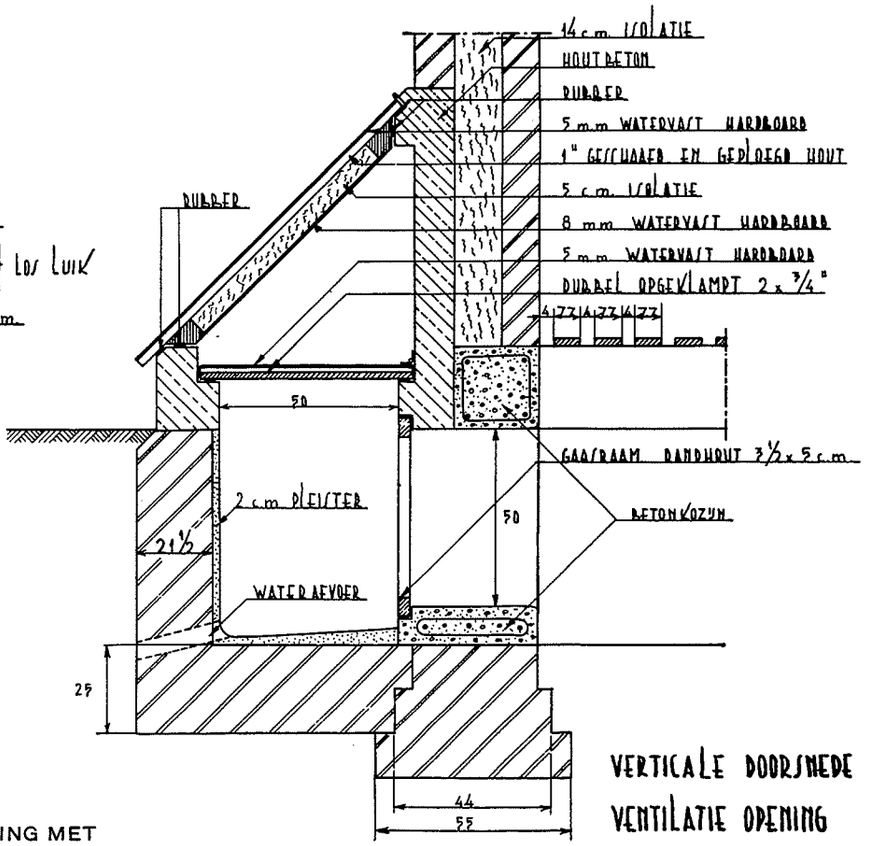

FIG. 32. DETAIL VAN EEN KOEKOEK MET LUIKEN C.A. (ZIE DOORSNEDE FIG. 28)

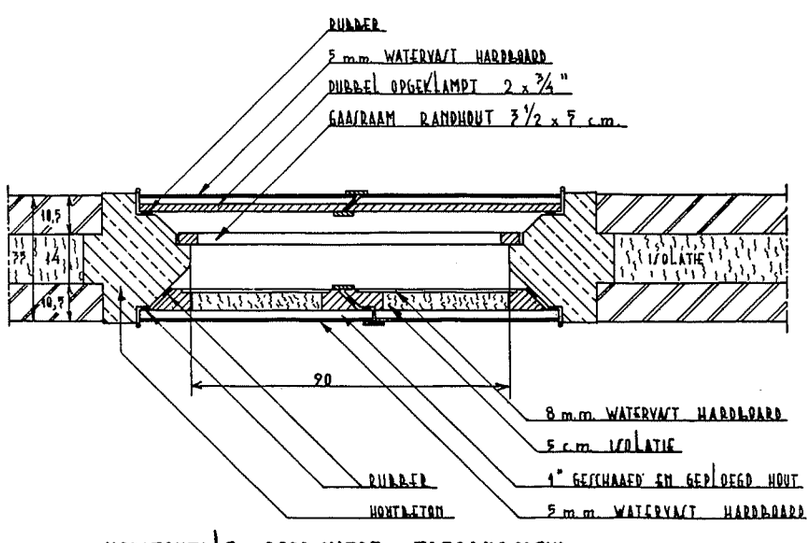

FIG. 30. DETAIL VAN DE TOEGANGSDEUREN (HORIZONTALE DOORSNEDE)

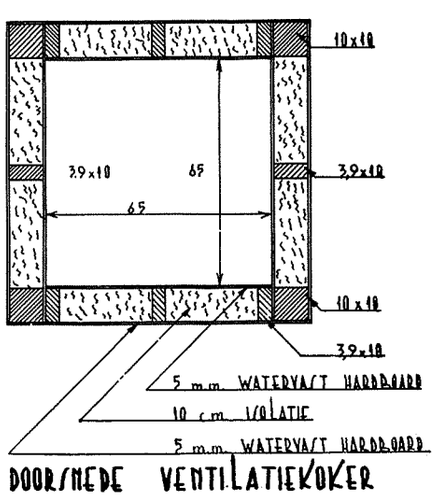

FIG. 33. HORIZONTALE DOORSNEDE OVER DEN GEÏSOLEERDEN AFVOERKOKER

8) Verdeel de inlaatopeningen zoodanig, dat de lucht zich gemakkelijk over de geheele bewaarplaats verdeelt en baseer de vrije inlaatopeningen op 0,06 m² per 1000 kg fruit.
9) Maak den afstand van hart op hart inlaatopeningen ca. 3 m.
10) Maak de inlaatopeningen minstens 0,40 × 0,40 m in den dag.
11) Baseer de afvoerkokers op 0,03 m² per 1000 kg fruit, met een minimum binnenwerksche doorsnede van 0,60 × 0,60 m, maak den binnenkant zoo recht en glad mogelijk, verbreed het begin trechtervormig, isoleer de wanden deugdelijk en breng zoowel onder als boven in de kokers gemakkelijk te bedienen goed sluitende kleppen aan.
12) Maak den verticalen afstand vanaf midden inlaatopening tot bovenkant uitlaatopening minstens 6 m.
13) Maak onderkant plafond geheel glad en vlak, dus zonder onderuitstekende balken en laat, indien mogelijk, het plafond naar de uitlaatopening toe iets oploopen.
Maak bij toepassing van een roostervloer de ruimte vanaf bodem tot onderkant balken roostervloer ongeveer gelijk aan de dagmaat van de invoeropeningen, men een minimum van 0,40 m.
14) Maak de ruimte tusschen de planken van een roostervloer minstens 4 cm breed en de breedte der schrooten 10 à 12 cm.
15) Plaats bovenkant uitlaatopening minstens 1 m plus de nok.
16) Breng voor de openingen der luiken en deuren extra gaasramen en gaasdeuren aan, teneinde het binnendringen van ongedierte te voorkomen.
17) Breng de dichte afsluiting van luiken en deuren met behulp van rubber, vilt en dergelijk materiaal tot stand en houd er daarbij rekening mede, dat houten deuren en ramen werken, in verband waarmede het vastklemmen der beweegbare onderdeelen, door oordeelkundig aanbrengen van rubber-, vilt- en dergelijke strooken moet worden voorkomen.
18) Bedenk dat de regeling der luchtvochtigheid, bij toepassing van een aarden vloer, eventueel met loopgangen van beton, door het in den aarden vloer aanwezige vocht, geheel of grootendeels automatisch wordt bewerkstelligd.
19) Bedenk dat ook bij een vloer van poreuze stoffen, zooals zachte gebakken steenen, steenpuin, poreuze betontegels, poreus beton e.d., de luchtvochtigheid gemakkelijk kan worden geregeld, indien men de poriën in dergelijke poreuze vloeren voldoende met water verzadigd houdt.
20) Plaats in de loods, indien electrische stroom ter beschikking staat, geen ramen, doch breng voor de verlichting electrische lampen aan en overweeg het aanschaffen van electrische ventilatoren voor het afvoeren der lucht.
21) Is geen electriciteit ter beschikking, maak dan de ramen zoo klein mogelijk en gebruik dubbele goed sluitende ramen of isoleerende glasbouwsteenen.
22) Gebruik voor het registreeren van de temperaturen en de relatieve luchtvochtigheid een z.g. „thermo-hydrograaf" welke over 't algemeen gemakkelijk is te controleeren en goede resultaten geeft.
23) Besprenkel den vloer en eventueel de muren met water of zet bij aanwezigheid van een rastervloer, een laagje water op den ondervloer, indien de luchtvochtigheid te laag is.
24) Verdeel het fruit zoodanig over de bewaarplaats, dat soort bij soort komt, terwijl de soorten van iederen boomgaard bij elkaar moeten blijven.
25) Zet die soorten, waarven verwacht wordt, dat ze eerst weg moeten, zoodanig in de bewaarplaats, b.v. nabij een gang, dat ze gemakkelijk bereikbaar zijn.
26) Pluk de vruchten in boomrijpen toestand en op een zoodanig moment, voorzoover de temperatuur betreft, dat de mogelijkheid bestaat, de gemiddelde temperatuur in de bewaarplaats lager te houden dan de gemiddelde buitentemperatuur.
27) Zorg er voor, dat de temperatuurschommelingen in de bewaarplaats zoo gering mogelijk zijn.
28) Zorg voor een relatieve luchtvochtigheid van 85% tot 88%.
29) Zet de vruchten na het plukken, gedurende een nacht op een koele plaats buiten, koel de bewaarplaats gedurende dien nacht zooveel mogelijk en breng daarna het fruit in den vroegen ochtend, voor zonsopgang, in de bewaarplaats.
30) Bewaar het fruit bij voorkeur in passende kisten.
31) Stel de kisten zoodanig op, dat de afstand van den vloer tot bovenkant hoogste kist ongeveer 2,10 m bedraagt.
32) Bewaar tusschen bovenkant bovenste kist en onderkant plafond een ruimte van ca. 0,40 m, tusschen onderkant onderste kist en bovenkant vloer een ruimte van ca. 10 cm, tusschen de wanden en de kisten een ruimte van ca. 0,15 m en tusschen de kisten onderling zoodanige ruimte, dat de lucht zooveel mogelijk langs minstens 3 zijkanten van de kisten strijkt.
33) Ventileer alleen als de buitentemperatuur lager is dan de binnentemperatuur en wel hoofdzakelijk van zonsondergang tot zonsopkomst, dus gedurende den nacht, waarbij bevriezingstemperaturen vermeden moeten worden.
34) Houd gedurende den tijd dat het buiten warmer is dan binnen, alles zoo goed mogelijk gesloten en let daarbij vooral op het goed sluiten der kieren bij deuren en luiken.
35) Houd met het oog op bevriezing, rekening met de bevriezingstemperaturen, aangegeven in tabel 1.
36) Bevroren fruit kan, na bevriezing, weer geheel of gedeeltelijk goed worden, indien men het in bevroren toestand niet aanraakt en normaal laat ontdooien.

V. Isolatie van fruit- en dergelijke bewaarplaatsen.

Het doel van thermische isolatie is, de passage van warmte tegen te gaan of te vertragen.
Gedurende de vorstperioden kan men door isolatie de warmte in de bewaarplaatsen vasthouden, terwijl men bij warmer buitenlucht de warmte kan beletten naar binnen te trekken.
Indien de lucht in een afgescheiden ruimte een andere temperatuur heeft dan de lucht buiten de daaraan grenzende ruimte, dan zal steeds de warme lucht zich bewegen in de richting van de koude lucht. Is het derhalve binnen warmer dan buiten, dan trekt de warme lucht van binnen naar buiten, doch is het buiten warmer dan binnen, dan verplaatst de normale buitenlucht zich van buiten naar binnen.
Warmte heeft de eigenschap door ieder soort materiaal te stroomen, doch de snelheid waarmede dit gaat, loopt zeer uiteen bij de verschillende materialen.
De beste isolatie wordt verkregen door stilstaande lucht. Dit wil niet zeggen dat een gewone met lucht gevulde ruimte goed isoleert, omdat in werkelijkheid zulke lucht niet stil staat. Heeft men dus een met lucht gevulde doorgaande spouwruimte, zooals b.v. voorkomt bij steenen muren, houten wanden e.d., dan moet men niet veel verwachten van de goede isoleerende eigenschappen van de lucht in zulke spouwruimten, omdat dit geen stilstaande lucht is.
Laat men de toepassing van zeer weinig warmte uitstralende materialen, zooals b.v. aluminiumplaten e.d. buiten beschouwing, dan geeft een spouwvulling met elk materiaal, hebbende een warmtegeleidingscoëfficient van 0,50 k cal/m² h°C of minder, een beter warmtetechnisch resultaat dan de lucht in de doorgaande spouw.
Met het oog hierop gaat men er steeds toe over, de spouwruimten in steenen muren, houten wanden, houten dakconstructies e.d. te vullen met isoleerende stoffen.
Als goed isoleerende stoffen worden materialen beschouwd, die zeer veel kleine, onderling van elkaar gescheiden luchtcellen bevatten, waarvan het gevolg is, dat dergelijke materialen een licht gewicht hebben, daar een groot gedeelte uit lucht bestaat. Een uitzondering wordt gemaakt door dunne platen van gepolijst metaal, waarvan het glanzend oppervlak de warmte terugkaatst op dezelfde wijze als een spiegel het licht terugkaatst.
Men heeft verscheidene materialen met meer of minder veel van elkaar gescheiden luchtcellen vervaardigd, welke als isoleerende materialen dienst doen. Als ruw materiaal voor 't beoogde doel worden gebruikt: asbest, suikerriet, kurk, turfstrooisel, stroo, riet, vlasscheven, gerstekaf, dennenaalden, schaafkrullen, zaagmeel, katoen, kapok, zeegras, vlas, gips, haar, jute, steenwol, slakkenwol, glaswol, mos, papierpulp, houtvezels, bims, moleraarde, hoogovenslakken, infusoriënaarde, balsawol e.d.
Voor de verhooging der temperaturen van 1 kg water van 20°C tot 30°C heeft men dus theoretisch 10 k cal. en voor de verhooging der temperatuur van 5 kg water van 10°C tot 25°C heeft men theoretisch 5 × 15 = 75 k cal. noodig. Zakt de temperatuur van 10 kg water van 50°C op 30°C dan worden voor deze afkoeling theoretisch 10 × 20 = 200 k cal. aan het warmste water onttrokken.
Voor het berekenen van de isolatiewaarden van wanden, vloeren enz. hebben we het warmtegeleidingsgetal (lambda) van de verschillende bouwstoffen noodig.
Dit warmtegeleidingsgetal geeft aan, hoeveel warmte in één uur door één m² oppervlak van een laag bouwstof ter dikte van één meter gaat, bij een warmteverschil tusschen den binnen- en buitenkant van bedoelde laag, van 1°C. Hierbij wordt aangenomen, dat de warmte in een richting, loodrecht staande op het betrokken vlak, stroomt en niet zijdelingsch afvloeit.
De totale warmte-isolatie voor een bepaald bouwdeel wordt door het warmtedoorgangsgetal k aangeduid, hetwelk aangeeft, welke warmtehoeveelheid door één m² van het bouwdeel, in één uur wordt geleid, indien het temperatuurverschil tusschen binnen- en buitenlucht 1°C bedraagt; dit warmtedoorgangsgetal k wordt in k cal/m² h°C uitgedrukt (h = heure = uur).
De warmtedoorgang vindt plaats:
1e. als warmteovergang van de lucht in de binnenruimte tot het betrokken bouwdeel (A_i).
2e. als warmtegeleiding door den wand (λ).
3e. als warmteovergang van het buitenoppervlak van het betrokken bouwdeel tot de buitenlucht (A_u).
Voor de meest voorkomende gevallen kan men als gemiddelde $A_i = 7$ k cal/m² h°C en $A_u = 20$ k cal/m² h°C stellen.
Het warmteverlies door een wand, plafond of dak, per m², per uur en per graad Celsius temperatuurverschil bedraagt:

$$k = \frac{1}{\frac{A_i}{1} \times \frac{d_1}{\lambda_1} + \frac{d_2}{\lambda_2} + \frac{d_3}{\lambda_3} - - - - \frac{A_u}{1}}$$

De beteekenis van A_i en A_u is reeds aangegeven; d_1, d_2, d_3 enz. stellen de dikte van het betrokken constructiegedeelte in meters voor, waarbij zij opgemerkt, dat deze dikten alleen betrekking hebben op gelijksoortig materiaal.

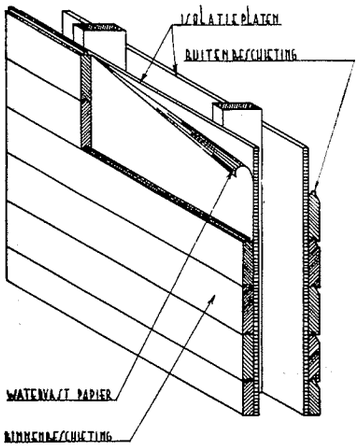

FIG. 34. HOUTEN BUITENWAND VAN EEN FRUITBERGPLAATS, GEÏSOLEERD MET STIJVE ISOLATIEPLATEN

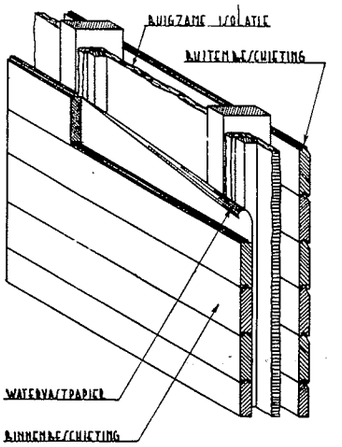

FIG. 35. HOUTEN BUITENWAND VAN EEN FRUITBERGPLAATS, GEÏSOLEERD MET SOEPEL, BUIGZAAM ISOLATIEMATERIAAL

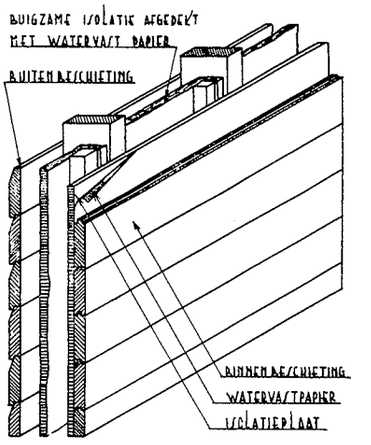

FIG.36. HOUTEN BUITENWAND VAN EEN FRUITBERGPLAATS. GEÏSOLEERD MET SOEPELE, BUIGZAME EN STIJVE ISOLATIEPLATEN

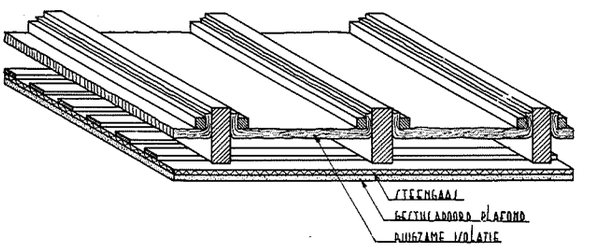

FIG. 37. HOUTEN ZOLDERVLOER VAN EEN FRUITBERGPLAATS, GEÏSOLEERD MET SOEPEL, BUIGZAAM ISOLATIEMATERIAAL

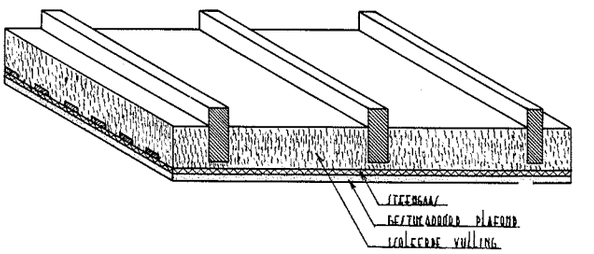

FIG. 38. HOUTEN ZOLDERVLOER VAN EEN FRUITBERGPLAATS, GEÏSOLEERD MET VULSTOF

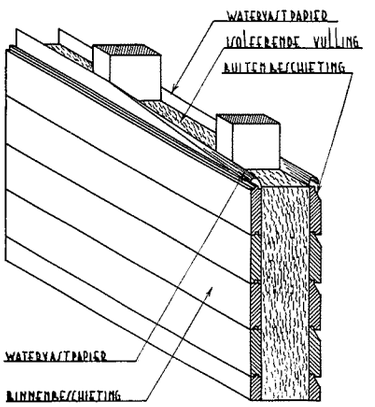

FIG. 39. HOUTEN BUITENWAND VAN EEN FRUITBERGPLAATS GEÏSOLEERD MET CEMENTGEBONDEN VULSTOF

Daar A_i op 7 en A_u op 20 gesteld kan worden, kan men laatstgenoemde formule vereenvoudigen door te stellen:

$$k = \frac{1}{0{,}14 + \frac{d_1}{\lambda_1} + \frac{d_2}{\lambda_2} + \frac{d_3}{\lambda_3} - - - - + 0{,}05} \text{ of}$$

$$\text{afgerond } k = \frac{1}{0{,}20 + \frac{d_1}{\lambda_1} + \frac{d_2}{\lambda_2} + \frac{d_3}{\lambda_3} - - -}$$

Inplaats van deze formule kan men ook gebruik maken van de warmtedoorgangsweerstand

$$\frac{1}{k} = 0{,}20 + \frac{d_1}{\lambda_1} + \frac{d_2}{\lambda_2} + \frac{d_3}{\lambda_3} \ldots\ldots$$

Nemen we als voorbeeld een normale steens buitenmuur dik 0,215 m met $\lambda = 0{,}75$ (normaal vochtig) dan wordt

$$\frac{1}{k} = 0{,}20 + \frac{0{,}215}{0{,}75} = 0{,}20 + 0{,}2867 = 0{,}4867 \text{ en dus } k = 2{,}05 \text{ k cal/m}^2\text{h°C}.$$

Bestaat een wand uit een éénsteensmuur dik 0,215 m, met $\lambda_1 = 0{,}75$, daarna 1 cm cementpleister wegende 1800 kg/m³ met $\lambda_2 = 1$, vervolgens 12 cm drijfsteen wegende 1000 kg/m³ met $\lambda_3 = 0{,}53$ en tenslotte 1 cm kalkpleister wegende 1600 kg/m³ met $\lambda_4 = 0{,}80$, in normaalvochtigen toestand, dan krijgen we:

$$\frac{1}{k} = 0{,}20 + \frac{0{,}215}{0{,}75} + \frac{0{,}01}{1} + \frac{0{,}12}{0{,}53} + \frac{0{,}01}{0{,}80} =$$

$0{,}20 + 0{,}287 + 0{,}01 + 0{,}227 + 0{,}0125 = 0{,}7365$ of $k = \frac{1}{0{,}7365} =$ 1,36 k cal/m² h°C.

Dit wil dus zeggen, dat bij een temperatuurverschil tusschen binnen- en buitenlucht van 1°C, per uur door 1 m² wandoppervlak een hoeveelheid warmte gaat van 1,36 calorieën.

Fabriekmatig vervaardigde isoleerende materialen.

De fabriekmatig vervaardigde isoleerende materialen kunnen worden verdeeld in:

1. Stijve materialen, onderverdeeld in constructieve isoleerende bouwplaten en niet constructieve materialen.
2. Soepele, buigzame materialen.
3. Vulstoffen.

1. Stijve isoleerende materialen.

a. Constructieve bouwplaten.

De isoleerende stijve bouwplaten worden hoofdzakelijk van plantaardige vezels gemaakt (planten- en houtvezels) en komen in den vorm van platen in verschillende afmetingen in den handel, zooals houtvezelplaten, rietplaten, houtwolplaten, suikerrietplaten e.d. Ook worden veel platen van natuurbims, hoogovenbims, gasbeton, cellenbeton, poreuze klei, kurk, gips e.d. gemaakt.

Deze materialen worden voor veel doeleinden gebruikt, soms alleen met het oog op de isoleerende eigenschappen en in andere gevallen ook gedeeltelijk als constructief en gedeeltelijk als isoleerend materiaal, b.v. voor buitenwandbekleeding, pleisterondergrond, voor scheidingswanden, plafondbekleeding, binnenwandbekleeding e.d.

b. Niet constructieve isoleerende bouwplaten.

De isoleerende stijve bouwplaten voor niet constructieve doeleinden worden gewoonlijk van dezelfde grondstoffen gemaakt als hiervoor genoemd, zooals b.v. geëxpandeerde kurkplaten, turfplaten e.d.

2. Soepele, buigzame materialen.

Soepele, buigzame materialen bestaan uit houtvezels, haar, zeegras, kapok, minerale bestanddeelen zooals glaswol, steenwol e.d. Gewoonlijk worden dergelijke matten ter weerszijden bekleed met krachtpapier, jute e.d. (fig. 36 en 37).

Deze materialen worden uitsluitend voor warmte-, eventueel geluidsisolatie of geluidsabsorptie gebruikt.

Het lichte gewicht en de soepele matvorm maken ze geschikt voor bekleeding van ventilatiekokers, buizen, ronde openingen, tusschen balken enz.

3. Vulstoffen.

Vulstoffen voor isoleerende doeleinden zijn: zeegras, stroohaksel, riethaksel, gegranuleerde kurk, houtkrullen, houtvezels, zaagmeel, slakkenwol, steenwol, turfstrooisel, vlasscheven, gerstekaf, dennenaalden, glaswol, natuurbims, hoogovenbims, poreuze steenkorrels e.d.
Ze worden gebruikt als vulstof in de spouw van spouwmuren of holle houten wanden, voor vulling tusschen balklagen enz. (fig. 38 en 39).
Uit onderzoekingen is gebleken dat sommige van deze materialen, zooals houtkrullen, houtvezels, zaagmeel, plantaardige vezels e.d. uitstekende isoleerende resultaten geven, zoolang ze goed droog zijn, doch dat de isoleerende waarde belangrijk daalt, indien dergelijke materialen vochtig zijn.
Het is niet alleen noodig dat isoleerende materialen kurkdroog worden verwerkt, doch ze moeten ook daarna in drogen toestand worden gehouden.
Zooals aangehaald gaat anders de isoleerende waarde achteruit, maar daarbij komt nog, dat ook de kans op rotting ontstaat.
Verbetering kan worden verkregen, vooropgesteld dat het materiaal in drogen toestand is verwerkt, door het vocht door middel van krachtpapier af te sluiten (fig. 34, 35, 36 en 39).

Berekening der warmte-isolatie.

De éénheid voor de meting van temperaturen is één graad Celsius, terwijl de éénheid voor de meting van warmtehoeveelheden de warmteeenheid of calorie wordt genoemd.
Afgekort heeft men

1 warmte-eenheid = 1 w.e. en
1 kilo calorie = 1 k cal.

1 calorie is die hoeveelheid warmte, welke men gebruikt om 1 kg water 1° Celsius warmer te maken, dus de temperatuur van 1 kg water 1 graad te verhoogen. Daar het hier 1 kg water betreft, wordt een calorie 1 k cal. genoemd. Wil men 1 kg water van 12°C tot 13°C verwarmen, dan is daarvoor theoretisch een warmtehoeveelheid noodig van 1 k cal.
Voor het berekenen van de totale warmtehoeveelheid bij een ander temperatuurverschil dan 1°C en bij een ander oppervlak dan 1 m² krijgt men de formule $Q = k\ (ti - tu)\ F$, waarin Q de totale hoeveelheid warmteverlies in k cal/h en F het oppervlak van den wand in m² voorstelt.
Is b.v. de binnentemperatuur 20°C en de buitentemperatuur — 15°C, dus het temperatuurverschil 35°C, dan zal bij een wandoppervlak van 25 m² het totale verlies, dat per uur verloren gaat, door de hiervoor aangegeven wandconstructie $Q = k\ (ti - tu)$. $F = 1{,}36\ (20 - (-15)) .\ 25 = 1{,}36 . 35 . 25 = 1190$ k cal/h bedragen.
Voor aardappel-, fruit-, groenten- e.d. bewaarplaatsen, welke aan de te stellen eischen voldoen, moet k voor wanden en zolders hoogstens 0,70 k cal/m² h°C bedragen, zoodat de bovenberekende wandconstructie, bestaande uit een steens buitenmuur met een drijfsteenwand dik 12 cm aan den binnenkant met $k = 1{,}36$, onvoldoende is.
Kiest men daarentegen een wand bestaande uit stijlen zwaar 5,2 × 13 cm, ter weerszijden bekleed met goed dicht geplakt asphaltpapier of z.g. krachtpapier en daartegen ter weerszijden een bekleeding van duims planken, asbestcementplaten of ander soortgelijk dun materiaal en vult men de ruimte (13 cm) met infusoriënaarde, dan wordt de warmtedoorgangsweerstand, indien men de warmtetechnische waarden van buiten- en binnenbekleeding met het oog op kieren, veiligheidshalve verwaarloost,

$$\frac{1}{k} = 0{,}20 + \frac{0{,}13}{0{,}10} = 0{,}20 + 1{,}3 = 1{,}5$$

zoodat $k = 0{,}667$, weshalve, daar 0,667 minder is dan 0,70, deze wand aan de gestelde warmtetechnische eischen voldoet.
Het spreekt vanzelf dat de asphaltpapierbekleeding met de buiten- en binnenbekleeding zoodanig dicht moet zijn, dat geen vocht wordt doorgelaten. In de practijk is het vrijwel steeds onmogelijk het vocht te beletten in meerdere of mindere mate naar binnen te dringen; vooral bij toepassing van hygroscopische materialen, waarbij het vocht gemakkelijk wordt opgenomen, moet de noodige voorzichtigheid in acht worden genomen.
Worden de buitenmuren gemaakt van twee halfsteensmuren dik 10,5 cm met een spouw van 10 cm, worden de muren aan den binnenkant der spouw tijdens het opmetselen deugdelijk bepleisterd ter dikte van 0,5 cm en aan den binnenkant van den binnenspouwmuur ter dikte van 1 cm, vult men de spouwruimte, breed 10 cm na droging der muren, met droge kurkkorrels ($\lambda = 0{,}065$), dan bedraagt de warmtedoorgangsweerstand

$$\frac{1}{k} = 0{,}20 + \frac{0{,}105}{0{,}75} + \frac{0{,}005}{0{,}80} + \frac{0{,}10}{0{,}065} + \frac{0{,}005}{0{,}80} + \frac{0{,}105}{0{,}75} + \frac{0{,}01}{0{,}80} =$$

$0{,}20 + 0{,}14 + 0{,}006 + 1{,}54 + 0{,}006 + 0{,}14 + 0{,}0125 = 2{,}04$ zoodat

$k = \frac{1}{2.04} = 0{,}49$, dus belangrijk minder dan de vereischte minimum waarde van 0,70.

Vooropgesteld dient te worden, dat de spouwvulling vochtvrij blijft en dat bij het vullen der spouw rekening wordt gehouden met het nazakken der vulstoffen, door deze na het zakken bij te vullen.
Indien eerst de buitenspouwmuur met spouwijzers wordt gemetseld, vervolgens de binnenbepleistering wordt aangebracht, deze deugdelijk wordt geasphalteerd en daarna de binnenspouwmuur wordt gemetseld, is de kans grooter dat het van den buitenkant indringende vocht wordt geweerd.
Behoudens de isolatie van dak, zolder en wanden, moet in vele gevallen, b.v. bij geheel bovengrondsche bergplaatsen, ook nog rekening worden gehouden met de isolatie van den vloer.
Het grootste deel van de zonnewarmtestralen wordt door den bodem opgenomen, doch de warmte dringt slechts zeer langzaam door geleiding in den bodem.
Droge grond heeft, behoudens enkele uitzonderingen, steeds een hoogere temperatuur dan de daar onmiddellijk boven gelegen luchtlagen; gedurende de koelste nachturen is de bodemtemperatuur ongeveer gelijk aan die der bovengelegen lucht.
Bij het kiezen van isolatiemateriaal moet niet zonder meer worden uitgegaan van den prijs per m², doch van den prijs van de hoeveelheid isolatie welke voor het beoogde doel noodig is. Voor het verkrijgen van een k waarde groot 0,70 wordt van een materiaalsoort met een lage warmtegeleidingscoëfficient veel kleiner hoeveelheid vereischt, dan van een materiaalsoort met een hooger warmtegeleidingscoëfficient.
Warmtegeleidingsgetallen van verschillende stoffen in drogen toestand = 5 vol. % vocht en in normaal vochtigen toestand = 10 vol. % vocht, zijn in tabel 10 aangegeven. Warmtetechnisch beschouwd zijn de isoleerende eigenschappen slechter, naarmate het warmtegeleidingsgetal hooger is.

TABEL 10

OMSCHRIJVING	Volumegewicht in kg/m³	Warmtegel. in k cal/m h°C	
		Droog	Normaal vochtig
Vulstoffen:			
Kurkkorrels	ca. 55	0,032	
„	„ 400	0,065	
Zaagmeel	190 – 215	0,10	
Bims, normaal	600	0,28	
Stroo	140	0,07	
Infusoriënaarde	240	0,10	
Kurkplaten in verschillende soorten zoomede turfplaten	150	0,042	
	200	0,05	
	400	0,10	
Vezel- en dergelijke bouwplaten:			
Houtwolplaten e.d.	200	0,06	
	400	0,08	
	600	0,14	
Bouwplaten (fijn poreus)	200	0,05	
	400	0,065	
	600	0,09	
Metselwerk van:			
Poreuse gebakken steenen, slakken steenen, lichtbetonsteenen, Aerocrete steenen e.d.	800	0,32	0,41
	1000	0,39	0,49
	1200	0,46	0,57
Drijfsteenen e.d.	800	0,41	0,44
	1000	0,49	0,53
Normale metselsteenen	1600 – 1800	0,60	0,75
Bimsbeton	800	0,28	0,32
	1000	0,38	0,44
	1200	0,48	0,54
Grindbeton	1600 – 1800	0,70	0,80
	1800 – 2200	1,00	1,30
Pleistermortel	1600	0,60	0,80
	1800	0,80	1,00

J.

DE JAARLIJKSCHE INDEX wordt den abonnee's medio Januari toegezonden.

Verantwoordelijk voor het redactioneele gedeelte van den inhoud: W. Retera Wzn. te den Haag.
Verantwoordelijk voor de advertenties: A. J. Kluck te den Haag.
Uitgever/Drukker: N.V. Boek- en Kunstdrukkerij v/h Mouton & Co., Herderstraat 5, den Haag. (K 1101)
No. 130